

Don de son Eminence le Cardinal Pitra
Rome 20 avril 1876

SPICILEGIUM SOLESMENSE

COMPLECTENS

SANCTORUM PATRUM

SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

ANECDOTA HACTENUS OPERA.

PARISIIS. — EXCUDEBANT FIRMIN DIDOT FRATRES, VIA JACOB, 56.

SPICILEGIUM SOLESMENSE

COMPLECTENS

SANCTORUM PATRUM

SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

ANECDOTA HACTENUS OPERA,

SELECTA E GRÆCIS ORIENTALIBUSQUE ET LATINIS CODICIBUS,

PUBLICI JURIS FACTA

CURANTE DOMNO J. B. PITRA

O. S. B. MONACHO E CONGREGATIONE GALLICA,

NONNULLIS EX ABBATIA SOLESMENSI OPEM CONFERENTIBUS.

TOMUS PRIMUS

IN QUO PRÆCIPUE AUCTORES SÆCULO V ANTIQUIORES PROFERUNTUR ET ILLUSTRANTUR.

PARISIIS,

PROSTAT APUD FIRMIN DIDOT FRATRES,

INSTITUTI FRANCIÆ TYPOGRAPHOS.

M DCCC LII.

THOMÆ

TITULI. SANCTI. CALLIXTI

SANCTÆ. ROMANÆ. ECCLESIÆ. PRESBYTERO

CARDINALI. GOUSSET

ARCHIEPISCOPO. REMENSI

BONARUM. LITTERARUM. STUDIA

PRÆSIDIO. AUXILIO. EXEMPLO

PROMOVENTI

ORDINEM. SANCTI. BENEDICTI

QUAM. AMANTI. PECTORE. FOVEAT

S. CALLIXTI. TITULO. ASCISCENDO

ET. PERPETUA

IN. ABBATIAM. SOLESMENSEM

BENEVOLENTIA

PALAM. PROFITENTI

SOLESMENSES

O. S. B.

HUNC. PRIMUM. SPICILEGII. TOMUM

DEVOTI. GRATIQUE. ANIMI. PIGNUS

D. D. D.

1

ΙΧΘΥΟϹΟ ... ΟΝΓΕΝΟϹ·ΗΤΟΡΙϹΕΜΝ
ΧΡΗϹΕΛΑΒΩ ... ΝΑΜΒΡΟΤΟΝ ... ΝΒΡΟΤΕΟΙϹ
ΘΕϹΠΕϹΙΩΝΥΔΑ ... ΝΤΕΝ ...
ΤΑΑΕΝΑΟΙϹ ... ΠΛΟΥΤΟΔΟΤΟΙϹ ...
... ΠΡΟϹΑΓΙΩΝΜ ...
... ΙΧΘΥΝΕΧΩΝ ...
... ΡΑ ΛΙΛΑΙΩ ... ΤΟΘΑΝΟΝΤΩΝ
ΑϹΧΑΝΔΙΟϹ ... ϹΡΙΩΝΜΟΙ ... ϹΩΝΕΟΙΜΟΙ
ϹΥΝΜ ...

2 αησωμενον· ἐκάστωι ὅθεν φαλαίω τῶν παρ᾽ αὐτοῦ ἐλλήνος προσθεμένων ἀκόλουθον καὶ τὴν τούτου ἀναίρεσιν ἢ ἀντίρρησιν παρα ...
... οὗτοι γὰρ τὸ πρὸ τῆς χριστοῦ προκείμενον ἔχα

3 ... τὸ ὅλον ... αὐτοῦ ... ὀνομάζει. ὁ ἐλλ.
οὐ πολὺ τὸ διάφορον· τῆς φράσεως αὐτῶν μαρτ...
ρο... ὁ ... γράφει ματθαῖος οὕτως. ...

4 ✝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ Θ... ΔΩΡΟΥ ... ... ΘΕΟΦΑΝΟΥϹ
ΥΠΕΡ ΤΗϹ ΑΜΩΜΗΤΟΥ ΚΑΘΑΡΑ ...
ΠΙϹΤΕΩϹ ... ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΟΞΑΖΟΝΤΩ ... ΟΗ ΠΡΟϹΚΕΚΥΝΗΚΕΝΑΙ

5 ...
finatte fornicatione quasibi parcent, Aut
templum est, quiinuobis est spiritus sancti quod dicitur, hoe

finascit fornicatio
aqua ... se tinc
sibi parcit

...
mors aculeus tuus;

inuictoria: ubi est
mors uictoria tua.
ubi est mors

ET TRIFOSAM QUE MULTUM LABORAUERUNT
dignas declarat in xpo, salutat epafridam

6 monstratus non sumpsit languida gustus
redditurae suas ceu nescia pugnae
cuneo bellum tot milibus infert
Arte uiri nequeunt quibus arte magistrae

7 monstratur non sumpsit languida gustus
Reddituras suas ceu nescia pugnae
cuneo bellum tot milibus infert
Ardeuir mequeunt quibi arte magistra

8 Monstratos non supsit languida gustus
Redditura suas ceu nescia pugnae
Cuneo bellum tot milibus infert
Bellare uiri nequeant quibus arte magistra

ΙΧΘΥΟΣ ΘΕ… …ΙΟΝ…

ΧΡΗΣΕΛΑΒΩ… …ΝΑΜΒ…

ΘΕΣΠΕΣΙΩΝΥΔΑ… …ΝΤΗΝΣ…

ΥΔΑΣΙΝ ΑΕΝΑΟΙΣ …ΠΛΟΥΤΟ…

…ΤΗΡΟΣ ΑΓΙΩΝ Μ…

ΕΣΘΙΕ… …ΙΧΘΥΝ ΕΧΩ…

ΙΧΘΥ Χ… …ΡΑ ΛΙΛΑΙΩ…

ΣΥ… …ΤΗΡ ΣΕ ΛΙΤΑΖΟΜΕ ΦΩ…

ΑΣΧΑΝΔΙΕ… …ΡΤΙΩΜΕ…

ΣΥΝΜ…

…ΜΝΗΣΕΟ…

NOMINA

EORUM QUI SUFFRAGIA ET AUXILIA

SPICILEGIO SOLESMENSI

IN LUCEM EDENDO PRIMI PRÆSTITERUNT.

Ea solet esse, vel in difficillimis temporibus, virorum eruditorum benevolentia, ut monachos ordinis sancti Benedicti ultro excitent, et promtissima suorum suffragiorum laude iisdem faveant, sive in adornandis summorum Ecclesiæ Doctorum operibus, sive in seligendis minorum Patrum pauciorisve molis libellorum bibliothecis. Hinc est quod utramque provinciam majores nostri diligenter adepti, non omisere, dum singula maximorum Patrum opera integro quodam in corpore conderent, quin collectanea plura, nec cum minore diligentia, quasi post messem spicas metentes, in medium proferrent.

Primum locum obtinet *Spicilegium Dacherianum* (1655-1677). Quod eodem ferme tempore exceperunt *vetera* Mabillonii (1675-1689) et *græca* Montefalconii *Analecta* (1688). Accessere paulo post duæ a duobus San-Maurinis D. Martenio et D. Durando elaboratæ syllogæ, *Thesaurus anecdotorum* (1717) et *Amplissima collectio monumentorum* (1724-1733). Tum sexto loco, nec ultimo, prodiit *Thesaurus anecdotorum novissimus* (1721-1729), a Bernardo Pezio elucubratus. Septimum jam sequetur hoc *Spicilegium Solesmense*, in quo inserenda sunt, ut taceam multa minoris momenti, scripta auctorum plus quam quinquaginta et centum, hactenus, quantum ipsi nos possumus existimare, prorsus inedita.

Vix paucis tentandæ hujusce rei consilium innotuit, quum, signo veluti dato, amici hactenus ignoti, immo plures vel extranei, vel inter primores spectatissimi, suas quique suppetias certatim dedere. Laudandi sane patroni, et omni commendandi cultu, qui in hac publicarum rerum nocte intempesta, novam hanc opellam adeo sui nominis laude et commendatione adjuverunt. Haud illibenter igitur, immo grati exsequentes quod nobis proposueramus, jam nomina eorum qui edendo *Solesmensi Spicilegio* suffragati sunt, descripta primo huic tomo præfigemus. Verum nemo miretur suo loco recenseri, etsi ad meliora transierint, duos viros sive dignitate, sive eruditione præstantissimos, illustr. nempe EPISCOPUM CURIENSEM I. P. I., et clar. J. LINGARD, de re Anglorum historica merentissimum; nempe quorum nomina ad operis nostri decus retinere par erat. Sed in primis, bona omnium pace, celebrare est tum spectatissimum V. Alex. HOPE, ob insignem ejus in nos omnimodamque benevolentiam, tum ornatissimos editores nostros, cll. FF. Firminos Didot, qui nihil pepercerunt quominus rei ipsius dignitati et eruditorum favori *Spicilegium Solesmense* cumulate responderet. Sequuntur *Spicilegii Solesmensis* PATRONORUM nomina, lingua quidem vernacula, ut communi satis legi morem geramus.

Son Excellence le NONCE APOSTOLIQUE.
Son Eminence le CARDINAL DE BONALD, ARCHEVÊQUE DE LYON.
Son Eminence le CARDINAL GOUSSET, ARCHEVÊQUE DE REIMS (3 *exempl.*).
Monseigneur l'ARCHEVÊQUE D'AVIGNON.
Monseigneur l'ARCHEVÊQUE DE CAMBRAI.
Monseigneur l'ARCHEVÊQUE DE PARIS.
Monseigneur l'ARCHEVÊQUE DE TOURS.
Monseigneur l'ÉVÊQUE D'AIRE.
Monseigneur l'ÉVÊQUE D'AMIENS.
Monseigneur l'ÉVÊQUE D'ANGOULÊME.
Monseigneur l'ÉVÊQUE D'ARRAS (3 *exempl.*).
Monseigneur l'ÉVÊQUE D'AUTUN.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE LA BASSE-TERRE (Guadeloupe).
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE FRÉJUS.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE LANGRES (3 *exempl.*).
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE LUÇON.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE METZ.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DU MANS.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE MOULINS.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE NEVERS.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE POITIERS.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE QUIMPER.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE RENNES.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE SAINT-DENIS (Ile de la Réunion).
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE SAINT-DIÉ.
Monseigneur l'ÉVÊQUE DE STRASBOURG.
M. AGON, profess. émérite au Lycée Louis-le-Grand.
Le R. P. AIZAWOUSKI, méchitariste, O. S. B., directeur du collége arménien de Paris.
M. le Duc DE LUYNES.
M. l'Abbé D'ALZON, Vicaire général de Nîmes.
M. l'Abbé A. ARNAUD, Profess. au P. Sémin. de Brignolles.
M. l'Abbé BAILLY, Sup^r du Gr. Sémin. de S.-Claude.
M. BARROT, professeur au Lycée Louis-le-Grand.
M. Adolphe BAUDON, Président général de la société de saint Vincent de Paul.
M. BENOIST-D'AZY.
La BIBLIOTHÈQUE DE SAINTE-GENEVIÈVE.
La BIBLIOTHÈQUE DE L'INSTITUT.
La BIBLIOTHÈQUE du Sém. des IRLANDAIS.
La BIBLIOTHÈQUE du LUXEMBOURG.
La BIBLIOTHÈQUE de la Ville de LYON.
La BIBLIOTHÈQUE de la ville de NANTES.
La BIBLIOTHÈQUE du Gr. Sém. de RENNES.
La BIBLIOTHÈQUE du P. Sém. de S. RIQUIER.
La BIBLIOTHÈQUE du P. Sém. de PARIS.
M. DE BLOIS.
M. BOUCAUMONT, sup^r du P^t Sém. de Charleville.
M. l'Abbé BOUIX.
M. l'Abbé BOUCARUT, Sup^r du Gr. Sém. de Nîmes.
M. le prince Albert DE BROGLIES.
Le R. P. BURCHALL, Prieur du collége Saint-Edmond, O. S. B. à Douai.
Le Rév. P. C. CAHIER, S. J.
M. l'Abbé CAIRE.
M. l'Abbé CARNOY, Vicaire général et Supérieur du Grand Séminaire d'Agen.
M. l'Abbé CARRIÉRE, Supérieur général de la Compagnie de Saint-Sulpice.
M. l'Abbé CARRON, Vicaire de Saint-Sulpice.
M. l'Abbé CASSAN DE FLORAC.
M. l'Abbé DE CHARNACÉ.
M. l'Abbé CHAVIN DE MALAN. (Bibl. du Luxemb.)
M. Augustin COCHIN, Avocat à la Cour d'appel de Paris.
M. l'Abbé COLIN.
M. Alex. COMBEGUILLE.
M. DE CORCELLES.
M. DE CUVERVILLE.
M. le Vicomte DAMBRAY.
M. DAREMBERG, Docteur-médecin.
M. l'Abbé DEVOUCOUX, Vicaire général d'Autun.
M. l'Abbé DESGENETTES, Curé de N.-D. des Victoires.
M. l'Abbé DESNOYERS, Vicaire général d'Orléans.
M. Ambroise Firmin DIDOT.
Les RR. PP. DOMINICAINS du Couvent de Saint-Thomas d'Aquin, à Paris.
M. le Docteur DÜBNER.
M. l'Abbé DUCHER, Chan^e hon^e de Limoges.
M. A. DUFOUGERAIS.
M. DURAND, libraire à Paris.
M. ESCALLIER, docteur-médecin, à Douay.
M. le Comte DE L'ESCALOPIER.
M. le Vicomte DE FALLOUX.
M. l'Abbé FAUDET, Docteur en théologie, curé de Saint-Etienne du Mont.
M. DE FORLANT.
M. Théophile FOISSET, Conseiller à la Cour d'appel de Dijon.
M. FRANCK, libraire à Paris (4 *exempl.*).
M. l'Abbé FRÉCHON.
M. l'Abbé GAULTIER, directeur du Sémin. du Saint-Esprit (2 *exempl.*).
M. Victor GAY, Architecte.
M. GENOUILLE, Profess. au lycée Napoléon.
M. l'Abbé de GIRARDIN, Chanoine honoraire.
M. le Marquis DE GODEFROY MENIL-GLAISE.
M. L. G., Avocat à la Cour d'appel de Paris.
M. GUIGNARD, Bibliothécaire à Dijon.
M. Alex. GUILLEMIN, Avocat à la Cour d'appel de Paris.
M. HERMANT, bibliothécaire de la ville de Troyes.
Le R. P. HUS, S. J., à Nantes.
M. ISAMBERT, Conseiller à la Cour de cassation.
M. le Comte Alain DE KERGORLAY.
M. A. DE LA BORDERIE, élève de l'École des Chartes.
M. LALLIER, Substitut du Procureur de la république, à Sens.
M. l'Abbé LANDRIOT, Chanoine d'Autun.
M. Gaston DE LAVAU.

M. l'Abbé LE BOUCHER, Supérieur de l'Institution de Sainte-Marie.
M. Victor LECLERC, de l'Institut de France.
M. LEGLAY, membre correspondant de l'Institut.
M. Ch. LENORMANT, de l'Institut de France.
M. Charles LE SOBRE.
M. le Duc DE LEVIS-MIREPOIX.
M. le Comte Sigismond DE LÉVIS-MIREPOIX.
M. l'Amiral Baron DE MACKAU.
M. l'Abbé MARCHAL, Profess. au Gr. Sém. de S.-Dié.
M. l'Abbé MARTIN, Directeur de l'Institut des sourds-muets à Bordeaux.
M. l'Abbé MARTIN, Professeur à l'École des Carmes.
M. l'Abbé MAUPOINT, Vicaire général de Rennes.
Le T. Rév. Docteur MILEY, Président du Collége des Irlandais, à Paris.
Le Séminaire des MISSIONS ÉTRANGÈRES.
M. le Comte DE MONTALEMBERT.
M. l'Abbé NANQUETTE, Curé de Sédan.
M. OZANAM, Professeur à la Sorbonne.
M. l'abbé PADÉ, Curé de Saint-Riquier, fondateur du Petit-Séminaire.
M. PARDESSUS, de l'Institut de France.
M. l'Abbé PARENTY, Chanoine d'Arras.
M. le Marquis DE PASTORET.
M. l'Abbé PÉALA, Sup. du Gr. Sémin. du Puy.
L'École DE PONT-LEVOY.
M. l'Abbé PETIT, Sup. du Gr. Sém. de Verdun.
M. l'Abbé PUY-PÉNY, Vicaire général de Saint-Dié.
Le Rév. P. DE RAVIGNAN.
M. RENAN, de la Biblioth. nationale.
M. RICHARD, professeur de littérature ancienne.
Le R. P. RINGOT, S J.
Madame la Duchesse DE LA ROCHEFOUCAULD-LIANCOURT.
M. l'Abbé ROHRBACHER.
M. l'Abbé SÉBAUX, Secrét. de Mgr l'Évêque du Mans.
M. l'Abbé DE SERRES, Vicaire général de Lyon.
Mademoiselle Olive DE SAINT-GERMAIN.
M. Aug. DE SAINT-HILAIRE, de l'Institut de France.
Madame TARBÉ DES SABLONS.
M. l'Abbé SISSON, du Séminaire du Saint-Esprit.
M. l'Abbé SPETCH, Sup. du Gr. Sémin. de Strasbourg.
M. l'Abbé TEXIER, Sup. du P. Sémin. de Dorat.
M. Amédée THAYER.
M. DU THILLŒUL, Bibliothécaire à Douay.
M. Louis VEUILLOT.
Un anonyme.

PAYS ÉTRANGERS.

Son Eminence le CARDINAL FORNARI, ARCHEVÊQUE DE NICÉE.
Son Éminence le CARDINAL MELCHIOR, PRINCE-ÉVÊQUE DE BRESLAU, Baron de Diepenbroch.
Son Éminence le CARDINAL NICOLAS WISEMANN, ARCHEVÊQUE DE WESTMINSTER.
Monseigneur J. POLDING, O. S. B., ARCHEVÊQUE DE SIDNEY (Nouv.-Hollande).
Monseigneur J.-B. ULLATHORNE, O. S. B., ÉVÊQUE DE BIRMINGHAM.
Monseigneur J.-B. MALOU, ÉVÊQUE DE BRUGES (3 *exempl.*).
Monseigneur W. HENDREN, O. des FF. MIN., ÉVÊQUE DE CLIFTON.
Monseigneur C. L. I. DE WIJCKERSLOOTH, ÉVÊQUE DE CURIUM I. P. I.
Monseigneur T. ZWIJSEN, ÉVÊQUE DE GERRA I. P. I.
Monseigneur THOMAS BROWN, O. S. B., ÉVÊQUE DE NEWPORT ET S.-DAVID.
Monseigneur G. J. LABIS, ÉVÊQUE DE TOURNAY.
Monseigneur ARNOLDI, ÉVÊQUE DE TRÈVES.
Monseigneur C. BELGRADO, internonce apost., et vice-supérieur de la Mission hollandaise.
Le R^me^ D. HENRI O. S. B., Prince-Abbé d'Einsiedlen (2 *exempl.*).
Le R^me^ Président de la Congr. Bénédictine Anglaise.
Le R^me^ D. CASARETTO, O. S. B., abbé de Saint-Julien de Gênes.
M. J. A. ALBERDINGK THIJM, à Amsterdam.
Le Comte D'ARUNDEL ET DE SURREY, Londres.
MM. A. ASHER et Cie, de Berlin.
M. Alexandre BERESFORD HOPE, esq. membre du parlement (3 *exemplaires*).
Rév. Dr BLOXAM, du coll. Ste-M.-Madel., Oxford.
La BIBLIOTHÈQUE ROYALE de Berlin.
La BIBLIOTHÈQUE DE LA FACULTÉ DE THÉOLOGIE de Breslau.
La BIBLIOTHÈQUE DES CARMES-DÉCHAUSSÉS de Bruges.
La BIBLIOTHÈQUE de Trinity-College, Cambridge.
La BIBLIOTHÈQUE DE L'UNIVERSITÉ de Gand.
La BIBLIOTHÈQUE du Sémin. de Hageveld.
La BIBLIOTHÈQUE ROYALE de Munich.
La BIBLIOTHÈQUE d'Exeter-College, Oxford.
La BIBLIOTHÈQUE de Jesus-College.
La BIBLIOTHÈQUE du coll. de Ste-M.-Madel., Oxford.
La BIBLIOTHÈQUE du P. Sém. de S.-Michiels Gestel.
La BIBLIOTHÈQUE de New-College, Oxford.
La BIBLIOTHÈQUE du Sém. de Warmond.
La BIBLIOTHÈQUE du Collége de la Reine, Oxford.
La BIBLIOTHÈQUE de Trinity-College, Oxford.
La BIBLIOTHÈQUE du Grand-Sém. de Trèves.
La BIBLIOTHÈQUE IMPÉRIALE de Vienne.
Dr BINTERIM, curé de Bilk, près Dusseldorf.
M. BOCK, membre de l'Académie royale de Bruxelles.
Rév. J. E. BOGAERTS, prof. au séminaire de Roermond.
Rév. G. BOOTZ, curé à Abcoude.
D^r^ Th. J. H. BORRET, profess. au sém. de Warmond (2 *exempl.*)
M. le Marquis DE BRIGNOLE, ancien ambassadeur du roi de Sardaigne.

Rév. C. BROERE, profess. au sémin. de Hagevelt.
R. P. CAROLI, Mineur Conventuel de Ferrare.
M. le marquis DE CAVOUR, à Turin.
M. le Comte DU CHASTEL, à la Haye.
Rév. W. CHURCH, d'Oriel-College.
Rév. P. COCKSHOOT, O. S. B., Yorkshire.
R. P. A. CONSEN, S. J., curé à Amsterdam.
Rév. COPPENS, curé à Vogelenzang.
W. CRAMER, Docteur-Médecin à Amsterdam.
Rév. W. CURETON, M. A. du Musée britannique.
M. Fr. DICKENSON, esq. avocat, Londres.
KENELM DIGBY, esq., Douvres.
M. A. M. van DIJK, libraire, à Delft.
Rév. F. L. DONKERS, recteur à Helmond.
M. DONOSO CORTÈS, marquis DE VALDEGAMAS, ambassadeur de la Reine d'Espagne.
Rév. Dr DOYLE, doyen de S.-Georges, Londres.
Sir Thomas DUFFY HARDY, conservateur des archives de la Tour de Londres.
R. P. G. ELSEN, S. J., curé de Sainte-Thérèse, la Haye.
Rév. J. E. FOUKES, du collége Jésus d'Oxford.
Rév. GIBSON, du Collége de S.-Cuthbert, Ushaw.
Rév. Edward GLASBROOCK, O. S. B., Cheltenham.
M. Paul GOUCHON, libraire à Liége.
M. J. S. DE HAAS, libraire, à Amsterdam.
Ch. HANFORD, esq.
Rév. Dr HAWTRAY, principal du collége royal d'Eton.
Rév. H. W. HENDERSON, University-Coll. Durham.
Rév. H. HOEK, curé, à Amsterdam.
Très-Rév. Dr Ch. Jos. HOLZER, prévôt de la cathédrale de Trèves.
HUNTER JAMES, esq.
P. JENKINS, O. S. B. provincial, Bath.
M. J. JOHNSON, directeur de l'observatoire Radcliff.
Rév. M. van KALCKHOVEN, curé à Hoogwoud.
Rév. James KENDAL, O. S. B., Broadway.
Edw. KIRWAN BROWN, esq.
MM. Van LANGENHUYSEN, frères, libraires à la Haye.
M. LEBLANC, économe au coll. de Brugelette (Belgiq.)
Rév. Van LEEUWEN, à Rotterdam.
Rév. docteur John LINGARD.
R. P. LITHGOE, S. J. Londres.
M. David LLEWIS, esq., Londres.
Rév. C. N. LONINK, curé à Mijdrecht et Wilnis.
Rév. Ch. MARRIOTT, d'Oriel-College, Oxford.
Rév. W. P. van MASELLAND, curé à Osdorp.
M. le Comte Félix DE MÉRODE.
M. le Comte DE MÉRODE-WESTERLOO.
M. B. C. DU MORTIER, membre de l'Académie belge, de la Commission royale d'histoire.
Rév. docteur MILL, de Trinity-College.
Rév. MILMAN, doyen de S.-Paul de Londres.
Le Rév. H. E. MOBERLY, de New-College.
M. C. MONIER, librero de Camera de SS. MM. y del Minist. de Comm., Instr. y Obras publicas, en Madrid.
Rév. Dr MORGAN, profess. au collége d'Oscott.
Rév. P. MORGEN, président du sémin. de Hoeven.
Rév. J. B. MORRIS, président du collége d'Oscott.
Rév. J. B. MOZLEY, du coll. Ste-Marie-Madeleine.
M. DE MULDER, président du Gr. Séminaire de Gand.
Rév. J. H. NOLTE.
M. H. J. van NOUHUIJS, à Amsterdam.
Rév. docteur G. OLIVER, Exeter.
Sir Francis PALGRAVE, conservateur de sarchives de S. M. la reine Victoria.
Ambroise LISLE PHILLIPPS, esq. Grace-Dieu-manor (3 *exempl.*).
Sir Thomas PHILLIPPS, baronet (Middlehill).
Rév. A. PLUIM, régent du sémin. de Hageveld. (2 *exempl.*)
Rév. Me POLLEN, de Merton-College, Oxford.
R. P. Rich. PREST, président du collége Saint-Laurent, O. S. B., Ampleforth.
Dr Samuel PRIDEAUX-TREGELLES, à Plymouth.
Rév. C. E. PRITCHARD, du collége Bailleul.
Rév. Dr PUSEY, de Christ-Church-College, Oxford.
T. Rév. Joseph. READER, vicaire général au diocèse de Beverley.
T. Rév. Dr RITTER, doyen de l'église cath. de Breslau.
M. P. H. ROBIJNS, libraire à Amsterdam.
Rév. Dr ROCK, Buckland.
Le Chevalier J. B. ROSSI, de la Bibl. vaticane.
R. P. L. van RYCKEVORSEL, S. J., président du séminaire, à Culenborg.
M. le Baron DE SAINT-GÉNOIS, Gand.
Le Comte DE SCHREWSBURY.
Ernest SCOTT, esq., Londres.
Ch. SCOTT MURREY. esq. (3 *exempl.*)
Rév. J. E. SEWELL, de New-College, Oxford.
R. P. P. SJOUKES, O. FF. PP., curé à Amsterdam.
R. P. T. SJOUKES, O. FF. PP., curé à Nimègue.
R. P. F. X. SPAARMAKERING, curé à Alkmaar.
Rév. Dr W. STEENHOF, professeur au séminaire de Warmond.
Rév. M. A. van STEENWIJK, curé à Amsterdam.
Rév. N. J. STEINS BISSCHOP, curé à Amsterdam.
M. C. J. STEWART, libraire. (2 *exempl.*)
Lord STOURTON, d'Allerton-park.
R. P. THEINER, de l'Oratoire de Saint-Philippe de Néri, Rome.
MM. VERHOEVEN, libraires à Bois-le-Duc. (2 *ex.*)
M. le Comte DE VILLAFRANEA, à Weistropp, Saxe roy. (2 *exempl.*)
Rév. T. T. van der VRÉE, co-recteur.
Rév. F. J. van VRÉE, président du Sémin. de Warmond.
Rév. A. WELSCHEN, curé à Velp, près d'Arnhem.
J. WESTERWELD, Velp, près d'Arnhem.
Rév. Dr J. B. G. WILLIAMS, président du collége S.-Columba, près Dublin.
Rév. Dr WILSON, président du collége de Downside, O. S. B.
Rév. Dr WORDSWORTH, Ch. de Westminster.
M. ZWANENBURG, à Spenbrock.
M. P. van ZWEEDEN, libraire, à Groningue.

SYLLABUS CHRONOLOGICUS

SANCTORUM PATRUM, VETERUMQUE SCRIPTORUM QUORUM OPERA IN HOC TOMO CONTINENTUR.

[Auctores aut libros qui obiter allegantur, vid. ad *Indicem auctor.*]

LII.	354-430.	S. AUGUSTINUS Hipponensis	Prol. p. LIX, LXII,	tom. 1, pag. 287
LIII.	430.	POLYCHRONIUS, episcopus Apameensis		352
LIV.	431.	CONCILIUM EPHESINUM		343
LV.	431.	THEODOTUS Ancyranus		348, 368, 488
LVI.	412-444.	S. CYRILLUS Alexandrinus	LVII,	296, 340, 363, 479, 482
LVII.	449.	S. ISIDORUS Pelusiota		363
LVIII.	*Sæc.* V.	THEODORUS Antiochenus	Cf. LXII,	362
		SÆCULO VI.		
LIX.	541-554.	S. VICTOR Capuanus	L-LIV,	265-277, 287, 296
LX.	572-593.	S. ANASTASIUS Antiochenus		350, 367, 368
LXI.	*Sæc.* VI.	JOANNES Diaconus Ecclesiæ romanæ	LV-LXIV,	278-301
		SÆCULO VII.		
LXII.	580-662.	S. MAXIMUS		344, 345
		SÆCULO IX.		
LXIII.	758-828.	S. NICEPHORUS, Patriarcha CP	LXV-LXXV,	302-504, 544-553
LXIV.	779-864.	FLORUS Diaconus Lugdunensis	IX,	89
LXV.	*Sæc.* IX, X, XI.	*Glossatores*		259, 261, 503, 504
		SÆCULO XII.		
LXVI.	1160.	ALEXIS ARISTENIUS	XIV,	16
LXVII.	*Sæc.* XII.	GODEFRIDUS S. Swithuni Vintoniensis		262

INDICULUS ET SIGLA

PRÆCIPUORUM CODD. MSS. AD QUOS EXACTA SUNT OPERA SINGULORUM AUCTORUM IN HOC TOMO CONTENTA.

I.	SÆC. VI, a. ch. 562.	Ad *Papiam* et *Irenæum* cod. Syriacus Musæi britannici		*Additt.* 12, 156
II.	SÆC. VIII.	Ad *Commodianum* codex Mediomontanus.		
III.		Ad *Hilarium* codex Sangallensis IV. Evangeliorum.		
IV.	SÆC. IX.	Ad eumdem, codex Ambianensis, olim Corbeiensis vol. II		87, *olim* 51
V.		Ad *Juvencum* codex Laudunensis primus	A	273
VI.		codex Laudunensis secundus	B	279
VII.		codex Cantabrigiensis, collegii S. Trinitatis	C	B, 1, 42
VIII.		Ad *Murinum* et *Anonymum* codex Cottonianus		*Cal.* A. 15
IX.		codex Bodleianus		*Digby.* LXIII.
X.		Ad *Glossas Remigianas* codex Remensis		518-510
XI.	SÆC. X.	Ad *Juvenci glossas* codex Bodleianus		*Jun.* XXII
XII.		Ad *Victorem Capuanum* } codex Parisiensis, olim Sangermanensis	S	838
XIII.		et *Joannem diaconum* } alter Parisiensis P	P	1536
XIV.		Ad *Nicephorum* codex Parisiensis primus, olim Colbertinus	A	911
XV.	SÆC. XI.	Ad *Victorem Capuan.* codex Bononiensis, olim Sanbertin	B	83 et 84
XVI.		Ad *Dionysium Alex.* codex Bodleianus		*Barocc.* 196
XVII.		Ad *Nicephorum* codex Parisiensis secundus	B	910
XVIII.		Ad eumdem codex Parisiensis tertius, olim Coislinianus	D	*Coisl.* 93
XIX.		Ad *Glossas Bertinianas* codex Bononiensis		56
XX	SÆC. XII.	Ad *Papiam* et *Irenæum* codex S. Lazari Mechitaristarum, Venetus.		
XXI.		Ad *Hilarium* codex Parisiensis, olim Colbertinus		2676
XXII.		Ad eumdem codex Duacensis, olim Aquicinctinus		258
XXIII.		Ad *Murinum* et *Anonymum* codex Parisensis, olim Sorbonicus		183
XXIV.		Ad *S. Dionysium Alex.* codex Parisiensis, olim Coislinianus		*Coisl.* 407
XXV.		Ad *S. Nicephorum* codex Parisiensis quartus	E	1250
XXVI.	SÆC. XIV, a. 1368.	Ad eumdem codex Parisiensis quintus	C	909

CORRIG. IN PROLEG. Legendum p. 4, l. 28 : *sæculo* XIII; — p. 14, l. 20, *sæculo* XII; —p. 17, l. 19, *quæ sane;* — p. 26, l. 25, *Joannes Veccus;* — p. 37, l. 14, *bibliopegi;* — p. 40, l. 22, *vocem illam* laborat; — p. 44, l. 26, *habitus, respuit;* — p. 53, in not. col. 2, l. 13, *symbolam utcumque meam;* — p. 73, l. 23, *codices;* l. 29, *epistolæ duæ;* l. 31, *synodica una;* — p. 78, l. 6. *Christianorum libris.*

AD SPICILEGIUM

SOLESMENSE

PROLEGOMENA.

I. Nemini contingit in veterum Ecclesiæ scriptorum familiaritatem venire, quin ex illa consuetudine facile comperiat, omnibus quidem esse eamdem in multis rebus, maxime in necessariis, concordiam; nec tamen deesse nonnullam, pro cujusque ætatis conditione, varietatem, dissimilemque, prout loca vel tempora ferebant, rei christianæ exponendæ rationem. Unus enimvero est fidei, spei charitatisque consensus; idem toto in orbe præconium; mirus in omnibus doctrinarum concentus reperitur. In litteris tamen nostris hospes erit et peregrinus, quicumque aliam esse dicendi scribendique disciplinam in sex primis a Christo nato sæculis, aliam in sex inde elapsis, aliamque demum, saltem apud Latinos, ab introducta severiore scholarum methodo, non deprehendet. Quæ quidem ætates nolimus sibi inter se invideant, nec antiquior recentiori aut contemtum moveat, aut admirationem nimiam, neque ob alteram utram media iniquum patiatur fastidium. Sed ne in immensum cresceret quod meditamur opus, firmo animo statuimus haud extra primæ secundæque ætatis terminos excurrere, nec nisi auctorum, qui a primis rerum nostrarum incunabulis ad duodecimum usque sæculum floruere scripta, eaque, dummodo nostra nos non fefellerit opinio, solum et omnino nova, publici juris facere.

Incœpti operis consilium exponitur,

Cf. infra num. IV.

II. Novum igitur opus aggredior, antiquitatis tamen religione præcipua commendandum. Haud ita frequens, maxime hisce diebus nimbosis, sic præsentium rerum tumultus refugere, sic totum in Veterum commercio versari, ut, septem retro sæculis prætermissis, placeat nullum citra figere vestigium. Altera mei consilii ratio æque insolens videbitur : quod scilicet æstimaverim eodem habenda pretio, eodemque studio conquirenda sive sex priorum, sive proxime sequentium sæculorum opera. Non diffitear plerisque eamdem

qua parte novum,

viam ingressis aliam fuisse mentem : quo enim alacrius e primæva ætate spolia quantulacumque opimo triumpho reportabant, eo fastidiosius delitescentes in sequioris ævi sylva salebrisque prædas omittebant. A septimo enim sæculo ultra duodecimum horruisse barbariem et noctem opacam, nonne ratum exploratumque est? Deinde si quid tandem recentiorum fastidia vicit, si qua male tetigerint dente superbo, totum quodcumque esse de re historica aut diplomatica, forsan et grammatica, jusserunt. Vix nonnulla durioris venæ aut lascivientis carmina, eaque vulgaribus composita plebeculæ rhythmis, novam ad lucem admittuntur. Infausta sane, pene dicam iniqua, litterarum christianarum fortuna : quibus enim sex aut quinque sæcula ægre conceduntur aurea, ea tamen innumeris et maximis, ex ævi edacitate, spoliata suis ornamentis; sex vero aut septem sequentia vel eruditorum fastidio opprimuntur, vel non permittuntur innotescere, nisi qua exiliore aut horridiore cultu sordescunt.

pauloque diversum a cæteris collectionibus;

III. Longe aliter sentiebant optimi antecessores mei, Dacherius, Montefalconius, Martenius, Durandus, uterque Pezius. Mabillonio quidem libros Ordinis sui annales ex hac ipsa desperata litterarum ruina auspicanti animus non defuit, quin aureum dixerit secundum æræ benedictinæ sæculum; quo vero penitius tempora introspexit probris sannisque data, eorum in admirationem magis incitatus, in decimo etiam sæculo habuit unde immerito illud dictum fuisse plumbeum æstimaret. Cujus tamen si Analecta Spicilegiumque recenseas, aut Martenii Thesaurum et Amplissimam Collectionem, Peziorumve Anecdota, multo plura tibi erunt, quæ primis aut novissimis, quam quæ mediis, prout supra definiuntur, sæculis, jure merito attribuas. Sed et alterum liceat appellare magistrum, quem nemo hanc nactus provinciam, non ducem habebit suum, eminentiss. nempe S. R. E. Cardinalem Maium; qui, quum incredibili pene fortuna, ducentos circiter et quinquaginta ævi christiani auctores primus in lucem dederit, vix septuaginta, qui a septimo ad duodecimum scripserint sæculum, habuit : immo loci et temporis ob angustiam, aut eorumdem opera excerpsit, aut minus absoluta protulit, aut selegit breviora; dum aliis priscæ et novissimæ ætatis, satis commune sequutus exemplum, præcipuam sedem et amplissimam reservavit. Sed quid ita miramur mensæ tot cibis luculentis exstructæ plura non apponi? Ea cl. Viro obtigit veterum thesaurorum copia ingens, eæ modernorum exquisitæ opes, ut nimiis eum diceres divitiis laborasse, seque ultro profiteretur innumeris codicibus et optimis obrutum.

Aureum vere sæculum! Act. SS. sæc. II, præf. I. Annal. O. S. B. IV, præf.

IV. Multa enim supersunt, uti mihi per varias Galliarum, Belgii utriusque et Britannorum partes iter habenti experiri contigit; multa, maxime in veterum theologorum libris, profecto bona luce et meliore fato dignissima; pauciora quidem, quo altius in retroacta tempora respexeris; sed multo plura quam vulgo opinantur, qui septem sterilitatis, ut aiunt, sæcula non diligenter scrutati sunt. Ex hac enim tempestate, si Græcorum excipias tres aut quatuor accuratius editos, Damascenum, Maximum, Photium, Theophylactum, cum nonnullis historiæ Byzantinæ scriptoribus; e Latinis vero demas Isidorum, Alcuinum, Hincmarum, Paulinum Aquileiensem, Petrum Damianum, Ratherium Veronensem; quibus velim addas plures diplomatum et chronicorum exceptores, magna sane ac laudabili cum diligentia evulgatos, cæteri quotquot scripsere a Gregorio Magno ad Anselmum et Bernardum, vel ignoti jacent, vel editione fœda dehonestantur. Nemo sanctum Theodorum Studiten, post Sirmondi curas multo integriorem, typis ferme paratum, e tenebris vindicavit. Nemo sancti Nicephori Constantinopolitani duos ingentes tomos, ab Anselmo Bandurio olim propediem edendos, vel vestigio ullo indagavit. Nemo variorum Anastasiorum et Leontiorum, Antonii, Joannis, Niconis collectanea tot Veterum ignotis deperditisque libris referta, exceptis quæ nuper cl. Maius protulit, diligenti discussit examine, severiori critice perpendit. Nemo Metaphrasten, ad codicum fidem recognitum, alienis expurgatum, Sanctorum sinceris Actibus restituit. Mitto Latinos sexcentos, pontifices maximos, imperatores, antistites, eo minus despiciendos, quod præ se ferunt gentium etiam nunc florentium nativam indolem; quod ad vegetiorem Ecclesiæ pubescentis adolescentiam pertinent; quod demum quasi unanimi omnium consilio et ingenio, antiquiores melioris notæ scriptores non solum vestigiis sequuti sunt, sed partim exceperunt, ex optimis descripserunt codicibus, integrosque passim suis inspersere commentariis. Sed hæc hactenus.

maxime in neglectis auctoribus nonnullis edendis,

V. In eo maxime consistit ineundæ collectionis nostræ indoles et ratio, ut, religiose servato omnium æræ christianæ, ad duodecimum usque, sæculorum ordine et honore, nec majestati veterum Patrum inferentes labem, nec a subsequentium declinantes auctoritate, integram exhibeamus et incolumem, novis ex fontibus, theologicam catholicæ Ecclesiæ traditionem. In singulis autem tomis eadem, quoad licuerit, rerum et auctorum obtinebit series, quæ a primo instituitur. Et quidem in priore parte proponentur auctorum tractatus qui per se quasi constant, propriaque vena fluunt, et uno tenore absol-

eo ordine, ut antiquioribus recentiores accedant.

vuntur; in posteriore autem variorum collectanea aut commentaria, quæ sequiore ævo digesta licet, ex antiquis tamen libris palam deducta, aut Veterum intertexta testimonia referunt, aut eorumdem scripta expositione vel censura commentantur. Hunc in finem tomus ille adornatur, ut duplicem simul respiciat auctorum ætatem, nec interim interturbetur continua temporum linea : tametsi enim ad sæculum usque nonum deflectatur, diligenter rerum nostrarum rationem attendenti, perspicuum erit præcipuam tomi hujus partem intra quarti sæculi fines contineri. Sed de singulis nunc agendum.

PARS PRIMA.

SÆCUL. II.

IN PRIOREM HUJUS TOMI PARTEM.

ART. I.

Sanctus Papias Hierapolitanus.

Primus Papias ætatis jure et dignitatis ponitur, *Grabius, Spicil. PP.* II, 31. *H. E.* III 39.

VI. Ac primus quidem nobis prodit Papias, « Joannis auditor, Polycarpi autem contubernalis, vetus homo », antiquius ipso adducens testimonium, sive seniorum, sive Christi Salvatoris, uti satis aperte Eusebius retulit. Hæc certe sunt, de quibus ait : « Idem præterea (Papias) alia nonnulla nudæ vocis traditione ad se pervenisse testatur, inusitatas scilicet Servatoris parabolas ac doctrinas. » Irenæus, Papiæ discipulus, magistro ascribit opus justæ molis, divisum in quinque libros, græce inscriptum : Λογίων κυριακῶν ἐξήγησις, latine vero ex Hieronymo : *Explanatio* (aut *interpretatio*) *dominicorum sermonum*. Cui laudandæ voce una accessere Veterum suffragia, Eusebii nempe, Hieronymi, Apollinarii junioris, Andreæ et Aretæ Cæsariensium, Œcumenii, Anastasii Sinaitæ, Theophylacti. Apud Syros remansisse volumen videtur, inde cum Irenæo ad Armenios transmissus. Quin, si fides fragmento cuidam Bodleiano, ad Britannos usque, seris sæculis, devectum est. « Utinam, inquit Gallandius, ad nos usque pervenissent Papiæ libri ! Et supererant quidem sæculo XII ineunte, ut e codicum mss. catalogo, circa ann. MCCXVIII confecto, erudimur ; ex ecclesiæ Nemausensis tabellario erutum cl. Menardus haud ita pridem evulgavit, ut proinde viri eruditissimi recte conjecisse videntur, quod Trithemii quoque ætate, ut ipsemet innuere videtur, sæculo nimirum XV exeunte, eadem exstitisse potuerint.» Præstat verba ipsa ex inventario rerum sacrarum Nemausensis ecclesiæ, referre : « Item inveni in

ex opere inscripto *Interpretatio dominicorum sermonum*, *Galland. Bibl. PP. I.* 316.

Hist. civ. eccl. et litt. de Nimes. Mém. de Trév. Déc. 1750. *art.* CLII.

adhuc exstante, sæculo XV.

claustro *librum Papiæ*, *librum de Verbis Domini* », exclamante super hæc doctissimo Routhio in *Reliquiis sacris* : « Rem, si nullus error huic narrationi inest, notabilem ! » *T. I. p. 5.*

VII. Ex paucis superstitibus fragmentis, ea quæ nova versione armeniaca damus adornata, quadam celebritate circumferuntur; quibus nimirum in Papiam Eusebius Chiliastarum somnia conflavit : « Quæ ego, inquit, illum accepisse existimo, male interpretantem narrationes apostolicas, nec penetrantem quæ ab illis mystice per similitudinem dicta sunt. » Ab Eusebio vero inolevit opinio, Papiam non solum insulsa Millenariorum deliria somniasse, sed, « ob magnam sui existimationem, complures summos viros in profligatam hæresim induxisse. » Sic habet gravissimus Baronius. Non defuere tamen qui eadem mitiorem in sensum ducerent, ipsumque Eusebium, sancti viri primum accusatorem et præcipuum, suis scilicet verbis redarguerent, quasi male interpretantem Papianas parabolas, « nec penetrantem quæ ab illo mystice per similitudinem dicta sunt. » Obiter tantum dicere est, totam quæstionem pendere a vero sensu nonnullis ascribendo dictionibus, quales sunt : *vinea, palmes, botrus, vinum, triticum, spica, granum,* quibus pene tota hæc pagina retexitur.

Locum unum ex Armeniis accepimus, *Ubi supra.* *Ad ann. Chr. 34.*

VIII. At vix alia sunt quæ sive in sacris libris, sive in Veterum scriptis frequentius allegorico sensu usurpantur : testes si appellaveris, præsto aderunt non tantum libri bene multi, sed et monumentorum omnis generis agmina, tota, pene dicam, priscæ Ecclesiæ supellex. Quæ ut paucis perstringam, unum adducam virum apostolicum et coævum, Melitonem nempe Sardensem, quem Polycrates Ephesinus suppar præclaro celebrat encomio : τὸν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι πάντα πολιτευσάμενον. Hæc porro sunt quæ de præmissis verbis Melito habet, eo magis e re nostra, quod hactenus inedita, postmodum *Spicilegio* nostro, si Deus dederit, inserenda sunt. In libro qui *Clavis* inscribitur, sic diserte et simpliciter habet, quasi obvia relegens et ab omnibus accepta :

allegorice potius interpretandum, Veterum more, **teste præcipuo Melitone Sardensi.**

Vinea, Ecclesia, in Cantico canticorum : *Vinea fuit pacifico, tradidit eam custodibus*, hoc est Apostolis.

Vinea, plebs judaica, in Psalmo : *Vineam de Ægypto transtulisti.*

Vinea, fidelium plebes; in Salomone : *Capite nobis vulpes pusillas, exterminantes vineas.*

Botrus, Ecclesia, sive corpus Domini, in Numeris, eo quod botrum de terra repromissionis in phalange crucis Israelitici speculatores reportassent.

Vitis, Christus, in Evangelio : *Ego sum vitis.*

Palmites, Sancti, ubi supra : *Vos palmites.*

Vinum, gratia Spiritus sancti, in Evangelio : *Vinum novum in utres novos mitti debet.*

VINUM, sanguis Christi, in Evangelio: *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem.*

SPICÆ, initia fidei, vel inchoatio bonorum operum, sicut in Job de hæreticis dicitur: *Et esurientibus tulerunt spicas.*

GRANUM frumenti, Christus, in Evangelio: *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet.*

FRUMENTUM, prædicationis sermo, in Salomone: *Qui abscondunt frumenta, maledicentur in populis.*

HORREUM, regnum cœlorum, in Evangelio: *Congregabit triticum in horreum.*

TRITICUM, Sancti, vel electi Dei, in Evangelio, ubi supra.

Hæc quisquis præ oculis habens, Papiæ parabolam attente repetet, in magnam, aut ego fallor, suspicionem veniet sanctissimum virum, inter vagientis Ecclesiæ cunas, quasi æstu abreptum prophetico, regnum quidem Christi futurum cecinisse; at ubertate Ecclesiæ in millia millium crescente, non autem diffluente comissationum redundantia; et albescente ad messem totius mundi agro, non emortua palea sub caducis ingravescente spicis; atque horreo cœlesti per effusam Sanctorum mensuram oppleto, non manipulis ab avaro divite congestis fatiscente; ac demum cella non putribus referta cibis, sed purissimi frumenti adipe, et vini suaveolente fragrantia: vinum enim, sanguis Christi est; botrus, Ecclesia, sive corpus ejus; et granum frumenti, Christus. Sed beatissimo viro succedat discipulus

SÆCUL. II.

Ann. Chr. 120-202.

ART. II.

Sanctus Irenæus Lugdunensis.

Varia proferuntur Irenæi loca: primum e duobus codicibus, syriaco uno musæi britannici,

IX. Dum nuper in Britanniam iter agens, devenissem in opulentum illud britannici orbis musæum Londinense, favente humanissima omnium præsidum benivolentia, mirabar codices tam numero quam pretio multos; mirabar in primis recens huc advectos ad quingentos circiter codices syriacos, contestante cl. V. Curetonio, eos esse facile omnium antiquissimos quos occiduæ bibliothecæ asservavere. Quin, ea siquidem fuit eruditi viri promta munificentia, optio data mihi est quem potissimum vellem ad usus meos exscribendi. Gallus ego quidem et e Lugduno oriundus, appello D. Irenæum. Nec mora: ipsius eruditi viri excipiente manu, unus et alter Irenæi locus, æque insignis et plane novus, mihi præsto est.

armenio altero Mechitaristarum.

X. Dum paulo post, Parisios redux, eamdem expertus, immeritus licet, boni Dei largitatem, nactus videlicet ami-

citiam rev. P. Gabrielis Aïzavouski Mechitaristæ, ecce rursus copia datur eligendi quæ armeniorum ἀνεκδότων magis arrideant. Arridet iterum Irenæus noster. Illico ad Venetos scribi : evolvi patriæ membranæ, quidquid Irenæum audit, exarari nitide, latina adornari interpretatione. Inde vix uno alterove mense elapso, meis tandem Solesmis redditus, Irenæum accepi armenium, eodem ferme temporis articulo, quo, intercedente duorum amicorum DD. Daremberg et Renan gratissimo commercio, Irenæus alter syrus, Romam usque missus, optimo Urbis jure donatus, schedas meas repeteret humillimas. Obstupui pene : eccilla Armeniorum plagula, inscio me, Venetiis exscripta, per tot rerum hominumque casus ad meas delata manus, eadem omnino mihi refert, eodem Irenæi *de Resurrectione* titulo præfixo, quam syriacus codex britannicus. At operæ pretium intueri propius, quæ libelli fata.

XI. Syrorum codex inter optimos et integriores habetur. Characterem exhibet antiquissimum ; annum præ se fert æræ Græcorum DCCCLXXIII, christianæ scilicet DLXII, cui apprime quadrat scriptura codicis græca, ejusdem forte manus quæ syriacam exaravit. Folio ultimo inseruntur adversaria, quæ, eodem interprete D. Renan, hic juvat apponere : Describitur codex syrus,

Explicit liber iste (quo continentur) :

I. Liber servi Dei Timothei, episcopi Alexandrini, contra synodum Chalcedonensem;

II. Capitula duodecim S. Cyrilli;

III. Objectio quam fecerunt eis Andreas Samosatensis et Theodoretus Cyrensis;

IV. Rursus Apologia quam fecit contra eos sanctus Cyrillus (condemnavit et detexit fraudem eorum argumentis manifestis e libris sanctis);

V. Oratio servi Dei Gregorii, episcopi Neocæsariensis, in Ponto ad Theopompum;

VI. Descriptio hæresium servi Dei Epiphanii episcopi Cypri.

Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto, et nunc et in omni tempore et in sæcula sæculorum. Amen et Amen.

Per preces omnis Ecclesiæ gloriam obtineat parvus scriptor Edessenus, qui scripsit hunc librum, in hora qua fient judicia in die judicii, Amen, amen.

Cum Sergio Segorensi et Simeone Telsensi fratribus, qui versantur in domo Scriptoris, faciat Deus misericordiam. Amen, amen.

[Quinque lineæ hic abrasæ.]

.....In diebus domini presbyteri Bacchi ex Gamli œconomi, et domini presbyteri Oziæ bibliothecarii, et domini presbyteri Simeonis ex Carmelo, janitoris, in anno DCCCLXXIII, in mense Nisan. Et dedi eum in servitium codicum monasterii Beth Mono, in memoriam ejus et pro salute animæ ejus. Huic in cujus nomine obtuli donum istud, Deus det mercedem bonam, et scribat nomen ejus in libro vitæ, et faciat Dominus noster memoriam bonam servis suis et misericordiam et gratiam super vitam ejus, per preces bonorum et justorum, qui faciunt voluntatem ejus in sæcula. Amen, amen.

Mitto quibus immorari non vacat, ignota Gregorii Thaumaturgi, inedita Timothei τοῦ αἰλούρου, nova de monasticis bibliothecis et scholis orientalibus : id tantum prudentem lectorem monebo, scriptum librum esse medio sæc. VI, dum increbresceret in toto Oriente Monophysitarum lues, insertumque Irenæi duplicem locum in insigni adversus Orthodoxos diatriba Timothei, ejusdem hæreseos ducis, cui solemne fuit arrodere Veterum scripta, et sublestæ fidei testimonia intrudere.

et qui sint veteres Armenii interpretes,

XII. Hinc forte locus dubitandi fuisset de auctoritate testimonii tali ab homine adornati, nisi apposite suppetias daret Armenius interpres ; qui, quum recenti quidem apographo repræsentetur, eum tamen vetustatis saporem præ se fert, ut aureæ litterarum suarum ætati doctissimi Mechitaristæ illum non dubitaverint assignare : iidem nobis fidem faciunt, idque plurimis in locis deprehenditur, translatori certe præluxisse potius syriacam interpretationem, quam primigenium Irenæi textum. Ut enim solet græcæ eloquentiæ vis Armenios veteres in sermonis granditatem exacuere, sic eosdem deprimit jejuna et humilis syriacæ loquelæ simplicitas : quam nihilominus melioris ævi auctores peculiari quodam et arguto verborum delectu vincere solent et adornare. Cæterum, sæculo circiter V, libros plerosque syriacos in armeniam transiisse linguam innuit inter alios Moses Chorenensis, a quo rescimus Isaacum Magnum et Mezropium auctores fuisse, ut suorum discipulorum agmina mitterentur, alii scilicet versus Græciam, alii vero ad utramque Syriam. Horum ipse Chorenensis fuit aut dux aut comes ; collatisque auxiliis libros omnis generis exscripserunt, eo sinceriores, quod nondum illos hæreticorum perversitas infecerat. Selecti igitur hi juvenes ingenui, Sanctorum ducti consiliis, immo illustrandæ fidei et promovendæ gentis suæ studio capti, quotquot invenere opes, alacriter excepere, Syrorumque spolia quam integerrima reportaverunt.

Moyses Choren. interpr. Levaill. t. II. p. 165.

quorum cum Syris discrimen ventilatur,

XIII. Necesse visum est sermonem huc deducere ; immane enim quantum in eodem Irenæo exscribendo Syrus ab Armenio differt! quantum scilicet Ignatius nuper syriace editus a vulgari textu græco recedit : pendet causa eadem, eodem versata cardine, in eo nempe Syrorum et Armeniorum interpretum discrimine, de quo multa et scite J. H. Petermann, recens Ignatii armenii editor. Alii sane tantas lites componant : nostri vero lectores nolint oblivisci nec syriaci codicis eclogarium, nec forte librarios omnino fuisse a Monophysitarum vesania immunes, siquidem collectaneis suis librum præfixerunt quem

W. Cureton. Corpus ignatianum, Londin. 1849.

S. Ignatii quæ feruntur epist. coll. edit. gr. et vers. syr. et armen. Lips. 1849.

consarcinavit procacissimus Timotheus in synodum Chalcedonensem. Ea vero tempestate solemne fuisse Monophysitis Patrum scripta depravare, diligenter Assemano, aliisque notatum est. At nihil visum mihi est æque attentione dignum, quam quod Anastasius Sinaita, disceptationem publice habitam cum Eutychianis referens, confidenter in *Hodego* asseverat: « Non abs re, inquit, fuerit studiosos istud itidem observare hoc loco. Narrabant nobis Catholici qui Alexandriæ degunt, post tempora beati Eulogii papæ Alexandrini (circa ann. DC), hic fuisse præfectum augustalem Severianum, qui satis diu quatuordecim calligraphos seu librarios ejusdem secum sententiæ habuerit ac aluerit; quibus id negotio dabat, ut Patrum libros falsarent ac depravarent. » Hæc Anastasius assertis demonstrat locis diversorum Patrum, de quibus infra agendum.

Bibl. orient. II. 289.

Bibl. PP. Lugd. IX. 835.

Cf. num. p. 348, 349, 368.

explicatur,

XIV. Qua vero mente Syrus excerptor ad hæc Irenæi fragmenta manum porrexerit, facili negotio comperiet quisquis meminerit præcipuam Monophysitarum amentiam in eo esse, quod unam in Christo naturam velint, nempe divinam, cui ascribunt, ne passione quidem excepta, quæcumque Christus egerit in carne, aut sustinuerit. Nemo non videt quam ægre istiusmodi nebulones tulerint quæ, prudenter ab illis exsecta, prudentius nobis retinuit Armenius interpres, scilicet de Christo homine, tum a Virgine carnem assumente; tum nativitatem, baptismum, tentationem, ligni suspensionem experto; item quantum præplacuerint, cæteris posthabitis, ultima in quibus præcipue emicat Filii Dei majestas. Quidni tanta desipuerint vecordia, ut secundùm locum rescribendo, semet inscios et temere jugularint, dum quæ simpliciter legenti purissimam fidem sapiunt, sic intellexerint, ut quibus sanctus Pater nunc Deum, nunc hominem perpetua et egregia reciprocatione asserit, ea in unam Dei naturam redundare existimarent? Qualicumque autem animo hæc fuerint a Syris excerpta, bono et optimo corde velim recondantur; habeantur insuper, maxime a nostratibus, Deo grates, qui lucem a tenebris eruit, Irenæique nostri testimonia tanti facienda, extraneorum ope, ab oblivione vindicavit.

Cf. Infra p. 5.

nec adversatur locus secundus.

III° Accedit prologus Flori Lugdunensis, in libros *Contra hæreses*

XV. Ab Irenæo abesse non debuit, quam præmissis subjicimus, præfatiuncula in libros *Contra hæreses*; inserta quidem in Arundeliano codice frequenter ab editoribus Irenæi collato, ab omnibus tamen neglecta. Nullo auctoris nomine inscribitur : quominus autem Floro Lugdunensi restituenda sit, vix dubitare sinit exigua notula Sirmondi ad Aviti fragmenta, quam rescribere non piget : « In alio, inquit, codice ejusdem bibliothecæ (Cartusiæ majoris) operibus Irenæi præ-

Opp. t. II. 149. *not.*

fixa est Flori præfatio, cum epistola Agobardi. » Sane prologus noster Flori dictionem sapit, nec illius ævo abludit; satis aperte sub finem intuetur acerrimas Flori cum Joanne Scoto
T. v. 233. disceptationes. Cæterum D. Rivetus, in *Historia Galliæ litteraria*, aliique ingemuere de laudato codice hæc erasa fuisse, eadem, ut videtur, fraude quæ multos codices Cartusianos et insignes aut forcipe violavit, aut furtim deprædata est. Quorum e numero fuisse æque dolendum erat ejusdem Flori *Commentarium in Pauli Epistolas*, quo Aviti, Augustini, aliorumque pretiosissima fragmenta, libri plures deperditi innotuere. At eruditos recreari putem audiendo hunc ipsum codicem, nescio qua fortuna, ad tutissimum appulisse portum, hospitioque sanctæ Magdalenæ Oxoniensis exceptum, in bibliotheca ill. V. Routhii asservari; quo permittente perhumaniter, licuit mihi ad nutum evolvere codicem sane splendidum, et fortuita quidem, sed certa indagine deprehendere eumdem olim fuisse Cartusianum; tum demum sperare, fore ut commentarium istud, qua parte anecdotum est, Spicilegio nostro inseratur.

IV° Homiliæ fragmentum ex armenio codice Mechitaristarum Vindobonensium.

XVI. Ultimum remanet fragmentum paucis indigitandum, ad calcem hujus tomi eo rejectum nomine, quod serius ad nos venerit, nec Irenæi esse absque ullo dubio videatur. Exstat enim in armenio homiliario, adductum, ut conjicio, ex veteri catena græca in Matthæum; semel igitur iterumque minus certam expertum est manum eclogariorum. Irenæi quidem nomen præfigitur; sed nullo interposito alio nomine, continuatur expositio in subsequentes Matthæi στίχους et in alia quæ diversa omnino vena fluunt, nec Irenæi esse quisque sibi facile persuadebit. Qua de re meos interpretes Mechitaristas habeo mecum facientes, quibus ut totus assentiare, pauca legito :

Erubescant hæreticorum nati, qui in contumeliam Filii accipiunt illud : « Non veni facere voluntatem meam, sed voluntatem Patris mei. »

Et paulo post ad hæc :

Num repulit eum [leprosum] Salvator? Num dixit : Cur blasphemas quod ego velim [te mundari]? Num corripuit eum uti blasphematorem? Non vidisti : laudavit ejus constantiam fidei... debebat dicere secundum hæreticos : « Vult Pater, mundare! »

Arianos demum insectatur nominatim, et eadem quæ ab initio fuere exposita, frigide repetens : *dic ut sedeant,* subdit :

Non ait, ut frustra homini cuidam : *Dic;* sed : *Dic*, uti Deus. Dixisti, et fecisti cœlum; dicto constituisti terram; dicto separasti mare; quæ illum esse omnium creatorem alio modo confitentur; etiamsi perverso more Ariani, præter communem persuasionem et omnium confessionem, præter

ipsam rerum creatarum contemplationem, non confiteantur creatorem a quo omnia in cœlo et terra condita sunt. »

Hæc et alia, recentiorum fœtus, tanti non sunt ut plura edantur : aliter tamen visum est de ejusdem homiliæ initio, quod piam venerandamque vetustatem luculentius sapit. Optimi mei interpretes Mechitaristæ simul auctores mihi sunt tam ut posteriora resecentur, quam ut priora publici juris fiant; quæ tibi si non displicuerint, si ex variis magno Irenæo utcumque ascriptis laciniis, quas undequaque sub sole conquisivi, quid emolumenti perceperis, velim fausta voveas toti huic Benedictinæ Mechitaristarum familiæ, quæ Parisiis, Venetiis, Vindobonæ, eadem doctrina florens, eodem animo conspiravit, ut patriis e thesauris sua novissimis fratribus Solesmensibus symbola conferret. Velim et iterum eos memineris quicumque mea interpretati sint, inter quos juvat appellare cl. V. Quatremere, qui, pro sua benignitate et eruditione omnimoda, varios textus æque recensuit, optimus et omnigena διορθωτής; iterumque commendare spectatissimum virum W. Curetonium, quocum nemo, vel ab eo dissentiens, communicabit, quin ipsius rerum orientalium peritiam miretur, sinceritatem diligat, benevolentiam amanter recordetur.

ARTICULUS III.

SÆC. II AUT III.

Anonymus, de Solemnitalibus, Sabbatis et Neomeniis.

XVII. Exstitere veterum computatorum variæ syllogæ, ex iis maxime conflatæ libris innumeris *de Paschate*, qui ab Oriente usque ad ultimos Scotos et Britannos, per annos amplius mille, circumlati, multis et magnis Ecclesiæ negotiis accessere. Erit forte nobis locus agendi commodius de hisce collectaneis, a longo tempore adeo neglectis, ut vix alia oscitantius blattis tineisque derelicta fuerint. Nec sane deest illis annorum canities, aut auctoritas nominum, rerumve gravitas : ut ea tantum quæ adsunt Spicilegio parata memorem, Anatolii Laodiceni, Cassiodori, Alcuini, Hermanni Contracti, Abbonis Floriacensis, Gerberti papæ varii tractatus penes nos sunt, incredibili subtilitate et eruditione conspicui. Pauca ex his etiamnunc lectori proponimus, opuscula duo, unum Anonymi, alterum Murini Alexandrini mutilum.

Ex collectaneis computatoriis

seliguntur opuscula duo :

XVIII. Quandonam scripserit Anonymus, tantum conjicere datur : spirat in eo aura quædam ævi apostolici; quo quippe

1° Anonymi, sæculi plus minus II,

tempore, vix autem nuperius, solemne fuit obsoletis ritibus judaicis adeo diligenter probare sufficiendam in spiritu et veritate adorationem. Nostrum vixisse libenter putem, dum recens agitabatur controversia de Quartadecima luna, quumque tum primum sententiam hac de re Ecclesia Romana pronuntiavit : nisi quis potius habeat Nicæni concilii decretum

Infra p. 11.

in his expressum : « Unde electa et amica sponsa Christi, universalis Ecclesia anathematizat eos qui cum Judæis in festivitate paschali XIV lunam exspectari definiunt. » Sed quo magis prius placeat, plura me sollicitant : nondum enim sopitam esse controversiam statim additur ; unum deinde innuitur decretum, Sedis videlicet Apostolicæ; totus demum libellus videtur dirigi in Blastum, Romanæ Ecclesiæ presbyterum, Montanistam, qui sub Victoris papæ tempora, teste auctore appendicis ad Ter-

Præscript. 55.

tullianum, « latenter judaismum voluit introducere. Pascha enim dixit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysis, decimaquarta mensis. » Demum, quid obstat quominus verba superius allata confirment opinionem, quam post

Ad ann. 198. x, *Saccarell. H. E. t. I.* 170.

Eusebium et Socratem, plerosque Veteres, Baronius, astipulante Saccarello aliisque, tuetur? « Datis litteris, (Victor papa) universos qui illic (in Asia) erant fratres proscribit, et ab unitate Ecclesiæ prorsus alienos pronuntiat. » Hæc

H. E. v, 24.

Eusebius.

in quo nonnulla notanda de Apostolica Sede.

XIX. « Quo sane exemplo videre est, ait Baronius, quanta auctoritate polleret Romanus episcopus. » Quem nimirum Noster haud leviter uno extollit verbo, tum quia inter primos Veterum quos noverim insigni SEDIS APOSTOLICÆ titulo κατ' ἐξοχὴν utitur, tum quia ejusdem Sedis in totam Ecclesiam auc-

Ibid.

toritatem vindicat, dicens : « Quod nunc maxime Ecclesia, auctoritatem Sedis Apostolicæ sequens, observat. » Sed et plura non minori attentione digna, quæ habet de immutatis ab ipso

Num. v.

Christo ritibus celebrandi Pascha ; de tempore, modo et verbis

— v, vi.

quibus institutum fuit Eucharisticum sacrificium ; de integri-

— xii, xiii.

tate et veritate corporis Christi sub sacramento ; de abundantiore copia sensuum variis pro rebus allegoricorum ; de indiciis demum quæ multifariam græcum produnt textum primigenium : hæc autem alias aliisque remittere cogimur.

SÆCULO, ut videtur, TERTIO.

ARTICULUS IV.

Murinus Alexandrinus, episcopus.

II° Murini Alexandrini homilia seu epistola,

XX. Auctor plane novus, sive modernis, sive antiquis, quos excutere licuit, ignotus, uno tantum excepto, Alcuino,

qui Nostri quidem obiter meminit, nec nisi in Vaticano fragmento operis deperditi *de Bissexto,* quod primus Frobenius edidit; idem vero quum auctius habeam et integrius e codice Parisiensi, olim Sorbonico, præstat ex eo describere unicum illud de Murino testimonium : *T. II. vol.* 1, p. 366.

Ante solis enim creationem, primitivæ lucis circuitu agebatur quod nunc per solem agitur. Nam præcedens triduum, ut omnibus visum est, absque ullis horarum dimensionibus, utputa necdum factis sideribus, æquali lance luna (*forte* una?) pallidum diem et tenebras pendebat. Hæc autem ratio ex auctoritate Græcorum firmatur. Legitur enim in Epistola Maurini, episcopi Alexandrini, de his tribus diebus primis, factis in principio mundi: *Sed sol addidit cursum dierum*, *quando illuxit in mundo*, *quarto die*, *luna e contrario demsit cursum noctium.* Sic ergo tradunt auctores. *Infra* p. 14.

Supersedit editor, perquam sane diligens, qualis esset huc obiter adductus auctor, exquirere. Equidem in codicibus duobus appellatur Murinus, in uno Morinus, in Alcuino Maurinus; nullibi Marinus, quo nomine quum plures variis temporibus floruerint, nonnullum fieret promtius ariolandi periculum. Civitate fuit Alexandrinus; cujusnam vero ecclesiæ episcopus ut rescirem, inutili negotio evolvi sive Alexandrinorum, sive orientalium episcoporum catalogos. Cæterum Alexandrinis placuit, vel quum alienis præficerentur ecclesiis, nomen patrium retinere; eo usus est more Anatolius Laodiceæ episcopus, dictus Alexandrinus, coævus forsitan Murini, et eadem in re computatoria peritissimus. Nec silendum et aliam viguisse Alexandriæ consuetudinem, qua patriarchæ solebant sibi plures adsciscere episcopos, in partem administrationis tantæ ecclesiæ, inter quos per me non stat quin Noster recenseatur.

XXI. Libellus seu disputatio *de Ratione paschali*, cujus initium aut fragmentum proferimus, antiquitus videtur exstitisse in codicibus Britannicis, quorum duo mihi adfuere, unus Cottonianus, quem exscripsi, alter Oxoniensis, uterque sæculi circiter IX. Suspicor hujuscemodi codices, Britannos inter et Scotos, quando sæculis VII et VIII referbuit controversia de celebratione Paschatis, ultro citroque excussos fuisse, et tunc temporis e græco translatos, illuc forsan advectos cum multis codicibus græcis, quos sanctus Theodorus Cantuariensis, Tarsia oriundus, secum intulisse fertur. Inde ad Alcuini devenere manus, a quo in Gallias evulgati sunt alii codices, qualium apographon est codex Sorbonicus, sæc. XII, quem diligenter contulimus. Spes autem nobis superest aut integriorem detegendi Murini disputationem, aut alibi de veterum com- antiquitus in Britanniam allata.

stolas ad manum habuisse, et ex illis plura confecisse, quæ in vulgus ementitis nominibus Julii papæ, Athanasii Magni, Gregorii Thaumaturgi tam vaferrima emisit fraude, ut etiam sanctum Cyrillum Alexandrinum et plerosque Patres ad sæculum usque septimum deluserit.

Et tertio, ac de *Commentario in Ecclesiasten*, disquiritur.

XXIV. Aliam haud dissimilem quæstionem excitant ea quæ sequuntur : desumuntur e prægrandi commentario *in Ecclesiasten*, quindecim constante libris aut sermonibus : qui, præmissa Nysseni in *Cantica canticorum* expositione, ponitur sub hac inscriptione : Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Νύσσης ἐξήγησις εἰς τὸν Ἐκκλησιαστήν, *Sancti Patris nostri Gregorii Nysseni expositio in Ecclesiasten*. Codex bonæ notæ, sæculi XII, teste Montefalconio. A primo limine patent diversa prorsus ab edito inter Nysseni opera ejusdem argumenti commentario; vix autem sermo primus incœpit, quum Nyssenus ipse adducitur et reprehenditur, « ut mirum profecto sit, quomodo librarius hunc commentarium Gregorio Nysseno tribuat. » Appellatur eodem loco Dionysius ille Magnus, nec cum eo remissius agitur. Altero in loco (habes utrumque a nobis exscriptum) expositor Alexandrinum, cæterosque suos antecessores eadem censoria virga tangit. Per eum tamen constat Dionysio ascribendum esse commentarium *in Ecclesiasten*, de quo mentio quidem fit apud Eusebium, Hieronymum, Procopium Gazæum, sed tam paucis visum, ut Eusebius ipse eum in deperditis habuerit, nec cuiquam ullibi lectum, donec ex unius codicis S. Marci, Veneti, primum Gallandii continuator, deinde romanus Dionysii editor recens fragmenta pauca, quæ cum nostris consentiunt, dederit. At quis ille sit tandem interpres, morem Veteribus tam ægre gerens, non liquet. Eruditus saltem : præter enim prædictos, et alios respicit Patres; notat diligenter textus sacri varietates apud LXX et Symmachum; recenset ascetarum seriem ab Elia ad Antonium; vix putem eum a florentissima Thebaidis ætate et a proxima regione recessisse multum : demum non deessent indicia, quibus hæc Theodoro Mopsuesteno adjudicarem, nisi mallem a conjecturis supersedere, et a Deo sperare fore ut copia mihi sit, revertenti ad hunc auctorem, maturius rem expendendi.

Catalog. Bibl. Coisl.

Bibl. PP. XIV, 100. *Dionys. opp.* p. 2.

A. CHR. 220-251.

ARTICULUS V.

Commodianus, Episcopus Africanus.

Commodiani codex novus, unicus forsitan,

XXV. Commodiani Gennadius primus Veterum meminit, cujus, post quindecim fere ab auctore sæcula, ignotas *Instruc-*

tiones primus recentiorum Sirmondus edendas curavit, ex uno, qui hactenus innotuit, codice sancti Albini Andegavensis, jam deperdito. Utrum mihi contigerit rarissimi auctoris supellectilem duplo majorem efficere, novumque ejusdem et hactenus ignotum expiscari codicem, eruditorum esto judicium. Innumeros inter codices Mediomontanos (*Middle Hill*), quos eruditus et cl. V. Thomas Phillippius tam incredibili diligentia quam munificentia vere regia collegit, nec adeo religiosus tot opum custos et sospes, quin pari cum humanitate ad eas liberalissimum concedat accessum, ipse optimus Vir, mihi præter omnem modum benevolus, sub oculis posuit vetustissimum quemdam codicem investigandum, nuperrime allatum ex Italia, quasi e vetere libraria Bobiensi; scriptum quidem longobardico charactere, intermixtis tamen apicibus francicis; et iis passim inspersum mendis quibus scatent libri ævo Carolino antiquiores; sic uno tenore exaratum, ut vel in ea parte quæ carmina continet, nulla sit verborum, nulla versuum distinctio; nullis ferme conspicuum ornamentis, et siglis instructum perpaucis, quas sane fert ætas et priscum scribendi genus: nisi quod signa quædam sub finem hic illic occurrunt, quæ pectuscula aut folia dixeris referre, iis simillima quæ in antiquis titulis notantur; aut quod præterea suus singulis quaternionibus numerus in imo ultimi folii margine suffigitur, cincinnis, cruciculis aut vexillari areola circumseptus; in quo inerant nonnulla DD. Augustini et Hieronymi opera: fol. 1, Augustini, de Vera religione; fol. 63, ejusdem, de Utilitate credendi; fol. 95, epistola ad Bonifacium et rescriptum Bonifacii; fol. 110, liber II et III Soliloquiorum; fol. 136, de Divinatione dæmonum; fol. 147, Eusebii Hieronymi, de Resurrectione carnis; fol. 170, de Melchisedech ad Evangelium presbyterum. Deinde:

Mediomontanus, describitur;

Cf. Catal. Bibl. mediomont. auct. Th. Phillipps in fol. typis mediomont.

Epistola presbyteri Hipponensium regii ad Alypium episcopum Tachastensium, de die natali Leontii quondam episcopi Iponensis (fol. 170);
Incipit argumentum Agustini episcopi ad Alypium episcopum (fol. 182 r°).

Sic inscripto hoc titulo, cætera desunt, pagina vacua; verso autem folio, sine ulla aut auctoris aut operis inscriptione, abrupte incipiebat, cum ea quam dixi, incondita et indistincta scribendi stribligine:

Quis poterit unum proprie Deum nosse cœlorum nisi quem his tulerit ab errore nefando. Erravam ignarus spatians spe captus...

infra p. 21.

Erravi quidem ego *spatians,* quid hæc sibi vellent inscius, dubiusque, strictone an soluto sermone, quove metro aut qua lege scriptio decurreret: *spe* tamen multa illico *captus* latere sub his vepribus vetustissimi ævi reliquias. Nunc legens,

nunc scribens, succussis salebris, ad metam codicis devene-ram; sed eheu! tantum non omnem hanc ultimam paginam absumsit ævi edacitas; ubi scilicet novissima fatiscentis mundi fata ferali carmine plangebantur, hic codex jam defecit;

Sistimus hic tandem, nobis ubi defuit orbis.

auctor inquiritur;

XXVI. Dum exesam scabra vetustate membranam obtutu introspicerem mœsto, molestius me sollicitabat ultimæ lineæ majuscula littera, subevanida, in qua vel lynceus oculus tantum legerit :

Explicit tractatus sancti episcopi.....

Nec plura : hic latet nomen auctoris, tantopere desideratum. Fuit sane episcopus; fuit africanus, fuit ætati martyrum suppar; hæc nihil hæsitans tum primum asserui. Deinde, missis Africæ christianæ poetis, qui agmine satis longo, post martyres cecinere, Licentiano, Augustino, Verecundo, Fulgentio, Corippo, Victorino, Marciano Capella, nec diu immoratus in dubiis Tertulliani et Cypriani carminibus, unus remansit mihi Commodianus. Quem vel a limine subodorari licuit : nam in editis *Instructionibus adversus gentium deos*, sic præfatio... « viam erranti demonstrat : »

quem Commodianum esse multis constat argumentis,

p. 21. *v.* 4, 6, 9.

Ego similiter erravi tempore multo...
Abstuli me tandem inde legendo de lege...
Ob ea perdoctus, ignaros instruo verum.

Audi mediomontanum carmen, pene ab exordio :

Errabam ignarus, spatians, spe captus inani,
Aggressusque fui traditor [traditorum?] in codice legis
Quid ibi rescirem;.....

Et paulo post :

Et ideo tales hortor ab errore recedant.
Quis melior medicus, nisi passus vulneris ictus [*cod.* auctor]?

Rursus cum hisce editi consentiunt :

Instr. XXXIII. *v.* 491, 716, 717.

Et ego qui moneo, idem fui nescius, errans,
. . . . sensi ipse ruinam
Idcirco commoneo vulneratos [*leg.* vulneratus] cautius ire.

Et alias :

v. 1,018.

Non sum ego doctor, sed lex docet ipsa clamando.

Cæterum apud utrumque eadem solemnia : *Summus, altus*, loco *Dei. Instruct.* v. 308, 430, 603, 901, 1004; et *Carm. apolog.* v. 26, 27, 432, 535, 788, 924, 963. Quum in *Instruct.* habes *homo primitivus, primitivi*, 531, 625; tum in *Carm. apol.* populus *primitivus*, v. 212; *primitiva*, v. 250; *primitivi* ruina, v. 523. *Agon* pro *certamine* æque in *Instruct.* v. 439, 967, 1089; ac in *Carm.* v. 603, 785. Utrinque *agonia* idem sonat ac *hostia*

in sacrificiis oblata, *Instr.* 832, *Carm.* 208; juxta Ovidium :

Et pecus antiquus dicebat *agonia* sermo. *Fast.* I, 331.

Prisca enim quædam et singularia, uni ferme Commodiano peculiaria, hinc et inde per me licet deprehendas; ac si lubet, versum quem haud integrum ausus fuerim dare, jam nunc confidenter absolvas :

Hæc speranda nobis spes est sempiterno *fruniscí*, *infra p.* 29. *v.* 298.

« *Fruniscor*, rarissimum, inquit A. Gellius, sed jucundius et amœnius quam *fruor*. » Semel et iterum apud Commodianum, *Instr.* XXXVII :

Dum vita *frunisci* putas, improvidus erras. *v.* 897.

Item in *Carm.* 1,006 :

Suppetium tunc nullum erit, et clamor inanis.

Rursus in *Instruct.* XLIII :

Suppetium [*add.* tunc] nullum erit, nec nautica puppis. *v.* 1,118.

Unus omnino in tota latinitate Commodianus est qui cecinerit *Instr.* XXI :

Excordaris homo, si putas ut ipsi te salvant. *v.* 270.

Idem igitur esto, qui Judæos apud nos indigitat : *infra p.* 42.

Qua nativitate *excordantur* cæci Judæi. *v.* 769.

Adde, ut gutta guttæ non sit eo usque simillima, quod de iisdem Judæis eadem omnino verba, nihil mutato ordine nec rhythmo, legantur *Instr.* 582 et *Carm.* 228, quæ hactenus de solo Commodiano innotuere :

Improbi semper, et dura cervice *recalces*.

XXVII. Ad cumulum accedent quæ consona voce utrinque referuntur de Auctoris nostri vita, dignitate, indole, doctrina, fontibus et paradoxis; hæc cuivis legenti tam abunde succedent, quam ægre illa his proœmiorum angustiis impeditus explicuerim. Paucis vero Gennadius, sed disertissime auctorem carminis nostri descripsit : « Commodianus, dum inter sæculares litteras etiam nostras legit (videsis quæ supra), occasionem accepit fidei. Factus itaque christianus, et volens aliquid studiorum muneris offerre Christo, suæ salutis auctori, scripsit *mediocri sermone, quasi versu,* LIBRUM ADVERSUS PAGANOS. Et quia parum nostrarum attigerat litterarum, magis illorum destruere potuit dogmata, quam nostra firmare. Unde et de divinis repromissionibus adversum illos vili satis et crasso, ut ita dixerim, sensu disseruit, illis stuporem et nobis desperationem incutiens, Tertullianum et Lactantium et Papiam auctores sequutus; moralem sane doctrinam et maxime voluntariæ paupertatis amorem optime prosequutus, studentibus inculcavit. » Huc usque Gennadius.

[Margin: et confirmatur ex auctoris vita et gestis.]

[Margin: *Fabr. Bibl. eccl. p.* 11.]

XXVIII. Illa autem et nostra se invicem mirum in modum illustrant. Commodianus igitur, primum ethnicæ deditus est superstitioni, immo magicæ arti et incantationibus, quas in Africa maxime increbuisse ex Apuleio constat, et sæculo ferme quarto permansisse testatur conc. carthaginiense IV, in quo can. LXXXIX, « de iis qui auguriis vel incantationibus vel judaicis superstitionibus servierunt », sancitum est. Litteris sæcularibus se dedit; Latii veteris affectavit poetas; melioris notæ auctores non neglexit : obiter laudavit Terentium, Virgilium, Ciceronem; plures, maxime Plautum, haud infrequenter tetigit. Tertulliani sequacem et Minucii, in jurisconsultorum disciplinis, quæ vagienti theologiæ christianæ multum inservierunt, eumdem non fuisse peregrinum, innuunt quæ passim e forensi loquela accepit, et de judicibus aut causidicis haud illepide habet. Codicem Scripturæ sacræ nactus, legisse se ait et credidisse. Ecclesiæ ascitus est, quam ipse quasi florentem describit : integro agmine instrui episcopos, presbyteros, diaconos; singulos sua excubare statione lectores, catechumenos, pœnitentes, virgines, viduas; celebres festos dies; felicissimum Pascha; patere domum Dei, ceu nundinas, populo plenam; buccina præconum clamante, lectorem audiri; foras ire indignos jussum; sacra, uti etiam nunc, notatu dignum, consuetis vocibus ordiri : *Sursum corda!* Interea militibus Christi adesse prælium : « Væ miseræ plebi, dubia quæ fronte vacillat!... »

Instr. et C. A. init.

Mans. III, p. 960. a° 398.

Ibid. v. 577 *et sqq.*

Instruct. XXXI, XLVI, XLIX, LIX, LX, LXVIII, LXIV, LXXV.

XLIV, LXXV.

Noster e catechumenis, qua fervebat humilitate, in pœnitentium accenseri voluit ordine, immo pauperum, divitiis forsan pie erogatis; unde nominis sui litteris et sensu retroversis, inscribi voluit : *Commodianus Gazæus,* (an dives?), *mendicus Christi.* Nihilo secius non solum ad clericorum munia, sed ad pontificii apicem provectum fuisse, quod Mediomontanus codex nobis significat, idem multa suadebant, in quibus doctoris, modestissime quidem, partes agens, omnes tamen monet acriter et carpit; quæ aliis sane quam episcopis sub hac tempestate, maxime in Africa, pro certo non competebant. De suis sollicitum, alienos non neglexisse, scripta quæ supersunt, edocent. Pars enim edita maxime ad gentiles, pars vero nostra in Judæos peculiarius directa; quos in Africa permultum invaluisse, præter Cypriani tractatus, collationesque cum Tertulliano publice habitas, luculenter indicant Talmudica. Quum enim dumtaxat regiones paucas memorent, in quibus Judæi potentiores consistebant, passim tamen indigitant Africam, et Carthaginem de nomine appellant; immo Carthaginiensium Rabbinorum, instructo ab origine

locis laudat.

Contuli Morcelli, de Afric. chr. et Munter, de Primord. eccl. Afr.

Talmud Hierosol. tractat. Schebuth. fol. 36; *tr. Kedoschim fol.* 61. *col.* III. — *Talmud Babyl. tr. Berachott. fol.*

catalogo, nomina retexunt. His igitur utcumque perpensis, quum e codice nostro titulus abesset, haud inconcinne duximus libellum, quem edimus, esse inscribendum : *Commodiani, episcopi africani, Carmen apologeticum adversus Judæos et gentes.* 29, *a; tractat. Menachott.fol.* 110, *a.*

XXIX. Inquirendum superest quo tempore Commodianus claruerit. Dum Rigaltius ex Gennadio intellecto minus bene, ad sæculum quartum eum deduxit, eumdem Sebastianus Paulus sæculo secundo retulit; cæteri intra hos terminos vagantur. Rigaltius quidem rem acu tetigisse sibi visus est, dum in suo textu, ad nutum conficto, perspicuam legeret sancti Sylvestri mentionem : Ætas, variis terminis disjecta, indiciis fixa novis, *De Poesi SS. PP. in primis Eccl. sæc.*

Intrate stabiles *Sylvestri de præsepe pastoris.* *Instr.* 494.

Quam vero lectionem Sirmondus, a quo primum Commodianus repertus, ex ipso codice leviter et scite emendato, ludibrio dedit, scribendo :

Intrate stabiles *vestra ad præsepia tauri.*

Dodwellus et Cavæus, explosa pariter Rigaltiana lectione, multis et probis statuerunt argumentis Commodiani carmina, sævientibus adhuc persequutionibus, secunda sæculi III parte, edita fuisse. Quæ si pressius juverit computare, hoc primum velim attendas : procul dubio scripsisse Nostrum post Tertullianum, qui obiit circa ann. CXX; cujus quippe sententias, verba, argumenta libenter excepisse, ut a multis locis, sic etiam a nostris luculenter confirmatur. Deinde, Novatiani tumultus, qui circa annum CCL exarsere, satis aperte describi in his *de pace subdola :* intra *A. C.* 220. *Instr.* LXVI. 1057-1060.

Dispositum tempus venit nostris : pax est in orbe,
Et ruina simul blandiente sæculo premit
Præcipitis populi [*f.* præcipitem populum], quem in schisma misistis :
Aut facite legem civitatis, aut exite de illa.

Aliunde ægre adducor, ut non credam scripta ante excitatam de secundo baptismo controversiam, seu ante annum CCLII, hæc quæ non perfunctorie legenda sunt :

Semel es lotus; numquid [f. aqua num] poteris denuo mergi? *v.* 748.

Sive igitur schisma Novatianum, sive rebaptisma, ut aiebant, perpenderis, fixum unum Commodiani annum, intra CCL et CCLII, deprehendes. Quo semel posito, ut illius ætas certis consistat limitibus, aliud apposite succurrit, quo nimirum tollitur omne dubium :

Dicitis, o stulti : Jovis tonat, fulminat ipse;
Et si parvulitas sic sensit, cur annis ducentis
Fuistis infantes? numquid et semper eritis? *v.* 54-56.

et 250 redigitur.

Quid plura? A Christo, Ecclesiæ conditore, et ab eversis primum idolorum næniis, ducenti anni rite computati nos ad primam sæculi tertii partem deducunt.

Inde est quod noster cum Tertulliano consentiat, *C. A.* 333, 340, 487, 496, 752, etc. maxime cum S. Cypriano; *Hist. litt. ed. Basil. t.* I. *p.* 138.

XXX. Ut igitur Tertulliano suppar, sic coævus Cypriano est Commodianus; unde fit ut multa habeat cum utroque consentanea : eumdem Scripturæ sacræ codicem, iisdem libris vel deuterocanonicis instructum, eamdem in multis Bibliorum versionem, eadem omnino fidei et disciplinæ christianæ capita, quæ vel summatim describere longum. « Infinitus essem, inquit Cavæus, si omnia recenserem quæ de pœnitentibus, de fuga in persequutione, de schismaticorum studiis, de martyrii zelo, de pompa funerum, de filiis sub persequutione defunctis non lugendis, de Judæis, etc., cum Cypriano communia habet. » Sed ejusdem esse ætatis et disciplinæ in primis suadent libri nonnulli, quos certe aut Tertullianus habuit, aut scimus esse Cyprianico ævo antiquiores; neque alios novi Commodiano præluxisse :

nec alios fontes noverit quam Tertullianeos aut Cyprianicos,

1° *Irenæi versio vetus*, quam exscripsit, ipso teste, Tertullianus, multa dedit de novissimis temporibus; unum afferam, quod omnino sancto martyri singulare est, nomen Antichristi, LATINOS.

Instr. v. 623.

Inde ad (*edit.* Inter ad) Hierusalem pergit victorque Latinus.

Edit. Mass. p. 329.

Sed et LATEINOS *nomen habet,* inquit Irenæus, lib. V, c. XXV.

2° *Liber Enoch* apocryphus, idem et Tertulliano, Athenagoræ, Cypriano, ipsi Josepho judæo, et Nostro præstitit fabulam de angelis *Egregoriis* toties decantatam :

v. 24-27.

Visitari voluit terram ab angelis istam,
Legitima cujus spreverunt illi demissi :
Tanta fuit forma feminarum quæ flecteret illos,
Ut coinquinati non possint cœlo redire!

De Scriptor. eccl. VIII.

3° *Acta Pauli et Theclæ,* qualia vidisse Hieronymus visus est, et primitus ab Ephesio quodam presbytero conficta, quæ nullibi nunc comparent, in quibus baptizati Leonis celeberrima fabula est, cui sic aperte alluditur :

*C.A. v.*620, 621.

. . . Paulo prædicanti dicerent ut multi (*forte* muti) de illo :
« Leonem populo fecit loqui voce divina. »

4° His proxime præmittuntur pauca, quæ attinent ad ignota quædam S. Petri acta, quæ me penitus fugerunt :

v. 619.

Et canem ut Simoni diceret : clamavit a Petro.

quorum in primis carmina Sibyllina :

5° At plura desumuntur e *Libris Sibyllinis,* adeoque multa in *Carmine apologetico,* ut e re sit nostra paulisper in his immorari.

XXXI. Præcipuum est in illo opere Commodiani ac potissimum in lectorum attentionem veniet quidquid habetur de mundi fine, quod summatim ad tria capita perstringam : quæ suppeditant multa de novissimis, de Nerone Antichristo,

1° Neroni, quem Antichristum habet, præibit Apollio, Gothorum rex, a quo Roma primum capta, direptaque est; postmodum exsurgente novo Cyro, tandem liberanda. *C. A.* XXXVIII.

2° Sed erumpit ex ignotis locis Nero, seu Antichristus; qui, Judæis accusantibus, Heliam cum septem millibus necari jubet, plebem sanctam ex urbe ejici, duobusque primum, deinde tribus ascitis sibi Cæsaribus, in sæva quæque debacchatur : fit orientalium gentium tumultus; præliatur; Roma fumante ac diruta, stat tempus in finem. Qui Nero Christianis est, idem Judæis Antichristus, ab illis adoratur, donec errorem detestati, pœnitentiam agant. XXXVII-XLII.

3° Tum populus absconditus, sanguine Judæus, ignotus patria, orbem ovanti agmine invadit, primævam felicitatem aureosque mores restituit, expugnatisque gentibus ac depositis oppidis, Antichristum ab angelis profligatum opprimit; consummataque anastasi prima, ardet orbis universus, et Deo coram judice redivivi se homines sistunt. XLIII-XLVI. quæ Chiliastas sapiunt,

Operæ autem pretium est advertere primum sui simillimum esse Commodianum, qui hæc iisdem propemodum verbis in Instructionibus regessit, ubi *de Antichristi tempore,* de *populo absconso,* de *sæculi istius fine*, de *resurrectione prima,* de *die judicii.* Deinde, ex his plura, demtis tamen aut additis circumstantiis, ad varios post Commodianum defluxisse; ea quæ Neronem respiciunt, inter alios excepere Victorinus *in Apocalypsin;* Lactantius *de Morte persequutorum*, cap. II; Tichonius in *Ambrosiastro* ad II Thessal., cap. II, v. 7; Chrysostomus, in eadem expositione, ad homil. IV; Severus Sulpicius *de Sacra historia* lib. II, c. 29; et *Dialogo* II, cap. ult.; Hieronymus *in Daniel.* XI; Augustinus *de Civitate Dei*, lib. XX, c. 19. Denique de iisdem Commodiano nemo præivit quem noverimus, præter unum Sibyllinorum librorum auctorem. Tertullianus vero quum uno tantum loco eadem raptim tetigit, mox lectorem remittit ad librum *de Spe fidelium*, prorsus deperditum. At ex hoc uno Sibyllino fonte Noster nec omnia, nec eadem omnino desumsit; fons in multis unus est, novus ipse hucusque et primigenius. In quibus vero cum Sibylliacis maxime consentit, cf. lib. II, 400-399; III, 1-15; IV, 116-134, 373; V. 28-35, 143-155, 216-225, 361-370; VIII 71-139; et in novis libris nuper ab em. Card. Maio editis, XII, 77-98; de quibus ad hujus tomi calcem in excursu peculiari rursus expositum est.

Instruct. XLI-XLV.

Victorin. apud Gall. IV. *p.* 52. — *Lact. loc. l. p.* 301. — *Ambros. ed. Maur.* II. 286. — *Chrysost. ib.* IX. 529, *f.* — *Sev. Sulp. apud Gall.* VIII. 395, 414. — *Aug. opp.* VII, *loc. l.* — *Hieronym. ed. Vall.* V. 715.

Galland. t. I, 333. *Maii Script. vet* III, 207.

rudi carmine digesta. Obiter de rhythmicis versibus pauca;

XXXII. Etsi reformidem ne Commodiano in vituperium detur nonnullas Chiliastarum expressisse fabellas, de quibus ad Papiam antea dixi pauciora, ea velim sufficiant : neque enim eadem vacat regerere. Formido vero major mihi quum sit ne lectoribus delicatis horrida Commodiani asperitas in gravius vertatur offendiculum, inde me magis piget quod de hujusce carminis genere locus non detur paulo liberius dicendi. Erat sane inter Latinos ratio duplex condendi versus : una metri legibus constricta; altera liberis effusa rhythmis. Utramque suasit ipsa latinæ linguæ indoles : « Omnis enim structura, ait Quintilianus, ac dimensio et copulatio vocum constat aut numeris (numeros ῥυθμοὺς accipi volo), aut μέτρῳ, id est, dimensione quadam. Quod etiamsi constat utrumque pedibus, habet tamen non simplicem differentiam : nam rhythmi, id est, numeri spatio temporum constant; metra etiam ordine; ideo alterum esse quantitatis videtur, alterum qualitatis. » Hinc apud Terentianum Maurum, Commodiani contribulem, et elegantissimum, judice Mureto, illa carminum distinctio instituitur :

Muratori, de rhythmica Veter. poesi. Antiq. it. III. 664. — Quintil. instit. IX. 4.

Namque metrum certique pedes numerusque coercent,
Dimensa rhythmum continet lex temporum.

August. de Mus. III, 2, Retract. XX. — Isidor. Origin. I, 38. — Beda, de Metr.

Posterius vero genus, libertatem nempe rhythmi Afris placuisse Augustinus non tantum scriptis, sed exemplo, nempe carmine *ad Donatistas*, probavit. Cujus diligens discipulus Beda, prædictis astipulatus : « Rhythmus est, inquit, verborum modulata compositio, non ratione metrica, sed numero syllabarum ad judicium aurium examinata, ut sunt carmina vulgarium poetarum. » Militare quoddam exemplum est, quo nullum antiquius, quasi scomma in Cæsarem de Gallis triumphantem :

Suetonius ad Cæsar.

Gallias Cæsar subegit; Nicomedes, Cæsarem.
Jure Cæsar nunc triumphat, qui subegit Gallias;
Nicomedes non triumphat, qui subegit Cæsarem.

Nec tantum Latinis ea distinctio est; solemnior forte apud Græcos, quibus in usu perpetuo fuerunt versus plebeiani, soluti metro, hexametri nonnumquam, maxime iambici. Quæ lex aut consuetudo ubivis terrarum invaluit, ut quæcumque primi homines cecinerint, ne exceptis quidem vatibus sacris, tantum rhythmo distinguantur. Ea fuit erudito Maffeio causa præcipua, cur hac de re plura nonnullius momenti asseruerit, huc referenda : versus videlicet rhythmicos apud Latinos fuisse antiquiores, frequentiores, et plebeianis auribus acceptiores : eo siquidem carmine sub rege Numa usi sunt Saliares; eidem forte similes sunt numeri Saturnii (quos

Montfauc. Palæogr. gr. p. 220.

Ist. diplomatica, append. Dissert. sopra i versi ritmici, p. 186. — Sebast. Pauli lib. laud. p. 180.

Noster meminit, infra v. 449), ad rhythmum solum, referente Festo, a vulgaribus compositi; eo quoque rhythmo editi extemporales hymni in festis, vaticinantium oracula, militaresque plausus ac plebis tripudia in triumphantium agmine, insculpti demum tituli in sepulcris defunctorum. Jam vero nihil mirum hos sacerdotum, militum, plebisque versus populares e foro, cœmeteriis et delubris tanta cum celebritate in Ecclesiæ usum transiisse, ut a primæva ætate insculpti in Christianorum sepulcris relegantur, et iis adornentur vetustissima Sacramentaria, nec omnino careant libri hactenus receptissimi; utque demum exstet rhythmorum ecclesiasticorum series vel Commodiano antiquior, singulisque continuata sæculis; quæ titulis cœmeteriorum, hymnis, tropis et familiaribus epistolis, nonnullis etiam episcoporum homiliis, immo publicis legibus ac privatis diplomatibus haud interrupta comprobatur. Tot vero monumenta suis non destitui legibus, initiis, incrementis, varietatibus, tam certum omnibus est, quam necessarium etiam lectori ab his præpropere temnendis, et mihi ab hujusmodi tractandis supersedere.

Fest. ad Virg. Georg. II.— *Cang. ad vers. politic. et rhythm. gloss. infim. latinit.*

ac de singulari Commodiani merito et utilitate.

XXXIII. Interea nullum sane nobis crimen erit semel edidisse, iterumque ad calcem hujus voluminis, nova eruditi viri recensione illustrasse christianum poetam, omnium longe vetustissimum qui illo scribendi genere floruerit, nec adeo inceptis imparem, quin ultro ad difficiliora quæque audaci molimine enisus, affectaverit acrostichidas, alphabetica, anagrammatismos, leoninos etiam, ut aiunt, versus, immo modernorum more, simili fine reciproco desinentes, omissa tantum metri necessitate, ne ad verba simplicioribus minus obvia compelleretur. Non est tamen quod inficias eam hujuscemodi stylum sapere africanæ ferociæ rusticitatem, qui nihilominus ad acumina Tertulliani, Cypriani, et Minucii non raro alludit: « Egregium, crede mihi, inquit Cavæus, antiquæ pietatis monumentum; in quo spirat ubique verus christianæ virtutis et disciplinæ genius, zelus ingens et incomparabilis, mirus erga Christum amor et ardens studium, singularis pauperum cura et animus ad martyrium paratus. » Malim Commodiani mei versum, horridiore asperum cultu, quam calamistris inustum: placet namque mihi martyris aut martyrum præconis testimonium nudum: nihil fuco temperatum; nihil quod rhetorum artem aut sophismata philosophorum, nihil quod nugas sapiat Alexandrinorum. « Viderint qui stoicum, et platonicum, et dialecticum christianismum protulerint: nostra institutio de porticu Salomonis est, qui et ipse tradiderat Dominum in simplicitate cordis esse quærendum. »

Acrostich. passim. Instruct. Alphabetic. LX. *Anagram.* LXXX. *Vers. leon.* 1075, 1072, 1081, 1109, 1173. *Simil. desinent.* 27 *et* 28, 51 *et* 52, 114 *et* 115, 161 *et* 162, *etc.*

Tertull. de Præscript. n. VII.

An. C. 367.

ARTICULUS VII.

Sanctus Hilarius, Pictaviensis episcopus, Doctor Ecclesiæ.

Quam opportune prodit novus S. Hilarii Commentarius in Apostolum,

XXXIV. Felici sorte contigit, ut quo tempore SS. papæ Pii IX decretum, postulante Burdigalensi concilio, latum, christiano orbi publicaretur, unde sanctus Hilarius Pictaviensis doctoris titulo, confirmante apostolicæ sedis auctoritate, per universam Ecclesiam coleretur, tunc, favente Deo, mihi præsto fuerit tanti doctoris opus insigne, Commentarius nempe in quatuordecim Apostoli epistolas, jam nunc in lucem, qua parte novus atque incognitus est, emittendus. Exstitisse olim hujuscemodi commentarium testis est, quo locupletior nullus, D. Augustinus : « Nam et sic sanctus Hilarius, inqui, intellexit quod scriptum est : In quo omnes peccaverunt », adductoque loco, addit : « Hæc scribens Hilarius, sine ambiguitate commonuit, quomodo intelligendum esset. » Quid plura? sine ambiguitate commonet Hilarium hunc eumdem esse, quem in tribus aliis locis, nemine diffitente, eodem modo designat. Unde satis miror curnam viri eruditi ad Hilarium quemdam luciferianum, aut papiensem episcopum ignotum detorserint. Pictaviensi sane ascribit vetus Bobiensis catalogus *Tractatum in Epistolam ad Romanos*, uti Cassinensis quoque *in Epistolas canonicas*. At dubium omne sustulit concilium Hispalense II, qui S. Isidoro præside, conceptis verbis laudavit « sancti Hilarii *Explicationem* epistolæ ad Timotheum. » Idem demum nuperrime et luculenter confirmavit Maius, ex insigni de Spiritus Sancti processione testimonio, quo Joannes Veccius Patriarcha C. P. suorum errorem profligavit. Sic enim ille : Ἅγιος Ἱλάριος ἐν τοῖς εἰς τὸν Ἀπόστολον ἐξηγηματικοῖς, περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεολογῶν φησί. « Sanctus Hilarius, in *Explanationibus* ad Apostolum, de Patre Filioque theologice loquutus, ait, etc. » Quibus cl. editor calculum addens suum, infert : « Jam vero sanctum Hilarium scripsisse in Pauli epistolas affirmabat Hispalense concilium II. Nunc ecce ex eo deperdito opere frustum splendidum a Græcis asservatum! »

quem olim exstitisse plures referunt;

Contra epist. Pel. IV. 4.

De Trin. IV. 10. *Contra Julian.* I. 3. II. 8.

Muratori Antiq. III. 818. — *Maii scrip. vet.* V. 221.

D'Aguirre. Conc. t. III. p. 353.

Spicil. rom. VI. *præf.* XXXV.

nuperrime detectus in codice Ambianensi, olim Corbeiensi,

XXXV. Hæc de una alterave linea. Quanti igitur pretii foret opus integrum diu mecum reputans, nullam omiseram occasionem Paulinos interpretes in codicibus excutiendi, quum incidi in duos prægrandi forma tomos, a mille annis circiter scriptos, transvectos e vetere Corbeiensi libraria in publicam bibliothecam Ambianensem. Inscribebatur codex : *Incipit tractatus sancti Ambrosii in epistolis beati Pauli apostoli.* Equidem majores meos Ambrosii editores non fugerat

exemplar illud, « quo nullum aliud, inquiunt, sive antiquitatem, sive characterum elegantiam spectes, præstantius videre nobis licuit. » Eisdem quoque notatum commentarium prioris tomi in tres primas epistolas, licet multis variantem, concordare tamen cum edita sub Ambrosii nomine expositione, tantopere inter eruditos ventilata; posteriorem vero tomum, ubi cæteræ epistolæ insunt, illa excepta quæ ad Hebræos inscribitur, ab Ambrosiastro totum dissidere, atque in alia prorsus abire. Nec plura inquirere doctissimi editores e re sua duxerunt. Integra igitur remansit quæstio, quis nimirum esset interpres ille in tribus epistolis haud Ambrosiastro absimilis, in cæteris plane diversus, in multis omnino novus. Rem enimvero non absolvit eruditus vir, qui sæculo ultimo Tichonium donatistam in Ambrosiastro edito sibi deprehendisse visus est, et ita firmiter asseruit, ut unus e nostris Sanmaurinis confidenter dixerit : « Jam tandem detectus est genuinus auctor commentarii, qui sub ementito Ambrosii nomine circumfertur ! » Totus enim est, quod velim advertas, nuperus disputator, sane diligens, in edito Ambrosiastro, nec vidit, quod maximopere considerandum est, alium esse ab initio, alium in fine expositorem ; neque, quod negotii mei est caput, suspicatus est a pseudoambrosio commentatorem meum Corbeiensem quoad decem epistolas toto cœlo distare.

Ambr. opp. t. II. *p.* 23.

qui descriptus est ab editoribus S. Ambrosii ;

Dissert. sur le vérit. auteur des Comm. sur les Épît. de S. Paul, attrib. à S. Ambroise (auctor. Morel), Paris, 1762. *« Enfin on vient de découvrir le véritable auteur du Commentaire sur S. Paul ! » Hist. littér. de la France, t.* XII. *Avertiss.* VI.

XXXVI. Favente igitur humanissimo bibliothecæ Ambianensis præside, favente imprimis benevolentia ill. Antistitis, qui immeritum me non solum excepit hospitio, quali vix ullus amplissimorum abbatum Corbeiensium me pariter recreasset, sed et pro sua omnium litterarum peritia stimulos consiliaque addidit, nihil non egi ut assidua manu evolverem, intentoque animo intuerer ignotum hunc commentatorem. Ut ab his incipiam, quæ historica dicere lubet, unus idemque obtinet auctor in utroque codicis tomo ; unius interpretis manifesto se prodit continua dicendi indoles, singularis quidem, nec adeo communis, quam ut facile alibi reperias. Diserte remittitur in operis decursu ad alias singulas partes ; unus ab altero tractatus, nec sola rerum similitudine, sed distincta appellatione laudatur. Ultimus quoque designatur aperte, sed in codice deest, vehementer desiderandus, in epistolam ad Hebræos tractatus. Immo expositio pene integra, etiam in canonicas, declaratur : « Quod et melius, inquit, cognoscere [quis] possit, si interpretationem nostram, quam propemodum per omnes epistolas explicasse videmur, decurrere voluerit. » At illud insuper significat, exposuisse se Evangelia : « Consuetudo hæc est divinarum Scripturarum, sicut non solum in apostolica

M. Garnier. Mgr de Salinis, ep. Ambian.

quem Hilarii continere commentarium probatur ex argumentis historicis,

Cf. *Hrabani Mauri* opp. v, 502. *e*; 464, *d*. 468, *f*. 493, *b*, *e*; *infra p.* 62, 71, 82.

expositione id ostendimus, sed et in Evangeliorum interpretatione videntibus his demonstravimus. » Rursus quænam evangelia tractaverit, innuere non omisit : « Matthæus ad aliam genealogiam descendisse videtur, Lucas vero ad aliam coactus est venire narrationem ab illis quæstionibus, quæ tunc vel moveri videbantur ; quod etiam cautissime quis scire poterit, interpretationem nostram decurrens quam de Evangeliis expressisse visi sumus. » Idem demum de Evangelio Joannis consuetis verbis : « Quod et cautius, inquit, quis recognoscere poterit, si interpretationem nostram decurrere voluerit in illam evangelii Joannis, quam super paralytico curato ad Judæos loquutus fuisse videtur. » Auctor demum ille idem profecto est quem Augustinus, nusquam exactior ac diligentior quam in subtilissima cum Pelagio disputatione, Hilarium semel iterumque et sanctum nuncupat ; in eo siquidem quæ ipse testatur se legisse, in nostro leguntur. Cuique porro notum est, tum Hilarii esse expositionem in Matthæum ; tum ejusdem esse fœtum primum, et, ut supra significatur, a genealogiis inchoasse. « Non Matthæi tantum, inquit magister meus Custantius, sed et Joannis Evangelium magna ex parte exposuit. » Hæc prima, eodem teste, Hilarii opera; unde ne mireris cætera non memorari.

Hilar. opp. *Vita*. CXI, 25.

et notis chronicis, *Ambr*. II, 39, 41, 113, *f*. 131, *f*; *Hrab. Maur*. *v*. 501, *h*. 503 *a*; *Ambr*. II, 57, *a*. 155, *b*.

XXXVII. Accessere chronicæ quædam notæ quæ me eumdem ad hunc finem calle diverso deduxere. Invehitur auctor in multas hæreses, quarum alias ad IV usque sæculum, maxime in Gallia, scimus serpsisse, Manichæos, Cataphrygas, Novatianos, Marcionitas, Valentinianos; alias vero quasi recentiores, cominus impetit et acrius exagitat, quales dicam Arianos, Donatistas aut Donatianos, Photinianos demum, quos anno circiter CCCLX incœpisse constat; nec alios invenire est sive huic anno, sive Hilarianæ ætati posteriores. Parcior Noster, Veterum more, in appellandis proprie auctoribus, Josephum tamen, Tertullianum, Victorinum et Cyprianum designat; insuper vix tacito nomine alludit Origeni, et libris apocryphis, Hebræisque interpretibus, nec aliis quam quos Hilarius certis suis scriptis aut respexit aut laudavit. Ecce interea, dum Noster Apostolum exponeret, qualis se gerebat rerum ecclesiasticarum et civilium facies : « Non erat, inquit, persequutionum tempus, sed tempus charitatis. » Pace adhuc recenti exsultantium Christianorum, et æstu quasi reciproco in paganos intumentium ferocia quædam compescenda erat; immo exarsisse videtur persequutio : « ut si forte propter iniquitatem temporis (puta sub Juliano) non liceat de fide loqui, sed esse in metu, spe quisque gaudeat, quia hæc tristitia parit lætitiam. » Nondum

Ib. 517, *f*. *infra p.* 94.

antiquari in sacrariis lex gentilium, neque sordescere theatrorum fabulæ, nec arenarum spectacula respui. Multi nondum baptizati, plerique tantum ad seram senectutem, qui nec Christiani dicendi sunt : rariores episcopi, quorum neophyti plures, plures olim bigami, in rebus sacris rudes, gentilium ludibrio facti; adeo pauci, ut vix unus sit pro multis civitatibus : « in primis enim per singulas provincias duo aut multum tres fiebant episcopi, quod etiam in partibus occiduis, non ante multi temporis spatium, plurimis provinciis custodiri videtur. » Iterum agnosce Hilarium, solum quippe Pauli interpretem, qui sub hac tempestate in occiduis partibus floruerit. Cujus locum, regionem, civitatem alia clarius significant : urbs enim est populo multo celeberrima, palatio conspicua, quod olim prætorium dictum est, circensibus effuse dedita, ut prospicere sit hominum in theatris confluentium multitudinem, in ecclesiis vero rariorem plebem; hanc quidem lectionibus audiendis assiduam, mancipiis maxime refertam ac famulis, quibus præplacuit expositio epistolæ ad Philemonem; consistere pœnitentes, florere virgines, viduas, diaconissas, de quibus permulta; nulla ullibi de monachis. Eadem in civitate frequentes tribuni, comites, curiales : hac in regione tumultus excitari, quales Bagaudarum, eorum nempe qui rem omnem publicam subvertunt, nec ullam esse volunt discretionem inter servos et dominos, « inter eos qui sub principatibus sunt et qui principari aliis videntur. » Ubinam tandem gentium, nisi in Galliis, quisquam dixerit : « Nam et hi qui dicuntur Galatæ ita nuncupantur, *quos ex illis partibus* (alias *occiduis*) ad ista [Asiæ] loca venisse antiquorum insinuat ratio (*forte* oratio)? » Cui igitur, his attente perpensis, hic Noster non Hilarius erit, « latinæ eloquentiæ Rhodanus, Gallus ipse, et Pictavis genitus, qui in hymnorum carmine (nec non in sacrorum librorum expositione) Gallos indociles vocat? »

Hrab. Maur. v, 506 *b.* 498, 499.

ib. 450, *g.* 499, *f.* 500, *e.*

Ibid. 517, *g.*

Hier. in Galat. lib. II, *præf.*

XXXVIII. Quibus quidem haud temere persuasus, nihilominus nolui sententiam definire meam, quin prius integerrima omnium Hilarii operum lectione præmissa, codicem cum editis quam attentissime conferre, excutere, annotare licuisset. Infinitus ero, si cuncta sigillatim recenseam, quibus eadem vidi confirmari, tum ex præcipuis Hilarianæ doctrinæ capitibus; tum ex peculiari et simili in exponenda Scriptura ratione, frequentique usu Origenis, græcorumque et veterum interpretum, ac continua utriusque Testamenti versione antehieronymiana; tum demum ex notissimis gallicani illius cothurni vestigiis : verus enim incessu patuit Hilarius.

atque intrinseco libri charactere;

Cf. infra, p. 74, 65, 68, 99, 102, 115, 116.

ib. 54, 62, 85, 94, 102, 115, 116.

Naz. Opp. I, 223, *a.*

Sunt nonnulla Patribus, maxime latinis, adeo quibusque propria, ut merito per illa, ὡς ἀπὸ τῶν ὀνύχων τὸν λέοντα, singulos deprehendas. Sua igitur Hilarius dictione dignoscitur, suo Rhodanus ille alveo fluit, uti Custantio, Maffeio, cæterisque peritissimis abunde notatum est. Intelligenti pauca : inter solemniora, quæ discernendis illius operibus quasi lydius lapis merito habentur, vide ad indicem et loca cum notis confer, ubi *absolvere, absolute, absolutus*, vox si qua alia maxime Hilariana; *consummare, consummatio*, *demutare*, *demirari*, *demutabilitates*, *versibilitates ; universitas* pro *universa creatio, mortalitas* pro *humana natura, æternitas* pro *natura divina;* idem ubique verborum consuetudo, rerum nexus et juncturæ, similis sententiarum tenor; festiva interdum græcanicarum vocum et phrasium venatio, qua dictus est ab Hieronymo Græciæ floribus adornatus ; abrupta plerumque more oratoris alloquutio, qua Pauli personam agens, suos Pictavos tamquam Galatas alteros aut Ephesios, vel Philippenses continuo interpellat. Consideratis igitur illius interpretis ingenio , loquela , loco , tempore, totus in hanc persuasionem descendi , eumdem esse sanctum Hilarium , Pictaviensem episcopum, jam nunc renuntiatum Ecclesiæ doctorem.

P. 51, 97, 94, 79, 116, 150, 61, 102, 160, 79, 80, *sqq.*

Epist. XIII *ad Paulin.*

nec obstant styli rudioris salebræ,

XXXIX. Quæ tamen adeo manifesta non sunt, quin pauca ad omnem nebulam dimovendam addenda sint. Non deerunt quibus sic prima lectio ingrata impeditaque erit, ut Hilarium in Hilario agnoscere refugiant. In promtu quidem est de Nostro cum Hieronymo dicere : « Longis interdum periodis involvitur, et a lectione fratrum simpliciorum procul est. » Deinde, ut de plerisque Scripturæ interpretibus, sic de Hilario æquum est advertere, aliam fuisse illis in expositionibus subitaneis , ab ore pronuntiantis illico exceptis , aliam scribendi indolem in libris per otium tranquilloque animo digestis. Immo duplex interdum occurrit et diversus eorumdem textus, unus qualis editus primis labris fuit, et a notariis exaratus, alter secundis curis, ipsiusque auctoris dexteritate emollitus. Sic erudito Vallarsio placuit ab Hieronymo prodiisse primum super Psalmos αὐτοσχεδίασμα, ab ore edisserentis temere exceptum, deinde diligentius adornatum in septem Psalmos tractatum, quem quidem S. Doctor in suorum operum recipit censum. Commodius nobiscum facit cl. Maffeius, qui quum incidisset in quosdam psalmos Hilarii, ut ferebat codex V aut VI sæculi, qui quasi calentes adhuc commentarios excepisse videbatur, ab editis tamen plane diversos, libenter conjecit Hilarium primum habuisse sermones ad populum, quos auctor novis curis, et in ampliorem formam re-

Ibid.

Hier. opp, t. V. *Admon. in breviar. Psalm.*

Hil. opp. edit. Veron. Præf.

dactos, exinde in commentarios transtulit. Has igitur in Apostolum expositiones eo lubentius primum esse fœtum autumem, sola notariorum obstetricia manu exceptum, quod variis in locis remansere notæ quæ Tironis dicuntur, quas quum minus intelligeret Corbeiensis antiquarius, eas aliis introspiciendas proposuit, et infra lineas aut in margine inseruit. Minus igitur mirandum, quod nostras in manus non venerit tersus nitidusque labor, ut licia magis texendo operi, quam opus ipsum videantur.

Vide tabul. huic tomo præfixam, n° 5.

XL. Data utcumque rudiori stylo venia, nihilo secius in causam veniet ipsorum commentariorum materia : verendum enim ne quidam exhorrescant quod Hilario ascribenda sit elucubratio Ambrosiastri, quæ tot nominibus infamatur. Iterum igitur moneo in hac causa tria esse summopere distinguenda : primum, commune nihil esse inter Ambrosiastrum editum, et commentatorem nostrum, qua nimirum parte in hoc Spicilegio tangitur, seu ab epistola Pauli quarta ad tertiam decimam. In iis enim quæ apud nos eduntur, non solum haud apparent errores in Ambrosiastro deprehensi, sed iidem aperto marte profligantur. In illis autem quæ, duce Corbeiensi codice, omnino excluduntur, dictio longe dissimilis, jejuna, subtilis, arguta; sententiæ Hilario nostro e diametro oppositæ; ibi demum mendæ, quæ Origenem, aut Pelagium, maxime Tichonium Donatistam sapiunt. Sed hæc alii viderint.

aut menda maxime inusta, non Hilario, sed Ambrosiastro,

Altera pars est, operi nostro extranea, sed aliquatenus tum Ambrosiastro edito, tum Corbeiensi codici communis, expositio scilicet trium epistolarum ad Romanos et ad Corinthios. Exstat et alias, in Hrabano, Smaragdo, Haymone, variisque interpretibus; sed singulis in locis tantopere sui dissimilis, tot lacunis aut additamentis variata, ut, donec de genuino et meliore textu constet, omnino mihi ab ea tractanda abstinendum esse statuerim. Sane placeret præ cæteris codex Corbeiensis, utpote antiquior, purior, et multis nævis, quæ in editis offendunt, repurgatus.

a nostris longe dissimili.

Sed in præsentia nobis abunde satis est nova luce illustrasse cæterarum epistolarum expositionem, trium nempe dedisse commentarios integros et novos, aliarum vero loca bene multa ex integro restituisse, in iisque certa deprehendisse signa, quibus magnum Hilarium aperte sibi auctorem vindicant.

XLI. Primum tamen mihi consilium fuit latius excurrendi in quædam loca vel minus plana, vel rerum gravitate insigniora. Quæ vero obsita salebris utcumque excutiuntur in notis, aut textui subjectis aut volumini. Splendidiora autem, quibus sibi haud impar identidem Hilarius emicat, nemo non deprehen-

Omissis promtis ad dubia responsis,

insigniora loca obiter recensentur.

det; qualia sunt, ut pauca proponantur, prooemia in singulas fere epistolas, maxime ad Ephesios et ad Philemonem, plane nova. Tum in epistola ad Galatas, de Petri et Pauli controversia, XIX, XX, XXI; de lapsi hominis statu, XXIII; de salutis œconomia, XXIV, XXIX, XXXV; de lege, XXXVIII; de gratia, XLIII, XLIV, XLV; et beata æternitate, quæ quidem regerit affectanter, IX, XXXIX; adversus Origenistas, ea prorsus apud Latinos inaudita, LVI, LVII, LXIII. Tum in epistola ad Ephesios, et ad Philemonem, ea quibus passim, Quintiliani memorem, cujus, Hieronymo teste, libros stylo et numero imitatus est, Pauli grandiloquentiam ad rhetorum leges explicare non piguit; in primis autem quibus egregie adumbratur omnium rerum in Christo instauratio, XV; insuper de charitate, XXXI, XXXII, XXXV; de triplici statu et servitute, XLII, XLVII. Verum enimvero de servis ac dominis nemo quem hactenus noverim, præclarius egit quam Noster in epistolam ad Philemonem: quam expositionem quicumque legerit, expensis præcipue quum publicarum rerum statu, tum de dominio ac paupertate agitatis etiamnunc controversiis, mirabitur eam sancto Doctori fuisse sapientiam incredibilem, prudentiamque quasi propheticam, ut quum de mancipiis sub lege romana, nihil de apostolica libertate remittens, ageret, imparatus tamen, et avidis ab auditoribus quasi præpropere in ambonem actus, ne ullum quidem verbum ediderit, quod non sit, post quindecim quoque sæcula, opportune, scite et egregie dictum.

Fata libelli describuntur.

XLII. Necesse visum est his addere nonnulla de hujusce commentarii varia fortuna, ac paucis inquirere quonam fato exciderit auctoris nomen, interierit pene memoria, operisque ratio interturbata fuerit, nec tamen desierit liber magni æstimari. Indicia non desunt, quibus conjicere est Hilarianum opus, notis tironianis primo asservatum, propter inundantium per Gallias gentium tumultus, diu latuisse obrutum, aut forsan commigrasse sive apud Hibernos, sive, Lirinensium ope, ad Africanos. Erudito cuidam viro placuit non fuisse ignotum auctori *Expositionis in Apocalypsin,* quem ille Cæsarium esse asserit, Gennadium vero designat codex unus Cantabrigiensis. Idem non dubitat quin eo usus fuerit auctor *Quæstionum in Vetus et Novum Testamentum,* Hilario suppar. Credere pronum est Nostrum ad manus Tichonii donatistæ venisse, ab eo, ut solet, tacito auctoris nomine expilatum. Certior historia ab Augustino incipit: a quo Hilarii expositio tam præclare commendari non potuit, quin illam ejusdem discipuli et adversarii certatim arriperent, varios ad usus traderent, sibi proponerent imitandam. Satis miror eo

Morel. laud. Dissert. p. 15.
S. August. opp. t. III, app.

Cod. Coll. S. Joan. Bapt. H. 6.

ipso tempore quatuor aut quinque commentationes in eumdem Apostolum, præter Augustinianos libros, simul exoriri. Ut enim taceam Petrum Tripolitanum, qui nondum in lucem venit, Primasius, alter Augustini discipulus, omnium facile elegantissimus, suum e Nostro Breviarium depromsit, tam Hilarii ruditatem ac prolixitatem adornandi causa, quam ut eadem mente qua Apocalypsin explanavit, mea quidem sententia, suspectam Tichonii expositionem elevaret. Interea Pelagiani, omnia de more suo permiscentes ut fucum simplicioribus facerent, Pelagii sui commentarium variis inscriptum titulis per ora hominum publicavere : primum fortasse, sub Hieronymi aut Rufini nomine, quasi vellent Augustini auctoritatem labefactare; deinde in Italia sub Gelasii papæ epigraphe, quam detexit Cassiodorus. Donatistæ simul Tichonium, ablato nomine, laciniis Hilarii, Hieronymi et Augustini infertum, venditabant. Demum altera circumferebatur compilatio, quæ forte minus disturbata, plenioremque referens Hilarium, tamen Ambrosii nomen præ se gerebat. Cassiodorus primus Ambrosiastri cujusdam memoriam elicuit : quem quum ille librum sibi mittendum exspectaret, sane suis eum denudaturus assumentis, suoque forte redditurus auctori, prius obiit quam ex Africa permulti ab eo conquisiti libri ad suos appulissent Vivarienses; quibus sedulo commendaverat commentarios in Apostolum comparare et emendare. Ab hisce igitur Ambrosiaster exceptus, inde in Occidentem totum pervagatus est. Bedæ ejusque discipulis celebris habebatur; quum item vix dubium quin priscis Hibernis, saltem Pelagio Britanno, genuinum Hilarii opus quondam innotuerit. Ut ut est, duplex Ambrosiaster sæculo nono exstitit, unus qui jam editus est, alter qui delituit in paucis codicibus Corbeiensis, Fuldensis, Beccensis bibliothecarum. Hrabanus Maurus, tum Fuldensium abbas, quum in Apostolum collectarium retexuit, codicem Corbeiensi similem nactus est, quem multas in lacinias dissecuit, et catenæ suæ magna ex parte inseruit. Multo post tempore, Lanfrancus, dum in abbatia Beccensi degeret, eodem interprete, sed minutioribus dispertito plagulis, postillas suas Paulinas diligenter adornavit. Ex eodem fonte vix guttulas hausere Walafridus Strabo, Remigius, Haymo, Atto Vercellensis, Petrus Longobardus; exaruisse deinde diceres fluvium qui tanta cum ubertate primitus in Gallias, in Italiam, in Africam per varia rivulorum divortia redundarat. Interea sub Ambrosii larva Tichoniana sylloge cursu liberiore per catenas et postillas prodiit; primas obtinuit partes ab artis typographicæ incunabulis; accuratiori tandem crisi subacta, primum Ambrosio, facili quidem nego-

Cassiod. Inst. div. litt. c. VIII.
Bibl. PP. Lugd. t. X.

Hier. opp. t. VIII.
Catalog. Cassin laud. — *Notker, de illustr. viris*, c. 4.
Galland. Bibl. PP. XIII, 756.

Catal. Bobiens. jam laud.

Opp. t. V, p. 168.

Bibl. PP. Lugd. XVIII, 621.

tio, abjudicata est. Tum ultimo sæculo, illic latere Tichonius visus est. Spero fore ut demum distinctius singulæ partes cuique auctori assignentur: Tichonio dentur quæ ipsius sunt; Hilario vero restituantur quæ partim servaverant Bobienses, et in codice Corbeiensi partim delituere, ac demum in operibus Hrabani et Lanfranci minutatim evulgata sunt.

Datur editionis ratio;

XLIII. Hæc porro fuit editionis nostræ ratio. Primo loco posuimus integros in epistolas ad Galatas et ad Ephesios tractatus, quos nemo, quantum noverimus, tetigerat; paucis exceptis in Lanfranco laciniis, quas sigillatim ad notas indicavimus. Deinde super septem sequentibus epistolis, ea excerpsimus quæ omisit Hrabanus; quotquot autem in ipsius operibus inserta leguntur, ita deprehendimus hiulca, absona, perverse deformata, ut religioni duxerimus qualemcumque medelam afferre, præcipuas seligendo lectiones codicis Corbeiensis: hinc pene dimidia pars tractatus in epistolam ad Titum e latibulo eruitur. Agmen claudit integra commentatio in epistolam ad Philemonem, haud indigna quæ cum Hieronymiana expositione comparetur. Quum tam certum est exstitisse in ultimam epistolam commentarium, quam dolendum excidisse tanti argumenti opus, desiderium utcumque leniet Primasius in egregio suo ad eamdem Breviario; Hilarium enim illi præ oculis fuisse satis innuunt plurima loca, quæ, iisdem verbis parce detortis, Primasio et Hrabano communia inveniuntur.

accedunt fragmenta, minus certæ fidei, 1° super Genesi;

D. Custant. in præf. p. IX, *n.* 28.

Infra. p. 163.

XLIV. Subsequuntur tria fragmenta, quorum prius e Commentario in Genesim excerptum, varias excitavit sententias eruditorum. Dum enim nonnullis Hilarianum nihil habere præter nomen visum est, alios in admirationem pene rapuit, eo maxime loco ubi egregie quidem et σεμνῶς exponitur illud: *Adam, ubi es?* Ut hos inter et illos lector sedeat arbiter, in medium duximus proponendam hanc qualemcumque Hilarii cum suis forte discipulis sermocinationem. Quæ quum minus bene in codice inscriberetur: *Sermo de arbore in qua erat notitia boni et mali*, rectius, ut videtur, nobis est fragmentum deperditi in Genesin commentarii.

2° super Psalmis;

Ampl. Coll. IX, 55.

Paucissima deinde in Psalmos attulimus, nota quidem et dubia, ex eodem desumta codice Aquicinctino, nunc Duacensi, qui dedit duos valde incertæ fidei psalmos a Martenio editos. Baldericus, scriptor Aquicinctinus, sæculi XII, eleganter quidem codicem scripsit, correxit scite; sed indiscreta quadam farragine tum genuinos Hilarii, tum spurios pseudohieronymi tractatus congessit: unde vereor ut Martenius noster durioris de gratia doctrinæ calculos legerit alacrius, quam cautius Hilarii candidos flosculos carpere sategerit.

3° de Christo infante.

Ultimo demum loco placuit lectorem interdum recreare

carminibus, quæ quum e codice Sangallensi olim opere graphico ad amussim fuerint expressa, facilis data ansa mihi est melius legendi et restituendi : haud invenusta sane carmina, quæ nisi alia profecto quam Hilarii vena fluerent, multam injicerent suspicionem, qua scilicet parte cum hymno *Te Deum* consonant, eadem Abboni Floriacensi fecisse occasionem idem canticum Hilario constanter adjudicandi.

Ibid.

Articulus VIII.

Sæcul. iv. 313-334.

Sanctus Rheticius episcopus Augustodunensis.

XLV. Fortuito contigit simul adducere quos uti ætate pares, sic fama non dissimiles, Ado Viennensis una commemorat : « Rheticius, inquit, Augustodunensis episcopus, celeberrimæ famæ habetur, et Juvencus, presbyter Hispanus. » At tanti episcopi nomini me minus consuluisse candide fatear, quam necessitati exiguo vetustatis κειμηλίῳ reliquam pagellam implendi. Deinde, quod mihi satis molestum fuit, quidni cæteris adimam quæritandi tædium? Certe, postquam Sirmondus primus in *Conciliis Galliæ* obiter dixerit : « Rheticii ex commentariis in Cantica illustris est locus apud Berengerium Scolasticum, » eadem regessere Labbeus, Rivetus, Cellerius aliique, aut Berengarium Turonensem intuentes, aut quis tandem esset Berengerus iste se confitentes nescire; ut nemo post Sirmondum locum ipsum vidisse facile putarim. Quem demum habes e Berengario Abælardi discipulo in ejus adversus sanctum Bernardum *Apologia*, ad calcem operum Abælardinorum in editione Gazæi subjecta. Pauca quidem, sed quibus si totidem lineas addideris ab Augustino laudatas, jam « sublimi ore disserentis » Rheticii habebis omnia. Utinam satis multa, ut inter innumeros qui sine auctore jacent, mss. commentarios in Cantica canticorum, aliquis emunctæ naris homo Rheticii nostri « grande volumen » tandem inveniat!

Subjicitur ignotus prope locus Rheticii.
In chron. sub Constant. Bibl.PP.Lugd. xvi.
Labb. Concil. t. i, 1571. *Hist. littér. de la Fr. t.* ii., *p.* 63.
Aug. in Julian. x, *lib.* i, *n.* vii. *op. imp. lib.* i. *opp. t.* v, *p.* 899, *Hier. de Vir. illustr.* c. 82.

Articulus IX.

Sæcul. iv sub Constantino M.

Caius Vettius Aquilius Juvencus.

XLVI. « Qui per sæcula minimum tredecim latuerat in tenebris, prodit tandem in lucem Juvenci, presbyteri Hispani, liber, cujus in sacra Evangelia quatuor carminum libros hactenus celebrarunt antiqui recentesque scriptores. » Hæc Martenius, exsultanti similis, quippe cui contigerit mille novos versus ascribere antiquissimo et elegantissimo, ut habetur, omnium Christianorum poetæ; ut nemini mirum sit volupe nobis fuisse iisdem addere sex fere millia versuum, tantæque molis opus a quatuor et inde decem sæculis ex oblivione pari-

Magni pretii est nova carmina Juvenci edere;
Ampliss. collect. t. ix, *p.* 14.

De Vir. illust. c. 84. t. II col. 909.

ter vindicare. Floruisse sub Constantino Juvencum Hieronymus tradit, « nec pertimuisse Evangelii majestatem sub metri leges mittere. » Hinc Fortunatus, iisdem fere verbis :

De vita S. Mart. init.

Primus enim docili distinguens ordine carmen,
Majestatis opus metri canit arte Juvencus.

Utrumque aliis regestum, pervasitque communis opinio eruditorum, quam sine Commodiani nostri injuria tuear, Juvencum esse christianorum poetarum primum et antiquissimum. Quum enim Commodianus rhythmi potius leges quam metri servaverit, Juvencus vero vel ab ipso titulo se legitimæ poesi mancipavit, Veterumque exemplaria et disciplinas haud infeliciter sequutus est, per me non stat quin idem ut vetustissimus novorum poetarum, ita priscorum recentissimus habeatur.

cujus indubie permulta fuerunt in N. et V. Testamentum;

XLVII. Auctor iterum nobis est Hieronymus, præter Historiam evangelicam, Juvencum nonnulla eodem metro composuisse ad sacramentorum ordinem pertinentia. Vix ego crediderim de unica Juvenci Historia evangelica, exiguæ molis opella, nec majoris sane laboris quam Sedulii et cæterorum carmina, audiendum esse illud Gelasii papæ in suo decreto encomium : « Item Juvenci nihilominus *laboriosum opus* non spernimus, sed *miramur* ». Trithemius vero liquido asserit legisse se ejusdem « tum de quatuor Evangeliis libros quatuor, tum de Sacramentis duos libros » ; deinde eumdem edidisse, « pro ædificatione legentium, tam metro quam prosa, multa præclara volumina. » Plura namque diversi codices distinctius meminere. In codice Sangermanensi, nunc Parisiensi, habetur *Juvenci Historia Genesis ;* in cujus fine additur : *Incipit Exodus,* qui tamen liber, quem edimus, desideratur. Idem sane est ac codex Corbeiensis pervetustus, quem ante annos mille exaratum Martenius asseverat, unde ipse edendum accepit librum in Genesin. Alius exstitit, teste Montefalconio, Corbeiensis codex, integrior forsitan, sæculi X, in quo : *Carmina Juvenci in vetus Testamentum.* Nullus autem videtur fuisse locupletior quam sancti Nazarii Lorshensis codex, in catalogo sæculi XI sic recensitus : « *Cypriani* (lege *Juvenci*) metrum super Heptateuchum, libros Regum, Esther, Judith et Macchabæorum. » Carmina demum, quæ nihil hæsitans Martenius, indubius quoque post eum Gallandius, Juvenco constanter allegavere, hæc nimirum sex millibus aucta versibus legimus in tribus codicibus, primo et secundo Laudunensi, tertio Cantabrigiensi, de quibus jam necesse est pauca disserantur.

Fabricii Bibl. eccles. p. 19.

S. Germ. 675, nunc 841.

Bibl. bibl. mss. p. 1408.
Maii Script. veter. V, 161-200.

Exstant sex pene millia in codice Cantabrigiensi, qui describitur;

XLVIII. Equidem me primus monuit vir christianis litteris impense deditus Gilesius exstare in libraria collegii sanctæ Tri-

nitatis Cantabrigiensis, Cypriano ascriptos versus in Genesin, editis multo locupletiores. Codicem ut vidi, agnovi Marteniamum carmen mirum in modum auctius. Quæ tamen, ob breviorem excursum, quum non licuisset ad usus meos traducere, ejusdem collegii Præses Dr Wehewelius, tam sublimiorum scientiarum quam humanioris litteraturæ peritia insignis, non solum me hospitem pene ignotum sub aula Magistrali recepit, » sed ultro se ad quinquaginta libras aureas vadem obligavit, ut, servata lege collegii, facultas daretur mecum asportandi codicem et per otium evolvendi. Tæduit me tantum, quod codex ille, haud quidem inelegantis scripturæ, semiunciali quippe aut carolino charactere, satisque nitida membrana et incolumi, variis et vegetis coloribus conspicuus, duplici tamen vitio laboraret : primum bibliopægi oscitantia folia hic illic plura disturbavit; deinde librarius, ut videtur, latinæ linguæ plane rudis, plura perperam distinxit, promiscue conjunxit, pessime omisit; immo, ne videtur quidem advertisse multa magni momenti desiderari : codex enim ille ex alio descriptus est vetustiore, cujus tribus in locis nescio quo fato « quod ferrea novit Atropos, » folium integrum sic forcipe fuit excisum, ut omnium versuum capita, singulis in foliis, sint misere truncata. probaturque e lacuna, eadem

XLIX. Tanto vulneri promisere medelam (quis namque dubitasset?) duo alii codices Laudunenses; quorum unus sæculi IX, alter X vix incipientis, ille a priore descriptus; crassa uterque membrana, sed crassiore stylo ac manu pinguiore; adeo ut dum alter alterius nævis nævos addiderit, uterque fastidiosa barbarie horreat. Sed ex impedimentis, ut fit, animosior, præpropere attigi loca in codice Cantabrigiensi desperata. Ingeminare querelas debui meas : in quibus enim ille defecit, deficiebant in iisdem duo Laudunenses. Tribus ergo codicibus unum idemque fuit archetypum, tribus foliis a capite versuum mutilis deturpatum. Ecquis enimvero temperet a querelis, aut non ingemuerit quod in duobus codicibus Laudunensibus, *Cf. Catal. de la Bibl. de Laon par Ravaisson, cod.* 273, *p.* 105; *cod.* 279, *p.* 110.

Sic Jovis imperia, et nigræ voluere sorores?

Trium igitur codicum, adeo regionibus dissitorum, unam illam originem fuisse miseram, eamdemque omnino fortunam tam luculenter patuit, quam rarissime accidit. Unde mihi religio fuit et exactissimis picturis hanc familiam codicum repræsentare, et unum saltem adducere ex tribus hiantibus foliis, primum nempe, ubi de Gedeone; quin immo periculum facere truncos capite versus utcumque restituendi : tres fuisse ab uno exscriptos archetypo tribus foliis mutilo. *Vide præfix. tomo tabulam, n.* 6, 7, 8.

Unius ex locis excisis restitutio tentatur.

L. Ter centum placuere viri : nam cætera turba *monstratur A.*
[Lymphæ] monstratos non sumsit languida gustus, *monstratur B,*

[In sedes] reditura [a] suas, seu nescia pugnæ.
[Parvo cum] cuneo bellum tot millibus infert,
[Quæ numer]are [b] viri nequeunt [c], quibus arte magistra
[Porrectis] [d] mos est digitis concludere summas,
[Immensas] acies equitum, mixtis peditumque maniplis,
[Insimul] innumeros torva cum mole camelos.
[Gedeon] improperans, famulo Farane sequaci,
[Hostica] castra petit, ac nocte obtentus [e] opaca,
[Ingredi]tur, lustransque situm, mentesque [f], animosque,
[Audivit] socio narrantem somnia quemdam [g],
[Quæ m]ale sopitus sensu vigilante notarat [h].
[Ipse] videbatur panem [i] sibi visere volvi,
[Hord]ea quem faciunt, quoties frumenta negantur,
[Et va]rios glomerare modos per castra, per agmen;
[Donec] per media venit munimina valli,
[Et præceps] regias invasit pondere sedes.
[Hæc] [k], ostenta viri cecinerunt sanguinis esse
[Augurium], finemque ferunt venisse Madiæ.
[Hinc] postquam Dominum [l] juvenis veneratus abivit,
[Somnia] tum comperta viris sublimior infit
[Dicere]; jamque [m] manum trino mox agmine ducit,
[Cornea] tela tubæ [n] manibus et lampadas indit;
[Exemplum]que suis sese jubet esse laborum,
[Cla]mantesque [o] Deo grates primordia pugnæ
[Pend]ere [p], ne desit Dominus, quo principe vincant.
[Jam] vigiles prima noctis [q] mutaverat hora,
[Quum] rapidi incursant portis, clausasque revellunt
[Postes], atque tubas ventosis flatibus implent;
[Hyd]rias [r] inde rotant; magno quæ pondere quassæ
Dissiliunt, saltusque cient; atque ære canoro
Dant sonitus, fractasque levant ad sidera voces.
Agmina flammarum lævis prætenta [s] coruscant,
Et noctem multo radiantes lumine vincunt.
Quo fremitu concussi animi, mens territa cunctis:
Qua data porta ruunt [t], et territa castra relinquunt.

[a] *Reddilura C.*
[b] *Videtur habuisse C. debellare.*
[c] *Nequeant C.*
[d] *Porrectis: mos vetus, varia digitorum porrectione omnem numerum significare. Cf. Juven.* x, 248. *Ovid. Fast.* III, 123. *Auson. ep.* VII, 7.
[e] *Obtectus C;*
[f] *Montesque A, B.*
[g] *Quædam A, B, C.*
[h] *Noctaret A, B. noctarat C.*
[i] *Pariter sibi C.*
[k] *Forte: portenta.*
[l] *Dominus C.*
[m] *Inque A, B.*
[n] *Turbæ A, B, C.*
[o] *... mentesque A, B, C.*
[p] *... abere C. ...ere A, B.*
[q] *Prima noctes... ora. A, B, C.*
[r] *... rigas* C.
[s] *Portenta A, B, C.*
[t] *Turrita castra C. Pro fine librarius tertius memoria abreptus, inceptum Virgilii carmen absolvit: « et terras turbine perflant. »*

Controversia de genuino auctore,

LI. Nolim plura restituendi periculum obire, donec novus forte codex semiesa e faucibus ævi frustula eripiat. Sed alterum non est de certo hujus operis auctore designando declinandum discrimen. Ea namque permulti manuscripti editique libri Cypriano aut Tertulliano, Salviano autem Massiliensi Elias Dupinius et Allixius, Sirmondus Avito, Arevalus cuivis præter unum Juvencum ascribunt. Mitto sive quæ temere veteres libri evulgavere, ab omnibus jam eruditis prorsus repudiata, sive quæ Dupinius et Allixius ex mera conjectura, nemine demum suffragante, audacius proposuere. Ut quidem Sirmondus hæc Avito suspensa potius quam asserta sententia daret, fecere, opinor, iidem duo codices nostri Laudunenses, tum quia in iis Aviti carmina nostris præmittuntur, nec inseritur Juvenci nomen, tum quia cl. Vir horrida barbarie apographorum deterritus, nonnisi infelici poetæ deterioris

Arevalus, in Juvenci præfat. XVI. *p.* 10.

Ad calcem Aviti, opp. t. II, *p.* 264.

maxime adversus Sirmondum et Arevalum, instituitur;

ævi jure dandos censuit hos versus. « Quos ego, inquit, adeo rudes passim et impolitos, ac mendis scatentes, in tribus quæ vidi exemplaribus, animadverti, ut religioni sit opus quod auctor ipse hoc habitu premi mallet, in lucem evulgare. » Mox abunde dicam de versuum, seu potius librariorum imperitia; auctores vero mihi sunt ipsimet Sirmondiani codices, cur opus illud alii quam Avito detur; cujus videlicet carmina tum a nostris plane distincta ibidem ponuntur, tum in eodem fere argumento sic versantur, ut bis eadem Avitum recoxisse, nemo sanus æstimaverit. Arevalo autem una causa est cur a Martenio et Gallandio dissentiat, ea scilicet quam Sirmondus tetigit, carminum nempe ruditas, paucis excutienda.

explicatur auctoris inconcinnitas.

LII. Arevalus ipse sibi exceptionem reponit gravissimam, dum fatetur se non dubitare, quin exleges illi versus plerumque librariorum incuria sint mendosi. In iis quippe, ad ducentos circiter et mille, quos Martenius primus ex uno codice edidit, trecentas minimum et quinquaginta annotavi correctiones, et eas plerumque necessarias; ut aliquandiu suspensus hæserim, utrum omnino novam eorumdem editionem ex tribus codicibus nostris adornarem. Dijudicet lector ex paucis mendis quæ absque delectu proponimus resarcienda, anne ullum vel aureæ ætatis classicum auctorem, his deformatum nævis quisque delicatus aut rudis non respuerit. Juvencus igitur in nostris codicibus ait :

« Lux fiat ! » Et læto (*ed.* claro et) nituerunt omnia mundo ... *v.* 6.
Quod (*ed.* quo) rigat insignes liquidis de fluctibus hortos (*ed.* ortus). 55.
Aureus astrigero ridebit (*ed.* redibit, *al.* remeabit) cardine mundus. 80.
Est mentem sociare Deo : sed junior (*ed.* sajunior *al.* sat junior) istis...
Laxat (*al.* lustrat) claustra senex, reddens (*deest in ed.*) nova semina terræ. 31.
Et decimos fructus Abram lex munere sumsit (*totus excidit*)...
Consurgunt reges numero sexaginta quaterni... 421.

Editi in quoddam lectionis monstrum, syllabis retroversis, abeunt, quo torquentur docti bonique editores :

Consurgunt reges numerosa ex gente *terniqua;*

Notante Martenio : « *terniqua* id est, triplici nimirum gente, Sennaar, Parti, et Elamitarum, ut conjicimus. » Conjectura stomachatus Arevalus : « Ut reges, inquit, fuerunt quatuor,.... nec quoque *terniqua* servat metri legem. » Belle quidem ! Ut quid ergo bilem in insontem potius Juvencum, quam in male feriatos amanuenses effuderit? Sexcenta alia taceo, quibus luxatissimi desperatique versus non solum in pristinum decus, vere Juvencianum, sed in eum redirent ni-

torem, optimis inter veteres poetas minime indecorum. Ut pauca referam, ex antea correctis, quis versus tenuiore exegit pumice, quam Juvencus in persona serpentis ad mulierem, aut super illud, quo sublimius nihil, *fiat lux*.

Aureus astrigero ridebit cardine mundus.
« Lux fiat! » Et læto nituerunt omnia mundo.

Idem esse ac auctor *historiæ evangelicæ* infertur 1° ex locis similibus,

LIII. Sed præcipua quæstio in eo est, utrum quem in medium proferimus textum, ab Juvenci indubiis carminibus, ut allegavit Arevalus, differat. Multiplex esse solet methodus incertum cum certo ejusdem auctoris opere conferendi ac dignoscendi; prima facilior et obvia, ex iisdem loquutionibus, locisque simillimis petitur, nec nobis hujusmodi dictiones aut loca desunt.

Eleganter sane dixerat Juvencus in Historia evangelica :

IV, 78. O Solymi, Solymi.....
Quam volui vestram gentem populumque tueri,
Ales ut molli solita est sub corpore pullos
Objice pennarum circumcomplexa fovere!

Nec infeliciori vena effluxere consoni hendecassyllabi :

p. 256. *v.* 1126, 1127. Subdens dextera, seu laborat ales
Pullos tegmine confovere pennæ.

Vox illa *laborat* noster utrobique affectat :

H. E. I, 641, *p.* 254. *v.* 1089, 1090. Sed propriam multi faciem fœdare *laborant.*
Quamvis progenies iniqua pactis
Pernix supplicium sibi *laboret.*

Item de verbo *viare,* alias infrequenti :

p. 211, *v.* 93, 254, 1085. *H. E.* II, 361, III, 209. I, 161. Flumina testetur populo siccata vianti.
Haud etenim justo veni ad directa viantes.
Ne labor afficiat populos per longa viantes.

Placuisse Nostro jam supra vidimus *ridere*: inde siquidem ait :

II, 722. Ornatuque levi ridentia limina cernit.

Quibus vix alia quam in nostris habes concinniora :

p. 254. *v.* 1074. Ut suevit pluvios potare rores,
Æstus quum rapidi calente flamma,
Messis pulvereo tabescit arvo,
Rident gramina, parturitque tellus,
Et multum patulis divisa rimis,
Nimbos frugiferos hiulca sorbet.

Cui non statim nota Maronis succinentur ?

Parturit almus ager, zephyrique tepentibus auris
Georg. II, 330. Laxant arva sinus, etc.

Juvencus autem in editis et in nostris alia frequenter usurpat : *palpare,* quasi *adulari, assentatorie colere,* H. E. I, 740;

in Exod. v. 991, 1064, 1296; in Josue, v. 79; *æquora campi*, H. E. III, 155; inf. p. 250, v. 958; *profundum* absolute sumtum, H. E. II, 32, 593; III, 234, 257, 392, 670; infra p. 245, 694; *miserator*, quo nemo Veterum præter Tertullianum et Juvencum usus est (penes Arevalum fides esto) ante IV sæculum, H. E. II, 295; infra p. 232, v. 294; *justus juste*, p. 228, v. 125; H. E. I, 159; III, 334; *discolor* aut *decolor*, H. E. II, 685; infra p. 220, v. 443; p. 227, v. 89. Sed plura tibi subdet index onomasticus.

LIV. Alterum est criterium, quo auctor unus ab altero, subtilius quidem, sed tutius dignoscitur: peritos namque fallere non solet uniuscujusque scriptoris indoles, ac peculiaris quædam facies ita suo expressa ac relucens charactere, ut alteri nequeat convenire; id jam de Commodiano monuimus, quem nemo gnarus vel raptim intuebitur, quin statim suo eum nomine salutet.

2° ex eadem Scripturam sacram tractandi ratione;

Si quæ sint in Juvenco distincta hujuscemodi lineamenta, exprimi maxime mihi videntur in religiosissima ipsius ac pene incredibili diligentia, qua Scripturæ sacræ fidus interpres, sic verbum verbo, nihil obstante metrorum lege, exhibet, ut veterum versionum latinarum textus non minus in illius carmine quam in soluta cæterorum Patrum oratione referatur. Inde est quod vestigiis tam latinorum quam septuaginta Interpretum insistit, ut ex illius versibus haud inepta foret eorumdem instituta recensio, illudque opus, laboriosum merito dictum, tanta cum laude Gelasius papa commendaverit. Unus enimvero est inter omnes christianos poetas Juvencus noster, qui tam novum quam vetus Testamentum (nihil enim eum putem in Bibliis reliquisse intentatum) pari cum fidelitate adornavit. Elegantius quidem in novo versatus est Fœdere, quam in antiquo, cujus varia monumenta raptim, et quasi urgente quadam necessitate, eum evolvisse diceres. Hinc mihi orta suspicio nonnulla, *Historiam* quidem *evangelicam*, sub Constantino, florente etiam tunc Ecclesiæ pace, editam fuisse; *Metra* vero diversi generis *in Heptateuchum* prodiisse sub Juliano imperatore, lata in id temporis lege ne Christianis daretur veterum poetarum usus; qua multi ex nostris excitati, in primis Juvencus inter Latinos, et apud Græcos Nazianzenus, innumera omnis generis carmina condiderint. Primus igitur Noster aperuit semitam, quam paulo post egregii institere æmuli, Sedulius, Prudentius, Dracontius, Arator; rectissimam sane quæ umquam poesi christianæ patuit, divina nempe oracula imitanda. Hæc christianorum vatum regia via; hoc Juvenci insigne decus; « Sic, inquit, legis formula canit! »

LV. Quæ quum aliis adeo non est communis via, quin Nostro sit quasi nova et peculiaris, extra oleas vagari me non putem, nec a proposito declinare, dum pauca de primis ac præcipuis christianæ poeseos legibus edisseram.

3° ex metri indole. Inde digressio de poesi christiana, rhythmo et cantu.

Ea primum vatibus nostris summa lex fuit, quantum strictis metri legibus detrahebant, tantum concedere rhythmo, seu accentuum suavitati, majestati, amplitudini; rhythmo enim et numero magna remansit in Ecclesia virtus, quæ scilicet perpetuo usu celebravit lectiones publicas, conciones-que ad vulgus, potius aure quam ingenio excitandum. Plebi autem olim canere idem ac dicere erat, nec ipsi in metro cantus, sed in numero fuit. « Nec vero, inquit Tullius, multitudo pedes novit, et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis, sicut acutarum graviumque vocum judicium ipsa natura in auribus collocavit. » Præterea ut in cantibus ecclesiasticis semper effloruit « harmonia, quam Græci dixere vitam cum sensu insinuatam, » sic vividus canticorum incessus in rhythmo totus est; sic quoque accentum nonnulli dixere rhythmi animam et vitæ seminarium. Laudandi mirum in modum Majores nostri, qui sive stricta, sive soluta oratione cantibus accommodata, mihi videntur servavisse quod in Veterum eximiis operibus erat exquisitissimum. Duplex enim est in versu numerus, alter metro constans, alter rhythmo. Prior habet rationem pedum, certo numero atque ordine positorum; alter insitus est in accentuum quadam dulcedine, quæ audientium aures atque animos permulceat. Ille quidem certis adeo circumscriptus terminis, ut sive stante priscorum poetarum exemplo, sive traditis grammaticorum libris, vix possit aboleri. Hic vero quo excellentior, eo rarior; immo, si quibusdam credas, jam pene omnino obsoleverit: si aliis autem, quibus libenter assentior, tantum non periit, et in pristino cantu ecclesiastico purior viget atque immanet. Sive autem in publicis, sive in privatis Nostrorum carminibus, maxime vero in antiquis, ea est hujuscemodi numeri seu rhythmi vis omnis ac lepos, ut vel minus servata metri lege, tanto aptius intercidat accentuum ratio et versuum clausula. Prævalet in primis cæsuræ concinna varietas, quæ commoda rerum omnium progressione carmen inoffenso tenore deducat rite modulatum. In poeta igitur tot legibus astricto, nihil quod oratori numerosissimo accedit, desideratur; uterque suam habet periodum, quam vix ullus inter primævos poetas christianos diligentius quam Juvencus, et felicius, maxime in canticis et concionibus operi suo intermixtis, assequutus est. Piget me vix posse unum alterumve exemplum tam ex editis, quam e nostris dare,

Cicero, *Orat.* 52.

Lucret. III, 98. *Vid. sup. p.* XXIV.

Vossius, de poëmatum cantu et viribus rhythmi. 4°. *Oxon.* 1673.— *Quintilian.* IX, 4. *Diomedes* II, 464, III, 512. *Putsch.*

ut liquidius hinc et inde idem concentus audiatur. In primo *Historiæ evangelicæ* cantico hæc Beata virgo Maria cecinit:

Magnificas laudes animus, gratesque celebrat — I, 131.
Immenso Domino mundi, vix gaudia tanta
Spiritus iste capit: quod me dignatus in altum
Erigere, ex humili celsam, cunctisque beatam
Gentibus, et seclis voluit Deus æquus haberi.

Audi Moysen finem cantico, submerso Pharaone, imponentem: — *p* XL.

Nullus est similis tibi, Creator, — *p*. 254, *v*. 1079-1086,
Factis maxime, principumque princeps!
Ingens subsidium tuis dedisti,
Gentes quod metuunt Philistinorum,
Edomes etiam, Moabitæque:
Quorum perniciem tremunt Chananni,
Donec hic populus tibi redemtus,
Montem conspicuum, Deoque sanctum
Scandat, perpetuis hæres trophæis.

Et alias:

Quæ cupiens servare sibi tam dulcia formæ — *p*. 175, *v*. 119-125.
Gaudia, et eximiæ præstantem frontis honorem,
Hebræa de plebe, palam quæ conforet altrix,
Imperat acciri; puerique hæc cura sorori
Inditur: illa vocat nulla jam fraude parentem
Sollicitam, cui nata ducis sua pignora lætæ
Redderet, apposito nutricis nomine matri.....

Hæc memorat: « Quæ tanta fuit fiducia, ductor, — *p*. 185, *v*. 496-500.
« Roboris insueti, cognatam perdere plebem,
« Ac deserta sequi, Rubrumque opponere captis — *Cf. p*. 244, *v*. 740-757. *p*. 246, 795-805, *apud Marten*. *v*. 865-878.
« Oceanum? quid mœsta quidem, sed tuta ferente
« Pondera, ab invisa necquicquam tollere Ægypto. »

LVI. Quantum cæsura valeat in hujuscemodi carmine, hæc et alia, quæ passim occurrunt, satis aperte demonstrant, ut jure obtineat illa aliis jam notata regula: solere nempe poetas III et IV sæculi frequentius quam Veteres, ratione cæsuræ, maxime in hexametris, syllabas producere. Cf. p. 172, v. 54; 178, v. 221, 225; 197, v. 996. — Leges metricæ nonnullæ *Arevalo ad Prudent. prolegom*. c. XXIV, *p*. 186.

Vim cæsuræ addebat aspiratio vocis sequentis initio præfixa p. 172, v. 44.

Chanannus hinc nomen habet, hinc Sidona surgit.

Nec etiam eodem in loco vitabatur ecthlipsis qua *m* cum sua vocali perimitur a vocali subsequente; p. 213, v. 178; p. 187, v. 563. Immo nec concursum vocalium cæsura omnino refugit, p. 171, v. 2; p. 192, p. 758. Quæcumque autem nostri audacius usurpaverunt, ea pleraque Græcis omnium pene temporum solemnia, e quibus translata ad nostros devenere. Primi namque inter nos, qui res christianas tentarunt aut

confirmantur Græcorum auctoritate,

exornare versibus, aut simplici dictione tractare, ex iis fuere Graiis, quibus in deliciis erat Homerici versus libertas, et cantus cum metris lege solutis effusus. Tullius autem : « Maxime id, inquit, in optimo quoque eorum poetarum, qui λυρικοὶ a Græcis nominantur, quos quum cantu spoliaveris, nuda pene remanet oratio. » Hinc igitur Juvenco primum, deinde cæteris ejus æmulis, venit multa, Græcorum more, audendi potestas ; inde in usu familiari fuere synæresis, crasis, ectasis, ecthlipsis, diæresis, syncope, systole, diastole, quarum infinita prope exempla calamo sese meo ultro injiciebant.

Orat. LV.

Chr. Wasi Senarius, sive de legibus et licentia veterum poetar. Oxon. 1687.

et veteris Latii poetarum;

LVII. Nec domestici deerant liberioris poeticæ auctores, numero, ætate, honore gravissimi, maxime de prima ætate ; cujus quidem æmulatione peculiari tam Juvencus quam cæteri nostri ingenium, metrum, licentias, archaica affectarunt. Latium namque priscum magis quam Græcia severas musas coluit ; erat sane minus illorum, uti et Nostrorum, oratio quam vita composita. Placuit æque « pastoritia simplicitas, et rus quod adhuc olebat effugientis ab orbe romano Astrææ vestigiis. » Adde quod priscorum poetarum princeps Lucretius, quem Noster, uti passim infra monuimus, refricare gaudet, veteris Latii sal et lepores plena manu in idolorum ludibria misit. Hinc multa Juvencus habet duriuscula, quæ primam latinitatem sapiunt, *faxunt,* p. 171, v. 18 ; *lampada,* passim ; *miscerier,* p. 180, v. 305; *cleptat,* p. 195, v. 893; 196, v. 937; *circite,* p. 198, v. 1030 ; *mandier,* apud Marten. v. 1303 ; quæ nec Virgilius, tantopere in deliciis Juvenco habitus, haud respuit, antiquitatis nimirum, quamvis eam bene dissimulet, retinentissimus. Longum esset e Veterum exemplis et commentis grammaticorum causas repetere, cur aliquando vocales quædam natura longæ corripiantur positione, aut e contra natura breves itidem producantur : Donati enim editio prima et secunda, ne memorem Hephæstionem, Marium Victorinum, Charisium, Sergium Donati interpretem, sex in primis casus assignant, qui quum inter Nostros satis conveniunt, et Juvenci multis confirmantur exemplis, paucis hic veniunt perstringendi.

Cf. p. 249, *not.* 5; *p.* 250, *not.* 2; *p.* 253. *v.* 1071, etc.

Cf. Wasius l. laud. p. 51. *Hispaniolus de licentia veter. poetar.*

ac sigillatim exponuntur.

LVIII. 1° Vocales longæ et diphthongi pro arbitrio breves esse possunt, si modo subsequens dictio a vocali vel diphthongo incipiat.

2° Quum syllaba brevis, finiens partem orationis, antecedit vocalem, ut in cæsuris, anceps fit ; dupliciter hoc contingit, sive vocalis ante vocalem, sive consona occurrat.

3° Post consonantem brevem si littera *h* succedat, communis iterum evadit syllaba, ob subsequentem aspirationem, nec in cæsuris tantum, sed etiam in metro absoluto.

4° Interdum ex ambiguis litteris, quæ modo molliuntur in vocales, modo in consonantes durescunt, quales *u*, *i*, *g*, ambigua pariter fit quantitas litterarum illas præcedentium.

5° Si correptam vocalem duæ consonantes excipiant, quarum prior *s* littera sit, brevis perinde in mediam transit, ac si sequeretur, quod apud omnes convenit, muta ante liquidam.

6° Idem fit, quum correptam vocalem duplex consonans, seu *z* et *x*, sequitur, aut quum versus incipit.

LIX. His operæ pretium est addere quas Arevalus ad Prudentium duxit leges esse sanciendas : 1° Voces sive e græco, sive ex hebræo ab ortu Ecclesiæ deductas ex populari quadam pronuntiatione, potius quam ex primitiva quantitate, productas fuisse, aut correptas ; 2° In vocibus græcis accentu a quantitate discordantibus, potiorem fuisse, ob plebis usum, legem accentus ; 3° In nominibus propriis magnam obtinuisse quum Veterum, tum Nostrorum licentiam; 4° Ob eamdem consuetudinem, maxime Græcorum ex more, nec sine multo Antiquorum exemplo, vocales ω, η, variasque diphthongos ex litteris ε, ι, ο desumtas, interdum in vocales breves latine conversas fuisse. Mitto alia quæ tum infra ad Commodiani carmen secundis curis recensitum uberius exponere licuit, et exemplis confirmare ; tum in notis Juvenco nostro subjectis identidem observantur. Quibus velim colligatur quam arduum sit et periculosum hujuscemodi textum carpere in iis aut corrigere, quorum alii bonæ notæ auctores exemplum dederunt, et sine ulla reprehensione abire permittuntur. Invitus quoque prætereo nonnulla quæ, ampliora præoccupans Prolegomena, subinde in notis monueram, tractatum iri seorsim : plura siquidem de re exegetica, historica, theologica non deerunt attente legenti Juvenci *Metrum* integrum, sive a Martenio, sive a nobis editum ; quibus in scrutandis, dum otium abundaverit, certe non pigebit immorari.

Muratori. Dissert. laud. Ant. ital. III, *p.* 673.

PARS SECUNDA

IN POSTERIOREM TOMI PRIMI PARTEM.

LX. Nasci quidem necesse fuit a primis Ecclesiæ conciliis, ad hæreses in diem grassantes amovendas habitis, novum quoddam fidei controversias explicandi genus, errori debellando perquam idoneum ; quo videlicet premeretur nova molientium impetus Veterum auctoritate, et perpetua christianæ doctrinæ traditio testimoniis Patrum confirmaretur. Quam vero viam, tentatam quidem antea, certe in primis instravit synodus Ephesina ; eamdem suo Leo Magnus exemplo semel

Oritur collectaneorum methodus, primum e conciliorum consuetudine,

Mansi Conc. IV. 690.

Leonisque Magni exemplo,

Epist. XXVIII, CXLV.

Mansi, VI. 961, 875.

Gelasiano seu pontificio decreto informatur, *Ib.* VIII, 151.

multisque confirmatur synodis;

Ib. IX, 230; X. 556; XI, XII, 1024; *Bolland, Act. SS. mart.* XIII; *S. Max. Opp.* XLIX.

Mansi, X, 1079, XI, 222.

iterumque celebravit, quando et primo ad Flavianum tomo, et secundo directo ad Leonem imperatorem, ipse prorsus, quod probarunt editores ejus Veronenses, subjecit variorum Patrum testimonia, quasi testium venerabilium agmen ducens, atque priscorum Doctorum, Hilario quidem nostro præeunte, choro et satellitio circumseptus. Hæc effusis laudibus excepere Patres Chalcedonenses; hæc iidem, et alia quæ primi produxerant Ephesini, sive de Maria Θεοτόκῳ, sive de Christi œconomia, suas in tabulas retulerunt, publicisque consignavere regestis, mirum in modum exinde id argumentandi genus commendantes. Quo vero testificantium Ecclesiæ fidem Patrum plenior ac tutior obtineret auctoritas, utque hujuscemodi judicium absoluta in forma, suisque consisteret terminis, prodiit edictum, collatis studiis Damasi, Innocentii, Bonifacii, Leonis, Hilarii, Gelasii demum et Hormisdæ conditum, de libris jure legundis riteque appellandis, solemnius denique in amplissimo LXX episcoporum cœtu, sub sancto Gelasio papa, evulgatum. Postmodum videre est canonicorum Patrum, longo velut agmine, allata testimonia tum in Conciliis generalibus quinto, sexto, septimo et octavo; tum in particularibus Arausicano II, Hispalensi II; tum in variis collationibus catholicorum cum Severianis, Maximi cum Pyrrho, ejusdemque in Africa cum Theodosio, et cum principibus in Secretario; Nicephori Constantinopolitani cum Leone Armenio. Cedit vero in immortalem Occidentalium nostrorum laudem Concilium Lateranense CL patrum, sub sancto Martino papa, cui, quum subtilissima Monothelitarum controversia moveretur, non defuere ex bis duodenis Patribus latinis et græcis testimonia quadraginta et centum, totidem fere ex libris selecta; insuper, ad evincendos ἐξάρχους καινοτομίας, eosque armis domesticis jugulandos, accessere quadraginta variorum hæreticorum testimonia. Eadem, ut reor, in peculiari codice congesta, et in Lateranensi deposita archivo, sanctus Agatho papa ad Constantinopolitanos Patres destinavit; quæ tanta cum religione synodus œcumenica VI, sacrorum pene dicam Bibliorum vice, excepit, produxit, relegit, ut mihi temperare non valeam, quin pauca de actis depromam, quæ hunc *librum Testimoniorum* quam præclare commendant :

> Consequens est codicillum *paternorum Testimoniorum*, qui oblatus est a parte apostolicæ sedis antiquæ Romæ, qui et sub sigillis consistit, ad medium deduci, ad relegendum atque conferendum cum libris venerabilis patriarchii hujus a Deo conservandæ regiæ urbis. Et prolatus est hujuscemodi codicillus signatus. Et accipiens Petrus notarius SS. archiepiscopi C. P. ipsum authenticum librum, qui est de repositione Sacrorum hujus sanctæ magnæ ecclesiæ, membranaceum, tectum ex argento; et Salomon... prædictum codicillum testimoniorum relegit, habentem superscriptionem in his verbis : TESTIMONIA SANCTORUM AC VENERABILIUM PATRUM.....

LXI. Usque adeo invaluit, ob hujus similisve χρήσεων libelli famam, consuetudo ad Patres in causa quacumque appellandi, ut a sexto circiter ad duodecimum usque sæculum, quid dicam ullum ex orthodoxis? immo ne unus quidem fuit inter hæreseos præcones, qui non communem in hanc aciem, similibus instructus armis, descenderit. Verum ementita illa novatorum armatura, haud numine suo decertantium: quos etenim nequicquam enisos prosapiam sibi effingere umbraticam, ac inanes Patrum larvas ostentare, solæ Majorum veræ ac fumosæ imagines fugaverunt, duxeruntque triumphatos. Hæreticis nihilominus solemne fuit prisca sibi testimonia corrogare, nonnulla arrodere prudenter, plura audacius confingere, cuncta plerumque in pravum detorquere sensum. Eæ tutissimæ antiquiorum novatorum artes; is fuit, ut unum ex sexcentis memorem, haud ignotus Monophysitarum χρήσεων liber, quo de multi sunt Ephremius Antiochenus, Leontius Byzantinus, Anastasii, aliique; in quo nimirum congesta Areopagitæ, Gregorii Thaumaturgi, Julii papæ, Cyrilli Alexandrini, Theodoti Ancyrani, Erechthii Antiocheni loca spuria, miserrimam plebem in hæresim profligatam et obstinatam hactenus scissionem impulere. Quo enim latius venenum instillaret, eumdem hunc libellum, e græco forsan in syriacam et copticam, certe in arabicam translatum fuisse linguam cl. V. Maius nuperrime nos edocuit, ejusdemque insigniora quædam loca primus in lucem edidit. Furfuris ejusdem suos venditavere Iconomachi libros, quorum vafritiem in hoc et sequentibus tomis sanctus Nicephorus est pluries agitaturus. Interea abs re non fuerit monuisse eam per tot sæcula, usque dum Reformationis, verbo venia sit, pejor nasceretur ordo, fuisse tam in Oriente quam in Occidente novatorum indolem, ut nihil veriti amplius quam nova videri, nemine auctore, intrusisse, pro viribus elaborarent ad induendam utcumque canæ antiquitatis personam.

vel ab hæreticis quoque usurpata,

Galland. Bibl. PP. XII, 130. *Photius cod.* 288. *Maii Script. vet.* VII, 133, 139, 144, 163. *Spicil. rom.* X, 125, III, 695.

LXII. At enim, fidejussore Leone Magno, Gelasio, Martino, Agathone, nostrum hoc erat depositum; ad nos hæc paternæ gloriæ hæreditas pertinuit. Hinc nostrorum alii, Leonis et Cyrilli, conciliorumque sequuti exempla, Patrum testimonia, quasi in sigilli robur ac munimentum, tomis subjecerunt; quo in genere, ut unus alterve laudetur, omittendus non est Leontius Byzantinus adversus Nestorianos, nec silendus cæterorum magister Damascenus, nosterque Nicephorus, uterque Iconomachis reformidandus. Alii immiscuere suis Veterum loca, contexta strictiore stramine, ut in Victoris et Ephremii Antiochenorum collectaneis et Titi Bostrensis catena, variisque Anastasianorum *Quæstionibus,* Maximi *theologicis Capi-*

maxime orthodoxis Patribus solemnis. Inde triplex Eclogariorum genus,

Bibl. PP. Lugd. IV, 370, 415. *Galland.* XII. *Sirmond.* IV.

tibus, ac Theodori Studitæ opusculis. Alii demum Cyrillum sequuti in *Glaphyris,* in *Thesauris,* in *Dialogorum* additamentis, crassiori nempe filo nectere stromata quædam, testesque de nomine interdum et de libro distinguere, varioque et multiplici ducti argumento, innumeras condere catenas de sacrorum librorum expositione, de dogmatum ratione, de controversiarum singulis in sæculis orientium ventilatione. Hujuscemodi namque syllogæ, tam numero quam genere diversæ, in eo sæpe conspirant, ut errorem tunc temporis invalescentem variorum testimoniorum vinculis constringant et compescant. Hinc innumeræ in singulas Scripturæ sacræ partes catenæ Œcumenii, Olympiodori, Nicetæ, Andreæ, Theophylacti, Procopii, Macarii, Neophyti monachi, Joannis Drungarii, Leonis magistri, Euthymii Zygabeni. Hinc de re theologica, tanti ab omnibus facta Damasceni *sacra Parallela;* Maximi *Collectanea*, tam Combefisiana, quam Rupefucaldiana; ejusdem et Antonii Melissæ *Capita theologica;* Joannis presbyteri eclogæ *de Rebus sacris,* partim penes nos ineditæ; Anastasii (sine auctoris nomine a cl. Card. Maio edita), *de Incarnatione Patrum doctrina;* Sophronii delitescentes libri duo, in quibus

Mansi Concil. XI, 895. sexcenta dedisse refertur testimonia adversus Monophysitas. Hinc de ecclesiastica disciplina symbolæ canonicæ Niconis monachi, Photii patriarchæ, Joannis Zonaræ, Balsamonis, Michaelis Pselli; tum de ascetico regimine collationes re et nomine gratissimæ Joannis Climacis, Joannis Moschi, variorumque prata, viridaria, violaria, florilegia. Tum demum de rerum ac temporum serie multipartitæ historiæ, quales in Occidente Cassiodorus evulgavit, in Oriente vero amplissima Byzantinorum chronographorum familia. Mitto Stobæi ac veteris Anthologiæ æmulos, ex omni pene eruditionis campo defloratores, quibus plerumque incognita debentur Eudociæ imperatricis *Viola,* utriusque Pselli *Symmicta,* Leonis Sapientis et Constantini Porphyrogeneti Τακτικά, Ναυμαχικά, Γεωργικά, Πολιτικά. Mitto, ne fiam infinitus, Orientales bene multos, Armenios maxime et Syros, qui ubique terrarum, quasi signo dato, eodem deflorationum studio capti, mella omnium Patrum redolentia constipaverunt. Ut quid vero nostros referam eclogarios latinos, alios sine numero, sine nomine copiosissimos, alios fama, scientia, annosa antiquitate conspicuos, nec aureis tantum catenis in Scripturam sacram commendabiles, sed forte locupletiores, si quamcumque aliam litterarum aut scientiarum provinciam adieris?

quorum ut vitia non dissimulantur,

LXIII. Equidem non diffitemur infamari nomen Eclogariorum, fidemque minus certam haberi; sæpius quippe accidit apud eos nunc auctorum nomina levibus siglis infixa, ab

uno in alterum transire; nunc indiligentia excerptorum, ad genuinos fontes recurrere negligentium, aliosve epitomatores minus caute sequentium, multam errandi occasionem exstitisse; nunc demum librariorum oscitantia, perturbato aut siglorum aut testimoniorum ordine, ita crevisse sphalmata, ita fuisse vulnera vulneribus addita, ut medicas adhibere manus vel peritissimo desperandum prope sit. Hæc tamen ad nostra usque tempora cll. vv. J. A. Cramerum, Christ. Frid. Matthæium, Angelum Maium non deterruere, quin cum omnium eruditorum plausu, varia hujuscemodi symbola in medium proferrent; quæ quanti sint pretii, uno velim docearis exemplo: in priore enim parte unius tomi *Scriptorum veterum,* ab A. Maio editorum, simul prodierunt octodecim et centum auctores, antiqui, præstantissimi, et admodum rari, eorumque sexcenta loca, vix duodeviginti demtis, exacto quidem censu recognita. Illorum autem major pars referenda est collectaneis *de Rebus sacris* Joannis Presbyteri; cujus tantum posteriorem librum eminen. editori contigit e tenebris eruere, prior vero bono numine nobis quam proxima occasione edendus reservatur.

sic laus a nemine deneganda.

Cramer, Catena in Matth. in Marc. in Luc. in Joann. in Act. Apost. in epist. canon. — Matthæi Analect. Mosq. t. II, schol. in Psalm. — Maii Script. vet. I. Cat. in Daniel. etc.

ib. VII. *p.* 1-155.

LXIV. Hisce igitur cll. Virorum exemplis edocti, leges quas ipsi servavere in collectaneis evulgandis, nobis quoque servandas existimamus: primum eclogarios nomine, ætate, gente agnitos τοῖς ἀνεπιγράφοις anteponere; tum inter nominatos et certos, potiori jure illos proponere, qui fontes suos liquidius ostentant, præ aliis exili littera aut dubiis siglis citationes indigitantibus; deinde, magni facere tam eos qui sigillatim, ut fit in Catenis, testes recensent, quam qui testimonia suis commentariis continuo textu immiscent; omissis denique locis, quotquot alias exstare noverimus, ea tantum accurate seligere, quæ aut textus ignoti aut insignium lectionum novitate commendantur; demum, etiam hæc omissa loca cum editis sedulo conferre, ut variationes, si quas notare sit, in ima pagella recondantur; postremo, nullum deflorare librum, quin operis totius ratio, tenor, partesque præcipuæ et singuli auctores elencho locupleti repræsententur. Eo igitur consilio informata est hujusce voluminis pars posterior, in qua triplex collectaneorum genus, de quo actum supra, continuo exhibetur: primo enim habes auctoritates veterum Patrum, sigillatim distinctas, more consueto Catenarum, in VICTORIS CAPUANI *Scholiis*, et in *Exposito* JOANNIS DIACONI Romani; illas deinde, appendicis instar, *Antirrheticis* NICEPHORI accedentes in *Testimoniis* adversus Iconomachos; demum easdem, haud sine eximia concinnitate, perpetuo commentario illustratas, in *Magnetis Expositione,* et in *Eusebii Cæsariensis*

Quæ autem futura sit in iis tractandis ratio nostra, indicitur.

Confutatione. Reliquum est ut de tribus hisce collectoribus seorsim agamus.

ARTICULUS I.

A. C. 520-544.

Sanctus Victor Capuanus.

S. Victor Capuanus, immerita oblivione oppressus :

LXV. Quemadmodum utrum amplius Græci quam Latini in hac eclogarum consuetudine profecerint, ita utri præiverint, ego quidem non ausim definire. Idem tamen Victoris nomen, simili quadam fortuna, vetustissimis utrinque Catenis præfigitur : apud Latinos, Victor Capuanus; apud Græcos, Victor Antiochenus. Verum mirari satis nequeo undenam Capuanus alto silentio tam veterum quam recentiorum, « doctissimus sane vir ac sanctissimus, » obruatur, aut cur a nullo, præter Bedam, quem cæteri deinceps ad verbum retulere, laudetur; coævus scilicet nec impar Ennodio, Boethio, Cassiodoro, Aratori, Dionysio ; cujus collectanea a sæculo VI suos in usus Joannes diaconus Ecclesiæ Romanæ transtulit. Tota enim illius historia jacet et continetur in emortuali lapide, quem in *Italia sacra* Ughellius tradidit, his inscriptum apicibus :

De Rat. tempor. cap. 49, *t.* 1, *p.* 159. *Pertz. Scriptor.* VII, 24, 141, 315.

t. VI, *p.* 360, *ed. Coleti.* 1720.

uno pene agnitus lapide sepulcrali;

VICTOR EPISC. SEDIT ANN. XIII. DIES XXXVIII.
DEPOSITUS SUB DIE III. NON. APRIL. ANN. XIII.
P. C. BASILII V. C. INDICTIONE II.

Quo titulo edocemur Victorem, episcopali throno nobilitatum anno DXLI, ineunte februario ; proxime suffectum fuisse sancto Germano, cujus animam in cœlum efferri vidit sanctus Benedictus, ipse paulo post, certe non ante annum DXLI, in cœlis receptus, quod eodem hoc titulo, novoque, ut reor, indicio, comprobatur; floruisse igitur Victorem scriptis et dignitate, eo ferme tempore quod Ado Viennensis præscribit, post annum circiter DXXXIII; rexisse Ecclesiam Capuensem annos XIII, mensem unum et dies VIII : uti fert titulus ille, dierum designatione insolens, vetustis tamen monumentis perquam similis; inde ipsius natalitia in cœlestibus rite assignanda esse diei II aprilis anni DLIV, etsi in Martyrologio romano memoria, forte ob ordinationem, aut conversionem, translationemve, inseratur ad diem octobris XVII; Nostrum igitur nec sub Honorio papa non scripsisse, ut temere innuit Sigebertus, in eo scite correctus a Trithemio, qui legit : *Hilario papa;* nec tamen mendo abstinuisse se Trithemium, quum nostri ætatem ad a. DCLXXX, sub Zenone imperatore, minus caute retulit. Cæterum ne ulla quidem est in Capuensi breviario

Bibl. PP. XVI, 799, *b, c.*

Cf. Baronii not. ad h. d.

Fabr. Bibl. eccl. ad Sigeb. p. 96, *ad Trith.* 51.

commemoratio Victoris; annuo tamen colitur officio in ecclesia cœnobii Montis Virginis, cujus sub majore altari sacra ipsius lipsana, die XXVII julii a. MCDLXXX, inventa sunt.

LXVI. « In Scripturis sanctis eruditus, et in sæcularibus litteris sufficienter imbutus, theologus et computista egregius, acer ingenio, et eloquio clarus, in sacris voluminibus fertur nonnulla scripsisse; sed paucissima eorum ad notitiam meam pervenerunt. » Hactenus Spanheimensis abbas, qui duo tantum opuscula designat :

1° Alexandri Ammonii *Harmoniam* quatuor Evangeliorum, e græco versam, præmissa de auctore erudita satis epistola, qua rescimus eamdem a Victore tum primum instructam fuisse Eusebianis canonibus, in quibus postmodum adornandis librariorum elegantia se mirum in modum exercuit. — cui adscribenda I. Interpretatio latina Ammonianæ Harmoniæ; *Gall. Bibl. PP.* II, 531.

2° Librum *de Cyclo paschali*, ad redarguendum canonem quem, Hilario papa præcipiente, Victorius Massiliensis exegerat. Inde Noster suum edidit laterculum, statim receptum in concilio Aurelianensi IV, summopere a Beda laudatum, deinde una cum Dionysiano per Occidentem evulgatum, nemine contradicente, usque ad Floriacensem Abbonem qui, Victorii Massiliensis defendendi gratia, multa scripsit, itidem in hoc *Spicilegio* serius ociusve admittenda. Conjiciebat vero Bucherius esse perplura deperditi operis inserta in Bedano tractatu : at, missis conjecturis, certa ejusdem et splendida loca nunc e latibulo proferimus. — II. liber *de Cyclo paschali*; *Cf. Scaliger. de Emend. temp. lib.* II, *p.* 160. *Bucher. de Doctr. tempor. p.* 195, 196. *Petav. de Doctr. temp. lib.* II, *p.* 60; *Infra p.* 296;

LXVII. 3° Inter plura quæ his addere nobis contigit, innotescunt primum : *Scholia in Genesin*, Origenis ad imitationem digesta, Hieronymo notante : « Origenis quidem fuisse varii generis opera, primum vero excerpta, quæ græce σχόλια nuncupantur, in quibus ea quæ sibi videbantur obscura, summatim breviterque perstrinxit. » In nostris innuitur Victor, ejusdem Origenis exemplo, textum sacrum secundum hebraicam veritatem recensuisse; id præterea consilii intendisse, ut optimos interpretes græcos, Origenem maxime expurgatum, Latio donaret. Sed præstat e laciniis nostris Victorinos fontes distinctius revelare. — III. Scholia in Genesin; *inf. p.* 265; *Proleg. homil. in Ezechiel.* *Infr. p.* 266;

In primis *S. Polycarpus*, ex libro *Responsorum*, duo suppeditat frustula, quæ præclare confirmant sinceritatem quinque aliorum fragmentorum ejusdem libri, quæ primus edidit Feuardentius ad calcem annotationum in Irenæum. Collata enim codicis nostri inscriptione : *In libro Responsorum capitula* XXII, cum titulo codicis Feuardentii : *Ex Responsione capitulorum sancti Polycarpi*, simulque altero per alterum correcto, autumavi eumdem esse Polycarpi, forsitan discipulis interrogantibus respondentis, librum, sæculo VI adhuc exstan- — *ibid.*

d.

tem; nostra vero desumi e capitulo XXI, totumque opus inscriptum fuisse : *Liber Responsorum S. Polycarpi Smyrnensis episcopi et martyris.*

p. 267, 268, *Origenis* nunc primum e Victoriana sylloge innotescunt opera quatuor, haud ultimi pretii, quæ omnes illius editores, ne Sanmaurinis quidem exceptis, prætererunt: scilicet opus haud exiguæ molis περὶ Φύσεων, quatuor in tomos ad minus distinctum, quod omnino putem differre a libro περὶ Ἀρχῶν; deinde *liber de Pascha,* de quo meminit quidem Anatolius Laodicenus, qui et Alexandrinus, et nonnulla excerpsit, æque ab Origenis editoribus cunctis omissa; tum *epistolæ ad Gobarum,* inscriptæ *de undecima.* Per hæc tria fragmenta certo jam constat exstitisse tanti viri epistolarum regesta, ferme omnino dissipata. Postremo adducit eadem sylloge *epistolam ad sanctum Firmilianum,* Cæsariensem episcopum, summa Origeni necessitate devinctum; apud quem ille tutum in persequutione latibulum nactus, *Hexaplorum* opus inchoavit, et aureum *de Martyrio* libellum perfecit.

Origen. opp. t. I, *p.* 7; IV, 95, 96, 97. *ed. Maurin.*

p. 269, 275, 277, Perpauca quidem iisdem scholiis inserta *Basilii* Magni, cujus tamen hic appellatus Sermo, plane ignotus, certe ab editis exsulat : eodem titulo notanda quæ afferuntur de *Severiano Gabalitano* et de libro, ut aiunt, *Gerontico.*

Victori autem adeo placuit vetus quidam celeberrimus Græcorum interpres, *Diodorus Tarsensis,* e quo tria et viginti loca allegat (allegasse autem plura in scholiis integris quis ambiget?), ut perpenso incredibili hujusce auctoris fato, tot primum laudibus, quot deinde probris diffamati, in hanc illiciar opinionem, Nostrum ante tumultus *de tribus Capitulis,* et circa initium sæculi sexti, sua adornavisse Scholia.

Quæ intra Genesis cancellos fuisse contenta, satis innuit subscriptio operis exacti, quam aut Victoris excerptor Joannes, aut librarius, quum in ultimam incidisset metam, felicius quam oscitantius exscripsit integerrimam, facileque, paucis erasis, restituendam :

p. 277. VICTOR FAMULUS CHRISTI ET EJUS GRATIA EPISCOPUS CAPUÆ.

IV. Liber *Reticulus;* p. 287.

LXVIII. 4° Accedit deinceps *Libellus Reticulus* seu *de Arca Noe*, re quidem et nomine novus, arduus autem intellectu, dignissimus tamen computista egregio, quem utinam et haud insulse illustraverimus!

V. Catena *in* IV *Evangel.*

Iren. opp. ed. Mass. annot. p. 118, *col.* 1.

5° Item non prætereunda quædam *Catena in Evangelia quatuor*, quam ad manum habuisse videtur integram, sub annum MDXCV, Feuardentius, dum Irenæi sui adornaret editionem; ibidem invenit quinque Polycarpi fragmenta jam memorata, « a me, inquit, superioris Quadragesimæ tem-

pore, Virduni, in quadam Catena vetustissimis characteribus descripta, super quatuor evangelistas, ut a Victore episcopo Capuano ante mille et centum annos ibidem laudantur. » Mihi tamen non deest suspicio, infra discutienda, Catenam hanc potius Joanni diacono esse ascribendam. Sed exstitisse quædam Victoris scholia in novum Testamentum, dubitare non sinunt fragmenta satis multa quæ suis complexionibus inseruere Joannes diaconus, Hrabanus Maurus, Smaragdus abbas, Walafridus Strabo, aliique, quorum libri editi aut mss. minus accurate Victoris nomen et sigla servavere.

Hrabani Opp. t. v, *col.* 48, *e.* 96, *g.* 118, *c.* 117, *b.* 128, 129. *g.* 131, *b, f.* 132, *e.* 146, *b.* 149, *e, h.* 151, *e.* 152, *e.* 153, *a.* 154, *f.* 155, *a, c.* 156, *d.* 133, *f. ex collat. cod. Sangerm.* 486, *f. Smarag. homil. ad calc. edit. noviss. Migne, Paris.* 1851. *Glossa ordin. pass.*

LXIX. 6° Ultimo loco memoranda veniunt *Capitula de resurrectione Domini*, de quibus nihil pæne dicam, nisi quod nemini dubitandum, quin et a sæculo VI penes Joannem diaconum, et sæc. IX ad Smaragdi abbatis manum fuerint. Prius siquidem constat ex codice Sangermanensi, de quo fusius in articulo sequenti. Posterius colligendum ex duobus codicibus ἀνεπιγράφοις[a], qui certis indiciis continent Smaragdi collectanea quædam, inter rariora sive editorum, sive manuscriptorum librorum reputanda : *Collectiones* nimirum *in epistolas et evangelia quæ per anni circulum leguntur*[b]. In his auctores XX adducuntur, inter quos ignoti prorsus, aut vix paucis agniti, Frigulus nescio quis ; Canorius, quem deprehendi eumdem esse ac Juvencum ; Pelagius hæreticus, ac demum Victor noster Capuanus, cujus loca circiter duodecim adducit, inter quæ initium et finis fragmenti infra subjiciendi. Hæc enim parte longe minori edita, ex integro danda censeo, non tam ut continuo legantur, quam quod editus textus tam rarus est quam fœde depravatus. Mihi autem, ut dixi, præsto fuere duo Smaragdi codices, bonæ notæ : unus Parisiensis, olim regius, jam n° MDXXXVI inscriptus, sæculi X ; alter sæculi XI, in duos tomos distinctus, olim inscriptus

VI. Capitula *de resurrectione.*

n° 784, *ol.* 599, *sæc.* XI.

[a] Ἀνεπιγράφοις. Codici Bononiensi si quæ esset vetus inscriptio præfigenda, desumeretur e tomo posteriori, in quo veteris manus titulus est : « Expositio quædam epistolarum et evangeliorum. » Unde nescio qua protervia quidam neotericus ejusdem tomi dorso insculpserit : *Hieronymus in Scripturam.* In codice Parisiensi recenter scribitur : *auctore Smaragdo abbate.* Tres illi codices sic erunt nobis notati : Sangermanensis, S ; Parisiensis, P ; Bononiensis, B.

[b] *Leguntur.* Eas vocat Trithemius *postillam ;* nonnulli codices, *Librum comitis*, longe tamen ab illis diversum. Semel prodiere anno 1536, Argentinæ, ex typis Georgii Ulrichii, Andlavi impressoris : cujus indiligentiam aut pessimos codices inde noveris, quod quoties Victor noster laudandus erat, toties, uno loco tantum excepto, inepte scribitur : *ex vulg.* Quum ad aures meas pervenit, dum hæc prooemia sub typos currerent, propediem dandam esse novam Smaragdi editionem, in nuperrima Patrum Bibliotheca Parisiensi, quam dixere *Patrologiam*, non distuli, serius licet monitus, quin schedas et pluteos excuterem meos, ut prodeundæ editioni symbola utcumque mea conferrem, ad calcem voluminis ponenda, nec nisi de rarioribus *Frigulo*, *Pelagio*, et *Victore* acturus. Cf. t. CII, p. 1112.

num. 83 et 84 in celeberrimæ Sancti Bertini[a] abbatiæ bibliotheca, nunc vero Bononiensis; quem quum in itineris procinctu evolvissem, eumdem multa cum humanitate ad usus meos eximius vir et diligens, D. *Haigneré* nuper recensuit. Sic autem se habent hæc *Victoris de resurrectione Domini capitula.*

LXX. *Prima autem die sabbatorum Maria Magdalena venit diluculo ad monumentum.* (Luc. xxiv, 1.)

Victor, episcopus Capuæ, ex *Capitulis de resurrectione Domini.*

Non est relatio Joannis contraria (qua refert[b], dum adhuc tenebræ erant, et juxta matutinum, venisse Mariam Magdalenam) Matthæo dicenti[c], vespere sabbati Mariam[d] Magdalenam cum altera Maria venisse ad sepulcrum Domini; dum vespere a Matthæo positum sit pro sero et tarditate, tamquam si diceret: « tarda hora noctis. » Tarde enim dicimus aliquid fieri, quotiens multæ horæ prætereunt[e] temporis constituti; et quoniam magna jam pars noctis exacta, Domino resurgente, vespere, hoc est, sero, seu tarde dicitur a Matthæo; quod et Joannes significat, adjiciens[f] *diluculo.* Adhuc tamen tenebræ erant, ut juxta[g] matutinum tempus illa hora possit intelligi.

Aut forsitan de alia Maria Matthæus loquitur, et de alia Joannes, quum potuissent utræque de uno loco esse, qui vocatur Magdala. Et fortasse ideo sanctus Lucas de Maria Magdalene commemorans adjecit: *De qua* vii *dæmonia exierant*[h]; ut eam distingueret ab altera Maria quæ de Magdala similiter esse potuisset. Quatuor enim Marias legimus: Matrem Domini nostri, Mariam Jacobi et Joseph, Mariam Cleophæ, et Mariam Magdalenam. Et ex illis duabus de Magdala alteram possibile fuerat exstitisse[i].

Quod si una hæc Maria fuisse creditur, quomodo juxta Matthæum docetur ab angelo quod resurrexerit Dominus[k], et secundum Joannem nuntiat discipulis ablatum Dominum de sepulcro, velut eum resurrexisse non credens? Quod quidam sic exponit:

Postquam Maria edocta [fuit] ab angelo resurrexisse Dominum, et jussa ut discipulis nuntiaret, potuisset fieri, ut illis dubitantibus, et ipsa iterum, discipulis sibi non credentibus, miraculis fuisset et stupore perculsa, et quasi firmius de resurrectione Domini scire desiderans[l], rediisset iterum ad sepulcrum, et effecta plus dubia, dixisset: *Tulerunt Dominum meum.* Unde, post testimonium angeli rursus quærentes sepulcrum, jam tunc non immerito ei dicitur a Jesu: *Noli me tangere: nondum enim ascendi ad Patrem*[m]. Hæc posui, lectoris arbitrium quid eligat derelinquens.

[a] *Sancti Bertini.* Idem procul dubio ille est codex, in ejusdem abbatiæ cartulario (quod, qua solet diligentia, nuper edidit cl. v. Guerard), hisce designatus verbis, p. 208, 209: « Domnus Johannes codices non modice appretiationis conscribi fecit, quorum titulos ad commendandum ejus studium breviter subnectere non piguit... *librum omeliarum tocius annualis circuli in duo volumina divisum*... ex integro suis posteris reliquit. » Codex item noster in duos tomos dispertitur, nec scripturæ charactere recedit ab ævo Joannis abbatis, qui intra annos 1083 et 1095 præfuit Sanbertinianis.

[b] *Quæ refert S.* Deinde: *diluculo ad monumentum venisse Mariam B, P.* — [c] *Dicente S.* — [d] *Maria S.* — [e] *Præter sunt B.* — [f] *Adjiciens* deest ib. — [g] *Et juxta potest... intelligi B.* Huc usque Smaragdina ῥῆσις. — [h] Luc. viii, 2. — [i] *Exstitisse.* Hæc suis notabunt tabellis quicumque noverint *Anecdota de apostolatu S. Mariæ Magdalenæ monumenta,* quæ curis quidem hodiernis, sed cum priscæ ætatis diligentia et fide, D. Fallonius digessit ac protulit; cujus tamen egregium studium fugerunt quæ Victor hic noster, Origenis et Chrysostomi dubia refricans, dubius et ipse, sed Græcorum consuetudine multa excitatus, regerit; sic quippe suspenso procedit pede, ut per me liceat ab eo de una Maria Magdalene sententia potius confirmari quam labefactari. Cf. *Monuments inédits sur l'apostolat de S. Marie Madel.* t. I, 71, 77, 85. — [k] Matth. xxviii, 6. — [l] Joann. xx, 13. — [m] Ib. 17.

ARTICULUS II.

Joannes sanctæ Romanæ ecclesiæ Diaconus.

Sæc. VI, parte II.

LXXI. Superstites inter celeberrimæ Sangermanensis bibliothecæ codices, ad nos usque felici sorte pervenit *Expositum Joannis, Ecclesiæ Romanæ diaconi, in Heptateuchum*, præ cæteris Majorum nostrorum manibus tritum : de eo siquidem meminere pluries Sanmaurini DD. Augustini, Ambrosii, Hilarii editores; quorum constans opinio fuit eumdem hunc Joannem esse atque Gregorii Magni vitæ auctorem. Sed vix illis fuit causa satis præsens, cur animum hac in re diligentius perpendenda sisterent. Nullus enim dubito quin cuilibet codicem hunc attente evolventi alia prorsus sententia suadeatur. Quum enim in hac sylloge solent veterum Patrum nomina singula, singulique libri accurate appellari, nulla uspiam occurrit vel minima mentio sive Gregorii Magni, sive Isidori, sive venerabilis Bedæ, quos sibi certe Gregorii chronographus, illis longe recentior, duxisset summæ religioni præ cæteris deflorare. Unde ab hujus inquisitionis limine pro certo definiendum videtur, eclogarium hunc, quicumque tandem ipse sit, sancto Gregorio sæculoque septimo esse antiquiorem.

Expositum in Heptateuchum minus recte Joanni, a quo vita S. Gregorii digesta fuit, ascriptum, *Cf. infra, p.* 278.

LXXII. Quamquam floruisse tunc temporis in Urbe multos nomine simili agnitos, et eadem dignitatis ac eruditionis laude distinctos, abunde constat; haud igitur mediocris supererit difficultas, cui potissimum ex multis ascribendum sit Joannis nostri Expositum in Heptateuchum. Præter enim tres summos Pontifices ejusdem nominis primum, secundum et tertium, fuit etiam tunc Joannes Romanæ ecclesiæ diaconus, cui sua Boetius uti amico, plura opuscula dicavit. Exstitit quoque Joannes itidem diaconus, doctissimus interpres, qui quatuor e *Vitis Patrum* libros latine, nec ineleganter, transtulit. Neque prætercam duos subdiaconos, pariter græcæ linguæ peritos, ascitos nimirum Vigilii papæ notariis in legatione Constantinopolitana. Ut quid omittam virum illum doctum cujus epistolam ad Senarium Mabillonius e latibulo eruit? quam quidem ille quum ad Gregorii Magni chronographum respiciens, sæculo IX, eamdem vero Muratorius V aut IV retulisset, Gallandius denique saniori sententia sæculo VI amandavit. Erit demum qui forte referat Joannem presbyterum Romanum, qui oratorium apud Thermas Agrippinas erexit, monachos illi addixit, scripto de his testamento.

tribuendum est Joanni diacono alteri, sæc. VI;

Boetii opp. ed. noviss. Paris.

Rosweyd. Proleg. XIV.

Baron. ad ann. 548, II.

Galland. X, 801. *Ciaccon. ad ann.* 590, t. I, *p.* 402.

LXXIII. Novem igitur virorum nomina explicaturum me unus e tricis codex expediat; quum enim in *Exposito* ab Joanne

forsitan Joanni papæ III.

inserantur quotquot jam edimus Victoris *scholia*, nemo non inde colliget illum hoc esse juniorem, puta in sæculi VI secunda parte vixisse; omittendos proinde tum sanctum Joannem nomine I, tum Boetii amicum, quem quidem Baronius conjicit haud insulse eumdem esse ac ipsum illum Pontificem; tum demum duos antiquiores Vigilii notarios, nisi forte quis rursus conjiciat ambos fuisse Apostolicæ Sedi suffectos; quorum ultimus quidem Joannes nomine III quam proxime rem ad nostram, cæteris omissis, accessurus est. In egregium quippe recipiendus est triumviratum, utique cum Pelagio et Paschasio, eâdem eruditione et dignitate florentibus; quorum trium inter se collata ope, septem libri inscripti *Vitæ Patrum* e græco in latinum sermonem, ad multam Ecclesiæ christianæ utilitatem, transiere. In hanc me maxime impulit opinionem locus ex eodem opere in *Exposito* Joannis diaconi insertus, sub hoc titulo: *Ex libro Paradisi, seu* Ῥήματα γερόντων. Idem plane titulus, seu *Verba seniorum* præfigitur tribus hisce libris, quorum ultimus expresse ad Joannem Ecclesiæ Romanæ pertinet. «Id mihi persuasum habeo, inquit H. Rosweydus, una cum sodali suo G. Garnefeldt, Pelagium in legationibus (quas frequenter obiit ad orientalem ecclesiam) incidisse in eum librum græcum, de quo Photius meminit in *Biblioth.* cod. CXCVIII, et hunc secum Romam allatum, ibidem latine transtulisse. At vero quum hanc versionem perduxisset usque ad libelli seu partis XVIII cap. XVI, mox, aliis negotiis præpeditus, seu potius Romana sede gubernanda oneratus, reliquum versionis opus videtur imposuisse Joanni subdiacono, quem arbitror eumdem esse qui Pelagio in Romanæ Ecclesiæ sede successit.» Hactenus ille. Cui hæc placuerit opinio, haud ægre ipse conjiciet Joannem apostolico throno evectum, iisdem impeditum negotiis, opus quidem incœptum de Vitis Patrum Paschasio, alteri diacono romano, reliquisse absolvendum; *Expositum* vero nostrum ante pontificatum, anno circiter DLVI, paulo post Victoris Capuani obitum, perfecisse.

Infra *p.* 277.

Proleg. XIV.

Joannis cum Victore collatione instituta,

LXXIV. Quocum ut Noster in multis consentit, sic ab eo dissentit in nonnullis: uterque videtur hunc præcipuum intendisse scopum, ut sanam Ecclesiæ catholicæ in Genesin expositionem, proterve ab Origenistis labefactatam, christianamque traditionem circa mundi opificium, rerumque humanarum initia, ac prioris populi figuras, sinceris Patrum testimoniis restitueret. At totus in eo fuit Victor ut Orientalibus maxime tunc insipientibus Græcos doctores, ne iis etiam exceptis quos Latini reprobaverant, Origenem nempe ac Diodorum Tarsensem, confidenter opponeret. Joannes vero, iis quidem liben-

ter admissis, insuper accedere alios jussit, sive græcos, sive latinos, nomine ætateque præstantissimos, quos eo loci, servata temporum serie, satis erit produxisse, ut quænam sit syllogæ doctissimi Diaconi ratio, quantumve pretium, nemo non deprehendat.

Prioris fontes enumerantur,

ANN. J. C.
XCI. S. CLEMENS [a].
CLXVII. S. POLYCARPUS [b].
CCXXX. ULPIANUS [c].
CCLIII. ORIGENES [d].
CCLX. S. HIPPOLYTUS [e].
CCCVI. S. PETRUS *Alex.* [f].
CCCLXVIII. S. HILARIUS *Pict.* [g].
CCCLXX. TICHONIUS [h].
CCCLXXVIII. THEODORUS *Antiochen* [i].
CCCLXXIX. S. BASILIUS [k].
CCCLXXX. DIDYMUS [l].

ANN. J. C.
CCCLXXXIX. S. GREGORIUS *Naz.* [m].
CCCXCIV. DIODORUS *Tarsens.* [n].
CCCXVII. S. AMBROSIUS.
CD. SEVERIANUS *Gabal.* [o].
CDVII. S. JOANNES *Chrysostomus* [p].
CDX. RUFINUS [q].
CDXX. S. HIERONYMUS [r].
CDXXXI. S. AUGUSTINUS [s].
CDXLIX. S. EUCHERIUS.
DLIV. S. VICTOR *Capuanus* [t].

ANNI INCERTI.
PACATUS [u].
SENIORES [v].
ANONYMUS [x].

[a] Infra p. 293. Quis fuerit vetus ille Clementis interpres, non potui diu molesteque quærere, quin pluries ea mecum revolverim, quibus a Paulino Nolano conditam fuisse Clementinam versionem tam Paulinus ipse (epist. XLVI), quam Gennadius (Catal. XLVIII.) diserte testatur. Audiendus illustris ille interpres ac piissimus, in epistola ad Rufinum, nostram versionem describens quasi graphice : « Credo enim in *Translatione sancti Clementis*, præter alias ingenii mei defectiones, hanc te potissimum imperitiæ meæ penuriam considerasse, quod *aliqua in quibus intelligere vel exprimere verba non potui, sensu potius apprehenso, vel, ut verius dicam, opinata transtulerim.* » Quibus mox Paulinus addit eodem tempore quo hæc scribebantur, ab ipso legi Moysis libros, quos hic ipsius Clementis locus illustrat. Inferre igitur exinde licet, primum exstitisse antiquam Clementinæ epistolæ latinam versionem hactenus incognitam, Paulino Nolano, ut probabile est, interprete; Rufinum proinde inter et Paulinum intercessisse quoddam de Clemente commercium, quo unus Recognitiones, quæ, deperdito textu græco, ex latina tantum versione permanserunt, alter vero Epistolas sibi vertendas recepit, quas adeo raptim transtulit, ut, neglecta ipsius versione, non nisi græce ad nos usque Clementinæ litteræ pervenerint. Cæterum Joannes hic diaconus noster Romanus, primus et unus omnium veterum Latinorum est, qui tanti pontificis epistolas, græce forsan, latine certo tunc temporis Romæ exstantes, authentico testimonio adduxerit. — [b] Infra p. 266. — [c] p. 282. Locum Ulpiani incognitum, ab incognito Pacato in Porphyrii confutatione insertum, fusiori nota duximus esse, licet breviusculum, utcumque illustrandum. — [d] p. 267 et 282. — [e] p. 280 in not. — [f] p. 283. — [g] p. 294. — [h] p. 294. — [i] paulo infra p. LXII. — [k] p. 269. — [l] p. 284. — [m] p. 283. — [n] p. 269. — [o] p. 275. — [p] p. 285. — [q] p. 295. — [r] p. 286. — [s] p. 287. — [t] p. 266, 277, 287, 296-301. — [u] *Pacatus.* Candide fatear haud sine molestia multos me excussisse libros, nec quis tandem ille Pacatus esset, nisi juxta ac omnino inscium, me rescivisse. Cujus ignorantiæ eo me magis piguit, quod ex multis exemplis Pacati nomen videtur nostratium vernaculum, et in Gallis Aquitanisque rhetoribus sæculi IV et V frequentissimum, quorum duo cæteris celebriores, prior Latinus Drepanius Florus,

et opera, Catena scilicet in Heptateuchum,

Nihil ergo Joanni nostro defuit, ut Catenam vere auream in Heptateuchum texeret; in eo tantum infelix, sed Victore Capuano fortunatior, quod ejus liber in uno hactenus codice, nec integerrimo, supersit; sub finem enim adeo jejune tangitur sive Josue sive Judicum textus, ut quum Capuensem antecessorem Joannes decurtaverit, sic eum similiter fuisse abbreviatum, nec jam ab illo nisi excerptum excerpti asservatum existimaverim.

et in Evangelistas.

LXXIV. Sortem tamen multo magis luctuosam passa est altera ejusdem, ut videtur, Joannis complexio in quatuor Evangelistas, cujus duo frustula oblivioni erepta fuere; unum quod infra subjiciam, alterum quod a tribus fere sæculis edidit Feuardentius, de quo antea, ad quinque S. Polycarpi fragmenta, pauca prælibavi. Equidem ut Victori, quod communis habet sententia, laudem non invideam hæc pretiosa tanti viri servasse κειμήλια, ita post Victorem, illa suis collectaneis Joannem diaconum inseruisse, id me persuasum facit, quod eamdem præ se ferant inscriptionem in codice Feuardentii, quam in Sangermanensi Scholia Victoris a Joanne excerpta. Simili indicio ductus, fragmentum quod sequitur, ἀνεπίγραφον in codice, Joanni diacono ascribam libenter, quum auctores exhibeat eosdem, eodem modo memoratos, inter quos rursus rarissimum Pacatum, a nemine Veterum ullibi quod noverim memoratum, ipsumque Victorem, cujus vestigia haud immerita religione doctissimus Diaconus constanter relegit. Hæc porro nobis dedit laudatus codex Sangermanensis, quæ paucula hic referre visum est, ad excitandam apud studiosos cæterorum inquisitionem:

Accedit hujusce amplum fragmentum.

I.

Josias genuit Jechoniam et fratres ejus, et reliqua, usque *Salathiel* [Matth. I, 11]. Pacatus[a] auctor, dixit:

« Sanctus Matthæus patrem hujus Joachim Jechoniam appellavit, propterea quasi Jechoniæ[b] regno ipse successit, et loco, et semini. Legis fuit[c] ut etiam ejus

nec poeta sane nec orator ultimi subsellii, ethnica vero superstitione a nobis prorsus alienus; posterior vero ex eadem gente et domo, christianus quidem, in familiaritatem S. Paulini eo usque venit, ut christianæ poeseos ab eo quum accepisset exempla, carmine ipsum nobilitare statuerit. Utinam alicubi prodeat testimonium quodcumque, quo Pacatum nostrum in illo amico Paulini, a quo suaderi potuit stylum in Porphyrium exacuere, invenire liceat probabiliter! Cæterum (hanc enim notam ut supra absolvere juvat), Pacatus noster primus et unus omnium veterum Latinorum est, qui hostem Dei et Christi, strenuissimum forsan omnium quos tulit antiquitas, sit aggressus, instructus bonis armis et multis, etiam subsidiis ethnicorum poetarum et jurisconsultorum; utrum vero Methodio, Eusebio, Apollinario, forsan Magneti (vide infra), qui cum Porphyrio consernere manus, præiverit Noster, an successerit, definire non ausim. Cf. *Hist. littér. de la Fr.* t. I, p. 149, a; 419, b; II, p. 204, et infra p. 281,282. — [v] infra p. 277. — [x] p. 289.

[a] *Pagatus* in codice, eadem scriptura alibi notata p. 282. — [b] *Jechoniam* in cod. — [c] *Fuit.* Hac de lege et genea-

nomine consereretur, per quem restitutum et resuscitatum defuncti noscitur semen, sicut Seth, Adæ [a] filius, pro Abel. »

Et post aliquanta : « Jechoniam patruum et Jechoniam fratris filium nominavit. »

Victor, episcopus Capuæ :

« Quum evangelista quadraginta duo asserat esse generationes, inveniuntur a numero, annumerato ipso D. N. Jesu Christo, quadraginta una. Absit autem ut Evangelistam putemus errasse ; sed arbitror Jechoniam, filium Josiæ, in transmigratione Babylonis fuisse nominatum ; et post transmigrationem Babylonis alterum Jechoniam nominatum, qui fuit filius Joachim, sive Jechoniæ filium, Josiæ patris sui nomen habens. Quam genealogiam, ex Pacato [b] mutuantes, ita designavimus, probatam ab ipso ex Regum et Paralipomenon libro [*vide in sequenti pagina*].

II.

Et stetit supra ubi erat puer. [Matth. II, 9.]

Origenes. Stella hæc quæ stetit in Christo, similiter permansit, sicut et Spiritus Sanctus in specie columbæ venisse dicitur, et mansisse in eo, et sicut venisse Spiritum Dei super eum, et mansisse in eo.

III.

Vox in Rama audita est. [*Ib.* 18.]

Joannes [c]. Quid Rama pertinet ad Rachel? Rachel mater fuit Benjamin, quam defunctam sepelierunt in Hippodromo, qui est juxta Bethleem [d]. Quia igitur et sepulcrum vicinum erat, et campus [e] ipsi Benjamin in sorte contigerat. Rama quoque ad eamdem pertinebat tribum [f], et a principe tribus, et ab ipso interfectionis loco consequenter eos qui occisi sunt, filios ejus vocavit.

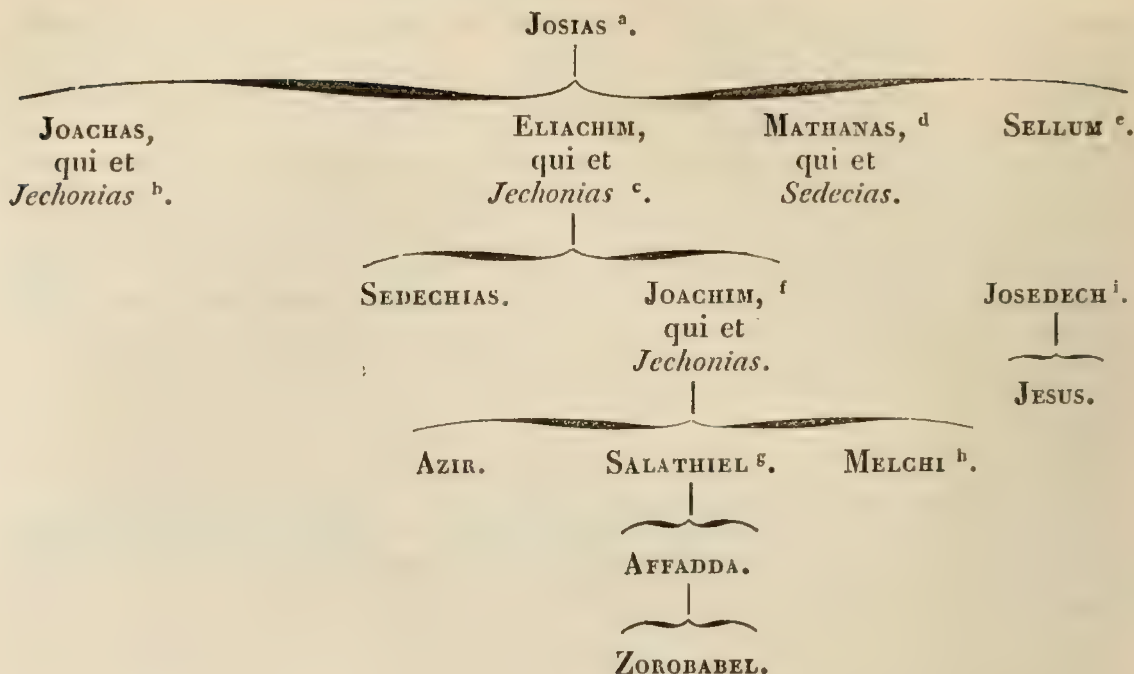
IV.

Et quum jejunasset quadraginta diebus et quadraginta noctibus. [*Ib.* IV, 2.]

Augustinus. Sicut unum, et duo, et tres, et quatuor [g]. [Eadem exstant in Smaragdi abb. *Collectario* in epist. et evang. edit. noviss. p. 126.]

LXXVI. Affixa folio sequenti tabella a codicis schemate in eo primum differt, quod illic, Josia præmisso, sequentia decem nomina, præter Sedechiam, sub una perpetua linea continentur; deinde quod in inferiore et quasi secundo loco ponuntur Sedechias, Josedech, Jesus ; tertio demum ordine Zorobabel ; adeo ut novem viderentur esse Josiæ filii, stirps autem regia ac pontificia susque deque versa utrinque commisceretur. Quæ quum solus scriptor male feriatus adeo depravate potuerit congerere, hæc ad Pacatum aut Victorem piguit referre, quin rectum ordinem, quoad potui, restituerim.

logia, uberius infra. Cf. Deuteron. XXV, 5, 6. — [a] *Sed Adæ* in cod. — [b] *Peccato*, ib. — [c] *Joannes* Chrysost. ex interpretatione Aniani inedita. Græce exstant in *Opp.* VII, 133, e. — [d] *Bethleem*. Cod. *juxta Bethel* mendose; aliter græce : τὸν πλησίον ὄντα τοῦ χωρίου τούτου. — [e] *Et campus ipse ipsi* cod.; quæ desunt in græco. — [f] *Tribus*, cod. — [g] *Quatuor*. Nisi quis oculatior sit, locum in editione Maurinensi D. August. non detegi. Variant plura apud Smaragdum ob editionis *principis* menda, minus accurate correcta : *calidam quia progressio — a latitudine ad soliditatem — numero continetur — Unum enim — motus mundi resolvitur — hoc interest quod inest, quia quatuor.* — Sic ab uno ad ultimum verbum Smaragdus locum hunc retulit [h] *Regia*. Cf. P. Possini. *Theogenealogic. sive de Genealogia J. C. D. N.* ad calcem *Symbolar. in Matth*, t. I, p. 391. Tolos. 1646.

[a] *Josias.* Regnavit ab anno ante Chr. 639 ad 609; habuitque juxta I. Paral. III, 15, filios quatuor, quorum unus *Johanam* ante patris obitum præreptus videtur, maximus vero natu, *Joachim* sive *Eliacim;* deinde *Joachas;* ætate minimus *Sellum. Sedeciam* autem aut *Mathaniam* addunt Victor et Pacatus ex IV Reg. XXIV, 17; dum plerique interpretes *Sellum* eumdem esse volunt ac *Joacham,* dictum *Jechoniam* in apocrypho III Esdr. I, 34. — [b] *Jechonias,* sive etiam Sellum ex Jerem. XXII, 11, nat. a. 630, rex a. 609, † eodem anno. Cf. IV Reg. XXIII, 30; Jerem. XXII, 11. III Esdr. I, 34. Matth. I, 11. — [c] *Jechonias,* nat. a. 633, rex a. 608, † 598. Epiphanius eumdem pariter *Jechoniam* agnomine simul et *Amasiam* distinxit, refragante tamen Petavio in *Animadv.* p. 18. Cf. IV Reg. XXIII, 34. Jerem. XXV, 9; I Paral. XXXVI, 8; Matth. I, 11; Joseph. Antiq. X, 7. — [d] *Mathanias* alibi nat. a. 619; rex a. 597; † a. 587. IV Reg. XXIV, 17.— [e] « Omnino Sellum est Joachas, » inquit Petavius *ad Epiph.* ex Jerem. loc. laud. Aben Ezra *in Dan.* cap. I. R. Levi ben Gerson et R. David ad IV Reg. XXIII, 30. Sed præstat eo loci codicis schema referre interturbatum :

SELLUM.	JOACHIM, qui et Jechonias.	ASIR.
SEDECHIAS.		JHESUS.
ZOROBABEL.	JOSEDECH.	

— [f] *Joachim,* nat. a. 616, rex a. 598; I Paral. III, 16; IV Reg. XXIV, 6; Matth. XI, 12.» Hieronymus *in Daniel.* cap. I. Joachim Josiæ filium aliter scribi, aliter Joacim Jechoniæ filium observat. Hic vero est secundus *Jechonias* seu potius *Jeconias,* quem omisisse Matthæus putatur, sive amanuensium incuria, ut Epiphanio placuit, minus bene, quum nulli codices neque græci neque latini correctionem tueantur; sive ex euphemia ac propter morosam ejusdem nominis iterationem, ita exponente Augustino; sive demum ex lege leviratus, quod haud insulse Noster allegat.— [g] *Salathiel.* Ab eo nova oritur difficultas, quum eum Matthæus habeat patrem Zorobabelis, quem ex I Paral. III, 18-20, genuit *Phadaia,* idem ille nimirum in schemate nostro dictus *Affadda.* Plerique recentiores confugerunt ad quamdam adoptionis legem, ac si Phadaia vita functus filium Zorobabel educandum Salathieli patri suo reliquisset; ita ut unus idemque Zorobabel tribueretur Salathieli simul et Phadaiæ. Non defuere qui eo quoque loco omissam esse unam, videlicet Phadaiæ generationem, existiment. Cf. Duhamel ad hunc locum. — [h] *Melchiram.* In Vulgat. quatuor alii recensentur filii Salathielis in I Paral. III, 18-20. — [i] *Josedech.* Disjectam illic, nescio quo sphalmate aut consilio, sacerdotalem lineam plenius retexere est; variis quippe veterum testimoniis indubie constat *Azariam* nomine III, quo pontifice capta civitas, subversumque templum, genuisse *Saraiam;* qui in captivitatis vinculis genuit *Josedech,* a quo Josue vel Jesus, primus

Habes jam in iis gravissimæ difficultatis nodum multiplicem, quem quidem Porphyrius inextricabilem jactabat, Pacatus vero in primis tentavit[a], cæteri deinde quotquot interpretes, nulli tamen vel peritissimi levi brachio explicuere: in uno satis unanimes, deesse in Matthæi textu eo loci generationem unam, inserendumque duplicem Jechoniam[b], ut habet supra Victor ex Pacato, quasi ex primo auctore. Omissionis vero causas quum alii alias afferunt, neminem novi præter Pacatum, repetitum a Victore, qui ad leviratus legem in hac causa appellaverit. Retexenda jam interruptæ catenæ series.

Augustinus, in libro *Quæstionum*. [Super evangel. Joan. II, 21.]

Sex[c], IX, XII et XVIII hoc in unum faciunt XLV. Adde ergo unum[d], faciunt XLVI; hoc sexies, faciunt CCLXXVI[e]. Dicitur autem conceptio humana sic producere et perfici; primis sex diebus quasi lactis habeat similitudinem; sequentibus novem diebus convertatur in sanguinem; deinde XII diebus solidetur; reliquis X et VIII formetur usque ad perfecta lineamenta omnium membrorum; et hinc jam reliquo tempore usque ad tempus partus, magnitudine augeatur: XL ergo et V dies, addito uno qui significat summam, quia VI et IX et XII et XVIII in unum coacti fiunt XLV. Addito ergo ut dictum est uno, fiunt XLVI. Qui quum fuerint multiplicati per ipsum senarium numerum, qui hujus ordinationis caput tenet, fiunt CCLXXVI[f], id est, IX menses et VI dies; qui computantur a die VIII kalendas aprilis, quo die conceptus est Dominus (sic creditur quia eodem die etiam passus est), usque VIII kalendas januarii, quo die natus est. Non ergo absurde XLVI annis fabricatum est templum, quia corpus ejus significabatur; quot anni fuerunt in fabricatione templi, tot dies fuerunt in corporis dominici perfectione.

Item Augustinus, in homelia secundum Joannem.

Nam Salomonis fabricæ — loquebatur spiritaliter. [Aug. opp. t. III, tract. X, 10.]

Et post aliqua: Dicebat autem — corporis sui. [ib. col. 373, A.]

Et post aliqua: Si facias ista — computant Græci. [n. 12, ib. F.]

Et post aliqua: Habet enim — pellenda est. [ib. col. 374, B.]

Et post aliqua: Ipsam carnem — XLVI annis. [ib. C.]

a captivitate pontifex. Cf. I Paral. VI, 14, 15; Esdras VII, 1; III, 2. IV Reg. XXV, 18; Joseph. *Antiquit.*, X, 11. — [a] *Tentavit.* Nisi forte prior Hilarius eadem tetigerit tum in prologo commentarii in Matth. deperdito, tum in homilia cod. Vaticani ipsi ascripta. Cf. Opp. *præf.* X. — [b] *Jechoniam.* Cf. Epiph. *ad Hæres. Epicureor.* t. I, p. 21, et not. t. II, p. 17; Ambros. in Luc. lib. III, 45, p. 1331; Chrysost. t. VII, p. 15; Hieron. *in Dan.* cap. I et *in Matth.* t. VII, p. 23; Auct. *Op. imperf. in Matth.* p. 22; August. *de Consensu Evang.* lib. II, 10; Euthym. ad hunc loc. «In quibusdam codicibus mss. græcis, inquit Vallarsius, inter Josiam et Jechoniam interpositum est nomen Joachim. Sed hanc lectionem insuper habuit Hieronymus, ea quippe contraria est optimis exemplaribus et antiquis versionibus;» quamquam id faveat recentioribus, qui Maldonatum maxime et Petavium sequuti, magis autumant Scripturæ esse consentaneum sic omissa supplere: *Joacim autem genuit Jechoniam et fratres ejus.* — [c] *Sex.* Hujus loci initium legitur in Smaragdina sylloge, loc. cit. p. 158, cum sequentibus varietatibus. *Convertitur in sanguinem, inde* XII *diebus* formetur usque *augetur. Quadraginta ergo et quinque dies, addito uno qui significat summam, quia sex.* Desunt huc usque. *Et* XVII *in unum coacti, fiunt* XLV, etc. Cætera adeo in edito textu a codice differunt, ut ea dare continuo satius visum sit. Omnia certe desiderantur in libro qui exstat *Quæstionum Evangeliorum, Opp.* t. III, p. II. Cf. *De Trinit.* IV. 9, tom. VIII, col. 817. — [d] *Ipsum* cod. — [e] DLXXVI, ib. — [f] CCLXXVII, ib.

V.

VICTOR, Episcopus Capuæ :

Hæc opinio Judæorum non a prima templi ædificatione suscepta est, in qua VIII annis templum a Salomone perfectum est; sed post secundam ædificationem[a], qua templum a Zorobabel legitur restauratum : Judæi eum [b] quadraginta et sex annis asserunt ædificatum. Cyrus enim suscipiens principatum (qui regnavit annis XXX), audiens quod Esaias de ejus nomine prædicaret, sicut in aliquibus exemplaribus legitur : *hæc dicit Dominus Cyro* [c]; Hebræorum captivitatem de Babylonia relaxare præcepit ac templum construi jussit, sed solo altare constructo, quum a vicinis gentibus fabricatus impediretur, secundo Darii anno, per Jesum filium Josedech et Zorobabel restauratio templi perfecta est. Regnavit autem Cyrus annis XXX. Post quem Cambyses annis VIII. Cui successerunt Magi fratres, infra anni spatium imperantes. Quibus succedit Darius, cujus anno secundo iterum ædificare præceptum est, teste Zacharia propheta; quo in Judæorum reditu peracto, quatuor annis fabricatum est : expleta fiunt simul anni XLV. Quadragesimo autem sexto anno, completo ædificio templi, cœpit redire solemnitas. Hac igitur opinione Judæos arbitror objecisse Domino nostro ædificati templi annum quadragesimum sextum [d].

VI.

Ego autem dico vobis quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit judicio. [Matth. V, 22.]

AUGUSTINUS [e]. Quid interest inter reum judicii — ita et in tertia.

Item HIERONYMUS. Additur *sine causa* [f] — tolletur. [Opp. VII, col. 26, d.]

Item THEODORUS [g]. Addit, inquit, sine causa, quia contingit aliquando et juste aliquem irasci. Nam et Phinees adversus Zambri et Moabitas justa indignatione commotus, maximam laudem a Deo consequutus ostenditur.

VII.

Et sedeatis super sedes XII, *judicantes* XII *tribus Israel.* [Matth. XIX, 28.]

AUGUSTINUS. Quid ergo de Paulo dicemus? Numquid tertius decimus judicabitur? Quomodo in CLIII piscibus ingentem numerum omnium sanctorum, et in V virginibus innumerabiles virgines; quomodo in V fratribus illius qui torquebatur ad inferos, millia populi Judæorum; et VII virorum de quibus Helia dicitur, millia millium; sic in XII sedibus, non XII homines, sed magnus numerus perfectorum. Orbis enim terrarum quatuor designatis partibus continetur; ab his omnibus partibus vocatur in trinitatem, quoniam ter quaternæ duodecim fiunt; perfectum numerum significat. Duodecim ergo tribus Israel, totus Israel; Israel, XII tribus sunt. Sicut enim judicaturi ex toto mundo, sic et judicandi ex toto mundo erunt.

VIII.

Tertia dies hodie quo hæc facta sunt. [Luc. XXIV, 22.]

AUGUSTINUS. Primus dies a parte extrema totus annumeratus est : dies vero tertius a parte prima et ipse totus; medius autem inter eos, id est, secundus absolute totus XXIV horis.

[a] *Pro secunda ædificatione* cod. — [b] *Eum*, sic cod. — [c] *Cyro*. Eamdem codicum variationem Hieronymus notavit; immo carpsit vulgatam græci textus lectionem μοῦ Κυρίῳ pro μοῦ Κύρῳ, rataque habuit quæ Vulgata editio præ se fert. Cf. Sabath. ad h. loc., t. II, p. 592. — [d] Anno XLVI ib. — [e] *Augustinus.* Hæc Hrabanus videtur præ oculis habuisse, ac fusius tantum, tacito Augustini nomine, exposuisse in *Comment. ad hunc loc. Opp.* t. V, p. 31, d, e. Unde sat erit varias lectiones seligere, seu potius necessarias ponere correctiones : *sonat : mitius, secundum ; primum, levius. Gradus itaque — retineat in corde. Jam si — vocem indignantis ipsa commotio plus est utique quam si irascatur. Si vero — quod jam certam — designet, quis dubitet amplius hoc esse. Itaque — certe vituperationis* — deest omnino finis : *habet prima sententia omnia verba; in secunda, jam subauditur, sine causa ; ita et in tertia.* — [f] *Sine causa.* Lect. var. *Si in veris — tolletur — verberati — iræ* deest. — [g] *Theodorus.* An Mopsuestenus, aut Ancyranus, qui et alias Theodotus audit, de quo Gennadius *De Viris illustrib.* cap LV.

Et paulo post : Primus dies a parte extrema computatur, sicut tertius a parte prima, quia Deus qui dixit de tenebris lumen splendescere, insinuat nobis per resurrectionem Christi quodammodo, quod a nocte dies sumat initium. Sic enim primus dies, propter futurum hominis lapsum, a luce in noctem; ita iste, propter hominis resurrectionem, a tenebris ad lucem computatur.

IX.

Est autem Hierosolymis probatica piscina quæ cognominatur hebraice Bethsaida. [Joann. v, 2.]

Hieronymus. Bethsaida piscina[a] — accepit. [Opp. iii, p. 182.]

X.

Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto. [Joann. iii, 14.]

Augustinus. Prosternebatur[b] — vitam æternam. [Opp. t. iii.]

Augustinus. Virga Moysis conversa in serpentem ipsum Christum significat, factum obedientem usque ad mortem crucis.

XI.

« Legimus *primogenitum filium*, legimus *unigenitum.* »

Ambrosius. Primogenitum, quia nemo ante ipsum; unigenitum, quia nemo post ipsum.

XII.

Hieronymus. Siloa[c] ad radices montis Sion fons est — leniter fluit; in Isaia enim legitur : « Aquæ Siloe quæ vadunt cum silentio. »

XIII.

Quia mendax est et pater ejus. [Joann. viii, 44.]

Augustinus[d]. Non solum mendax, verum etiam mendacii pater est : primus quippe mentitus est, et a quo peccatum, ab illo cœpit esse mendacium. *Ille homicida erat, ab initio.* — Et homicida quidem ab illo initio ex quo homo potuit occidi; non autem potuit occidi antequam esset qui occideretur. Ab initio ergo homicida diabolus; quia in se occidit hominem primum, antequam ullus hominum fuit; in veritate autem non stetit, et hoc ab initio ex quo ipse creatus est; qui staret, si stare voluisset.

XIV.

Osanna ! Benedictus qui venit in nomine Domini. [Matth. xxi, 9.]

Hieronymus et Hilarius[e]. Osanna hebraico sermone significatur redemtio domus David.

Primum redemtio[f] — ad excelsa pervenerit. [Hier. Opp. i, col. 65, 66, 67, 68.]

Osanna. Hieronymus. Hoc quod nos interpretati sumus « obsecro, » et lxx transtulerunt ΑΙΑΝ, in hebræo legitur : Anna, quæ mihi videtur interjectio deprecantis, significare blandientis affectum.

[a] *Piscina.* Lect. var. *A vobis — adimpleri — antiqui operis — nomen accepit.* — [b] *Prosternebatur.* Lect. var. *Serpentis mors — per serpentis effigiem figurata est mors; quisquis ergo attenderit mortem Domini in cruce, a morte serpentis liberabitur. — Inter figuram sive imaginem et rem, quia ipsa figura.* — [c] *Siloa.* Lect. var. *Ebullit et per concava terrarum, ubi cæcus lavans luto, cæcitate.* Cætera desunt — *quo indicatur non.* — [d] *Augustinus.* In Tractat. *super Joann.* xliii, n. 11-14 regeritur quid simile, non iisdem tamen verbis. — [e] *Hilarius.* Notare est abs Hieronymo Hilarium pene ad verbum, omisso ejus nomine, citari. — [f] *Redemtio.* Operæ pretium variantia rescribere : *recurramus : de centesimo*, desunt cætera. — *unde et in populis — qui promittebatur — veniret Salvator Israel — unde Evangelistarum — super Christum — completam. Ad summam, sicut.* Omissa cætera *cogimus sonandum : ita — exclusit.*

XV.

Erat autem hora diei tertia. [Marc. XV, 25.]

VICTOR, episcopus Capuæ :

Quomodo hora tertia asserit crucifixum, dum Joannes sexta testetur [a]? Quod Eusebius Cæsariensis episcopus volens absolvere, librariorum contigisse dicit errore, quia pro Γ' littera, quæ pro ternario numero a Græcis affigitur, inferioris virgulæ finalem partem a sinistra ducentes, putaverunt *episemon* scribendum ϛ', quæ nota VI in computo a Græcis accipitur. Et dicit hoc modo in Joannis evangelio pervenisse ut sexta hora legatur : quia dum Γ' scriptum fuisset pro hora tertia, *episemon*, sicut retulit, librariorum errore conscriptum remansisse, ut pro tertia hora, sexta legatur. Sed non mihi videtur ullam interpellationem suscipiendam Scripturæ divinæ, quæ ab Ecclesia, toto orbe diffusa, inviolabili traditione suscipitur, et ne per hoc occasio detur hæreticis non accipiendi, in quibus voluerint, divina decreta. Numquid per tot sæcula latere potuit tam summa celatio [b], aut non emendari falsitas irrogata?

Quid ergo dicemus? nisi aut juxta Marcum, Judæorum vocibus, qua [forte quando] clamarunt : Crucifige! hora tertia crucifixum; aut eadem hora, judicio morti addictum, ex sententia jam crucifixum voluit designare. Et eo modo, secundum Joannem, in cruce hora sexta suspensum; quod ex mirabilibus quæ acciderunt magis existimo, dum ad ipsius momentum temporis sol radios lucis suæ abscondit, ne Creatoris sui videret injuriam. Aut si hora est tertia crucifixus, non dissonat et Joannes dicens : « Erat autem parasceve hora fere VI; » parasceve enim præparatio interpretatur; et passio Christi, quæ est vera Paschæ præparatio, ante lucem facta : dum ad Annam principem sacerdotum nocturno adhuc tempore duceretur : et merito ab illa hora noctis, qua Jesus ductus est in Annæ domum, usque ad horam tertiam, sex horæ fuisse a Joanne traduntur. Potuit enim fieri ut tres peragerentur horæ nocturnæ; et a præparatione passionis Domini usque ad horam tertiam diei, secundum Joannem sex horæ rectissime referuntur. Non enim frustra adjecit, ut diceret : « Erat enim hora parasceve fere sexta, » hoc est, præparationis : ex eo enim cœpit passio Salvatoris, ex quo pro salute mundi ductus est judicandus. Quærenda est igitur expositio et aliorum locorum similium, quorum Eusebius ad hoc probandum adhibuisse videtur exempla, tamquam non veraciter posita, et ideo arbitrans a librariis esse falsata, verbi gratia, ut in principio Evangelii sancti Marci, legitur ab Esaia dictum, quod a Malachia cognoscitur prophetatum. Sed, ut dixi, non error accipiendus, sed conveniens intellectus est requirendus.

[a] *Testetur.* Incidimus in alteram Porphyrii objectionem, cui nec Victor unus, sed et antiquior Pacatus noster respondisse censendus est. In Pseudohieronymi *Breviario* psalmorum ipsius Porphyrii verba, cum quadam procacitate, inseruntur, ac pene ignota jacent : « Denique et impius ille Porphyrius proponit adversum nos hoc ipsum, et dicit : « Evangelista vester Matthæus tam imperitus fuit, ut diceret : « Quod scriptum est per Isaiam prophetam : *Aperiam in parabolis os meum, et loquar propositiones ab initio*, etc. » Ergo simpliciter dicamus : quomodo illud in Evangelio scriptum est, sic et scriptum est in Matthæo et Joanne, quod Dominus noster hora VI crucifixus est, etc. » Abbreviator ille eamdem Eusebii profert responsionem (Psalm. LXXVII), cui etiam astipulantur varii Græci apud Theophylactum. Latinorum autem varias sententias, quorum tamen plerique cum Victore nostro faciunt, vide apud Cornel. a Lap. *in Joann.* XIX, 14. Cæterum vix ullus est, ut reor, sive veterum, sive recentiorum, cui allata a Victore Eusebii sententia hactenus innotuerit.

Articulus III.

A. C. 758-828.

Sanctus Nicephorus, Patriarcha CP.

LXXVII. « Inter Constantinopolitanos præsules nullus ab ævo Chrysostomi fuit tot doctrinæ pietatisque dotibus exornatus, quot Nicephorus ille, qui octavo sæculo omnes Iconoclastarum impetus excepit, scripta et molimina egregie repulit. Ejus opera a multis tentata, hactenus tamen in variis bibliothecis latentia, in lucem edere animus est. » Hæc D. Anselmus Bandurius, Ordinis nostri, e congregatione Melitensi, in conspectu operum S. Nicephori, duobus tomis in fol., *propediem edendorum,* a. MDCCV. Quæ quidem absque luctu non valuisse me, post centum et amplius annos, repetere, nemo mirabitur; siquidem tanti operis usque adeo etiam periere ruinæ, unius decurrentis sæculi noxa, ut ne patriis quidem cineribus litare me licuerit, nec sepulcrum ubi parentetur adinvenire. Solatio utcumque est, nec profecto otiosum erit, discere ex eodem prodromo Bandurii libello, quæ fuerit summa editionis incœptæ ratio et consilium :

Omnium operum quæ exstant Nicephori editio integra,

Fabric. Bibl. gr. t. VII, *p.* 610.

« Quanti vero æstimanda sint isthæc opera, etsi res ipsa per se loquatur, paucis tamen recensere ne pigeat. Hic Iconomachorum omnes sententiæ, impia dicta et molitiones aperiuntur, et incredibili diligentia confutantur; qua in re nihil perfectius huc usque in lucem prolatum est. Hic bene multa, ad historiam pertinentia et ab historicis intacta, narrantur ; ac ubique absoluta et varia in rebus, quum ecclesiasticis, tum profanis, Nicephori eruditio deprehenditur. Constantini Copronymi, quem Mamonam ubique nuncupat, ausus in temeranda religione varii, doli, fraudesque, furor in Christianos, machinationes contra piam fidem, admixtis subinde rerum gestarum monumentis, recensentur, ejusdemque impia doctrina pro virili refellitur. Hic Eusebii Cæsariensis dogmata, ut impia et a christianæ fidei sinceritate aliena, confutantur : nam inter Græcorum præstantissimos Eusebius, ut Arianus et hæreticus (nec fortasse injuria) semper habitus est : in his vero quæ Eusebium spectant, multa habentur hactenus inedita et ignota, quæ ad illorum temporum historiam apprime conducant. Epiphanidis item cujusdam, cujus nec ætas nec nomen ita comperta sunt, sententia affertur, ac utpote impia et lethifera profligatur. Quodque meo quidem judicio præstantissimum est, multa nova et inobservata de Synodo secunda Nicæna profert; iis

multo se nomine commendat:

ob insertam illis omnigenam eruditionem,

longe sinceriora quæ jam in collectione synodorum comparent, utpote quæ ab oculato teste, qui rebus etiam interfuerit, tradantur. Multa item sanctorum Patrum vel fragmenta vel etiam opuscula pene integra nondum edita, hic passim inserta, nec sine voluptate reperias; in his, Magnetis, vix noti scriptoris, qui, teste Nicephoro, primis Ecclesiæ sæculis floruit, pretiosa ἀποσπασμάτια quam plurima. Nec sine examine ille et perquisitione Patrum opera in medium affert, sed sicubi opus, περὶ γνησιότητος vel νοθείας accurate et sagaciter edisserit. » Hactenus Anselmus Bandurius.

LXXVIII. Ad Nicephorum quod attinet, quum ejus opera nondum antehac edita tam in hoc primo, quam in subsequentibus tomis inserenda sint, atque alius locus futurus sit et commodior de eo sermonem habendi, pauca tantum de ejusdem vita et scriptis, ne in immensum hæc Prolegomena crescant, vix prælibare vacat.

ob tanti viri præclare gesta, ingenii vim, vitæque sanctitatem;

Hic anno Christi DCCLVIII natus, in urbe CP., piis parentibus, pro fide exsilium et verbera passis, primum imperatoribus factus est a secretis; vir in aula eloquens, laicus licet, rectæ fidei defensor exstitit acerrimus, pluraque pro ea tuenda conscripsit. In concilio Nicæno II affuit, acclamationis regiæ præco ac promulgator, ac quasi triumphantis fidei epinicia canens, « clarum quoddam bellicumque adversus Iconoclastas pepigit melos. » Cessante jam in aula certamine, monasticum inde ad agonem raptus, in locum horridum e regione Bosphori secessit, ibique exstructo asceterio, « ad divinarum Scripturarum meditationem sæcularis quoque litteraturæ compendia adjunxit, tum ut facilius posset docendo persuadere, tum ut ad errores coarguendos evaderet expeditior. » Sancto Tarasio patriarcha mortuo, Nicephori imperatoris cura, omniumque plausu suffragante, non sine illata vi, e monasterio educitur: tunc a. DCCCVI, die XII mensis aprilis, in magna paschali Dominica, « divinum illum fidei tomum, abs se olim scriptum, cordisque ac oris confessione probatum, et clero illi suo solemni acclamatione probatum, præ manibus habens, ad divinam manuum impositionem accessit. » Patriarcha renuntiatus, suborta nonnullorum accusatione, causam omnem Pontifici Romano Leoni III per synodalem epistolam detulit. Concilia interim pro servanda ecclesiæ suæ pace habuit. Paulo post Leo Armenius, licet a sancto patriarcha coronatus, omnem tamen imperii Ecclesiæque statum evertit. Cui tum precibus, tum scriptis, tum publicis collationibus Nicephorus pro virili obstitit, donec anno patriarchatus nono, e sede pulsus, indeque in sancti Theodori monasterium ablegatus, post ærumnosi exsilii annos tres et decem, sancto fine

Bolland. Act. SS. Mart. XIII. *p.* 296.

quievit, et sepultus est in monasterio quod ipse a fundamentis construxerat. Inde autem, a. DCCCXLVI, regnante, cum filio Michaele, piissima Theodora, Nicephorus e tumulo elevatus magna solemnitate Constantinopolim defertur; cujus memoria in Sanctorum albo recensetur ad III idus martii, quo die, manibus S. Methodii, sacrum ipsius corpus in sepulcro compositum est.

LXXIX. Multa insuper eloquentiæ fama inter Græcos, vel post Photiana tempora, excelluit, unde profecto ipsius encomium scriptor Vitæ illius, Ignatius, non exaggeravit, quum de eodem dixit : « Quibus recta, ab ea quæ vitio laborat, scribendi ratio discernitur, linguaque græca corrigitur, ac carminum basis regulatur, iis perspicue notum fit quantus in grammatica ejusque partibus esset ; quam suavis verbis ac dulcis eloquio ; superfluam namque garrulitatem ac verborum jactantiam procul ab oratione eliminans, ex distinctione ac puritate compositionis dulcedinem gratiamque captabat. » Quibus quidem judex, quo vix hac in re integrior, Photius album calculum addit : Ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπέριττός τε καὶ σαφής, καλλιλεξίᾳ τε καὶ συνθήκῃ λόγου οὔτε λελυμένῃ, οὔτε αὖ πάλιν συμπεπιεσμένῃ περιέργως κεχρημένος, ἀλλ' οἵᾳ ἂν χρήσαιτο ὁ ῥητορικὸς ὡς ἀληθῶς καὶ τέλειος ἀνήρ· τό τε γὰρ νεωτεροποιὸν ἐκκλίνει, καὶ τὸ ἀρχαιότροπον καὶ ἐξησκημένον οὐ παρατρέχει· ἔτι δὲ καὶ ἡδονὴ κέκραται αὐτοῦ σὺν χάριτι τοῖς λόγοις. *Inest in ejus eloquio nativa venustas ac splendor; cui illa verborum distinctio sermonisque compositio, quæ nec dissoluta sit, nec admodum stricta, solemnis est; qua nimirum utatur rhetor vere optimus et perfectus quisque orator. Nove enim conficta declinat, neque Veterum dicta, usuque comprobata negligit. Ad hæc illi dicenti lepos gratiam conciliat.* Nec temporum intervallum, nec nominis etiam iniqua oblivio quidquam e scriptorum præstantia detraxit : quippe de cujus libris, vel sæculo XIV, Nicephorus alter Gregoras dixit : « Magnus hic doctor scripsit plures et Dei Ecclesiæ reliquit libros, qui uberem sapientiam cum scientia conjunctam, et pietatem augusto splendore adornatam continent. »

ob variorum encomia eruditorum, inque primis Photii patriarchæ.

Bibl. cod. LXVI, *p.* 33, *ed. Bekk.*

Hist. Byzant. XXIV, 1, *p.* 1138, *ed. Bonn.*

LXXX. Hæc autem Gregoras de Theodoro Grapto. Exinde enim jam sancti patriarchæ libros incredibilia quædam ceperant infortunia, quorum vix in re litteraria alterum proferendum exemplum est. Quum enim Nostro sua satis constanter vindicassent Ignatius Diaconus, Photius, Theophanes, Michael Glycas, Anastasius, in tantam inscitiam postmodum devenerunt Græculi recentiores, ut quum sæc. XIV, suborta de Thaborio lumine controversia, multa Nicephori testimonia ultro citroque excitarentur, verum ipsius nomen tam Palamitas quam illorum adversarios, ementito Theodori Grapti

Multi Theodoro Grapto Nicephori opera ascribunt;

Gregor. annot. 1299. *Mich. Glyc. Annal.* II. 137.

Niceph. Greg. Hist. byz. lib. XIX, *p.* 940, 948, 950, 971.

Cantacuz. Annot. p. 498, ed. Bonn.

titulo deceptos, lateret. Eo siquidem errore cæcutierunt Cantacuzenus imperator, Philotheus patriarcha, Palamas ipse, una cum Nicephoro Gregora, Barlaam, Acyndyno, ac Joanne Cyparissiota, alterius partis antesignanis. Undenam vero talis adeo dissidentium concentus? An ex fraude Palamitarum, ut viro cuidam erudito placuit? Illorum quidem intererat, ut quibus maxime confoderentur libris, Theodori Grapti potius quam Nicephori nomen inscriberetur. Qui vero cum illis inimici amice conspiraverunt? Neglectam causam (an quia simplicior, quidni probabilior, nescio), afferam libenter. Ecce obiit Noster in sancti Theodori monasterio, ubi multos annos exsulans, ibidem suos reliquit codices, sancto martyri forsitan dicatos datosque; fieri potuit ut ex humillimo sancti viri jussu, aut librariorum monasticorum bene nota consuetudine, foliis primis præfixa fuerit, sive voti, sive possessionis titulo, inscriptio : Τοῦ Μακαρίου Θεοδώρου.

Boivin. in not. Nic. Greg. ib. p. 1298.

Idem error irrepsit in codices qui describuntur.

Codd. reg. 909, 910, 911, 1250. *Coislin.* 93.

LXXXI. At sive fuerit fraus, sive inscitia, ab hisce Græculis error in codices, indeque ad eruditos multos, usque ad hæc tempora, dimanavit. Ex quinque enim codicibus Parisiensibus, quos ad manum habeo, Theodori nomen duobus Regiis, CMIX, CMX diserte inscribitur ab initio; immo prioris ad calcem ea legit Bovinius, quæ in nonnullis cl. v. Hase emendavit, et elegantiorem, ut solet, in latinitatem transtulit :

Τὸ παρὸν βιβλίον τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ, τῷ μακρῷ χρόνῳ ἀφανισθέν, τῇ περὶ τὰς θείας γραφὰς φιλευσεβεῖ σπουδῇ καὶ φιλοκαλίᾳ τοῦ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κυροῦ Ἰωάσαφ τοῦ Καντακουζηνοῦ ζητηθὲν, ἑνὸς μόνου βιβλίου εὑρεθέντος, κἀκείνου πάνυ μὲν σαθροῦ διὰ παλαιότητα χρόνου, ἐσφαλμένου δὲ καὶ τῇ τοῦ γεγραφότος ἐκείνο ἰδιωτείᾳ, μετεγράφη εἰς ὠφέλειαν τῶν ἐντευξομένων, ἐν ἔτει ,ϚΩΟϚʹ, μηνὶ Μαρτίῳ, ἰνδικτ. Ϛʹ.

Hic liber sancti Theodori Grapti, diuturno tempore obliteratus, sancto erga divinas Scripturas studio et laudabili amore sancti nostri Domini et Imperatoris, Domini Ioasaph Cantacuzeni perquisitus, uno solo exemplari reperto, ipsoque admodum corrupto ob vetustatem temporis, vitiato quoque imperitia illius qui exaraverat, transscriptus est ad utilitatem eorum qui lecturi sunt, anno VIMDCCCLXXVI, mense Martio, indict. VI.

A. C. 1368.

Contigit, miro libellorum fato, ut vetus illud unum exemplar, quod Cantacuzenus rescribi jussit, simul et ipsius apographum hospitio exciperet suo regia illa Parisiensis bibliotheca, vere inexhaustus opum thesaurus, tot naufragorum librorum faustus felixque portus. Utrumque sub oculis habemus : archetypus vero CMX præfixam habet epigraphen, corrasam et dehiscente membrana evanidam, incœptam quidem recentiore manu, continuatam vero antiquiore scriptura :

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΔ............Υ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ....
ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΑΜΩΜΗΤΟΥ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΑ..............................
ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΟΞΑΖΟΝΤΩΝ...ΠΡΟΣΚΕΚΥΝΗΚΕΝΑΙ.

Intuenti enim tabellam huic volumini præfixam, ex initio titi- N° 4.
tuli et prima linea patet, erasam fuisse primam scripturam, ut nomen *beati Theodori fratris S. Theophanis* superscriberetur. Deinde, ex eodem exceptum fuisse regium CMIX, luculenter infertur e prægrandi lacuna quæ in utroque codice, et eodem plane loco, ad septem usque folia pertinet.

Tertius quidem regius MCCL, sine titulo veteri, et quartus Coislinianus ab initio mutilus, nihil ad præsentem causam præbent. Hanc autem omnino dirimit quintus noster Colbertinus CMXI cæteris ætate major, correctione princeps, omnibus integrior, purus, nitidus, optimus, illo nempe exorsus initio, quod sententiæ ad instar proferam :

Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν, καὶ ἀρχιεπισκόπου γενομένου Κωνσταντινουπόλεως, Νικηφόρου λόγος ὑπὲρ τῆς ἀμωμήτου καὶ καθαρᾶς καὶ εἰλικρινοῦς ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν πίστεως, καὶ κατὰ τῶν δοξαζόντων εἰδώλοις προσκεκυνηκέναι.

Sancti Patris nostri, olim archiepiscopi Constantinopolitani, Nicephori oratio de recta, immaculata et sincera fide nostra Christianorum, et contra eos qui credunt nos idola adoravisse.

Quæ sæculo circiter decimo exarata Bovinius, haud longe post ætatem auctoris, retulit. Eximius ille codex, semel atque iterum et scite emendatus, totius editionis nostræ fuit norma ac fundamentum : quo siquidem vindicante, tandem Cotelerius, ut videtur, omnium primus, sed obiter, Bovinius vero, a Baluzio monitus, asserto jure Nicephoro sua restituit, et varios eruditorum errores emendavit.

Etsi consilium non sit nostrum singulos Nicephori codices ad unguem describere, jejunior sane videretur, quam obiter modo fecimus mentionem, Coisliniani XCIII et regii MCCL. Uterque minus integer. Prior quidem, ab initio circiter quindecim foliis, uno vel altero in quatuor locis, mutilus est; in charta bombycina exaratus, sæculo fere XI, bonæ notæ, plerumque cum Colbertino consentit. Posterior vero, præcedentis lacunas feliciter implet, neque tamen nisi dimidiam partem Nicephori operum, et quasi ultimam exhibet, incipientem a *Testimoniis Patrum de circumscripto Christo,* eo volumine editis. Erat hic codex Manoelis Cæsarimatæ (?) a. MDXVI, die X septembris, ut fert notula quædam volatica. Pervenit deinde in manus Jani Lascaris, qui eum Francisco regi I donaturus, sua ipsius manu, folio primo, Francorum regi Christianissimo dicavit. Quem forte, et alios Græculos[a] invasit suspicio Nicephori cujusdam in eo opera

[a] *Græculos.* Tres enim aut quatuor manus variorum varios inscripsere titulos, sæc. XVI. Una quidem : Κυρίλλου, ἐκ τοῦ κατὰ Δοκητῶν διαλόγου. Alia : Οἶμαί τε τὸ σύνταγμα εἶναι τινος Νικηφόρου, ἀντιῤῥητικὸν πρὸς αἱρετικούς. Alia demum paulo accuratius : Τοῦ ἁγίου Νικηφόρου ἀντιῤῥητικὰ πρὸς αἱρετικοὺς βιϐλία δύο. Eodem vero tempore in Pseudotheodorum rursus impingebat Constantinus Palæo-

contineri. Dubium autem in errorem vertit auctor catalogi editi, in quo perperam legitur : *Nicephori Gregoræ* (legito : Patriarchæ C. P.) *adversus Iconomachos antirrheticorum libri duo* (immo quatuor, infra recensiti n. 3, 4, 5 et 6, cæteris, præter LXXX *testimonia Patrum*, deficientibus) *codex sæc.* XIV *exaratus* (certe vetustior) *videtur*.

Catal. mss. codd. græc. p. 265.

LXXXII. Interea sanctus patriarcha haud mitiore fortuna in typis quam in codicibus usus est. Combefisius quidem, nomine licet deceptus, rerum vero allectus præstantia, integram pæne editionem voluit ab se *propediem* exspectari. « Habeo, inquit, quæ justum volumen impleant, nec tamen integra. » Dolet idem alias totum opus, nec cum levi damno christianæ rei ac litterariæ, delitescere. Editurum quoque se multa Bovinius recepit, et de Nicephori scriptis una cum ultimis Gregoræ libris dicturum in dissertatione peculiari, quæ nusquam comparet. Bovinii schedas plures ad nutum excussere, in primis tum Magnus Crusius, qui librum infra editum de Magnete aliaque nonnulla dandi, spem quoque fecit suam et deseruit; tum Anselmus Bandurius, de quo iterum et fusius agendum est.

Sæpe tentatur editio omnium S. Nicephori operum,

Auctar. PP. græc. I, 267, 278. II, 608.

Vid. ad calc. Append.

Fabric. Bibl. gr. VII. *p.* 603, 462.

in primis ab Anselmo Bandurio,

Ut Nicephorianæ editionis opus ad umbilicum duceret, nihil Anselmo nostro deesse visum est : favente munificentia Magni Ducis Etruriæ, ætate et eruditione florens, Parisios venerat, vix quinque et triginta annos natus; et hospitio commercioque Sangermanensium usus, Montefalconium maxime, omnium litterarum magistrum, haud sine grata utriusque necessitudine, sequebatur. Quo maxime excitante, a. MDCCV libellum prodromum de Nicephoro *propediem* edendo bonis avibus, ut videbatur, emisit. At annis quinque elapsis, in lucem prodiit ejusdem cura *Imperium orientale*, in quo decem tantum lineis de incœpto opere iterum prælibatis : « Sed de hujus, inquit, sancti patriarchæ annis et scriptis pluribus acturi sumus in præfatione ad ejusdem opera, quæ *propediem* typis mandabimus. » Sex tamen alios consumsit annos in edendis nummis Imperatorum Constantinopolitanorum, donec refrigescente Magni Ducis benevolentia, tam rebus quam valetudine simul affectis, varias inter curas et ærumnas, reliquos viginti annos trivit, nec tamen umquam Nicephoro valedixit : quandoquidem fama est opus totum, multa Theodori Mopsuesteni suppellectile auctum, ad quatuor crevisse tomos, qui adeo ab omni hominum memoria eva-

Conspect. oper. S. Nicephori Patr. CP. vol. II, *in-f°. edendor. Paris.* 1705, *in*-12, *p.* 85.

T. II, *p.* 905, 907.

Biogr. univers. BANDURI.

cappa Cydonius, qui quum Cardin. Lotharingio mitteret Syllogen Patrum græcorum de Eucharistia disserentium, « ex vetustissimo exemplari, usque adeo vetustate carioso putrique, ut vix legi posset, » descriptam, locum Nicephori insignem in eam invexit sub hoc titulo : ἐκ τῆς βίβλου τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ γραπτοῦ ὑπὲρ τῆς ἀμωμήτου τῶν Χριστιανῶν πίστεως. Cod. CXLIII, *supplem. gr.*

nuere, ut eos putem vel piperi cucullos, vel igni aut blattis pabula fecisse.

LXXXIII. Nescio quo percitus œstro Casimirus Oudinus Fabricio allatraverit, quod nobis in Bibliotheca græca integrum servaverit Bandurii libellum, insignem magnæ molis ædificandæ conspectum; qua indagine prævia, inedita Nicephori opera recensere præstat. cujus conspectus exhibet

1° Agmen agit liber vere princeps *de immaculata Christianorum Fide*, quem auctor ungendus in pontificatum, manu gestabat, quasi fidei suæ testem indeclinabilem : in eo quippe inseritur, cap. XVIII, splendidum Nicephori symbolum, variis in codicibus separatim exscriptum. 1° opera inedita,

2° *Antirrhetici libri tres* adversus Constantinum Copronymum, sive *Refutatio et destructio inanium nugarum, quas impius Mamonas contra salutiferam Dei Verbi Incarnationem indocte et impie effutivit;* quibus tribus libris accedunt *Octoginta testimonia Patrum*, infra in hoc tomo data. Præterea latine apud Canisium prodiere, præmisso assumento quodam ex præcedenti opusculo avulso, fragmenta plura cap. XXVIII, XXIX, XXX, XLVII, XLVIII, libri primi; deinde libri secundi caput XII, et lib. III, cap. VIII et XXI; hæc autem, in codice spatio diremta immani, continuo in editis congeruntur, idque eo magis quemque velim tædeat, quod Nicephorus serie ac junctura rerum maxime valet, quodque ipsius laciniæ ex illis detrahuntur locis, qui præ cæteris vim ingenii sui ac splendidam dialecticam ostendere queunt. Eumdem librum II in paucis defloravere Michael Glycas in *Annalibus* et Combefisius in *Manipulo originum rerumque CP*. *p.* 336. *Basn. Lect. ant. t.* II, p. II. *p.* 15, 16. *Annal. p.* 137, 287, 244. *ed. Par.—Manip. p.* 221, 179.

Nec minoris pretii sunt loca alia libri III, quæ ex capitibus VI, XXXV, LXX, partim Combefisius inspersit in *Auctariis*, et partim latine Canisius, græce vero Maius, ediderunt; alia demum Petavius *Breviario* Nicephoriano appendicis nomine subjecit. Pigeret non subdere, ut supra, paucorum elenchum ex Bandurio, quo nondum editorum desiderium augeatur : *Ib. p.* 7.—*Maii Spicil. roman.* t. X, *p.* II. *p.*152.

Cap. III. Usum pingendi ipsi Evangelii prædicationi esse coævum;... picturam esse genus quoddam scripturæ, erudiendis simplicibus necessarium. — V. Sermones ipsi nihil aliud sunt nisi rerum imagines : sermonibus lucem vimque addunt picturæ. De veteribus libris in quibus adjunctæ erant sermonibus imagines. Historicæ picturæ idem valent ac historici sermones; major oculorum quam aurium fides. Evangelica historia imaginibus expressa nihil aliud est quam ipsum Evangelium. — VII. De traditione non scripta. Christus suas leges non scripsit, sed animis insculptas esse voluit; multa in ecclesiis observantur, quæ usu ac traditione, non scriptura nituntur. Enumeratio variarum traditionum, etc.

3° *Antirrheticus duplex contra Eusebium et Epiphanidem*, cujus pars prior huncce tomum adornat; tota est in confutanda Eusebii ad Constantiam, Constantini soro- *infra p.* 371.

rem, epistola, quæ partim et græce tantum hactenus inno-
infra p. 383. tuit, immo delituit in notis Bovinii ad Nicephori Gregoræ Historiam Byzantinam. Hucusque eadem simul habent plus minus integra quinque codices. Sequentes vero libri in duobus regiis [909, 910] non reperiuntur.

p. 307. 4° *Antirrheticus liber de Magnetis testimoniis* (sic enim brevius eum inscribam), de quo, uti de præcedente, non est quod multa edisseram, quum infra lectori obvia erunt textus et interpretatio, argumenta et notæ uberrimæ, tam in tomi decursu, quam in additamentis. In his duobus libris mirum quam expressis lineamentis prodat se peculiare Nicephori ingenium : et quidem in uno subtilem scholæ argumentandi rationem præoccupat, ac si jam inter argutissimos latinæ theologiæ doctores degisset; in altero autem etiam recentiorum ἀρχαϊκά indagantium solertiam atque peritiam subodorari censebitur.

5° Ejusdem generis est *Liber contra eos qui impie ausi sunt idolum appellare Dei imaginem ; et quid sit scriptum* (γραπτόν) *et quid circumscriptum ; et quomodo intelligere oporteat illud: « Non facies ullam imaginem ; » item quod inhærendum sit traditionibus Patrum ; denique testimoniorum impia ratione excerptorum ex Patribus ab inimicis Ecclesiæ confutatio* [regg. 911 et 1250]. Ut ex umbra qualicumque indigitetur quantus scriptor in eo libro vir ille sit, unius argumenti brevem ex Anselmo Bandurio præbere est sciagraphiam :

X. Testimonium sancti Joannis Chrysostomi ab Iconomachis contra imagines productum ex commentariis ejus *in Evangelium Matthæi;* videtur autem eo loco sanctus Chrysostomus damnare picturam et artem ποικιλτικήν. Mens Chrysostomi declarata ex aliis ejusdem scriptis. Nicephori observationes. Verba prophetica cum sancti Chrysostomi verbis congruentia. Verba Basilii Magni eodem pertinentia. Ex libro Exodi verba quibus commendantur variæ artes, veluti textorum, sculptorum, etc. Artes illas, de quibus actum supra, non esse per se malas, sed ab usu tantum, neque id ignoravisse sanctum Chrysostomum. Quatenus eæ artes utiles sint, quatenus inutiles ac perniciosæ. Sanctum Chrysostomum non fuisse ab imaginum cultu aversum. Sancti Chrysostomi tempore ornata fuisse picturis, texturisque variis templa, et ipsa altaria. De aurificum arte; eam laudabilem esse, si templis, non mulierculis ornandis serviat. Testimonium sancti Nili ex ejus epistola *ad Olympiodorum* (quo abutebantur Iconomachi) de picturis, quatenus ornandis templis utiles sint, vel non utiles. De pravis vanisque artibus. Iconomachorum crudelitas, luxus fastusque. Iconomachos picturæ infensos esse, quatenus templis decorandis servit; non autem, quatenus eorum luxui ac fastui blanditur; contra quam sanctis Patribus visum est. Sanctum Chrysostomum suam de supradictis artibus, pictoria nempe et statuaria, opinionem tum alibi clarius indicasse, tum in XX, seu ut alii numerant, XII oratione εἰς τοὺς ἀνδριάντας. Item in X et XVI. Verba sancti Chrysostomi, etc.

6° Ultimum, ut ita dicam, Antirrheticum librum duo habent codices regius ultimus et Coislinianus, uterque ab altero aut suppletus aut emendatus. Examinatur in hoc libro definitio pseudosynodi a Leone Armenio convocatæ, cujus Acta, in Collectionibus Conciliorum desiderata, ibidem fuse

habentur; in ea abrogatum est Nicænum concilium secundum, confirmata vero synodus Copronymiana. Liber iste haud exiguæ molis in duas dividitur partes, quarum prior est *Refutatio decreti illegitimi et pseudonymi quod promulgatum est ab iis qui catholicam et apostolicam Ecclesiam deseruerunt, et alienæ sententiæ se accommodaverunt, ad evertendam divini Verbi incarnationem.* Posterior vero pars est refutatio testimoniorum quæ Iconomachi contra imagines sacras proferebant. Ex utraque parte nonnulla dedit Combefisius, nempe de sex œcumenicis conciliis, et de Asterii circa Hæmorrhoysam testimonio; similia ac Nicephorus ab Eusebio loca Nicænæ Synodi II Patres protulere.

7° Neque etiam deerunt nonnulla carmina, quæ nimirum ad fidem unius codicis eruere omnino non refugimus: exstant enim versus quos legimus *de jejunio Monachorum* ad Meletium, Nicephori nomine inscriptos. Nihil autem mirum nulla superesse vestigia Epiniciorum quæ Ignatius in ejusdem Vita, ut videtur, poetica licentia ipsemet usus, fuisse a Nicephoro in laudem Concilii Nicæni II decantata, satis obscure retulit.

II° simulque edita, sed minus integre aut accurate.

8° Synodica insuper plura et canones nondum integram in lucem venere, etsi multa variorum curis collecta sint in Conciliorum collectionibus. Kollarius enim, quum codisce Vindobonenses describeret, advertit plura in editis deesse, necessariamque censuit editionem novam Nicephori canonum, quos neque sua serie, neque justo numero circumferri declaravit.

Cf. Mansi XIV, 129-131. *Kollar. Suppl. ad Lambec.*, *p.* 321.

9°, et 10° His vero anecdotis jam addendæ essent epistolæ duo; cæteras enim iniqua nimis tempora nobis invidere. Familiares litteræ omnes, ne una quidem excepta [a], interciderunt. Synodica altera in conciliis recepta est. Bona quoque fortuna asservatum est insigne monumentum fidei quam tum legitimi patriarchæ, tum ecclesia omnis CP., paucis ante Photium annis, profitebatur; nempe, confessio fidei ad Leonem papam III destinata, cui etiam in lucem edendæ summi christianæ eruditionis principes, Fronto Ducæus, Baronius, Labbeus, Harduinus debita cum religione invigilarunt.

Coteler. Monum. Eccl. gr. III, *p.* 453. *Mansi, ib.* 29.

11° Bandurius ultimo loco posuit opera historica, quæ quamvis pluries typis repetita, hactenus accuratam et in-

[a] *Excepta.* Quam enim sub illius nomine ad Methodium monachum direxit Cotelerius, l. l., nescio qua deceptus fortuna, quæ Nicephori libros insequitur, eamdem paulo ante Sirmondus ediderat, et merito jure, ex uno regio et duobus Claromontanis codicibus, Theodoro Studitæ allegaverat. Cf. Sirmondi, *opp.* V, p. 737. Inter epistolas a Nicephoro sibi missas Theodorus multa cum laude *Enchiridion* quoddam memorat. Aliunde innuitur Nostrum in Manichæos et Cataphrygas scripsisse. Mitto quæ in *Actis* inseruntur.

tegram editionem exspectant. Nam *Chronologia brevis,* cui accedit *Stichometria* de Libris sacris, variis in temporibus, septies prodiit græce aut latine : ter nimirum opera Camerarii, Contii et Scaligeri; ter etiam in triplici Byzantinorum historicorum corpore, et nuperrime quidem studio eruditi viri Dindorf; cui tamen, fortasse iniquius et acrius, C. A. Crednerus exprobrat unum adhibuisse codicem, nec ab eo diversum quo primi usi sunt editores; Goari etiam errores in notis inemendatos minus caute recepisse; versionem latinam græco textui immutato minime accommodasse; omisisse non solum codices qui textum præbent editis triplo ampliorem, sed etiam quæ puriora et auctiora jampridem Lambecius, Montefalconius et Iriarte evulgaverant. Quid plura? Censor ille qui ad novam editionem non temnenda habuit subsidia, neque criticum suum apparatum dedit, neque ullos codices Vindobonenses, Parisios, Madritenses admodum inter se et ab editis diversos versare potuit. Unde oleum et operam non amittet quisquis editurus est hunc libellum, sic ipse vovebat Crednerus, ad usum juvenum seminariis theologicis ascriptorum, « suppeditaturum tot pene historicas, exegeticas, criticas quæstiones, quot verba continet, in quibus exponendis atque judicandis quid præstare possint vires juveniles commode experiantur. »

Basil. ap. J. Oporin. 1561. — *Paris.* 1573. — *Lugd. Batav.* 1606.

Niceph. Chronogr. brev. part. I *et* II, *ad Orat. academ.* 1832. *Gissæ.*

Lambec. comm. II, 580. — *Bibl. Coislin. p.* 203. — *Codd. Matr. p.* 265.

12° Ad cumulum accedat *Breviarum historicum,* cujus unice ex tot Nicephori libris Photium coævum meminisse, eo magis demiror, quod cum illius lectio pene in admirationem rapuerit. Cæterum tanto judici quisque libenter assentiet, maxime si cum Byzantinis chronographis Noster comparetur: plerosque scilicet qui antecesserunt in historica scriptione, ab illo obscurari, nisi quod nimia brevitate non videatur omnes venustatis partes explevisse. Si cui autem post Petavium et Bekkerum placuerit manum editioni novæ admovere, necesse erit ut omnes codices excutiat, quibus forte lacunis multorum annorum hic illic hiantibus suppleatur, nec omittat Bekkeriano onomastico glossas addere quas haud exiguas Anecdotis suis J. A. Cramer inseruit. Nec nobis quoque animus defuit seligere λέξεις præcipuas ac singulares quibus adornantur edita in hoc tomo tria opuscula; sed ne nimia mole volumen istud opprimeretur, satius visum est alia exspectare quæ deinceps habemus edenda, ut uno quasi conspectu Nicephori stylus et dicendi indoles describeretur.

Paris. 1616. *ib.* 1648. *Venet.* 1729. *Bonn.*, 1837.

Anecd. græc. ex codd. Oxon. t. II, *p.* 429.

13° Adornandis demum omnibus Nicephori libris prooemia præsto sunt, haud indigna magnarum ædium propylæa; *Acta* videlicet *Sancti Patriarchæ,* ab uno e discipulis suis Ignatio,

individuoque comite, digesta; in quibus ille, inter plura, inserendam curavit et quasi calentem ab ore contendentium excepit *Collationem de Sanctis Imaginibus*, a Nicephoro cum Imperatore publice habitam; quam demum, præeunte Combefisio, Bollandistæ in amplissimum sanctilogii sui theatrum, debita cum celebritate, produxerunt.

Acta sanctor. Boll., XIII. *Mart.*

Quæ nunc primum eduntur, nonnullis laborant vitiis,

LXXXV. Quo vero mihi patet campus amplior (et ab uno jam disce quam longe lateque pateat), eo me magis piguit minus dignam tanto viro in medium proferendo scenam astruxisse : neque hoc loco temperare mihi possum quin et mea et Nicephori causa doleam; quod cum hic per alios potuerit non modo integer, sed etiam tersus et limatus, in publicum emitti, idem tamen seram in lucem, pluribus fortasse maculis respersus, editore me primo, nec satis idoneo, prodeat. Ad latinam interpretationem nostram quod attinet, id enim cum alterius Nicephori interprete libenter et candide fatear, scriptoris græci mentem si me ubique assequutum fuisse et plane expressisse affirmem, arrogans sim. Hac vero me ratione defendere lubet, quod qui viam nullius gressu tritam ingrediatur, ei difficillimum sit non labi, præsertim si ea lubrica sit et confragosa, et salebris plena, quales passim objicit Nicephorus noster; non eo prorsus quod non sit is quem merito Photius « rhetorem optimum dixit et perfectum oratorem; » immo vero quo major inest in ejus eloquio venustas ac splendor, quo solemnior illi καλλιλεξία τε καὶ συνθήκη λόγου, eo magis interpreti arduum passibus æquis tali gressu procedentem sequi. Ut refertus est Noster tam veterum græcorum quam priscorum Patrum sententiis, τὸ ἀρχαιότροπον οὐ παρατρέχων, ita in nostris Nyssenum maxime æmulatus est, omnium fere græcorum Patrum eruditissimum, neque captu facillimum. Adde quod perpetuo conflictu Iconomachos insequutus, ad eorum doctrinam, subtiliorem quam vulgo creditur et in multis intricatissimam, tunc vero temporis omnibus Græcis obviam, sic perpetuo et raptim respicit, sic illorum libros, sententias, testimonia excutit, ut post mille inde annorum sæcula tam lectori quam interpreti offundi nebulam necesse prorsus videatur.

ægre vitandis ab editore *principe*,

LXXXVI. Cæterum ea solet esse editionis principis, ut aiunt, conditio et fortuna. Norunt, qui veteres libros tractant, nullam ejusmodi editionem hucusque prodiisse ex omni parte perfectam; maxime si ex unico exemplari, quod plerumque nobis accidit, eruta fuerit. Unde cum erudito viro dicere lubet : iter primus confeci, per viam nullis signatam vestigiis, asperam, inaccessam; per nivem, per lutum; si vestes alicubi inquinavi aut calceos, id nemini mirum videri debebit, neque

ipse omnino speravi de me, fore ut nuspiam pes impingeret.

cujus præcipuum officium est vetera non venditare pro novis, et bonum nancisci codicem.

Vix autem veniam non merebitur editor qualiscumque primus, dummodo constet eum nova proferre, nec fuisse in melioribus inquirendis codicibus indiligentem : quas quidem partes, pro virili adimplevisse me, paucis absque invidia dicam. Quum enim a viginti circiter annis in evolvendis scriptoribus ecclesiasticis incubuerim, quumque prægrandis Bibliothecæ Patrum, etiam nunc prodeuntis in lucem, sic omnes tomos prævio elencho ad sæculum rei patristicæ decimum tertium paraverim, omniumque auctorum ecclesiasticorum singula quæ exstant opera sic evolverim, ut jam priora novem sæcula ad quindecim usque centumque tomos typis editos accreverint; neque etiam tunc anecdota proferre ausus fui, quin prius per multos annos præcipuas Galliæ, Helvetiæ, Belgii utriusque et Britanniæ Bibliothecas, nunc editos, nunc manuscriptos libros excutiendi causa, cum multa omnium præsidum custodumque benevolentia numquam a me satis laudanda, perlustraverim.

Laudandus in primis tanti operis editor, *cl. v.* L. P. MIGNE, *cujus impensis prodiit ille* Patrolog. Cursus, *seu* Bibl. omnium SS. PP. *Paris.* 1845-1851, *tom.* CXV.

An ego hæc pro modulo expleverim,

Neque etiam is ego sim, his laboribus exantlatis, qui audacter asseverem me, aut dum nova profero, non decipi, quod eruditissimis antecessoribus meis plus semel accidit, aut in edendis hisce anecdotis optimum semper codicem ac omnium integerrimum adinvenisse. Dicta tandem fuerint quæ dixi, ut præcipuum editoris *principis* munus omnino non refugisse me comperiatur.

et quid insuper egerim ad singulos auctores digerendos,

LXXXVII. Qua vero ratione singulas operis partes instituerim, opus ipsum declarabit: cuique vel primas evolventi nostras pagellas perspicuum erit textum esse ad unius aut plurium codicum fidem ea religione expressum, ut, si quid vel tantillum necesse fuerit addere, id omne uncinis includatur; si quid rejicere, exsulatura e textu lectio in ima pagella hospitetur; si quid demum diversum e codicibus eruere, singulæ varietates in notis colligantur; præterea cuique auctori vel operi præfigi argumentum, notas subjici, inseri lemmata, sectiones, capita, quibus lectio continua decurrat facilius, summa rerum illico conspiciatur, loca quædam difficiliora obiter explicentur; argumentis denique et notis accessisse tum *Prolegomena* in quibus habetur uberior singulorum auctorum notitia, tum etiam sex *Appendices*, in quibus continentur ea quæ aut minoris sunt auctoritatis, aut jam aliquatenus edita, nunc de novo illustrantur, aut præcedentes in libellos adversaria nova, corrigenda quædam aut mutanda[a], secundamque recognitionem præstant; tum

[a] *Mutanda.* Æquus bonusque lector velit, si quid inter legendum offenderit, nihil atro notare calculo, quin antea consuluerit, ubi de *Commodiano* res fuerit,

demum *Indices* ferme septem, quorum ope, si quis eos oculo percurrerit, in promtu deprehendet in hoc tomo illustrari pæne omnes Scripturæ sacræ libros, tractari summa theologiæ ac philosophiæ Christianæ capita, accessionibus raris et multis augeri rem sive litterariam, sive historicam, sive philologicam; contineri nimirum auctores plus minus LXX, sic novem fere sæculis ascribendos, ut plerique tamen jure ætatis, immo omnes argumenti genere, quatuor primis a Christo sæculis accenseri debeant.

LXXXVII. Hæc habui quæ de meo consilio atque instituto præfarer. Reliquum est ut in grati animi obsequium præcipuos studiorum meorum fautores commemorem. Præter enim eos quos in hisce *Prolegomenis* pro re nata jam laudatos, iterum nomine saltem recolere juvat, cll. vv. QUATREMERE, CURETON, TH. PHILLIPPS, COXE, RENAN, optimosque ac ornatissimos Bibliothecarum Parisiensium, Ambianensis, Duacensis, Laudunensis, Londinensium, Oxoniensium, Cantabrigiensium custodes ac præsides; præter etiam illos quos habui in *Appendicibus* quasi operis collegas ac συνεργούς, ibique debito cum honore commendatos, ill. FRANZ, BORRET, LEEMANS, WORDSWORTH, celebrandi mihi potissimum sunt, eadem dignitate in gallica humaniorum litterarum academia præstantes, VICTOR LECLERC et CAROLUS LENORMANT; ille quod inter innumera munerum et litterarum negotia plures hujusce tomi plagulas expendere, emendare, recensere non refugit; hic vero quod cum incredibili benevolentia Spicilegio inseruerit gemmam sane pretiosissimam, tum in copticis codicibus, quum in Borgiani musæi catalogo absconditam, concilii scilicet Nicæni I fragmenta pæne incognita, quibus primæ synodi œcumenicæ gesta inter eruditos toties ventilata aut illustrantur aut confirmantur. Quid vero eloquar de optimo illo ac eruditissimo Fr. Dübner, quem ignorat nemo, qui græcas latinasve litteras excoluit? Omni prorsus jure postulat æquitatis officium, ut magnopere prædicem quanti ego illi debeam, sive in universo Nicephori textu instituendo, sive in Commodiano novis curis recognito, sive in multis explicandis auctorum aut commentariorum angustiis; ut utrum me in eo congenitam humanitatem magis, an singularem omnium litterarum peritiam oporteat demirari, definire non valeam. Porro iniquus sim, nisi amantissimos Mechitaristas nostros cæterosque ordinis nostri in Helvetia, in Belgio, in Anglia fratres, una cum meis Solesmensibus, bonis officiis mecum

quid demum cæteris debeam, exponere par erat.

Cf. A. Zacharia dissert. lat. t. II. *Dist.* VI *de decret. ad Rom. Pontif. auctor. spectant. a conc. Nic.* I. *editis*, *p.* 224-233.

excursum in eumdem, sive append. III; ubi de *Magnete*, notas append. IV; ubi de *Nicephoro* aut cæteris auctoribus nostris, quæ de singulis habent, ad calcem voluminis, *Addenda* et *Corrigenda*.

fuisse devinctos non profitear. Quorum, eorumque omnium virorum, quotquot mihi benevolos sum expertus, symbola huic qualicumque operi collata eo confidentius spero fore ut perennentur, quod non tenuis modo libri foliis, quæ forte delebit dies, adhærescant, verum etiam ipsi voveantur VERITATI, quæ Christianorum libros, ut habet penes nos sanctus Nicephorus, unde superstites sint maxime præstat: Χαρίζεται γὰρ αὐτοῖς τὸ σώζεσθαι ἡ ΑΛΗΘΕΙΑ.

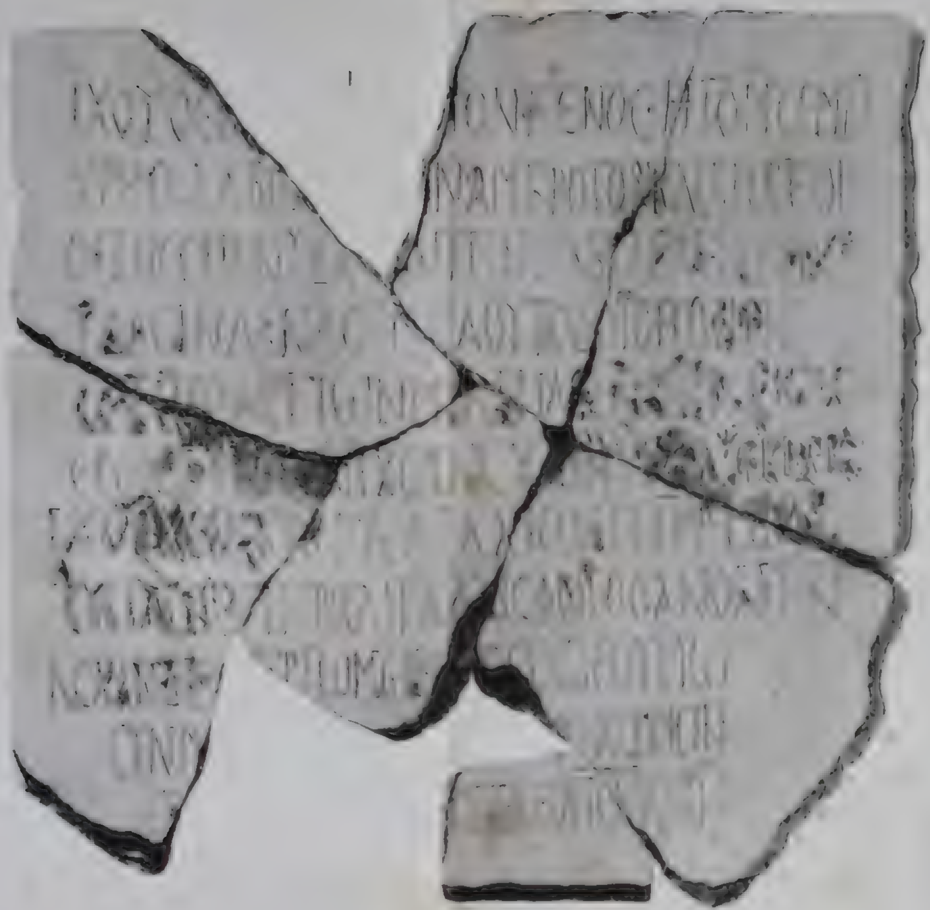
Cui ego me ut absque ullo errandi periculo impense addicam, unam hanc esse velim mei laboris mercedem, ut quantuluscumque sit, Ecclesiæ, Veritatis columnæ ac fundamento, placeat; cujus judicio quæcumque a me umquam prodierunt, subjicio libenter, ea omnia emendare ac revocare paratus, quæ emendare ac revocare jusserit.

Scribebam in profesto natalium D. N. J. C.,
anno R. S. M.DCCC.LI.

FR. J. B. PITRA,
Monach. presb.
O. S. B.

Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη.

1

2 [illegible]
[illegible]
[illegible]

3 [illegible]
[illegible]
[illegible]

4 ✝ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ Θ. ΔΩΡΟΥ ΑΛ
ΥΠΡ ΤΝC ΑΜΩΜΗΤΟΥ Κ ΚΑΘΑΡΑ
ΠΙCΤΕΩ. ΙΞΙΚΑΤΑ ΤΩΝ .. ΟΞΑ ΖΟΝΤΩ

ΘΕΟΦΑΝΟΥ
ΘΗΡΟCΚΕΚΥΝΗΚΕΝΑΙ

[illegible]
sinatte fornicatione qualibi parteni, Aut
teplū est, qui in uobis est spiriti quod d̄r, hoc

5 . sinaiti fornicatio
a qua q̄s q̄ se retinet
sibi parcit

[illegible]
mors ... aculeus tuus;

in uictoria ubi ē
mors uictoria tua
ubi ē mors

. ET TRIFOSAM QUE MULTū LABORAVERUNT
dignas declarat in xp̄o, salutate persidam

mon stratus non sumpsit languida gustus
6 redditura suas cum nescia pugnae
cunco bellum tot milibus infert
Arte uiri nequeunt quibus arte magistra

monstratur non sumpsit languida gustus
7 Redditura suas cum nescia pugnae
cuncobellū tot milibus infert
A Arcum nequeunt quibi arte magistra

Monstratus non sūpsit languida gustu,
8. Redditura suas cum nescia pugnae
Cuneo bellū tot milib; infert
Bella re uiri nequant q̄bus arte magistra

1.

SPICILEGIUM

SOLESMENSE

TOM. I.

PARS PRIMA.

OPERA AUCTORUM SINGULARIA.

SPICILEGIUM

SOLESMENSE.

S. PAPIAS,

JOHANNIS APOSTOLI DISCIPULUS.

DE INTERPRETATIONE DOMINICORUM ORACULORUM

LIBRI IV FRAGMENTUM A RR. PP. MECHITARISTIS LATINE DONATUM.

ԵՐԵ՛ՆԻՈՍԻ Է ԲԱՌՑԵԱԼ։

IRENÆI EST SERMO.

ARGUMENTUM.

Papias, apud Irenæum, veterum primævæ Ecclesiæ Patrum dicta, ut solet, referens, quamdam de viti ac frumento præter omnem modum feraci parabolam allegat.

Յորժամ և արարածս ազատեալ և նորոգեալ, բազմութիւն ի վեր տըւեալ բուսուսցէ ամենազան կերակրոց ի ցաւղոյ երկնի և ի պարարտութենէ երկրի· որպէս ծերունիքն յիշեն, որք զՅովհաննէս զաշակերտն տեառն տեսին, լսել ի նմանէ յաղագս ժամանակացն այնոցիկ զոր ուսուցանէր Տէր, և ասէր·

I. Quum (1) creatura hæc liberata [fuerit] et renovata, multitudinem escarum cujuscumque speciei germinabit de rore cœli et de pinguedine terræ : quemadmodum senes meminerunt, qui Johannem discipulum Domini (2) viderunt, audivisse se ab eo de temporibus illis de quibus docebat Dominus, et dicebat (3) :

INTERPRETATIO VETUS (4).

I. Quando et creatura renovata et liberata, multitudinem fructificabit universæ escæ, ex rore cœli, et ex fertilitate terræ : quemadmodum presbyteri meminerunt, qui Johannem discipulum Domini viderunt, audisse se ab eo, quemadmodum de temporibus illis docebat Dominus et dicebat :

Cod. S. Lazari ap. Venetos, membr., sæc. XII.

(1) Locus desumitur ex libro IVº τῶν κυριακῶν Ἐξηγήσεων, apud. S. Irenæum, *Contra Hæres.* lib. V, cap. 33, p. 333. ed. Massueti. — (2) Vide in *Prolegom.* art. 1, nº 1, quæ ex variis multorum sententiis de Papia τῶν δώδεκα discipulo obiter disseruimus. — (3) Quid rei forte lateat sub isto ænigmate inter *Prolegom.* quæsitum est. — (4) Ex edit. D. Massueti, paucis mutatis, juxta Cl. V. Routh recensionem in insigni sua Sylloge, cui titulus : *Reliquiæ sacræ*, t. I, p. 5. Oxon. 1849.

«Եկեսցեն աւուրք, յորս որթք բուսուսցեն ըստ միոյ միոյ բեւրս ուռս ունելով, և ի միում միում ուռս՝ բեւրս արմկունս, և յիւրաքանչիւր արմկան բեւրս շառաւիղս, և իւրաքանչիւր ոք ի շառաւեղացն բեւրս ողկոյզս, և իւրաքանչիւր ողկոյզ բեւրս պտուղս, և իւրաքանչիւր ոք պտուղ ճմլեալ՝ քսան և հինգ ճաշակս գինոյ: Եւ զի բուռն հարեալ զսուրբ ողկուզէ ուրուք, այլ ողկոյզ գոչեսցէ. «Ես լաւագոյն եմ, զիս առ, ինեւ զտէր օրհնեա:» Նոյնպէս և հատն ցորենոյ բեւրս բուսուցանել հասկս. և իւրաքանչիւր հասկ բեւրս ունելով հատս. և իւրաքանչիւր հատ հինգ կապիճս նաշիհ տալ մաքուրս: Եւ այլքն ամենայն պտղաբեր ծառք և սահմանք և բանջարք՝ ըստ համեմատութեան այսոցիկ կարգաբար. և ամենայն կենդանի անասունք՝ կերակրաւքս այսուիկ ի պէտս վարեցեալք որ յերկրէ առեալ լինին խաղաղականք առ միմեանս, և միաբանք և համբոյրք լինել, հնազանդեալք մարդկան ամենայն հնազանդութեամբ:»

II. « Venient dies in quibus vites germinabunt, singulæ decem millia palmitum habentes ; atque in singulis palmitibus decem millia brachiorum ; et in quovis brachio decem millia ramusculorum ; et in unoquoque ramusculo decem millia racemorum ; et in unoquoque racemo decem millia acinorum. Quilibet acinus expressus dabit viginti quinque cyathos vini. Si quis autem apprehenderit racemum sanctum (1), alius racemus clamabit : *Ego sum melior, me accipe, et per me Domino benedic.* Similiter et granum frumenti decem millia germinabit spicarum ; et unaquæque spica decem millia habebit granorum ; quodlibet autem granum, quinque modia similæ mundæ ; et omnes aliæ arbores fructiferæ, et semina (2), et herbæ, juxta suam ipsorum ex ordine rationem (3). Et quæcumque animalia, iis pasta cibis qui e terra sumuntur, ad invicem pacifica erunt et concordia, et mitia, subjecta homini in omni obedientia. »

INTERPRETATIO VETUS.

II. « Venient dies in quibus vineæ nascentur, singulæ decem millia palmitum habentes ; et in uno (4) palmite dena millia brachiorum, et in uno vero palmite (5) dena millia flagellorum ; et in unoquoque flagello dena millia botruum ; et in unoquoque botro dena millia acinorum ; et unumquodque acinum expressum dabit viginti quinque metretas vini. Et cum eorum apprehenderit aliquis sanctorum botrum, alius clamabit : *Botrus ego melior sum : me sume, per me Dominum benedic.* Similiter et granum tritici decem millia spicarum generaturum ; et unamquamque spicam habituram decem millia granorum ; et unumquodque granum quinque bilibres similæ claræ (6) mundæ ; et reliqua autem

(1) Vix monendus est lector utrique interpreti hic præluxisse textum græcum paulo diversum : nempe ubi armenius legit : Βότρυν ἅγιον, vetus noster latinus habuit : Βότρυν ἁγίων : hæc vero lectio posterior eo lubentius præplacet, quod facit cum hoc versu epigrammatis Æduensis mox edendi : Σωτῆρος δ' ʽΑΓΙΩΝ μελιηδέα λάμβανε βρῶσιν, ῎Εσθιε, πῖνε κ. τ. λ. — (2) Obviam armeniaci textus litteram si quæsieris, legeris : *սահմանք*, *regiones*; sed auctorem habemus R. P. Gabriel Aivazouski Mechitaristam, apertum amanuensis σφάλμα corrigendum esse, ac legendum, *սերմանք*, *semina*. — (3) Seu *per proportionem* singulæ speciei congruam, aut secundum congruentiam iis consequentem, ut fert vetus interpres. — (4) *In una*, Mass. et vett. editt. — (5) Irrepsisse in textum veteris interpretis mendum manifestum est. Ex armenio enim interprete constat eo loci legendum esse : *Et in uno palmite dena millia brachiorum, et in uno brachio, dena millia flagellorum.* Sic quippe obtinet continuus totius parabolæ sensus. Eadem porro Grabius conjecerat. — — (6) *Claræ mundæ*. Alterutra vox e marginali glossemate in textum adjecta facili conjectura haberetur, nisi vetus noster fidus interpres, verbo propius insistens, voluerit indigitare candidiorem quamdam similaginem, quam Latini dixere *pollen*, Græci vero παιπάλην. Hinc infra Juvencus, de manna : *azyma nivosa pascit de polline lætos.*

INTERPRETATIO VETUS.

poma, et semina, et herbam (1), secundum congruentiam iis consequentem; et omnia animalia iis cibis utentia, quæ (2) a terra accipiuntur, pacifica et consentanea invicem fieri, subjecta homini cum omni subjectione.

Ταῦτα (3) δὲ καὶ Παπίας Ἰωάννου μὲν ἀκουστὴς, Πολυκάρπου δὲ ἑταῖρος γεγονὼς, ἀρχαῖος ἀνὴρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων· ἔστι γὰρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα.

Hæc autem et Papias, Johannis auditor, Polycarpi autem contubernalis, vetus homo, per scripturam testimonium perhibet in quarto librorum suorum : sunt enim illi quinque libri conscripti.

(1) *Herbæ* lege ex armen. Cf. notam quæ supra nº 5. — (2) Ἑλληνίζει pro more suo interpres, scilicet qui, masculini generis esse *cibum* oblitus, græca potius σιτία, aut quid simile attenderit; imo erunt qui autument ipsum Irenæum in suo textu usum fuisse schemate apud græcos frequenti πρὸς τὸ ὑπονοούμενον. — (3) Hæc allegavit Eusebius *Hist. eccl.* l. III, cap. ultimo; Nicephorus, *Hist. eccles.*, lib. III, c. 20, p. 250, ed. 1630.

S. IRENÆUS

MARTYR ET LUGDUNENSIS EPISCOPUS.

I.

ܕܛܘܒܢܐ ܐܝܪܢܐܘܣ ܗܘ ܕܫܡܫ ܗܘܐ ܠܫ̈ܠܝܚܐ ܘܗܘܐ ܐܦܝܣܩܘܦܐ:

BEATI IRENÆI, QUI ASSECLA FUIT APOSTOLORUM ET FUIT EPISCOPUS.

ARGUMENTUM.

Divinas Christi virtutes in Veteri Fœdere, totoque mundo conspicuas, describit auctor, Deumque simul et hominem patuisse in Novo Testamento ostendit.

ܢܡܘܣܐ ܘܢܒ̈ܝܐ ܘܐܘܢܓܠܣ̈ܛܐ ܐܟܪܙܘ
ܥܠ ܡܫܝܚܐ ܕܐܬܝܠܕ ܡܢ ܒܬܘܠܬܐ.
ܘܕܚܫ ܥܠ ܩܝܣܐ ܘܕܐܬܚܙܝ ܡܢ ܒܝܬ
ܡܝ̈ܬܐ. ܘܕܣܠܩ ܠܫܡܝܐ. ܘܕܡܢ ܐܒܐ
ܡܫܬܒܚ. ܘܕܐܝܬܘܗܝ ܡܠܟܐ ܠܥܠܡ
ܘܕܗܢܐ ܐܝܬܘܗܝ ܡܕܥܐ ܡܫܡܠܝܐ ܡܠܬܐ

I. Lex et Prophetæ et Evangelistæ proclamaverunt de Christo, quod natus est ex virgine; et quod passus est super lignum; et quod apparuit (1) e domo mortuorum; et quod ascendit ad cœlos; et quod a Patre glorificatus est; et quod est rex in æternum; et quod Hic est intellectus perfe-

E. cod. syr. Britann. Musei inter codd. addit. nº 12,156, fol. 1. — Interpretatus est E. Renan; eadem recensuerunt clariss. et doctiss. viri W. Cureton et Quatremère.

(1) *Apparuit e domo mortuorum*, syriace, id est, e tumulo surrexit. Consonat Eccles. XII, 5. *Ibit homo in domum æternitatis suæ.* Pressius habet Paraphrasis chaldaïca : *in domum sepulchri sui.*

ܕܐܠܗܐ ܗܘ ܕܡܢ ܩܕܡ ܢܘܗܪܐ ܐܬܝܠܕ. ܗܘ ܕܐܝܬܘܗܝ ܥܡܗ ܥܒܘܕܐ ܕܟܠ. ܓܒܘܠܐ ܕܒܪܢܫܐ. ܗܘ ܕܒܟܠ ܟܠ ܗܘܐ. ܒܪ̈ܫܝ ܐܒܗ̈ܬܐ ܐܝܟ ܐܒܗ̈ܬܐ. ܒܢܡܘ̈ܣܐ ܢܡܘܣܐ. ܒܟܘܡܪ̈ܐ ܐܝܟ ܟܘܡܪܐ.(1) ܒܡܠܟ̈ܐ ܡܕܒܪܢܐ. ܒܢܒ̈ܝܐ ܢܒܝܐ. ܒܡܠܐܟ̈ܐ ܡܠܐܟܐ. ܒܒ̈ܢܝܢܫܐ ܒܪܢܫܐ. ܒܐܒܐ ܒܪܐ. ܒܐܠܗܐ ܐܠܗܐ. ܡܠܟܐ ܠܥܠܡ.

ܗܢܐ ܓܝܪ ܐܝܬܘܗܝ ܗܢܐ ܗܘ ܕܠܢܘܚ ܗܘܐ ܡܠܚܐ ܘܠܐܒܪܗܡ ܕܒܪ. ܗܘ ܕܥܡ ܐܝܣܚܩ ܐܬܦܟܪ ܘܥܡ ܝܥܩܘܒ ܗܘܐ ܒܐܟܣܢܝܐ. ܪܥܝܐ ܕܐܝܠܝܢ ܕܡܬܦܪܩܝܢ ܘܡܟܝܠܐ ܕܥܕܬܐ. ܘܡܕܒܪܢܐ ܕܟܪ̈ܘܒܐ. ܪܒ ܚܝܠܐ ܕܡܠܐܟ̈ܐ. ܐܠܗܐ ܕܡܢ ܐܠܗܐ ܒܪܐ ܕܡܢ ܐܒܐ. ܝܫܘܥ ܡܫܝܚܐ ܡܠܟܐ ܕܠܥܠܡ ܥܠܡܝܢ ܐܡܝܢ.

ctus, Verbum Dei; qui ante lucem genitus est: qui cum eo est conditor universi; fictor hominis; qui est in omnibus omnia: in patriarchis patriarcha; in legibus lex; in sacerdotibus princeps sacerdotum (1); in regibus gubernator; in prophetis propheta; in angelis angelus; in hominibus homo; in patre filius; in Deo Deus; rex in æternum.

II. Hic enim est qui Noemo fuit nauta, et Abrahamum duxit; qui cum Isaaco ligatus est, et cum Jacobo fuit peregrinus (2); pastor eorum qui salvi sunt, et sponsus Ecclesiæ; et dux cherubim, princeps exercitus angelorum; Deus ex Deo, filius ex patre; Jesus Christus, rex, in sæcula sæculorum. Amen.

(1) Quam eo loci *sacerdos* interpretamur vocem, nempe ܟܘܡܪܐ, de profanis deorum sacrificulis solet intelligi, dum ܟܗܢܐ sacerdotem veri Dei solemnius est nuncupare; at prius habet versio syriaca Epist. ad Hebr., nec non et Psalmorum (*Ps.* cx, 4.) Cf. J. D. Michaelis, *Introduct. in N. T.*, edit. IV, p. 363. Renan. — (2) Textum syriacum, si cum armeniaco contuleris, immane hiare, uti in *Prolegom.* art. 2, n. 1, monuimus, deprehenderis; quid inde merito inferas de syrorum interpretum indole, alias suggessimus.

II.

Սրբոյն Իրանոսի եպիսկոպոսի հետեւողի առաքելոյն ի Յարութիւն Տեառն·

SANCTI IRENÆI EPISCOPI, APOSTOLORUM ASSECLÆ, DE RESURRECTIONE DOMINI.

IDEM ARGUMENTUM.

Օրէնք և Մարգարէք և Աւետարանք քարոզեցին զՔրիստոս ծնեալ ի կուսէն և չարչարեալ ի խաչին, և յարուցեալ ի մեռելոց և վերացեալ յերկինս, և փառաւորեալ և թագաւորեալ յաւիտեան: Նա զի ասէ կա-

I. Lex et Prophetæ et Evangelia declaraverunt Christum natum ex virgine et in cruce passum; et suscitatum e mortuis, et in cœlum elevatum; et glorificatum, et regnantem in sæcula. Ille ipse dicitur perfectus

Ex codice S. Lazari Venet. manu recenti. — Interpretibus iisdem RR. PP. Mechitaristis.

սորեալ միտք՝ Աստուծոյ Բանն, որ նախ վաղագոյն գեղեցիկ ծնեալ ստեղծիչ մարդոյն, ընդ ամենայնի ամենայն, ի հայրապետսն հայրապետ, յաւրէնսն աւրէնք, ի քահանայս քահանայ, ի թագաւորս իշխան առաջնորդական, ի մարգարէսն մարգարէ, ի հրեշտակսն հրեշտակ, ի մարդկան մարդ, ի Հայր Որդի, յԱստուածումն Աստուած, յաւիտեանս արքայ:

Սա ինքն Նոյի ուղղեաց ի նաւի, ընդ Յովսեփայ վաճառեցաւ, ընդ Աբրահամու առաջնորդեաց, ընդ Սահակայ կապեցաւ, ընդ Յակոբայ աւտարակենցաղեաց, ընդ Մովսեսի զաւրավարեաց, ըստ ժողովրդեանն աւրինադրեաց, ի մարգարէսն քարոզեաց. ի կուսէն մարմնացեալ, ի Բեթղահէմ ծնեալ, ի Յովհաննէ ընկալեալ, և ի Յորդանան մկրտեալ. յանապատի փորձեալ, և Տէր գտեալ. զառաքեալսն հաւաքելով և զարքայութիւնն երկնից քարոզելով, զկոյրս լուսաւորելով, զմեռեալս յարուցանելով, ի տաճարին երեւեալ, ի ժողովրդենէն անհաւատացեալ, ի քահանայիցն ըմբռնեալ, և առաջի Հերովդի յառաջ ածեալ. առաջի Պիղատոսի դատեցեալ. ի մարմնի երեւեալ. ի փայտի կախեալ և ի մեռելոց յարուցեալ, առաքելոյն երեւեալ և յերկինս համբարձեալ, և ընդ աջմէ Հաւր նստեալ, և ի նմանէ փառաւորեալ՝ որպէս յարութիւն մեռելոց, և փրկութիւն կորուսելոց, լուսաւութիւն խաւարելոց և փրկանք բացածնելոց, հովիւ ապրելոց և փեսայ

intellectus, Dei verbum, quod primitus pulchre nati hominis [fuit] (1) conditor (2); in omnibus omnia; in patriarchis patriarcha; in lege lex; in sacerdotibus sacerdos; in regibus princeps ductor; in prophetis propheta; in angelis angelus; in hominibus homo; in patre filius, in Deo Deus, Rex in æternum.

II. Ipsemet direxit Noemum in navi; [cum Josepho venumdatus est] (3); et Abrahamum conduxit; cum Isaaco ligatus; cum Jacobo peregrinavit; [cum Moyse fuit dux, et, secundum populum, legislator; in prophetis prædicavit; de virgine incarnatus; in Bethleem natus; ab Johanne susceptus, et in Jordane baptizatus; in deserto tentatus, ac Dominus repertus. Ipse congregavit apostolos et cœlorum regnum prædicavit (4); illuminavit cæcos, et suscitavit mortuos; in templo visus; a populo nec fide dignus habitus; a sacerdotibus comprehensus, et coram Herode perductus; in conspectu Pilati judicatus; in corpore se manifestans; in ligno suspensus, et a mortuis suscitatus; apostolis monstratus, et, ad cœlos evectus, ad dexteram Patris sedet, et ab eo, uti mortuorum resurrectio, glorificatus; et salus perditorum; degentibus in tenebris lumen, et iis qui nati sunt redemptio]; salvatorum

(1) Operæ pretium est advertere quænam in alterutro interprete syro armenioque desint aut supersint. In syro desiderantur quæ armenius habet uncinis inclusa. — (2) Ea est utriusque lectionis, quum armeniacæ, tum syriacæ, ad hunc locum, discrepantia, ut necesse videatur, vel alterutrum errore lapsum interpretem, vel varia laborasse lectione textum primigenium. Ipsi quidem RR. PP. Mechitaristæ, versioni vernaculæ suæ medicam adhibentes manum, candide fatentur melius legendum fore : *սա է*, *Hic est*, pro : *ասէ*, *dicit*. Censet autem cl. v. QUATREMERE forsan esse scribendum : *սա է . . . նախ վաղագոյն գեղեցիկ ծնեալ, ստեղծիչ մարդոյն.* « Hic est primitus pulchre genitus, creator hominis. » — (3) Quæ deinceps uncinis inclusa jacent, nec parvi prorsus facienda, ea omnia syrus interpres vel neglexit, ut sibi supervacanea, vel e codice suo erepta nescivit. Cf. *Prolegomena*. — (4) Cf. Iren. *Contra hæres.* lib. v, c. 16, p. 313. « Et non solum autem per ea quæ prædicta sunt, et Patrem et semetipsum manifestavit Dominus, sed etiam per ipsam passionem. »

եկեղեցւոյ երասանակալ քերովբէից և զաւրաւոր հրեշտակ: Աստուած Աստուծոյ, Յիսուս Քրիստոս փրկիչ մեր:

pastor, et Ecclesiæ sponsus; cherubim auriga et exercitus dux angelorum (3); Deus ex Deo (4); Jesus Christus salvator noster.

(1) Suspicantur iterum prælaudati PP. Mechitaristæ menda nonnulla hic esse detergenda, nec per ipsos stat quin, parce mutata lectione quæ supra, pro his : *զաւրաւոր հրեշտակ*, id est *fortis* sive *supremus angelus*, rescribatur : *զաւրաւար հրեշտակաց*, idemque eruatur sensus ac in syriaca versione. — (2) *Deus ex Deo;* hæc iterum ad syriacæ versionis normam iidem correxere, rati esse legendum, *Աստուած յԱստուծոյ*. « Deus ex Deo. » Egregia hæc Nicæni Patres in symbolo inseruerunt.

III.

ܕܝܠܗ ܕܝܠܗ ܕܐܝܪܝܢܐܘܣ

EJUSDEM IRENÆI.

ARGUMENTUM.

Christus in utraque natura, qua Deus et homo, et in una simul hypostasi, collatis inter se totius historiæ evangelicæ locis, egregie asseritur.

ܟܬܒܐ ܩܕܝܫܐ ܡܘܕܝܢ ܠܗ ܠܡܫܝܚܐ.
ܕܐܝܟ ܗܘ ܕܐܝܬܘܗܝ ܒܪ ܐܢܫܐ. ܗܟܢܐ ܐܦ
ܕܠܐ ܐܝܬܘܗܝ ܒܪܢܫܐ. ܘܐܝܟ ܗܘ ܕܒܣܪܐ.
ܗܟܢܐ ܐܦ ܪܘܚܐ ܘܡܠܬܐ ܕܐܠܗܐ ܘܐܠܗܐ.
ܘܐܝܟ ܗܘ ܕܡܢ ܡܪܝܡ ܒܙܒܢܐ ܐܚܪܝܐ
ܐܬܝܠܕ. ܗܟܢܐ ܐܦ ܕܒܘܟܪܐ ܕܟܠܗ ܒܪܝܬܐ
ܢܦܩ ܡܢ ܐܠܗܐ. ܘܐܝܟ ܗܘ ܕܟܦܢ ܗܟܢܐ
ܐܦ ܕܣܒܥ. ܘܐܝܟ ܗܘ ܕܨܗܐ ܗܟܢܐ ܐܦ
ܕܐܫܩܝ. ܘܡܢ ܩܕܝܡ ܠܝܗܘ̈ܕܝܐ ܟܕ
ܐܝܬܘܗܝ ܗܘܐ ܟܐܦܐ ܡܫܝܚܐ ܘܗܟܢܐ
ܠܡܫܬܒܚܘ. ܡܫܬܠܐ ܗܘܐ ܕܢܬܢܣܐ

Libri sancti agnoscunt de Christo, quod sicut homo est, ita etiam ipse non est homo; et sicut caro, ita etiam spiritus, et verbum Dei, et Deus [est] (1); et sicut ex Maria in temporibus novissimis natus est, ita etiam primogenitus omnis creaturæ egressus est ex Deo; et ut esuriit, sic et saturavit (2); et ut sitivit, sic et bibere fecit. Et perinde ac olim Judæis *petra erat Christus* (3), ita

Ex eodem codice Britannici Musei. 12,156, eod. fol.

(1) Hæc et quæ supra secundo loco attulimus, haud uno tramite videntur cum hisce sequentibus collinere : Ὥσπερ γὰρ ἦν ἄνθρωπος, ἵνα πειρασθῇ, οὕτω καὶ Λόγος, ἵνα δοξασθῇ· ἡσυχάζοντος μὲν τοῦ Λόγου ἐν τῷ πειράζεσθαι..... καὶ σταυροῦσθαι, καὶ ἀποθνήσκειν· συγγινομένου δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῷ νικᾶν, καὶ ὑπομένειν, καὶ χρηστεύεσθαι, καὶ ἀνίστασθαι, καὶ ἀναλαμβάνεσθαι. Vetus interpres : *Sicut enim homo erat ut tentaretur, sic et Verbum, ut glorificaretur : requiescente quidem Verbo ut posset tentari, et inhonorari, et crucifigi, et mori; absorpto autem homine in eo quod vincit, et sustinet (et benignitate utitur*, Theodoret.), *et resurgit et assumitur*, lib. III, c. 29. — (2) Syr. habet *saturatus est*. Malui *saturavit*, ut parallelismo commatis sequentis satisfiat; quod textum syriacum levissime sollicitando obtineri potuit. RENAN. — (3) I Cor. X, 4. Cf. Iren. *Contra Hæres.* l. IV. c. 14, n. 3; c. 27, n. 3.

ܡ̈ܝܐ ܪ̈ܘܚܢܝܐ ܕܢܒܥܝܢ ܠܚܝ̈ܐ ܕܠܥܠܡ .
ܘܐܝܟ ܕܗܘ ܒܪܗ ܕܕܘܝܕ . ܗܟܢܐ ܐܦ ܡܪܗ
ܕܕܘܝܕ . ܘܐܝܟ ܕܗܘ ܕܡܢ ܐܒܪܗܡ. ܗܟܢܐ
ܐܦ ܡܢ ܩܕܡ ܐܒܪܗܡ . ܘܐܝܟ ܕܗܘ ܕܥܒܕܐ
ܕܐܠܗܐ. ܗܟܢܐ ܐܦ ܒܪܐ ܕܐܠܗܐ . ܘܡܪܝܐ
ܕܟܠ . ܘܐܝܟ ܕܗܘ ܕܐܬܪܩ ܒܗ ܐܝܟ
ܕܠܨܥܪܐ . ܗܟܢܐ ܐܦ ܕܢܦܚ ܪܘܚܐ
ܕܩܘܕܫܐ ܒܬܠܡܝܕܘܗܝ . ܘܐܝܟ ܕܗܘ
ܕܐܬܟܪܝ. ܗܟܢܐ ܐܦ ܕܝܗܒ ܚܕܘܬܐ ܠܥܡܗ.
ܘܐܝܟ ܕܗܘ ܕܡܬܬܚܕܢܐ ܘܡܬܓܫܫܢܐ .
ܗܟܢܐ ܬܘܒ ܒܡܨܥܬܐ ܐܝܠܝܢ ܕܒܥܝܢ ܗܘܘ
ܠܗ ܠܡܒܐܫܘ ܗܘܐ ܥܒܪ ܠܐ ܡܬܬܚܕܢ .
ܘܥܐܠ ܬܪ̈ܥܐ ܕܐܚܝܕܝܢ ܟܕ ܗܘܐ ܘܠܐ
ܡܬܟܠܐ . ܘܐܝܟ ܕܗܘ ܕܕܡܟ. ܗܟܢܐ ܐܦ
ܕܦܩܕ ܠܝܡܐ ܘܠܪ̈ܘܚܐ ܘܠܪ̈ܘܚܢܝܐ .
ܘܐܝܟ ܕܗܘ ܕܚܫ . ܗܟܢܐ ܐܦ ܕܚܝ ܘܡܚܝܐ
ܘܡܐܣܝܐ ܡܢ ܟܠ ܟܘܪܗܢ . ܘܐܝܟ ܕܗܘ ܕܡܝܬ
ܗܟܢܐ ܐܦ ܕܩܝܡܬܐ ܕܡܝ̈ܬܐ ܐܝܬܘܗܝ .
ܥܠ ܐܪܥܐ ܡܨܥܪܐ . ܘܒܫܡܝܐ ܕܡܢ ܟܠܗ
ܐܝܩܪܐ ܘܬܫܒܘܚܬܐ ܡܥܠܝܐ . ܕܐܙܕܩܦ
ܡܢ ܡܢ ܡܚܝܠܘܬܐ . ܚܝܐ ܕܝܢ ܡܢ ܚܝܠܐ
ܐܠܗܝܐ. ܕܢܚܬ ܠܬܚܬܝ̈ܬܗ ܕܐܪܥܐ.
ܘܣܠܩ ܠܥܠ ܡܢ ܫܡܝܐ . ܕܣܦܩ ܠܗ
ܐܘܪܝܐ . ܘܡܠܐ ܟܠ. ܕܗܘܐ ܡܝܬܐ . ܘܕܚܝ
ܠܥܠܡ ܥܠܡܝܢ ܐܡܝܢ.

nunc credentibus Jesus dedit ut bibant aquas spirituales, quæ scaturiunt in vitam æternam (1). Et sicut filius Davidis, ita et Dominus Davidis. Et sicut (2) ex Abrahamo, ita et ante Abrahamum (3). Et sicut servus Dei, ita etiam filius Dei et Dominus universi. Et sicut consputus est in ignominiam, ita etiam insufflavit Spiritum sanctum in discipulos suos (4). Et sicut contristatus est, ita etiam dedit lætitiam populo suo. Et sicut apprehensibilis et palpabilis, ita rursus in medio eorum qui nocere ei quærebant, transibat non apprehensibilis, et per januas clausas intrabat, nec impediebatur (5). Et sicut dormivit, ita etiam imperavit mari, et ventis et spiritibus. Et sicut passus est, ita etiam vivus, et vivificans, et sanans fuit omnem infirmitatem. Et sicut mortuus est, ita etiam est resurrectio mortuorum; super terram ignominiosus, et in cœlo omni gloria et laude sublimior; qui *crucifixus est quidem ex infirmitate, vivit vero ex virtute divina* (6); qui descendit in loca subterranea, et qui ascendit super cœlos; cui suffecit præsepe, et qui implevit omnia; qui fuit mortuus, et qui vivit in sæcula sæculorum. Amen.

(1) Johann. IV, 14. — (2) Matth. XXII, 44. — (3) Johann. VIII, 58. — (4) Johann. XX, 22. — (5) Luc. IV, 30. — Johann. XX, 19. — (6) II *Cor.* XIII, 4.

IV.

AD LIBROS CONTRA HÆRESES PROLOGUS

AUCTORE, UT VIDETUR, FLORO LUGDUNENSI DIACONO.

ARGUMENTUM.

Inquiritur primum quis sit Irenæus, aut qua mente scripserit; II. deinde quæ contineantur in quinque ejus libris; III. tum ex quintuplici deducitur causa cur denuo hi libri edantur.

I.

Hyrenæus, episcopus civitatis Lugdunensis, instructus a Polycarpo discipulo Johannis apostoli, scripsit quinque libros cuidam episcopo (1), rogatus ab eo, *Contra hæreticos* valde necessarios; in quibus, ut sapiens architectus et providus medicus, perfecte nos instruit de hæresibus et hæresiarchis; primum detegens eorum prava dogmata et perversa opera, ne quis incidat in idipsum incredulitatis exemplum. Nam, sicut medicus ægrum curare non potest, nisi causam morbi prius agnoscat, sic necesse fuit eum hæreticas pestes, cum suis causis, prius agnoscere, ut postmodum competenti medicinæ posset eis efficacius contraire.

II.

In primis ergo, ipsas hæreses explicat, singulis assignans suas originales causas, scilicet a quibus acceperunt materiam existendi. Inter quod agendum, ponit et ignota nomina fictarum rerum, quas ipsi Virtutes appellabant, et quasi deos venerati sunt. De quorum scilicet nominum multitudine illatum tibi, o lector, tædium patienter sustine, tandem philosophicarum rationum et divinarum auctoritatem copiosa dulcedine compensandum. Postea ipsos hæresiarchas nominatim commemorat, et quid vel quantum, unde cujusque discipuli suorum magistrorum adinventionibus addiderint, consequenter annectit. Dein, singulas hæreses singillatim aggrediens, et, probatissimi more philosophi, assumptis de rerum naturis peremptoriis rationibus, verum a falso discernit. Sanctitatis amictum, pravitati superductum, violenter abstrahit; ubi in melle venenum, ubi in columbæ specie vulpes lateat, curiosa discussione perquirit. Hoc modo sordidissimis phantasiis hæreticæ dolositatis solertissime deprehensis, et fidelium oculis patenter expositis, ad ultimum venenosos surculos, adulterina plantatione insertos, multiplici f[alce di]vinarum auctoritatum exstirpat, abjicit et concalcat. Ejusdem quoque intentionis occasione, non solum quæ ab hæreticis corrupta sunt corrigit, sed insuper multa de novo Testamento, ad munimentum veræ fidei, fideliter et luculenter exponit.

III.

Sunt autem quinque causæ, quæ sumtum

E cod. Arundeliano, in Museo Britannico, nº 87. Plut. CLXIV, F, fol. 1. — Cf. *Proleyomena*, art. 2.

(1) Constanter id asseritur, quod vix conjecerat D. Massuetus, nec nisi subdubitans innuerat: « *Quis fuerit amicus ille, tacente Irenæo, dici non potest... Episcopum fuisse suspicor, aut aliquem in clero conspicuum qui plebem curæ suæ concreditam haberet.* » *Diss. præv.* p. XCV.

et laborem hujus libri (1) transcribendi non sinunt, ut putamus, æstimare superfluum. Prima, quod perrarus est, hæresium silentio, quod nunc solito vehementius interruptum est (2), neminem impellente. Secunda, quod auctor ejus antiquus, et apostolicis temporibus vicinus exstitit, et ideo fide dignus. Tertia, quod quæ de hæreticis scribit, non omnia per famam didicit, sed plurima de his præsenter ab eis audivit doceri, et vidit exerceri, utpote eorum σύγχρονος (3), id est, contemporaneus et comprovincialis. Quarta, quod de hæresibus illius temporis nemo plenius, sive planius noscitur disputasse. Quinta, quod arma militantis Ecclesiæ, aliquantæ pacis occasione neglecta, resarciri plus solito necesse est, quia, defensore tam raro, tyrannis hæretica in eam tanto crudelius quanto impunius incipit efferari.

(1) *Tibi* cod. — (2) Hinc Flori, ni fallor, indoles et ætas maxime inuotescit. — (3) Codex habet *syncronon.* Abs re non sit advertere, scriptoribus ævi carolini συγχρόνοις id moris fuisse vocabula græca suis passim inspergere commentariis, nec Florum abstinuisse se omnino ab hujuscemodi græcanica consuetudine.

ANONYMUS.

DE SOLEMNITATIBUS, SABBATIS ET NEOMENIIS.

ARGUMENTUM.

I. Auctor, quam ob rem ad opus se accinxerit paucis præfatus, II. Docet legalia festa ac sabbata a Domino, per prophetas præloquente, III. Et ab ipsomet Christo in Evangelio antiquari. VI. Paschalia vero, alia custodiri, alia commutari. V, VI. Hinc contra Legis litteram esse plura in vero Novæ Legis paschate, vivo utique corporis et sanguinis Domini sacrificio. VII. Hinc iterum ab Ecclesia, id est, a Sede Apostolica, jure damnatos fuisse qui XIV lunam adhuedum ad litteram observant; VIII. Spiritaliter enim, in vespere mundi, Agnum esse comedendum, IX. Et abstinendum in die septimo ab omni peccati opere servili; X. Cæteraque item spiritaliter observanda; scilicet in Pentecoste, charitatem; XI. In festo Tabernaculorum, timorem judicis Dei, instante sæculi consummatione; XII et XIII. Virtutes varias variis in sacrificiorum ritibus et victimis. XIV. Quæ pauca scripsit auctor, ea venerabili cuidam papæ æqui boni que habenda commendat.

PROLOGUS.

I.

De solemnitatibus et sabbatis et neomeniis, quæ in lege a Domino præcipiuntur observari, tuæ charitatis imperio cogente, dicturi quid secundum litteram reprobari, vel (1) quid spiritaliter observari debeat; prius cogimur amatoribus litteræ respondere, adversariisque veritatis: quos quum ego possim jure (2) repercutere, magis eos blande leniterque alloquens, ad agnitionem veritatis venire cupio. Qui quum radicis ama-

Cf. *Prolegomena*, art. III. — Cod. *Cotton.* Cal. A, XV, fol. 83. — *Sorbon.* 183, fol. 212.

(1) *Vel* deest in Sorbon. — (2) *Eo jure possimus percutere*, Cotton.

rum corticem ruminare (1) cupiunt, poma spernunt (2); pulveremque auri mirantes, formata metalla despiciunt (3); quia et si (4) secundum litteram legis observare cuncta contendunt, velamine posito super faciem Moysi, spiritus (5) et veritatis luce illuminari nequeunt. Quos, et si veritati non adquieverant, hirci tamen more emissarii, humero nostræ patientiæ (6) portare, parati ad satisfactionem de ea quæ in nobis est fide, ad heremum suæ perditionis præcipimur; et lavare postea vestimenta, ne contagione hæretici (7) sensus polluti remaneamus (8).

II.

Nos autem initio hujus opusculi, exemplo Hieremiæ docti, evellere (9) prius, distruere, et postea plantare et ædificare proponimus : de Scripturis prius ostendere cupientes, quomodo hæ feriæ Domini, quæ præcipiuntur lege observari, non umbratili (10), sed spiritali observantia celebrari jubentur (11). Et qui imbecillitati nostræ auctoritatem parvi pendere voluerint, prophetas audient (12), qui provido vaticinio ventura (13) providentes, harum (14) reprobatione Evangelii tempora voce aperta prædixerunt, immo in eis Domino præloquente (15) : *dies festos vestros et neomenias et sabbata vestra* (16) *odit anima mea* (17). Et hæc se (18) Dominus non mandasse pronuntiat, quum ipsum (19) in Lege hæc præcepisse manifestum est. In quibus verbis, quid aliud ostenditur, quam quum Christus finis Legis advenerit, ea secundum litteram custodiri (20) non mandaverit?

III.

De sacrificiis autem per alium prophetam sic loquitur : *Non in sacrificiis tuis* (21) *arguam te*, usque dum dicit, *non potabo* (22). Quibus verbis Paulus (23) apostolus, eodem spiritu repletus, conveniens ait : *Nemo vos seducat in esca aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomenia* (24), *vel in sabbatis quæ est umbra futurorum*, et reliqua (25). Quibus verbis luculentissime declarat in his festis diebus, sive escis carnalibus, temporaliter observatis (26), quam vanissimam umbram et erroris seductionem invenire poterit (27). Et Dominus Jesus, etiam in Evangelio, sabbatum solvere declaravit, quum paralytico præceperat : *tolle grabatum tuum* (28); quod lege prohibitum, videlicet onera in sabbato portari, manifestum est. Solvit et scenopegia, quando dicebat : *Non ascendo ad diem festum hunc* (29). Ac si dixisset : In hac hujus solemnitatis observantia, gloria mea (30) non ascendit.

IV.

De Pascha autem, tanquam maximo sacramento salutis nostræ, paulo latius aliquid dicturus, etiamsi non est hujus temporis (31) cuncta disserere (32); prius ostendere volo quibus vel quantis rationibus Phase (33) Domini custodiri præcipitur : mense primo, decimo die mensis, agnus anniculus (34) segregari, et servari usque ad XIV; et in XIV a Domino, per Mosen, occidi præcipitur ab universo cœtu filiorum Israel ad vesperam. Quas rationes ipse Do-

(1) *Reminare*, id. — (2) *Exspuunt*, id. — (3) *Dispiciunt*, id. — (4) *Quasi*, Cotton. — (5) *Moysis spiritu*, id. — (6) *Patientiæ parati*, et infra *portare præcipimur*, Cotton. *Portemus* inseritur hic in Sorb. qui paulo post non habet *portare præcipimur*. — (7) *Erratici*, Cotton. — (8) *Remanemus*, id. — (9) Jerem. I, 10. — (10) *Non umbra*, Sorbon. : *observari umbratili*, Cotton. — (11) *Jubemur*, id. — (12) *Voluerit.., audiet*, id. *Audiant*, id. — (13) *Ventura* deest in Sorbon. — (14) *Eorum*, C. — (15) *Proloquente*, C. — (16) *Vestra* deest in Sorbon. — (17) Is. XIV, 5 in Vulg. legitur : *Neomeniam et sabbatum et festivitates alias non feram; iniqui sunt cœtus vestri. Calendas vestras et solennitates vestras odivit anima nostra.* — (18) *Se* non habet Cotton., nec infra, *ipsum*.— (19) *Quum in lege*, Cotton. — (20) *Ea custodire*, id. — (21) *Tuis* non habet Cotton. : addit vero Sorbon. « *Holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper, non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos*, et reliqua usque, *aut sanguinem hircorum potabo.* » — (22) Ps. XLIX, 8-13. — (23) *Paulus* deest in Sorb. — (24) *Neomeniæ aut sabbati quæ*, Cotton. — (25) Coloss. II, 16-18. Aliter Vulgata : *Nemo ergo vos judicet in cibo, aut in potu .... aut sabbatorum, quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi : nemo vos seducat.* — (26) *Sive in diebus temporaliter, sive escis carnalibus observatis*, Sorbon. — (27) *Potuerit*, Sorbon. — (28) Marc. IX, 11. — (29) Joh. VII, 8. — (30) *Honoris mei gloria*, Sorbon. — (31) *Temporis* non habet Cotton. — (32) *Deserere*, Cotton. — (33) *Pascha*, Sorb. — (34) Exod. XII, 5.

minus, verus agnus, quum verum pascha progreditur, aliquas permanere volens, custodivit; aliquas non servari cupiens, commutavit : qui, quum in primo mense secundum præceptum Legis immolari dignatus est, et XIV lunam (1) nullo modo prævenire, suæ passionis tempore, commisit (2).

V.

Aliqua tamen contra figuram fecisse narrat evangelista. Qui (3) quum a Juda traderetur Judæis (4), non decima die mensis primi tentus est. Et quum sui (5) corporis et sanguinis sacramenta dare in sua vita (6) discipulis suis dignatus fuerit, hoc contra figuram fecisse monstratur. Quum ille agnus qui, in typo Christi, in pascha occidi præcipitur, assatus igni, cum capite et pedibus et intraneis (7), post suam occisionem consumi a populo mandaretur (8); hoc autem, ut mihi videtur, propter duas rationabiles causas, Dominus fecisse cognoscitur (9); ne quum pascha cum discipulis manducasset (10), nisi postea sacrificium commutasset, dicens : HOC EST CORPUS MEUM (11), sic etiam postea observari (12) debere crederetur.

VI.

Hæc est autem altera (13), ut opinor, causa : ut quum corpus Domini integrum, et suum sanguinem in se continens, ante passionem cernerent, in corpore se (14) spiritaliter refici crederent; et sic etiam nunc a nobis credi (15) debeat. Et hoc etiam intueri debemus : quod non in XIV die ad vesperam, ut lex præcipit, ille agnus Dei, qui tollit (16) peccata mundi, et *pascha nostrum immolatus est Christus* (17); sed XV die; in quo manifestum est diem festum Judæorum cum suo sacrificio a Domino esse solutum. Sed quid in hoc (18) intelligere debemus, quod prius figuralis agni (19) carnes comederit (20), et postea sui corporis cibo (21) suos apostolos refecerit (22); et post Judæorum typicum, nostrum immolatus est Christus? Hoc, ut opinor, non ut (23) veritas figuram, sed ut figura veritatem præcederet (24). Quia non prius quod spiritale est; sed quod animale, deinde quod spiritale.

VII.

Unde electa et amica sponsa Christi, universalis Ecclesia anathematizat eos qui cum Judæis in festivitate paschali XIV lunam exspectari (25) definiunt, et Sabbata, et cætera hujusmodi umbralis observantiæ. Et hoc tantum observare dignata est (26) quod et Dominus. Ut in primo mense, post XIV diem, paschalem festivitatem præcedentem una sabbatorum celebrari sine ulla ambiguitate censuerint (27). Licet in hoc varietas Ecclesiæ (28) orta est, alii sufficere credentibus ut non in XIV cum Judæis pascha celebrarent; alii autem hoc fortiter cauteque custodiunt, ut immolationem veri Agni, qui tollit (29) peccatum, ante XIV celebrare non audeant, secundum illud legale (30) præceptum, quod Dominus (31) ad passionem veniens, minime contempsit, sed ait (32) : *Observabitis eum usque ad* XIV *lunam* (33). Quod nunc maxime (34) Ecclesia (35), auctoritatem Sedis Apostolicæ sequens, observat.

(1) *Et* XIV *nullomodo*, Cotton. — (2) *Commiserit*, id. — (3) *Evangeliarium. Quia quem*, id.— (4) *Traderetur a Judæis*, id. — (5) *Quum* deest in cod. — (6) *In vita* id. — (7) *Intestinis*, id. — (8) *Mandaret*, id. — (9) *Cognoscitur* deest in cod. — (10) *Manducaret et nisi*, id — (11) Matth. XXVI, 26. — (12) *Adversari*, id. Ad totum hunc locum, præ cæteris insignem, adisis *Prolegomena*, art. III, nº 2. — (13) *Hæc est autem*, Cotton. — (14) *Hoc corpore spiritaliter*, id.—(15) *Vobis*, id.—(16) *Tulit peccatum*, Cotton. — (17) I Cor. V, 7. — (18) *Sed in hoc quoque*, C. — (19) *Quod opus figuralis ignis agni*, ib. — (20) *Comedere*, Sorb. — (21) *Cibus*, C. — (22) *Refecit*, Sorbon. — (23) *Ut non*, C. — (24) *Præcedat*, Sorb. — (25) XIV *celebrari*, C. — (26) *Observare dignatus est Dominus*, Sorb. — (27) *Censuerit*, Cotton. cætera legit ut ibi : codex vero Sorbonicus aliter habet hunc locum, paulo minus obvium. « *Ut in primo mense, post* XIV *diem paschalem festivitatem præcedentem, una sabbatorum celebrari sine ambiguitate censuerit*. Ut ut legeris, sensus hic tibi sit, celebrandum nempe pascha die dominica, post lunam XIV proxime ventura. — (28) *Veritas*, C. — (29) *Tulit*, id. — (30) *Regale*, id. — (31) *Quod et Dominus*, id. — (32) *Sed ait* deest in Cotton. — (33) *Exod.* XII, 6. — (34) *Quod maxima*, Cotton. — (35) *Romana*, Sorbonicus habet, sed suffixis punctis, ac si id foret delendum; supra lineam eadem manu ibidem corrigitur *apostolicæ*. Vide *proleg.*, art. II, n. 3.

VIII.

Sed hæc deserentes, quia non est hujus temporis per singula discuti, ad spiritalem intelligentiam mentis aciem convertamus (1); quibus præcipitur, mense novorum, XIV die mensis, paschalis agni carnes comedere, ut in nobis (2) nascentibus bonorum operum fructibus, quum decalogi a nobis verba completa fuerint in evangelii perfectione, quaterno numero consistentis (3). Carnes nostri Agni in vespere mundi, in quo finis sæculorum pervenit, non tenebricatis (4) cordibus, Spiritu sancto nostram (5) noctem illuminante, comedamus (6).

IX.

Sex diebus operari præcipimur; in septimo autem, hoc est, Sabbato, ab omni opere servili (7) prohibemur (8). Per senarium autem numerum perfectio operum designatur, quia sex diebus fecit Deus cœlum et terram. In Sabbato autem omne opus servile, hoc est peccatum operari prohibemur, quia qui facit peccatum, servus est peccati; ut quum in præsenti sæculo perfectionem operum compleverimus, non durantes (9) corda nostra, in veram *requiem meam* quæ contumacibus denegata est, pervenire mereamur, dicente (10) Domino per David (11): *Si introibunt in requiem meam* (12).

X.

Ab altera die Sabbati, hebdomadas plenas numerare nobis lege præcipitur (13), usque ad alterum diem expletionis hebdomadæ septimæ, id est, quinquagesimum diem, in quo primitiæ offeruntur. Quæ denumeratio perfectionis plenæ (14), per septenarium et quinquenarium numerum, et decem quinquies (15) efficitur. In quo hoc significari puto, per quinquagenarium numerum, qui remissionem in se continet, charitatem (16); quæ, septiformis spiritûs gratia superveniente, *diffusa est in cordibus nostris* (17). Quinque enim corporis sensus legi Dei subditos habeamus, quæ verba decalogi in se continet. Per charitatem (18), ut dixi, *cooperit multitudinem peccatorum* (19), et sic sacrificium novum Domino, ex omnibus habitationibus nostris, in usum magni sacerdotis, cum pacificis nostris hostiis (20) credentes offeremus (21); si cum Domino pacem fecerimus, offerentes spiritales hostias, acceptabiles Deo, per Jesum Christum. Qui panes primitiarum terræ nostræ, etsi fermentatos, tamen sibi consecratos, comedit; ipse pontifex, qui, cœlum penetrans, potest (22) compati infirmitatibus nostris; et, quum apud Patrem Advocatum habemus (23) eum, opera quæ fermento fragilitatis nostræ fermentata in usum hujus sacerdotis manu orationis elevata cedunt (24), per viscera misericordiæ devorat, quæ non odorem Deo (25) suavitatis præbent, sed magis indulgentiam exigunt (26).

XI.

In fine anni solaris, apud Hebræos, id est, VII mense, quando congregantur fructus in horrea, sive in cellaria, tunc (27) celebrari lege præceptum est, id est, prima die Tubarum; decima die, expiationum celebrari debere sabbata. Et a quinto decimo die per dies septem, usque dum finiantur octo (28), tabernaculorum feriæ esse præ-

(1) Additur in Cottoniano, tituli instar, sed intra textum: DE PASCHA; et infra, *præcipitur spiritaliter*. — (2) *Nobis*, Cot. facili errore. — (3) *Consistentes*, Sorb. — (4) *Tenebratis*, Sorb. — (5) *Nostram* deest in Sorbon. — (6) Tit. in Cotton., DE SABBATO. — (7) *Ab omni opere* deest in Cotton. — (8) *Prohibemus* — *prohibemus*. Hæc omnia omisit Cottoniani cod. librarius, deceptus, ut fit, ex ὁμοιοτελεύτοις. — (9) *Obdurantes*, Sorb. — (10) *Ps.* XCIV. — (11) *Dicente* — *meam*, hæc desunt in Sorb. — (12) DE QUINQUAGESIMO, titul. in Cotton. — (13) Lev. XXIII, 16. — (14) *Plena*, Cotton. — (15) *Quinque decies et decem quinque*, id. — (16) *Ut per charitatem*, in utroque codice, absque ullo sensu. — (17) Rom. V, 5. *Et quinque nostri*, Sorb. — (18) *Et per charitatem*, id. — (19) I Petr. IV, 8. — (20) *Pacificas hostis*, Cotton. *Victimis*, Sorb. — (21) *Offerimus*, Cotton. — (22) *Possit*, Sorb. — (23) *Habeamus*, id. — (24) *Manu operationis elevata cedent*, Sorbon. — (25) *Deo* deest in Cot. — (26) DE SCENOPEGIA, tit. in Cotton. — (27) *Ter solemnia celebrare*, ib. — (28) *Octavo*, Cot.

cipiuntur. Hic autem fortasse (1) significari potest, ut quia nos, in fine sæculi, trinæ invocationis sacramento (2) sumus consecrati, tuba prædicationis, Evangelii fidem et aspersionem (3) sanguinis Jesu Christi, in qua vera propitiatio est, finito legis tempore, discere non cessemus (4), et, congregatis novis (5) bonorum operum fructibus, ab omni opere malo quieti, per septiformis spiritûs gratiam, perfectione suscepta sustentatam (6), in octavæ beatitudinis numeros (7) pervenire mereamur : quod tamen per jejunii et orationis laborem (8) fieri potest, non est dubium consequi, quia et affligi animas lege (9) præcipitur (10).

XII.

In neomenia buccinare tuba præcipitur (11), id est, nova luna; quia qui lumine (12) scientiæ [fulget?] prædicare aliis cessare non debet, quos Paulus scientiæ Christi fulgore inluminatus minime contempsit, *prædicans in synagogis eorum* (13).

XIII.

De sacrificiis pauca dicere decreveram, quæ quum hostiæ pontificis veri in se figuram contineant, a nobis etiam Domino offerri debent. Per vitulum enim, labor noster; per ovem, innocentia; per hircum, mortificatio fornicariæ voluptatis (14); per capram, quæ in sublime pastu pascitur, vita theorica; per arietem, opus prædicationis (15), quæ agnos bono pastori generat (16); per naturam, castitas solitariæ mentis nemini præter Christum junctæ; per columbam, perspicacior (17) intuitus sacramentorum; per panem, soliditas præceptorum (18); per similam (19), sinceritas vitæ; per vinum et sal, veritas (20) prædicationis; per oleum, fomenta charitatis, intelliguntur. Quæ omnia sive festa, sive sacrificia in uno loco celebrari et offerri lex jubet (21), quia tunc omnia prosunt (22), quum in unitate Ecclesiæ, sine ullo schismatis errore, peraguntur.

XIV. EPILOGUS.

Hæc pauca in abysso multa disserens (23), hanc scriptiunculam diviti pauper, [hospiti?] peregrinus (24) tibi præbere (25) non timui, quia, *perfecta dilectio foras mittit timorem* (26) : credens etiam hoc, o venerabilis Papa, quia plus valet obedientia cum fide, quam facultas humani ingenii. Hæc autem a te postulata sunt, et a me dicta, propter eos (27) qui quum facie Christiani videantur, per Judaici sensus impietatem (28) corpus Christi, id est, Ecclesiam suis schismatibus scindere non metuunt. Hæc sub brevitate (29) transcurrimus, quia, si per omnia tractarentur, grande volumen poscerent : quod non est hujus temporis peragi, quia magni temporis otium (30) exigit. Ora pro me, venerabilis papa (31).

(1) *Hoc fortasse*, Sorb. — (2) *Trino sacramento invocationis*, id. — (3) *Fidem... aspersionem*, id. — (4) *Dicere non cessamus*, Cotton. — (5) *In nobis*, id. — (6) *Perfectionem sustentatam*, id. — (7) *Meritum*, id. — (8) *Laboris*, Sorb. — (9) Levit. XVI, XXIX, XXXII. — (10) *De Neomeniis*, titul. in Cotton. — (11) Psal. LXXX, 4. — (12) *Lima scientiæ*, Sorbon. — (13) Act. Ap. XV, 21, passim. — (14) *Fornicari voluntatis*, Cotton. — (15) *Ædificationis agnos*, ib. — (16) *Boni pastoris*, Cotton. — (17) *Perspicacia*, Cotton. — (18) *Præcepti*, id. — (19) *Severitas*, id. — (20) Deuter. XII, 5. — (21) *Quia tunc omnia possimus*, Cotton. — (22) *Multa, legis prospecta deserens*, id. — (23) *Peregrinus cui*, id. — (24) *Hospiti* utcumque supplevimus. — (25) *Scribere*, Sorbon. — (26) I Joh. IV, 18. — (27) *Præter eos*, Cotton. — (28) *Per Judaici sessus impietatem ecclesiam*, id. — (29) *Supra ætate*, id. — (30) *Hostiam*, id. — (31) Hæc ultima precatiuncula deest in Cottoniano codice.

MURINUS

ALEXANDRINUS ET EPISCOPUS.

FRAGMENTUM HOMILIÆ DE PASCHA.

ARGUMENTUM.

Duplex est hujus homiliæ pars, quarum prior exponit, I Pascha in æquinoctio concurrere cum totius mundi creatione, II Cum redemptione Israelis ex Ægypto, III Cum initio anni solaris. — Posterior pars agit de serpentis et virgæ Mosaicæ allegoria, IV Sive ad fidem in Christum mortuum, V Sive ad spem futuri sæculi referenda.

Incipit Disputatio Murini (1), episcopi Alexandrini, de Ratione Paschali, eo (2) quod senserunt alii diverse de eo quod scriptum est : « *Post biduum Pascha fiet* (3). »

I.

Id congruum fuit pascha Judæorum in æquinoctio, hoc est (4), in VIII Kal. aprilis, ut in æquinoctio renovatio (5) novissima mundi et redemptio esset (6) per crucem Christi ; quia in æquinoctio fuit constructio et compositio mundi, ne dispar sibi invicem fieret utraque renovatio (7). Deinde eadem longitudo facta est ex potentia Domini, tribus primis diebus et noctibus factis : sed addidit sol cursum dierum, quando inluxit (8) quarta die ; luna e contrario dempsit cursum noctium.

II.

Etenim ad venerationem et honorem æquinoctii novissimi, et paschæ Christi præsignata (9) est, et facta est prima mundi constructio in æquinoctio primo. In æquinoctio quoque facta est solutio et redemtio Israel de servitute Ægyptiorum. In (10) eodem æquinoctio, post XII Kal. aprilis, præcepit filiis Israel celebrare pascha (11). Typus namque Christi, agnus qui occisus est; et manducatur quotidie agnus a septemviris, id est, a septem gradibus Ecclesiæ (12).

III.

Tantum autem mysterium Dei scitote quod non est mirum, si accederit ad judicium Dei (13); si convenerit æquinoctium, quod est VIII Kal. aprilis (14), VI feria, luna XIV; et resurrectio, luna XVII (15), XII Kal. aprilis, quod est æquinoctium vernale, hoc est initium anni solis. Et ante hoc initium non facitur pascha apud Hebræos, et Græcos et Latinos, nisi in errore (16); quia dies dominica, in qua facta est lux, non fuit XII Kal. aprilis, quod est in nocte, secunda feria, in anno crucis (17). XI Kal. aprilis III feria; et X Kal. aprilis IV feria, in quo die dictum ita : *post biduum fiet pascha.*

IV.

Deinde sentiunt alii, quod ait, *post biduum pascha fiet*, id est, post completionem et integritatem duorum Testamentorum et transcensus ad regnum cœlorum, conveniente in VI feria æquinoctio; luna (18) XIV

Videsis *Prolegom.*, art. IV. — Codex Cotton. Calig. A, XV, fol. 80 v°. — Sorbon. 283, fol. 238 v°.

(1) *Morinus*, cod. Sorb. *Maurinus* apud Alcuin. — (2) *De eo quod*, Cotton. — (3) Matth. XXVI, 2. — (4) *Hoc est* deest in Cotton. — (5) *Remuneratio* id. — (6) *Esset* deest in Cotton. — (7) *Reformatio*, Coton. — (8) *In mundo*, Sorb. — (9) *Præfigurata*, Sorb. Legendum forsan *Pascha*, aut *præsignatum*, — (10) *Et in*, Sorb. — (11) Plana quidem per se ῥῆσις ista; at ex sequentibus magis obvia evadit, obtineat modo quem e codice Sorbon. recepimus textum. In codice namque Cottoniano legitur aliter : *Typus Paschæ Christi futuri per omnia, in finem ex initio : typus namque...* — (12) Pauca habes, inter *Prolegomena*, loc. laudato, tum de frequenti veterum Christianorum synaxi, tum de septem hisce gradibus Ecclesiæ. — (13) *Ad* deest in Cotton. et *Dei* in Sorbon. — (14) In Cotton. VIII *kl. apr. die* VI *feria.* — (15) XVI, postea XII, Cotton. — (16) *In errore est*, Cotton. — (17) Quid sibi velit *annus* hujuscemodi *crucis*, alias disquiritur. Sorbon. habet : II *feria anno crucis.* XI *Kal. aprilis* III *feria.* — (18) *Lunari*, Sorbon.

et solemnitate resurrectionis, in die dominica, hoc est, totius generis humani, ex quo genere virga de radice Jesse exiit. Quæ virga redemit Israel de Ægypto, quando (1) conversa est in serpentem, ut liberarentur Israelitæ ab Ægypto. Qui (2) serpens persuasit homini, hoc est diabolus, in (3) mortem. Si ergo mors homini (4) a serpente, virga in serpentem, id est, Christus in mortem serpens exaltatur in heremo (5), ut sanaret vulnera corporum respicientium in serpentem æreum. Ut solvit servitutem Israelitarum famulantium in Ægypto; sic (6) homines, morsi a serpentibus, sanabantur a venenis, intuendo serpentem. Magnum sacramentum! Quid est, intuendo serpentem sanari a serpente, nisi credendo in mortuum Christum, sanari a morte peccatorum? et ut (7) liberaretur populus ab Ægypto per virgam in serpentem conversam, et agnum in pascha occisum, hoc est, Christum in mortem. Ita liberatur totum humanum genus in passione Christi, qui est verus serpens, occidens serpentem diabolum (8), et devorans virgas magorum, philosophorum et ministrorum diaboli.

V.

Quid est autem : *expavit* (9) *Moyses et fugit?* nisi, quando mortuus est Christus, expaverunt et fugerunt discipuli? *Caudam adprehende* (10), posteriora adprehende. Et illud, *posteriora mea videbitis* (11). Primo factus serpens, et, cauda retenta, facta virga. Primo occisus, postea resurrexit, cauda retenta. *Visus est Cephæ, deinde undecim* (12). Est etiam in cauda serpentis finis sæculi, quia mortalitas humani generis ambulat per noctem (13) a diabolo illatam. Sed in fine sæculi, sicut a cauda, redimus (14) ad manum Dei (15), et efficimus stabilitum regnum Dei.

(1) *Quæ*, Cotton. — (2) *Quod*, Sorb.— (3) *Diabolus in* deest in Cotton. — (4) *Homini* deest in Sorb. — (5) *In aere* in Sorbon. forsan legendum *in ære*. — (6) *Si*, Cotton. — (7) *Ita ut liberaretur humanum genus in Pascha passionis, qui est.* Sorb. desunt cætera. — (8) *Diabolicum*, Cotton. — (9) *Quod pavit*, id. — (10) Exod. IV, 4. — (11) Exod. XXXIII, 23. *Videbis*, Sorbon. — (12) I Cor. XV, 5. — (13) *Per mortem*, id. — (14) *Regimur*, id. — (15) *Ad magnum Dei*, Cotton.

S. DIONYSIUS ALEXANDRINUS.

I.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΚ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΚΟΝΩΝΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

EX EPISTOLA DIONYSII ALEXANDRIÆ EPISCOPI AD CONONEM.

ARGUMENTUM.

Lapsos, uti videtur, in articulo mortis positos, si reconciliati fuerint ac deinceps convaluerint, benigne jubet excipi, vetatque ne a communione excludantur, ac suadet ut ipsi sponte agant pœnitentiam.

I. Καὶ τοὺς πρὸς τῇ ἐξόδῳ γινομένους τοῦ βίου, εἰ δέοιντο καὶ ἱκετεύοιεν ἀφέσεως τυχεῖν,

I. Qui vero sub exitum vitæ instant, si quæsierint veniam, eamque precibus enixi

Cf. *Prolegom.* art. V. — E codice Barocc. CXCVI, fol. 75, in Bibl. Bodl.

πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες εἰς ἣν ἀπίασι κρίσιν, λογιζόμενοι ἃ πείσονται δεσμῶται (1) καὶ κατάδικοι παραδοθέντες· πιστεύοντες δὲ, εἰ ἐντεῦθεν λυθεῖεν, ἄνεσιν ἕξειν καὶ κουφισμὸν τῆς ἐκεῖ τιμωρίας· ἀληθῆ γὰρ εἶναι καὶ βεβαίαν τὴν εὐδοκίαν τοῦ Κυρίου· καὶ τούτους ἐλευθέρους παραπέμπειν τῆς θεοπρεποῦς ἐστὶ φιλανθρωπίας· εἰ μέντοι, μετὰ τοῦτο, ἐπιμένοιεν τῷ βίῳ (2), δεσμεύειν μὲν αὖθις καὶ ἐπαχθίζειν ταῖς ἁμαρτίαις, οὐκ ἀκόλουθόν μοι φαίνεται. Τοὺς γὰρ ἅπαξ ἀφειμένους, καὶ τῷ θεῷ συστάντας, καὶ πάλιν τῆς θείας χάριτος κοινωνοὺς ἀποφανθέντας, καὶ ὡς ἐλευθέρους πρὸς τὸν Κύριον ἀπεσταλμένους, μηδενὸς ἐν τῷ μεταξὺ ὑπ' αὐτῶν ἑτέρως γινομένου (3), πάλιν ἀνθυπάγειν τοῖς ἁμαρτήμασιν ἀλογώτατον (4).

II. Εἶτα τῷ μὲν Θεῷ τῆς ἡμετέρας κρίσεως [τοὺς] (5) ὅρους δώσομεν φυλαχθησομένους ὑπ' αὐτοῦ, ἑαυτοῖς δὲ τούτους οὐ τηρήσομεν; κατεπαγγελλόμενοι μὲν τὴν χρηστότητα τοῦ Κυρίου, ἀφαιρούμενοι δὲ τὴν ἑαυτῶν. Εἰ μέντοι φαίνοιτό τις, μετὰ τὸ ῥαΐσαι, πλείονος ἐπιστροφῆς δεόμενος, ἑκοντὶ συμβουλεύομεν ταπεινοῦν καὶ κακοῦν καὶ συστέλλειν ἑαυτὸν, εἴς τε τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον ἀφορῶντα, καὶ τὸ πρὸς τοὺς λοιποὺς εὐπρεπὲς, καὶ πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἀνεπίληπτον. καὶ πειθόμενος μὲν ὀνήσεται. Εἰ δὲ ἀπειθοίη καὶ ἀντιλέγοι, τότε δὴ καὶ τοῦτο ἔγκλημα ἔσται ἱκανὸν πρὸς ἀφορισμὸν δεύτερον.

obtinuerint, præ oculis habentes qualenam ad judicium abeant, ea secum considerantes quæ passuri sint, in vincula missi, ac damnati exactorique traditi; rati autem se, modo hinc evadant soluti, remissionem habituros et pœnæ æternæ levamen; quippe veram et firmam esse Domini benignitatem : eos nempe dimitti condonatos divina dignum est misericordia; hos igitur, si deinceps in hac permaneant vita, rursus in vincula conjici, et peccatorum onere premi, nullus ego æquum existimem. Quum enim abierint expediti semel, et Deo reconciliati, iterumque divinæ gratiæ effecti fuerint participes, immo perinde ac liberi ad Dominum admissi, re nulla interea ab illis secus acta, iidem rursus sub peccatorum reatu sisti, nisi præter rationem, nequeunt.

II. Ergo nos Deo dabimus servandos judicii nostri terminos, quos nobismet impositos ipsi non custodiemus! hinc nimirum palam prædicantes Domini bonitatem, illinc autem nostram illis auferentes. Si quis interea, postquam convaluerit, majori indigeat conversione, ei auctores sumus ut sponte humiliet se et affligat, et coarctetur, tum quid ipsi conducat attendens, tum quid cæteros fratres deceat, tum quæ sint coram extraneis irreprehensibilia; quibus si obtemperaverit, id illi proderit. Si non audierit, immo contradixerit, tunc id ipsum erit crimen sufficiens ad posteriorem in eum sententiam.

(1) Δεσμῶνται in codice. — (2) Ἐπιμένοι ἐν, cod. Uno verbo scribere maluimus et notare, tum ut sensus currat continuus, tum quia ἐπιμένειν solet cum dativo construi. Præter ea quæ adducit exempla *Thesaurus græcæ linguæ* Didotianus, et alia apud auctores classicos frequentia, hæc christianæ litteræ suppeditant : S. Joh. Chrysostom. t. v, p. 548, edit. Savilii : Ὁρῶν γὰρ αὐτὸν ἐπιμένοντα τῇ πονηρίᾳ. S. Epiphan. t. I, p. 622. A : Ἐπέμενε τῇ εἱρκτῇ. Philo Alexandrin. t. I, p. 403, l. 9, ed. Mangey : Ἐπιμένων τῷ ἀδικεῖν. S. Greg. Nyss. t. II, p. 422, A : Ἐπιμένων τοῖς δεδογμένοις. P. 541, C : Εἰ δὲ τοῖς τῆς κακίας ἐπιμένεις γνωρίσμασι. T. III, p. 128. B : Εἰ δὲ τοῖς βλασφήμοις ΕΠΙΜΕΝΟΙΕΝ λόγοις. Multa id genus alibi non desunt, teste cl. v. HASE, immo judice, omni exceptione majori. — (3) Γενομένου cod. — (4) Ad *Prolegomena* duximus reservandum quidquid hic habetur de veteris Ecclesiæ disciplina. Neminem fugit eodem hoc loco innui sacram synaxim, hisque verbis μηδενὸς ἑτέρως γινομένου, eleganter per euphemismum peccatum indigitari. In eximio Lidlelliano *Lexico* ἕτερος in eodem hoc sensu interpretatur : *Wrong, bad, other than good.* Ea enim loquendi elegantia per ellipsim hæc involvit ἑτέρως ἢ ὡς πρέπει. Ab Homero dictum est *Odyss.* IV, 348 : ἄλλα παρὲξ εἴποιμι, quod sic Eustathius exposuit : καὶ ἔστι παρὲξ μὲν εἰπεῖν, τὸ ἔξω μὲν ἀληθείας. At Alexius Aristenius, qui totam hanc Dionysii epistolam præ oculis habuit, et paucis in sua *Synopsi* contraxit, reduxit eumdem locum ad hæc : μηδὲν ἐν τῷ μεταξὺ ἐργασαμένους, quæ romanus Editor sic transtulit : *Si nihil interea mali fecerint. Opp. S. Dion. Alex.* p. 309. — (5) Τοὺς e codice videtur excidisse.

II.

FRAGMENTUM ALIUD SUPER EODEM ARGUMENTO.

Nunc autem contrarium agimus. Quem enim Christus ille bonus in montibus errantem inquirit, quem aufugientem accersit, inventumque, etsi renitentem, super humeros tollit, hunc accedentem aspera calce repellimus. At nolimus, quæso, nobis adeo male consulere, nec in nos ipsos intentare gladium. Qui enim cæteros sive injusto, sive bono excipere animo nituntur, in eos haud omnino prorsus uti visum est, egerunt; sed sibi ipsis bona malave comparantes, aut divinis virtutibus, aut infrænatis implebuntur cupiditatibus. Alii quidem angelos bonos sibi socios habentes et itineris comites, ut in illa, sic in hac vita, omni pace, solutis cunctorum malorum vinculis, gaudentes, in sempiternum sæculum beatissimas possidebunt hæreditates, et cum Deo in perpetuum erunt; id porro præ cunctis longe summum bonum! Alii vero, a pace sive cum Deo, sive in ipsis excidentes, in præsenti et in altera vita cum homicidis erunt dæmonibus. Minime ergo arceamus quemque revertentem, quinimmo cum gaudio eum excipiamus, et his qui lapsi non fuerint annumeremus, et quod deest suppleamus (1).

(1) Græce exstant apud Maium *Class. auct.* t. X, p. 484, ex cod. Vat., cf. Dion. Areop. *opp.* t. I, p. 787, ed. Cord. Eadem habentur in nostris *Prolegomenis*. Nemo non videt utrumque fragmentum alterutri respondere.

III.

ΑΝΑΛΕΚΤΑ

ΕΞ ΑΝΕΠΙΓΡΑΦΟΥ ΤΙΝΟΣ ΕΞΗΓΗΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΗΝ.

EXCERPTA EX ANONYMI CUJUSDAM EXPOSITIONE IN ECCLESIASTEN,

DE S. DIONYSII ALEXANDRINI DOCTRINA.

ARGUMENTUM.

I. Vana omnino non esse quæ sub sole apparent; II. Et de mutua animæ et corporis unione.

Λόγ. α'. Κεφ. α'. Στίχ. γ'.

I. Τέλος (1) τοῦ λόγου, τὸ πᾶν ἄκουε· τὸν θεὸν φοβοῦ, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φύλασσε· ὅτι τοῦτο πᾶς

Ex homil. I. ad cap. I, v. 1.

I. *Sermonis hujus finis, omne audi: Deum time et mandata ejus observa; nam hoc est omnis homo. Omne enim factum adducet*

E codice Coisliniano in Bibl. Paris. olim regia, nº CDVII, fol. 132 et 180.

(1) Vetus ille interpres, de quo pauca dixi ad *Proleg.* art. V., a primo quidem Ecclesiastes capitulo orditur: ad finem vero usque vel ab exordio recurrit, ut eamdem esse et continuam totius libri rationem ostendat; ad manum habuit Dionysii nostri commentarium in Ecclesiasten, paucis exceptis fragmentis, deperditum.

ἄνθρωπος. ὅτι σύμπαν τὸ ποίημα ἄξει ὁ θεὸς εἰς κρίσιν, ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, ἐάν τε ἀγαθὸν ᾖ, ἐάν τε πονηρόν (1).

Ἀλλὰ γὰρ τούτων οὕτως ἀποδοθέντων ὑπὸ τοῦ Λόγου τῆς ἀληθείας, χρῆναι καλῶς ᾠήθημεν παρασημάνασθαι καὶ εἰπεῖν ὡς εἰκῇ καὶ μάτην (2) ἔνιοι τῶν προγενεστέρων ἐξηγητῶν ἐξειλήφασιν τὸ ματαιότης ματαιοτήτων, καὶ περὶ τῶν ὄντων καὶ φαινομένων, λέξεσιν αὐταῖς εἰπόντες·

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ. λέγει γὰρ οὐχ ἁπλῶς εἶναι μάταια τὰ ἐν τοῖς οὖσι φαινόμενα· ἀλλὰ καθ᾽ ὑπέρθεσιν τῆς κατὰ τὸ μάταιον σημασίας (3).

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ. Ἄλλοι δὲ (4), τὸ ὑπὸ τὸν ἥλιον δηλοῦν ᾠήθησαν καὶ τὴν γεωργικὴν ἐπιμέλειαν καὶ φιλεργίαν, λέξεσιν αὐταῖς εἰπόντες, τὰς περὶ τὴν γῆν ἐργασίας φασίν. Οὐδετέραν γὰρ ἐκδοχὴν προσίεται τῆς ἀληθείας ὁ Λόγος· τὰ γὰρ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ γεγονότα πάντα καλὰ λίαν ἐμαρτυρήθησαν. καὶ οὔτε τῷ λόγῳ τῆς θείας γραφῆς οἷόν τέ ἐστιν ἀντιφάσκειν· οὔτε τὴν διεγνωσμένην καὶ κατειλημμένην χρησιμότητα καὶ καλλονὴν καὶ τάξιν τῆς φύσεως τῶν ὄντων καὶ φαινομένων ὁπωσοῦν ἐνδιαβάλλειν προσῆκεν. Ἀλλὰ καὶ τοὺς τὰς γεωργικὰς ἐπιμελείας καὶ γηπονίας καὶ φιλεργίας ἐσχηκότας ἀνθρώπους παλαιοὺς καὶ νέους κατασεμνυνομένους εὑρίσκομεν ὑπὸ τῆς θείας γραφῆς· ὡς ἔμπαλιν τοὺς ἀμελεῖς καὶ ἀργοὺς καὶ ῥαθύμους μέμψεσι πολλαῖς καθυποβεβλημένους κ. τ. λ.

Deus in judicium, de omni re contempta, sive sit bona, sive mala.

His igitur ita traditis ab ipso veritatis Verbo, opportunum mihi visum est ostendere et dicere quam temere et frustra antecedentium interpretum nonnulli intellexerint illud : *Vanitas vanitatum* et de his quæ exstant et apparent, ipsis verbis dicentes :

GREGORII NYSSENI, « Dicit enim non simpliciter vana esse quæ in entibus apparent, sed et exaggerat vocabuli *vanitas* significationem. »

DIONYSII ALEXANDRINI. Alii vero ista : « Quod sub sole est... » indicare putaverunt etiam rei rusticæ operam, laborisque studium, his sane verbis ea quæ circa terram opera fiunt designantes. Neutram autem expositionem admittit veritatis Verbum; quæ enim a creatore facta fuerunt, ea omnia admodum bona declarata sunt. Nemo autem verbo Scripturæ divinæ potest contradicere : nec fas, ubi perceperis et comprehenderis quam utilis sit, et pulchra et recte ordinata rerum exstantium et visibilium natura, ei qualicumque modo calumniari. Cæterum eos qui rei rusticæ et agris operibusque dedere curam, priscos uti et recentiores, venerabiles ostendi in divina scriptura invenimus : segnes e contra, desidiosos et pigros vituperiis multis esse jure obrutos, etc.

(1) Quum non sit e re nostra varias ῥήσεως istius sacræ lectiones sigillatim recensere, ac cum vulgato LXX interpretum textu conferre, quales sunt τοῦ λόγου, πᾶς ἄνθρωπος, ἄξει ὁ θεὸς εἰς κρίσιν κ. τ. α. duo tantum obiter annotare est, primum nonnullas ex his varietatibus sapere recensionem alexandrinam; deinde, scholiasten hactenus mihi anonymum, qui sæpius ad Symmachum alias provocat, ab eodem interprete proxime stare in hæc ultima : ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, ἐάν τε ἀγαθὸν ᾖ, ἐάν τε πονηρόν. Habet siquidem Hieronymus : « pro eo autem quod nos posuimus *de omni abscondito*, sive *bonum sive malum sit*, Symmachus et LXX interpretati sunt *de omni contempto*, vel certe *de omni ignorato*, quod etiam de otioso verbo, et non voluntate, sed ignoratione prolato, reddituri sumus rationem in die judicii » — Opp. t. III, p. 116, ed. Vall. — (2) Et quam temere tantis viris rem facessere iste scholiastes tentaverit, habes in *Prolegom.*, art. V. — (3) Greg. Nyssen., *in Eccles. Homil.*, t. I, opp. p. 877, B. edit. Paris, 1638. — (4) Dionys Alex., *In princip. Eccles.*, t. I, p. 1, ed. Rom. 1796. Quæ carptim hic adducuntur, ea velim ad integrum Dionysii referas textum, quem hic exhibemus; et statim ex eo deprehendas ea quæ sunt ὑπὸ τὸν ἥλιον, cæteris quæ ὑπὲρ τὸν ἥλιον tantum opposuisse et prætulisse Alexandrinum : οὐκοῦν ὑπὲρ τὸν ἥλιον τοὺς πόνους πεμπτέον, ἐκεῖ γὰρ οἱ μόχθοι τῶν ἀρετῶν διαβαίνουσι. *Itaque ultra solem labores dirigendi sunt; eo enim molestiæ virtutum pertranseunt.*

Τοῦ αὐτοῦ λόγ. δ΄ κεφ. δ΄ στίχ. ι΄.

II. Ἀγαθοὶ οἱ δύο ὑπὲρ τὸν ἕνα, οἷς ἐστὶ μισθὸς ἀγαθὸς ἐν μόχθῳ αὐτῶν· ὅτι ἐὰν πέσωσιν, ὁ εἷς ἐγερεῖ τὸν μέτοχον αὐτοῦ.

..... Ἔτι καὶ μᾶλλον προβαλλόμενος εἰκόνα καὶ παράδειγμα τῆς ἀσφαλεστέρας πρὸς τὸν ἕνα καὶ τοὺς δύο, τῶν τριῶν, ἐπὶ τὸ ἀγαθὸν συμφωνίας, κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ὑποθήκην (1), ὡς ἔφθημεν εἰπόντες (2).

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Ταῦτα μὲν οὖν οὕτω κατὰ τὸ γράμμα νοήσαντες, οὐ προσιέμεθα τοὺς ἐξειληφότας ἐπὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τὴν ἐκδοχὴν τῶν εἰρημένων, ὡς ἥκιστα σωζομένην· ἡ μὲν γὰρ ψυχὴ τὸ κῦρος (3) ἔχει τῆς ἡγεμονίας καὶ κυβερνήσεως ὅλης καὶ τῆς ἰδίας καὶ τῆς τοῦ σώματος· τὸ δὲ σῶμα δοῦλόν ἐστι τῆς ψυχῆς, ἐπὶ πᾶσι ταῖς κρίσεσιν αὐτῆς ἐξυπηρετούμενον καὶ θητεῦον. Ἐὰν οὖν ἡ ψυχὴ κατανεύσῃ πρὸς τὸ φαῦλον καὶ πονηρὸν, καὶ παραῤῥυῇ τῶν κρειττόνων ἐνθυμήσεων καὶ διαλογισμῶν, οὐχ οἷόν τέ ἐστιν αὐτὴν τὸ σῶμα διανιστᾶν, καὶ πρὸς τὸ βέλτιον ἐπανάγειν· οὐ γὰρ πέφυκε. Καὶ πάλιν κ. τ. λ. (4).

Ex ejusd. homilia IV in cap. IV, v. 10.

II. *Boni duo super unum, quibus est merces bona in labore suo : quia si ceciderint, unus eriget participem suum.*

[Ostendit] autem multo magis, proposita imagine quadam et exemplo, securiorem esse cum uno et duobus, id est, trium amicam ad bonum conspirationem, juxta evangelicam sententiam, uti supra diximus.

DIONYSII ALEXANDRINI.

Hæc quidem sic ad litteram intelligentes, cum iis non convenimus, qui ad animam et corpus eorumdem verborum sensum, jure prorsus infirmo, accommodant. Anima enim sui ipsius una et corporis summam habet imperii ac universum regimen; corpus vero servus est animæ, ad cuncta ejus mandata, mercenarii instar, obsequens. Quum igitur anima consenserit in malum et pravum, et delapsa ex melioribus desideriis et cogitationibus fuerit, penes corpus utique non est eam erigere, et ad meliorem frugem reducere. Ejus quippe naturæ hoc datum non est. Et rursus, etc.

(1) Matth. XVIII, 20. — (2) Hæc dixit, dum exposuit Ecclesiastes locum supra allatum. — (3) Κῦνος pessime scripsit notarius, cui tamen eo indulgendum nomine, quod in codicibus antiquioribus hi duo apices ρ et ν haud multum distant. — (4) Multis exinde et prolixis verbis noster exponit vice versa ab anima non posse corpus erigi, sed utrique unam esse salutis viam, animæ pœnitentiam. Quæ quum tanti non sint pretii ut eo loco edantur, præstetque ea in alterum tomum, si Deo placuerit, remittere, manum de tabula sustulimus.

COMMODIANUS

EPISCOPUS AFRICANUS.

CARMEN APOLOGETICUM ADVERSUS JUDÆOS ET GENTES.

ARGUMENTUM.

I

1. Commodianus, «ab errore cæco, scelestisque incantationibus, Deo miserante, abreptus,» aliis auctor est ut ab iisdem fallaciis recedant. Quum igitur Judæos simul et ethnicos intendit impetere, præmittit nonnulla, quæ utramque partem æquo marte diverberent. — II. Invehitur primum a prooemio in sæculi sectatores; quibus, ut legem Dei audiant, adductis, — III. Summa legis capita, maxime historica, recenset; — IV. Arreptaque occasione sui quondam similes, torpentes sæculo, acrius excitandi; — V. Legem penitius exponit, docetque unum Deum esse et trinum, Patrem, Filium Spiritumque; — VI. Deum substantia sibi soli notum; at angelis, juxta eorum formam, conspicuum, homini vero hominem factum; — VII. Deum immensum præter omnem orbis ambitum, et tamen inter homines carne circumductum; — — VIII. Hominem insuper immortalem, et, Phœnicis instar, e tumulo redivivum; — IX. At deceptum a serpente, et de conditione primæva inde usque adeo dejectum, — X. Ut, crescente iniquitatum mole, omnes, uno Noe excepto, in diluvio interierint; — XI. Hinc e Noemi stirpe gentes per orbem diffusas, ad sua iterum flagitia ruisse; illinc ex Abrahami semine ortum Dei populum, gentemque Summo peculiarem.

II.

Exinde Noster animo sibi præoccupans utramque quum Judæorum, tum Gentium vocationem sigillatim dicere, primo Judæorum exordia, vices, incrementa, crimina digerit: — XII Judæorum, inquit, gens in Deum ingrata, in legem contumax, duro pectore, fronte cervicosa; — XIII. In prophetas homicida et ferox grassatur; — XIV. In ipsius Dei filium, Christum in terras delapsum, tanta se erexit invidia, ut justo Dei judicio nunc reprobetur; — XV. Quæ quum illa Dei judicia in se justificentur, inde Noster reserare incipit Prophetarum vaticinia, nempe: — α. Isaiæ in primis et David, de Judæorum perfidia; — XVI. β. Patriarchæ Jacob in Genesi, Moysis in Deuteronomio, de gentium vocatione; — XVII. γ. Isaiæ et Malachielis, qui et Angelus Dei, de Christi patientis sacrificio et oblatione munda; — XVIII. δ. Isaiæ, Baruch et Davidis de ovantis Christi certamine et victoria; — XIX. ε. Isaiæ, de Rege Emmanuel et virgine matre; — XX. ζ. Isaiæ, David, Amos, Jeremiæ, et Moysis, de Christo Deo et homine, quem dum Judæi negant, adorabunt toto in orbe gentiles; — XXI. η. Davidis, de Christi resurgentis ab inferis virtute; — XXII. θ. Isaiæ, de ejusdem gloria; — XXIII. ι. Salomonis in Sapientia referentis exprobrantium voces et ludibria. — XXIV. κ. Omnium una voce testantium Christum esse Deum; — XXV. λ. Judæis ergo nequicquam in hunc summum Deum convicia congerentibus, — XXVI. μ. Unum demum sufficere argumentum, insignem nempe triumphum Dominicæ resurrectionis.

III.

XXVII. Tum a Judæis Noster ad gentes deflectens, varia eorum opera, in litteris, in foro, in legibus inania profert. — XXVIII. Eadem et alia sæculi flagitia carpit et insequitur; — XXIX. Remque cum illis cominus acturus, ante omnia Christum esse Deum eo evincit titulo qui et gentilium moribus accommodetur, miraculis nempe, sole clarioribus; — XXX. Interdum eos ex vitæ futuræ præmio allicit, obiterque vapulare jubet Judæos; — XXXI. Conculcari eorum balneos, sperni ritus obsoletos, derideri inania sacra; — XXXII. Ipsos vero, nec jam Dei filios, reprobari; — XXXIII. Quorum obduratione, a Prophetis prædicta, tanto firmiorem esse fidem nostram. — XXXIV. His dictis, iterum ad gentes conversus, comminatur ipsos Deo sæva daturos supplicia, quotquot idolorum cultores, mundi sectatores; — XXXV. Ni credant, idque eo loci noster instantius ingerit, unum scilicet esse Deum, eumdemque in terris natum, a quo homo quum in præsenti, tum in futura vita beandus; — XXXVI. Hanc vero vitam omni bono superabundaturam, nec nisi a baptizatis possidendam.

IV.

Commodianus igitur, eo sermonis tenore ad novissima rerum omnium deductus, aggreditur ultima Ecclesiæ,

Ex codice olim Claromontano, nunc Mediomontano, sæc. VIII, in bibl. Cl. v. PHILLIPS Baronetti. Cf. *Proleg.*, art. VI.

mperii, totius mundi vaticinari fata, tum apostolo in Apocalypsi duce, tum scrutatis vetustissimis Christianorum traditionibus, tum regestis quæ ipse alias eodem fere carminis genere edidit. Hæc sunt præcipua hujusce expositionis capita : — XXXVII. α. In septima Christianorum persecutione futura est sæculi consummatio ; — β. Gothis tunc flumen irrumpentibus, sæviente eorum rege Apolione ; — γ. Ex una parte Cyrus alter exsurget in sancta civitate regnaturus ; — δ. Ex altera, erumpet ex apocryphis locis Nero vetustus, qui Petrum Paulumque in Urbe occidit. — XXXVIII. ε. Præibit autem Elias Propheta e sedibus suis excitus, hominibus obstinatis in peccato flagella Dei minaturus. — XXXIX. ζ. Qui, Judæis coram senatu accusantibus, Nerone judice, cum septem hominum millibus occidetur, et, quarto die redivivus, in auras extolletur. — XL. η. Pellitur interea ex Urbe populus christianus ; — θ. Tribus Neroni adscitis Cæsaribus, ingruit persecutio sævior ; — XLI. ι. Donec, post triennium, annumque dimidium, imperium de medio tollatur. — κ. Exsurget quippe Rex ab oriente, quatuor aliis auxilia præstantibus ; — λ. Hinc, Sidone subacta, Cyrus mactatur ; — XLII. μ. Illinc Nero, cum tribus suis Cæsaribus ; — ν. Ergo Urbs magna cecidit. — XLIII. ξ. Jam Antichristus revelatur, quem Judæi primum decepti adorant ; — ο. Deinde detestantur, pœnitentiam agentes, ad Deum clamantes. — π. Ecce exoritur populus hucusque in remotis regionibus latens, novissimi nempe ex duodena tribu, a captivitate, trans Persidem, intra flumina repositi. — ρ. Quorum innocui mores, aureaque innocentia graphice describuntur ; — XLIV. σ. Insuper ovantium, et ad patrias Judææ plagas euntium agmen; — τ. Expugnatis gentibus, oppidisque depositis ; — υ. Fit prœlium magnum, angelis dimicantibus, cum Antichristo qui solo sternitur ; — XLV. φ, Exsultantibusque sanctis, tumuli rumpuntur; hæc est anastasis prima; — χ. Tunc Deus toto iræ suæ impetu in impios intonat ; — ψ. Ardet rerum omnium conflagratio ingens; — XLVI. ω. Ira, tot annis collecta, omnis funditur...

(*Plura, deficiente codice, ad calcem desiderantur.*)

I.

Quis poterit unum proprie Deum nosse cœlorum,
Nisi quem is tulerit ab errore nefando ?
Errabam ignarus, spatians, spe captus inani (1),
Dum furor ætatis primæ me portabat in auras.
Plus eram quam palea levior; quasi centum adessent
In humeris capita (2), sic præceps quocumque ferebar.
Non satis : his rebus criminose denique mersus
Pene fui factus, herbas incantando malignas.
Sed gratias Deo (nec sufficit vox mea tantum
Reddere), qui misero vacillanti tandem adluxit (3)!
Aggressusque fui, traditor (4), in codice Legis,
Quid ibi rescirem. Statim mihi lampada fulsit ;
Tunc vere cognovi Deum summum in altis.
Et ideo tales hortor ab errore recedant.
Quis melior medicus, nisi passus vulneris auctor (5)?

II.

Multi quidem bruti et ignoti, corde sopiti,
Nil sibi proponunt cognoscere ; more ferino,
Quærunt quod rapiant, aut quorum sanguinem bibant (6),

(1) Commodianus, *Instr. adv. gent. præf.* :

Ego similiter erravi tempore multo,
Fana prosequendo, parentibus insciis ipsis.
Abstuli me tandem inde, legendo de lege...

Instr. XXIII :

Et ego qui moneo, idem fui nescius, errans.

Cf. vers. 73, infra. — (2) In codice perperam scribitur : *Quasi centum id essent Innumeris capita sic præceps quæcumque ferebar.* — (3) Cf. August. *Conf.* XXIII. — (4) *Traditor*, qui docet, maxime sacra, apud Afros et Classicos Auct.; hæc alias tetigi. — (5) Commod. *ibid.* Ob ea perdoctus, ignaros instruo verum. Cf. v. 59. — (6) Forsan legendum : *sauguine vivant.* Scriptoris et

Dummodo lætentur saginati (1) vivere porci:
Ingerunt ut tumulum se pulchros: dum diviti plaudent,
Mutabuntur fastidiis et paupere veste (2).
Sufficeret illis utique quod promptius edunt;
Si pinguis est opibus, cibus sit si (3) Cæsari dignus.
Quid sua præponit (4) fragilis, nec respicit ullum?
Communicet immo talis bonitatem in omnes (5),
Cui Summus divitias (6), honores addidit altos.
Nec enim vitupero divitias datas a Summo;
Sed culpandus erit qui superextollitur illis.
Suadeo nunc ego altos sic et humiles omnes,
Ut legant assidue vel ista, vel cætera legis.

III.

Aspicite (7) quoniam brevis est nobis credita vita;
Discite quapropter moriamur. Nati prudentes,
Qui hebetes morimur, quid profuit lucem vidisse?
Si nihil inquiras, hoc est belluarum (8) adesse.
Certe Deus summus hominem præposuit orbi,
Non feram, nec pecudem. Cur similemus ad illos?
Omnipotens voluit hominem sibi præbere laudes;
Idcirco futura docuit nos ipse Divinus (9):
Quem ut crederemus, non tantum Verbo sanavit,
Sed et demonstravit fortia, Pharaone decepto.
Non solum hoc fecit: et Noe sub tempora quoque
Ostendit quæ poterat, quoniam Deum nemo quærebat.
Mitior exinde paulatim cœpit adesse,
Diluvio facto, quo posset terra repleri.
Jam pene medietas annorum sex millibus ibat;
Et nemo sciebat Dominum, passimque viventes.
Sed Deus, ut vidit hominum nimis pectora clausa (10),
Alloquitur Abraham; quem Moyses enuntiat ipsum.
Ipse dedit legem populo, Pharaone negato;
Et quis esset Dominus, ipse se prædixit ab illo:
Nec una contentus prophetica voce, se promit (11);
Sed multos adhibuit testes qui de illo clamant.
Hæc ergo quum legeritis præconia (12) multa,

codicis originem aquitanicam forsitan ex eo noveris, quod passim scribitur *bibere* pro *vivere*, *apis* pro *avis*, *palea lebior*, *primitibus*, *liboris*, *jubat*, *brebia*, *supervus*. — (1) In codice : *sanguinati*. — (2) Sensum utcumque tentavimus elicere ex hac codicis lectione salebris obsita : « Ingerunt ut tumulum sepulchrum dum plaudens diviti Mutabuntur paupere veste et fastidiis. » Forsan respicit Matth. XXIII, 27, aut Act. XXIII, 3, et quæ de malo divite in Luc. XXI. — (3) *Sibi sit si*, in codice, quum sensus omnis fugeret, alia litteris quam simillima et sensu plana subdidimus. — (4) *Præponunt*, *fragilis* in codice. — (5) Gal. VI, 6. *Communicet* autem is qui catechizatur verbo ei qui se catechizat *in omnibus bonis*. — (6) *Cui summa divitias*, in cod. Alias habet passim auctor noster pro *Deo*, *Summus*; immo et in versu sequenti. — (7) *Aspice*, in cod. — (8) *Instar adesse*, forsan legeris. — (9) *Divinos*, in codice. — (10) *Ut pectora vidit hominum*, continuo legitur ib. — (11) *Se promittit* codex habet, claudicante metro. — (12) *Hunc ergo quum legitis multorum præconia*, ib.

Invenietis eum carnem invenisse (1) pro nobis.
Unde nunc erratur ordinasse talia Summum,
Et quare subsannant? meminerint (2) quod ab ipso ridentur.
Interdum subjicio qualiter prælegi prophetas,
Et rudes edoceo ubi sit spes vitæ ponenda.

IV.

Quid Deus in primis vel qualiter singula fecit,
Jam Moyses edocuit; nos autem de Christo docemus.
Non sum ego vates, nec doctor jussus ut essem,
Sed pando (3) prædicta vatum oberrantibus austris.
Ergo, mei similes (4), quos raptim aura deportat,
Quærite jam portum, ubi sunt pericula nulla.
Agricola doctus tempestiva longe dinoscit,
Et priusquam veniant, recolligit se sub antrum.
Estote prudentes; quod imminet ante videte,
Et priusquam veniant clades, providete saluti.
Ignavia pueris opus est, non certe robustis:
Si decet hoc rudibus, non convenit ævo maturis.
Quum quidem (5) pars hominum non sit moderata, vetusta
Sic erit ut perna, minime sal facta; putrescet.
Nemo petram subjicit, nisi solus ignis, ad escam (6):
Saxei sic homines mollescunt sero gehenna.
Clamamus in vacuum surdis referenda procellis,
Et lumen offerimus cæcis, sine causa præbentes.
Stat miles ad missa: unus audit, et excutit alter,
Nec accepit eadem monita (7), sed perditus errat.
Quis modum (8) relinquet (judices estote de istis!)
Qui monet, aut ille qui non vult dicto parere?
Spero, reus non est qui Cæsaris dictos obaudit (9):
Contrarius autem perdit sua vita superbus.
Interdum, quod meum est, qui prius et scivi, demonstro (10)
Rectum iter vobis, qui adhuc erratis inanes.
Vos tamen eligite, arbitrio vestro placentes,
Quis velit venenum, aut suavia pocula vitæ?
Bonum et malum est in ista natura creatum,
Ut homo, prout facit (11), approbetur quis Deo dignus.

V.

Aggredere jam nunc, quisquis es, perennia nosse:

(1) Sic in cod.: legendum *adsumpsisse*, aut quid simile. — (2) *Quare subsannant nerunt* mendosus cod. an legendum melius: *nec erunt?* Cf. Ps. II, 4. — (3) *Sed quando*, in codice. — (4) Cf. vers. 3 et not. 1. — (5) *Quam quidem... Moderata vetustas*, et versu sequenti *puerascit*, cod. — (6) Respectu, opinor, ad Marc. IX, 48, *omnis enim igne salietur et omnis victima sale salietur*. Alludit simul ad pyritas quasdam e quibus milites, castrorum exploratores, ignem trahebant. Plin. XXXVI, 30. *Esca* apud Italos eodem sensu hodie accipitur. — (7) Absona leguntur in codice: *nec accepit eos de munita*. — (8) *Modo* cod. — (9) *Dictos obaudit* sic cod. Forsan genuina est lectio *dictus*, eo quod auctor noster solet vocabula quædam neutra ad aliud genus detorquere. — (10) In cod. *qui prius es scivi*. — (11) *Post facit*, ib.

Disce Deus quis sit, vel cujus nominis adsit (1).
Est Deus omnipotens, unus, a semetipso creatus,
Quem infra repperies magnum et humilem ipsum.
Is erat in Verbo positus, sibi soli (2) notatus,
Qui Pater et Filius dicitur, et Spiritus sanctus.

VI.

Sed ex quo decrevit mundum componere signis,
Ignem (3) interpositum, metuendum angelis ipsis;
Quos tamen distribuit minoris potentiæ,
Ut regerent cœlos et terram et subdita terræ.
Hunc ergo nec ipsi Nuntii dinoscere possunt
Qualis sit aut quantus, nisi quod præcepta sequuntur.
Est honor absconsus nobis et angelis ipsis,
Quod Dei majestas, quid sit, sibi sola conscia est.
Relucet immensa super cælos et sine fine
Aut ævo (4). Totum quod est, quasi flammea virtus :
Illic Dei vita (5) est, tantum sine cognita forma.
Illa sunt secreta soli Deo (6) nota cœlorum;
Hæc gloria Dei est unica, super angelos omnes;
Hoc Deus est lucis æternæ, hoc spiritus ævi.
In primitiva sua qualis sit, a nullo videtur,
Sed transfiguratur (7), sicut vult ostendere sese;
Præbet se visibilem angelus juxta formam eorum,
Et homini fit homo, cæterum Deus verbo probatur (8);
Idcirco nec poterit tanti Dei forma dinosci.
Quidquid est, unum est, immenso lumine solus;
Ubi facies, aut oculi, aut os, aut membra notantur :
Inde pugillo suo concludere circulum orbis (9).

VII.

Attamen cum voluit sciri de se ipso quid esset
Nomine de tanto, fecit se videri capacem.
Sunt quibus in ignem apparuit, voce locutus.
Sumtus est in carnem, quem regio nulla capebat (10).
Hic Deus omnipotens, Dominus suæ conditionis,
Quum sit invisibilis, faciet se videri quibusdam;
Qui formatus modo, se diffudit in auras;
Cujus nec initium, nec finem quærere fas est (11).

(1) *Nomine adsit*, cod. — (2) *Sibi solo*, ibid. — (3) Excidisse videtur unus versiculus ex Apostolo, ni fallor, excipiendus, I Timoth. VI, 6 : *Qui solus habet immortalitatem et lucem inhabitat inaccessibilem*, ignem nempe interpositum, metuendum angelis ipsis. Forsan legendum : *ignem interposuit*, nec locus liaret; versu sequenti codex habet *minoris potentiæ*. — (4) *Aureve*, cod. — (5) *Via*, forsan in codice, caractere fere evanido. — (6) *Sola Deo*, in cod. — (7) Hæc habes in codice : *Detransfiguratus. sicut vultus tendere sese.* — (8) *Verbo probat*, in codice. — (9) Isa. XL, 12. *Quis mensus est manu aquas, et cœlum palmo et omnem terram pugillo?* sic *Vers. vet. italica.* — (10) Sic codex. — (11) *Quærere finem fas est*, in cod.

Hic sine initio semper est Deus, et sine fine :
Qui prius quam faceret cœlum, ferebatur in ævum.
Quidquid tenet cœlum, prospicit ubique de cœlo,
Et penetrat totum oculis, et auribus audit.
Huic ergo placuit carnalem mundo teneri (1),
Ut exaltaretur sola sempiterna majestas.
Nam quod erat ante, referre nunc ardua res est,
Sit licet descriptum : non sit nobis cura de illis,
Quum hæc quæ videmus, non possumus tangere tota.
Quis poterit scire quid sit trans Oceani finem ?
Et cœlum videmus; sed illic quid intus agatur,
Nulli datur scire, donec fiat exitus ævi :
Sufficiat tantum de futuro nosse promissa.
Ad illa tendamus cupidi, tota mente devoti.

VIII.

Sicut avis Phœnix (2) meditatur a morte renasci,
Dat nobis exemplum, post funera surgere posse;
Hoc Deus omnipotens vel maxime credere suadet,
Quod veniet tempus defunctorum vivere rursum;
Scilicet, nunc pulvis, jaceant licet ossa nudata,
Integratur homo ut fuerat, qui mortuus olim;
Et gratia major hinc erit istius ævi.
Non dolor, aut lacrymæ tunc erunt in corpore nostro,
Non caro recipiet ferrum, non pustula surget.
Hoc Deus instituit (3), ut sit illi gloria major.

IX.

Hic fecerat primum hominem, ut esset æternus,
Sed ruit in mortem neglectis ille præceptis.
Propter quæstorias tantas Deus esse paravit (4),
Ut inventiones diaboli detergeret omnes.
Rectorem in terra dederat Deus angelum istum (5) :
Qui dum invidetur homini, perit ipse, priorque.
Interea justos per ipsum (6) cernit adactos,
Et facinora (7) Cain in gehenna reservat.
In scelere cœpit versari omnis gens humana,
Nec respicientes quis esset creator eorum.
Quod Deus excelsus indigne pertulit illud;
Delere (8) proposuit universa pene creata.

(1) *Mundi tenorem*, in codice — (2) Cf. de Phœnice *Acta S. Cæciliæ* apud Laderch. et Bosium. Plin. *Hist. nat.* lib. XIII, c. 9. Claudian. *Epigr. in Phœnic.* Aringhi *Roma subterr.*, p. 229. Boldetti, *Osservaz. de Cimiter.*, p. 218, 230, 359. Lactantii *Carmen de Phœnice.* — (3) *Instituet*, in cod. — (4) Codicem eo loci merum putumque descripsimus; desperatamque pene restitutionem noluimus aggredi. — (5) Hæc in *Proleg.*, sed obiter, tetigimus. — (6) *Per ipsas.* in cod. — (7) *Facinerosa*, ib. — (8) *Dicere*, in cod.

Dicitur et legitur Noe liberatus ab aqua,
Cæteri diluvio perierunt ira cœlesti.

X.

Hinc, sicut initio, paulatim terra repletur.
Cessit prior facinus, sed altera clades adhæsit (1):
Aggressi sunt stulti turrim fabricare sub astris (2),
Ut quasi per illam possent ascendere cœlos (3).
Quod Deus ut vidit fieri sub una loquela,
Descendit, et fecit loquerentur lingua diversa.
Quos inde dispersit per insulas terræ semotos,
Ut fierent gentes vario sermone loquentes.
Tum, genus indocile, vitam feritatis agebant;
Nemo Deum sciebat, disputabat nemo de vita.
Irrepserat quoniam rudibus Temerarius ille (4)
Per latices animæ, depravavit mentes acerbas,
Persuasitque dolos citius infandos amare (5),
Vivere rapinis in gaudio, sanguine fuso.
Hanc gloriam stulti prosequuntur tempore parvo,
Quo nulla venia liberat, se dicendo seductos.
Si suadet adulter, culpa est tua prosequi talem;
Non ille te damnat, sed tu tua sponte te damnas.

XI.

Errabant indocti veteris fallacia hostis,
Obliti Dominum, opera maligna sequentes.
Quod diu ne fieret grassatio tanta latronis,
Tempore partito, miseratus est tandem ablato,
Complacuit illi conloqui cum uno de multis,
Ut faceret populum ad se transeundo dilectum.
Ex eo cœperunt unum in Deum esse profani (6),
Et fieri populum secundum Dei decreta.
Duos enim populos distinxerat esse Rebecca:
Hic prior est factus; alter, ut succederet illi.
In Ægypto primum Israel (7) concrevit alumnis.
Inde Deus illos ejecit, duce Moysi;
Per quem dedit illis legem in monte Sinaï (8),
Ut nostra posteritas Dominum cognosceret unum.
Deinde prophetas ex ipsis dicere jussit
Quod Deus in hominem depreciatur ab illis.

(1) *Aliter clades adhæsit*, in cod. — (2) *Sub austris.*, ibid. — (3) *Ascendere cœlos possent*, ibid. — (4) Nempe diabolus, paulo infra dictus *vetus* et *audax hostis* humani generis, *vetus latro, seductor antiquus.* — (5) *Dolo citius infandos amare*, in codice. — (6) Erit qui legat lubentius: *Deum nosse profani*, maluimus e codice non recedere. — (7) *In Israel*, ib. — (8) *In monte Sina*, ib. Aliter legimus ut incolumis exstaret ea pars metri ultima, quæ sola fere in hujuscemodi rhythmo nonnullam legem habet pressius servandam.

Induxerat eos Dominus in terra promissa,
Ut ibi sub lege viverent, donec ipse veniret.

XII.

Gens ingrata bonis noluit jugum ferre præceptis,
Sed magis in scelere prisco revoluta florebat (1);
Nunquam (2) desinuit : hodie quoque talis habetur.
Prætermisso Deo, luxurias sæculi mavult :
Quod maxime Dominus cogit evitare dilectos,
Abscisos in totum a sæculo præmonet esse.
« Si filii (3), dixit, in illius sancta moremur. »
Quid foris egredimur, adulteri, pompam sequentes (4)?
Seductor antiquus per talia decipit omnes :
Inmutat luxurias, per quas perdat filios Alti (5) :
Agoniam mittit spectaculis ire cruentis (6),
Aut nimis obscenis; impudica, nosse pudicis;
Si fuerat castus, incestus proficit (7) inde,
Et placens arridet quæ hinc mala gaudia tentant.

XIII.

In his luxuriis populus primitivus agebat (8),
Et a lege Dei semper recedebat inermis.
Ad quos emundandos sæpe Deus misit alumnos,
Ut illos corrigerent depravatos. Denuo Summi (9)
Excipere nunquam noluerunt dicta divina :
Sed voluntate sua servierunt semper inepti;
Mactabant justos, redarguentes illos inique,
Dum nollent cœlestis disciplinæ accipere frenum (10) :
Esaiam serrant, lapidant Hieremiam erecti,
Johannem decollant, jugulant Zachariam ad aras.

XIV.

Et venit et (11) Ipse, fuerat qui prædictus ab illis,
Et patitur quomodo voluit sub imagine nostra;
Cujus in exitio omnis prophetia repleta est.
Dixerat hunc Daniel novissimum esse prophetis.
Is erat quem propter vates de tuba canebant,
In sua venturum propria quem sui negarent;
Improbi (12) semper et dura cervice recalces,
Dum respuunt forma, sacramenta legis amittunt.

(1) Forsan legendum *furebat*.— (2) *Nec unquam desinuit*, sic codex. — (3) Alludit ad Joh. VIII, 37-41.— (4) *Pompa sequentes,* in codice. Cf. Ovid. *Fast.* VI, 663.

Adde quod ædilis pompam qui funeris irent.

Alii leg. *pompa*. Legam et ipse lubens *prava sequentes*. — (5) *Filius Alti*, ibid. Cf. Commod. *Instr.* XL, 3. — (6) Non deerit qui legere malit : *Agoniæ immittit spectaculis ire cruentis*. Sed et *Agonia* apud Festum est *hostia in sacrificiis adhibita*. Cf. Commod. *Instr.* LIII, 10. — (7) *Incertus proficit*, in codice. — (8) *In istis l. p. primitibus*, ib. — (9) *Denuo summo* ib.— (10) Interturbatus jacet in codice versiculus : *Dum nollent accipere frenum disciplinæ cœlestis*. — (11) *Et veniet*, in cod. — (12) *Improvidis*, ib. Restituimus ex ipsomet Commodiano : sic enim *Instruct*. XXXVIII, 1.

Non illos justitia humiles, non caro nota (1) refregit,
Nec bonitas tanta, aut ægrorum cura de verbo.
O pia relligio, o tam veneranda majestas !
Cujus medicina taliter in terra profecit (2).
Non ille de ferro secuit, non emplastro curavit :
Sed sine tormento statim suo dicto sanavit.

XV.

Talia videntes turbabantur (3) mente Judæi,
Qui magis invidiæ ducti sunt in zelo livoris;
Non respicientes prophetarum dicta, sepulti,
Quod veniret homo talis qui dispergeret illos.
Quousque veniret Dominus, Prophetæ canebant :
Ex eo quo venit, tacuit prophetia Judæis :
Post quem in exilium devenerunt, corde durato;
Nec modo dinoscunt quapropter sint talia passi.
Prædictum fuerat illis ab Esaia propheta (4),
Et Daniele similiter, perdere terram (5);
Quam non ante tamen, nisi dux civitatis in ipsa
Penderet in ligno; fieret deserta deinde.
Desubito qualis obfulsit gloria genti,
Ut fieret populus, populus qui non erat ante !
Non fuit attonitus Esau, dilectus a patre,
Junior quod frater primitiva tolleret ille.
Sic nec Synagoga potuit cognoscere tempus
Quando et quo duce caderet de suo primatu (6).
Sicut erat scriptum : « quod aves sua tempora norunt (7),
Nam populus iste non me intellexit adesse (8). »
Ventum est ut ipse dominator cœli veniret,
Secundum Scripturas; non est computatus ab ipsis.
Præscius hoc fuerat Dominus, quasi cuncta qui novit.
Idcirco per ora prophetarum ista prædixit :
Gens cervicosa nimis, semperque rebellans;
Dum sibi primatum vindicaret, causa resecta est.
In quorum stadio (9) gentiles esse præfecit.
Dixerat hoc ante : « Gentes sperabunt in ipsum (10).
Nam lapis immissus ipse est in fundamenta Sionis (11),
Crederet in quo quis, haberet vitam æternam. »
Hunc Sanctum Sanctorum Daniel perungi (12) designat,
Et exterminari post illum chrisma regale (13).
David illud dixit, clavis configi silentem :

(1) *Nata refregit*, cod. — (2) *Proficit. Non illius* ib. — (3) *Turbabuntur*, ib. — (4) *Esaiam prophetam*, ib. — (5) *Danieli .. pendere terram*, ib. — (6) *Privato*, ib. — (7) Jerem., VIII, 7. — (8) Exod. XXXII, XXXIII, XXXIV. — (9) *Stadia* cod. — (10) Gen. XLIX, 10. — (11) *Sion* cod. Cf. Psal. CXVII, 22. Isa. XXVIII, 16. Luc. XX, 17 Act. IV, 11. Rom. IX, 33, I Petr. II, 7. — (12) *Perungui*, in cod. — (13) Dan. IX, 24.

« Effoderunt, inquit, manus meas et pedes ipsi (1).
Salomon quoque tam aperte de illo prophetat,
« Occidamus justum! » dicturos esse Judæos (2).
Hieremias totidem crucem figurate demonstrans :
« Venite, mittamus lignum in pane, dicentes;
Ante tuos oculos pendebit vita negata (3). »

XVI.

Hic Pater in Filio venit, Deus unus ubique.
Nec Pater est dictus, nisi factus Filius esset.
Nec enim relinquit cœlum, ut in terra pareret :
Sed sicut disposuit, visa est in terra Majestas.
Jam caro Deus erat (4), in qua Dei virtus agebat.
Quid quod Prophetæ canunt, invisibilem esse videndum,
Ut alacritas tanto (5) fieret homo quoque pro nobis.
Nec populus noster prosilisset in nova lege,
Si non Omnipotens ordinasset ante de nobis.
Hic erat Omnipotens, cujus in nomine gentes
Crediderunt (6) omnino propheta dixit Isaias.
« Exsurget in Israel homo de radice Jesse (7) :
In illum sperabunt gentes, cujus signa tuentur (8). »
Et alter [cecinit (9)] testem illum esse per orbem,
Manifestari eum principem nationibus ipsum (10).
In Psalmis canitur : « Dominus regnavit a ligno.
Exultent terræ, jocundentur insulæ multæ (11). »
Sic patriarcha Jacob (12) : « Benedictio vera
Paruit in gentes, hic erit spes gentium », inquit (13).
« Sub cœlo non aliud nomen est, nisi Christi, prolatum (14);
In cujus nomine crediderunt (15) gentes ubique. »
Non ita suademur credere pro tempore quasso;
Sed propter futurum tempus, in æterno viventes.
Hæc speranda nobis spes est sempiterno ..... (16)
Non ista quæ fragilis cito mutat gaudia vita (17).
Sint licet divitiæ præ oculis laute fruendæ,
Excluderis illis, substituta morte caduca.
Ut si perseveraveris, horrescis ipse vivendo;
Aut si valetudo fuerit mala, quo tibi vita
Tormentum est totum, qua vivimus isto (18) sub ævo.

(1) Ps. xxi. — (2) Sapient. ii, 10, 20. — (3) Jerem. xi, 19. — (4) Audacior non censeatur correctio nostra ex hac codicis lectione absurda : *Jam caro deserat.* — (5) Hunc locum emendandi aliis periculum damus. Vix suspicor : *ut charitas tanta.* — (6) *Credidere omnino quod* in cod. — (7) Isa. xi, 1. — (8) Gen. xlix, 10. In vulgata *et ipse erit expectatio gentium.* — (9) *Cecinit*, excidisse videtur, aut quid hujuscemodi. — (10) An Malach. i, 12? — (11) Ps. xcv, 10. — (12) *Sic et patriarcha*, in cod. Vocula ut supra v. 288. deest. — (13) Genes. xlix, 10. — (14) *Prælator* cod. Act. iv, 12. — (15) *Crediderunt.* cf. v. 285 et 378 ex quo per me licet restituas ubique *crederent*. Non displicuit ob metrum *crediderunt*. — (16) Adest in codice vox mihi hucusque prorsus impervia, *Franisci*. forsan legerim : *Fruenda.* — (17) *Fragili cito mutat gaudia nostra*, cod. ex ultima voce contracta *nra* via patet brevis ad lectionem nostram *vita*. — (18) *Quo vivimus*, ib.

Hinc adeo nobis est spes in futuro quærenda :
Hoc Deus hortatur, hoc Lex, hoc passio Christi,
Ut resurrecturos nos credamus in novo sæclo.
Sic Dei lex clamat, fieret cum humilis Altus,
Cederet infernus : ut Adam levaretur a morte,
Descendit in tumulum Dominus, suæ plasmæ misertus;
Et sic per occulta inanivit fortia mortis.
Obrepsit Dominus, veteri latroni celatus (1).
Et pati se voluit, quo magis prosterneret ipsum.
Ille quidem audax, et semper sævus, ut hostis,
Dum sperat in hominem sævire, victus a Summo est.
Per quod prius hominem prostraverat morte malignus,
Ex ipso devictus; unde nobis vita provenit.
Adam, degustato pomo (2), mori jussus, obiit (3).
Cujus de peccato morimur; sic vivus et omnis (4).
Idem sed iterum, Dominus de ligno vitali
Si sumpserit illum (5), in æternum vivat honestus.
Mors in ligno fuit, et ligno vita latebat
Quo Deus pependit Dominus, vitæ nostræ repertor.
Hoc lignum vitæ Dominus prædixerat ipse (6),
Ut qui credit et sitit (7), quasi sumat ab inde.
Et sumit, et gustat suaviter Dei summi præcepta;
Et discedit, quoniam potior resurgit a morte.
Qui credit in Christo, de ligno vitæ degustat,
Quo fuit suspensus (8) Dominus, Moyse prædictus (9).

XVII.

Hunc ipsum Esaïas humilem denuntiat esse,
Et nimis dejectum fuerit quasi servi figura :
« Et vidimus eum, nec erat præclaræ figuræ (10).
In plaga positus (11) homo, sciens omnia ferre;
Hic dolet pro nostris, et peccata nostra reportat,
Et pro facinore nostro Deus tradidit illum.
Qui quum vexaretur, tacuit sicut agnus ad aram. »
Hic homo jam non erat, sed erat Deus caro pro nobis (12).
Quod palam apparet, hoc erat, Dei nomen oriri;
Quod modo præclarum nomen apud gentes habetur,
Hoc Malachiel canit propheta, qui et angelus ipse (13),

(1) *Celatos*, in cod. — (2) *Homo*, ib. — (3) *Abiit*, ib. — (4) *Sic ejus omnis*, ib. — (5) *Ille*, ib. — (6) *Iste*, ib. — (7) *Sic sit* ib. Respicit Joh. VII, 37, 38. — Deuter. XVIII, 15. — Isa. XLIV. 3. — Joel. II, 28. — Act. II, 17. — (8) *Appensus*, forsan. — (9) *Prædicto* ib. Deuter. XXI, 23. — (10) *Fulgure*, in cod. — (11) Venia bona sit necessariæ correctioni, liberiori forsan; nam scriptum fuit: *Impleta depositus homo* Cf. Tertull. *Contra Judæos* IX. — (12) Dura iterum codicis lectio : *Erat Deus cura pro nobis* — (12) Alludit nomini Malachiæ cujus etymon hebraïcum est מלאכי, seu ἄγγελος αὐτοῦ, ex LXX interpretibus. Nonnulli autem ex priscis doctoribus, inter quos Clemens Alex. *Strom* lib. 1; Origenes apud S. Hieron. et S. Cyrillum; Tertullianus lib. *De carne Christi* et *Adv. Judæos*. cap. V, existimasse videntur Malachiam non prophetam fuisse cæteris similem, sed excellentiorem quemdam angelum, Christo præmissum, carneque indutum.

Quum et Judæorum reprobet sacrificia dicens :
« Non erit acceptum mihi sacrificium vestrum.
Sed in omni loco offerunt meo nomini gentes ;
Apud quos eximium nomen meum magnificatur;
Qui sine cruore offerunt meo nomini munde (1). »

XVIII.

Nam fuit Is ipse humilis, latens nomine magno,
Qui de semetipso per ora prophetica clamat :
« Contumax non sum, ait, neque contradico nocenti.
Dorsum quoque meum posui ad flagella cædendum,
Maxillasque meas palmis feriendas iniquis
Præbui, nec faciem averti sputis eorum (2). »
Stultitia subiit multis, Deum talia passum,
Ut enuntietur crucifixus conditor orbis.
Sic illi complacuit, consilium neminis usus,
Nec alius poterat taliter venire pro nobis.
Mortem adinvenit, quum esset invidus hostis,
Quam ebibit Dominus passus, ex inferno resurgens.
Idcirco nec voluit se manifestare quid esset,
Sed Filium dixit se missum fuisse a Patre.
Sic ipse tradiderat semet ipsum dici prophetis,
Ut Deus in terris Altissimi Filius esset.
Hoc et ipse fremit, humilis in carne cum esset,
Testaturque Patrem, ut ora prophetica firmet.
Ex Israel legimus hominem resurgere talem :
« Et homo est, inquit, et quis eum novit in ipsis (3)? »
Hieremias ait : « Hic Deus est noster æqualis :
« Post hæc et in terris visus est conversatus humanis (4)? »
Esaias autem : « Tu es Deus, et nesciebamus.
« Et Deus in te est, et præter te non alter habetur (5). »
Et quis in occasum prophetarum lege veniret :
« Cantate Domino; nomen est Deus illi qui venit (6). »
Et Psalmus de ipso quartus (7) quadragesimus inquit :
« Exaltabor ego in gentibus » nomine magno !
Et alibi legimus : « Hodie te genui, fili :
Pete, et dabo tibi, et habebis gentes hæredes (8). »
Certe jam apparet quis sit Deus, et quis in ipso,
Et cujus in nomine crederemus gentes ubique :

(1) Malach. I, 11-12. — (2) Cf. Isa. L, 5, in Vers. ital. *Ego autem non renuo, neque contradico. Dorsum meum dedi ad flagella, et genas meas ad alapas; faciem autem meam non averti a confusione sputorum.* — (3) Hæc suspicor referenda ad Isa. LIII, 8. *In humilitate judicium ejus sublatum est : generationem illius quis enarrabit?* ex Vers. ital.— (4) Baruch III, 38. — (5) Isa. XLV, 15. Absunt priora hujusce loci verba a Vulgata; ea vero habet versio antiqua : *tu enim es Deus, et nesciebamus.* — (6) Ps. LXVII, 5. — (7) *Quintus,* in vulg. — (8) Ps. XLV, 11.

« Dictum est Christo meo, teneo cujus dexteram, illud (1) :
Exaudiant gentes, et imperet (2) gentibus ipse (3). »

XIX.

Quid plurimis opus est ? Quum res tam aperte probatur,
Quum is qui taxatur populus, jam in illo lætatur (4).
Illi autem miseri qui fabulas vanas adornant,
Et magum infamant (5), canentibus rostra clusissent.
Quales eos dicam? antequam dispersi fuissent,
Quos nec exsulatos (6) fregit, ense necat ipsos (7).
Si magus adfuerat, cur ergo Prophetæ canebant ?
Si false de ipsis pronuntiant perdere terram,
Quod provenit de eis, sic erunt et falsa (8) de illo.
Sed quia sunt spreti semper, quod cruenti fuerunt,
Contra suum Dominum rebellant dicere magum (9);
Nec volunt audire quæ dixerunt vates in illos,
Quod non intelligerent in totum fine sub ipso (10).
Ipse Deus illos descripsit, pectore clauso
Ne videant oculis, nec intelligant corde durato;
Incrassavit enim cor populi hujus iniqui,
« Ut nihil agnoscant, donec mea verba senescant (11). »
Prædictus est Deus carnaliter nasci pro nobis,
Ut fieret illis merito cruciatio major.
« Ecce dabit Deus ipse vobis signum ab alto :
Concipiet Virgo, et pariet terra cœlestem;
Emmanuel autem vocetur, » jusserat illos :
Quod lingua latina, Deus nobiscum, evolvit.
« Audite quod ipse nutriretur melle, butyro;
Et Samariam caperet, verbum priusquam (12) loqueretur (13). »

XX.

Sed hæc est historia clausa, de qua docti revolvunt.
Ut parvulus lactans, sine pugna prædas iniret (14),
Passio cujus prædicta est taliter ante,
Ut Deus passibilis fieret profuso cruore :
Esaïas ait : « Tanquam ovis ductus ad aram :
Nec voce clamavit, patienter omnia gessit (15). »

(1) Ps. II, 7, 8. — (2) *Imperent*, in cod. — (3) Isa. XLV, 1. — (4) Sic in codice supra lineam corrigitur; prima quidem manu *probatur*. — (5) *Magnum* in cod. uti v. 390. *Magum* in utroque legimus ex versu 387. — (6) *Exolatos*, in cod. — (7) Divinandus fuit qualiscumque sensus, ex depravata codicis lectione : *fregit in se nectas ipsos*. — (8) *Sic erit et falsa*, in cod. — (9) *Magnus*, in cod. — (10) *Sub ipsa*, in cod. — (11) Isa. VI, 9. — Matth. XIII, 14-15. — Marc. IV, 12. — Luc. VIII, 10. — Joh. XII, 40. — Act. XXVIII, 26. — Rom. XI, 8. Hæc et alia nequicquam contuli, ut inde sanarem quæ sub fine Noster habet : *Donec mea verba senescant*; nisi respiciat hæc ultima oraculi sacri dicta : *et sanem eos*; autumem inde legendum : *donec meo verbo sanescant*. *Sanescere* invenitur apud Columellam. — (12) *Verbum priusque*, in cod. — (13) Is. VII, 14. — (14) Donec in melius corrigantur hi codicis apices absoni *intre*, obtineat velim lectio nostra. — (15) Isa. LIII, 7.

« Tu Deus et Dominus vere meus! » contra quem ille :
« Suffigitur clavis, » quod David prædixerat olim (1).
Quem et potaverunt, secundum Scripturas, acetum (2) :
Ut in vestimentis meis, dixit, sortemque miserunt (3). »
Quod factum et legimus in illo omnia gesta fuerunt.
Et tenebræ factæ ad sextam tribus horis (4),
Festinavitque dies obducere sidera noctis.
Prædictum hoc fuerat fieri per prophetam Amos
Ut legeret sublatos (5) esse per solemnia sancta (6).
« O mala progenies! [inquit,] o subdola fronte!
« Generavi soboles, dixit Deus, qui me negarent (7). »
Et dixit : « Audite vocem tubæ. — Nolumus, aiunt.
Hoc dicit Ezechiel : « Audient ergo gentes a longe (8). »
Uno volo titulo tangere librum Deuteronomii,
In caput : « Eritis gentes; nam increduli retro
Respiciunt (9), certe omnia supra dicta rebelles. »
Scite quid (10) opponunt, cum res tam aperte dicatur.
Videte jam ergo, dubii qui nunc usque nutatis (11),
Quod gentes in Domino fuerint Scriptura priores.
Nunc ergo fas est credere quem libri designant,
Non idolis vanis, qui frustra pro vita coluntur,
Nec istis adjungi voluptuosis et sine fræno,
Qui magis luxurias diligunt quam Summi præcepta.

XXI.

Non est culpa satis una qui credere nolunt;
Sed magis infamant : « In puteum misimus illum (12). »
Quapropter et Dominus indignatus jurgiat illos :
« Propter vos nomen meum blasphematur gentibus, » inquit (13).
Si missum (14) in puteum, se resurgere quare clamatur?
« Inferis, Domine, animam meam imposuisti;
Ego dormivi, ait, et somnum cepi securus :
Auxilio Domini surrexi, nil mali passus (15). »
Et iterum dicit : « In infernum non derelinques,
Nec dabis sanctum tuum interitum quoque videre (16). »
Hic personans ait : « Fili prophetæ, ascendo : »
Ut Dominum dicat passum pro miseris Summum (17).
Et in libro Psalmorum Domini de morte clamatur (18);
Non, ut illi putant, David de ipso referre :
Aut si putant illud, cum gravi universa quæ dixit (19).

(1) Ps. xxii, 18. — (2) Ps. lxviii, 22. — (3) Ps. xxii, 19. — (4) Hic versiculus in cod. iisdem verbis, sed interversis. — (5) *Subitos*, in cod. — (6) Amos. v, 21. — (7) Isa. i, 2. — (8) Jerem. vi, 17. Erravit auctor. — (9) *Sic respiciunt*, cod. cf. Deuter. i, 26. — (10) *Si te quia*, in cod. — (11) *Natatis*, ib. — (12) Vel alludit ad Genes. xxvii, 26, vel ad quædam convicia Judæorum neotericorum. — (13) Isa. lii, 5. — (14) *Sic missum*, fors. leg. — (15) Ps. iii, 5. — (16) Ps. xv, 10, 11. — (17) *Dicam... pro miseria summum*, in cod. — (18) *De domino morte*, ib. — (19) Versiculus mihi remansit insanabilis : vix enim conjicerem esse legendum *cum qua vi*, pro *ad quid universa quæ dixit*. Aliis mitto definiendum.

Non est flagellatus David, nec cruce levatus.
Quid vaticinantur Judæi, more Saturni (1)?
In fabulas coeunt, cum jam declinetur in illos,
Non quasi maleficum, alapantur cruce levatum.
Insciis, indoctis, ignorantibus talia fingunt :
« Quis Deus est ille quem nos cruce fiximus ? » aiunt.
Nolentes respicere Scripturas, corde cæcati.

XXII.

Ecce canit alius, repetens iterumque propheta,
Cujus voce tamen titulatur tali se dictus :
« Nunc exsurgam, ait Dominus, nunc clarificabor :
Nunc exaltabor, humilem quem ante vidistis :
Nunc intelligetis, nunc erit confessio vestra :
Vana cogitatis ; ideo vos ignis habebit (2). »
Hæc Isaïas ait. Tunc sic et ipsa Majestas
Quum esset in carne, profitetur ipse quis esset :
« Nemo meam animam potuit auferre conatus,
Sed ego sponte eam pono, eam meo decreto.
Ipse potestatem habeo de illa ponendi,
Et sumendi iterum habeo potestatem in illam (3). »
Apertius autem de justi morte clamatur,
Ut pateat magis (4) induratos esse Judæos :
« Ecce perit justus, nec quidem intelligit ullus (5).
Sed erit in pace (6) hujus sepultura dilecti. »
Quid illi infamant in puteum esse dimissum ?
Quum legimus illum sepulturæ traditum esse.
Ignominiosi, crudeles, cæci, superbi !
Qui magis de facto deberent gemere, plaudunt.

XXIII.

Inspiratus enim Salomon de ipso prophetat :
Et magis insequitur plenius ostendere justum.
« Circumveniamus justo, si qui (7) nobis gravis esse videtur,
Qui nostris operibus contrarius valde resistit.
Exprobrat in totum nihil nostra lege teneri;
Adhuc et affirmat filium Altissimi esse ;
Omnimodo reprobat, et muta cæsa æstimat esse (8).
Abstinet et sese a nobis; et in altera vadit;
Nos immundos ait, et innovat altera justa;
Et sibi lætatur Dominum patrem esse cœlorum.

(1) *Saturnius numerus*, apud Festum, est genus rudioris carminis, quo priscis temporibus, et, ut aiunt, sub Saturno utebantur. Eo rhythmo Faunus fata cecinisse hominibus refertur. Cf. *Prolegomena*. — (2) Isa. XXXIII, 10. — (3) Joh. X, 18. — (4) *Majus* in cod. — (5) Videtur respicere Eccles. VII, 16. — (6) *In pacem*, in cod. Isa. XI, 10. — (7) *Si qui*, in cod. — (8) Perperam, ut solet, codex, *et nuta cæsa*. Erit forte cui placuerit legere *et muta*, *cæca æstimat esse* : præplacet altera lectio, uti ad victimas facilius referenda.

Ergo si sermones illius sunt veri, probemus;
Temtemus hunc Deum, videntes quid sit in illum :
Interrogemus eum omni cum tormento quietum :
Condemnemus eum turpissima morte, dicentes (1). »
Hæc cum fecissent, capita suspensa movebant :
« Salvum faciat illum Pater, aut descendat ab inde (2)! »
Ut eos cæcos Salomon ostendat aperte,
Sic quasi nunc referat, et fecisse talia culpat.
Dum ista cogitant ducti sunt in errore nefando;
Excæcavit illos málitia sua sævire (3).
Ecce quia cæci ipsi sunt, et alteros aiunt,
Dixit illis Salomon : « Nescierunt Dei secreta (4)! »

XXIV.

Quæcumque dixerunt testes universi priores,
In Christo fuerunt facta, aut in altero dicant!
Quod ipsum si cupiunt facere, frustrantes in ore,
Ipsi se subsannent, videant quum plebem in illo.
Quis fuit is justus, de quo prophetæ canebant?
Quum nemo sit justus in terris, nisi e cœlo venisset :
David enim princeps peccavit amando puellam;
Peccavit Salomon, et tamen pœnituit illos (5).
Quum isti tam clari et insignes reges (6) eorum.
Non fuerunt justi, sed ipsi de Justo canebant.
Nec quidem Isaias vates de se talia dixit,
Qui fuit a rege Manasse de serra secatus.
Alter lapidatus, alter est mactatus ad aras,
Alterum Herodes jussit decollari reclusum;
Omnes justi vates alia sunt morte peremti.
Quod Dominus ligno pependit, voce Moysis,
Non quasi homo Deus suspenditur, intimat ante,
Aut non ceu Filius hominis minas patitur, inquit.
Sic Dominus ipse quum venisset, ista sequutus,
« Oportet me, inquit, reprobari, voce Moysis (7). »

XXV.

Ast ego (8) non tota, sed summa fastigia carpo,
Quo possint facilius ignorantes discere vera.
Hi autem iniqui subdole vivere quærunt,
Jam semel cruenti, perseverant fingere (9) vana;
Infatuant stultis magis (10) evanescere dictis.

(1) Sapient. II, 12-22. — (2) Matth. XXVII, 43. — (3) *Sevire* cod. distinxerim haud ægre : *seu iræ*, vel *seu ira*. — (4) Sapient. II, 22. — (5) Attendas velim testimonia hæc antiquissima, modo de Salomonis *Sapientia*, nunc de ejusdem pœnitentia. — (6) *Insigni reges* eo loci et alias, in cod. — (7) Luc. XXIV, 25, 17. — (8) *Ad ego*, in cod. — (9) *Finiere*, ib. — (10) *Stultos magus*, ib. Pretium est ea conferre cum v. 283, 386.

Quum crucifixus enim sic oporteret (eumdem
Sic enim disposuit, propter primitivi ruinam),
Non solum pro illo, sed (1) pro nobis venit e cœlo;
Constituit populum novum (2) suo nomine firmum;
Juxta prophetias (3) complevit omnia Christus :
« Ecce nova facio omnia, Esaias clamat in ipso;
Et nemo priora reputet, nec antiqua sequatur (4). »
Hæc nova sunt hodie sub nostra lege profecta (5),
Quod gentes in Christo credimus, dicto Moysis.
Ille duos populos prædixerat esse futuros;
Et quidem minorem populum præcellere dixit.
Sed isti nequitiæ pleni, jam desperato furore,
« Hæc nobis est data, dicunt; vos, unde venistis? »
Si nobis obsistunt, putant et resistere Summo,
Qui voluit nobis bonus esse. » Nec illud
Respiciunt, cervicosi, cæci et erecti (6).
Qui semper innocuos cruciarunt, lege vetati;
Sic Deo fecerunt, quod erant consueti, crudeles.
Et filios sese audent adhuc dicere Summi!

XXVI.

Jam qualiter resurrexit, supra notavi;
Non de voce mea, sed dicta prophetica dixi.
Prædixerat autem discipulis cuncta de sese,
Qualiter a populo pateretur, Petro negante;
Et quia de tumulis resurgeret tertio die.
Dixerat, et ipse dein complevit omnia dicta (7).
At ubi surrexit, venit ad apostolos ipse,
Et stetit illis in medio : « Pax vobis », inquit.
Inter discipulos non adfuit unus orantes;
Cui quum referrent, discredere cœpit, et addit :
« Si prius non digitum misero ubi clavi fuerunt,
Aut ubi percussus de lancea, non ego credo (8). »
Tunc die dominica rursus remeavit ad illos,
Et stetit illis in medio : « Pax vobis, « inquit.
Et statim adgreditur Thomam incredulum illum :
« Accede propius (9) et contange corpus ut ante.
Non ego sum umbra mortuorum qualis habetur :
Vestigium umbra non facit; considera vulnus! »
Extendit palmas. Ast ille tangere cœpit
Et manum in latere, fuerat quod lancea fixum (10).
Misit, et exinde prostravit se precando :

(1) *Et* cod. — (2) *Populus novum*, ib. — (3) *Juxta propheticas*, ib. — (4) Isa. XLIII, 19. — (5) *Propheta* in cod. (6) Tu, si lubet, aliter hæc codicis legito : *Cervicosis et is rectis quid semper in novos cruciarunt lege vitata*. — (7) Piget iterum regerere nova ad hunc locum σφάλματα scriptoris. — (8) Joh. XX, 25. — (9) *Proprius*, in cod. — (10) *Fixa*, ib.

« Hæc quia vidisti, credidisti : sed illi felices
Posteri qui credunt, audito nomine tantum. »
Quadraginta dies cum illis ex ordine fecit,
Et docuit illis multa quæ sæculo venirent.
Post cujus ascensum miracula multa fuerunt;
De verbo curabant infirmos, in nomine Christi.
Qui si talis erat, qualem isti perfidi dicunt,
Fortia non fierent, testium de verbo, per illum.
Ascendit in cœlos, sicut et Scriptura canebat :
« Excipite regem, principes, cœlorum in altis (1). »
Quid amplius opus est recitare cuncta de Lege?
Sufficiunt ista rudibus, bono corde tuenda.
Quod si nec ipsi volunt scire Deum ista legendo,
Ipsi sibi reputent quod venerint illo quo nolunt.

XXVII.

Virgilius legitur, Cicero, aut Terentius item (2);
Nil nisi eos faciunt : cæterum de vita siletur.
Quid juvat in vano sæcularia prosequi terris,
Et scire de divitiis regum, de bellis eorum?
Insanumque forum cognoscere, jure peritum (3),
Quod jure vacillant, præmio ne forte rogantur (4)?
Sic, licet defensor sit, licet divinus orator,
Nil morte proficiet, si vivus in Christo negavit.
Immo prius quærat ubi sit sua vita redacta,
Si fuerit sapiens, si cæterum vituperatus.
Illi legunt jura et discunt proloquia mira,
Sed superant miseros,pro quibus loquuntur, agendo.
Infelix est ille qui venerit illis in ore!
Illi ferunt laudes ; et illi victoria damnis:
Stat miser in medio, mutus, cui plus dolet intus.
Illi tonant ore; et ille, silentio, nummis.
Obstrepit interea vox adornata diurnum,
Et sæpe fit causa melior mala, plus alii dando (5).
Hinc pretiumque sapiens, hinc vincere gaudet,
Etsi prave gerat, dum sit modo victor ; ægrotat,
Nil sua de causa tractat, quum lucra conatur;
Spem subit alterius, et sua post terga remittit.

XXVIII.

Multi de successu rapiuntur sæculi sylva,
Dum gaudent in brevia; remanent a gratia Christi,

(1) Ps. XXIII, 7, 9. — (2) *Vergilius... Terrentius idem.* Exstat hic versiculus huic tomo præfixus in pictura ex ære ad vivum expressa. — (3) *Jure periti* malim, ob ea quæ sequuntur. — (4) *Regantur*, in cod. nec omnino respuendum. — (5) Nil nisi absona codex habet : *plus cali dando* et paulo infra, v. 598, *sua posterga remittiet.* Dolenda sane hæc vulnera loci, in quo egregie prorsus et ludicre causidicorum Afrorum mores delineantur.

Dum cupiunt multa oculo, dum augere quærunt;
Nec Deus est illis aliquid, nisi sæculi vita.
Provenire (1) satagitur, agon est pro ipso diurnum.
Et verum agonem (2) spernit pro æterna salute.
Quisque quasi vigilat sæculo, laudatur acutus :
Nam qui Deum sequitur, copria judicatur ab ipsis.
O nimium felix, sæcularia si quis evitet!
Sit stultus aliis, sapiens dum sit Deo summo.
Ipsa (3) spes est, tota Deo credere qui ligno pependit,
Fœda licet res est, sed utilis vitæ futuræ.

XXIX.

Quod filium se dixit (4), sit Deus pristinus ipse.
Hic præibat eos in columna nubis et ignis,
Quando de Ægypto liberavit illos ad unum.
Hic crudele nefas imperat de unico nato,
Ut probaret Abraham; cui dixit : « Parce! » e cœlo
Angelus. Et Deus est hominem totidem qui refecit;
Et quidquid voluerit, faciet, ut muta loquantur;
[Et Balaam cædenti asinam] (5) suam colloqui fecit;
Et canem, ut Simoni diceret : clamavit a Petro (6);
Paulo prædicanti dicerent ut multi de illo :
« Leonem populo fecit loqui voce divina. »
Deinde, quod ipsa non patitur nostra natura,
Infantem fecit quinto mense proloqui vulgo (7).
Hic erat venturus, commixto sanguine nostro,
Ut videretur homo, sed Deus in carne latebat;
« Non senior veniet, nec angelus, dixit Esaïas;
Sed Dominus ipse veniet se ostendere nobis. (8). »
Hunc mare pertimuit, hunc venti, hunc tartarus ipse.
Agnovit Dominum omnis creatura latentem :
Solus nequam populus centriam (9) erexit ad illum.
Absit ut sic Dominus venerit in tali figura!
Hic, sicut in terra, super fluctus maris inibat;
Et ventis imperat, placidum ut redderet æquor;
Hic lege tartarea derupit verbo præsenti;
Et levat de tumulis Lazarum die quarta fœtentem.
Nam qui ferebatur, quum fuisset obvius illi :

(1) Ac si gallice diceres : *parvenir*. Ἀγὼν græcum totum est. *Diurnum* est unius diei victus. Paulo infra, iterum græcanica *copria*, a κόπρὸς, *stercus*, aut a κοπρίας, *scurrilis homuncio*, *coprea*, vel, ut quidam scribunt, *copria*. — (2) Martyrium innui putem. Cf. Commod. *Instruct.* LIII, v. 10, *agonia sume propinqua*. — (3) *Ipsa*, cod. — (4) *Dixit eum*, ib. — (5) Hæc in margine rejecta ita resecuit infelix bibliopegus, ut vix remaneant ima apicum vestigia. — (6) Unde hæc de Petro et Paulo Noster hauserit, quæsitum est in *Proleg.*, ubi de *Commodiani* fontibus obiter agitur. — (7) Alludit ad Lucam I, 41. — (8) Vereor ut Commodianus præpropere ea Isaiæ tribuerit, quæ quisque novit potius esse Pauli ad Hebr. II, 16. — (9) *Centriam*, forsan legendum græce κέντρον, aut quid simile, i. e. stimulus, apex. Cf. Psalm. LXXIV, 5, 6, Luc, 1, 69.

« Surge, inquit, juvenis »; et resurrexit ille de feretro (1).
Archisynagogæ filiam, deprecatus a patre,
Jam exanimatam plangentibus suscitat illam;
Mutum loqui fecit et surdum audire; præsertim
Et cæcum ex utero natum, ut videret in auras;
Post triginta octo annis paralyticum surgere jussit,
Quem admirarentur grabatum in collo ferentem;
Cujus vestimento tacta profluvio sanata est;
Quinque panes fregit, hominum in millia quinque,
Et quatuor millia iterum de septem refecit;
Plenius ut sese Dominus demonstraret adesse,
Commutavit aquas, fierent ut optima vina;
In nuptias fuerat invitatus, matre cum ipsa,
Quando fuit (2) rogatus subveniret vino defecto;
Tum jussit implere hydrias velocius aqua,
Quod prius gustavit, et sic ministrari præcepit.

XXX.

Nec sic potuerunt Dominum cognoscere factis;
Sed insani erant, quasi nequam, perdere morti :
Quod ipsum concedit, quoniam sic pati decrevit (3).
Si tamen crediderint, veniam tunc demum habebunt.
Hic est primogenitus per prophetas ante prædictus,
Ut vocitaretur in terris Altissimi proles (4).
Felices hominum spem suam in isto qui ponunt!
Nam insipientes tamquam maledictum evitant.
Æternitas illi præparatur Christo qui credit,
Ut socius Dei sit homo, post funera vivens.
Lex et Prophetæ dicent qui sunt Dei digni cœlorum,
Et quibus absconsa revelantur aurea secla.
Per tot vates numero de filio Dei clamatur,
Et cluserunt oculos, filii Dei primi vocati;
Qui scelere facto non sunt recordati legendo;
Sed perseverantes, « nos sumus electi! » dicentes.

XXXI.

Adhuc infatuant profanos balneis ire (5),
Quos faciant (6) mundos ipsi Deo summo placere.
Aqua lavat sordes, non intima cordis iniqua.
Nec sacra sacrilega poterunt lavare curata;
Nec ita præcepit Dominus sacra ferre malignis,
Et locus iterum ab idolis mundus haberi.
« Nemo sibi faciat simulacrum dæmonis, inquit,

(1) Luc. VII, 14. — (2) *Quod fuit*, in cod.; cætera ut ibi. — (3) Innuit Luc. XXIV. 26. — (4) Laudat obiter solemne ab omni ævo Isaiæ IX, 7 testimonium, adhuc hodie decantatum in omni Ecclesia : *Puer natus est nobis*, etc. Cf. Tertull. *Adv. Judæos* X. — (5) *Ira*, in cod. — (6) *Facient*, ib.

Nam et illis idolis servire nolite (1). »
Sic (2) Deus præcepit ab idolis valde caveri;
Quod illi decipiunt gentes, puros sese lavari (3) :
Immo quum recipient tales, docere deberent
Servire non aliis, nisi tantum Summo placere.
Dum facinus quærunt obumbrare Christi de morte,
Aperiunt valvas passim ut intretur ad illos.
Hinc ergo depereunt qui se putant puros ab aqua
Posse Dei fieri, conscientes ante latroni (4).
Nunc colit in vano quodlibet, nunc sancta requirit;
Nescit ubi primum occurrat, inscius ille,
Ac idolis servit iterum; tricesima quærit;
Nunc azyma sequitur qui castum sederat ante (5).
Hoc Deo non placuit, participes dæmonum esse,
Qui legem instituit, fieret quo transitus inde.
Sunt tibi propositæ duæ viæ (6) : elige quam vis
Nec enim te findes, ut possis ire per ambas :
Sed tamen ex ipsis opportunam quærere debes.
Ne cadas in fauces latronum, cautior esto :
Unum quære Deum. Qui quæris hostiam ullam (7),
Ut possis abolitus surgere, seclo novato?
Quid malos (8) attendis, et judicas sanctos iniquos,
Qui tibi nullum verbum de lege demonstrant?

XXXII.

De virtute Dei refertur quam fecit in illos,
Nam de se sua (9) facta scelerata dicere nolunt :
Semper homicidæ, semper manibusque cruentis,
Quos Dominus numquam potuit domare monendo.
Suffecerat illis per ignaviam tanta fecisse,
Et dicere : « Scriptum sic erat, modo credere fas est. »
Sed Dominus ipse obscuravit sensus eorum :
Induravit eos sicut Pharaonem, in ipsis;
Nec preces eorum exaudire se velle,
Et de terra sua projecit illos iratus;
Quum filios illos utique jam dixerat ante.
Necesse voluerat bono corde vivere natos,
Quando pater gaudet, cum sit bonus filius illi.
Quod si malus fuerit, execretur odio natum.
Contrarium nullus patitur sibi filium esse :
Excludit omnis (10) charitas crudele de nato,
Nec facit hæredem illum ex asse suorum.

(1) Ex. xx, 4. Lev. xxvi, 1. Deuter. v. 8. — (2) *Si Deus*, in cod. — (3) *Puro sese lavacris*, ib. — (4) *Latroni*, id est diabolo. Cf. v. 182. — (5) Sic codex : alii dijudicent an legendum sit : *Castus sed erat*, vel *castum cæderat*. — (6) *Propositus duas vias*, in cod. — (7) *Quærit ostia nulla*, in cod. — (8) *Quod malos* ib. — (9) *De sua* ib. — (10) An legendum *omne?* Abstractivo Africani gaudent, sive in singulari, sive in plurali numero.

Quem si prius poterit consumere, gaudet in illam
Impiam et sævam sobolem, rei suæ tyrannum (1),
Nec obviam patitur genitor, commotus ab illa?
Quid isti præsumunt, quum sint adhortati, dicentes :
« Ex omni populo nos sumus charissimi Summo. »
Parricida Patris semper est superbus in illo :
Charus esse potest, aut hæres jure vocari?

XXXIII.

Si patres carnales tales detestantur alumnos,
Quanto magis Dominus, superant cui filii legendi?
Mansuetis, humilibus, obsequio plenis alumnis
Dividunturque bona, non impiis, neque tyrannis.
Adoptati fuerant manifeste filii Judæi;
Sed in Testamento consecuti sunt impii nomen.
Ipsi sibi reputent; scelere commisso, cruenti,
Qui poterant utique participes esse bonorum?
Qui nobis strident? qui nos æmulantur hæredes?
Fecissentque bonum, et erant in parte legati!
Nunc hodie tacent, et Christo credere nolunt,
Qui fuerat illis salutaris Lege prædictus.
De quo jam audistis qualiter Prophetæ canebant,
Venturum in terras Dominum quem gentes adorabunt.
Hunc ante nos ipsum admonent cognoscere Summum,
Qui renovat hominem, peccata pristina donat.

XXXIV.

Nam et comminatur deorum (2) cultoribus ipse :
Sacrificans idolis periet in morte secunda.
Quisque deos (3) ergo sequitur fabricatos in auro,
Argento vel lapide, ligno, vel æramine fusos,
Quum ipsis infelix mittetur in igne rejectus (4) :
Nec ibi permoritur, sed dat cruciatus iniquos.
Sunt homines pecorum similes, in ista natura,
Qui nolunt accipere frænum Dei summi, vagantes;
Quum ipsi non durant servorum talia ferre,
In quorum sæpe discendunt sanguine (5), diri,
Dicentes, adjiciunt : « Nihil est post funera nostra.
Dum vivimus (hoc est, incumbunt more suillo)
Nulla sit luxuria quæ nos pertranseat ævo :
Dum tempus est vitæ, perfruamur omnia secli (6). »

(1) *Impium, et sævum sobolem... Nec obvium*, in cod.; cæterum quid sibi velit : *rei suæ tyrannum*, cum me pene fugia, non ausim legere : *reisve tyrannum. Illa* posui, pro *illo* cod. addito interrogativo commate, quo quid apertius legenti subeat. — (2) *Comminator deorum* cod. — (3) *Deus.... fabricatus*, in cod. — (4) *Præfectus*, ib.—(5) *Descendunt sanguinem* rectius. multum variare solent codd. inter *descendere, discedere*, quibus ex nostro addere est *discendere*.— (6) Sap. II, 2, 8, 9 : *Umbræ enim transitus est tempus nostrum... venite ergo et fruamur bonis.* — Cf. Hor. *Epist.* II ep. I, 144. « Floribus et vino genium memorem brevis ævi. »

Indisciplinati clementiam Dei refugant,
Strenia (1) sectantes, quasi sola vita sit ipsa.
Si credunt Deo (2) qui promittit vivere semper,
Contra bonum pugnant, quum sit (3) repugnandum iniquo.
Erravimus omnes, manifesto sæculo suasi :
Sed gratia Domini provocamur credere legi.
Propterea venit, et fecit trophæa latenter,
Et fuit homo Deus, ut nos in futuro haberet.
Sed plurimi pereunt, qui putant utrisque placere,
Idolis atque Deo, placeat quum nemo duobus.

XXXV.

Unus est in cœlo Deus cœli, terræ marisque,
Quem Moyses docuit ligno pendere pro nobis.
Unde quidam errant, ignari talia passum,
Non satis intenti mysterio Dei secreto.
Invidia Diaboli mors introivit in orbem;
Quam Deus occulte destruxit, virgine natus.
Qua nativitate excordantur (4) cæci Judæi;
Stultos infatuant, scelere commisso cruenti.
Nemo potest ullum excusamen dicere, postquam
Commodo sit nobis facultas data credendi.
Non venit in vano Dominus in terris e cœlo;
Sed venit ut faceret populum suo nomine dictum.
Quem si quis confessus non erit in ista natura,
Perdit et quod vixit, et in pœnas Herodis se damnat (5);
Aut certe dum sperat, spectans credere canos,
Excluditur diutius ab æterna vita defunctus.
Ergo jam ad illum citius recordari debemus,
Qui nobis post obitum pollicetur reddere vitam.
Insuper hoc addit immortales esse futuros,
Et frui quod oculus (6) non viderat ante videndo.

XXXVI.

Sex millibus annis pervenient ista repletis;
Quo tempore (nos ipsos spero jam in littore portus (7))
Tunc homo resurget, solis in agone reductus (8),
Et gaudet in Deo, reminiscens quid fuit ante;
Qui, sicut audivit fragilis in pristina carne,
Quum sit incorruptus, recognoscit ante promissa.
Quam gloriam mirans homini provenisse sic inquit :
« Qualiter audivi prius, sic singula cerno. »

(1) *Strenia*, eadem ac *strenua* apud Varron *de Ling. lat.* IV, 8. — (2) *Credunt a Deo*, in cod. — (3) *Cum sint*, ib. — (4) *Excordantur.* Commodian. habet *Instruct.* XXI, V, 270. *Excordaris, homo, si putas ut ipsi te salvent.* — (5) Ut potui, edidi hæc impervia luxatissimi codicis : *in pœnas erode damat* vel *clamat?* — — (6) *Oculos*, ib. Cf. Isa. LXIV, 4. — (7) *Portans*, cod. — (8) *Solis in augonere eductus*, ib. Cf. v. 605.

Hæc pariter omnes clamant, ab inferno levati :
« Quemadmodum ante audivimus, ecce vidimus! »
Cedet dolor omnis a corpore, cedet et ulcus (1).
Nec erit anxietas ulla, nisi gaudia semper.
Quisque tribus credit, et sensit unum adesse,
Hic erit perpetuus in æterna sæcla renatus.

XXXVII.

Sed quidam : hæc, aiunt, quando hæc ventura putamus?
Accipite paucis, quibus actis illa sequentur.
Multa quidem signa fient (2) tantæ termini pesti :
Sed erit initium septima persecutio nostra.
Ecce janua pulsatur (3), et cogitur esse
Quæ cito trajeci. Et, Gothis inrumpentibus amnem (4),
Rex Apolion erit cum ipsis, nomine dirus :
Qui persecutionem dissipet sanctorum in armis.
Pergit ad Romam, cum multa millia gentis (5),
Decretoque Dei captivat ex parte subactos.
Multi senatorum tunc enim captivi deflebunt,
Et Deum cœlorum blasphemant, a barbaro victi.
Hi tamen gentiles pascunt christianos ubique,
Quos magis ut fratres requirunt, gaudio pleni.
Nam luxuriosos, et idola vana (6) colentes
Persequuntur enim, et senatum sub jugo mittunt.
Hæc mala percipiunt qui sunt persecuti dilectos;
Mensibus in quinque trucidantur isti (7) sub hoste.
Exsurgit interea sub ipso tempore Cyrus,
Qui terreat hostes et liberet inde senatum.
Ex infero redit, qui fuerat regno præreptus (8),
Et diu servatus, cum pristino corpore notus.
Dicimus hunc autem Neronem esse vetustum,
Qui Petrum et Paulum prius punivit in Urbe (9) :
Ipse redit iterum sub ipso sæculi fine
Ex locis apocryphis, qui fuit reservatus in ista.
Hunc ipsis notis invisum esse mirantur (10),
Qui quum apparuerit, quasi deum esse putabunt.

XXXVIII.

Sed priusquam ille veniat, prophetabit Helias (11),
Tempore partito, medio hebdomadis axe.
Completo spatio, succedit ille nefandus,
Quem et Judæi tunc simul cum Romanis adorant;

(1) *Vulgus*, cod.— (2) *Fieri*, ib.— (3) *Pulsat*, ib.— (4) Cf. *Prolegom.*— (5) *Gentes* cod.— (6) *Varia*, cod.— (7) *Ista*, ib.— (8) *Præceptus*, ib.— (9) Cf. *Prolegom.*, ipsumque Commodianum, qui clarius quam hisce de Nerone prodere se non valuit.— (10) In cod. *Hunc ipse natus invisum esse.* — (11) Cf. Apocal. xi, 3.

Quamquam erit alius quem exspectant ab Oriente.
In nostra cæde tamen sævient cum nece Nerone (1).
Ergo quum Helias in Judæa terra prophetat,
Et signat populum in nomine Christi; de quibus
Quam multi quoniam illi credere nolunt,
Supplicat iratus Altissimum, ne pluat : inde
Clausum erit cœlum; ex eo nec rore madescet.
Flumina quoque iratus in sanguine vertit;
Fit sterilis terra; nec sudant fontibus aquæ,
Ut famis invadat; erit tunc et lues in orbe (2).

XXXIX.

Ista quia faciet, cruciati nempe Judæi,
Multa adversus eum conflant in crimina falsa;
Incenduntque prius senatum consurgere in ira,
Et dicunt Helyam inimicum esse Romanis.
Tunc inde confertim motus senatus ab illis
Exorant Neronem precibus et donis iniquis;
« Tolle inimicos populi de rebus humanis,
Per quos et dii nostri conculcantur, neque coluntur. »
Est ille suppletus furia, precibusque senatus,
Vehiculo publico rapit ab Oriente Prophetas.
Qui satis ut faciat illis, vel certe Judæis,
Immolat hos primum, et sic ad ecclesias exit.
Sub quorum martyrio decima pars corruit Urbis,
Et pereunt ibi homines septem millia plena (3).
Illos autem Dominus quarto die tollit in auras,
Quos illi vetuerunt sepulturæ condi jacentes;
Suscitatque solo, immortales facti de morte,
Quos inimici (4) vix suspiciunt ire per auras (5).

XL.

Territi nec sic sunt, sed magis intra crudescunt
Ad populum Christi, execrantes odio toto.
Induravit enim Altissimus corde nefandos,
Sicut Pharaoni prius induraverat aures.
Hic ergo rex durus et iniquus Nero fugatus
Pelli jubet populum christianum ipsa de Urbe.
Participes autem duo sibi Cæsares addit (6),
Cum quibus hunc populum persequatur diro furore.
Mittunt et edicta per judices omnes ubique,
Ut genus hoc hominum faciant sine nomine Christi;
Præcipiunt quoque simulacris thura ponenda,

(1) *In nostra crede* cod. Hæsi an foret post hæc legendum : *sævient nece cum nerone.*— (2) Apoc. xi, 6. — (3) Apoc. xi, 13. — (4) *Inimicis vi suspiciunt*, in cod. — (5) Apoc. xi, 11. — (6) *Cæsaris audit*, cod.

Et, ne quis lateat, omnes coronati procedant.
In ista historia si fidelis ire negavit,
Feliciter exit : sin vero, de turba fit unus.
Nulla dies pacis tunc erit, nec oblatio Christo;
Sed cruor ubique manat, quem describere vincor :
Vincunt enim lacrymæ, deficit manus, corda tremiscunt.

XLI.

Quamquam sit martyribus aptum tot funera ferre,
Per mare, per terras, per insulas atque latebras
Scrutanturque diu, execratas victimas ducunt.
Hæc Nero tum faciet triennii tempore toto,
Et anno dimidio statuta tempora complet.
Pro cujus facinore veniet vindicta lethalis,
Ut Urbs et populus ille cum ipso tradatur,
Tollatur imperium quod fuit inique repletum,
Quod per tributa mala diu macerabat omnes.
Exsurget iterum hostis (1) in clade Neronis,
Rex ad Orientem, cum quatuor gentibus inde,
Invitatque sibi quam multas gentes ad Urbem,
Qui ferant auxilium, licet sit fortissimus ipse,
Implevitque mare navibus cum millia multa :
Et si quis occurrerit illi, mactabitur ense;
Captivatque prius Cyrum et Sidona subactos;
Nam inde finitimæ (2) gentes terrore fatiscunt.
Hinc lues, hinc bella, hinc fames, hinc nuntia dura;
Miscenturque simul, quo fiat turbatio mentis.

XLII.

Interea fremitum dat tuba de cœlo repente,
Cujus omni loco sonitus præcordia turbat.
Videbitur et tunc igneus (3) quadriga per astra,
Et facula currens nuntiet gentibus ignem.
Siccatur fluvius Euphrates denique totus,
Ut via paretur regi. Cum gentibus illis
Persi, Medi, simul Chaldæi, Babylonii venibunt,
Immites et agiles, qui nesciant ulli dolere (4).
Hic ergo exoriens quum cœperit inde venire,
Turbaturque Nero et senatus proxime visum;
Exibit ille tres Cæsares resistere contra :
Quos ille mactatos volucribus donat in escam;
Exercitus quorum necesse est victorem adorent.
Quumque redeuntes in Urbe, mente mutata,

(1) *In histis*, cod. — (2) *Finitimas*, ib. — (3) *Igne*, ib. — (4) *Dolere*, ib.

Spoliant templa, et quidquid est intus in Urbe
Diripiunt, mactantque viros ; ingenti cruore
Novissima inundant, adigunt incendio fracta (1) ;
Ut neque vestigium ejus appareat ultra.
Cujus in exitio tabescunt corda potentum,
Nec se adinveniunt iniquos in tempore bruti (2).
« Hæc quidem gaudebat, sed tota terra gemebat.
Vix tamen adinvenitur illi retributio digna.
Luget in æternum, quæ se jactabat æterna ! (3) »
Cujus et tyranni jam tunc judicantur a Summo.
Stat tempus in finem, fumante Roma, maturus ;
Et merces adveniet (4) meritis partita locorum.

XLIII.

Inde tamen pergit victor in terra Judæa,
Quem ipsi Judæi spectant vincere Romam.
Multa signa facit, ut illi credere possint,
Ad seducendos eos, quoniam est missus iniquus.
Quem tamen e cœlo increpat vox credita Summi.
De Persida homo, immortalem esse se dicit:
Nobis Nero factus, Antichristus ille Judæis.
Isti duo semper prophetæ sunt in ultimo fine.
Urbis perditio Nero est hic terræ totius :
De quo pauca tamen suggero, quæ legi secreta.
Displicet interea jam sero Judæis et ipsis ;
Susurrantque simul quoniam sunt fraude decepti,
Et clamant pariter ad cœlum voce deflentes,
Ut Deus illis subveniat verus ab alto.
Tum Deus omnipotens, ut terminet cuncta quæ dixi,
Producet populum celatum tempore multo :
Sunt autem Judæi, trans Persida, flumine clausi,
Quos usque in finem voluit Deus ibi morari.
Captivitas illos ibidem redegit, ut essent
Ex duodena tribu novissimi (5) : ibi morantur.
Mendacium ibi non est, sed nec odium ullum (6) :
Idcirco nec moritur filius suus ante parentes ;
Nec mortuos plangunt, nec lugent (7) more de nostro ;
Exspectant vitam (8), resurrectionemque futuram ;
Non animal (9) ullum vescuntur additis escis ;
Sed olera tantum, quod sit sine sanguine fuso.

(1) Vix aliquid sani remansit in isto versiculo : *novissima enudam adigunt incendio facta.* — (2) *In quos in tempore bruti* Cod. Etsi nullus dubitem quin legere sit : *Iniquos*, non inde facilior sensus mihi patuit. — (3) Cf. Apoc. XVIII–XIX. — (4) *Advenient* in cod. — (5) *Nove semis*, in cod. — (6) *Sed neme odium ullum*, in cod. Utrum legendum foret *nemesis*, aut *neve*, aliove modo, anticipibus nobis aqua hæsit, et adhucdum hæret.—(7) *Nec lugunt*, ib. — (8) *Quoniam*, ib. — (9) *Non animam ullum*, ib.

Justitia pleni inlibato (1) corpore vivunt.
In illis nec genesis exercet impia vires;
Nec febres accedunt in illis, non frigora sæva;
Obtemperantque universa candide legis
Quæ nos et ipsi sequemur pure viventes.
Mors tantum aderit (2) et labor; nam cætera surda (3).

XLIV.

Hic erit (4) populus, qui nunc est extra repostus (5);
Siccato fluvio repetet in terra Judæa;
Cum ipsis et Deus veniet implere promissa;
Qui per totum iter exsultat Deo præsente.
Omnia virescunt ante illos, omnia gaudent;
Excipere sanctos ipsa creatura lætatur :
Omni loco fontes exsurgunt, escæ parati,
Qua graditur populus, Summi cum terrore cœlesti.
Umbraculum illis faciunt nubes, ne vexentur a sole;
Et ne fatigentur, substernunt se montes et ipsi.
Præmittitur enim ante illos angelus Alti,
Qui ducatum eis pacificum præstet eundo.
Hi sine labore leviter gradiuntur euntes,
Et quasi leones qui transeunt, omnia vastant.
Nec gens (6) ulla quidem poterit resistere contra,
Si bellum intulerit, cum sit Deus ipse cum illis;
Expugnant gentes, civitatesque deponunt.
Permissione Dei, viduant colonias omnes;
Auro vel argento locupletanturque prædando.
Et sic honestati, hymnos pariter que decantant.

XLV.

Mox autem properant sanctæ civitati paternæ (7),
Expavescet enim terribilis ille tyrannus,
Et fug[iet in rub]ore, ac v[eniet cum exer]citu magno :
Unde rapit populum, ut stet quasi [vir unus] pugnans (8).
Quum properant autem exerc[itus] Dei, rebelles
Sternunt[ur]que solo, ab angelis prælio facto.
[Unus et] alter ipsius et [ambo] prophetæ (9) mittun[tur]
[Qui mercede bonos moneant, male] pœna viventes
Quorumque priores præposi[ti] sive legati
In loco servorum Sancti rediguntur iniqui.

(1) *Inlivato*, ib. — (2) *Aderat*, ib., cætera ut ibid. — (3) *Surda*, inaudita. Sil. Ital. VI, 75, etc. — (4) *Erat* in cod. — (5) *Repositus*, ib. — (6) *Legis*, ib. — (7) Incidimus jam in membranam ævo et madore adeo corrosam, ut interdum nil nisi evanidum exstet. — (8) *Pugnans*, in cod. Cuncta uncinis inclusa conjectando, vel exesam scrutando membranam, restituimus: hiant plura, manumque emendatricem alia desiderant. — (9) Eo usque vetustate exstincta sunt apicum frustula, ut alius forte legat : *Pseudoprophetæ*. Cf. *Prolegom.*

Interea [sed et hi] intrant in colonia sancta,
Quod ex promisso capiunt (1), sine fine lætantes;
Exorant Deum pro mortuis ut resurgant,
Quod ipsi promisit olim de Anastasi prima (2).
Incipiet Deus jam tunc, inimicis irasci,
Statutusque dies quoniam advenit iniquis.
Quum cœperit autem mundum judicare per ignem,
Devitatque pios, et cadet super impios ignis.
Vix remanent pauci, qui referant talia facta;
Et qui reservantur, ut serviant justis evadunt.

XLVI.

Post persecutionem Sanctorum et funera tanta,
Imminet ut veniat dies detestabilis, ardens :
Ecce canit cœlo rauca tuba (3) ubique resultans,
Quæ pavitat (4) totum orbem, in ruina cadentem.
Sol fugit incaute, subito fit noctis imago,
Et Deus exclamat « Quamdiu me ferre putasti? »
Cujus signo dato, pestis ruet æthere toto :
Cum strepitu tonitrui descendit impetus ignis.
Tunc aliud atque aliud fulmen jactatur ab astris,
Ignea tempestas furit (5), reservata tot annis :
Rugit pestifera clades, tremit excita tellus;
Nec qua se vertat (6) providet gens omnis humana.
Stellæ cadunt cœli, [judi]cantur astra nobiscum.
Turbantur cœlicolæ, agitur dum secli ruina.
Suppetium tunc nullum erit, et clamor inanis;
Non navis accipiet hominem, nec ulla latebra,
Nec illis subveniunt quos ante pro magno colebant.
Quisque sibi satagit, sed nihil proficiet illi :
His tantum proficiet qui fuerint Christo notati.
Quos (7) ad illos erit, nam cæteris pœna lethalis;
Pars incredulorum servatur, molliter usta,
Ut genus ipsorum iterum se in ultimo plangat.

XLVII.

Quocumque se vertunt homines, vis ignea fervet.
Aer (?) ipse mundi qui placebat, ante crematur.
Quos strepitus (8) cœli ingruentes fulmine dicam,
Quum ira, tot annis collecta, funditur omnis?
Hinc ignis, hinc tonitrua, hinc turbines, tota mala fervent (9),
Rapiturque polus subitæ mortis in umbra.

(1) *Ex promissa capiant*, in cod. — (2) Apocal. xx, 5. — (3) *Rauca sed*, ib. — (4) *Pavida*, ib. — (5) *Fugit*, ib. — (6) *Avertat*, ib. — (7) Sic cod. forsan *Pax*, quæ et Christus intelligitur. — (8) *Quod strepitus*, ib. — (9) *Fervunt*, ib.

Partim terra tremens laxat fu[nebria claustra]......
[Partim] tonitrua disrumpunt mœnia [mundi] (1)....
....
....

(1) Hilarius habet infra v. 57 :

Volitant per mœnia mundi.

Evanida jacent carmina circiter XL; hic illic emergunt apicum delineamenta et veluti disjecta membra poetæ : at vel ea fragmenta, ne pereant, juvat colligere, quæ si ad vivum expresseris restitueris que, eris mihi magnus Apollo.

.... sicut pulvis in auras
.... saxa volant........ tecta domorum.
.... vastantur patriæ, contremet civitas omnis
.........vestigio tradat tot crepitus, tantus fragor est.
Quis potuit ferre aut ... naufragia tanta......
Quid misera mater faciet hunc parvolo dolci?
Aut si pater na.......iet, quid proficiet illi
.... refugis Domini..... sine Christo...
Quorum et læta sors judicantur pie flentes
.... mugitibus.........
.... læta cœlestia................
Tum.......... mundabit.................
.... de cœlo videtur
quum illo descendunt angeli...............
Rumpuntur et tumuli, exsurgent corpora
.... et portant..............
Viventes suscitati...................
.... videbunt gloriam ejus,
Quem crucifixerunt, sed denuo mundus
.... miser...............
Illis testis est.............. negatus ab illis
Primus................. sisti........
.... invidia canimus..........
.... cum Justi...........
In inferno cremantur..................
....
....
.... in umbra mortis abibit.
Hic utique poterat......................
.... ducenda......................
Cæteri qui............... in adversis......
.... de duobus..... populis
....
.... et majus est..........
....
......
..... EXPLICIT TRACTATUS SANCTI EPISC.....

SANCTUS HILARIUS

PICTAVENSIS EPISCOPUS.

I.

TRACTATUS IN EPISTOLAM AD GALATAS.

SYNOPSIS ARGUMENTI.

I. Summa totius epistolæ paucis perstringitur. Datur scribendi causa : — II. Venerunt nempe quidam ad Galatas, nullam sine legis observantia in Christo esse justitiam asseverantes; — III. Eoque spernentes Paulum, quod ipse scilicet contemneret legem, quam cæteri potiores apostoli videbantur commendare. — IV. Quibus ergo Paulus, uti per singula ab interprete Hilario explicabitur, responsurus, Galatas docebit post Christi adventum, data lege nova, veterem non esse custodiendam.

INCIPIT ARGUMENTUM.

I.

Beatus apostolus Paulus fidem quæ in Christo est evangelizans, venit ad gentem Galatarum (1). Quos et per gratiam Sancti Spiritus ita sua illuminavit doctrina, ut etiam credentes non modo baptizarentur, sed etiam Sancti Spiritus gratiam (2), ad instar cæterorum fidelium, assequerentur. Quidam vero ex Judæis, qui Christo credide-

Ex codice corbeiensi, Montifalconio sæculi IX, olim inscripto num. LI, nunc in Bibliotheca Ambianensi asservato, præfixis n. 87 et sequenti titulo : *Expositio sancti Ambrosii in epistolas B. Pauli.*

(1) *Galatharum* in codice passim, nec tamen constat hoc scribendi genus. (2) Per *Spiritus Sancti gratiam* in primis intendit visionum dona ac virtutum, quas primævi fideles miris modis exerce-

rant, prava ducti æmulatione, multam sollicitudinem expendebant ad hoc · ut suaderent illis qui ex gentibus crediderant, etiam legis servare mandata.

II.

Est autem argumentum hujus epistolæ plurima in parte concordans illis quæ in secunda ad Corinthios epistola expressa esse videntur; si quis tamen ejus argumentum veraciter cum istius epistolæ argumento comparare voluerit. Venerunt ergo hi et ad gentem Galatarum, plurimum derogantes apostolum Paulum (1), cupientes modis omnibus legis firmare decreta; dicentes, quod nullum juvamen ex ea fide quæ in Christo est, poterant credentes assequi, si non etiam et legis mosaicæ impleverint decreta. Dicebant enim quia et primum lex a Deo data sit, ea ratione ut custodientes eam, bonorum ab ea percipiamus fruitionem; utpote justi, et qui opere ipso legis impleverimus decreta. Si vero negligendam existimaverimus esse legis custodiam, indubie divinæ subjiciemur sententiæ.

III.

Dicebant autem et apostolos omnes qui fuerant cum Christo, vehementer legis custodiam cum omni servare diligentia. Hæc autem dicebant, ut legis quidem auctoritatem omni virtute augerent; gloriam vero Pauli modis omnibus abolerent: derogantes ejus doctrinæ, ac dicentes, « Quod non verisimilis hic cæteris esset apostolis. Nec enim est fas, ut tantos relinquentes, isti uni et soli velitis intendere. » Adjicientes etiam dicebant, « quia illi quidem discipuli fuerant Christi; et cum eo per omne tempus conversati sunt; et ab eo omnes dogmatum scrupulositates sunt edocti. Hic vero idem Paulus Christum nec ab eo discere quidquam potuit; sed horum ipsorum fuit discipulus. A quo enim altero potuit discere veritatem, postquam Christus in cœlum ascendit! Itaque modis omnibus convenit non huic intendere talia docenti, sed cæteris apostolis, apud quos multa sollicitudo erga legis observantiam esse invenitur. »

IV.

His sermonibus suaserunt Galatis, qui ex gentibus Christo crediderant (2), detrahentes eos a Beato Paulo, ac docentes eos qui et baptisma ab eo perceperant, et diversas gratias fuerant assequuti, ut legitimæ observationi succumberent (3); in tantum ut quidam eorum circumcisionem carnis accipere acquievissent. Quo facto, Apostolus, de tali gesto probata, ut convenerat, ferventi æmulatione, scribit ad eos hanc epistolam; ad omnia quæ ab adversariis de eo dicta fuerant, prudenter respondens, et comprobans quod enimvero illa quæ de se fuerant dicta, vana essent. Cum debita vero modestia instruxit eos, ac docuit quod post Christi adventum minime conveniat legis inservire custodiæ. Docebit autem nos cautissime de singulis his illa interpretatio quæ, Deo auctore, suo ordine explicabitur in subsequentibus.

bant. Cf. infra num. XXXII. (1) *Paulum.* Accusativo Hilarium gaudere sciunt qui illum legerunt: hinc caute codicem correximus, etsi, veterum librorum instar, passim et mendose habeat casum accusandi pro cæteris obliquis. Sic paulo supra : *Cum istius epistolæ argumentum*; et subinde *cum omni servare diligentiam.* Hæc semel monuisse sat erit. — (2) *Crediderant, docentes eos beato Paulo qui et baptisma*, sic manu prima scriptum. Quæ dedimus, in margine invenimus, secundis curis suppleta et emendata. (3) *Succumberent*, Hilarius *De Trinitate*, lib. II. 7. col 792, d. *Naturæ sermo succumbit*, cf. infra VIII.

SYNOPSIS LIBRI PRIMI.

V. Exponit interpres D. Pauli apostolatum non esse ex hominibus, nec per hominem; — VI. Sed per Deum Patrem et Jesum Christum redivivum. — VII. A quo apostolus missus est, qui in sæculo hoc maligno doceret, — VIII. Legem vel ante Moysen datam, ut a peccato declinetur, tollendam vero in futuro sæculo.

— IX. In vita nempe beata, quæextra omnem legem et peccatum consistit. — X. Lex autem alia jam non est, præter evangelium, — XI. Idque Paulo ex revelatione agnitum. — XII. Ipse enim de cœlo per gratiam vocatus, — XIII. Nihil a cæteris didicit apostolis; — XIV. Eadem tamen ac illi prædicasse se, quum Petrum adiit, probavit; — XV. Eadem et quando cum discipulis convenit. — XVI. Adversariis ergo neque ad horam cessit. — XVII. Interjecta subinde Titi memoria, — XVIII. Definitoque inter Petri et Pauli apostolatum discrimine, — XIX. Pauca de pauperum cura interserit; — XX-XXI. Multusque est interpres in celeberrima Cephæ sive Petri (sic enim habet) et Pauli controversia, quæ verane fuerit, an simulata, non ita decernit, quin Petro interim primatum egregie vindicet. — XXII. Resumptis quæ disseruit, summam rei iterum aggreditur: quid nempe lex, quid fides? — XXIII. Quænam, juxta Dei consilium, humana conditio? Cuique hominum est natura mortalis simul et immortalis, liberum propriæ voluntatis arbitrium et rationabilitas in cognitione boni et mali constituta: ex omni demum parte, infirmitas. — XXIV. Hinc asserta gratiæ necessitate, habitoque legis et fidei discrimine, — XXV. Colluctantem secum hominem inducit. — XXVI. Præsentisque vitæ vices eleganter opponit alterius ævi perennitati, peccato numquam contaminatæ. — XXVII. Legis iterum et gratiæ dispensationi insistens, — XXVIII. Quanto sit hæc illa præcellentior edisserit. — XXIX-XXX. Moriatur ergo necesse est quisque legi, carni, sæculo, vita vero immortali vivat in nobis totus et unus Christus. — XXXI. Unde ergo tanta Galatis insania, retrogressis quippe, Christum licet præ oculis quasi crucifixum suscepissent; — XXXII. Licet spiritus virtutem experti, tantaque propter Christum passi! — XXXIII. Nonne per fidem facti et filii Abrahæ? — XXXIV. Alterutrum igitur eligendum, aut in Christo benedictionem assequi, aut in lege sub maledicto manere. — XXXV. At Christus in cruce pendens sustulit maledictum. — XXXVI. Et testamento confirmavit benedictionem, — XXXVII. Sola in ipsum fide consequendam. — XXXVIII. Quid ergo lex? prævia per angelos manuductio ad Christum; — XXXIX. Imbecillium fulcimen, quo peccata vitent; — XL. Euntibus facem, non auxilium præbet. — XLI. Alioquin superflua jam et fides et gratia et promissio. — XLII. Judæis vero præeuntibus, lex et prophetæ gentibus viam parabant. — XLIII. Supereminet ergo gratia; — XLIV. Qua adoptamur in filios et hæredes Dei; — XLV. Qua omnes in Christo unum sumus. — XLVI. Prout idipsum in mystica baptismatis forma ostenditur. — XLVII. Adducta exinde parvulorum et adultorum comparatione, utriusque fœderis ratio aperitur. — XLVIII. Nec obvia omittitur occasio filiorum adoptionem mirum in modum extollendi. — XLIX. Jure igitur concludit solam fidem quæ in Christo est, posthabita lege veteri, esse servandam.

INCIPIT LIBER PRIMUS.

V.

Paulus apostolus, non ab hominibus neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem, qui suscitavit eum ex mortuis. [Cap. I. ỳ I.]

Diximus etiam et in superioribus, argumentum explicantes, quod adversarii ad destructionem Pauli plurimam abusi fuissent derogationem; dummodo ejus evacuarent gloriam, sicque doctrinam ejus repudiare facerent. Necessarium enim erat, ejus opinione imminuta, simul etiam et doctrinæ ejus titulum aboleri. Propter hoc et ipse cogitur de illis quæ erga se sunt satisfacere, arguens adversarios universa fuisse mentitos. In quibus et demiratione digna est apostolica prudentia, quem ad modum sua firmans, nullo in loco gravis aliquibus visus est exstitisse; sed quasi qui pro se satisfacere sit coactus, ita sub specie referentis universa simpliciter et absolute dixit (1). Quod et protinus ab ipsa præfatione custodisse reperitur.

(1) *Absolute dixit.* Si vox ulla præ cæteris hilariana merito nuncupari debet, eam velim habeas in hoc verbo *absolvere*, cunctisque ex hoc fonte derivandis. Hinc passim in edito Hilario reperire est: *Absolvere sermonem, linguam; absolutio veritatis, absoluta perfectio, absolutio* pro *perfectione, absolutissima majestas; absolutio hominis perfecti,* quasi *integritas; absolutæ et faciles mentes; absolutum* idem quod *perspicuum; in absoluto est* id quod patet; *absoluta in Deo* omnia. Sexcenta id generis habes col. 3, b, c. 6, e, 29, c. 31, d. 34, b. 33, c. 54, d. 71, b. 92, c. 97, c. 101, b. 108, a, c. 115, a. 252, d. 689. b, c, d. 701, c. 766, a. 768, a. 777, b, c. 779, a. 781, c. edit. Paris. 1693. His sistendum ultimis, quæ loco ipsimet nostro nemo non videt quam sint similia: *Fidem dictorum universorum absoluta... prædicatione confirmantes.* 785, b. Usque adeo Hilario solemnis est ea loquendi consuetudo, ut eam a limine singulorum ejus operum facile deprehendas. Sic in prologo *super Psalmos* habes col. 4, a. *absolutum enim est.* col. 5, b. *prophetat, absolvit;* et ibidem c. *per sacramentum... absolvit.* col. 6, f. *absolutissime*

Dicebant enim adversarii discipulum eum fuisse beati Petri, et cæterorum præcellentem illorum doctrinam (1), ut per omnia ab istius doctrina abscedentes, legis confirmarent observantiam, utpote necessariam; quam etiam et cæteri apostoli, ut in Judæa commorantes, ob aliorum utilitatem servare necessario cogebantur.

Non dixit secundum suam consuetudinem: *Paulus apostolus Christi*, aut *Dei;* sed interjecit : *non ab hominibus*, *neque per hominem,* idipsum quidem dicens, quod non hominis causa apostolatus illi exstiterat. Dividit autem illud, ut ostendat ipsa multitudine narrationis nullo modo illos verum dixisse (2).

VI.

Denique adjicit: *sed per Jesum Christum et Deum Patrem;* in commune ponens illud quod dixit per idem : *et in Patrem, et in Jesu Christo.* Non enim dixit : *et a Deo;* sed simpliciter : *et Deum Patrem, per Jesum Christum;* pariter illud complectens. Optime autem usus est et dilectione qua adjicit, dicens : *qui suscitavit eum ex mortuis.* Novitatem enim designare cupit futuræ vitæ, cujus primitiæ dominica exstitit resurrectio; in qua locum nullum habere potest legis observantia. Nec enim circumcisio, nec sacrificium, nec temporum custodia locum ullum habere poterunt, tum quando immortalem illam vitam perceperimus per resurrectionem.

Deinde quia et multi volebant differentiam ejus ostendere, ex comparatione scilicet cæterorum apostolorum, quasi qui et unus idem et solus sit, non debere cæteris hunc vel præhonorari, vel exæquari, ait :

Et qui mecum sunt omnes fratres, ecclesiis Galatiæ [v. 2]. Ostendens quod multi sunt etiam cum ipso apostolo communicantes ei in hac doctrina.

VII.

Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino nostro Jesu Christo [v. 3]. — Hoc quidem posuit consuete. Connectit vero alia, præter consuetudinem, illa quæ sibi convenire præsens ad argumentum existimabat.

Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos ex præsenti sæculo maligno (3), *secundum voluntatem Dei et Patris nostri, cui gloria in sæcula sæculorum, amen* [v. 4, 5].

Ad eos qui opinantur ex his dictis posse ostendere quod natura est aliqua vel mala vel maligna, quod non est præsentis temporis longam de istis facere prosecutionem, alio sermonis exstante proposito (4), tantum sufficit dicere, quod sæculum non est natura, quæ in sua possit agnosci substantia (5). Sæculum autem dicitur omnis temporum prolixitas vel distantia, qualitercumque fuerit excogitata, sive in modicum, sive in majus. In modicum quidem, sicut est nostra vita, quam ita vocat *sæculum nostrum in illuminatione vultus tui* (6). In

docemur. Sic libros *de Trinitate* ab his fere sanctus doctor exorditur : *Si hic optimus et absolutissimus vitæ humanæ usus*, col. 766, a. Sic demum, ut commentarium hunc cum cæteris concordare constet, super primum caput *epistolæ ad Romanos* legimus : *absoluti sunt.* Inter Ambrosii *opp.* t. II, append., col. 28 d. et paulo post, eodem plane sensu hilariano : *ut absolutius doceat;* eodem, inquam, quo præsenti commentario in *Epistolam ad Galatas* ecce præfigitur : *absolute dixit.* His ergo immorari non pigeat, quum inde nonnullius pretii titulus eruitur primus, quo opus hoc insigne magno Pictavensi episcopo jure ascribamus. Cf. *ad Ephes.* num. V, VI, XIX. Passim in *Ep. ad Philemonem.* — (1) *Et cæterorum ut præcellentem illorum doctrinam per omnia*, Codex, interturbato, ut reor, ordine. — (2) *Dixisse.* Lanfrancus, ferme unus quem sciam perpauca de hoc commentario excerpsisse, in sua super Paulum catena inseruit quæ sequuntur : *idipsum dicens dividit, ut ostendat*, usque ad hæc *dixisse. Biblioth. Patr.* Lugdun., t. XVIII, col. 693, b. — (3) *De præsenti sæculo nequam* Vulg. plura deinceps allegare supersedemus, quibus pateat (videsis *prolegomena*), hujus commentarii versionem a Vulgata differre, ævoque antehieronymiano esse referendam. — (4) *Proposito.* Hæc Manichæorum placita Hilarius impugnat infra, et alias inter edita opp. col. 123, 154, 199, 219, 221, 790. Eadem tetigisse videtur in commentario *Epist.* I *ad Cor.* cap. XI, 26, ubi de eucharistico sacrificio dogma statuens catholicum, præclarum hinc in Manichæos argumentum petit. — (5) *Substantia*, vox illa tunc temporis tantopere decantata, ab Hilario plerumque intelligitur *essentia*, *res quæ in se subsistit*, quo sensu græce οὐσία; quandoque sonat *soliditatem*, quandoque *subsistentiam*, *perennitatem.* Col. 1181, d. *Substantiam permanendi habet sol.* Quæ apprime locum nostrum illustrare videntur. — (6) Ps. LXXXIX, 8.

magnum vero, sicut quando omnem dicit distantiam illam, quæ est ab evangelii constitutione usque ad secundum Christi adventum; quod erit in consummatione præsentis vitæ, de qua in evangeliis Dominus ait, « quod *Ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi* (1). » Quod enim et *instans sæculum* (2), apostolus alibi dicit; sic vocans illud, quasi qui in eo etiam præsentem hanc vitam vivamus. Quem ad modum ergo videbimus distantiam, quæ nec in substantia sua esse videtur, nec bona esse, nec mala secundum suam potest esse naturam? Sed illud quod vult apostolus ad præsens dicere, ob propositam nobis interpretationem explicare justum censemus.

VIII.

Primus homo, at ubi factus est, si immortalis mansisset, præsens utique non esset vita: eo quod nec finem idem haberet vitæ, immortalis manendo. Verum quia mortalis factus est per peccatum, præsens vocatur vita item *instans vita*, in comparatione futuræ illius vitæ, quam in ultimo fieri exspectamus. In hac igitur vita, quia peccare possumus, lex nobis est necessaria, qua prohibeamur ab illis actibus, quæ nobis non conveniunt. Nam et ante legem Mosaicam erant legitima quædam apud homines, quæ secundum Dei sapientiam data (3) inerant nobis. Non enim nobis liceat homicidium facere, neque adulterium, neque furtum, neque aliud inconveniens. In futuro vero sæculo, neque lex erit nobis necessaria, neque observantia alicujus præcepti: eo quod ab omni peccato liberi, per gratiam Sancti Spiritus custodiemur. Ostendens itaque Apostolus quanta sit differentia de illis qui secundum Christum sunt, et de illis qui secundum legem sunt, hæc posuit, volens dicere: « quod data quidem erat lex; peccatum vero non erat ablatum, sed et valde versabatur in nobis: eo quod et per singula prævaricamus momenta, quandoquidem ista, quando vero illa contra legis decreta agentes. Nec erat quicquam quod nos posset a peccato liberare; sed ipsa naturæ imbecillitas attrahebat nos ad peccatum. Christus vero veniens, et mori succumbens pro nobis, et exsurgens, in commune omnibus beneficium præstitit, donans nobis per se etiam resurrectionis communionem. »

IX.

Liberavit enim nos a præsentis sæculi vita, in qua multa de illis quæ non conveniebant agere videbamur; constituitque nos in spe futuræ vitæ, quoniam et servi ultra exspectamus, in immobilitate persistentes, et in impassibilitate extra omne consistentes peccatum; quod nullo modo præstare nobis lex valuit (4). Ultra ergo nec legis indigemus custodiam, nec præceptorum constitutiones ullas (5). Quod et bene constringens atque confirmans, adjicit dicens: *Secundum voluntatem Dei et Patris nostri.* Utique non solum magnitudine rerum, sed et adjectione (6) volentes Dei voluntatem suadere; illis qui hæc incessanter proponere attentabant, dicentes quod Dei est lex. Ostendebat enim sufficienter quod necessarium est in his perseverare, quæ sub differentia multum superiora esse legi ostendebantur. Deus enim sic illa voluit fieri, eo quod melius quidem nobis fieri comprobavit. Hæc, ut dixi, conjunxit illi dictioni qua dixit: *Gratia vobis et pax a Deo Patre et Domino nostro Jesu Christo.* Quod etiam et competenter præcedentibus: incipit vero in subsequentibus verba ad eos depromere (7).

X.

Miror quod sic tam cito transferimini ab

(1) Matth. xxviii, 20. — (2) Rom. viii, 38. — (3) *Sapientiam datam* cod. — (4) *Lex valuit.* Hæc pene exscripsit Lanfrancus: *Liberavit nos Christus a præsentis — conveniebant, fiebant; constituitque in spe futuræ vitæ, quod nullomodo præstare valuit lex.* Loc. cit. b. — (5) *Nec constitutiones ullas* cod. Concordat Corbeiensis cum Lucensi codice pervetusto, qui, monente Maffeio in Hilarii editione Veronensi, t. ii, col. 169 ad not. 3, passim habet *indigere* aut *carere* cum accusativo. His Noster videtur ἑλληνίζειν: Sic enim græce: τί ὑστερῶ; nec e latinis unus omnino est Plautus qui eadem consuetudine dixerit: *id quod amo, careo.* In Curc.—(6) *Ut non solum magnitudinem rerum, sed et adjectionem* cod. — (7) *Deprimere,* ib.

eo qui vos vocavit, in gratiam Christi, in aliud evangelium [v. 6]. Conveniens principium novitati factorum : sic enim posuit *miror,* quasi quia et res accidit, quæ numquam fieri credebatur (1). Alienos enim mores et consuetudines habemus demirari. Sed et per singula verba auxit illic cito atque adjecit, *transferimini.* Non dixit *transducimini*, sed *transferimini;* quasi exanimes aliquos, et qui animi motum non habeant (2). Et quod ait : *ab eo qui vos vocavit in gratiam Christi,* ut ne viderentur a Christo tantum discedere, sed et a Deo, adjecit illis omnibus : *in aliud evangelium;* ut videatur plenaria pietatis (3) esse translatio; et ne videretur concedere esse aliud evangelium adjecit :

Quod non est aliud. Quomodo dixit ergo *aliud? nisi sunt quidam qui conturbant vos, et volunt convertere evangelium Christi* [v. 7]. Transductionem vero evangelii aliud evangelium esse dixit.

Deinde adversus eos qui personas Apostolorum illis opponendas esse existimabant, addidit : *Sed et si nos;* ut ostendat quod non illis se præponit, sed veritatem vindicat (4); excepta qua, nec se ipsum esse aliquid existimabat.

Unde et illud auget : *Aut angelus de cœlo.* — *De cœlo*, adjicit, ut neque loci dignitas, neque personæ conjunctio exæquari umquam veritati posse existimetur (5);

Evangelizaverit vobis præter ea quod evangelizaverimus (6) *vobis, anathema sit* [v. 8]. Et ne videretur futuræ quodammodo tantum pondus sententiæ expressisse, qua neque angelis parceret :

Sicut prædiximus, et nunc iterum dico : siquis vobis evangelizaverit præter quod suscepistis, anathema sit [v. 9]. « Si omnes, sive nos, inquit, sive invisibiles virtutes, quæ prædictæ veritati adversa, docere videntur nullius digna sunt momenti. »

XI.

Dein transiturus ad sui defensionem, ut ostenderet se (7) quia pro veritate hujusmodi verba depromsit, nullius momenti illos qui sibi derogaverant existimans. *Modo enim hominibus suadeo, an Deo? aut quæro hominibus placere?*

Et ostendens ex rebus ipsis quod nulla hujusmodi cura est, illi adjecit : *Si enim adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem* [v. 10].

« Igitur tunc hominibus placebam, quando pro lege universa agebam; quæ nullius momenti feci, eo quod Christo ulterius servire me probavi. »

Notum enim vobis facio, fratres, evangelium quod evangelizatum est a me, quod non est secundum hominem [v. 11]. « Illa igitur quæ erga me sunt nota vobis facio, ut non humana me quadam adinventione doctrinam quam abutor (8) præsumsisse existimetis. »

Unde ergo habes illam acceptam?

Nec enim ego ab homine suscepi illud,

(1) *Conveniens — Credebatur.* Lanfrancus ib. — (2) *Non dicit : transducimini — habeant.* Ibid. c. idem quæ subinde sequuntur habet : *ut ne viderentur a Christo tantum discedere, adjecit a Deo.* — (3) *Pietatis.* Hilario usitata vox, ut omnem rei christianæ rationem totiusque religionis institutum designet; cf. edit. opp. col. 770, *e. Pietatis professio*, col. 775, c. *Sub unius Dei pia professione*, et infra num. XVII. *Quæ sunt pietatis continua*, et alias num. XV. — (4) *Hoc dicit ut ostenderet, quod non se illis præponit, sed ut veritatem vindicat* (vindicet?) Lanfrancus ib. e. — (5) *Hoc adjecit, quod neque loci dignitas, neque personæ* (sic) *veritati exæquaretur*, id. ibid. — (6) *Evangelizamus*, cod. utique corrigendus ex græco : εὐηγγελισάμεθα. In primis enim Hilarius græcam litteram fideliter expressit. Hinc mox ubi Vulgata legit, *accepistis;* Noster, *suscepistis*, adhærens græco : παρελάβετε. Tum subinde v. 10. *Si enim adhuc hominibus...* verbum verbo ea reddidit : εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις... — (7) *Ut ostenderet se qui pro veritate hujusmodi verba deprompsit — existimans.* Lanfrancus, loc. laud. — (8) *Doctrinam quam abutor.* Ad hæc notanda duo : primum, haud insolitum esse cum accusativo τὸ *abuti*, sive apud poetas veteres, maxime comicos, sive apud Christianos scriptores; unum e nostris afferam; Commodianum in *Instruct.* LVI : *abuteris domini mandata.* — Alterum, Hilario non esse in vitium singulare vertendum quod in bonam partem verbum *abuti* acceperit. Absolute enim significat *in usum plenum convertere, consumere, plane uti.* Cf. Sallust. Catil. XIII. Q. Curt. lib. VIII, 7, 11. Tit. Liv. XXVII, 46. Columell. VII, 9. Quin ipse Tullius, *de nat. Deor.* II, 60. *Nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur.* Et Quintilianus, quem Hieronymo teste Hilarius præ cæteris æmulatur, scripsit : *potest videri hoc nomine recte abusus.* At Christianis litteris nihil eo sensu familiarius. Conf. Hieron. *Adversus Jovin.* edit. Martian. t. I, col. 47. Paulin. Nol. *epist.* XXVII. Adhelmus

neque didici illud, sed per revelationem Jesu Christi [v. 12].

Deinde et exprobationem rebus ipsis implet, referens ea quæ secundum se sunt; et qualis erat dudum pro lege desudans; et quod nemo hominum volens eum corrigere; hocque ex comparatione veterum vult ostendere, quod non legem sprevit; sed quod melius est et recognovit et elegit (1). Et aperte vult comprobare quomodo a Christo didicit solo illa quæ ad præsens tenere videtur, per illam revelationem quæ de cœlo facta est ad eum; quando se ei manifestans, eumdem visus est correxisse, quando et legis erat vehemens æmulator.

XII.

Audistis enim conversationem meam aliquando in judaismo: quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, et vastabam eam. Et proficiebam in judaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum [v. 13, 14].

Bene et *coætaneos* dicit; hoc enim erat magis, si et juvenibus vehementior esse videbatur in illis laboribus quod pro lege subire nitebatur. « Talia igitur erant illa quæ erga me erant, et talis eram dudum in lege vestrum. Jam ultra est probare utrum, spernendo legem, est doctrina ista quam nunc doceo sequenda, pro quibus et tanta faciens perseveravi; aut, sicut convenit, illud quod melius est præhonoravi. »

Quem ad modum ergo es conversus?

Quum vero complacuit ei qui me segregavit ex utero matris meæ, et vocavit per gratiam suam, ut revelaret filium suum in me, ut evangelizem illum in gentibus [v. 15, 16].

Bene illud ad præscientiam retulit Dei, ut et antequam ipse esse videretur, de eo hoc fuisset placitum Deo; tantumque abesse (2), ut nec leviter novitas illa, aut hominum adinventio ipsa existimaretur esse prædicatio. Miraculo dignum et multa præditum humilitate, eo quod suam vocationem simpliciter retulit. Et quidem poterat magnifice eam explicare, concurrentibus sibi ad hoc negotiis : eo quod de cœlo sibi cum tanta claritate Christus fuerat ostensus.

Vocatus ergo, quid egisti?

XIII.

Statim non acquievi carni et sanguini; neque abii in Hierosolymas, ad prædecessores meos apostolos; sed abii in Arabiam, et iterum reversus sum Damascum [v. 17]. « Implebam statim rem mihi commissam, circumiens, et docens ea quæ de Christo sunt. Nec enim referre illis super doctrinam meam ullam curam habui; quia et in tantum me cohibui, ut aliquid discerem ab illis qui ante me fuerant apostoli, ita ut nec irem protinus ad eos; sed nec viderem eos, nec consilium caperem de his quæ mihi fuerant ostensa : superfluum esse judicans post revelationem Christi hominum exspectare doctrinam. » Bene autem et rem ipsam quasi non necessariam detraxit, non dicens *apostolis*, sed neque *hominibus;* sed *carni et sanguini;* valde cum debita id observantia dicens et scrupulositate. Et quia dixit : *statim* non exposui; exposuit enim postea illis (3), ascendens secundum hoc ipsum, sicut ipse post pauca dicit : et ut ne videatur per omnia contemsisse apostolos.

XIV.

Deinde post annos tres veni Hierosolymas videre Petrum [v. 18]. Et ita affectum quem erga Petrum videndum habebat explicans, et quod sollicitudinem expenderet, ut redderet ei quod debebat :

Et mansi apud eum diebus quindecim. De aliis vero quid? *Aliùm apostolorum au-*

Malmesbur. *Carm. de virginit.* Baldricus Noviomensis, lib. III, cap. 69 etc. Nazarius, Nostro coævus, hisce coronidem imponat *panegyr. Constant.* XXX. *Adhiberem omnes flosculos, et abuterer exquisito quodam lepore ac venustate dicendi.* Cf. supra n° VI, et infra passim. — (1) *Elegit.* Eadem de more suo Lanfrancus contraxit : *Dicendo de lege qualiter desudaverat, ostendit quoniam legem non sprevit, sed quod melius est, et cognovit, et elegit.* Biblioth. PP. XVIII, col. 695, g.— (2) *Fuisse placitum Deo; tantumque adesse* Cod. — (3) *Non dicit.* Hæc idem excerptor cum nonnulla varietate : *Non dixit apostolus* (legendum *apostolis*) ; *sed neque hominibus; sed carni et sanguini. Et dixit, statim non exposui; exposuit enim postea illis.* ib. col. 695, h.

tem non vidi, nisi Jacobum fratrem Domini [v. 19].

Evidens est ergo quoniam neque tunc, ut aliquid disceret. Et ascendit siquidem *post tres annos*. Hoc fecit, quando apostolatus sui opus jam in multis ante expedierat. Sic igitur ea quæ secundum se erant referens, destruxit ipsis rebus illa quæ ab adversariis fuerant contra se dicta; nullo in loco gravem se illis exhibens, commendans vero fideliter ea quæ a se dicta fuerant; eo quod conveniebat et hoc ita fieri.

Quæ autem scribo vobis, ecce in conspectu Domini quoniam non mentior. Deinde veni in partes Syriæ et Ciliciæ [v. 20, 21]; illud perficiens quod conveniens sibi erat.

Eram autem ignotus facie ecclesiis Judææ quæ erant in Christo [v. 22]. Vult dicere : « quod illis qui in Judæa crediderunt in Christo, per omnia eram ignotus secundum personæ visum : eo quod et tunc, quando ascendi Hierosolymas, Petrum vidi solum et fratrem Domini Jacobum, alium autem neminem; eo quod et omnes dies quindecim Hierosolymis fuerim (1). »

Tantum autem auditum habebant, quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc evangelizat fidem, quam aliquando expugnabat. Et in me clarificabant Deum [v. 23, 24].

« Audita didicerant illa quæ de me acta erant; quam ob causam et mirabantur, quasi nova et gloria digna illa esse existimantes. Quem ad modum, inquit ille, qui tanta pro lege contra eos gesserat, nunc conversus universis illam quæ in Christo est fidem prædicat; maxime quum nemo hominum perspiciatur qui conversionis ejus auctor esse videatur? »

XV.

Deinde post quatuordecim annos iterum ascendi Hierosolymas cum Barnaba, assumens mecum et Titum [cap. II, v. 1]. Quum jam longum tempus apostolatus sui expedisset, ipsis rebus ac operibus sibi attestantibus. Dicitur deinde et quomodo ascenderit :

Ascendi autem secundum revelationem [v. 2]. Qua de causa ascenderet, evolvit revelatio.

Et exposui illis evangelium quod prædico in gentibus, secreto iis qui videbantur aliquid esse; ne quoquo modo in vacuum currerem aut cucurrissem. Nam quod dicitur : *ne quoquo modo*, non dubitationis causa dicitur. « Sed quia suscepi revelationem, ita ut ascendens referrem et exponerem egregiis apostolorum de doctrina hac quam gentibus tradidi, ut credant Christo sine ulla legis observantia; ita ut non videar vane et putative circuire, et tantos subire labores, eorum causa qui Christo credunt. Nequando existimer proprium quoddam iter exsequi cæteris apostolis inconveniens (2). Unde et hoc placuit, ut et illorum consensus in his quæ a me fiebant haberetur. »

XVI.

Deinde interjecit in ipsa factorum sequentia illud quod majus est :

Sed nec Titus, qui mecum ex gentibus, compulsus est circumcidi : propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierant explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Jesu, ut nos in servitutem redigerent : quibus neque ad horam cessimus subjectione, ut veritas evangelii permaneat apud vos [v. 3-5]. Nam quantum est ad sequentiam dicti, superflue hoc in loco *ut* positum esse videtur (multis enim in locis conjunctiones a beato Paulo non cum debita sequentia positas esse ostendimus); est enim *propter subintroductos falsos fratres*. Quod quidam non attendentes, novitatem intellectus somniati sunt. Vult autem dicere : « quod ascendens Hierosolymas, habebam mecum Titum qui ex gentibus erat, et nunc habebam incircumcisum; et non circumcidi eum, istis satisfaciens qui simulabant quidem se esse fratres. Subintro-

(1) *Fecerim tantum. Tantum autem* Cod. — (2) *Inconveniens*. Corrigendus Lanfrancus exinde : *Nequando existimarer proprium quod iter* (legendum : *quoddam iter*) *exsequi, et cæteris apostolis inconveniens*, ib.

duxerunt autem se nobis non bene. Non enim sapiunt illa quæ conveniunt, neque illa quæ pietatis sunt continua, sed insidiantes libertatem nostram, quam ob rem illam quam in Christo habemus necessario abutimur : eo quod a servitute legis liberi sumus effecti. Solummodo incusare sciunt illa quæ a nobis fiunt, legem ubique proferentes, et contendentes sub ejus nos servitutem redigere. Hoc est dici : *ut nos in servitutem redigant.* Qui et libertatem nostram qua liberati sumus a necessitate et legis observantia non cessimus, neque passi sumus aliquid illorum causa facere, præterquam quod fieri a nobis decebat. Sed custodivimus Titum incircumcisum, ut vobis omnibus qui ex gentibus credidistis, sit evidens probatio evangelium nostrum veritate esse præditum. Quod cum omni fiducia sumus abusi, nullum adversariorum, neque tunc quando apud illos eramus, pertimescentes (1). »

XVII.

Et quod apostolos ubique proferebant adversarii, utpote legem custodientes, adjicit :

Ab his autem qui videntur esse aliquid, (*quales aliquando fuerunt nihil mihi interest*, et ut ne videatur vane contra majores se extollere, *personam*, inquit, *hominis Deus non accipit* [v. 6]. Veritas enim erat qui judicabat, non persona); hæc quidem interjaciens, ut dixi, ab illo loco quod dixi: *Sed neque Titus qui mecum erat, gentilis quum esset;* sequitur deinceps suam sequentiam, illam docere properans, quæ illi fuerat cum apostolis habita disceptatio, quando ascendit *secundum revelationem*, ut illis exponeret evangelium. Conveniebat enim eum conjungere cum sensu suo etiam illorum sententiam, ut in aperto consisteret qualiter sibi erga negotium consensum præbuerant apostoli.

Mihi enim qui videntur esse aliquid nihil contulerunt. Conferre, dicitur communicare consilium super aliquod negotium; sic enim et nos in consuetudinem dicimus. Similiter autem et apostolus manifestus est hac voce fuisse abusus. In superioribus enim dixit: *Statim non acquievi carni et sanguini*, hoc est: nullius participatus sum consilio. Et post hoc: *Contuli cum illis evangelium,* hoc est : « participatus sum consilio, et manifestum feci illis qui est modus meæ prædicationis. Sic ergo et hoc in loco nihil contulerunt, hoc est, ipsi quidem mihi nihil adjecerunt, neque participati sunt mihi consilium aliquid. »

XVIII.

Quod autem additum est : *Sed e contrario videntes quod creditum est mihi evangelium præputii, sicut et Petro circumcisionis;* (*qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est et mihi inter gentes*), *et cognoscentes gratiam quæ data est mihi, Jacobus et Johannes et Cephas, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi et Barnabæ communionis, ut nos quidem in gentibus, ipsi vero in circumcisione* [v.7-9]. Quidam sic legerunt, *sed e contrario*, perfectum sensum concludentes. Ad plenum vero intendere ordini verborum noluerunt. Est enim sensus hic : *Sed e contrario videntes quod creditum est mihi evangelium præputii, sicut et Petro circumcisionis, et cognoscentes gratiam quæ data est mihi,* et cætera post interjectionem quæ est ab illo loco : *Sed neque Titus;* consequenter præcedentibus junctum est, ut sit : *Qui enim operatus est Petro in apostolatu circumcisionis, operatus est mihi inter gentes.* Quod in mediis sermonibus secundum interjectiones positum esse videtur, ad comprobandum quod in nullam partem minorationem sustineat evangelium : eo quod idem sit Deus qui et hoc Petro injunxit, et illud sibi. Vult autem dicere : « Quoniam illi quidem *nihil contulerunt mihi ; e contrario vero* ipsi audientes a me evangelium quod prædicabam. Et edoctus hujusmodi gratiam

(1) *Pertimescentes.* Excurrit in hunc locum liberius solito Cantuariensis : *Ut sit evidens probatio evangelium nostrum prædicatum esse, quum adversarios, neque quando apud illos eramus, non pertimuimus*, ib.

ad hoc, assequi promerui, ut probatissimi apostolorum, Jacobus et Johannes et Cephas, non solum non reprobaverint mea, sed et doctrinæ assensum præbuerint, ita ut dextras communionis mihi quoque darent et Barnabæ, ut videremur (licet nos gentibus prædicaremus, ipsi vero illis qui in circumcisione sunt) quod unius essemus sententiæ; et unam intentionem habentes, universos per fidem Christo offeramus. »

Nam et discretio hæc non alia ex causa divina gratia est dispensata, nisi ut Judæi, qui ex vetere legis consuetudine non patiebantur gentibus permisceri : eo quod lege dudum fuerant segregati, ideo et per beatum Petrum ad fidem quæ in Christo est, inducebantur. Illi vero qui ex gentibus erant, itidem per beatum Paulum ad fidem perducebantur. Congregavit autem eos postea in unum fidei similitudo; unum quidem omnes operati, sicut et factum esse ex ipsis rebus evidenter ostenditur. Denique et Paulus quantos poterat Judæorum ad fidem devocabat, sicuti et Corinthi fecit, ipsum principem synagogæ Christo credere suadens, et multis in locis evidens est in synagogis eum disputasse Judæis. Petro quoque gentibus, quotiescumque potuit, hoc ipsum facere non piguit. Quod et in primis secundum divinam revelationem erga Cornelium visus est perfecisse. Et quoniam divisos eos dixit, pandit horum quoque et illorum doctrinæ diligentiam.

XIX.

Videbatur autem multis in locis sollicitudinem expendere de illis sanctis qui in Judæa erant, et paupertate tenebantur : eo quod illos qui Christo credebant, tunc Judæi, ante expugnationem sui, propriis rebus nudare more tyrannorum properabant. Pro quibus Galatis etiam super hoc disputasse signavit Apostolus. Denique ex Corinthiis scribens, dicit : *Sicut ordinavi ecclesiis Galatiæ, sic et vos facite* (1), ostendens quoniam neque hoc excepto quod disposuerant inter se facere, faciebant.

Tantum pauperum ut memores essemus [v. 10]. « Quod et festinans, hoc ipsum [feci], hoc erat solum placitum nobis, ut et nos illis pauperibus qui apud eos erant diligentiam adhiberemus, ob communem utilitatem et consensus nostri probationem; *quod etiam et sollicitus fui facere.* » Et ostendens quoniam acquieverunt etiam illi in ejus doctrinam [de qua] erat reprehensus, sic dicit.

XX.

Cum autem venisset Petrus Antiochiæ, in faciem illi restiti, quoniam reprehensus (2) quidem, quia incusabam illa quæ ab eo fiebant. » Quæ autem erant illa?

Priusquam venirent quidam ab Jacobo, cum gentibus manducabat; postquam vero venerunt, subtrahebat et segregabat se, timens eos qui erant ex circumcisione; et ducti sunt in illam simulationem etiam cæteri Judæi, ita ut et Barnabas duceretur in eorum simulationem. Sed quando vidi quia non recte incedunt ad veritatem evangelii, dixi Petro coram omnibus : Si tu Judæus quum sis, gentiliter vivis, et non judaice, quid gentes cogis judaizare [v. 11-14]?

Vult quidem ostendere, quoniam non scriptis tantum abutitur verbi fiducia; sed et in facie restitit Petro (3), quando Ju-

(1) I Cor. xvi, 1. — (2) *Quoniam reprehensus* omnino non refragatur græcis : ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. Sed in margine correxit coæva manus, *reprehensibilis;* eo magis notandum, quod in alterutra hac lectione ingens vertitur controversia, de qua mox fusius agam. Pleraque Veterum exemplaria præ se ferunt : *reprehensus.* — (3) *Sed et in facie restitit Petro.* Quæ Petrum inter et Paulum (Cepham enim alium esse quam Petrum ne Hilarius videtur quidem suspicari) controversia intercessit celeberrima, eadem exarsit inter Hieronymum et Augustinum. Utramque nemo luculentius exposuit, quam Doctor Angelicus in commentario suo ad eamdem hanc epistolam. Partes suas defendit acriter Hieronymus; Augustinus vicit. Temperare nequeo quin insignem hanc disputationem, duce Angelo scholæ, paucis expediam. Hieronymus et Augustinus primo dissensere de tempore quo licuit legalia servare : ille ea cessasse vult post Christi passionem, mortuaque fuisse et mortifera; Augustinus tria distinguit tempora : unum ante passionem, in quo ex utriusque consensu legalia viva erant, vim omnem suam habentia; alterum post gratiam promulgatam, in quo, neutro iterum diffitente, legalia mortua et mortifera esse reputantur. Tertium restat medium tempus, immediate post passionem Christi, ante divulgatam gratiam, sequutum, de quo maxime disputatur : asserente Augustino, Hieronymo refragante, legalia tunc mortua quidem fuisse, sed nondum Judæis

dæi ab Jacobo fratre Domini, qui Hierosolymorum ecclesiam regere fuerat constitutus, Antiochiam venerunt. Cessans edere cum illis qui ex gentibus crediderant, quod primum indiscrete facere videbatur, seipsum ab eorum cœpit custodire communione; in quo hoc factum:

« Non solum Judæis communicantibus illi, sed et Barnaba meo socio, propter illos qui a Judæa venerant ad eos. Solus ego ex omnibus illis, præhonorans veritatem, præcellenti et omnium majori Petro, stans, in faciem dixi: Quoniam non est justum te, Judæum secundum naturam exstantem, frequenter sine legitima observatione cibum sumere cum illis qui crediderunt ex gentibus; illos vero qui ex gentibus sunt ad legis observantiam devertere. »

Bene autem et secundum ordinem ea quæ erga se fuerant probare videtur: primum quidem dicens qualis erat erga legem; deinde quia ad fidem transiit, non per hominem; post illud, quoniam et apostoli complacuerunt in ejus doctrinam; post omnia vero, quoniam necessitate cogente, nec resistere dubitavit pro hoc ipsi Petro. Per omnia enim hæc et illa quæ sua erant confirmabat, et falsa adversariorum esse verba ostendebat. Quoniam ergo beatus Paulus illis nunc abusus est, ut ostenderet quoniam publice pro illis qui ex gentibus sunt, et justitiam vindicare, et arguere elegantissimum apostolorum (1) non piguit. Et quoniam suscepit ille quæ ab hoc dicebantur, evidens est. Si enim aliqua controversia de hoc fuisset oborta, aut contentio adnata, alterum isto stabiliente, alterum illo firmante, necessario utique et differentia aliqua hujusmodi fuisset facta inter Christianos; aliis Petro, aliis Paulo intendentibus; et aliis quidem illa quæ istius erant, aliis illa quæ illius suscipientibus. Et multo magis hoc fiebat, eo quod Judæi pro lege omni nitebantur intentione; illi vero qui erant ex gentibus plurima ex parte non patiebantur subjici legitimæ observationi.

XXI.

Illud autem dico quoniam sive consensu ipsam controversiam inter se simulaverunt pro aliorum utilitate; sunt vere quidem mirandi: eo quod omnia ad aliorum utilitatem facere acquieverunt; sive quia Petrus illorum curam habens qui ex Judæis crediderant, visus est se cohibere a communione illorum qui ex gentibus erant; Paulus vero eorum qui ex gentibus crediderant curam habens, resultare et arguere eum in faciem non piguit. Utrique sunt demirandi de suis sententiis et arbitriis! Hic quidem qui præhonorandam omnibus credidit veritatem, et propter hanc non piguit nec præcellenti insigni apostolorum in faciem resistere. Ille vero, licet videretur argui, tamen acquievit. Totum ferens silentio, et quidem ex multis negotiis primatum sibi sufficiens vindicare, illa quæ erga se fuerant nullius momenti faciens, veritatem hominibus præ-

conversis mortifera, ea tamen conditione, ut spem in eis non ponerent; peccassent quippe mortaliter, si spe in eis insita, servassent ea quasi necessaria, gratiam Christi evacuantes. Inde est quod habuit eleganter Augustinus, qui, ut sententiam suam confirmaret, matrem aiebat Synagogam cum honore deducendam ad tumulum fuisse. Secundo disputabant ambo clarissimi doctores de observatione legalium quantum ad Apostolos: Hieronymo contendente Apostolos non nisi simulanter legalia servasse, ut fidelium qui ex circumcisione erant scandalum vitarent; Augustino autem, ea custodisse vere, ut etiam tum licita, neutiquam vero quatenus necessaria. Tertio litigabant aliunde de peccato Petri: ex Hieronymi opinione, Petrus non peccavit simulando, nullo siquidem mundano timore, sed sola ductus charitate; peccavit autem ad Augustini mentem, sed tantum venialiter, propter nimiam in Judæos indulgentiam. Hic jam ardua lis: Hieronymus quippe septem secum adducebat doctores, haud quidem ultimi subsellii, quorum tamen quatuor, scilicet Laodicensem (Apollinarium nempe, quem D. Thomas appellat *Laudicensem*), Alexandrum, (quem Hieronymus vocat *veterem hæreticum*), Origenem, et Didymum excludit Augustinus, utpote de hæresi infames. Aliis vero tribus, nimirum Eusebio Emisseno, Theodoro Heracleoti et Johanni Chrysostomo tres opponit secum facientes, Cyprianum, Ambrosium, et ipsum Paulum qui manifeste dicit reprehensibilem fuisse Petrum. Quarta demum discordiæ causa erat Pauli in Petrum reprehensio: juxta Hieronymum, inter ambos simulatio intercessit quædam, ut quasi ex condicto fidelibus inde providerent; sed secundum Augustinum Paulus Petrum sic vere reprehendit, ut cum monendo palam non redargueret, nec ob ejus reprehensionem ullum scandalum nasceretur. Mirabitur quisque quanta cum prudentia Hilarius, lite non præjudicata, medius velut disceptantium sedeat arbiter. Cf. D. Thomæ *opp. omnia* t. XVI, p. 120, 121, ed. Rom. 1570. — (1) *Eligantissimum*

honorandam esse existimavit. Quoniam autem contentio illorum nullam fecerit separationem, consensus eorum in consequenti tempore demonstravit. Si enim vilissimorum hominum differentia, et de frivolis rebus facta, sæpe universas separavit ecclesias, quem ad modum talium contentio et de talibus negotiis effecta, si non consensus interfuisset, utique magnam omnium fecisset separationem? nullo ultro sufficiente conjungere scissam multitudinem, quæ ex illorum controversia semel fuerat separata. Utrique enim dignitate contendentes, proponentes pro partibus suis stultum esse censerent, alii post Petrum, alii post Paulum, alium quidem recipere veritatis magistrum.

XXII.

Usque in hunc locum bene de se Paulus satisfacere sub specie referentis properavit. Omnia quidem quæ sua fuerant comprobans, omnia vero quæ ab adversariis dicta de se fuerant falsa esse ostendens; ita autem modeste cuncta explicavit, ut per omnia fugere videretur pondus eorum verborum quæ ad sui faciebat excusationem; incipit vero hinc ipsa dogmata examinare et ostendere qui nulla ratione justum est eos post fidem quam in Christo acceperant ultra legi inservire. Bene ex illis sermonibus quos ad Petrum fecisse videtur principium dogmatum et examinis sumsit, ita dicens :

Nos autem natura Judæi, et non ex gentibus peccatores, scientes quoniam non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi. Et nos Jesum Christum credimus, ut justificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis : eo quod non justificabitur ex operibus legis omnis caro [v. 15-16].

« Nos quidem non ex gentibus ad legem accessimus; sed ab origine ex Judæorum stirpe descendimus. Verumtamen scientes quoniam non est possibile ex operibus legis justificari (1), Christo credimus, simul per illam fidem quæ est in Christo, exspectantes et ipsi justificari : eo quod ex operibus legis justificari non possumus. Hunc quidem sensum et in epistola posuit quam ad Romanos scripsit, quoniam non est possibile ex operibus legis justificari. Et illam quæ ex fide est justitiam comparavit illi justitiæ [quæ] ex lege est. Cujus etiam dignitatem multis modis publicare deproperavit. Hoc autem idem et hoc in loco facit; necessitate maxima se compellente. Ad ostendendum vero evidentem intellectum, volo latius pandere quid voluit dicere illam justitiam quæ ex fide est, quid vero illam quæ ex operibus legis est, quam neque acquirere alicui possibile est. »

XXIII.

« Etenim modo quodam non modica secundum intellectum pluribus hinc dubietas adnasci videtur, maxime illis qui cautius considerare talia consueverunt; quia nos extra legem non sumus; licet mosaicam legem eam quæ cum Judæis, non custodiamus. Tamen sunt et apud nos aliqua quæ et festinamus non prævaricare. Etenim homicidium cavemus facere, et adulterium; et ex integro illa quæ cavere nos divina monet Scriptura, sub lege nos esse ostendunt. Omnis enim constitutio aliud agi præcipit, aliud jubet caveri. Hæc autem et lex est et dicitur.

Dominus Deus mortales quidem nos secundum præsentem vitam instituit. Resuscitans vero, iterum immortales nos facere promisit et faciet. Nec enim illud, contra suam veniens sententiam, ob solum Adæ peccatum ira commotus, fecisse videtur (indecens enim id erga Deum existimare); neque secundum quod nos facit immortales, pœnitentia ductus id facit; aut quia de his melius postea voluit cogitare. Sed inenar-

apostolorum, cod. cf. infra num. XXXII, ubi nonnulla de hujus vocis usu apud varios auctores habentur. — (1) *Justificari.* Hæc Hilarius ipse, eamdem hanc epistolam obiter exponens, confirmat, ad Ps. XCI. «*Lex*, inquit, *eorum quæ in Domino nostro Jesu Christo implenda erant, speciem complectitur. Non ipsa veritas, sed in ea meditatio veritatis; utilis fide, potius quam effectu; imitatione, quam genere. Ea enim quæ observari præcepta sunt non virtute efficientiæ ipsius utilia erant, sed observantium fide salutaria*, col. 255, b. c.

rabili sapientia, a primordio, illa quæ de nobis sunt omnia instituit, sicut et fas est nos sentire de illo, qui bonitate sola nos faciebat, et factos tuebatur. Dedit autem nobis præsentem hanc vitam mortalem, ut dixi, ad exercitationem virtutum et doctrinam illorum quæ nos conveniunt facere. Multas ipsas patimur vertibilitates (1), quasi qui et in natura mortali; nunc quidem hoc, nunc eligentes illud et facientes; in quibus non modica de illis quæ non conveniunt et lege sunt interdicta facimus. Omni autem ex parte rationabilitas in nos et eligendi potestas exercetur. Et quod, data lege, possit meliorum electio adesse nobis, exinde autem et correctionem suscipimus, et tristes quidem efficimur : utpote in tali constituti natura. Multa enim per singula momenta accidentia nobis prudentes nos exhibent, et tolerantiam nostram in accidentibus ostendunt casibus. Exercemur enim in istis ipsis, et ad virtutes provocamur. Sic autem vitam mortalem, et multis passionibus subditam, ad discendam virtutem opportunam fecisse visus est; legesque nobis varias ad adjutorium dedit et mores illorum qui sunt secundum animæ electionem : ita ut non deteriora eligamus, bonum autem inde discentes, ad hujus magis curramus electionem.

XXIV.

Nam sine scriptura ad primos homines loquutus esse videtur : per scripturam vero, sicut est lex quæ per Moysen data est. Talem etiam et naturam nostram fecit, ut opportuna esse videatur ad ediscenda ista in quibus neque multum expendere, nec cessemus laborare; ut scire possimus quid conveniens sit. Sed sufficit nobis sola commonitio, ut firmam habere possimus apud nos, si voluerimus, bonitatis cognitionem. Rationabiles enim nos faciens Dominus, ipsamque rationabilitatem in nobis efficacem expedire volens (quia nec aliter videri possit, nisi discretione contrariorum, ex quibus et meliorum electio acquiri potest : hæc enim summa est cognitio rationabilium omnium); sic quodam modo illa quæ secundum nos sunt composuit, ut et aliqua videatur inesse contrarietas apud nos, exercitationem rationabilitatis expedire sufficiens. Naturalis equidem mortalitas multam nos fecit præsentium habere cupiditatem. Hinc nobis cupiditatis pecuniariæ rei inest passio, hinc gloriæ appetitio, hinc voluptatum; ex quibus dum unum quodcumque horum fecimus, sub peccato cadimus. Temporalis enim ista vita horum nobis, ut moris est, causam præstare videtur; ob quam et pecunias concupiscimus, et gloriam appetimus, et voluptatis causas sumimus. Immortales vero effecti; neque alicujus horum indigemus, neque perficimus aliquid horum. Etenim mortalitas naturæ (2) (ad illa quæ in præsenti sunt concurrentibus nobis) legis nos decreta magis fecit cautos videre, bonitatis cognitionem firmam in nobis collocans, nec ab isto subduci animæ suadens proposito, cupere vero illa quæ sunt virtutum, licet summo cum labore illa nos acquirere conveniat. Hinc licet ab illa quæ in natura est infirmitate ad delictum deferamur, semper caventes et homicidium facere, et adulterium et furtum, et omnia illa quæ ad alterius pertinent nocibilitatem; quæ quoniam mala sunt, omnes uno consensu con-

(1) *Vertibilitates.* Consonat quidem cum aliis haud Hilario insolitis, *demutabilitates*, *demutabilis*, *invertibilis*; adeo tamen alias perrarum, ut Cangio ad vocem *vertibilis* nullum adfuerit antiquius exemplum quam Guiberti novigentini, sæculi XII, in *vita sua* lib. I, c. 2; immo ad hanc ipsam vocem occurrerit nihil, nisi concionator quidam Baroletus sæculi circiter XIV. Attamen vel sæculo quinto *invertibilis* apud Marium mercatorem invenitur; *inconvertibilis* vero tam insignes quam vetustos sibi vindicat patronos, Ambrosium nempe et Tertullianum. Anastasius demum, iisdem passim usus, hæc Hippolyti : τροπὴ γὰρ τοῦ κατὰ φύσιν ἀπείρου κινεῖσθαι, sic latine dedit : *Vertibilitas enim ejus qui est inexpers motionis.* — (1) *Mortalitatem naturæ* in codice. Anxie correximus luxatum locum; quippe inde timendus sensus tantisper ad Pelagianismum vergens. Dedit sane natura mortalis legi occasionem; cave ne illi ullam adscribas gratiam, qua bonitatis cognitionem, quasi de penu sua, nobis in ordine salutis infundat. Cæterum habes Hilarii locutionem usitatissimam, qua nomine gaudet abstracto, *mortalitas naturæ*, uti supra *Naturalis mortalitas*; sic et alias *auctoritas* pro *auctores*, *Nativitas Dei* pro *filio Dei*, etc.

fitemur : sed non per hoc valemus extra omne delictum plenius nos conservare. E contrario vero, et præter id quod nobis ex legis placet doctrina, multa propter naturæ facimus infirmitatem, utpote mortales.

XXV.

Hæc et Beatus Paulus Romanis scribens latius videtur explicasse dicens (1) : *Non enim quod volo, hoc facio bonum; sed quod nolo malum, hoc ago : et invenio legem volenti mihi facere quod bonum est, quoniam mihi malum adjacet, et condelector legi Dei, secundum interiorem hominem. Video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ.*

Et illa quæ in illa parte epistolæ memoratus est docens nos quam multa et per naturæ infirmitatem contra propositum nostrum delinquimus, et quidem lege quod bonum est edocti. Quæ etiam cautius cognoscere quis poterit, si discurrere voluerit interpretationem illam epistolæ quam ipsi exposuisse videmur (2). Qua [Deus] si una quadam specie (3) erga nos ad plenum usus fuisset, qua nos legitimo animo præparasset præeligere, ad hoc etiam non naturam instituens concurrere fecisset, nihil differre jumentis irrationalibus videremur. Inviti magis ad bonitatis actum impulsi, illa vero quæ existimatur contrarietas inesse nobis, sicut nuper diximus, rationabilitatem ipsam in opere videri perficit. Evidenter autem nos nostræ voluptatis dominos instituit, ut quod volumus eligamus; natura quidem propter illam quæ inest ei mortalitatem ad ad hoc nos attrahente, legibus vero nos e contrario docentibus; et animæ auctoritate discretionem eorum, secundum ut conveniens est ad id quod sibi libitum fuerit, faciente; sed nec deviante umquam a suo proposito, a meliorum gloria, licet naturali infirmitate in contrarios deducatur actus.

XXVI.

Justificari tamen in præsenti vita scrupulose, secundum legis conversationem et maxime Mosaicæ quæ multa habet præcepta, et multa indiget cautela, impossibile est. Verumtamen non sine nostra utilitate res ipsa efficitur : ut autem firmam accipiamus instructionem bonitatis, discamus etiam odire peccatum, non modicum auxilii ad hoc lex conferre videtur. Et quidem ad exercitationem virtutum fert nobis auxilium desiderantibus illa facere, quæ bona de legis doctrina esse existimamus. In futuro vero sæculo perfecte multam justificationem per gratiam Dei percipimus. Illa est quam in præsenti vita a diversis didicimus exercitationibus, adhortante nos ad hoc legitimo decreto quæ et conveniunt nobis, sicut diximus, in contrarium perspicere volentibus, ut majori disciplina bonitatis concupiscentiam ex comparatione tali suscipere possimus. Hæc tunc in nobis opere implebuntur, gratia Spiritus sancti in vertibilitate per omnia custodiente nos,

(1) Rom. VII, 19-23. — (2) *Ipse exposuisse videmur.* Sic codex prima manu ; vetus nescio quis haud ita bene superinduxit : *videtur.* Nullus dubito, collatis n. XL, LVIII, quin Noster hic remittat ad suum in *Epist. ad Romanos* commentarium, ex quo operæ pretium est seligere pauca, denuo recensita ex codice, eadem forsan quæ ipso hoc loco indigitantur : « *Duas leges memorat, ex quibus unam in membris suis videre se flagitat, id est, in exteriore homine, qui est caro vel corpus. Hæc est lex adversa, hæc repugnat animo, trahens illum captivum in conditionem peccati, ne ultra egrediens inveniat assertorem. Alia est lex mentis, quæ est lex Moysis; vel naturalis, quæ inest in animo. Hæc pressa est violentia peccati; negligentia quidem sua, quia dum diligit vitia, subjicit se peccato, ut ipsa consuetudine teneretur captiva. Dominatur enim homini consuetudo. Quatuor quidem leges nominat; primam, legem spiritalem; quæ est etiam naturalis, quæ reformata est per Moysen, et posita in auctoritate : ipsa est Dei lex; deinde legem mentis, consentientem legi Dei; tertiam legem peccati, quam ex prævaricatione primi hominis in membris dicit habitare; quartam vero quæ in membris videtur, dum mala suggerit, et recedit. Sed hæ leges iteratæ quatuor videntur, quum sint duæ, id est, boni et mali. Lex enim mentis ipsa est lex spiritalis, sive Moysi, quæ vocatur lex Dei; peccati vero lex eadem est quæ et illa, quam in membris dicit videri, quæ contradicit legi mentis nostræ.* Inter Ambrosii opp. t. II, *Append.* p. 68.— (3) *Specie.* Loco nonnihil intricato subsidium dabit forsan alius ejusdem Hilarii *in Psalm.* CXXX. *Ergo ad imaginem Dei homo interior effectus est... quantum in se est, speciem naturæ principalis* (id est, *divinæ*) *imitatur*, opp. col. 439, a. Aliunde supplendo vocem *Deus*, quæ immerito videtur exulare, ut quid lucis afferretur, satis pro modulo nostro egimus.

in bonis illis, quorum desiderium et cum (1) odio peccati in præsenti vita suscipimus : eo quod et hoc primitus nobis necessarie adesse conveniebat; sive etenim illud secundum se erat existens, in rationabilitate quadam videbamur magis in bonis mansisse; sive hoc quidem fiebat, quod secundum præsentem hanc vitam fieri in nobis exercitatio bonitatis erat futura. Unde bene cum vita ista dividens sæcula, hoc quidem sæculum nobis fecit aptum, ut et exercitari in eo, et cum convenienti discretione discere quod bonum est possimus; et animo firmo accipere virtutis desiderium et peccati odium. Futurum vero sæculum vel vitam, quæ post horum finem est (2), præbebit nobis et quod ipsi nobis acquirere minime sufficiebamus : eo quod nullo modo excepto peccato custodire poteramus. Quia ergo Christus venit, dirigens per suam resurrectionem illa quæ futura sunt, præstitit vero et nobis illorum promissionem. Omnes qui in præsenti hac vita credimus Christo, quasi medium quiddam sumus præsentis quoque vitæ et futuræ; secundum illud quidem quod mortales sumus natura, et supervenientes nobis suscipimus vertibilitates : utpote in tali consistentes natura, legis et doctrinam (3), ut moris est, indigemus; quæ nos doceat illa facere quæ conveniunt, et a quibus caveri. Nec enim sine labore et sudore ad virtutes possumus dirigi, licet plurimum ejus animo videamur habere desiderium.

XXVII.

Fide autem quasi jam translatos nos in futura vita videmus, et maxime ubi baptisma perceperimus (quod baptisma formam habet mortis et resurrectionis Christi), simul accipientes et Spiritum sanctum qui in baptismate datur. Quæ quasi primitiæ quædam sunt futurorum : eo quod ad perfectam immortalitatem dandus est nobis Spiritus sanctus. Ideo et regenerationis dicimus Spiritum, secundum quod et forma suæ operationis quasi in secunda vita videtur nos regenerare. Et propter hoc a corporalibus præceptis et illis quæ propria sunt legis securi consistimus : circumcisionem assero, et sacrificia, et dierum observantiam, et illorum quæ ejusmodi sunt, quorum nulla in futuro sæculo lucra habemus. Custodimus autem illa, ne homicidium faciamus aut adulterium aut furtum, et universa quæ ad propinqui nocibilitatem (4) a nobis fieri possunt : a quibus etiam et in futura nos continebimus vita cum multo, ut fas est, studio perfectam charitatem et erga proximos, et erga Deum nos habere ipso opere ostendentes. Concupiscentiam autem turpem neque in sensu nostro ultra accipere possimus. Et nec sic ad plenum a delicto possumus esse securi, propter naturæ infirmitatem. Quoniam ergo necdum in fruitione (5) futurorum bonorum quæ per Christum nobis exstiterunt ad perfectionem sumus constituti, per fidem autem illam quæ illorum est, eorum spem et promissionem suscepimus, utpote per formam in hisdem effecti. Justa ratione illa quæ Christi sunt illis quæ in lege sunt comparans, fidem legi contrario sistit : eo quod necdum rerum potiti, fide sola assequi ea interim videmur. Hoc ergo vult et eo loco dicere, quod impossibile est justificari ex operibus legis (eo quod sumus natura mortales), licet valde ad virtutem inspiciamus. Sed ut plerumque non peccemus, nullo modo fieri potest. Interimere enim scit justitiam obortum peccatum, lege condemnante illos qui delinquunt, et non considerante utrum multa recte agentes erga exigua deliquerint; sed illos qui quoquo modo deliquerunt scit sub pœna concludere. Hæc est legis natura, ut peccantem sine aliqua excusatione pœnæ subjiciat. Necessarie inquit illa quæ a Christo præstita sunt nobis; qui et consummavit illa quæ deerant nobis propter naturæ infirmitatem, quæ etiam ex fide percepimus, et tamquam in illis jam esse videmur. Non ergo justum

(1) *Cum et odio peccati*, cod. — (2) *Post harum est finem*, ib.— (3) *Legem et doctrinam*, ib. — (4) *Nobilitatem*, ib. eodem mendo quo supra ad num. XXIV et alias, num. LXX. — (5) *Fruitionem*, ib.

est denuo nos ad legem recurrere ex qua nihil lucri acquirere possumus. Sed hæc dicta sunt latius, ut magis apostolicum sensum intelligere possimus, et maxime eadem causa qua in multis causis illa exsequi videretur. Sed recurrendum est ad sequentia narrationis.

XXVIII.

In præcedentibus enim Apostolus ex utriusque qualitate secundum comparationem ostendit eorum esse differentiam : multum supereminere videntur illis ea quæ secundum Christum sunt. Si quidem illis qui sub lege vivunt labor et sudor frequens sit necessarius; adjecto illo quod non possint plenariam peccati habere libertatem, propter naturæ infirmitatem. Apud Christum vero optime quædam est futurorum promissio, indubiam et confessam habens bonorum fruitionem. Aliud adjicit, multo fortius præcedenti, cujus maxime fortitudo amplior esse ab illis quæ prædicta sunt ostendi poterit evidenter.

Si autem quærentes justificari in Christo inventi sumus ipsi peccatores, ergo Christus peccati minister est? absit [v. 17].

Est quidem obscuritate involutus intellectus Apostoli, a multa atque compendiosa prosecutione ; structorum enim verborum (1) sui in multam produxit arrogantiam. Vult enim dicere, « quoniam secundum legem justificari minime poterimus. Accessimus ad Christum, quasi per eum assequuti justitiam. Si autem hac spe credentes in eum, invenimur peccantes, quia legem non custodimus, videtur adventu suo idem peccatorum nobis exstitisse provisor. Evidens est enim quoniam convenit ad fidem nosse illa quæ in se est, et vocare nos, ut legis nos custodiam doceat diligenter servare (2). Qua de causa? et ante ejus adventum lex erat posita, si autem illa quæ in eum est fides peccare facit illos qui legem non custodiunt. » Et propter inconvenientiam dictorum, ut consuetudo illi est in talibus negotiis, adjecit, *absit!*

XXIX.

Si enim quæ destruxi, hæc iterum ædifico, prævaricatorem me constituo [v. 18]. « Prævaricator legis dicor; hoc est, non justa constituo ratione, quum ab ea recessisse videbor; et aliter indecens est me hæc docere alios, a quorum cura vel diligentia ipse recessi. Hoc enim est me ipsum convincere prævaricatorem, inconvenienter a primordio discessisse a lege. Si nunc quasi me ipsum reprehendens denuo ad illorum concurrere voluero confirmationem. » Et quia hoc sententialiter magis dictum esse videbatur, quam probationem aliquam habere (necdum enim erat manifestum ne quando et ipse non justa ratione ab illa discessisset), ostendit non esse prævaricationem ab illa discedere.

Ego enim per legem legi mortuus sum, ut Deo vivam [v. 19]. « In ipsa lege prædicatum inveniens Christum (3), cui et per legem oblatus, et credens, mortuus sum legi, exter factus (4) a præsenti hac vita; illam vero quæ Dei est in promissione per

(1) *Structorum enim verborum.* Est quidem et hic obscuritate involutus aut interpres, aut librarius. Lanfrancus autem, quem iterum recurrere lætabar, sicco pede locum transilivit, ut dicat : *Est obscuritate involutus intellectus. Vult autem dicere, quod secundum legem non justificemur. Accessimus ad Christum, quasi per eum justificandi. Si autem hac spe credentes in eum invenimur peccatores, quia legem non custodimus, videtur adventu suo peccati exstitisse provisor.* Huc usque Cantuariensis p. 695. Quæ caute omisit, ambigas velim utrum ea legere sit : *structorum vim verborum;* an novum inducendo vocabulum : *structorium enim verborum;* an demum : *structorum enim verborum se in multam produxit arrogantiam.* Identidem Noster habet : *struere verba, instruxit sermonen*, aliaque id genus. — (2) *Servare.* Alterum tentemus vadum difficile. Codex purus putus ea tibi subdet : *Convenit ad fidem nosse illa quæ in se est evocare non ut legis nos custodiam doceat diligenter servare.* Explorato diu sensu decurrentis sermonis, non nisi dubius emersi, hæc utcumque perceptis : « Convenit noscere nos fidem quæ est in Christo, et ab ipso invocato rogare, ut legem diligenter custodire nos doceat. » — (3) *Prævaricatum inveniens Christum.* Cod. prægrande librarii mendum resarcivit bene Lanfrancus, quem juvat iterum adducere : *In ipsa enim lege prædicatum inveni Christum, cui credens mortuus sum legi.* P. 696.—(4) *Exter.* Rarus admodum est hujuscemodi rectus casus. Vix unum alterumve est exemplum, idque quidem dubium, in Ennio nempe et Statio, quos alii aliter legunt. Solus prope laudandus est Paulinus Nolanus carm. XXI. *Tunc iste vobis exter et vester maneat.*

baptisma jam assequutus sum. » Et idipsum latius explicans :

Christo confixus sum cruci. Vivo autem, jam non ego : vivit autem in me Christus [v. 20]. Eo quod in baptismate mortis quoque et resurrectionis formam implebant, concrucifigi dicebantur Christo qui baptizabantur : eo quod idem per crucem mortem suscipiens et a præsenti hac vita exter factus, postquam resurrexit, immortalem vitam sumsit (1). Ipsi vero secundum formam, in baptismatis similitudinem sumus facti, spe illa quod ut et aliquando assimilemur, horum necessario participemur; quando communis omnium resurrectio in consummatione sæculi perficietur tempore concurrenti, sicut et in epistola quam ad Romanos scripsit dixisse videtur : *Hoc cognoscentes quoniam vetus homo noster crucifixus est, ut destruatur corpus peccati; ut ultra non serviamus peccato* (2). Hoc ergo dicit, « quoniam quum crucifixi sumus Christo, nullam ad præsentem hanc vitam habemus communionem, in qua secundum legem nos necesse sit conversari. Transiens vero a præsenti vita, quasi jam in illam vitam me æstimo vivere, secundum quam etiam Christus in me vivit. Cui per resurrectionem adjunctus, membrum ejus, id est Christi, effectus sum, dignus corpori ejus copulatus esse, caput, ut moris est, ipsum mihi ascribens. » Sic enim et alibi dicit : *Etenim nos omnes in uno Spiritu, in unum corpus baptizati sumus* (3).

XXX.

Nam illud quod dixit : *Vivo autem, jam non ego :* hoc est, præsentem vitam; utpote post mortem alter, et non ipse existens. Nam quod dixit, *vivit in me Christus*, quoniam illius vitam vivit ille (4) immortalem. Ea enim quæ tunc erunt ipsis rebus, hæc quasi jam facta dicit, secundum quod in formam illorum per baptisma transisse videtur; et de futuris, quia erunt, firmam habet fidem (5).

Deinde, quoniam adhuc mortalem hanc vitam videtur vivere, necdum in illa existens : *quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei qui me dilexit, et tradidit semetipsum pro me;* carnem consuete pro mortalitate dicit, hoc dicens : « quod si adhuc æstimor mortalem hanc vitam et temporalem vivere, sed fide jam vitam illam vivere existimor indubiam, ultra per filium Dei futurorum spem habens : eo quod et *dilexit me, et dedit seipsum pro me*. Hac de causa dubitare ultra de futuris non possum. »

Quod autem dixit : *quod non vivo in carne, sed in fide vivo*, et cætera; et quasi jam sufficienter memorans illa quæ a filio Dei data sunt nobis, futura confirmans cum fiducia, adjicit : *Non sperno gratiam Dei* [v. 21].

Et iterum probationem dictorum complector : *Si enim per legem justitia, ergo Christus gratis mortuus est.* Jure id dixit : si enim pro nostra justificatione omnia fiunt, hoc est, si omnia nobis ex lege acquiri poterant, superflua utique fuit mors Christi, nihil amplius perficiens.

Deinde vertitur ad fidei confirmationem. Et quia probationem erat adjecturus, nullam ambiguitatem sustinere sufficientem : eo quod non verbis, sed opere (6) ejus erat futura probatio, ad increpationem incipit, confidens nullam posse sustinere controversiam illa quæ a se dicenda erant :

XXXI.

O insensati Galatæ, quis vos fascinavit? quibus ante oculos Jesus Christus præscriptus

(1) *Sumsit.* Hilarius in *psalm.* LXIV, col. 168, scipsum referens, allegato eodem loco ad Galatas, eadem exponit, sublimiori quadam brevitate : *omnes ille fines ambiguæ voluntatis excessit, etiam extra fines corporis, peccatique habitat, peregrinando a corpore, dum in corpore est; et quotidie moriendo, dum vivit* (alias *Deo vivit*) ; *et jam non ipse in se vivendo, sed Christus.* Suavia hæc Apostoli verba præ cæteris Hilarius animo sibi videtur refricuisse. Quinquies enim eadem affectanter regerit in editis operibus, col. 143, a; 168, a; 288, c; 314, a; 322, a. Insuper et in hoc commentario, num. x, xxvi, xxxix, xliii. — (2) Rom. vi, 8. — (3) I Cor. xii, 13. — (4) *Vivit ilii*, cod. nec recte, putaverim. — (5) *Fidem.* Notanda Lanfranci lectio alia : *quia in baptismate, mortis et resurrectionis forma impletur; ea quæ ipsa re futura sunt, facta jam dicit; quia eorum habet spem. Vivit vero in me Christus, quoniam illius vitam mortalem spe vixit.* Vix non assentiar aliter legenti : *Illius vitam immortalem spe vixi.* — (6) *Aut opere*, cod.

est, et in vobis crucifixus est [Cap. III, v. 1]. Vult quidem dicere, « quoniam cum multo affectu verba crucis audistis. Propter quod et credidistis illis bonis quæ nobis per eum acquisita sunt, ita ut et ante oculos vestros paulo minus depingeretis ipsam crucem, et illa quæ eo tempore facta sunt. Qua ergo fascinatione tantum abjecistis affectum, quem erga Christum habere videbamini? »

Interjectum est autem totum ab illo loco, quod dixit, *quis vos fascinavit;* poterat enim ipsam increpationem curvare et ad illud (1) quod dixit : *O insensati Galatæ.* Consequenter postea adjecit (2) : *Hoc solum volo discere a vobis : ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei?* [v. 2.]

« Manifestum est : miraculorum enim magnitudo testimonium perhibet dati vobis Spiritus. Dicite ergo mihi : quem ad modum accepistis Spiritum? Unde tantæ donationis participationem sumsistis? Utrum ex custodia legis hoc vobis collatum est? Quando enim cura a vobis fuit de lege? gentes enim antea eratis, et a nobis nihil tale docti, sed credentes solummodo in Christo, tantam accepistis gratiam. Deinde (tanta quænam vobis contigit insipientia?) quasi qui per fidem, excepta lege, Spiritum accepistis, denuo voluistis recurrere ad legis observantiam, ut quid exinde majus accipiatis! Nam quum nihil sit bonum quod exæquari possit donationi Spiritus Sancti, adhuc et bonorum omnem participationem vobis non aliunde exspectetis tribui. Hinc et resurrectionem assequuturi, et in immortalitate mansuri, et invertibilitatem exspectatam potituri. »

XXXII.

Et post probationem iterum adjicit (2) : *Sic insensati estis, ut inchoantes Spiritu, nunc ut in carne consummemini* [v. 3]. Evidenter ostendens quoniam ideo eos insensatos vocavit, quoniam non perspexerunt quod illis qui in Christo crediderunt superflua jam sit legis custodia. Si quidem et Spiritus hinc illis datus sit, qui et ob magnas tribuendus est promissiones (3). Sicut enim *carnem* causa mortalitatis accepit, eo quod nihil immortale dicitur caro; sic et *Spiritum* causa accepit immortalitatis, eo quod per eum exspectamus exsurgentes immortalem illam vivere vitam. Unde et primitias vocat illum Spiritum, quæ nunc nobis sunt in spe tribuentem futurorum. Quæ futura etiam percipiemus, perfectam Spiritus Sancti suscipientes operationem, sicut et ipse Apostolus dicit : *Non solum autem, sed et ipsi primitias Spiritus habentes, et nos ipsi in nobis ipsis ingemiscimus, filiorum adoptionem exspectantes, redemptionem corporis nostri* (4).

Hoc ergo dicit : « Sic insensati estis, ut neque scire possitis, in quorum exemplo Spiritus Sanctus sit datus vobis. Sed recurritis iterum a melioribus ad deteriora, et suscipientes Spiritum Sanctum in spe immortalitatis, quando et per gratiam ab omni erimus extranei peccato. Iterum quasi mortales quidem et usque ad præsentem vitam totum definientes, sub legis custodiam vos ipsos facere vultis? »

Deinde interponit, inter medias probationes, illud quod maxime eos poterat ad verecundiam perducere : *Tanta passi estis sine causa* [v. 4]. « Ut autem omnia prætermittam, quæ passi estis pro Christo non erubescistis! illa etenim omnia præsenti vertibilitate vana nunc esse monstrastis. »

Et, ut ne videatur ad plenum desperasse de eis : *si non et sine causa;* hæc dicens (5), ostendit se bonam de illis adhuc spem habere, exspectans simulque etsi cohibebunt

(1) *Curvare nam illud* cod. In hoc opere passim *nam* sumitur pro *et*, sive id auctori, sive scriptori tribuendum; at quum ex notis tironianis totum opus videtur in codicem corbeiensem transiisse, per me licet suspiceris eadem notula aut similibus siglis alterutram vocem corripi consuevisse, et inde multiplicis generis σφάλματα defluxisse. — (2) *Adjecit.* Deesse non nihil post hæc : *Quis vos fascinavit?* conjicerem, addita respiciens quædam in Lanfranci parallelis locis; habet enim : « *O insensati Galatæ.* [Interjectum est ab eo loco, usque ad hunc : *Solum volo a vobis;* poterat enim dicere] : *Hoc solum volo a vobis discere, ib.* 697.— (3) *Ob magnis tribuendus est promissionibus*, sic cod. — (4) *Corporis nostri.* Rom. VIII, 23. — (5) *Et dicens,* cod.

se ab illicita adversariorum doctrina. Et post interjectionem verborum, iterum anteriorem intellectum resumit.

Qui ergo ministrat vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis, ex operibus legis, aut ex auditu fidei [v. 5]? Et statuens fidem de Spiritus Sancti datam fuisse largitate, ostendit ejus dignitatem, simul et personæ magnitudinem.

XXXIII.

Sicut Abraham, inquit, *credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam* [v. 6]. « Omnium, inquit, quæ dixi, Abraham apud vos elegantior est (1); a quo et omne vestrum habetur principium. Hic igitur, sicut divina Scriptura de eo dicit, per fidem justitiam assequutus est. » Et, quoniam Judæi naturæ affinitatem proponentes plus sibi aliquid vindicare videbantur, quod nullomodo illis qui ex gentibus erant adesse poterat, ait : *Scitote ergo quoniam qui ex fide sunt.*

Itaque non delinquit quicumque hos dixerit esse filios Abrahæ, et maxime ejus familiares; secundum justificationem, quam per fidem exspectant assequi, sicut et ille est assequutus.

Et, ut ne videretur ipse violenter assequutus, illud confirmare poterat, dicens: *Prævidens autem Scriptura, quoniam ex fide justificat Deus gentes, qui ante evangelizavit Abrahæ, quoniam benedicentur in te omnes gentes* [v. 8].

Dictum est in divina Scriptura Abrahæ a Deo : « Quoniam universæ gentes communicabunt tibi in benedictione (2). » Nam quod dixit : *Benedicentur in te;* hoc est, « tecum benedicentur, et communicabunt tibi benedictionem, ut principatorem te hujus benedictionis existiment. »

Divina igitur Scriptura in omnes gentes benedictionem venire promittit : hoc autem, quem ad modum fieri poterit super illos qui extra legem sunt, et cognationi Abrahæ minime pertinere videntur? Sed non sola natura propinquitas est, quæ hoc illis præstare posset; aut illa ratio, qua sub lege minime habeantur. Evidens est enim quoniam non aliter participari ejus benedictioni possibile est eos qui extra legem sunt, et secundum progeniem nihil pertinent ad Abraham, sed similitudine ejus universitatis Deo credunt; et sic per fidem cum eo a Deo potiuntur benedictionem. Unde et probationis considerans firmitatem vehementius instruxit.

XXXIV.

Itaque qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham [v. 9].

Non est possibile aliter extraneos illos constitutos suscipere communionem ad eum, præter quam si crediderint ejus Deo. Et quia omni ex parte fidem firmam ostendit tam a dato, id est, Spiritu, quam etiam de Abrahæ elegantia; et ex illo promisso, quod ad illum fuerat factum, ostendit secundum comparationem etiam legis differentiam.

Quotquot enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. [*Scriptum est enim : Maledictus*] *omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea* [v. 10].

Tantum autem abest ut omnes gentes communicare illi in benedictionem per opera legis possint, ut et ipsi qui sub lege sunt, sub maledicto sint; et a maledictione liberum esse dicat illum qui in omnibus permanet, et omnia semper cum omni implet cautela : hoc autem impossibile est humanæ naturæ. Non peccare enim nobis nullo modo possibile est (3). Itaque

(1) *Eligantior*, sic in codice et in antiquis libris; *eligans, eligantia*, et supra n. XVI, *eligantissimum apostolum* et infra XXXIV *Abrahæ eligantia*. Grammatici notarunt hanc vocem olim usque ad ætatem Catonis vitii, non laudis fuisse; deinde jam ab ipso Tullio interdum referri ad judicium quo quis vel optima eligat, vel inter præstantissimos eligatur. Eodem modo scripsit, *Epist.* VII, 23. *Intelligo te hominem in omni judicio elegantissimum.* Terentius, *Eautontim.* III, 1, 18, *Regem elegantem narras.* Ubi Donatus : *qui eligere sciat, aut qui ipse sit eligendus.* Haud igitur inconcinna vox, qua sive Petri primatus, n. XVI, sive Abrahæ præcellentia, n. XXXIV, ab Hilario designetur. cf. Comment. in epist., ad Ephes. II. — (2) *In benedictione.* Lanfranc, ib., *hoc est : tecum, et communicabunt tibi benedictionem.* — (3) *Nullo modo*

etiamsi aliquis in lege benedicatur, contra legis id fit decretum, divina gratia legis definitionem vincente. Deinde ex Scriptura iterum firmat illa quæ secundum fidem sunt, intercipiens illa quæ in lege sunt :

Quoniam autem in lege nemo justificatur apud Deum, manifestum est : quoniam justus ex fide vivit [v. 11].

Evidens est sententia : non aliunde justum quemquam posse vivere; et ut æternarum mercedem promissionum acquirere possit, nisi solum si per fidem potiatur ista (1). Et confidens firmitate probationis, ostendit quoniam intercipitur illud quod ex lege est ab illo quod ex fide est.

Lex autem non est ex fide; sed qui fecerit ea, vivet in eis [v. 12].

Multa autem est contrarietas : lex enim recta opera exquirit, et illum qui impleverit ejus, id est, legis decretum, hinc assequi promittit illas mercedes; qui exinde promittit, quia nihil accepturum dicit, si non primitus illa recte expedierit. Qui autem ex fide potiturus est vitam, manifestum est non de sua directione posse acquiri eam : sed de divina gratia debere eum exspectare salutem.

XXXV.

Erant enim omnia firmitate ejus probationis munita : eo quod omni ex parte validissimum fidei struxit sermonem. Equidem et secundum comparationem excludens illa quæ legis erant; et quod impossibile sit exinde percipere justificationem. Ex abundanti autem ultra ostendere tentat superfluum illis esse, ut secundum legem vivant : eo quod locum [hæc] habere videbatur, postquam illis ea quæ prædicta sunt, sine ulla struxisse videbatur controversia. Nam et ultra superflua nobis legis est custodia. Debitum enim quod debebatur legi supercustodiendæ ab omnibus, hoc Christus persolvit nobis; utpote homo existens secundum quod videbatur, et quod pro nobis suscepit. Cum omni etenim cautela legem implevit, et quasi quædam pro nostra redemptione appendens, *redemit nos* ab ejus servitute, et *a maledicto legis* securos esse per omnia fecit. Qualiter, vel quomodo? *Factus pro nobis maledictum. Scriptum est enim : maledictus omnis qui pendet in ligno! Ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Jesu, ut promissionem Spiritus accipiamus per fidem* [v. 13, 14].

Latius convenit dicere illum, qui manifestum legentibus cupit apostoli facere sensum. « Lex, inquit, omnem qui super lignum pendet maledictum esse existimat : eo quod hujusmodi pœna illis statuta est, qui ultimi sceleris rei esse inveniuntur (2). Sed Christus nihil delinquens (e contrario vero secundum omnem conversatus cautelam, et neque sententiæ mortis reus existens, eo quod nec aliquid peccavit), patiebatur eos qui se crucifigere et occidere volebant. Et quoniam non justa ratione puniebatur, omni autem ex parte justitia sibi opitulante, liberari a morte justissime poterat. Exsurrexit quidem ipse a morte, eo quod nec juste ab ea tenebatur : in commune vero omnibus spem resurrectionis præstitit. Tribuit etiam nobis Spiritum, quem credentes in eum quasi arrham quamdam

possibile est. Audi Hilarium eadem conceptis verbis alias enuntiantem in Ps. CVIII. *Propheta in corpore positus loquitur, et neminem viventium scit sine peccato esse,* col. 277. C. Nihil hic moror quin appellem unum e majoribus nostris Sanmaurinis, eumque merentissimum, D. Custantium, qui ad hæc modo allegata pie et docte reponit : *Monendus lector hunc similesque Hilarii locos piæ de intemerata Mariæ puritate opinioni Ecclesiæ non magis adversari quam quum Augustinus epist.* CLXVII, 13, *et alibi asserit, neminem hic sine peccato vivere. Quibus in locis quum ne sanctissimam quidem illam Virginem excipiat, quia tum animum ad illam non intendebat; tandem uno in loco* [*lib. de nat. et grat. c.* 36.] *diserte declarat se, ubi de peccatis agitur, nullam prorsus habere velle de sancta illa Virgine quæstionem.* — (1) *Potiatur ista.* Hæc et alia id genus permulta ab omni pelagiana labe Hilarium adeo eximunt, ut sane mirari liceat undenam istius modi hæretici tantum virum ad partes suas trahere ausi fuerint. — (2) *Inveniuntur.* Cantuariensis glossa : *Lex omnem qui super lignum pendet, existimat maledictum; eo quod hujusmodi pœna illis statuta qui multis rei inveniuntur.* Quæ subinde texuit idem in catena sua, Ambrosii ementito nomine, ea nec cum corbeiensi codice, nec cum edito Ambrosiastro concordant. Cæterum Hilarius eodem sensu, vix multum variante littera, exposuit in Psalm. LIII, col. 100, d, e.

percipimus, in spe futurorum; credentes quod et ipsi æquam resurrectionem fuerimus assequuti (1). Sicque extra necessitatem legis victuri sumus: eo quod post illam fidem quæ in eo est, et Spiritus Sancti participationem, nihil cum præsenti vita commune habebimus. Sed in futuram illam vitam commigrantes, illam quæ a Christo est benedictionem cuncti suscipiemus (2); cujus promissum etiam dudum ad Abraham factum esse videtur.»

Nam illud quod dixit: *ut in gentibus;* et iterum: *ut promissionem*, non quasi ex causa descendens dixit; sed illud quod dicitur consuete, adjecit. Sicque ultra et superflua nobis invenietur legis custodia; et nullum locum ex ipsis rebus poterit habere superfluum; et quidem ultra redditum est ei debitum a Christo, quod a nobis debebatur. Locum autem non habens, quoniam lex non admittit eos qui semel transmigraverint in futuram vitam, præsentis vitæ succumbere negotiis. Et iterum ad probationem vertitur, ex ipso tempore ostendens illorum quæ ex lege fuerant ista quæ fidei sunt honorabiliora esse:

Fratres, secundum hominem dico: tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit, aut superordinat. Abrahæ dictæ sunt promissiones, et semini ejus. Non dicit: et seminibus, quasi in multis, sed quasi in uno: et semini tuo, qui est Christus. Hoc autem dico: testamentum, ante confirmatum a Deo in Christum, illa quæ post quadringentos et triginta annos facta est lex, non evacuat ad destruendam promissionem [v. 15-17].

Valida probatio, et omni controversia (3) superior: «hominis, inquit, testamentum neque evolvit quisquam, neque emendat. Deo autem promittente omnes gentes in Abraham debere benedici et semine ejus (quod et in Christo impletum esse ipsis rebus invenimus, in quem et omnes credimus, eo quod ex Abraham originem trahit), patrem quoque nobis Abraham ascribimus; et illam benedictionem, quæ a Deo est, exspectamus. Hancne evolvit lex, quæ post tanto tempore facta est?» Et ostendens quoniam secundum legem vivere contrarium est illi promissioni, quæ ad Abraham facta est, adjecit:

Si enim ex lege est hæreditas, jam non est ex promissione. Abrahæ vero per repromissionem donavit Deus [v. 18]. Vox illa quæ facta est ad Abraham promissionis est, quæ quasi magnum aliquid donare ei promittit. Lex autem integritatem vitæ exigit, et tunc dat mercedem. Itaque si ex lege hæc dari nobis exspectamus, superflua est promissio. Noster enim labor, et non Dei promissio mercedem nobis restituet. Si autem promissio facta est, quæ promittentis gratiam demonstraret, non utique legis directio est necessaria; sed Dei promissio, quæ nobis communionem donat benedictionis.

XXXVII.

Illud autem notare in apostolicis dictis dignum est, quoniam dixit: *Non dicit: et seminibus, quasi in multis; sed, quasi in uno: et semini tuo, qui est Christus.* Non quia non possit dictum (4) quod dixerit: *et semini tuo*, in commune et de omnibus intelligi, aut in contentione posuit; sed quoniam facta fuerat ad Abraham promissio et ad semen ejus, et universæ gentes, tam ipsius quam etiam seminis ejus, communicarent benedictionem. Præveniens ostendit quoniam impossibile sit in omnibus gentibus impleri promissionem, nisi per fidem solam. Ex rebus ipse iterum probavit, quoniam per Christum hoc nobis acquisitum est, in quem credentes, accepimus Spiritum. Et illa familiaritate, quæ ad Abraham est per fidem, accepimus promissionis benedictionem assequentes. Vidit Scripturarum voce illud quod rebus ipsis probari poterat, tale aliquid dicens: quoniam *et semini ejus* absolute dictum, in Christo verissime invenimus impletum. Hic enim semen quidem est ejus, secundum naturam, sicuti et cæteri qui originem

(1) *Simus assequuti* cod. eadem legere placuit quæ scripta invenies infra num. XLI. — (2) *Cuncti suscipimus* cod. — (3) *Omnis controversia* cod. — (4) *Dictum esse. Quod.*, ib.

exinde trahunt. Credimus autem in Deum; deinde et Abraham patrem nobis ascribimus; et sic benedictionis communionem assequimur. Itaque quod dictum est *quasi in unum*, potest vero et in communi *quasi in multis* intelligi. Et quod semen ejus sunt omnes gentes, quæ exinde originem trahunt, in Christo verissime ex ipsis rebus impletum esse invenimus.

Hoc et quidem nos pro majori cautela notavimus. Apostolus vero, eo quod per omnia hæc fidem confirmavit, lege ejecta, et evidentem sententiam protulit; quoniam impossibile est, illud promissum Dei, quod ad Abraham factum est, a lege illa solvi, quæ post tanto delata est tempore (1). Illam autem, id est, fidem, velut promissum, tenere et erga nos justum est. Si quidem non est lex domina solvere illa; eo quod et multo posterior ab illis esse invenitur.

Itaque ut ne lex superflua fuisse existimaretur, aut inepte et vane fuisse subintroducta, bene objecit sibi, quod ab aliis sibi objici poterat; et solvit illud, quod maxime ambiguitatem facere videbatur.

XXXVIII.

XIV. *Quid ergo lex* (2)? [v. 19]. Secundum hypocrisin, in lege debet manere (3)? Sed interrogans inquit, quæ sit legis necessitas, si non promissionem et gratiam tenere conveniebat?

Prævaricationum causa adjecta est, (donec veniat semen cui promissum est), disposita per angelos, in manu mediatoris.

Promissio quidem Dei de omnibus gentibus ad Abraham facta est, sicut de divina Scriptura id discere est possibile. Quod jam in Christo exitum sumsisse videtur. Quoniam omnes constituti multa prævaricamus necessario, nobis lex data est cohibens nos a peccato suis decretis, usque ad tempus illud, quo promissio finem convenientem assequatur; viso eo per quem futurorum bonorum accepturi sumus promissum.

Quod autem dicit : *Usquedum veniat semen cui promissum est;* interjectio est. Nam sequentia erit : *Quid ergo lex? Prævaricationum causa posita est, per angelos, in manu mediatoris;* ut illud quod dixit ad Hebræos, de ipsa dicit lege. *Si enim quod per angelos narratum est verbum, fuit firmum, et omnis prævaricatio et inobedientia justam accepit mercedum retributionem* (4).

Dicit autem per angelos legem fuisse dispositam, quasi angelis tum ministrantibus, quando lex dabatur. Nam et in morte primitivorum angelum esse dixit Moyses, qui primitivos Ægyptiorum interfecit (5). Et de manna beatus David dixit : *Panem angelorum manducavit homo* (6), quasi qui per illos fuerat datus. Omnia autem hæc ad legis concurrunt datum. Nam quod dixit : *In manu mediatoris*, Moysis dicit, et bene dicit.

XXXIX.

Mediator autem unius non est. Deus autem unus est [20]. Hoc dicens quoniam Moyses quidem Dei et hominum illorum, qui legem accipiebant, mediator erat. *Deus autem unus est,* idem qui et legem tunc dedit; et nunc illa, quæ secundum Christum sunt, excellentiora demonstravit. Convenit autem nos rerum intendere differentias et operantis dignitatem, sincera mente perspicientes rerum differentiam; et competentem de illis, et consentaneam divino judicio depromere sententiam, ita ut nemo meliora hæc esse putentur, quæ apud universitatis Deum talia esse videntur.

« Considerandum est hinc etiam illud quod dicebamus, quoniam illa quæ secundum Christum sunt, in futuro sæculo veram assequentur plenitudinem : quando neque peccare possumus, neque legitimorum indigemus aliquorum. Etenim si etiam et fides jam in illis esse videatur; sed et prævaricamus, et lege prohibemur peccare. Apostolus ergo prævaricationum gratia legem appositam esse dixit, quasi quod jam ultra lex in nobis non habeat locum, post

(1) *Deleta est tempore* cod.— (2) *Lex.* præpropere codex addit : *Propter transgressionem posita est.* Hæc infra et aliter.— (3) *Manere*, absolute, quasi *maneri.*— (4) Hebr. II, 2.—(5) Exod. XIV, 19.— (6) Ps. LXXII, 25.

Christi adventum : eo quod neque impossibile sit nos ultra prævaricare. Quoniam autem secundum præsentem vitam, et post adventum Christi, subditi adhuc esse videmur, ut delinquamus, et hac de causa lege indigemus; cui et intendentes a delicto, secundum ut possumus, nos extrahere properamus. Nemo istis potest contradicere : eo quod interim medii quidam sumus, sicut et in superioribus dixi. Secundum fidem quidem in illis jam sumus constituti; commoramur vero in istis adhuc, Fratres, naturæ mortalitate. »

Unde et apostolus, rerum dignitate considerata, justa ratione de futuris comprobare properat : eo quod per fidem illa percipimus interim. Ideo et fidei rationem modis omnibus comprobare festinat. Dicens autem Apostolus sufficienter in præcedentibus legis necessitatem, adjecit :

XL.

Lex ergo adversus promissa Dei? Absit [21]. Hæc ergo ejus est necessitas, non ut evolvat Dei promissa, ex ipsis rebus ostendens illum esse verum. *Si*, inquit, *data fuisset lex quæ poterat vivificare, vere utique ex lege esset justitia. Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi detur credentibus* [v. 22].

« Si quidem talis aliqua virtus aderat legi, ut illis qui sub se conversabantur fructum et justificationes æternæ vitæ conferre posset; intercipere utique promissionem poterat lex ipsa, pro illa præstans nobis justificationem. Nunc vero e contrario execratur quidem peccatum; liberare vero a peccato non prævalet eos, qui propter naturæ infirmitatem corruunt in peccato. Per quæ hanc magis arguit infirmitatem nostram, quam ad justificationem habemus, immo, ut plenius dicam, impossibilitatem; ostendens nos necessario indigere Christi gratia. Cujus maxime fruitionem percepimus, secundum verum Dei promissum, per fidem illam quæ in Christo est, quæ, sub lege nobis conversantibus, acquiri a nobis minime potuit. Hæc, per illam fidem quam in Christo habemus, percipiemus. »

Valde concordat hoc in loco dictum *conclusit*, cum illo dicto quod et ad Romanos dixit : *Conclusit enim Deus omnes in incredulitate* (1). Simile enim est et voce et negotio. Illic enim secundum hoc dicit hos esse conclusos, secundum quod in præsenti sæculo infirmitas nostra arguitur : Tunc vero Dei potiemur misericordiam. Quod maxime cognoscere quis potest, cautius si nostram decurrere voluerit interpretationem, in qua latius id explicasse videmur (2).

Et hoc in loco hoc dicit, « quoniam infirmitas nostra ostensa est illa lege quæ dudum data est : eo quod dirigere illud, quod nobis conveniens est, non possumus; in quantum enim lex peccati cavere decernit, tanto magis scientes ejus pravitatem cogimur propriam sentire infirmitatem : eo quod non possumus agere illud quod nobis bonum esse videtur; ita ut ex ipsa comparatione Dei in nos magis appareat gratia. Qui nobis fecit inesse cum omni facilitate, quod ipsi nobis, nec cum labore maximo acquirere poterimus securi. Et quidem scientes quoniam malum est peccare : quod et valde cavere volumus, eo quod ipsa lex nobis ostendit; sed non possumus id expedire, fratres, naturæ infirmitate ».

(1) *In incredulitate* Rom. XI, 32. — (2) *Videmur.* Inter Ambros. opp. t. II, app. col. 93, haud necesse reor de inquirenda ac reperiunda hac interpretatione Prolegomena nostra retexere. Sed extra oleas non vagatur quisquis recurrit ad ea quæ ipse Hilarius videtur appellare : *Conclusit enim Deus omnes in incredulitate, ut omnium misereatur. Gentes porro ab antiquis temporibus in impietate et ignorantia versabantur, utpote sine Deo : propter quod manifestata lex in litteris est, qua possent infrænari præcipites. Et quoniam versutia adversarii cumulari peccata cœperunt, ut per interdictum magis reus homo constitueretur : Deus clementia bonitatis suæ semper homini procurans, ut et quod sine lege peccatum erat et in lege, posset deleri, hoc decrevit ut solam fidem poneret per quam omnium peccata abolerentur; ut, quia nulla spes per legem omnibus hominibus erat, Dei misericordia salvarentur. Hoc est omnia conclusisse in incredulitate, ut tunc decretum donum a Deo veniret, quando omnes diffidentia laborarent; ut gratia muneris esset gratissima. Itaque nemo se jactet; miserum est enim superbum esse eum, cui ignotum est.*

XLI.

Ad suam iterum sequentiam recurrit Apostolus. Ostendit quidem legis utilitatem ex cujus comparatione magnitudinem eorum publicat quæ sunt secundum Christum.

Priusquam veniret, inquit, *fides, sub lege custodiebamur, conclusi in eam fidem, quæ incipiebat revelari* [v.23].

« Notandum est, inquit, illud maxime, quod multis utile esse videtur (illis tamen qui sciunt) quoniam illorum quæ secundum Christum sunt, de illis quæ futura sunt facit probationem : eo quod et universa illa quæ ab eo directa sunt, tunc nobis rebus ipsis erunt manifesta. Complectitur vero cum illis fidei simul et promissionis vocabulum, nec non et gratiam ; sic illam nominans, et in his omnibus examinat illam. Vocat autem istam fidem quidem : eo quod necdum rebus ipsis in illis sumus, sed interim credimus [quod] de illis promissionem assequuti fuerimus. Et gratiam jure illam nominat : eo quod donum quoddam evidens est Dei quod nobis tribuitur; non de nostro merito, sed de illius liberalitate habens principium. Discutit vero cum his omnibus, justa ratione legem conferens. Sive enim futura quis examinare voluerit, quando ipsa rerum fit demonstratio, superflua est lex : eo quod nullum tunc indigemus præceptum, quando per divinam gratiam excepto omni servamur peccato. Sive quis fidem examinans, aut promisionem aut gratiam comparare illis voluerit legem, superflua lex invenietur, istis vim suam vindicantibus : eo quod, lege exstante (1), nihil assequi boni possibile est; si non primitus vitam suam quis direxerit, secundum legis decretum. Et superflua erit fides, si hæc ita se habent. Superflua autem erit et promissio : eo quod nihil eos adjuvare poterit, si non legitime custodierint. Et gratia quoque nullum habebit locum, si legitima conversatio a nobis scrupulose est exquirenda. Si autem et credentes justificamur, et promissæ ad nos promissiones confessam bonorum accipiunt consummationem, vacat omnis legis dirigendæ sollicitudo; Domino Deo nostro justificationem nobis sua misericordia per fidem donante, secundum suum promissum. »

XLII.

Unde et Apostolus frequenter suam gratiam nominans manifestus est. Et sicut dixi, sicuti et in præsenti epistola in perfectioribus (2) dicit : *Miror quod sic transferimini ab eo qui vocavit vos in gratiam Christi;* similiter itaque et in præsenti sermone nominat fidem, hoc dicens : « Quod ante Christi adventum, et priusquam nobis ista adessent, quæ nunc acquisita sunt per eum, eramus sub legis doctrina custoditi; ita ut possimus ista tempore assequi competenti. Virtutem enim doctrinæ et divinæ cognitionis communicatio secundum legem divinam nobis aderant; et prophetarum prophetiæ a longo tempore nos præmonebant exspectare Christum, aptos nos ad ejus susceptionem facientes : ita ut illorum instructi doctrina, nullam inesse novitatem in his quæ postea manifestabantur æstimaremus, nihilque esse extraneum aut novum de illis reputaremus, quæ præter omnem accidebant spem. Ex nobis etenim qui sub lege eramus, apparuit Christus; et nos primos habuit in se credentes : sicque ex nobis in omnes homines suam diffundere fecit cognitionem. Quæ tamquam via quædam (3) exstitit omnibus qui eum susceperunt, secundum (4) illa quæ in lege et prophetis scripta erant de eo. Unum quidem, quia segregati eramus nos a cæterorum permixtione per legis doctrinam; ita ut præservati, opportuni esse videremur illa quæ secundum Christum sunt suscipere. Nam prophetis, ante multorum temporum spatia, id prædicantibus, cognoscentes ante exitum negotii, illa quæ secundum Christum sunt jam videmus, sicque illa recipimus, postquam facta sunt. »

— (1) *Lege exstant* cod. — (2) *In perfectionibus* prima manu scriptum. — (3) *Via quidem* cod. — (4) *Secundum illa — de eo.* Nonnulla deesse eo loci et paulo post suspicor.

In evangeliis et quidem videtur ad Petrum Andreas, frater ejus, dixisse : *Quem scripsit Moyses in lege, et prophetæ, invenimus Messiam, qui est Christus* (1). Magis quoque advenientibus, dum Herodes legisperitos interrogaret, responderunt ei, « quoniam in Bethleem eumdem venturum exspectant secundum propheticam vocem (2). » Et multa hujusmodi inveniet quis in evangeliis inserta. Quibus unusquisque a primordio denuntiatione præcedentium prophetarum de Christo instructus, prædicationem evangeliorum visus est suscepisse : eo quod et dudum et ex longo tempore ab illis id fieri sperabatur, fratribus quod bene dicit Apostolus.

XLIII.

Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur [v. 24].

« Justificatio igitur ista et bonorum omnium caput, Christi exstitit adventus. Ex quo et resurrectionem percepimus, et immortalem vitam potiti sumus. In qua existentes, ultra non peccabimus; sed in multa constituti delectatione custodiemur, affectum erga Deum illibatum servantes, et nullum occursum tristitiæ sustinentes. Lex autem bona est, quæ pædagogi locum implens ad ista nos perduxit, et sua doctrina horum nobis manifestavit adventum. Itaque et utilis est, eo quod ad magnitudinem istorum nos perducere valuit. Et ut nec esset ultra, justum est; eo quod intentio ejus fine conclusa est: adventu rerum perfectarum finem est consequuta. »

Valde hic mirifice legem laudavit, et magnitudinem gratiæ supereminentem publicavit. Quod et magis ostendit, pædagogum vocans legem. Nam pædagogi utiles quidem sunt puerulis parvulis, propter parvulitatem eorum. Non sunt autem necessarii, quando puer in usu effectus, ad perfectam profecerit doctrinam.

Quoniam autem sufficienter legis utilitatem ostendit, tentat ultra ex comparatione etiam gratiæ publicare magnitudinem, simul comprobans ex his, quoniam ultra locum non habent illa tenere.

Veniente autem fide, jam non sumus sub pædagogo [v. 25]. Quare? *Omnes enim filii Dei estis per fidem, quæ est in Christo Jesu* [v. 26]. Hoc est ut dicat, « perfecti estis ». Hoc enim erat consequens, ut post pædagogi memoriam, filios Dei diceret. Filio enim Dei nihil minus est, quo non sit perfectus. Sed quoniam probationem filiorum adoptionis immortalitatem divina scit esse Scriptura, et quod non decet filios Dei mori, sicut et David in psalmis esse dicit : *Ego dixi : Dii estis, et filii Dei omnes ; vos autem sicut homines moriemini* (3), quasi quia non deceat mori illos qui filii Dei nuncupati sunt. Quod nullo modo illis accidere fas erat, si virtutibus donatam sibi adoptionem filiorum custodire voluissent. Ideo filiorum adoptionem Apostolus resurrectionem esse dicit, eo quod immortales erimus tunc : secundum hoc enim et in baptismate filiorum adoptionem assequi dicimur, secundum quod baptismi primitias suscepimus, formam in eodem baptismate mortis quoque et resurrectionis implentes.

XLIV.

Sic enim et ad Romanos scribens dicit : *Non solum autem, sed et ipsi primitias Spiritus habentes, nos ipsi in nobis ipsis ingemiscimus, filiorum adoptionem exspectantes, redemptionem corporis nostri* (4); filiorum adoptionem veram vocans, eo quod nunc post resurrectionem immortales effecti permanebimus. Sic et in hoc loco dicit, quoniam *credentes in Christum filii Dei facti estis*, hoc est, a morte exstitistis securi, et ab omni passione liberi. Qui autem hujusmodi sunt perfecti, ut fas est, effecti, ultra non

(1) *Christus.* Subreptæ oblivionis lapsu, ut cum Hilario loquar, sanctus doctor uni Andreæ, eidemque loco adscripsit, quæ partim dixit Andreas, ea nempe : *invenimus Messiam;* partim evangelista, superaddens : *quod interpretatur Christus;* partim demum Philippus, alloquutus Nathanael : *quem scripsit Moyses in lege, et prophetæ, invenimus Jesum.* Joh. I, 41, 46. — (2) Matt. II, 5. —(3) Ps. LXXXI, 6.— (4) Rom. VIII, 23.

poterunt peccare, immortalitatem semel potiti. Lex autem quæ pædagogi locum implebat, in his qui hujusmodi sunt locum habere non poterat. Quid enim est quod minus illis possit esse, quod et a pædagogo assequi possint?

« Itaque neque immortalibus vobis jam factis, locum legitima observatio in vobis poterit habere, illa enim corporalia sunt mandata; quæ et ad præsentem hanc et temporalem vitam competere videntur. Et quomodo ista in futuro erunt sæculo? Nunc autem illa necdum potiti sumus, nisi solummodo in forma. »

Ideo ad baptismatis transit rationem, in quo illorum forma suscepta est, et quasi jam de confessis apud eosdem rebus baptismi referat virtutem.

XLV.

Quotquot, inquit, *in Christo baptizati estis, Christum induistis, non est Judæus, neque gentilis : non est servus, neque liber : non est masculus, neque fœmina : omnes enim vos unum estis in Christo Jesu* [v. 27-28].

Quod dicit tale est : « Præceptis vitæ principium omnium Adam exstitit. Residui vero homines, omnes quicumque in præsenti vita nati esse noscuntur, communem ab illo habuerunt essentiam. Ratione autem naturæ, unus homo omnes sumus. Ad communem enim humanitatem, tamquam membri alicujus ordinem unusquisque nostrum implere videtur. Sic itaque et in futura vita illa immortali, quæ post resurrectionem erit, principium quidem vitæ illius est in Christo. Omnes autem qui communicamus ei, et in resurrectione et in immortalitate illa, quæ post resurrectionem est, tamquam unus efficimur ad eum, dum similitudine rerum, membri ordinem unusquisque nostrum obtinere videtur, ad illud quod commune est. Tunc igitur *neque masculus*, *neque fœmina* videbitur : non enim est nubere aut nuptui tradi. *Neque Judæus*, *neque gentilis :* non enim locum habet circumcisio in immortali natura ; neque discernere quisquam poterit circumcisum ab eo qui præputium habet. *Neque servus*, *neque liber :* omnis enim rerum varietas erit tunc interempta. »

Quia ergo secundum formam per baptisma in illis efficimur, hoc dicit : « Quoniam *in Christo baptizati*, *induti estis Christum :* hoc est, participes estis effecti immortalis ejus naturæ; ut hoc videamini existentes, quod ille est post resurrectionem : ita ut Christus in omnibus vobis videatur, nulla in vobis visa discretione (1). Si igitur et unus omnes homines sumus, caput nobis ascribentes Christum, et in uno quodam, ut fas est, corpore consummati habemur, sicuti et alibi dicit : *Vos estis corpus Christi et membra de membro* (2). Et alibi evidentius similitudinem quam habebimus ad eum significans, dicit : *Quoniam quos præscivit*, *præordinavit conformes fieri imaginis filii sui* (3). Etenim si multum omnibus nobis præcellit, et differt honore et dignitate (eo quod ab omnibus adorabitur); sed secundum rationem resurrectionis et immortalitatis, per gratiam et nos ad eum suscipimus similitudinem. »

Et optime dixit, quoniam unus sumus omnes, per eam copulationem quam habemus in Christo, unde et adjicit :

XLVI.

Si autem vos Christi : utique Abrahæ semen estis; et secundum promissionem hæredes [v. 29].

Admirabilis virtus sermonis ! Paulo etenim minus comprobavit quoniam et naturaliter filii Abraham facti essent. « Si enim vos corpus Christi, propter regenerationem illam, quam in baptismate estis consequuti,

(1) *Discretione*. Hic, si qua aperte unquam, se manifesto prodit Hilarius; non solum enim familiarem sibi sententiam evolvit, qua universitas hominum unus est homo in Christo renatus, sed eadem prope regerit in libris *De Trinitate :* adducto enim Apostolo ut ibi, « *quod unum sunt*, inquit, *in tanta gentium, conditionum*, *sexuum diversitate*, *numquid ex assensu voluntatis est*, *aut ex sacramenti unitate*, *quia his et baptisma sit unum*, *et unum Christum induti omnes sunt?* col. 952, a. De hominum unitate cum Christo juxta Hilarium, cf. *opp.* edit paris. præfat. § II, p. XXIII. — (2) I. Cor. XII, 27. — (3) Rom. VIII, 29.

quæ formam habet illius similitudinis, quæ tunc vobis erit ad eum; Christus autem est Abrahæ semen : necessarium est vos, qui ejus corpus estis, hujus esse semen, cujus est et ille. Alioquin impossibile est unum esse corpus, et existimare caput quidem alterius esse, residuum vero corpus alterius; unde justa ratione et promissionis (3) hæredes facti estis. »

« Sicut enim ad illum, qui ex eo est, copulationem accepistis, in idipsum ei reputamini necessario, et horum eritis hæredes; quoniam et illi et participatis promissionibus illis quæ ad illum factæ sunt; a Deo Patre quidem, eumdem ascribentes vobis, benedictionem vero a Deo, consequenter illis promissionibus quæ ad eum factæ sunt, quæ et ipsi accipientes. »

Horum quidem dictorum fortitudinem, et quod sine ulla controversia dictum habeatur, nemo digne umquam poterit demirari. Præstabat enim eis et [ad] illorum sensum, qui æstimabantur per vim fuisse ab eo detracti, abundantem probationem simul et confirmationem baptismatis ab inoperatione illa Spiritus Sancti, quæ tunc in opere miraculorum ostendebatur. Quoniam autem sufficienter in his ostendit perfecta esse quæ secundum Christum sunt, ab ipsis ultra quæ dicta sunt secundum comparationem ostendit, quoniam et primitus justa ratione sub lege conversabantur; et nunc sub lege conversari nullo modo illis sit aptum.

XLVII.

Dico autem quanto tempore hæres parvulus est, nihil differt a servo : dominus quum sit omnium; sed sub tutoribus et dispensatoribus est usque ad finitum tempus a patre. Sic et nos quum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes [Cap. IV, v. 1-3].

Elementa quidem mundi solem nominat et lunam, ex quibus quoque et menses perficiuntur et anni. Hæc enim varie observabant qui erant in lege, secundum data sibi præcepta. Vult autem dicere, « quoniam si quis moriens hæredem instituerit suum filium, parvulum adhuc ætate constitutum, habere quidem eum statim integram relictorum potestatem non patitur; tempus vero quoddam statuet ei, post quod perfectam habens ætatem, ultra possit illa quæ secundum se sunt gubernare, dispensatores et tutores rerum in medio constituens tempore. Necessarium est filium eum et hæredem, usque *ad præfinitum tempus a patre,* nihil differre a servo, nullum habentem potestatem suorum, sub aliorum vero degentem potestate. Eo quod et ipse et substantia ei relicta, sub potestate habetur illorum, qui a patre sunt dispensatores constituti, nihil illi ad præsens conferente dominationem (2) quam habere videtur, fracta ætatis imbecillitate. Sic et nos quando eramus imperfecti, necdum immortalitatis suscipientes fruitionem, sicut sub tutoribus et dispensatoribus eramus sub istius mundi elementis, dies observantes et tempora et menses, ut non secundum omnem potestatem quod nobis videbatur absolute ageremus. Horum vero custodia faciebat nos paternas sentire leges, quibus nos cum pudicitia et multa scrupulositate vivere volebat. »

Substantiam quidem Apostolus posuit esse virtutes, et illam charitatem, quam erga Deum, et erga proximos exercere debemus; usum vero ejus, non ut conveniebat, nos fuisse abusos : eo quod contraria facientibus nobis, exterminabatur ipsa substantia. Horum autem possessio tunc nobis firma aderit, quando illam, quæ per immortalitatem est, acceperimus perfectionem : eo quod nec possibile erit tunc peccare, aut aliquid contrarium virtutibus facere. Nunc vero quia et delinquere nos adhuc res patitur, ne ad plenum traditam nobis exterminemus substantiam, tamquam sub tutoribus facti sumus, sub hujus mundi elementis; dies observantes et tempora et menses, ut assidua horum custodia, et

(1) *Juxta rationem et promissiones*, cod. — (2) *Conferente Dominatione,* ib.

quod in iisdem quotidie conversamur, ad memoriam semper adducamur Dei, qui nobis leges hujusmodi dedit; ut sic pudice viventes, traditam nobis substantiam non exterminemus, usque dum futura institerit perfectio, firmam et integram nobis substantiæ præstans fruitionem; utpote sufficientibus nobis tunc integram hæreditatem custodire paternam. » Unde et adjicit :

XLVIII.

Quum ergo venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, ut illos, qui sub lege erant, redimeret; ut filiorum adoptionem recipiamus [v. 45.].

« Quoniam autem tempus venit, secundum quod ad perfectum occurrere digni habeamur, liberi effecti a morte et a corruptione et omni passione, venit Dei Filius, factus ex muliere, hoc est, habens naturam quam et nos; qui et sub lege factus est, utpote homo constitutus secundum naturam, et quidem legi debitum restituens, quod a nobis debebatur. Sicque ipse exsurgens, immortalem illam vitam assumsit, consistens in illam integritatem, quam olim sperabamus; et simillimorum nobis provisor exstitit bonorum, omnes nos a servitute liberans legis. »

Quoniam autem filiorum adoptionem et immortalitatem acquiremus post resurrectionem, superius evidenter ostendimus. Considerandum est autem et ex his quæ hoc in loco dicta sunt, quoniam perfectio illorum, quæ secundum Christum sunt, in futuro sæculo nobis aderit, quando et illa quæ ab Apostolo dicta sunt, ipsis rebus vera esse monstrabuntur; interim illa ipsa promissa accipientibus nobis in præsenti vita.

Nam quod dixit : *Misit Filium suum factum ex muliere;* — evidens quidem est, quoniam de homine dicit, qui et ex muliere factus est, et sub lege conversatus est. Filium autem eum jure vocat; utpote præter omnes homines participatum filii adoptionem, propter copulationem illam, qua Deus Verbum qui ex Patre est genitus, eum sibi copulare dignatus est. Et quoniam dixit nos filiorum accipere adoptionem, hoc est, illam immortalitatem quæ ex resurrectione est, rebus ipsis illud confirmat.

XLIX.

Quoniam autem estis filii Dei, misit Deus Spiritum Filii sui in cordibus vestris clamanten : Abba, Pater [v. 6].

Sequebantur enim tunc datum Spiritum miracula quæ fiebant, sicut sæpius dixi. Quæ ipsi accipiebant, faciebant, indubie sibi datum Spiritum ostendentes. Hinc autem et filiorum adoptionem se assequutos esse credebant.

Unde et ipse confidens firmitati probationem, utpote ex ipsis rebus sumtæ, quæ et apud ipsos erant indubia, adjicit.

Itaque jam non est servus, sed filius. Si autem filius, et hæres Dei per Christum [v. 7].

« Sic nulla tibi, inquit, communio ultra est ad eos qui sub lege vivunt. Quoniam autem Spiritum assequuti estis, evidens est. Hunc vero participantes, nec quod filii sitis, negare poteritis. Facti autem filii, necessario estis et hæredes, cum multa libertate degentes, et omni metu liberi et omni necessitate, et, ut fas est, securi. Tantum ergo abest ut sitis servi, quod opprobrium est illorum qui sub lege sunt. »

Nam quod dixit *per Christum,* jure id dixit, eo quod omnium horum idem sit auctor. »

Deinde post probationem adjicit, quod valde erat grave :

Sed tunc quidem rejicientes Deum, servistis his qui non sunt natura dii. Nunc autem cognoscentes Deum, magis autem cogniti a Deo, quomodo convertimini iterum ad infirma et egena elementa, quibus iterum denuo servire vultis [v. 8,9.] ?

Elementa et superius et in hoc loco solem dicit et lunam et stellas; ex quibus dies quoque et menses fiunt, et anni et tempora. Servire ergo elementis dicit, eo quod illa, id est, dies et menses observarent, quasi illis facta. Et quod dixit : *servistis autem his qui non sunt natura Dii;* de ipsis dicit sole et luna et stellis : eo quod

adorabant illa, quum essent gentes, ut Deos, secundum legem gentium.

Et hæc diximus ut nihil obscurum inquirenti esse videatur. Sensus vero apostolicus multum habet profunditatem. Etenim paulo minus ostendit eos non judaismum tenentes, sed ad gentilitatis iterum recurrisse observationem. Dicit enim : « quoniam primitus quidem *nescientes* verum *Deum*, *servistis* [*iis qui natura non sunt dii.*] (1). » Tamquam diceretur, qui non erant Dii. *Quoniam enim cognovistis aliquando verum Deum; magis autem cogniti estis a Deo* [v. 9]; non enim scientibus aut videntibus divina vobis quodammodo illuxit scientia. Iterum ergo illis ipsis elementis servire deproperatis sub alia specie? »

Idipsum iterum ut videretur peragere, festinanter probavit propemodo ; quoniam hac ratione ad præsens eos inculpat, eo quod alio quodam modo ad antiquos ritus rursus recurrere nitantur.

Per illud quod dixit : *quomodo convertimini iterum.* — Convertere enim quis vera ratione dicitur, quando ad illa ipsa iterum regreditur.

Ostendens quemadmodum illis serviunt : *Dies*, ait, *observatis et menses, et tempora, et annos* [v. 10]. « Hæc, inquit, ex illis, id est, elementis perficiuntur. Itaque si horum observantiam magnam quamdam esse existimatis, cum timore illa implentes, rursus illis servire videmini (2). »

Et scientes dictorum suorum firmitatem, adjicit : *Estote sicut ego,* quoniam et *ego sicut vos* [v. 3]. « Eram, inquit, et ego sub lege ; sed præelegi extra legem vivere, sicut et vos per eam quæ in Christo est fidem vivebatis. Imitamini ergo et vos mecum illam quæ in Christo est fidem, a conversatione legitima vosmetipsos extraneos facientes (3).

EXPLICIT LIBER PRIMUS GALATARUM.

(1) *Iis qui natura non sunt dii.* Hæc deesse videntur.— (2) *Videmini.* Iterum timendum ne exciderint nonnulla; remanet enim sine expositione versiculus iste : *Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim.* Aut alias, nec suo loco rejectus fuit in codice sacro, quem ad manum Hilarius habuit. Post pauca enim in libro altero idem versiculus invenitur. — (3) *Eram, inquit — extraneos facientes.* Hæc de verbo retulit Lanfrancus, uno tantum excepto pessime ab editoribus subverso : legerunt enim : *post elegi*, pro *præelegi.*

II.

SYNOPSIS SECUNDI LIBRI.

L. Præmissa præcedentium recapitulatione, — LI. Hilarius, eloquentiam apostolicam cominus attendens, eam, rhetorum veterum instar, exhibet demirandam, tum ex oratoris persona,— LII. Tum ex adversariorum indole,— LIII. Tum ex vehementi affectu Apostoli, filiolos sic suos deflentis amissos, — LIV. Ut eo usque vix oratores disertissimi accesserint, — LV. Adducitur interea Isaaci et Ismaelis allegoria. — LVI. Ad alia abreptus interpres, in allegoristas invehitur, Origenisque videtur carpsisse pruriginem; — LVII. Cujus palmare argumentum e Paulo allegorizante petitum evertit, dum ostendit immane quantum alter ab altero distet. — LVIII. Ad sua regressus, ut præcipuum gratiæ et legis discrimen illustret,— LIX. Sara et Agar, Isaac et Ismael laudantur,—LX. In typos reprobi,— LXI. Simul et electi populi, — LXII. Veterisque et novi Testamenti, — LXIII. Iterum vapulantibus allegoristis ,— LXIV. Et Judaizantibus, — LXV. Regerit fidei necessitatem ; — LXVI. Sola quippe omnia implet in charitate perfecta ; — LXVII. Dum Galatarum segnitiem acrius increpat interpres, in Pauli, ut solet, persona , — LXVIII. Interim egregios apostolici vigoris sensus, — LXIX. Paulinæ eloquentiæ verba vere aurea demiratur, — LXX. Charitatis legem exponit divinitus promulgatam, — LXXI. Nonnulla demum monita sigillatim recenset; — LXXII. Alia communia, de carnis operibus, de Spiritus variis fructibus ; — LXXIII. De præsentis vitæ et futuræ dissidiis, — LXXIV. Alia particularia, de quorumdam inani gloria, — LXXV. De delin-

quentium correctione, — LXXVI. De sustentandis cantechizantibus, — LXXVII. De pseudo-apostolorum æmulatione ambitiosa, — LXXVIII. Postremo consueta salutatione paucis exposita, votisque variis ac precibus effusis, tum epistolæ, tum ejus interpretationi finis imponitur.

INCIPIT LIBER SECUNDUS EORUMDEM.

I.

Frequentibus valde probationibus, et quæ omnem excludunt controversiam, omnifarie Apostolus abusus, suam prosequutionem veram esse sufficienter comprobavit: ex rerum qualitate ostendens eorum differentiam, et quod multo meliora sint illa quæ secundum Christum sunt, ab illis quæ erant in lege: eo quod hic quidem facile est justificari, illic vero durum valde et propemodum impossibile. Fidem vero firmans ratione, et dignitatem ejus per omnia ostendens; jam de tributo credentibus spiritu; illic, quæ secundum Abraham facta fuerant; et scripturalibus testimoniis, quibus locum non posse habere legem, istis tenentibus, pronuntiavit. Sed ex comparatione utilitatem dicens legis, eminentiam illorum quæ secundum Christum sunt insinuavit.

Hæc quidem universa evidenter cognoscere poterit quis ex illis quæ in anterioribus diximus; in quibus et cum competenti scrupulositate per omnia, ut potens erat, dicebatur. Veneranda verba Apostoli sunt intellectus facientis; interpretationem autem quoniam in præeuntibus probationibus competentem fuisse sermonibus adhibuisse visus est virtutem: in medio vero etiam duris usus sermonibus, eos fuerat aggressus; neque stultos eos vocare dubitans, ubi res ipsa locum ei præbebat increpationis necessarium.

LI.

Jure ergo ait: *Timeo vos, ne forte sine causa laboraverim in vobis* [cap. IV].

Quare? « Quoniam aliter venerari accceleratis, quibus antea serviebatis. »

Et post increpationem ad verecundiam eos invitans, adjicit, impensa sollicitudine curans sanare eos, sciens quoniam gravis est increpatio homini, etiamsi et justa ei inferri videatur:

Fratres, obsecro vos, nihil me læsistis [v. 12]. — Satisfacit illis pro pondere verborum gravissimorum. « Nihil nocitus sum, inquit, a vobis: itaque ne quis me existimet ira et recordatione malitiæ ad hos venisse sermones. »

Scitis autem quoniam per infirmitatem carnis evangelizavi vobis in primis, et tentationem meam quæ est in carne mea non sprevistis, neque respuistis; sed sicut angelum Dei suscepistis me, sicut Christum Jesum [v. 13-14]. « E contrario vero quum essem in persequutionibus et miseriis et tribulationibus multis, ad vos veni; et tunc propter illa mala quæ mihi imminebant, *non respuistis* me.

Sed sicut angelum Dei suscepistis me. Immo vero *ut ipsum Christum.* » Infirmitatem enim carnis et tentationem eam quæ in corpore est, tribulationem dicit.

Quæ est ergo beatitudo vestra [v. 15]? In hoc loco dicens: « Quæ erat Beatitudo? Hoc est, ubi est beatitudo illa, qua beatos dicebant vos omnes, pro tali affectu quem erga prædicationem ostendistis, per illum honorem qui tunc mihi a vobis est præbitus? Ubi est ergo ille honor? Id est, fuit, periit. » Beneque non dixit id sententialiter, sed interrogative id ostendit.

Et adhuc collaudans ipsam beatitudinem adjicit: *Testimonium enim perhibeo vobis: quoniam si possibile esset, oculos vestros eruentes utique dedissetis mihi.*

Et quia honorem illum, qui sibi ab illis fuerat præstitutus, dixit; ostendens simul qui et qualis fuerit, quamve magnus, et quam sufficiens, ut etiam secundum hoc

et reverentiam illorum haberet. Sed ut non omnibus negotiis veritatem præhonorandam esse existimaret, adjicit itaque :

Inimicus factus sum vobis, verum dicens vobis [v. 16]. « Sed ecce talia vobis assequutus, inimici ordinem nunc videor implere, veritatem præhonorans. »

Optime autem adjecit, *verum dicens vobis*, ita ut non solum veritatis sollicitudinem habere existimaretur ; sed cum eorum providentia id se fuisse doceret. Ostendit enim quoniam propter illos et hoc ita fuerit gestum ; et ut ne a veritate extorres fierent, ita ut species quidem videretur esse inimicitiæ, opus vero ipsum amicitiæ. Et inimicos ex comparatione incusans, adjicit :

LII.

Æmulantur vos non bene [v. 17].

Bona adjectio illa quam adjecit (1), dicens : *non bene*. Est enim et bene æmulari, quando quis bonum demirans (2), vult eum imitari.

Sed excludere vos volunt, ut illos æmulemur. « Volunt enim vos propellere ab illo intellectu perfecto, in quo nunc estis ; ita ut sub legis constituti conversatione, inveniamini ordinem implere discipulorum. Quasi qui (3), et aliquid melius illis facientibus, imitari eos velitis. »

Bonum autem æmulamini in bono semper [v. 18]. « Melius est ergo talia vos facere, ita ut ab omnibus æmulemini ; ut et alii vos, sicut convenit, æmulentur, et imitari vos festinent ; residui vero invidentes vobis, nihil vos possint nocere. » Et quasi qui talia primitus facerent, adjicit :

Et non solum in adventu meo ad vos : — Potentissime eos in hisce verbis curavit, ita ut adversariorum ex comparatione argueret sententiam , ex commemoratione vero præteritorum, subito animo accensus, et propter hoc a præcedentibus abstractus sermonibus , ad verba flectitur fletus, dicens :

LIII.

Filioli mei quos iterum parturio, usquedum formetur Christus in vobis [v. 19].

Demirabilis admodum sermo, et multum habens affectionis ostensionem ! Primum quidem quasi in fletu subito, exclamantis locum implet, dicens : *Filioli mei*, et ut quis ita dicat, quum dulcissimus Pater filios amissos fletu evocet. Deinde, quod non dicit : *filii*, sed *filioli;* quod majorem ægerentis (1) ostendere poterat dolorem.

Et quod adjecit : *parturio;* quia multum grave illis qui in partu sunt esse videtur.

Et quod dixit : *iterum ;* ita ut et antiquos dolores partus adduceret in memoriam.

Nam et quod dixit : *usque dum formetur Christus in vobis;* pondus indicat passionis esse immensum , et nec scientis quo statu, quove fine partus ipsius concludantur dolores.

(1) *Adjecit*. Cujusque auctoris ingenium et indoles plerumque deprehendes in rerum nexu singulari, ac continuis sententiarum clausulis. Hinc ut in hac commentatione, sic in cæteris Hilarii scriptis, eadem ubi vis habes contextus vincula, eamdem, pene dicam, carnis et ossium compaginem ; videlicet *adjicit*, *interjicit*, *interponit*, *intercipit*, *instruxit*, *sequentia*, *prosequutio*, *interceptio*, *interjectio*. Quæ in primis vox ipsi arrisit, tum ut ea quæ in psalmis *diapsalmate* distinguuntur, designet ; tum ut exponat ea quæ Paulus, suo utique prophetico spiritu æstuans, pendente sermonis consequentia, ex abrupto frequenter interponit. — (2) *Demirans*. Hilarianum plane est verba construere, particula *de* addita, quæ vim augendi habet ; hinc tum in editis sexcenta loca referunt *demutare*, *demutabilis*, *destringere*, etc., tum in hisce commentariis, *demirari*, *demiratione dignum*, *depromere*, etc. — (3) *Quasi qui*. Offendit antea pluries lectorem hæc duplex particula paulo insolentior. Equidem fuit id genus elegantiæ veterum nonnullis sollemne, ut illam causativam *quasi*, perinde ac *quippe*, ambitu quodam particularum ornarent. Colligere enim est nubem exemplorum ex Cicerone, in quibus eadem tum subnexa sibi trahit *aliquis*, et *quidam*, tum affectat τῷ *vero* conjungi, vim habens ironicam ; cf. Beier, ad *Offic. Cicer.*, p. II, p. 248. Quintilianum, quem quum de Hilario agitur, præstat afferre, juvat copulativæ *quasi* relativa præmittere. Hinc putem derivandam Hilarii hujuscemodi consuetudinem eidem conjunctioni subnectendi modo *qui*, modo *quia*, haud secus quam ab omnibus *quippe qui*, *quippe quia* eleganter dicitur. — (4) *Ægerentis*. Exstat ne alicubi vox illa *ægereo*, unde forsan *ægerens*, juxta ac qui nesciat scio ; etsi me non piguit multa undecumque scrutari lexica, glossariaque omnifariæ latinitatis. Vellem esse Servio fidem, nonnullisque grammaticis, statuentibus hoc esse discrimen inter *ægrum* et *ægrotum*, quod *æger*, unde *ægereo*, de corpore et anima dicitur, *ægrotus* vero, maxime de corpore. Sed ut quibusdam inepta habetur horum sententia, sic vereor ne et hac mea quæstio censoria virga expellatur.

Bene autem dixit : *Donec formetur Christus;* ex proprietate partus id accipiens dictum, post quem et solvi solent dolores. Et hoc in loco quasi de illis qui nati sunt in Christo, per fidem et baptisma, deinde abolere tentaverunt ipsam effigiem veritatis : aliam formationem exspectat in illis fieri, quæ impleri poterit ab affectu illo qui erga Christum erit perfectus; ita ut et ad plenum ultra a legitimis discedant custodiis. Verumtamen et post talem tantamque fletus exclamationem, et verba illa quæ multum ei inesse affectum ostendebant; quasi qui victus fuerit passione, ita ut nec proloqui aliquid ulterius posset, in tantum in quantum et vult; et quod nec deceat scribentem summam miserabilitatem suis exprimere litteris :

Volebam autem venire ad vos nunc et mutare vocem meam [v. 20]. « Volebam venire magis et mutare sermones meos, et alia quidem dicere, sicut lex lugentem ac deflentem dicere postulat ; dicere autem pariter qualia et quanta volebam.

Summa autem adjectione suorum dictorum abusus esse videtur : *Quoniam aporior* (1) *in vobis;* eo quod in tantum passione sit victus, ut et quasi quadam aporia teneatur, neque quid conveniat sibi loqui scire possit.

LIV.

Quanti oratores, in usum (2) venientes, aut matrem deflentem filios suos, aut patrem imitari volentes, tantam compassionum molem aliquando suis poterunt explicare sermonibus, quantum in præsenti ostendit beatus Paulus? Simulans quidem nihil, sed secundum insitum sibi affectum quem erga eos habebat universa enarrans, quod in his ostendisse videtur sermonibus : quasi qui et ingemiscens, et cum lamento deflens, et passione victus, simulque et protractus ab illis, sola quæ sibi deceant retinere videtur. Et propter hoc optans ad illos venire, ut omnia illa impleret quæ sibi passio fieri suggerebat; quoniam abunde deflevit transductionem eorum in deterius factam, ei illos sermones quos in primordio duriores visus fuerat dixisse, curavit sufficienter.

Dicite mihi : qui sub lege vultis esse, legem non audistis [v. 21]? Bona ad illos facta est conversio verborum, et qualem fieri conveniebat ab eo qui rebus ipsis fuerat incitatus : per omnia etenim hæc videtur Apostolus, ob iram usurpatorum frequentes dictorum sustinere mutabilitates. Et modo quidem indignatur adversus hos, modo vero adversus illos ; pro aliis vero et dolet, quasi de filiis amissis. Et ad plenum si quis caute considerare voluerit, multam passionum inveniet mutabilitatem in his quæ scripta sunt, et qualem res ipsa a Paulo fieri exigebat; tanto ardore prædicato, ut omnes Christo properaret offerre : eo quod et omnes volebat jungere Christo, ob enormem affectum quem erga eum habere videbantur. Dicit autem, quoniam vos qui legi obedire promittitis non intenditis illa quæ lex dicit; quibus ista in subsequentibus adjicit.

LV.

Scriptum est: quoniam Abraham duos filios habuit : unum de ancilla et unum de libera. Sed ille quidem qui de ancilla fuerat, secundum carnem natus est; ille vero qui de libera, per repromissionem [v. 22-23].

Superius nullam posse habere communionem legem cum promissionibus ostendit : eo quod lex quidem exigit hoc ut impleatur ; promissio vero donantis comprobat liberalitatem, per omnia vero gratiæ confirmare properavit rationem. Ideoque et fidei et promissionum facit memoriam cum illis et quæ nobis adesse speramus. Omnibus autem illis e contrario posuit legem,

(1) *Aporior*, ex græco ἀπορέω, ἀπορία. Est qui forsan miretur vocem illam ab omni ævo in Vulgatam et in antiquas versiones introductam ad II Cor. IV, 18, raro usu defluxisse ad auctores ecclesiasticos. Quæ haud Hilarii ingenio absona videtur, scilicet qui græcanica lubenter venatur; adduxit nimirum et fere unus : *apellitur,* ἐκ τοῦ ἀπέλλω ; *ænigmatum est,* a græco αἰνίσσομαι, col, 1117, c. 543 ; *mendacio — loquentium,* pro ψευδολόγων, *allegorumena,* et *amphibola,* græca sane, vix *parce detorta,* etc.; codex habet : *Quoniam aporior, confundor, in vobis.* Irrepsisse *confundor* quum patet, ideo glossema expungendum. — (2) *In unum.* cod.

quæ quasi aliqua sequentia præbere videtur justitiam. Si quidem eis qui primitus legem impleverunt, ea præbere promittit; fraudat vero multos, et, ut verius dicam, propemodum omnes, propter impossibilitatem illorum, qui legem implere annituntur. Ideo maxime illam quæ ex gratia est justitiam, meliorem esse ab illa quæ ex lege est, dixit; quoniam hanc suam liberalitatem præstat Deus, nemine ob naturalem excluso infirmitatem. Idipsum autem et in præcedentibus ostendens ex illa parabola quæ secundum Abraham est memoratus: et quoniam fuerunt ei duo filii; quorum alter naturæ sequentia natus est, alter vero per gratiam, propter quod dicit:

Quoniam Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, et unum de libera. Sed ille qui de ancilla, secundum carnem natus est [v. 22, 23]. Hoc est naturali sequentia natus est; sic nominans secundum carnem, quoniam et carni adest secundum naturam partus. Et Ismael naturali sequentia carnis natus est, sive secundum Abraham, sive secundum Agar.

Nam *ille qui de libera natus est, secundum promissionem natus est,* hoc est, secundum gratiam. Omnis enim promissio per gratiam solet fieri. Ordine enim naturæ Isaac nequaquam fuisse natus dicitur: eo quod Sarra duplici ratione edere partum non poterat. Erat enim una passio sterilitatis, et alia quæ illam ob longævitatem parere prohibebat. Et ipse Abraham ætate senectutis fuerat provectior effectus. Sed natus est præter omnem spem et naturæ sequentiam, propter solam promittentis virtutem pariter et liberalitatem. Sic illa quæ secundum Abraham sunt referens, ut et in divinis Scripturis scriptum esse videtur, ostendere vero cupiens qua de causa illis sit abusus, adjicit: *Quæ sunt per allegoriam dicta* [v. 24].

LVI.

Qui studium multum habent intervertere sensus divinarum Scripturarum (1), et omnia quæ illuc posita sunt intercipere, fabulas vero quasdam ineptas ex se confingere, et allegoriæ nomen suæ ponere desipientiæ; hac voce Apostoli abutentes, quasi hinc videntur (2) sumsisse potestatem, ut et omnes intellectus divinæ exterminent Scripturæ: eo quod secundum Apostolum per allegoriam dicere nituntur. Et ipsi non intelligentes quantum differt quod et ab illis et ab Apostolo hoc in loco dictum sit. Apostolus enim non interimit historiam, neque evolvit res dudum factas; sed sic posuit illa ut tunc fuerant facta; et historia illorum quæ fuerunt facta ad suum usus est intellectum.

Quando quidem dicens: *Confinis est ejus quæ nunc est Hierusalem;* quando vero: *Quoniam sicut tunc is qui secundum carnem natus erat, persequebatur illum qui secundum Spiritum;* sic pro omnibus negotiis historiam confessus est. Nec enim confinia esse dixisset illa quæ secundum Agar fuerunt, *illius quæ nunc est Hierusalem,* quam nunc esse confitebatur. Neque sic posuisset, quam non esse existimabat. Nam quod dixit, *sicut*, similitudinem ostendit. Similitudo autem fieri non poterit, rebus non stantibus. Addito et quod dixerat: « *Tunc* in certum existens, » quantum tempus designans, dicit. Superflua autem erit et temporum divisio, si tamen non fuerit factum: sed Apostolus quidem ita dicit.

Isti vero omnia e contrario faciunt: omnem divinæ Scripturæ historiam somniorum nocturnorum nihil differre volentes. Nec enim Adam, Adam esse dicunt, quando maxime eos divina spiritaliter enarrare acciderit. Spiritalem etiam illorum interpretationem volunt vocari desipientiam. Neque paradisum, paradisum; neque colubrum, colubrum esse dicentes.

LVII.

Ad quos volebam illud dicere; ut historiam intercipientes, ultra non abuterentur

(1) Quanti facienda sint ea quæ nunc Hilarius aggreditur quum nemo inficias ierit, eaque obiter tangere pro dignitate sua vetemur, ad *prolegom.* satius nobis hæc visum est reservare. — (2) *Quasi qui hinc videantur* cod.

historia : Hoc autem facto, dicant unde habent asserere, quisnam primus homo factus est? Aut quomodo inobediens exstitit? Aut quomodo introducta est mortis sententia? Et si quidem de Scripturis ista didicerunt, necessario illa quæ ab illis dicitur allegoria, est manifesta desipientia, quia et superflua esse per omnia arguitur. Si autem hoc verum est, et illa quæ scripta sunt non rerum gestarum retinent narrationem, aliud vero quid profundum indicant, et quod intelligi debeat, sive et spiritale, sicut ipsi volunt dicere, quod et deprehenderunt; utpote spiritales quidam ipsi existentes : unde ergo eorum acceptam habent cognitionem? Quem ad modum autem illa dicunt, quasi de divina ideo docti loquuntur Scriptura?

Et sileo interim illud: quoniam hæc quum ita se habeant, neque illa quæ secundum Christum sunt, videbuntur qua ratione facta sunt. Revocavit enim, sicut Apostolus dicit, inobedientiam Adæ, et mortis sententiam solvit. Quæ sunt illa quæ olim facta esse dicuntur? Et ubi sunt facta? siquidem historia, quæ de his est, non ista, sed altera aliqua secundum eos significat. Quem autem locum obtinebit apostolica dictio : *Timeo autem ne sicut coluber Evam seduxit* (1); si neque coluber fuit, neque Eva, neque seductio? Alia (2) erga illum exstitit, et multis in locis evidens est Apostolus historia antiquorum, ut veritate, per omnia fuisse abusus. Et hoc loco quasi de gestis negotiis, et illis quæ apud Judæos in confessione erant deducta, assertionem suam comprobare annititur. Quod ei et ab initio fuerat propositum.

LVIII.

Quid autem illud est, ut majora illa quæ secundum Christum sunt ostenderentur ab illis quæ sunt in lege, et multum præhonorabilior perspiceretur illa quæ apud nos est justitia, ab illa quæ in lege est? Ideo *suo testamento* esse dixit : unum quod per Moysem, aliud quod per Christum.

Vocat autem testamentum in Christo, resurrectionem quam promisit omnibus nobis, primus ipse ex mortuis exsurgens. Et hoc in epistola illa quæ ad Hebræos est interpretantes (3), ostendimus evidentius. Sicut enim illa quæ per Moysen fuerant data, hanc habebant intentionem, ut sub lege hi, qui eam acceperant, conversarentur; et illam justitiam, quæ inde est, susciperent. Propter quod et de Ægypto exierunt, et remoto in loco fuerunt constituti; ut ab omni gentium permixtione segregati, cum competenti cautela custodire possent legem sibi datam. Sic et illa, quæ secundum Christum sunt, hanc habent intentionem et finem, ut solvatur quidem mors, resurgant vero omnes homines, qui quolibet tempore fuerunt, et in immortali ultra degant natura, nec peccare ulterius ullomodo possint, propter illam gratiam Spiritus quæ inest illis; per quem et ab omni peccato securi habebimur. Hæc enim justificatio et vera est et perfecta; justa ergo ratione et testamenta similiter utraque vocavit: eo quod illa ipsa quæ lex docebat, hæc et gratia per opera dirigebat; scilicet ut et Deus diligatur et proximus. Hæc autem ipsa etiam lex servare præcipiebat, discernens atque docens nullo modo deberi peccare. Gratia autem id operibus implet, et per resurrectionem et illam immortalitatem quæ nunc nobis aderit, per Spiritum, a quo et gubenati, tunc peccare nequaquam poterimus.

Justificatio equidem est et in lege apud Christum. Sed in lege quidem acquiritur ab illo qui labore multo et sudore eam acquirere poterit, quod erat durissimum, immo, ut verius dicam, impossibile. Si tamen pro legum scrupulositate id quis vellet judicare (nam non peccare ex integro hominem existentem (4) impossibile est), hic vero per solam gratiam acquiritur. Nec enim peccare ultra poterimus, tunc quando et

(1) I Cor. XI, 3. — (2) *Alias* cod. — (3) *Interpretantes*. Procul et de ultimis finibus pretium esset expiscari hunc Hilarii Magni tractatum in insignissimam divi Pauli epistolam. Qui autem iterum suspiria ducam, quæ jam in longum *prolegomena* nostra trahunt? — (4) *Impossibile sit*. Cf. quæ supra ad num. XXXIV.

excepto omni labore, istam quæ a Christo est, obtinebimus justificationem.

LIX.

Ideo memoratus est Agar et Sarram (ex quibus altera quidem secundum sequentiam naturæ peperit, altera vero quum parere non posset, per gratiam peperit Isaac, in quibus multum nimis ille qui secundum gratiam fuit natus, præhonorabilior est inventus), ut ex comparatione tali ostendat, quoniam et nunc et illa quæ secundum Christum est justificatio multo melior est ab illa : eo quia per gratiam acquiritur justificatio pro illa quidem quæ in lege est, illam quæ ordine naturæ peperit accipiens. Pro illa vero justificatione quæ in gratia est, illam posuit quæ præter spem peperisse videtur : eo quod illis qui in præsentia sunt legitima competit conversatio ; illis vero qui semel resurrexerunt, et facti sunt incorrupti, et circumcisio superflua est, et oblatio sacrificiorum, nec non et sanctarum [solemnitatum], sive dierum observantia.

Sunt autem quædam quæ secundum naturæ fiunt sequentiam, id est, nascentium in hac vita transitus, in quibus etiam legitima conversatio locum habere videtur. Gratia vero, illa est nativitas secundum quam resurgentes omnes in futuram vitam nascuntur ; in qua Christi maxime impletur justificatio. Sic ergo pro illa quæ secundum legem est justificatione, illam accepit quæ naturæ sequentia peperit, utpote lege locum habente tenere illos qui in hac vita nascuntur, qui et secundum naturæ nascuntur sequentiam. Pro illa vero justificatione, quæ secundum Christum est, illam [accipit] quæ per gratiam peperit; eo quod et verissime impletur in illis, qui semel resurrexisse videntur, qui per gratiam, præter omnem spem, secundam illam exspectant nativitatem. Ob hanc igitur esse dixit : *quæ sunt per allegoriam dicta :* allegoriam vocans illam comparationem quæ ex dudum factis negotiis, comparari poterat illis quæ ad præsens sunt. Unde et adjicit :

LX.

Hæc autem sunt duo testamenta, unum quidem in monte Sina, in servitutem generans, quæ est Agar [v. 24].

Tales etenim sunt. Ad illud autem redit quod dixit : *quæ sunt per allegoriam dicta.* Ut sit : *Hæc enim sunt duo testamenta, quæ sunt per allegoriam dicta.* Vult autem dicere quoniam per allegoriam similare poterit quis illis duobus, id est, Agar et Sarræ, duo testamenta. Ita ut sit Agar quidem in ordine legitimorum præceptorum, qua etiam lex data est in monte Sina. Generat autem in servitutem. Illi enim qui sub lege conversantur, in ordine servorum et præcepta accipiunt et legem ; puniuntur vero sine aliqua excusatione, si peccare fuerint inventi; laudantur vero, si secundum omnem scrupulositatem legem observare voluerint. Quod valde arduum est, et cum multo expeditur labore. Servorum autem est proprium et non liberorum, hoc modo sub lege teneri. Et ostendens quoniam ipsa consideratio, quæ de Agar facta est, non est extranea veteri Testamento, adjicit :

Agar enim Sina mons est (1) *in Arabia, conjungitur vero ei qui nunc est Hierusalem, servit autem cum filiis suis* [v. 25].

Arabia (2) antiquis temporibus non illa quæ nunc nominatur sola erat; sed et solitudo omnis, et illæ partes quæ circa solitudinem habitabantur, nec non et Ægypti pars non modica, in qua et locus erat ille, in quo habitabant Israelitæ, eo in tempore quo commorabantur in Ægypto. Sic enim

(1) *Agar enim Sina mons est.* Græco vulgato respondet exactissime : τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστίν. Lectio vero ista inter Latinos infrequentissima est. Eam tantum reperit D. Sabattier in vetustis codd. Saugerman. et Claromont. Cf. *Vers. ant. ital.*, t. III, 777. — (2) *Arabia antiquis temporibus non illa quæ nunc nominatur sola erat : sed et solitudo.* Lanfrancus ad litteram hæc excepit; pergit deinde epitomando : *Solitudo et pars non modica Ægypti, ubi est mons in quo data est lex ; unde et fuerat Agar, quæ significat vetus Testamentum ; quæ generat in servitutem; quæ etiam conjungitur per significationem ei Jerusalem quæ est in hoc sæculo, in qua Testamenti legitima impletur.* Ib. col. 701, a. Cf. Hilar. *in Psalm.* CXXIV, col. 405, c.

dicebatur locus ille, sicut de divina id discimus Scriptura, « quoniam in terram Gesen Arabiæ habitabant (1); » quia ergo inde erat Agar et Sina mons ad Arabios, voluit ostendere. Quoniam apta est similitudo Agar ad vetus Testamentum: eo quod in illo sit data loco, qui locus ad gentem pertinet illam, unde erat et Agar.

Nam quod dixit : *Affinis est ejus quæ nunc est Hierusalem*, de Agar dicit; ut dicat quoniam illa quæ apud nos est Hierusalem, hoc est, quæ in sæculo hoc esse videtur, æquam virtutem habet ad Agar : hoc nobis ordine retinente illam quæ nunc est Hierusalem, in qua Testamenti illius legitima implentur, ad comparationem illorum quæ exspectantur, quæ etiam frui in futuro speramus sæculo. Quæ et continere videtur Agar, Sarræ comparata.

Nam quod dixit: *Servit autem cum filiis suis;* non de Agar id dicit, sed ad Testamentum, quod datum est in Sina, reddidit illud, ut statuat illud quod dixit : *Unum quidem ex Sina, in servitutem generans.*

Filios ejus illos esse dixit qui sub illa conversantur. Bene autem dixit quod et ipsa *cum filiis suis servit.* Testamentum enim quale sit, in illis utique cognoscitur, qui illud susceperunt. Nec enim secundum suam substantiam perspicitur : itaque servit, quando illi, qui secundum illud sunt, servire videntur.

Conveniebat allegoriæ sectatores ad illud respicere quod dixit : *Confinis est ejus quæ nunc est Hierusalem;* evidenter enim non intercipientis est illa quæ secundum Agar, sed æquam eos habere virtutem ostendere voluit, secundum quod significatione idipsum sunt.

LXI.

Beatus vero Paulus primum testamentum dicens, dicit et aliud (2) : *Quæ autem sursum est Hierusalem, libera est : quæ est mater omnium nostrum* [v. 26].

Sursum Hierusalem, non somnia colligens, dicit Apostolus, ad similitudinem illorum qui universa in allegoriam jactanda esse existimant; sed quoniam Testamentum secundum scit nuncupare resurrectionem, quam exspectabant illi qui assequuti sunt, qui etiam et in cœlo morandi licentiam assequi se sperant, liberi ab omni existentes peccato. Ad comparationem ergo hujus illam nominavit quæ sursum est Hierusalem; conversationem illam quam in cœlis habemus hoc modo indicans : eo quod illo commorabimur, simul cum Christo degentes; in quo etiam secundum omnem conversabimur industriam Abrahæ (3); Hierulem cœlestem sic nominans, quoniam et Judæi, in locis Hierusalem commorantes, cum Deo se commorari existimabant; ubi et debitum Deo persolvere servitium properabant, hunc locum competentem sibi esse existimantes: eo quod neque sacrificium, neque holocaustum, neque aliud aliquid secundum legem alibi perficere poterant.

Illa enim, quæ sursum est Hierusalem, libera est; quæ est mater omnium nostrum. Ut dicat : « quoniam resurrectionem assequuti, et secundum illam gloriosam suscipientes nativitatem; cujus propter gloriam et in cœlo commorabimur. Illam Hierusalem nostram esse existimantes, in libertate plurima omnes simul erimus; legitima præcepta aut alia quæ ejusmodi sunt implere non indigentes. Cum multa autem fiducia illo commorabimur : eo quod nec peccatis ultra subjacere poterimus. » Et utitur Scripturæ testimonium.

LXII.

Scriptum est enim : Lætare, sterilis, quæ

(1) Genes. XLVII, 27.—(2) *Aliud.* Ex his quæ sequuntur Lanfrancus parca manu et sedula collegit, suosque ad usus plura convertit. «*Agar,* inquit, *ancilla pariens secundum usum naturæ, significat legem quam tenere habent qui in hac vita nascuntur secundum sequentiam naturæ, qui etiam sub lege versabantur in ordine servorum. Sara autem quæ per gratiam peperit, illos qui in Christo resurrexisse videntur per gratiam; qui etiam præter spem naturæ secundam exspectant nativitatem, quibus jam circumcisio et oblatio sacrificiorum supervacua est.* Ib p. 701. a. — (3) *Industriam. Abraham* cod.

non paris; erumpe, et clama, quæ non parturis: quoniam multæ filiæ desertæ, magis quam ejus quæ habet virum [v. 27].

Hoc non tamquam prophetice de resurrectione dictum posuit; sed testimonium abusus est propter nomen *sterilis :* eo quod sterilem constitutam Sarram in ordinem secundi accipit Testamenti : ut dicat, « quoniam omnia illa erunt præter spem. Exsurgemus enim qui mortui sumus; ita ut et numero multo ampliores ab illis inveniamur (1). Multo enim ampliores erimus qui in hoc concurrimus Testamento. Illi enim qui sub legis sunt Testamento, gens est una. Nos vero, qui resurrectionis Testamentum assequi habemus, omnes sumus (2). » Unde et adjicit :

Nos autem, Fratres, secundum Isaac promissionis filii sumus [v. 28].

Quod dixit : *secundum Isaac,* hoc est, erimus secundum Isaac, non secundum naturam, sed secundum gratiam. Sicut enim Isaac præter omnem spem natus est : eo quod et gratiæ est resurrectio, non naturæ; et quoniam ab illis qui in divina tenentur Scriptura probavit testamentorum differentiam; ostendens quoniam illorum quæ secundum naturam sunt, multo meliora sunt illa quæ secundum gratiam. Ipsa ergo præditus sequentia, etiam præsentibus abutitur negotiis.

Sed sicut is qui secundum carnem natus erat, persequebatur eum qui secundum Spiritum, ita et nunc. De illis qui secundum Christum sunt, non solum quæ fidei sunt et promissionis, ponit nomen (sicuti et in superioribus jam ostendit), sed et Spiritus; et multis in locis, hac vel maxime abutitur voce, sicuti et ad Romanos quis evidenter perspicere poterit : eo quod exspectamus participationem Spiritus, fruitionem accipere futurorum bonorum.

Sic igitur et de illis qui secundum legem sunt, illud quod corporis est dicit : eo quod secundum præsentem hanc vitam lex utilis esse potest. Nam quia carnem [vitam] temporalem dicit, et quod facile solvitur, quum nostram nominaverit naturam, multis in locis id ostendimus in interpretatione apostolica; et plenaria nostra expositio id evidenter ostendit, illis tamen qui cautissime volunt dictis intendere. Et quoniam Agar ejicitur, quæ sequentia naturali peperisse videbatur, quæ formam acceperat veteris Testamenti : eo quod et tenere [locum] poterat, secundum præsentem vitam, illorum qui naturali ordine nascuntur; quod et nuper ediximus. *Sicuti ergo tunc ille qui* ex naturæ ordine *fuerat natus, illum persequebatur qui* per promissionem *fuerat natus* [v. 29], *sic et* hic illi qui *nunc* legis existunt vindices, illa quæ gratiæ sunt indagare annituntur. Bene autem *secundum Spiritum* dixit, hoc est, ut dicat eum qui secundum promissionem est : eo quod nostra persona ad similitudinem illius erat e contrario positura. In quibus *Spiritus* nomen veraciter ponebatur propter illa quæ ab illis creduntur.

LXIII.

Optimos vero allegoristas volebam hoc in loco illud interrogare : utrum divina Scriptura retulit nobis quoniam Ismael persequebatur Isaac? Hoc significans quoniam erant quidam illorum qui ex circumcisione sunt, qui in novissimis temporibus aliquando illos, qui ex Galatis Christo crediderant, transducturi erant ad legem. Et quis poterit condigne aliquando id deri-

(1) *Inveniamur.* Insignis quidam Hilarii locus totus est hic apponendus, quo vix aliud erit validius argumentum ad asserendum hujus commentarii auctorem. Eccillum : « *Et si secundum Apostolum hæc duo Testamenta sunt, unum secundum Ismaelem, in servitutem generans, aliud secundum Isaac, in libertatem matris nostræ Jerusalem, quæ in cælis est educens; duum necesse est seminum in stellis et in arenis numerositas prædicetur. Ergo amici Dei super arenam maris dinumerantur. Quis enim ambigat, secundum Ecclesiam toto in orbe numerosam, multitudinem gentis Judææ copia in Christo credentium præveniri? Atque ideo super arenam multiplicabuntur; quia copiosiores his erunt qui ex legis impio populo terreni et aridi significantur in arenis.* Col. 525, c., cf. 579, 246, etc. — (2) *Sumus.* Brevissimo compendio jejunior quam alias Lanfrancus eadem, tam præclare ab Hilario exposita, corripuit : *Hoc de resurrectione dictum est : nos enim qui resurrectionem assequuti ex omni gente sumus; illi vero qui sub lege sunt, una gens est,* ibid.

dere? Itaque si nihil aliud, saltem eos id perspicere conveniebat, quoniam historiam Apostolus, quasi vere factorum negotiorum, et in confessione deductorum existentem, in sua posuit narratione, ut confirmaret illa quæ dixerat. Secundum comparationem vero voluit ostendere historiam ad illam similitudinem. Unde et illa quæ facta fuerant illis ab extraneis abusus esse videtur. Quibus inconsequenter simul et magnifice adjicit :

Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam et filium ejus : non hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ [v. 30]. Ut dicat, quoniam nihil prodest illis liberari, sicuti nec illis tunc profuit. Nec enim est aliqua communio præsentibus affutura, sed nec habere possunt locum legitima in nostram conversationem, quam secundum formam implemus resurrectionis. Quid ergo festinant illi eos qui in Christo crediderunt etiam ad legis custodiam trahere?

Deinde quasi qui ex præcedentibus collidere poterat negotium dicens : *Itaque, Fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ,* cui dicto etiam exhortationem connectit : *Libertate qua nos Christus liberavit* [v. 31]. *State et nolite iterum jugo servitutis obduci* [cap. V, v. 1].

Ab illis quæ ostensa sunt ab eo, exhortationem faciens, « ne, inquit, *a libertate qua* vos *Christus liberavit* discedentes, iterum vos *sub jugo servitutis* legitimæ constituatis. »

LXIV.

Et ultra confidens et multitudini ac magnitudini probationum, quæ nullam controversiam admittebant; alia quidem ex rebus perspicuis, alia vero de divinis sumta Scripturis, alia vero aliunde; omnia autem summe expressa habebantur. Adjicit in subsequentibus, quasi de rebus indubiis contestationem faciens :

Ecce ego Paulus dico vobis : quoniam si circumcidimini, Christus vobis nihil proderit [v. 2]. Bene posuit : *ecce ego Paulus*, quasi confidens super contestationis factæ justitiam, et quod numquam negari possit ob rerum veritatem. « Circumcisi enim, a Christo nihil exspectetis percipere, eo quod nec est vobis ad eum ultra communio. » Deinde quod fecit in præcedenti negotio, posuit illud et voce :

Testificor autem iterum omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est totam legem implere [v. 3]. Nam quod dixit : *Testificor*, evidenter id posuit. Et quod dixit *iterum*, contestatio enim et hæc erat, et illud quod superius fuerat dictum : « Ecce, inquit, et aliud contestor, quoniam qui circumcidit se, obnoxius est implere omnem legem. Quare? Quoniam circumcisio confessio est legis servandæ. Debet autem is qui confitetur pactus sui implere conditionem. Si autem hoc possibile sit vobis, vos videritis. Quoniam autem impossibile est, eo quod et multa nimis prævaricabant, et ipsi perspicere poterant facile, et statim, ante omnia : eo quod præceptum fuerat nihil illorum quæ ad honorem pertinent divinitatis alibi deberi implere præter in locum Hierusalem. Aut enim non implebant illud quod constitutum erat, aut implentes prævaricabant. Posuit autem illud, valde perspicuum existens, in his maxime quæ prævenerant : si tamen circumcisi ab illis donationibus quæ erant a Christo extranei constituebantur; et a lege nullum juvamen assequi poterant : eo quod nec custodirent illam, sicut conveniebat. Deinde et aliud adjicit :

LXV.

Destructi estis a Christo, qui in lege justificamini [v. 4]. Itaque et ipsa simulatio qua vos credere in eum confingitis superflua esse invenitur, et nullum habet juvamen. Et ostendens hoc ex ipsis rebus ita se habere : *A gratia excidistis*. Illa quæ a Christo sunt, gratiæ sunt. Lex autem non est gratia. Quæ ergo nobis erit cum adversariis communio?

Mirabilis vero per omnia videtur Apostolus et frequentia sensuum, et talis qualis habet fieri. At vero in mediis constricto necessitatibus, et vi legum impulso, et contestanti super his quæ sibi fiunt, ita

ut in tempore suas possit exsequi justitias ante judicem, ipsi vindicare veritatem tempus evenerit (1). Et quia nihil eorum quæ secundum se erant reliquit in tempore violentiæ, neque acquievit illis quæ non bene fiebant; e contrario vero et contradixit, et contestatus est litigans pro virtutis suæ possibilitate. Talium enim proprium est, ut omnia illa dicant quæ competere suis partibus existimant, et frequenter dicere illa et compendiose, sicut et hoc in loco Paulus fecisse videtur. Denique postquam arguit malitiam actus eorum, e contrario etiam sua posuit. Quod et hoc ipsum proprium est illorum qui contestantur :

Nos enim Spiritu ex fide, spem justitiæ exspectamus [v. 5]. Solummodo quia conclamat et dicit : « Quam nihil horum nostrum est! Nullam cum istis habemus communionem. Nos justificari speramus per fidem Spiritus : exspectantes gratiam per quam et perfectam bonorum participationem acquirimus. » Et adhuc is sua connectens :

LXVI.

In Christo, inquit, *Jesu neque circumcisio quid valet, neque præputium : sed fides quæ per Christum inoperatur* [v. 6]. « Talia sunt illa quæ secundum Christum sunt. Ita ut non in circumcisione, non in præputio veritas sit definita : fides enim est apud nos, quæ omnia implet; quam etiam et erga illa quæ exspectantur, consequentem illius præmissis, convenit demonstrare, in charitate perfectam fidem exhibentes. Charitatem autem dicit illam quæ erga Deum est et erga proximum. Qui enim credidit non absoluta quadam intentione, sed cum animæ suæ firmitate, sicut dignum est credere, conveniens et evidens est quoniam et diligere eum acceleret; utpote omnium bonorum nobis collatorum auctorem. Nec non et proximum diligit. Nam illa charitas quæ erga Deum est, etiam proximum, ut fas est, diligere præcipit, et maxime illum qui ejusdem fidei esse videtur. Hunc enim divina Scriptura proximum vocat. Diligens vero proximum, operæ utique suæ animæ demonstrat affectum. Nec enim possibile est illum qui Deum diligit, non opus facere aliquod, unde et dilectionis evidentem poterit ostendere probationem. Ille enim qui proximum diligit, necessario in opere suam ostendit amicitiam. Hoc ergo dixit *fidem quæ per charitatem inoperatur,* quod cum vera fide erga Deum ostendit charitatem, pariter etiam et erga proximum ut idem subsequentem ostendit charitatem. Charitas vero necessario in opere debet cognosci, eo quod veræ sit fidei, quam convenit habere illos qui Christo crediderunt; quia per charitatem in operibus debet demonstrari qui qualisve sit. Hæc quidem apud nos cum sollicitudine debita aguntur. Circumcisionis vero et præputii nullam curam habemus. » Et quasi quia sufficienter fuerit contestatus, iterum ad exhortationem suum vertit sermonem.

LXVII.

Currebatis bene : quis vos impedivit veritate non suaderi [v. 7]? Ad summam eos verecundiam adducit, dum illa quæ primitus ab eis, fide integra, gesta fuerant, cum illis comparat, quæ ad præsens faciebant, reprehendens simul factum eorum. Videtur enim per omnia perspici eos, et demiratione dignos eos ostendere, ex illis quæ dudum gesserunt persuasione evocante. Hæc vult dicere : « Quoniam gratia erat Dei, ut vocaret vos, quod et fecit; dans Spiritus Sancti gratiam, promittens futura. Nam permanere firmos in fide, non erat illius, sed vestrum (2). Hoc enim solum conferre vos conveniebat. Residua vero omnia ex illius accedebant gratia. Et ecce et hoc facere distulistis. »

Deinde (3) malitiam admissam detegens,

(1) *Invenerit* cod. — (2) *Sed vestrum*. Hæc nisi corrigerentur aliis locis bene multis quibus Pelagius, cæterique quotquot ejus asseclæ palam confodiuntur, semipelagianismi quid redolerent. Cf. *Prolegom.* una et luculentam D. Custantii notam ad *Comment. in Matth.*, col. 621, not. II. Cæterum hæc qualiacumque sint, tanto magis priscam sapiunt ætatem, Hilarioque nostro coævam. — (3) *Deinde.* Desideranda videtur expositio in hunc vers. 8. *Persuasio hæc non est ex eo qui vocat vos.*

adjicit: *Modicum fermentum totam massam fermentat* [v. 9].

« Non solum illa quæ fiunt defleo, sed illa quæ hinc oriuntur pertimesco. Doctrina enim non bona, semel principium mali accipiens, augmentum in tempore scit acquirere. »

Et ut ne æstimaretur non bonam de illis habere spem, simul et sanans eos, adjicit :

Ego confido in vobis in Domino, quoniam nihil aliud sapietis [v. 10]. Sufficiens erat Galatas desperantes confirmare, et reducere ad fidei integritatem; eo quod et Paulus bona de illis sperat. Adhuc curans Galatas, adversariis se invehit dicens :

Qui autem conturbat vos, portabit judicium, quicumque est ille. Demiratione dignum est quod dicit : *quicumque est ille;* ostendens quoniam non veretur personam, quando veritatis discutitur ratio. Et quoniam interposuit consilium quod illis dabat, sua evidenter comprobavit. Iterum ad circumcisionis recurrit verba, et in sua persona id examinans, probationem eorum facit; eo quod illa quæ de eo dicebantur, etiam cæteris apostolis similiter competere poterant : eo quod et illi propter illam quam in Christo habebant fidem, ejus implentes doctrinam, ad similitudinem ejus, similiter persequutionem patiebantur. Et maxime a Judæis id pati videbantur.

LXVIII.

Ego autem, Fratres, si circumcisionem adhuc prædico, quid adhuc persequutionem patior? Ergo destructum est scandalum crucis [v. 10, 11]. « Si per legem, inquit, est justificatio, et prædicari convenit circumcisionem ad legis custodiam, sicut illi dicunt, utpote minime nobis juvatis de sola illa quæ in Christo est fide, sinon et legem custodieramus, vana quidem sunt omnia illa quæ secundum crucem sunt. Et quod hinc infirmi scandalum patiuntur, similiter sicut et ego, quum liceat nobis illa quæ legis sunt docere, et omnem carere molestiam, simul lucrantes quotidianos angores. Sed non ita se res habet : nec enim possibile est per legem justificari. Sed gratia in nobis Christi ista implere videtur, qui propter hoc et crucifixus est, et mortuus; ut exsurgens communem nobis bonorum illorum qui desunt præbeat fruitionem. Ideo prædicamus, quia non erubescentes ignobilitatem illam quæ ex ea esse existimatur, gloriamur vero in illis bonis quæ per illam factæ sunt. Ideoque etiam si persequutionem pati conveniat, non abhorremus; majorem enim fructus exinde per passionem sumere exspectamus : in tantum communicare ei sperantes in gloriam, in quantum ignobilitati et passionibus communicare voluerimus. » Et quoniam evidenter ostendit superfluam esse circumcisionem; siquidem illa quæ secundum Christum sunt interceptionem faciunt legis, cujus vim obtinere videtur circumcisio. Exæstuavit ira motus contra illos homines qui pro nihilo sollicitudinem expendere properant.

Utinam et abscindantur qui conturbant vos [v. 12]! « Ad plenum, inquit, si salutem nobis et perfectionem per Christum adesse speramus et corporis frivolam excisionem bonum quid esse judicant, etiam integra membra genitalia sibi excidant, ut majora acquirant lucra, si tamen carnis excisione juvari se existimant. »

LXIX.

Et ad plenum quis considerans illa quæ in hac sunt epistola, tam quæ extra probationem sunt, sive ad Galatas dicta, sive ad adversarios, inveniet densam eam esse, et sensus varietate illustratam; nunc quidem ista, nunc vero illa dicentem, quod proprium est illorum qui irascuntur. Ita ut et multa contingunt, et omnia frequenter et compendiose dicant, nullo in loco sensum dilatantes. Beatus vero Paulus invehens se adversariis sufficienter, ad exhortationem Galatarum recurrit, personam super virtutibus faciens ad illos doctrinam, ita ut ostendat eis, quod hoc multo aptius illis esse videtur; qui non sub lege, sed sub gratia Christi conversantur.

Disputans vero ad eos de his quæ sibi maxime imminere videbat, ita ut res ipsa

exigebat, etiam et charitatis verba permiscuit: *Vos autem, Fratres, in libertatem vocati estis* [v. 13].

Optime ab illis quæ ante a se fuerant ostensa, exhortationis sumsit principium. « *Vocati*, inquit, *estis*, ut participes sitis libertatis. » Et confirmans dictum suum:

Tantum ne libertatem in occasionem carnis detis. Non enim est justum libertate vos abuti ad peccandum. Utile autem esse videtur, ut et illud dicatur quod dixit: *In occasionem carnis*. Qua ratione illud posuit pro *peccare?* Et maxime propter eos (1) qui existimant carnem multis in locis peccatum ab Scriptura nominari, quum divina Scriptura, nominibus aliud quid significantibus, alia nullo in loco nominari patitur absolute; sed cum quadam ratione abuti solet nominum mutabilitate, sicut et hoc in loco fecit. Carnem enim Apostolus, sicut multis locis ostendimus, illud quod temporale est et mortale et solubile scit vocare: eo quod omnis caro talis est. Quoniam ergo disputat et de præsenti statu et de futuro qui per Christum præstitutus est (2) nobis; est autem immortalis quidem ille status (3), et omni peccato liber; mortalis vero iste, et peccato succumbens: pro ergo « peccare », *in occasionibus carnis* posuit, ut dicat: « quoniam non convenit propter libertatem qua præditi estis ista agere quæ mortales sequuntur. Diligentiam vero illorum debetis habere, quæ etiam dicere vobis existimatis: eo quod et in spe vocati estis immortalitatis, in qua et veræ libertatis participationem habetis. Et quomodo quoddam contrarium esse videbatur, quod et liberos eos esse dicebat, et ab actu certo eos excludebat, hoc erat iterum alia ratione sub lege eos quidem constituere: quod opus servorum esse evidenter in superioribus ipse pronunciavit.

Sed per charitatem servite invicem. Est et aliter non peccare, quando quis charitatem salvam custodit; ille enim qui talis est, non solum a nocibilitate aliorum sese cohibet; sed et compellitur bonum facere. Neque servire piget aliquando dilecto sibi, si non hoc usus exegerit: eo quod nec necessitate legum adactus id facit. Unde de stabilitate confidens charitatis, quæ omnem excludit controversiam, neque servire in invicem ponere distulit, et quidem contrarium id esse libertati valde sciens. Omnis enim libertas hanc servitutem libenter subit: eo quod nec norit obsequium illorum qui se diligunt, graviter ferre, siquando sibi invicem servierint; pusillanimes vero tunc efficiuntur, quando servitii opus non secundum suum propositum implere videntur. Deinde et latius charitatis opus explicans, dicit:

LXX.

Omnis enim lex in uno verbo impletur: diliges proximum tuum sicut teipsum [v. 14]. — Compendiose, inquit, in hoc omnis legis impletur intentio. Nam non occidere, neque adulterium facere, nec furtum, et quodcumque istis est simile, quæ ad nocibilitatem aliorum fieri solent, hæc lex quidem minis et terroribus prohibet fieri, et nec sic facile potest illos qui subjacent sibi, corrigere. Charitas vero illa cum omni delectatione et facilitate et omni implet instantia. Etenim quisnam modo patietur movere illum, quem maxime videtur diligere? Sed et bona illi præstare, pro virium suarum possibilitate, pro quo amicitiæ legem accelerat. Sic et illos qui non sunt sub lege, possibile est illa quæ legis sunt implere. Charitas enim non ex lege impleri solet, sed solo animi arbitrio. Hanc autem sequitur necessarie, ut legis impleat voluntatem. Maxime autem vos charitatis decet implere legem, qui futuram illam et immortalem vitam exspectatis, quando inviolata in vobis charitatis custodita fuerit lex, nihil existente in rebus humanis, quod eam ultra solvere posset. Multis in locis manifestus est Apostolus, et propemodum in omnibus locis multam exhortationem faciens super charitatem: eo quod scit omnia bona continere; et quod (4)

(1) *Propter eos*. Manichæos nempe, quorum scita, gestaque fœdissima, tunc temporis rediviva per Gallias, Hilarius multoties insectatus est. — (2) *Præstitus* cod. — (3) *Qui mille status*, ib. — (4) *Et quod excepta hac* ib.

excepit hæc nihil ex illis quæ conveniunt umquam fieri posse. Hac vero permanente illibata, facile est et illa ferre quæ dura esse videntur. Et hoc in loco non solum propter exhortationum (1) utilitatem, sed et propter præsentium, evidenter ad ista exisse videtur : eo quod apud Galatas, quibus ita fuerat persuasum ab illis, qui ex circumcisione erant ad legis accedere custodiam, ut et carnis susciperent circumcisionem. Schismata vero inter eos, et non leves hinc adnascebantur contentiones, ab illis vel maxime qui nullam transductionem fidei fuerant perpessi. Qui non ratione quadam aut exhortatione illos qui aversi fuerant cum debita modestia corrigere properabant; sed vehementer in illos insurgebant, insultantes illos : eo quod et a veritate fuerant extorres effecti. Necessarie ergo et propter hanc causam etiam charitatis explicare poterat rationem : eo quod ad omnem correctionem virtutum necessaria sit charitas, et maxime in præsenti negotio illis conveniens. Unde adjicit :

Si autem invicem vos mordetis, et consumitis, videte ne ab invicem consumamini [v. 15]. Valde et apte in his contentionibus nocibilitatem ostendit. Aptissime etiam verborum est abusus ordine, ne ista talia insuadibilia esse viderentur, quod ab ordine dictorum nullo modo fieri possunt. Nam devorare in invicem et consumi impossibile est, quantum ad homines videtur. Quod apte composuit, dicens in præcedentibus, *mordetis*. Nam morderi interea res patitur. Et quia morsum solet sequi esca, et consumi non de homine id fieri soleat (illud autem quod manducatur, necessario et consumitur et expenditur), ergo primum illud posuit, quod fieri poterat. Deinde conjunxit illa quæ ordine quodam naturali fieri poterant, ut ex dictorum ordine, etiam illa quæ dixerat necessario confirmaret. Et quod videbatur in illis esse insuadabile, dictorum subterfugere videretur jactantiam. Vult autem dicere : « Quoniam si volueritis adversus alterutrum sic pertinaciter contendere, non solum nihil adjuvabitis illos qui peccaverunt, sed e contrario alienos eos a pietate perficietis, præeligentibus interea illis sustinere, propter contentionis vestræ enormitatem ». Quod et bene *consumi* posuit, eo quod hujusmodi res peractam vorationem in communi inferre [solet] (2), quum quidam a pietate discedunt. » Et hoc dicens ad integram primum progreditur doctrinam. Deinde recurrit iterum ad illa quæ proposita sibi erant :

LXXI.

Dico autem : Spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis [v. 16]. His evidenter ostendit illud quod a nobis fuerat dictum : e contrario enim *carni* statuit *Spiritum*. Nam et *Spiritum* pro resurrectione accipit et futuram immortalitatem : eo quod et per *Spiritum* ista nobis acquiri sperantur. Sicut et *carnem* sumsit ad mortalitatem, eo quod *carnem* sequitur ut peccet; immortalitatem vero [*Spiritum* dicit], quod nequaquam possit peccare. « Compendiose, inquit, illud dico : in spe immortalitatis accepistis Spiritum. Illa ergo agite, quæ consentanea vestræ existunt promissioni; in immortalitate ergo vivere, secundum ut nobis est possibile. Illa vero quæ sequuntur, mortalitatem nolite facere. »

Caro enim concupiscit adversus Spiritum; Spiritus vero adversus carnem; hæc autem contraria sibi sunt in invicem, ut non illa quæ vultis faciatis [v. 17].

Nam quod dixit, *concupiscit adversus Spiritum;* hoc est interimit illa quæ illius sunt, ut dicat interimit quidem mortalitas immortalitatem; et immortalitas excludit mortalitatem. Nec enim consentiunt sibi ista in invicem. Unde nec nobis licet facere illa quæ volumus. Nec enim possumus in illa per fidem existentes, illa quæ mortalitatis sunt facere. Nam quod dixit, non ut causando illud dixit, sed quasi consequens, secundum suam proprietatem. Ad-

(1) *Exhortationem.* — (2) *Peractam in oratione in communi inferre, quum* cod. Vel omissa, vel interturbata nonnulla sunt, quæ restituere tuto non valui. Eadem Apostoli verba Hilarius alias tetigit in Ps. LII, col. 88, d, e.

mirabiliter vero in his ostendit magis illis virtutem debere competere (eo quod et in forma futuræ vitæ consistunt), quam imitari eos secundum virium qualitatem in præsenti convenit vita. Deinde ex illis ipsis etiam omnis sermonis comprobat propositum :

Si autem Spiritu ducimini, non estis sub lege [v. 18]. « Ad plenum, inquit, secundum illa vivitis, nec sub lege ultra vos vivere est possibile. » Optime in idipsum utraque colligit ex illis quæ ab illis credebantur : quod non conveniat eos peccare, neque sub lege esse : nam mortales et peccare possunt, et legem habent necessariam, quæ illos a peccato possit prohibere. Superflua vero utraque videbantur erga illos qui et a morte sunt securi, et peccare ulterius non possunt. Deinde et evidenter utrumque ab alterutro separat, dicens :

LXXII.

Manifesta autem sunt opera carnis : quæ sunt adulterium, fornicatio, immunditia, impudicitia, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, provocationes, dissensiones, hæreses, invidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, et his similia [v. 19].

Quoniam non sicut quidam hæreticorum existimaverunt, carnem naturam nostram vult dicere, evidens est. Nam et inimicitiam, et idolorum culturam, et invidiam, et iram, et alia quæ hujusmodi sunt, carnis esse dixit; quæ passiones solius animæ perspicue esse videntur. Dicit autem quoniam non manifestata sunt illa quæ in natura mortales peragi possunt.

Quæ illa?—Illa quæ prædixi vobis : *Quæ et ante dico vobis, sicut et prædixi; quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt* [v. 20].

Bene posuit illud quod dixit : *ante prædixi,* ut ne nunc in primis necessitate adactus : ita ut nec possibile sit illos qui in his sunt regnum acquirere. Illa enim quæ regnum Dei fieri non admittunt, nec status ille qui tunc erit, patitur ; [nec] illos qui talia agunt, participare et contrariis illorum quæ tunc ad præsens agere pertentant (1). Deinde transit ad aliam partem :

Fructus, inquit, *Spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia* [v. 21, 25].

Bene indicans fructus Spiritus : charitatem omnibus anteposuisse videtur, reliqua vero adjecit. Hæc enim quæ secundum præsentem sunt vitam, necessaria sunt illis qui custodiunt illam quæ in futuro vel maxime implebitur. Fructum ergo Spiritus dicit, hoc est, illa quæ per immortalitatem a nobis acquiri videntur. Et justum est nos qui in illis jam sumus, secundum illam conversari. Quædam autem sunt ex illis quæ dicta sunt, quæ neque tempus habere poterunt, ut in futuro impleantur sæculo, quale est illud quod dixit : *patientiam* et *continentiam*. Tunc enim superflua erit patientia, quando nemo invenitur, qui tristare aliquem possit. Superflua autem erit continentia, dum non sunt illa quæ movere quemquam possunt necessarie. Ergo charitatem anteposuit. Secundum præsentem enim vitam si quis sub hanc esse voluerit, etiam cætera facillime poterit expedire in futuro sæculo. Charitas omnia secum habet. Cessantibus tunc omnibus nobis laborem ad virtutum inoperationem injicere, ad præsens videntur [hæc accommodari]. Bene ergo carnis opera aptavit; et quod et a nobis illa aguntur. Spiritum vero dicens, fructum posuit; eo quod gratiæ tamquam fructus aliquos per Spiritus cooperationem illa assequi possumus. Nec enim ipsi aliquando secundum nos ipsos virtutis opera perficere possumus. Sicut nec fructus terræ assequi possimus, etiam si multum laboremus; si non Deus dare illos fuerit dignatus.

LXXIII.

Deinde dicens illa quæ sunt Spiritus, quod et multa demiratione adjicit : *Adversus hujusmodi non est lex.* Quæ enim erit lex adversus bona, excludens ea? Alioquin justa ratione non lex, sed potius iniquitas ejusmodi vocabitur, quando vel maxime bonos prohibet actus; sic per omnia ostendit et

(1) *Patitur illi qui talia agunt participari illorum et contraria. Illorum quæ tunc erant*, codex depravate.

virtutem magis competere nostræ promissioni; et quod sub lege ultra esse non possumus : eo quod nec possimus in futuro sæculo peccare, in cujus superna jam nunc consistere videmus; eo quod et possibile sit et in præsenti vita nos a boni legitima observatione esse securos, consequenter intentioni nostræ illa agentes quæ per charitatem impleri conveniunt. Unde et adjicit :

Illi autem qui sunt Christi, carnem crucifixerunt cum passionibus et concupiscentiis [v. 24]. — « Nos, inquit, qui Christo credidimus, evidens est, et si non re, forma tamen baptismatis concrucifixi sumus Christo. » — Mortui existentes præsenti vitæ. Ita ut neque passio, neque concupiscentia locum in nobis ullum habere possit. Migrabimus enim in futuram illam vitam per regenerationem Spiritus. Et sicuti recapitulans, illa quæ dixerat, adjicit :

Vivimus ergo Spiritu, et Spiritu constamus [v. 25]. Convenit ergo nos in vita illa constitutos, in qua per Spiritum sumus regenerati, illa quæ consentanea sunt illius vitæ agere (1). Hæc quidem Apostolus de futuris afformavit. Quoniam autem labor nobis necessarius, secundum præsentem vitam, et quasi medii quidam præsentis interim vitæ sumus et futuræ, latius nobis dictum est in superioribus; et illa ipsa frequenter dicere, inconveniens esse existimamus.

LXXIV.

Sic de integra conversatione exhortator ad proposita recurrit, dans illis consilium non ultra litigare adversus alterutrum, competenti vero sermone corrigere debere illos magis qui peccaverunt.

Non efficiamur, inquit, *vanæ gloriæ appetitores, alterutrum provocantes, alterutrum invidentes* [v. 26]. Et inveniebat, inquit, aliquos apud eos, de illis qui non fuerant transducti, magna sapere super firmitatem arbitrii sui, et sæpe illud ad ostentationem sui proferre. Unde fiebat ut illi qui persuasi fuerant, provocati venirent ad contentiones. Necessarium enim erat illos, utpote homines, dictis illorum permoveri; et maxime quum propria pulsarentur conscientia; unde et facile ad contentionem prorumpebant. Bene ergo vanæ gloriæ illos vocavit, eo quod ostendere se ipsos volentes, et gloriam ab hominibus inquirentes, pro quibus non fuerant seducti ab sua sententia. « Provocare autem dixit » : eo quod magna de se jactantes, ad contentionem commovebant illos qui negaverant. Et quod adjecit *invidentes*, graviter admodum id et opportune adjecit. « Sicut enim invidentes illorum saluti, ita hisce sermonibus videmini eos ad contentionem provocare, ut omni ex parte a vestra discedant communione, quum conveniat vos, si salutem eorum vera ratione desideratis, exhortatione potius eos ad id quod melius est revocare. » Inde improperans eos pro quibus non bene egerant, adjicit, simul docens eos quem ad modum facere deberent :

LXXV.

Fratres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite eum qui ejusmodi est, in spiritu mansuetudinis. Considerans teipsum, ne et tu tenteris [cap. VI, v. 1]. — « Sic magis convenit facere vos, qui estis perfecti, verbis lenissimis eos qui peccaverunt revocantes, simulque reputantes quoniam homines et vos estis, sicut et illi, qui multam perpeti mutabilitatem ob naturæ potestis imbecillitatem. » Et illa ipsa struens :

Invicem onera vestra portate, et sic adimplebitis legem Christi [v. 2]. — Ut dicat charitatem. Hanc enim vocat *legem Christi*. « Sed communicare eis secundum virtutem unusquisque vestrum debet, sarcinam eorum sublevans. Quomodo autem hoc fieri poterit? Si per exhortationem et lenitatem verborum animam ejus recreare acceleraveris, quæ peccati conscientia gravata admodum esse videtur; si sanis consiliis animum ejus erigere; si (2) exhortatione eumdem re-

(1) *Convenit — agere*. Hæc ultima fideliter expressit Lanfrancus, neque ex hoc primo commentario ulla præter hæc pauca quæ in notis collegimus, asservavit. — (2) *Si per... si sanis*, familiariter. Cf. *proleg.*

creare volueris; si animæquiorem feceris, invitans eum ad promissionem meliorum, et modum illi ostendens quod facere eum conveniens erat.

Iterum invehit se illis qui ob fidem servatam magna de se sapiebant : *Si enim videtur quis esse aliquid, quum nihil sit, seipsum seducit* [v. 3].

Bene posuit : *quum nihil sit;* qualiscumque enim quisquis ille fuerit, scrupulositati judicis comparatus, nihil esse videbitur, utpote homo existens.

Et quoniam videbatur firma propositio eos extollere : *Opus autem suum probet unusquisque, et tunc in seipso solum habebit gloriam, et non in altero* [v. 4, 5].

« Unusquisque enim suum pondus portabit. Igitur si te hoc faciat magna sapere, eo quod permanseris invertibilis in fide, secundum teipsum gloriare, si tamen tibi hoc utile esse videtur. Noli autem te extollere adversus proximum : eo quod nec aliquid ei prodesse potes per tuam stabilitatem. Unusquisque enim pro se rationem est redditurus. Optime autem ostendit non debere illum qui stat, extollere se adversus illum qui peccavit : si quidem nihil illum de sua juvabit stabilitate ; primum quod non conveniat de his magna sapere pronunciavit, instruens ut suam respicientes naturam, solliciti magis sint, per singula momenta, de illis incertis qui accidere solent naturæ mortali. Et quoniam eveniebat aliquos esse inter illos, nam tales plurimam diligentiam properabant implere : ut illos qui deliquerant reducerent ad fidei antiquitatem.

LXXVI.

Communicet, inquit, *is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat in omnibus bonis* [v. 6].

Si est quidem qui docet illa quæ doceri conveniunt, convenit illum qui docetur valde intendere dictis illius, et in bonis suis participem illum recipere : ita ut de quibus habet, usibus ejus ministret; eo quod non est demiratione dignum, si in spiritalibus adjuvatus, corporalia ei ad vicem fuerit visus ministrare. Hoc autem utile utrique poterat esse : et illis qui docebant, ut animæquiores existentes docerent, et illis similiter qui discebant. Nam colligare cupiebat eos in affectu Doctorum, a quibus et eruditi, quasi debitores eorum seipsos deberent existimare. Hoc faciebat etiam, ut et Doctorum juvamen cum multa susciperent reverentia. Deinde iterum ad integram exhortationem proficit :

Nolite errare. Deus non irridetur. Quod enim quis seminaverit, hoc et metet; quoniam qui seminat in carne sua, de carne metet corruptionem; qui autem seminat in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam [v. 7, 8].

Compendiose inquit sive quis illa quæ carnis sunt agit, talia recipiet; sive meliora, mercedem accipiet æquam suo labori. Et quia laborem habebat virtutum directio, adjicit :

Bonum autem facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus non fatigati [v. 9].

Bene ad semen redit; messem dicens mercedum esse retributionem. Optime autem adjecit : *Non fatigati;* quia sufficiens est ad verecundiam invitare : eo quod conveniens est nos in præsenti sustinere seminis laborem, siquidem et cum multo labore etiam messem colligere compellimur. Pro virtutibus vero nullum convenit considerare laborem, quarum retributio nullum videtur habere laborem. In requie enim constituti, mercedem earum recipiemus. Deinde quasi jam de confessis bonis adjicit :

Itaque dum tempus habemus, operemur quod bonum est ad omnes, maxime ad domesticos fidei [v. 10].

In hoc sæculo operandi tempus est : non prætermittamus illud ; laborantibus enim indubia est mercedum retributio.

Bene autem dixit : *Operemur quod bonum est;* in communionis intellectu hic posuit sive eorum qui docere debent, sive eorum qui opus habent discere; quod et ad plenum virtutibus est præditum, quod et erga omnes debet esse : eo quod et nobis aptum esse videtur.

Nam quod dixit, *ad domesticos fidei;* ostendit et quod aliis videatur. Ego autem cupiebam his intendere illos qui æstimant indiscrete nocendos esse eos qui sunt nobis alieni a fide (1). Quos conveniebat illud excogitare, quoniam non omne quod quis pati dignus sit, hoc et nobis deceat facere. Quapropter plurimam nos adhibere convenit diligentiam.

LXXVII.

Quoniam vero et exhortationem consummavit, sive illam quæ ex integro est, sive de illis de quibus cogebatur consummare (2) epistolam, incipiens iterum ad negotii propositum recurrit :

Videte qualibus litteris vobis scripsi mea manu [v. 11].

Invehere se cupiens adversariis, valde majoribus litteris usus est, designans quoniam neque veretur eos, neque negant illa sua esse quæ dicit : sed et valde arguere eos, si usus exegerit, sufficiens sit. Propter hoc primum ostendens litterarum magnitudinem (3), adjicit :

Quicumque volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantum ne crucis Christi persequutionem patiantur [v. 12].

« Qui volunt, inquit, secundum præsentem hanc vitam placere adversariis pietatis, ut dicat judæis, ita ut persequutionem non patiantur propter Christum, ista facere annituntur. » Et quia valde erat grave ut in fidelium gratia talia facerent, ipsi simulantes se fidem tenere, ut ne videatur a se id confixisse, properat confirmare illud quod dixit :

Nec enim hi qui circumcisi sunt, ipsi legem custodiunt; sed volunt vos circumcidi, ut in vestra carne glorientur [v. 13].

Quoniam multa legis præcepta prævaricant, manifestum est. Nec enim sacrificia implent, quæ definitis in lege tribus temporibus annua in Hierosolymis ascendere accelerant, secundum legis præceptum. Alia etiam plurima quis eos prævaricantes inveniet, modo si diligenter considerare voluerit. Itaque si affectu legis circumcisionem simulant tenere, id erga legis ostendant custodiam. Si autem legem prævaricare indiscrete accelerant, quem ad modum vos circumcisionem suscipere suadent? evidens est quoniam in ablatione carnis vestræ gloriam sibi apud homines collocare deproperant : ut ab adversariis quasi familiares quidam legis existentes, nullam persequutionem patiantur. Sufficienter vero ostendens illos non affectu legis ista agere, e contrario sua illis contra sistit cum valida et nimis compendiosa probatione.

Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini Nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo [v. 14].

Bene posuit, *absit :* quia qui devotat se ne aliquando aliquid magnum sapiat; cupit aliud : « Sed hoc, inquit, mihi semper dignum gloriæ reputari, id est, crucem Christi, per quem mihi præsens mundus videtur esse mortuus, dum animo jam illa quæ futura sunt considero. Nam et ego præsenti vitæ sum mortuus, in illa jam me conversari existimans (4). » Et quidem hoc ad præsens; nunc vero ad illa quæ inquiruntur :

In Christo enim Jesu, nec circumcisio

(1) *Alieni a fide.* Respexisse videtur motus nonnullos Christianorum, reddita pace, nimis exsultantium, aut tempora post Juliani Apostatæ mortem proxima. Non est enim locus de Priscillianistis hæc intelligendi, quæ tamen mansuetum sancti Martini magistrum Hilarium haud dedecent. (2) *Consummavit... consummare.* Hujusce verbi hic et alias repetitio frequens, attente suspicienda est, nedum nauseam delicato lectori moveat : quippe quam velim accenseas inter signa quæ genuinum Hilarii fœtum indigitant. A primo enim prologi in psalmos, omniumque ejus operum limine, ubi *consummatio* statim pro *fine* est, innumera deinceps loca succedunt, quibus patet, hanc vocem inspergere singulis libris Hilario placuisse. Cf. Indicem glossarum edit. Paris, ad hæc : *Consummatio,* pro *fine.* — (3) *Litterarum magnitudinem.* Huic commentario accedere debet alia super hunc et alterum ejusdem epistolæ locum expositio Hilarii, perquam pia sane et amœna : « Novit et Apostolus hunc in viris fidelibus spiritus esse clamorem, quum dicit : *Spiritus enim in cordibus nostris clamat, Abba Pater*. Penetrat hic silentii clamor usque ad aures Dei; sed aures non clamorem, sed fidem audientes; fidem quæ non terrenas opes poscat, non gloriam inanem caducamque desideret, non quæ moritura corporis gaudia precetur. Exiguis quidem epistolas suas Apostolus litteris scribit, et communis hæc ei elementorum, atque apicum forma est; sed novit has ingentes esse litteras suas dicens : *Ecce qualibus vobis litteris scripsi mea manu :* magnitudinem sensuum et præceptorum utilitatem litteris talibus comprehendens. » Col. 353, 6.—(4) *Existimans.* Præclare alias Hilarius : *Novit et Paulus divitiarum suarum*

aliquid valet, neque præputium, sed nova creatura [v. 15].

« Christo enim omnia renovante per suum adventum, omnis status præsens jam videtur esse solutus : ita ut nec aliquem locum possit habere examen circumcisionis et præputii. Quæ enim et fieri poterit discretio in immortali natura? ad illa igitur inspicio : illam ego incorruptibilitatem et immortalitatem quæ tunc erit considero, quando et omnium illorum quæ in lege sperantur erit renovatio. Hæc enim nobis Christus per suam providit crucem; in qua etiam magna (1) semper superopto, non illam ignobilitatem, quæ videtur erubesci, sed illa lucra quæ exinde adnascuntur considerans. »

Et confidens magnitudini rerum, adjicit :

LXXVIII.

Et quicumque regulam hanc sectantur (2), *pax super illos* (3), *et misericordia, et super Israel Dei* [v. 16].

Ut dicat quoniam omnes quotquot istum propositum habent, illa bona fruantur quæ ab eo sunt. *Pacem* quidem dicens, eo quod hinc omnis dissensio dissolvetur, et omnis tristitia hinc erit exclusa. *Misericordiam* autem dixit, quoniam tunc nobis omnia bona tribuentur sola ejus misericordia. Simile autem est illi dictioni et illud quod dixit : *Gratia vobis et pax*, quod in omnibus anteponit epistolis; eo quod nec aliquam habet differentiam, secundum significationem, misericordia a gratia. Optima autem omnibus est facta adjectio :

De cætero laborem mihi nemo adhibeat : ego enim stigmata Domini Jesu Christi in corpore meo fero [v. 17]. Quasi qui in multis laboribus ob eorum insiderit malitiam, et ideo modo per se satisfacere cogitur, modo gravi se ira invehere; plurima etiam contra suam voluntatem et suos mores et sententiam peragere; Galatas increpare, et arguere illos qui videbantur esse præclari, propter præhonorationem veritatis; ut nec angelis (4) pepercisse videatur. Et tandem aliquando, postquam omnia complevisse videtur, laborem præsentiens, adjicit : « Discedant, inquit, et non fiant mihi provisores laborum. Me enim e Christi discedere confessione per omnia est impossibile. Pro qua multa passus, paulo minus toto corpore sum confusus. »

Consueto vero fine epistolam credidit esse claudendam :

Gratia Domini Nostri Jesu Christi, cum Spiritu vestro, Fratres. Amen [v. 18].

Neque hoc in loco Spiritum sine causa posuit; sed quasi provisorem existentem exspectatæ resurrectionis, in qua nullum habet locum legitimorum custodia. Solum quia non est contestatus, et hoc in loco, quoniam impossibile est eos gratiæ Christi participare, et illa bona frui quæ inde sunt (5), si non illo modo quem gratia flagitat, fuerint conversati.

EXPLICIT.

gloriam, dicens : Mihi autem absit gloriari, etc., talis Apostolo gloria, talis est portio. Col. 288, a. — (1) *In qua quia*, cod. In hac commentatione toties congeruntur repetitæ particulæ, et maxime quæ iisdem fere compendiis scribi solent, ut siglis ex istis notisve forte temere exscriptis multas pullulasse crambes recoctas haud negaverim. Semel enim, iterumque monuimus expositionem hanc habendam esse quasi ex tempore actam, simulque scriptam. — (2) *Sectatur* cod. — (3) *Pax super illum*, ibid. — (4) *Ut nec agilis* ibid. — (5) *Sunt, sed non illo modo quam* ibid. prima manu.

II.

TRACTATUS IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

SYNOPSIS ARGUMENTI.

I. Epistola hæc ad Ephesios eam quæ ad Romanos est, duplici ex capite refert, quod Ephesios Apostolus nondum viderit, quodque ad illos eadem pene scribat. — II. Alio tamen argumentandi genere Judæos pariter revincit et gentiles; — III. Proposita, schematis instar, gratiarum actione, interpres in duas dividit partes epistolam, priorem de re dogmatica, posteriorem de ethica; — IV. Argumentum vero summum, bona per adventum Christi hominibus collata; — V. Tum fabula quadam de Johanne evangelista, primo, ut aiebant, Ephesiorum apostolo, diligenter explosa; — VI. Hanc epistolam, quum sit intellectu ardua, sensuque et sermone sublimis, tum per singula verba explanare, tum ad quasdam rhetorum leges exigere aggreditur.

INCIPIT ARGUMENTUM.

I.

Scribit Ephesiis hanc epistolam beatus Paulus, eo modo quo et Romanis dudum scripserat, quos necdum ante viderat (1). Et hoc evidenter ipse ostendit, in ipsa epistola sic scribens : *Propter hoc et ego audiens eam fidem quæ in vobis est, in Domino Jesu, et charitatem quam in omnes Sanctos habetis*, *non cesso gratias agere pro vobis* [v. 15, 16]. Numquam profecto dixisset se, auditum de illis cognoscentem, gratiarum pro illis facere actionem, si eos alicubi vel vidisset, vel ad notitiam ejus ulla ratione venire potuissent.

Habet autem ipsa epistola aliqua ex parte similitudinem, secundum intellectum, ad illam epistolam quam ad Romanos dudum scripsisse videtur. Nam et in illa annititur ostendere Christi adventum hominibus multorum causam exstitisse collatorum : quod et in hac epistola similiter fecisse videtur. In hac ergo parte similitudo servatur epistolæ.

II.

In schemate (2) vero et cæteris illis quæ ad prosequutionem (3) sui abusus est propositi, plurimam inveniet quis immutationem, modo si caute dictis intendere voluerit. Illic enim disputationem cum multo agone et examine faciens docuisse videtur. Primo in loco, quod adversariorum arguerit dogmata, gentium, inquio, et Judæorum. Deinde comparatione ostendit Christi adventus utilitatem, et hoc non simpliciter, neque absolute : sed cum multo examine id egisse videtur, ut nihil inexaminatum subrelinqueret ex illis quæ adversarii, ad destructionem dogmatum pietatis, invenire se posse existimabant. Nam illa quæ doctrinam habere videntur, eorumque a Christo nobis sunt præstita, valde quis et caute considerans, infirmiora inveniet illis, quæ adversus adversarios dicta sunt ab eo ; et hoc optime quis recognoscet, si epistolæ a nobis interpretatæ textum decurrens, librare secum dicta voluerit.

In hac vero epistola, sub specie gratiarum actionis, illa explicat quæ a Christo nobis sunt præstita : simul ostendens, quod adventu suo multorum bonorum nobis omnibus causa exstiterit : de quibus etiam et doctrinam absolutam fecisse videtur.

III.

Habet autem similitudinem ad illam epistolam, et in hac parte : eo quod dogma-

Ex eodem codice ambianensi 88, olim corbeiensi.

(1) *Quod nedum ante viderat* cod. Vix orsus Hilarius, pro sui ingenii impetu, in novam hactenusque inauditam abiit sententiam : Nempe epistolam hanc esse omnium primam, utpote ante scriptam quam Ephesios vidisset. Timendi quum locus esset ne inde vitio novitatis insimularetur, totus est in assertione sua ex amplissimo hoc proœmio pro viribus defendenda : felicine an infausto marte, ipsi quoad licuit disquisivimus inter *prolegomena*.— (2) *Schemate*. Hilario id vocis parumper placuit, nec ullus dubitem quin eodem plane sensu schema intellexerit, quo Quintilianus *Institution.* lib. IX, 2, circa med : « Jam enim ad id genus, inquit, quod et frequentissimum est,... veniendum est : in quo per quamdam suspicionem quod non dicimus, accipi volumus, non utique contrarium, ut in εἰρωνείᾳ, sed aliud latens, et auditori quasi inveniendum : quod jam fere solum *schema* a nostris vocatur ; et unde controversiæ *figuratæ* dicuntur. » — (3) *Promissionem* cod.

ticos primum consummat sermones. Dogmatici autem sunt sermones qui narrationem adventus continent Christi, simul indicantes et illa bona quæ suo nobis præstitit adventu.

Quibus finitis, ad ethicam postea transit exhortationem, singulas prosequutiones (1) suas discernens, æquum etiam principium ethicorum fecisse videtur verborum. Illic enim post dogmaticorum consummationem, ad ethicos transiens sermones, sic inchoavisse videtur : *Obsecro autem vos, Fratres, per misericordiam Dei.* Et in hac epistola similiter : *Obsecro*, inquit, *vos ego vinctus in Domino.* Obsecrationem ethicorum verborum in utrisque epistolis principium suorum verborum fecisse videtur.

Quando autem dicimus dogmaticos aut ethicos sermones, discernentes a proposito, eos ita dicimus comprobantes. Fieri enim potest ut et dogmaticis sermones ethici permisceantur, non a sola sequentia, sed interdum et ad probationem dictorum; Apostolo maxime consueto et dogmaticis sermonibus probationem facere ethicorum.

IV.

Epistolæ igitur argumentum, ut compendiose dicamus, hoc est : doctrina illorum bonorum quæ a Christi adventu (2) in nos collata esse videntur, quæ et sub specie gratiarum actionis sunt explicata (3).

Hoc autem est dogmatis comprobatio : quum et exhortationem illorum quæ ad virtutem pertinent, explicat.

V.

Illud autem valde demiratione dignum mihi accidit, de illis qui dixerunt beatum Paulum propter hoc vel maxime laudare Ephesiorum fidem, ut ostendat quem ad modum hæc recepit dogmatum illorum traditionem, quæ ab Johanne Evangelista ad eos dudum fuerat facta. Videntur enim illud dixisse absolute (4) ex sola conjectura : eo quod et fuisse dicatur ad Ephesios beatissimus Johannes ; existimantes quod et idem illis in primis fidem eam, quæ in Christum est, tradiderit; non considerantes quoniam Johannes in novissimis temporibus Ephesi accessit, vix enim usque ad tempora Trajani imperatoris a temporibus Neronis incipiens. A quo Nerone, Paulus ob pietatis prædicationem capitalem videtur subiisse sententiam; quando contigit et judaïcum bellum sumsisse principium. Hoc igitur bello, omnes Apostoli a Judæa discesserunt. Quod bellum multis malis Judæos afflixisse videtur. Tunc ergo Johannes Ephesi accessit, et commoratus est in ea. Usque ad tempus etenim Trajani in hac civitate visus est commorasse, sicut et superius diximus.

Paulus vero hanc epistolam scripsit ad eos illo tempore quo adhuc non viderat eos. Reliquit autem Timotheum post hoc, ut curam ecclesiæ eorum adhiberet, qui jam et fuerat apud illos. Cui et scribit, assignans qui et qualis et quem ad modum in ecclesiasticum debeat creari ministerium; quem ad modum autem et erga viduas dispensationem implere debeat. Instruit eum simul et de cæteris omnibus, sicut et ex ipsa est evidenter discernere epistola. Quis autem sic fatuus qui existimet, præsente Johanne, Timotheum relictum fuisse ad ecclesiarum dispensationem, vel iisdem fuisse præpositum?

Sed et illud necessario reputare conveniens est, quoniam beatus Paulus bis Romæ accessit, regnante Nerone : Et primum quidem (5) appellans Festum, apud Judæam : dum ille in gratiam Judæorum eumdem Hierosolymis mittere vellet. Sicque Romæ in vinculis ductus, inde judicio Ne-

(1) *Persequutiones* codex. — (2) *Ad Christi adventum* cod. ex quadam minus sana correctione. — (3) *Explicata.* Hæc prima suæ in Paulum catenæ paucis contracta Lanfrancus inseruit, ut solet, sub Ambrosii nomine : « Docet illa bona quæ Christus nobis suo adventu præstitit, cum gratiarum actione ; postea transiit ad ethicam exhortationem, sic inchoans : Obsecro vos ego vinctus in Domino. *Bibl. Patrum.* XVIII, 705, b. —

(4) *Absolute.* Paulo supra *absolute,* deinde *absolutam,* num. VI. idque in eodem prologo. Huic ergo commentario præfigere, quæ præcedenti inscripsimus, hac de voce præ cæteris hilariana, supersedens, remittam supra ad p. 51; item de aliis vocibus ibidem legendis, *pietatis, consummat,* videsis quæ alias p. 55 et 94. — (5) *Et primum quidem,* anno Christi 60. Cf. Actus Apostol. XXV.

ronis liberatus, securus abire jussus est. Duobus vero annis (1) commoratus Romæ, exinde egressus, multis pietatis doctrinam prædicasse visus est. Secunda vero vice (2) Romam accedens, dum illo adhuc moraretur, contigit ut sententia Neronis, ob prædicationem pietatis, capite puniretur.

Ephesios autem vidit multum antequam Romæ ab Judæa duceretur (3) : quod ex libro Actuum Apostolorum discere quis evidenter poterit; quando etiam et cæteri Apostoli adhuc in Judæa commorabantur. Igitur apparet eum omni ex parte multo ante hanc epistolam Ephesis scripsisse quam Johannes illo commoratus esset.

VI.

Et hæc contemplatione cautelæ doctrinæ dicta sunt a nobis, ut ne quis absolute sensus divinarum Scripturarum fortuitu existimet esse accipiendos. Intendi autem ulterius debet interpretationi quæ per partes fit, ex quibus possibile est nos apostolici intellectus prudentiam perspicere, quod vel maxime plus omnibus necessarium esse convenit. His autem obsistit nihil, neque ullam adjectionem facit aut minorationem; utrum Johannes beatus evangelista Ephesiis videatur, ante ejus litteras, fidem tradidisse; utrum alter aliquis sit, qui Ephesios ad Christi adduxit credulitatem.

Tantum vero adjicere dictis, volo quoniam multam difficultatem ipsa epistola etiam in verbis habere videatur (4). Ita ut interpretari eam volenti, non facile sit manifestum ejus facere sensum. Hac de causa optimum esse arbitratus sum non solum omnem interpretationem exponere verborum; sed et ipsa obscura verba interpretari, ubi id fieri res exigit. Sic enim perspicuum erit omni volenti discutere hanc scripturam, quod possit intellectus apostolici sensus perspicuus haberi; quod præhonorabilius omnibus esse existimo et opto evenire; si tamen id contigerit nobis per divinam gratiam posse perveniri, ut evidenter sensum apostolicum cunctis volentibus legere publicemus.

EXPLICIT ARGUMENTUM EPHESIORUM EPISTOLÆ.

(1) *Annis,* nempe Christi 61 ad 63; cf. Actus Apost. XXVIII, 30. — (2) *Secunda vero vice,* anno 65. — (3) *Duceretur,* anno 52, Act. Apost. XVIII, 19. — (4) *Habere videatur.* Quibus varii interpretes uno calculo assensere. « Mediam Apostoli epistolam dico... quomodo cor animalis in medio est; ut ex hoc intelligatis quantis difficultatibus et quam profundis quæstionibus involuta sit. » Hieronym. in *prologo* super eamdem. « Idem in hac epistola Pauli fervor, eadem profunditas, idem omnino spiritus ac pectus; verum nec alibi sermo hyperbolis, anapodotis, aliisque incommoditatibus molestior, sive id interpretis fuit quo usus in hac, sive sensuum sublimitatem sermonis facultas non est assequuta. » Erasmus in eamdem hanc Epist.

SYNOPSIS IN PRIOREM PARTEM.

VII. Salutationem paucis noster interpretatur. — VIII. Totius epistolæ schema, seu rationem in eo ponit: Deum esse benedicendum. — IX. Singula deinde deducit propositionis argumenta, seu Dei beneficia : *Primum* autem est immortalis vita; — X. *Secundum,* prædestinatio ab omni ævo præstituta; — XI. *Tertium,* adoptio ex charitate; — *Quartum,* eaque in filios; *quintum,* immo in filios Dei; — XII. *Sextum,* gratiæ Christi donum; — XIII. *Septimum,* in ipso redemptio; — XIV. *Octavum,* mysterium divinæ charitatis in mundum supereffusæ; — XV. *Nonum,* instauratio omnium in Christo, sive in cœlis, sive in terra; — XVI. *Decimum,* primumque Ephesiis peculiare, fuisse ipsos tam grandis consilii haud exsortes, gratiæ nimirum participes; — XVII. *Duodecimum,* eosdem fide signatos, confirmatosque Spiritus virtute; — XVIII. Quæ quum retulit, narrationis instar, multa deprecatur Apostolus; crescat eorum nempe fides; — XIX. Floreat spes, charitas ferveat. — XX. *Tertio et decimo loco,* Deum ait benedicendum, eo quod Christus surrexit, seditque ad Dei dexteram, omnium dominator, Ecclesiæ caput; — XXI. Cuncta in singulis adimplens, omnium commune bonum; — XXII. *Quarto et decimo,* hæc Dei et Christi dona peccatoribus dari; — XXIII. *Quinto et decimo,* donari adeo indignos summa gloria, nedum quicquam eis auferatur; — XXIV. *Sexto et decimo,* renovatam in Christo lapsi hominis creationem; — XXV. *Septimo et decimo,* nemine quidem excepto, sive Judæo, sive gentili; — XXVI. *Octavo et decimo,* Christum pacem esse nostram; — XXVII. *Nono et decimo,* Christum, lapidem angularem, novum totius creaturæ vinculum, cœlestiaque inter et terrestria pignus amicitiæ; — XXVIII. Cui Apostolus, nonnulla quum de suo ministerio intermisit; — XXIX. Genua flectit, precesque iteratas novosque gratiarum hymnos videtur decantare.

INCIPIT EPISTOLA EORUMDEM EPHESIORUM.

PARS PRIOR.

VII.

Paulus Apostolus Jesu Christi, per voluntatem Dei, Sanctis omnibus qui sunt Ephesi, et fidelibus in Christo Jesu: Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo [cap. 1, v. 1, 2].

In his et quidem secundum consuetudinem, hanc epistolæ præfationem consummasse videtur : simile aliquid faciens illius consuetudinis quæ est apud nos; quum enim nos scribere volumus, dicimus : « Ille illi salutem. »

Christi autem Apostolorum seipsum jure pronuntiat, utpote illam bonitatem, quæ ex adventu Christi accedit, docere illos præsentibus approperans scriptis. Adjecit autem, *per voluntatem Dei*, simul connectens utrumque, ita ut nihil discretum, neque scissum esse videantur (1) ab illis quæ Dei sunt, illa quæ per Christum effecta sunt; simul autem et apostolatus sui opus necessarium sibi undique ostendit.

Verumtamen quoniam compendiosam præfationem litterarum fecisse videtur (et quidem quum in multis epistolis consequentia suorum scriptorum ipso argumento aliqua interjecisse videatur cum præfatione Scripturæ, ita ut ex hoc sæpe prolongaret præfationem; hoc autem viderit quis in epistolis quas vel ad Romanos, vel ad Galatas maxime scripsit), sed hoc in loco compendiose prosequutus est, consequenter ex hoc propositionem suorum faciens verborum. Memores enim sumus et in argumento ipso dixisse, quoniam propositum habet adventus Christi utilitatem, sub specie gratiarum actionis, compendiose dicere. Non sicut in illa epistola quam ad Romanos scripsit : quam et cum multa edidit cautela, adversariorum simul retundens objectiones. Consummans vero præsentis epistolæ præscriptionem, hæc statim adjicit, propositum suum explanare cupiens :

VIII.

Benedictus Deus et Pater Domini Nostri Jesu Christi [v. 3]. Quod jam gratiarum actio est (2), ita ut statim et a primordio videatur illud expedire quod diximus : quoniam sub specie gratiarum actionis illorum bonorum quæ nobis præstita sunt a Christo faciat doctrinam.

Benedicere enim dicitur, « laudare, extollere, bona narrare. » Quod enim dixit: *Benedictus*, hoc est, « laudari et demirari dignus. »

Nam quod dixit : *Deus et Pater Domini Nostri Jesu Christi;* poterat equidem et separatim dici, ut sit illud quod dixit Deus separatim. Continuata vox evidens est, et absolute præstat intellectum. Sicut et illud quod scriptum est : *et fecit Deus ; et dixit Deus ;* et si qua hujusmodi sunt. Nam *Pater* secundum se in Christo accipitur.

Si quis vero illud connectere fuerit annisus, ita ut et Deus et Pater erga personam intelligi debeat Christi, neque in hoc litigamus. Alioquin et Deus Pater assumti (3) [hominis possit] aptissime dici, utpote et homine illo existente per naturam. Quoniam autem de hoc disputat per omnes sermones dogmaticos illos qui in hac sunt epistola, id poterit evidenter ostendi.

(1) *Videatur* cod. — (2) *Quoniam gratiarum actiones* ib. — (3) *Pater assumti* [*hominis*]. Ut necesse fuit unum alterumve suppleri verbum, sic tuto reposuisse videmur ex Hieronymo qui ad hæc ipsamet conceptis ait verbis ; *Benedictus Deus ejus qui assumtus est hominis, et Pater ejus qui in principio apud Deum fuit Deus Verbum.* Quid quod Hilario ipsi tum solemne est nomen *Christi* personæ Verbi divini potissimum ascribere, tum perquam familiare Deum incarnatum sub *assumti hominis* vel *carnis* nuncupatione designare? cf. edit. sæpe laudat. ad prolegom, p. XLII, nº 140, col. 454, d, e, haud neglecta eruditissimi editoris nota; et sexcenta alia : 95, d ; 128, a ; 147, c, d ; 165, c ; 219, e, f; 226, f; 505, e ; 514, b; 547, a; 554, c ; 616, d ; 617, a ; 618, a ; 704, a, 774, a ; 809, c ; 934, c ; 994, c ; 998, d ; 1005, h ; 1007, b; 1046, b ; 1058, c ; 1059, c ; 1056, b. Hæc sunt et alia quæ exacta lance diu perpendimus, ne quis nobis objectum eat non sanatum fuisse, sed oscitanter corruptum codicem, quem tibi proferimus διαῤῥήδην expressum : *alioquin et Deus Pater assumti aptissime dicere utpote et hominem illum existentem per naturam.*

IX.

Deinde dicit et pro quibus sit benedictus : *Qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cœlestibus in Christo.*— Nostra benedictio, quæ fit in Deo, confessio sola est illorum bonorum quæ nobis præstita sunt ab eo. Nam illa benedictio quæ a Deo fit, in nobis opere impletur (1) : pro quibus nos suis beneficiis sublimans, demirationi exhibet[ur] (2) dignus. Dignus ergo est ut et demiretur a nobis, et ut gratiarum illis referamus; quoniam sic nos gloriosos, sua in nos conferens bona, efficere est dignatus. Omne nobis bonum spiritale donans , per illam dispensationem quam per Christum misisse videtur; hoc enim dicit in Christo.

Nam quod dicit : *in cœlestibus;* hoc est, qui in cœlo morantes participabimus. Dixit namque futura illa bona, resurrectionem, inquam , et illam quæ tunc erit immortalitatem. Et quod jam ultra peccare non poterimus, sed invertibiles permanebimus in bonis. In cœlo enim conversantes , ista tunc exspectamus adesse nobis per Spiritus gratiam.

Sicut enim in epistola illa quam scripsit ad Corinthios super resurrectionem disputans videtur (3) : *Quoniam corpus nostrum seminatur quidem in corruptione et ignobilitate et in infirmitate; surget autem in incorruptela et honore et virtute.* Adjicit : *Seminatur corpus animale; surget corpus spiritale;* in illum cuncta coadunans , id est, Spiritum in quo omnia nobis ista aderunt. Unde et hoc in loco : *in omni benedictione* dicens; *spiritali* adjecit, ad ostensionem quia omnia nobis bona aderunt tunc per Spiritum. Et quam magna erunt tam illa quæ promissa sunt, quam quæ exspectantur.

X.

Videbatur autem ipsa novitas rerum mentem turbare : quapropter non ante multum temporis tanta nobis donasset : sed neque dixisset aperte quæ sunt illæ spiritales benedictiones simul etiam de novitate satisfaciens, et benedictiones ipsas manifestius explicans, adjecit :

Sicut elegit nos in ipso, ante constitutionem mundi esse nos sanctos et immaculatos coram eo [v. 4].

« Olim, inquit, et ante mundi totius fabricam , hanc fecerat dispensationem, secundum suam præsentiam, segregans nos in Christo; ut potiti ejus bona, in sanctitate permaneamus perfecta , nullam maculam peccatorum ultra suscipientes ; sed ut simus, secundum ejus probationem et decretum, sine ulla culpa. Hoc enim dicit : *coram eo* (4) ; ut dicat, valde ab omni culpa securos. Vere enim ille est omni excusationi superior, quemcumque illum talem esse decreverit Deus (5).

Nam quod dicit, *elegit;* id est, ad hoc segregavit. Et quod dicit, *in ipso;* Christo dicit, eo quod per eumdem occasionem accepimus tantorum bonorum potiri donatione. Evidens est quoniam *sancti et immaculati*, quales Paulus dicit, in futuro sæculo per inoperationem Spiritus erimus.

Dixit namque et in epistola Galatarum, quoniam de futuris mos est illi ea quæ secundum Christum sunt comprobare : eo quod et tunc in ipsis rebus donationes prospicientur. Nunc enim in promissione eorum sumus tantum per fidem.

XI.

Deinde et quod majus est additur :

In charitate præordinans nos in filio-

(1) *Impletur.* Supplevit quæ desunt, aut quæ minus expedita explanavit Lanfrancus : *Benedictio quæ fit in Deo, confessio sola est bonorum quæ præstita sunt a Deo. Benedictio quæ fit in Deo in nobis impletur, dum ejus beneficiis implemur.* ib. Eadem tantum tetigit Hilarius 186, 4. — (2) *Exhibetur.* Sic cod. prima manu; vetus corrector intulit *exhibet dignos*, haud ita bene. — (3) 1 Cor. xv, 42. Eadem Hilarius exposuit col. 186, a ; 209, a ; 240, a ; 427, a. — — (4) *Coram eo.* Hinc inde plura decerpsit et mutavit Lanfrancus : « *In cœlestibus :* hoc est *quam* in cœlo participabimus (*codex noster* participavimus, *consueto errore*), dicit enim resurrectionem quæ per Spiritum nobis aderit. Et ne ipsa novitas mentem turbaret, quoniam (*codex* quapropter , *seu* cur) non ante tanta donasset, neque aperte dixisset quæ sint illæ spirituales benedictiones, utrique respondet, dicens : *Sic elegit nos ipso ante mundi constitutionem esse sanctos coram eo.*» Ib.— (5) *Deus.* Hilarius eadem præclarius tractat in LX, Ps. 143, b, c ; item p. 209, b ; 240, a ; 561, f.

rum adoptionem, per Jesum Christum, in ipsum [v. 5]. Nam quod dicit : *in charitate* præordinatos nos *in filiorum adoptionem*, majorem dictorum ostendit esse affectum, duabus ex partibus : nam charitas præelectione vel præordinatione major est. Electio potest etiam liberalitate quadam fieri. Charitas vero insitum affectum ostendit, ex quo et magnitudo videtur liberalitatis (1).

Majus autem horum est et illud quod dixit : *filiorum adoptionem*, ab illo quod dixerat : *sanctos et immaculatos*. Similiter enim et hoc superiori sensui connexum esse videtur. Nam alterum illorum id est, « sanctitas, et ut sint immaculati », etiam sola potest gratia tribuentis ostendi .Nam filiorum adoptio propinquitatis magnam vindicat ostensionem : quam et omnium bonorum sequitur copia. Quo poterit fraudari bono, ille qui semel in ordinem filii fuerit factus ?— Hoc voluit dicere, quoniam *elegit nos,* non absolute, sed *in charitate ;* et ostendit ; sanctos et immaculatos faciens nos, tantam nobis ad illum propinquitatem donavit.

Optime autem memorans, *filiorum adoptionem*, conjunxisse illis visus est : *per Jesum Christum :* eo quod per illum nobis regeneratio quoque et Spiritus adoptionis filiorum donatus esse videtur.

Nam quod dixit, *in ipsum :* de Deo dixit; hoc est, ut ejus dicatur filius. Quoniam ergo dixit : *Præordinans nos in filiorum adoptionem ;* incertum autem erat cujus diceret esse filios adoptivos : adjecit, *in ipsum*, hoc est, in sui ipsius, *ut illius filii et dicamur et nuncupemur* (2).

XII.

Et iterum augens, illud dicit : *Secundum bonum placitum ejus voluntatis.* Ut dicat : quantum valde placita fuerunt ei, ut ista erga nos ordinaret : et valde voluit in his nos participes fieri. Sicut enim sola specie gratiarum actionis illa dicens, omni ex parte auxisse videtur factorum gratiam magnitudine rerum. Tale est illud quod dixit : *Benedixit in omni benedictione spirituali in cœlestibus ;* et : *ut simus sancti et immaculati;* et quod dixit : *in filiorum adoptionem præordinatos.* Antiquam fuisse Dei de his probationem ostendit, quale est illud quod dixit : *præelegit nos.* Adhuc autem etiam et affectum de rebus hujusmodi impletis ostendit.

Nam quod dicit : *Et secundum bonum placitum voluntatis*, sive hoc ostendit. Omni autem ex parte augens donationum magnitudinem, consequenter adjecit :

In laude gloriæ gratiæ ejus [v. 6]. Itaque dignus est pro his laudari a nobis, et omni demiratione dignus haberi, pro quibus sua gratia tantam nobis communicare dignatus est gloriam.

Deinde dicit iterum : *Gratia ipsius gloriam in qua gratificavit nos in dilecto* (3). Nam quod dixit : *gratificavit*, id signare voluit quoniam omni nos replevit gratia. Et quod dixit : *in dilecto*, in Christo dixit. Omni enim ex parte illa quæ de nobis sunt memorans adjicit :

Per ipsum et in ipso. Utpote in ordine primitiarum eodem Christo assumto : et illa omnia quæ erga illum pro communi salute sunt gesta. Sic enim et participare ei resurrectionem et incorruptelam, et commorari in cœlo cum eo sperans, et ostendens multitudinem donationum. Per illud quod dixit : *gratificavit nos*, dicit et illud quod omnibus videtur eminere; et ad quod omnes maxime congregare faciebat.

XIII.

In quo habemus redemtionem per sanguinem ejus, remissionem delictorum, secundum divitias gratiæ ejus quam abundare fecit in nobis [v. 7, 8]. Nam quod dicit :

(1) *Magnitudo* ex hoc, usque ad hæc : *et immaculatos,* fere ut ibi Lanfranc. — (2) *Nuncupemur.* I. Joh. III, 1. Eadem ab his *in ipsum,* huc usque Lanfrancus, satis fideliter; cætera, multis omissis, aliunde petita, præcedentibus annexuit « *Secundum propositum* volens ex omni parte ista extollere quod multa (*lege* multo) digna, sunt gratiarum actione, frequenter dicit : « *Per ordinationem* et *bonum placitum*, et voluntatem. » Ib. cf. num. XVI.— (3) *Dilecto.* Hieronymus eodem hoc loco notavit variare codices sacros, quorum latini habebant simpliciter *in dilecto* (ita et nunc vulgatus græcus) ; « Sic mihi, inquit, intelligendum, ut subaudiatur *ab omnibus*, id est, *in Christo.* » Vallarsi, VII, col. 552. Bedæ, seu Remigio, aliisque est eadem varietas notata.

in quo, iterum in Christo dicit. Inde originem omnium et fruitionem habere ostendens, ita ut magis eos in charitate conjungeret Christi : « In ipso, inquit, Christo, qui pro nobis suscipere mortem dignatus est, hoc est dici, per sanguinem ejus peccatorum accepimus remissionem; quam nullo modo assequi poteramus, si non multa erga nos fuisset gratia. » Remissionem enim hoc in loco, non confessionem, sed plenariam dicit peccatorum abolitionem.

Simile est autem et hoc dictum illi dicto, *ut simus sancti et immaculati;* quod et in superioribus jam dixisse videtur. Quoniam ergo sub sententia eramus mortis, mortales vero quum essemus, sequebatur ut delinqueremus : eo quod nec fieri potest mortalem aliquando posse videri sine culpa (1). Moriens ergo pro nobis, et exsurgens pro nobis, donavit nobis, participatione Spiritus, immortalem illam vitam, in qua possibile est commorantes nos liberos esse a peccato.

Unde bene *redemtionem* dixit : eo quod per mortalitatem tenebamur sub arcta necessitate peccatorum. Verum quia si quædam redemtio pro nobis datus est Christus, qui et eripuit nos a mortis potentia, præbuit autem nobis resurrectionis spem : cum qua et exspectamus excepto omni vivere peccato.

Hoc in loco notandum est quod dicebamus : quoniam per omnia hæc quæ dicit de Christo, de suscepto homine dicit. Inde illa, quæ secundum nos sunt, firmare cupiens; ex quibus hoc in loco evidenter apposuit : *per sanguinem ejus*.

XIV.

Deinde dicit et aliud multo præcellentius illis quæ prædicta sunt :

In omni sapientia et prudentia, notum nobis faciens (2) *mysterium voluntatis suæ, secundum bonum placitum quod proposuit in ipso* [v. 9].

Mysterium voluntatis Dei dicit, absconditam ejus voluntatem et omnibus incertam, mysterium illud vocans, utpote incertum interim omnibus ante Christi exstans adventum, quod ergo dicit, tale est : « Olim illi placitum et præordinatum erat hoc, quod cum multa sapientia et prudentia notum fecit nobis. » Ut dicat : ipsis ostendit rebus. Vult enim dicere quoniam illud quod dudum ei placebat, incertum interim erat : quod rebus ipsis nunc cum multa manifestavit sapientia, per eam dispensationem quam secundum Christum fecisse videtur.

Quare autem nunc? — *In dispensatione plenitudinis temporum* [v. 10], eo quod secundum ordinem omnia dispensari conveniebant. Quando ergo impleta sunt tempora cæterorum, tunc secundum ordinem quæ dudum fuerant dispensata in suis temporibus, etiam illa quæ secundum Christum sunt ostenditur effici.

Quæ sunt autem illa? Quæ olim quidem illi placuerunt, nunc autem illa in opus perduxisse videtur, secundum proprium tempus, consequenter illis quæ dudum dispensabantur :

XV.

Et instaurare vel potius *recapitulare* (3) *omnia in Christo, quæ in cœlis sunt, et quæ in terra, in ipso* [v. 10].

Recapitulatio evidenter dicitur multorum sensuum velox resumtio. Quod autem vult dicere, tale est : universitatis Deus (4) fecerat quidem omnem creaturam, quasi unum quoddam corpus (5), ex multis compositum membris, tam rationabilium ordinum, quam sensibilium. Fabricavit autem animal

(1) *Sine culpa*. cf. quæ supra ad Galatas notantur p. 68. — (2) *Faciens*. Cf. Hilar. col. 22, a. — (3) *Recapitulare*, græce ἀνακεφαλαιώσασθαι, Hieronymus pariter legit *recapitulare*, miraturque quam ob rem in latinis codicibus magis habeatur *instaurare* quam *recapitulare*. Mirandum prorsus, quum hanc eamdem vocem intulerint Hilarius, Tertullianus *contra Marc*. lib. v, cap. VII, et Irenæus passim, col. 16, b; 48, c; edit. Massuet. — (4) *Universitatis Deus*. Operæ pretium est ab initio præclarissimæ hujusce expositionis Hilarium novo quodam signo salutare ac recognoscere. Ipsius enim est illud : *universitatis Deus*. Unum pro multis locum afferam lib. I *ad Constantium*, col. 1221, c. *Deus universitatis est Dominus;* passim *universitas* pro *mundo*, 85, a; 1133, b; 1134, c; 1024, c, etc. — (5) *Quoddam corpus*. Ut Deum per *Spiritum*, ita per

unum, id est, hominem, qui et ad invisibiles naturas propinquitatem sibi omnia vindicaret, et visibilibus naturis corpore jungeretur. Ex quatuor enim integris elementis, terra, inquit, et aere, et aqua, et igne corpus composuit nostrum. Et quasi quoddam amicitiæ pignus totius creaturæ fecit esse hominem, utpote omnibus in eum coadunatis.

Moventur autem omnia quæ sunt sensibilia, propter hominis necessitatem. Rationabiles vero virtutes insistunt pro nobis visibilibus, ut commoveant eas (1) secundum nostram necessitatem. Ministrant vero et illis rebus quæ pro nostra sunt salute. Si tamen verum sit illud quod a Paulo dictum est : *Nonne omnes*, inquit, *sunt administrationis Spiritus*, *in ministerium missi propter eos qui capiunt hæreditatem salutes* (2). Et subintroducta est mors peccantibus nobis. Fiebat autem hinc separatio quædam utrorumque. Anima enim a corpore separabatur; et corpus separatum solutionem plenariam sustinebat. Dissolvebatur ergo secundum hoc creaturæ copulatio.

Omnia ergo tam illa quæ in cœlis sunt, quam quæ super terram instauravit, vel potius recapitulavit *in Christo*, quasi quamdam compendiosam renovationem et redintegrationem totius faciens creaturæ per eum. Faciens enim incorruptum corpus et impassibile per resurrectionem, et reddens illud ad immortale suæ animæ, ita ut ultra ad illud separari non possit corruptum, universæ creaturæ vinculum amicitiæ visus est condonasse. Quod et multo amplius in ipso factum est : omni creatura ad illud inspiciente (3), propter inhabitantem Deum Verbum, dum divina in illum natura ab omnibus per hanc existimatur intueri.

Hanc ergo capitulationem omnium vocavit : eo quod omnia collecta sunt in unum, et ad unum quoddam inspiciunt, concordantes sibi; eo quod hanc intentionem olim opifex habuit et ad hoc omnia a principio construxit, quod nunc implevit, cum multa facilitate, in illis quæ erga Christum exstitisse videntur. Hoc autem in futuro sæculo erit, quando homines cuncti, nec non et rationabiles virtutes ad illum inspiciant, ut fas exigit, et concordiam inter se pacemque firmam obtineant (4).

XVI.

Et dicens duo illa quæ a Christo sunt facta, unum quidem quod proprium est nobis, alterum vero quod in commune bonum adjicit :

In quo et sorte constituti sumus, præordinati secundum propositum ejus, qui omnia inoperatur secundum consilium voluntatis suæ; ut simus in laudem gloriæ ejus, nos qui et ante speravimus in Christo [v. 11, 12].

Præcedentibus illud reddidit hoc dicens : quoniam in omnibus his bonis et nos vocati sumus, olim in hoc a Deo præordinati. Volens enim omni ex parte illa extollere, quod multo digna sunt gratiarum actione, frequenter dicit *præordinationem*, et *bonum placitum*, et *voluntatem gratiarum*, illam deliberatam docens et liberalitatem; sicut et præordinavit, et voluit illa quæ secundum nos sunt facere, nihil nobis conferentibus de proprio nostro.

Bene autem dixit : *Qui et ante speravimus in Christo;* ut dicat, quoniam horum maxime bonorum adepti, causam illi demirationis erimus, ob eam quam erga nos exhibuit liberalitatem, qui et ante exitum rei credidimus Christo, et de his spem accepimus.

Non enim sicut quidam existimaverunt, eos qui et ante speraverunt dicit, hoc est,

corpus creaturas, more antiquorum, Hilarius intelligere consueverat. Cf. 222, f. — (1) *Eam* cod. correxi ex num. XXI. — (2) *Salutis*, Hebr. I, 14. — (3) *Omnem creaturam ad illud inspicientem* cod. uti supra videre est, num. VIII, diceres hic esse quoddam absolutum accusativum. Sed correximus expungentes *m* ubique; eam enim litteram vetustis codicibus temere inspergi, et in fine verborum sæpissime abundare multi notarunt, inter quos antecessor noster Custantius ὁ μακαρίτης ad ejusdem Hilarii lib. *Contra Constantium*, col. 1247, not. g: — (4) *Obtineant*. Insignis adeo est ille locus ut in his notulis de eo perfunctorie agere me piguerit, satiusque visum sit eum ad *prolegomena* amandare, utcumque illustrandum.

illos qui tunc crediderunt, antequam cæteri in novissimis crederent temporibus. Stultum enim est æstimare erga illos solos fieri illa bona quæ exspectantur, et ad laudem gloriæ Dei solos illos pertinere; quum in commune omnibus qui usque ad consummationem sæculi erunt, Christi donatio proposita esse videatur. Nam quod dixit : *qui ante speravimus;* in comparatione incredulorum dicit : ut dicat illos qui ante exitum rei, per illam fidem quæ in Christo est, qui etiam et ista se acquirere sperant; optime de his dicens, qui maxime adepti sunt illa bona quæ exspectantur, qui majorem Deo gloriam reportare videbantur. Nam quod dicit nos non de illis qui tunc erant dicit, sed in communi de omnibus qui quolibet tempore credunt.

XVII.

Et quoniam usque ad præsens in communi omnia dixit in persona credentium, adjicit :

In quo et vos, audientes verbum veritatis, evangelium salutis vestræ in quo credentes signati estis Spiritu promissionis Sancto, arrha hæreditatis nostræ in redemtionem acquisitionis, in laudem gloriæ ejus [v. 13, 14].

Ipso enim modo et vos verba evangelii audistis, et ad fidem accessistis, et Spiritus participatione confirmationem accepistis. Hoc enim dicit : *signati estis* (1); acquirebatur autem eis firmitas per gratiam Spiritus, per illa miracula quæ tunc a credentibus fiebant, quæ erga fidem majori eos nexu stringebant.

Bene autem illud *Spiritum promissionis* vocavit, quoniam omnia bona, quæ exspectantur in futuro sæculo, adesse credentibus Spiritus Sancti participatione existimantur. Sicut enim et in superioribus diximus, quoniam de his qui potituri sunt promissionem accipiebant, in qua ordine primitiarum particulam quamdam gratiæ in præsenti vita ad confirmationem futurornm percipiebant, sicut et Apostolus Romanis scribit dicens : *Non solum autem, sed et ipsi primitias Spiritus habentes, et ipsi in nobis ipsis ingemiscimus filiorum adoptionem exspectantes, redemtionem corporis nostri* (2).

Unde illud manifestius explanans, adjecit : *qui est arrha hæreditatis nostræ;* hæreditatem quidem, illam fruitionem quæ tunc erit, vocans : eo quod et firme illis dabitur (3). Arrham vero hæreditatis (4), donum quod hic præbetur dicit Spiritus : eo quod de futuris promissionibus accipientes, et perfectam Spiritus exspectantes participationem, exiguas quasdam, sicut dixi, primitias in præsenti accipere videbantur, quod et ordinem arrhæ obtinere videbatur; necessarie per illud quod dabatur eis jam hinc exspectantibus et illud quod perfectum est tempore sibi tribui competenti. Audientes ergo et vos, et credentes de futuris, promissionem percepistis, et quasi quamdam arrham futurorum Spiritus gratiam accepistis. Tunc vero ab omnibus istis liberabimini tristitiis, et familiariter ei eritis adjuncti, et ejus gloriæ participabitis : ita ut et multa laus ei pro vobis hinc possit adnasci. *Acquisitionem* enim dicit illam familiaritatem quæ ad Deum est. *Redemtionem* autem, id est, *acquisitionis*, quæ per resurrectionem et immortalitatem tunc aderunt illis (5); liberantem eos a peccato, et familiaritatem illam quæ apud eum est iisdem tribuentem; ex quibus ejus gloriæ participabunt ea.

(1) *Audistis — signati estis.* Hæc Laufrancus, uti quæ infra *Spiritum — existimantur;* quæ tamen vero apud eum jam nemo intelliget, nisi legat : *exspectantur, existimantur,* et quæ desunt addat : *adesse credentibus*, 705, b, g. — (2) *Nostri.* Rom. VII, 23. — (3) *Redemtionem, illam fruitionem — dabitur.* Vix apud eumdem Cantuariensem hæc recognoscere est, fœdo errore desinentia : *quod formæ illius dabitur.* — (4) *Arrham hæreditatis*, græce : ὅς ἐστιν ἀῤῥαβὼν τῆς κληρονομίας. Hieronymo notante, « latinus interpres pignus pro *arabone* posuit. Nam idipsum autem ἀῤῥαβὼν, quod pignus sonat; ἀῤῥαβὼν enim futuræ emptionis quasi quoddam testimonium et obligamentum datur. Pignus vero, hoc est, ἐνέχυρον, pro mutua pecunia ponitur. » Haud ita vero frequens est versio nostra : unus enim citatur Vigilius Tapsensis, qui, quum aliter interdum legerit, semel habet *arrha hæreditatis*, in lib. XII, *De Trinit.* p. 745, a. — (5) *Acquisitionem — illis.* Hæc Lanfrancus integra, sed prima postremis subjiciens, potius subvertit quam descripsit.

XVIII.

Qua ergo ratione demiratione dignum illum ostendemus, qui tantorum bonorum nobis causa exstitit? Hoc enim dicit: *in laudem gloriæ ejus.* Deinde et amplioribus (1) laudibus faciens, libera enim est humana natura; et aliud quod expedit, laudibus magis solet accendi:

Propter hoc et ego audiens illam quæ est secundum vos fidem in Domino Jesu, et charitatem quam habetis in omnibus sanctis, non cesso gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis [v. 15, 16].

Hoc autem necessarie adjecit; non solum propter eos, sed ut ne existimaretur quod incusans illam quam acceperant doctrinam, sua vellet abuti. Etiam si, non Joannes illis, sed alter aliquis prædicator pietatis fuisset, qui veritatis dogmata illis tradiderat (2).

Necessaria erat adjectio; et quoniam dixit non solum se gratias agere, sed et orare pro eis, adjicit ipsam orationem quæ continet doctrinam convenientium illis, quam et explanans, ipsius orationis narrationem publicare videtur:

Ut Deus Domini Nostri Jesu Christi, Pater gloriæ [v. 17].

Hic ostendit, quoniam Christi Domini dicit: susceptum indicans hominem, Deum enim dicens Christi, Patrem vero gloriæ, eo quod consuetudo est ei gloriæ nomen erga divinam ponere naturam: et quod et gloriosa (3) sit et demirabilis, sicut ad Hebræos dicit: *qui est splendor gloriæ* (4); pro quibus debuit dicere *Dei,* sive: *divinæ naturæ.*

Det vobis Spiritum sapientiæ, et revelationis in cognitione ipsius, illuminatos habere oculos cordis vestri [v. 18].

« Hoc, inquit, postulo, ut præstetur a Deo vobis Spiritus Sancti gratia; ut repleat vos sapientia et cognitione Dei; suscipientes inenarrabilium revelationem; ita ut sensus vestri, ad instar luminis, per cognitionem Spiritus, claritate emicantes (5) habeantur.

XIX.

Qua propter? *ut sciatis quæ est spes vocationis vestræ.*

Vocati autem sumus in spe utique futurorum; unde adjicit:

Et quæ sunt divitiæ gloriæ hæreditatis ejus in sanctis; Et quanta aderit fruitio bonorum sanctis Dei in futuro sæculo. Bene autem *gloriam hæreditatis* vocavit, eo quod et gloriosi efficiemur, tunc per magnitudinem donationis.

Divitias autem *gloriæ* dixit, ut dicat donationum eminentiam. Etenim multa quædam est erga nos Dei liberalitas. Siquidem soluta morte, in incorruptibilitate constituti, ultra peccare non poterimus; sed in multa quadam commorabimur claritate, perpetuam erga Deum habentes conjunctionem.

Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus in nos qui credimus [v. 19]. Et qualia vel quam magna erga nos, qui in eum credidimus, ab eo efficientur.

Considera autem et hoc in loco quem ad modum modis omnibus extollit verbum sub gratiarum actione, prout conveniens erat; non dicens *gloriam hæreditatis* absolute, sed *divitias gloriæ;* neque *virtutem ejus qui in nobis est,* sed neque *magnitudinem virtutis* solum; sed vehementius secundum id quod esse videtur, dixit: *supereminens magnitudo virtutis* (6).

Secundum operationem potentiæ fortitudinis ejus. Et hoc in loco non dixit *fortitudinis* absolute; sed *secundum potentiam fortitudinis;* ut dicat: illius magnæ et potentis, *quam operatus est in Christo, suscitans eum ex mortuis.* Bene explanans magnitudinem illorum quæ erga nos facta sunt, illa memoratus est quæ secundum Christum sunt:

(1) *Ampliores eos laudibus* cod. — (2) *Tradiderat.* Cf. quæ in argumento, num. v, et *prolegom.* — (3) *Gloriosam.* Lanfrancus suo arbitratu pauca aliter legit: « dicens *Christi,* susceptum indicat hominem; *Pater gloriæ;* gloriosa est enim divina natura. » Egregie his Hilarius instituit in libr. xi, *De Trinitate,* n. 17, col. 1092 et 1093. — (4) *Gloriæ,* Hebr. i, 3. — (5) *Claritatem emicantes* cod. Cf. Hilar. col. 1092, c. — (6) *Qualia vel quam magna — virtutis ejus,* Lanfrancus, omissis nonnullis, ib. Cf. Hilar. col. 1100, c.

a quo omnis erga nos liberalitas principium sumsisse videtur. Hoc ergo dicit : « Quoniam oro ut cognoscatis illa quæ erga nos facta sunt; quam magnam habent ostensionem virtutis; et quem ad modum suscitavit Christum ex mortuis. »

XX.

Deinde adjicit quod majus est :

Et sedere fecit in dexteram suam, in cœlestibus, super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in sæculo hoc, sed et in futuro [v. 20, 21].

Nam quod dicit : *Sedere fecit in dexteram suam*, hoc est, participem illum honoris accepit, de suscepto homine id dicens; eo quod, propter inhabitantem in eo naturam Dei Verbi (1), ab omnibus habet adorari. Unde adjicit : *super omnes.* Quod etiam et magis ostendere volens, adjicit : *Et omne nomen quod nominatur in sæculo hoc, sed et in futuro*, hoc est, sive aliquid secundum præsentem vitam nominatur, et cognoscitur esse magnum apud nos; sive in futuro cognoscere poterimus quod nunc forsitan nescimus, omnium illorum superiorem illum fecit.

Unde illud et confirmans adjicit : *Et omnia subjecit sub pedibus ejus.* Compendiose dicere voluit : omnium illum dominum constituit.

Et quidem apud nos : *Ipsum dedit caput super omni Ecclesia quæ est corpus ejus. Plenitudo ejus, qui omnia in omnibus adimpletur* [v. 22, 23]. « Commune, inquit, est, hoc bonum omnibus nobis, qui credimus. » — Quare? — « Quoniam corpus ejus sumus omnes nos qui credimus. Similitudine natura participationem suscipientes gratiæ Spiritus illius, qui in eo factus est. Quod enim erga illum factum est, in chrismatis ordine suscepistis (2) : *Spiritus*, inquit, *Domini super me, propter quod et unxit me* (3).

Huic Spiritui et nos participantes, per regenerationem illam, participationem percepimus quæ apud eum est : veram quidem copulationem in futuro sæculo percipientes; quando et resurrectionis ejus participes efficiemur. Nam primitias quasdam Spiritus ex eo accepimus in baptismate, secundum præsens sæculum. Quod baptisma formam habere mortis et resurrectionis existimamus; in quorum et formam constituti, jam amodo credimus, corpus quidem ejus omnes esse eos qui credunt existimantes. Ecclesiam enim fidelium nuncupat congregationem. Caput autem nostrum, illum esse designat.

Sic et Corinthiis scribens, dicit : *Etenim in uno Spiritu nos omnes in unum corpus baptizati sumus* (4). Et multis in locis in apostolica interpretatione hunc sensum latius dixisse videmur. Non ex nobis absolute interjectionem ejus faciens : sed beatus Paulus frequenter illud adorsus est : quod et aliorum dictorum probatio in hoc consistere videtur. Sicut ergo in uno corpore elegantiorem partem caput esse existimamus, a quo omnis virtus vivacitatis ad cæterum deducitur corpus; sic secundum præsentem vitam *unum corpus omnes sumus* homines : eo quod et unius sumus naturæ; caput nobis ascribentes Adam, a quo omnis causa ut essemus derivasse videtur in nobis.

XXI.

Secundum futurum vero factum, secundum quod exsurgentes erimus immortales, corpus quidem unum erimus omnes : eo quod communem suscepimus resurrectionem, et illam immortalitatem quæ per resurrectionem erit. In ordine vero, caput nobis Christus erit, ex quo omnis causa secundæ regenerationis in nos derivasse videtur.

Unde et hoc in loco dicens : *Supereminens magnitudo virtutis ejus in nos qui credidimus,* illa quæ secundum Christum sunt memoratus est, primum a quo omnis aptata

(1) *Hoc est participem — verbi Dei,* ibid. Legendum autem, ut in margine correxit editor, cæteroquin indiligens, *secum* pro *mecum.* — (2) *Susceptus* cod. — (3) *Unxit me.* Ps. XLIV. — (4) II. Cor. XII, 13.

esse videtur liberalitas. Et dicens illa quæ erga eum sunt, magnifice, sicut se veritas habebat, adjicit illa quæ nostra esse videntur; quoniam hoc commune nostrum bonum est. In corporis enim ordine ei consistimus : in ultimo quidem, ipsis rebus; in forma vero et promissionibus, secundum præsentem vitam. Et caput illum nostrum esse existimamus; ergo communicamus ei in omni honore. Et commune bonum omnium est nostrum; quodcumque fuerit erga illum, corpus est Ecclesiæ.

Et plenitudo ejus, qui omnia in omnibus adimpletur [v. 23]. Non dixit « omnia implet », sed quia ipse *in omnibus adimpletur;* hoc est, in omnibus plenus est. Totus enim in unumquemque est, propter naturæ incircumscriptionem, non secundum partes divisus. Necessaria autem est et illa adjectio qua dixit : *Omnia in omnibus;* ostendens quando in omnibus est, totus existens in unumquemque, prout quis cogitare voluerit, sive essentia, sive inoperatione, sive virtute (1), sive potestate, sive et alio quolibet modo : eo quod per omnia sit incircumscriptus. Et ideo in unumquemque totus per omnia esse videtur : eo quod omnia in omnibus sic esse eum et posse, sicut possibile est eum esse, qui in unumquemque totus est.

Sufficienter ergo illum honorem qui erga nos est ostendit, corpus nos dicens esse Christi, et plenitudinem ejus *qui omnia in omnibus adimpletur.* Hoc dicens : « Quoniam nos fideles corpus quidem sumus Christi. Habemus autem præter cæteros in nobis illum qui est incircumscriptus : ut totus sit omnia in omnibus. Elegantem quamdam ad eum accipientes familiaritatem : si quidem corpus sumus nos Christi, majorem præ cæteris copulationem ad eum habere digni existimati. Caput autem nostrum ille est, in quo divina natura affectu inhabitat eleganti. »

Bene et valde scrupulose quod non dixerit absolute de Christo, qui secundum carnem est, de quo omnis illi sermo hactenus fuit, quoniam dedit eum caput Ecclesiæ, quando *super omnem Ecclesiam caput eum dedit.* Caput quidem omnium est; unde et recapitulari omnia in Christo in superioribus dixit. Super omnia autem nostrum esse caput videtur, quanto et major nobis ad eum ex similitudine consistere videtur familiaritas.

XXII.

Et quoniam ostendit magna quidem illa quæ secundum Christum sunt, usque ad nos vero exinde extendi, gratiam auget datam, ex arbitrio suscipientium :

Et vos quum essetis mortui in delictis et peccatis vestris, in quibus aliquando ambulastis secundum sæculum mundi hujus, secundum principem potestatis aeris spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiæ [cap. II, v. 1 et 2].

Dicit quidem diabolum. Vocat autem eum *principem potestatis aeris spiritus*; eo quod omnes invisibiles virtutes imminent visibilibus, ut commoveant eas, secundum communem omnium necessitatem. Sunt autem ex illis qui et aeris imminent motui, inter quos diabolus erat (2). Unde illum et *principem potestatis aeris spiritus* vocavit. Hoc est, acceperat mandatum ut principaretur aeri, et potestatem haberet commovere eum. Hoc enim dicit *spiritus,* eo quod et motum aeris flatum nuncupare consuevimus.

Bene autem dixit : *Qui nunc inoperatur in filios diffidentiæ;* eo quod et ab illa sit rejectus potestate, et hoc ultro operatur propter arbitrii sui mutabilitatem. Hæc igitur agebatis dudum : eo quod et diabolicum sequebamini intellectum, et cum præsenti hac vita omnia vestra definiri censebatis.

Et quoniam dixit, *vos,* ut ne subtrahere se existimaretur ab illis qui necessariam habere videbantur gratiam, adjicit :

In quibus et nos (3) *omnes conversati su-*

(1) *In omnibus plenus est; necessario autem adjecit : omnia, ostendens totum existere in omnibus, prout virtute* Lanfranc. 706, c. — (2) *Diabolus erat.* Leviter alludit his idem Lanfrancus. Cf. Hilar. 337. b; 431, a. — (3) *Ne se subtraheret — et nos* Lanfranc. ibid.

mus aliquando in desideriis carnis nostræ, facientes voluntatem carnis et cogitationum, et eramus natura Filii iræ, sicut et cæteri [v. 3].

Omni ex parte propositum habet divinam augere gratiam, sicut et in illa narratione quam de illis expediit. Quæ a Deo facta sunt, nominibus abusus talibus, quibus illa cum augmento commendaret. Sic et ab arbitrio eorum qui susceperant, volens augere Dei liberalitatem : quoniam quum valde essent mali et indigni, donationes fecit illas quæ a Deo sunt, tamen et multa et magna adepti sunt bona. Quorum et cum maxima exaggeratione nititur malitiam.

XXIII.

Quum ergo tales essemus, quid accidit ? *Deus autem, dives quum esset in misericordia, propter multam charitatem suam, qua dilexit nos, et quum essemus mortui in delictis et in peccatis* [v. 4 et 5].

Nam *quum essemus* hoc in loco dicens, signat quod fuimus ; retulit autem illud ad principium verbi. Sic enim cœpit : *Et vos quum essetis mortui delictis et peccatis vestris.* Unde et interjecit cætera, quæ malitiam eorum vehementem poterant ostendere. Resumsit iterum illud in illa narratione donationes Dei, ultra non dicens *vos*, sed *nos* (1) : ut ostendat quoniam et malitiam æstimat esse communem, et gratiam similiter. Eos autem qui hujusmodi erant quid fecit ?

Convivificavit Christo. Totum reddidit, præcedentibus illis quæ de Christo dixerat, ostendens quoniam communionem ad eum habemus, tam ex similitudine naturæ, quam ex copulatione resurrectionis.

Deinde adjicit, resurrectionis lucrum : *Gratia estis salvati.*

Vult dicere, quoniam suscitat vos, ut ultra salutem per gratiam acquiratis. Salutem nominat hanc, id est, ut ne ultra pro delictis pœnam aliquam exspectetis : eo quod et perditionem divina Scriptura pœnam nominare consuevit. Sicut Dominus in Evangelio dicit : *Timete magis illum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam* (2). Sed nunc illud evidentius dixit, eo quod et imperfectum hoc in loco sensum reliquit, adjicit illa quæ sequuntur :

Convivificavit nos in Christo, inquit, dicens : *Et conresuscitavit et consedere fecit in cœlestibus in Christo Jesu* [v. 6].

Vides quoniam illa quæ dixit de Christo illis, nos ait communicasse, per illam quæ apud eum est conjunctionem (3) ; ostendens quoniam non incassum memoratus est illa, scilicet non solum ea quæ de Christo sunt manifestat ; sed ut ex illis liberalitatem erga nos Christi ostendat.

Deinde adjicit : *Ut ostendat in sæculis supervenientibus superabundantes divitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Jesu* [v. 7].

Bene *in sæculis supervenientibus* dixit, quando ipsa rerum demonstratio manifestam erga nos ostendit Dei bonitatem, et gratiam illam quam perficere dignatus est per illa quæ secundum Christum sunt (4). Eo quod omni in loco illa magna, quæ per Christum præstita sunt nobis, de futuris probare est annisus. Necessarie ergo et hoc adjecit, ita ut non in præsenti vita dictorum exigerent documenta, perfectam vero de nobis et plenariam reddidit rationem.

XXIV.

Resumit vero illud quod dixerat : *Gratia enim estis salvati* [v. 8], regenerationis lucrum quod erit ; docens nos et dicit :

Et hoc non ex vobis ; Dei enim donum est, non ex operibus, ne quis glorietur. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu, in operibus bonis ; quæ præparavit Deus, ut in illis ambulemus [v. 9, 10].

Nam quod dixit : *Ipsius enim sumus fa-*

(1) *Hos.* Lanfrancus eamdem indigitat interjectionem. — (2) Matth. x, 28. — (3) *Ille nos ait communicasse quæ de Christo dixit, per illam quæ apud eum est conjunctionem,* Lanfrancus, ib. ; cf. Hilar. col. 408, e ; 310, e. — (4) *Sunt.* Ex his corrigenda quæ Lanfrancus editus habet prorsus absona : *Quando ipsarum rerum manifestam erga nos ostendet Dei bonitatem.* Cætera rectius exstant, 707, a.

tura, hoc in loco; non secundum primam dicit opificationem, sed secundam : secundum quam et recreamur, per resurrectionem iterum effecti. Unde adjecit : *Creati in Christo Jesu;* sicut et ad Corinthios dicit : *Si qua in Christo nova creatura.*

Quod autem dicere vult, indiget latitudine, ita ut legentibus manifestum fieri posset. Mortales quum simus secundum præsentem vitam, sequitur quodammodo mortalitatem facilitas peccandi. Est enim quando quidem a voluptate, quando vero a cupiditate pecuniaria, frequenter et ob præsentem gloriam, quam et appetere properamus, in delictum incurrimus. Hinc contingit in multitudinem nos peccatorum et profundum impietatis præcipites duci : nihil juvati neque ex illis legibus quæ a Deo datæ sunt nobis; nisi solum hoc, quoniam lex ostendebat illa nos agere quæ conveniebant.

Quid ergo fecit Dominus, quum nos minime possimus, propter infirmitatem illam, quæ nobis aderat per mortalitatem? Et quum non sufficeremus ad perfectam virtutum proficere directionem? Iterum nos secundo creavit, secundam illam vitam immortalem donans nobis; in qua effecti, et naturalem abjicientes infirmitatem, utpote erepti a mortalitate, et ab omni passione liberi effecti, immortali habebimur natura, ut nec peccare ultra possimus. Quoniam ergo dixit, quia eramus mortui delictis, facientes voluntates carnis et cogitationum, et eramus natura filii iræ : sed quum tales essemus, *conresuscitavit nos Christo*, ut ultra per gratiam salutem assequi possimus.

Hæc adjecit : latius comprobare illam salutem volens, quæ nobis effecta est per gratiam. Quid enim? Quando hoc nobis præstitit, id est, resurrectionem? Eo quod non ex nobis, neque ex nostris operibus, salutem assequi poteramus, sicut et præteritum ostendit tempus; sufficienter arguens in his nostram infirmitatem. Et ideo denuo creavit nos in Christo, secundam illam vitam condonans nobis, in qua effecti peccare quidem nullomodo poterimus. Omne vero quodcumque bonum est permanebimus, facientes illud. Hoc enim dicit : *Creati in Christo Jesu in operibus bonis;* ut illa quæ per nostrum propositum agere nullomodo valuimus (eo quod naturalis infirmitas repugnabat nobis), hæc sine labore aliquo cum multa facilitate per gratiam ejus, qui nos ad hoc iterum creavit, perficere poterimus.

XXV.

Dicens vero in hisce resurrectionis bonum, quod commune erat omnibus, sive illis qui ex gentibus crediderunt, sive illis qui ex Judæis; in subsequentibus adjecit quod lucrum illorum tantum erat, qui ex gentibus erant : eo quod Ephesii ex gentibus ad fidem Christi accesserunt; et vehementius Deo gratias agere deproperant, eo quod non solum pro communibus, sed pro suis propriis debitores erant id facere.

Propter quod memores estote quoniam vos qui dudum eratis gentes, in carne qui dicebamini præputium [v. 11].

Quod dicit, *in carne;* adjici illi debet *qui dicebamini;* non illi dicto quo *gentes* dixit; ut sensus hic esse videatur : *Qui in carne dicimini præputium :* adjicit enim *ab illa quæ dicitur circumcisio in carne manufacta.* In carne præputiatos debere dici (1) asserens, eo quod et circumcisio erga carnem videri potest.

Quoniam eratis tempore illo sine Christo [v. 12]. Necdum enim credideratis in eum. Non debet autem quisquam sermonum obscuritati inhærere; sed examinare debet apostolicum verborum intellectum.

Abalienati a conversatione Israel, et peregrini testamentorum promissionis, spem non habentes, et sine Deo in hoc mundo.

« Reputamini, inquit, vos, qui ex gentibus credidistis quia ab illis qui in circumcisione sunt, *præputium dicimini.* Et quasi naturalem quamdam discretionem ad Judæos in carne habere videmini : quando secundum tempus illud, priusquam credi-

(1) *Quod dicit in carne-præputiatos.* Nonnulla ex his Lanfrancus demsit, eodem sensu manente, *ibid.*

dissetis Christo, nulla erat vobis ad Deum communio; neque habebatis bonas aliquas spes, alieni ab Israel exstantes, et a promissionibus et testamentis, quæ ad illos fuerant facta, quorum summum bonum erat is qui exspectabatur Christus. »

Quid ergo? *Nunc autem in Christo Jesu vos qui aliquando eratis longe, prope facti estis in sanguine Christi* [v. 13].

Sed nunc Christi mors resurrectionem donans, et alteram vitam, per præsentem inducens conjunxit vos qui eratis multum separati (1). Qualiter aut quomodo?

XXVI.

Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum; et medium parietem maceriæ solvit inimicitiam in carne sua; legem mandatorum in edictis destituens, ut duos condat in se in unum, hominem novum, faciens pacem; et reconciliet utrosque in uno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitiam in ipso [v. 14, 15, 16].

Lex per circumcisionem suos ab alienis discrevit; unde nec aliqua communio gentibus cum Judæis poterat esse. Circumcisionis (2) et quidem habebant potestatem. Sed Dominus Christus, per resurrectionem, immortalitatem nobis præstans, destruxit hanc jussionem : in immortali etenim natura circumcisio nequaquam poterit celebrari.

Circumcisione vero non exstante, nulla videbitur præputii et circumcisionis esse discretio; sed et ipsorum præceptorum legem hinc cessare fecit: superflua etenim tunc omnis est definitio legis, eo quod jam ultra nec peccare poterimus.

Hoc ergo vult dicere : « Quoniam ipse pacis nobis exstitit auctor; qui illam inimicitiam et separationem, quæ inerat ex circumcisione carnis, dissolvit per resurrectionis gratiam, immortales nos ultra exhibens, apud quos circumcisio locum non habet ulterius (quid enim conferre poterit immortalibus circumcisio?); ubi præputii discretio ultra non poterit inveniri. Hanc autem inimicitiam abstulit, non circumcisionem solum auferens, sed et ipsam legem cessare faciens per sua decreta (3). »

Quæ autem sunt decreta? « Resurrectio, incorruptela, immortalitas. Hæc enim decreta vocavit, quasi quæ et in re sint ex quibus efficitur, ut jam ultra peccare non possimus : operæ id divina gratia in nobis expediente; ita ut neque præcepta ulterius indigeamus, neque ulla mandata quæ alia quidem nos facere volunt, alia prohibent. »

« Illam ergo inimicitiam et separationem quæ ex circumcisione fiebat, cum omni lege fecit cessare. Duos nos, id est, illum qui ex gentibus erat, et qui ex Judæis, unum quemdam novum hominem per resurrectionem faciens immortalem : apud quem nulla circumcisionis et præputii habetur discretio. Sic enim nos in unum corpus illud immortale habere efficit; in pace nos constituens, familiaritatem utriusque nobis illam quæ ad Deum est hinc donans. Quæ cuncta efficit per propriam crucem (4), ut dicat per passionem et mortem, omnem inimicitiam quæ inesse nobis videbatur, adimens, utpote et ipsam mortem per resurrectionem destruens.

Optime autem illam separationem qua ex circumcisione fiebat *medium parietem maceriæ* vocavit : ostendens nullomodo posse nos invicem propinquare : ad similitudinem eorum, qui, maceria quadam mediante, propinquare sibi prohibentur; eo quod nec erat possibile, secundum legis præceptum, eos qui in præputio erant aliquam ad circumcisos habere communionem,

(1) *Separati.* Cf. Hilar. Opp., col 559, f, 537, c.— (2) *Circumcisionem et quidem habebant potestatem* cod. — (3) *Decreta.* Multa iterum Lanfrancus in pauca congessit *ibid.* Cf. Hilar. Opp. col. 476, f.— (4) *Per propriam crucem.* Exinde, ni fallor, liquet supra legendum esse in Apostolo : *Interficiens inimicitiam in ipsa*, id est, in cruce, Hilariumque eumdem adhæsisse lectioni quæ apud plerosque Patres græcos, Chrysostomum nempe, Theodoretum, Theophylactum, aliosque, obtinet, et quam etiam nunc græcus textus vulgatus præ se ferre videtur, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ ; scribendum enim cum leni spiritu αὐτῷ, referendumque ad præviam vocem σταυρῷ. Sin eamdem pronominalem αὐτῷ aspires, perinde erit atque ἐμαυτῷ, σεαυτῷ, ἑαυτῷ, idem sonabit quod habet vulgata versio : *Interficiens inimicitias* (— ac si legendum ἔχθρας) *in semetipso,* id est, *in Christo.* Hæc græci pronominis ambiguitatem jampridem Hieronymo notata est.

præterquam si circumcisionem suscipere voluissent: quod erat illius partis semel fieri.

Prudentia vero apostolica est demiranda : eo quod memorans resurrectionem, et illa quæ exinde [asse]quuta (1) sunt gentibus, simul attraxit et Judæos ; eo quod reconciliationem similiter et isti, sicut et illi, per illam potiti sunt ; ut ne videantur magna sapere Judæi, quasi qui nil minus habuerint. Unde iterum dicit :

Et veniens evangelizavit pacem vobis, qui longe estis et qui prope [v. 17].

Prope dicens, Judæos designavit, propter legis disciplinam : adjecit illud quod præcedentibus jungi poterat :

Quoniam habemus accessum utrique in uno Spiritu, ad Patrem [v. 18]. *Utrique*, inquit, similiter eamdem Spiritus participati gratiam, potuimus accedere per eum ad Deum. Ita ut Patrem illum adscribamus proprium, quod numquam neque Judæi ex lege hujusmodi familiaritate acquirere potuerant. E contrario vero et pæne eos lex subjiciebat, minime ab illis scrupulose servata.

Et quoniam ostendit quia et Judæis Christi adventus maximum contulit lucrum, licet gentibus videretur alienis exstantibus elegantem quamdam illam præbuisse familiaritatem, quæ nullomodo illis pertinere poterat, resumit iterum illud, quasi ad illos proloquens qui ex gentibus crediderunt :

XXVII.

Itaque jam ultra non estis peregrini et advenæ, sed concives sanctorum, et domestici Dei, ædificati supra fundamentum apostolorum et prophetarum [v. 19 et 20].

Id ipsum dicens quod et in superioribus dixerat : « quoniam ultra *non estis alieni* a pietate : *domestici enim Dei* estis effecti, illam quæ ad apostolos et prophetas est communionem suscipientes, per illam fidem quæ est in Christo. »

Et quoniam dixit : *superædificati*, servans exempli ipsius sequentiam, adjicit : *Existentem angulari lapide ipsum Jesum Christum, in quo omne tactu coaptatum crescit in templo sancto in Domino, in quo et vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu* [v. 21 et 22].

« Angularis lapidis ordinem nobis Christus tenere videtur; super quem et illi qui ex gentibus, et nos qui ex Judæis credidimus utrique conjungimur, discretione nulla ultra in nobis intercedente : eo quod in templum Dei coaptamur similiter utrique, eamdem virtutem Spiritus per regenerationem adepti ; ita ut assequi mereamur in uno consistere ædificio. »

Nam quod dixit : *in quo omne tactu coaptatum*, ut dicat « omnis lapis qui sub tactu cadit » a quadam proprietate ista dicens , in ordine videlicet hominis lapidem dicens.

XXVIII.

Et quoniam omni ex parte retulit Dei gratiam quæ in nobis est, et resurrectionis lucrum, et illorum quæ exspectamus magnitudinem, adjicit :

Hujus rei gratia, ego Paulus, vinctus Christi Jesu, pro vobis gentibus [cap. III, v. 1]. — Et non dixit illa quæ hujus rei gratia dici volueral, sed relinquens in ultimo ejus supplementum, ad illud cucurrit quod dixit : *Vinctus pro vobis gentibus.* Illa quæ subsequebantur adjicit, ostendens quemadmodum illi pertinere videtur gentium Evangelium : pro quo etiam vinctum se esse dicit :

Si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis, « *quoniam factum est mihi ministerium, sicut præscripsi in paucis* » *prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterium Christi* [v. 2, 3, 4].

Multam habent obscuritatem, ob sermonum compendiosam expressionem, universa etenim illa quæ dogmatica sunt in præsenti epistola ; maxime autem ista pars epistolæ quæ a nobis nunc interpretari est proposita. Intendendum est ergo ad intel-

(1) *Assequuta.* Capite truncata vox illa in codice videtur; passive tamen usurpari durum est.

lectum sermonum cujus doctrinam præhonorabilem omnibus existimare debemus.

Statim vero *data est...*, pro *datam* dicit; vult enim dicere quoniam necessarie, aliqua ex parte, audistis *datam mihi in vobis gratiæ dispensationem, et quoniam secundum revelationem* suscepi mysterii istius cognitionem. *De quibus et scripsi vobis*, ut fas admittebat, *de paucis*, ut cognoscatis et vos illam quam suscepi prudentiam.

De hoc mysterio sicuti ad Corinthios scribit; *Sic nos existimet homo, sicut ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei* (1); hoc est, ordinatos, ut de inenarrabilibus omnibus distribuamus vobis doctrinam; et quod sit ipsum mysterium, dicens *secundum revelationem. Notum est; quod aliis generationibus non innotuit filiis hominum; sicut nunc revelatum est sanctis apostolis ejus, et prophetis, in spiritu; esse gentes cohæredes, et concorporales, et comparticipes promissionis ejus in Christo* [v. 5, 6).

Hoc quod ab antiquis quidem ignorabatur, nunc autem manifestum est, *et apostolis et prophetis;* « prophetas » dicens illos qui eo in tempore prophetiæ gratia digni habiti esse ostendebatur. Quoniam placuit Deo, ut gentes communionem habeant omnis promissionis quæ est in Christo, quæ et exspectatur ut suum exitum sumat. Ideo optime dixit *sicut præscripsi*. Dixerat in superioribus de hoc, quoniam magna sunt illa quæ in nos sunt a Deo collata; quorum participationem etiam gentes digne habitæ sunt.

XXIX.

Deinde dicens mysterium, resumit dictum : *Si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi in vobis per evangelium cujus factus sum ego minister secundum dationem gratiæ Dei, quæ data est mihi secundum inoperationem virtutis ejus. Mihi minimo omnium sanctorum data est gratia illa, in gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi; et illuminare omnes quæ esset dispensatio mysterii quod absconditum fuit a sæculis in Deo qui omnia creavit* [v. 7, 8, 9].

Idipsum dicit et hoc in loco, quoniam datum est mihi ministerium evangelii, ita ut omnibus gentibus prædicem voluntatem Dei, illam quæ erga illos exstitit; et ut ostendam illis doctrinam hujus mysterii quod absconditum fuerat, et omnibus erat occultum, soli vero Deo erat cognitum, et qui omnia facit. Et ostendens quemadmodum omnibus erat occultum adjicit :

Ut innotescat nunc principatibus et potestatibus in cœlestibus, per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei, secundum propositum sæculorum, quam fecit in Christo Jesu Domino nostro, in quo habemus fiduciam et accessum in confidentia per fidem ejus [v. 10, 11, 12].

« Sic enim omnibus hoc occultum erat, quod erat dispensandum per Christum : ita ut nec principatus, nec potestates, ut dicat invisibiles virtutes, potuissent primitus scire illa quæ erant futura. Quæ vere recognovissent novam et gloriosam Dei sapientiam de his quæ dudum illi et ante sæcula fuerant placita. » Nunc vero manifestata per illa quæ erga Ecclesiam facta sunt (2), ut dicat erga fideles qui per fidem renovati, et futurorum spem suscipientes perfectam (3) : « Offerimur cum multa confidentia Deo, utpote qui et magna quadam fiducia constituemur. »

(1) *Dei,* I Cor. IV, 1, cf. Hilar. Opp., col. 54, b, c; 518, d. — (2) *Facta sunt.* Quæ ex his Lanfrancus paucissima solus retinuit, eo minori fastidio sit ea repetere, quod vice reciproca ipsius textus nosterque opportune corrigendus sit in re non minimi facienda, nempe super hæc : *Ut innotescat* etc. « Sicut hoc erat (*lege,* sic hoc erat) occultum, ut nec invisibiles virtutes potuissent hoc scire. Nunc vero manifestum est *per ea quæ erga Ecclesiam facta sunt,* » col. 708. At codex noster mendose habet : *Per illam quæ erga Ecclesiam facta est.* — (3) *Perfectam.* Vetustiorum aliquot Ecclesiæ Patrum sententia est, pleraque Dei mysteria angelos didicisse per Ecclesiam ; non ea quidem quæ naturæ necessario insunt (illa siquidem cognovere, quum semel illis contuendi Dei facultas concessa est), sed quæ libere Deus et forinsecus operatur. Cf. Nyss. Hom. VIII, in *Cant. cantic.* Origen. Homil. XXIII. Hieronymus ad hunc locum. Commodius in eo potest intelligi sensu, quem et Hilario libenter adscribemus, eruditos nempe fuisse angelos, non quasi Ecclesiæ discipulos, sed ut rerum in Ecclesia factarum testes et conscios. —

Et qualis est illa? talis quæ jam ultra peccare nos non patitur, neque ab illis quæ nos decent excedere nos ultra sinat.

Hæc omnia interjecit, ad illud quod dixit: *Paulus, vinctus pro vobis gentibus.*

XXX.

Et quasi confirmans illud adjicit : *Propter quod postulo non deficere* (1) *in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra* [v. 13]. « Pro vobis ergo non solum gravis, quoniam vinctus sum ; sed et oro ut non cedam illis quæ pro vobis sunt tribulationibus ; sciens quoniam vestrum est lucrum, si ego passiones sustinens toleravero, non discedens ab illis quæ vobis convenient. »

Et quoniam omnia ista ad illud retulit quod dixerat : *Paulus, vinctus pro vobis gentibus;* resumit iterum quod dixerat : *hujus rei gratia*. Et quod ibi dicere supra proposuerat, hoc in isto loco adjicit :

Hujus rei gratia, flecto genua mea ad Patrem Domini Nostri Jesu Christi, ex quo omnis congregatio in cœlis et super terram nominatur [v. 14, 15]. Quidam *paternitas* legerunt, non intelligentes quod positum erat ab Apostolo. Est autem *congregatio;* nam *patria* vel *paternitas* (2), *cognatio* dicitur; *congregatio* autem collectio esse insinuatur. In cœlis namque cognatio quidem est nulla; congregationes autem sunt plurimæ.

Nam quod dixit : *hujus rei gratia;* rursum quidem rediit ad illa quæ prædicta fuerant, quibusque narrationem (3) explicabat magnitudinis gratiæ Dei, illius quæ erga nos facta esse videbatur. Hoc vero in loco, illud post interjectionem resumens, hoc dixit; quoniam pro his omnibus quæ nobis præstitit, sicut prædixi, quia sic sunt magna et demiratione digna, et nimium præclara, per singula momenta genua flecto Patri Christo (4), quem omnis congregatio, *sive ea quæ in cœlis est, sive et quæ super terram est*, proprium vocat et æstimat esse Dominum.

Quid depostulans ab eo?

Ut det vobis secundum divitias gloriæ virtute confortari per Spiritum ejus in interiorem hominem; habitare Christum per fidem in cordibus vestris; in charitate radicati et fundati [v. 16, 17].

« Postulo, inquit, ab eo, ut secundum suam bonitatem præbeat vobis Spiritus gratiam; ut confirmet vos in ea quæ secundum Christum est fide; ita ut æstimetur idem inhabitare, in vestris animis; vobis erga eum habentibus charitatem, quasi quamdam radicem, et fundamentum firmissimum. et aliud adjicit.

Ut possitis comprehendere, cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, et longitudo, et profundum, et altitudo; cognoscere etiam supereminentem scientiæ claritatem Christi [v. 18, 19]. Nam quod dicit : *Cognoscere,* frui dicit ipsis rebus; dicens cognitionem, sicut et in psalmo : *Notas mihi fecisti vias vitæ; adimplebis me lætitia cum vultu tuo*, hoc est, in fruitione vitæ me constituisti. Similiter autem et quod dixit, *ut possitis comprehendere;* « ut in fruitione, inquit, rerum consistatis. » Et hoc ostendit illud quod ait *cum sanctis;* nam latitudinem, et longitudinem, et profundum, et altitudinem, et dicat gratiæ

(1) *Non deficere*. Græce αἰτοῦμαι μὴ ἐγκακεῖν, Vulg. *peto ne deficiatis*. Unde Hieronymus ad hunc locum : « Id quod nunc latinus translator expressit, *ne deficiatis*, potest juxta græci sermonis ambiguitatem et ita legi : *ne deficiam*. Ut sit sensus : *propter quod peto ne deficiam in tribulationibus meis pro vobis*, etc. » Hunc sensum Hieronymus, quem potiorem habuit, præclare exponit; eumdemque et Hilario præplacuisse liquet ex his quæ mox sequuntur : *Sed et oro ut non cedam illis quæ pro vobis sunt tribulationibus*. — (2) *Patria* vel *paternitas*. Hunc locum illustrat Hieronymus *Advers. Helvid.* n° 14 : « *Cognatione* fratres vocantur qui sunt de una familia, id est, *patria*, quas Latini *paternitates* interpretantur, quum ex una radice multa generis turba diffunditur. » Poema adversus Marcionem Tertulliano ascriptum, carm. IV, servavit eam vocem *Patria,* eadem Apostoli verba referens :

Ad quem se curvare genu plane omne fatetur,
Ex quo omnis *Patria* in cœlo, terraque vocatur.

(3) *Eisque narrationem* cod. — (4) *Genua flecti Patri Christo*, ib. Ex his mihi videtur Hilario non innotuisse quæ Hieronymus in latinis codicibus perperam fuisse addita queritur : *Domini nostri Jesu Christi;* simpliciter enim hic vult legendum : *ad Patrem, ut Dei Patris nomen non Domino Nostro Jesu Christo, sed omnibus creaturis rationabilibus aptetur*. Nonne commodius Christo ipsi Patris nomen Hilarius retulit? Cæterum doctissimus Vallarsius advertit duas versiones antiquas, æthiopicam et copticam, nonnullosque veteres codices græcos ea non agnovisse verba : Τοῦ

magnitudinem, ex illis nominibus quæ apud nos esse magna videntur. « Oro, inquit, ut fruamini cum sanctis illa tam magna et demiratione digna, donatione Dei quam præstitit nobis charitas Christi (1), multa erga nos existens. »

Et quod lucrum ex hoc nobis?

Ut adimpleamini in omnem plenitudinem Dei. « Ita ut et ipsi et in portione communis corporis videamini, in quod vel maxime inhabitat Deus (2). » Et erat taliter pro illis post positam gratiæ narrationem.

Concludit dogmaticos sermones sub specie gratiarum actionis : eo quod et sub tali specie expositionem eorum fecisse videtur. Quibus adjicit : *Ei autem qui potens est super omnia facere superabundanter quæ petimus, aut intelligimus, secundum virtutem quæ operatur in nobis; ipsi gloria in Ecclesia, in Christo Jesu, immo omnes progenies sæculi sæculorum. Amen* [v. 20, 21].

Præstabit enim ista Deus qui potens est et ampliora facere ab illis quæ petimus et intelligimus, qui in illis quæ per Christum erga Ecclesiam facta sunt, per singulas generationes et per omne sæculum gloriosus esse et videtur et videbitur (3). Nam quod dixit : *Ei autem qui potens est super omnia facere,* dictum est : *autem,* [per] catalepsim, quod enim vult dicere, jam in præcedentibus a nobis dictum est manifestius.

Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. — (1) *Christi.* Excerpsit Lanfrancus ab his : *Hoc est in fruitione*, huc usque eodem pede incedens. Solus enim editor claudicat supina interpunctione ista : *Et longitudinem et profundum. Altitudinem dicit gratiæ.* Post hæc vero : *Oro, inquit,* alteruter perversa omnino via per avia discurrit ; Videsis ! « *Oro cum Sanctis illa tam magna donatione Dei, quam præstitit nobis charitas Dei,* ib. e. — (2) *Deus.* Nec correctius idem has lineolas texuit : *Id est, ut ipsi in proportione communis corporis videamini*, ib. — (3) *Et videretur et videbitur* codex.

PARS POSTERIOR. — SYNOPSIS.

Incipit interpres noster ex Apostolo ethicos sermones triplicis generis : primum de charitate generatim disserit; deinde communia quædam ad eam exercendam monita præbet; postremo singulis propria charitatis officia recenset. Verum ea non sine quadam rei rhetoricæ peritia, grammaticaque indagatione Noster, haud immemor, Hieronymo teste, Quintiliani, scrutari satagit.

XXXI. Orsus igitur a principali omnium virtute, charitate nempe, eaque summatim descripta, — XXXII. Tum ejusdem formam paucis insinuat : *unum corpus, unus spiritus ;* tum ponit fundamentum : *unus Deus, unus Dominus ;* — XXXIII. Tum perennem ipsius fontem rimatur, *Christum Deum et hominem ;* — XXXIV. Quibus deinde canalibus, et in qualia decurrat fluenta, per apostolos, prophetas aut quotquot divinitus missos, edisserit.

His quasi in genere præmissis, ad alia transcurrit practica et communia; quum enim omnibus in charitate fundatis, — XXXV. Unum sit corpus et caput, Christus et Ecclesia, — XXXVI. Iidem crescant necesse est in novum hominem; — XXXVII. Ejecto homine veteri, depositisque ipsius operibus quæ charitati adversantur, nempe mendacio, ira, — XXXVIII. Furto, contentionibus, blasphemia, — XXXIX. Immunditia, avaritia, aliisque id generis. — XL. Sicut redarguit tenebrarum, ita lucis opera extollit, adducitque psalmum quemdam exhortatorium, quem dixeris, Hilario suffragante, ad prima Christianorum cantica referendum ; — XLI. Occasioneque hinc data, Ephesios ut psallant et honeste vivant excitat.

XLII. Deinde quæ sunt unicuique propria singillatim Apostolus renunciat; interpres vero, quum ea perpaucis regerenda sibi duxerit, plura præmisit ex industria. Tres enim vult esse distinguendos affectus, ex triplici statu ordinandos : primum quidem naturalem, affectum nempe mariti et uxoris; alterum ex primo consequentem, parentum et liberorum; tertium vero subintroductum seu adventitium, dominorum nempe et servorum. « Servitus quippe, ait, in natura non inest. » Hæc autem ab Apostolo quam exacta ordinentur ratione interpres sedulo docet, iisdem fere terminis agens; — XLIII. Modo de mulieribus; — XLIV, — XLV. Et viris; — XLVI. Modo de filiis et parentibus ; — XLVII. Modo de servis; quos aptissime et pie alloquitur ; — XLVIII. Dominisque, non minori cum prudentia et suavitate, ad charitatem excitatis.

Hisce orandi finem Apostolus habens, apud interpretem nostrum adducitur Christi milites, imperatoris instar, concionaturus; — L. Ut arma capessant ; — LII. Ut orent pro invicem, imitenturque sui ducis fortissime gesta, Apostolique pro omnibus perennes preces ingeminent, et piisimam demum patris meminerint salutationem.

XXXI.

Obsecro ergo vos vinctus in Domino [cap. IV, v. 1]. Dogmaticos sermones huc usque consummans, incipit hic ethicos (1). Et primum quidem illis disputat de charitate et concordia quam erga se debent in invicem exercere; quam et maxime omnibus illis plus esse necessariam existimat, omni in loco de illa disputans. Optimum equidem principium ab exhortatione et obsecratione sumsisse videtur. Scit enim magis ad reverentiam invitare tali exhortatione; maxime quia et adjecit : *Vinctus in Domino* (2). Si quidem et ipse vincula propter prædicationem habere videtur; cum quibus et obsecratur eos dicens :

Ut digne ambuletis vocatione qua vocati estis. Et hoc dicens ad verecundiam eos invitat : si tamen proprie vocatione digna illos agere deprecatur.

Quid autem est quod postulat ?

Cum omni humilitate et mansuetudine cum patientia, sustinentes invicem in charitate [v. 2]. Quoniam hoc dicebat : « Quia Christus equidem divinam habens in se naturam, tamen multa humilitate abusus, omnia voluit pro nostra pati salute. » Hoc ergo dicit conveniens esse vocatione; ita ut Christi imitantes humilitatem, sustineant se invicem; etiam etsi delinquere aliquem aliquando exstiterit. Bene autem in ultimo posuit *in charitate :* eo quod si hanc habeant inter se, et humilitatem, et mansuetudinem, et patientiam, et omnia in opere ostendere poterint.

Accelerantes servare virtutem Spiritus, in vinculo pacis [v. 3]. Omni ex parte, illis necessariam esse ostendit concordiam et charitatem. « Ab Spiritu enim regenerati, unum quid facti estis. Hanc igitur unitatem illibatam custodite; colligate vobis in invicem, per pacem et charitatem. » Unde et multis modis ostendere nititur quam necessarius sit illis consensus :

XXXII.

Unum corpus, et unus Spiritus [v. 4]. Spiritus, qui vos regeneravit; corpus vero, inquit, per regenerationem consistere videmini (3).

Sicut et vocati estis in una spe vocationis vestræ. Una enim proposita est spes nobis illorum quæ exspectamus.

Unus Dominus, una fides, unum baptisma [v. 5]. Sic nulla ex parte estis divisi, sed omnia vobis sunt communia.

Unus Deus et Pater omnium. Evidens est quoniam neque *unus Dominus* dicens; ad interceptionem Patris dicit; neque *unus Deus* dicens, ad interceptionem (4) Filii dicit. Sed quasi ut dicat : « Non diversos Dominos, neque diversos Deos esse existimamus. Inseparabilis enim apud nos est et deitatis et dominationis confessio. Nec enim essentias (5) dividimus (6) secundum numerum personarum, sed similiter scimus adorare (7).

(1) *Ethicos.* Vix timendi locus est ne sint qui putent hujuscemodi dogmatica, ethicave ab aurea Hilarii ætate multo distare cœlo, sequiorisque ævi sapere deterius ingenium. Perspicuum est enim Nostro, nec sane rhetorum veterum, nec philosophorum disciplinis hospiti, ea præluxisse quæ tunc temporis in scholis frequentissima erant : ut enim grammaticis τὸ ἦθος et themata, sic philosophis ἠθικὰ simul et dogmata, aut ψηφίσματα trita erant. Unde Laertius ait sectam eam non appellari, quæ *dogmata* non habet. *Specialiter*, inquit Tullius, *dogmata sunt uniuscujusque sectæ decreta.* Arridebant præ cæteris declamationes quæ *ethicæ* vocabantur. Seneca *Controv.* II, 10, sub finem : *Declamabat Naso raro controversias, sed non nisi ethicas.* Ἠθικὸν λόγον dicere solebant, dictionem pro personæ, temporis, et loci qualitate variantem, hoc est, orationem *moratam*, seu *mores exprimentem.* Cf. Sidon. Apoll. *Epist.* VIII-II. Ea vero constat permansisse in scholis usque ad Hilarium, qui inde ex Apostolo orationem *ethicam*, seu *moratam*, diserti rhetoris personam agens, expositurus est. — (2) *Domino.* Ab his sua excerpta resumit Lanfrancus : *Ad reverentiam mutat* (lege *invitat*, lepido errore subversum) *quia adjecit : Ego... videtur*, ut supra, ib. p. 709, d. — (3) *Spiritus... videmini*, id. ib. — (4) *Interceptionem.* Hilarianam agnosce et vocem et repetitionem. Cf. in Ps. LI, 77, d; in Ps. LIII, 101, c., etc. — (5) *Essentias.* Cf. Hilar. 968, 969, 1081 d, 1158 c, 1305 c., non neglecta nota f. — (6) *Videmur*, scriptum primum, et in margine. — (7) *Adorare.* Nemo hæc luculentius quam Hilarius illustrabit : « *unum itaque nobis Dominum prædicans, unam fidem memorat. Deinde unius Domini unam fidem memorans, unum etiam baptisma demonstrat; ut quum unius Domini una fides esset, unius per hoc fidei in Dominum unum, unum esset et baptisma; et quia sacramentum omne et baptismi et fidei, ut in uno Domino,*

Qui super omnes et per omnia et in omnibus nobis [v. 6]. Qui omnibus supereminet : hoc enim dicit, *super omnes*. Quia *et per omnia* nobis suam ostendit providentiam, *in omnibus* quoque nobis et esse et habitare creditur (1). Et quoniam per omnia ista ostendit illis necessariam esse concordiam, videbatur autem quædam eis inesse differentia, ob gratiarum varietatem (2).

XXXIII.

Unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi [v. 7]. Si autem propriam quamdam gratiam spiritalem unusquisque nostrum habet, differentia vero facta est, prout suum donum unicuique nostrum Dominus dimittere dignatus est Christus. Nam is qui dedit nobis, unus est; et qui datus est nobis Spiritus, unus est.

Deinde profert verbum, docens etiam qualiter dedit; aut si habuit dandi potestatem, de illo dicens, qui secundum carnem est Christus; sicuti et ipsa sequentia ostendit.

Propter quod dicit : Ascendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona in hominibus [v. 8].—Hoc quidem jacet in psalmo (3) : utitur autem hoc testimonio, non quasi prophetiæ dictum, sed sicut nos in ecclesiastica alloquutione scripturalibus frequenter solemus uti testimoniis. Denique et commutans illud quod in psalmo positum fuerat: *accepisti dona*, *dedisti dona*, dixit, demutatione verbi (4), ob firmitatem suæ est usus prosequutionis (5). Illic enim ad explanandum negotium aptum erat : *accepisti*. Hic vero præcedentibus consequens erat dicere : *dedisti*. Vult enim dicere : « Quoniam certamen pro nobis adversus diabolum arripiens, et tamquam lege belli vincens eum (eo quod et substraxit se (6) a morte, primus ex mortuis resurgens), communem nobis omnibus mortis expediit solutionem; quasi captivos quosdam homines, et sub tyrranide retentatos ab ejus eripuit impressione. Sicque pro hominibus omnibus adversus diabolum decertans, victoriam obtinuit; et ascendens in cœlum, et accipiens Spiritus gratiam, dedit omnibus nobis, unicuique suam gratiam, secundum quod sibi placitum fuit, demetiens. Et quia incredibile erat hoc de homine dictum :

XXXIV.

Quod autem ascendit, quod est, nisi quia et descendit primum in inferiores partes terræ [v. 9]?

Nam quod dicit, *in inferiores partes terræ*, non sub terram dicit. Nam illa quæ sub terra sunt, jam ultra terram esse non poterunt. *In inferiores* autem *partes*, ipsam terram nominat in comparatione cœli. Vult autem dicere, quoniam non ascenderet, nisi primum in illo (7) divina aliqua exstitisset natura, quæ etiam et super cœlos erat : cui et complacuit in illo habitare, qui super terram erat (8), et super terram morabatur. Deinde adjicit :

Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos, ut impleret omnia [v. 10].

ita et in Deo uno est, consummationem spei nostræ unius professione conclusit. De Trinit. XI, I, col. 1083. — (1) *Qui omnibus supereminet.... habitare dignatur.* Hæc Lanfrancus, quem in uno corrige, legendo *quoque* pro *quamquam*, ib. — (2) *Hoc vult dicere, quoniam per omnia necessaria sit concordia; videtur tamen inesse...* cætera ut ibi Lanfrancus. — (3) *In Ps.* LXVII, 19. — (4) *Demutatione verbi.* Omnium quæ supra Hilario præ cæteris peculiaria, designavimus verba, nullum omnino est potiori jure ipsi ascribendum, quam *demutare, demutatio, demutabilis.* Eousque frequenter ea vox apud eum oblinet, ut vix in una pagina desideretur. Ad manum habentur in tract. *super Psalm.* col. 31 b, semel et iterum, 48 c, 74 e, 77 e *bis*, 78 d, 80 c, 81 a, 85 e, 86 e, f. Ter ibidem congeruntur *indemutabilis, demutans, demutantur,* ibidem insuper *mutatione* et *mutamur;* et statim 87 a, b, c, *demutent, demutationi,* et *indemutabilem;* semel, iterumque *demutationis, demutationum* et *demutatione,* rursus *demutabilis,* iisdem fere lineis ac continuo textu. Sed manum de tabula, tantummodo mecum inde lector inferat eo signo, si quid usquam tutum ac certum sit, dinosci vel rejici Hilariana necesse esse. — (5) *Usus protectionis* cod. ; paulo supra *uti testimoniis;* simulque : *utitur testimonio, non quasi prophetiæ dictum.* Qua cum oscitantia antiquarii hæc scripserint habes permulta in eodem loco exempla, eo magis lugenda quod nemo vulneribus illatis tuto mederi queat. — (6) *Subtraxisse a morte* cod. — (7) *In illum* cod. correxi ex Lanfranco. — (8) *Erat.* Cf. Hilar. *De Trinit.* X, col. 1077, c, d. Eadem allegat Lanfrancus.

Non qui descendit, ipse est et qui ascendit; quemadmodum enim fieri poterat, ut ille qui assumtus est homo, ipse sit et qui de cœlo descendit. Simile est autem hoc dictum illi dicto : *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit* (1); vult enim dicere quoniam is, in quem divina descendit natura, super omnes effectus est cœlos, illo ascendens; ita ut et in omnibus idem esse videatur hominibus ad eum intuentibus propter inhabitantem naturam : et quoniam in hoc sermonem attraxit, volens dicere unde et quomodo illi qui secundum carnem est Christo, id exstitit ut ista assequeretur : ita ut et aliis possit tribuere spiritales donationes, recurrit iterum ad suam illam sequentiam (2), dicens : Quomodo demetita est gratia unicuique a Christo?

Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, quosdam evangelistas, quosdam vero pastores et doctores, ad consummationem sanctorum, in opus ministerii, in ædificium corporis Christi [v. 11, 12.]

« Hæc donationum, inquit, est differentia : ita ut alii quidem ista : alii vero illa percipient ad commune incrementum dominici corporis, expedientes et illis qui per singula credunt momenta. »

Donec occurramus omnes in unitatem fidei et cognitionem filii Dei in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi [v. 13]. Factum præsentem parvulum se dicit esse, ad comparationem futurorum. Sic et ad Galatas scribens dicit : *Quando eramus parvuli, sub elementis mundi* (3) *eramus servientes* (4). Hoc ergo dicit quoniam ipsa gratiarum differentia propter aliorum fit necessitatem; ita ut Ecclesia augmentum assequatur, usquedum per fidem et cognitionem filii Dei congregemur ad illud perfectum quod exspectamus, quando nulla in parte minus aliquid apud nos esse reperitur; omnes vero corpus exstiterimus Christi, in ipso repleti, et ipsum habentes in nobis perspicuum.

Quum ergo tali ex causa differentia gratiarum fiat, quid nobis faciendum est?

Ut ultra non simus parvuli fluitantes, et circumferamur omni vento doctrinæ, in astutia hominum, in versutia, ad remedium erroris [v. 14].

Itaque illis quæ exspectamus æqua utique et sapere debemus, ita ut ultra non more parvulorum abstrahamur a qualibet ventosa doctrina illorum, qui nos huc atque illuc circumducere volunt per suam astutiam, qua et utuntur varie, illa quæ erroris sunt perficientes.

XXXV.

Veritatem autem facientes in charitate, crescere faciamus in ipsum, [per] omnia, qui est caput Christus [v. 15].

Veram autem erga Christum charitatem ostendentes, contineamus nos in ejus affectum, sicut convenit capiti corpus esse conjunctum. — Et quoniam caput illum vocavit, ostendit quod adsint ei illa quæ sunt capitis. Ita ut rebus ipsis ostendat necessariam nobis esse hujusmodi copulationem ad eum.

Ex quo omne corpus coaptatum, et productum per omne tactum subministrationis, secundum inoperationem, in mensuram uniuscujusque partis incrementum corporis facit ad ædificium sui in charitate [v. 16].

Quoniam sicut de nostro capite in residuum corpus omnis vivacitatis fertur virtus, ex quo unumquodque membrorum et vivit, et movetur, et reliquo corpori est coaptatum : sic et spiritalis gratia in nobis quasi de capite Christo advenit. Per quam gratiam regenerationis, in uno corpore, sic ad eum communionem suscepimus, membrorum differentiam in gratiarum differentia ostendens. Hoc enim dicit quia ex ipso Christo, quasi de capite copulatur et continetur novum Ecclesiæ corpus secun-

(1) *Descendit.* Joan. III, 14. Cf. Hilar. 120 a, b; 201 f, 202, c. — (2) *Sequentiam.* Excerpsit Lanfrancus : *Vult autem dicere... elatus est :* ut supra; cætera paulo aliter : *et hoc inseruit volens ostendere quomodo Christus homo aliis posset tribuere spiritales donationes; post recurrit ad suam sententiam*, ib. — (3) *Elementa Christi*, cod. fœdo errore. — (4) *Servientes*, Gal. IV, 3.

dum ut in unoquoque nostrum spiritalis efficitur inoperatio (1), qua unumquemque nostrum inenarrabili quadam ratione suscipiens, in communi suum præstat ministerium. Nam quod dixit : *in ædificium sui in charitate*, de Christo dixit; ut dicat quoniam ista facit Christus propter proprii corporis ædificium ob illam charitatem quam erga nos habere videtur : ostendat vero per ista quam differentiam gratiarum, non necessitatem divisionis imponit. Non solum quia unus est Christus, et unus nobis ista tribuit : sed et unum quoddam corpus sumus effecti regeneratione.

Et quoniam communis est omnium necessitas, unoquoque (2) hoc quod potest in commune conferente; ita ut nec ille qui infirmam videtur habere gratiam, minimus esse ad communem existimetur perfectionem. Si quidem et in corpore membrorum constat unam esse naturam; insuper etiam et communem de omnibus membris habemus sollicitudinem; omnia similiter ad stabilitatem communis corporis perficere existimantes; et propter hoc nullum nostræ prudentiæ indignum esse arbitramur, utpote minimum ab illis.

Et quoniam ob gratiarum differentiam quæ videbantur esse, illa quæ conveniebant edixit, adjicit :

XXXVI.

Hoc ergo dico et testificor in Domino [v. 17].— Necessarie posuit, *testificor;* post præcedentium probationem in quibus omni ex parte ostendit necessarium illis esse consensum.

Ita ut ultra non ambuletis, sicut et gentes ambulant in vanitate mentis suæ, excæcati intellectu, abalienati a vita Dei propter ignorantiam quæ est in illis, propter cæcitatem cordis eorum [v. 18].

Hoc dicit compendiose, quoniam non est justum, vos ad similitudinem gentium agere : qui nihil sciunt de illis quæ sibi conveniunt; sed tamquam in tenebris ambulantes, et a pietate elongaverunt, et a Dei vita alieni sunt effecti, ut dicat, a resurrectione illa quæ fieri exspectatur (3).

Quid vero illis? *Qui desperantes semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem omnis immunditiæ et avaritiæ* [v. 19].

Bene dixit, *desperantes :* ex illa ratione illud sumens qua solent sæpe aliqua membra passione corporis mortificari; quibus exinde non solum dolor ullus annascitur, sed neque membri (4) ipsius excisio sensum aliquod illis præstare videtur. Illi, inquit, neque malorum illorum quæ agunt, sensum suscipere volunt, in omnem actum pravum semel seipsos ingurgitantes. Et cum multa expressione illa quæ illorum fuerant edicens, contra sistit sua :

Vos autem non ita didicistis Christum : si tamen illum audistis, et in illo docti estis; si est veritas in Jesu [v. 20, 21].

Nam quod dixit : *Si tamen illum audistis;* hoc est, necessarie eum audistis sicut et in superioribus : *Si audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi in vobis.* Hoc enim dicit, quoniam omni ex parte *audistis et docti estis* de Christo, istaque et vera consistunt, et sic se habent.

Deponere vos secundum pristinam conversationem veterem hominem, qui corrumpitur secundum concupiscentiam erroris. Renovamini autem Spiritu mentis vestræ; et induite novum hominem qui secundum Deum creatus est, in justitia et sanctitate veritatis [v. 22, 23, 24].

Et quod mortales sequitur ut peccent, immortales vero effecti in futuro sæculo peccare ultra non poterimus. Forma autem illius est spiritalis regeneratio quam in baptismate implere videmur, quasi hinc jam recreati, et secundum formam regenerati spei illorum quæ et fieri exspectamus. Hoc dicit, quoniam non ignorat dissolutum (5) quidem esse veterem illum hominem mortalem. Novus vero quidam pro illo indutus

(1) *Ex Christo, quasi ex capite putatur corpus Ecclesiæ, secundum quod in unoquoque nostrum spiritualis efficitur operatio*, Lanfrancus. Apud eumdem quæ paulo infra; *In ædificationem sui videtur.*—(2) *Unumquemque* cod. (3) *Ut dicat — exspectatur*, Lanfrancus. — (4) *Membris* cod. — (5) *Ignoratis solutum* cod.

est incorruptus, in cujus formam illa quæ in baptismate est præcepistis, simul et primitias Spiritus accipientes. Itaque justum est vos consentanee illis et sapere et conversari, qui maxime cum Spiritus regeneratione etiam sensus renovationem estis assequuti; et veterem conversationem deponentes cum omni veteri actu, secundum omnem justitiam conversamini.

XXXVII.

Hæc enim omnia secundum interjectionem magis ab illo sunt dicta. De consensu enim disputans, illis interjecit, id est, illa quæ differentia erant gratiarum. Iterum regressus est ad propositum suum ut de charitate disputaret. Unde et adjicit : *Propter quod deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo* [v. 25]:

Mendacium et veritatem hoc in loco non verborum dicit; sed ut dicat : omnem simulationem et hypocrisin deponite; perfectam mentem vobis in invicem narrate. Et magis magisque suadens eis, adjicit :

Quoniam sumus alterutrum membra, prudenter simul omnem contradictionem exclusit, et ex ipsa differentia dictorum suorum probationem fecisse videtur. Ideo non dixit : « corpus sumus, » sed *membra;* eo quod et membrorum illorum quæ ad nos pertinere videntur multam sollicitudinem habemus; partes communes corporis similiter omnia illa esse existimantes.

Deinde condescendens docet eos modeste; eo quod eveniebat etiam tristitias inter eos commoveri, utpote inter homines.

Irascimini, inquit, *et nolite peccare* [v. 26].

Sed et si iram commoveris, non tamen ad peccatum exire debes et prorumpere, injustum aliquid adversus proximum tuum faciens. Et ut ne videatur concedere iram sine injustitia exercere terminum iræ statuit dicens :

Sol non occidat super iracundiam vestram.

Bene cum diei et operum termino etiam finem illorum quæ ex ira annasci solent fecisse videtur. Et rei ipsius utilitatem ostendens adjicit :

Et nolite locum dare Diabolo [v. 27].

Si, inquit, in longum tetenderitis iram, accipit locum Diabolus, ut et ad injustitiam te propellat.

Et quoniam perfectum de concordia et charitate sermonem reddit, profert iterum et de illis exhortationem de plurimis et necessariis illis disceptans.

XXXVIII.

Qui furabatur, jam non furetur : magis autem laboret, operando manibus suis, quod bonum est, ut habeat retribuere ei qui necessitatem sustinet [v. 28].

Bene a persona furis retulit, dicens : *magis autem laboret operando quod bonum est manibus suis :* si enim non potest operari necessaria, nec furtum facere poterit. Si autem potest, melius est laborare illum operantem, ut et aliis tribuere possit. Non enim in commune posuit legem operandi adversus omnes, vel maxime illos qui non possunt operari. Ubi et de se propter imminentem sibi doctrinæ necessitatem dicit: *Numquid non habemus potestatem ut non operemur?* Et ut bonum opus erga sanctos fiat, frequenter videtur sollicitudinem impendere. Quod utique superfluum erat facere, si operandi lex omnibus incumbebat.

Omnis sermo nequam ex ore vestro non procedat; sed si quis bonus ad ædificationem necessitatis, ut det gratiam audientibus [v. 29].

Inconveniens nihil nos proloqui vult : sed magis illa quæ audientibus sunt utilia, quæ et de necessariis sciunt juvamen præstare. Ut eos possit ad reverentiam invitare, adjicit :

Et nolite constristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemtionis [v. 30].

Deinde et aliam inducit exhortationem :

Omnis amaritudo, et ira, et indignatio, et clamor, et blasphemia tollatur a vobis cum omni malitia [v. 31]. Compendiose per omnia ista cavere nos vult ab odio illo qui

in invicem solet fieri : propter quod et adjicit :

Estote in invicem benigni, misericordes; et quoniam illa quæ annascuntur sæpe [v. 32] solent mentem hominis conturbare : *Donantes vobis ipsis.*

Deinde quia gravis esse videbatur, ut is qui nocitus est remitteret nocenti se : *sicut et Deus,* inquit in *Christo donavit vobis* (1). Et confidens exemplo probato :

XXXIX.

Estote ergo imitatores Dei [cap. V, v. 1]. Deinde et condecentem esse ipsam imitationem; *sicut filii dilecti.* Et imitationis factæ documenta ostendit : *Et ambulate in charitatem* [v. 2]. Et iterum exemplo utitur, simul discutiens illud : *Sicut et Christus dilexit nos, et seipsum tradidit pro nobis oblationem et sacrificium Deo in odorem suavitatis.*

Sicut et Dominus dicit : *Ut diligatis invicem, ut dilexi vos : majorem charitatem nemo habet ut quis animam suam ponat pro amicis suis* (2).

Et post charitatis verba iterum ad alia transit dicens :

Fornicatio autem et omnis immunditia, aut avaritia nec nominetur in vobis [v. 3].

Immunditiam dicit fornicationis nimiam pertinaciam, et quoniam dixit *neque nominetur in vobis,* ad verecundiam eos invitans, adjicit : *Sicut decet sanctos.*

Et non solum hoc; sed et *turpitudo et stultiloquium et scurrilitas, quæ ad rem non pertinet; sed magis gratiarum actio* [v. 4].— *Stultiloquium* dicit, quando rebus non necessariis loquimur. *Scurrilitatem* vero dicit, derogationem illam quam proximo facimus. Deinde et timorem illis incutiens :

Hoc enim scitote, cognoscentes quoniam omnis fornicarius, aut immundus, aut avarus, quod est idolorum servitus, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei [v. 5].

Avaritiæ autem pondus ex similibus demonstravit, idolorum servitutem illam vocans; eo quod similiter a Deo potest avertere (3), et quia hæc apud gentes absolute tunc agebantur : eo quod nolebant credere aliquid esse examen illorum quæ hic agimus.

XL.

Nemo vos seducat inanibus verbis : propter hæc enim venit ira Dei super filios diffidentiæ. Nolite ergo effici comparticipes eorum. Eratis enim aliquando tenebræ, nunc vero lumen in Domino [v. 6, 7, 8].

Hoc est ut dicat : « Ignorabatis Deum; nunc autem cognovistis. » Bene ignorantiam quidem tenebras vocavit; scientiam vero, lumen; non solum propter rerum differentiam, sed et ut opportunissimis abusus nominibus, ad eruditionem eos invitaret virtutum. Unde et adjicit :

Tamquam filii luminis ambulate; sicut decet illos qui in lumine consistunt. Et aliter illa ostendere cupiens quæ illos deceant : *fructus enim Spiritus in omni bonitate et justitia et veritate* [v. 9].

Sed et illius Spiritus tales sunt donationes; itaque talia et agere vos, quia accepistis eumdem Spiritum. Et recurrens iterum ad exemplum quo usus est, probans quid sit beneplacitum Domino :

Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem et redarguite [v. 10, 11].

Curam igitur magis adhibete illorum quæ placent Domino; nihil perficientes tale, quale et illi qui Deum nesciunt. Decet enim vos sic a peccato modis omnibus averti, ita ut et illa quæ hujusmodi ab aliis fiunt arguatis, ob utilitatem communem. Sic et ad Timotheum scribit, dicens eos qui peccant coram omnibus arguere, ut et cæteri timorem habeant.

Et ostendens qualia fiunt quæ ab illis fiebant : *quæ enim,* inquit, *in occulto fiunt ab illis, turpe est dicere.*

Deinde quod dixit : *magis autem et arguite*, ostendens ipsius rei utilitatem, adjicit:

(1) *Quoniam grave... donavit vobis,* Lanfrancus. — (2) *Suis*, Joan. xv, 12, 13. — (3) *Avaritiæ pondus ex similibus demonstravit — similiter a Deo potest avertere*, Lanfrancus.

Omnia enim dum arguuntur, a lumine manifestantur [v. 13]. Illud vero quod sequebatur silentio tradidit, eo quod posset ipsa manifestatio adjuvare . Omnis enim quicumque est, ille super suum delictum confusionem patietur, tum quando ejus delictum fuerit manifestatum. Deinde adjicit :

Omne quod manifestatur, lumen est [v. 13]. Ad illud quod dixit, retulit : *Et nolite communicare operibus tenebrarum,* hoc est : vos decet non illorum opera imitari, sed et talia agere, quæ si fuerint manifestata, tristes vos minime faciant. Luminis enim sunt opera illa quæ in manifesto fiunt. Talia autem sunt opera virtutum; tenebrarum vero opera illa sunt quæ occultantur (1). Talia autem sunt opera malitiæ.

Deinde adjicit et testimonium :

Propter quod dicit : Surge qui dormis, et exurge ex mortuis, et illuminabit tibi Christus [v. 14].

Alii contemnentes non *Christum* legerunt (2) : habet autem nullam consequentiam. De lumine enim disputans, abusus est hoc testimonio : dicit autem de peccato et impietate : « At ubi enim credentes in Christo resipiscere voluerimus , et quasi de somno et morte quadam expergefacti fuerimus , suscipimus illam cognitionem et gratiam, quæ exinde ad instar luminis in nos defertur : quibus decens est nos consentanea agere. »

Quidam dixerunt, quoniam multæ erant illo in tempore gratiæ Spiritus quæ dabantur illis : dabatur etiam cum cæteris gratia ut et psalmos facerent (3), sicuti et beato David ante Christi adventum id tribui evenit. Unum quidem hoc erat, quod tunc Cantantes illi qui gratiam talem acceperant dicebantur. Quod Apostolus in testimonium ad præsens abusus fuisse videtur.

Verumtamen qualitercumque se habet, nos sensum Apostoli examinare debemus. Ponens enim ipsum testimonium adjecit :

XLI.

Videte etenim quomodo caute ambuletis : non sicut insipientes; redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Propter hoc nolite fieri insipientes; sed intelligentes quæ sit voluntas Domini [v. 15, 16, 17].

Bene posuit *redimentes :* eo quod is qui aliquid emit ad suam utilitatem, illud quod emit utitur. « Et tu , inquit, quia præsens vita malitiæ repleta est, accelera cum sapientia abuti illa convenienter ; quasi redimens teipsum per virtutem, ut voluntatem Dei in vita præsenti implens , assequaris æternas mercedes. »

Et iterum connectit consilium :

Et nolite inebriari vino, in quo est omnis luxuria, sed replemini in Spiritu. Loquentes vobis psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino. Gratias agentes semper pro omnibus , in nomine Domini Nostri Jesu Christi, Deo et Patri [v. 18, 19, 20].

« Ab ebrietate quidem cavete, ex qua luxuries impletur. Accelerate vero vos ipsos dignos exhibere, ut Spiritu repleamini, virtutibus intendentes. Psalmis quoque et spiritalibus canticis semper corda vestra

(1) *Aliud autem retulit* usque ad hæc : *occultantur,* Lanfrancus exscripsit. — (2) *Non Christum.* Nullum exstat hujus lectionis vestigium. Ex contextu videretur Hilarius legisse ut Ambrosiaster : *Et continges Christum.* — (3) *Facerent.* Hæc nonnullius pretii Lanfrancus non omisit, immo ea ad verbum exscripsit, præmissis paucis desuper acceptis. In hoc igitur versiculo, Nostro si fides, exstat vetustissimus psaltarum christianorum hymnus. « Idem testimonium ex apocrypho Jeremiæ sumtum tradit Syncellus [Chronograph., p. 121] cui suffragantur codices duo in Bibl. regia, teste Cotelerio, et Hunt. L, nota marginali. Ex Eliæ vero prophetia nescio qua Epiphanius [Hæres. 42, p. 372]; aliunde, alii, quum revera Isaiæ prophetæ omnino esse videtur, LX, 1, verbis quibusdam mutatis, aliis additis. » Ita ex Millio. Eadem S. Thomas deducit ex Isaiæ LX; alii ex cap. XXVI, 19; alii demum ex cap. IX, 2; optime Hieronymus in Ephes., V. 31. « *Hoc autem totum non idcirco observavimus, ut etiam in cæteris locis, sicubi testimonia, quasi de prophetis et de veteri Testamento, ab apostolis usurpata sunt, et in nostris codicibus non habentur, nequaquam statim ad apocryphorum ineptias et deliramenta curramus, sed sciamus scripta quidem ea esse in veteri Testamento, sed non ita ab apostolis edita, et sensum magis usurpatum : nec facile nisi a studiosis posse ubi scripta sint, inveniri.* » Paulo supra num. XXXIII, Noster omnem sustulit difficultatem, ea quum dixit, numquam satis relegenda : « *Hoc quidem jacet in psalmo : utitur autem hoc testimonio (?), non quasi prophetiæ dicto, sed sicut nos in ecclesiastica alloquutione scripturalibus frequenter solemus uti testimoniis.*

illustrantes, proque omnibus illis quæ vobis per Christum collata sunt, gratiarum actionem reddere Deo properate. Ita ut numquam minus faciatis quin animo vestro laudetis Deum. Quorum laudem convenit pro illis quæ vobis tributa sunt, illi cum gratiarum reddere actione. »

Et iterum adjecit illa, unde et cœpit, de quibus et multa in medio verba fecisse videtur.

Subjecti invicem in timore Christi [v. 21].

Ante omnia, inquit, propter timorem Christi, charitatem quæ in invicem est ostendentes; neque subjici vobis in invicem differatis : propter illud lucrum, quod hinc vobis annasci videtur.

XLII.

Et quoniam communem ad omnem hanc fecisse videtur exhortationem, incipit ultra de his propria quæ unicuique sunt disputare, et quæ ultra non ad omnes similiter pertinere poterant. Et alia quidem proprie scribit mulieribus, ita ut erga maritos suos suum servent affectum. Alia vero viris scribit, ita ut erga suas uxores integro sint arbitrio. Parentibus quoque scribit, ut erga filios suos affectum habeant illibatum. Filiis quoque scribit, ut parentes suos omni honore dignos existiment. Servis quoque et dominis scribit, unicuique suadens, ut quod justum est alter alteri præbeat.

Tres vero hos affectus memoratus est, ex quibus unum est quod debeant mariti et uxores in invicem se diligere; alterum quod debeant parentes cum suis habere filiis; aliud quem ad modum debeant esse servi et domini.

Et primum quidem naturalem memoratus est affectum; deinde subintroductum. Talis est enim affectus inter servos et dominos; nec enim in natura inest servitus, sicut est in natura nuptialis cohabitatio et filiorum procreatio.

Et neque de illis dicens, corrupit ordinem : primum enim de viris et mulieribus, eorumque explicavit affectum; eo quod nuptiæ præcedere soleant, deinde sequitur filiorum propagatio. Tamen in unoquoque affectum ab infirmioribus inchoavit. Primum mulieribus disputans, deinde viris; et antequam parentibus aliquid diceret, filiis illa quæ conveniebant suasit. Sed et de dominis disputans, illa quæ conveniebant ad servos narravit, ostendens quoniam ante omnia necesse est illos debitum implere obsequium : eo quod et hinc maxime illa quæ meliora sunt accipiunt in melius incrementum; quæ et si non impleantur, excusationem nullam habere poterunt peccatorum.

XLIII.

Incipit ergo a mulieribus :

Subjecti, inquit, *in invicem in timore Christi* [v. 22]. Consequenter adjiciens :

Mulieres propriis maritis, sicut Domino, subditæ sunt. Hoc est, subjectæ sint; et quoniam dignum fidei esse videbatur, quod dixerat : *sicut Domino ;* non videbatur ante rationem id suadere, adjicit : *Quoniam vir caput est mulieris : sicut et Christus caput Ecclesiæ et ipse est Salvator corporis* [v. 23].

Illum enim ordinem quem Christus habet ad Ecclesiam (eo quod ex illo secundo vitæ causam Ecclesia habere videtur, ex quo et ecclesiastici corporis status est effectus; hoc enim isto in loco dicit : *Ipse est Salvator corporis*, hoc est, causam præbens status ecclesiastici corporis), hunc ordinem etiam vir habet ad mulierem; eo quod et ut sit, et ut consistat, mulier ex viro accipit (1). *Sed et ut Ecclesia subdita est Christo, sic et mulieres suis maritis in omnibus* [v. 24].

Et quidem sunt quidam in Ecclesia qui non sunt subjecti : sed ejusmodi homines jam non esse Ecclesiæ existimantur : eo quod nec illa quæ corporis sunt, sapiant. Subditam autem Christo esse Ecclesiam dixit : de illis dicit, qui subditi sunt; quos et corpus Ecclesiæ esse existimat. Non est autem demiratione dignum, si adjecit *in omnibus*, quod absolute quasi ad pios dis-

(1) *Illum ordinem—accipit.* Hæc adeo Lanfrancus decurtavit, ut vix quid sibi apud eum velint innotescat.

putans adjecit : de quibus superfluum erat excogitare, nequando in deterius suas vellent adducere uxores.

XLIV.

Viri, diligite uxores vestras sicut et Christus dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro illa [v. 25]. Demirandum est eo quod uno eodemque exemplo, et ut subjectæ sint mulieres, et ut viri eas diligant; et affectum, ut convenit, erga eas ostendant, instruxit : « Talem, inquit, et vos erga vestras uxores justum est ostendere charitatem, qualem et Christus erga Ecclesiam ostendit. » Unde et charitatis indicia latius in Christo nititur publicare dicens :

Ut illam sanctificet, mundans per lavacrum aquæ in sermone; ut exhibeat eam sibi ipsi gloriosam Ecclesiam, non habens maculam, aut rugam, aut aliquid hujusmodi, sed ut sit sancta et immaculata [v. 26, 27].

Hoc non solum ad charitatem Christi continebat demonstrationem; sed et ad eruditionem illis proficiebat, ut custodirent uxoribus suis nuptialis conscientiæ fœdus : eo quod sic eos colligatos esse erga uxores charitatis ratio depostulabat. Sicut Christus Ecclesiam sibi conjunxit, ita ut numquam eos qui in Ecclesia sunt relinquat, usque dum affectum erga eum integrum velint servare.

Unde adjicit : *Sic debent viri diligere suas uxores sicut corpora sua* (v. 28). Hoc est sic Christus Ecclesiam diligit, sicut corpus suum.

XLV.

Deinde ex ipsa similitudine etiam ad rationem naturæ decurrit : ostendens quoniam ipsa ratio illis competere videatur, secundum principalem opificationem : *Qui diligit suam uxorem, se ipsum diligit; nemo enim aliquando suam carnem odio habuit; sed nutrit et fovet eam* [v. 29].

Ut dicat quoniam secundum primam opificationem una caro erat mulieris et viri; eo quod et mulier portio mariti erat. Itaque qualem sollicitudinem vel diligentiam erga proprium corpus exhibemus, talem justitiæ ratio postulat, ut viri erga suas exhibeant uxores, et complectens exemplum illud quod secundum Christum est, adjicit :

Sicut et Christus Ecclesiam : eo quod et corpus Christi est Ecclesia, corpus vero mariti, uxor; et complectitur utrumque, ostendens quoniam et a natura et a ratione pietati aptum est illis, ut connexi suis uxoribus habeantur. Etenim non absolute ampliorem ad viros fecit sermonem, incitans eos ad illam charitatem, quam debeant erga suas servare uxores; eo quod facilius hi nuptiales leges spernere consueverunt, cum aliis, prætermissis suis uxoribus, permiscentes. Quoniam autem dixit : *sicut et Christus Ecclesiam*, persistit docere, quoniam illam rationem habet uxor ad maritum, secundum primam opificationem, quam vindicat rationem Ecclesia a Christo. Ita ut non videatur vane abusus fuisse exemplo illo, quod secundum Christum et Ecclesiam est. Deinde adjicit :

Quoniam membra sumus corporis ejus; de carne ejus et de ossibus ejus [v. 30]. — Sicut enim portio fuit Adæ mulier ex ossibus ejus et carne ejus sumta; sic et nos dominici corporis sumus membra, sicuti ex carne ejus et ex ossibus ejus facti : eo quod gratiam ex illo spiritu qui in eum est accepimus; ut ad similitudinem ejus resurrectionem et immortalitatem potiamur.

Deinde permanens in ipso exemplo, ostendere cupiens ejus similitudinem scripturalem ponit vocem dicens :

Propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem suam, et adhærebit ad uxorem suam et erunt duo in carne una [v. 31]. Quibus et adjicit : *Mysterium hoc magnum est :*

Et ne videatur de virorum et mulierum copulatione dicere, quoniam *mysterium est magnum* (1) caute prospexit : *ego autem dico : in Christo et in Ecclesia* [v. 32].

Hoc vult dicere « quoniam illud quod dictum in principium opificationis de mulieribus et maritis, hoc mystice in Christo

(1) *Mysterium.* Eadem hisce verbis allegat Hilarius, col. 91, a; 702, c.

et in Ecclesia adimpletum est. Omnes enim ab illa nativitate quæ ex patre et matre erat segregati sunt : eo quod et morte ab illa vita sunt separati. Spiritali vero regeneratione resurrectionem percepimus, inenarrabili ratione Christo copulati, et similitudinem immortalitatis ejus cautam percepimus. » Et ostendens per omnia similitudinem illorum quæ a Christo sunt; et quoniam similiter illis et secundum rationem fidei aptus est consensus ille qui est cum uxoribus, adjicit :

Verumtamen et vos singuli, ut unusquisque suam uxorem sic diligat, sicut seipsum.

Deinde et de mulieribus : *uxor vero, ut timeat maritum* [v. 33].

XLVI.

Exinde vertitur ad alium affectum, deinde et ad parentes : *Filii, obedite parentibus vestris in Domino : hoc enim justum est* [cap. VI, v. 1].

Ostendere vero cupiens quoniam de his etiam antiqua lex id præceperit : *Honora* inquit, *patrem tuum et matrem* (*quod est primum mandatum in promissione*) *ut bene tibi fiat, et sis longævus super terram. Et vos, patres, nolite exacerbare filios vestros; sed nutrite eos in disciplina et admonitione Domini* [v. 2, 3, 4].

Nam quod dicit : *nolite exacerbare;* hoc est, nolite despicere, neque respuere, sed fovete magis eos, et sustinete delinquentes.

Et iterum ad alterum migrat affectum.

XLVII.

Servi, obedite dominis, inquit, *secundum carnem cum timore, et tremore; in simplicitate cordis vestri, tamquam Christo* [v. 5]. Et quoniam incertum erat illud quod dixerat *sicut Christo,* modum quo illud dixerat pandit : *Non ad oculum servientes, sicut hominibus placentes, sed sicut servi Christi, facientes voluntatem Dei ex animo; cum bona voluntate servientes Domino, et non hominibus* [v. 6, 7].

« Servi, inquit, estis Christi. Convenit ergo vos erga vestros dominos bonam exhibere voluntatem : eo quod hoc vult Deus, ut perfecto animo adimpleatis ei vicem; ut servi Christi, propter Christi faciatis legem quasi Christo ipsi ista implentes; ita ut illa quæ fiunt, Deo propter vestrum reputentur arbitrium. Et quod magis poterat eos ad reverentiam adducere et placere, ut servi cum bona voluntate suis serviant dominis, quasi ipsi Christo servientes.

Scientes quoniam unusquisque quodcumque fecerit unusquisque vestrum bonum, hoc et recipiet a Deo, sive servus, sive liber [v. 8].

« Licet servus sit, accipies a Deo mercedem tuam, faciens illa et quæ conveniunt. Et liber quoque ab illo mercedem exspectas. Itaque nulla tibi differentia est apud Deum secundum mercedum receptionem. Ergo sicut illi serviens a quo et mercedem recipere exspectas, sic omnia debes adimplere. »

XLVIII.

Et vos, domini, hæc eadem facite, ad eos remittentes minas [v. 9]. Hoc est : benignissimos vos illis exhibete, tribuentes veniam delictis eorum, quum illa examinatis. Bene autem quia non dixit « auferentes », sed et *remittentes.* Non enim corrigere servos, si pertinaciter permanent in peccatis, prohibet (1); aut ad plenum existimat auferendam esse disciplinam : sed ut humane et cum venia illud agant, præcipit. Nam et adjectio est demiranda et sufficiens, ad verecundiam eos invitare qua auctoritate abutuntur dominationis.

Scientes quoniam et vester et eorum Dominus est in cœlis, et personarum acceptio non est apud eum [v. 9].

Hoc est æstimatio : « Quoniam licet et in præsenti videaris supereminere servis tuis, sed communis vester Dominus est in cœlis, qui nullum erubescens, omnium faciet examen; non relinquens nec dominos impunitos, si præter quam convenit, delinquant. Igitur qualem vis illum esse erga

(1) *Non dixit—prohibet.* Lanfrancus. *ib.* p. 713 b.

te, talis ipse esto erga proprios servos. » Implens autem et specialem exhortationem, iterum in communi disputat de illis quæ omnibus similiter aptari poterant.

XLIX.

De cætero, fratres, confortamini in Domino, et in potentia virtutis ejus [v. 10]. Omnia cum sollicitudine et virtute illa quæ Deo placita sunt, perficit. Et quoniam dixit: *confortamini*, adjicit :

Induite vos omnia arma Dei [v. 11]. Sicut consuetudo est militibus dicere, quibus cum fortitudine etiam arma sunt necessaria. Deinde dicit et adversus quos est bellum illis : conveniebat enim et hoc manifestum facere illum, quia omnia arma indui præcipiebat.

Ita ut possitis stare adversus versutias Diaboli. Itaque nolite locum dare diabolicis machinationibus. Et hæc dicens quasi ad bellum illos adhortans, adjicit :

Quoniam non est vobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus, et adversus potestates, adversus mundi rectores tenebrarum sæculi hujus, adversus spiritualia nequitiæ, in cœlestibus [v. 12].

Inconsequens esse videtur ut is qui arma omnia sumenda et bellum disputavit, colluctationem memoretur; sed nihil differre existimat : eo quod neque vera ratio de colluctatione, aut de militia illi erat; ratione sed abutitur veritatis (1), quoniam omnibus est abusus ad confirmationem certaminis illius, quod proprie tantum (2) adversus diabolum inire videtur (3). Quoniam autem principatus et potestates dæmonum ordines videtur dicere : eo quod et evidens est, quoniam de illo ordine erant illi qui in deterius versi sunt. Unde et superius dixit: *Secundum principem potestatis aeris spiritus*, de diabolo id dicens. Hoc ergo dicit : quoniam non adversus homines infirmos nobis est certamen : nam sanguinem et carnem hoc vult dicere; sed adversus virtutes invisibiles, et qui multam habent potentiam in præsenti vita, omne quodcumque est pessimum operantes; hoc enim dicit, *spiritualia nequitiæ*.

Nam quod dicit, *in cœlestibus;* ut dicat « pro cœlestibus » hoc est, pro regno cœlorum adversus illos nobis est certamen (4).

Quidam vero pro multa fatuitate mutaverunt illud quod dixerat, *in cœlestibus*, et ita legere voluerunt dicentes : « In his quæ sub cœlo sunt : » existimantes Apostolum, quoniam sub cœlo nobis est certamen cum illis; novam adjectionem et dignam illorum stultitiæ! Qui sic intellexerunt, ut ne existimaremus, quoniam adversus illos super cœlum habemus pugnare. Sed non sic se ratio habet: sed voluit dicere, quoniam pro illis quæ acquirere properamus, cum cœlesti enim commoratione, etiam et illa bona quæ in cœlis sunt potiri volumus; pro quibus adversus invisibiles virtutes nobis est bellum.

Itaque sic nos convenit esse paratos, quasi qui et pro talibus et adversus tales bellum habere videamur. Tamen adjiciens dictum illud quia non est nobis colluctatio, hoc est, bellum, et abusus indifferenter colluctationis nomine, sequitur iterum suam sequentiam, quasi qui de bello disputet. Et dicit :

L.

Propter hoc resumite omnia arma Dei, ut possitis resistere in die maligno, et omnia perficientes stare [v. 13]:

Nam quod dicit *in die maligno*, ut dicat « in tempore pessimo », præsentem vitam sic nominans, eo quod mala in hoc sæculo in præsenti vita aguntur (5).

Et quæ sint omnia arma, dicit : *State ergo circumcinctum habentes lumbum ve-*

(1) *Abusive* cod. id est, in ordine *veritatis* omnibus utitur. *Abusive*, *abuti*, in bono sensu, uti monuimus.— (2) *Proprietatem adversus* cod. — (3) *Inire videtur*. Hic locus Apostoli Hilario placuisse præ cæteris videtur, passim enim apud eum recurrit. Cf. opp. col. 115, d; 141, f; 331, b; 405, a; 429, b; 475, c; 556, d; 430, f; 431, a. — (4) *In cælestibus-certamen*, Lanfrancus, *ib*. — (5) *Aguntur*. Ultima hæc sunt ab eodem suis inserta catenis, ultimumque inde mendum corrigendum : *Diem malam, præsentem vitam dicit; eo quod in præsenti sæculo mala* (editor in margine addidit *male*, quod expungendum) *agunt* (lege : *aguntur*).

strum in veritate; et induite loricam justitiæ, et calceate pedes vestros in præparatione evangelii pacis [v. 14, 15].

Circumcingere lumbum, vestire justitiam, calceare pedem, ut dicat : « De his vobis sit sollicitudo, id est, de veritate, et justitia, et pace. Hæc vobis imponite; istis vos armis munite. »

Et quoniam omnia illis erant tradenda, quæ militibus adsunt, adjicit :

Super omnia autem assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia jacula inimici ignita exstinguere [v. 15, 16].

Scutum, clypeum esse dicit. Nam pro scuto, inquit, sit vobis fides per quam omnia diaboli machina[menta] facile percutere possitis.

Et galeam salutaris accipite [v. 17]. Horum, inquit, diligentiam adhibentes, habebitis illam salutem quæ est a Deo, quæ et pro galea communiet vos; ita ut vulnus a diabolo in locis vivacibus minime percipiatis.

Et gladium Spiritus (*qui est sermo Dei*) [v. 17]. Pro gladio Spiritus sumite gratiam, quam habentes vel maxime terribiles eritis dæmonibus. Bene autem dixit : *qui est sermo Dei*, ad ostensionem potentiæ inoperationis Spiritus. Nam quod dixit : *sermo Dei*, hoc est Dei inoperatio; sicut et alibi dictum est : *verbo Domini cœli firmati sunt*, hoc est inoperatione et virtute Dei ista sunt constituta. Sic etiam et apud prophetas positum est frequenter : *sermo Domini qui factus est;* et : *verbum Dei quod factum est*, hoc est, revelatio illa quæ secundum inoperationem Dei est menti impressa. Et hoc in loco Dei operationem, Spiritus operationem esse vocavit, simul et Spiritus dignitatem ostendens : Nec enim Dei operatio erit Spiritus operatio, si non idem Spiritus primum sit Deus. Simul etiam quasi magnum aliquid bonum esse ostendens ipsius Spiritus participationem.

LI.

Et post plenariam exhortationem adjicit :

Per omnem orationem et obsecrationem orantes in omni tempore in Spiritu; et in ipso vigilantes in omni assiduitate et oratione pro omnibus sanctis. Et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, in fiducia, notum facere mysterium Evangelii, pro quo legatione fungor in catenis, ut in ipso fiducialiter agam, prout oportet me loqui [v. 18-20].

Præcipit illis intentissime orare pro se, ita ut eveniat illi cum fiducia prædicare pietatem, et adjicit :

Ut autem sciatis et vos illa quæ erga me sunt. Quid ergo?

Omnia vobis nota faciet Tychicus, charissimus frater et fidelis minister in Domino. Quem misi ad vos in hoc ipsum, ut sciatis quæ de nobis sunt, et ut consoletur corda vestra [v. 21, 22].

« Eo quod illa quæ secundum me sunt omnia, vobis Tychicus nota faciet, et qui est fidelis minister Christi, frater vero noster dilectus, quem propter hoc misi, ut nota vobis faciat illa quæ circa nos sunt, et consoletur vos suis sermonibus. »

Pax fratribus et charitas cum fide, a Deo Patre et Domino Jesu Christo [v. 23].

Exoptans pacem et charitatem fratribus, cum fide a Deo Patre et Domino Jesu Christo. Omni enim loco videtur plurimis sermonibus fuisse abusus de charitate; eo quod et maxime necessaria sit ad virtutum incorruptionem. Adjicit :

Gratia cum omnibus qui diligunt Dominum Nostrum Jesum Christum, et caste conversantur [v. 21].

Hoc est : omnibus adsit Dei gratia, qui diligunt Christum, et caste conversantur. Videtur autem non dixisse secundum suam consuetudinem : *gratia vobiscum;* sed absolute qui diligunt Dominum in incorruptione, ita ut doceat eos multa istius rei facere diligentiam; quasi illi qui tales sunt, gratiam a Deo plurimam perfrui possent, et talem qualem erga Deum charitatem ostendere voluerint. Monet etiam eos castitatem diligenter custodire. Nam in superioribus plurima videtur de his dixisse, suadens illis ut pudice vivant, et non luxuriose, secundum ritum gentium qui alieni

sunt a pietate : eo quod erant ex gentibus ipsi Ephesii. Gentibus autem luxuriose vivere moris erat ; siquidem et ipsis illis quæ sua mystica esse existimabant, plurima talia agere videbantur. Necessarie ergo plurimam ad eos exhortationem super his facere videtur, ut ne antiqua consuetudine protracti negligerent pudice vivere. Ideo et diligentiam eos istius rei habere suadet : eo quod illis qui pie vivere deproperant, condecens est et necessarium ut in sanctam perseverent conversationem.

EXPLICIT TRACTATUS IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

III.

TRACTATUS EJUSDEM HILARII IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

SUMMA RERUM PRÆCIPUARUM.

Argumentum. Apostolum, Romæ quum esset, duas ob causas maxime scripsisse hanc epistolam accepimus, primam ex oborta inter Philippenses contentione de primatu, secundam ex falsa judaïzantium doctrina petitam.

Caput I. Inscribitur epistola *episcopis et diaconis;* episcopi dicuntur iidem qui et presbyteri, nec enim plures in eadem civitate umquam fuere episcopi, nec presbyteros Apostolus omisisset. Tum interpres principium fidei simul et finem Christi gratiæ aptissime ascribit, resumtisque Pauli gestis, quando a Festo appellans Romam adiit, Cæsarique se stitit, tunc ab eo compositam Philippensium de primatu contentionem fuisse refert : hinc proposita præ omnibus charitate, et unanimi spiritus concordia,

Caput II. Illinc humilitate ex triplici capite asserta, primo quod nemo sit, qui sive illusione diaboli, sive erroris humani lapsu, falli non possit; deinde quod prælucet exemplum admodum necessarium, nempe Christi Jesu, divinitas cujus et humanitas distinguuntur et in cruce glorificantur; demum quod unumquemque peccatorem oportet salutem cum metu et tremore, id est, humiliter, operari;

Caput III. Regerit antiquari legalia : novum enim Paulo commissum evangelium cœli; de cœlo scilicet ipse comprehensus, suis se oculis Christum vidisse testatur, ut perfectus perfectam legem prædicaret; sic sint ergo Philippenses imitatores sui; ut nec ille, nec ipsi sub lege vivere velint; immo in cœlis conversantes, futura præoccupent. Omnia ad Christum respicere jubet, quasi ad unum incorruptionis nostræ principatorem et auctorem.

Caput IV. Novissima Apostoli monita dum paucis interpres expedit, obiter ait tum apostolico ævo aliter ac suo discretos non fuisse in Ecclesia viros et mulieres; tum hæc : *germane compar,* a nonnullis de quadam Pauli uxore perperam intelligi. [Vide commentarium in Hrabano Mauro locis infra citatis.]

LECTIONES QUÆDAM SELECTÆ ET LOCA EDITIS ADDENDA.

Incipit argumentum in Epistola ad Philippenses. Philippenses viri erant elegantes — regnante. [Hrabani Mauri *opera* t. v, *comment. in Epist. Pauli*, lib. xix, pag. 455, col. 1, 2, edit. Colon. 1626.]

CAPUT PRIMUM.

Hæc est præscriptio — prædicetur [*ib.* p. 455, H; 457, A].

in omni oratione [456, B].
sed et cum gaudio, *ib.*
communionem eorum, *ib.*
causam illorum, C.
tributæ mihi gratiæ ... comparticipes(1).
perveni (2), G.
cæteros corrigant (3) [457, A].
Multa demiratione — acceditis [457, B-E].

(1) *Comparticipes.* Pauca, exempli gratia, notare velim, ut constet haud abs re esse has lectiones edere. Ac primum ibi occurrit de re dogmatica mendum grave in edita lectione : *Ita ut divisam custodiat personæ copulationem.* Optime correxit vetus quidam peritus in codice corbeiensi, uti legimus. Eo loci nullum nisi insulsum sensum habent editi, qui legunt : *Tribuit mihi gratiæ in apostolatum*, ac perperam ab his distinguunt ista : *comparticipes facti ut dicat.* Immo lege plano sensu et continuo : *Tributæ mihi gratiæ in apostolatum comparticipes facti, ut dicat...* ib. — (2) *Pervenit* editi, absque ullo sensu. — (3) *Corrigan-*

esse existimem, D.

itaque et in aporia vertor (1), E.

ut dicat vos qui, *ib.*

Et quia — annascuntur [457, H; 458, A].

ratione aporiatus (2), H.

CAPUT II.

Deinde sumens — adhibebis, *legendum* adhibetis [458, D, E].

ab illis fiebant, 458, D.

secundum concertationem aut vanam gloriam, D.

sed humilitate in invicem existimantes supereminere vobis, D.

Deinde — Jesu [458, G]. *Addendum :* hoc est : talia sapite qualia Christus videtur sapuisse, *ib.*

Rapere — videri [459, A, B].

Humiliavit — perducit verbum [459, G; 460, H].

nam ex illo quod in una persona omnia dixit (3) [460, A].

universe dixit — , *ib.*

ita ut indivisam custodiat personæ copulationem, *ib.*

quam abutitur (4), *ib.*

hoc ex illo exemplo — , B.

quemadmodum si enim dictatis, C.

quoniam existimavit, E.

qualia illi dicunt, F.

apostoli perspexisse, *ib.*

in hominem habitare, *ib.*

tunc esse (5), *ib.*

necessitate illi imponente, G, [*melius : quam editi; attamen legendum :* necessitatem imponente], *ib.*

non solum in præsentia mea (6), *ib.*

multo magis in absentia, ib.

cum timore et tremore, ib.

ex memoria præteritorum, *ib.*

si enim alacritas vestra cooperariam invenerit sibi Dei gratiam, necessarium est, eo cooperante, vobis ut cogitetis, *ib.*

Omnia facite — ad omnia [461, A-E].

Omnia facite sine murmuratione et disceptationibus ; ut dicat, alacriter et sollicite : *ut efficiamini irreprehensibiles, et sincere filii Dei immaculati, in medio generationis pravæ et perversæ, in quibus appareatis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ retinentes in gloria mihi in diem Christi.* Sic enim (7) [461, A].

et exspectetis, *ib.*

multam et illi, *ib.*

sed et libor in sacrificio et functione fidei vestræ, gaudeo et congaudeo omnibus vobis : idipsum autem et vos gaudete et congaudete mihi, ib.

spero ... Timotheum cito mittere vobis, ut ego bono animo sim, cognoscens quæ circa vos sunt. Neminem enim habeo tam æquanimem, qui sincera affectione de vobis sollicitus sit, B.

hunc equidem spero mittere, at ubi videro ea quæ erga me sunt, C.

Epaphroditum fratrem et cooperarium ... et ministrum necessitatum mearum mittere ad vos, eo quod desiderans erat omnes vos et æstuans animo, eo quod audistis quoniam infirmatus est. Etenim infirmatus est prope mortem ; sed Deus misertus est, non solum autem illi, sed et mei, ut ne tristitiam super tristitiam habeam, ib.

velocius eum misi, inquit, ut (8), D.

obsecratur eos, *ib.*

CAPUT III.

De cætero, fratres — adorari [461, F-H].

tur : Mendum sole clarius. — (1) *Vertor.* Ut si quis græca voluerit latinis subdere : codex habet inter lineam superscriptum : *in dubitatione.* — (2) *Aporiatus.* Eo vero loci omnino græcis offendit incautus corrector, qui insulse rescripsit : *Apparatus.* — (3) Nec dogmati pepercerunt editi, prave legendo : *Ex illo quo divina persona omnia dixit.* — (4) *Abutitur persona* cod. — (5) *Tunc nec esse,* editi perverso sensu. Iterum hæc διορθωτής eximius corbeiensis recte correxit. Videtur Hrabanus præ oculis habuisse similem codicem ac corbeiensem, sed nondum nævis expurgatum. — (6) *Mea.* Unus est Hrabanus editus qui hic legerit *ut præscientia mei.* Phil. II, 12. — (7) *Sic enim.* Ea quæ sequuntur Augustino editi male adscribunt. In hanc lectionum sylvulam præcipua cum cura congessimus loca Scripturæ ab editis varia, quibus restituere est versionem veterem Hilario et Gallis nostris usitatam. — (8) *Ut,* habet editus Maurus, sicut codex Corb. manu prima : *Velocitate, ut.* Coævus autem haud infeliciter videtur correxisse, prout hic habes.

Et ut ne videatur — octava die [462, B-E].

illos incusare, B.

habens, adjicit ad sui, *ib.*

De tribu Benjamin — in fidem [462, B-E].

quæ sunt ejus propositi, C.

existimabantur, *ib.*

hinc ostendi poterat, *ib.*

existimo stercora esse, D.

videri, adjicit qualiter aut quomodo? *ib.*

quæ ex Deo est justitia, ib.

Ut cognoscam eum — comprehendisse adhuc [462, G-H].

ut et omnes similem assequantur resurrectionem, G.

effectus in immortali, *ib.*

affectus quem erga legem, *ib.*

contemplatione pietatis, *ib.*

necdum constitutus (1), H.

Fratres, ego memetipsum non æstimo, ib.

Unum — sentire debemus [463, B, C].

Unum tamen illa quæ posteriora sunt obliviscens, illis quæ ante sunt coextendor, B.

nedum enim in fruitione, *ib.*

quæ nostra sunt, præcellere, C.

quicumque ergo sumus perfecti, hoc sapiamus, D.

quæ sunt corporalia, *ib.*

Et si quid aliud. — In sequenti capite [p. 463, E; 464, A].

etenim si nescimus (2), E.

quanta futura, *ib.*

verumtamen ad quod occurrimus in eadem constare regula, id ipsum sapere, ib.

melius. Adjicit enim : *Imitatores*, F.

unde et adjecit : *Considerate eos qui sic ambulant, ib.*

quorum finis, perditio, G.

iniquitatem vero perfecit evidentem, *ib.*

et gloria eorum, ib.

in quo constituti exspectando, H.

Nostra autem conversatio in cœlis habetur, unde Salvatorem exspectamus Dominum Jesum Christum; qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ, ut fiat ipsum conforme corpori gloriæ ejus, secundum bonum placitum, ut possit ipse et subjicere sibi omnia, ibid.

deinde firmat exhortationem et consolationem [in sequenti capite (3)], *ib.*

CAPUT IV.

Atque fratres mei — innotescant apud Deum... [464, 6, E].

Itaque, fratres mei charissimi et desiderantissimi, et gaudium, et corona mea, 464, A.

adversus alterutrum, B.

Etiam rogo et te, conjugalis affectiose, adjuva eos (4), C.

affectu et fide illis conjunctum, *ib.*

sororem mulierem circumducere, D.

quæ aptari poterat, *ib.*

quoniam modestis solet noceri, *ib.*

facere eos nocitos, E.

sed in omni oratione et postulatione cum gratiarum actione postulationes vestræ innotescant, ib.

Hoc est ipse vobis præstet — omnibus vobis [464, G; 465, B].

Quæcumque justa, quæcumque casta, quæcumque dilectionis, quæcumque bonæ opinionis, si qua virtus, si qua laus (5), G.

Gavisus sum in Domino magnifice quoniam tamdem aliquando refloruistis, ut pro me saperetis, in quo et sapiebatis; tempus vero non habuistis, H.

tempus non habentes, ut faceretis quod volebatis. *Addendum* : Et caute confirmans eos uti nec existimarent eum propter datas pecunias hæc dicere : *Non quia secundum minorationem dico, ego enim didici in quibus sum, sufficiens esse; scio et humiliari, scio et abundare (omnia et in omnibus imbutus sum), et saturari, et esurire, et abundare, et minorari.*

(1) Codex prima manu, *constitutio*; editi *constituto*.— (2) *Nescimus*. Augustino hæc editi allegant. — (3) *Capite.* Hæc de penu editoris irrepsere, quippe et Hilario et Hrabano ignota hujuscemodi capitula nunc in editionibus vulgatis inserta.— (4) *Eos.* Consonat græcus. Καὶ ἐρωτῶ καί σε, σύζυγε γνήσιε. Veteres codd. sangerm. et claromont. habent : *Ita rogo et te, dilectissime conjux.* — (5) *Disciplinæ* non addit Noster, nec addere sinit in commentario, in quo ea sic exponit : *Quæcumque laudem vobis ab omnibus providere possunt.*

hoc dico inquit [465, B].

sed disponere illa, *ib.*

omnia prævaleo in eo qui, ib.

Scitis et vos, Philippenses, quoniam in principio Evangelii, quando exii a Macedonia, nulla mihi ecclesia communicavit in ratione dati et accepti, nisi vos soli. Quoniam et Thessalonicæ et semel et bis ad usus meos misistis, C.

Nam quod dixit : communicastis, *ib.*

Non quia requiro datum, sed requiro fructum qui abundat in rationem vestram, ib.

providistis (1) [465, E].

repletus sum, suscipiens ad Epaphrodito quæ a vobis missa sunt, odorem suavitalis, sacrificium acceptabile, bene placens Deo, ib.

Deus autem meus repleat omnem necessitatem vestram, *ib.*

(1) *Providistis.* Quæ post hæc habent editi : *A bonis ergo — se quærere fatetur,* ea, uti a nostro commentario desumta, Ambrosio non bene tribuunt. Hrabani *opp.* t. v. col. p. 465.

IV.

TRACTATUS EJUSDEM HILARII IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES.

SUMMA RERUM PRÆCIPUARUM.

Quæ interpres de Epistola ad Ephesios, eadem de ista censuit, fuisse nempe scriptam ad Colossenses, antequam Apostolus eos vidisset; quod deducit, tum ex cap. I, v. 4 et 5, quibus fama tantum Colossenses innotuisse Paulo videntur, tum ex ea quam forsan subtilius noster deprehendit Apostoli consuetudine, exaggerandi scilicet Christi Dei magnitudinem, quoties ad eos scribit quos non vidit. Accessit interim ad eos scribendi causa duplex, redarguendi nempe judaïzantium doctorum infestam pruriginem, monendique de agendis nonnullis Colossensium ecclesiam.

Caput i. Pro more, incipit epistola a gratiarum actione. Quid sibi velit istud : *Primogenitus omnis creaturæ?* Sic fidem catholicam disertus interpres vindicat, ut « Jesus *Christus* et unigenitus sit, secundum id quod verbum Dei est, Deus apud Deum, pariter incommutabilis et pariter æternus ; et primogenitus creaturæ, secundum id quod in ipso condita sunt omnia in cœlis et in terra. » — Habes hic diserte resumta quæ supra ad Ephesios tam præclare dixit de omni creatura in Christo instaurata aut recapitulata; de Angelis aeri, soli, lunæ, stellis, ut ea commoveant, imminentibus ; de eversis Arianorum calumniis; de universa rerum sive cœlestium, sive terrestrium concordia in Christo connexa, « per illud singulare sacrificium in quo mediator est immolatus ; in quo omnium languores tulit ; in quo vulnere beati Job attritus, a planta pedis usque ad verticem » acerbissime indoluit.

Caput ii. Quid docuerit Epaphras, primus Colossensium apostolus, memorat. Quidni vapulent judaïzantes, legem intrudentes emortuam? At nemo decipiatur philosophiæ pompa grandiloqua inanique fallacia, quanto minus religione quadam Angelorum, ut aiunt, Apostolum eo suggillantium crimine, quod, neglecta lege, indignari vel cœlestes spiritus persuasum velint.

Caput iii. Plurima monentur, maxime de charitate; qua enim manente, conscius est Apostolus omnia faci le dirigi.

Caput iv. Eadem quæ ad Ephesios, de cujusque officiis, brevius licet perstringit Apostolus, brevius et exponit interpres ; uterque sub finem meminit falsæ cujusdam ad Laodicenos epistolæ, antiquitus sub ementito nomine Pauli circumlatæ. [Vide totum commentarium in Hrabano Mauro, locis infra citatis.]

LECTIONES QUÆDAM SELECTÆ ET LOCA EDITIS ADDENDA.

Argumentum. Scribit Colossensibus — patefacta sunt, A.

[Hrabani Mauri *opp.* tom. V. *Comm. in Epist. Pauli* lib. XX, p. 465, G.-H ; 466, A.]

ut suadeantur, ... H.

CAPUT I.

Paulus — Dei invisibilis [466, A-H].

Paulus Apostolus Christi Jesu [466, C].

sed et augmentum per singulos accipit dies, D.

ita ut doceat eos, E.

eo quod sequestrata lege, *ib.*

spiritali, ambulare vos digne Deo, ib.

secundum potentiam gloriæ ejus, ib.

se eis dixit, F.

gratias agens patri qui dignos vos habuit, ib.

cui et participabimus, C.

valuerimus. Addendum : unde et filium charitatis eum vocavit : eo quod non secundum naturam patris est filius [hominis a verbo asumtus]; sed charitate filiorum adoptionem est assequutus, *ib.*

Dei invisibilis (1), *ib.*

Bene *invisibilis* — habere videntur [467, B; 468, C].

in imaginis ordinem, *ib.*

quasi imagine, *ib.*

in imaginem Deus fecit eum, ib.

similitudinem ... salvare videntur, C.

eum sibi adscribit, *ib.*

Accessistis Sioni monti et civitati Dei vivi, Hierusalem cœlesti, et denis millibus angelorum nundinam et ecclesiæ primitivorum, D.

filias hominum quoniam bonæ sunt, E.

illam creaturæ reparationem (2), *ib.*

videbatur, *addendum :* propter propinquitatem eam quam ad hominem cuncta habere videbantur (3), *ib.*

cum cauta sollicitudine, *ib.*

nolebant ultra ea, G.

is quem secundum carnem Christus, *ib.*

propter inseparabilem Deum verbum qui inest ei unitus, H.

alii vero stellis, alii etiam aliis ; alii quibus ut commoveant omnia [468, A].

copulationem quamdam in se redigens, B.

per quam omnia facta sunt, C.

Non est autem mirandum — venerat ad eos [468, E; 470, D].

omnia, et cætera. *Addendum :* Quia in illa parte epistolæ de humanitate fuerant dicta. Unde et adjicit : *quoniam in ipso* [468, H].

in ipso complacuit omnis plenitudo inhabitare, ib.

hoc enim erat opus ejus [469, F].

nunc gaudeo in passionibus pro vobis et suppleo minorationes tribulationum Christi, G.

quid erat quod deerant, *ib.*

quibus voluit Deus notum facere quæ sunt divitiæ gloriæ mysterii hujus in gentibus, H.

laboro in agone positus [470, B.]

CAPUT II.

Volo enim vos scire — apparuerit ipse [470, C].

qualem agonem habeam, C.

in cognitionem mysterii Dei Patris et Christi, ib.

Hoc dico — et adinventa [470, E-F].

Hoc dico ut ne quis vos circumveniat, [470, E].

sic enim et carne absens sum, ib.

firmamentum fidei quæ in Christo est, ib.

sicut docti estis abundanter in ea in gratiarum actionem, ib.

Secundum traditionem — doctrinæ [470, F.-H.]

doctrinæ. Addendum :

Si tamen et ad alia eos adducit qui discunt præterquam ad filium.

Omnem plenitudinem — miserabilitatem [471, A; 472, E].

illi qui alia docet [471, B].

iterum ait, *ib.*

omnia ob cognationem ad illum sicut corpus conjuncta sunt, *ib.*

in exspoliationem corporis peccatorum carnis, ib.

Delens cautionem decreti quæ erat contraria nobis, et ipsam tulit de medio, configens eam cruci [471, F].

illos qui sub lege versabantur, securos a pœna effici minime posset, *ib.*

Exuens se, principatus et potestates traduxit cum fiducia triumphans eos in se, G.

nam deponens, inquit, *ib.*

in meliorem statum transeuntibus, H. *ib.*

(1) *Invisibilis.* Quæ adduntur in editis *fides vero catholica — indivisibilia,* a commentario, judice codice, exsulare jubentur. — (2) *Separationem.* Edit. et codex prima manu, correctio est secundæ manus et optimæ notæ. — (3) *Videbantur.* Exciderunt hic addita, ut fit, propter ὁμοιοτελευτά.

ne ergo quis vos judicet in esca aut potu, aut parte festivitatis, aut neomeniæ, aut sabbatorum. Et ostendens..., *ib.*

propemodum nihil illud esse [472, A].

ad modicum tempus custoditum pertransibit, *ib.*

perpetuitatem habens. *Addendum : nemo vos decipiat aut bravium vestrum tollat.* Hoc est, nemo bravium vestrum tollat. Bravium tollere dicitur, si his qui victor exstitit, inter illos qui victi sunt, fuerit contra veritatem statutus : illa ratione quod illi qui bravia luctatoribus dare sunt directi, id soleant facere. Quasi ergo in confessionem id deductum; quoniam hi qui in melioribus sunt, tunc solent braviis nudari, quando a melioribus ad deteriora deferuntur, *ib.*

Volens in humilitate et cultura Angelorum, quæ non vidit incedens, frustra inflatus ab intellectu carnis suæ : eo quod per angelos, C.

qui legem custodire eis suadebant, *ib.*

quasi qui ob timorem et observantiam legis contemti, *ib.*

Elatione tantum sensus sui illa dicunt, *ib.*

quæ nec sciunt, *ib.*

crescit in incrementum Dei, ib.

dein ab illis quæ ante erant ostensa. *Si mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi, quid tamquam viventes in mundo decernitis? Ne tangas, neque gustaveris, neque contrectes, D.*

quæ sunt omnia in corruptione per abusionem, secundum mandata et doctrinas hominum, ib.

sed nuperrimam illorum *quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ, in religione simulata, et humilitate, et non in parcitate corporis non in honore aliquo ad satietatem carnis.* Obscurum quidem est dictum, *ib.*

eos qui erga talia opportune instant, E.

corpori suo parcere nolint, *ib.*

sed magis continent ea, *ib.*

CAPUT III.

Igitur si consurrexistis — assequutus est honorem [473, H].

Si ergo consurrexistis Christo, quæ sursum quærite, ubi est Christus, H.

expleta hæc omnia : sollicitos esse de cœlestibus, et illam quæ in cœlis est, commorationem imitari, *ib.*

habitus, ut dicat, *ib.*

Quæ sursum sunt — videmus Christum [474, B].

Contrarium quodam esse modo videbatur illis qui super terram commorabantur, dicere ut illa saperent quæ in cœlis sunt — *mortui enim estis, etc.* mortui, inquit, estis — quod futurum est [474, B].

Quid ergo? — mortales sequi [474, D].

mortificate ergo membra, D.

mortales sequi. *Addendum :* et secundum præsentem hanc vitam dum in terra conversamur adnasci. Quæ sunt ergo hæc membra? *fornicationem, immunditiam, passionem, concupiscentiam malam, et avaritiam et idolorum custodiam, ib.*

Notandum quoniam — observare [474, H; 475, A, D, F].

quasi quia ad similitudinem ejus a Deo possit divellere, H.

cupiditate tenetur. *Addendum :* et ostendens quoniam non potest quis ista sine noxa facere : *propter quæ evenit ira Dei super filios diffidentiæ* [475, A].

peccare nos absurdum, B.

quando vivebatis in iisdem, ib.

agebantur ista a vobis, *ib.*

ab his omnibus. *Addendum :* a quibus? illis. *Ira, indignatione, malitia, blasphemia, turpiloquio ex ore vestro. Nolite mentiri in invicem,* D.

actus, id ipsum persequens, adjicit, E.

Et induentes vos novum, qui, F.

Per omnia ista — aut reverente [476, A, E].

sufferentes invicem, et donantes vobis ipsis [476, A].

sicut et Christus donavit, ib.

Deinde ad instaurationem eorum, *ib.*

quæ est vinculum perfectionis, ib.

at ubi constiterimus, B.

idipsum aliter : *Et pax Christi vigeat in cordibus vestris, ib.*

verbum Domini inhabitet, ib.

Deo qui talia præstitit, C.

etenim psalmos, et hymnos, et cantica spiritalia gratiarum actionem vocavit, *ib.*

et nolite exacerbari ad illas, D.

patres nolite exacerbari, *ib.*

ut non ex superfluo tristent filios suos, *ib.*

Dominis qui secundum carnem, ib.

sicut hominibus, *ib.*

operamini quasi Domino, *ib.*

Domino Christo servientes, ib.

CAPUT IV.

A quo et mercedum vicem sibi, E.

Domini quod — fecisse videtur [476, C; 477, C].

qui enim nocuerit, recipiet quodcumque nocuit [476, E].

servis præbete, scientes quia et vos habetis Dominum in cœlis, ib.

hoc enim dicit justum et æquum, non ut æquales sibi eos esse existiment; qui fieri enim potest, quando ut serviant servi, et cum integro serviant affectu, tanta scripsit? F.

et iterum ad communem vertitur exhortationem, *ib.*

orationi insistere, vigilantes in ea cum gratiarum actione, ib.

loqui mysterium Christi, ib.

conditus, scire quemadmodum vos conveniat, G.

illa quæ circa me sunt, omnia nota vobis faciet Tychicus, carissimus frater et fidelis minister, quem misi — omnia quæ hic aguntur manifesta facientes vobis, ib.

quoniam omnia vobis nota faciet Tychicus, illa quæ erga me sunt, propterea, *ib.*

et Marcus nepos Barnabæ, ib.

dicit autem eos accepisse mandatum, H.

hi soli sunt cooperarii mei in regnum Dei, qui facti sunt mihi solatium, ib.

quoniam habet multum zelum pro vobis, ib.

et pro his qui in Laodicea sunt et qui in Hierapoli, quæ in domo eorum est ecclesia [477, A].

facite ut et in Laodicensium ecclesia legatur, et quæ ex Laodicea est, ut et vos legatis, ib.

discentes quæ de ipsis erant dicta, B.

quam ad Colossenses scripserat, *ib.*

ut neque scripta ab eo percipere, *ib.*

idem degens, ministerium, *ib.*

EXPLICIT AD COLOSSENSES.

V.

TRACTATUS EJUSDEM HILARII IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES I.

SUMMA RERUM PRÆCIPUARUM.

ARGUMENTUM ex Actibus Apostolorum breviter digeritur.

CAPUT I. *Gratiam et pacem in Domino* solemne esse litteris suo tempore præscribi primum interpres refert. Tum habet gratiarum actiones ob Thessalonicensium faustam inchoationem eorumque benignitatem ubique diffusam.

CAPUT II. Consolandi eos causa, duplex adducitur exemplum patientiæ, unum in Apostolo, alterum in fratribus Hierosolymitanis.

CAPUT III. Accessere et Timothei adventus, quem misit ut eos roboraret, et vehemens Apostoli desiderium eos quantocius videndi.

CAPUT IV. Interseruntur præcepta vitæ christianæ, admixtaque ea Apostoli commendatione, qua ne eos gravaret, etiam a sumtu accipiendo pepercerit, docetur resurrectio mortuorum, nobis per Christum præstanda; mors siquidem ipsa a Christo soluta, nec christianis est nisi dormitio subeunda; dein assumtio in Christum futura, quando « tuba, seu, ut moris est loquendi, archangelus præcipiet: *Surgite!* Tum omnes simul in idipsum, divina quadam terribilique inoperatione, efficientur. »

CAPUT V. Judicii tempus incertum, certo tamen inopinis, ut fur, venturum. Operanda ergo opera lucis, fides nimirum, et charitas, ex quibus spes nobis acquiritur per Christum, qui salutem hominibus dedit, non pœnam tantum prodidit. [Vide Hrabanum loc. laud.]

LECTIONES VARIÆ PRÆCIPUÆ ET LOCA EDITIS ADDENDA.

Argumentum. Beatus Apostolus — poterimus.

[Hrabani Mauri *opp.* t. V. *Comm. in Epist. Pauli,* lib. XXI, p. 477, C, D, E.]

evenit ut multa pateretur idem Apostolus [477, C].

exhortatione salubri, D.

omnia vero aptissime ex illa, E.

CAPUT I.

Paulus et Sylvanus — non cedere tristitiæ, 477, G, H; 478, E].

et patientiæ spei Domini nostri Jesu Christi coram Deo et Patre nostro [477, H].

non fuit ad vos verbo tantum [478, A].

sed et miracula ostendebamus magna, *ib.*

in fine sæculi cum magna appariturus gloria, E.

CAPUT II.

Ipsi enim nostis — accipere [478, F; 479, A].

loqui ad vos evangelium Dei in multo agone [478, F].

non destitimus ad vos venientes, *ib.*

quod multa ab exteris incumberet necessitas, *ib.*

quod et probabiliter nobis creditum esse videtur, unde et ipsi probationem consequentes præstitimus, G.

testem Deum est abusus quasi plus idoneum, H.

Sicuti si nutrix — exspectamus [479, E; 480, A—D].

prolati exempli qualitate, [479, E].

existimantes se adjuvari, *ib.*

accipere voluerit. *Memores enim,* F.

pro omni magnitudine, G.

ut eos ad reverentiam adducat, *ib.*

qui et imperatur in vobis, H.

et alia quidem erant nostra, *ib.*

patiebantur illi qui inter illos [480, A].

et suos prophetas, ib.

et non Deo placent : dein et quod odire magis erant digni, *et omnibus hominibus sunt contrarii, prohibentes nos gentibus loqui ut salventur*, et quidem ex hoc factum est *ut impleantur* eorum *peccata semper; pervenit enim super eos ira in finem, ib.*

a judice accipient, B.

nos autem, fratres, desolati a vobis, ib.

nonne vos corona Domini nostri Jesu, D.

CAPUT III.

Propter quod — in virtute [480, E—H].

complacuimus relinqui Athenis [480, E].

prædicebamus vobis passuros, F.

et evangelizante nobis fidem, ib.

CAPUT IV.

De cætero, fratres — sanctificatio vestra [481, A, B].

in sanctificatione coram Deo et Patre nostro, H.

demonstrastis, agite igitur [481, B].

Abstinete — tenebantur [481, D—H; 482, A, B].

quando non ut adultera [481, E].

in crimen evocari non potest : eo quod naturæ motum in suam, F.

aliis fœminis permixti, *ib.*

in confessione deductum est, *ib.*

et in timorem redigere, G.

et agere propria, H.

hoc in loco de illis scribit (1), *ib.*

illorum liberalitate [482, A].

pro opere indecente, B.

Nolumus autem — domino erimus [482, F, H; 483, A].

præsenti statu exspectabant [482, F].

nihil amplius exspectabant, G.

adducet cum eo. Si etenim, *ib.*

mortuorum. Sic intelligi debet, *ib.*

posuit nobis, H.

Christi, dormientium resurrectionem, *ib.*

Mortuos in Christo — deputabuntur. [483, C—E].

velocitatem vero resurrectionis [483, C].

(1) *Scribit.* Hæc in editis falso Hrabani nomen e regione habent; ejusdem quippe sunt cujus et cætera.

archangelum percipientem et præcipientem omnibus, *surgite*, *ib.*

qui fieri enim potest ut, E.

non perceperint promissionem (1)? *ib.*

Tamen quia — dubitant de futuris [484, D, E].

CAPUT V.

De temporibus — esse videantur [484, E; 485, C].

talia exspectantes bona [484, E].

invicem vobis referte, *ib.*

nobis prævidit, non pœnam, H.

qui tunc vivent in Christi adventu, *ib.*

et qui jam sunt mortui, omnes æternam vitam et incorruptam acquiremus, dum illi qui præcesserunt dudum in mortem ita resurgent, et illi qui tunc vivent in incorruptibilitatem mutabuntur [485, A].

ædificate unus unum, *sicut et facitis illud :* eo quod ad propositam exorsus est exhortationem ab illo loco, *ib.*

dum delinquentes corrigere cupiebant doctores, eos qui illa faciebant quæ non conveniebant, qui etiam gravari se doctorum argutione existimabant, B.

ob illos qui decidebant, *ib.*

etiam cum illis qui externi nobis esse videntur (2).

Deinde adjicit — donata nobis [485, E.]

Spiritum nolite — mercedes [485, H; 486, A].

multum existentibus qui tunc spiritales gratias habebant [485, H.]

studio cautele id declinare, *ib.*

spiritalem inoperationem ... *sic passim.*

Et ut non de oratione — suam Epistolam. [486, A, G].

(1) *Promissionem.* Perversus editorum sensus, alioquin in Hilario fere ad admirationem sublimis, hac lectione et interrogatione recte restituitur. — (2) Codex prima manu : *ex terrena;* hinc in editos lepidum quoddam glossema irrepsit istud : *Quæ ex terrena materia nobis esse videantur.*

EXPLICIT EPISTOLA AD THESSALONICENSES PRIMA.

TRACTATUS EJUSDEM HILARII IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES II.

SUMMA RERUM PRÆCIPUARUM.

Argumentum brevissimum patet ex sequentibus.

Caput i. « Collaudat eos quod contra omnes adversariorum impetus decertantes non fuerint superati, » tum quid de judicii die quasi jam instante paulo obscurius fuisset locutus sic explicat, ut dum falsos doctores redarguit, adventum tamen Dei ostendat reformidandum, nempe ex judicis persona, ex loci natura, ex ministrorum fortitudine, ex tormentorem specie et tempore, igne nimirum æterno.

Caput ii. Quandonam ergo erit? Nec Apostoli tempore, nec interpretis qui nondum ætate sua omnino cessasse Spiritus operationes testatur; sed quando apparuerit antichristus, in quo dæmon cuncta ad nutum, quasi invento ad omnem explendam malitiam organo, operabitur, homine quodammodo utens, sicuti in illo homine qui pro nostra salute assumtus est, Deus Verbum omnia perfecit. Ea præter, interpres in cæteris Apostolum de verbo pone sequitur. « Deinde instruit eos ut non existiment incumbere sibi consummationes temporum, et qualiter antichristus sit appariturus. »

Caput iii. Indisciplinatos vehementer corripit, otiosos et inquietos pauperculos acrius castigat, excommunicandos eos renuntians, ni resipiscant. Quonam autem sigillo, aut tessera Apostoli litteræ genuinæ a falsariorum commentis secernendæ sint indigitatur. [Exstat Commentarius in Hrabano locis infra allegatis.]

LECTIONES QUÆDAM SELECTÆ ET LOCA EDITIS ADDENDA.

Argumentum. Beatus Apostolus — habentur.

[Hrabani Mauri *opp.* t. V. *Comm. in Epist. Pauli*, lib. XXII, p. 487, A, B].

variis tentationibus aggressa, 487, A.

quæ eisdem fuerant (1).

adjecto illo quod illi qui indisciplinate, *ibid.*

meliores fuerant effecti (2), *ib.*

dein indisciplinatis scribit, B.

CAPUT I.

Paulus et Sylvanus — imminere.

[Hrabani Mauri *opp. ib.* p. 487, C—H; 488, A].

hanc præscriptionem epistolæ faciens [487, C].

sæpe est consuetus, *ib.*

quod et ipsum augmentum habet gratiarum actionis, *ib.*

vobis vero qui patimini, F.

et ministrorum fortitudine; cum angelis enim virtutis venturum dixit; et tormentorum specie, flammam enim ignis dixit; asserens vero et de illis qui sunt tormentis subjiciendi, ait eos qui non noverunt, G.

pœnas luent interitus æternos, *ib.*

interitus sunt et exterminii perditione proficientes, *ib.*

vult enim dicere quoniam secundum, H.

futura fruemini gloria [488, A.]

ut in eadem persisterent sententia, in hisce visus est, *ib.*

CAPUT II.

Rogamus — dies Domini [488, B].

moveamini a sensu vestro neque terreamini, neque, ib.

neque per epistolam quasi ex nobis, quasi quia instet dies Domini, *ib.*

Adveniente —dicebam vobis [488, D, E.]

et congregationem nostrum tunc ad cum futuram, D.

nolite persuaderi (3), *ib.*

in templo Dei ut Deus sedeat, ostendens se quoniam est Deus, ib.

sicuti et in illo homine qui pro nostra salute sumtus est Deus Verbo omnia perfecisse videtur. Tentabit enim, *ib.*

Addenda et restituenda :

Deinde adjicit *et nunc quod detinet satis, ut reveletur in suo tempore.*

Quidam dixerunt Spiritum gratiarum hoc in loco dixisse Apostolum : *Et nunc quod detinet.* « Eo quod tunc, inquit, ille videbitur, at ubi Spiritus gratiæ ad plenum destiterit, et perficere inoperationes in aperto cessabit. Sed hoc mihi non videtur esse apte dictum; eo quod cessaverunt ex multo jam tempore inoperationes Spiritus. Si vero quis voluerit dicere non cessasse : eo quod ab aliquibus adhuc per orationem fiant aliqua, licet fiat raro; secundum hunc igitur modum neque cessare ... assero : eo quod neque deficere ad plenum sancti umquam poterunt. Erunt enim et tunc qui non suscipient ejus doctrinam, qui et clari erunt contemplatione pietatis, decertantes adversus eum. Dicit autem quod nunc detinet, eo quod diabolus, etc. (4).

Dicit autem quod — tunc apparebit ille [488, F].

Tantum qui tenet nunc, teneat usque tunc de medio fiat. Et tunc revelabitur iniquus. Hoc enim ait : at ubi definitio Dei quæ ejus prohibet adventum, cessabit, tunc apparebit ille [488, F].

Intendendum vero — facere possitis [489, D—H].

quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris ejus, et destruet in apparitione adventus sui [489, E].

in his qui pereunt, ut omne quidquid injustitiæ plenum est operetur; et seducat eos qui perditione digni sunt : *eo quod charitatem veritatis non receperunt*, F.

et propter hoc mittet eis Deus inoperationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed complacuerunt iniquitati, ib.

intendent seductioni, *ib.*

(1) *Fuerant*, ibi locus uni voci vacuus : in editis quoque hiare quid videtur. Excidit forsan : *illata*, quod vetusta quædam manus in codice corbeiensi ad marginem reposuit. — (2) *Meliores sui* editi; eadem vetusta manus in codice hæc duxit expungenda.— (3) *Persuadere*. Si editis credas, ista Hrabano; si codici, Ambrosio; si prolegomenis, Hilario ascribenda. — (4) *Diabolus*, hanc pericopen tetigimus in *prolegomenis*.

secundum præsentem vitam hanc prospere consoletur, *ib.*

CAPUT III.

De cætero patres — illi est sermo [490, A, B, C].

et ut eripiamur a pravis et pessimis hominibus [490, A].

et custodiet a maligno, *id.*

præcepimus autem vobis, B.

non quia habemus potestatem, sed ut nos formam demus, D.

Quod apertius — confundatur [491, D—G].

ut ne de vita aliena, D.

illa operarentur, quæ, *ib.*

Ad sustentationem. — Et quoniam illi [*ib.* D—F].

sed otiose quæ, F. *Addendum :* propositum cum quo tribuitis. Et iterum ad illos vertit suum sermonem : *Si quis vero non obaudit verbo nostro per epistolam.* Ut dicat : « verba quæ per epistolam loquimur, hoc est, per litteras, hunc notate, et nolite commiscere ei, ut erubescat, » hoc dicit quod et in superioribus dixit : « excludite eum et a colloquio vestro ; » et docens eos cum modestia id facere, et non odio. « Et non tamquam inimicum illum habeatis ; sed *admonete ut fratrem.* » Hoc, inquit, *ib.*, G.

Deinde orat — suadeatur [491, H; 492, A].

Hoc idem significantes [492, A].

VII.

TRACTATUS EJUSDEM HILARII IN EPISTOLAM AD TIMOTHEUM I.

SUMMA RERUM PRÆCIPUARUM.

Hanc epistolam ad Timotheum, dum Ephesi degeret, Apostolus scripsit, in tres quasdam partes dividendam : primam de ecclesiastica hierarchia, secundam de re dogmatica, tertiam de vitæ christianæ præceptis, « quæ omnia, meo judicio, subdit interpres, cautissime episcopos ediscere conveniebat. »

PARS PRIMA.

CAPUT I. Timotheus suadetur ne nimis attendat Judæis qui multam expendebant sollicitudinem, ut ostenderent Christum neque ex Abraham, neque ex Davidis generatione descendere ; eamque ob rem vetustissimas et infinitas intertexebant genealogias. Hilarius, quo ipse expeditius inde evadat, ad ea quibus in sua Evangelii expositione has dissolvit ambages, diserte remittit. Hymnum esse insinuat quæ Paulus Regi sæculorum Christo cecinisse, more psallentium, videtur.

CAPUT II. Totum est de re liturgica ; quid nempe sint obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarumve actiones, quæ virorum, quæ mulierum preces diversave in ecclesiis munia, aut loca semotim discreta.

CAPUT III. Multus est interpres, nec nimius cuiquam antiquitatis Christianæ studioso, dum fusius et luculentius quam veterum quisquam, omnia quæ ad episcopos sui coævos, sive eligendos, sive ordinandos, sive moribus ornandos et disciplinæ studio censoria quadam auctoritate profitetur (1). Errorem quemdam simul et consuetudinem pravam impugnat. Nonnulli enim ex Apostolo perperam inferebant ab episcopatu arcendum quemcumque bigamum, licet uni junctus uxori, mortua altera, cum utraque honeste vixisset. Forsan ex illa minus cauta sententia segnior quædam consuetudo, tunc temporis haud infrequens, inoleverat ; qua ad episcopatum ii eligerentur statim post baptismum, qui unam quidem agnoverant uxorem, etiamsi pravissime pluribus commixti fuissent mulieribus. Hinc Noster dolet in Ecclesia crebrescere episcopos eo superbiores, quo minus docti ; eo pejus et citius perversi, quod neophyti ; ideoque ab ethnicis etiam tum frequentibus despecti usque et contemtibiles ; doctrinam autem episcopi, vel aurea illa ætate florentis, negat esse « in longa verborum prosequutione, quam perpauci solent implere ; » quin immo eam potius esse in qualiscumque copia sermonis « quo in communi et singillatim dogmata pietatis instruere queat. » Neophytus vero non is est prorsus qui juventute viget, ut perperam quidam existimaverunt ; juvenis enim Paulus vocatus ad epi-

(1) Quæ in hac et duabus sequentibus Epistolis noster habet de episcopis et presbyteris, prima quidem lectione paulo duriora, ea duximus inter *prolegomena* cum nonnullis animadversionibus esse fusius exponenda, cæterisque conferenda ejusdem ævi testimoniis.

scopatum animarum est; junior, Timotheus. Sed qui nuper credidit, qui nupera fide fuit plantatus, eum ipsa vox clamat vere νεόφυτον; eum sive Apostolus, sive doctor ipsius interpres a pontificatu impediendum jubet, ne, repente doctor evadens, temera tumeat superbia; ne ad vetera recurrat, citius mutatus; ne facilius in laqueos diaboli ruat præceps. Baptismus quidem peccata remittit; virtutem vero nondum gestam non operatur. Peccato vel remisso, necessaria nihilominus est boni nominis fama, qua vel ethnicis episcopus commendetur. Hæc sunt Pauli decreta, hæc Pauli legislatio, quam non solum vult episcopis aptari, sed et presbyteris competere. Quid quod asserit utrisque episcopi nomen olim assertum? ita tamen ut ab omni ævo liqueat alium ab alio plane distinctum, hunc ecclesiæ precario ministrantem; illum civitati et universæ quandoque provinciæ invigilantem, habentemque perfectam dispensationem et auctoritatem ministerii ecclesiastici. Obtinuit porro ea lex, qua suus cuique civitati et unus esset episcopus; primis vero temporibus, uti etiam nunc, ait interpres, fit in occiduis his partibus, per singulas provincias duo, ad multum tres fiebant episcopi. Defunctis vero apostolis, eorum successores, quum miraculorum virtute, gestorum magnitudine infirmiores sibi viderentur, ejusdem nominis reverentiam declinantes, divisa cum suis ministris habuere nomina, officiaque; ipsi posthac episcopi nuncupati, istis vero proprio presbyterii titulo designandis.

Eadem hac rerum copia interpres promulgat Pauli leges de diaconis et diaconissis; cur vero de subdiaconis et electis sileat Apostolus, eam illi causam fuisse existimat, quod functiones hujuscemodi postmodum in Ecclesia adjectæ sint. Eadem est causa cur ante altare ordinationem non assequantur; mysterii enim implent ministerium soli presbyteri et diaconi; cæteris sive lectionum officia, sive luminariorum sollicitudo, sive eorum quæ ad diaconos pertinent præparatio deputatur. Obiter emicat ὁ σεμνὸς Hilarius, dum Ecclesiam Dei vivi, columnam et firmamentum veritatis suspicit; « in qua nempe pietatis dogma necesse est salvari; in qua quibuscumque fideliter manentibus, ita illibatum utique permanet dogma pietatis, ut aversis ab ea necessario vacillet. »

PARS SECUNDA.

« Eo quod Ecclesia columna et firmamentum veritatis vocatur, Apostolus optimum esse existimavit dogmaticos inserere sermones. » In primis magnum pietatis sacramentum edisserit; scilicet dogma de Christo Deo instruit adversus Cerinthi deliria ac Simonis magi.

Caput iv. Tum Carpocratis, Marcionis, Valentini, Manichæi errores circa escas et nuptias, Apostolus prophetice antevertit, eosdem vero Hilarius perinde ac si cum postrema gnosticorum fæce cominus adhuc impengendi periculum esset, revincit; nunc siquidem eorumdem hæreticorum flagitia, quæ multos latent, detegit; nunc omnem Dei creaturam asserit esse bonam, escasque cum gratiarum actione licitas; nunc demum apocryphos reprobat libros, « ineptis anilibusque fabulis scelestiores,» utpote omni conspurcatos immunditia: hæc ergo præcipiunda, hæc docenda sunto.

PARS TERTIA.

Caput v. Quæ Apostolus monenda nuntiat circa seniores et juvenes, anus et juvenculas, paucis explanantur; multo prolixiora quæ de viduis; quas certa sub lege decet ab Ecclesia nutriri: ea nempe, ut aliunde ali nequeant, ut moribus ornentur, ut ante sexaginta annos in ordine viduarum non recipiantur, ut vel ætate, vel virtute sint vere viduæ et rite velatæ; ut caste sive cum uno, sive cum secundo vixerint marito; ut otiosæ ac curiosæ Ecclesiam, dum laborare possent, non gravent, nec locum diabolo dent; nubant vero potius quam urantur, melior quamquam sit pars virginum ac Deo devotarum.

Caput vi. Ad monita revertitur singulis danda, tum servis nempe et dominis, tum languentibus circa quæstiones et verborum rixas, tum pauperibus et divitibus; epiphonematis instar, aut quasi summam totius Epistolæ acclamationem, inserit iterum hymnificam Regi Christo doxologiam. [Hrab. Maur. loc. laud.]

LECTIONES SELECTÆ QUÆDAM ET LOCA EDITIS ADDENDA.

I.

Incipit argumentum. Sanctus Apostolus — expressum esse videtur [Hrabani Mauri *opp.* t. v. *comm. in Epist.* Pauli lib. XXIII. 492, C, D].

CAPUT I.

Paulus Apostolus — recipiente [492, F; 493, 494, A, B].

quod et facito, commissum sibi opus expediens [493, A].

beato Paulo consuete illud loquelæ studium adhibente, *ib.*

nam quia tunc mala erant de hisce verba, D.

ad David utrique venerunt, E.

quæ emendare eum fidelibus videbat, *ib.*

qui nesciunt eam abuti; si vero quis eam abusus fuerit, sicut convenit, *ib.*

justo lex non est imposita, iniquis autem et insubditis, impiis et peccatoribus, sceleratis contaminatis, G.

ergo illis qui peccant necessaria est, *ib.*

surgit in incorruptione... surgit in gloria. Evangelium vero gloriæ vocat, H.

prout potestis, caventes a peccato, *ib.*

qui primum eram blasphemus, ib.

Et postquam de se — incipiens tali modo [494, C-H; 495, A].

quoniam Christus Jesus venit in mundum, ib. [494, C].

quum sint peccatores propter suam infirmitatem, D.

Regi autem sæculorum incorrupto, E.

tamen et hymnis nullum nomen, ib.

qui talia docere volunt, *ib.*

in subsequentibus ostendit. *Addendum :* Postquam autem reddidit hymnos, adjicit, F.

permane ergo firmus, G.

consequentem eligent istæ gratiæ, *ib.*

ostendens quanta sit nocibilitas, *ib.*

CAPUT II.

Obsecro igitur — liberari postulabat [494, A—C].

sibi existentes [496, D, E].

deo orationi assiduæ factum viduæ assimilavit [494, B].

nam quia dixit, *ib.*

sed et ille mediator — erga Deum [496, F; 497, B].

Similiter autem et mulieres fieri debent [497, C—H].

homo Christus Jesus. Sed et ille mediator, F, G.

inque viros dividens [497, A].

volo, ait, *orare viros in omni loco extollentes manus sanctas, sine ira et disceptatione, ib.*

largitorem. Deinde dicens, B, C.

cæterorum causa, de quibus, C.

in habitu ornato, ib. et D.

quando et prophetasse divina gratia digniæ existimabantur, E.

non modicam docendi, *ib.*

infra domesticis parietibus [*aut*, *ex correctione vetusta,* infra domesticos parietes], *ib.*

sicque sexus, Ecclesiam dividens, memoratus est semotim quidem virorum, semotim vero mulierum, H.

ut dixi pro communi omnia disputat utilitate, *ib.*

CAPUT III.

Fidele verbum — permanserit [498, A — 502, F].

Evidens est quoniam in opere sancto producitur in medium, pro aliorum necessitate, et utilitate functionem assequens. Hinc demiratione digna est hoc in loco providentia beati Pauli, quoniam dixit : *nemo concupiscat* [498, A].

hoc differenter quidam acceperunt, D.

ut idem opinantur, E.

optimum est, ut existimant, *ib.*

usque ad illam naturæ motus sistens, G.

utrisque unam legem visus est depromsisse, evidens est quod unum inquit utrisque, *ib.*

Nam hujusmodi ratio magis in eventu consistit, *ib.*

conviventem sibi uxorem, *ib.*

quod deberent uni tantum, H.

nam plenarie sensum [499, A].

Addendum : nam et illa quæ baptismi sunt, frequenter eventu fieri solent, aliter assequutus, ob infirmitatem aut ob aliam aliquam occasionem, in infantia baptismi gratiam; aliter vero post senectutem longævam, B.

valde fatur quidam hoc in loco, F.

Addendum : adhuc et ad præsens illos qui baptizati sunt fideles vocamus : plurimis vero in partibus neque christianos vocant eos qui non perceperunt baptisma, G.

qui magna de se sapere est annisus, fide vel baptismatis [500, B].

quod possent talia agere, aut aliis — diligentiam adhibere [quibus] sunt præpositi, E.

ne facile redeat in deterius, *ib.*

electum fuisse invenimus, F.

quin hoc officium sumerent, *ib.*

et hoc notavimus in epistola ad Philippenses scripta; in ea epistola scribens Apostolus episcopis et diaconibus, dixit, F.

discreta sunt nunc nomina, G.

non hujus ecclesiæ creabantur episcopi, H.

Addendum : indeptus, curet ecclesias universas, et ad ecclesiasticam functionem, ubi deerant clerici, ordinabat, et quæcumque causæ duræ apud illos accidebant, dissolvebat eas, simul et verborum doctrinæ corrigens eos, et durissima peccatorum delicta, repropitians Deum, dissolvere per gratiam videbatur [501, A].

repleti autem sunt non modo civitates, *ibid.*

et ab iisdem, id est, presbyteris, presbyteri nomen reliquerunt, *ib.*

facti sunt vero et ampliores, B.

Restituendum : In primis enim per singulas provincias duo aut multum tres fiebant episcopi quod etiam in partibus occiduis (1) non ante multi temporis spatium plurimis provinciis custodire videbatur : in aliquibus vero et usque ad præsens id inveniet custoditum : tempore vero promovente, non solum per civitates, sed et per singula loca in quibus nec adeo necessitas flagitabat ut ad hanc functionem explendam ordinarentur, B.

de illis qui tunc presbyteri gubernabant, *ibid.*

omnia quæ ad virtutes, C.

habentes mysterium fidei, D.

fidei mysterio ministrantes, ut dicant dogmata pietatis, *ib.*

fortuitu in ministerio producatur, *ib.*

ita et non publicent illa, E.

sed provisores sibi in futuro sæculo, F.

gradum sibi ipsi bonum acquirent, *ib.*

adjuvant eos qui eum assequi voluerint, G.

possunt integram reservare, contulerit nobis, *ib.*

in hoc pietatis est necesse dogma, H.

qui si, secundum ut conveniens est, non conveniet demirari si neque subdiaconum, *ibid.*

alii vero infra diaconium illa præparant [502, A].

magnum est pietatis mysterium, B.

nam illo in tempore contra pietatis doctrinam dogma Simonis magis pullulare (2) videbatur, C.

Deum apparuisse in carne, *ib.*

siquidem et habitatione divina digna non fuerit, *ib.*

quæ secundum Christum celebrabantur, D.

in hypocrisi mendaciorum, cauteriatam habentium suam conscientiam, F.

et cætera. Evidens quidem, G.

spirituum alienorum seductiones, H.

quoniam dixit : *in hypocrisi mendaciorum, ib.*

multum vero pietati contraria eos qui, *ib.*

qui enim de castitate se disputare simulant, omnem spurcitiam in se perpetrare inveniuntur : evidens est quoniam talia facientes non integram possunt habere conscientiam ; contraria enim specie suorum sermonum sibi ipsi conscii sunt [503, A].

sicuti et in præfatione notavimus, *ib.*

sequentiam dictorum reliquit imperfectam, B.

quasi quod hunc possit etiam illud cognosci, quoniam incusat eos, *ib.*

dicens sententiam quam et incusat, *ib.*

proponant *quæ Deus creavit ad fruitionem cum gratiarum actione, ib.*

impium est incusare eas, nullam de cætero gratiarum actionem subrelinquentes, *ib.*

non dixit absolute *hominibus :* et quidem omnibus hominibus similiter usus escarum propositus esse videtur, *ib.*

siquidem et talia dicere usurpant pro largita sibi re, C.

eo quod non sint bene factæ, *ib.*

ad hoc facta. Adjecit autem, C-D.

doctrinæ quam subsequutus est, F.

doceat, adjiciens, *quam subsequutus es*, hoc est, hæc quæ frequenter, *ib.*

ut doctrinæ immineat, f. *ib.*

vel leviter intendat, dicens : *profanas autem et aniles, ib.*

(1) *Occiduum* agnosce auctorem. — (2) *Sin minus magis pullulare.* Cod. prima manu; eadem lectio absurda in editos irrepsit. Correctio hæc sane insignis, veterem διορθωτήν Corbeiensem iterum commendat.

Adjecit iterum—assequuntur [503, D, H].

in posterioribus ait dicens, quoniam voce [503, G].

vitam assequuntur. *Addendum :* et dictum suum confirmans, adjecit : *fidele verbum et omni acceptione dignum* [503, H].

V.

Hoc est : vera — properato [504, B, C].

in hoc allaboramus, et exprobramus; quoniam speravimus, B.

nemo juventutem tuam contemnat. Noli autem, *ib.*

neque paveas quin cum auctoritate doceas, *ib.*

sed forma esto fidelium, C.

quæ dici oporteat, *ib.*

quo secundum ut condecens est, *ib.*

noli doctrinæ dignitatem propter ætatem dimittere tuam, *ib.*

Deinde ex generalitate — conveniat [504, E, G].

CAPUT V.

Seniorem — facere poterit [504, H; 505, F].

usque dum veniam, intende lectioni, doctrinæ [504, E].

sive consolationem (collationem?) illam commonitionum, quæ ex aliquibus accidentibus fieri solet, quam interdum et in communi facere est necesse, vel maxime quum in illam narrationem inciderimus, quam singulis exponere res ipsa compellat, E.

perque impositionem, F.

ista vero consuetudine etiam nunc usque agitur, G.

intende tibi ipsi et doctrinæ, ib.

permane in illis : hoc enim faciens *et teipsum salvas, ib.*

quoniam conveniat te totam, *ib.*

seniorem ne increpaveris, H.

adolescentulas, ut sorores [505, A].

divisionem sexuum fieri et ætatem (1).

consilium erga personas memoratum, B.

ut ne ob affectum, *ib.*

non aliquis sponte mulierem despiciens, *ib.*

et diligimus propter naturæ propinquitatem, et cavemus aliquid, *ib.*

quod in communem congregationem Ecclesiæ, C.

et primum quidem in communi naturæ adorsus est divisionem, *ib.*

sicque communem ad ŏmnes, *ib.*

qui Ecclesiæ ministerium, D.

discent primum (2) *propriam domum colere... hoc enim acceptum est in conspectu Dei,* E.

permaneat in oratione et deprecatione nocte ac die, F.

quæ autem in deliciis est, viva mortua est, ib.

nec autem ultra maritali, *ib.*

facere poterit. *Addendum :* et volens Timotheum erga talem sollicitudinem incitare, adjicit : *Et hæc præcipe,* ut...

Deinde adjicit — emendationem [505, H; 507, F].

quia veræ viduæ [506, B].

quæ non contemplatione virtutis sese adscribi inter viduas cupiebant, C.

et ætate quidem eo quod, *ib.*

ab ecclesiastica eos excludi diligentia, *ib.*

ita ut egentes penuria contemnantur ea ratione qua secundo fuerint, D.

si filios enutrivit, ib.

qua promissum suum quod Christo promiserunt, spernendum esse existimaverunt, F.

properant horum dicta ad illos deferre, et illorum ad istos, *ib.*

ut juventutis nupserit, erga plurimam sollicitudinem occupatæ, possint compescere, H.

maledictionis gratia [507, A].

jam enim quædam conversa est post Satanam, ib.

omnem dissimulationis occasionem, *ib.*

post senectutem erunt virginitatem professuræ, *ib.*

justum est memorari illorum qui, B.

(1) *Ætatum,* forsan. Editi *per ætatem.*— (2) *Discat.* edit. Vox quidem illa *discant*, nedum temere videatur injecta, præcipuam argumentandi materiem expositori dedit, *discant* nempe *primum* filii viduarum eas alere.

tantum videtur Paulus distare, ut et ab ipsa professione prohibeat tamdiu, quamdiu quis plurimam virtutis diligentiam in conversatione sua ostendat. Deinde adjicit et aliud. *Si quis fideles habet viduas, subministret eis, ut non gravetur Ecclesia, ib.*

de talibus sustinere cogatur, *ib.*

si autem matrem habent, C.

relinquere se verbum doctrinæ et ministrare, D.

bovi trituranti os non allegabis, et dignus est mercenarius mercede sua. Hæc diligentia, E.

peccantes coram omnibus arguantur, F.

ad aliorum correctionem, *ib.*

timorem esse dixit, *ib.*

Deinde omnibus — infirmitates [507, H; 508, A].

terribiliter adjicit: *testificor in conspectu Dei et Domini Jesu Christi et electorum angelorum, ut hæc custodias nihil faciens secundum declinationem, ib.*

CAPUT VI.

Quorumdam hominum — tristitiis [508, B-H; 509, A-D].

similiter et bona opera [508, B].

vult dicere quoniam sicut delinquentium, *ib.*

a multis ignorari. Post hoc adjicit et de servis [508, C, D].

beneficiorumque participes, F.

si quis, inquit, aliquid aliter docet, G.

et non intendit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi et doctrinæ, quæ secundum pietatem est, elatus est; nihil sciens, ib.

ergo et vane docere promittunt, *ib.*

ex quibus fiunt invidiæ... contentiones hominum corruptam mentem habentium, fraudati a veritate, H.

illa agentes quæ ab illis fieri vident, *ib.*

omnia lucrorum causa et redituum facere annituntur [509, A].

despectus enim pecuniarius facile illa, *ib.*

verum quia nec auferre possumus, ib.

relinquimus in mundo. Superfluum enim, B, C.

desideria multa, quæ secundum intellectum sunt et nociva; *quæ mergunt homines in exterminium et perditionem, ib.*

radix omnium malorum est cupiditas pecuniaria, D.

nihil indecens : [*post hæc irrepsit in editos glossema*, malum nullum est, *ib*].

Tua autem, o homo Dei — quæ sibi sunt scripta [509, F-H; 510, A].

insequere autem justitiam, pietatem [509, F].

hoc enim dicit : vocatus ob hanc vocationem, confessus et pietatem, G.

sub Pontio Pilato, confessionem custodire et mandatum, H.

et lumen habitat inaccessibile, quem vidit hominum nemo, neque videre potest, cui honor et potestas æterna. Amen. — Ib.

ad confirmationem futuræ inversibilitatis [510, A].

in immenso quodam lumine et inaccessibili persistat, *ib.*

Adjicit vero — recipiant [510, D, E, F].

in Deo qui præbet nobis omnia ad fruitionem [510, D].

percipient in futuro sæculo mercedes magnas, pro quibus — nam et mercedes percipient tales, quæ nullam unquam poterunt, *ib.*

Dicens autem de divitibus — *gratia tecum. Amen* [511, E, F, G].

O Timothee, commendatum custodi [511, E].

VIII.

TRACTATUS EJUSDEM HILARII IN EPISTOLAM AD TIMOTHEUM II.

SUMMA RERUM PRÆCIPUARUM.

Argumentum. Locis et temporibus variis geminas Hilarius refert ad Timotheum epistolas; a Paulo enim morituro hæc posterior ad discipulum, ut commoriatur communi passione directa.

Caput I. Hortatur ergo eum ut imperterrita mente fidem profiteatur, ex avita religione, ex pontificatus dignitate, ex Apostoli exemplo, ex ipsa Asianorum quorumdam apostasia.

Caput II. Hortatur eum ad vaferrimam hæreticorum propaginem omni ope exstinguendam, quorum scilicet fraude, Simonis nempe et asseclarum, Apostolus eadem ac malefactores sustinet; hac vero spe nixus fore ut qui ignominiæ, idem et gloriæ Christi particeps efficiatur.

Caput III. Hortatur eum ut eo abundantius prædicet, quo plures huc illuc cursitent pseudo-apostoli, propiusque immineant novissimorum temporum pericula.

Caput IV. Hortatur demum ex interminatione judicii Dei, suique ipsius martyrii denuntiatione.

LECTIONES SELECTÆ QUÆDAM ET LOCA EDITIS ADDENDA.

I.

Argumentum. Epistolam Pauli — explanato. [Hrabani Mauri *opp.* t. v. *Comment. in Epist. Pauli,* lib. XXIV; 512, A-D.]

in fine scribit *Tychicum misi Ephesum* dixisset utique *ad te*, si Ephesi adhuc Timotheus moraretur [512, A].

ante Neronem ductus, B (1).

ex sententiæ ejus laxatus est auctoritate: eo quod nihil ab eo crimine dignum, *ib.*

tradere properabat. *Addendum :*

post illud vero secundo Romam adveniens: præcepto Neronis, contemplatione pietatis, capite plectitur, eo hic tempore quando et hanc epistolam Timotheo ab urbe Roma scripserat. Et illud, C.

sed quasi qui sufficientes, *ib.*

ea quæ ad aliorum pertinent utilitatem expediret cum omni, *ib.*

in fine vero epistolæ, interna illa quæ secundum se sunt, insinuat, D.

CAPUT I.

Paulus apostolus — assequuti sumus [512, G; 513, A-G].

a parentibus ad eumdem descenderat [513, A].

spiritum timoris, sed virtutis, et charitatis, et pudicitiæ est, B.

cogitationibus (1). — Deinde ad verecundiam, B-D.

ne ergo erubescas, D.

ita quia per passiones, *ib.*

secundum promissionem vitæ, E.

sicut autem illic secundum, *ib.*

quæ omni libera est corruptela, F.

prædicator et Apostolus et doctor gentium, *ib.*

decet non erubescere, G.

potens est commendatum custodire, ib.

Formationem habe — adjicit [513, H; 514, A].

formationem habe doctrinæ [513, H].

bonam commendationem custodi, *ib.*

ex quibus est Phigelus [514, A].

CAPUT II.

Tu ergo, fili mi — indumentum [514, B-D].

tu ergo, collabora, C.

scito quoniam qui in voluntate omni in militia sua probabiles inveniri desiderant. *Si autem et in agone quis decertat*, D.

equidem athletas coronas assequi impossibile est, si non solitæ athletæ disciplinæ

(1) *Ductus.* Tacito auctoris nomine, aliena posthæc inseruntur in editis, usque ad hæc : *deinde.*

intenderent (1), et in ejus perstiterint legibus, *ib.*

Laborantem agricolam — subjecto capite [514, G; 515, A-G].

oportet primum de fructibus participare [514, G].

laboro usque ad vincula, quasi male factor, H.

si caro vera ratione non fuisset sumta, *ib.*

fidele verbum si enim commortui [515, A].

secundum æquam partem et ipse a nobis negatus, noceri adjicit, B.

ille vero nulla ex parte nocetur, *ib.*

noli verbis pugnare, in nihil utile est, nisi in subversione audientium, ib.

hæc commone, testificans, ib.

festina te ipsum probabilem, ib.

ad nocivitatem multorum. Sunt excogitata repelle, C.

existimare, etsi secundum pietatem quam et in succensionem aiunt nostram constare, *ib.*

primum autem fundamentum Dei stat — novit Dominus qui sunt ejus, D.

qui invocant Deum ex mundo corde, E.

stultas et indoctas quæstiones, ib.

operam suam expendere cupiunt, F.

adversarios impossibile est, *ib.*

CAPUT III.

Hoc autem cognosce — oportet fieri [515, G; 516, A].

periculosa exaggerans adjicit, G.

ut lites inter eos commoveant, H.

Unde optime adjicit — assequuntur [516, C-G].

sunt qui se mergunt in domos, — coacervatas peccatis, C.

consolans vero eum memoria, *ib.*

diu se occultare, D.

non secundum unam eamdemque rationem, E.

qui probare sufficiunt veritatem, dixit, non proficere eos qui in principio frequenter multi homines de illis nescientes specie eorum ac schemate solo inescantur, qui, tempore currente, necessario dogmatum eorum subversionem cognoscentes abire ab his poterunt, *ib.*

Omnis scriptura — in sequenti capite [517, A].

CAPUT IV.

Testificor ergo — implebam [517, B, D].

sufficiens sit omni prospicere utilitati, A.

rationem redditurum, non pro aliorum arbitrio, D.

implebam — *addendum :* et quæ talium laborum merces? *De cætero* reposita est mihi justitiæ corona — bene, justitiæ, E.

Adventum ejus. Itaque, [E, F].

Itaque propositum est — conmemorandum [517, G, H; 518, A-C].

si non eam etiam in tempore pacis, prout oportet salvare quis deproperaverit, F.

Galatiam vocas quos nunc nominamus Galleas (*corrigitur* Gallias), G.

qui nunc dicuntur Galatæ, *ib.*

hos non ad similitudinem Demæ, *ib.*

discessisse a se memoratus est, aut in deterius versos, *ib.*

insinuarem dogmata [518, B].

(1) *Intenderent.* Quam misere inversum sensu, mendisque deturpatum editi hunc commentarium exhibeant, vel ex hoc loco quisquis æstimet velim, sic se habente : *Et quidem ad beatas coronas assequi impossibile est, si non solum ad lætitiæ disciplinam intenderent.* Codex ipse, haud ita bene : *non solet.*

IX.

TRACTATUS EJUSDEM HILARII IN EPISTOLAM AD TITUM.

SUMMA RERUM PRÆCIPUARUM.

ARGUMENTUM. Eadem est in multis ad Titum epistola ac ad Timotheum prima, eo tantum discrimine differens, quod Apostolus Timotheo latius et cautius in omnibus scripserit.—« Unde, ait interpres, compendiose eam explicare annitar, moris siquidem nostri est, ut non *absolute* prolongemus narrationem, quando sufficienter sensus veritatis in paucis poterit explicari.»

CAPUT I. Relicto igitur apud Cretenses Tito, qui «quos Apostolus sermone domuit, signisque ac fide emollivit, et vernaculi Jovis ab aris ad Patrem et Christum adduxit, » eorumdem ille nascentem Ecclesiam confirmaret, ipsi ostendit qui presbyteri, qui episcopi sint ab eo ordinandi : nec adeo interpres sua regerit, quin subinde habeat plura, maxime quæ in editis desunt, notanda. Sedulo in primis investigat unde Apostolus allegaverit quædam de Cretensium indole proverbia.

CAPUT II. Monita, quæ jam pluries, iterum de variis conditionibus explicantur.

CAPUT III. Dum quid Cæsari reddendum ex Apostolo Noster interpretatur, respicere videtur civiles Galliarum turbas quæ, sive ob Bagaudarum novissimos tumultus, sive ob variorum ducum in imperatores sub Constantio et post Julianum rebelliones, sive ob curialium fisco tributisque nimiis obrutorum desperationem, per multas civitates exarsisse traduntur.

LECTIONES SELECTÆ QUÆDAM ET LOCA EDITIS ADDENDA.

I.

Argumentum. Beatus Paulus — explicari [Hrabani mauri opp. t. v, Comm. in Epist. Pauli lib. xxv, p. 518, D, E].

CAPUT I.

Paulus servus Dei longam — promiserat, [519, A.]

Paulus servus Dei, apostolus autem Christi Jesu, secundum fidem electorum Dei, et cognitionem veritatis quæ secundum pietatem est, in spe vitæ æternæ, quam promisit is qui non mentitur Deus, ante tempora æterna, manifestavit vero temporibus suis verbum suum in prædicatione, quod creditum est mihi, secundum imperium Salvatoris nostri Dei, Tito carissimo filio secundum communem fidem [c. I, v. 1, 4], C.

Hujus rei gratia — insinuat [520, C, D].

promiserat. *Addendum :*

« In opera vero nunc produxit per adventum Christi, quando optime se rem habere existimavit; quem etiam et pro omnibus suscitavit; quod et cunctis cupiens manifestare, doctrinam mihi de hisce commisit; ut cum sollicitudine et celeritate percurram diversas provincias, et impleam mihi promissam doctrinam. » Hic enim est sensus interjectionum. Nam beatus Paulus, ad exhortationem Titi, causam sui apostolatus necessarie voluit insinuare. Nam quod dixit, *Tito carissimo filio, secundum communem fidem;* hoc est, « qui secundum fidem meus es filius, secundum quod communis mihi factus es mihi, per meam doctrinam ad fidem accedens; » sicque consummans epistolæ [præscriptionem], incipit causam suarum explanare litterarum.

Hujus rei gratia reliqui te Cretæ ut ea quæ desunt corrigas [cap. I, v. 5]. Bene dixit quæ desunt; pietatis ratio omnibus erat tradita ab Apostolo : restabat vero ut dispensatio erga credentes impleretur; ita ut et ad consensum instituerentur per ordinationes ecclesiasticas.

Et quæ sit correctio necessaria, insinuat: *ut constituas per civitates presbyteros, sicut ego præcepi.* Sicut autem — superans [520, E, F].

commonitionis impleri officium, *ib.*

unius uxoris virum. Addendum :

Dictum est nobis hoc idem latius in illa epistola, quam ad Timotheum in primis dudum scripseramus, quare dixerit *unius uxoris virum :* et superfluum existimo ad præsens illa ipsa iterare. Nec autem evi-

denter de illis quæ hæsitantur compendiose quis poterit explicare : et omnia illa quæ ibi sunt scripta, hoc in loco ponere non esse censeo necessarium; quum possit illam ipsam partem epistolæ, quam ad Timotheum scripsimus, decurrens, virtutem ipsius negotii ad plenum cognoscere.

Filios habens (1) *fideles, non in accusatione luxuriæ, aut insubjectos* [v. 6]. Non reprobat patrum virtutem ex filiorum pravitate; nam nec Samuelem indignum sacerdotii faciebat filiorum pravitas; sed ex filiorum instituto patris studium probabile ostendere cupiens, ista edicit. Ideo dixit : *aut insubjectos*. Hoc est, si non filios suos ad idolorum culturam, aut ad lasciviam, aut in deterius proruentes dispexit; nec ullam vitæ eorum voluit facere correctionem, sed nec curam expendit; ut subjiceret eos sibi, aut, prout convenit, vitam institueret. Hoc etiam ad Timotheum scribens posuit, et hoc in loco similiter cupiens mores ejus examinari, qui aliorum proponendus est utilitati; si erga suos diligens fuit, erudiens eos de his quæ discere eos conveniebat: eo quod si talis habeatur, manifestum est quod diligentiam adhibebit etiam eorum qui ecclesiastico sunt juncti corpore, qui erga suos diligens fuit. Si vero suos dispexit, nec istis poterit diligentiam adhibere. Et ostendens quoniam necessaria est de hisce scrupulosa inquisitio, dicit :

Oportet autem episcopum irreprehensibilem esse, sicut Dei dispensatorem [v. 7] : cui enim sollicitudo injungitur, ut illa quæ Dei sunt dispenset, sine crimine esse eum convenit, ita ut aptus sit erga divinum mysterium.

Duo hoc in loco — adimplere [522, B, C].

Qui civitates peragrantes, sicut nunc episcopi, potestatem præbebant, C.

Apostoli dicebantur, contemplatione quadam (2) reverentiæ, quo quidem nomine se vocare grave existimantes, *ib.*

Poterat adimplere. *Addendum :*

Deinde ipsum episcopum designans qualis esse debeat, dicit : *non audacem :* hoc est non ferocem aut elatum; *non iracundum*, hoc est, [non] reminiscentem iram et per longi temporis spatia tenentem. Nam qui alios regere constituitur, si hanc habuerit minorationem, magno præditus malo; et jam in illis poterit nocere quibus præesse videtur. *Non vinolentum.* Evidens est, ebrium dicit, et qui nimietate potus delectatur. *Non percussorem*, id est, non cito increpantem, aut contumeliis afficientem ob nullam utilitatem. *Non turpilucrum* (3), non eum qui pecuniæ lucris inhiaverit.

Deinde dicens qualis non debeat esse, dicit et qualis debeat esse : *Sed hospitalem*, hoc est — arguere [522, H ; 523, A].

continentem, qui voluptatibus non delectetur [522, H].

et quod nihil prodest, si sit diligens erga doctrinam, *ib.*

ut non solum docere copiosus sit [523, A].

fultus veritate. *Addendum :* et quoniam necessarium est ut et hoc illi adsit, adjicit : *Sunt enim multi insubjecti, vaniloqui, et seductores, maxime qui de circumcisione sunt, quos oportet arguere, et qui totas domos subvertunt, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia.* Multi, inquit, *ib.*

Sunt enim multi — pecunias [523, F].

Ut cupiditatem pecuniæ expleant, *ib.*

Pecunias. Addendum: Hæc dicens, de illis qui ex circumcisione erant, qui subvertere, et seducere multos annitebantur, vertit sermonem suum ad illos qui ex gentibus crediderunt; vehementer eos arguens, quod multi Cretensium seductoribus intendebant.

Dixit quidam ex eis, quidam primus eorum propheta : Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri. Testimonium hoc verum est [v. 12]; « quoniam hoc de illis dicit Apostolus qui ex gentibus cre-

(1) *Habentes* cod. — (2) *Contemplatione quidem reverentiæ,* cod. — (3) *Turpilucrum.* Augustino nota vox in *opere monachor.*, c. XIII. Vetus quoddam glossarium græco-latinum ad hanc vocem αἰσχροκερδής reposuit *turpilucris.* Quæ in Vulgata prævaluere *turpis lucri cupidum*, uno forsan verbo legenda sunt, ut in Plautiano versu *Trinum.* I, 2, 63. Turpilucricupidum te vocant cives tui.

diderant, evidens est proprium autem eorum poetam, prophetam dicit, qui ista dixit; qui utique non fuerat ex Judæis, sed ex gentibus. Dictum est autem a poeta Cretensibus, eo quod derogare illis voluit; ea ratione qua promittebant se Jovis posse sepulchrum in suis ministrare, non homine existente Jove, ut poeta opinabatur, sed deo. Illi vero qui contra christianum dogma scripserunt, hoc in loco, dixerunt etiam beatum Paulum recepisse : eo quod justa ratione hæc poeta pro Jove adversus Cretenses dixerit : non intendentes, neque modum apostolici dicti, neque illud quod dixerit. *Testimonum hoc verum est* Non enim poema, neque poetæ vocem recipit : sed quasi proverbio quodam poetæ voce abusus : eo quod forte tunc idem in proverbio apud eos dicebatur; sicut et multa alia apud antiquos dici solebant, quod usu ipso a posteris in proverbium dicebatur. *Hoc*, inquit, *testimonium verum est*, hoc est : « Verum est illud, de Cretensibus dictum ab aliquo qui apud illos dudum magnus esse æstimabatur (1). Hoc idem assero, inquit, et ego de ipsis : eo quod dogmate veritatis nullam expendunt sollicitudinem : sed contrario intendunt mendaciis eorum qui ex circumcisione sunt, qui nihil verum docere eos annituntur. Quid ergo fieri debet illis qui tales sunt? Ob quam causam argue eos vehementer, ut sani sint in fide [524, H]. »

Ob quam causam — sententiam [524, H].

cessare sententiam. *Addendum :*

Deinde et adversus dicta eorum insurgens adjicit : *Omnia quidem munda. — Sed coinquinata est eorum et mens* [525, B].

sua perfidia. *Addendum :*

Et quoniam antiquam habere [jactant] se cognitionem; *Deum*, inquit, *confitentur se scire; operibus autem negant, quum sint execrabiles, et diffidentes, et ad omne opus bonum reprobi* [v. 16]. Negant, inquit, opere ejus cognitionem, dum legibus ejus nolunt obtemperare, neque aliquis de illis quæ conveniunt agere. Et dicens ista adversus illos.

Tu autem loquere quæ decent sanam doctrinam [c. II, v. 1], hoc illos qui veritatis sunt doce. Deinde generali exhortatione producit suum sermonem [525, F.]

CAPUT II.

Vult enim dicere — oportet [525, G].

Seniores sobrios esse, pudicos, castos, ib.

habere oportet. *Anus* [526, B].

in habitu decenti, ib.

optima. *Addendum :*

Et qua de causa dicitur : *ut pudicas*, inquit, *faciant adolescentulas diligentes maritos suos et filios; sobrias esse, castas, domos suas bene regentes, benignas, subditas propriis maritis; ut ne verbum Dei blasphemetur* [v. 4, 5]. Illæ etenim anus, si tales fuerint, poterunt etiam adolescentulas docere, ut et maritos suos diligant, et sobriæ sint, et filios diligant suos, sintque benignæ, et domos proprias optime regant, et ab omni malitia se superiores ostendant, obtemperantes suis maritis, ut non ex earum vita mala et ferocitate Dei doctrina blasphemetur. Tales facere credentes sibi et quæ dixit de illis : qui per ætatem sunt antiquiores, sive viri sint, sive mulieres memoratus est et de mulieribus, simul instruens, quales oporteat esse adolescentulas quæ etiam ab illis quæ per ætatem sunt antiquiores instrui debent, adjicit :

Juvenes similiter obsecro, sobrios esse [v. 6]. Sicut enim de illis dicens instruxit quales esse adolescentulas mulieres debeant, optime adjecit : *et de juvenibus* [526, 4].

Servos — exhibent suos [527, E].

Servos suis dominis subditos esse, ib.

Illis dicit quæ ad solum, *ib.*

Exhibeat suos. *Addendum :*

(1) *Magnus esse existimabatur.* « Integer versus de Epimenide poeta et ab Apostolo sumtus est; et ejus Callimachus in suo poemate est usus exordio, sive vulgare proverbium quo Cretenses fallaces appellabantur, sive furto alieni operis in metrum retulit. » Hieronymus hucusque, a quo plura hac de re disertissime notantur; quem videsis, una et Vallarsii notam erudite, ut ab eo solet, digestam.

Et ostendens quoniam pietati studentibus conveniens sit maxime vitam suam virtutibus illustrare sive senes sint, sive juvenes; sive servi, sive liberi; sive viri, sive mulieres : *apparuit autem* — præditus.

ut eripiat nos [528, A].

operibus præditus. *Addendum :*

Et sic ostendens ex Christi adventu et illorum quæ intentione facta sunt pietatis : eo quod apta sit illis maxime virtutum industria, siquidem et talia erga se futura exspectant, optime adjicit :

Hæc loquere et obsecra et argue, cum omni imperio [v. 15] arguere oportet; quæ ergo hæc se habentur, ista dico : ista doce, neque si opus sit, arguere graviter dubites eos qui dictis non suadentur : et quæ diffitentibus dixit, quos cum imperio arguere oportere dixit; adjicit : *Nemo te contemnat* — instituas [528, G].

CAPUT III.

Commone eos principibus — errantes [529, A, B].

Commone eos principibus et potestatibus subditos esse, dicto audientes [c. IV, v. 1]. Addendum necessarie post cæterorum doctrinam, adjecit quod oporteat eos etiam illis qui secundum præsentem vitam in sublimitate quadam sunt dignitatum, subditos esse, obtemperantes de quibus imperant : eo quod multi bonum quid facere se existimant, si contemnant eos qui secundum præsentem vitam præesse cæteris videntur, et maxime quando impietate quadam præditi esse videntur.

Deinde dicit eos qui pietati studere [529, A. B].

nec enim virtutis aut industriæ est, contradicentes contra eos esse, qui dignitatibus sublimati sunt, B.

sed abstinete ab omni contentione, *ib.*

sed et erga eos qui in plebeiorum sunt ordine. Et quia a principibus incipiens, ad cæteros suum vertit sermonem, *ib.*

fuimus enim — odiri [529, G, H].

insuadibiles, errantes, servientes concupiscentiis et voluptatibus variis, in malitia et invidia degentes, odibiles, odientes in invicem, ib.

volebamus audiri. *Cum vero benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus justitiæ quæ nos fecimus, sed secundum suam misericordiam salvavit nos per lavacri regenerationem et renovationem per spiritum sanctum quem effudit super nos ditissime per Jesum Christum* [v. 4, 5, 6] — videbamur [530, B].

eam quæ ab ipso est salutem, *ib.*

aderat autem nobis nihil boni, *ib.*

ut ejus gratia, justitiam assequi, *ib.*

videbamur. *Fidele verbum,* C, D.

Juvare possunt homines, *ib.*

Addendum :

Non ergo illa quæ virtutum sunt contentioni et liti deputari; et quia aliorum impietatem quasi opportunam occasionem contentionis se habere existimavit. Ideo omnia ista ad illud reddidit quod superius dixerat : *Commone eos principatibus et potestatibus subditos esse.* Hoc quia in loco omnem sensum conclusit; deinde sermonem suum vertit, de illis dicens, qui ex circumcisione erant : *stultas,* inquit, *quæstiones, et genealogias, et contentiones, et rixas legis devita, sunt autem inutiles et vanæ, ib.*

quæ illi consuete præferunt, E.

nocivitatem — *hæreticum,* 531, B.

Hæreticum hominem post primam correptionem et secundam devita, sciens quoniam perversus est is qui ejusmodi est et peccat, cum suo judicio damnatus est [*eo* (1) *quod nullum ex instructione fructum percipiat* [v. 10, 11].

In his consummans plenarium consilium suum.

Addendum : scribit de cætero, utpote carissimo discipulo suo. *Quum misero,* inquit, *Artheman ad te aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim, ubi et persistere decrevi tempore hiemali Zenam legis-*

(1) *Percipiat.* Hæc videntur ut in editis, sic in codice desiderari.

peritum, et Apollo velociter præmitte, ut nihil illis desit [v. 12, 13, 14].

Deinde jubet ei ut Zenam legisperitum et Apollo velociter præmittat, cum sumtu sufficienti; ita ut nulla parte indigeant. Evidens est autem quod et per hos scripsit ad eum, mittens eos et alia vice ad auxilium ejus et aliorum correctionem. Et quia Titus ex suis quod daret non habebat: eo quod virtuti studens, nihil possidebat; optime adjicit:

Discant autem et nostri bonis operibus præesse ad necessarios usus, ut non sint infructuosi. Eos enim fideles qui divitias mundi habent, rogat ut conferant, ut copiosam mercedem pro tali opere assequantur.

Post hoc vero dicit: *Salutant te omnes qui mecum sunt. Saluta eos qui nos diligunt in fide.* Salutans eum ex omnibus qui secum erant, scripsit etiam omnes salutare qui pro fidei familiaritate cum eo junctas amicitias habere videbantur. Et sic consueto fine conclusit epistolam, dicens: *Gratia cum omnibus vobis, amen.* Hoc est, tibi quoque et omnibus qui diligunt nos.

EXPLICIT EPISTOLA AD TITUM.

X.

TRACTATUS EJUSDEM HILARII IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

SYNOPSIS ARGUMENTI.

I. Scribendi ad Philemonem occasione exposita, — II. Excurrit interpres in quemdam longiusculum de solo argumento libellum, ut quanti valeat hæc epistola omnium brevissima ostendat. Duplicis generis sunt epistolæ Paulinæ, aliæ ecclesiis scriptæ, eæ communes; speciales aliæ, datæ privatis pro communi utilitate; has inter, quæ ad Philemonem. — III. Hinc recensitis quas hucusque explanavit, — IV. Multiplici capite quam sit utilis hæc epistola distinguit: primum tam his qui in Ecclesia præsunt, quam nonnullis sui temporis antistitibus eam maxime convenire docet; — V. Deinde commode satis ibi redargui quosdam effutientes nullam esse discretionem inter dominos et servos, divites et pauperes, principes et subjectos, — VI. Quin immo multo cum supercilio imperitantes omnibus omnino servis dandam libertatem. — VII. Ex eadem epistola infert quid intersit paritatis et discriminis mulieres inter et viros. — VIII. In hac demum, Pauli humilitas tantam in admirationem eum rapit, ut eo præ cæteris titulo autumet illam epistolam lectionibus publicis fuisse deputatam. — IX. Postremo per eam patet quanti sit æstimanda in sanctos impensa charitas.

I.

Argumentum Epistolæ quam ad Philemonem beatus scripsit apostolus Paulus in his habetur. Onesimus, servus Philemonis cujusdam, fidelis et religiosi viri, malum habens propositum, per fugam a suo discessit domino. Hunc et præcedente tempore cognoscens beatus apostolus de domo et familia esse Philemonis, quum esset in vinculis, vidit; quem consiliis suis et exhortationibus in tantum placavit, ut pristinam malitiam sui arbitrii relinquens, reversus libero arbitrio suo, obtemperaret domino, omne ei, ut convenit, persolvens obsequium. Quem placans et instruens remisit ad Philemonem, non solum obsequiis ejus idoneum eum exhibens, sed et pietatis eum habere docuit diligentiam. Scribit ergo in hac epistola Philemoni, postulans ut ipsi Onesimo pro quibus dudum deliquerat veniam tribueret, reciperet eum in affectu ob præsentem propositi ejus correctionem.

Sed argumentum quidem epistolæ in his habetur.

II.

Quid vero ex ea lucri possit acquiri, convenit manifestius explicare: quia nec omnibus id existimo posse esse cognitum;

quod maxime heri jam ipse a nobis disseri postulasti. Primum equidem illud est perspiciendum, quia quatuor decem numero sunt epistolæ omnes Pauli. Ex his vero aliæ quidem sunt scriptæ ad ecclesias integras, sicuti sunt epistolæ quæ ad Romanos, et Corinthios, et Ephesios, et Galatas, et Philippenses, et Colossenses, et Thessalonicenses scriptæ sunt. Aliæ vero sunt speciales ad aliquos scriptæ, sicut sunt illæ quæ ad Timotheum (1), quæ pro communi utilitate similiter sunt scriptæ, licet speciales esse perspiciantur : ea ratione quia ipsæ epistolæ ad certas personas, ut et speciales, sunt scriptæ; tamen quia instruunt eos ipsæ epistolæ quid eos conveniat facere, ex quibus hoc commune esse videtur, plurima ex parte, ob insertam in hisdem virtutem (2), illa quæ in communi in Ecclesia agi conveniant, vel quali ordine agi debeant edocuit eos. Evidens est autem quoniam omnis quicumque præesse constituitur, quæcumque doctus fuerit pro communi facere utilitate, hæc ad communia pertinent lucra, licet juvari videatur is qui id facit; ut cum conveniente proposito suum impleat ministerium, possitque illa agere quæ multis prodesse poterunt.

Hæc vero quæ ad Philemonem scripta est, non solum specialis est, quia ad certam personam scripta est, sed et ipsorum scriptorum tenore evidenter perspicitur. De servo enim scriptum est, qui pertinebat ad Philemonem, ut reciperet eum in affectum, pœnitentem pro illis quæ dudum gesserat malis; ita ut de illis quæ olim ab eo fuerant admissa nullam rationem exigeret.

III.

Ergo perfectum juvamen in epistolis quis intendens inveniet : maxime quum hæc ecclesiis scripsisse videntur, omnes erudimus ac discamus illa quæ nos scire oporteat. Nam et dogmata scrupulositatum ex illis instruimur, et conversationis rectæ institutum ex illis docemur. Hæc enim utraque in omnibus scripta epistolis quis reperiet, aut pluriori prosequutione explicata, aut infirmiori, sicuti in interpretatione cautissime id designavimus. De illis vero quæ speciales sunt multa ex illis in communi universi erudimur : eo quod de illis quæ in communi pertinent, sicut dixi, multa Apostolus ad eos scripsisse videtur. Et specialiter iterum ad eos scripsit instruens qualiter debeant agere illi qui Ecclesiæ sollicitudinem habent injunctam (eo quod tales erant et illi ad quos scribebat); qualia vero singuli assequi possimus, de quibus ad illos visus est scripsisse. Docuit enim nos quales debeant esse presbyteri; quales debeant diaconi; quales viduæ; quales servi; quales domini; quales viri; quales mulieres. De his autem scribens ad eos Apostolus, instruit eos quales esse oporteat eos qui Ecclesiæ partem implere videntur, edocens ut illa agant quæ agi decent. Et viduæ quidem instruuntur, quando illa quæ de viduis scripta sunt; et cæteri omnes similiter.

IV.

Hæc est ergo utilitas (3) etiam hujus epistolæ, ut omnes qui in ecclesiastica haben-

(1) *Timotheum sunt scriptæ* in cod. ultima, ob similia, redundant librariorum errore; quo pariter scriptum, infra : *ut et tamen... tamen quia.*—(2) *Virtutem.* Non est quod diutius in illis immoremur notandis quæ passim Hilarium in hisce commentariis produnt. Ad hæc autem supra et abundantius acta, accedere debet insigne Hilarianum signum ex hac voce *virtus* petitum. Quæ ipsi adeo familiaris est ut quadraginta locis ab Editoribus antea in glossarum indice adductis multo plura addere sit; quibus peculiari quodam usu et frequentia eam Noster usurpasse constet. Unum alterumve de nostra petitum penu præsertim excitare est. Habetur Hilarii *opp.* col. 780, d. *Nos hæc ipsa suis virtutibus pertractantes*, hoc est, uti e regione reposuit in margine diligentissimus Editor, *secundum vim verborum.* Paulo post col. 782, a, b, c, ter eadem vox recurrit de Christi divinitate intelligenda; bis et decies in eadem col. 96. Una cum hac voce alias non minus Hilario familiares suppeditat col. 197, c. ubi quum mox sexies *virtus* regesta fuerit, habetur insuper, d : « *Virtutes* istæ dilecti sunt. Laboriosius autem id et obscurius, dum collocationes verborum non *demutat*, translatio latina declarat. Cæterum *absolutius* totum hoc sermo e græco enuntiatus eloquitur. » — (3) *Utilitas.* Nil novimus ex hoc tractatu fuisse editum, præter paucula excerpta, in Lanfranci catenis inserta, aliaque quatuor fragmenta in Hrabani congesta commentario, adeo vero hinc et inde disjecta, mutila, perversa, ut nemo mihi suggilatum eat continuum dedisse textum. Afferam ex multis quæ ad manum sunt nævo-

tur functione, maxime illi qui præesse Ecclesiis videntur, ut sciant quem ad modum oporteat agere cum illis qui nobis fide juncti sunt, quando vel maxime de negotiis agitur illis, quæ ad illos proprie pertinere videntur. Quorum utilitatem tunc maxime quis poterit perspicere, si respexerit illa, quæ nostris temporibus a multis geruntur. Nunc autem, sicut instructores utilitatis aliorum constituti, commonere volemus eos, qui nobis fide juncti sunt, de quibus convenire oportet, eo instituto cum quo Paulus vult summa cum obsecratione eos convenire. Sed quidam quasi domini eorum qui nobis fide juncti sunt, sic præcipere illis volunt, ut velut si et de illis loquantur, de quibus illos dominos esse res ipsa ostendit. Multum autem interest, ut consilium quis dans, et de illis quæ in divina tenentur scriptura, instruat eos cum modestia; et non ex auctoritate præcipiat illis; et hoc de illis rebus, de quibus legem nullam accipit, ut ita faciat. Audire vero Paulum de tali negotio non patiuntur. *Non quia dominamur*, inquit, *fidei vestræ, sed cooperarii sumus gaudii vestri.* Et hoc Corinthiis dicens, quibus scribebat ut corrigerent se a peccato, cujus rei potestas nequaquam apud illos esse poterat: eo quod ad delinquendum nemo hominum dominus est. Igitur quum posset cum multa auctoritate de his scribere, de quibus et vehementer visus est increpasse: quando tamen sibi istius rei tempus adesse pro aliorum existimabat utilitate; ipsisque Corinthiis, pro quibus delinquebant justa ratione increpabat. Tamen et hoc posuit, ostendens quoniam non timore animi aut audacia quadam præditus, horum verborum pondere abutitur, sed pro cæterorum utilitate illud exsequitur, quando res ipsa id fieri exigit.

V.

Plurimi vero nostris temporibus nescientes, quæ, qualiter et quando fieri debeant, existimant contemplatione pietatis oportere omnia præsentis vitæ confundi, et nullam esse discretionem inter servos et dominos, divites et pauperes, eos qui sub principalibus sunt, et qui principari aliis videntur; sed hoc solum sibi competere existimant, ut cum multa auctoritate de his quæ sibi videntur, imperent illis, nescio unde hanc potestatem sibi vindicantes. Paulus vero e contrario optimum esse existimabat, ut singula in suo manerent ordine, salvo pietatis proposito. Valde autem erat placatus, quoniam differentia hæc inesse hominibus nequaquam poterat, si non Deus eam esse voluisset, nec autem erat durum, aut laboriosum Deo, si omnes æquales facere voluisset, si tamen hoc scisset hominibus expedire? Sciens vero illud, quod talis differentia nulla in parte pietatis lædat rationem, quum possint et divites, et pauperes, et servi, et liberi, si tamen velint, studere pietati. Sicuti et e contrario possunt illud quod deterius est præeligere; si id quod voluerint fieri, erit. Quæ cuncta in suo ordine manere volebat: unde et diligentiam adhibere convenientium, omnes pariter instruebat; ideo et principibus obtemperari jubet, in eos inquiens omnem potestatem a Deo esse dispositam; et ad plenum præcipit ut unicuique debitum persolvamus, sive tributum, sive vectigal, sive timorem, sive honorem, plenissime præcipiens ut quidquid indebitum et contractum habetur, persolvatur.

VI.

Sed neque de largitate quæ fit in pauperes scribens, præceptive id fieri jubet, sed melius esse existimavit concedere illis, ut unusquisque propositi sui agat arbitrio. Adhuc et illud adjecit, ut secundum vires suas præbeant. Nec autem patitur ut alii quidem sint in requie; ipsi vero qui præbent, penuria conterantur. Servos omne servile obsequium suis dominis præbere

rum exempla in hisce miserrime editis inspersa. Eccilla: *posteriorum doctrinam*, pro *cæterorum doctrinam; videatur* pro *videtur*, alias idem singulari numero passim pro plurali; *placuit* pro *placavit; peterit* pro

cum omni præcepit sollicitudine, sive impios habeant, sive pios dominos. Nam et in præsenti epistola scribens viro fideli et suo discipulo magnus ille Paulus, et hoc de servo in meliori statu reverso, et promittente quod de cætero integro arbitrio cum omni devotione serviat domino, non jubet ut dimittat servum liberum propter arbitrii (1) mutabilitatem in melius, veniam vero dare ei precatur tantum de illis quæ ante peccaverat, hoc fieri cum multa postulat supplicatione. Si vero aliquis de his qui nunc sunt, talem causam invenisset, veniam quidem servo dari a domino nec supplicaret, nec peteret, sed cum multo scriberet imperio, quoniam oportet servum nobis fide junctum, et ad pietatem sponte currentem liberari a servitio. Tales enim multi sunt præsentis temporis, qui cautos volunt se videri, aliis onerosa imperando. Hoc enim in primis non modico ex ipsa epistola docemur, quod a multis ignoratur, et negligitur.

VII.

Aliud vero quod in specialibus scriptis similis honor a Paulo et viris et mulieribus præbeatur; licet in communi Ecclesiæ esse (2) secundo in loco velit eas, et non debere pro ipsa honestate et ordine decenti, usurpare illas agere functiones, quas viri agere videntur. Specialiter vero scribens exæquat eas in honore suis viris; quod et Corinthiis super hoc scribens fecisse videtur; ita ut non videatur contemplationi ordinis [attendere]. Denique adjicit : *Verumtamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro in Domino* (3). Hoc vero in loco, quis melius hæc ipsa cognoscere poterit, quum consideret beatum Paulum cum Philemone, etiam ejus uxorem in suis scriptis in præfatione posuisse? Licet vero volentibus humilitatem Apostoli præspicere ex hac epistola, sicut non cito alibi perspicitur.

VIII.

Nam in præsenti epistola quis sic insuadibilis est, aut animum habens induratum, qui non demiretur Paulum, tam magnum et perspicuum per omnia exstantem, et virtutibus pietatis omnibus propemodum hominibus præcellentem ; videns discipulo suo cum tanta scribere supplicatione, ob præbendam servo veniam ; et hoc non Apostolo existenti, sed viro fideli et moribus ornato, communem hanc exsequenti vitam ; sicut est id colligere ex illis quibus scribit ei, cum uxore et filio ; et quidem et hoc de servo ? Namque qui eodem tempore erant perfecti, ab his omnibus erant alieni. Itaque videntur mihi ad hoc vel maxime respexisse hi qui in primordio de legendis in Ecclesia epistolis statuebant ; jussisse ut illa Epistola in Ecclesia legeretur, sicut et cæteræ, eo quod plus quam cæteræ epistolæ hæc epistola humilitatem docere poterat auditores. Nam non est verisimile, ut ad integram Ecclesiam de tam magnis negotiis scribens, humiliaret se; sed hoc est demirandum, quod ad unum scribens et hunc discipulum, et non adeo egregium, de tam levi negotio, quod cum tanta humilitate fecisse videtur, de illis ei imperare [nolens], quorum potestas penes illum esse videbatur.

IX.

De his et nunc superius dixi, quod non omnes similiter arbitror potius se prospicere. Nam hinc disci potest quam magnum bonum est erga sanctos exhibere sollicitudinem : quod manifestum tibi esse, etiam nobis non dicentibus. Valde laudat Philemonem, hac ipsa de causa. Incipiam vero interpretationem epistolæ per partes facere : ut ex ipsis verbis perspici possit beati Pauli sensus, qui in hisce tenetur scriptis : nam particulatim interpretantes epistolam, aliquid amplius invenire poterimus.

poterit; demiraculum pro *demirandum; unde* pro *valde; hoc non dicens* pro *hoc dicens; spiritualibus* pro *specialibus*. Mitto brevius decurtata, liberius excerpta, trajecta audacius; mitto lineas integras omissas oscitanter, et particulas usque superque vitiatas, hiulco plerumque sensu, *ab* pro *ob; ut* pro *et; sic* pro *si*, viceque versa, etc.—(1) *Per arbitrii* cod.—(2) *Esse*. Interturbata nonnihil ista visa sunt in codice : *Esse et non debere pro ipsa honestate et ordine decenti secundo in loco velit eas usurpare.* — (3) *Domino*. I. Cor. XI, 11.

SYNOPSIS HUJUSCE TRACTATUS.

Quum nihil sit hac epistola in genere suasorio perfectius, rescribenda pæne ex integro est, si quis vel Apostoli velit, vel ejusdem interpretis retexere telam. Singula singulis fere verbis argumenta sunt subjecta. Annititur ergo Paulus reconciliare Philemoni servum transfugam. Persuasionis rationes a Philemonis, a sui, ab Onesimi persona sumit.

X. Præludii instar, Paulus plures secum adsciscit socios, quasi scenam instruens competitricem : præter ipsum nempe, vinculis constrictum, adducit Timotheum fratrem; — XI. Aphiam sororem, Archippum commilitonem, utrumque Philemoni, conjugi nimirum et patri, charissimum; — XII. Totius demum familiæ, domesticæque ecclesiolæ coronam in eadem vota conspirantem.

At Paulo deprecanti quis major meliorque videtur ab exordio astare; — XIII. Deus nempe, Optimus Maximus Pater, et Dominus Jesus, cui grates agendæ, habendæque preces perpetuæ.

Philemon igitur, his circumseptus, qui non morem gerat apostolo obsecranti? Celebratur enim et ejus fides in Christum, et in omnes sanctos ea charitas, — XIV. Qua exhilarantur apostoli, qua refocillantur viscera sanctorum.

XV. Jam quis Paulus ille qui petit? « Tantam vim habet sola Pauli nuncupatio! Quodcumque summum bonum, hoc erat in Paulo. » Is demum est qui bona quæque et fausta perpetuo voto apprecatur; qui quum possit imperare, petit; qui senex, idem captivus, is autem Jesu Christi; quem Philemonem omnium rerum habet participem.

Nec etiam Onesimo ipsi sua deest vis persuasionis. — XVI. Filius Pauli senioris est; et quidem in vinculis genitus; ad horam Philemoni ἄχρηστος : εὔχρηστος nunc Philemoni simul et Paulo : Paulo judice, liber et solutus remittitur, ut insons; — XVII. Immo cujusdam instar apostoli dilectissimi recipiendus; — XVIII. Quin alter Philemon pæne factus, qui Paulo ministraret; — XIX. Non fugit, sed parumper secessit; vix abiit ad tempus, jam nunc in æternum rediturus; utique non servus, sed frater; — XX. Uno verbo, ac si Paulus alter habendus.

Expleta tam suasoria oratione, nonnullis obviam itur exceptionibus. Atenim damnum Philemon passus : est qui resarciat Paulus; — XXI. Sed quanam securitate? Chirographum Pauli manu scriptum. Undenam pignus aut vadimonium? Adest ipse : parandum expromissori hospitium. An solus vades? quinque alii præsto sunt, Epaphras, Marcus, Aristarchus, Demas et Lucas. Demum amissa quælibet remissave satis superque refundit Gratia Domini nostri Jesu Christi.

Nec tantummodo velit interpres Hilarius hæc censeatur epistola plena roboris, mirificam præ se ferens argumentandi vim; sed et e singulis propemodum verbis eruit ingentem et proficuam doctrinæ copiam, absconditamque in ea multam explicat Dei sapientiam.

X.

Paulus vinctus Jesu Christi [cap. I, v. 1]. In præsenti negotio, vel maxime est demirandum de apostolica prudentia : quoniam scripsit quidem ad alios plures, quum esset in vinculis; sicut ex ipsis epistolis perspicere est possibile, et maxime in ea epistola quam [ad] Ephesios scripsisse videtur. Nullo vero in loco vinctum se in præfatione cum nomine suo posuit, inquiens : *Paulus vinctus*. Hoc vero in loco neque servum, neque apostolum se dixit, sicut erat ei consuetudo scribendi. Sed de specialibus negotiis scribebat ad eum, et de illis quæ in potestate ipsius Philemonis posita erant. Hoc sibi magis dicere arbitrans, ut non auctoritate apostolica abusus, imperare ei ex tali præsumtione videretur; sed illud magis proponendum esse censuit, quod et valde suadere poterat Philemonem, cogitantemque non magnum esse tam vilissima præbere ei viro, qui pro aliorum salute habetur in vinculis; quum et liceret ei, si voluisset, ista minime pati. Sicut ipse quodam in loco dicit : *Nam quum essem liber ex omnibus hominibus, me feci servum ut plures lucrifaciam* (1).

Et Timotheus frater. Et in hanc partem justa ratione debet laudari Paulus quod in speciali epistola non dedignatur Timotheum sibi in scribendo associare.

Philemoni carissimo (2) *cooperatori nostro*. Cooperarium vocat ea ratione qua erga

(1) *Lucrifaciam*, sic codex. I. Cor. IX, 19. — (2) *Carissimo cooperatori nostro*. Is est hujus elegantis epistolæ lepos et vis, ut, præeunte Hieronymo tam emunctæ naris viro, hic velim attendas in græco non haberi ἠγαπημένῳ, quod *dilectus* dicitur, sed ἀγαπητῷ, quæ suavior sane vox, nec in latinitatem facile transferenda, ni dicas cum Hieronymo : *diligibilem*. « Inter *dilectum* autem, ait, et *diligibilem*, hoc interest, quod *dilectus* appellari potest et ille qui dilectionem non meretur; *diligibilis* vero is tantum, qui merito diligitur. »

sanctorum obsequia sollicitudinem impendebat, non minima conferens illis, quibus evangelii fuerat injuncta prædicatio. Sic ad Philippenses scribens dicit: *Benefacitis communicantes tribulationi meæ* (1)? Communicationem vocans illam rationem, qua in vinculis posito ea quæ ad usus quotidianos necessaria esse ei videbantur, dimiserint.

XI.

Et Affiæ (2) *charissimæ* [v. 2]. Paulus equidem non solum marito in suscriptis jungit uxorem, sed et æquum eis salutationis tribuit officium; charissimam eam vocans, siculi et illum charissimum; eo quod nulla in parte, secundum rationem pietatis, differentiam vult esse inter viros, interque mulieres. Nam istius temporis homines propemodum omnes in crimine vocandos esse existimant, modo si audierint nomen charitatis. Apostolus vero non sic sentiebat. Sed contrario, ut ego opinor, in illis hanc nuncupationem esse aptissimam cognoscebat; in quibus turpitudo passionis inesse minime poterat: eo quod illi qui passionibus serviunt, non sunt in vera charitate; hos vero scit justa ratione esse in charitate, qui non passionis contemplatione exsequuntur effectum.

Et Archippo commilitoni nostro; filium indicat Philemonis quoque et Affiæ (3), quem et commilitonem vocavit ea ratione qua in fide erat ei communis.

Ostendunt vero scripta antepositum esse maritum uxori; non secundo in loco uxores esse a maritis existimans, maxime si erga pietatem plus fuerint mulieres sollicitæ, sed ut naturæ ordinem custodiret. Ex quibus memoratus est post mulierem etiam Archippum, qui utique vir erat et non mulier. Honorem autem æquum illis tribuit ob pietatis communionem, memoriam eorum similiter faciens; ordinem vero naturæ immobilem reliquit, primum memorans maritum, deinde uxorem, et tunc filium. Et post hoc adjicit:

XII.

Et eam quæ in domo tua est ecclesia; nec cæteros qui pertinebant ad eos fraudavit salutatione; sed in ipsa præfatione, etiam eos connumerandos esse censuit; eo quod et illorum sit memoratus. Custodiens vero et de illis suum ordinem; non solum quod post illos memoriam fecit, sed quia nec nominatim cæteros dixit. Sed una voce omnes pariter credidit significandos: maxime quum evidens sit, quia non a ratione quod servi sunt, infirmiores dominis secundum rationem sunt pietatis; e contrario vero multis dominis servi meliores, secundum propositum fidei, sunt reperti (4). Sed non nihil his curiose dicendum esse existimavit; custodiens vero et illis quam decebat sequentiam. Sicut enim maritum ante uxorem dixit, et parentes ante filium; sic post dominos etiam cæterorum memoratus est, qui in familia haberi qualibet ratione existimabantur.

Et non dixit domui tuæ, sed *ecclesiæ quæ est in domo tua;* ostendens quoniam ecclesiam esse existimat domum in qua omnes fideles haberi (5) videntur; et ita dignos eos existimabat suorum esse scriptorum, quasi qui Ecclesiæ locum (6) retinerent, nec enim multitudinem virorum Paulus ecclesiam esse definit, sed propositum illorum

(1) *Meæ.* Philipp. IV, 14. — (2) *Affiæ*, græco quam proxime adhæret: 'Απφίᾳ. — (3) *Philemonis quoque et Affiæ.* Hieronymus, ex Coloss. IV, 17. *Dicite Archippo: vide ministerium quod accepisti in Domino;* deduxit subdubitans eum Colossensis Ecclesiæ episcopum fuisse. Ad hunc loc., t. VII, 749 ed. Veron. Vallarsio notatum est iisdem propemodum verbis Pseudo-Ambrosium seu Ticonium argumentari; aliis vero episcopum quidem Archippum fuisse, non tamen Colossorum, sed Laodiceæ in Phrygia: aliam demum esse Hieronymiastri sententiam, eumdem nempe tantummodo diaconum fuisse. Veronensi vero editori propius ad fidem id esse videtur, cum episcopi Colossis gessisse vices pro Epaphra, quum hic Romæ esset apud sanctum Paulum. Novam igitur viam Noster aperit, dum Archippum refert Philemonis et Appiæ filium esse; inde enim menti facile succurrit eum cuidam ecclesiæ in Philemonis domo congregatæ præfuisse, nec tantum diaconi, sed presbyteri quasi domestici titulo, quem innuit nomen commilitonis eidem a Paulo datum. Porro Philemonis domum istam, ad sua usque tempora integram mansisse, usibus publicis Ecclesiæ destinatam, Theodoretus, præfat. ad hanc epistolam scribit. — (4) *Pietatis.* Heri et nudius scriptam diceres hanc commentatiunculam. Sed Cf. *Proleg.* — (5) *Habitare* forsan, *habere* cod. — (6) *Ecclesiam locum* cod.

qui pie in idipsum conveniunt. Nam et in circensibus et in theatris est multitudinem prospicere hominum confluentium; sed tamen non poterat dici illa multitudo Ecclesia Dei, propter arbitrii pravitatem eorum qui illo confluxerunt. Ecclesia vero Dei vocatur, etiamsi duo vel tres tantum intuitu pietatis in idipsum convenerint, eo quod verum est quod a Domino dictum est : *ubi fuerint duo aut tres in nomine meo, illic sum in medio eorum* (1). Et quia cæteros in præfatione epistolæ credidit illis adjungendos, non modicum ei auxilium ad præsens confert argumentum. Si enim fidei communio tantam fiduciam præbebat illis, ut et conjungerentur suis dominis, justum erat et Onesimum de cætero affectuose videri qui propositi sui commutatione idem se exsequendi sollicitudinem susceperat (2).

Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo [v. 3]. Hæc quidem sunt, quæ et ex præscriptione discere possunt, hi qui cum sollicitudine scripta discutiunt. Videamus autem et illa quæ sequuntur. Incipit autem in illam epistolam quam ad Philemonem scripserat hoc modo.

XIII.

Gratias ago Deo meo, memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens charitatem et fidem quam habes in Domino Jesu et in omnes sanctos ejus, et communicatio fidei tuæ evidens fuit in agnitione omnis boni, quod in nobis est in Christo [v. 4-6].

A gratiarum actione incipit scribere, agens pro illo gratias Deo, sicuti et in multis epistolis id fecisse videtur. Ut autem non videretur nunc contemplatione litterarum gratias agere pro eo, optime adjicit : *semper memoriam tui faciens in orationibus meis.*

« In orationibus meis, inquit, memor sum tui, et gratias pro te ago Deo. » Et causam ipsam indicans pro qua gratias agit Deo, ne videretur absolute donans id dicere : *audiens*, inquit, *charitatem tuam et fidem quam habes ad Dominum Jesum Christum.* Et unde hoc cognovisset, incertum esse videretur, si non donata ei ista a Domino essent (3); eo quod charitas et fides quæ in Dominum est, in propositum animæ habetur. *Et in omnes sanctos.* Ex hoc ergo et illud cognoscitur. Nam erga sanctos charitas in operibus demonstrata, affectum quem erga Deum habes, comprobat.

Unde et optime adjicit : *Ut communicatio fidei tuæ perfecta fiat in cognitione omnis bonitatis quæ in nobis est in Christo Jesu.* Nam quod dixit, ut illud quod sequitur, consuete posuit; sicut est et illud quod dictum est, *ut justificeris in sermonibus, et vincas quum judicaris* (4). Vult enim dicere : « quoniam fides tua. » Nam communicationem fidei credulitatem dicit, quæ in ipsis operibus probatur; ex quibus omne bonum erga sanctos facere properatis, contemplatione Domini Christi. Et iterum illud resumit, quasi quia et magnum sit et dignum, ut multæ gratiæ pro eo agantur.

XIV.

Gaudium habeo multum et consolationem super charitate tua; quoniam viscera sanctorum requiem invenerunt per te, frater [v. 7]. « Juste, inquit, delector, pro quibus cum multo affectu semper obsequeris sanctis, ex quibus etiam sufficientem in meis tribulationibus consolationem invenio; audiens intentionem studii tui. » Hæc dicens in laudem et exhortationem Philemonis : solet autem laus præteriti temporis explicata alacriores eos facere in subsequentibus.

Unde adjicit : *Quapropter multam in Christo habens fiduciam præcipiendi tibi quod prodest, per charitatem magis obsecro* [v. 8, 9]. Primum equidem non dixit : « potestatem habeo præcipiendi, sed *fiduciam*, » deinde non dixit : « propter apostolatum, neque ob illam dignitatem, qua præditus esse videor, sed per charitatem, » quam erga omnes habebat; ut sit

(1) *Eorum.* Matth. XVIII, 20.—(2) *Communione idem se exsequendum* cod. — (3) *A Domino essent.* Solet Noster, uti visum est in epistola ad Ephesios et ad Colossenses, quotiescumque legit Apostolo quid innotuisse ex auditu, toties inde eum conjicere ad eos scribentem quos nondum suis oculis vidit. — (4) *Judicaris.* Ps. L, 6.

hujusmodi fiducia vel causa ab ipso Philemone tributa. Unde et in laudem et exhortationem ejus adjicit : *propter quod multam in Christo fiduciam habens;* eo quod idem Philemon tale habens institutum et propositum, præcipere eum sibi cum fiducia adhortabatur, quia nec possit aliquando postulationi ejusdem Pauli resultare. Qui autem erga omnes sanctos sic liberalis est, numquam ob præsens negotium gratiam postulatam dare pigebit. Itaque tuum propositum et charitas, quæ erga omnes sufficiens est, fiduciam mihi præbet ut præcipiam de quibus convenit. Ego vero hoc non facio, sed *obsecro magis.*

XV.

Deinde et ad verecundiam eum invitans, *talis quum sis, qualis Paulus senior.* Tantam vim habebat sola Pauli nuncupatio ! Quid enim non expressit magnum et demiratione dignum, in voce hac, qua dixit : *Paulum?* Nam omne quodcumque summum bonum intelligi poterat, hoc erat in Paulo. Et quod adjecit *seniorem,* absolute eum ad reverentiam invitavit, ætatis suæ memorans longævitatem. Sed voci Pauli etiam illud [adjicit,] ipsum faciens venerabilem; qui enim seniorem audit, Paulum scire poterat; eo quod longo tempore pietatis studio inoleverit, et multa fuerit hac de causa passus. Inchoavit enim prædicare evangelium, quum adhuc esset adolescens; occurrit vero in senectutis ætatem, semper in Christo in passionibus persistens.

Unde ne per ætatem eam absolute videretur suadere, optime adjicit : *nunc autem et vinctus Jesu Christi.* Solum hoc dicens : « Erubesce senectutem et canitiem, in vinculis connutritam, et ætatem sic longam in passionibus illis, quæ pro Christo sunt, educatam. »

XVI.

Et quia multis ex causis eumdem ad reverentiam invitavit, ad propositum recurrit : *Obsecro te pro meo filio.* Sufficiens erat et hoc persuadere Philemonem; eo quod filium suum esse dixerit ,illum pro quo fecit obsecrationem. Et ut ne videretur absolute filium nominasse nulla existente causa, adjicit : *quem genui.* Et ipsius generationis modum explicans, *in vinculis meis.* « Si enim eos qui cum dolore partus progeniti sunt, amoris dignos exhibet ratio naturalis; intellige vinculorum dolorem in quibus positus eumdem pietate progenui. »

Onesimo [v. 10]. Bene primum dixit propositi ejus mutabilitatem, et sic posuit nomen (1); eo quod sciret non bene habere de eo Philemonem, propter pristinam propositi ejus pravitatem ; et post commemorationem ejus, statim ejus copulat mutabilitatem, inquiens : *qui dudum tibi inutilis fuit:* nam adjectio *dudum,* alterum esse hunc ostendit ab illo qui *dudum* fuerat. Deinde et manifestius hoc idem dicit.

Nunc autem et tibi et mihi inutilis [v. 11]. Demiratione dignum est, quoniam in primis dixerit, *tibi :* deinde posuerit, *et mihi ;* ut non videatur alienum servum subtrahere ab ejus domino. Nam quod dixit *tibi,* contemplatione obsequii dixit. *Mihi* quod autem dixit, secundum correctionem propositi ejus. Et quidem quantum ad ordinem pertinent negotiorum, hoc primum

(1) *Sic posuit nomen.* Sensit Noster, pro sua eloquentiæ peritia, quanta cum elegantia, industria et subtilitate huc usque fuerit nomen *Onesimi* rejectum. Quum enim ab initio hujus epistolæ Paulus hoc unum ageret, ut pro Onesimo deprecaretur herum Philemonem, tamen non prius ipsius nomen aperte posuit, quin multis modis, summoque artificio animum Philemonis quasi præparasset, emollivissetque ad misericordiam et ad veniam. Nec enim nominavit eum quin prius *filium suum* et quidem *a se in vinculis genitum* diceret; ut non potuerit nomen, quod statim subjicit, non levissime lenissimeque ad aures atque animum Philemonis accedere. Unde in admirationem ad hunc locum raptus, Scipio Gentilis erupit in hæc verba : « Quo artificio quid divinius excogitari possit, equidem nescio. » Re quidem vera, si ἐπιστόλιον illud cum pulcherrimo totius Iliadis κειμηλίῳ componere fas est, nec Paulus impar qui cum rege, cum seniore venerandoque viro Priamo conferatur, per me non stat quin videatur divinus, ut aiunt, Homerus loco huic nostro quid simile suppeditasse, quum Priamum adducit coram Achille pro filio supplicem, nec nisi post multa lenissimæ concionis verba, nomen demum profitentem Hectoris sui :

Ὃς δέ μοι οἶος ἔην, εἴρυτο δὲ ἄστυ καὶ αὐτοὺς,
τὸν σὺ πρώην κτεῖνας, ἀμυνόμενον περὶ πάτρης
Ἕκτορα..... (*Iliad.* Ω, 499, 501.)

fuerat effectum. Nam Pauli exhortatio utilem Philemoni et idoneum exhibuerat. Sed et illud primum posuit : ostendens quoniam omne quod factum est, ob illius lucrum factum est.

Id faciens adjicit : *quem remisi;* volens ostendere, quoniam illi obsequiorum causa sit utilis, sibi vero tantum causa fidei dixerit.

XVII.

« Quid ergo est quod pro illo te obsecro? non ut mihi concedas eum, nisi eum ad te. » Sed quid est quod postulas?

Tu autem eum, hoc est, mea viscera recipe [v. 12]. « Hoc solum postulo, quod affectuose eum et recipias et videas. » Viscera autem sua nominans Onesimum, sufficienter suasit Philemoni, ut affectuose eum reciperet. Oportet vero nec illum despicere. Non dixit : ne cæde eum afficias, ne in vinculis mittas. Nec enim existimabat Philemonem tale aliquid circa eum facere, quia existimabat quod recipere minime pateretur ob morum et propositi ejus pravitatem. Et intendens quoniam si majora aliqua a Philemone postularet, non oportebat petitioni ejus resistere, adjicit :

Quem ergo volebam apud me retinere. « Sic enim confido quod nihil ex illis quæ ego gero umquam [te] poterint tristem facere. »

XVIII.

Et quia audaciæ esse videbatur ut alienum servum absolute promitteret retinere, adjicit : *ut pro te mihi ministraret in vinculis evangelii* [v. 13]; *ut* posuit, non causam dicere volens, sed ut illud consuete explicaret et quod sequi videbatur. Vult enim dicere : « Etiam et si hoc fecissem, tuum erat lucrum, ut is mihi ministraret. Nam si tuus servus ministraret mihi, mercedem utique pro tali facto tibi acquirebat, tibi lucro conferebat. »

Non autem dixit : *pro te;* sed pro tuo commodo, quasi qui pro hujus ministerio competenter ab Apostolo ei ministrasset; lucra quæ ex hoc acquirebantur, illius, utpote domini, esse videbantur.

Ideo adjicit : *In vinculis evangelii*, ut utrumque significaret, quoniam volens tenuerit eum. Debebatur autem ei hujuscemodi ministerium, qui pro universorum patiebatur salute. Et quoniam non minimas mercedes ex tali officio acquirebat Philemoni, in tali vel maxime negotio Paulo constituto, si præstitisset ei suum servum in ministerium. Hoc enim dicit non retinere servum vera volens ratione; sed ostendens quoniam si hoc fecisset, non conveniebat Philemonem indignari. Tantum ergo interest, ut nulla in suscipiendo Onesimo, et præbenda ei venia, ambiguitas annasceretur. Tamen causa volens dicere idoneam ob quam eum minime tenuerit, dicit :

Sine consilio autem tuo nihil volui facere, ut non quasi ex necessitate sit bonum tuum, sed ex voluntate [v. 14]. Non videbatur mihi esse justum, ut contra voluntatem tuam eum retinerem, qui ad te pertinebat. Nam æquum esse existimo ut quodcumque bonum ex te fuerit factum, pro tuo hoc impleatur arbitrio. »

XIX.

Deinde quia tristem eum fuga servi, ut moris est, fecerat, sufficienter et pro hoc mederi deproperat, dicens :

Forsitan enim ideo recessit ad tempus, ut æternum eum habeas, jam non servum, sed super servum [v. 15]. Evidens est quoniam in fugam versus est, arbitrii sui pravitate. Ex illis vero quæ facta fuerant in præteritum occasione accepta, dixisse videtur hac de causa eum recessisse, ut melior sui fieret. Præbebat enim firmitatem verborum ejus exitus ipsius negotii. Unde nec definitive, sed dubitative dixit. Sed adjecit, *forsan*, hæsitatione dictum suum non insuadibile faciens.

Intendendum vero est quoniam non dixit, ut habeas; sed, *ut recipias.* Non enim hoc dicit, quoniam recessit, ut de cætero habeas eum pro servo; majorem erga eum affectum ostendens. Nam ridiculum erat hoc de fugitivo dicere servo. *Sed ut recipias eum super servum;* hoc est, recipias eum non solum servile obsequium tibi persolventem, quod servi solent suis dominis exhibere;

quod jure decebat propter morum et propositi ejus mutabilitatem.

Quid autem vult esse quod dixit : *super servum fratrem charissimum?* hoc est, fratrem valde amantem. Ut dicat quoniam etsi per fugam recessit, sed tanto sui melior est effectus, ut non solum debitum tibi obsequium, ut servus, cum omni fide persolvat; sed et sicut frater, valde amore tuo junctus, omnia pro te pati de cætero sit paratus.

XIX.

Et quia incertum erat si hæc ita se haberent, confirmans dictum suum adjicit : *maxime mihi, quando magis tibi, et in carne, et in Domino* [v. 16]. Est quidem obscurum quod dictum est, ob nimium compendium : eo quod Apostolus sæpe cupiens aliqua compendiose explicare, obscuritate dicta sua involvit. « Testor autem [de] Onesimo quoniam etiam tibi fuerit utilis », post exhortationem et consilium quod a se acceperat. Vult enim dicere : « quoniam si erga me talis exstitit, mores suos demutans, ita ut sponte vellet mihi omne obsequium servile præbere; quem ad modum non erga te multo magis erit talis, cui utpote et propter fidem studiosæ pietatis charitatem persolvere debet, et, sicut domino, servitium cum omni exhibere fidelitate? hoc enim dicit, *in carne;* quæ secundum dispositionem erant. Frequenter vero carnem apostolica dicta interpretantes, significavimus quia statum hunc temporalem, qui in præsenti vita habetur, sic solet nuncupare.

XX.

Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me [v. 17]. Super omnibus dictis hoc vel maxime dicto persuadebat ei : eo quod ei decebat, et ob communem fidem universa quæ sibi adsunt, communia esse omnibus fidelibus reputarentur. Quæ præ cæteris etiam sibi, utpote prædicatori et doctori dogmatum pietatis Dei veri, existimabat. Si, inquit, communicas mihi secundum fidem et ad plenum existimas nobis omnia esse communia, recipe et hunc propter me. Non hoc dicit, ut in ordine eum recipiat Apostoli. Quomodo enim fieri poterat ut hoc suaderet? Sed ut dicat : quod ego eum recepi, recipe et tu, si tamen communia omnia nobis esse existimas. Et iterum pro dilectis et satisfaciens, dixit : *si autem quod nocuit te aut debitor est, hoc mihi imputa* [v. 18]; hoc est, a me exige illa.

Et ostendens quoniam non absoluta ista scribat :

XXI.

Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddam, promisit se redditurum : sciens quia dominis reposita est apud eum merces copiosa, pro illa bonitate quam erga servos suos exercent; et maxime si quando delinquentibus illis veniam tribuere voluerint.

Et ostendens quoniam non debet hæsitare de tribuenda hujusmodi gratia est; *ut non dicam tibi quoniam mihi teipsum debes* [v. 19]. Et hæc quidem promitto, sciens quoniam et ipsæ perficientur per Dei misericordiam copiosæ mercedes pro ea bonitate, quam erga istum nunc exerceas. Te autem convenit cogitare quoniam et totum te mihi debes, licet ego non dicam.

Et iterum ad obsecrationem se vertens, adjicit: *Etiam, frater, ego tui fruar in Domino; requiescere me facito* [v. 20]. Nam quod dicit: *ego tui fruar in Domino*, pro adjuratione posuit. Dicit autem, quod do illi veniam de præteritis; suscipiens eum requiescere mecum facito : *ego tui fruar in Domino;* hoc est, si videam te in omnibus illis quæ sunt secundum Deum, profectum habentem spiritalem, quod meum esse existimo lucrum. Et quia larga supplicatione decebat rogare Paulum, contemplatione humilitatis, videbatur autem aliquam habere suspicionem ut forsan Philemon non facile annuerit ejus petitionibus, ideoque sit Apostolus coactus superabunde eum precari. *Et confidens*, inquit, *obedientiæ tuæ scripsi, sciens quoniam super id quod dico facies* [v. 21]. Hæc autem sic scribo, non dubitans quam velociter gratiam tribuas. E contrario vero sic scripsissem, si non nossem quoniam non solum hoc facies, sed et si aliquid plus postulassem.

In his postulationis suæ terminum fa-

ciens, adjicit : *Simul et para mihi hospitium : spero autem quoniam et orationibus vestris donabor vobis* [v. 22].

Deinde salutat eum ab Epaphra. *Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Jesu, Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, cooperarii mei* [v. 23]. Concaptivum suum dixit, et quod communicaverit ei in mœroribus suis, quos pro Christo ipse sustinebat. *Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, cooperarii mei* [v. 24] ; nec non et a Marco, et Aristarcho, et Dema, et Luca, quos etiam operarios suos esse dicit : eo quod collaborarent ei ob aliorum utilitatem.

Post hoc consuete adjicit : *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum Spiritu vestro. Amen* [v. 25].

In his consummavit epistolam suam.

(Huc usque Corbeiensis codex.)

X.

EJUSDEM HILARII FRAGMENTUM

COMMENTARII CUJUSDAM IN PRIMA GENESEOS CAPITA.

ARGUMENTUM.

In hac extemporali, ut videtur, expositione, Hilarius, a quodam percunctatus, — I. An, ante peccatum, Adam et Eva sic visus et intellectus compotes essent, ut boni malive conscii merito censerentur, — II. Ita eos vidisse, ita intellexisse, textum sollicitando respondet; — III. Confirmatque illud ex diaboli suasione, — IV. Ex Evæ concupiscentia, — V. Ex Adami manducatione ; — VI. Ex utriusque lapsu ; — VII. Ex Dei præcepto et sententia ; — VIII. Interim animadvertit nihil boni aut mali fuisse arbori ex natura insitum ; Datum vero nomen ipsi ab eventu, prævaricationis respectu ; — IX. Insuper diabolum in idem quo ipse ruit crimen superbiæ, Adam et Evam impulisse. — X. Sed emicuisse Dei misericordiam primum in ipsius sonitu deambulantis. — XI. Deinde in interrogatione Adami ; tum in multis datis ad pœnitendum induciis. — XII. Prosequitur Adamo tantas non profuisse moras ; — XIII. Nec easdem Caïn fratricidæ. — XIV. Rursus quum compelleretur qua de causa homini istiusmodi data lex, respondit ut Dei invisibilis visibile signum esset; — XV. Tum quid viro renuntiatum pœnæ, quid diabolo ; — XVI. Quid mulieri, trium nocentissimæ.

I.

Scriptum est : *Gustavit Adam ex ligno in quo erat sciendi boni malive noticia ; et aperti sunt oculi ejus* [Genes. III, 6].

Hic utrumque (1) movet non modicam quæstionem. Nam neque Deus Dominus noster, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, hominem sine intellectu fecit. Non enim videretur peccasse, si notitiam boni et mali non habens, deliquisset. Nesciret enim et bonum esse Domini parere præceptis, et malum esse non servare mandatis. Neque Dominus cum tanta interminatione ne gustaret de arbore præcepisset, nisi ei, cui dederat intelligentiam boni et mali, dixisset bonum esse legem domini custodire; malum esse, si ejus præcepta transiret ; usque adeo autem boni et mali intellectum habendi præcipiebat, ut ei et interminaretur ; ita illum etiam pœnæ ipsius vim quam nondum viderat, fecit advertere. Sic enim ei mortem minatus est, si gustasset ex arbore, tamquam scienti quantum esset ma-

Ex codice paris., olim colbertino 5079, deinde regio 3994, 5, nunc 2676, sæc. XII, saltem qua parte a nobis exscriptus est, circa finem ; titulus huic fragmento inscribitur : *Sermo sancti Hilarii Pictaviensis episcopi, de arbore in qua erat notitia boni et mali.*

(1) *Utrumque.* Subaudias necesse putem στιχίδιον seu diminut. a στίχος *versiculum.* Græca redolent omnia Hilarii commentaria. De præcipuo hujusce loci argumento apud omnes in confesso est Adamum, licet boni et mali ab initio non ignarum, tamen nondum usu et experimento didicisse. Cf. Petav. *de opific.* VI *dier.* lib. II, c. V.

lum in morte. Tanta impudentia est negare sensum ei dijudicandi boni malive in rebus præsentibus datum, cui prudentiam animadvertendi mali datam intelligant et futuri.

II.

Deinde sequitur : *Et aperti sunt oculi ejus;* tamquam cæcum hominem Dominus, et non videntibus oculis et optime videntibus, fecisset. Nam qua ratione dicebat ei : *de omnibus arboribus quæ in paradiso sunt sumere tibi liceat ad edendum; ex ista tantummodo arbore debes cavere ne gustes* [cap. II, 16, 17], nisi ut illas quarum potestatem acceperat, et illam a qua ei præcipiebatur abstinere, vidisset? Sic et etiam quum Satanas Evæ persuadere tentaret, priusquam ex arbore, ementitæ æternitatis (1) versa quam speraverat vice, mortifero(2) pomo gustaret; ait de Eva divina Scriptura : *Et vidit mulier,* inquit, *quia bonum est lignum et placens oculis ad videndum* [cap. III, 6]. Quomodo igitur vidit, si oculum non habebat. Non solum simplex, sed et curiosus visus ostenditur, qui de qualitate arboris judicavit. *Et vidit,* ait, *et bonum visum est.* Hinc, ut dictum est(3), et oculos et boni judicandi notitiam habuisse non dubium est.

III.

Amplius additur : *Et placens,* inquit, *oculis ad videndum.* Et officium nominatur, et partes corporis per quas explicatur officium. Quum ex istis nihil negetur, oculos quibus placuisse arborem Scriptura testatur, habuisse non creditur? *Placens,* ait, *oculis ad videndum,* et formosum esse, considerandi et contemplandi habet notitiam. Hoc quoque non potest sine judicio mentis intelligi. Constat enim habuisse boni malique notitiam, per hoc ipsum quod intellexit bonum esse. Nam nisi intellexisset quanta esset suavitas boni, non utique scisset utrum bonum esset. Sed boni ac mali ignorasset affectum, nec tam facile suadenti, quamvis æternitatis magis promissione inducta sit, præbuisset assensum in quo et ipso intelligitur boni, malive habuisse indicium, per quod suadenti diabolo, promissa æternitate, consensit. Fuisset procul dubio apud non intelligentem æternitatis bona infructuosa persuasio.

IV.

Scisse se quanta esset bonæ rei jucunditas, in quo judicandi vis advertitur, dum sic ad hanc promissionem accenditur, indicavit. Nam si cognitionem boni malive Eva non habuit, unde scivit bonum esse, et in æternum vivere, et ex homine Deum fieri? Quæ usque eo concupivit, ut divina super non contingenda arbore præcepta despiceret, et mortem sibi a Domino denunciatam, si modo quam Satanas promittebat æternam vitam posset consequi, non timeret. Nam mortem tamquam certum malum et intellexerat et pertimuerat; quæ diabolo suadenti, ut pomum gustaret ex arbore, mortem sibi pro pœna, si id faceret quod ille suadebat, denunciatam a Domino fuisse respondit. Nemo ad faciendam quamcumque rem potest, nisi prius fructum ipsius rei cognoscat impelli. Si itaque Eva cognoscendi boni et mali non habuit facultatem, nec fructum potuit qui ex immortalitate promittebatur advertere. Si enim commodum intellectæ rei facere nos quippiam cogit, scivit profecto quid natura esset boni. Et idcirco non solum voluit, sed et prævaricationem, per quam mors vincitur, promissa a diabolo immortalitate, contemsit.

(1) *Æternitatis.* Intelligenti pauca; vetustatem sacram cuivis sapienti unum alterumve sat erit signum, unde Hilarius gallicano subnixus cothurno, ut cum Hieronymo loquar, solo incessu pateat. Solemnis autem ei, si quid umquam, *æternitas*, eodem sensu quo *divinitas* accepta. Doctissimos ejus editores, Custantium, Maffeiumque habemus suffragantes. Audi jam Hilarium : *quum Deus æternitas sit*, 725, a *Corruptioni subjecta non fuerit ejus œternitas*, seu Christi divinitas, 128, a. *Æternitas naturam fragilitatis acceperit*, 741, c. *Naturam carnis suæ ad naturam æternitatis sub sacramento... admiscuit*, 955, a. *Ut in assumtione hominis corruptioni potius gloriam intulerit, quam labem æternitati*, 1306, b. Cf. utriusque editionis, Paris et Veron. *præfat.* num. 87, 88, 124, 190, ubi singulariter alius locus illustratur : *Consociatam spiritus et substantiæ suæ æternitati materiem assumti corporis in cœlum retulit.* — (2) *Mortifera* cod. — (3) *Hanc, ut dictum est,* ib.

V.

Sed frustra nimis, dum improba quæstione commoveor, asserendæ veritatis, quæ in media intelligendi luce versatur, argumenta conquiro. Nempe scientia boni et mali in pomo ligni fuisse perhibetur. Eva bonum esse lignum duplici modo tam pomi elegantia, quam conspecti ligni decore judicavit, boni malique se habere notitiam [ostendens], quæ non solum bonum hoc ipsum, sed et formosum esse, antequam de arbore gustavit, advertit. *Et ubi accepit,* ait, *ex fructu, et manducavit, et dedit viro.* Hoc utrumque quod adversum quæstionem excitatam detulimus argumentum, Scriptura divina confirmat. Quod ut elucide pateat, paulo sollicitius quid indicet (1), videamus. In singulis quibusque inveniemus, et oculorum officium et mentis judicium, contineri. Dicendo enim : *et vidit mulier,* in hoc uno verbo quod dixit : *vidit,* et oculorum officium, et per ipsos mentis quoque habitum ad considerandum lignum se exserentis expressit.

VI.

Qui hoc probari quod assero potest? Ipsum verbum perpende, quod sequitur, ex quo boni intellectum habuisse hominem, ingratus, etiam me non urgente, fatearis. Præcessit nempe verbum quo ait : *et vidit mulier, quia bonum est lignum ad manducandum.* Intelligis eam et vidisse, et de ligni qualitate judicasse. Quod utique facere sine discernendi meriti vigore non poterat. Et per hoc ipsum verbum idem *bonum* (cujus intellectum eam non habuisse contendis), ad quam rem bonum esse pronunciasse cognoscis? *ad manducandum,* inquit. Quod probari integre, nisi ex sapore, non poterat. De solo visu? Egregia (2) animadversio : secura etiam de eo sensu cujus nondum periculum fecerat, præsumta mentis ad intelligendum sagacitate, judicavit tantum ad discernendum bonum et malum; vel prudentiæ suæ credidit, ut cognitionem oris ad examen transferret aspectus, ac solo visu bonum ad manducandum esse cognosceret. Quasi, quod non fieri potest, libasset per oculos, et saporem omnino non habuit arbor illa scientiæ boni et mali.

VII.

Sed quia hoc erat Eva creditura, propterea lignum illud secundum suæ naturæ fidem, per quamdam irrisionem falso contra veritatem vocabulo nuncupatum est : quoniam [magis] falsitati, hoc est diabolo, quam veritati, hoc est Christo, erat Eva creditura. Nam Dominus non dixisset morituros eos, si inde gustassent. Sed Eva magis diabolo credidit se esse victuram, eodem modo mortalitatis origine proposita, hoc est, verbis adversante sententia, in arbore illa Dominus cognitionem boni esse dixit et mali. Quorum Dominus, quum Adam et Evam de paradiso juberet expelli, credulitatem simulata laude condemnasset; qua non tam sibi, cui soli credere debuerant, quam diabolo, in quo nihil veri est credidissent, ait : *Modo Adam factus est, quasi unus ex nobis, ad cognoscendum bonum et malum; et nunc non extendat manum, et accipiat ex ligno vitæ, et manducet, et vivat in æternum. Et dimisit illum Dominus Deus de paradiso voluptatis operari terram, ex qua sumtus est, et ejecit Adam* [cap. III, 22-24].

Mittuntur igitur foras, quod per tacitum dictum subauditur. Siquidem post finita verba divina, sequitur : *et misit eos foras.* Missus est foras; non, ne ex ligno vitæ gustando viveret in æternum (Qui enim fieri poterat, ut etiamsi ex illa arbore manducasset, invito Domino, vitam consequeretur æternam? quia nulla creatura aut habere quicquam potentiæ, sine Domini dono, aut præstare cuiquam, nisi eidem Dominus permiserit, potest; maxime quum jam Adam mortis sententiam excepisset), sed eodem arbitror hic reparandi modo Dominum di-

(1) *Indicet,* nempe *Scriptura.* Codex habet *indicent;* excidisse verbum *Scripturæ,* libenter non putem, quum ista voce plurali vix eo sensu antiqui utantur. — (2) *E regia animadversione* cod.

xisse : *nequando extendat manum Adam, et gustet de ligno vitæ et vivat in æternum.* Quo superius verbum, cui hoc connexuit, dixerat : *ecce Adam factus est quasi unus ex nobis, ad cognoscendum bonum et malum.*

VIII.

Verum idcirco emissus est foras, ne in habitaculo æternitatis vivere, cui jam adepta esset æternitas. Quidquid itaque de arbore in qua scientia fuisse boni putatur et mali, et de fructu ejus dixit, in qua vita esset æterna; et quod Adam gustando ex arbore Deus factus esset, ad confutandum contumaciam eorum, qua contra vitam propriam diabolo crediderant, inverso prædicandi more, id bonum quod nec in arbore erat, nec illi acceperant, colore insultandi loquutus est. Tota illa sententia, per simulationem ad confirmandam spem cui nefarie se miseri mancipaverant, latentis castigationis severitate contexta est. Denique jam sententiam, variis mœroribus gravem, plenam laboris, sudoris, doloris, mortis exceperant. Quî fieri poterat, ut illis, offenso Domino, qui solus vitam donat æternam ex pomo arboris, in qua erat vita, donaretur æternitas, quam nemo hominum potest, illo invito, sicut dixi, Domino, qui omnium bonorum est largitor, solus accipere? Nonne aptissime liquet eorum temeritatem ad augmentum pœnæ verbi (1), cui fidem suam addixerat. Tamquam fortiore telo, repetita commemoratione confixamus. Quid ergo est quod dixit : *gustavit in arbore in qua intellectus boni et mali.* Plerumque in Scripturis divinis loca exceptis propriis vocabulis, vel etiamsi sine nomine fuerint, ex accidentibus nomina æternæ adjectionis accipiunt : ut est *Aocey* (2), id est, *species* vel *visio Dei*; non quod locus ipse species vel visio Dei sit, sed quod aliquando ibi Deus visus sit, vocatus est ipse locus *visio Dei*. Et item alio loco *puteus jurationis*. Ita etiam arbor illa non habuit in gustu pomi sui vim cognoscendi boni et mali. Sed quia diabolus, quum vellet Evam et per eam Adam inducere ut gustaret, hoc ei quo facilius posset persuaderi, mentiturus erat, quod in fructu arboris illius cognitio esset boni et mali, et si ex ea gustassent, Dii essent futuri; et illa propter hoc erat creditura, quod putaret cognitionem boni et mali in fructu illius arboris contineri. Ex eo quod futurum erat ad inducendam Evam, tamquam ex accidenti, antequam fieret, ab eo qui futura videt, immo qui sic ea jam tamquam facta sint intuetur, arbor futuri de se mendacii nomen accepit. Et Deus Dominus noster, quod per illud lignum documentum futuri esset Adam et Evæ, utrum in pomo cognitio boni et mali haberet, dedit ei nomen rei, quantum ad humanam cognitionem spectat, futuræ, quæ suæ majestati sic patebat ut facta.

IX.

Animadvertendum præterea quod diabolus hoc genere peccati induxit Evam, quo ipse e cœlo præcipitari meruerit : hoc est, per arrogantiæ assumtionem : nam Deum se vel voluit esse vel credidit, dicens : *Ponam sedile meum super nubes et ero similis Altissimo* (3). Quod autem dixit *aperti sunt oculi eorum*, significat aspectum ipsorum : ex bono vivendi usu in malum reservaturi, id est, ex eo proposito animi quo Domini Dei nostri, Patris et Filii et Spiritus Sancti, præceptum custodiebant, oculi eorum in peccati delectationem, mutata videndi conditione, patuerunt. Sunt enim quidam bonæ ac malæ voluntatis oculi spiritales; quum ille clauditur, ille reseratur aspectus. Delectabat enim eos promissio diaboli, qua se putabant deos futuros.

X.

Denique et Deus Dominus noster, quum meridie paradisum intrasset, ita ut Adæ videretur intrasse (nam Dominus Deus noster quem ad modum potest ex loco ad locum transire, qui omne quidquid esse locus po-

(1) *Verbi* supra lineam, *scilicet diaboli.* — (2) *Aocey.* Sic codex; in margine e regione legitur *osei.* An legendum *Azia*, quod Hieronymus interpretatur *videns?* Sed respici videtur Gen. XIV, 14. *Puteum viventis et videntis me.* At hebraïce nihil vel a longe refert τὸ *aocey.* — (3) Is. XIV, 16.

test, id est, cœlum ac terram in manu tenebat?) quum ergo eo modo intrasset, est dictum : *Ait ei : Adam, ubi es* [v. 9]? Non ignorantis, sed increpantis affectu. Tamquam si diceret : « Contemnendo præcepta mea, et diaboli promissa sectando, in qua vitæ conditione consistit, factusne es deus, sicut te diabolus futurum esse promisit? An reus mortis, cui te obnoxium fore dixeram, si mea mandata transires? Hanccine primam tantis beneficiis meis gratiam refers? Propter te, cœlum; propter te, terram; propter te, solem et lunam et cætera, quæ hujus mundi sunt ornamenta, formavi; propter te maria, fontes, animalia, pisces, aves, et reliqua quæ tuis usibus convenirent; imperatorem quoque et dominum rerum omnium terrestrium te feci. Dedi potestatem, ut cunctis animalibus nomina quæ velles, ascriberes; quæ ego a te ascripta, firmavi. Et facillimum mandatum meum servare noluisti? Ubi nunc es? Ubi degis? Qualem te intelligis? Contemnendo mandata mea, in qua mentis pravitate versaris? (1) »

XI.

Sub hoc eodem intellectu, qui præmissus est, subest etiam dissimulatio dicendi : ubi sit Adam? Sic requisivit, quasi nesciret Dominus noster ubi esset Adam : sed [ut] inter moram quærentis et responsuri trepidationem, conscientiam peccati excitante terrore, pœniteret facti, et peccasse, si veniam vellet impetrare, fateretur. Ideo Dominus enim noster etiam antequam emitteret vocem adventus sui indicem, velut pedum sonitum præmisit, ut, adveniente Domino nostro Deo, priusquam præsens esset, territus Adam de peccati confessione ante meditaretur. Tanta est enim et immensa pietas Domini nostri, ut mallet veniam pœnitenti tribuere, quam punire peccantem. Omnia fecit Dominus noster, ut Adam peccasse pœniteret : nam et sonitum, ut dictum est, adventus sui nuncium præmisit. Et quæsivit ubi esset, quasi nesciret. Moras sibi ipse Dominus in condemnando reo, quæ (2) pœnitendi vocem exsculperent, indixit. Vocante Domino, exterritus Adam fugit e medio. Ideo hanc secundam vocem extimuit, quia primam, per quam illi præcipiebat ne gustaret ex arbore, audire contemsit. Et quasi rem gestam ignoraret Dominus, ait illi : *unde scis nudum te esse? nisi forte de illa arbore manducasti, de qua tibi sola ne manducares indixi* [v. 11]. Nudus autem post peccatum, recedente divina gratia, qua velut veste velabatur, apparuit. Nam cœleste regnum, attactus peccati contagione, discesserat; quod devotum texerat, nudaverat indevotum.

XII.

Per hæc igitur tanta morarum dona præmissa, donatum est non parvum temporis spatium, ut Adam peccasse pœniteret; ideo Dominus noster Deus protraxit quæstionem rei, quum et auctorem peccati nosset et causam. Nam nisi longas illi ad pœnitendum dare noluisset inducias, non necesse fuerat aut sonitum adventus sui indicem præmittere, aut interrogare ubinam esset, cujus et fugæ causam nosset et latebras; aut per dubitationem dicere, quod forte de vetita arbore manducasset; quem hoc facturum non modo quum prohiberet, sed antequam eum fingeret, jam sciebat; sed statim in primo adventu suo, quippe qui causam probe (3) nosset, puniret quod fecerat.

Sed nihil tantæ moræ reo profuere concessæ; nam maluit se per circuitum defendere dicendo : *Mulier, quam dedisti mihi, ipsa persuasit* [v. 12], » quam dicere : « Peccavi, Domine; cum ingenti dolore peccasse me pœnitet. Scio me et indignum venia, et dignum denunciato esse supplicio. » Meruisset indulgentiam, per quod se fateretur indignum.

XIII.

Simili Dominus noster misericordia etiam parricidam Caïn interrogavit, dicens : Ubi est Abel frater tuus? Sed ille etiam post

(1) *Versaris*. Cf. Bossuet. *Élévations sur les mystères*, IVe sem. IVe Élév. et suiv., Ve sem. IIIe et IVe Élév., VIe sem. I-XIV Élév. — (2) *Quæ* : in margine additur *scilicet moræ*. — (3) *Prope* cod.

tanti sceleris conscientiam arroganter respondens, demens, scienti crimen suum, non solum factum, [sed] antequam fieret: « *Numquid ego*, inquit, *custos fratris mei sum?* Et non solum noluit peccatum, sed nec de facto, nisi convictus esset, voluerat confiteri.

XIV.

Quærunt nonnulli cur Dominus prohibuerit Adam de una arbore manducare? quid ex hoc præcepto vel ad hominis utilitatem, vel ad cultum magis honorandæ divinitatis accesserit? Legem vivendi accepit Adam, ut illum (quia corporeus homo Deum, qui est incorporeus videre non poterat), quod haberet Deum, datæ saltem legis observatio commoneret, ne habere se dominum quia divinitatem videre non poterat, ignoraret. Aspicit legem, ut aspiciendæ divinitatis vicem in servandis præceptis jugi compleret observatione. Nec ista observatione quippiam Domino, cui nihil conferri penitus potest, sed propriis commodis profuturum; nam legis observatio Adam ad devotionem instrueret; devotio commendabilem faceret; commendatio evocaret ad præmia. Per omnia quæ aut fecit Dominus bona, aut dixit, non suis a quo bona cuncta procedunt, sed nostris utilitatibus est consultum. Dedit legem homini quæ doceret eum, ut a quo factus esset, cognosceret; et qua observata dignum se divina remuneratione gauderet. Nec lex illa aut humani laboris necessitas, aut compendii cœlestis augmentum est; sed divinorum causa donorum : quia nihil ex profectu illo divinitatis, sed totum hominis utilitatibus quærebatur.

XV.

Verum in causa Adæ, peccati causa. Dominus noster Deus ab illo primum quæsivit, qui deliquit extremus. Et in illam primum sententiam tulit, quæ ante peccavit : et quam dialolus per serpentem tentasset. Tamen quia velut machinæ adminiculo sceleris sui pœna debebatur. Idcirco serpens damnatus est, nec absque mœrore diaboli pœnam puto fuisse serpentis; quippe cujus sibi ad nocendum hominibus primum placuisset hospicium. Nam diabolus pœnam gehennæ olim statutam habet, quæ illi in hujus sæculi fine debetur. Et quia diabolus suasurus Adæ per Evam, quæ in auxilium viro facta erat, indiguerat ut eam sibi conciliaret; non ut illam ipse diligeret, cui humanum genus esset exoriturum, sed ut facta benignitate perversa, faceret sibi parere deceptam. Et Adam Evæ a qua deceptus fuisset, faceret inimicum (1), Dominus noster Deus conversa vice jussit ut et inter mulierem et diabolum perpetuæ inimicitiæ flagrarent; et ut mulier, ad virum suum conversa, ipsius dominio subjaceret. Et bene pro diabolo serpentis nomen positum, quia apud mulierem non quod diabolus erat, sed serpens maluit apparere.

XVI.

Tum deinde maledixit Evæ ut in dolore filios pareret : eo quod virum de ea qua ipsam diabolus deceperat, arte decepisset; et quod a diabolo male didicerat (2) pejus ostendere, quod quamvis ex diabolo utrumque processerit, amplius tamen deliquit illa, quam diabolus. Nam ille Evam cui nihil affectionis debebat evertit; illa virum, cujus membrorum portio erat, in cujus auxilium facta erat, occidit; et scelestum facinus, per quod sacrilega consenserat, viro suo impie persuasit. Ob hoc velut ancilla subjecta est; ut ei cui perniciose persuaserat, obediret; toleraret imperium, cujus decepisset obsequium; esset illi prima prævaricationis condemnatio, partum edere; secunda, doctrinæ ut magistra (3) mortis, decepto discipulo subjaceret; ut seorsum illi cui in adjutorium facta erat, per subjectionis humilitatem pœnas mortiferæ persuasionis exsolveret; ut tamquam (4) do-

(1) *Inimicum.* Huc referenda quæ pluries Hilarius de omnium in Christo rerum concordia. — (2) *Dixerat* cod — (3) *Doctrina ut magistra*, ib. — (4) *Ut eam quam*, ib.

minum honoraret, quem victurum in æternum, associando sacrilegio suo impulisset in mortem. Non modicus dolor aut contemnenda mœstitia fuit, observare et vereri eum cui se nosset fuisse consortem. Et quoniam necessario sustinenda erat pœna mulieri, quam peccato conciliante meruerat, et ipsius pœnæ vim dominus medica celeritate mollivit. Et ne pariendi licet velox molestia voluntatem procreandorum averteret liberorum filiis gratiam per quam a matribus amarentur infudit; ut libenter procreare liberos vellent, etiam si illo dolore diu, usque dum partus editus, vexarentur. Quantum matres ex suis liberis capiant voluptatis, de nostro quo alienos infantulos cum summa jucunditate vel aspicimus, vel etiam complectimur amore, discamus.

XII.

FRAGMENTUM COMMENTARII IN PSALMOS

HILARIO PERPERAM ASCRIPTI.

ARGUMENTUM.

Auctor, quisquis ille demum est, vetus sane, in eo loco maxime notandus, quod primus forsan Latinorum sit, qui *Areopagitica* opera laudaverit; ac fere solus qui expositionem in Apocalypsin tum Dionysio tribuat, tum Polycarpo et Cypriano; totus cæterum locus respicit Christum per allegoriam in ea intelligendum arbore de qua Psalmus I, 3 et Apocal. XXII, 2, juxta veterem quamdam versionem, agere videntur.

I.

Et folium ejus non defluet, et folia hujus arboris utilia sunt. Denique si quis et secundum historiam intelligit, utilitatem habet animæ suæ. Legimus in Apocalypsi Joannis : qui liber in istis partibus, idem in Oriente non recipitur. Tamen scire debemus quoniam in Occidente omni et in aliis phœniciis provinciis et in Ægypto recipitur liber, et ecclesiasticus est. Nam et veteres ecclesiastici viri, e quibus est Irenæus, et Polycarpus, et Dionysius, et alii Romani interpretes de quibus est sanctus Cyprianus, recipiunt librum et interpretantur (1).

II.

Legimus ergo ibi : « *Ecce,* inquit, *vidi thronum positum, et Agnum unum post arborem*, inquit, *secundum flumen, et ex utraque parte ripæ ipsam arborem,* hoc est, ex ista parte erat et ex illa. Et habebat, inquit, fructus ista arbor et in anno, *mensibus singulis duodecies fructus afferebat.* Et habebat, inquit, folia, *et folia ejus erant ad sanitatem gentium* (2).

Vidi, inquit, *thronum positum unum;* licet enim credamus in Patrem, et Filium

Ex codice Duaceno, olim Aquicinctino.

(1) *Interpretantur.* Non est hic locus agendi de his interpretibus quos lato sensu quisque videt accipiendos. — (2) *Gentium.* Hæc mirum in modum a vulgata differunt, nec magis consonant cum antiquis versionibus. Videntur memoriter et oratoria libertate citari.

et Spiritum Sanctum, et trinitas sit, *tamen* regnum unum est. *Vidi*, inquit, *thronum positum unum*.

Et vidi, inquit, *in conspectu throni stantem Agnum*; de assumtione corporis dicitur Salvatoris : *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*.

Et egrediebatur, inquit, *fons de subtus medio throni*. Videsis (1) quoniam de medio throni fons egreditur gratiarum. Tamen non egreditur fons ille de throno, nisi Agnus contra steterit. Nisi enim crediderimus incorporationem Christi, non accipiemus istas gratias.

Et arbor, inquit, *una excelsa posita est*. Non dixit arbores, sed *arbor una*. *Arbor* itaque *una*, quomodo ex ista parte ripæ est, et ex illa parte ripæ? Si enim dixisset ; vidi arbores, fieri poterat ut altera esset ex alia parte, et alia ex alia. Nunc vero una arbor ex utraque parte esse dicitur. Nam fluvius egreditur de throno Dei, hoc est, gratia Spiritus Sancti. Ista gratia Spiritus Sancti in sanctis Scripturis est; hoc est, in uno fluvio Scripturarum. Tamen iste fluvius duas ripas habet et vetus et novum Testamentum ; et in utraque parte arbor plantata, Christus.

III.

Hæc igitur arbor in anno, hoc est, *in singulis mensibus duodecies fructus afferebat*. Non possumus enim fructus de ista arbore accipere, nisi per apostolos. Si quis ergo per apostolos ad arborem venerit, necesse est ut fructus accipiat, fructus metat de Scripturis sanctis, hoc est, sensum in littera commorantem. Si quis ergo venerit ad istam arborem per apostolos, ut diximus, fructus ejus capit. Si quis vero non poterit, et adhuc infirmior est, et necdum discipulus; sed de turba est, sed deforis est, de gentibus est iste, quia fructus capere non potest. Verba capiat, hoc est, *folia ad sanitatem gentium* si quis adhuc de gentibus est, si quis non est discipulus, et adhuc de turba est, accipiat folia ipsius, hoc est, verba simplicia accipiat pro medicamento.

Denique scriptum est : *Et folia ejus ad sanitatem gentium*, hoc est, ad medicinam. Hoc totum quare dicimus et excessimus ad Apocalypsin? quoniam scriptum est : quod *fructum suum dabit in tempore suo* (2).

(1) *Videtis* alias. — (2) Plura habentur ad Hieron. *Opp*. append., t. VII, ed. Veron.

XIII.

CARMEN EIDEM AUT ALTERI TRIBUENDUM HILARIO.

DE EVANGELIO.

ARGUMENTUM.

I. Christo nascente, gestit totus orbis exsultans. — II. Unus autem serpens, metu trepidans, refugit. — III. At puer variis suis salutatur nominibus, nec siletur virgo Deipara. — IV. Quin et summus Pater appellatur ut cum eo omnium laude Natus celebretur. — V. Qua homo, qua leo, qua vitulus, qua sublimis ales. — VI. Voventur et summo Genitori laudes cui nec conticescat universa rerum melodia, nec omnium gentium plausus. — VII. Interea, dum defletur error gentilium, dum prædicantur Christi Dei miracula, paralytici nempe salus repente surgentis, cæcique a nativitate sanati, abrupte carmen deficit.

Ex cod. *Sangallensi* græco-lat. IV Evangeliorum. Vide inter *Prolegomena*, art. VII.

I.

XB (1).

Hic Christus flos est (2), decor hic est, fonsque perennis.
Hunc postquam verbo conceptum, Numinis (3) alti
Plena Dei, Virgo utero (4) est enixa pudico,
Effulsitque novus terris gaudentibus infans:
Protinus implevit totum lux clarior orbem,
Desuper astra pios inhiant spectantia vultus,
Atque decus tantum (5) jam terris invidet æther.
At Tellus ridens lætatur germine sacro,
Spargit humum violis alieno tempore natis (6);
Area (7) purpureos submittit cæspite flores.

II.

Omnia festa nitent: gaudet mare, nubila, venti.
Te solum trepidare metu, te, perfide serpens,
Ille dies ægrum vidit pallere veneno,
Quassantemque caput et pectora dira terentem (8),
Quod salus e cœlo (9) terris, quod tutor adesset,
Salvandos populos quærens a faucibus atris,
Ereptamque plebem plagis (10), mœstoque ululatu;
Prosequens hominum vitam, mundique salutes.
Interea et sidus exorti Numinis alti
Apparet cœlis (11), et terras lumine complet.
Agnovere Magi stellam, cunasque requirunt.
Munera sacra ferunt, myrrhamque et suavia thura.
Thura Deum monstrant; designat myrrha sepultum (12).

III.

Salve, vera Dei proles, puer æthere missus;
Non commune genus, nec moribus edite nostris!
Innuptæ matris pignus, uterique pudici
Partus, et intactæ mirandus virginis infans!

(1) XB. Christianis solemne est quidquid agant, a Christo auspicari, variaque istiusmodi sigla operi novo præfigere. Nemo non legit XB, *Christus benedicat.* — (2) *Flos est.* Adeo evanuit fere totus ille versus, ut lectori vel a limine hærenti venia sit: quam quidem petimus, damusque vicissim Rettigio, qui aliter legit:

Christus hic floret, decor is, fonsque perennis.

(3) *Nominis* in cod. eo loci et passim, uti solet in hujusce ætatis libris; inde multis multiplex errandi occasio, cui Rettigius plus semel impegit. — (4) *Utero.* Non insolens est omitti cæsuræ gratia elisionem, aut affectari vel a veteribus poetis carmen quoddam Leoninum. — (5) *Tantum.* Rettigius e compendio *tm tuum* paulo oscitantius exscripsit. — (6) *Natis.* Sicco idem vestigio transiit, versu ultimo pede claudicante; nec ego ausim codicem sequi habentem *quotque.* Malim sensum sollicitare et contextum, qui haud ægre, ni fallor, dant *natis.* — (7) *Aurea,* perperam in codice et Rettigio. — (8) *Terentem.* Rettigius caractere longobardico deceptus, ubi *r*, ibi *n* vidit, legitque: *tenentem.* Sic paulo ante: *pallente* pro *pallere.* — (9) *Et cœlo,* miror Rettigium legisse eumdemque hæc annotasse nec felici prorsus, nec eleganti Minerva: « Superscriptum « (in codice) *aut cœlis;* recte. Metrum pluralem fla« gitat. » Immo correxit scriptor, *e cœlo;* quidni et Rettigius? Plura deinceps in viro, cæteroquin erudito, carpere supersedemus. — (10) *Plagis plebem,* in cod. — (11) *Cœlo,* in codicis textu primo; secunda manu supra lineam recte corrigitur *cœlis.* — (12) *Sepultum.* Est qui mavult, recte ne an prave haud definiam, *sepulchrum:* vox in membrana pene exstincta est.

Quamvis illa pio jactet se nomine matrem,
Fingentis (1) quemdam ventris imitata tumorem,
Ostentetque tuas cunas, risuque salutet,
Virgo tamen Mater, et magni conjugis expers,
Ignorat causam sobolis, sed gaudia novit.
Tu sacri sermonis opus, satus (2) ore paterno,
Verbigena dives, linguæ mirabile germen,
Commixtumque genus cœli terræque potenter,
Ut cœli terræque simul te cura maneret (3).
Tu virtute leo, placidis tu mentibus agnus;
Tu satus (4), gladiusque Patris; tu dextera Summi,
Vivorum judex, judex tu luce carentum.
Cunctorum genitor solum te dicere natum
Dignatur, solum communis cura parentum;
Hæres tantorum solus tu jure bonorum.

IV.

Hunc tu olim, dictis variata imagine rerum,
Spondebas terris, Genitor, per carmina regum (5),
Perque prophetarum voces, per sidera cœli;
Per Seraphin, Cherubinque tuum. Modo pandere fas sit
[Carmine] celsa secreta poli : nam quattuor altum
Circumdant solium variis animantia formis :
Primum hominis facies, alias stant ora leonis (6);
Inde aquilæ, vitulique caput. His omnibus alæ,
Divisæ officiis hæ sunt. Nam maxima Summi
Ora Dei volitant circum (7), faciemque coruscam
Prætexunt, nimius noceat ne fulminis ardor,
Optatumque (8) sacer feritet neu fulmine (9) mundum;
Atque alæ (10) involvunt similes vestigia sacra,
Ne forte incendat pressas vis ignea terras.
Ternaque tum binæ volitant per mœnia mundi,
Auratasque ferunt pennas; et, lumine multo,
Pervigiles, discunt urbes, actusque, precesque.

V.

Haud dubia his formis Christi monstratur imago.
Namque et homo est Christus, mortis gustator amaræ :
Et virtute leo est, indoctos cædere ferro (11);
Et vitulus, quoniam (12) est peccantis victima mundi,

(1) *Prægnantis* sensu accipe, quin potius lege, si mavis. Subinde codex habet *quamdam*. — (2) *Satis*, in cod. — (3) *Moneret*, in cod. — (4) *Satus*. Legeres in codice, uti irrepsit Rettigio : *sator*. — (5) *Regum*. Librarius indigitavit in margine David et Salomonem. — (6) *Aliud sunt* vel *stant ore leonis* in cod. — (7) *Circum*, ib. Hanc equidem egregiam poesim, gemmis elegantiorem, vix acu tangere fas est; inde enim me magis piget ullum versum linquere, ex errore notarii perspicuo, inconcinnum. — (8) Suspicor esse legendum *oppetitumque*. — (9) *Ceu fulmine* cod. — (10) *Aliæ, ib.* — (11) *Indoctis, ib.* — (12) *Quum, ib.*

Qui bene pro cunctis impenditur hostia terris.
Quid facies (1) aquilæ, post hæc quis forte requirit (2).
Permittit prædam cœlo sacer ales; ovans (3) is
Christus erit, terris raptum quem collocet astris.
Namque ille in cœlis placido bonus (4) interventu,
Vulnera peccantum celat, graviora (5) parentum
Mitigat, et terris iratum temperat ignem.

VI.

Ac tu qui terrigeno (6) referens veniam, ipse propagans
Et tu, magne Pater, natum (7), pietate quietus,
Sublimi solio residens, opera ardua cernens;
Oceani ceu forma maris, vitreique elementi.
Tum senior Domino servit chorus hymno-peritus :
Bis duodena virum facies, et crinibus albis,
Cæsariem rutilæ ex auro pressere coronæ;
Involvitque humeros stola candida, mitis amictum :
Surgentes, crebro capitis vincimina ponunt,
Te Dominum linguis, te consona voce canentes :

VII.

Ἅγιε, Sancte Deus, vigor ignee, celse Sabaoth!
Teque genus hominum celebrat sermone frequenti;
Te pecudes volucresque sonant; te muta loquuntur;
Te canit omne nemus, colles, vallesque supinæ;
Te venti strepitant, pelagi te murmurat unda;
Sacrorum ritu vario, templique dicatis
In nemore incluso, sculptis de marmore templis,
Ære cavo positis signis, picturaque inani,
Te gentes populique colunt : tibi vota precesque
Suscipiunt, numenque tuum, nomenque requirunt (8).

VIII.

Ac velut in tenebris errat cui lumen ademtum,
Sentit adesse hominem; quis sit, ubi denique sistat,
Nescit, et ignarus per inania brachia jactat,
Prendere si possit, tactumque assistere saltem :
Non aliter gentes, cæcis erroribus actæ,
Ante oculos positum quærunt; sed lumine cassæ,
Transiliunt ipsum quem quærunt; ludicra captant,
Effigiesque locant varias, et nomina mille
Imponunt uni, si possit adesse vocatus.

(1) *Quid faciet*, ib. — (2) *Formam requires*, ib. Maluissem : *si forte requiris*. — (3) *Ovantis*, in cod. — (4) Primo scriptum : *Placido bonas interventu*. — (5) *Gravis ora*, ib. — (6) *Actuque terrigeno*, ib. — (7) *Natu*, ib. — (8) Librarium in margine indigitavit ex hujus versiculi regione : *Judæos*, ex alterius sequentis : *paganos*.

Illos culpa premit gravior quibus astitit ipse
Ante oculos doctor verus, quibus ore loquutus,
Quos prece, quos dictis monuit, quos denique factis.
Nec videre tamen cæci, quum lumen adesset
Per populos clarum, factis celebrans Genitorem.
Namque jacebat homo, pallenti marcidus ore,
Cui inerat morbi corpus compage solutum,
Viventisque animæ dudum jam mortua membra.
« Surge, ait, atque tui jam lecti bajulus esto. »
Exilit atque alacer humeris vehit ipse cubile.
Ecce trahebatur cæcus quem lumine mater
Ediderat viduum, communis lucis egentem,
Non totum natum, mundi quia parte carebat.
Ut vidit, miseratus ait : « Hunc cernere jussi! »
Protinus ad cœlum cæcus nova lumina tollit.
. . . .

Cætera desiderantur.

SANCTUS RHETICIUS,

EPISCOPUS AUGUSTODUNENSIS.

FRAGMENTUM COMMENTARII IN CANTICA CANTICORUM.

TESTIMONIUM.

Proferam super hunc librum quadrigam expositorum, Origenem scilicet græcum, Ambrosium Mediolanensem, *Rheticium Augustodunensem*, Bedam angligenam. Quorum primus, quum in cæteris libris, ut ait Hieronymus (1), alios vicerit, in Cantico canticorum se ipsum vicit. Secundus vero probabili eruditoque sermone sponsi sponsæque firmavit amores. *Tertius perplexitatem voluminis sublimi ore disseruit* (2). Quartus autem ejusdem libri opaca septem libris absolvit...... *Rheticii Augustodunensis aurea sic depromit camena :*

Mos est, inquit, generosæ materiæ observandus; sponsi sponsæque tripudia festiva tuba persultent. Neque enim in funera fas distrahi animum, quoniam ad exponendum cantica nuptiarum invitat alacritas convivarum. Sed quoniam tantæ facultatis ratio in nobis vel nulla est, vel admodum orba, ejus innitar gratiæ qui per Evangelium suum sonat : *Sine me nihil potestis facere* (3). Neque certe mihi deficiet transitorium verbum, quum credam in *Verbum quod est in principio apud Deum* (4).

O vox catholico digna doctore! O fidelis confessor gratiæ! Recte perpendiculum sui judicii vir sapiens lineavit, qui mærorem a gaudio tanto interstitio sequestravit (5), etc.

Cf. *Prolegom.*, art. VIII, et videsis quam ob causam hæc eximii doctoris paucula, pene perdita, his ἀνεκδότοις accedere juverit. — Berengarii scholastici testimonium argumenti instar adduximus.

(1) Hieronym. *Prologus ad Damas. in Cantica Cant.* — (2) Hieronym. *Epist. ad Marcellam*, opp. II, p. 622. — (3) Joann. XV, 5. — (4) Ib. I, 1. — (5) Inde scholastico isti libuit excurrere in sanctum Bernardum, eumque dicteriis impetere. Ejusdem paratur editio inter *Opera* Abælardi, jam ex parte publici juris facta.

C. V. AQUILIUS JUVENCUS,

HISPANUS PRESBYTER QUI SÆCULO QUARTO FLORUIT.

I.

DE METRO IN GENESIN FRAGMENTUM

HACTENUS IN EDITIS DESIDERATUM.

ARGUMENTUM.

Noe ex arca egressus offert holocaustum, et a Deo accepit benedictionem, legem et fœdera; quem quum ebrium Cham derisit, Chanaan maledicitur, fausta vero voventur Sem et Japhet : Noe defuncto, gentes et oppida per orbem condita sunt.

GENES. IX. Exstruxitque (1) libens sacraria festa Tonanti;
Atque memor voti, adolet dum altaria flammis,
Hostia digna fuit, mites dum gignit odores,
Qui Domino coram lætis cum flatibus halant.
Tum ne consimili (2) pereat discrimine terra,
Diluvium Dominus ventura in tempora tollit :
Festinos menses, et tempora mobilis anni
Irrequieta jubens consuetos volvere cursus;
Sed croceum tantum curvandum in nubibus arcum,
Candida quum sudo prærorant sidera nimbo.
Prosequitur vatem Domini benedictio mitem,
Scilicet ut cunctis, quæ tellus et mare gignit,
Imperitet fidus (3), quum sint subjecta regenti;
Admonitus pecudum carnes secernere mensis,
Quæ non laxato vitam liquere cruore :
Idcirco quoniam multis hæc indita mens est.
« Ast homo si ferro fuerit vel dente ferino
« Perditus, inquiram, dixit; qui talia faxunt,
« Similibus dant colla modis fusura cruorem. »
Dividit hinc Dominus placiti mox pignora vatis,
Fœcundasque jubet discretim sumere terras :
Ut vacuum denso complerent germine mundum.
Accipit hoc meritum Domino donante propheta,

E tribus collatum codicibus; primum Laudunense, A; alterum æque Laudunense, sed recentius, B; tertium Cantabrigiense, C. — Cf. *Prolegom.* art. VIII.

(1) Carmina quæ præcedunt, integra primus edidit Martenius *Ampl. collectio* IX, 13. et post eum Gallandius, *Bibl. veter. patr.* IV. 587, uterque sub Juvenci nomine; et Arevalo, ad calcem *Juvenci* p. 390. — (2) *Cum simili* C. — (3) *Imperet et fidus* A.

Vitis ut inventor delibet candida vina.
Quem propere expletum cyathis (1), somnoque gravatum
Derisit Chamus (de quo Cannana juventus (2)
Nascitur, et proceris dixit de nomine gentem),
Fratribus ostentans nudatum membra parentem.
Qui pariles pietate tegunt velantque jacentem,
Tergoribus studio junctis, dum lumina vertunt,
Sopitum gessere senem, nec turpia dictu
Membra vident, tenero flectentes colla pudore.
Id pietatis opus postquam jam mente serena
Cognovit vates, grassatum damnat in ævum,
Germanis faciens ut sit postremus, et acri (3)
Subditus imperio, fortesque (4) exterritus oret.
Inde senex functus nongentos transiit annos (5)
Quinquies et denos, ut legis formula cavit.
Cujus progenies properat dum ducere muros,
Condidit eximias vastis (6) suspectibus urbes.
Dumque operi instantes, certatim mœnia condunt,
Nominibus signant Tarsum Citiumque Rhodumque (7),
Exstantes portis fluctu quas abluit æquor.
GENES. X. Cannanus hinc nomen habet, hinc Sidona (8) surgit:
Inde Jebusæus (9), Cethæo adjunctus Amorreus,
Gergesæus veget, Evæus, Arucus, Amennus (10),
Sammarus, Aradius, Orusque (11); et mœnia quisquis
Gaza colit; Gomorra quibus Sodomaque jugantur (12);
Atque Adama et Sebona, queis junctim Lasa (13) cohæret (14).
Quin etiam et [Mas]sam faciunt similemque Soferam
Celsijugum, et collem nimbosas qui levat arces,
Qua primum albentis prorumpit flamma diei.
Corpore de quorum Nembrodus nascitur, acri
Venatu assuetus, et membris grandibus exstans (15).

(1) *Cratis* A. — (2) *Cananæi ventus* C. — (3) *Ætati* C. *Et acro* A. qui idem habet in v. 53. — (4) *Fortique* A. — (5) *Transit in annos* A. — (6) *Latis* A. — (7) Θάρσεις, Κήτιοι, Ῥόδιοι. LXX, *Tharsis, Cetthim et Dodanim* Vulg. Cf. Hieron. *Quæst. Hebr.* Opp. II, 514. — (8) *Hic nomen..... hic Sidona* C. — (9) *Lebessus* C. — (10) *Gergessus* codd. Χαναὰν δὲ ἐγέννησε... τὸν Γεργεσαῖον, καὶ τὸν Εὐαῖον, καὶ τὸν Ἀρουκαῖον, καὶ τὸν Ἀσενναῖον. LXX. *Chanaan autem genuit... Gergeseum, Hevæum, et Aracæum : Sinæum* Vulg. — (11) Καὶ τὸν Ἀράδιον, καὶ τὸν Σαμαραῖον, καὶ τὸν Ἀμαθί. LXX. *et Aradium, Samaræum* et *Amathæum* Vulg. Ab alio nescio quo codice latino aut græco noster accepit *Orus*. — (12) *Jungantur* C. — (13) *Juncti molasa* A. B. — (14) *Coercet* A. — (15) Cætera ad Genesis finem carmina habent iidem qui supra laudantur. Nonnullas varietates præcipuas, carmina hinc inde omissa, locosque multos restitutos alias, occasione data, exhibemus.

II.

C. V. AQUIL. JUVENCI,

HISPANI PRESBYTERI METRUM IN EXODUM.

ARGUMENTUM.

I. Pharao, rex Ægypti novus, habita ad suos concione de Hebræis delendis,—II. Jubet eis imponi onera, pueros cædi masculos, ac in fluvium mergi.—III. Moyses aquis expositus, inde ab ipsius regis filia eximitur.--IV. Propter Ægyptii cujusdam cædem in Madian aufugit.—V. Accepta uxore, duos genuit filios; — VI. Dominus Moysi in Rubo apparet, eumque etiam renitentem mittit ad filios Israel liberandos. — VII. Signis a Deo acceptis, uxore sumta, in Ægyptum proficiscitur; — VIII. Ascito fratre Aaron in legationis socium, pergit ad regem, — IX, X. Quem non nisi post decem plagas adducit ut dimittat populum. — XI, XII. Dimissi tandem Israelitæ, mare Rubrum sicco vestigio transeunt, pessumdatis omnibus Ægyptiis. — XIII. Peractis cum hymno et cantu Deo gratiis, — XIV. Venerunt in Myram, in Elymam, — XV. In Sinum ubi manna depluit, in Rafidim, ubi aqua de petra salit; — XVI. In Sinamum, — XVII. Ubi decalogus — XVIII-XXVI. Et varia dantur præcepta legalia. — XXVII. Faciendis variis operibus Beseleel et Ooliab a Domino deputantur. — XXVII. Populo interea vitulum aureum adorante, Moyses Deum ira exardescentem deprecatur; — XXVIII. Sinamo de monte descendit, Tabulas frangit et vitulum comminuit. — XXIX. Deum populo reconciliat. — XXX. De facie Dominum intuetur et ab eo novas tabulas accipit promulgandas.

I.

Exod. I. Interea (1) varios agitant dum tempora cursus,
Et nova succiduo surgit de germine proles,
Josepique obeunt nati, prolesque sequentum (2),
Diversosque novat tellus Memphitica reges;
Notio cuncta perit, nec vatum nomina prosunt
Eximia deleta prius (3). Sed munere sancti
Tutantis populum Domini, innumerosa creantur
Corpora, et immensa densantur (4) nube phalanges.
Quæ metuenda sibi postquam rex vidit Ægypti
Talibus effatur (5) socios, dum permovet ira :
« En pubes captiva prius, contentaque victu
Porrexit quem parca manus [sibi] (6), longa cohortes
Jam legione ciet, et solis non tumet armis :
Pugnaci virtute prior, vultusque minaces
Et subjecta gerit. Quid si nunc tela capessit (7),

(1) Inde usque ad carmen 349 deficit codex Cantabrigiensis; unicus mihi est A. — (2) *Prolisque sequentum* A. — (3) *Eximie delicta prius* A. — (4) *Densentur* A. — (5) *Affatur* in margine. — (6) *Sibi* excidisse putem. Horat., *Od.* III, 16 :

Bene est, cur Deus obtulit
Parca quod satis est manu.

— (7) Virgil. *Æneid.* III, v. 234.

Hostibus aut societ sese? Qua mole (1) duelli
Ægyptus vastata cadet, quantasque ruinas
Sublimes facient (2) convulsis mœnibus urbes!
Quin potius dura frangantur sorte laborum,
Immensasque levent substructis (3) molibus arces,
Ne redeat vacuis spes libertatis amissæ. »

II.

Exod. i.

Hæc ubi dicta, viros solertes præficit illis
Ut muros, turresque novent, portasque minaces
Connisi cœlo jungant. Queis casibus acti,
Oppida sudato condunt nonnulla labore,
Ramassum, Pythona dehinc, et nomine Solis
Etonum insignem (4). Sed mirum! quo mage tristi
Laborum sub fasce fuit hoc cuncta (5) juventus,
Fortior emicuit, veluti ferrata (6) maneret.
Terretur magis atque magis rex torvus Ægypti... (7)
Exitioque foret (8) nondum sua jussa timentes
Præcipiens, manibus, pariant quum germina fœtæ,
Exstinguant, perdantque mares, nec pœna referre
Admeritas (9), [hæc] si jussa (10) despecta relinquant.
Quarum Fuca (11) fuit, socia cum Sefora dicta.
Quæ, terrore Dei timida inter corda locato,
Ductoris temsere minas; atque affore jussæ,
Hebræas nullo dicunt solamine fultas
Maturos propere consuesse effundere fœtus.
Quæ propter Domini meruerunt dicta favorem,
Consuetis sese gaudentes condere tectis,
Dum Dominum toto laudantes corde verentur.

III.

Exod. i.

Vertitur imperium proceris, populusque monetur
Progenitos Nilo pueros mersare fluenti.
Paret turba duci, nascentes flumine mergens.
Quos inter motus, Levitis, conjuge ducta,
Progenerat pulchro candentem corpore natum,
Conspicuisque genis, magnaque exstinguere vitat
Futurum cum forma virum, ne forte necetur;
Occultumque fovet jam trinis mensibus actis.

(1) *Quam mole*, cod. — (2) *Faciunt*, in cod. — (3) *Leves substrictis* A. — (4) Habent LXX : καὶ ᾠκοδόμησαν πόλεις ὀχυρὰς τῷ Φαραὼ, τήν τε Πειθῶ καὶ Ῥαμεσσῆ, καὶ Ὦν, ἥ ἐστιν Ἡλιούπολις. Exod. I. 12. Noster uno verbo legit quæ recte distinxit vulgata versio : *Et Onum*. — (5) *Coacta* forsan. — (6) *Ferita*, in cod. — (7) *Rex torvus Ægypti*. Nonnulla desunt; sensus enim manet hiulcus. — (8) *Fovet* A. — (9) *Ad maritas* A. — (10) *Jura* A. — (11) *Fuca*: apud LXX. Φουά; in Vulg. *Phua*.

Sed metuens pœnam, ne fraus admissa pateret,
Impositum mittit tristis, quo rauca fluenta
In pronum deferre queunt, quum remige carent.
Hunc germana procul visu custodit acuto,
Quantum acie possunt oculi servare sequentes :
Ut casum expositi possit narrare parenti.
Sed tum, plausibiles dum captat læta natatus,
Pedissequis comitata suis, se filia Regis
Flumine tinguebat placido, corpusque lavabat.
[Aspicit hæc] (1) modicam tumida super æquora lintrem,
Cupitamque jubet prædam deferre ministras.
Illæ alacres, ut læta subest pubentibus ætas,
Impositum cymbæ referunt, coramque locantes,
Materno efficiunt sensu gaudere puellam.
Quæ cupiens servare sibi tam dulcia formæ
Gaudia, et eximiæ præstantem frontis honorem,
Hebræa de plebe palam quæ conforet (2) altrix
Imperat acciri, puerique hæc cura sorori
Inditur. Illa vocat nulla jam fraude parentem
Sollicitam, cui (3) nata ducis sua pignora lætæ
Redderet, apposito nutricis nomine matri.

IV.

Exod. II. Accrevit, raptimque puer prorepsit ad annos
Primævo qui (4) flore virent, et deditus aulæ,
Pignore pro vero natæ Pharaonis habetur.
Accipit et Nomen Musseos (5), quod foret undis
Exemtus querulis, modico fluitante faselo (6).
Ille autem ingenii (7) monitus, cordisque sequutus
Cognatam lustrare parat circum oppida gentem,
Quæ duro præsente jugo se mœsta coquebat.
Forte viæ medio, Pharia de plebe tuetur
Clamosa cum voce virum mulctare gementem
Hebræum : quam [Moses] (8) sortem exosus iniquam,
Omnia collustrat, nullumque hic affore cernens
Qui testis comperta loco depromere possit,
Calce ferit, fusumque ingesta condit arena.
Inde alios Judæa videt de gente minantes,
Jurgantesque viros, ac dum se sedulus offert,

(1) Locus vacat in cod. — (2) Cf. Terentius *Andr.*, act. II, v. 140. — (3) *Cum nota ducis* in cod. — (4) *Primævoque* A. — (5) *Musseos* vox græca parce detorta. In LXX cod. loco, Ἐπωνόμασε δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μωϋσῆν. — (6) *Faselo* vel *Phaselo*, græce φάσηλος. Fictiles phaselos fuisse in usu apud Ægyptios testantur Strabo, lib. XVII. Juvenal, *sat.* XVII, v. 157.

Parvula fictilibus solitum dare vela phaselis.

— (7) *Ille aut ingenii* A. — (8) Locus in cod. vacuus.

Infirmamque juvat partem, pacemque reducit;
Excipit, irato missas de pectore voces :
« Quid celsa cervice tumes, ceu principis alti
Sceptra regas, scriptæque fremant, te præsule, leges?
Aut fortasse paras subito me perdere leto,
Ut Pharium hesterna juvenem sub luce necasti? »
Hæc fuerunt ut dicta, ducis deportat ad aures
Fama loquax, vatemque fugat rex fervidus ira.

V.

Exod. II.

Ille solum vertens (1), puteum pervenit ad altum,
Media (2) quem tellus habet, qua sese sacerdos
Jotherus (3) degens, natarum germina septem
Ediderat, densaque domum de stirpe replerat.
Hæ molles sibi commissas cum cura bidentes
Servabant, lymphasque cavo de fonte trahebant;
Infirmam sed forte manum sexumque paventem
Pastores trusere procul, quas (4) sistere contra
Nequaquam audentes, promtasve opponere palmas
Vindicat, et riguas Moses adjungit ad undas,
Expletasque fovet pecudes, tectisque remittit.
At puellæ (5), genitore satis mirante, reversæ
Anterius solito, promtimque ad jussa loquutæ,
Accitum juvenem paterna ad limina ducunt.
Qui procera viri metitus lumine membra,
Majoremque animum forma, conjungere natæ
Gaudet, et eximia cernit de stirpe nepotes.
Sefora nam propero Gersamum sedula partu (6)
[Læta parit], fratremque dehinc Eleazaron edit (7).
Gersamus externa signat regione creatum,
Ereptumque ducis rigidi Eleazarus iræ.

VI.

Exod. III.

Hæc inter dux morte cadit, captivaque pubes,
Pressa malis, Dominum multis plangoribus egit
Intuitus conferre pios, plebemque tueri.
Dum memor in seclum secum sua dona revolvit
Jam dudum promissa bonis, quæ tempore cœpto
Audierat ventura suis Abrahamus, et una
Isaacus, lectusque dehinc ad sancta Jacobus;
Jamque Deum mitem tutelam (8) infundere cœlo

(1) *Ille solus vertens*, cod. anxie correxi propter metrum. — (2) *Media*. Suadente metro, suspicor esse scribendum *Madiana*. LXX habent Μαδιάμ. — (3) Ἰοθὸρ LXX. — (4) *Qua sistere* A. — (5) *At* excidit. — (6) *Partum*, in codice, cui desunt uncinis inclusa. — (7) *Fratremque — edit*. Hæc desiderantur in cod. hebræo et vulgari textu LXX, sed reperiuntur in editione LXX Aldina, uti et in Vulgata, quæ habet *Eliezer*. — (8) *Tutelam* A.

Gens oppressa videt, dum pacem poscit ab altis.
Ac dum lanigeras soceri per rura bidentes
Moses solus agit, sacrati ad culmina collis
Devenit, Hebræa quem dicit lingua Chorebum (1).
In quo conspicua flammarum lampade cernit
Procurvam fulgere rubum (2), neque ignibus uri.
Permotus novitate rei, disquirere gaudet
Fomite quo tandem tam clara incendia surgant.
Dumque pavens tacite sese (3) jam cominus offert,
Inclyta siderei prohibetur voce Tonantis
Incessu properare cito; sed sistere (4) gressum,
Et tegumenta pedum geminis mox demere plantis
Cogitur: et paret sacratæ ob culmina terræ.
Mox timor ingreditur, sensus, lumenque caligat,
Lumine de nimio Dominum quia cernere non est
Fas cuiquam, vultumque simul atque ora retorquet.
Tum vox missa sonat, qua senex (5) inclytus infit
Esse Deum procerum, dudum quos diximus esse
Credentum vitæque duces. Tum talia subdit:
« Jam comperta mihi, totoque lumine (6) visa
« Plebis vota meæ, vastis quæ molibus urbes
« Exstruit, et duris operum sudoribus acta,
« Ægypti sublimat opes, et non sua regna;
« Servili dum mente pavet, crebroque dolore
« Angitur, arbitrio dudum subjecta nocentum.
« Atque ideo huc veni, celso degressus Olympo,
« Ut tuear (7), tollamque meos de sede Canopi,
« Magnarum largitor opum terræque feracis,
« Quam nunc, multimodis opimam frugibus, audax
« Cannanæus habet, Cethæo et junctus Amorreus;
« Feresæa manu, Gergessorumque sequente,
« Quamque simul Jebusa colit, Evæaque pubes.
« Dulcibus hic scatebris, opimo e flumine, mella
« Albenti cum lacte fluunt; hæc dona daturus,
« Electis te pono ducem, te pergere mando
« Regis ad obtutus (8), ut quæ sunt jussa renarres.
« Ac ne prætrepidus cœpta referas (9), sub actu
« Tecum semper ero, quo libertate reversa
« Hoc in colle mihi sensu pareatis ovanti. »
Hæc ubi detonuit Dominus, fiducia vatem
Parva tenet primum, mox nomen quærit æternum

(1) Χωρήβ, LXX. — (2) *Rubrum*. In Christiana tantum latinitate *Rubus* feminina evadit. Apprime cum nostro consonat Prudent. *Cath.* v, 31:

Moyses nempe Deum spinifera in rubo
Vidit conspicuo lumine flammeum.

— (3) *Se jam* A, versu dimidio pede claudicante. — (4) *Se sistere* A. — (5) *Senix* A. — (6) *Lumina* A. — (7) *Ut tuerer* A. — (8) *Adoptatus* A. — (9) *Referam* A.

Quid habeat Dominus, ut signum Judæa noscat
Principis impositi. Salvator (1) talia jungit :
« ILLE EGO SUM QUI SUM, sic dices, et super [ardua summus] (2)
« Qui viget, estque Deus vestrorum a stirpe parentum :
« Immensus ubicumque Deus, gentesque per omnes,
« Vivorum per secla sator, non luce carentum.
« Hoc mihi nomen inest, senibus (3) fac scire coactis,
« Qui tum pacificas dimittant dicta per aures.
« Ingressique simul regis Pharaonis in aulam,
« Israelitarum Dominum jussisse superne
« Dicitis (4), ut trina die deserta per arva
« Incedat Judæa phalanx, et munera sancto
« Immolet apta Deo, ritumque observet avorum.
« Namque meam plebem tumidus laxare tyrannus
« Volet, post cladem vastam (5), quæ crebra profundo
« Mittatur cœlo, multis variata periclis.
« Quin etiam fuerit quum facta licentia vobis,
« Ut jussum carpatis iter, tum femina poscat
« Vicinam, notamve sibi, quæ divite censu (6)
« Ægyptus nunc mollis habet, petitaque sumat;
« Ut legio, informes eremi ducenda per agros,
« Nobilibus spoliis vacuatam linquat Ægyptum. »

VII.

EXOD. IV. Post hæc signa petit vates, quæ forte labantes
Confirmare queant animos, si lumine cerni
Non credant potuisse Deum, tam candida fantem.
Præcipitur lentam propere dimittere virgam,
Et laxare manu ; quam postquam terra recepit,
Spumeus in spiram tractu se colligit anguis (7),
Terrorem incutiens proceri; quem prendere cauda
Jussus, in antiquam redigit revocatque figuram.
Inde manum sinibus condens, candore nivali
Protulit; atque iterum tectam depromsit : et olli
In speciem revoluta suam. Tum deinde monetur,
Hæc si parva forent, sumtam de flumine lympham
Fundere, et albentem rubro mutare cruore.

(1) *Salvator*. Ex eo quem poeta Deo dedit titulum, clarius quam alias patet, in rubo ipsummet Filium Dei, hominum Salvatorem, Moysi apparuisse; inde enim B. V. Mariæ rubus esse typus solet, Ecclesia canente : *Rubum quam viderat Moyses incombustam, conservatam agnovimus tuam laudabilem virginitatem, Dei Genitrix.* Breviar. Rom. *In offic. Circumcision., ad Laudes.* — (2) Dolendum est unum mihi exstare codicem, eo insigni loco vacuum; utcumque supplevi ex ipso Juvenco. — (3) Depravatus in codice locus, mihi diu desperatus : legitur scilicet

..... Sensibus hoc facere coactis
Qui tum pacificos dimittunt dicta per annos.

— (4) *Dictis* A. — (5) Hæc habet codex disjecta et corrupta : *Post cladem vastamque volet.* — (6) *Censum* A. — (7) Virg. *Georg.* II, 154 :

Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto
Squameus in spiram tractu se colligit anguis.

Nec minus obniti votis, tenuemque loquelam
Dicere, et obstrictam (1) nodis vix promere vocem
Quod cordis secreta velint, nil denique dignum
Esse sibi, quod mens hominum subnixa sequatur.
Arguitur nullum, Domino nisi dante, politis
Sensibus effari, nec longa silentia mutis
Rumpere; ni Dominus laxaret vincula linguæ,
Tempora qui reserat surdis (2), qui lumina cæcis
[Præbet acuta] videntum (3), et pura luce serenat.
« Vade, ait, et plena confisus fare loquela,
« Nobilis eloquio, sensuque ad verba rotundo. »
Sed dum sæpe Deum poscit, aliumque precatur
Substitui subdique [ducem] (4), commovit in iram
Insignem pietate Deum, qui concitus infit :
« Germanus est ecce tuus, limata facundus
« Ora gerens, notusque mihi, Levita creatus
« Ille tribu, certo quem dicunt nomine Aronem. »

VIII.

Exod. iv.

Ilicet abscedit vates, soceroque fatetur
Sese reversurum, fratresque invisere velle
Judæa de gente. Satis his (5) flectitur ille,
Et salva pietate jubet discedere lætum.
Ille alacris, secum natis et conjuge sumta,
Mandatum præcepit iter; fessusque viando
Dum refovet vires, gelida declinis in umbra,
Angelus ecce venit Domini, mortemque minatur.
Sefora sed silicem digitis rimatur acutam,
Præputiumque secat teneri mox sedula nati;
Quumque pedes coram Sancti se prona dedisset:
« Sistatur cruor iste, canit, de vulnere parvi. »
Cujus ad eloquium Sanctus discessit ad astra.
Jamque inopis eremi vates calcabat arenas,
Quum subito imperio Domini mandantis Aronus
Sacratum ad montem fraterno occurrit honori,
Conjunctique simul gaudentes basia figunt;
Alternasque juvat mentes sermone sequaci
Pandere quemque sibi, quæ sunt facienda vel acta.
Ilicet eloquio Domini conjungit uterque
Sinceram firmamque fidem, pariterque vadentes,
Accitis dicunt senibus sententia quæ sit,

(1) *Obstrictum* A. — (2) *Sordis* A. — (3) *Videntum.* Locus uni alterive voculæ vacuus, perverso ordine, remansit in codice qui habet : *Videntum acu... pura de luce serenat.* — (4) *Ducem*, sensu metroque sollicitante, inseruimus, nec refragatur textus biblic. Vid. Exod. iv, 12. — (5) *Satis hic flectitur* cod. forsan *satis hinc.*

Mandatumque Dei; signisque ex ordine factis,
Credidit optatam populus remeasse medelam,
Et, genua inflectens, Dominum subnixus adorat.

IX.

Exod. v. Pergitur ad regem, cæco nil corde volentem
Credere (1) Judæo, quem notum non fore dixit
Sese sibi, populum dura sub lege coercens
Imperioque truci; dum crescit cura laborum,
Et geminatur opus, pondusque adjungitur ingens (2)
Lateribus crudis, quos solis lampada tostat.
Quin etiam paleas, rimosæ ad vincula terræ
Madentisque luti solitas miscerier, aufert;
Ut plebs fessa malis animos deponere mallet,
Exiliumque pati. Quæ dum confecta mœrore
Verberibus agitur duris, effudit in ipsos
Jurgia pontifices (3), afflictam se fore clamans :
« Ecce (4) magis, postquam immodicis sermonibus ausa,
Servitium miserum pro libertate paratis (5)! »
Exod. vi. Hæc ut dicta sibi, Domino suggessit æterno
Mitificus vates; hæc rursus verba receptat :
« Ecce Deum regis Pharaonis te fore jussi,
« Germanumque tuum studio servire prophetæ,
« Et parere tibi. Tu dices cognita fratri;
« Iste canet (6) regi, ut plebem emittere curet. »
Jamque pius vates bis quadraginta per annos
Pacificam vitam mortali in carne terebat.
Hi dum sanctificis regem mollire loquelis
Percipiunt, et signa novant, nil lubricus anguis
Projecta factus virga, nil sanguine rubro
Mutati (7) cogunt amnes, nil mobilis unda,
Piscibus exstinctis, tristi vitiata fœtore;
Exod. viii. Idcirco quoniam cantu succincta sinistro
Mens profana virum paribus callebat in actis.
Quin etiam similes faciunt prorepere ranas
Qua tellus, qua fluctus erat, paribusque creantur
Magorum canore modis, quas voce crepanti
Cuncta coaxantes (8) studuit depellere vates,
Fluminibus (9) tantum non passus defore suetas.

(1) *Videntem credentem* A. — (2) *Et geminator, pondusque adjungi ter ingens* A. — (3) *Pontificis* A. — (4) *Et se* A. Aliter forsan legendum et interpungendum : *ecce magis postquam immodicis sermonibus ausi* estis. Vulgata pro his habet : *fœtere fecistis odorem nostrum coram Pharaone,* Exod. v. II. — (5) *Pararit* A.— (6) *Canit* A.— (7) *Motati* A. — (8) *Coaxantes.* Auct. carm. *de Philom.* 62 :

Garrula limosis rana coaxat aquis.

— (9) *Fluminibusque* A. —

Oblatum id regi, si pestem evadere vellet.
Orantis per vota senis, ut deinde liqueret
Non alium regnare Deum, lux crastina cœlo
Redditur, atque eadem cunctæ de morte necantur,
Congestæque simul : odio solvuntur acerbo.
Gignuntur scinifes propere per corpora cuncta
Quadrupedum hominumque, tellusque repletur (1).
Hoc etiam Chaldæa cohors molita fatetur
Esse manum Domini, curamque omittit inanem.
His actis cynomia fluit, quæ musca canina
Dicitur, et vatis complevit nubibus (2) omnes
Exspatiata locos, solique incognita (3) Gessæ (4),
Quæ tum terra fuit Judææ commoda genti;
Traxit inexhaustos (5), quacumque est acta, dolores.
Tum vero victus Pharaon abscedere mandat,
Et quocumque velint mirantes promere gressus,
Ac votis servire Deo; pariterque precatur (6)
Ut præsens nimiumque malum discedat ab arvis
Ægypti, tandemque Deus clementior adsit.
Nec mora : consubiti mittuntur funera leti (7),
Exod. ix. Conjunctimque (8) necant omnes. Sed cornea fibra
Quæ fuerat in rege, redit : mox mittitur una
Jumentis gregibusque lues, mortesque sequentes,
Judæa (9) perdente nihil; tum cassa favilla,
Fornacis depromta sinu, vibratur in astra (10),
Arentesque ciet papulas per membra virorum
Vesicasque cavas, nulloque exsorte relicto,
Omnimodis gregibus generant (11) tormenta per agros.

X.

Sed renovata mali facies instabat inerti
Nequaquam regi, quo laus sublimior esset
Mutantis tot monstra Dei. Ecce inter et ignes (12)
Fulgura quos jaciunt, et celsi (13) murmura cœli
Quæ Domino mandante crepant, decurrit ab astris
Grando minax, passimque rotat frigentia tela,
Quæ densa de caute volant (14), hominesque carentes
Tegmine tectorum, colliso et corpore trudit,
Atque necat, cunctumque pecus; et cortice rupto

(1) *Tellusque repletur*. Hæc forsan dabit codex alius : *Quadrupedumque hominumque, et terra repletur*. — (2) *Nutibus* C. — (3) *Aut cognita* A. — (4) *Geræ* A. — (5) *Inexhaustus* A. — (6) *Pariterque precatur*. Hucusque a versu primo solus codex A textum præbuit, salebris asperum. Exinde eadem habet C. — (7) *Cum subiti* A. C., aut remanebit locus, ut patet, corruptus, aut admittenda vox nova. Respicit, Ex. VIII, 31. — (8) *Conjunctum* C. — (9) *Judæos* A. — (10) *Hasta* C. — (11) *Genuerant* A. — (12) *Ignis* A. C. — (13) *Excelsi* C. — (14) *Densæ cæco de caute* C. *volunt* A.

Debilitat sylvas, libroque exstinguit arente,
Invisitata (1) prius, sæculisque incognita priscis.
Triticeas segetes, nondum pubentibus herbis
Et quæ alicam (2) monstravit bumina (3), cætera mersit,
Quæ conspersa solo nondum depromserat occa (4).
Hæc etiam amittit vires, poscente propheta,
Perspicuo remeante die; quia pectore fracto
Debilis orarat ductor, dum crimina pandit
Ipse sua, justumque Deum denarrat in altis.
Exod. x. Ecce iterum insano rigidantur (5) pectora sensu
Viventis ad damna ducis, pejora laturus (6),
Nec sociis credit casum pereuntis (7) Ægypti.
Sed tamen inflexus, modice largitur eundi
Jus, vacuis rerum vitæ quas comparat usus.
Non patitur vates, censumque expostulat omnem,
Quadrupedumque greges; sed justa oratio non est
Auribus invitis. Hæc propter, pellitur extra,
Fratre simul truso. Tunc ventus flamine multo
Auster adest, fuscatque diem, noctisque per umbram
Immodicas (8) glomerat viridantes terga locustas,
Quæ quidquid madidum succo per frondea tecta
Reppererant, mandunt, herbasque in cæspite lætas.
Hæc deinde, metu regis poscente, necantur
Congestæque simul rubra merguntur in unda.
Hæc ubi pro parvis torvus rex despuit ore,
Nox omnes dilapsa tegit (9), vastæque procellæ
Includunt cohibentque viros, pariterque diebus
Occulti mansere tribus, nullusque propinquum
Vidit, et ex inopi potuit consurgere lecto,
Quum Judæa manus mundo frueretur aperto;
Nullis tacta malis. Quin et cursantibus ipsis
Innocui tacuere canes, pressoque latratu,
Intrepidi (10) lambunt caudæ de verbere crura,
Nonnumquam in dominos posita formidine sævi (11).
Exod. xi. Non tamen his damnis regis sententia cedit,
Increpitatque fremens vatem, mortemque minatur.

(1) *Inusitata* A. et C. Confunduntur sæpe in codd. *inusitata* et *invisitata*. Cf. v. 505. — (2) *Atque halicam* C. *Atque aliquam* A. Frequentior est vel in bonis auctoribus *alica*, et melior, utpote ex *alere*, si Festo credimus, derivata; genus nempe quoddam frumenti, apud Græcos χόνδρος. Eo loci videtur esse spica tenella, nondum matura, ea videlicet quæ, granis pila tunsis, sorbitionem præbebat, de qua Martialis xiii, 6 :

Nos alicam, mustum poterit tibi mittere dives.

— (3) *Bumina*. Vocabulum hactenus novum, quo designari videtur culmus pubescens, quem gaudet pascere pecus quodcumque bubulum : inde forsan *Bumen* et *bumina* innuitur. At tenet me suspicio ingens legendum esse *atque alicam monstrantibus*, *ima cætera*. — (4) *Occa*, rastrum *Gloss. Isidor.* — (5) *Ritantur* A. Olim exstitisse *ritare*, unde *irritare*, vix conjecerim ex aperta librarii menda. — (6) *Laturi* C. — (7) *Cassum* C. *pereuntia* A. — (8) *Immodicos* C. *Immodico... veridantis* A. — (9) *Delapsa tenet* A. — (10) *Intrepidis* C. — (11) *Sæva* A.

Quod pecora et totum vellet converrere censu (1).
Jamque de piceo (2) noctem fuscarat amictu,
Occultam meditans densa inter funera plagam;
Quum subita intereunt morte quos partibus almæ
Ediderant primis, modico discrimine leti
Ipsius solio (3) regis, cunctosque deinde
Quacumque de stirpe viros, pecudesque ferasque.
Ilicet horrisonas voces dolor excitat ingens;
Omnia tecta fremunt, resonant clangoribus urbes.
Tum vero incumbunt omnes retrudere plebem,
Judæum quæ nomen habet, ceu causa malorum
Illa foret meritis, censusque et cuncta supellex
Traditur, et nullum putatur hinc fore damnum :
Innumerique greges pecudum comitantur euntes.

XI.

Ergo abeunt, ducente Deo, qui prævius ibat,
Contentisque vehunt humeris commercia vitæ.
Jamque quater centum mundus consumserat annos,
Atque quaterdenos pariter, si summa putetur
Temporis emensi, quo farris cura parandi
Jacobus Pharias venit mansurus ad urbes;
His Deus expletis tandem miseratus ab alto,
Sustulit indomito plebem laudabilis hosti.
Exod. xii. Illa dies primo censetur munere paschæ,
Sacratæque Deo dicuntur gaudia noctis;
Septenique dies, anno redeunte, beati
Otia lenta ferunt, curaque omittitur omnis,
Nemo solum vertit, curvique immunis aratri,
Sopitur per festa labor, servique lætantur
Libertate pari, omnisque est actio vitæ
Jungere (4) corda Deo, stratisque incumbere lectis,
Et dubios inferre cibos, quos ditibus arvis
Felix terra creat. Agnusque assumitur albens,
Mensibus explicitis bissenis (5) quos facit annus,
Integer, et toto grege mollior : hoc simul omnes
Mandere lex adigit, sanctæque apponere (6) mensæ
Ossibus intactis, cujusque e sanguine postes
Tinguere magnificum (7), tutamque acquirere vitam.
Jus omnes commune tenet, atque ære parati

(1) *Converrere*, idem ac *auferre*, *expilare*; tacentibus tamen veteribus libris; sed habet eo sensu Plaut. *Cruc.* II, VII, 7 :

Domi quidquid habet, verritur ἔξω.

— (2) *Despicio* A. *Deus piceo* C. — (3) *Ipsius solis.* Eodem habe sensu ac si legas : *Filii regis*, quod habent A. C. — (4) *Jungi.* C. — (5) *Bissenos* A. C. — (6) *Exponere* A. — (7) *Salvificum* forsan.

Et locare manus soliti, præputia ponunt,
Festivosque cibos agni de viscere sumunt.
Necquicquam superesse licet; si rara corona
Omnia non carpsit, vicinum adjungere fas est.
Fermento carent panes, mollisque farina,
Fontibus admixtis, tenues formatur in orbes,
Azyma quos memorant, patrio sermone loquentes.
Ista hæc sacra fiunt, cunctis redeuntibus annis,
Quatuor atque decem postquam decurrere luces
Mense novo cernunt homines, ratione magistra.
Sollicitaque sinus constringunt cura fluentes,
Intenti, ceu signa canant bellumque geratur,
Armatæque manus baculorum robora gestant.
Insuper arripiunt pallentis gramen hysopi,
Devotaque manu sacrato in sanguine mersant,
Excussumque procul foribus conspergere gaudent,
Postibus ut caris concrescat nobilis unda,
Quæ vetat introitum tentantis sancta Maligni.

XII.

Exod. xiii. Jamque gradum ad quintum generis descenderat ordo,
Quum deserta petens, Rubrum veniebat ad æquor
Cara Deo pubes, bustisque exemta Josepi
Ossa gerens, vero qui quondam dixerat ore,
Serenos Domini intuitus, dextramque benignam
Venturam cœlo libertatemque laturam.
Sochotumque dehinc veniunt, Thothumque relinquunt,
Ignotas monstrante vias per devia Christo (1),
Qui quum mane novo lucem pandebat ab astris
Ante volans, nivea sulcabat sidera nube,
Candentemque jubar fuscata per æthera solem
Nocte tegens, claro fulgebat crine cometæ.
Exod. xiv. Paulæum (2) deinde petunt cui Magdola (3) tellus
Jungitur obversæ (4) confinis Bellisefoni.
Hic animum regis Dominus formidine privat,
Prætumidos acuens sensus, mentemque ferocem;
Ut populum fugitare, magis quem miserat ipse,
Diceret, atque suas acies in bella moveret
Præcipites, facili credens conamine jungi
Posse viros, quos error agat, quos devia tardent.
Ergo alacris in bella ciet, ceu parva phalanges,
Ferratos agitans currus, quos axe volante

(1) *Per devia Christo.* De hac insigni expositione, Cf. *Proleg.* — (2) *Paulæum.* Sic uterque codex. *Phi-lahiroth* Vulgata. — (3) *Magdalo* C. Μαγδώλον LXX. *Magdalum* Vulgata.— (4) *Observa,* in cod.

Trinus miles agit; volucrem dum surgit in hastam (1),
Nunc humilis, nunc ventosas sublimis in auras,
Terroris, fraudisque capax, quia verbere crebro
Pulsati, sternunt (2) acies quæ cominus obstant
Cornipedes, pulsumque rotis ferventibus addunt,
Incita quas variis assultibus ungula versat.
Jamque accelerans procurva ad littora Rubri
Marmoris, admorat socias in bella (3) quadrigas,
Quum Judæa manus, confestim lumine verso,
Respicit immensas acies, camposque per omnes
Ferratos lucere viros, geminique timoris
Mole pari septa, dum pontum cernit et hostem (4)
Oppositum, duris in vatem vocibus usa,
Hæc memorat : « Quæ tanta fuit fiducia, ductor,
Roboris insueti, cognatam perdere plebem,
Ac deserta sequi, Rubrumque opponere captis
Oceanum? quid mœsta quidem, sed tuta ferentes
Pondera, ab invisa nequicquam tollere Ægypto (5)?
Nonne fuit satius (6) tristes Pharaonis ærumnas
Funestasque pati leges? non servitus illa
Libertate fuit melior, quæ subdita fraudi
Præponit tolerata prius, et dulcia ducit,
Invisitata (7) sibi quoties pejora sequuntur?
Diximus hoc dudum quum nos ad vota vocares
Immenso reddenda Deo : stat (8) tutius illic
Vivere consuetos, servitutemque molesti
Sustentare jugi, quam nunc decumbere leto,
Squalentes inter campos, terramque relictam,
Dum trepido in casu pelago terremur et hoste. »
 At vates nulla rerum formidine victus
Et potius ventura videns, hæc disserit ore :
« Solvite mordaces curas, animosque serenos
Induite, o socii, rectoque advertite visu,
Quanta salus vobis celsis referatur ab astris,
Sublimi tribuente Deo. Quos agmine denso
Cernitis instantes, post hanc invisere lucem
Haud licitum est vobis, quos mortis tempus adurget.
Namque Deus celsa (9) bellator dextera pugnat,
Subjectosque regit, tacita dum stringitis ora. »
Hæc ubi disseruit, proventum (10) dicta sequuntur.

(1) *In haustum* A. — (2) *Pulsat iter nunc* A. — (3) *Inter bella* C. — (4) *Dum positum cerneret hostem* B, *oppositum cerneret hostem*, C. Uterque repetit *oppositum.* — (5) *Ægypti* A. — (6) *Melius* C. — (7) *Invisitata*, frequens apud Nostrum, nec bonis auctoribus inusitatum. Habet Vitruv. IX, 4. *Omnia visitata et invisitata temporum necessitate sunt constituta*, hoc est, quæ *videntur* et *non videntur*, vel quæ *exspectaveris* et *non exspectaveris.* — (8) *Sedat* A. — (9) *Celsos* A. — (10) *Perventum* C.

Ante volans nam castra virum sese (1) angelus offert
Pone locans; [ac] fulva dehinc post terga columna
Sistitur, et medio discernit limite valla
Castrorumque situm, noctemque infundit opacam.
Candenti deceden[te die] bellumque frementes
Nox inopina fovet (2), motusque eliminat omnes.
O nimium felix, celsis cui misit ab astris
Munimenta Deus, candens cui militat æther,
Et conjuratæ veniunt ad prælia noctes!
Hinc procerem mandata Dei depromere virga
Protenta jussere manu, Rubrumque superne
Desectare [æquor]. Quod postquam rite peractum est (3),
Auster ventus adest, totis qui flatibus usus,
Per tacitam noctem ferventes ebibit (4) undas,
Siccavitque fretum (5), medius ut trames apertus
Panderet illæsum patefacto in æquore cursum (6),
Quum bibulas refugus nudasset pontus arenas.
Ergo ubi festinum pelagus discederat (7), illos
Curvata in montis facie (8) circumstetit unda,
Accepitque sinu patulo, misitque per altum.
Quod licitum credens Pharao, dum cominus instat,
Ingreditur, calcatque salum. Sed tarda repente
Plaustra gemunt, totoque in terra pectore proni
Cornipedes, genibus nequicquam pondera trudunt,
Quæ penitus (9) vincto nequibant axe moveri.
Ilicet exsangues, immensaque compede vincti,
Festinant tentare fugam, rursumque reverti
Nitentes, vano stimulant terrore jugales.
His aliud magis miseris multoque tremendum
Ingeritur, magis sensusque affligit inertes.
Namque fretum (10) dubios solitum collidere fluctus,
Discretas conjunxit aquas, undasque tumentes
Miscuit, et totum fundo demersit Ægyptum.
At Judæa cohors, fluitantia corpora cernens
Hostili de parte virum, currusque natantes
Armaque et obliquum quidquid torquetur in hostem,
Suspexit, timuitque Deum, sensuque fideli
Credidit imperio Domini, vatemque sacravit
Cantica dum psallit Moysetis dulcia verbis :

(1) *Esse angelus* C. *Aufert* A. C. — (2) *Favet* C, hianti loco perversoque nonnihil fuit supplendum. — (3) *Æquor* deest. *Paratum est* A. — (4) *Biberet* A. — (5) *Fluctum* A. C. — (6) *Cursus* A. — (7) *Descenderat* C, *discinderat* A. — (8) *In motibus faciem* A. — (9) *Penditur victo* A. — (10) *Fructum* A.

XIII.

Exod. xv. Cantemus Domino Deoque nostro,
Cui (1) gloria [sit], dum honore pollens
Sese magnificis decorat actis !
Dum currus celeres Ægyptiorum,
Junctis equitibus, gravique turba
Rubri marmoris enecat fluentis.

Adjutor validus meæ salutis
Plebem de medio tulit (2) profundo,
Custos et genitor salusque vera !
Hic est, hic Dominus meus et altor !
Ipsum conspicua sacrabo laude,
Qui est progenitor mei parentis.

Ipsum vocibus arduis fatebor,
Qui bellum tulit (3), obruitque fortes,
Dignus nomine quo Deus vocatur.
Saxis at similes (4) gravique plumbo,
Vastis fluctibus abdidit cohortes;
Quas rex (5) Niliacus in arma cogens,
Prædæ participes, minax canebat :

Nostris dum jugulis (6) recludit enses,
Et strictum rotat excutitque ferrum,
Dicens : « Corripiens eos fugaces,
« Prædam partiar, obruamque victos ;
« Et cum gloria nobilis duelli,
« Quæsitam meritis tenebo palmam (7). »
Hæc dum commemorat, sibique fidit,
Cunctis perniciem paravit suis (8).

Nullus est similis tibi, creator,
Factis maxime, principumque princeps!
Ingens subsidium tuis dedisti,
Gentes quod metuunt Philistinorum ;
Edomes etiam, Moabitæque.
Quorum perniciem tremunt Chananni,
Donec hic populus tibi redemtus,
Montem conspicuum, Deoque sanctum
Scandat, perpetuis hæres trophæis. »

(1) *Cui gloria cum* in codd. Vel cum iambo licet recto pede primo phaleucus procedat. — (2) *Tollit* C. — (3) *Tollit* iterum C. — (4) *Saxis adsimiles* A. C. — (5) *Rex* non habet A. — (6) *Jugalis* C. — (7) Hæc pene ad verbum consonant cum veteri versione et LXX. — (8) *Perniciem suspiravit* A.

XIV.

Hæc patribus iterata modis, plaudente corona,
Cantarunt matres, vatis dictante sorore,
Tympana pulsantes digitis, dum consona dicunt.
Ilicet intrepidi postquam Pharaonis iniqui
Subversam videre manum, per devia tendunt
Quæ sursum sunt dicta prius, cæcumque (1) per æstum
Arentes trivere dies (2); quos lumine trino
Fervidiore coma torrebat (3) lampada solis,
Defessi Myram (4) veniunt, tristique sapore
Undantes cernunt latices, quos pectore fesso
Libantes longe jaciunt; quia prægravis unda
Obsessas fauces sensu torquebat amaro.
Quod vitium propter fontes cognomine signant,
Et fremitu denso vatem liquentia poscunt
Flumina, quæ calidos possint mollire vapores.
Ille Deum poscit. Nam qua licentia fluctus
Gigneret, astrigera Dominus nisi mitteret aula?
Confestimque capit, quo sedat tristia, lignum,
Pocula, et infectos perfundit melle fluores (5)
Illic justa Deus, librato examine lancis,
Jura dedit, tentans procerem dum talia dicit :
« Si mea quæque memor sincero in pectore dicta
« Sumseris, ut facias quæ sint accommoda vitæ,
« Corde gerens mandata Dei, nil triste per ævum
« Perpetiere tuum, nec te jactura gravabit
« Damnorum morbique trucis, distabis ab omni
« Clade mali, quæcumque feram vastavit Ægyptum.
« Quandoquidem ego sum Dominus, qui pectora curo (6),
Exod. xvi. « Et sanos præstare queo, » Post Elima ventum est
Fontibus irriguam bis sex qui forte meabant,
Frondentes inter palmas, quæ vertice celso
Motabant septem denos per nubila culmos.
Ac postquam ad Sinum positis sunt otia (7) castris
Trita viris, quintoque dehinc decimoque viantes
Deproperant per opaca die, de mense secundo,
Extremam gemuere famem, dum vocibus altis
Objurgant vexantque ducem; « Quæ tanta malorum
Causa fuit? quæ esse potest? quæ tristior esse
Prævaleat, quam dira fames, quam spiritus ardens
Arentes inter fauces, mortemque præsentem

(1) *Secumque per* A. C. — (2) *Dives* A. B. — (3) *Terrebat* A. B. — (4) *Myrram* A. — (5) *Infecto perfundit melle fluore* A. — (6) *Curis* A. — (7) *Ostia*. C.

Quæ dilata gravat, plusquam quæ cominus instat?
Atque utinam nobis lætum sors una dedisset
Ægypto positis (1), tum quum substantia victus
Larga fuit cunctis, nullo mussante seorsum
Quod desint alimenta sibi? Nunc degimus istic,
Est ubi vita gravis, etiam si tristia non sint.
Ergo valet quisquam squalentes inter arenas
Invisum tolerare diem, solemque calentem
Siccus ferre potest, nulla quem temperet umbra?
Quin potius, si nostra movent discrimnia sensus,
Dux grandæve, tuis Nilum, Phariumque, rogamus,
Redde tuis; cunctosque dehinc iterare labores
Poscentes permitte viros, quia tristius esse (2)
Accisis nil posse cibis sententia nostra est.
Et saturos servire juvat (3). » Post talia dicta,
Profatur vates, socio sermonis Arone (4);
« Quid tantum indomito voces jactare tumultu,
Et proceres vexare juvat? quid poscere victum,
Quem solus præstare potest qui sidera fecit?
Sed tamen occidua cernetis lampade solis
Esse Deum, vobis cujus pro munere panis
Mittitur e cœlo; qui vos in Marœotide fusca
Implicitos dudum, lætos nunc mittit ad agros.
Quare agite, et primo redeuntes lumine solis
Insuetas libate dapes, mannamque cœlestem.
Jurgia nam populi, nostris non congrua factis,
In Dominum sunt missa magis, qui pascere suevit
Quidquid alit, longoque educit sæcula pastu. »
Hæc ubi disseruit, Dominus de nube superna
Emicuit meliore die, victumque cœlestem
Despondit (5) cunctis, quem messis nescia fraudis
Progenerat, nulloque exstinguit semina fuco.
Inde ubi jam croceo radiavit vesper ab axe,
Crebra nivis ritu cœlo est dilapsa coturnix
Congerie cumulata gravi, camposque jacentes,
Castrorumque situm, cunctis mirantibus, implet.

XV.

Quin etiam primo quum se lux reddidit ortu,
Nivosos dat manna cibos, qui, farre minuto,
Sunt coriandra velut; totis defluxit ab astris.
Quam jussi carpsere manu ratione legendi

(1) *Positus* C. *Positi* A. — (2) *Qua arctius esse* A. — (3) *Illac* C. — (4) *Arenæ* C. — (5) *Respondit* C.

Certa viri, ne quis forsan plus condere (1) mallet,
Quam justi mensura cibi est, quæ sufficit uni
Quoque die, nec vana juvat solertia quemquam
Plus justo posuisse domi. Nam, sole calente,
Putria multimodo vitiantur verme polenta.
Hoc solum nequeunt gemini disperdere (2) luces,
Quæ festo mandenda (3) die parasceve promisit,
Quem sanctum jubet esse Deus, nullumque laborem
Sustentare homines, quoties lux illa recurrit,
Sabbata quæ memorant lentæ concessa quieti.
Quin etiam cunctis penitus hæc cognita res est;
Septima quaque die, nullum descendere victum
Cœlestis quem messis habet; quia cura sagaci
Progressi per rura viri, camposque jacentes,
Nil præter undantes ventorum flatibus herbas
Intuiti, sinibus vacuis, referuntur ad ædes (4).
Hæc ne forte Dei tantum monumenta viderent,
Ad quos missa fuit melliti muneris esca,
Clauditur auratæ quiddam munimine thecæ,
Quod videat generanda manus, olimque futura,
Ac venerata Deum, victum miretur avorum.
Exod. xvii. Post hæc signa movent, longum deducitur agmen
Ad Rafidam, quæ sole calens atque indiga lymphæ,
Mordaces populum fecit depromere voces
In procerem, dum poscit aquam; nec murmure solo,
Sed pene est grassata manu. Nam saxa sacerdos
In semet jaculanda (5) timens, emittit ad altum
Verba Deum, siccisque implorat sirtibus amnes.
Ilicet instinctus Domini sententia magni,
Majores pariter natu præcedere mandat;
Tum virgam capit assuetam, qua sistere fluctus
Noverat (6), et medio pontum deducere vallo;
Chorebumque petit montem, qui plurimus exstat,
Sacratumque caput vicina ad nubila tollit.
Quam super astabat Dominus (7), fontesque ciebat,
Virtutum ratione pari, qua flumina toto
Distinxit mundo, immensa (8) et marmora fudit.
Hunc jussus pulsare, ferit; rupesque repente
Rumpitur, et scatebris undantibus evomit amnes.
Curritur ad fluctus certatim congrege (9) turba

(1) *Credere* C. — (2) *Germinandis perdere* C. — (5) *Mandata* A.—(4) *Quin etiam ad ædes.* Hæc Noster de sua ipsius penu reposuit, haud quidem infelici Minerva.—(5) *Jactanda* A. — (6) *Nocuerat* A.— (7) *Astabat Dominus.* Nova istic habes, ac ni fallor auctori nostro singularia, cæteris traditionibus addenda quæ olim de scissa Herebi rupe veteres circumtulere, variisque modis, interdum egregiis, sive pingendo, sive sculpendo, consueverunt describere : hæc vero, sicut ea quæ Noster edit, de baptismate plerumque intelliguntur. —(8) *Immissa* A. C. — (9) Prudentius *Contra Symmachum*, II, 634 :

.... Quem congrege nexu
Pax et Roma tenent.

Innumeræque ruunt pecudes, æstumque resolvunt,
Expletisque redit defessa in corpora virtus.
Ilicet ipse locus causæ de nomine nomen
Tentationis habet, populus quod pectoris anceps
Ambigua cum mente fuit an Summus in illo
Degeret omnipotens, et quod plebs aspera dictis
Optasset maledicta duci quæ concipit ira (1).
Illic belligeris Amalec instructa catervis,
Hebræos fudit cuneos; quod dedecus arcens
Jesus lecta rapit bellantum robora secum;
Quem ferrata manu suscepta in bella vadentem,
Dux votis precibusque juvat, collemque Chorebum
Conscendit, celerante gradu, quem junctus Aaron
Et Horus vallant medium, artusque per ævum
Laboris refugos, nec standi ad munia fortes,
Supposito firmant saxo, durumque sedile
Subjiciunt [vati], sternuntque; deinde fluentes
Sustentant in prona manus, ut pectoris orsis
Palmarum prex (2) juncta foret; nam sæpe cadentes
Pondere grandævo dubium certamen agebant.
Has ubi suppositæ firmarunt undique dextræ,
Hostiles cedunt acies, campique replentur
Cæde virum, nullusque e tantis millibus exstat.
Hæc fuerunt ut gesta, Deo mandante, propheta
Conscripsit docili ventura in tempora libro;
Confestimque Deo sacratum construit altar,
Compellans per verba locum fidelia sanctum;
« Spes mihi certa Deus (3), cujus protectio semper
Subsidium mihi sola dedit, qui, robore clauso,
Absconsaque manu, bellantes dispulit hostes,
Amalechas [que] necat tota cum pube cohortes (4). »
EXOD. XVIII. Interea generi Jethorus percipit acta,
Festinusque venit oculis dinoscere gaudens
Quæ fuerant memorata sibi, cœptumque laborem
Invenit immodicum, dum causas discitat (5) omnes
Carentis numero turbæ, magnumque precatus
Ante Deum, mactat pecudes; tum deinde monendo
Efficit ut lecta fierent de plebe tribuni

(1) *Iram* C. — (2) *Preces* codex uterque. *Prex* vero metrum requirit. At audias velim Forcellinum in lexico : « Genitivi singularis exempla nondum vidi, multo minus nominativi, quo carere ait *Charis*. I, 72. Legitur tamen in *glossario Philoxeni* : Prex, παράκλησις, ἱκεσία. Et admittitur a Servio, una cum *preces* in eodem casu, ad *Æneid*. I, 591.— (3) *Dei* A.— (4) Hic versus in A desideratur. — (5) *Discitat* A. *Dehoscitat* C. vox hæc omnino barbara. An vero sit illa jure donanda civitatis, periti judicent. A glossariis quidem exsulat. *Discere* vero frequentative abit in *discitare*. *Causas* porro *discitare*, uti et *discere*, proprie dicitur ille patronus qui ea quæ vel ad accusationem, vel ad defensionem scire opus est, e clientis narratione cognoscit. Sic Schütz in *Clav*. quæ quam apte locum hunc illustrent, nemo non videt.

Atque alii aliique gradus, quos ordine miles
Accipit, ut certa legionis lege regantur,
Ac modicas pensent (1) lites, quo jurgia magna
Sint soli noscenda duci. Queis rite peractis
Jethorus sua tecta petit generumque reliquit.

XVI.

Exod. xix. Tertius interea sese per tempora mensis
Festinus variata dedit cum sole per arva,
Sinamum ad montem Domini perducitur agmen,
Quem vatis propere conscendit, vocibus actus
Æthereis monitisque Dei; mox procubus audit :
« Hæc dicta tibi cunctis narrare memento :
« Vidistis quæ monstra, viri, tolerarit Ægyptus
« Dum vestri me cura tenet, et congrego cunctos,
« Atque veho, tamquam pennarum tramite ductos,
« Quas pandit volucrum princeps, dum nubila sulcat.
« Et nunc, si vestras veniant mea dicta per aures,
« Ut quæ sunt mandata fiant, et consona justæ
« Corda hæreant legi, plebem vos semper habebo.
« Ditibus insignem rebus, cunctisque præponam
« Gentibus, ut toto fortes regnetis in orbe (2).
« Hæc omnis nam terra mea est; et quidquid ubique
« Gignitur, id juri subjectum semper æterno est.
« Vos eritis regnum, mea fit (3) quod dextera clarum,
« Et gens sancta mei, longum quæ prorogat ævum. »
Ille memor jussi, fuerant quæ dicta revolvit
Principibus plebis; populusque insignibus orsis
Credidit, et magno submittit corda Tonanti,
Facturum sese mandata illustria dicens.
His aliud majus Dominus de sedibus altis
Instituras agit, vatemque ad munia mittit
Sueta sibi, cunctosque jubet liquentibus undis
Eluere infectas sordes vel veste, vel artu,
Abnoctare viros, ut mente et corpore puris,
Tertia luce, Deus celsis videatur ab astris.
Mente procul positos, nullusque cominus astans
Tanget, agetque (4) pecus longa in deserta; manere
Præcipitur, ne pœna foret conjuncta nocenti
Quæ saxis, ferro [ve] venit, quum missile telum
Torquet adacta manus, aut cautem verbera vibrant.
His actis, nullo maculatus corpora nævo,
Prospectat collem populus, quum prima ruborem

(1) *Præsent.* A. — (2) Habent LXX. *Eritis mihi populus peculiaris ex omnibus gentibus : Mea est enim omnis terra.* — (3) *Mea sit* A. C. — (4) *Urgetque pecus* A. C.

Tertia luce dedit stellis aurora remotis,
Fulmina jamque micant; jam celsis (1) magnus ab astris
Auditur fremitus vocum, nimbosaque nubes
Librata se mole tenet; crepituque verendo
Terribiles sonitus iterat tuba, septaque vallo
In castris plebs mœsta tremit; montisque sacrati
Adventum testata Dei, latera ardua fumant.
Et quicumque fuit electa ex plebe sacerdos,
Monte procul degit, solis quem scandere jus est
Aroni, Moysique piis. Tum præpete fatu (2)
Mansura dat jussa Deus, hoc ordine legis :

XVII.

Exod. xx.

« Ille ego sum Dominus, qui te discrimine privans,
« Ægypti de terra tuli, durumque laborem,
« Servilis quem cura dabat, desistere jussi.
« Me tantum tua corda colant, neque idola pingas (3)
« Ulla tibi, fictumque Deum subnixus adores;
« Numina ne credas quæ sint illustria cœlo
« Sidera, vel quidquam in terris mirare perenne (4),
« Vel quod glauca tegunt fluitantis marmora ponti.
« Sum Dominus zelans, peccatis congrua reddens
« In patres, prolemque dehinc quæ quarta creatur (5),
« Misericors multum, majora et grandia reddens
« Quæ justi (6) meruere viri, qui corde sub imo
« Amplexi mea jussa tenent, et mente sequuntur.
« — Tu nomen venerare Dei. — Tu sabbata festa
« Cum natis servisque cole, totumque laborem
« Pone libens; quoties mundo lux illa recursat.
« Bis ternis Dominus fecit quæcumque diebus
« In terris, cœloque vegent pontoque tumenti.
« Septima perfecto virtutum fine quievit;
« Hinc festus viget ille dies, hinc semper acerbus,
« Semper honoratus, Domino indulgente, sacratur.
« — Honorem da, nate, tuis genitoribus, ut sis
« Perpetuæ in terris vitæ, quam prærogat ingens
« Ingenti de sede Deus. — Ne dilige mœchas.
« — Neve hominem perime. — Nec sacramenta sinistre
« Perjurans perhibe. — Furtum ne feceris ullum.
« — Neve malus testis jurgantem fraude tuere.
« — Conjuge ab alterius animum vultumque coerce.
« — [Et] quidquid non esse tuum mens ammonet, horre.

(1) *Jamque micantia celsis* A. C.— (2) *Fatum* C.— (3) *Pangas* C.—(4) Ultimis duobus deletis verbis, codex C. nescio unde, subinfert : *reperendo*.—(5) Versus ille et sequens desunt cod. C. — (6) *Quam justi* D. C.

XVIII.

Exod. xx. « Aggere de terra congesta altaria surgant,
« Hic ubi devotas fas sit mactare bidentes.
« Quæ si forte sed et (1) saxorum attollere molem
« [Juvit], ferrum linque procul, quum sordida fiunt
« Artifici levigata manu (2); quæ scandere gressu
« Non siveris prompto, ne forte obscena renudes.
Exod. xxi. « Servus erit quisquis cognata in gente creatus
« Bis ternis servile jugum patiatur in annis.
« Post abeat liber, secum sua præmia portans,
« Conjuge missa simul, si nondum fœta videtur.
« At si jam natis, paterno et nomine gaudet,
« Uxorem et prolem domino dimittere debet,
« Ipse sui compos, nodoque exutus herili.
« Quod si non dubie mavult persistere verna,
« Ante fores sanctas, domino sistente, loquetur,
« Vulnera passurus, tenuis quæ subula pungit,
« Aure tenus molli, numquam laxandus in ævum.
« Vendere progenitam (3) discreta in gente parenti
« Non licitum, sociaque manet (4) cum plebe potestas;
« Quam tamen ut servam nequaquam emittere (5) jus est.
« Quæ si displicuit (6) domino, cui vendita cessit,
« Reddentur nummi, fuerat taxatio quorum,
« Ut revocare queat paterna ad limina sese.
« Quæ si forte datur nato, sic convenit ipsum,
« Ut natam tractare suam. Qui sumere juste
« Si mavult, permissa sibi queis membra teguntur
« Indumenta palam faciet, nec deinde negabit.
« Si coitu sit nota sibi, vel si rata non sunt
« Hæc commissa viro, poterit laxare vadentem,
« Nec pretium revocare datum. Qui vulnere duro
« Affligit sternitque virum, decumbat eodem
« Quo perimet leto. At si discrimina casu
« Sunt illata, magis Domino tradente, nocentem
« Ictibus alterius locus est qui condere possit (7),
« Donandum veniam, Domino indulgente salutem.
« Et vero qui membra dolo viventia ferro
« Disjicit, et studio gratatur sanguine fuso,
« Crimen habet mortis, necquiquam tecta requirens
« Sublimi sacrata Deo : nam demitur inde,
« Sejunctusque procul, rigido truncabitur ense.

(1) *Sedit* A. — (2) *Artificiale viget manu* A. — (3) *Primogenitum* A. — (4) *Manu* C. Vulg. *Populo alieno vendendi non habebit potestatem.*—(5) *Mittere* C. — (6) *Displiceat* A.—(7) His lucem afferunt LXX : *Qui autem nolens* (occiderit), *sed Dominus tradidit in manus ejus, dabo tibi locum qua fugiat illuc qui interfecit.*

« Et qui compellat tumide, pulsatve parentes,
« In crimen noxale ruit, quod morte piatur.

XIX.

EXOD. XXI.

« Nec minus ad pœnam petitur, qui forte doloso
« Perfidus ingenio paterna in plebe creatum
« Cleptat (1), et acceptis gaudet transcribere nummis.
« Quod si litigium fuerit per verba paratum,
« Pulsatusque aliquis pugno, saxoque recusus (2),
« Recuperet solitas vires, nil fraudis habebit (3) :
« Solvendum tamen est, sumsit quod cura medentis (4).
« Ancillam, servumque suum qui verbere virgæ
« Confestim perimit, pœnam non vitat hærentem.
« Quod si post aliam moritur vernacula lucem,
« Nil noxale subest, pretium quia perdidit ejus.
« At si forte viris fervebit rixa duobus,
« Commoto dum felle calent, nuptamque tumentem
« Germine concepto alius pulsarit eorum,
« In plagam porrecta manu, partumque futurum
« Fecerit ante diem materno ex pectore trudi,
« Restituet pretio partum, judicante (5) marito,
« Si nondum perfecta fuit, expressaque forma.
« Si vero explicitis decessit vultibus infans,
« Morte cadet merita. Lumen pro lumine rapto,
« Reddet quisque nocens; dentem pro dente resignans;
« Proque manu dabit ille manum; pedemque vicissim
« Detruncant quicumque pedem; combustaque flammis
« Expiat ignis edax; dabitur pro vulnere vulnus;
« Livida liventi cedantur corpore membra.
« Quod si quis rapto famulum de lumine privat,
« Ancillamve suam, missos patiatur abire,
« Libertas quocumque vocat; vel fragmina dentis
« Si fuerint decussa manu, solatia sumat
« Debilitas, ut dona suo pro vulnere penset.
« At si prævalida gaudens cervice juvencus,
« Expers ruris adhuc, curvique immunis aratri,
« Cornu ferit quemquam, saxorum mole prematur
« Obrutus; et nullo carpendus dente virorum,
« Membra dabit terræ liquidos (6) solvenda per artus,
« Insonti nulla Domino discrimina linquens.
« Quod si consuetum lunata fronte (7) ferire

(1) *Cleptat* a *clepo*, cf. infra, v. 937 : Hactenus quidem, ut videtur, inauditum. Prudentius autem habet: *Psychom*, 562 : Quod rapere et clepere est, avideque abscondere parta. — (2) *Saxoque recuso* A. C. — (3) *Hærebit* A. C. — (4) *Medendi* forsan. — (5) *Taxante* A. — (6) *Liquidas* A. cum alterutra lectione, aqua mihi hæret. Suspicor Juvencum ad illud respexisse Lucretii, quem libenter exprimit : *flecti per membra, per artus*, II, 282. — (7) *Lunata fronte juvencis.* Claudian. *Rapt. Pros.* I, 126.

« Vicinos, dudum [monitus] non clauserit (1) excors,
« Decumbat pro cæde bovis, taurusque necetur.
« Si vero exstincti pretium sententia mitis,
« Exigit, exsolvat quidquid taxatio poscit.
« Hoc etiam pro cæde sui fas poscere nati,
« Vel natæ quemcumque virum. Si servulus ictu
« Decubuit, auri ter denos pendere (2) nummos
« Cura tenet Dominum, sævo pereunte juvenco.
« At si quis multa puteum demittere fossa
« Egesto vult usque solo, mox tegmine claudat,
« Ne si forte pecus fuerit per prona volutum,
« Damna luat, domino pretium poscente, ruentum
« Empturus pecudum, tenui solamine, carnes (3).
« Quod si forte bovem bos cornu occiderit unco,
« Vendatur, pretium fiat commune duorum,
« Dividuaque legant mactati viscera tauri.
« Quod si jam vitium fuerat testatius ejus,
« Pro pecude pecudem Dominus redhibebit amissa,
« Innocuus strati præsumens membra juvenci. »

XX.

Exod. xxii. « Qui vitulum cleptat, cogatur reddere quinque;
« Bis binas solvat quicumque averterit agnam.
« Nocturnum furem licitum prosternere ferro,
« Dum penetrat postes, obseptaque limina rumpit.
« Si vero exorto fuerit jam sole prehensus,
« Dupliciter redhibere nocens sublata jubetur.
« Quæ si non fuerint in censu et viribus ejus,
« Vendetur, manuum pensurus furta labore.
« Cujus forte pecus segetem, vitemve virentem
« Triverit, aut patulo carptim depaverit ore;
« Jugera fœcundi mensuret protinus agri,
« Proventu spatioque pari sic damna resolvet.
« Quæ fuerint illata prius hæc formula nectit.
« Hos etiam qui tota simul novalia verrunt,
« Pampineasque metunt, consumto palmite, vites,
« Et quæ (4) magnifica proprios (5) habuere per agros
« Amittant ratione pari. Nam stridulus ignis
« Fomite de modico solitos comprendere vepres,
« Arentesque spicas (6), et truncos cortice nudos,
« Si segetem alterius vitemve absumserit æstu,
« Crimen ad auctoris merita per damna recurrit (7),
« Ut reddat quidquid noxalis flamma peredit (8).

(1) In utroque codice eadem desunt, eadem male eguntur : *non dixerit*. — (2) *Pandere* A. C. — (3) *Crines* A. — (4) *Usque* A. C. — (5) *Pro pretiis* A. — (6) *Arentemque Sylvam* A. B. *Spicas* suggerunt quæ ad hoc in LXX respondent : *Et combusserit vel spicas, vel campum*. — (7) *Recursat* A. — (8) *Peredat* A.

« Depositum redhibere debes (1) ; quæ perfida furum
« Si fuerit populata manus, auctore reperto,
« Duplex summa datur; si vero est abditus ille,
« Aversæ sint hæc quidem (2) opes, juratio sola
« Exsortem culpæ faciet, qui fraude carebit.
« At si mendoso fallax nudatur in astu,
« Depositi reddat geminum sub judice pondus.
« Hæc etiam in pecudum causis mensura tenenda est :
« Propterea ut furto qui sunt direpta sinistro,
« Restituat cujus fuerit custodia segnis.
« Aut si molle pecus rabies vesana luporum
« Lancinat (3), ostensa mitescunt jurgia carne.
« Quod si quis geminos ducenda ad plaustra juvencos
« Commodat, hos enormi non dicat pondere functos,
« Idem si fuerit præsens stimulator euntum (4),
« Hæc etiam (5) in reliquis quos pressant pondera jussa.
« Sed si persegnis accepta animalia perdit,
« Quisquis agit, jus est ut damnum sentiat omne.
« Quæ si perdiderit posita mercede locatus,
« Illa operæ pretio promtim taxanda locabit.»

XXI.

Exod. xxii. « Virginis aut sponsæ (6) si quis sibi sumserit usum,
« Uxorem cum dote sibi sociabit eamdem.
« Quod si conjugio mens est non consona, raptæ
« Munera det thalamis quæ sunt accommoda patri.
« Maleficum celare nefas. Mors dura necabit
« Permixtum pecudi coitus deformis in actu.
« Linquat vita viros Dæmonum sacella verentes,
« Quandoquidem soli Domino fas subdere colla.
« Nemo peregrinum violet verbove manuve ;
« Idcirco quoniam vosmet suscepit Ægyptus
« Linquentes genitale solum, sedemque priorem.
« Femina defuncto non fit temnenda marito,
« Sed palpanda magis, puerique parentibus orbi.
« Ne paribus pœnis subeant peccata nocentes,
« Destituantque suos, celeri cum funere rapti :
« Afflicta nam corda Deus auditque, juvatque.
« Credite poscenti nummorum quos rogat usum,
« Seposita mercede procul usuraque turpi;
« Nec festinus age trepidantem, ut sumta reformet.
« Ac si forte sui velamen corporis idem
« Committit, traditque tibi pro pignore nummi;

(1) *Debet* A. C. — (2) *Aversas quidem sit* in utroque codice. — (3) *Lacerat* A. — (4) *Simulatur euntum* A. — (5) *Hoc etiam* A. C. — (6) *Haud sponsæ* conjicio ex textu biblico : *Virginem necdum desponsatam.*

« Restitue, sol ante caput quam condat Olympo.
« Misericors ego sum Dominus : hos audio promtim.
« Externis cessate deis maledicere cuncti,
« Præcipuisque viris populi qui fræna tenebunt.
« Fructibus e primis Domino pia dona referto.
« Et quemcumque creat primo de germine nupta,
« Sacrabis Domino, sol postquam septimus altum
« Est permensus iter, ut sitis sancta propago.
« Exstinctam pecudem raptorum dente luporum
« Nullus edat, mensisque suis non digna refutet.

XXII.

Exod. xxiii.

« Non credes narrata tibi, quæ nulla fidei
« Firmamenta juvant. Neu falsum dicere testis
« Iniqua cum mente velis. Nec pluribus unum
« Additus in cœtu certes superare nocentem (1),
« Ut tenuem et modicum quæsito ex crimine damnes.
« Quin potius si forte pecus errare videbis,
« Cum quo corda tibi non sunt conjuncta, reforma.
« Et si mole gravi jumenta obnoxia sidunt,
« Erige, et alterius connitens subleva palmis.
« Innocuum ne sterne virum, nam pectore justo est.
« Munera non sumes trepidi pro cura nocentis,
« Sollicitique rei, quoniam mox lumina cæcant,
« Sermonesque virum, cunctaque examina frangunt.
« Uberibus glebis bis ternos cultor in annos
« Immineat, vegetus debet quia septimus esse,
« Otia lenta ferens, quo pauper quisque capessat
« Quæ fuerant generata palam, lætusque relinquat
« Quæ superant mandenda feris, dum saltibus errant.
« Circite (2) perpetua, volucris (3) dum volvitur annus,
« Divisos in trina modos solemnia, vobis
« Septeno (4) servanda die, quo mollia jus est
« Azyma triticeo gaudentes sumere farre,
« Ut monui dudum, primo vos mense novorum,
« Libertas quum plena fuit discedere Ægypto.
« Ante meos vultus vacuus ne prodeat ullus.
« Primitias operum mensisque exordia nosce
« Festa tibi, quoties sementem spargeris agro,
« Vel quum decurso requies conjungitur anno,
« Omnibus explicitis, generat quæ cura laborum.

(1) *Nocentem*. Sequuntur subinde in cod. C. duo versus, extra locum vagantes suum, quos sedi restitutui propriæ, quam in codice A retinent; habes infra, v. 1056 et 1057. — (2) *Circite* pro *circuite*; veteres glossæ habent: *Circitus, circito, circitura* pro *circuitus*, etc. Inscriptiones vero ac probi auctores : *Circitor, circuitor* et *circumitor*. — (3) *Volucris*. Cf. Arevalo ad Prudent. *Proleg*. 209. — (4) *Septima* A.

« Omnis homo trinum distinguat tempus in anno,
« Ante meos possit quo sese ostendere vultus.
« Nam quum læta tibi fuerit possessio terræ,
« Gentibus edomitis, commissa et credita, nosce
« Azyma sola meis ponenda altaribus esse;
« Multimodas pecudes et rubram sanguinis undam
« Nil festis prodesse tuis, adipemque nivalem
« Pervigilem et noctem durare in tempora lucis
« Quæ redeunt, quoties sacrorum (1) cura recursat.
« Agnus neve tener materno in lacte coquatur.
« Ecce ego sidereum cœlesti ex arce ministrum
« Ad curam dimitto tuam, qui robore multo
« Vadentem ad terram foveat, quæ pinguibus arvis
« Læta viret, dulcesque evolvit nectaris undas.
« Plane audire parans, sacratis crede loquelis.
« Conjunctus est ille tibi fidusque manebit,
« Perpetuum retinens cœlesti in vertice nomen. »

XXIII.

Exod. xxiii. « Eia agite, sanctisque auditum jungite dictis,
« Mandatumque meum sincera assumite mente;
« Ut sitis plebs cara mihi, populusque beatus,
« Et regnum sublime Dei, gens ardua semper,
« Omnibus in terris quas sol, utrimque recurrens (2),
« Aspicit, et calido mundum complectitur axe (3).
« Concordes palpabo (4) tuos, cunctisque resistam,
« Qui tecum bellare parant; tibi cedet Amorreus,
« Cethæusque ferox, et quos nunc optima tellus
« Sustinet, in seclum a te mox vertenda colono.
« Provide ne vetitis acclines colla sacellis,
« Hostilesque Deos trepide subnixus adores.
« Quin potius profana ruens idolaque cuncta
« Despice cum titulis, inscriptaque nomina delo;
« Ut possis servire Deo, quem cuncta tremiscunt.
« Mox victum sacrabo tuum, fontesque meantes;
« Morborumque tuo demam de corpore pestes.
« Nullus inops nati tota de plebe dolebit
« Paternum non esse sibi nomenque decusque.
« Longævos (5) præstabo dies; queis terminus ævi
« Laxior optatæ producat tempora vitæ.
« Ante tuas acies tristis formido volabit,
« Atque venenatæ præcurrent vulnera vespæ (6),
« Ut tua belligeris metuantur signa maniplis,

(1) *Festorum* A.— (2) *Utrumque recurrens* A. C.— (3) *Asse* C.—(4) Juvenc. *Hist. ev.* I, 740. *Non ego palpantum verbis.* — (5) *Longinquos* C. — (6) *Atque venenato præcurrent vulnera vespæ* C. *Vestræ* A.

« Perque feras gentes facilis victoria cedat.
« Quas tamen edomitas faciam decrescere sensim,
« Ne vacua sit terra viris, atque agmine multo
« Increscat nimia rabidarum turba ferarum.
« Milite diffuso faciam te extendere fines
« Telluris sedisque tuæ, quo marmore rubro
« Æstuat Oceanus, ventosis lubricus undis;
« Usque Philistinum pelagus terramque carentem
« Humano cultore diu atque agmine multo
« Qua finit Euphrates, vitreis prælucidus (1) undis. »

XXIV.

Exod. xxiv.

Hæc ubi detonuit, Dominus conscendere collem,
[Moysen (2)] Aaronemque jubet, ac nobilis ævi
Septuaginta viros, longeque inflectere colla
Æterno summoque Deo; nam cominus ipsum
Permittit properare ducem, qui jussa facessens
Sancta Dei, celsum confestim construit altar,
Monte sub eximio, vacuas qui surgit in auras;
Bissenos lapides tribuum, quæ summa videtur,
Cominus adjungens. Hic nondum fronte juvencos
Exhibet armata, sacrisque hos immolat aris;
Sanguine de quorum partem diffundit ad altar,
Craterem instillans alium, plebemque frequentem
Spargit rore levi, librumque evolvit, æterni
Servantem monumenta Dei. Quæ consona postquam
Dixit cara sibi docili sententia plebes (3),
Conscendit tumidum lento molimine collem,
Grandævosque senes fratremque in vertice sistit.
Hi simul aspiciunt rutilantem fulgure gemmam,
In qua siderei steterant vestigia regis.
Saphira (4) nomen habet, cœlumque hic visitur albens
Prætentum per dorsa jugi, quæ cuncta verentes
Sublimi cum laude ferunt, victumque capessunt.
Interea monitus vates senioribus illic
Sidere, Jesutem secum subjungere gressus
Pacato de corde jubet, utrumque relinquit
Aronemque, suis certantum jurgia noscant
Æqua lance virum, jurisque ut verba loquantur.
Ipse ubi sanctifici tenuit juga plurima collis,
Labitur æthereo propere nubs fulgida cœlo,
Et montem complexa tegit, vatemque seorsum
Occulit a sociis terno bis lumine solis.

(1) *Perliquidus* A. — (2) Identidem in tribus codicibus eadem simul verba, maxime a versiculorum capite, exciderunt. — (3) *Quem consona... Docilis sententia plebis* A. C. — (4) *Saphyram* C.

Septima jamque dies niveum patefecerat axem,
Quum Dominus media compellat nube prophetam,
Mirificas inter flammas dum fulgidus infit,
Atque quaterdenis vati dat jussa diebus;
Noscere queis (1) posset, quæ sint sacraria summo
Digna Deo, lignisque jubet hæc ardua pangi
Perpetuo validis, nulla quæ dissipet ætas.

XXV.

Exod. xxv-xxviii. Hæc miris conserta modis, mensuraque justa,
Lamina conspicui prævelat ductilis auri,
Connectens geminos tereti vertigine cyclos
In dextrum lævumque latus, qua sancta coluntur.
Inde levigatis intexit frondibus arcam,
In qua perpetui maneant mandata Tonantis.
Quin etiam rutilo cherubinos perficit auro;
Diversosque locat, qua sese altaria pandunt,
Alarum splendore pari, similique volatu,
Ceu moveant agiles ventosa in nubila pennas.
Multaque præterea rerum commenta novarum (2)
Mirificis sunt facta modis, quæ dicere qui vult,
Expromat citius pelagus quas volvat arenas.
Sed neque quam multæ species, nec nomina quæ sunt
Lex numeris astricta potest depromere fando,
Dum cyathos, crates (3), phialas, mortaria pangit,
Cælatasque facit gestanda ad munera lances;
Et quæ noctilucis subduntur fulchra lucernis.
Jam quæcumque tegunt sacratam desuper aram,
Aut velant postes, ardenti e murice tinxit.
Exod. xxviii. Quin etiam vario texuntur pallia peplo,
[Vestibus ornanturque (4)] piis, qui munera libant
In tectis sacrata Dei, gemmæque coruscæ
Inhærent sinibus, signantes nomina sena
Distinctim tribuum, quarum de corpore plebs est,
Singula nobilibus signantes nomina gemmis.
Sardia primo loco, topaza, adjuncta smaragdus;
Saphirus hanc sequitur, cum qua carbunculus ardet,
Atque viget jaspis fulvoque intermicat auro;
Tertio ligurius; sed et est hic junctus achati,
Atque amethysto, fulgens quem purpura cingit (5).
Chrysolithus quartus, berillo annexus onychnus.
Additur ætherei signum venerabile Regis
Lamina conspicui formatum quæ tenet auri.

(1) *Quas posset* C. — (2) *Novarunt* A. — (3) *Vatis* A. C. — (4) *Aromatibusque* A. C. — (5) *Tingunt* A.

Lintea quin etiam nivoso albentia textu
In laxos cohibere sinus atque indere membris
Præcipitur, partemque obscœnam condere carnis,
Ne, dum sacra vehunt, denudent turpia vates.
Exod. xxix-xxxi. Hæc inter totus sacrorum evolvitur ordo :
Peccatum quæ dona lavent, quæve hostia ferro
Lecta (1) cadat, sanctamque Dei determinet iram.
Nam quicumque virum sacrata altaria tangit
Sanctior efficitur, purgatus pectora nævo.
Pendeat ut lychnus semper laquearibus altis
Incensus, noctemque suo de lumine vincat,
Edicit censura Dei, ne forte tenebræ
Horrificam faciant per sacra altaria noctem.
Ponitur et liquidi (2) nonnumquam succus olivi,
Sanctificans hominum carnes, dum vertice summo
Liquitur, et crasso perfundit lumine membra ;
Adjectusque levis, cujusvis naribus aptus (3),
Halitus, et dulces irrorat sensibus auras.
Ilicet ut magni splenderet machina templi,
Ornatuque suo cunctas transcenderet ædes,
Perdociles tribuit sensus, et maxima fabris
Ornamenta Deus, omnesque his indidit artes
Achisamo (4) de Dana tribu, junctoque Beselo,
Ex Juda cui classe fuit clarigena origo.
Utque forent Domini populo notissima dicta,
Accipit e gemina formatas caute tabellas
Propheta, tribuente Deo, quas pollice sancto
Et paribus scripsit digitis manus inclyta Regis.

XXVI.

Ex. xxxii. Interea populus, metata in castra locatus,
Dum vatem deesse suum jam tempore multo
Mordaci sub corde gemit, nusquamque videri
Murmurat, assidue deposcit numina demens
Aronem perversa sibi ; quos ille frementes
Instantesque diu deferre ac tradere jussit
Ornatus, quos aure gerunt natæque nurusque,
Nativa dum forma parum splendoris habere
Ducitur, et turpi de vulnere defluit aurum.
Hoc ubi congessit populus, conjecit in ignem ;
Mollitumque dehinc ferventis flamma camini
Miscuit, et torva formavit fronte juvencum ;
Venturumque diem solemnem confore dixit,

(1) *Læta* C. *Jacta* A. — (2) *Liquidus* C. — (3) *Aditusque leves cujus fit naribus aptus* A. C. — (4) Ooliab nempe, Achisamech filio, cui adjunctus est Beseleel.

Ilicet albentes quum primum lucifer ignes
Protulit, et celso noctem seclusit Olympo,
Consurgit judæa manus, damnosaque festa
Læta colit, multique infundit pectora poclis,
Atque exsultantes ducit furiata choreas.
Aspicit hæc celsa Dominus sublimis ab arce (1),
Innocuumque jubet propere descendere vatem,
Dum memorat : « Decurre citius, montemque relinque,
« Perversi ductor populi, plebisque magister
« Quam profana juvant; peccavit præsule multum
« Te Judæa suo, dum sanctos deposuit (2) actus,
« Ex quibus indomiti Pharaonis solvere vincla
« Principe te licuit, furvaque exire Canopo.
« Prævaricatores taurinis vultibus adstant,
« Proque Deo celebrant mentiti membra juvenci,
« Et libertatis memorant id nunc suæ numen.
« Tu (3) motus ne flecte meos, neve obvius ito,
« Dum meritos his mitto metus, dignamque ruinam.
« Nec tu jacturam metuas, ne demta potestas
« Culmen ad alterius confestim missa recurrat.
« Dabitur in terris multum præstantior armis
« Gens ignota tibi, quæ sit te principe victrix. »

XXVII.

Territus his vates Dominum subnixus adorat
Talibus affatus : « Cur tantis motibus exit
In populum nunc (4) ira tuum, quem dura gementem
Imperia nimium metuens laxavit Ægyptus,
Dum te, magne, timet, tua celsæ robora dextræ
Terrificant fracta miserum cervice tyrannum ?
Et nunc, o Domine, quid dicet turba Canopi,
Captivis privata suis infensaque plebi,
Quam cernit nunc esse tuam? nisi te, Deus ingens,
Nequicquam consueta tibi pietate faventem,
Produxisse viros deserta in sede necandos;
Dum vastos inter saltus sua funera ducunt.
Sublimisque indulge tuis, vultumque serenum
Exhibe poscenti. Nam te quis vivere moto
In terris, cœloque potest? quem curat ad unum
Quod moritur, vivitque tibi? Tandemque recurrant
Ad sensus, venerande, tuos, quæ dona pararis
Abramo quondam, proceri quæ deinde Jacobo,
Isaacoque pio, felix quos servitus ornat

(1) *In arce* A. — (2) *Deposcit* A. C. — (3) *Tum motus* C. — (4) *In populum sua ira*. A.C.

Qua (1) placuere tibi. Juratus per tua, sancte,
Robora, dum spondes prognatos his fore cura (2),
Rex invicte, tua, densandos pube frequenti,
Innumeraque acie, ceu magni sidera cœli,
Stellantesque (3) micant mundano in cardine gemmæ.
Cur promissa labant? cur ditis commoda terræ
Nullus habet, vatesque institit sedibus exul,
Cui mellis spondes latices et flumina lactis. »
Flectitur his Dominus, tetramque expectorat iram.
Ilicet excelso descendit colle propheta,
Conscriptas referens Domini de lege tabellas,
Introrsus, extraque simul (4); nam pagina sancta
E tergo commissa fuit. Quumque incitus exit,
Vocibus immodicis populi defigitur auris (5),
Clamoremque putat (6) bellantis hunc fore turbæ.
Sed vates non bella videt, sed languida vino
Pectora, multimodas in cœlum mittere voces.
Jamque adeo ingressus castrorum limina ductor,
Bacchantis cernit populi fervere choreas,
Auratumque videt tumida cervice juvencum;
Quem velut æthereum spectabat turba parentem (7).
Ilicet infensus calidam dum concipit (8) iram,
Confringit tabulas, totum dum surgit in ictum;
Infectumque (9) foris vitulum dissolvit, et exin
Porrigit in pelagus, sumtisque exinde fluentis,
Attonitos libare jubet, fratremque deinde
Increpat offensus valde (10), quod vana petentes
Audierit, justaque Deum violaverit ira.
Ille pacem poscens, crimen populare fatetur,
Exsortem sese faciens culpabilis ausi.
At princeps punire parans dementia vulgi
Crimina, Levitas totis discurrere castris
Et ferrum nudare jubet, atque obvia passim
Corpora, cognata quamquam de plebe, ferire.
Illi alacres per nota sibi divortia (11) currunt,
Oblatosque ruunt cuneos, raptimque virorum,
Ultores Domini, circum tria millia cædunt,
Queis vicena simul studio similia (12) jungas.

XXVIII.

Exod. xxxiii. His gestis propheta suis jam mitior exit,
Æternumque rogat populi pro crimine regem

(1) *Quod* A. C.— (2) *Curæ, rex invicte, tuæ* A. C. — (3) *Stellant et micant* A. — (4) *Ex utraque simul* A. *Extra simul* C.— (5) *Aures* A. C.— (6) *Putant* A. — (7) *Parentum* A. — (8) *Conspicit* A. — (9) *Intectum* C. — (10) *Valide* A. C. —(11) *Diu fortia* A.— (12) *Studiosi millia* C. forsan: *Studiosi millia jungunt.*

Talibus affatus : « Peccavit turba tuorum,
Rex invicte, virum plus quam mortalia quærunt (1)
Pectora, mutarum pecudum simulacra colendo (2).
His devota dedit, et numen credidit aurum.
Et nunc, o Domine, si dignum me prece ducis
Quam faciam fundamque tibi, dimitte reatum
Quem solus laxare potes. Sin amplior illos (3)
Pœna manet, cunctosque tenet sententia mortis,
Nomen, Sancte, meum cœlesti ex pagina dele,
Quod scripsit (4) veneranda manus, cui subjacet orbis »
Orantem responsa Dei facilia palpant :
« Quisquis me vetito (5) peccator crimine lædit
« Me contra veniens, hunc sancti pagina libri
« Nulla tenet, nomenque nocens delebitur inde.
« At tu depropera, captumque hinc (6) explica cursum,
« Promissosque locos (7) susceptæ ascribito turbæ.
« Ac ne sollicita tangat te cura vadentem,
« Nuncius anterior semper gradietur eunti (8).
« Ast alios (9) sua facta gravant, quos crimina fuscant
« Erecta cervice viros, sensuque tumentes :
« Quapropter socio secum non ambulo gressu. »
Hæc populus mœsto suscepit dicta reatu,
Irriguoque gemit ob tanta opprobria fletu,
Pollutas sumens nigranti stamine vestes.
Quæ bonus eloquiis vates deponere tristes
Indutus luctumque jubet, multumque precatur,
Ut videant ne forte Dei sit grandior ira,
Si fortasse pari fuerit de crimine (10) læsus.
His actis composta sibi tentoria promit,
Semotisque locat castris, nomenque docenter (11)
Indidit, in testem cujus sententia vera est.
Illum facta Deo subeuntem limina cuncti
Certatim videre viri, ipsique vicissim
Gaudebant inferre gradum, vel sistere contra :
Quum subito, horrendum visu! nubs (12) fulgida cœlo
Labitur, et summi perfudit culmina templi ;
Dumque pius vates graditur, tum deinde recursat,
Ædibus in Domini semper se condidit, auris (13)
Nusquam progrediens. At vates dicta (14) revolvit
Cum Domino consueta sibi, quæque antea non sunt
Mortali concessa viro, deposcit ut ora

(1) *Fuerunt* C. — (2) *Pectorum... colenda* A. — (3) *Illis* A. — (4) *Quam scripsit* A. — (5) *Quisquis in vetito... crimina* A. — (6) *Hincde* A, B. — (7) *Promissosque loco* A. — (8) *Euntem* A. C. — (9) *Illos* C. — (10) *Discrimine* A. — (11) *Decenter* A. C. — (12) *Nubs*, vox ab Ausonio tantum usurpata, *Idyll. de monosyllab. histor.* XII, 4. *Perjurum lapitham Junonia ludificat nubs.* — (13) *Ausis* C. — (14) *Ad vatis dicta* C.

Cominus aspiciat Domini veneranda beati,
Utque Deus procerem semper comitetur euntem,
Quam libet æthereus vallaret nuntius illum.
Annuitur, dictisque Deus sublimibus infit
Quæ facienda, prius quam tanti gratia doni
Obtutus pascat mundana (1) invisere suetos.

XXIX.

Exod. xxxiv. « Eia age, deproperans rupem conscende minacem (2),
« Et gressum defige tuum. Nam dum meus alto
« Sic rediens decurrit honor, sub fornice saxi,
« Umbratus mea dextra, mane, dum præpete cursu
« Præteriens, refero divinæ umbracula palmæ.
« Tum tantum spectare Dei postrema meantis (3)
« Crura potes : vultum non fas est visere cuiquam
« Spirantum ex numero, mundana quos fovet aura (4).
Hæc fuerant ut jussa, fiunt mox caute dolata (5) :
Consimiles tabulas divina ad jura reformat,
Consuetamque sibi solitis de cursibus (6) arcem
Incomitatus adit, montemque accedere juxta
Non patitur cunctos, ipsasque eliminat (7) illinc
Lanigeras pecudes, quia sunt contagia noxæ.
Talia corruptis nequaquam sancta cohærent.
Ilicet optatis Domini (8) sermonibus usus,
Cognoscit ventura suis, seque ingerit ultro :
« O Domine, quem larga facit clementia magnum
In cœlo terraque tuis, tu mitis in aula
Ætherea, solusque potens, justissimus idem,
Indulgens pariter populis, quos mundus ubique
Lætus habet, tota Dominum [te] mente fatentes,
Tu cunctos de fraude levas, tu quidquid iniquum est,
Condonare potes, solus quia crimine cares;
Idem mortiferos solitus damnare reatus
In prolem, natosque patrum, natosque natorum :
Nobiscum præcelsa Deus virtute maneto.
Nam plebs ista ferox, rigida cervice (9) superbit;
Crimine si cujus commissa piacula donas,
Vivemus (10) per secla, tui. » Mox sanctus ab aula
Effatur Dominus cœli quæ jusserat ante;
Ut, quum vulnifica populus post bella quiescet (11),
Otia respiciens, tantum (12) consortia nosset
De populo concessa suo, ne forte virorum

(1) *Mundari* C. — (2) *Conscendere in arcem* C. — (3) *Metantes* C. — (4) *Ira* A. — (5) *Delatu* C. — (6) *De curribus* C. — (7) *Elimat* A. — (8) *Optatis Dominus* A. C. — (9) *Rigida virtute* A. ex eadem voce in versu præcedenti. — (10) *Quemvis* A. — (11) *Qui esset* A. C. — (12) *Toto* A.

Incautas mentes fallaci luderet astu
Conjux, sumta foris, profanaque sacra doceret.

XXX.

Jamque quaterdenos celeri cum lumine solis
Triverat hic vates, nullamque assumserat escam ,
Jejunum referens ad castra ingentia pectus.
Illum conspicuæ fulgentem lampade flammæ
Obtutus timuere virum, fraterque veretur
Mortalis revocans fulgentia lumina (1) visus.
Nescius at vates subitæ virtutis honorem,
Sacrata (2) visa sibi [de] formidine plebis
Noscitat immensi velandum luminis ictum,
Ne Judæa cohors cum visu averteret aures.
Sed quum pacifica Domini se ad verba ferebat,
Lutea perspicuo tollebat lintea peplo.
Ilicet exhibitis populo certante metallis,
Et quæ sidonio tinguntur vellera luto,
Artibus eximiis sacratam perficit ædem.
Exod. xl. Quam Dominus missa sublimis nube replevit
In tantum ut vatis non posset scandere postes
Sanctificos, quamvis toto se limine vallum
Panderet, et foribus (3) custos non obvius esset.
Hæc quum mobilibus sese dimoverit auris,
Castra movebantur, mox rursum sueta reverti;
Fulgebat rubræ nimio de lumine flammæ,
Dum volucris defervet apex, numenque præsentat (4).

EXPLICIT METRUM SUPER EXODUM.

(1) *Mortales revocans fulgenti lumine* A. *Fulgentia lumine* C. — (2) *Sacrato visisse* A. — (3) *Frontibus* A. — (4) Cæteri Libri mosaici, Leviticus nempe, Numeri et Deuteronomium, in codicibus nostris sequuntur eodem carminum genere expositi; quorum excerpta quædam selecta paulo infra dabimus.

JUVENCUS,

IN LIBRUM JOSUE.

III.

ARGUMENTUM.

I. Confortatus Josue a Domino accingi jubet populum ad Jordanis transitum, omnesque simul bello concurrere. — II. Præmissis exploratoribus, — III. Qui Rahab meretrici acceptam ab ipsa salutem reciproca vice promittunt. — IV. Sicco pede Jordanem Israelitæ transeunt. — V. Terrentur Cananæi. Circumcisio fit in Galgalis. Deficit manna, fruge alias abundante. — Angelus Domini se Josue præbet manifestum, ac tutelam exhibet. — VI. Jericho, varios post murorum circuitus, deletur, nec nisi sub anathemate restauranda. — VII. Achar, ob furtum de Jerichuntino anathemate, lapidibus obruitur. — VIII. Expugnatur Hai seu Gessæorum oppidum, ejusque rex cruci appenditur. — IX. Dum fœderibus pactis conveniunt reges, Deuteronomium lapidibus inscribitur, et populus benedicitur.— X. Favente dolo, Gabaonitæ in fœdus asciti, famulitio deputantur. — XI. Quinque reges, immoto sole per unius diei spatium, vincuntur, magna cum hostium strage. — XII. Contritis Cananæis, Josue tribubus singulis singulas ascribit possessiones. — XIII. Caleb vero peculiarem partem obtinet. — XIV. Nullam autem Levitæ, nisi perfugii urbes.—XV. Trans Jordanem Ruben, Gad et dimidia tribus Manasses positi, erecto altari, suspicionem dissidii movent, ac mox depellunt. — XVI. Josue senex, jamque moribundus filios Israel hortatur, et docet servanda Dei præcepta, cavendam cum Gentilibus omnem societatem, revocandum cuique populi cum Deo fœdus, æternumque illud mansurum. Duci populus obtemperans, fidem jurejurando vovet. — XVII. Vix autem obeuntes Josue, Eleazar, summique cæteri viri sepeliuntur, quum ad vana gentium numina redux Israel duram incidit in servitutem.

INCIPIT METRUM SUPER LIBRUM JESU NAVE (1).

I.

JOSUE 1. Hæc inter Dominus, Jesum dignatus adire,
Promittit validis sublimem confore donis,
Admonitum transire vadum Jordanis amœni,
Castraque metata hostili imponere ripæ;
Utque novas sedes, terrarum in parte reposta,
Constituat, plebemque locis disponat (2) opimis.
Quin etiam gentes distincte ex nomine noscit
Monte tenus magno, quem Libanon (3) incola dicit,
Usque tuas prono qui laberis agmine ripas,
Euphrates, Syrio disjungens limite Persas;
Vel mare quod tumidum ventosis fluctuat undis.
Nam præter eximium referta in prælia robur,
Terrorem late populis pallentibus indens,
Judaicus miles Domini tutamine fidit.
Cui meritum insigne Dominus largitus ab astris,

Ex iisdem codicibus Laudunensi uno A. altero Laudunensi B. et Cantabrigiensi C.

(1) *Incipit metrum Jesu nave* B. Initium deest in C. usque ad v. 146.— (2) *Disponit* A.—(3) *Libano* A. B.

Præstitit ut caperet dites sine vulnere terras.
« Eia, age viriliter, Deus intonat, arripe curas !
« Ut populus donata sibi mox regna capessat ;
« Legiferoque simul visus ne dimove libro ,
« Ut Domino tutus numquam viduere perenni. »
Ille citus scribis mandata gerentibus (1) infit,
Ut victum populus et congrua tela capessat,
Moturus validas vicina ad bella cohortes,
Tertia puniceum signet quum linea mundum,
Affatusque tribus, juncto Jordane, manentes,
Ut pecora et natos percepta in rura relinquant;
Ac bellum (2) commune gerant, victisque deinde
Se referant populis, Domino quos principe pulsent.
Illæ alacres jungunt cuneos, atque agmina miscent,
Aspera quæque pares ferro, votisque petentes.

II.

Hæc inter juvenes pugnaci ex agmine lectos,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia, gentes,
Vestigare jubet, cursimque inspecta referre.
Pinguia per medium (3) lustrant dum prædia terræ,
Irrumpunt (4) urbis aditus custode vacantes (5),
Occultique situm lustrant et tecta Hiericho.
Excipit hos meretrix, dudum quæ dicta Rachaba est,
Clamque tegit trepidos, ac verbis sedula mulcet.
Quod postquam regi dictum, terrore minaci
Exigit absconsos, stabili cum mente loquuta (6)
Egressos dudum portis bipatentibus ambos,
Quos tamen occultim lignorum texerat antro.
Illos cura ducis (7) per devia quæque requirit,
Et velut hostis agat, portarum limina claudit.

III.

At meretrix, postquam cessavit cura tyranni,
Vertitur ad juvenes, et vatis more loquuta est :
« Nota mihi, fratres, Dominus quæ præmia vobis
Deferat, ex furva quum primum demsit Ægypto :
Ut, mare per medium, fluctu suspensa tumenti (8)
Unda fuit vobis veluti pro mœnibus ingens :
Vel quum, per vacuas eremi squalentis arenas,
Cælicolum victum nivalis manna paravit.
Vel quum terrifici reges, trans flumina rauca

(1) *Scribit mandata gentibus* B. — (2) *Ad bellum* A. — (3) *Qui medium* A. B. — (4) *Irrumpant* A. B. — (5) *Vagantes* B. — (6) *Loquentis* A. — (7) *Illos quos cura duces* B. — (8) Virgil. *Æneid.* VII, 840.

Jordanis positi, vestro mucrone cadentes,
Liquerunt patrias vobis vincentibus urbes.
Quid moror? Obsedit mentes et pectora pallor (1);
Nullus tela capit, curvo nec fidit in arcu;
Non pedes æratas acies in prælia densat;
Non quadriga volat ferrato bellica curru.
Vobis vera datur, juvenes, victoria, vobis
Sidereo ab Rege, qui terram fecit et astra.
Et nunc, o juvenes, juratis dicite verbis,
Ut quum depositis procumbent mœnia muris,
Sit salus (2) in vestris composta et credita dextris,
Ne captiva fiam, socia cum stirpe, domuque,
Patribus et caris quoram me cura fatigat. »
Annuitur, cunctosque domi servare jubetur
Vivere quos cupiat secum, atque indice signo
Sportea vincla sua suspendat cauta fenestra :
Ut quum per captam legio se fuderit urbem,
Illita puniceo cernatur lana colore,
Illi alacres superant fossas et tuta capessunt
Osamo in colle (3), trina sub luce latentes,
Ne dum præpropero repetunt sua castra recursu,
Incurrant aliquos diversa ex parte sequentes.
At meretrix secura sui mandata facessit.

IV.

Josue III. Nec non et princeps juvenum sententia doctus
Raptim castra movet Attina (4) ex valle, proculque
Advolat, atque animos palpat, dans otia cunctis
Una die (5); scribasque instigat dicere plebi,
Ut cum sacratam præferri aspexerit arcam,
Atque sacerdotes post altar pergere celsum,
Signa levent alacres promtim, spatiumque relinquant,
Millia quoad sensim (6) duo compleat; atque fluentes
Corpora purificent, Domini ante ora locandi.
Hæc inter princeps Domini dignatus honore,
Emicat, eximio Mosetis stemmate dignus.
Jamque sacerdotes, fluvium transmittere jussi,
Nuda in primori mergunt vestigia ripa;
Josue IV. Tum bissena tribus (7) dat lectos jussa tribunos,
Qui medio e fundo legerent candentia saxa,

(1) *Mentes et pectora pallor*. Hæc minus apte cum vulgato LXX textu concordant quam cum complutensi qui legit : Ἐπίσταμαι ὅτι ἔδωκε ὑμῖν Κύριος τὴν γῆν, ἐπιπέπτωκε γὰρ ὁ φόβος ὑμῶν ἐφ' ἡμᾶς, *Scio quia dedit vobis Dominus terram; incidit enim timor vestri super nos*. Deinde idem solus habet ista quæ noster παραφραστικῶς exposuisse videtur : Καὶ κατέπτησσον πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἀφ' ὑμῶν. *Et elanguerunt omnes inhabitantes terram a vobis*. — (2) *Sit solus* A. — (3) *Osamo in colore* B, tantum legitur in sacris libris eos perrexisse ad *montana*; timeo ne codex iterum vitietur; forsan legendum : *Montano in colle*. — (4) *Attina*, LXX. Σαττίν. Vetus ital. et Vulgata *Sattin*. — (5) *Dies* A. — (6) *Quod sensim* B. — (7) *Tum nobis sena tribus* B.

Calculus ut madidis bissenus demtus arenis,
Flumina testetur populo siccata vianti.
Consimiles etiam cautes numeroque modoque
In medio posuere sinu, quas mobilis unda
Diluit, et rauco perfundit lubrica fluctu.
At Rubena tribus nudatum transmeat amnem;
Quam Gada (1) subsequitur, media properante Manasse,
Quadraginta virum mittentes millia bello.
Quum subito eluvies, fluvio decurrere sueta,
Stringitur, et glacie cursus frenatur aquarum (2):
Evolat inferius positi pars fluminis, ac se
Condit in Oceanum, vastoque immergitur æstu;
A regione pii quæ condit membra Mosetis,
Usque ad immensum dubiis cum fluctibus æquor.
Atque ubi Jordanem transmeavere frequentes,
Laxatur glacies, solis mollita tepore,
Assuetasque (3) prius conjungit flumine ripas.

V.

JOSUE V. Hæc ubi cognorunt diversa in parte tyranni,
Dimittunt mentes; nullum constantia firmat.
Hic princeps cultros bissena ex caute paravit,
E quibus, ut jussum est, populi præputia demsit.
Nam bis vicenos eremo plebs tanta per annos
Ediderat validos majora in millia natos.
Præbetur his lenta quies, ut tristia mœstis
Vulnera mitificet sensim coitura cicatrix.
Pascha dehinc colitur, et candens manna negatur,
Ditibus annonam quum (4) passim plurima messis
Exhibuit populo certatim farra metenti.
Azyma nivosa pascit de polline lætos.
Noctis (5) festa piæ campo celebrantur aperto,
Novorum in mense senis bis solibus altis.
Hæc super e portis dispectat turba paventum
Castra, modo et lecto conservans milite muros.
Interea vates quemdam mucrone micantem (6)
Perspicit, et celeri gaudet conjungere gressu (7),
Talia dum memorat : « Qua te de parte præsentas ?
Noster es, an potius Phœnicum ex gente, fatere. »
Accipit optati sermonis protinus usum,
Sublimi narrante Deo. « Dilapsus ab alto
« Æthere, nunc veni, totis cui (8) militat astris,

(1) *Quem Cada* B. — (2) *Aquarum* Virgil. *Georg.* IV, 136. — (3) *Exsuetasque* A. B. C. — (4) *Annona quam* A. B. — (5) *Nati* A. — (6) *Mirantem* A, B. — (7) *Gressus* A, B. — (8) *Totis quum* A. C.

« Insignis legio, et quo sub principe degit. »
Ille sub hæc, mixta tacitus formidine, gaudet,
Fusus humi, veneransque Deum, dum talibus infit :
« O Domine, immensam dignatus linquere sedem,
« Quo famulum celerare jubes. » Quas sumere curas
Dicitur, ut propere plantarum vincula solvat,
Fixerat in sancta quoniam vestigia terra.

VI.

JOSUE VI.

Quin etiam validam muris ab objice firma
Cæsuram (1) Jericho videt, gentesque feroces,
Atque obitum regum quibus est conjuncta ruina.
Ille celer, totos circumdat milite muros,
Pone sacerdotes statuens arcamque sacratam,
Vatibus imperitans, quo plebs audentior (2) esset,
Terrificos sonitus septem proflare tubarum.
Jussa dehinc legio tacite circumvenit urbem :
Ut quum belligerum tollat stipata clamorem,
Terrificum dederit proceris quum tessera (3) signum.
Septima jamque dies lætum patefecerat orbem,
Quum jubet æratas acies in prælia Jesus
Fidentem proferre gradum, vastumque fragorem
Mittere pectoribus, quem promtim tela sequuntur.
Non aries cæmenta quatit, turresque retundit
Incessens etiam muros, portasque superbas.
Sed fragor et vastæ concordi murmure voces
Tormentum mortale (4) gerunt, quo mœnia sidunt,
Nudataque suis patuerunt omnia claustris.
Irrumpunt alacres subversam protinus urbem,
Omnia vertentes gladio, flammaque voraci.
Femina sola fuit meritæ donata saluti (5),
Civili discreta neci, atque abdita castris,
Cognata comitante manu, ne nescius illam
Interimat miles, totis dum postibus errat.
Servatur Domino virtutum lauta supellex,
Omnibus ex rebus poterant quæ pascere visum.
His actis, princeps populum jurare coegit.
Ne studeat quisquam muros renovare jacentes (6)
Pignore mulctandus (7) primo, fundamina propter;

(1) *Casuram Hiericho* C. — (2) *Ardentior* B. — (3) Virgil. *Æneid.* VII, 637. *Classica jamque sonant : it bello tessera signum.* Ubi Servius : « Symbolum bellicum quod ad pugnam exeuntibus datur ; scilicet propter confusionem, ut fuit in exercitu Marii *Lar Deus,* in Sullæ *Apollo Delphicus* ; in Cæsaris *Venus genitrix.* » Id moris ab omni ævo fuisse Judæis solemne testatur *Liber Judic.* VII, 20, ubi refertur Gedeonis milites, tessera quadam bellica aut symbolo clamasse : *Gladius Domino, et ipsi Gedeon.* — (4) *Morale* B, C. — (5) *Donat saluti* C. — (6) *Latentes* B, C. — (7) *Mutandus* B.

Extremo dehinc, tentet si attollere portas.

VII.

JOSUE VII. Interea eventus corrumpunt prava secundos.
Idola sectatur populus, et pronus adorat
Saxa levata (1) manu, dum cautes numina credit.
Signifer est Acharus (2), Carmeli filius Ambr ,
Quem scitata cohors Dominum, legemque reliquit,
In vetitis haud læta diu : nam millia postquam
Trina virum consueta (nefas!), sunt missa per arva
Hostica, credunt tum (3) facili formidine vinci
Gæorum urbem; trepide dant terga per agros,
Præcipitique fuga repetunt sua castra ducemque.
Dedecus id postquam ductoris contigit aures,
Discindit vestes, et prævida pectora tundit,
Quem comitata (4) senum confestim turba (5) mœrentum
Supplicat, innocuis dum poscit vocibus aures;
« O Domine, quæ causa fuit producere plebem
Ægypti de sede tuam (6)? quid pandere fluctus
Æquoreos, cunctaque dehinc quæ tradita nosti,
Ingenti donante manu, qua ditius est nil?
An ideo afflictam tumidus ut sternat Amorrheus?
Tutius ergo fuit trans magnum degere flumen,
Qui patuit nobis bibula siccatus arena?
Saucia quid faciet, aut quid confusa loquetur
Quod mage servitium cupias detrudere lectos.
Atqui vera salus et certæ dona medellæ
Te penes, et quidquid clementia præstat.
Convenient gentes, dederat quas vincere nobis,
Mixta Jebusæus, Amorræusque phalange
Adversum te, summe sator; fera bella movebunt.
Ergo tuum nomen poterit ridere (7) superbus?
Ignotæque tibi gentes plus juris (8) habebunt? »
Flectitur his Dominus, vatemque assurgere jussit,
Commemorans sensim deformis crimina culpæ
Plectenda (9) exitio capitis quod talia suasit.
Hinc ubi prima dies noctem demovit opacam,
Corripit e somno corpus, sociosque fatigat.
Cognatasque tribus per nomina singula visit;

(1) *Levita* C. — (2) *Acharus* Notanda est expositio haud ita frequens qua Achari crimen, jam non furtum, sed idololatria, nec unins, sed multorum audiendum est. Cf. infra v. 503. Idem ex LXX vocatur : Ἄχαρ υἱὸς Ζαμβρί. At in Vulgata *Achan, filius Charmi, filii Zabdi.* Idem dicitur 1 Paralip. II, 7, *filius Zamri.* Unde interpretes induxere Achan fuisse binomium, tamque Charmi quam Zabdi filium vocatum : id porro noster luculenter confirmat. Achan erat tertio tantum gradu a Juda patriarcha oriundus. — (3) *Credentum* C. — (4) *Quæ comitata* C., *quem comitante* A, B. — (5) *Dat turba*, C, A. — (6) *De sede tua* A, C. deinde : *quid pendere.* — (7) *Poteris ridere superbos* A, B, C. — (8) *Plus jure* B. — (9) *Flectenda* C.

Deprendens noxale (1) caput, dat corpora (2) morti
Improba, dum pariter pecudes mittuntur in ignem.
Quod facinus primus commissum dixit Acharus
Infelix, prædæ et spoliorum accensus amore :
Quæ sepulta domi propria tellure tegebat.
Continuo huc missi sunt; quæ cito [cuncta] reperta (3),
Et coram composta duce populoque frequenti.
Ille ubi quæsitam vidit non defore prædam,
Talibus eloquitur rector, terretque timentem :
« Fare, age nunc, cunctis quæ te dementia cœpit (4),
Aut quis audivit (5) rerum tibi nescius usus,
Immemor ut legis ritus sequerere nocentum ?
Et nisi salvasset Sublimis gloria plebem,
Libera colla jugo pressisset victor Amorrheus.
Eia age ! per cunctos admissa (6) piacula pande,
Ut salvata Deus Dominusque in castra recurrat. »
Hæc ubi disseruit, saxorum tollitur imber,
Damnatumque premit, stirpemque everberat ejus;
Et pecora, et quidquid rerum servaverat item (7)
Candens (8) flamma rapit, Canopi quæ (9) pulvere solvit.

VIII.

JOSUE VIII. His actis, curæ emotæ. Deus omnia mitis
Respicit, et cunctis pariter consueta resignat
Robora, queis valeant acies detrudere cunctas.
Accipit hæc (10) Domini mandata insignia rector,
Instruat ut socias quæcumque in bella cohortes,
Mille legens juvenes, insigni (11) corpore et armis,
Ut, belli dum furta parant, dumeta capessant (12),
Haud procul hos tacite Gæorum mœnibus abdens,
Ut cum mentita formidine vertere terga
Occipiat (13), clausosque viros educat in æquum,
Continuo celeres umbrosa cubilia linquant (14),
Nudatasque viris studeant pervadere portas.
Nec mora : propositis respondent omnia vatis (15).
Postquam obliquo decertant agmine turmæ,
Princeps terga suos confestim vertere jussit,
Quos inimica super denso ruit agmine turba,
Ac multo clamore premit, ferrumque coruscat.
Quod speculata (16) cohors, quæ concava valle latebat,
Evolat (17), et vacuis perrumpit mœnia portis,

(1) *Noxiale* B. — (2) *Corpore*, C.— (3) *Quæ cito reperta* A, B, C.— (4) Virgil. *Eclog. II.*— (5) *Quid audivit* A.B. *Adivit* C. Corruptus hic locus videtur.— (6) *Ad mira* B.— (7) *Idem C, id est* A, B. — (8) *Cadens* B, C. —(9) *Canopeique* C.—(10) *Accepit hic* C.—(11) An per hyperbaton pro *insignes?*. —(12) *Dum meta capessant* A. Omis. C.—(13) *Accipiat* A. B.— (14) *Linquat* A.— (15) *Votis* forsan.—(16) *Speculati* C.—(17) *Et volat* B.

Subjiciens rapidos tectis sublimibus ignes.
Confusus quum deinde sonus ac flebile (1) murmur
Gessæos (2) conferre caput, visumque coegit.
Respiciunt atram in cœlum volitare favillam
Flammarumque globos quos culmina capta vomebant (3),
Diversamque manum tergo, frontique minantem.
Deprensi (4) horrescunt, exosaque (5) tela relinquunt.
[Pars] fixa ante oculos lacrymantumque ora parentum;
Pars in præcipites fossas, victore ruente,
Truditur, aut captæ portis sese arietat urbis.
Sternuntur ferro juvenum bis millia dena.
Ipse quoque exsultans, aususque erumpere in æquum (6)
Rex (7) primo incursu capitur, vinctusque tenetur
Configiturque cruci; miserum dant saxa sepulchrum.
Omnibus absumtis, solum non sorbuit ignis
Quod rapuit festina manus; jumentaque tantum (8)
Sunt direpta neci, subeunt quæ pondera tergo.

IX.

JOSUE VIII. Interea ad reges revolat victoria cunctos.
Audit Amorræus, Jordani adjunctus amœno;
Et qui dumosis posuere in montibus aulas;
Vel campos habitant lætos, vallesque supinas;
Et qui cærulei consistunt margine ponti;
Hetæusque (9) simul, Chananæusque susurrat;
Evæusque (10) pavet; Feresæusque labescit (11);
Jebusæa manus (12) pariter, Gergesaque pallent.
Nec tamen infracti penitus, penitusque (13) jacentes,
Attollunt animos, seseque (14) in prælia firmant:
Omnibus unus amor, Jesum (15) detrudere regnis (16).
Conveniuntque Gibana (17) loco, atque agmina sistunt.
Ipse inter curas bellorum construit altar,
Moysetis de more, Deo; quod vincula ferri
Nulla ligant, dum saxa (18) simul compacta coercent,
Æquali coeunte situ, libamina promens
Grata Deo, queis spirat odor jucundus in altis.
Quin etiam legis describit (19) jura magistræ:
DEUTERON est nomen, quoniam transacta revolvit,
Quam pariter totum fas est cognoscere mundum.
Arca sacerdotum vehitur cervicibus alma;

(1) *Efflebile* in marg. C. — (2) *Gergessos* C. — (3) *Capta vomebat* C., deest in B. — (4) *Depressi* A. — (5) *Exossaque* C. — (6) *In equum* A, B, C. — (7) Deest hic versus in A, B. — (8) *Jumenta tantum* C. — (9) *Chethæusque simul* C. — (10) *Ethæusque* B. — (11) *Labascit* B. — (12) *Et Jebusa manus* A, C. — (13) *Penitus* semel A. — (14) *Sese in* C. — (15) *Jesu* C. — (16) *Detradere ignis* B. — (17) *Conveniunt Gebana* B. *Hebal* nempe aut *Galgala*. — (18) *Loca* A. *Sueta simul* C. — (19) *Descripsit* C. *Describit jure* A, B.

Quicumque ut videant Domini donaria summi.
Atque etiam vates, populo benedicere suetus,
Percurrit quæ (1) jussa prius, quæ cauta deinde,
Gestorum ratione pari atque ordine certo.

X.

JOSUE IX. At Gabaona (2) manus postquam successibus altis
Judæos crevisse videt cæsosque tyrannos,
Urbibus eversis, nullumque obsistere posse,
Callida versuto celerant colludia (3) facto.
Et quos contiguis regio conjunxerat arvis,
Confingunt discreta procul sese affore terra,
Mirantes tropæa viri, palmasque recentes.
Si valeant precibus victori adjungere (4) dextras,
Et sociare domos, totamque annectere gentem
Victuram, ratione data (5); ni dissona corda
Dispiciant humiles, et subdita colla retractent.
Utque fidei certæ (6) valeant servare colorem,
Deprensos multo compellunt (7) pondere mulos,
Patria portantes celeri molimine farra,
Quæ veteres lasso cohibebant tegmine sacci;
Vinaque consuti multo (8) cum vulnere folles
Vix retinent, dum plaga negat vincire (9) liquorem.
Vestitus lacero (10) nudabat corpora panno,
Calceus attritis misere dat tegmina plantis.
Frangitur his ductor (11) populi, dum supplice palma
Vincitur, et mentes credit cohærere loquelæ (12).
Suscipit orantes veniam, castrisque receptat.
Et, ut sæpe solet, non longum ficta teguntur,
Compositosque dolos operit (13) testatio veri.
Ilicet hos vates coram castigat amicis (14);
Et quia (15) jurarat Domini per nomen æterni,
Mansit amica fides; sed jus commune negatur,
Lixarum officio circum sacraria jussis (16)
Convehere exsordes puris de fontibus undas.

XIV.

JOSUE X. Hos Donibezelo (17) postquam descisse relatum est,
Regna Jebusæa qui tum tractabat in aula,
Quinque movet reges suscepta in prælia fidos,

(1) *Quæ* deest in A, B. — (2) *Augabaona* B, *at Gabatna* C, *at Gabana* A. — (3) *Conlodia* B. — (4) *Adjunge* B. — (5) *Datam* C., *data nisi sona* B. — (6) *Fides* B, C. *Fidis certæ* A. Malim diphthongescat ultima *fidei*. — (7) — *Compellant* A, B, C. — (8) *Consuti multum* A, B. — (9) *Vincere* A, B, C. — (10) *Lacere* B. — (11) *Hic dator populi supplice* C. — (12) *Loquela* B. — (13) *Operuit* C. — (14) *Amice* C. — (15) *Et id quia* A. — (16) *Jussi* A. — (17) Ἀδωνιβεζέκ LXX. *Adonisedec*. Vulg.

Acrius obliquans socios (1) pro fœdere rupto
Quam populum immensas acies qui fuderat armis.
At Gabaon (2) cœtu multorum territa regum
Mittit oratorem, vatemque exposcit amicum;
Confestim toto succurrat (3) milite mœstis.
Nec mora : correptis dimittit Galgala signis,
Hostica castra petens; Domino subdente vigorem
Talibus alloquiis : « Timeas ne nomina regum
« Multa simul, validasque (4) putes his esse cohortes
« Quamlibet immensa confidunt nube catervæ,
« Nil pedes efficient (5) equitum, nec tela valebunt;
« Falcibus et curvis armatas temne quadrigas.
« Namque ego pallenti quatiam formidine gentes;
« Nusquam fronte pari concurrent cominus hostes
« Palantes (6) tumida valido cum milite cæde. »
Hæc ubi cognovit, numerosum tendit ad hostem.
Namque parum (7) belli tenuerunt cæde tyranni,
Confestimque fugam dimisso milite sumunt.
Cætera turba virum confusæ stragis acervo (8)
Occubuit, camposque implevit (9) fusa patentes.
Nec tantum exanimes vincentum perculit ensis,
Quantum prægelidi comperta ex grandine nimbi,
Et licet (10) hinc enses, hinc fulmina clara coruscant (11),
Una dies tantis non est sat longa triumphis.
Ergo hebetes cernens gladios et funera lenta,
Auxilium a Domino princeps quod sueverat orat.
« Quamlibet extentis lux hæc non sufficit horis,
Tempora ni jubeas noctis se adjungere luci.
Sit nunc flamma vagi librato in pondere (12) solis,
Nec moveat tremulos lunaris circulus ignes,
Ut elementa suis seu nescia currere metis
Tempora protelent, condensus dum ruit hostis. »
Auditur propere : sol sistitur, et vaga luna
Cohibuit faciles utroque in cardine cursus.
Nec minus et reges, quos concava saxa tegebant,
Obstricta cervice palam consistere jussit.
Undique tum positis concurrit Judea telis,
Impressoque genu conculcat colla gementum.
Ilicet exsangues crucibus figuntur in altis
Pendentes (13), donec sese nox reddidit atra.

(1) *Acrius obliquos sociis* in tribus nostris codicibus; quæ quum nullo stent sensu, reparanda duxi menda notariorum. Accepi verbum *obliquans*, translate, uti solet *obliquus*, qui et *infensus* intelligitur. — (2) *At Gabaona cœtum* C. — (3) *Succurrit* A, *occurrat* B. — (4) *Validansque* B. — (5) *Pedes efficiet* B, C. — (6) *Tumido pallantes* in codd. manifeste corruptis. — (7) *Apafum* codd. *Namque apafum belli tenuerunt*. Omnino me fugit quid vox illa sit, aut sibi velit totus versus, prout ibidem exstat. — (8) *Regis acervo* C. — (9) *Implent* C. — (10) *Edicet* C. — (11) *Coruscent* A. — (12) *Librata in pondere* B. — (13) *Pendentis* B, *donet sese* C.

Tum suspensa virum deponit corpora ligno
Quæ super aggestis onerant[ur] saxa ruinis.

XII.

JOSUE X. His actis properat bellator subdere Lemnam,
Grandævosque necat, pueris nec defuit ensis;
Nil penitus tota permissum vivere gente (1).
Inde (2) petit Lachis (3) : prostratis mœnibus ardet;
Rex etiam populi capitur, ferroque necatur.
Dabira quin etiam, paribus cooperta ruinis,
Exstincta legione perit, socioque tyranno.
Et qui dumosis habuere in collibus arces,
Aut curvas coluit (4) valles, camposque jacentes,
Occidit, exstinctis pariter cum rege maniplis.
JOSUE XI. Ac dum cuncta fluunt successu læta secundo,
Abirus (5), acta videns victricis fortia gentis (6),
Ditia qui populis Asorum regna regebat,
Festinans flammam vicini exstinguere belli,
Congregat eximios reges populosque feroces
Quem Roboamus (7) adit propere Machedonis (8) ab aula;
Et Somorus (9), factusque comes Axinus (10) in armis,
Et qui Sidonia ductor regnabat (11) in arce,
Cineritus (12), Aratusque (13), quibus contermina regna,
Firmabant animos sceptri socialis amore.
Jungitur Ernadurus (14), et qui conjuncta Chanannis
Rura colit ponto, vel qui primordia solis
Rubra vident, roseus qua primum panditur axis.
Is super appropperat Jebuso affinis Amorreus
Ceteus (15), Euthæusque (16), Feresæusque sequuntur.
Qui deserta colunt squalentis devia Thitsæ (17).
Omnibus est animus stipata incurrere turba.
Exin quisque suo contorquent spicula ritu :
Hic peditum incedit legio, densataque nube
Quadrijugique ruunt ferrato milite currus,
Ut fragor ipse fuget nitentem cominus hostem.
At parte ex alia Jesus nil territus instat,
Propter aquas veniens Aronis (18) nomine dictas;
Atque ubi cum lecto conscendit milite collem,

(1) *Gentem* B. — (2) Quæ sequuntur carmina 170-547 in cod. C. desunt, A, et B eadem omnino exhibent. — (3) *Alachis* in codd. putem ex errore. — (4) *Volvit* ib. versus excidisse videtur. — (5) Ἰαβὶς LXX. *Jabin rex Asor* vulg. — (6) *Gentes* cod. — (7) Ἰωβὰβ LXX, et Vulg. — (8) Βασιλέα Μαρῶν apud LXX *Regem Madon.* in Vulg. — (9) Συμοὼν LXX. *Semeron* Vulg. — (10) *Axnus* A. Ἀζὶφ LXX. *Achsaph* Vulg. — (11) *Ad reges quoque Aquilonis* Hebr. et Vulg. — (12) Κενερὼθ LXX et Vulg., — (13) *Arabus*, ni fallor, ex LXX. Καὶ εἰς Ἄραβα. — (14) Καὶ εἰς Φεναεδδὼρ ibid. *In regionibus Dor juxta mare* Vulg. — (15) *Cetius* codd. — (16) in Vulg. *Hethæum*. Uterque populus in unum coalescit apud LXX. Καὶ τοὺς Χετταίους. — (17) Locanda est *Thitsa*, opinor, εἰς γῆν Μασσύμα LXX, *in terra Maspha* Vulg. — (18) *Aaronis*. Ἐπὶ τὸ ὕδωρ Μαρὼν LXX. *Ad aquas Me-*

Desuper (1) incurrens securum proterit hostem.
Omnia cæde madent, tellusque infecta cruore est.
Mox currus celeres subjectus devorat ignis,
Cornipedumque pedes gladio truncantur acuto.
Ipse regum princeps ferro dat pectus Asurus.
Urbs etiam totis procumbit subruta muris.
Communis hic præda datur victoribus omnis
Bis denos hac pugna duces novemque peremit
Unus ab astrigera signum qui sumserat aula.

XII.

JOSUE XI-XII. Protinus ascribit vates, populoque viritim
Dividit ablatas tantis pereuntibus urbes
Gentibus obtentu positas et cardine terræ,
Unde rubet croceum venientis flamma diei
Trans amnem, prisco Jordanem nomine dictum.
Usque supinatam Chebronis nomine vallem,
Hermonium ad montem vasto qui vertice surgit
Atque Adamar pelagus (2), Chemeri, et marmore glauco
Sepositam Fasgam, dudumque Asedota vocatum (3).
Solus compositis restabat præda duellis
Bassamum rector (Ochum (4) dixere vetusti),
Titanum virtute ferox quos rector agebat;
Astarota cui domus est, et sedes in Ædra.
Hujus terra datur tribubus sulcanda duabus :
Et mediæ, dum læta placet atque herbida vallis,
Rubenæ, Gadæque simul, sociæque Manasse.
Cætera partitur sociis dux æquus in omnes.
Accedit regio qua Libanus exit in auras,
Et mare Masafatum, fœcundaque Sidonis arva.
Levitas Dominus villarum nomine privat.
Balamus occumbit ventura edicere suetus.

XIII.

JOSUE XIV. At socius semperque duci conjuncta Chalebus
Corda gerens, placido subnixus pectore, fatur :
« Nota tibi, ductor, animi sententia nostri;
Tempore jam ex illo, pariter quo visere terras
Hostiles missi, cunctis pavitantibus, unus,
Te socio, expromsi nihil posse obsistere nobis :
Quamlibet immensi facerent nova bella gigantes,
Stare Deum contra, nostræque obsistere parti.

rom. Vulg.—(1) *Collem desuper*. Nescio an ancipiti hoc verbo describat noster terram montanam et meridianam et occidentalem, de qua concordant LXX et Vulg. v. 16. — (2) *Adamar Pelagus*, intellige : θαλάσση Ἄραβα LXX, *Mare deserti* in Vulg. — (3) *Quæ subjacet Asedoth Phasga* Vulg.—(4) Og, rex Basan in Astaroth et Edraï.

Nempe tenes (1) placidus ut nobis maxima quæque
Pollicitus fuerit senior, ac, sorte seorsa,
Hunc dederit collem mihimet cunctisque meorum.
Et nunc, quod bellum Echina (2) de gente superstat,
Cognata cum pube geram, non degener ævo,
Etsi quaterdenis bis jam mihi volvitur annus.
Ordinis esto memor, sedemque allega (3) petenti,
Quam propriam teneant nati, prolesque natorum. »
Talia poscentem Chebrono in colle (4) locavit.
Additus et magnis haud decolor urbibus ardor (5).
JOSUE XIV. His actis properat Dabiram exscindere gentem
Cujus opus suetum dociles conscribere fatus,
Et elementa graves pueris dictare magistros.
Elicit ille virum promissæ ad fœdera natæ
Promta cui virtus animosque in pectore præsens.

XIV.

JOSUE XV. Omnibus interea populis servire coactis,
Jebusæa manus patriis non cessat ab arvis,
Channano perstante domi, tectisque parentum.
Cætera ter ternis tribubus metata traduntur.
JOSUE XXI. Levitas merito bis ternas segregat urbes;
Perfugioque dedit factum noxale timenti,
Ne pœna afficeret admissa piacula casu.
Quæ proceres mandat librata expendere lance,
Ut facto graviore reum nex congrua damnet.
Ipse quaterdenas levitis devovet urbes,
Fœnoris exsortes. Tum plebes consona voce
JOSUE XVI-XXII. Accipit Effremum ventura in tempora collem,
Urbe super juncta, mansit cui Tamnata nomen.
Condidit hic cultros dura de caute paratos,
E quibus obscœnos dictu truncaverat actus (6).
Omnibus explicitis socios remeare volentes
Jordanis trans stagna vagi, his imbuit orsis :
« Grata manus nobis, sanctoque electa Tonanti,
Fortibus e factis pariles meruistis honores,
Quos dedit Omnipotens cunctis qui collibus istis
Composuere domos. Et nunc remeate lætantes.
Illud pro cunctis repetens, vos sæpe monebo,
Ut memores sitis quanta vos cura perennis

— (1) *Tenus* A. *tenis* B.— (2) *Echina*, alias *Enachim*. Promtum est advertere syllabas susque deque versas. —(3) *Adliga* codd. — (4) Τὸ δὲ ὄνομα τῆς Χεϐρὼν ἦν τὸ πρότερον πόλις 'Αργόϐ. LXX. *Nomen Hebron ante vocabatur Cariath Arbe* Vulg.— (5) Cf. Virg. *Æneid*. VIII, 326. *Deterior ... ac decolor ætas*. Et Juvencus *Hist. Ev.* III. 685. *Veniet et decolor alter*. —(6) Operæ pretium est advertere ex his aliquatenus confirmari vel αὐθέντειαν vel antiquitatem additamenti quod vulgatus LXX textus, tacente vulgata et compl. editione, præ se fert.

Diligat Omnipotens, dederit quæ præmia vobis,
Et quæ constituit sanctis facienda loquelis.
Noveritis servanda fore, quia vita perennis
Quæritur his rebus, maneat si gratia legis
Inoffensa Dei (1), semperque in pectore degat.
Ergo Deus Dominusque simul timeatur, ametur
Visceribus totis, totoque e pectore nostro :
Sic fiet ut vestra pressentur sub juga gentes. »

XV.

Josue xxii. Hæc ubi dicta dedit, cunctisque optando poposcit,
Illi iter incœptum peragunt fluvioque propinquant,
Conspicuamque locant turrito culmine molem.
Quæ tribubus ubi facta novem monumenta patescunt,
Ceu Domini immemores cupiunt collidere bello :
Ante tamen missi certum qui noscere possint,
Phineus legitur, Aronis candidus hæres,
Atque decem primi tribuum meritoque locoque,
Qui memores mandata simul procerisque patrumque
Evolvunt, mœstis quamquam nil criminis esset :
« Dicite quæ fuerit substructi cura sacelli?
Exciderîtne Deus? sanctæne oracula legis?
Ergone deserto gentilia sacra Tonante
Quæritis, et vivi functorum conditis aras?
Numquid parva dedit cunctis monumenta Fagobus (2),
Exitio informi misero damnatus in ausu?
Hæc odio ingenti (3) mandant populosque patresque,
Dum bellum sociale parant, atque arma resumunt.
Numquid parva datæ sunt vobis jugera terræ
Quæ placuit vobis? aut [si] producere fines
Ac proferre libet, de nostris sumite campis;
Dummodo sidereo semper sacrata Tonanti
Sit synagoga parens, vobis nec dissona distet.
Commoneat sensus factum dementis Achari,
Idola quum rigidis formavit mortua saxis.
Nonne malum præceps contracti criminis egit,
Unius ob noxam, populum qui perculit ultor?»
Illi humiles blandis respondent talia dictis :
«Nos colimus qui cuncta pio sermone creavit,
Quique videt tacitis hærentia crimina fibris;
Nec opus ut testes ad publica facta vocemus :
Ipse Deus novit quæ causa exstruxerit aram,

(1) *Inoffensa*. Memorint lectores quæ in *proleg.* diximus de metrica lege Juvenci. — (2) Μὴ μικρὸν ὑμῖν τὸ ἁμάρτημα Φογὼρ...; LXX; *an parum vobis est quod peccastis in Beelphegor?* Vulg. XXII, 17. — (3) *Ingens* in codd.

Nobis cura fuit condendæ ad flumina molis
Perpetuæ, ut captæ maneat testatio terræ.
Nequandoque fiant venturæ opprobria proli
Credentum (1) sancti divisa oracula templi.
Nescimus vanis oblata libamina divis.
Næ vero! ne tanta pios dementia mutet,
Ut placeat quidquam, Domino quod displicet alto!
Illa nobis tantum mactare ac sternere fas est,
Quæ suevit synagoga Deo libare perenni. »
His dictis manifesta fides, placidique tribuni
Laudibus ornatos meritis liquere lætantes.

XVI.

Josue xxiii.

Interea longo vates jam senior ævo
Accitum populum monitis fidelibus implet :
« Cernitis ut, cives, me jam longæva senectus
Ingravet, [et] motu ardentur membra supremo :
Et nunc vel moneo, vel, si non displicet, oro,
Ut vestra sit vita Deus; lex, semper in ore.
Et quæ præstiterit nobis, cunctisque parentum
Patribus, evolvat memori sententia fatu.
Namque feras gentes, quarum nunc regna tenetis,
Non gladius domuit noster, non perculit arcus;
Sed Dominus, qui signa pius, agmenque præivit (2)
Prægrediens nosmet, quoties fit cominus hostis;
Qui populos tantos gelida formidine missa,
Subdidit, ac reges (3) voluit succumbere nobis;
Quique parans vacuos nostris cultoribus agros,
Post bellum, [post]que arma, feras prorumpere jussit,
Ut reliquam partem conductis morsibus essent (4).
Ergo agite, et pontum siccatum discite (5) vobis,
Insuetoque modo fluvium sistente meatu
Concretum, tenuis quo modo desuper unda (6)
Stringitur in glaciem, calidum durata per æstum.
Ut Deus immensi per secla ingentia facti
Accipiat meritas laudes, dum consona plausu
Lingua canit nil esse Deum sublimius. Una
Pergite quo ducit docilis sententia legi (7);
Ne variis actus sub flexibus ambitus esset.
Idola nulla virum de victa gente supersint.
Sit Dominus vobis Deus arduus et Deus ingens.

(1) *Ne credentum* A. *ne credendum* B. — (2) *Agmen qui sprevit.* Sic uterque codex, necessario corrigendus. — (3) *Subdita greges* A. B. — (4) Unde ea noster habeat, libri sacri non mihi suppeditant. — (5) *Dicite* A. B. — (6) *Tenuisse se quo mundum.* A. B. — (7) *Uno pergite ducit docili sententia legis* A. B.

Josue xxiv. Quod si cassa placent et mortua numina cordi,
Dicite. Discedam, ne cernam (1) vana colentes.
Eligite, o cuncti, quæ sunt accommoda vobis.
Deserit Omnipotens refugos longeque refutat,
Qui sub pestiferi quondam monumenta Balacis... (2)
Omnia læta magis vati (3) despondit amico
Aspice quæ teneas, quam fortes fuderis hostes,
Et quam magna Deus cunctis fidelibus addat.
Hunc colite, et validas legi connectite mentes. »
Consona respondit populus sententia vati :
« Accipe, magne ducum (4), quæ sit fiducia nostri;
Illum Niliacis qui nos educere terris
Dignatur colimus, solumque agnoscimus omnes
Esse Deum cœli, terræque et marmoris alti,
Quo mandante, maris patuerunt æquora Rubri,
Et qui signa dedit nostris percongrua votis,
Qui gentes subjecit nostris gressibus omnes. »

XVIII.

Hæc ubi disseruit populus fidelia fatu,
Pagina sanctificis legitur laudabilis orsis.
Ipse senex cautem terebinthi in codice ponit,
Ut sit perpetuæ testis noscenda fidei.
Expletis igitur vitæ dux (5) optimus actis,
Cujus vita fuit centum distincta per annos
Atque decem, functus merito dat membra sepulchro
Ephremo in colle, fuerat qui sedibus aptus :
Justitiæ ob meritum luctu (6) defletus amico.
Cultellos tantum proceris junxere favillis,
Circumcisa quibus fuerat Judæa juventus (7)
Ossaque in Sichimis Josepi imposta quiescunt,
In quibus et membra fuerant (8) tumulata Jacobi.
Post hunc terrenos linquit Eleazarus actus.
Ergo viris (9) tantis post tanta insignia functis,
Gentiles populus cultus atque idola sumsit,
Diffugiens Dominum terræ, Dominumque cœlorum.
Subditur Eglomum (10) propter [sua] facta tyrannis,
Atque quaterdenos vivit captivus in annos.

EXPLICIT METRUM IN JESU NAVE.

(1) Diu me tenuit lectio codicis insulsa : *nec eant me*; vereor ut nodum gladio citius explicuerim. — (2) *Balatis* C.; hic pauca deesse videntur. — (3) *Vati* C. *nati* A. B. *desponis* A. — (4) *Magna ducum* A. B. — (5) *Ductæ* A. B. — (6) *Nulli* codd. — (7) *Judæa viventis* A B. — (8) *Fuerant* deest in C. — (9) Ad hæc concordant quæ textus LXX vulgaris solus habet; hisce alludit Augustin. *Quæst.* 1 *in Judic.* t. I, p. III, p. 593 dicens : « In fine libri Jesus nave breviter narrantur; porrexit historiam quo usque filii Israel ad colendos Deos alienos declinaverunt ; in libro autem Judicum ad ordinem reditur. » — (10). Ἐγλώμ LXX.

C. V. AQUIL. JUVENCI

IN LEVITICUM, NUMEROS ET DEUTERONOMIUM

SELECTA FRAGMENTA.

ARGUMENTUM.

I. Summarum in *Levitico* rerum epilogo præmisso, poeta cui historiam relegendi cura præcipua est, enarrat igne consumptos Nadab et Abiu, et sacerdotes sine planctu mœstos, plebemque plangentem; additis paucis de variis ritibus et escis, — II. Agit quo ritu emittendus sit caper emissarius, quo expianda tabernaculum et altare; an a sanguine et morticino abstinendum; — III. Quid faciendum omittendumve in vendemia et messe; quid de mendacio et furto, de injustitia et injuria, de amicitia et charitate; — IV. Quid de variis hominum mulierumve conditionibus; — V. Quænam sacerdotum leges; — VI. An mercede sit aut pœna lex sancita.

VII. Ipsa *Numerorum* fronte populus tributim recensetur; — VIII. Describitur lex zelotypiæ; — IX. Nazaræorum consecratio et oblatio; — X. Benedictio in plebem et Levitarum officia. — XI. Moysis ad Obab ejus cognatum inseritur oratio. — XII. Plebs in Deum, Aaron et Maria in Moysen murmurantur; — XIII. Missi per Cananæos campos exploratores, — XIV. Ea referunt quibus ingentes in motus plebs concitatur; — XV. Quam verbis dum placare pro virili conatur Moyses; — XVI. Erumpit ira Dei in truculentam pestem, et plebs multa concidit; — XVII. Terra vivos Coram, Datham et Abirum absumit. — XVIII. Frondet Aaronis virga. — XIX. Murmurante populo, aqua contradictionis e petra bis percussa fluit. — XX. Aarone mortuo consecratoque Eleazaro, in populum rursus rebellem immittuntur serpentes, quorum morsibus erectus serpens æreus medetur. — XXI. Bis vocatur Balaam a rege Balac ut Israelitis malediceret; — XXII. Quem Angelus, asina loquente, corripit; — XXIII. Hinc Balaam benedicit semel, — XXIV. Et iterum, — XXV. Et tertio, de Christo vaticinatus. — XXVI. In fornicantem cum Madianitibus plebem invehit se Phinees dux Levitarum. — XXVII. Plebs recensetur. Occiditur Balaam. Jam in terram a Deo promissam introitus paratur.

Juvenci in *Deuteronomium* carmina, numero quidem pauca, re vero multa, ad duo capita redeunt; concionem nempe ad plebem et canticum. — XXVIII. Concio, brevi propositione præmissa, nempe : *Deum timete* — in duas abit partes : prima quasi eucharistica, populo beneficia exhibita graphice repetit; — XXIX. Posterior, præfixa iterum palmari sententia : *legem custodite*, fusius exponit decalogi mandata; — XXX. Aliaque majoris minorisve momenti, quibus rite observatis, promittitur Dei benedictio. — XXXI. Canticum magnum, quem Hebræi summarium totius legis dixere, Noster maxima qua potuit elegantia digessit : unde non multæ molis est concinnos ejus hendecasyllabos ad exactæ orationis reducere normam : 1° Ab exordio testes advocat semper mansuros ad usque Dei extrema judicia, cœlos et terram; 2° Proponit Deum, cui impense solvit laudes et honores, diligendum et timendum; 3° Amandum quidem tum ob ejus eximia, amoreque dignissima attributa, veracitatem, justitiam, fidelitatem; tum ob peculiaria Israelitis concessa dona sive ab æterno et in rerum creatione, sive in electione ex gentibus hæreditatisque corrogatione, sive ex patratis in deserto miraculis; 4° Timendum vero a rebellibus quos igne et ferro, fame et bestiis, pavore et exterminio insequitur. 5° Sublimi præter omnem modum σεμνότητι, adducit in fine Deum ipsum, sublata ad cœlos manu, districtoque, gladii instar, fulgure, per semet jurantem, utique per sæcula vivum, victurumque, neminem posse reum ab ira sua liberari.

I.

NABDUS ET ABIUDUS.

LEVITIC. CAP. I. IX.

Postquam (1) conspicuo longinqua in devia templo
Extrema est imposta manus, mox cura sacrorum

(1) *Postquam.* In codicib. eo loci præfigitur titulus iste rubricatus : *Incipit liber Leviticus.*

Vatibus incubuit, quo ritu quæque litarent;
Hostia peccatum quæ demeret atque salutem
Cæsa daret; [quæ] dona (1) potens; quæ pauper ad aram
Poneret; et geminus quæ ferret commoda turtur;
Quæve columba piæ sociata (2) et juncta columbæ.
Sed mirum! pecudum cæsarum viscera raptim
Ignis edax celso rapiebat sidere missus.
CAP. X. Interea juvenes vegeti jam fortibus annis,
Esse sibi licitum stolido dum pectore credunt,
Nabdus et Abjudus, Aronis nota prophetæ
Pignora, sacrilegis accendunt ritibus ignem.
Haud multum nece dilata (3); nam fulgur ab axe
Emicuit supero, atque inter [hæc] vota necavit
Non sincera viros, multum genitore mœrente.
Frigentumque dehinc tumulantur membra sepulchro.
Mox tamen abstinuit genitor lugere sepultos,
Germanique omnes, fletum (4) prohibente propheta
Qui populo permissus erat : namque igneus ardor,
Cœlesti de sede volans, concluserat (5) omnes
Inserto terrore viros, palamque videbant
Temnendum non esse Deum, qui non foret absens.
Hæc inter Domini cognoscit voce sacerdos
Vina negata sibi, mellitaque sicera natis,
Ne, quando Dominum positas venerantur ad aras,
Halitus offendat, vinoso ex pectore missus.
Communis populo distinguit regula victus :
Et quid vel liceat, vel fas assumere non sit,
Eloquitur, quem nostra etiam convivia morem
Cœlesti sub lege tenent (6) : ne vultur in escis
Aut corvus, picave (7) fiant, neu buteo furvus,
Accipiterve sagax, aut ore milvus obunco,
(Et quæ difficile est metato edicere versu,)
Ne quæ munda parum congesto in pectore sidunt,
Innocuas tactu faciant sordescere fibras (8).

II.

DE VICTIMIS NONNULLIS, HIRCOQUE EMISSARIO.

LEVITIC. XVI. Interea exstinctis (9) merito sub crimine natis

(1) *Celsa daret dona potens* A. — (2) *Prisco ciata?* A. — (3) *Dilatante nece* C. Eamdem lectionem infra negleximus; eamque prætulimus quam ipse Juvencus innuit in *Evangel. histor.*, v. 84. *Nec dilata diu venerunt gaudia prolis.* — (4) *Fletu prohibente* A, C. — (5) *Concesserat* A. — (6) *Sub lege tenent.* An ibi quærenda sit quædam temporis, et quidem vetustissimi nota, quum nullas Noster exhibeat, alias indagavimus. — (7) *Pigaque* A. — (8) *Fibras.* Quæ prætermisimus carmina 52, ad capita Levitici XII-XV referenda, agunt de puerperæ immunditia et mundatione, de lepræ indiciis, lege, et piaculis pro homine, domo ac vestimentis, de seminiflui viri et menstruosæ mulieris expiatione. — (9) *Interea exstinctis*, in cod. vers. 91-112.

Aaronis proceris Dominus hæc intimat ingens,
Et, quæ præsens est (1), dimissa umbracula velis
Altar habet, sacraque simul prænubitur (2) arca.
Temporibus certis sese referatque, locetque
Sacerdos, pia vota ferens, quia sanctus ibidem
Consistit Dominus (3), albenti in nube videndus.
Is tamen, ut vitulum proprio pro crimine mactet,
Proque synagoga similes mox immolet (4) hircos
Sorte suboblatos (5), unus qui devius erret,
Peccantum delicta ferens, secumque recondens.
Ast alius placidam ut Domino mactetur ad aram,
Optima siderei laturus commoda doni.
Bestia vel volucris, nullo quæ sanguine fuso
Functa fuit, nullis prendenda est congrua mensis :
Idcirco quoniam multorum in sanguine mens est.
Atque iterum si forte pecus mucrone peremtum,
Laxaret roseam (6) sectis de faucibus undam,
Debet terra tegi, ne sit non condita fraudi.
LEVIT. XVIII. Instruit hinc Dominus quæ sint consortia noxæ,
Quæve juvent parili concordia pectora nexu,
Quæ certis digesta modis hic explicat ordo (7),

III.

SELECTA QUÆDAM PRÆCEPTA MAXIME MORALIA.

At quum triticeas (8) tondet jam messor aristas,
Vel quum flaventes resecat vindemitor uvas
Nemo legat totum, ut pars linquatur egenti
Quæ suprema fuit. Mendum ne dixerit ullus (9).
Neu furtis servire velit, nec prodere fratrem (10);
Nec super justum jurandi imponere jura.
Lædere ne libeat quemquam, vel rapta tenere.
Neve operæ (11) pretium demat mercede locati
Vel una sub nocte viri. Neu dicere surdo
Surda velis, damnumve exprobres corporis ulli.
Judicis arbitrium ne sit propensius umquam
In lævum dextrumve latus, quia pauperis una
Eximiique viri debet persona videri
Illis qui posita rerum discernere lance

(1) *Præsentis* C. — (2) *Pronubitur* C. Constanter anteponenda est compositio verborum cum præpositione *præ;* eam enim Juvenco præplacuisse abunde alias constat, cæterisque jam observatum est. Cf. Arevalo ad *Hist. evangel.*, lib. III, v. 514 et 532. — (3) *Consistat Dominus* A. B. — (4) *Immolat* C. — (5) *Sorte sub oblata* A. In accepta lectione vel paulo insolens erit verbum *subofferre* C, vel, quod omnino abnorme non est, præpositio postponenda erit. Habetur enim in Juvenco, ibid. III, 409 « cœlesti in sede tuentur, altithroni vultum Genitoris supra ». Immo audacior Maro, *Æneid.* XI, 509. *Est omnia quando, Iste animus supra.* — (6) *Croceam* A, B. — (7) *Explicit ordo.* Omissi versus 21 ad caput Levitici XVIII attinentes. — (8) *At quum triticeas,* in cod. vers. 136-152. — (9) *Ullis* A. — (10) *Perdere fratrem* A. — (11) *Neve operi* C.

Mente queunt docili. Mox turgida pectora fræna,
Invisus ne forte fias, dum despicis omnes,
Oderis aut fratrem, tacita si cogeris ira.
Utque tuis (1) cupies jucunda (2) et commoda rebus,
Sic fratri deposce tuo, ne dissona mens sit
Hoc servate viri, sanctoque insistite juri.
Sed castiga magis, coramque evolve locato (3),
Ut vitet commissa prius, mentemque reformet.
Et quum jura tibi fuerint commissa nocendi,
Motus pone libens, iramque emitiga totam,
Pectore quæ tacita dudum contracta vigebat;
Ne dominus sis ipse tui vindexque doloris.
LEVITIC. XIX. Hoc servate viri sanctoque insistite juri.
Sint jumenta tuis subnixa et subdita plaustris
Corpore consimili, nec taurum junge caballo
Frena regens. Virides inter nec spargito vites
Farra serens (4). Vestisque tibi nec discolor (5) ulla
Diverso sit texta modo, filove biformi.
Diligit ancillas si quis, mercede seorsa,
Nondum jure dato quod servis missio præstat,
Et data libertas, mortali crimine caret.
Si puella non juncta viro sensum conjunxerit unum,
Si facilis nullo coitus luctamine præstet:
Lenitur per vota Deus, si de grege molli
Votivus aries (6) Domini mactetur ad aram.

IV.

Insita sylvestri quoties sunt germina trunco,
Capite post ternos nequaquam poma decembres,
Sed summo sacrate Deo; quia quintus edendi
Jura dabit vobis licitis cum victibus annus.
Auguriis servire nega, atque auspicis orsa.
Pro veris audire fuge; rectumque capillum,
Crispanti rutilante coma, vel carpere barbam,
Aut ferro signare cutem, vel stigmata quævis
Indere corporeis haud umquam immitia membris (7).
Filia blandiloquis ne sit, te mancipe, mœchis,
Aut turpi transcripta toro. Cantuque medentes
Evitate viros. Dignaque arcessite noxa,
Si juvenis vetulo non assurrexerit, et si

(1) *Atque tuis*, vers. 163-165. Eadem frigidius regesta in versibus omissis. — (2) *Judicanda* C. — (3) *Coramque evolve locato*, id est, *sed publice argue eum*, Lev. XIX, 17.—(4) *Nec spargito... farra serens.* Consuete adducit Juvencus duo verba sic uni apposita eidemque nomini. — (5) *Discolor*. Hac de voce nonnullam litem Juvenci editores moverunt, quam nec silere nec renovare nos oportuit. Cf. *Hist. evang.* II, 685.— (6) *Votivus aries*. Meminerit lector eam esse christianorum poetarum legem, ut syllabam cæsura interceptam fere semper producant. —(7) *Membris* repetitur *ob similia* in utroque codice. Habet C. *mitia membris*.

Barbato cuicumque puer, quia grandior ævo
Postulat officium, paternis quod datur annis.
Sit modio mensura tuo non debilis umquam;
Nec trutinam serves, cui sit semuncia fraudis.
Justus justa Deus (1) quocumque exquirit in actu.
LEVITIC. XX. Et qui ventriloquos poscunt, responsa refuta (2).
Defunctum propter nullus deponere barbam,
Aut nudare caput studeat, frontemve serenam
Polluat, aut quicquam quo sit deformior aptet (3).
Femina, noctivagus [si] quam possedit adulter,
Conjugio est indigna viri, quem postea sumat.
Et quæ de sensu quæ sunt divortia, missa est,
Nesciat alterius thalamos. Purusque sacerdos
Omnibus in rebus, nitidum præstabit olivum,
Quo perfusa prius sacrati verticis ara est.

V.

LEVITIC. XXI-XXII. Huic conjux de gente sua, compertaque soli,
Hæreat, et viduam vitet, luxuve nocentem,
Ne maculosa fiat vetita de matre propago.
Et si quis vitium quodcumque in corpore gestat,
[Munia non hic] dignus erit qui sancta capessat.
Corpora plura placent, maculis haud illita fœdis,
Femineus quas fluxus habet, quum vota sacrantur
Quæ captu pro quisque suo devovit ad altar.
Quin et vela simul nequaquam jungere fas est,
Nam maculis sordent. Purus est Rector in altis.
Filia sanctifici fuerit si tradita vatis
Externi sub jure viri, libamina prima
Nequaquam contingat edens : si conjuge functo
Ædibus in patriis cœpit consistere, sumat
Cum genitore (4) cibum secura, panemque vicissim.
Quod si sancta manu quicumque admoverit ori
Nescius, ob culpam quintas deportat ad aras.
Pendeat ante tholum (5) lychnus laquearibus altis.
LEVITIC. XXIII. Hæc inter calido juvenes dum felle moventur;
Hic Hebræus erat, alius generatus Ægypto.
Dumque alterna sibi dicunt maledicta, frementes
Immensum Domini nomen fuscare querela
Non timuit Judæus iners, dum ducitur ira (6).
Quod facinus propter, castrorum ex aggere tractus.
Et positus campi medio, mandante loquela

(1) *Justus justa Deus*. Sic alias Juvencus, *Hist. Evang.* I, 159. *Ut juste justo servire queamus*, III, 334 *hujus justitiam justo comprendite corde.* — (2) *Devita* A. — (3) *Optet* A, C. — (4) *Quem genitor* C. *Cum genito* A. *Secura cibum* uterque. — (5) *Pendeat e tholo* A. — (6) *Dicitur ira* A, C, paulo infra *dixere sui* C.

Sublimis Domini, saxorum concidit ictu.
Percurrit pia jura Deus, atque omnia pandit (1).

VI.

AUT MERCEDE AUT POENA LEX SANCITA.

LEVITIC. XXVI. Talia (2) sincero condentem pectore jussa (3)
Pax tranquilla manet, nullo quem bella tumultu
Proturbare queunt; longos sed missa per annos
Otia multimodo complebunt horrea fructu.
Quin etiam si tela velox distrinxerit hostis,
Exigua bellante manu, detrusus abibit,
Quaslibet immensas acies in prælia ducat.
Ast illum qui jussa Dei sublimia violat,
Mortis terror agit, ceu ferrum torqueat hostes,
Præcipitique fuga trepida condatur in urbe.
Huc postrema fames morbis pallentibus illum (4)
Ambiet, et saturus quamvis jejuna putabit
Ora sibi; semperque metu redeunte timebit.
Ac si collibitum portis bipatentibus ire
Quo sensus duxere sui, tunc mœsta per agros
Undique desertos eremus confundit euntem.
Raptoresque lupos et quæ sunt dente vel ungue
Terribiles per rura feræ, plus iste timebit :
Et quamvis pingui generetur cæspite terræ
Verna seges, teneras culmus non promit aristas.
Natorum tum membra pater, seu dulcia morsu
Appetet, atque fame genitrix demittet ad alvum
Quod genuit fœcunda prius. Tunc vincula captis
Imponet jam (5) victor ovans, flammæque micantes
Attollent rutilos per tecta ingentia crines,
Urbibus in cinerem versis, quæ fœda gerentes
Ambierant valido quondam tutamine muri.
Deficient tituli, variarum insignia laudum ;
Et quæ pulchra prius fuerant, destructa peribunt,
Ut Deus in cœlis semper venerandus ametur,
Idola quem nequeunt mentito attingere cultu.

VII.

RECENSIO POPULI TRIBUTIM.

NUMERI. I. Verterat (6) interea solitis recursibus annus,
Mensibus explicitis sua per vestigia currens,

(1) *Attingere cultu*. Versus ultimi, 294-306, jejuno quasi indice exhibent quæ Leviticus habet, cap. XXVII. — (2) *Talia*. In cod. vers. 262-298, nonnulla resecuimus, quibus acta jam agebantur, maxime judicialia cf. Levit., cap. XXV. — (3) *Pectora jussu* C. — (4) *Psallentibus illum* C. — (5) *Imponendam* C. — (6) *Ver-*

Postquam læta Deo pubes Nilotica liquit
Littora, et e Pharia (1) tandem migrarat arena;
Quum Deus, astrigera fulgens de sede, loquutus,
Imperat ut vates tribuum mandata tribunis (2)
Certa ferat, plebemque dehinc percenseat omnem,
Sepositis pueris, et quos jam grandior ævum
Exhibet immunes trepidi sub cura duelli.
Utque summa fiat, bis denis noscat ab annis.
Illi alacres relegunt, numero currente per omnes
Turmas quisque suas, cursimque inspecta loquuntur,
Nomina bissenis tribubus quæ condita præstant.
Hæc sexcenta simul complerunt et tria junctim
Millia, quingentos pariter si jungere cures;
Quinquies et denos domuum quum deinde viritim
Notio perdocuit, procerum bis millia sena.
Levitas vero Domini quos cura sacrorum
Sola manet, vetuit plebis conjungere summæ.
NUMER. III. Hinc allecta Deo Getsonum (3) millia septem,
Quingentis pariter positis; Gaada seorsum
Bis quaterna facit, sexcentis comminus auctis;
Tertia bis ternis similibus atque ducentis
Exhibuit patrio dicta sermone Merara.
Has diversa manet quoniam custodia summas
Sacrorum templique Dei, sic castra sequestrant.
Prima legit pelagus; alia se pergit ad austrum;
Tertia prægelidas aquilonis respicit auras,
Et qua (4) prima rubet venientis flamma diei.
Maxima conspicui ponunt tentoria vatis.
Hinc genitos primo pueros dinoscere partu,
Et Domino sacrare parat, qui millia complet
Bis undena simul bis centum si superaddas,
Septies et denos, pro queis assumere dragmam
Vatibus est licitum, sacrisque (5) addicere templi,
Emtos quum veluti divina eliminet ara.
Ilicet applicitos sacrarum ad munera rerum
Ex Getsona (6), Managadaque (7) et dicta Merara
Bis quaterna legunt quingentis millia junctis,
Quinquaginta super positis, quos ferre seorsum
Ornamenta domus Domini vel promere jussit.
Sic ubi jam positis sumebant otia castris;
E quibus excludi placuit trans limina portæ,
Morborum queis dira tabes corruperat artus,

terat interea, v. 1-46. In codice titulus præscriptus iste : *Incipit liber Numeri.*— (1) *Effaria* C. — (2) *Tribunum mandata tribus* C. — (3) *Getsonum* ut in græco. — (4) *Aqua* A, *ad quem* B, *atque* C. — (5) *Carisque addicere* A. — (6) *Getrona* A. — (7) *Managada* ex quadam corruptione, ut videtur. Vulg. *Caath.*

Ne validis (1) interpositi contagia ferrent,
Abdita dum calidis errant discrimina senis.

VIII.

LEX ZELOTYPIÆ.

Numer. v. Ilicet uxori (2) tacito qui pectore zelat,
Nec testem qui prodat habet, si servus adulter
Polluerit casti quondam cubilia fulcri,
Ad vatem festinus eat, coramque præsentet
Quam credit peccasse sibi, canamque farinam (3)
Hordea quam faciunt, sacratum promat ad altar,
Quam nec thure linat, nec pingui irroret olivo.
Providus hic vates undam de fonte capessat,
Fictilibus labris modico quam pulvere tinguat :
Quem capit, e media pronus testudine templi.
Mox illa nudare caput, palmisque tenere
Compellit (4) geminis memoris libamina sacri.
Utque bibat latices secum maledicta tenentis
Compellet senior. Quæ sit si criminis exsors,
Illæsa cum mente manet, vultuque sereno.
At si sub tacitis celantur crimina fibris,
Turgebit subita mulier tentigine morbi,
Obscœnumque femur putri cum (5) carne liquescet.
Insuper et plebis acuit maledicta loquentis,
Dum facili exprobrat commissa piacula risu.

IX.

NAZARÆUS.

Numer. vi. Hæc inter (6) casto vitam si ducere (7) ritu
Mente parat quisquam, votique implere reatum
Pervigili exoptat sensu, ne luxus in ipso
Corporeus certo possit sub fine vigere ;
Vina neget sibi nata libens, et cuncta refutet
Pocula, quæ calidis in vinum vertere lymphis,
Aut melle, aut pomis consuevit cura bibentum.
Quum liquidos puris renovant de fontibus haustus
Horreat hic uvas, acinum nec mordeat ullum,
Quod vini vel rore madet, vel solibus aret
Insparsum crispo concretus margine rimæ ;
Quin etiam laticem mordacis vitet aceti,
Sobria mobilibus delibans pocula rivis ;
Concretamque gerat toto cum tempore barbam,

(1) *Invalidos* B, *invalidus* C. — (2) *Ilicet uxori*, in cod. vers. 47-66. — (3) *Coramque farinam* A. — (4) *Compellit* C.—(5) *Pariter cum carne* A.—(6) *Hæc inter* in cod. vers. 67-104. — (7) *Seducere* A, C.

Qui voto præscriptus (1) erit; crinemque fluentem,
Intonsus conservet apex; lustrare sepulchra
Nesciat, et patrum tumulos bustumque sororis,
Ut sanctus persistat honor. Si forte sub hisdem
Compositus tectis aliquis laxaverit artus
Morte velut subita (2) infectum (3) sordescere coget.
Si igitur veniam curis mordacibus oret,
Tondeat et crinem squalenti in vertice pastum (4);
Et cum clara dies septeno (5) eluxerit ortu,
Turtures, aut simili candentes pluma columbas
Offerat, ut vitium vatis per verba levetur
Atque precem; jactura (6) tamen sit temporis ejus,
Quo prius abstemius fuerat, rursusque capessat
Principia optatis iterum currentia votis,
Quæsitam ut meritis valeat contingere metam (7).
Omnibus his gestis, postquam sua præmia campos
Certa tenet, similes albentis velleris agnos
Offerat expliciti viventes (8) cursibus anni;
Unus ut occumbat quæsitæ ad præmia mercis,
Peccatumque levet; nitidi jam corporis alter,
Atque salutiferos (9) aries decumbat ad actus.
Ille etiam (10) niveos panes (11) conspergat olivo,
Et quidquid sacri veteris solemnia poscunt,
Ut valeat rursum desueta assumere pocla.

X.

BENEDICTIO PLEBIS.

Ergo agite (12), et plebem quoties sacrare precatu
Orantem cupitis, hoc Christum (13) poscite fatu :
« Dextera verticibus hominum dum prona recumbit,
Candidus ætherea vobis benedicat ab aula
Omnipotens, custosque fiat per sæcula vester,
Fulgentemque Deus faciem super omnia vestrum
Attollat (14) capita, et sit miserator (15) in ævum;
Elevet et vultus, ut vos de sidere visat
Inclyto (16), et ingenti Dominus det munera pacem ».
Nec minus interea vates circum omnia promtus
Jussa Dei primam castris socialibus ædem
Exornat Domini, pinguique irrorat olivo.

(1) *Præscriptus* A. — (2) *Sopita* C, *oblita* A. — (3) *Infectum vel isti* A. — (4) *Partum* A. — (5) *Septimo* A. — (6) *Et precem factura* C. — (7) *Mentem* C. — (8) *Bidentes* A. — (9) *Salutiferus*. — (10) *Vel etiam* A. — (11) *Novos panes* A. — (12) *Agite* in cod. v. 105-126. — (13) Christum. Huc nomen sacrum adduci eo putem, quod mox sequatur benedictio in Christianis libris inserta, ut opinor, ab ipsiusmet Juvenci tempore. — (14) *Attollet* A. — (15) *Miserator* A. Vix alterum in uno Tertulliano exemplum hujus vocis a poetis usurpatæ, ante Juvencum invenisse se Arevalo professus est ad *Hist. Evang.* II, 295. — (16) *Inclyta* A, C.

Et quæcumque nitent argento effecta vel auro,
Vasa domus sanctæ simili de flumine lavit.
Plaustra dehinc tribuum dederant quæ juncta tribuni,
Cornigeris bobus parilem divisit ad usum.
Levitisque dedit geminis bis ducta juvencis
Carra duo, primæ Getsonum tradita turmæ;
At Merara cohors quaterno bis bove juncta
Quattuor accepit rebus carpenta ferendis,
Quæ sacris sunt facta Dei; nam sola Gaada
Immunis donis gestavit pondera collo.

XI.

ORATIO MOYSIS AD OBAB RAGUELIS FILIUM.

NUMER. X.

Postquam (1) cuncta pius perfecit munia vates
Quæ templo sunt digna Dei, mox agmina movit,
Terrificasque tubas validis clangoribus implet.
Quas prius argento Domini per jussa pararet,
Lamina dum tenuis teretem sinuatur in orbem,
Exiguumque sonum ventosa ad murmura pandit
Ordinibus positis, ut primo buccina cantu
Sollicitas acies ad sancta oracula sistat.
Hæc properat prima castrorum portio, quæve
Porrigit auroræ, primaque ad lumina solis.
Quumque alios sonitus iteret tuba, prodeat agmen,
Quod lenis (2) obverso de cardine respicit auster.
Tertius, ut (3) crepitus litui legionibus illis
Dat signum, quem castra tenent contermina ponto,
Post, sua selegit (4) aquiloni (5) objecta juventus.
At quum Levitæ, divina ad munia lecti,
Agmina commorant, Aaronis pignora vatis,
Jam tum pontifices lituos inflare manebat
Cura decens (6), cunctaque Deo transcripta ciere.
Deveniunt primis, longa in deserta vadentes,
Ad Farana locum, castris; hic vates amico
Exorat generum, fatu Raguele creatum
Obabum, juvenem terræ Madanitis alumnum,
Ut pariter gradiens promissa ad regna veniret.
In quibus ubertim manarent (7) dulcia plenis
Mella favis, nivei multo cum flumine lactis.
Sed piger, et dubia paulisper mente moratus,
Ad patrias (8) cursum mavult convertere sedes;
Nequaquam edomitus soceri sermone rogantis :

(1) *Postquam* in cod. v. 196-281. — (2) *Quod levis* A. — (3) *At crepitus* C, *ad crepitus* A, B. — (4) *Postquam* secus legit A, *suasa* C. — (5) *Aquilon objecta* C. — (6) *Cura decens* A, C. — (7) *Monerent* C. — (8) *Ad pares* A.

« Cur, inquit, diversus abis? Huc dirige mentem :
Quo Domini nos regna vocant, quæ ditia semper,
Semper honorata, nulla sub labe vacillant.
Et quæ causa tamen tam dura et nescia nobis
Te movet, ut fines repetas gentemque paternam?
Quam procul et dudum, sensu meliora petente,
Dimissa mediis (1) eremus disjungit arenis,
In quo nulla tuos movet sententia sensus.
Et potuit tum causa fore qua justior (2) ista
Percuperes, quum nulla vagis currentia rivis
Pocla forent, calidoque arderent sidere solis;
Quumque iter ambiguum, et spes incerta futuri
Ignaros quateret. At nunc jam fine sub ipso
Laboris modici, quum se felicia regna
Exhibeant, jungantque Dei, sic mente vacillas,
Ceu suadeam pejora tibi (3), quam sensibus opto
Quin potius, juvenis, caro te redde parenti,
Et cœptam percurre viam, munusque receptum
Perfice, ut optatis quum primum sedibus omnes
Condiderit Dominus, quæ sunt meliora capessas,
Et proceres interpositus sit grandior actu. »
Inde abeunt, montemque Dei post terga relinquunt :
Nec minus ætherei custodem dogmatis arcam
Castra sequebantur, postquam se tertius alto
Lucifer extulerat cœlo, jam nocte relicta,
Ut sanctis Domini semper præeuntibus esset
Justa quies populo, multa sub fasce vianti.
Inde prius vates dum signum sedulus offert,
Agminibus primis hæc supplex verba profatur
« Sublimis consurge, Deus, atque hostica (4) promtim
Millia disperge, fugiant bellare parantes
Adversum tua castra, Deus, quique impete sensu
Oderunt te, summe sator; tu robora contra
Quamvis firma vales verbo sternenda perenni. »
Dicentem nubs clara tegit agmenque refertum,
Immensasque acies obtentu vestis inumbrat.

XII.

DE PLEBE IN DEUM, ET PONTIFICE IN MOYSEN MURMURANTE.

NUMER. XI. At (5) populus truculenta ferox dum murmura volvit,
Misit et in Dominum rabiosæ opprobria linguæ.
Quæ propter sublimis apex dilabitur ignis

(1) *Medis* C.— (2) *Quia justior* C, *quæ justior* B.— (3) *Seu suadeam tibi*, C.— (4) *Hostia* C.—(5) V. 282-338.

Æthere de supero, plebemque et castra peredit
Parte tenus certa, sed flammas triste micantes
In segetem pæne jucunda oratio sanctis
Auribus exstinxit, canoque in pulvere solvit;
Dum pius obstipa vatis cervice laborat,
Immensumque Deum tanto pro crimine poscit,
Atque iterat solum populi tolerare tumultus
Assiduos, fesso nequicquam pectore, velle.
Sed Dominus consueta Deus solatia vati
Exhibet, atque senes fraterno ex agmine poscit
Septuaginta simul, quorum sententia juncta
Et numero faciles jurgantum frangeret iras;
Quum prophetarum pariter tot consona verba,
Uno velut sensu, divina oracula ferrent.
Hi tamen ut pariles cunctis dixere loquelas,
Se removent suetoque prius (1) sermone loquuntur.
Nec minus et juvenes castrorum in parte manentes,
Divina cum mente duo certissima fantur,
Atque prophetali pariter sermone præsagant,
Modus et Eldadus; quod postquam nuntius aures
Detulit ad proceris, Jesus instantius urget,
Ut velut illicito narrantis (2) vera relatu
Frænet (3) et objurget; sed vates protinus almo
Arguit affatu, mentemque ex æthere missam
Invidia cohibere docet non esse fidei.
Ilicet Asrothum veniunt atque aggere vasto
Castra locant, ceu bella forent nocturna timori.
Numer. XII. Hic germana pii vatis, fraterque tumescunt,
Invidiaque fremunt : « Cur conjux juncta prophetæ
Æthiopissa foret, et cur præsumeret unus
Germanis commune decus? nam se quoque summi
Percipere monimenta [juvat] Dei (4), et inclyta jussa »
Sedulus hæc vates et cunctis mitior audit,
Innocua cum mente silens, seque abdicat iræ.
Non tamen indomitos Dominus procedere motus
Sublimi de sede sinit, coramque locatos
Increpat, et liquida vallatus nube profatur :
« Quisquis erit vobis cognata e gente propheta,
« Somnia vera magis sensu spectante videbit,
« Nocte super media, quum se sopita relaxant
« Sensa virum, sanctique Deus dat gaudia verbi;
« Dum loquor, et paribus sermonem accommodo dictis.
« Qua me perspiciat oraque et lumina cernat

(1) *Pius* C. — (2) *Narrante* A; *Narrantes* C. — (3) *Fremet* C. — (4) *Monumenta Dei atque inclyta* A, C.

« Juncta sibi, quæ nemo valet dinoscere vivens (1)?
« At non hic Moses (2), mea quum sententia verax
« Donatur vati, tota qui sede fidelis
« Est, mea dum licitis annectit pectora sacris;
« Ille meos coram potis est consistere vultus,
« Perspicuoque Deum lustrare et cernere visu.
« Ambiguum nihil est, nullaque ænigmata verbis
« Sunt inserta meis; confesso me fero vultu (3) :
« Ille igitur potuit Domini regnantis honorem
« Cernere, et invisum mortali advertere lumen.
« Et vestros inter non quivit ponere motus
« Mitificam pacem, tristesque absolvere susurros. »
Vix hæc dederat, quum raptim, nube remota,
Ira venit Domini Mariamque amplexa trementem
Percutit (4), et toto perfundit corpore lepram.
Hæc exempla videns, Aaron conterritus, infit :
« Parce, precor, Domine; iramque averte nocentem
Peccatumque meum, nostræque omitte sororis.
Fecimus ignari : nostros quod percutit artus,
Verberat et sensus; id mors ne missa sequatur
Ultrix, nequitiæ custodia (5); consule nobis! »
Nec mora : cum vatis precibus dat corda fraternis,
Supplicibus votis Domini medicamina poscens
Letiferam ob pestem, totos quæ sparsa per artus
Germanæ tristi torquebat viscera morsu.
Talia dum clamat : « Excedit pœna reatum
Tanta! Deus, dimitte metum, morboque medere. »
Ilicet annuitur; sed castris femina trusa
Exulat, atque tabem septenis passa diebus
Illæsos recipit, lætis cum vultibus artus.
Consuetoque dehinc plebis celebratur honore.

XIII.

MISSI EXPLORANTES.

NUMER. XIII. At Judæa phalanx (6), promissa ad præmia tendens,
Signa movet, castraque dehinc Faranis (7) in arvis
Collocat, et tuto (8) componit mœnia vallo.
Illic sidereo compulsus mittere fatu,
Bissenos juvenes tribuum quos esse tribunos
Diximus anterius, qui terram, urbesque chanannas

(1) *Videns* A, B, C. — (2) *Mos est'*, A, B, C. — (3) *Me fore vultu* C. — (4) *Perculit* C. — (5) *Custodiet* A. — (6) *At Judæa phalanx* in cod. v. 359-467. — (7) *Pharaonis* C. — (8) *Et toto* A.

Ocius inspicerent, sociisque exacta referrent.
Illi abeunt, saltumque petunt Ematha vocatum,
Permensique deserta eremi, Chebronaque lustrant,
Quam populi tenuere feri, Sesique Thalique (1).
Ut ventum ad vallem, jam tum quæ consita ficis,
Dulcibus et malis, sed quæ lapidosa vocatur (2),
Seu granata magis læta cum vite virebat.
Ex hac poma ferunt, signum latura fidei,
Atque etiam ex aliis dives quæ promserat (3) arvum
Ingentem lenti detondent (4) palmitis uvam,
Transversoque dehinc nitentes fuste reportant :
Atque quaterdenis trepida cum cura diebus
Prætentis, tandem fuerant quæ visa reportant,
Terrorem addentes, dum dicunt : « mœnia vasto,
Edita suspectu, gentesque immensa levantes
Ad cœlum capita, veluti cum plurima quercus
Stipitis annosi stellatis jungitur astris; »

XIV.

NUMER. XIV. Frangitur his populus, sensuque affectus amaro,
Triste gemit, largoque humectat flumine vultus,
Talia dum memorat (5) : « O semper laude ferendi
Digna viri, quos nulla mali tam grandis imago
Terruit, et solita functos tellure locavit!
Quos nec triste solum calidis ambussit arenis,
Et multum tolerata sitis, mannæque minutal :
Dulce quidem, sed felle madens, quia non juvat artus,
Affecit graviore fame (cui sola coturnix
Jungitur), et tenui consumit corpora victu.
At non in Pharia quondam regione manentes,
Tam tristes torsere cibi, quum verrere (6) pisces
Ludus erat, totumque in mensis ponere Nilum,
Vel mare ventosum varia de plebe natantum
Exuere, et læta ventres laxare sagina.
Nos dites gregibus, cunctis nos pinguibus hortis
Inemtos pepones, alvumque inflare solentes,
Cucumeres avido mordaces carpsimus haustu (7).
Nos alia et cæpe, nos illic sectile porrum
Pavit, et expletos, somno marcente, refovit.
Quin agite, et finem jam duris ponite rebus.
Vertite signa citi, Niloque has reddite turmas.
Conspicuumque ducem cognata ex plebe create,

(1) *Sesique Thalique*, Vulg. *Sisai et Tholmai*, græc. Σεσσὶ καὶ Θελαμί. — (2) *Vocantur* A, B, C. In Vulg. et alias, *vallis Botri*, aut *torrens Botri*, additque vulgatus interpres, hebraïce : *Nehelescol*. — (3) *Promiserat arvum* C. — (4) *Descendunt* C. — (5) *Dum memoratos* A, B, C. — (6) *Converrere* C. — (7) *Haustus* A, C.

Qui nostra anterius ponat monumenta salutis,
Quam sua, vel trepidi (1) proceris, qui dicta sequutus,
Ut dicit, metuenda Dei, deserta per arva
Destituit miseros, hostique opponit enormi,
Ut mortis graviora metu patiamur inertes,
Dum conjux dilecta cadit, dum filia virgo
Ducitur, et tumido servit captiva tyranno. »

XV.

NUMER. XV. His dictis, graviora parant; namque incita turba
Saxa capit, totoque insurgens corpore librat.
Sed dum prætrepidant, dum sese ad crimina firmant,
Discindunt habitus proceres, pronique ruentes,
Ad terram fluxere metu, cunctosque precantur
Ne stolida in dubiis mittant (2) convicia rebus
In cœlum sedemque Dei, neve ardua credant
Decretis (3) promissa Dei; quos (4) deinde Chalebus,
Jesutis comitante fide, sic procubus orat :
« Tempore quo placuit terras tentare repostas,
Hostilesque domos, visaque expromere vobis
Omnibus et tribubus (5) primi placuere tribuni :
Quorum nota fides, nequaquam dissona posset
Dicere, vel cives mendaci eludere fatu.
Et nunc si parilis præstat reverentia nostri
Nominis, et nullis ventosa emittimus orsa,
Credite, compertis namque fiducia, cives!
Fallere nos faciat, domini responsa sequentes,
Vobiscum parilique modo per cuncta vadentes,
Quæ quidam metuenda putent, dum vultibus albus (6)
Pallor inest, sensusque labant, formidine capti
Vana quidem, quia juste Dei nos maxima firmant,
Nec vinci pellive sinunt, licet alta gigantes
Colla levent, densoque opponant milite turmas.
Nobis terra patet, quam (7) de perditibus arvis
Felicem lustrasse juvit (8), quæ flumine multo
Lactis opima fluit et dulcis gurgite mellis.
Vos tantum ne corda Deo disjungite sancto,
Neu timidas cohibete manus; quia signa sequentes
Numquam victa Dei famulans victoria ditat. »

XVI.

Hæc ubi dicta, Dei confestim sedibus altis

(1) *Suæ velut trepidi* C, *suæ vel trepidi* A. — (2) *Mittantur.* C. — (3) *Discretis* C. — (4) *Quum deinde* A. C.— (5) *Et tubabus* C, *Primis* A. C.— (6) *Albis* C. — (7) *Postquam e ditibus* A, *perquam de ditibus* C, forsan legendum aliter et distinguendum : *Terra patet e perquam ditibus arvis.* — (8) *Juvat* A. C.

Majestas veneranda venit, populumque patresque,
Atque synagogam miro perfudit honore.
Hæc inter Dominus tristes denuntiat iras,
Extremamque luem, qua gens immensa necetur,
Squalentes inter saltus, terramque relictam,
Exceptis tantum metuenda a peste duobus,
Quos socium robur parili firmaverat ausu (1).
Videntes nil posse Dei confligere jussis (2),
Quamlibet id vates orando avertere tentans
Mollibus alloquiis, timida inter verba rogaret,
Ne stolida incassum mittentes verba Chananni,
Perstreperent nulla populum virtute juvari,
Qui foret optatus, Dominique ad præmia lectus.
Nec tamen evaluit metuenda inflectere dicta,
Quæ firma sub lege volant; nam visere nulli
Arva fuit licitum, soli concessa fidei;
Namque quaterdenis populus bellator in armis
Occidit, et natis sublimia regna reliquit.
Hæc inter, stolidis armata et incita curis,
Consurgit legio, summoque in vertice collis
Signa locat, præcepsque obliquum fertur in hostem.
Et quia pugnaces Dominus non terruit alas,
Vincitur, et fuso convertit milite terga.
Præscius id vates castrorum in sede remansit,
Sacratam cohibens vallis tutantibus arcam.

XVII.

CORAS, DATHAMUS ET ABIRUS.

NUMER. XVI. Interea (3) ex populo quidam sub lumine festo
Dum sarmenta legit, legis contemtor æternæ
Corripitur, sanctaque Dei per jussa necatur
Missilibus saxis, vetitum ne serperet ausum.
Quin etiam quo sæpe viros mens cauta moneret
Æternos Domini ad monitus convertere mentes,
Fimbria conserto cunctis hyacinthina nodo
Nectitur, et toto (4) distinguit limite vestes.
Exin causa mali vetito consurgit ab actu:
Namque Coras levita tribu, pariterque Dathamus
Atque Abirus licitum cunctis offerre Tonanti
Incensum cum thure pio, dementibus ausis,
Credentes, tumida vates petiere querela.
Nec longum nece dilata; nam cardine rupto,
Terra patens cunctos inferna ad tartara misit.

(1) *Usu* C. — (2) *Justis* A. C. — (3) *Interea* in cod. vers. 467-494. — (4) *Nectatur et nolo.*

Cum quibus exstincti pariter sua funera cernunt,
Bis centum qui sacra Deo non jussa ferebant,
Quinquies et deni, cunctorum congrege turba,
Et pecore, et quidquid fuerat sub jure nocentum;
Ac velut in totos pariter nex una veniret,
Dispersi trepidare metu ignemque supremum
Nequicquam fugere ac se abscondere tentant.
Quin etiam revoluta die fervere tumultu
Non veriti, magna confestim clade premuntur.
Atque eadem sub morte ruunt bis millia septem
Sexcentique viri; et ni discrimina vates (1)
Tanta videns, Dominum blanda inter vota rogasset,
Grandior infandum punisset pœna reatum.

XVIII.

AARONIS VIRGA FLORET.

NUMER. XVII. Verum ubi (2) post trepidos redierunt otia motus,
Auratas pateras, juvenes quibus ante sinistri
Obtulerunt insueta Deo libamina cœli,
Dissipat, et tenui solerter flamine cunctas (3)
Devovet, ac Domini Moyses altaribus indit.
Idcirco quia (4) sacra fiunt quæcumque feruntur
Ad Dominum, celsaque Dei ante ora locantur.
Nec minus ut vates inter discretio summos
Atque tribus fieret, virgas deposcit ab omni
Principe bissenas, donec jam summa repleret;
Depositamque dehinc Aronis nomine vates
Exhibet, et Domini media inter tecta relinquit.
Quumque revertenti micuissent sidera sole,
Res haud nota prius, populo mirante coacto,
Cernitur, et magnum Domini patefecit honorem.
Enodis nam virga prius, truncataque ferro
Aronis proceris, nullo de fomite terræ,
Floruit, atque nuces sicco jam stipite promsit.
Additur ad legis monumenta et jussa sacratæ,
Ut vitula, cui fœda cutis per membra nitebit (5),
Occidat ante fores Domini, corpusque cremetur
Ignibus, utque cinis combusto e viscere natis
Corpora purificet fœdo sordentia tactu.
Conspersus per membra virum, cui gramen hysopi
Jungitur, ut tenui diffundat verbere rores
Flumineos, mundaque infectos diluat unda.
Nam quicumque manu contingit corpora functa,

(1) *Votis*, codd. tres.—(2) *Verum ubi* in cod. v. 495-549.—(3) *Flamina* C.—(4) *Idcirco qui*.—(5) *Nitebat* A.

Vel jacet exanimum cujus sub tecta cadaver,
Sordidus efficitur, templumque infuscat æternum.
Vascula quin etiam patulis sordentia rostris
Cuncta fiunt, vulnusque dehinc quicumque cruentum
Contingit, [quique] ossa virum bustumve sepulti,
Tertia luce potest sese vel septima purum
Reddere, si Dominum tacito sub corde precatus,
Dona ferat, medici purgatus flumine rami.

XIX.

AQUA CONTRADICTIONIS ET SERPENS IN EREMO.

NUMER. XX. Hæc inter (1) Judæa phalanx deserta per arva
Dum graditur, Gadessa venit, procerisque sororem
Exstinctam tumulat, multaque accenditur ira,
Quod deserta siti regio non promeret ullos
Fontibus e gelidis rivos; quodque arida cunctis
Ora forent, tostoque arderent corpora sole.
Id Dominus medicans, vati depromere virgam
Imperat, et gemino rupem contingere tactu.
Quam tamen incutiens dubio cum pectore Moses,
Objurgat populum, dicens : « Heu! mente feroces,
Sensibus et duri, numquidnam saxa madere
Ulla queunt rivis, vivosque emittere fontes ? »
Hæc dum motus ait, lenta dat verbera virga.
Attamen Omnipotens cunctantum pectora vatum
Increpat, objurgans : « Quoniam sententia vobis
« Ancipiti sub corde fuit, meque omnia posse
« Mens haud firma videt, parvumque impertit honorem
« Sublimis Domini imperio, cui credere coram
« Judæas acies decuit, fidemque referre
« Nil non posse Deum; id propter (2), ducere plebem
« Ad sedes dudum sponsas terramque feracem
« Haud licitum vobis, magnaque assumere dona. »

XX.

Interea populus Edomum (3) adjungitur arvis,
Per quæ pacificas acies deducere Moses
Percupiens, placido regem sermone poposcit
Prætumida virtute ferum, pugnamque parantem.
Quem tamen evitans monti conjungitur Horo,
In quo decursæ post tempora plurima vitæ
Conditur Aronus, notaque insignia liquit
Festa sacerdoti (4); celsisque altaribus addit

(1) *Hæc inter* in cod. 550-650. — (2) *Proprie* C. — (3) *Sedomum* A, C. — (4) Pro *sacerdotii*, per syncopen.

Majorem cunctis Eleazarum, ut Deus ingens
Jusserat, et placitis ministrum allegerat aris.
Illic multimoda fidentes pube Chananni,
Terrorem immodicum valida cum clade dedere;
Judæi quum terga darent nudata (1) per agros.
Sed tamen assumunt animos, Dominoque favente,
Hostiles sternunt cuneos, atque urbibus ignem
Subjiciunt validis, immensa et laude triumphant.
NUMER. XXI. Sed quamvis fluerent optatis commoda rebus,
Non tamen obliqui fremitus, nec murmura desunt
In vatem conjecta pium; dum quisque feroci
Voce gemit, « multa terrarum dote refertam (2)
Ægyptum, post terga datam (3), Nilumque feracem
Frugum, et securo semper cultore colonum. »
Id Deus omnipotens, æquato examine plectens,
Vipereas acies letali ex fomite promsit;
Quæ multos stravere viros, dum tenuia quæquam
Vulnera letali distendunt corpora succo.
At populus, lugubre gemens, dum procubus orat
Ante pedes vatis, et publica funera narrat
Agnitione prius cunctorum impendere (4), pesti
Accipit optatam, Domino salvante, medelam.
Namque probus princeps, tumidum formare draconem
Ære flavo jussus malo suspendat ab alto,
Ut quemcumque (5) vago fixissent dente cerastes (6),
Exueret letum, pendentem versus ad anguem.
Hinc populus Obetha venit, Achina deinde
Arva petit; Aredina dehinc; mox transit ad Adar (7).
Judæas acies docuit fidemque referre
[Moses], nil non posse Deum, id probe discere plebem (8).
Jam viridi in campo, sedes ubi cultor (9) amœnæ
Amorrhæus agit, opimo (10) et pascitur arvo,
Illic et puteus, vitrea perlucidus umbra,
Quem juxta Dominus (11) sancto sermone loquutus,
Moysetem jussit populum densare refertum (12),
Duceret ut riguos latices undamque nitentem.
Consona tunc penitus divina in cantica cunctis
Lingua fuit, Domini dum laudes hoc canit hymno (13) :

(1) *Nudataque* A. — (2) *Refertum* C. — (3) *Datum* C. — (4) *Incendere* A. — (5) *Quæcumque* A. — (6) *Ceraste* A, C. — (7) *Obetha, Achina, Aredina, Adar.* Nomina, uno excepto, auctori nostro fere soli peculiaria : habet enim Vulgata *Oboth, Jeabarim, Zared, Arnon.* Græcus vero LXX : Ὠβώθ, Ἀχαλγαί, Ζαρέδ, Ἀρνῶν. — (8) *Prope ducere plebem*, codices tres, sine ullo quem probe percipiam sensum. — (9) *Cultus* C. — (10) *Optimo* C. — (11) *Dominum* C. — (12) *Referentum.* — (13) *Domino dum laudes hoc canit hymno* codd.; vel apud Moysen insigne quidem carmen et cedro linendum; initium tantum exstare videtur, ab antiquissimo libro, quem dixere : *Bella Domini*, desumtum. Hymnum hunc alio metro, phaleucis nempe hendecasyllabis, quum Nostro præclarius placuit recantare, sic et nos juvit paulo uberiori notatione eumdem commendare.

« Immensus Dominus fluenta misit,
Et totum populi (1) removit æstum,
Pleno dum puteus patet (2) profundo (3),
Et multum gelidis scatet fluentis :
Quem quondam tumidi fecere reges (4),
Gentes dum validas regunt habenis,
Et sceptris pavidos premunt clientes ;
Usus ceu proprius pateret ipsis,
Externis (5) procul omnibus remotis,
Hic nostræ a Domino datus saluti
Vivis irriguos replevit undis. »

Hæc ubi sidereo dixere cantica Regi
Castra movent, variosque locos post terga relinquunt,
Seonem ad regem decurso limite ducti (6).
Oppositas acies valido certamine fundunt,
Quas ille, innocui deridens dicta prophetæ (7),
Struxerat, et vana nequaquam laude ferebat
Gentis amorrhææ ; duro quæ subdita bello,
Decubuit, validas jam dudum septa per urbes.
Sazera quin etiam, simili vastata duello,
Suscepit protrita jugum, atque oppida multa
Edidit (8), optatæ deposcens otia pacis.

(1) *Populo*, forsan melius ; sed codices tacent. — (2) *Petet* A. — (3) *Profundo.* Absolute pro *loco profundo*, βάθος : hac voce in vario sensu uti solent poetæ christiani. Prudentius, contra Symmachum, I, 593 :

Turpis ab *idolii* emersisse *profundo.*

Ad hæc obiter notandum Prudentio, uti et Nostro passim, secundam in *idolum*, *idolium* correptam. Dracontius ad rem nostram multa habet : lib. I, 151.

Eruitur tellus vasto demersa profundo.

Ib. I, 131. *Animalia cuncta profundi;* III, 64. *Immane chaos*, *crudele profundum.* At I, 394, ubi editi omnes constanter habent

Corpore nuda simul niveo, quasi nympha *profundi*,

Constanter legerim :

Corpore nuda simul, niveo quasi nympha profundo.

Juvencus vero, ut ad eum redeam, multa loca præbet, quibus jam inferre licet ea quæ nunc edimus merito jure ipsi ascribi. Videsis *Hist. evangel.* II, 32, 593 ; III, 234, 237, 391, 670. Hæc autem aliaque multa, nostri videntur accepisse a Lucretio quem cum veteribus latinorum poetis in deliciis habent : ipse enim dixit. lib. 2.

Fundavit cœlum, ac terram pontique profunda.

— (4) *Validi fecere reges* lectione una omnes codices. Ea tamen est Juvenci elegantia in hujuscemodi Hendecasyllabis, ut ipsius genium abhorruisse putem ab hac tautologia, qua bis in eodem loco regestum eat : *validi, validas. Tumidi* vero *reges* in nostro non adeo obvii sunt (vide paulo supra v. 649 et passim), quin inde mihi animus maxime pendeat, quod interpretes hæc de Moyse et Aaron, communi satis sententia, intelligant. Quod enim noster, LXX sequutus, cecinit : *Et sceptris pavidos premunt clientes*, vulgatus interpres, hebraico textui adhærens, reddidit : *Duces multitudinis in datore legis et in baculis suis.* Unde Onkeliana paraphrasis, multis Judæorum respersa traditionibus, habet : *Puteus quem foderunt magnates, et quem foderunt capita populi et scribæ, cum baculis suis, datusque est ex deserto. Et postquam datus est eis, descendit cum eis in convalles; et a convallibus ascendit cum eis in colles, a collibus ad campestria Moab, in verticem collis.* Eadem refricat paraphrastes Hierosolymitanus. Per eos porro non stat quin credas ex Horebi petra aquas promanantes, castra, quocumque proficiscerentur, subsequuta fuisse per canales aut ductus, quos Principes, baculis suis in terra post se tractis, fecerint. Sed :

Claudite jam rivos, pueri : sat prata biberunt.

— (5) *Hesternis* codd. — (6) *Duco* C. — (7) *Propheta* A, C. — (8) *Et dedit* A.

XXI.

BALAAMI VATICINIA.

Numer. xxii. Hæc ubi (1) sollicito dictavit (2) fama Balaci
Qui Moabitarum populos urbesque regebat,
Concutitur graviore metu, Balamque prophetam
Ambit honoratis precibus, ut tanta gerentem
Impediat dictis populum, cursumque refrænet
Bellantum penitus; quoniam quæ procubus oret,
Audiat Omnipotens, et tristia quæque secundet.
Ille negat fas esse sibi maledicta referre
In plebem, Domino semper ductore vadentem
Ad sedem regnumque suum. [Nam] longe videri
Justius, ut meritis accommoda quæque precetur,
Quandoquidem Dominus, nocturno in tempore visus,
Inhibeat (3) reserare senem responsa Balaci.
Talia sed postquam dimissus nuntius infit,
Et regem sua cura tenet, perquirit anhelus
Electos proceres, rursusque ad limina vatis
Mittit ut orarent (4), dudum jam dicta rogantes
Nequicquam, quia dicta Dei contraria pugnant.

XXII.

Sed tamen emensus vates conscendit asellam,
Atque præcedentes (5), collatis passibus, æquat.
Ecce viæ medio Domini mox angelus offert
Strictam aciem contra, pronamque (6) obversus et instans
Cornipedem terret, celeri quæ concita saltu
In partem connisa fugit, campoque pererrat.
Quam dum præcipiti temnentem (7) ferra tumore
Circumagit vates ac pressis pugnat habenis,
Calcibus effodit (8), virgæque everberat acri
Pampineas inter vites; jam tegmine lapso,
Semirutus paries cunctanti objectus asellæ
Procursum impedit; pedem quæ ad saxa recussit,
Oblisitque senis, sensuque affecit acerbo.
Nuncius inde citus diversa in parte resistit
Calle perangusto, tenuis quo semita duxit:
Circuitus nullos quacumque in parte relinquens.
Quadrupes hunc stricto videt mucrone micantem,

(1) *Hæcubi* in cod. v. 641-823. — (2) *Dictabat* A. — (3) *Inhibeat.* Juvenco et plerisque nostris poetis solemne est syllabam *in* producere ob sequentem aspirationem. — (4) *Mittit oratores* A. — (5) *Procedentes* A, C. (6) *Pronaque* C. — (7) *Temnente* A, C. — (8) *Effodiat* A, C.

Et multum pavefacta ruit (1). Quam surgere jussam
Verberat, et multa cum vibice vecte coercet (2).
Illa ubi perdoluit, subito sermone loquuta est,
Dum Deus eloquium desueta in verba relaxat :
« Quid feci, meruive tibi, quod verbere multo
Labantem (3) connixus agis? Num terga negavi
Sueta tibi? umquamve parens mea pondera fugi?
Præcipitemve dedi, prono dum cernuus armo
Laberis, et prona (4) fusus cervice rotaris? »
Talia dicenti commotus dicta sacerdos
Tristia (5) sæpe refert, multaque exæstuat ira,
Dumque fremens sævit, claro mox angelus ore
Emicat, et sancta compellat voce prophetam :
« Immeritam pecudem trino jam verbere pulsas,
Quæ me prona fugit, terræque illisa recumbit;
Idcirco quod [hæc] non est tua semita Summo
Grata Deo, longeque vagis nunc gressibus erras.
Et nisi cornupedem diversa in parte vadentem
Terror abegisset, duro te vulnere ferri
Straverat ista manus, crudumque exegerat ensem,
Ut te deposito mihimet possessa fuisset (6). »
Desilit hic vates, sanctumque inflexus adorat,
Delictumque dolens, reditum vitamque precatur.

XXIII.

Numer. xxiii. Dimissus celerat, suscepta et munia complet,
Verba loquuturus, Domini dictanda relatu.
Jamque viam vincens, Moabæ adjungitur urbi,
Conspicuumque videt condenso in milite (7) regem,
Auxiliumque sibi timida cum voce rogantem
Inspicit, et Domino septenis supplicat aris;
Conspicuosque simul vitulos, lætasque bidentes
Immolat, et cuncta committit munera regi,
Judiciumque Dei tacita sub nocte meretur.
Quod deinde volvens, bis regem terruit orsis :
« Montibus e patriis, Moabo a principe jussus,
Unde rubet ventura dies, lumenque serenum,
Quaque jacet tellus, geminis inclusa fluentis

(1) *Et multum pavefacta ruit*. Percrebuisse per totum Orientem Balaami historiam ex evangelica narratione de Magis compertum est, nec ipsos Occidentales fugisse suaderet tum usus quem inde, Hermippo apud Josephum teste, sumsere non pergendum in via, ubi asinus procubuerit; tum proverbium : μὴ πρὸς κέντρα λακτίζειν, non solummodo Æschylo, Euripidi, multisque græcis et latinis tritum, sed et in θεοπνεύστῳ Actuum apostolorum textu consecratum, nempe ix, 5 : *Durum est tibi contra stimulum calcitrare*. Cf. Grotii *Annotata* in cap. xxiii Numeror. — (2) *Multa cum vecte vibice*. codd. perturbato ordine. Nonnemini placeret : *recte coercet*. — (3) *Labentem* A. — (4) *Propria fusus* C. — (5) *Tristitia spe refert* A. — (6) *Possessa fuisset*, nempe pecus. Græc. Ἐκείνην δ' ἂν περιεποιησάμην. — (7) *Limite* A.

Tygris et Euphratis, ut dictis sævus acerbis
Exoptem non digna viris, quos sanctus ab alto
Protegit Omnipotens, terræque indicit opimæ.
Nos igitur de colle procul mox visere jus est,
Optatosque mihi jamjam dinoscere vultus
Felicis populi, quem solum magna sequuntur
Dona Dei. Gentesque procul (1) sejunctus et exsors,
Percipit optatas placito de numine sedes.
Quisnam igitur prisci quæsivit clara Jacobi
Pignora, vel plebem numeris percurrere quivit!
Occidat hos inter potius mea vita (2), relinquens
Corpoream sedem, justisque adjuncta quiescat!
Progeniesque mea tali cum germine vivat! »

XXIV.

Hæc ubi disseruit, sensu torpente, Balacus
Concidit, et vatem diversa et dissona fantem
Increpitat, tumidum jussus conscendere collem,
Ut partem exiguam populi, subjecta per arva
Cerneret. Hæc iterum digestis vocibus audit :
« Confestim mea dicta tuas dimitte per aures,
Moabi rector populi, testisque venito!
Dissimilis hominum Deus est, nec vera loquutus
Irrita verba facit; quicquamve impune minatur.
Qui me magna monet subnixus dona precari,
Ut facio; plebemque Dei per vota sacrabo,
Quam dolor effugiet totus, operumque labores,
Participi junctoque Deo, qui dura repellit
Omnia, ditificæ condonans munera pacis.
Hujus tu procerem, sacro de sidere rector
Cœlorum terræque, vide : nam dignus honore est
Jlle tuo qui pressa diu cervice gementem
Eduxit populum regno Pharaonis acerbi,
Signifer et nulli virtutum laude secundus.
Unica regna fovet, nulloque in augure fidit.
Carmina nulla canit, nec quicquam captat inane.
Tempore sub certo felicia dicta superni
Accipiet secura Dei, perfectaque virtus
Jebusæa fiet, Domini de robore summi.

(1) *Gentesque procul. Procul* accusativo junctum nondum reperi : neque enim *procul urbem* dixisse Curtium credo, ut quidam, non indicato loco, existimant, neque Livium, xxi, 17 : *procul muros*, quum plerique *muro*, alii *muris* legunt. Huc usque Forcellini. —

(2) *Mea vita*. Proxime accedit ad græc. ἀποθάνοι ἡ ψυχή μου ἐν ψυχαῖς δικαίων. *Moriatur anima mea cum animabus justorum;* nam ἐν aliquando *cum* significare notius est quam ut probetur. Dabitur infra Anastasii narratio quædam his incipiens : Ἐκ Περσιδος, id est, *in Perside*.

Emicat hic populus, veluti quum sola (1) per arva
Crinigera cervice leo sese arduus infert,
Non ante assuetæ repetens cubilia sylvæ,
Quam crassa torvus sanie, prædaque refertus,
Terruerit (2) virides minaci ex murmure montes. »

XXV.

NUMER. XXIV. Hæc etiam renuit multa rex saucius ira,
Tertia dicta rogans diverso in colle prophetam;
Vertice de cujus populum per castra locatum
Ut vidit, docili depromsit pectore verba :
« Sublimes, magnæque domus quascumque Jacobi
Semen habet, paribusque attollunt culmina tectis,
Ut cedrus sylvaque nitens quæ frondis honorem
Ventilat, et querulis modulatur sibila ramis;
Vel quæ læta viret, sub rupis fluminis acta.
Has Dominus struxit, celsaque erexit ad astra,
Semine de cujus quondam nascetur, in omnes
Jura ferens populos, regnoque insignis æterno.
Quem Deus e pharia clemens arcessit Ægypto
Conspicuum nullique parem, socioque carentem.
Diriget hic gentes diversa in parte rebelles,
Plurima letali contorquens spicula dextra,
Acclinis quum deinde venit (3), similisque leoni,
Securum, somno lapso, explicat inde soporem;
Dimovet ad vigiles confestim redditus actus.
Et quis hunc tactu efficiet consistere rursum
Qui tua sanctifico laudat præconia fatu?
Felix ille fiet; at qui contraria dicit,
Is male dicta sibi ventoso ex ore facessit.
Hæc sunt quæ nostra Deus te voce moneri
Imperat, eloquio quod fas infringere nulli est,
Nec mutare viro (4), quicquamve adjungere præter.
Quamlibet argenti magnum deferre (5) talentum,
Atque tuos census, immensi pondus et auri,
Munera nil prosunt (6); fixum quod dicitur, hoc est. »
Hic actis sua tecta petit, regemque reliquit
Attonitum, duraque immensum dicta gementem.

XXVI.

LEVITIC. XXV. At manus interea bellis Judæa secundis
Luxuriat, sanctasque putat quas vicerat aras :
Idolaque illicito celebrat gentilia cultu,

(1) *Sole per arva* C. — (2) *Terruit* C. — (3) *Vivat* A. — (4) *Vero* C. — (5) *Differre* A. — (6) *Ni propter* A.

Beseli devota prius, mutoque Fegoro (1).
Hinc ingens mox ira Dei consurgit, et exin
Patentem ad campum proceres procedere mandat,
Conversus jubet redeuntis lumina solis
Cernere, et attentos factum noxale piare.
Id vates festinus agit, ferrumque renudat
In nocuos, sontesque vago mucrone sequutus.
  Hæc inter, quidam fraterna opprobria præbens,
Quum sibi non licitum, Madia ex gente (2) parasset
Connubium, coram (3) cunctos vatemque præsentat
Zambriam, Chabamque pari sub fraude nocentes.
Quos Phinea citus arrepta everberat hasta,
Immensamque plagam per justa piacula sedat,
Quæ bis dena virum consumsit millia leto.
Atque atria Domini, dum telum currit in omnes,
Hoc facinus propter, sacrata altaria vates
Accipit, et Domini sublimem sumsit honorem.

XXVII.

  Interea generata novo de germine pubes
Allegitur, numerisque dehinc subducta notatur.
Primævo quæ flore virens jam germine molli
Vestibat vultus vicenos læta per annos.
Quæ deinde summa sexcenta ad millia (4) venit
Atque bis octona, tercentum super auctis.
  Hæc meruit sedes, Domino donante, beatas;
Illic et Omnipotens obliquum vertere in hostem
Signa jubet vati, cœptoque insistere bello.
Ad quos bis senis hominum cum millibus itur
Quo se cuncta tribus miserat, dum millia quæque
Singula de propriis numerant pugnacia turmis.
Phineus hæc ductor agit, dum vascula sancta
Terrificasque tubas consueta in prælia portat;
Atque alacris lecto confestim milite cædit
Moabas acies, regesque interficit omnes;
Fusorum dum terga premit vatemque Balamum
Enecat, et domita prædam de gente reportat.
Sed quia femineas acies post bella trahebat
Agmine captivo proceris per jussa (5) monetur,

(1) *Fegori* C. Alias *fagobus* idem vocatur. — (2) *Quod sibi non licitum media ex gente* A, C. — (3) *Coram cunctos, vatemque.* Nisi legere mavis : *cunctis vateque*, ecce unus fere tibi erit locus, ubi *coram* cum accusativo jungatur; ego quidem non ausim, omnino asserere id esse a latinitate prorsus alienum, quum in promptu esset hanc licentiam, per ellipsin præpositionis *ante*, eo explicare modo, quo recte dicitur : *adducere aliquem coram ante oculos.* — (4) *Limina* A, C. — (5) *Percussa* C.

Virginibus tantum meritam non demere vitam,
Corporeasque virum maculas purgare fluentis.
Nec minus et prædam populum partitur in omnem,
Levitisque dedit merito de munere partem,
Quos Domini in templo semper pia cura tenebat.
Primitiæque Deo nec non redduntur æterno,
Omnibus ex rebus domita de gente relatis.
His actis Rubena tribus, mediaque Manasses
Atque Gadæ sedes lætæ Galaditis orant.
Pecudibus facilis tellus : nam gramine multo
Herbida, Jordani fluvio læta (1) virebat.
Quos licet intrepido ductor sermone negarit,
Dum mutare putat futura ob prælia mentes,
Concedit, præstatque tamen si milite toto
Arma gerant, sociasque juvent in bella cohortes (2).

XXVIII.

INCIPIT LIBER DEUTERONOMIUM.

DEUTER. I-III. Hactenus (3) informis eremi vexatus arenis,
Jordanem ad fluvium populus promoverat arma;
Qui virides inter saltus dum lubricus errat,
Eximiam Hiericho fluctu labente reliquit;
Et sequitur, pontoque dehinc miscetur aperto.
Illic sanctificus (4) vates, dum funera cernit
Adventare sibi, summamque instare dierum,
Quæ mundo præscripta fuit, dum degitur istic;
Collectum in turmas populum numerosque frequentes
Congregat, et tali verborum munere ditat :
DEUTER. IV. « Si placet hostiles penitus prosternere gentes,
Et placidam pacem ventura in secla tenere,
Formidate Deum, totoque in pectore sensu
Condite, ut illæso semper sit junctus amore;
Qui vos, oppressa dudum cervice mœrentes,
Sustulit et vinclis et carcere solus Ægypto;
Qui nebulas inter vosmet hostemque locavit,
Instantem trepidis, nudataque terga prementem;
Qui dedit et nubem securi ad signa diei,
Et piceam claro detersit lumine noctem :
Ut vos, ignoto terrarum in tramite postos (5),

(1) *Cuncta* C. — (2) *Cohortes.* Additur *finit metrum* super numerum A. — (3) *Hactenus.* Locus ille in codice habet vers. 1-152. Præfigitur : *Incipit liber Deuteronomium.* — (4) *Sanctificus.* Juvencus alias cecinit :

Ergo age, *sanctificus* adsit mihi carminis auctor
Spiritus et puro mentem riget amne canentis...

Ubi duo advertere est, primum in *sanctificus* ultimam produci ratione cæsuræ; alterum ea verba : *sanctificus*, *sanctifico*, ab ecclesiasticis tantum scriptoribus, verum ab iis frequentissime usurpari. — (5) *Terrarum in tramite postos.* Hujuscemodi syncope tam in compositis frequens est, quam rara in simplici verbo, nisi apud

Firmarent elementa Dei, mutantia sese;
Quo nox fusca venit, quo candent sidera cursu;
Ilicet alterno solitum percurrere motu
Oceanum, semperque vagum, quo flamina venti
Indeprensa ferunt, sicca nudavit arena,
Sanguineam exsudans rubrantia littora terram;
Ut vos ancipiti constrictos clade laborum
Duceret, erectis alterna ad brachia muris,
Æquore dividuo bifida dum pendet in unda.
Vidistis quæ cura foret (1) tum Numinis alti
Vos circa, dum pone volans se concitat hostis,
Consimilem[que] viam ventoso in marmore (2) quærit.
At non ille potens tumidos transmittere fluctus,
Concidit, et madidas inter versatur arenas.
Vos spoliis dites dederat quæ mollis Ægyptus,
Informes eremi terras, domibusque negatas
Vicistis, tutante Deo; dum flumina saxis
Ilicet, et mannam nitido dimittit Olympo.
Grandibus et nimbis per noctem lapsa coturnix,
Æquora complevit positis circumdata castris (3).
Indumenta pedum longus non discidit usus,
Nec vestes periere situ vel corpore trita;
Omnia vos circum non perdit fessa vetustas.
Hostiles cedunt acies, urbesque patescunt :
Signifer est Dominus, celeri formidine missa,
Debilitans omnes, vestris qui gressibus obstant.
Et nunc æquorei quoniam Jordanis ad undas
Venimus, et tellus sese jam proxima jungit :
A summo (4) transcripta Deo per sidera testor,
Et quidquid celsa Domini præfulget in aula;

antiqui Latii poetas, Ennium, Lucretiumque, quos nostri in primis imitantur. Vix credam Juvenco non præ oculis fuisse hæc Lucretii I, 1056 :

Omnia sursum
Nitier, in terramque retro requiescere posta.

— (1) *Cara foret* C. — (2) *Ventoso in marmore.* Nonnullus erit fortasse qui fastidiose delicatior ista, ut aiunt, naso suspendat adunco. Meminerit enim velim poetas hoc nomen *marmor* ideo mari maxime tribuisse, quod, quum ventis commovetur, videatur marmoreo candore albescere; vadem iterum habeo Lucretium II, 763-767 :

Perfacile extemplo rationem reddere possis
Cur ea, quæ nigro fuerint paullo ante colore,
Marmoreo fieri possint candore repente :
Ut mare, quom magnei commorunt æquora ventei,
Vortitur in canos *candente marmore* fluctus.

Hisce adjicere juvat quæ eximius poeta Sedulius feliciori præ cæteris camæna cecinit eadem hac de re, *Carm. paschal.* I, 135-139 :

Pervia divisi patuerunt cærula ponti
In geminum revoluta latus, nudataque tellus
Cognatis spoliatur aquis; ac turba pedestris
Intrat in absentis pelagi mare, perque profundum
Sicca peregrinas stupuerunt marmora plantas.

— (3) *Æquora..... circumdata castris.* Nec uno hoc loco Juvencus sic camporum planitiem designavit. Ait enim *Hist. evang.* III, 155 : *Consevit in æquore ruris*, Virgilium sequutus, *Æneid.* VII :

Filius ardentes haud secius æquore campi
Exercebat equos...

Sed apprime nobis obtigit aliud ejusdem, sine addito *campi* vel *ruris*, *Georg.* I, 97, 98 :

Et qui proscisso quæ suscitat æquore terga
Rursus in obliquum verso perrupit aratro.

Unum addam et Juvenci, epiphonematis instar : *Hist. evangel.* III, 605, 606 :

Tranquillior æquora vitæ
Concordi sternit mitis moderatio pace.

— (4) *At summo* codd.

Ut legem æthercam, quam scripsit dextra Tonantis,
Sensibus et toto velitis corde tenere.

XXIX.

DEUTER. V. Nil durum rigidumve jubet, sunt omnia justa,
Mollia, jucunda, longæque accommoda vitæ.
Utpote quæ jubeant ut quidquid non placet ulli,
Commissum in sese, id nulli inferre laboret.
Sabbata diligite. Sincero et corde fovete
Quos lex una tenet, Dominus quos exhibet unus.
Nil vetitum fecisse volet, qui diligit omnes
Nascendi sub lege pares. Sit pascha quotannis,
DEUTER. XVI. Pervigili cum nocte potens, septemque diebus
Otia lenta ferat, nullique obnoxia curæ.
Sit pater et genitrix cari, semperque verendi.
Conjugium vetitum externa in gente vitate.
Idola disjicite (1), ritumque avertite lævum,
Quem gentes pe[pe]rere feræ, dum mortua curant
Numina (2), et umbrosis statuunt donaria lucis.
DEUTER. XX. Quin etiam quoties dat signum rauca cruentum
Buccina, et ærata seducunt classica turmas (3),
Constructas sacrate domus, vinetaque læta,
Conjugium et licitum consuetis jungite festis :
Nam dubios semper faciunt instantia casus
Bella viris, nullusque sibi dat tempora vitæ.
Imbelles cohibete (4), domi mens saucia, turbat
Sæpe viros fortes omnique in tempore belli,
Parcite supplicibus et debellate superbos.
Evitate, viri, fœcundam evertere (5) silvam
Nobilibus pomis, steriles succidere saltus
Tempore bellorum. Corpus si forte peremti
Cernitur in tectum, Levitas cura tenebit
Juvencæ truncare pedem, ne maximus ultor
Sit Deus innocui. Captivam jungere lecto
Si placuit, jus omne sinet (6) sub tecta teneri,
Crinigerum tondere caput, unguesque secare,
Terdenosque dies lacrymis præstare mœrentis
Exstinctos, cæsosque senes queis illa creata est :
Conjugioque sibi tum demum annectere justo.
Ac si displicuit post damnum capta pudoris,
Deponat servile jugum, dominumque relinquat (7).

(1) *Id cladis sic iter trium* stupendo utrinsque codicis sphalmate, nec tamen minus manifesto, quam proxime sequens. — (2) *Numine tumet* A[1], B. — (3) *Turmas*. Plura deesse videntur, quæ innuit Deuter. XX, 5-8 : *Duces quoque per singulas turmas, audiente exercitu proclamabunt : quis est homo qui ædificavit domum novam, et non dedicavit eam, vadat et revertatur in domum suam... ne pavere faciat corda fratrum suorum.* — (4) *Cohibet* A, C. — (5) *Vertere* A. — (6) *Sinit* A. — (7) *Relinquant* A.

XXX.

Uxores si forte duas vir duxerit unus,
Et non æquali servat consortia cura,
Pignora contemptæ [dupla] secum (1) retinebunt
Omnibus ex rebus, peperit quas cura parentis.
Damnatos tumulate viros, cunctosque sepulcris
Condite percussos; nulli nam terra negatur.
DEUTER. XXII. Vestimenta viri nequaquam femina sumat,
Mulierumve mares; vetito fit noxia cultu.
Implumes avium si quis vult prendere fetus,
Ne matrem cum prole ferat. Qui culmina pandit (2),
Provideat ne forte faber volvatur ab alto.
Vinea ne gravidos pariat bis feta racemos:
Nec tibi duplicibus carpatur messis aristis.
Gentiles vitate viros; et quidquid abhorret
Moribus aut cultu, longe lex sancta repellit.
DEUTER. XXIII. Immundas inhibete lupas; ne præmia noctis
Venditæ ad æternam Domini sacraria portent.
Fugacem ne reddat hero quicumque tenebit,
Ne ferus afficiat duro sub verbere captum.
Messem nemo legat, alieno in rure creatam (3);
Nec vinum pressare velit quod protulit uva
Vicini de parte sui; præcerpere sane
Racemos spicasque licet, non demere totum.
DEUTER. XXIV. Conjux pulsa domo, alio si forte marito
Nupserit, amisso si post viduetur eodem,
Ne redeat spreti repetens consortia lecti.
Nemo novam nuptam infecto eliminet anno.
Nec mola vendatur gemino quæ concava saxo
In girum sinuata rotat (4), frumentaque frangit.
Alter ob alterius ne pendat crimina pœnam.
DEUTER. XXV. Ille quaterdena susceptet verbera tergo,
Qui stolido sermone ferox convitia jactat.
Ora triturantis fuerint ne vincta juvenci.
Pignore non genito, si fors decesserit ille,
Cui frater astabit, dimissam ducat ad ædes
Qui superest, natosque creet, ne semine nullo
Sit vacuata domus, gentemque infuscet inanem;
At si vir renuerit, causam mox femina dicat
Ad proceres, legemque citet quæ cogit inertes,
Jurgia se quotiens in rixa perfida vertunt,

(1) *Bisseni cum ire tenebunt* A, C. *Cum plebe* C. — (2) *Culmina pangit* A, C. — (3) *Creatam*. Similia sunt hæc Juvenci, *Hist. evang.* IV, 242: *Qui meteret segetes alieno semine cretas.* — (4) *Vocat* A, C.

Frendentesque viros alterna in jurgia pulsant,
Inserat his mediam ne sese femina, neve
Inguina corripiat alieni obscena mariti.
Hæc quisquis devotus agit non tangitur ulla
Peste mali, nec bella timet, morbosque calentes,
Nec steriles sentit consumtis mensibus annos,
Sed placidus toto lætatur tempore vitæ;
Divitias donante Deo, qui crimina mundi
Dispectat mitis, iræque in tempore punit. »
Talibus orabat vates, cunctosque monebat
Levitas, quos cura manet venerabilis aulæ
Sacrorumque Dei, ut legis jussa perennis
Omnibus assidue legerent; quo promtior esset
Sollicitudo Dei cunctorum in corde virorum;
Utque etiam tabulas gemina de caute politas,
Bis quina quæ jussa tenent metuenda per orbem,
Sanctificæ asservent clausis penetralibus arcæ.
His actis prodire jubet Navete creatum
Judicioque Dei plebis dat jura regendæ
Utque libens Judæa manus subverteret aras,
Mentitos[que] deos, hymno dat verba melodo.

XXXI.

INCIPIT CANTICUM MOYSIS.

I.

Auditum tribuat, Deumque laudet
Cœlum, quodque supra prætexit astra;
Et tellus, humido divisa ponto,
Aures commodet, et sonos receptet,
Mentis nuntia quos ait loquela;

Vers. 1068. *Auditum*. Ut in procemiis nostris vix a gaudio temperavimus, dum primum hujusce carminis gustum lectori tulimus, sic etiam nunc, candide enim fateor, spero fore ut nulla Spicilegii Solesmensis arista primam lucem experiatur benigniorem, festiviusque excipiatur. Inseritur in codice a versu 152 ad 289. — Metri genus est ode μονόκωλος. Versus hendecasyllabi antonomastice, sive phaleuci, iidem quibus supra primum Moysis canticum adornatur; hic illic distinximus pericopas, ut vel in monocolo metro nonnulli veterum librorum στίχοι utcumque referantur. Singuli versus habere solent spondæum, dactylum et tres choreos; primo tamen loco exempla sunt dactyli, chorei aut iambi. Prudentio id carminis genus in deliciis et solatio fuisse, ipse suaviter meminit (*Peristeph.* VI, 160) :

Fors dignabitur et meis medelam
Tormentis dare, prosperante Christo,
Dulces hendecasyllabos revolvens.

Vers. 1068. *Dominum laudet* B.—Vers. 1069. *Cœlum quod supra* A, B, *quidquid supra* C; — *Prætexit castra* A, B, C, menda manifesta æque ac medela. Arevalus notavit ad hæc *Hist. evang.* III, 532. *Facilem præpandit ad æthra viam*, delectari Juvencum in verbis compositis præpositione *præ*; nec jam inconcinne eum allusisse putem Psalmo CIII, 3 : *Extendens cœlum sicut pellem*, sive cœlum, papilionis instar, expandens *super* orbem et *astra*. — Vers. 1071. *Sonos receptet*. Eodem teste Arevalo, gaudet hujusmodi frequentativis Juvencus, ut *receptant, retentant*, Lucretium in eo, ut alias, sequutus, suique ipsius memor forsan, et digitum intendens ad illa *lib. laud.* I, 72 :

Auribus ingratis hominis, visuque receptus.

—Vers. 1072. *Mentis nuntia*. Eidem solemne verbum *nuntius*, immo nec ignota ipsi *nuntia vox* (ibid. III, 633) :

Hinc veteris quondam fluxit vox nuntia vatis.

Ut suevit pluvios potare rores,
Æstus quum rapidi calente flamma,
Messis pulvereo tabescit arvo;
Rident gramina, parturitque tellus,
Et multum patulis divisa rimis,
Nimbos frugiferos hiulca sorbet.

II.

Numen nam Domini mei poposci,
Cujus gloriæ convenit honores,
Et laudes meritas referre servos.

III.

Cujus eloquiis verum cohæret,
Cui semper valida vigent inventa.
Rectum judicium, viæque justæ
Nullis flexibus implicant viantes;
Iniquum nihil est, nihilque pravum.
Beatæ Dominus fidelitatis,
Non reddit meritis pares reatus,
Quamvis progenies iniqua pactis
Pernix supplicium sibi laboret.

Vers. 1076. *Rident gramina, parturitque mundus* consono errore codices : cui medelam, ut reor, facilem et necessariam præbuit versus proxime sequutus. Cuinam vero nostra legenti statim animo non subeunt hæc Virgiliana vere aurea (*Georg.* II, 330) ?

Parturit almus ager, Zephyrique tepentibus auris
Laxant arva sinus...

Vel ejusdem, *Eclog.* III, 56.

Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos.

Quæ sic Dracontio arrisere, ut ea bis recantare, variante tantisper metro, juverit (*Carm. de Deo,* I, 166) :

Omnia prima virens profert, nec parturit arbos.

Et infra (v. 574) :

Quod spicat messis, quod ramis parturit arbos.

Arbor haud ita belle in utroque loco editi præ se ferunt. Accedat ejusdem Dracontii expositio vi et lepore insignis, in locum hunc tanta sublimitate celeberrimum : *fiat lux.* Quo dicto, flamma, inquit,

Perfundit lumine mundum;
Cuncta salutifero rident elementa vapore.

Audacior pro more Prudentius ex oppositis (*Apoth.*, 663) :

Exutamque hiemem verrunt, ridente sereno.

— Vers. 1078. *In nimbos frugiferos* C. Forsan respexit Ovidii *Fast.* III, 151,

.... Hiulca siti findit canis æstifer arva.

— Vers. 1080. *Cujus gloriæ.* Veteres per *gloriam* solebant quod in Deo est majus et augustius, puta ipsius divinitatem, designare. Unde Noster ea voce usus est, vel repugnante metro. Cæterum id ipsi consuetum esse jam monuimus communem habere, more Græcorum, diphthongum *æ*, eamque interdum corripere : nec moris id ipsi inter christianos, nec nostris inter poetas cæteros singulare est. — Vers. 1081. *Et laudes.* Iisdem concinit versus quem Arevalus duxit paulo verbis insolentiorem (*Hist. evang.* III, 213) :

Æternoque Patri laudes, gratesque celebrant.

At duplicem exinde cantici eruere est sententiam præcipuam, Deum nempe esse et amandum et timendum. — Vers. 1083. *Valida*, ultima ob cæsuram produci solet. Solent et hujus ævi scriptores abstractis verbis in utroque numero uti. — Vers. 1086. *Viantes.* Vix ulla est cantici hujus vocula, quam pluries non referant alia Juvenci carmina. Habet igitur (lib. II, v. 361) :

Haud etenim justo veni ad directa viantes.

Et (III, v. 209) :

Ne labor afficiat populos per longa viantes.

— Vers. 1086. *Felicitatis* C. — Vers. 1090. *Pernix supplicium.* Adjectio sane felix, qua memet suspicio corripuit ingens simile quid esse in Prudentii *Peristephan.* hymno, v. 310 :

Obsessor atri luminis
Quem *cura pernix* manserat
Servare feralem domum.

Ac si poeta illud meminerit Flacci tritissimum :

Post equitem sedet atra cura.

At mera mea est conjectura. Editi enim omnes habent : *cura pernox.* — *Laboret,* eodem fere sensu quo alias idem Juvencus dixit de hypocritis, qui *exterminant facies suas :*

Sed propriam multi faciem fœdare laborant.

Heu! plebs tristificæ dicanda morti,
Hæc reddis Domino, Deoque nostro?
Ille qui genitor mavult vocari,
Servis dum tribuit nomen natorum?
Cunctos numine quum regat perenni,
Ac possit subito delere leto?

Hic te constituit, creavit ille
Qui nunc obtinet et tenebit olim.
Memento potius ævi perennis,
Et quæ post obitum funusque vivant;
Annos quos series futura sumat,
Et quæ sint iterum creanda quære.

Aut si mens hebetat, patrem precare,
Qui te continuo totum docebit;
Vel de presbyteris senem rogato;
Nubem discutiet, dabitque lucem.

Quum semper Dominus in astra celsus
Divisos populos dedisset orbi,
Primus quos genitor creans Adamus
Terrarum trepido dedit labori;
Verbum jusserat ut Dei perennis
Finem gentibus, indiditque summam,
Qualem sidereæ tenent cohortes.

Vers. 1091. *Tristificæ*. Prudentio notum (*Catemer.* IV, 76; V, 95). Nec Ciceroni ignota ex poeta quodam :

Tristificas certant Neptuno reddere voces.

— Vers. 1094. *Servis dum tribuat* C. — Vers. 1095. *Cunctos nomine*. Tres simul codices, eodem errore, ex versu præcedente et simillimo verbo : *nomen*. — Vers. 1096. *Subito derelicto. Hic te* A, B. — Vers. 1097. *Hic te constituit, creavit ille* : eleganti, ut patet, emphasi, utrique pronomini addicta. Ad *Hist. evang.* I, 58 et 61, Reuschius monet *hic* et *hunc* semper cum dignitate aliqua et ornamento ejus de quo sermo est, usurpari. — Vers. 1098. *Obtinet et tenebit olim*. Respectu ad *Æneid.* VI. *Sedet, æternumque sedebit.* — *Olim* ad tempus futurum pluries Virgilius retulit, aliique soluto et metrico sermone scribentes (*Æneid.* III) :

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor...
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.

— Vers. 1105. *Et quæ sunt* C. — *Quærere* A, B. — Vers. 1108. *Divisos populos dedisset orbi*, hypallagen audi, pro *divisis populis dedisset*; tali se nomine bonus quisque poeta inter optimos inserit; eamdem vero laudem sæpius Juvencus adipiscitur, cf. 1110. — Vers. 1113. *Qualem sidereæ tenent cohortes*. Per varias terrarum partes ac juxta singulas gentes descriptos esse angelos constans est veterum Patrum sententia, quam in primis hoc Deuteronomii loco duxere confirmatam, ubi ita vulgo legitur : *Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel.* Quod est tum hodierno fonti hebræo, tum Aquilæ, Symmachi, cæterorumque interpretum versionibus consentaneum. At Septuaginta sic vertunt : ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ. Unde videntur LXX, pro ישראל, tribus litteris demptis, legisse אל, ac filios Dei angelos intellexisse. Eamdem hanc lectionem Clemens papa in *Epist.* 2 *ad Corinthios* exprimit. Multus est in utraque lectione Origenes, *homil.* XXVIII, *in Numer.*, *homil.* XXII, *in Ezechiel*, *homil.* XXXV, *in Lucam*, et in lib. V *contra Celsum*. Eamdem LXX Interpretum sententiam sequuti sunt Victorinus petabionensis, in *Apocalyps.*, Cyrillus Alexandr. in *Paschalib.*, XXII, Eusebius, *Demonstrat. evangel.* IV, cap. 6, p. 99. Noster autem, omnium quos viderim luculentior mihi est traditionis istius interpres, a quo discimus et juxta gentium quemdam censum Angelos esse descriptos ac orbi præpositos, et ipsam gentium per orbem descriptionem ad exemplar angelici mundi sidereæque militiæ rationem exactam esse ac constitutam.

Cohæsit Domino plebes Jacobi,
Cujus cretio corrogatur ipsi,
Hæres nam Domini Deique vivi :
Sola sufficiens, sibique firma;
Qua tellus jacet abnegata tectis,
Et solis calidis anhela flammis,
Nullis perpetuum rigatur undis;
Istic eliciens Dominus nocentes
Affecit merita subinde plaga.

Et mox sanctificæ dedit medelæ
Subdens dextera, ceu laborat ales
Pullos tegmine confovere pennæ,
Lumen ut medium solemus ipsi
Per quod cernimus, abditum tenere,
Ne sit sors aliqua molesta plagæ;

Solus quos Dominus ademit hosti,
Et cœlum statuit, fecitque terras,
Ipsis multimodum cibum paravit,
Quem tellus parit irrigata nimbis;
Mellis et latices dedere saxa,
Et pingui pariter fluente olivo;
Lac victum pecudum dedere mammæ;
Tellus triticeas fecunda messes,
Et vinum madidis creavit uvis.

Cujus laticibus repleta pubes
Gestit ebria denegare numen,
Cujus muneribus ditata regnat!
Quin et pestiferos sequuta ritus
Pingues dæmonibus paravit aras.
Vidit hæc Domini Deique lumen,

Vers. 1115. — *Cum hæsit* C. — *Plebes.* Multa Juvenci, aliorumque carmina variis laborarunt corruptionibus oscitantia sive librariorum, sive editorum, non advertentium pro *plebs* probe dici *plebes*, etiam ab optimæ latinitatis scriptoribus, et aperte in veteribus insculpi monumentis. —Vers. 1116. *Cretio corrogatur.* Apposite desumuntur hæc duo verba ex bona rei forensis loquela. Cretio est actus cernendi hæreditatem, dato temporis spatio hæredibus ad deliberandum, utrum adeant necne hæreditatem, eamque sui juris faciant. Hinc illa jurisconsultorum frequentissima : *Cernere, adire hæreditatem.* Spatium vero temporis illud Juvencus canit eo majori cum benevolentia ac jure ampliori plebi datum, quod ei *corrogatur,* et quasi ex multis nominibus indulgetur. Cf. Caii *Institut.* II, 164; Varro, *de ling. lat.* VI, 5 vers. med.; Cicer., *in leg. Agrar.* II, 15, ad finem. Inde demum concinne Noster habet :

Cujus cretio corrogatur ipsi
Hæres nam Domini Deique vivi.

—Vers. 1117. *Domini Dei qui vivit.* Sic omnes nostri codices, communi et aperto sphalmate. —Vers. 1119. *Anhela flammis.* Dracontio est : *Stridet jubar ignis anheli,* I, 659. *Terrarum cœlique capax atque ignis anheli,* II, 92. *Radiis solis pascentia anheli,* I, 26, 187, etc. — Vers. 1120. *Nullus perpetuum* A, B. — Vers. 1123. *Sanctificæ.* Vide supra ad v. 923. — Vers. 1124. *Ceu laboret ales* A, B. — Vers. 1125. *Populos sub tegminis fovere pennis,* A. B. Correxit ipse noster, eadem simili repetens elegantia (*Hist. evang.* IV, 78) :

O Solymi, Solymi, ferro qui sæpe prophetas,
Ad vestram missos vitam, sine fine necastis,
Quam volui vestram gentem populumque tueri,
Ales ut molli solita est sub corpore pullos
Objice pennarum circum complexa fovere.

—Vers. 1126. *Lumen ut medium.* Seu ut pupilla oculi, quam, ne lædatur, abditam sedulo tenemus, ac quasi fovemus. — Vers. 1132. *Irrigata* deest in A, B.

Et justam meritis necem paravit:
Sontes dissocians proculque pellens,
Dum rectum potius videtur ipsi,
Ignotam refugit præferre gentem.

IV.

Ignis e Domini coruscat ore,
Qui, quum perpetuum pererret orbem,
Ipsis emicat inferis timendus,
Sternit pabula, diruitque messes,
Et quæ seminibus venere jactis.
Lucent sidera, fulgurantque montes,
Justa quum Dominus movetur ira,
Et telo timidos petit calenti.

Pallor corpora lucidus necabit
Jejunum solitus adire pectus.
Illos pennigeræ feriunt volucres;
Illos bestiæ mordicus vorabunt;
Illos vulnera duriora ferro
Consumtis facient lugere natis;
Tandem desinat ut sibi videri
Dives ceu proprio Judæa dono.
Illam vulnificus delebit hostis,
Unum dum fugiunt, timentque mille.

Sed rursus Dominus redit serenus,
Ut totam protinus sedavit iram;
Longe dissimilis deis eorum;
Quorum vinea vitis est Gomorrhæ,
Fellito nimium fecunda musto,
Cunctis dirior aspidum venenis.

Tempus jam properat : videte læti
Omnes quos Dominus coercet ultor.
Et nunc pestiferos rogate divos :
Adsint, subveniant, leventque pœnas,
Ut votis redeat medela vestris.

Vers. 1149. *Pererret orbem*. Alias Juvenc. *cordis secreta pererrant*. Sed et Prudentius, quem libenter laudare est; eo quis enim præclarior ?

Turbam fidelem cerneres
Mollire præfultum torum,
Siccare cruda vulnera;
Ille ungularum duplices
Sulcos pererrat osculis. (*Peristeph*. v. 334.)

— Vers. 1155. *Luctent* C. — Vers. 1155. *Et cælo* C, *timidus* A, B. — Vers. 1158. *Ille pennigeræ* A, B, *illo* C. — Vers. 1160. *Illos vulnera*. Habent, ut noveris, vim exaggerandi magnam tum pronomen *illos*, tum triplex hujuscemodi affirmatio, a Cicerone et Quintiliano inde ad quosque rei oratoriæ magistros tantopere commendata. — Vers 1164. *Illa vulnificus* A, B. — Vers. 1167. *Protinus placidus sedavit* C, *sedabit* A, B. — Vers 1164. *Deis reorum* A, B, C. — Vers 1174. *Coercet ultos* A. — Vers. 1175. *Rogare divos* A, *dives* B.

V.

Solus sum Dominus, videte : solus
Vitæ conditor, arbiterque leti;
Jus est parcere, jus mihi ferire!
Nullus fortior arbiter cœlorum
Exstat, qui valeat levare leto,
Illum quem Domini manus coercet.

Quam dum stelligera per astra tollo,
Dicam : « Perpetuis mandabo seclis,
« Educens gladium vagina nudum;
« Qui, dum per trepidos rotatur hostes,
« Lucet fulgure candidus corusco,
« Imis pestifer et timendus altis. »

Semper cum Domino lætare, cœlum!
Quem cunctus populus, angeli laudent,
Et gentes socia parique plebe.
Longa nam Dominus erumpit ira,
Et dum percutit improbos superne,
Parcit subditis et pios reservat.

DEUTER. XXXIII.

Postquam digna Deo cecinit modulamina vates,
Visurus terram, Habali e vertice montis,
Donatam populo, cujus moderamen agebat,
Conscendit sublime jugum; functusque deinde
Occubuit, nullo contectus membra sepulchro.
Cujus vita fuit bis sexaginta per annos,
Omnibus in rebus felici interrita cursu,
Nullis facta malis, nullique obnoxia morbo :
Quin etiam occiduo sub tempore lumina flammas
Servavere suas, visu sincera sereno.

EXPLICIT METRUM DEUTERONOMII.

Vers. 1179. *Jus est mihi ferire* A, B, C.—Vers. 1187. *Fulgure.* Correctio necessaria visa est pro lectione codicum *fulgore*, ex ipso textu sacro : *Exacuam ut fulgur gladium meum ;* ὅτι παροξυνῶ ὡς ἀστραπὴν τὴν μάχαιράν μου. — Vers. 1184 et 1188. *Perpetuis mandabo seclis — timendus altis.* Et nunc compellare lubet quoscumque rei litterariæ gnaros, annon in illo Moysis hymno, in iis maxime quæ modo Juvencus noster adornavit, ea cuncta reperiantur quibus, judice Longino (*De Sublimi*, cap. VI), cæterisque nobiliorum litterarum magistris, sublimius dicendi genus excitatur : mens nempe divinior magna excogitans, affectus in ingentes commovens animos, adornata tam splendide quam honeste schemata sermonis, verbaque eam spirantia majestatem, ea demum rerum omnium virtus, totiusque sermonis copia, quæ quasi excedat humanum modum, præterque omnem rapiat admirationem. Ecquis enimvero, ut celebratissima adducam exempla, quis, inquam, ille Juppiter olympius est, seu Stygias paludes invocet inaniaque regna, seu totum tremefaciat orbem; ecquis ille Demosthenes per patrios deos in Æschylem, ὡς θήριον βοῶν; quis demum ille Tullius Catilinam numinibus vovens, dummodo cum illis conferatur (verbo sit venia), Optimus Maximusque Deus, qui, manu ad cælum elevata in æternum, gladioque exserto, districto nempe fulgure, contestatur neminem fore, aut immensæ suæ misericordiæ expertem, si justus vixerit, aut, si præfracte improbus, a vindicta immunem inexhaurienda. « *Levabo*, inquit, *ad cælum manum meam, et dicam : vivo ego in æternum; si acuero, ut fulgur, gladium meum..... reddam ultionem hostibus meis.* » Deuteron, XXXII, 40-41. — V. 1186. Virgil. *Æneid.* IX. 441. *Rotat ensem fulmineum.* — Vers. 1204. *Servare sua suis* ita codd.

V.

GLOSSÆ VETERES PLERUMQUE THEOTISCÆ

AD HISTORIAM EVANGELICAM JUVENCI.

INCIPIUNT VERBA IN JUVENCUM.

I. [AD PROLOGUM].

VATUM [Hist. evang. I, v. 19], Propheta (1).
ÆQUORA [v. 21], Maria.
NECTUNT [v. 24], Heftant (2).
REPENDIT [v. 26], Farkeltant (3).
FLAMMIVOMA [v. 31], Laucspiantaȝ (4).
ALTITHRONUS [v. 32], Hoh Sidillo (5).
ADCUMULANT [v. 16], Huffont (6).
VERTIGO POLI [v. 21], Suuintilod Himiles (7).

II. HISTORIA JUVENCI.

[LIBER] PROMUS (*protus?*), Numerus (8).
CRUENTUS [v. 36], Sanguinolentus.
TUERI [v. 38], Uuarten (9).
VICIBUS [*ib.*], Hertom (10).
DIGESTO [v. 39], Kiȝaltemu (11).
VATUM [*ib.*], Sacerdotum.
PARILIS [v. 41], Kalihem (12).
SOBOLES [v. 43], Chind (13).
VERGENTIBUS [*ib.*], Sliffentem (14).
ADYTUM [v. 45], Zuakanc (15).

Ex codice olim Junii, nunc Biblioth. Bodleian. oxoniensis, n. XXII. fol. 168, b.

(1) *Propheta*, infra, *vatum, sacerdotum*. Glossatorem non fugit ambiguam esse apud Juvencum vocem *vates*, ob innumera loca, variasque significationes, quibus passim ab eo usurpatur. Codex habet mendose *vatus*, forsan *vates*.

(2) Heftant, nunc germanice Heften, batavice *Hechten*. Vix accedit anglic. *they fasten*. Omnino deest sive in Pezii (*Thesaur. anecdot.* t. I. p. 2. p. 317-373) *Theodisco glossario*, sive in *Thesauro antiquitatum teutonicar.* J. Schilteri, t. III. Ulmæ, 1728, sive in locupletissimo ejusdem generis lexico E. G. Graff. (Althoch-deutscher Sprachschatz, 1842)

(3) Farkeltant. Pezio deest; deest in Schilteri *thesauro* et Grafii lexico. Allemanice et batavice Vergelten.

(4) Laucspiantaȝ excitavit Schilter e quibusdam, ut habet, vetustis glossis, quas eo magis conjicio esse vel nostras, vel juvencianas, quod nemo ante Juvencum, et unus fere post eum Arator, Arevalo teste, hac voce *flammivoma* usus fuerit. Cæterum exstat Lauga, *flamma*, apud Kero. cap. 65; germanic. Lang-gespitzt; batavic. *Lang-gespitst*, quasi *longa cuspide aculeatus*. Cf. Graff. t. II. 151.

(5) Hoh Sidillo. German. Hoch sitzend; batavice, *hoog gezeten*; anglice *high seated*. Hoh, Hoch, *altus*; Hahan *tollere*, Schilter. Sedal, *sedes*. ib. Hoh settle. Isidori *teutonica vers.* IV. 7. c. 9; cf. Graff. t. VI. 308.

(6) Huffont. Germ. Häufen, batav. *Hoopen*, anglic. *they heap up*. Huf, *acervus*, Schilter. Huffon, Notker. ps. LX. 7. Cf. græc. ὑπὲρ et ὕψος. Cf. Graff. IV. 884.

(7) Suuintilod Himiles. German. Schwindel, Schwindelnde Höhe (des Himmels), batav. *Zwendel* (*Zwindel*) *des Hemels*, anglic. *the Whirl* (*Schwindel?*) *of Heaven*. Hemel, Himil, Himol, *cœlum*. Schilter. Himilisgan, *os cœleste* Otfrid. IV. 35. 47. Suuintilodes, (*spiritus*) *vertiginis*, glossæ Pezianæ p. 334. C. Graff. VI. 885.

(8) *Numerus*. Verendum ne in glossa, ut primum videtur, stolida stolidior habeatur nota. Ut ut sit, id me non piget advertere, in codice scribi distincte *Rromus*: unde putem vetustum quemdam notarium græcanico caractere, intermixtis forsan litteris saxonicis, scripsisse ΠΡΟΤΟΣ; quod minus nonnulli intelligentes, sive notarii, sive glossatores, oscitanter scripsere *Ppotus*, unde *Promus*, errore eo faciliori, quod a littera latina p, aut græca Ρ, saxonica r non multum recedit.

(9) Uuarten. Anglice *to* (*watch and*) *ward*; batav. *bewachten*, *Waard*. Warten, *custodire* Otfrid. IV. 35, 47. Cf. Graff. I. 949.

(10) Hertom. Forsitan a voce Herta, *vicissitudo*, Graff. IV. 1027. Hertono *vicissitudinum* gloss. in pastoral. S. Gregorii. Hertom *vicissim* Kero. IX. Martianus Capella in codice sangall. gloss. in Priscian. cod. monac. Otfried. II. 15, 86. III. 40, 27. IV. 30. 2. Excidit, ni fallor, vox illa sive apud Germanos, sive apud Anglos; sed medii Batavi quid simile radici *Hert*. videntur retinuisse in voce *Beurt*, idem sonante ac *Toer*, gallice *Tour*.

(11) Kiȝaltemu. In glossariis desideratur.

(12) Kalihem. Alleman. Gleich, gleicher, batav. *gelijk*, anglice. *like*. Kialehera *similis*. Kero c. 26.

(13) Chind. Alleman. et batav. Kind, anglic. *Child*. Chind, habent Kero c. 59 et glossæ Pezianæ p. 325. Cf. Graff. IV. 455.

(14) Sliffentem. Alleman. schliefen, batav. *sleepen*, anglic. *slipping*. Sliphen, *labi*. Notker Ps. LV. 7. Slipphe, *labatur*, glossæ Pez. p. 323. Cf. Graff. VI. 807.

(15) Zuakanc. Allem. Zugang, batav. *Toegang*. Vox eodem plane sensu occurrit in Kero. c. 20.

NATUM [v. 54], Filium.
NUMEN [v. 57], Potestas, divinitas.
SUPREMI [v. 73], Opanontigemu (1).
CUNCTATIO, Dubitatio.
PARERE [v. 71], Ministrare.
REPERTOR [v. 70], Findo (2).
DISPENDIA [v. 81], Farloranissa (3).
REMEAT [v. 82], Redeat.
DELATA [v. 84], Kaoparot (4).
BUBESCERE [v. 90], Juvenescere (5).
INFIT [v. 92], Dicit.
SINUAMINE [v. 122], In vulva.
REPEDAT [v. 139], Uuidricat (6).
ATRIS [v. 158], Nigris.
PRISCI [v. 157], Antiqui.

III. [lib. II.]

DEDITA [II, v. 712?], Consueta (7).
LETO [v. 246], Morti.
MACHÆRA [v. 247], Gladius.
SOLERS [v. 266], Akaleizaz (8).
NOTARE [ib.], Signare.
ACCITOS [v. 270], Advocatos.
LUSTRATA [v. 280], Inluminata.
GESTET [v. 351], Portet.
PASSIM [v. 356], Undique.
AVIDI [v. 357], Keroe (9).
SETA [v. 358], Purst (10).
INSTITUI [v. 373], Docui.
PROMUNTUR [II, v. 482], Producuntur.
DIRIMAT [v. 501, 502], Dividat.
ATROX [v. 542], Sævus (11).
DISTRACTUM [v. 613], Farloranero (12).
LIBENS, Voluntarius.

IV. [Lib. II-IV.]

HIRSUTUM, HIRTUM [IV, v. 267], Ruhaz (13).
PIGNERIBUS [IV, v. 17], Filiis.
PIGNORIBUS [ib.], Fantum (14).
MAVULT [v. 35], Magis vult.
ARDUUM [v. 72], Stechal (15).
SOLUM [v. 66], Terra (16).

(1) Opanontigemu. Allem. obenan seyend, batav. *bovenaam*. Eruditi videant an recedant omnino ab his latin. *Opto* pro *optao*, deductum scilicet ab ὀπτάνω; unde ὀπτανόμενος, quod semel tantum occurrit in Act. Apost. I, 3. Cf. supra not. 6. et Graff. I. 79 ubi, occurrit quasi primigenia radix opana, desuper.

(2) Findo. Allem. finden, batav. *vinden*, angl. *find*. Mirum in modum consonat latin. *findo*, *aperio*. Unicum est istud exemplum vel apud Graff. III. 555.

(3) Farloranissa. Allem. Verluste, batav. *verloren* (*verlies*), angl. *loss*, *forlornness?* cf. infra not. 12.

(4) Kaoparot. Germ. geoffenbaret, batav. *Geöpperd*, *geöpenbaard*, anglic. *bear?* cf. Graff. II. 266.

(5) Nemo non legit *pubescere*.

(6) Uuidricat. forsan germ. Wieder (Zurück); batav. *Wedergaan*; proxime attinet vox asservata in germanico idiomate wiedergeht. Quin huc referendum videtur inusitatum apud Græcos ἔργω, unde ἔρχομαι, in primis et proprie significans *traho me, lente gradior*. Cf. Lennep. *Etymologic. ling. græcæ*.

(7) *Consueta*, quid hæc inter vocabula, *dedita*, *consueta*, intersit quum non perspiciam, suspicor singula e loco exulare suo, unum nempe referendum ad II v. 712, alterum vero ad ejusdem libri v. 720; utrique autem e regione deesse synonymon.

(8) Akaleizaz, agaleiz. Graff. I. 131. Mit agaleize, cum agilitate Otfrid. III. 11, 29. allem. Arglist? anglice *clever, cunning*, batavic. *arglistig?*

(9) Keroe, alleman. gerend, begierig, batav. *gaarne*, *graag*, *begeerig*. angl. *greedy*. Keroon, *desiderare*, Kero c. 4. Keros', *cupis*, id. in prolog. Nihil sane affinius censebitur quam græca ἔρως, *amor, studium*; ἐράω, *amo*; ἐρωή, *impetus*; ἐρωτάω, *interrogo*. Quidni et latina *quære*, *cur*, idem in codicibus scriptum *quur?* Cf. Graff. IV. 226.

(10) Purst, germ. Borst, batav. *Beurs*. Longius abeunt anglica *Bristle* aut *Boar?* cf. Graff. III. 215.

(11) *Sævus*. Præpropere in malam partem glossator interpretatus est vocem *atrox*, quam perinde Juvencus accepit ac *vehemens*, *constans*; excitandus est locus ipsius:

Vim cœli regia sentit,
Et cœli regnum violentia diripit *atrox*.

Noster forsitan respexit Horatium II *Odar*. 1. v. 25.

Et cuncta terrarum subacta,
Præter *atrocem* animum Catonis.

(12) Farloranero, allem. et batav. Verloren, anglice *Forlorn*. Perperam codex noster habet *distractarum*. Nullus enim dubito quin glossator præ oculis habuerit hunc Juvenci II v. 613

Si gemina regnum distractum parte dehiscat.

(13) Ruhaz, Kero c. 55 nobiscum facit : Ruha cucalum, *villosa cucullа*. Hodie Germani dicunt, Rauh; Batavi, *ruw, ruig, rouw;* Angli, *rough*; nostrates, *roux;* latini *rufus*, eadem plerumque omnium pronuntiatione. Cf. Graff. II, 438.

(14) Fantum. Graff. III. 541. Notker Ps. XXIV interpretatus est Fant invenit, a finten, *invenire*. Sed propius accedunt hodierni Germani, qui habent Pfand, *pignus*, et Batavi, *Pand*. Glossatori aqua hæsit ob varias lectiones quas eodem hoc loco codices exhibent : *pigneribus*, aut *pignoribus*. Arevalo posterior præplacuit.

(15) Stechal, Germani, Stiege, Steigen, Germ. et Batavi Steil, Angli, *Stickle*, *Steep*. In glossario Peziano habetur : Stechatemo, *Prærupto*. p. 546.

(16) *Terra*. Vereor ut Noster cæcutierit, nomen videns, ubi adverbium *solum;* interim ingens mihi suspicio est, quam candide explicare velim, corruptum esse Juvenci vers. IV. 68, ubi legitur :

Ast humilis *clarum* conscendet liber in æthra.

REDIMITUS [v. 116], Coronatus.
FASTUS [v. 56], Sublimitas.
ADFECTARE [v. 62], Amare.
OBTUTU [v. 89], Aspectu.
ALES [v. 81], Focal (1).
TÆDARUM [v. 201], Facolono (2).
BRUTUM [v. 220], Uunfruataz (3).

V. [Lib. II, IV.]

CATERVÆ [II, v. 737], Multitudo (4).
DUELLI [II, v. 622], Uuichaftemu (5).
DISJICIT [v. 624], Separat.
FURENS [v. 628], Irascens.
BUSTUM [v. 661], Grap (6).
DECOLOR [v. 685], Unkifaruer (7).
EFFERA [v. 710], Sæva crimini.
CONLUSTRAT [v. 718], Circuit.
COMINUS [v. 729], Rumor (8).
OBEX [v. 771], Unkifuari (9).
TONANS [v. 797], Regnans.
CULMIS [v. 801], Ritta (10).
SELECTA [v. 807], Electa (11).
AGGELLUS [v. 816], acharli (12).
VIROR [v. 818], Gruani (13).
IN VESTE LUGUBRI, In kare kiuuate (14).
JUBAR [IV, v. 1], Splendor.
ROGITANT [v. 2], Interrogant.
MUSSANTI [v. 24], Runentemu (15).
CONNUBIIS [v. 47], Kimahhidom (16).

EXPLICIT TOMI PRIMI PARS PRIOR.

Libens enim legerim, quod noster glossator ad oculos mihi videtur habuisse:

Ast humilis *solum* conscendet liber in æthra;

Nisi cum Arevalo malueris legere, id vero durum et insulsum: *clarum æthra*, per syncopen, pro *æthera clarum;* aut demum, quod erudito cuidam viro arrisit:

Ast humilis claram conscendit liber in æthram.

(1) Focal. *Lex salica* tit. VII. habet. Focla, *avis.* Ortfocla, *accipiter* ibid. Notker ps. XI. Fugeli, *passer.* Fling hara uf in Berg also Fugeli, *transmigra in montem, sicut passer.* Tritum apud Germanos omnes, ab Austriacis ad Batavos usque, Vogel, *avis;* immo ad ultimos Britannos quam simillima glossæ nostræ vox *focol,* quippe quæ pariter sonet *avis.* Hinc forsan dirimenda lis inter grammaticos ventilata multum; quorum aliis placuit, repugnante forsan metro, deducere *volucris* a *volvo* et *volutum;* aliis a *volando*, iisque addentibus repetendum esse *volo* ab ὅλω, æolice Fόλω; unde Fόλω, *volvo* et *volo;* iisdemque de fontibus haurienda *ales*, *ala*, *alea.* Pace eruditorum dicam: hæc forsan nihili sunt; nec alia omnium origo et radix quam glossa nostra vetus: *focal.* Certe apud græcos innotuere φωκίον *avis quædam* ex gloss. et φάψ, *columbæ genus.* An recte id contulerit Martinius cum σέβομαι, affirmante licet doctissimo Lennepio, non nemini forsan locus supererit dubitandi. Cf. Graff. III. 435.

(2) Facolono, casu genitivo. Aliud obliquum exhibet Otfrid. IV. 16, 32. Facolo, *facibus.* Mit Facolo managen, *cum facibus multis.* Rectus casus aut Facol, aut non longe diversus ab hodierno germanico et batavico Fackel. Cuique obvium φάω, unde φάκελος, φέγγος et σφάκελος. Si peregrino licet obiter excurrere in sanschretanam linguam, vox appellabitur quæ in primis dici potest indo-germanica, *pâvaka*, ignis. Cf. Graff. III. 443.

(3) Uunfruataz Kero c. 2. 7. Unfruater, *stultus.* Perperam in codice nostro glossa exstat *rutum,* sive exciderit prima littera, sive ex charactere saxonico mendum irrepserit; quin forsan *Brutæ,* ut legitur in Juvenci loco laud. rectius exprimeret teutonicum Uunfruataz; Cf. germ. Unfruchtbar et batav. *Onvruchtar.*

(4) *Multitudo.* Extra ordinem glossæ sequentes vagantur, videnturque paulo supra, ubi, *distractum, lubens*, reponendæ.

(5) Uuichaftemu, huc usque ferme ignotum. Otfridus habet Uuich, *castrum, arx,* II. 7, 96. Schilterus Gewiche, *bellum* interpretatur.

(6) Grap, exstat adhuc germanice, Grab; batav., *graf;* anglice, *grave:* deesse tamen Schilteriano thesauro videtur.

(7) Unkifaruer, german. Ungefärbt. batav., *ongeverfd.* Kero II. 25. Unkiuuareem *improbos;* Unkauuarer *improbus.* Glossæ Pezianæ legunt: Kauuari, *probitas.* Hinc confirmatur in Juvenco potius legendum *decolor,* seu *degener*, quam *discolor:* de hac enim lectione inter editores disceptatur.

(8) Rumor, glossæ Pez. Rum, *spatium.* Apud Otfrid. II. 1. 5. Rumo, idem sonat. Item IV. 5. 4. 5. Rumo, *procul,* nec tamen longiori intervallo, eodem ferme sensu ac batavicum *rumoer*, aut *verder*, et anglicum *further.* Cf. Graff. II. 508.

(9) Unkifuari, german. ungefähr; batav., *ongeveer? gevaar?*

(10) Ritta, et Schiltero et Pezio ignotum vocabulum. Anglice forsan, *reed;* idem certe ac batav. *Riet, Roede.* Cf. Graff. II. 476.

(11) *Sceleste,* pro *selecta* stolide scriptum in codice.

(12) Acharli. Kero. c. 7. Achre, *ager;* Germanic. Äckerlein; batav. *akker, akkerljin;* anglice *acre.* Cf. Graff. I. 135.

(13) Gruani, germanice Grün. Apud Batavos, *Groen*, *Gron;* Frisios, *Grin;* Anglos *greennes.* Cf. Graff. IV. 300.

(14) In karre kiuuate, german. in Trauergewand; batav. *in Treurgewaad;* anglice, *in care weeds.* Cf. Graff. IV. 465.

(15) Runentemu, Notker ps. XL. Runen, susurrare. Glossæ Pezianæ Runezanta, *mussitantes* p. 334. german. raunen. Anglice *rowning.* Cf. Graff. II. 526.

(16) Kimahhidom, Kero c. 18. Kimahcor, *conjungantur.* Kimahit, consors Gomahhon copulare. Graff. III. 443. german. Vermählung; angl. *match;* batavic. *gemaaldom?* (*gemaal*). Quam proxime attigimus γάμος, γαμέω.

Επιφωνηματα.

Prudenti, Probe, consilio servandus amicus;
Quem sero acquiris, sed cito perdis eum.

Miraris quod nullus amat te, Cæciliane,
Non quod amas nullum : dilige, carus eris.

Druse, comedisti quem misit Sylvius hircum :
Vel non est nasus, vel tibi nasus olet.

Multa mihi donas : vereor ne multa requiras;
Nolo mihi dones, aulice, si repetas.

Tarde vel sero vita decedere nil est :
Si bene discedas, Pindare, non nihil est.

Dum spolias servos, dum diripis omnia eorum;
Compede servitii, Lentule, solvis eos.
Paupertas servum tibi libertate coæquat.
Adsint divitiæ : tu dominaris eis.

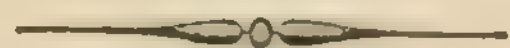
Spina recens et parva tibi, Sejane, putanda :
Dum rudis et parva est, culpa putanda tibi.
Firmat humi spinam robusta et plurima radix :
Mens assueta malo firmius hæret ei.

Godefridus S. Swithuni Winton.

SPICILEGIUM

SOLESMENSE

TOM. I.

PARS ALTERA.

COLLECTANEA QUÆDAM ANECDOTA.

SPICILEGIUM
SOLESMENSE.

SANCTUS VICTOR CAPUANUS

EPISCOPUS.

SCHOLIA VETERUM PATRUM

A VICTORE EPISCOPO CAPUÆ COLLECTA.

SYLLABUS AUCTORUM ET LIBRORUM QUOS VIDETUR VICTOR CAPUANUS DELIBASSE.

SANCTUS POLYCARPUS.	*Liber Responsorum.*
ORIGENES.	*Epistola ad Gobarum, de undecima.— Epistola ad sanctum Firmilianum cæsariensem. — Libri quatuor* Περὶ Φύσεων. — *Liber de Pascha.*
SANCTUS BASILIUS.	*Sermo de Dogmatibus. — Sermo super hæc : « Ignem veni mittere in terram. »*
DIODORUS TARSENSIS.	*Scholia in Exodum.*
SEVERIANUS GABALITANUS.	*Scholia variorum sermonum.*
SENIORES.	*Paradisi liber*, seu Ῥήματα γερόντων.

ARGUMENTA.

Sanctus POLYCARPUS, cuidam discipulo, ex more veterum, magistrum sciscitanti de hominis opificio, respondet in homine primigenio coaluisse, plasmante Deo, quatuor elementa; mulierem vero ex pulvere et costa in Ecclesiæ typum efformatam.

In ORIGENIS *Epistola ad Gobarum* agitur de mali initio. I. Obiter ostensa confusione peccanti homini suborta; II. causa peccati inde repetitur, quod mulier sibi ab homine creditum legis datæ arcanum Diabolo prodiderit; III. tum ex invidia Diaboli; demum ex hominis superbia. IV. In libro ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΝ Origenes videtur malum, saltem in Caini scelere, iterum expendisse. V. Pauciora e libro *de Pascha* Victor excipiens, his insinuat quale futurum nobis sit in cœlo pascha cum angelis. IV. *Firmiliano* Origenes suadet, ne cum Græcis præpropere de fide disputet.

Duo tantum e sancto BASILIO loca Victor sui juris fecit, unum de Beata virgine Maria, ubi luculenta interpretatione rubum exposuit incombustam; alterum est de hac hominum adoptione, qua merito singulis fas dicere sit : *cœlum es, et in cœlum ibis.*

DIODORO *Tarsensi* datur locus multus, nec tam bonæ

Ex codice olim sangermanensi n. 60, nunc in bibliotheca nuper regia parisiensi n. 838, asservato, sæculi plus minus decimi, titulum hunc præ se ferente : *Expositum Johannis Romanæ Ecclesiæ diaconi in Genesim.* Cf. infra pag. 278 ad calcem, ubi fusius idem codex describitur.

notæ interpreti impar aut amplior : tria quippe et viginti *scholia* ibidem exstant, verbis plerumque brevia, cuncta rerum conspicua ubertate et varietate. — I. *Primum* scholion orditur a Christo in rubo incombusta. — IIum. Hebræorum respicit morem in imponendis nominibus; — IIIum. Moysen memorat de pedibus calceos solventem. — IVum. Dei digitum ad Spiritum sanctum, Patri et Filio consubstantialem, symbolo refert celeberrimo. — V. Cur lepra in Moyse; — VI. curnam surdum mutumve Deus dicatur fecisse, ostenditur. — VII. Moyses et Christus similes a persecutoribus, a Pharaone ille, hic ab Herode, inter se conferuntur; — VIII. Moyses per sanguinem infantis ab angelo minitante evasit incolumis. — IXum. *Scholion* magorum detegit arcanam, Deo sic permittente, potentiam. — Xum. eximit mosaïcam virgam a qualibet magicæ incantationis suspicione. — XIum. Misericordiam Dei inducit cum indurantis se Pharaonis pertinacia colluctantem. — XIIum. Iter explicat Judæorum per devia maris Rubri littora. — XIIIum. Justo non esse legem indicit; — XIV. in aqua peccasse Ægyptios et luisse pœnas, mira justitia! — XV. Triplicis generis distinguitur lex, vel ad horam nempe, vel ad tempus, vel ad sæculum usque data; — XVI. Etsi vel etiam nunc manna alicubi delapsum inveniatur, in eo ingens remanet miraculum, quod singulo mane fuerit sexcentis millibus et amplius hominum, quin immo, vacante sabbato, iisdem duplo commeatu satis semper factum. — XVII. Hebræos fuisse constat, non servos, ut quidam ganniunt, contumaces, gentem vero religione, lingua, nomine constantem. — XVIII. Sculptilia cherubinea unde in tabernaculorum adytis advecta; — XIX. Undenam patrum iniquitates in filios Deus visitet; — XX. Aut quid sibi velit *videre voces*, enucleatur. — XXI. Ultima *scholia* paucis perstringunt cur ædificando templo non fuerit David idoneus; — XXII. Quid juris, *animam pro anima*. — XXIII, Quæ dona Deo placita, misericordia nempe et justitia.

Severiani Gabalitani *Sermones*, omnibus fere catenis internexi, ad hanc similiter syllogen accedunt ex quinque laciniis; *una* quarum creatio hominis ejus resurrectioni commode attexitur; *secunda* constringit spirationem Dei, Spiritum Sanctum, spiraculum vitæ; *tertia* adytum paradisi cherubineo quidem gladio occlusum, adaperto vero Christi latere, patefacit; *quarta* solvit quibus domi retinebatur Abrahæ fides, vincula; *quinta* uno verbo Trinitatem præclare confitetur.

Seniorum *verba*, pauciora quidem, sed eximiam de Josephi humilitate, nec usque adeo tritam, sententiolam tibi suppeditant.

Catenam suam ipse Victor noster, quasi sigillo fidei impresso, claudit, dum sanctus Patriarcha Jacob Terram nondum adeptam duodecim filiis distribuit, moriturus et exsul, fide vero possessor.

SANCTUS POLYCARPUS,

EX LIBRO RESPONSORUM INSCRIPTO,

INTERPRETE VICTORE CAPUANO.

I.

Formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terræ [Genes. II, 7]

Victor (1), episcopus Capuæ, in libro *Responsorum*, capitulo (2) vigesimo primo, secundum hebræam translationem.

Refert Scriptura divina, quod humanum corpus assumto Deus limo terræ plasmaverit; quo limo nomine (3), humectam voluit significari (4) substantiam. Ergo duo elementa evidenter ostendit, terræ simul et aquæ. Sed ex horum quibusdam qualitatibus reliquorum duorum introducitur intellectus, id est, aeris ex humore qui communis est ei, et aquæ; dehinc etiam ignis ex siccitate quæ ei terræque communiter inest.

II.

Quumque obdormisset, tulit unam de

(1) *Victor*. Inseritur fragmentum illud in cod. fol. 13, b. — (2) *Libro Responsorum*, *capit*. XXI. Meminisse lectorem antea monuimus in *Prolegom.* hunc ipsum esse librum, quem, teste uno codice, proh dolor! perdito, typis cura Feuardentii serius parato, idem hic Victor Capuanus transtulit de græco, tituloque inscripsit insigni : *Responsionum capitula sancti Polycarpi, smyrnensis episcopi*. Cæterum qui fiat ut codex noster habeat mendose *libro suo responsorum capitula*, actum est in nostris *Prolegom.* — (3) *Quo limo nomine*, appositionis casu, Latinis et Græcis familiari. — (4) *Significare substantiam* cod.

costis ejus, et replevit carnem pro ea, et ædificavit Dominus Deus costam. [Genes. II, 21].

Nos nascimur (1), quia ille ex alia natura producitur; mulier, ex costa jam hominis facti; nos autem, ex semine. Quare tria colliguntur esse principia hominum creandorum: pulvis, costa, et semen. Et causa lateris sui, id est, uxoris, Adam de paradiso projicitur. Et sacramento lateris Christi, de quo manavit sanguis martyrii et aqua baptismatis, Ecclesia recipit Paradisum.

ORIGENES

INTERPRETE VICTORE CAPUANO.

I.

Erant autem utrique nudi (2), *Adam scilicet et uxor ejus, et non erubescebant* [Genes. II, 25].

Victor, episcopus Capuæ, ex *epistola* ORIGENIS *ad Gobarum*, *de undecima* (3).

Notandum (4), quia ubi peccatum non est, neque confusio; mox enim ut sunt transgressi mandatum, eos sequuta confusio est. Unde sanctus Job, nullis confusus excessibus, nudus Diabolum superavit.

II.

Cur præcepit vobis Deus, ut non comederetis de omni liguo paradisi [Genes. III, 2]?

Victor, episcopus Capuæ, ex *epistola* ORIGENIS *ad Gobarum*, *de undecima*.

Non solum mulier serpentis interrogationi respondit, sed et mandati mysterium, quod Deus viro ejus Adæ dederat, publicavit adhuc. Mulier plasmata non fuerat, quando Deus Adæ legem hujus decreti constituit. Unde intelligitur ab Adam mulieri proditum fuisse hoc Dei mandatum; ideoque et Scriptura commonet dicens: *A conjuge tua te custodi* (5); et reliqua.

III.

Mulier quam dedisti mihi sociam, dedit mihi de ligno, et comedi [Genes. III, 12].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Epistola* ORIGENIS *ad Gobarum*, *de undecima*.

Pœnitudinis satisfactione relicta, mulierem culpa convertit. Rursus mulier transtulit in serpentem. Transgredientes ergo mandatum, facti [sunt] sub dominatione Diaboli; ut propterea morti subjecti, ac de paradiso expulsi, in laboriosam terræ sunt operam deputati. Odium felicitatis alienæ, unde nascitur (6), satis in promtu est. Amando enim quisque excellentiam suam, vel paribus invidet, quod ei coæquentur; vel inferioribus, ne sibi coæquentur; vel superioribus quod eis non coæquetur (7). Superbiendo igitur invidus, non invidendo quisque superbus est. Merito initium omnis peccati superbiam Scriptura definivit, dicens: *Initium omnis peccati superbia* (8).

(1) *Nos nascimur*. Exstat locus ille in cod. fol. 18, b. — (2) *Utrique nudus*, cod. — (3) *Deundecima*: in codice constanter uno verbo scribitur. Nec definiam utrum agatur de undecima ex pluribus ad eumdem Gobarum epistolis, quod quidem ægre credam, an de undecima ex quodam variarum Origenis epistolarum regesto; exstant porro ejusdem epistolæ quatuor tantum, quarum una duntaxat ex integro superstes. — (4) *Notandum*. Habentur hujus epistolæ primum et secundum fragmentum in cod. fol. 18, b; postremum vero in fol. 19, a. — (5) *Custodi*. Ex innumeris locis sacris de caute habenda muliere sive propria, sive aliena, vix unus mihi est quem clare respexisse Origines censeatur. — (6) *Qui unde noscitur*, sic codex. Implexa est ῥῆσις tota, ab initio quippe potius græca videtur, quam latina: hinc est quod hic locus astruitur κατὰ τὸ ὑπονοούμενον, ac si interpres legisset: εἰς ἀλλοτρίαν φθόνος εὐδαιμονίαν, ὅς ποθέν ἐστι, codex habet subinde: *satis in promptum est*. — (7) *Coæquentur*, ib. — (8) *Superbia*. Eccli. x. 15.

IV.

Si recte auferas, recte autem non dividis [Genes. IV, 7].

Victor, episcopus Capuæ, ex *libro tertio* ORIGENIS ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΝ (1).

Si naturæ fuerat perituræ, nihil habere poterat ex bona natura. Unde ergo ei inerat, quod Deo munera noverat offerenda? Quod enim recte obtulerit Deo, Scriptura testatur. Sed in hoc culpabilis demonstratur, quod non recte discreverit, quemadmodum debuisset offerre.

V.

Non relinquetis ex eo usque mane [Exod. XXXIV, 25].

Victor, episcopus Capuæ, ex ORIGENIS libro primo *de Pascha* (2) : hoc sensu ex græco translatum (3).

Sicut mysteria paschæ, quæ in Testamento veteri celebrantur, novi Testamenti necessaria in resurrectione non erunt; quod tempus *mane* significat, « in quo nihil relinquetur, » quod similia (4) nunc celebrare debeamus; et quod superaverit ex eo, igne comburetur.

Quæ sunt ex Origene, supra.

Per ignem, sæculo consummato, finientur et mysteria quæ nunc aguntur. Non enim angeli, quorum nobis, lectionibus eruditis (5), similitudo promissa demonstratur (6) in resurrectione, neque nos possemus talibus indigere, qui præsentem habemus Deum fontem omnium bonorum.

VI.

Vos tacebitis et Dominus pugnabit pro vobis [Exod. XIV, 14].

Victor, episcopus Capuæ, ex *epistola* ORIGENIS *ad Firmilianum* (7), *de his qui fugiant quæstiones* (8).

Exeuntes Hebræi de terra Ægypti, et arma bellica non habentes, ac præliorum certamina nescientes, terrore perculsi sunt, videntes armatos Ægyptios insequentes. Propterea dicit eis Moyses : *Vos tacebitis, et Deus pugnabit pro vobis.* Si nihil hæc scriptura significare voluisset, dici poterat : « Vos non pugnabitis, *et Deus pugnabit pro vobis.* » Quid ergo ad timorem belli pertinebat, ut diceret : *et vos tacebitis?* Nisi quia in filiis Israel non habentibus usum bellicum, designabantur fideles, qui in simplicis fidei soliditate firmati, et disputandi scientiam non habentes, sed regulam fidei in corde servantes, taciturnitate superant adversarios, expugnare nitentes recti dogmatis veritatem.

(1) *Libro tertio Origenis* ΠΕΡΙ ΦΥΣΕΩΝ. Alias dixi incompertum hactenus videri opus hujuscemodi inter Origeniana. Exstat pretiosum illud ingentis sane operis monimentum in nostri cod. fol. 24 b, inscribiturque : *ex libro tertio Origenis peri phiseon.*— (2) *De Pascha.* Ejusdem libri unicum exstat frustulum, insertum in fragmentis Anatolii Laodiceni de Cyclo paschali quæ post Bucherium (de doctrina temporum, p. 439). Gallandius edidit (Bibl. nova veter. patr. t. III p. 545). Satis miror eruditissimos Origenis editores sive pristinos, sive recentiores omnino omisisse hujus libri mentionem et pauca quæ exstant. Utrum autem eo titulo indigitentur Origenis libri duo *de Resurrectione*, an alii melioris notæ, hic non est inquirendi locus. — (3) *Translatum*, sic codex, quem iterum ἑλληνίζοντα forsan corrigere me piguit. Fragmentum sequens in cod. fol. 92, a, exaratur. — (4) *Quod similium nunc celebrare debemus* prima scriptura; eadem altera manus correxit, *debeamus*. — (5) *Angeli, lectionibus eruditi, quorum nobis*, cod. perverso ordine, ni fallor, et depravato textu. —(6) *Demonstrant* ibid. perperam, uti infra: *nos posse talibus. Possemus* supplendo, consuetum Victori scribendi morem nitimur assequi. — (7) *Ad Firmilianum.* Non desunt multa nonnullius pretii quæ aut illam elucidant epistolam, aut ab ea illustrantur; qua de re alias satis superque actum. — (8) *Quæstiones.* Excepimus insigne hoc fragmentum e cod. folio 75.

SANCTUS BASILIUS CÆSARIENSIS.

INTERPRETE, UT VIDETUR, VICTORE CAPUANO.

I.

Videbat quod rubus arderet, et non combureretur [Exod. III, 2].

Victor, episcopus Capuæ, ex *sermone sancti* BASILII (1) : *Ignem veni mittere in terram* (2).

Sicut rubus ardebat, et minime comburebatur, ita et Beata Maria nostrum pariens Salvatorem, nec ullum concupivit malum, nec corruptionis damna sustinuit (3).

II.

Simul rapiamur cum illis, in nubibus et in aere, Domino [I Thessalon. IV, 16].

Victor, episcopus Capuæ, ex *sermone sancti* BASILII, *de Dogmatibus* (4).

Rapiemur (5) in cœlum : si quæ terrena sunt, deponamus. Nam sicut prævaricatori Adæ dictum est : *terra es, et in terram ibis* (6), ita per gratiam Redemptoris baptismatis dicetur nobis : « Cœlum es, et in cœlum ibis ».

DIODORUS TARSENSIS

INTERPRETE VICTORE CAPUANO.

I.

Apparuitque ei Dominus in flamma ignis de medio rubi [Exod. III, 2].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI, *Tarsensis episcopi*, *in Exodo* (6).

Missurus Dominus in Ægyptum Moysen famulum, quæ superstitione nimis idololatriæ tenebatur, in rubo voluit apparere, in qua specie ligni gentes deorum suorum minime sculpere dicuntur imagines (7); in igne vero videri voluit (8), ut terror nunciaretur incredulis.

II.

Peperit filium quem vocavit Gersam, dicens : Advena fui in terra aliena. [Exod. II, 22].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *Tarsensis episcopi*, *in Exodo* (9).

(1) *Basilii.* Editis ejus operibus omnino deest sive inter genuina, sive inter dubia, homilia quæ hic laudatur.—(2) *Terram.* Quæ sequuntur idem dedit cod. fol. 73, a.—(3) *Sustinuit.* Tradidisse eadem vel vetustissimos interpretes præclare testatur S. Melito in libro nondum edito, quem Eusebius, Hieronymusque *Clavem* appellarunt : *Rubus*, inquit, *ut quidam putant*, SANCTÆ MARIÆ *virginis præfiguratio, eo quod quasi de humani corporis rubo Salvatorem tamquam rosam emiserit, aut quod vim divini fulgoris, sine sui adustione, protulerit. In Exodo : Apparuit*, ut supra. Hisce cum Ecclesia græca et latina haud absque lepore succinit vetus quidam, sub Chrysostomi nomine in catenis adductus : *Ergo, Rube, quam vidit Moyses in monte ardentem, et minime combustam*, VIRGO MARIA, *quæ genuisti, neque tamen corruptionem passa es.* Aloys. Lipom. *Caten.* in Ex. f. 44. col. 2.—(4) *De dogmatibus.* Qui sermo mihi novus, ignotusque videtur fuisse Basilianis editoribus. — (5) *Rapiemur*, hæc habentur in cod. cod. fol. 73, b.

(6) *Exodo.* Primus iste locus desumtus ex ejusd. cod. f. 73, a. — (7) *Dicuntur.* Sic enim Theodoretus ad hunc locum : *Non nulli dicunt, Deum in rubo apparuisse quod nemo Deum ex rubo scalpere posset ; neque enim a verosimili abest id quoque Judæos ausuros fuisse, si Deus in alia planta apparuisset.* Interrog. *in Exod.* VI. opp. t. I. p. 79. Edit. Paris. 1642.— (8) *Videre voluit.* ib. — (9) *Exodo* Fragmentum II. in cod. fol. 73, a.

Moris fuerat Hebræorum, ex causis præcedentibus aliquibus imponere nomina filiorum. Moyses vero, ut vir sanctus, suscepta sobole, refert gratias Deo; quod enim peregrinationis præteritæ recordatur, de filio intelligitur exsultare.

III.

Solve calceamentum de pedibus tuis; locus enim in quo tu stas, terra sancta est [Exod. III, 5].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* Diodori *in Exodo* (1).

Tradunt aliqui : prædicebantur (2) Moysi conjugis trahendæ secum a Deo impedimenta prohibita; unde eam Moyses cognoscitur ad socerum remisisse. Sed melius datur intelligi, hoc significari mandato, quod futurum erat, ut per legislatorem minime liceret, ut ne in sancta sanctorum cum calciamentis ex pellibus morticinorum (3) ingredi pontifex debuisset.

IV.

Fecerunt similiter malefici incantationibus suis, ut educerent scynifes, et non potuerunt [Exod. IX, 18].

Victor, episcopus Capuæ. Hunc locum Diodorus sic exponit, dicens (4) :

Quia scynifes animalia sunt omnino parvissima, quæ imitari minime incantatores potuerunt, dixerunt esse digitum Dei, pro parvissimis musculis minimam partem corporis appellantes; ut ostendatur exigui miraculi potentia fuisse devictos (5). Nos autem digitum Dei Spiritum Sanctum intelligimus (6), consubstantialem Patri et Filio (7), et per omnia æqualem, propter quod beatam ipsam Trinitatem, unum Deum catholica profitetur Ecclesia.

V.

Dixit Dominus : Mitte manum tuam in sinum tuum. Quam quum misisset, protulit leprosam. [Exod, IV, 6].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* Diodori *in Exodo* (8).

Cur electi a Deo leprosa manus efficitur, cujus passionis sic erat qualitas exsecranda, ut quicumque hoc vitio teneretur, a Dei sequestrari populo juberetur. Sed quoniam Moyses magnus in efficiendis erat miraculis futurus, ne gestorum magnitudine tolleretur (9), aut ut compateretur huic obnoxiis passioni (10), hoc videtur lepræ signo doceri, vel quia *justo lex posita non est* (11). Meminit enim in legalibus præceptis; propterea Moyses non poterat lepræ signo notari. Nam et ossa Joseph secum transtulit ex Ægypto, dum ex lege judicatur immundus, qui tetigerit mortuum. Sed quia *justo lex posita non est*, minime intra legis mandata constringitur : fortiora enim sunt licita pietatis (12).

(1) *Exodo.* Tertium excerptum e fol. 73, b. — — (2) *Prædicabatur* cod. — (3) *Morticinorum.* Medendum utcumque fuit codici laboranti : *pellibi morticinum.* Sic enim habet. Eadem Theodoretus accepit : « *Jam nunc eruditur qua ratione sacerdotes in tabernaculo Deo ministrent. Nudis enim pedibus ministeria divina peragebant et sacrificia.* Interrog. *in Exod.* VII. ib. — (4) *Dicens.* Scholion quartum in cod. fol. 78, a.—(5) *Devictus* ibid.—(6) *Spiritum Sanctum intelligimus.* Quod enim etiamnunc Ecclesia canit : *Dexteræ Dei tu digitus*, a primis rerum nostrarum incunabulis usque adeo recurrit, ut idipsum habeas apud sanctum Melitonem sæculi II auctorem, quem penes me habeo, Spicilegio Solesmensi jam paratum :

« *Digitus Domini, Spiritus Sanctus*, cujus operatione tabulæ legis in Exodo, inscriptæ referuntur. Et Evangelio : *Si ego in digito Dei ejicio dæmonia* (Luc. XI. 20) » Cf. Ambros. *In Luc.* liv. VII. opp. II. col. 1432, etc. Augustin, *de Trinitat.* lib. I. *opp.* t. VIII. 764, b, *quæst. in Luc.* XVII. t. III, col. 255. *Dicitur Spiritus Sanctus, digitus Dei* etc. — (7) *Consubstantialem Patri et Filio.* Luculentiora symboli Constantinopolitani verba, quam ut post illa quæ in *Proleg.* diximus, amplius illustrentur. — (8) *Exodo.* Scholion istud quintum exstat laud. cod. ejusdemque folii loco. — (9) *Tolleretur.* Nescio qua glossatoris oscitantia, in codicem irrepsit : *Magnitudine conlocetur tolleretur.*— (10) *Passioni.* Aliis, opinor, vitiis ibidem legitur : *Huic obnoxius passione*, et paulo post *docere, notare*, perpetua apicum mutatione.—(11) *Posita non est*, I Timoth. 1. 9. Excidit post hæc in codice littera una; habet enim : *eminit.* — (12) *Pietatis.* Iterum vexatus locus : *Fortiore enim sunt licita pietati.* Absolute dici videntur *licita*, et forsan addendum : *Legitimis* seu *legalibus*, quod sæpe Hilarius habet ; ut legatur : *Fortiora enim sunt legitimis licita pietatis officia.* Cæterum eadem fere regerit et explicat Theodoretus, cujus ad manum certo constat Nostrum devenisse : *Simul etiam ipsum legislatorem admonuit, ne elate de se sentiret, sed per leprosam manum naturæ suæ imbecillitatem agnosceret, ac memoria teneret.* Interrog. *in Exod.* X.

VI.

Quis fecit os homini, aut quis fabricatus est mutum et surdum, videntem et cæcum? Nonne ego [IV, 10]?

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo*(1).

Non harum passionum creator est Deus (2); sed quia factor est omnium naturarum, et consequens est eamdem naturam per accidentia aliqua hæc vitia posse suscipere (3), dicitur quod eas Deus faciat, propter quod naturæ proveniant (4), quam existere, Deo creante, non dubium est.

VII.

Revertere in Ægyptum; mortui sunt enim qui quærebant animam tuam [Exod. IV, 19].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo*.

Dominus noster in Moyse significabatur his verbis. Similia enim et Angelus protulit ad Joseph dicens : *Surge, et accipe puerum et matrem ejus, et vade in terram Israel : defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri* (5); et utroque testimonio pluralis numerus pro singulari refertur. Nam et ubi unus erat Herodes, et hic unus Pharao, cujus metu fugerat Moyses; qui tamen tamquam plures fuerant, designantur. Et sicut livor Herodis occidit infantes, ita invidia Pharaonis necavit parvulos Hebræorum.

VIII.

Quumque esset in itinere, occurrit ei Dominus, et volebat occidere eum [Exod. IV, 24].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo*.

Si ideo Dominus volebat occidere Moysen, aut ejus filium, quod incircumcisos (6) filios suos haberet, cur non utrosque filios, sed unum circumcidere voluit? Aut quomodo sentiatur pro hoc eum subiisse discrimen, dum in eremo qui nati fuerant, incircumcisi fuerint, et magis, ipsi terram repromissionis intrarent, quamvis postea circumcisi? Sed datur intelligi, ideo hunc Moysen incidisse in terrorem (7), quod jussioni Dei, qua dirigebatur in Ægyptum, inobediens exstitisset, dum se excusaret dicens : *Quis ego sum ut vadam ad Pharaonem* (8)? Et iterum : *non sum eloquens ab heri et nudius tertius* (9). Verumtamen occasionem propitiandi, per circumcisionem qua parserit (10), Deus dare dignatus est. Sicut et Balaam, per datam occasionem perterritæ asinæ, voluit parcere delinquenti (11).

IX.

Fecerunt etiam Magi per incantationes Ægyptias (12) *et arcana quædam similiter* [Exod. VII 11].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* Diodori *in Exodo* (13).

Putamus : Magi fantastica mirabilia faciebant; ergo et Moyses. Similiter enim et illi fecisse narrantur. At magis (14) Moyses veraciter operabatur : illi vero phantastice. Et signa quidem priora quæ fecerat Moyses, Magi imitari potuerunt, dum in sequenti-

(1) *Exodo*. Sextum scholion, folio cod. 78 verso. ibidem una septimum et octavum. — (2) *Creatus est Deus*, et deinde *factorem*, ib.; in græco forsan κτίστης et ποιητής. — (3) *Posset suscipere* ib. — (4) *Naturæ præveniant* diserte habet cod. et mendose. Græcus quidam quem nostrum esse suspicor Diodorum, eadem, sed brevius exhibet inserta *catenæ in Exod.* Aloysii Lippomani cura edit. Paris. 1550, et Lugdun. 1657. p. 82, b. Cf. Theodoret. Interrog. *in Exod.* XIV. — (5) *Pueri*. Matth. II. 20. — (6) *Incircumcisus filios*, cod. — (7) *Ideo hunc Moysen incidissem errorem*. cod. — (8) *Pharaonem*. Exod. III. 11. — (9) *Tertius*. Ib. VI. 11. — (10) *Parcerit*. Cod. recte dici non potest nisi *parserit* aut *pepercerit*. — (11) *Delinquenti*. Nota additum ab interprete, ut tollatur amphibologia ex indeclinabili *Balaam*. Hæc fusius exposita eidem Diodoro ascripsit Lippomanus, unaque congessit quæ hic et supra loco III° afferuntur. *Catena in Exod.* p. 83. b. — (12) *Ægyptiam* cod. correxi ex LXX et Vulgata. — (13) *Exodo*. Nonum scholion desumitur e cod. f. 79. — (14) *At magis*. Mirum in modum divexatur in codice locus totus ille, sic se habens : *Potamus magis fantastica mirabilia faciebant, ergo et Moyses; similiter enim et ille fecisse narrantur. An magis.* Sic, ordine perverso et textu, legitur infra : *Et ne potentiore arte prævaluissent Magi crederentur si Magi ab initio signorum nihil efficere potuissent.* Hæc Augustinus præclare elucidat *de Trinit.* lib. III. 7 et 8. Nec aliud Noster videtur dicere, nisi quæ græcus iterum quidam habet apud Lippomanum ad alium locum : *Magi itaque aquam, Dei permissu, commutarunt, ut omnibus notum fieret, quod ne illa quidem vi sua effecerant.*

bus defecissent; Dei providente, consilio ut signis levioribus primitus corriperentur Ægyptii, et ne si potentiore arte prævaluissent Magi, crederentur ab initio signorum nihil efficere potuisse. Sed quædam imitari permissi sunt, ut in his quæ efficere minime valuerunt, eorum error comprehenderetur, et appareret evictus.

X.

Dixit Dominus ad Moysen : Dic Aaron : extende manum tuam super fluvios. [Exod. VIII, 15].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo* (1).

Nunc per virgam, nunc manibus significabant (2); nisi solum virgæ fierent opera (3) miracula, sacris magicis consecrata eadam virga ab Ægyptis crederetur.

Σημειωτέον ὅτι οὐ πάντα τῇ ῥάβδῳ τερατουργεῖ Μωϋσῆς, ἀλλὰ καὶ χερσὶ καὶ λόγῳ, ἵνα μὴ τὴν ῥάβδον μαγικαῖς ἀπάταις τελεῖσθαι οἱ πολλοὶ νομίσωσι.

XI.

Ego indurabo cor Pharaonis [Exod. VII, 3. X, 1. XIV, 4].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo* (4).

Propitiationis Dei est magis, non sævitiæ, quod Pharaoni dicitur : *Indurabo*. Propter divitias enim bonitatis suæ volens Pharaonem ad pœnitentiam provocare, terret eum per intervalla signorum, et non vult mox interficere delinquentem; sed ille, abusus patientia Dei, contumacior inter pœnas efficitur. Et hoc, *indurabo cor ejus*, hoc est : patientia mea, qua ad pœnitudinem reservatur, male utitur, et fit durior dilato supplicio. Patientia igitur divina fit durior; solent enim et in famulo delinquente, si ei sæpius venia tribuatur, et pro indulgentia non emendet, culpabilia frequenter exigi. At [videtur] dici a Domino (5) : ego te culpabilem feci, qui distuli punire sæpius delinquentem. Et Deus hac significatione cor Pharaonis dicitur obdurasse. Verumtamen et ad salutem Deus utebatur hac patientia plurimorum, ne impios interimendo, velociter etiam qui conversuri fuerant, interirent. Nam per singula quæque mirabilia plurimos arbitramur Ægyptios fuisse conversos : legitur enim quia unus timuit verbum Domini de servis Pharaonis; *fecit confugere servos suos et jumenta in domo* (6). Et iterum : *Dixerunt servi Pharaonis ad eum : usque quo patiemur hoc scandalum? Dimitte homines ut sacrificent Domino suo* (7).

XII.

Non eos duxit Deus per viam terræ Philistiim, sed circumduxit per viam deserti [XIII, 17, 18].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo* (8).

Cur non per Glaphyram (9) compendioso itinere, sed per viam rubri Maris eos ire præcipit? Primo, ut quæ ibi sunt gesta, [quibus] oppressit Ægyptios (10), miracula minime præterirentur. Dehinc ne ritus Ægyptiorum, qui erant idololatriæ dediti, relinquentes, statim alios in Palæstina idololatriæ

(1) *In Exodo.* Cod. f. 80, a. E regione apposuimus græcum fontem, unde Noster sua hauserit. Allegantur autem in catenis sub Origenis nomine, et exstant in opp. edit. Bened. t. II. p. 121. — (2) *Significabant*, id est, portenta faciebant, ut uno verbo latino exprimeretur græcum : τερατουργεῖ. — (3) *Operæ.* Cod. et infra *consecrata.* — (4) *Exodo.* Cod. f. 87, b. — (5) *Frequenter exigat dici a Domino.* Sic aperto caractere et sphalmate codex, sed medela non ita quidem manifesta; quoad sententiam, cf. Irenæum *adv. Hæres.* lib. IV. c. 48 et Theodoret. Interrog. *in Exod.* XII. D. Thomam. I. 2. *quæst.* 79. art. 35. — (6) *Jumenta in domo* Exod. IX. 20. — (7) *Domino suo*, ib. X. 7. — (8) *Exodo.* Cod. f. 90. — (9) *Glaphyram.* Excussis quotquot habent Philo, Eusebius, Hieronymus, Isidorus, Beda, indices locorum, omnino me fugit ubinam gentium sit *Glaphyra.* Sed ecce mihi succurrit hæc de textu græco excidisse, ac si legendum : διὰ γλαφυρὰν [ὁδόν], id est, facili et amœna via, seu *compendioso itinere.* Γλαφυρὰ inscribuntur *explanationes* Cyrilli Alex. in Pentateuchum. — (10) *Gesta oppressit Ægyptus* cod. paulo infra, *relinquentis.*

mores offenderent. Sed intervalla sunt prolixioris temporis attributa, quibus proficiscentes per eremi vastitatem, desisterent a consuetudine sacrilega Ægyptiorum; veri Dei eruditi mandata, palæstinam provinciam obtinerent; velut patribus mortuis novellus populus, jam sub divina lege nutritus, terram promissionis intraret.

XIII.

Tulit quoque Moyses ossa Joseph secum [Exod. XIII, 19].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo* (1).

Dum quisquis mortuum tetigerit, dicatur in lege pollutus, quomodo Moyses defuncti cadaver exportatum? Quia justi pietas intra legem mandata [non] concluditur, vel quia hoc præceptum nondum fuerat promulgatum.

XIV.

Et involvit eos Dominus, id est Ægyptios, *in mediis fluctibus* [Exod. XIV, 27].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo*.

Admiranda ultio divinæ justitiæ! ut in aquis pœnas Ægyptii luerent, in quibus necaverunt filios Hebræorum.

XV.

Egrediatur populus, et tollant, ut tentem eum, utrum ambulet in lege mea [Exod. XVI, 4].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo* (2).

Legem hic dicit, quia populo illic largitus est manna, distribuit vero legis mandatum. Aliud ad breve spatium est temporis constitutum, ut manna; aliud ut plurimo tempore perduraret, ut circumcisio et illi sacrificiorum ritus; aliud quod jugiter voluit conservari, ut : *non adorabitis Deos alienos* (3).

XVI.

Ecce ego pluam vobis panes de cœlo [Exod. XVI, 4].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo*.

Cœlum istum aerem appellat, ut volucres cœli dicuntur, qui tamen (4) in hoc aere superferuntur. Manna itaque hoc modo de cœlo pluere dicitur. Sed inimici Legis nullum putant esse miraculum, quod usque hodie aliqua loca ferantur, in quibus inveniatur manna delapsum. Sed nihil eos hæc juvat inventio. Quid enim mirum, si usque ad unius cyathi capacitatem manna valeat inveniri? Illud vero evidens fulgebat divinæ virtutis miraculum, ut absque mulieribus et parvulis, sexcenta millia virorum sufficienter ac pariter vescerentur; sabbato autem, quia eos non licebat manna colligere, tantum pridie tribuebatur a Domino, quantum die sabbati otiosis sufficere potuisset, in quo, quum cæteris diebus manna plueretur, minime labebatur; quid evidentius hac potestate divina? ut quod pro fidei reverentia non dabatur, ante duplicaretur in munere (5). Sed quomodo, dicit aliquis, non de cœlo manabat, dum David quoque testatur : *panem angelorum manducavit homo* (6)? Sed hoc dictum puto, quod angelorum tribuebatur officio, ut quod per hujus sæculi vastitatem, tamquam in eremo veri Israelitæ, Christi vescimur corpore, quod manna munera figurabant. Verbum enim Dei, quod est Christus, cibus est angelorum, et id quod significabat, per hoc quod significabatur, panis dictus est angelorum (7).

XVII.

Totus autem mons Sina fumabat, eo quod descendisset Dominus super eum in ignem [Exod. XIX, 18].

(1) *Exodo*. Scholia hæc XIII et XIV. exstant cod. cod. f. 93, a. — (2) *Exodo*. Cod. habet scholia XV et XVI, fol. 98, a. — (3) *Alienos*. Exod. XXXIV, 14. — (4) *Quid tamen*, cod. Eadem ferme habet Theodoretus in *Interrog*. XXIX. *in Exod*. — (5) *Imminere*, cod. — (6) *Homo*. *Ps*. LXXVII. — (7) *Angelorum*. Eadem splendide illustravit Cyrillus Alexandrin. In Joann. lib. III. Sed *perspicuum esse arbitror non alium panem, neque aliud alimentum, præter Filium Dei, rationabilibus intellectualibusque substantiis propositum esse. Ipse igitur est manna verum, ipse, inquam, est panis de cœlo, qui omni rationali creaturæ a Deo patre præbetur.*

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo* (1).

Per ignem se adesse significat, ut inobedientes flammæ terreret indicium. Asserunt vero pagani Hebræos contumaces tyrannicum Ægyptiorum fugisse dominium (2). Sed eorum falsitas facile probatur quod et alius ritus Hebræorum fuisset, alia lingua vel aliis nominibus uterentur, quibus alterius eos nationis fuisse evidentius declaratur.

XVIII.

Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem [Exod. xx, 4].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo*.

Dum totius factura similitudinis prohibeatur a Deo, cur cherubim fieri in tabernaculo jubetur? In Ezechielis autem visione in qua quatuor animalia demonstrantur, unum ex ipsis cherubim similitudinem habere bovis refertur. Cur igitur in adytis tabernaculi talis similitudo permittitur? Traduntur Ægyptii bovem sacro obsequio coluisse; quod scientes Judæi, etiam ipsi prævaricantes, sibi vitulum conflaverunt. Et ideo sanxit providentia Dei, ut cherubim habens quasi faciem bovis, arcæ in qua erant lapideæ tabulæ, præberet obsequium; ut Judæi cognoscerent, non colendum quem videbant vile [arcæ] ex lignis (3) compositæ, et tabulis ex lapide formatis præbere servitium; sed illum semper intelligerent adorandum, cujus mysteriis fuisset bovis similitudo subjecta, quam putabant more Ægyptiorum sacrilego reverendum.

XIX.

Ego sum Dominus Deus tuus zelotes, visitans iniquitates patrum in filios in tertiam generationem.

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo* (4).

Si in tertiam et quartam generationem ulciscitur Deus, quomodo se ipse in millibus misericordiam facere posse testatur? Sed quia secundum leviticam generationem de Ægypto egressus est Israel, in quarta igitur hujus generis progenie (5) ultus Deus est in excessibus Judæorum. Is quartus autem levitici generis ordo hinc fuisse sic noscitur : Levi genuit Caath, Caath genuit Amram, Amram gennuit Aaron et Moysen. Aut certe in ipsis Ægyptiis vindicavit (6).

XX.

Cunctus autem populus videbat voces [Exod. xx, 18].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo* (7).

Visionis evidentior habetur cognitio, quam auditus; sicut potioris scientiæ est comprehensio intellectus, quam ea quæ ex sensu videndi concipitur. Et quia Judæi illas voces divinitus fieri manifestissime cognoscebant, non eas audisse, sed vidisse potius referuntur : eo quod per hunc sensum, ut diximus, evidentius quam per aures formatur agnitio. Hoc locutionis (8) modo et Esaias utitur. Nam quum in principio libri sui visionem asserat fuisse monstratam, verba retulit divino ore prolata.

XXI.

Altare de terra facietis mihi ; quod si lapideum feceritis, non ædificabitis illud de sectis lapidibus [Exod. xx, 24].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo*.

(1) *Exodo*. Habentur scholia XVII et XVIII. eodem cod. fol., 98 b. — (2) *Dominium*. Tentavi nequicquam aliter legere, recte distinguere, et perspicue intelligere codicem in quo video : *contumace* (vetus quidam correxit : *contumaciæ*) *tyranni de Ægyptiorum fugisse dominum*. — (3) *Ex lignis*. Omnem refugit sensum codicis scriptura : *videbant vitæ ex lignis compositæ*. — (4) *Exodo*, cod. f. 99, a, — (5) *Progenie*. Post hanc, alia vox interjecta est incommode ; videlicet expungenda; ad quid enim : *Progenie hebraicus ultus Deus?* — (6) *Vindicavit*. Cf. Theodoret. *Interrog. in Exod.* XL. — (7) *Exodo*. scholion istud, una cum duobus sequentibus, ibid. f. 101, b. — (8) *Locutionis*. Ambrosium forsan non latuere hæc Diodori scholia ; diserte siquidem, quasi ea respiciens, ait in *proœmio ad Lucam : Non congruit hæc elocutio, ut magis vox visa quam audita credatur. Neque enim videtur vox, sed auditur. Vox enim quid est nisi sonus qui non oculis cernitur, sed aure percipitur? Verum altissimo ingenio volens declarare Moyses, quia vox videtur Dei* (*interioris enim mentis videtur obtutu*), *ait :* Cunctus autem populus videbat voces.

Ferrum ab altaris opere prohibetur. Unde et David, quia multum sanguinis bellico gladio fuderat, templum ædificare a Domino prohibetur (1).

XXII.

Reddit animam pro anima [Exod. XXI, 23].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo*.

Diodorus asserit pro abortivo, non pro muliere dictum esse : *animam redde pro anima*. Exponit fortasse ideo pro abortivi anima fieri ultionem, quod figurato jam corpore anima tribuatur a Deo ; quam quæstionem beatus Augustinus, Hieronymo scribens de origine animæ, subtilissime perquisivit (2).

XXIII.

Non apparebit in conspectu meo vacuus [Exod. XXIII, 15].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia* DIODORI *in Exodo* (3).

Misericordiam et justitiam quisquis habuerit; qua oblatione (4) ditatus æstimabitur ante divinum stare conspectum, etiamsi desint illa munuscula quæ deferuntur ex more (5).

SEVERIANUS GABALITANUS,

INTERPRETE VICTORE CAPUANO.

I.

Et plasmavit Deus de pulvere terræ hominem [Genes. II, 7].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia Sermonum* SEVERIANI, *episcopi Gabalon* (6).

In ipso humanæ creaturæ naturæ principio, Legislator spem resurrectionis docuit esse credendam : ut dum in sepulchris pulverem videris defunctorum, non ex eo diffidas in resurrectione posse hominem reformari ; quem didicisti, ut alia habet translatio, ex ipso pulvere fuisse formatum (7). Unde in ipso mortis conditione reducitur, dicente David : *Et in pulverem mortis deduxisti me* (8). Et dum credas hoc factum, impossibile est modum facti comprehendere. Si ergo creaturæ genitura capi non potest, quis modum Creatoris agnoscat, vel quo est nasci dignatus ex Virgine. Excellentia quoque humanæ est consideranda naturæ, quam manu sua Deus fecisse nar-

(1) *Prohibetur*. Jam monuimus exstare in catena Lippomani loca quædam perpauca parallela, quorum unum cum hisce juvat conferre ; lector dijudicet utrum Victor noster genuina decurtaverit, an alius pseudo-diodorus παραφραστικῶς nostra protulerit : « *Ferro in mactandis hostiis, in cædendis lignis utebantur. Quid ergo prohibebat lapides ad exstruendum altare ferro cædi atque expoliri? Sed nimirum ratione qua et David prohibitus est ne templum exædificaret, propterea quod copiosum sanguinem in bello effuderat ; eadem ratione lapides ferro cædi prohibebat, hoc est, cædem ac sanguinis humani effusionem hoc exemplo vitandam, fugiendamque omnino docebat.* Catena in Exod. f. 442, a, edit. Lugdun. 1657. Cf. Theodoret. Interrog. in Exod. XLIV. — (2) *Perquæsivit*. Cf. August. epist. et *Quæst*. LXXX in *Exod*. His accensendus est Origenes, qui inter primos eadem interpretatus est in *Hom*. X. *super Exod*. Ipsi autem præivere LXX qui eumdem ac Noster sensum retulerunt. — (3) *Exodo*. Ultimum scholion inseritur in cod. fol. 102, a. — (4) *Quia oblatione*. cod. — (5) *Ex more*. Cf. Theodoret. Interrog. in Ex. LIII.

(6) *Gabalon*. Quasi ex græco Γαβαλῶν. Sed alias *Gabalonis*, et *Gabalonum*. Hoc primum e Severiani Sermonibus excerptum accepimus e cod. f. 13, b. — (7) *Formatum ;* variæ alludit lectioni tum LXX virali : *finxit hominem, pulverem de terra*, ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς ; tum Vulgatæ : *fecit hominem de limo terræ ;* tum forsan et ipsum respicit hebraïcum fontem, pressius quidem et emphatice habentem : *finxit hominem, pulverem terræ*.—(8) *Deduxisti me*, Ps. XXI. 13.

ratur; quum cuncta omnia verbi potestate creaverit. Et licet hoc sit manus Dei (1), quod Verbum (Filius enim his vocabulis designatur, per quem revera omnia facta subsistunt); tamen hæc differentis creationis relata privilegia dignitati humanæ substantiæ videtur ascribere.

II.

Et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ [Gen. II, 7].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia Sermonum* SEVERIANI, *episcopi Gabalonis* (2).

In spiratione Dei operatio Sancti Spiritus datur intelligi: ut, quemadmodum Pater cum Verbo suo cuncta fecisse cognoscitur in eo quod refertur, *Dixit Deus* (Verbo enim suo dicit; et sic (3), dicente Deo, Verbo suo facere intelligitur universa): sic et Spiritus Sanctus ut cooperator et creator pariter esse doceatur, dicitur : *Insufflavit Deus*, id est, Spiritu suo animam procreavit. *Inspiravit* igitur dictum est, ut creatorem quoque intelligas Spiritum Sanctum. *Emitte*, inquit, *Spiritum tuum, et creabuntur* (4). *Vitæ* vero *spiraculum*, humanæ vitæ cognosce spiritum procreatum, ne arbitreris animam, quod nefas atque profanum est, particulam existimare divinæ substantiæ, quam animam constat esse mutabilem, dum sit sancta Trinitas incommutabilis et incommutabiliter semper beata.

III.

Et collocavit ante paradisum voluptatis cherubim et flammeum gladium et versatilem [Genes. III, 24].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia Sermonum* [SEVERIANI, *episcopi*] *Gabalon*.

Introitu (5) paradisi ignei gladii rotatus ad tempus prohibet peccatores, quia ignea illa vertigo stare non poterat, nisi virtutis ei aliquid obviaret, cujus oppositione subsisteret. Ideo Christus lanceæ ictibus latus subjecit, ut ostenderet motus illius gladii, qui paradisi prohibebat accessus, sui lateri subjectione; quia vulnus lanceæ vibratæ sustinuit, sui sede pulsus (6), ut ejusdem lateris mysterio pateret janua paradisi, qui clausa fuerat culpa lateris, hoc est, uxoris Adam.

IV.

Egredere de terra tua [Genes. XII, 1].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia Sermonis* SEVERIANI, *episcopi Gabalon* (7).

In hoc præcepto concluditur, quod et domum relinqueret et parentes. Demissa enim patria, utique (8) demittebatur et domi; sed particulatim quid dereliquerit numeratur, et affectuum assidua commemoratione carnalium, quos relinquere jubebatur, et promissione alterius terræ quæ non evidenter nota fiebat, fides Abrahæ amplius probaretur.

V.

Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob [Exod. III, 6].

Victor, episcopus Capuæ, ex *Scholia Sermonum* SEVERIANI, *episcopi Gabalon* (9).

Oportebat in tribus patriarcharum principibus figuram sanctæ Trinitatis ostendi.

(1) *Manus Dei*, potius intelligenda operatio Dei, dum *Dexteram* peculiariter interpretari solent, *Filium Dei*. Hinc penes nos habet Melito : « *Manus Domini*, divina operatio, in propheta (Ps. LXXV) : *Nonne manus meæ fecerunt hæc omnia*. Dextera Domini id est, Filius, qui et supra in psalmo (Ps. CVIII. 16.) *Dextera Domini fecit virtutem* ». — (2) *Gabalonis*. Quæ sequuntur habes in cod. f. 14, a. — (3) *Et si dicente*. Cod. — (4) *Creabuntur*. Ps. CVIII. 30. — (5) *Introitum*. Cod. frequentissimo mendo. — (6) *Suis sede pulsus*, ib. — (7) *Gabalon*. In cod. ῥῆσις illa exstat fol. v° 42, a. — (8) *Utrique*, cod.; et mox, *qui dereliquerit numerantur*. — (9) *Gabalon*. Codex. f. 73, a.

ΡΗΜΑΤΑ ΓΕΡΟΝΤΩΝ

VERBA SENIORUM.

INTERPRETE VICTORE CAPUANO.

Vendiderunt Ismaelitis [Gen. XXXVII, 28].

Victor, episcopus Capuæ, ex *libro Paradisi* seu ῥήματα γερόντων (1).

Joseph non est a fratribus venumdatus, sed humilitas quam habebat eum vendidit; poterat enim emtoribus publicare se eorum a quibus vendebatur, esse germanum : qua contradictione a servitute poterat liberari. Sed tacuit humilitatis affectu, quo fraternam malitiam sustinuit patienter. Et ideo Deum illum exaltavit et Dominum Ægypti constituit.

SANCTUS VICTOR,

CAPUENSIS EPISCOPUS.

Non auferetur sceptrum de Juda [Gen., XLIX, 10].

VICTOR, *episcopus Capuæ* (2).

Fides admirabilis patriarcharum, in quibus tanta constantia credulitatis apparet, ex fidei promissione concepta, ut tamquam dominus terræ quam promiserat Deus, distribuerit portiones, quas nullo jure dominii possidebat. Judicabat enim tamquam de propria facultate, sola fide possessor.

(1) Ῥήματα γερόντων. Locus erit alibi nonnullus tangendi ista multiplicis argumenti ῥήματα. Velim ego tantummodo conferas quæ fusius hac de re præfari nobis contigit in dissertatione quadam de *Hagiographicis in prisca mediaque ætate fontibus*, ea vero procemii instar præfixa opusculo nostro nuperrimo *de Actis sanctorum Bollandianis* (*Etudes sur la collection des actes des saints*, etc., préf. p. LXXII et suiv.).

(2) *Capuæ.* Cod. fol. 66', recto. Verendum, fateor, ne librarius omiserit nomen auctoris e quo hæc Victor acceperit. Hinc est quod ea ultimo huic loco amandavimus, quasi victorianæ catenæ clausulam. Quæ subjicimus, subscriptionis instar, exstant ferme ad calcem sequentis sylloges, videnturque ab ipso Joanne diacono fuisse quasi temere aut minus vigilanter, felici tamen oscitantia, excerptis suis inserta; unde tantum non vituperandus corrector quidam vetus, qui sic ea tentavit abradere, ut quæ uncinis includuntur, vix evanidis divinentur delineamentis.

EXPLICIT.

[Ad calcem excerptorum scribebatur]

VICTOR FAMULUS CHRISTI [ET EJUS GRATIA EPISCOPUS] CAPUÆ.

JOANNES

ROMANÆ ECCLESIÆ DIACONUS.

POSTMODUM, UT QUIBUSDAM VIDETUR, SUMMUS PONTIFEX, NOMINE III.

EXPOSITUM IN HEPTATEUCHUM.

I.

EXPOSITUM IN GENESIM.

SYLLABUS AUCTORUM ET LIBRORUM,

SIMILI DIGESTUS ORDINE, IISDEMQUE TITULIS, QUIBUS IN CODICE SINGULI OCCURRUNT.

BEATUS AUGUSTINUS. *Contra adversarium legis et prophetarum*. Cod. fol. 1, a. 10, b. 16, a, b. 17, b. 40, b. *Contra inimicum legis et prophetæ*. 2, b.

Ad Simplicianum in lib. I. fol. 3 a, in libro II. Sub titulo XXIII (1). 9, b. *Contra Manichæos de Genesi, in libro I*. fol. 1, a. 11, b. 14, a. 18, a.

De Genesi ad litteram, in libro IX. XI. 18, a. 19, a. *In Exaemeron* (2). In libro VIII. 16, a.

In *quæstionibus de Genesi* 27, a. 46, a. titulo XVII, 61, b. XLVIII. 45, b. CIII. 61, a. CXVII. 60, b. CXXVII. 53, b. CXLIX. 61, b. CL. 60, b. CLXXIV. 62, a.

Contra Faustum manichæum, 3, b. In parte prima 9, b. 11,

Ex cod. codice Parisiensi, olim germanensi ex armario corbeiensi, inscripto primum n. 60, dein 858; titulus prima manu fol. 1° affixus est ille : *Expositum Johannis Romanæ Ecclesiæ diaconi in Genesim*. — Altera manus multo recentior, fol. 110 præscripsit : *tota hæc expositio collecta est ex Patribus et admodum præclara*. — Tertia manus pæne hodierna, vix sæculi XVII, in folliculo papyraceo addititio exaravit : *Expositio in Genesim, aliosque Pentateuchi libros et Judicum, egregie collecta ex Patribus, a Johanne, Romanæ Ecclesiæ diacono*. — De eodem nostro codice majores nostri Sangermanenses scripserunt ad Opp. S. Aug. t. v. Serm. CCCLXIII. «Excerptum ex hoc sermone prolixius exhibet Joannes, Romanæ Ecclesiæ diaconus, in suis collectaneis ad priores septem veteris Testamenti libros nondum vulgatis, quorum penes nos est ex bibliotheca Corbeiensi pervetustum exemplar, auctoris forsitan ætate, aut certe annis post nonum sæculum non multis descriptum.» Hucusque Sanmaurini, quo de testimonio cf. *Prolegom*. — Incipit : IN PRINCIPIO DEUS CREAVIT COELUM ET TERRAM. *In primo libro Augustinus contra adversarium legis et prophetarum*. «*Aut sic intelligendum est quod scriptum est* (Cf. Aug. opp. edit. Bened. lib. I, c. 2, tom. VIII, p. 613). Prima pars in Genesim ab initio codicis ad folia 70 explevit. Desinit ad Rufini *de Patriarcharum benedictionibus* excerptum, ubi hæc : *quod tota die in lege meditans ante non fecit*. EXPLICIT DE GENESI A PRINCIPIO.

(1) *Sub titulo* XXIII. Primus locus *ad Simplicianum* fol. 3 recto, ponitur, et exstat in edd. *Opp*. t. VIII, p. 102. Secundus, secus; designandus enim erat : *contra Faustum manichæum* lib. XXIV, cap. II, circa init. multa sane istiusmodi menda, forsan librario indiligentissimo ascribenda. — (2) *In Exaemeron*. Noli novum Augustini opus, aut quintam in Genesim exspectare expositionem : appellatur enim hic liber *de Genesi ad litteram* notissimus.

B. AUGUSTINUS. b. 28, a. parte XI. 28, b. parte XII. 29, a. titulo XII. 28, a. 33, a. 35, b. 47, b. 50, b. 56, b. 63, b. XVI. 35, b. 36, b. 37, a. 39, b. 40-43, a. XXI. 39, a. 46, b. 47, a. 51, a.

Confessionum laudantur libri XI, XII, XIII, 3, b.

In *expositione* Ps. XI. 28, b. XXXIX. 27, b. XL, 17, b. XLVI. 6, a, XLVII. 4, a. XLVIII. 19, b. LXXVII. 63, b. 65, a. LXXVIII. 55, b. LXXXII. 63, b.

In *sermonibus octavarum Paschæ* 4, b. 7, a. 9, a (1).

Ad Januarium de *Sacramento Paschæ*, in libro primo 7, a. in epistola secunda 12, b.

De Civitate Dei lib. XII. 7, a. 13, b. XIII. 14, a. 15, a. XIV. 19, a. 20, a. XV. 11, a. 20, b. 21, a. 22, a, b. 24, a. 25-27, b. 30-31, 39, a. XVII. 54, a. XXII. 11, a. 39, b. 40-43, a. 46, a. 48, a. 54, a. 61, a. 63 a.

De doctrina christiana lib. I. 9, b.

De natura boni 17, b.

De jejunio ad Casilinum 17, b.

Contra Julianum ad Valerium comitem 26 b.

In *expositione Joann.* hom. III. 33, a. XI. 33, a. 35, a. IX. 47, b.

Ad Vincentium 42, a.

In *libro quæstionum Exodi* titulo XVI 45, a.

In *libro ad Dardanum* 53 b.

Ad Eschium (2), *episcopum salonitanum, de fine sæculi* 56, a.

In *sermone de passione Domini* 56 b. (3).

In *libro de canticis Moysi* (4) 49, a.

HIERONYMUS PRESBYTER. In *libro* X *Esaiæ prophetæ* 1, b.

In *quæstionibus hebraicis* 3, b. 6, a. 34, a. 59, a. 85, a. titulo XXXV. 28, a, b. XLIX. 37, b. LIX. LXXIX. 39, a. CIII, CVII. 49, a. CXXII. 50, a. CXXV, 55, b. CLI. b. CXLVIII. 60, a.

Oceano, de hoc : unius uxoris virum, 3, b. 4, b. 11, a. 33, a. 34 a, b.

Ad Ageruliam, de Monogamia, 12, b.

In *libro hebraicorum locorum* 12, b, 13, a.

In *libro De frugi et de luxurioso*, 22, b. (5).

In *libro de hebræis nominibus* 41, a.

Ad papam Damasum (6). 24, a, 45, a. 54, b. 55, a, b.

In *libro* II *Amos prophetæ* 25, a. 48, a. Ibid. in libro II.

Ad Evangelium 43, b. 44, a.

(1) *In sermonibus octavarum.* Splendida sane hæc tria fragmenta, ex hoc uno codice sedulo exscripta et recognita ab editoribus Sanmaurinis, t. V, p. II, folio 1724. — (2) *Ad Eschium.* Legendum *ad Hesychium* Exstat epist. — (3) *De canticis Moysis.* Exstat in editis, idem ac *Sermo* CCCLXIII, cum codice nostro recognitus, t. V, part. II, p. 1534. — (4) *De passione Domini.* Infra publici facimus juris. — (5) *De luxorioso* cod. vid. infra hanc pericopen. — (6) *Damasum.* Quum Martianæus videtur codicem nostrum neglexisse, paulo diligentius quam cætera, Hieronymi loca contulimus, nonnullaque infra subjecimus. Quæ hic inscribuntur *ad papam Damasum* desumuntur ex epist. XXXVI. ed. Veron. t. I, p. 161-166. In *quæstionibus hebraicis* ab editis aut omnino titulorum ordo et numeri recedunt, aut plerumque desiderantur.

HIERONYMUS.	*Contra Helvidium* 44, b.
	In *libro Sophoniæ* 55, b. 48, b.
	Furiæ 83, b.
	Ad Julianum 53, b.
	In *libro Michæ prophetæ* 62, b.
HIPPOLYTUS MARTYR.	In *epistola ad Galatas*, libro I. 61, a. 54, b. (1).
EUCHERIUS.	In *quæstionibus Pentateuchi* inter alias sub titulo III. 4, b. IV. 9, a. 18, b. 19, a, b. XXIX. 28, a, 32, a, b.
ORIGINES	In *homilia Numerorum* V. 42, a. VIII. 18, b. IX, 30, a. XI. 42, a. XIX. 43, a, b. XX. 41, a. XXI. 131, a. XXII. 42, a. XXV. 63, a. 62, a. In *homilia* LXVIII (2). *Numerorum* 62, a.
	In *expositione epistolæ ad Romanos*, in lib. IX, 18, a, [vide infra VICTOR].
SANCTUS PETRUS EPISCOPUS ALEXANDRIÆ.	In *primo libro* (3) 9, b.
RUFINUS.	In *libro de fide Rufini* 10, a.
	In *benedictionibus patriarcharum*, 63 ad 70 fere continuo.
SANCTUS GREGORIUS.	In *sermone de nova Dominica* 11. a.
VICTOR CAPUÆ EPISCOPUS.	*In libro* [*S. Polycarpi*] *Responsorum*, capitulo XXI. 13, b. 15 a.
	Ex *Scholia sermonum Severi, episcopi Gabalon.* 13, b. 14, a. *Ex Scholia sermonum Gabalon* 19, b. *Severiani, episcopi Gabalonum* 42, a.
	Ex *libro* III *Origenis Peri physeon*, 24, b.
	In *libello suo reticulo*, vel *de Arca Noe*, 30, a.
	Ex *libro paradisi seu Remata geronton* 63, a.
	Sine auctoris, nec libri nomine 45, b. 61, a. 66, a.
SANCTUS JOANNES CONSTANTINOPOLITANUS EPISCOPUS.	*In undecimo libro de creatura mundi* 9, b. 14, b.
	De ascensu Domini, 19, 20.
PACATUS.	*Contra Purporium* liber I 15, a. *Pagatus contra Porphyrium* 48, b.
ULPIANUS.	*Libro ad edictum sexto*, *qui pro aliis ne postulent*, *titulo sexto*, apud Pacatum eod. folio.
DIDYMUS	In *libro II de fide* 16, a.
ANONYMUS.	In *quodam sermone anonymo* 62, b.

(1) *Hippolytus martyr*. Eadem sunt quæ apud Hieronymum in epistola ad Damasum, ib., p. 166. — (2) *Homilia* LXVIIII. Numero prorsus abnormi, legendum enim *homil.* XIX. Nam ea Origenis attente cum editis relegimus, quum utrumque e nostris Ruæum codex noster fugit. Cæterum vix nonnullæ sunt lectiones novæ magni faciendæ. Rufinianus textus constanter adducitur. — (3) *Libro*. Hæc et sequentia quotquot usque ad finem, edidimus sive infra, sive supra in *Victoris Capuani* collectaneis.

EXCERPTA EX PRÆCEDENTIBUS,

QUÆ HUC USQUE AUT MINUS RESTITUTA VIDENTUR AUT PENITUS DELITUISSE.

ARGUMENTA.

Pacatus, vetustissimum aggressus nominis christiani hostem Porphyrium, nonnullas ab eo in Genesim impactas cavillationes, de mulieris opificio et de Rebecca virgine dicta, ex quatuor brevioribus laciniis, quarum una Ulpiani est, diligenter videtur explosisse.

Origenes, habito gentium quodam censu, obiter insinuat ex crucis titulo Hebræorum linguam esse omnium antiquissimam.

In Origenem invectus S. Petrus Alexandrinus, semel, et iterum animas ante corpora præexstitisse negat.

S. Gregorii Nazianzeni adducitur perquam celebris sententia de regio hominis in mundum introitu, quæ sæpius inde post eum a multis est recantata.

Paucissima e Didymo Alexandrino de Sara laudantur.

Rufino diserte satis ascribitur liber huc usque dubius, *de Fide*, primus nempe, cujus duplex pericope longiuscula citatur, quarum *una* similitudinem Dei simul et imaginem in homine adversus Origenem colligit; *altera*, eumdem mortalem æque et immortalem natura distinguit.

Sanctum Joannem Chrysostomum vetus quidam interpres profert asserentem I. Quæ humanæ conditionis præcellentia, — II. Rerum futurarum fuisse typos Adam et Evam; — III. Cur anima, tanto corpori præstantior, posteriore loco condita; — IV. Naturam humanam a paradiso, arcente cherubim, exulare jussam, in *ascensa Domini*, super cherubim considere; — V. eadem stultitia hic redarguitur quam in Adamo carpsit Deus et quasi subsannavit.

Perpauca interpretatur Hieronymus: *Naid* nempe Caini sedem, juxta LXX; tum diluvii tempus; deinde hebdomadam ut habeatur in uxorem Rachel præstitutam.

Augustini ecce tibi prostat una tantum de Christo, qui ut leo dormit et resurgit, sententiola, sane nullo nomine negligenda.

Recentior prodit pæne ultimus Victor Capuanus, egregie disserens I. De arcæ numeris; — II. Quos ad annos Christi accommodat; — III. Idque confirmat a contrario Antichristi triennio; — IV. De nominibus justorum ob tres causas plerumque immutatis; — V. De Abrahæ fide; — VI. De Christo cum Judæo ad mortem usque et victoriam colluctante.

Claudit demum agmen anonymus concionator, subtili quadam indagatione scrutatus Rubeni et Judæ ad Jacob juramenta.

PACATUS.

I.

Et formavit Dominus Deus costam, quam acceperat ab Adam, in mulierem [Gen. II, 21].

Pacatus, *Contra Porphyrium* (1), liber primus.

Ecce mox quoque formata est, mulier appellatur (2).

II.

Virgo fuit; masculus autem non cognoverat eam [Gen. XXIV, 16].

Pacatus (3), *Contra Porphyrium*, liber I.

(1) *Purporium* codex, ex alio loco emendatus. Videndum in *Proleg.* quæ sive Pacatum nostrum, sive hunc Porphyrium respiciunt. Cod. fol. 15 recto.— (2) *Appellatur.* Sciscitanti forsan cuipiam quid Johanni Diacono causæ fuerit cur tantillam ῥῆσιν excitarit, non satis erit, vereor, ignotum auctorem ostendisse, ex hac una lacinia tandem redivivum; sed reponendus erit catenæ contextus, in quo Romanus Diaconus tria videtur simul in Origenistas tela vibravisse: unum ex Augustino, *de Civitate Dei*, lib. XIII; alterum de S. Polycarpi, ut opinor, *responsis*, quæ supra jam primum eduntur. His porro quum egregie probatum fuit neutiquam ullum præexstitisse Adamum, sive quoad animam, sive quoad corpus, ne jam multis acta agantur, uno Pacati verbo, ipsam mulierem mox fuisse formatam, nuncupatamque, absolvitur. Totus est doctissimus Diaconus sive in Manichæos, sive in Origenistas insequendos. Disce inde quanti faciendus sit continuus veterum catenarum tenor, et quam dolendum sit una integraque serie edi non posse eam quam Noster adornavit. — (3) *Pagatus* cod. Tria quæ sequuntur ἀποσπασμάτια eodem folio 48 verso decerpsi.

Abundabat dixisse : *Virgo autem fuit;* sed quia frequentius etiam virgines dictæ sunt mulieres, adjecit : *masculus autem non noverat illam.*

III.

Et post aliqua :

In Numeris, *omnem mulierem, quæ novit* (1) *concubitum masculi.* Ecce romana eloquentia hæc nomina præposteravit : ut apud Virgilium, de Pasiphae (2);

Virgo infelix, quæ te dementia cepit?

IV.

Et post aliqua (3) :

Et Ulpianus : liber *ad edictum sexto* (4), *qui pro aliis ne postulent*, titulo sexto (5), sic refert : « Invenimus apud veteres, mulieres appellatione etiam virginis contineri (6). »

ORIGENES.

Maledictus sit Canaan [Gen. ix, 25].

Origenes *in libro quarto* .... (7).

Gens israelitica de Jacob stirpe descendit; Ægyptii, de Mesraim; Assyrii, de Assur; Sidonii, de Sidone qui fuit primogenitus Chanaan; Hebræi ab illo qui vocatus est Heber. Et primam esse linguam titulus ille demonstrat a Pilato conscriptus (8).

(1) *Non novit.* Sic plane codex, et perperam, si fides adductæ lectioni sacræ Numeror. xxx, 17; nec ulla est quam sciam esse appellandam. — (2) *De Pasiphæa*, cod. Virgil. Eclog. vi. 47, cf. ibid. 52. Idem ille de Penthesilea cecinit, *Æneid.* 1. 497. « Audetque viris concurrere *virgo.* » At christianis scriptoribus peculiare est etiam viros cœlibe vita conspicuos hac voce latina, uti et græca παρθένος, commendare. Unde Paulinus, Pacati nostri forsan amicus, initio carminis xxii :

Concordes animæ casto sociantur amore,
Virgo puer Christi, Virgo puella Dei.

Præiverat vates quem dicere solent τὸν παρθένον θεολόγον, Apocal. xiv, 14. Οἳ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν· παρθένοι γάρ εἰσιν. — (3) *Et post aliqua.* Apud eumdem Pacatum eod. fol. cod. — (4) *Liber ad Edictum sexto.* Ex innumeris Ulpiani voluminibus fuere libri lxxxiii, *ad Edictum* inscripti; quorum vix supersunt cum hac linea, viginti aliæ; duo enim tantum libri tribus in locis ab auctore dubiæ auctoritatis, *Legum* nempe *mosaïcarum et romanarum collatore*, appellantur; scilicet liber viii, vel xviii sub titulo *si quadrupes* (Schilting. *Jurisprudent. vetus antejustinianea*, edit. Lips. 1737, p. 759). Hic jam locus sublestæ fidei. Duobus aliis locis citatur lib. xix, sub eodem titulo : *Si fatebitur* (ibid. p. 738 et 776). Ecce igitur quarta lacinia eaque authentica, libri VI, titulo vi : ecce ex tribus et octoginta libris ultima plagula, ab interitu post sexdecim sæcula vindicata! Cæterum edictum illud, alias dicitur *Prætoris*, quia a Salvio Juliano prætore præmissa Adriani epistola prolatum est; tantique pretii factum ut certatim in id exponendum jurisperiti convenerint : fuere enim Caii ad edictum libri xxxii, Julii vero Pauli libri lxxx; Ulpiani demum, uti dictum, tres et octoginta. Nonnullas ejusdem Ulpiani *ad edictum* lineas edidit Maïus. *Veter. scriptor. coll. nova*, t. I, p. 55, 69. — (5) *Titulo sexto.* Minus recte, quod Schultingius advertit, nonnullos asseverasse veterum jurisconsultorum libros in titulos ab ipsis distributos non fuisse, eamque distinctionem Aniano aut sequioris ævi collectoribus ascribendam, ex hoc loco sic confirmatur, ut ab incunabulis legalium disciplinarum ortam merito dixeris consuetudinem, quæ a jure civili in canonicum transiit, rescripta per certos quosdam titulos, verbis quibus incipiunt adjectis, designandi. — (6) *Contineri.* Quantula hæc sunt, scatent vitiis in codice, qui legit : *Appellatione etiam virgines continere.* Rectius forsan legendum *appelationem etiam virginis.* —

(7) *Quarto.* Suspensi hærebant viri docti ad hæc codicis sigla quibus Œdipo conjectore opus est : *pro in s c non* vel *pro m s c non.* Hic ille est unicus quem proponam libri titulum : neque enim ansa ulla datur vel *periarchon*, vel *stromaton* legendi. — (8) Cod. fol. 55, recto.

S. PETRUS,

ALEXANDRIÆ EPISCOPUS ET MARTYR.

Faciamus hominem ad imaginem nostram [Gen. I, 26].

Sanctus PETRUS ALEXANDRIÆ in *primo libro* (1), *Non præexstare animam*. Ut ex hoc clarum sit, quia non ex convento, vel ut præexistente altero, et ab alio loco conveniente, factus est. Si enim concursus erat, quanam ratione factum esse scriberetur?

Et post alia :

Itaque impossibile est ante corpora animas in cœlo peccasse, quæ omnino ante corpora minime exstabant.

Ἐκ τοῦ πρώτου λόγου περὶ τοῦ μηδὲ προυπάρχειν τὴν ψυχήν......

Ὡς ἐκ τούτου εὔδηλον εἶναι ὅτι οὐκ ἀπὸ συνόδου ὡς προόντος τινὸς ἑτέρου, καὶ ἀφ' ἑτέρου τόπου συνεληλυθότος γεγένηται. εἰ γὰρ σύνοδος ἦν, τίνος ἕνεκεν καὶ τὸ πεποιημένον ἀνεγράφη;

Καὶ μεθ' ἕτερα·

Ὥστε οὐκ ἐνδέχεται πρὸ σωμάτων ἐν οὐρανῷ ἁμαρτάνειν ψυχάς, μηδὲ ὅλως πρὸ σωμάτων ὑποστάσας.

SANCTUS GREGORIUS NAZIANZENUS.

INTERPRETE, UT VIDETUR, JOANNE DIACONO.

Plasmavit Deus hominem de limo terræ Gen., cap. II, 7].

Sanctus GREGORIUS, in sermone *De nova Dominica* (2).

Si autem ultimus homo ostensus est (3) et hic manu Dei atque imagine Dei honoratus, mirandum non est. Oportebat enim, velut regi, præparari ante quæ regni sunt (4), et ita introduci regem jam omnibus stipatum (5).

Καὶ ἔπλασεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς. Εἰς τὴν καίνην κυριακὴν λόγος μδ'.

Εἰ δὲ τελευταῖος ὁ ἄνθρωπος ἀνεδείχθη, καὶ ταῦτα χειρὶ θεοῦ καὶ εἰκόνι τετιμημένος, θαυμαστὸν οὐδέν. Ἔδει γὰρ ὥσπερ βασιλεῖ, προϋποστῆναι τὰ βασίλεια, καὶ οὕτως εἰσαχθῆναι τὸν βασιλέα πᾶσιν ἤδη δορυφορούμενον.

(1) *In primo libro.* Hæc cod. fol. 9, verso. S. Petrus martyr, nomine primus, auctor esse horum fragmentorum certo probatur ex epistola Justiniani imperatoris ad Mennam, qui græca nobis servavit (*Concil.* Labb. III, p. 508), et Procopii Gazæi *Commentar. in Genes.* cap. 3. quod latine tantum exstat ex interpret. Conr. Cluseri, Tiguri 1555. Inedita vetus versio nostra forsitan Marii Mercatoris est, e quo producta ejusdem S. Petri loca fuere in conc. Ephes. et Chalcedon. Cf. Labb. III. p. 508. IV. 286. Galland. *Bibl. nova vet. patr.* IV. 108. Routh. *Reliq. sacr.* III. p. 319. ed prior.

(2) *De nova Dominica.* Exstat locus in cod. fol. 11 a, et græcus textus in D. Theologi *Opp.* t. I, p. 857, quem e regione vetustissimæ hujus versionis, sisti eo minus piguit, quod vel post concinnam Billii interpretationem, ab erudito D. Clemencet recognitam, huic nostræ quam tum primum proferimus nec fidelitas egregia, nec veneranda vetustatis facies ac decus desideratur. — (3) *Ostensus est*, ἀνεδείχθη, minus belle Billius : *Creatus est.* — (4) Præparari ante *quæ regni sunt*, cod. de verbo ad verbum græca expressit : προϋποστῆναι τὰ βασίλεια. Billius aliter, vix quidem elegantius et exactius : « Construendum enim prius, tamquam Regi, *palatium* erat. » — (5) *Stipatum.* Eadem habes infra a sancto Joanne Chrysostomo παραφραστικῶς exposita, et alias post eos a multis regesta.

DIDYMUS ALEXANDRINUS.

Masculum et feminam fecit eos [Gen. I, 27]. Didymus in libro secundo *de Fide* (1). Hic substantiam significat : sed Abraham de Sarra dicens : *ita facta est mihi in mulierem* (2), affectionem quam habet ad eum nupta, significat, non substantiam (3).

TYRANNIUS RUFINUS,

PRESBYTER AQUILEIENSIS.

I.

Ex libro *de Fide* Rufini.

Dixit Deus faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [Gen. I, 26]. Et quum Moyses hoc ex persona Dei dixisset, ipse protinus adjecit, dicens : *Et fecit Deus hominem, ad imaginem fecit illum.* Utrumque Moyses, unum scilicet intelligens, tam imaginem dico, quam similitudinem (4) : Imagine nominata, similitudinem penitus reticuit ; alioquin si non ita esset, numquam postea dixisset Jacobus apostolus in epistola sua, quum doceret non debere uti lingua ad ministerium mali, hoc modo : *In ipsa benedicimus Domino et Patri, et in ipsa maledicimus hominibus, qui ad imaginem Dei facti sunt* (5).

II.

Item ubi supra.

Illos igitur primos homines, Adam dico et Evam, licet immortales secundum animam creatos esse dixerim, mortales secundum quemdam modum, id est, secundum corpus ; numquam tamen mortem gustassent, siquidem mandatum Dei servare voluissent (6), sicut beatus Enoch translatus, ut mortem penitus non videret. Quod autem mortales secundum corpus creati sunt, testis est Moyses, quum dicit : *Et plantavit Deus paradisum, et posuit ibi hominem quem plasmavit, et produxit Deus adhuc de terra omne lignum pulchrum ad visum, et bonum ad edendum, et lignum vitæ in medio paradisi.* Numquam lignum vitæ Deus in paradiso plantasset, siquidem Adam secundum carnem immortalis creatus fuisset. Rursus autem si Adam et Eva immortales essent secundum carnem, numquam audivissent a Deo : *Crescite et multiplicamini et implete terram* (7) ; nam qui manducare, et bibere, et coire, et crescere, et terram implere jussi sunt, hi penitus immortales esse non poterant (8).

(1) *Libro secundo de fide.* Unicum exstat ex uno codice nostro istud fragmentum totius deperditi operis, fol. 16, a. — (2) *In mulierem.* Gen. xx. 12. — (3) *Non substantiam*, eo sensu, si probe eum assequar divinando : facta quidem est affectio, non vero creata est eo ipso Sarræ persona, ut videatur revincere eos qui exinde factum esse Spiritum Sanctum dictitabant, quod scriptum sit : *factus est spiritus Domini super eum.*

(4) *Dico.* Multa quum congessit Diaconus Noster in Origenistas, videtur ex eo loco commentum damnare Origenis qui, Pelagio viam quasi sternens, similitudinem ab imagine distinguebat, et sic conditum hominem ad imaginem Dei fatebatur, ut tamen ipse sibi, virtutum merito, similitudinem compararet. Cf. apud Vallarsi, p. 594, not. et Origen. *homil. in Genes.* I. *Periarchon* III. *Comment. in epist. ad Rom.* — (5) *Facti sunt.* Jacob III, 9. — (6) *Voluissent.* Sirmondus, censoria virga a Corbeiensibus nonnullis tactus, in eos eo loci notavit impugnari Pelagium dicentem Adamo, sive peccaset, sive non peccasset, subeundam esse mortem, ac proinde perperam eumdem hujus libri a Corbeiensibus auctorem haberi. — (7) *Terram.* Gen. I. 18. — (8) *Poterant.* Hæc duo fragmenta habentur in cod. fol. 10 recto : tertium ex libro secundo infra reponitur.

SANCTUS JOANNES CHRYSOSTOMUS

EX VETERI ANECDOTA INTERPRETATIONE.

I.

Faciamus hominem [Gen. I, 26].

JOANNES, CONSTANTINOPOLITANUS EPISCOPUS, in XII libro *de Mundi creatura*.

Et non solum *faciamus*, sed et *ad imaginem nostram atque similitudinem*. Si autem ultimus homo, etc. (1).

II.

Et vidit Deus quod esset bonum et ait: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [ib.].

Ubi supra.

Quomodo ergo homo Adam et mulier, Eva vere facti sunt, et tamen in illis factis præfigurata sunt futura? Sic et cœlum, et terra, et omnia quæ in eis sunt, facta sunt a Domino, eo tamen ordine, ut in eis futura præfigurarentur (2).

III.

Et inspiravit in ejus faciem spiraculum vitæ [Gen. II, 7].

Sanctus JOANNES, CONSTANTINOPOLITANUS EPISCOPUS, in undecimo libro *de Creatura mundi* (3).

Dicit aliquis : cur, si anima honoratior est corpore, quod minus est prius est conditum, et tunc quod majus et excellentius est creatum (4). Non vides, carissime, quia et in creatura hoc idem factum est? Sicut enim cœlum et terra, et sol, et luna, et alia universa sunt condita (5), et post hæc omnia homo, qui horum omnium accepturus erat imperium; eodem utique modo et in ipsa conditione hominis primo corpus fingitur, et tunc pretiosior anima. Quomodo enim animalia irrationabilia servitio hominis

Καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς.

Ἐξ ὁμιλίας ιϐ'.

Ἀλλ' ἴσως εἴποι τις ἄν, καὶ τίνος ἕνεκεν εἰ τιμιώτερον ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος, τὸ ἔλαττον πρῶτον δημιουργεῖται, καὶ τότε τὸ μεῖζον καὶ ὑπερέχον; οὐχ ὁρᾷς, ἀγαπητὲ, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως τὸ αὐτὸ τοῦτο γέγονεν; ὥσπερ γὰρ οὐρανὸς, καὶ γῆ, καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐδημιουργήθη [καὶ τὰ ζῶα τὰ ἄλογα], καὶ μετὰ ταῦτα ἅπαντα ὁ ἄνθρωπος, ὁ τούτων ἁπάντων τὴν ἀρχὴν μέλλων ἐγχειρίζεσθαι. Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἐν αὐτῇ διαπλάσει τοῦ ἀνθρώπου πρότερον τὸ σῶμα παράγεται, καὶ τότε ἡ ψυχὴ, ἡ τιμιωτέρα. Ὃν γὰρ τρόπον τὰ ἄλογα τὰ πρὸς ὑπηρεσίαν μέλλοντα τῳ ἀνθρώπῳ εἶναι χρή-

(1) *Ultimus homo*. Noster eadem omnino ad cod. fol. 9, scribit quæ fol. 11, Nazianzeno merito jure dedit. Rescribere supersedemus; græca tamen Chrysostomi Nazianzenum nostrum illustraturi subjiciemus ex *homil.* VIII, *in Genes.* edit. Paris, rec. t. IV, p. 71.

Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν ὁ δημιουργούμενος, ὅτι τοσαύτης βουλῆς καὶ σκέψεως ἐδέησε τῷ δημιουργῷ πρὸς τὴν τούτου κατασκευήν; Μὴ ξενισθῇς, ἀγαπητέ. . . . Καὶ τίνος ἕνεκεν, φησὶν, εἰ τούτων ἁπάντων τιμιώτερον τυγχάνει, ὕστερον παρήχθη; Εἰκότως. Καθάπερ γὰρ βασιλέως μέλλοντος εἰς πόλιν εἰσελαύνειν, τοὺς δορυφόρους ἀνάγκη προηγεῖσθαι, καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας, ἵνα εὐτρεπισμένων τῶν βασιλείων, οὕτως ὁ βασιλεὺς εἰς τὰ βασίλεια παραγίνηται, κ. τ. λ. Hæc ultima sic vertit nuperus interpres, *ut bene adornata regia, rex in eam adveniat* ; malim ex loco Nazianzeni antea adducto paulo aliter cum vetere translatore eadem reddere : *ut bene instructis quæ regni sunt, sic ad regia rex admittatur.* — (2) *Præfigurarentur.* Videtur excerptor tetigisse leviter quæ in eodem loco paulo infra sequuntur : Ἀλλὰ τῷ προσχήματι τῶν ῥημάτων ἐνδείξασθαι ἡμῖν βούλεται τὴν ὑπερβάλλουσαν τιμὴν, κ. τ. λ. — (3) *De Creatura mundi.* Cod. fol. 14, b. Cf. opp. in Genes. hom. XIII. n. 3, d. t. IV, p. 122, edit. nov. c, d. — (4) *Est creatum.* Usque adeo vetus interpres verbo hæret, ut hic in textu græco eum legisse putem : καὶ ὑπερέχον ἐκτίσθη. — (5) *Sunt condita.* Ut excidisse supra in græco vocem facile conjecerim, sic vix dubitarem glossematis instar fuisse addita quæ Noster neglexit : καὶ τὰ ζῶα τὰ ἄλογα; interturbato si-

profutura, ante hominem creata sunt, ut paratum haberet ministerium ille qui horum potiturus erat obsequio. Ita et corpus ante animam conditur, ut quum juxta ineffabilem sapientiam ejus anima producitur, haberet quo modo propria opera per motum corporis demonstraret. *Et cætera.*

σιμα, πρὸ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργεῖται, ἵνα ἑτοίμην ἔχῃ τὴν ὑπηρεσίαν ὁ μέλλων τῆς τούτων χρείας ἀπολαύειν. Οὕτω καὶ πρὸ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα δημιουργεῖται, ἵνα ἐπειδὰν κατὰ τὴν ἀπόῤῥητον αὐτοῦ σοφίαν ἡ ψυχὴ παραχθῇ, ἔχῃ τὰς οἰκείας ἐνεργείας ἐπιδείκνυσθαι διὰ τῆς τοῦ σώματος κινήσεως.

IV.

Et collocavit ante paradisum voluptatis Cherubim [Gen. III, 24].

Sanctus JOANNES Constantinopolitanus *de ascensa Domini* (1).

Nos qui nec terra digni videbamur, hodie levati sumus in cœlum; et natura propter quam custodiebat paradisum Cherubim, hæc hodie supra Cherubim consedit.

Καὶ κατῴκισεν αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς. Καὶ ἔταξε τὰ Χερουβίμ.

Εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Ἀλλ' ἡμεῖς οἱ τῆς γῆς ἀνάξιοι φανέντες, τήμερον εἰς οὐρανοὺς ἀνήχθημεν..... καὶ ἡ φύσις, δι' ἣν ἐφύλαττε τὸν παράδεισον τὰ Χερουβὶμ, αὕτη ἐπάνω τῶν Χερουβὶμ κάθηται σήμερον.

V.

CONSTANTINOPOLI [TANI] JOANNIS in *evangelio Matthæi homilia XV* (2).

Exprobrans ac stultitiæ ejus insultans ait : *Ecce Adam factus est quasi unus e nobis !*

Ὅπερ οὖν καὶ ὁ Θεὸς ὀνειδίζων αὐτῷ, καὶ τὴν ἄνοιαν αὐτοῦ κοιμῳδῶν, ἔλεγε·

Ἰδοὺ Ἀδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν.

S. HIERONYMUS.

I.

Et Cain egressus a facie Dei habitavit in terra [Naid] (3).

HIERONYMUS in libro *de Frugi et Luxurioso* (4).

NAID (5) interpretatur *fluctuatio* (6). Quicumque a Deo recesserit, statim sæculi fluctibus quatitur.

II.

Sed erunt dies eorum centum viginti annorum (7).

HIERONYMUS in libro *Hebraicarum quæstionum* sub titulo XXXV (8).

Id est : dicit hoc tantum adjiciens, quia viso quod (9) pœnitentiam agere contemserint, noluit Deus tempus exspectare decretum, sed viginti an-

quidem ordine, videntur huc irrepsisse. — (1) *De ascensa Domini*. Cod. fol. 19 et 20, græce in opp. ed. t. II, p. 532, c. Recte ex omnium fere veterum liturgiarum occidentalium consuetudine inscriptus est titulus : *de ascensa Domini*. — (2) *Homilia* XV. Cod. fol. 206 græco, in Opp. t. VII, p. 214, c.

(3) *Naid*. Genes. IV, 16, tantum in LXX nomen hujus loci exstat. — (4) *De frugi et luxorioso* cod. Vel alio liber iste circumfertur nomine, vel omnino latet. Equidem eadem sententia reperitur in epist. Hier, XXI, ad Damasum, t. I, p. 73 n.8. — (5) *Naid*. Exstat illud brevissimum ἀποσπασμάτιον, fol. cod. 22, b. — (6) *Fluctuatio*. Consonat de verbo cum interpretatione data in lib. de situ et nominibus, suo loco. — (7) *Annos*. cod. Gen. VI. 3. — (8) *Titulo* XXXV, in cod. fol. 28 a, b. Hi titulorum numeri minime in editis exstant. — (9) *Viso, inquit*, in cod. Hæc ad nutum immutasse collector videtur : editi enim, allato textu sacro, statim habent : *hoc est, habebunt centum viginti annos ad agendam pœnitentiam*. Et post pauca : *quia vero pœnitentiam agere contemserint etc.*

norum spatiis amputatis, induxit diluvium anno centesimo agendæ[pœnitentiæ destinatum]ES (1).

III.

Imple hebdomadam dierum hujus copulæ et hanc quoque dabo tibi (2).

HIERONYMUS in libro *Hebraicarum quæstionum,* sub titulo CXXV.

Non igitur septem annos alios Rachel accepit uxorem, sed post dies septem nuptiarum uxoris primæ.

S. AUGUSTINUS HIPPONENSIS

EPISCOPUS.

Ascendisti, inquit; recumbens, dormisti sicut leo [Gen. XLIX, 9].

Per ascensionem, crucem; per recubitionem, capitis inclinationem; per dormitionem, mortem; per leonem significans potestatem (3).

S. VICTOR EPISCOPUS CAPUANUS.

EXCERPTUM E LIBELLO RETICULO, SEU DE ARCA NOE.

I.

Noe vir justus atque perfectus fuit in generationibus suis [Gen. VI, 9].

VICTOR, EPISCOPUS CAPUÆ, et in libello suo *Reticulo,* vel *de arca Noe* (4).

Longitudo arcæ trecentis cubitis extendi præcipitur; latitudo, quinquaginta; et altitudo, triginta (5), latus hujus longitudinis (6) decem et septem numeris constat; ita ut supersint undecim; id est, decem et septem [decies et] septies. Latitudinis lateris septenarius est numerus (7), altitudinis vero, quinarius. Ex altitudine, ab expletione quadrati, defecerunt quinque (8); in latitudine (9) vero, superest

(1) *Agendæ.* Additur in editis : *pœnitentiæ destinatum.* Operæ pretium esset annotare quibusnam, ut reor, siglis tironicis hæc duo verba omissa suppleantur. Dubium haud abesset legendum forsan *anno destinato* , nisi multi docuissent diluvium fuisse pessumdandis hominibus pœnitentiæ instar concessum. — (2) *Dabo tibi.* Hæc sive a vulgato textu, sive ab edito Hieronymo admodum non differunt ; multum vero recedunt a communi sententia quæ adeo et tot ab annis invaluit ut in ea jam institerit Josephus, *Antiquitat.* lib. I, 19. διελθούσης ἄλλης ἑπταετίας, τὴν Ῥαχήλαν παρέλαβεν. Locus Hieronymi in codice exstat, f. 55, b.

(3) *Potestatem.* Cod. fol. 63, verso. Unus est inter genuinos Augustini sermo de passione Domini, in Parasceve, e quo nullus dubitem quin hæc pauca desumantur ; sed adeo manca in editis videntur, ut religio mihi fuerit opportunam illa restituendi occasionem amittere. Sane solet Noster quæ adducit minuere ac decurtare : immo exemplum non dabitur quidquam se nullibi addidisse. Confidenter igitur dixero mutila esse quæ in editis ad hæc jacent : *per ascensionem, mortem, per leonem significans potestatem.* Alia eorumdem expositio fusior invenitur in sermon. CCXXIV. p. 182, B, c.

(4) *De arca Noe.* Cod. fol. 30, recto. — (5) *Triginta* Gen. XVI, 15. — (6) *Latus hujus longitudinis.* Singularis est et admodum pensanda, ut cætera liqueant, significatio huic ascripta voci *latus.* Sonat siquidem quod gallice dicimus *racine quarrée,* numerus nempe qui a se multiplicatus assurgit ad *quadratum,* sicut mox notare est. Nec ullibi gentium, ingenue dicam, istiusmodi sensum τοῦ *lateris* contigit expiscari. Deest in veteri Cangio ; in novo deest. — (7) *Numerus.* Sic intellige : numerus XVII, per se multiplicatus, additisque XI, dat CCC. Aliis signis $17 \times 17 + 11 = 300$. Nonnulla uncinis inclusa cuique contextum scrutanti, uti et mihi, videbuntur excidisse, aut subintelligi. — (8) *Quinque.* Si probe sensum perspicio, numerus V, expleto quadrato, additisque V, attingit XXX, aliter : $5 \times 5 + 5 = 30$. — (9) *In latitudine.* Cod. In textu

monas; a longitudinis latere relicti sunt (1) undecim. Omnis numerorum qui ex lateribus residui sunt, summa decem et septem numeris explicatur (2). Ex longitudinis enim latere relicti fuerant undecim; quinque ex altitudinis latere; et ex altitudinis latere, monas. Qui in unum collecti, faciunt decem et septem. Horum latus est quaternarius, monade remanente (3). Quare omnium laterum numeri sunt decem et septem, [septem], quinque, quatuor (4), (XVI, VII, V, IV). Excepta monade, fiunt simul latera permixta triginta et tres, et monas (5). Qui numerus ætatem Domini nostri Jesu Christi evidenter ostendit.

II.

Triginta enim annorum, sancto Luca insinuante, fluenta Jordanis baptizandus ingressus est (6); et tribus annis expletis vitæ semina salutifero præconio sparsit in populis quæ tempora (7) beatus Joannes evangelista per enumerata Paschæ solemnia videtur subtiliter indicare; nam juxta principium evangelii sui : *Prope*, inquit, *erat Pascha Judæorum, et ascendit Jesus Hierosolymam, et invenit in templo vendentes oves et boves* (8). Altero idem loco referens : *Erat*, inquit, *proximum Pascha, dies festus Judæorum, et ascenderunt multi Hierosolymam de illa regione* (9). Etiam passionis acta describit (10); ex quo duo anni festivitatum commemoratione paschalium noscuntur expleti; tertius in numero, in temporum vero ordine primus, in evangelicis gestis intelligitur; adimpletusque ante commemoratum primitus Pascha, in ejusdem evangelio refertur (11). Et hæc quidem Scripturis sanctis demonstrasse sufficiat, id est, tribus annis expletis, Christum prædicasse.

III.

Quod ex contrario quoque licebit animadvertere : siquidem tantum temporis expleti spatium Antichristus suæ præsumturus est sacrilegæ pravitati; qui, ut nomen iniqua sibi temeritate vindicabit, ita paris temporis quantitate (12)... seminabit errorem. Quare tempus baptizati Christi, tempori (13) prædicationis sociatum triginta trium annorum ostenditur (14), qui numerus ex lateribus mensurarum arcæ collectus est. Sed quia Christum, Deum verum quoque, veraciter confitemur, triginta et tribus monas jungenda est (15), quæ supra dicta latera supervadit, nec immerito monas divisim (16) scribitur : Est enim principium numerorum, et origo, et individua. Et quod est monas ad numerum, hoc locus imaginabiliter ad animal. In eo ergo quod principium et origo et individua, in hoc, imagine quadam, imaginem Dei cognoscimus. Rursus quia ipsum verbum Dei incarnatum fidei veritate cognoscimus, non extra hanc monadem invenimus : sed in ipsis numerorum lateribus reperimus eminentem (17).

paulisper arduo necesse est ut vel levissime variantes lectiones parca manu legantur. Porro si acrius intenderis, non te fugiet sensus. Nimirum $7 \times 7 + 1 = 50$. — (1) *A longitudinis latere electi sunt undecim omnem numerorum.* Salebris horridum et solœcismis scatentem locum, attento diligenter textu continuo, pro viribus emendavimus. — (2) *Explicatur*, et sub oculis sic ponitur : $11 + 5 + 1 = 17$. — (3) *Remanente*, quod clarius patere nequit : $4 \times 4 + 1 = 17$. — (4) *Quatuor*. Codex habet idem quod sequitur schema, lunulis inclusum, leviter ex textu corrigendum : pro XVI enim scribi debuit XVII. Iterum e schemate supplendus est textus, cui manifesto deest septem. Totam vero hujusce computi rationem codex ipse suadet sub uno et perspicuo schemate ostendere :

Ad longitudinem. . . . . $17 \times 17 + 11 = 300$.
Ad altitudinem. . . . . . $5 \times 5 + 5 = 30$.
Ad latitudinem. . . . . . $7 \times 7 + 1 = 50$.
Additis numeris tertiæ columnæ, seu residuis. . . . . $11 + 5 + 1 = 17$.
Et ultimi numeri latere deducto, seu radice . . . . . $4 \times 4 + 1 = 17$.
Summa fit omnium laterum : . $17 + 7 + 5 + 4 = 33$.

(5) *Et monada* cod. — (6) *Ingressus est.* Luc. III. 23. *Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta.* — (7) *Quæ tempore* cod. — (8) *Boves.* Joan. II. 13, 14. — (9) *Regione.* Permixtim adducuntur ejusdem VI, 4 et XI, 55. — (10) *Describit.* XIII et seqq. *Ante diem festum Paschæ.* — (11) *Referuntur* cod. — (12) Hiat loco vacuo codex, implendo forsan ex annorum Antichristi numero juxta Apocalyps. XII. 14 «per tempus et tempora et dimidium temporis». — (13) *Tempus*, cod. — (14) *Ostendit* ib. — (15) *Jungendus est qui* ib. — (16) *Divitias scribitur :* audaci mendo liberior paulo medela adhibenda est. — (17) *Sed in ipsis numerorum lateribus reperimus sed in ipsis*, cod. Sic eadem oberravit chorda nescio quis male sanus glossator.

Unde Apostolus *supereminentem scientiæ charitatem Christi* pronuntiat (1).

IV.

Nec ultra vocabitur nomen tuum Abram, sed appellaberis Abraham, quia patrem multarum gentium vocavi te [Gen. XVII, 5].

VICTOR, EPISCOPUS CAPUÆ (2).

Tam larga est gratia justificantis Dei, ut nec nomina sanctorum suorum vacare patiatur significatione virtutum. Quibuscumque enim justis vocabula commutantur, [aut] gratiæ jam beneficia collata noscuntur; sicut Jacob, post luctæ victoriam, Israel meruit appellari. Aut futura promittuntur; insigne autem [est] Abrahæ (3), qui immutationem nominis ex seminis exspectatione suscepit. Aut tempore præsenti tribuitur meritum, sicut a petra Petrus appellari promeruit. Dicit enim Apostolus : *Petra autem erat Christus* (4).

V.

Non pepercisti filio tuo dilecto propter me [Gen. XXII, 16].

VICTOR, EPISCOPUS CAPUÆ (5).

Abraham, fortis in fide, de Dei promissione non dubitat qui illam terram Dei dari præsumit, in qua spatium sepulchri sibi (6) postulans, et dato præmio, non haberet.

VI.

Ecce vir luctabatur cum eo [Gen. XXXII, 24].

VICTOR, EPISCOPUS CAPUÆ.

Hic vir significabat Dominum Jesum, cui nomen est *Oriens*, qui gladio sermonis evangelico (7), et signis atque virtutibus contra perfidiam Judaici populi dimicabat; et in eo vir iste prævaluisse refertur, quod ille propositus significabatur post mortem Christi valere (8).

ANONYMUS.

I.

Peccator ero in te, nisi reduxero eum tibi [Gen. XLIII, 9].

In quodam sermone Anonymo (9).

Jacob pater ipsorum sciens multo esse gravius quod promiserat Judas qui dixerat : *Peccator ero in te*, ab eo qui dixerat : *Occide filios meos*. Ruben quidem non credidit filium, tamquam qui leviorem elegerit pœnam; Judæ vero tradidit, sciens gravius esse quod elegerat. Ideo scriptum est : *Qui maledixerit Deum, ut peccatum sumat* (10). Et vero qui levius delinquit, ut morte moriatur.

(1) *Pronuntiat* Ephes. I, 19. — (2) *Capuæ*, cod. fol. 45, b. — (3) *Insigni autem Abrahæ*, cod. — (4) *Christus.* I Cor. X, 4. — (5) *Capuæ*, cod. fol. 61, a. — (6) *Sepulchri se postulans* ib. — (7) *Sermonis evangelii*, forsan. — (8) *Valere.* Ib. fol. 66, a.

(9) *Anonymo.* Cod. fol. 62, b. Quisquis ille est ἀνεπίγραφος, vetus sane, ex antehieronymiana qua utitur versione, reputandus. — (10) *Sumat*, Levitic. XXIV, 15.

II.

EXPOSITIO IN CÆTEROS HEPTATEUCHI LIBROS,

SYLLABUS AUCTORUM ET LIBRORUM SIMILI DIGESTUS ORDINE

IISDEMQUE TITULIS QUIBUS IN CODICE SINGULI OCCURRUNT.

IN EXODUM.

ORIGENES. *Homilia in Exodum* I. 70, a. 76, b. 80-83. II. 71, a, b. 72, a. III. 74, b. 75, a. IV, 75, b. VII. 96, a. IX. 100, b. XI. 97, a.

Homilia in Numer. V. 104, a. XIII. ib. XVI. 92, b. XX, 92, a.

BEATUS AUGUSTINUS. *Contra Faustum manichæum*, 72, b. 74, a. 82, b. 84-87, a. 94, a. 95', a, b. 96, a. 97, b. 101, a. 102, b. 103, a, b.

De Trinitate lib. II. 72, b. 77, b. 93, a, b. 94, a. 97, a, b.

In *Psalm.* XXXIII. 74, a. LXXIII. 74, b. 102, a. LXVII, 103, b. 103, a.

In *Epistol. de X plagis* (1) 75, b. In *sermone* 76, a, b. 77. a. b. 81, a, b. 100, a. In *libro*, 99, b.

Ad Januarium 77, a. 97, b. *De sacramento Paschæ epist.* II. 84, a.

Ad Maximinum 79, a.

In *libro quæstionum Exodi* tit. X. 79, a. XX. b. XXII, 80, a. XVII. 82, a, b. XXXVIII. 87, a.

De Doctrina christiana 83, a.

In *Cantici expositione* 94-95.

De Civitate Dei lib. I. 99, a.

Ex eodem codice, fol. 70, recto, ubi, post ea quæ supra attulimus : EXPLICIT DE GENESI A PRINCIPIO ; statim sequitur : INCIPIT IN EXODO LIBRO EXPOSITIO. JOSEPH AUTEM IN ÆGYPTO ERAT. *Quo mortuo et universis fratribus ejus, Origenis homilia prima in Exodo : Donec viveret Joseph* etc. (Orig. Opp. t. II, p. 131, col. 2). Inde decurrit expositio usque ad fol. 114 versum, ubi scriptum : EXPLICIT IN EXPOSITIONE EXODI. INCIPIT EXPOSITIO IN LEVITICUM. SANCTUS CYRILLUS *in expositione Levitici totum. In his iterum circumspice* (vide infra) tum fol. 128 recto. EXPLICIT IN LEVITICO EXPOSITIO. Cætera vix credam exstare integra, quum adeo jejune et perfunctorie tractentur. Eodem igitur fol. 128, recto : INCIPIT EXPOSITIO IN NUMERORUM : *Castra metabuntur filiorum Israel per gyro* (sic) *et tabernaculis fœderis ad orientem ; Judas figet* (sic) *tentoria per turmas exercitus sui et cætera. Origenis homilia quarta in Numerorum. «Qui per quatuor cœli partes.»* (Opp. t. IV, f. 140). Mox fol. 129 recto. ultima linea : EXPLICIT NUMERI EXPOSITIO. Et folio verso : INCIPIT DEUTERONOMII EXPOSITIO. *Precatusque sum dominum in tempore illo, dicens : Domine, Deus-tuam* Deuter. III, 24.). *Beatus Augustinus contra Faustum manich. Cur Moyses non introduxit.* Postremo, fol. 131, ad ultimam lineam : EXPLICIT DEUTERONOMIUM EXPOSITIO (SIC). INCIPIT IN EXPOSITIONE JOSUE BEN NUN. Hæc velim advertas, quibus excerpta tantum videntur designari *in expositione* desumpta. Demum, fol. 133 recto : EXPLICIT JOSUE EXPOSITIO. INCIPIT JUDICUM EXPOSITIO. *Posuit supra tempus capitis ejus clavum, percussumque malleo, defixit in cerebrum usque ad terram. Beatus Augustinus, contra Faustum manichæum, sub responsione* XII : *quid est illa mulier.* Et folio codicis ultimo : EXPLICIT IN JUDICUM.

(1) *Plagis.* Fragmentum hujus sermonis ab Eugipio exceperunt editores Augustiniani, et, quod mirandum satis, decem et quatuor loca in codice nostro, Eugippianis integriora, neglexerunt. Ea autem multo auctiora redintegravit edidilque e ditissimo armario Cassinensi, R. P. Frangipane, vir plurima doctrina commendandus et ad omnem litterarum laudem insignis.

(1) *In Exaemeron.* Vide not. supra, p. 278 — (2) *In Exodo.* Hæc Diodori et sequentia S. Basilio, Severianoque ascripta ad codicis fidem antea expressimus. Videsis, pag. 269 et 275.

IN NUMEROS.

Origenes.	*Homil.* iv. 128, a. tertia prima 128, b.
Hieronymus.	In *libro Sophoniæ* 122, b.
Beatus Augustinus.	*Contra Faustum manichæum* 188 b.
Eucherius.	In *Quæstionibus Pentateuchi* 129 a.

IN DEUTERONOMIUM.

Beatus Augustinus.	*Contra Faustum manichæum* 129, b. 130, a. 131, b.
Eucherius.	In *Quæstionibus Pentateuchi* 130, b.

IN JOSUE BEN NUN.

Hieronymus.	*Pipario* (leg. *Ripario*) presbytero 132, a.
Beatus Augustinus.	*Ad Januarium de sacramento epist.* ii. 132, a.
	Contra Faustum manichæum sub responsione xii. 132, a.
Beatus Ambrosius.	*De Officiis* lib. iii. 133, a.

IN JUDICES.

Beatus Augustinus.	*De Trinitate Dei* 135.
	Contra Faustum manichæum sub respons. xii. 133, a. 134.
	In *Exposit. Ps.* lxxi. 133, b. lxxx. 134, b.
Beatus Ambrosius.	In *libro de Spiritu Sancto* 133, a. 135, b.
Hieronymus.	*Ad Evangelium, de Melchisedech* 135, a.
	In *libro III Amos prophetæ* 135, a.
	In *libro Naum* ib.
	In *libro Habacuc* ib.

SELECTA PRÆCEDENTIUM COLLECTANEA

QUÆ NOVAM IN LUCEM ADDUCERE SATIUS VISUM EST.

ARGUMENTA.

I. Sanctus Clemens Romanus ordinandorum de Ecclesiæ consensu sacerdotum legem statuit.

II. Integratur Sancti Hilarii locus de Christi ad Moysen in rubo theophania;

III. Et Tichonii, de captivitatis Israel in Ægypto annis recte repetundis.

IV. Rufinus ex secundo libro *de Fide*, nostris exceptis, exstincto, semel et iterum adducitur, primum de Rubo, dein de Columna nubis et ignis pauca disputans.

V. Sancti Cyrilli Alexandrini *Glaphyra*, ubi de avicularum sacrificio, vetus interpres ignotus ad usus nostros transtulit.

VI. Tertia vice, nec ultimas acturus partes, prodit Victor noster Capuanus, multa et scite, ut solet, disserens de Paschalibus : 1° Cœli, solis, lunæque exposita œconomia (qua obiter patet portentosum fuisse solis in Passione Christi deliquium), 2° instituto cujusque anni circulo, 3° primoque mense juxta Ægyptiorum traditionem ad Hebræos traductam præfixo; 4° tum infra quos limites luna decima quarta, ideoque Pascha incidat necesse sit, digito ostendit; 5° miratus quam recte et sapienter conveniant paschalia festa in novi mensis plenilunio; 6° in orbis conditi anniversario; 7° hortatur ad spiritualiter agendum ea quæ typice Hebræi jussi sunt implere; 8° Sumere scilicet agnum anniculum et masculum; 9° denarii colere mysterium et quaternarii; 10° ter in itinere paschalia celebrare, ut ad terram promissam, Christum usque perveniant; 11° hinc investigare diligenter *decimam et quartam* lunam; 12° sumere deinde agni sanguinem in sacramento corporis et sanguinis Christi; 13° accingere renes, pedes induere calcibus.

14° Baculo insistere, edere festinanter; 15° Hanc esse religionem Phase, ut orto mense novarum frugum, populus unus per baptismatis gratiam innovetur, qui ex ubertate Spiritus, campis ad messem albescentibus, in corde puro et cœlo sereno pascha celebret in æternum. 16°. Pauca aliunde ejusdem accessere de Moysis uxore aliquandiu itineri ipsius ascita.

SANCTUS CLEMENS ROMANUS,

INTERPRETE FORSAN D. PAULINO NOLANO.

Fecit Moyses (1) *ut Dominus imperaverat, congregataque omni turba ante fores, ait: Iste est sermo quem jussit Dominus fieri, statimque obtulit Aaron et filios ejus* [Num. XVII].

In *epistola* SANCTI CLEMENTIS *ad Corinthios* (2).

Sciebat (3) Moyses, quod virga] Aaron floritura esset (4), sed ideo convocavit populum ut honorabilis Aaron inveniretur (5), et Deus glorificaretur a populis; ipse autem careret invidia... Hanc formam tenentes (6) apostoli (vel (7) successores ejus), quos eligebant, cum consensu totius Ecclesiæ ordinabant præpositos.

Τί δοκεῖτε, ἀγαπητοί; οὐ π[ροέγνω] Μωυσῆς τοῦτο μέλλειν [ἔσεσθαι;] μάλιστα ᾔδει· ἀλλ᾽ ἵνα μὴ ἀ[καταστα]σία γένηται ἐν τῷ Ἰσραήλ, οὕτ[ως ἐνό]ησεν, εἰς τὸ δοξασθῆναι τ[ὸ ὄνο]μα τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μόνου [Θεοῦ] (ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν). Καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν ἔγνωσαν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἔρις ἔσται ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν εἰληφότες τελείαν, κατέστησαν τοὺς προειρημένους, καὶ μεταξὺ ἐπινομὴν δεδώκασιν, ὅπως ἐὰν κοιμηθῶσιν, διαδέξωνται ἕτεροι δεδοκιμασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν... συνευδοκησάσης τῆς Ἐκκλησίας πάσης.

(1) *Fecit Moysen.* Hæc apostolicorum Patrum more, de sensu, non quoad verba appellantur: vix enim in toto Numerorum cap. XVII, singula reperire est. — (2) *Ad Corinthios.* Addendum, *prima;* collectoris usum quam brevius titulos exprimendi, eo minus quisque sanus incusabit, quod auctores designet Noster multo uberius quam cæteri istius modi commentatores: quinimmo magni, amabo, facias hoc Joannis nostri testimonium de S. Clemente, utpote romanum et forsan pontificium; excipiasque gratanter veteris interpretationis Paulino Nolano, ut conjici lubet ascribendæ laciniam prorsus unicam; cf. *Prolegomena.* In codice exstat fol. 111, b. — (3) *Sciebat.* Singula verba, ut colligenda quam diligenter, sic numquam pensanda satis: incidunt enim in locum pene desperatum in textu græco, vulneribus adeo confossum, ut pro virili quisque editor mederi sategerit. Attento igitur hoc primo verbo *sciebat,* exploratum pæne mihi est bonam esse Cotelerii lectionem, hic ἐνόησεν inserentis, ubi Junius aliique ἐποίησεν. — (4) *Floritura erat.* Raro exemplo habes paradigma, quod involvit inusitatum *floritum,* quo de in lexicis altum silentium. — (5) *Ut honorabilis Aaron inveniretur.* Horum in græco nec vola nec vestigium: neque non excitatur mihi suspicio, vel loco doxologiæ, quæ glossema sapit, alia exstitisse primitus latinis nostris respondentia, vel re vera, uti conjeci, esse hanc versionem a Paulino adornatam, de qua ipse candide ait non valuisse se intelligere verba aut exprimere, nec nisi opinata, sensu potius apprehenso, transtulisse. — (6) *Hanc formam tenentes apostoli.* Sive Paulino, sive Joanni diacono grates agere est propter asservatam *hanc formam.* Hinc enim solvitur lis diu et acriter a viris doctis agitata, ob vocem græcam ἐπινομήν, quæ, uti prorsus insolens, negotii multum multis facessivit. Alii siquidem legebant ἀπονομήν; alii, ἐπιλογήν; alii ἐπιταγήν; alii demum ἐπιμονήν. Nec minor in ejus interpretatione dissensus: hi reddebant *ordinem præscriptum;* isti, *præscriptas officiorum vices;* illi, *præceptum* aut *formam.* Ut ut sit, ultima stante sententia, *forma* esto genuinus sensus, sitque illa vox græca primigenia, quæ ad hanc significationem magis accesserit. — (7) *Vel:* istud insititium est, aut paulo liberius interpres nodum per paraphrasin explicuit; quem ut solveret Davisius, in his οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν, aut legendum putavit εὖ μὲν, aut prorsus delendum ἡμῶν. Erit forsan qui conjiciet collectorem legisse: Ὁ ἀπόστολός τε καὶ ἡμεῖς, ac transtulisse latiori modo: *apostolus vel successores ejus,* Petrum intendens ac primos ipsius διαδόχους, nempe Linum, Cletum, Clementem. Quid plura? Clemens a Petro quartus potuit scribere, interpresque adamussim legere: *vel successores ejus.*

SANCTUS HILARIUS

PICTAVIENSIS.

Apparuit Dominus Moysi in flamma ignis de medio rubi [Exod. III, 1].

Sancti Hilarii *de Fide* (1), *libro quinto.*

Vidit Moyses (2) ignem in rubo sine concrematione rubi, ut contuens Deum audiat (3); et nomen interrogavit, et naturam cognovit. Neque enim hæc de Deo, nisi per Deum cognosci potuissent (4). Loquendum itaque (5) non aliter de Deo est, quam ut ipse de se loquutus est (6). Habes ergo (7) dispensationem in angelo, quia in angelo officium est, non natura; habes in naturæ nomine Deum, quia angelus (8) Dei, Deus est. Sed forte non verus est (9) Deus Abrahæ, Isaac, et Jacob! et ne (10) adoptivi nominis fureris occasionem, loquitur ad Moysen Deus ille qui est. Cœptus ergo (11) ab angelo Dei sermo est, ut sacramentum intelligatur humanæ salutis in filio, id est, Deus (12) Abrahæ est, ut ei naturæ suæ nomen sit. Mittit deinde [ad] Israel Qui est (14), ut vere intelligatur Deus esse, quod Deus est (15).

TICHONIUS AFER.

Habitatio autem filiorum Israel, qua manseruntin Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum [Exod. XII, 40].

Tichonius, *Regularum.*

Dictum est (16) Abrahæ : *peregrinum erit semen tuum in terra non sua, et dominabun-*

(1) *De fide.* Videre est apud doctissimum D. Custantium quam multa huic titulo faveant, præ vulgata eorumdem librorum inscriptione, nempe *de Trinitate* (Hilar. *opp.* edit. Paris, 755, 757). Inter allata testimonia diligentem, si quis umquam, editorem minime fugit Hilarii opus fuisse eodem nomine nuncupatum « *a Joanne Diacono*, *commentario nondum vulgato in Pentateuchum.*» At minus placet quod locum ipsum a Johanne citatum nec expresse indicaverit, nec cum edendo textu contulerit. Næ, male feriatus erit quisquis, dum hæc perpauca multis ejusdem Hilarii κειμηλίοις datis accenseam, recocta me porrigere incusaverit. Exstant in cod. fol. 72, b et 73, a. Et in editis p. 866, b, c, d, num. 21 et 22. — (2) *Vidit Moyses*, desunt duo verba in editis, quæ alio textus tenore legunt: *Ignem in rubo... contuens.* — (3) *Ut contuens, Deum audiat.* Vividior hæc scriptura, Hilarioque longe aptior, quam frigida editorum lectio : *ignem in rubo... contuens, Deum audivit.* Hic revocanda quæ supra Diodorus egregie de voce Dei *per visum* commentatus est, cf. p. 276. — (4) *Cognita esse potuissent*, edit. — (5) *Ergo* ibid. — (6) *Loquutus est.* Vix arrident quæ adduntur in editis : « Ut ipse *ad intelligentiam nostram* de se loquutus est.» — (7) *Ergo* deest in editis ; eo enim supplentur quæ hic exstant et forsan e codice nostro, utpote sensui necessaria, ista exciderunt : *Angelus Dei est, qui in igne de rubo apparuit. Et de rubo in igne Deus loquitur.* — (8) *Qui angelus Dei* cod. — (9) *Sed forte non verus est.* Hercle malim hujuscemodi εἰρωνείαν, quam quæ habent editi, trito interrogantium more: *Numquid non verus Deus est?* — (10) *Et ne :* rursus omissa hic nonnulla : *Horum enim angelus de rubo loquens, Deus in æternum est.* — (11) *Ergo.* Sic Noster solet supplere prætermissa, quem piguit verba Scripturæ sacræ pluries ante data reddere. — (12) *In filio : idem Deus*, edit. — (13) *Abrahæ*, non desunt in editis quæ addi solent, *et Deus Isaac*, *et Deus Jacob est.* — (14) *Ad Israel Deus qui est,* edit. — (15) *Ut vere intelligeretur esse quod Deus est*, edit. Quænam lectio probanda magis, mihi ambiguum. Hæc ad minutias usque cum editis eo maxime nomine contuli, quod inde quæ ratio et indoles collectoris nostri fuerit in attexenda catena sua, clarius perspiceretur. —

(16) *Dictum est.* Cod. fol. 93 et 94. Contulimus cum optima omnium editione Gallandi scilicet in *Bibl. nova veter. Patr.* t. VIII, p. 121, a, b, c. An frustraneo labore, alienove loco, benevolus lector dijudicet.

tur eorum, et affligent annos CCCC (1). Exodo autem, Scriptura dicit : CCCC et XXX annos fuisse Israel in Ægyptum. Quærendum ergo est ex quo tempore : quod invenire facile. Dicit enim Scriptura non servisse populum, nisi post mortem Joseph : quod si tunc cœpit servire populus, ex CCCC et XXX annis (2) quibus in Ægypto moratus est, deducimus septuaginta annos (3) regni Joseph (regnavit autem a quadragesimo anno (4) usque in centesimo decimo); et erunt reliqui servitutis anni CCCLX (5), quos Deus dixit CCCC. Si autem omni tempore peregrinationis suæ servivit, plus est quam Deus dixit. Si ex morte Joseph, minus est. Quo manifestatum est (6) centum a toto partem esse. Nam post CCC annos, pars aliorum, centum anni sunt. Propterea dixit, quadringentos annos. Sic in omni summa (7) temporis, ut puta post novem dies, prima hora decimi diei est (8); aut post novem menses, primus dies (9) mensis est. Sicut scriptum est : *in utero matris figuratus sum. Caro decem mensium coagulatus sum in sanguine* (10). Sicut enim (11) in prima parte cujusquam temporis totum tempus (12), ita et novissima hora (13) totus dies est.

TYRANNIUS RUFINUS.

I.

Apparuit Dominus Moysi in rubo in flamma [Exod. III, 1].

RUFINI *de Fide* libro secundo (14).

Moysi, in rubo, in flamma ignis, Deus apparuit, ut lumen credentibus, judicium incredulis indicaret; quia Christus credentibus salus, non credentibus pœna. *Aliis enim*, ut Apostolus dixit, *odor vitæ in vitam; aliis odor mortis in mortem* (15).

II.

RUFINUS in libro secundo *de Fide* (16).

Populus Israel in columna nubis per diem, et per noctem in columna ignis (17) : quia dux itineris præcedebat; ut baptismi gratiam per nubem, et dona Sancti Spiritus per ignem ostenderet; quia apostolus Paulus in nube patres baptizatos scripsit (18), et Spiritum sicut ignem esse apostolorum Acta declarant (19).

(1) *Annos* CCCC. Genes. XV, 13. — (2) *Et quingenti triginta annis ex quibus.* Incipit editorum labescere sensus. — (3) *Octoginta annos* editi quorum crescit una et numerus et error. — (4) *A triginta annis*, ibid. — (5) *Erunt reliqui servitutis Israel* CCCXXX *anni* edit. Susque deque tota vertitur hæc computatio. Quod advertens pro sua solertia Gallandius, ait : *Immo quadringentis et* 30, *ut reliqui fiant, demptis* 80, *anni* 350. Nec istud stare potest cum dato supra in editis numero 530. Sed irrepsit error centum annorum, inscio forsan Gallandio, qui aperte intendit legere 430; ex his enim demptis 80 annis, remanent reliqui 350. Sed præstat lectio nostra, qua ex annis 430 deducantur 70, remaneantque 360; inde enim facilior evadit Tichonii regula, qua pars major pro toto sumitur; dicanturque a Deo 400, anni pro 60, uti mox apertum erit. — (6) *Quo manifestum est*, editi. *Quos manifestatum*, cod. — (7) *Si hic in omni summa* editi inepte. — (8) *Prima hora, decimi diei est.* Hæc omnia ab editis exsulant, ultimo tantum verbo excepto, quod hercle non sufficit ut lux ulla tenebricosis affulgeat. — (9) *Post novem menses : primus dies mensis.* Sic distinxit interpunxitque editor, quærens lumen, et non inveniens. — (10) *Sanguine.* Sap. VI, 2. — (11) *Sicut autem*, edit. quibus positis, fugit omnis ratiocinii consequentia. — (12) *Parte temporis cujusque tempus est* ibid. — (13) *Ita in novissima hora.* Novissimus, editorum pace dicam, error. Heus tu ! manum de tabula.

(14) *Libro secundo.* In codice fol. 72, a. Nec alius huc usque sub cœlo innotuit codex qui hujus secundi libri daret indicium. — (15) *In mortem* II Cor. II, 16. — (16) *De fide.* Incidit in hunc locum Sirmondus, quem, licet oculatissimum, locus præcedens omnino fugit : Neu vero inani fumo eruditum hominem videar odorari, prostat in margine codicis, e loci hujus regione, τοῦ μακαρίτου chirographum. Agedum ! ut ungue leonem, sic Sirmondum penna, eamque omnibus quos unde quaque corrasit codices, solemnis instar sigilli, impressam noveris. — (17) *Ignis.* Respectu ad Exodi XIII, 21. — (18) *Scripsit* I, Cor. X, 1, 2. — (19) *Declarent.* Cod. Act. apost. II.

SANCTUS CYRILLUS ALEXANDRINUS

EX VETERI INTERPRETE, FORSAN JOANNE DIACONO.

I.

SANCTUS CYRILLUS, in *expositione Levitici*, totum in his (1) :

Iterum circumspice aperte Salvatoris nostri mysterium et emundationem quæ per sanctum baptisma fit (2). Duas enim aviculas sumi jubetur, vivas et mundas, ut intelligas, per volatilia, cœlestem hominem simul et Deum (3), in duas naturas dividendum (4), quantum pertinet ad rationem unicuique convenientem (Deus enim Verbum qui ex Deo Patre est, splenduit in carne, quæ ex muliere est); verumtamen non partiendum : unus enim ex utrisque Christus.

SANCTUS VICTOR CAPUENSIS

EPISCOPUS.

EX LIBELLO DE CYCLO PASCHALI.

I.

MENSIS ISTE VOBIS PRINCIPIUM MENSIUM PRIMUS ERIT IN MENSIBUS ANNI [Exod., XII, 2].

VICTOR, *episcopus Capuæ* (5).

Solaris sphæra, ab orientali plaga consurgens, mundo invehit diem. In latibula vero occidentis elapsus temporis spatia competentia nocti concidit; lunamque, radiis suis, orbe ejus sibi supposito, fulgentibus magis, obumbrat, dum ipse sol non semper ab orbe sibi objecto lunari impedimentum luminis patiatur. Et si, ratione cœlestis motus, necessitatem obscurationis excipiat, quotiescum [que] umbra terræ [e] lunari sphæra ei subjicitur (6), sol numquam tamen tenebris totus offunditur (7), quod

(1) *Totum in his.* Incipit ab hoc loco *Expositio Joannis in Leviticum*, cod. fol. 104. Vix in editis græcis reperies quæ nostris apposite respondeant. Excerpta tamen autumo et multa cum libertate translata de *Glaphyris in Levitic.* fol. 356 c, d, e, edit. Paris 1638. — (2) *Fit.* Cum his conferenda quæ loco cit. sic habent : ἐπεφοίτησεν ὁ Χριστὸς ἐπισκεψάμενος δὲ, ἀπέφηνε καθαροὺς διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. — (3) *Et Deum.* Græca quidem videntur breviora et minus διαῤῥήδην exposita. δύο γὰρ ὀρνίθια καθαρὰ λαμβάνεται· τύπος δὲ ἦν ἄρα καὶ τοῦτο Χριστοῦ τοῦ ἄνωθεν καὶ ἐξ οὐρανοῦ. Contra ac supra, græca sequuntur adeo prolixiora latinis, ut alium crederes textum, donec incideris in eamdem clausulam : πλὴν εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός.

(5) *Capuæ.* Inter præcipua horum collectaneorum, sive ob loci amplitudinem, sive ob argumenti dignitatem, hæc habeantur, unum scilicet λείψανον, post alterum a venerabili Beda, asservatum, operis haud ultimi sane pretii. Quod igitur a decem sæculis, nemo post Bedam, aut ante te, bone lector, vidisse visus est, utere lubenter. Tibi exstant excepta e cod. fol. 87 verso, ad 92 usque rectum. — (6) *Subjicitur.* Ne mendosissimi codicis tricas, etsi in arduo argumento et ambiguo textu pauca negligenda, ad nauseam congeramus, unum sat erit mendorum fasciculum prima falce seligere. Eccillum a limine : *Solares sphæra.. ad orientali plaga.. occidentis elapsos... spatia compententia... concidit... orbe sive objecto.* Raro exemplo scriptum infra et lepido errore : *Solempronitas* pro *solemnitas*, ex insertione et transfixione durioris litteræ *p* in *solempnitas.* Correximus, uti par erat, inconcinnum istud : *terræ lunaris ei subjicitur soli numquam* (7). *Offenditur* ib.

in conventum lunæ solisque, id est, quando dies solis (1) veraciter tricesima nuntiatur, evenire necesse est : impossibile est enim absque hoc tempore, id est, interlunii, solis pervenire defectum. Unde et in passione Domini evidentissime claruit cœleste miraculum : ut sol, quartadecima luna, [in] tenebras quas ignorat, incideret (2).

II.

Primum igitur mensem secundum solis dimensionem fieri credimus, qui diei ac noctis, sicut diximus, momenta dispensat, non secundum (3) velocis lunæ discursus. Sed, ut evidens ratio manifestat, luna præcipue primum mensem efficit apud Hebræos; sed non absque motus observatione solaris. Quo (4) hoc modo planius fiat cœlestis circulus (per quem sol, luna, vel stellæ quæ planites (5) appellantur, contra impetum totius cœli proprio motu feruntur), per duodecim partes ex judicio sapientiæ distribuitur (6). Quibus peractis, hoc est, trecentesimo sexagesimo quinto die, quo toto tempore annus expletur, dum sol repetierit circuli supra dicti primæ partis initium, oritur anni principium. Quod fit a duodecimo die calendarum Aprilium usque ad undecimum : sæpe enim vespere, interdum nocte, nonnumquam ipso undecimo calendarum die aprilium provenire comprehenditur.

III.

Vicesima igitur quinta aut sexta die martii mensis, secundum Alexandrinos, hoc est, juxta Latinos, duodecimo in undecimo Calendarum aprilium die, fit, juxta solis cursum, primi mensis initium. Ne quis nos inconstantiæ velit arguere, quod velut sub ambiguo fluctuantes, diem primi mensis minime definimus; sciat hujusmodi objurgator aut potius inquisitor, quia solertissima Ægyptiorum investigatio et admodum subtilissima a septima hora diei horam primam alterius diei docet incipere; et quum sit vicesima quinta dies martii mensis duodecimo calendarum aprilium, si vespere ejusdem diei sol spatium primæ partis illustret, jam vicesima sexta dies ascribitur, ægyptia, ut diximus, traditione subtili, et, sine dubitatione, probabili. Hebræorum vero doctrina lunaris dies noscitur designari.

IV.

Quando ergo Deus primi mensis quartam decimam diem præcipit observare, quartam decimam lunam sine dubitatione significat. Diximus enim hebræorum sapientiam dies notare per lunam. Hæc igitur luna, si quarta decima reperitur, sole in prima parte sui circuli constituto, jure primi mensis ascribitur ; si vero prius quarta decima, hoc est, pleno lumine orbi effulserit, quam sol memoratam primam partem circuli sui contigerit, duodecimus mensis esse putabitur. Et ideo quotiens ita contigit, solemnitas paschæ differtur ad alterum plenilunium, quod evenire necesse est, adhuc sole in prima parte de duodecim partibus circuli constituto. Quæ plenitudo lunaris, id est, quarta decima dies, seu quarta decima luna, diligentius observatur, a vicesima quinta die mensis martii, secundum Alexandrinos, usque ad vicesimam tertiam diem, juxta eosdem Alexandrinos, mensis aprilis; id est, a duodecimo calendarum aprilium, usque in quartum decimum diem calendarum maiarum, neque primi mensis quarta decima luna ante duodecimum diem calendarum aprilium, neque post quartum decimum calendarum maiarum diem, hanc

(1) *Inscolis*, cod. difficilior quam præcedens correctio, certior tamen, puto, ex loci tenore. — (2) *Incideret*, cod. — (3) *An secundum*, ib. — (4) *Quod*, codex. — (5) *Planites*. Sic forsan veteres legebant πλανήτας. Audi interim doctissimum lexicographum : « *Planetas* qui appellaverit latinus scriptor, inveni adhuc neminem, præter Auson. *Eclogar. de nominib* VII *dier.*, Firmic. *Mathem.* II, 2, Isidor. *Origin.* III, 71, XIX, 24, et *Inscript.* apud. Fabr. p. 709, CCCVII.» Addendus est A. Gell. XIV, I, med. et noster Capuanus. — (6) *Distributis, judicio* vel *indicio et sapientiæ distributis*, cod. Diligentem lectorem non facile fugient hæc Victoris nostri, omni eruditorum digna animadversione, de proprio et contra totius cœli impetum motu planetarum in se ipsas vertentium : inde enim ad ipsius terræ, ut aiunt, rotatum Copernicianum uno gradu vix dividimur. Abstinui me multa immorari sive in exactissima eclypsium descriptione, sive in investiganda origine Zodiaci, quem noster *Sapientiæ*, græcorumne an Ægyptiorum, Salomonisve aut hebræorum, in dubio reliquit ascribendum.

lunam quartam decimam paschalem possibile est evenire.

V.

Neque tamen absque admirabili ratione promulgatum est hoc [a] Deo nostro mandatum. Luna enim, quotiens orbem plenum lucis habuerit, æqualia spatia circuli cum sole partitur; hoc est, quanto spatio super terram a sole dividitur, tantum et sub terra spatium habet ad solem. Et quia in anno duo æquinoctia esse sine dubitatione noscitur, id est, vernale et autumnale, vernale æquinoctium incipit pæne undecimo calendarum aprilium die, et est primi mensis exordium. Quem mensem novarum frugum appellat scriptura divina : eo quod in Ægypto eo mense falcem seges nova suscipiat. In quo mense, quarta decima luna paschalis, hoc est, plena lumine, reperitur in altera parte æquinoctiali constituta, qua fieri æquinoctium autumnale supra memoravimus; et quum æquinoctiali parte primi mensis inveniatur initium, in æquinoctialis alterius parte item autumnalis luna pariter reperitur. Dices enim in tam mirabili venerandoque mysterio ipsa quoque æquitatem luminaria conservare.

VI.

Arbitror et huic tempori attributum (1) mundi hujus exordium. Mundum namque factum esse non dubium est; et primus dies ille, creatus, necesse est ut unius fuisse mensis initium, de duodecim mensibus debeat extimari. Putas ne autumni exstitisse? Tunc arbitrari debemus exordium. Sed tristitia videtur ejus qualitas demonstrari : spoliatis arboribus foliorum decore, terra fructibus viduata, aeris inconstantia sæpe mutati. Forsitan hyemis cœpit initium : sed tunc asperrimus frigor, dura glacies, serenitas nulla; nix, copia pluviæ (2), velut lues, effunditur; spiramina dura ventorum; glacie terræ facies obdurata. An ab æstate cœpisse dicemus? Sed tunc etiam vis ardoris terribile pæne (3) minatur incendium (4). A quo ergo tempore, si liceat extimare, arbitrari debemus nativitatem mundi procedere potuisse, nisi a veris principio, quando videmus mundum quamdam demonstrare festivitatis imaginem? Tunc enim terra floribus coronatur; ventorum flatus lenitate blanditur; sol circuli æquali mansione metas illustrat, et in natalitium suum cœpisse significat, dum ex veris initio, in prolixorum dierum tamquam proficiens, incrementa procedit.

VII.

Videamus ergo Scriptura quid dicat : *Mensis iste vobis principium mensium; primus erit in mensibus anni.*

Vobis, inquit, non Ægyptiis. Nec prius hunc mensem habere cœperunt, [nisi] quando ex ægyptio fuissent exuti servitio. Et tu ergo opta liberari ab Ægypto, hoc est, a mundi hujus errore per quem ei Diabolus dominatur; et incipies mensis hujus mereri solemnia. Propterea diligenter consideranda sunt quæ agenda sunt ante pascha, quæ in pascha, quæ post pascha; hoc est, in hujus sæculi fine.

Decima die mensis hujus tollat unusquisque agnum [ib., v. 3]. A decima die usque in quarta decima, sunt dies quinque, quibus usque ad quartam decimam [agnus] conservatur : Verbum namque divinum in cor nostrum poterimus admittere. Nisietiam quinque sensus corporei ad usum bonum fuerint diligenter aptati, ut nihil hic quod anima noxium est, suscipere permittatur, ne per eos ad interiora mortis sinatur introitus.

VIII.

Erit autem agnus masculus, anniculus [v. 5]. Qui egreditur ex Ægypto, masculum debet assumere, non feminam, quam

(1) *Hinc modo attributus temporis hujus,* sic codex, perversa non solum latinitate, sed et rerum serie, quam recte utinam restituerim! — (2) *Serenitate ulla vix copia pluvia velut,* cod. —(3) *Vir arboris terribili pœnæ minatur.* Sic liquido scriptum in codice. — (4) *Extimare.* Sic pluries; toties correctioni peperci. Grammatici enim certant, integra etiamnunc lite, an *extimo* tribuendum sit Tacito *Annal.* XIII. 17. Macrobio *Saturn.* VII, 2, b. Nonnullis suspicantibus (Schneider Elementar. t. II, p. 556) legitimum esse pro *existimo,* eadem scilicet syncope qua est in usu *dixti* pro *dixisti,* etc.

Pharao rex Ægypti vivificare volebat; sicut Herodes, pro Christo invidus, omnes infantes masculos nitebatur occidere. Diabolus enim vivere concupiscentias carnis adoptat.

Agnus ergo necessarius est; hoc est, Verbum Dei, qui eam riget (1) virtutis suæ potentia. *Anniculus*, quia per Christum, qui verus est Agnus anniculus, acceptabilis prædicatur. Sed et David : *Benedices*, inquit, *coronam anni benignitatis tuæ* (2).

Et servabitis eum usque ad quartam decimam [v. 6]. Hoc est, reservatur, a decima luna usque ad quartam decimam lunam. Diximus enim Hebræos ex dimensione lunari diem accipere. Quæ luna quatuor schemata habere monstratur : est enim inter primordia ortus sui corniculata; deinde efficitur dimidia; dehinc ad medietatem exuberans, in æqualibus orbis sui videtur partes efficere; quartum schema ipsius pleno luminis fulgore perficitur. Quaternario numero schemata memorata subsistunt. Eodem quaternario numero denarii quoque summa suppletur. Nan si uni pro ordine numerandi adjicias duo, sunt tres. Deinde tribus adjectis, efficiuntur sex. Quatuor consequenter enumeratis, decem, ut cognoscis, explentur. Quare si denario ipsa quatuor conjungantur, eadem ratio reperitur in decimo die quo agnus accipitur, et in quarto decimo etiam quo ipse agnus præcipitur immolari.

IX.

Quæ schemata quatuor opinor fortasse ecclesiæ significare profectus per evangelicam doctrinam, quæ quatuor coruscat initiis. Quaternarius ergo numerus denario adjectus quartum decimum efficit diem, festi paschalis exordium. Legi igitur quæ est prolata Decalogi evangelium (3) sociate, quod quaternario fulget numero, quartam decimam perficit diem, paschalibus mysteriis consecratam. Quisquis ergo aut solo evangelio, lege contemta, ut Marcion et Manichæus nefandissimi; aut sola lege, ut Judæus impius, sacramentum se arbitratur celebrare paschale, errore profano decipitur. In Christo enim solemnitas nostra perficitur : quæ credo auctorem omnium significare etiam in numero perfectiore denarii. Omnis enim numerus, quantolibet multiplex effundatur, ab his efficitur, quia denario continetur. Nam viginti bis deni faciunt; centum, decies deni; et per eos universa summa revolvitur, per quos ad decimum pervenire, qui etiam principia paris et imparis continet, nec non quadratorum quoque ac solidorum perfectorum; quo pariter numerum, seu per decem (2) præcepta lex data cognoscitur : et alia plurima de ejus perfectione explicari posse non dubium est.

X.

Quatuor vero schemata duobus hebdomadibus peraguntur a prima [die] usque in septima, et a septima usque ad quartam decimam. Dividuntur autem ejus schemata sic, in hebdomada prima corniculata, et media in altera hebdomada. Dum exsuperat medietatem, quæ dicitur ἀμφίκυρτος (5), plenilunium, adjecta tertia hebdomade, solemnitatem determinat paschæ. Et extimo per hoc significari, quod tres quasi quartæ decimæ festi paschalis referantur in lege; id est : una quarta decima, dum Ægyptum relinquerent; altera, quam in eremo egerunt; tertia, dum pascha in terra jam promissionis celebrare cœperunt. Ideoque et sanctus evangelista Matthæus per tres quartas decimas series genealogiæ pervenit ad Christum; et velut in terra sancta et promissionis, id est, in Ecclesia quæ promittebatur, quam ipse sua nativitate creavit (6), cum

(1) *Verbum Dei, qui eam riget.* dubius quidem legerem *regat*; vix autem dubitem an pro *eam*, non scribendum sit aut subintelligendum *animam*. Rursus aut e græco totum illud acceptum fuit, aut græcorum more instructum κατὰ νοούμενα; legere mihi videor ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, ὃς ταυτῆς ὁδηγός. — (2) *Tuæ*, ps. LXIV, 12. — (3) *Evangelia* cod. — (4) *Sed per decem*, cod. paulo infra : *quatuor viri schemata*. — (5) *Amphisyrtus* cod. ἀμφίκυρτος, ab ἀμφὶ *circum*, et κύρτος *curvus*, gibbosus. Dicitur de luna, quum est inter medietatem suam et plenitudinem, albescentibus nempe aut uno, aut tribus lunæ schematibus, hoc est, vel inter septimum et decimum quintum diem incrementi, vel inter decimum quintum et vigesimum primum decrementi. Cæterum τὸ *amphicyrtum* tantum hactenus inventum apud Firmic. *Præf. mathes.* IV, et Macrob. *Somn. Scipion.* I, 6, ex quo id facile censendus est Victor accepisse. — (6) Videtur legendum : *creavit*, *et cum*.

paschali celebritate suscepimus. *Pascha enim nostrum immolatus est Christus* (1).

XI.

Usque ad diem vicesimam primam ejusdem mensis, a quarta decima luna usque ad vicesimam primam ipsius primi mensis paschalis solemnitas indicitur observanda; quæ dies expletur per hebdomadam tertiam Ter enim septem viginti et unum faciunt. Quoniam omne tempus hujus sæculi dierum hebdomade revolvitur, jure pascha tertia hebdomada peragitur. Tertio enim tempore Dominus noster, agnus verus, passus est pro mundi salute : primum namque tempus ante legem; secundum tempus sub lege; tertium sub gratia ejus effulget. Vigesimam primam ejusdem mensis arbitror hoc significare, quod supra memoravimus : quia quantolibet pascha longius differatur, quarta decima tamen luna non aliter invenitur existere, quam sole adhuc in prima parte sui circuli constituto. Quamvis enim serotinum pascha proveniat, septimo calendarum maiarum die evenire necesse est, sicut post viginti et aliquot annos jure celebratur in futuro; nec ultra fas est progredi ad speranda resurrectionis venerandæ solemnia. Et tunc quarta decima luna erit vicesimo tertio die mensis aprilis, secundum Alexandrinos ; secundum Latinos vero, quarto decimo calendarum maiarum. Sed eadem quoque luna, ipso sole adhuc in prima parte ex duodecim partibus circuli constituto, invenietur in æquinoctiale opposito similiter constituta. Et quoniam principio proprio connexa sunt cætera, reliqui (2) dies, tamquam principia ex quo orti sunt, id est, plenilunii exordio rationabiliter imputantur, etiamsi aliqui dies lunares ex viginti et una tunc existere videantur, relicta cum sole prima parte jam circuli.

XII.

Et sument de sanguine, ac ponent super utrumque postem, et insuper liminaribus domorum [v. 7].

Quid, animæ virtutem accipiunt tripertitam, ut una sit qua in furias excitantur; altera, per quam desideria capiuntur; tertia vero est mens (3) rationalis, quam significat superliminare. Cæteras vero duas memorati indicant postes. Sed totam animam sanguis veri Agni Christi defendit ab exterminatore Diabolo.

Nec remanebit ex eo quicquam usque mane [v. 10]; id est, in resurrectionis tempore, quo jam, non ut modo carnem et sanguinem Christi, sed perfecto præsentique ejus reficiemur contemplationis intuitu. Denique Dominus noster carnis suæ sacramentum pro suæ memoria nos docuit passionis accipere. In resurrectione vero ejus gloriam videbimus majestatis.

XIII.

Renes vestros accingetis [v. 11]; ut celebrantem divina solemnia indicet contra insidias diaboli militantem. *Calceamenta habebitis in pedibus* (4). Non exsultent Marcion et Manichæus (5), hostes veteris Testamenti, putantes ex hoc evangelio esse contrarium, quod in illo et calceamenta in prædicatione habere vetantur (6). Quasi vero et in lege non similiter ituro ad prædicationem Mosi jubeatur ut calceamenta projiceret, eo quod fuisset terra sancta ubi constaret. Et Ægypti vero quoniam terra sancta non fuerat, calceamenta habentes in pedibus, ut scorpiones serpentesque securi calcarent. Hæc enim nunc figura demonstraret, fidelium gressibus utique, actus animæ fidei auxilio muniendos.

XIV.

Tenentes baculum manibus. Quem propter crucis indicium adversarius formidaret, sciens et Ægyptum suam virga fuisse percussam.

Edentes festinanter. Absque pigritia et cum omni instantia divinæ solemnitatis opus est assumendum.

(1) *Christus*, I Cor. v, 7. — (2) *Et reliqui,* cod.— (3) *Tertio vero emitnens*, cod. Aliter debui legere, ut legi, attento Origenis eamdem instituentis distinctionem eidem loco accommodatam. — (4) *Habebit in pedibus,* cod. — (5) *Manichæos hostis* ib. An græce legendum Μανιχαιὸς? — (6) *Vetantur.* Matth. x, 10.

Est enim Phase. Non passione dicitur pascha, sed transitu (1); dicit, de corporalibus ad spiritalia, de terrenis est ad cœlestia properandum.

Et transibo per terram Ægypti, percutiamque omnem primogenitum in terra Ægypti [v. 12]. Oportet nos diligentius intueri, quod Dominus dicitur Ægyptum percutere. Hebræis vero Exterminatorem dicit esse contrarium, quem sanguis Agni in domos eorum prohibebat accedere. *Percutiam,* inquit, *omnem primogenitum in terra Ægypti et in cunctis diis Ægypti faciam judicium.* Et item : *Quando percussero terram Ægypti, sed et transibo, ait Dominus, percutiens Ægyptos.* Hebræis vero adversariam nescio quam indicat potestatem : *Nec erit,* inquit, *in vobis plaga disperdens;* etenim : *quum viderit sanguinem in superliminari, transcendet ostium, et non sinet Percussorem ingredi domos vestras et lædere* [v. 23]. Vides quod hæc nimia virtus, opinor, Ægyptios volens tueri, contra Dei populum sæviebat. Dominus vero plebem suam vindicans, inimicos exterminabat Ægyptios.

XVI.

Dixit Dominus ad Moysen et Aaron : hæc est religio Phase : omnis alienigena non comedet ex eo [v. 43].

Jam proficientibus jubetur ut alienigena prohibeatur a sumendo paschali mysterio. Providentia Dei consultum, ne hi qui Dei populo fuerant sociati, et Ægyptum reliquerant, Deo vero credere cupientes, contristati hac prohibitione forsitan recessissent. Exeuntes, et multis jam mirabilibus eruditi, hoc præceptum salutare cognoscunt. Mense novarum frugum, ista solemnitas populi est per gratiam baptismatis innovati. Hujusmodi enim fruges sacratissimas fons Sancti Spiritus fœcunditate producit. Unde et Dominus ad hujus segetis fructum cordis oculos præcipit levare : *levate,* inquit, *oculos vestros et videte, quoniam messes albæ sunt* (2), tenebris procul dubio perfidiæ repulsis Ægypti; non apparebit apud te aliquid fermentatum, nec in cunctis finibus tuis fermentatum malitia corruptum; a cujus contagione Dominus nos cavere præcipit, et circa terminos nostros debere esse sollicitos, ne per aures blasphemiæ aliquid admittatur; ne intuitus oculorum polluat turpis aspectus; sed et termini animæ, id est, cogitationes, vallo sunt fidei muniendi.

XVII.

Accepitque Seforam filium ejus [Exod., II, 21.]

VICTOR, EPISCOPUS CAPUÆ (3).

Moyses, figuram legis habiturus, accepit uxorem filiam sacerdotis Madian; qua copulatione significabatur legem Dei populus gentium suscepturus.

(1) *Transitu.* Notum etymon ab Heb. פסח, *phase,* seu *phascha,* nonnullis, inter quos fuit Augustinus, Isidorus, aliique, placuit a græco πάσχω transversim deducere. Græci primus scripsisse videntur φάσκα, *ac deinde,* inquit Nazianzenus, *per litteræ* φ *in* π, *et* κ *in* χ *mutationem, hanc vocem ad linguam græcam accommodantes hunc diem* PASCHA *nominarunt.* (*Orat. in nov. Dominic.* Oper. t. 1, p. 855). Ad hæc doctissimus editor Maurinus : « Clarior autem fuisset hic locus, si Theologus dixisset : » *Per litteræ* פ *in* π, *et* ח *in* χ *mutationem hanc vocem* פסח, *ad linguam græcam accommodantes* ». Bene quidem et diserte : sed, amabo, quid hæc ad plebeculam Constantinopolitanam? — (2) *Albæ sunt.* Joan. IV, 35. — (3) *Capuæ.* Cod. fol. 73, a. Equidem timendum ne exciderit nomen auctoris; ad scholia enim Theodori tarsensis eo lubentius hæc amandarem, quod ejusdem excerptis hæc præfigantur et subnectantur.

SANCTUS NICEPHORUS,

NOMINE PRIMUS, PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANUS.

EX ANTIRRHETICIS LIBRIS LOCA SELECTA.

I.

Ἐπίκρισις, ἤτοι διασάφησις τῶν οὐκ εὐαγῶς ἐκληφθεισῶν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων χρήσεων, γενομένη παρὰ τῶν προεστώτων τοῦ ὀρθοῦ τῆς Ἐκκλησίας δόγματος.

CENSURA SIVE EXPLICATIO

Quorumdam secus allatorum adversus sacras imagines testimoniorum, ex his accepta qui rectum Ecclesiæ dogma defenderunt.

Sanctus Nicephorus,	*Appendix II ad antirrheticos libros.*
Philosophus peripateticus,	*Adversus Christianos dicta quædam.*
Magnes,	*Ex libris apocriticis primo,* et *quarto.*

ARGUMENTUM.

Nicephorus quædam procemii loco autumans præmittenda, — I. Monet non esse cuivis spiritui temere credendum; — II. Illum quidem excipiendum qui cum Ecclesia consentit; ab ea vero discordantem, eo citius respuendum, — III. Quod veritatis inimici, vel quum sana docent, animas in ruinam trahunt; — IV. Quanto magis, quum proterva effutientes, gloriari student.

Inde cominus aggrediens quoddam ab Iconomachis testimonium ambitiose allatum, — V. Primum animadvertit insidiarum suspicione non vacare quod lateat auctor testimonii, ejusque liber invideatur, — VI. Deinde non deesse titulo producto quid fraudi simile. — VII. Quæritur undecumque liber; invenitur, vetustate pæne exstinctus; describitur; — VIII. Expenditur titulus; indagatur Magnetis dignitas, ætas, — IX. Nomen, patria; — X. Qualis Theostenes, cui nuncupatur liber, ejusdem διορθωτὴς ac judex; quis totius operis finis, an adversus Græcos dirigatur.

Philosophus quidam, ex Aristotelis diatriba, magnus in dicendo vir, adducitur, inter plura, duo in Christianos crimina obagitans, — XI. Ab illis primum pessumdari sinceram Dei monarchiam, quam et Adriani vult esse imperio simillimam; — XII. Deinde inconstanter angelos induci, repudiari deos, utrosque scilicet ejusdem naturæ, nomine vix diverso.

XIII. Quæ quum Nicephorus paucis perstrinxit, — XIV. Via ad ea quæ sequuntur plane audiendum, ex attento auctoris fine, data, — XV. Magnes proponitur egregie et subtiliter disputans de Dei monarchia et ἀρχομένων θεῶν ratione; adducta ab igne comparatione et divi Pauli testimonio; — XVI. Distinguendum jubet Deum κατ' οὐσίαν ab angelis aut deis τῇ θέσει nuncupatis, ipse siquidem Deus est monarcha ὄντως, unusque κυρίως dicendus; — XVII. Tum quid similibus sit aut dissimilibus imperare et quonam jure. — XVIII. Solis instar, unus esto Deus, dominusque dicatur. — XIX. Hinc concludit Deum solum naturæ suæ vi et amoris vinculo imperare, cæteros, aut violenter arrepta aut accepta lubenter tyrannide, præesse; — XX. Omnibus demum omnia solum Deum posse, absque ullius rei indigentia aut amissione, elargiri.

Ex codice Parisiensi olim Colbertino 354, deinde regio 2044, nunc 911, unico scilicet ac vetustissimo, de quo habentur nimis multa in *Prolegomenis*, quam ut hic nobis sit immorandum.

NICEPHORUS.

I.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Αἱ τῶν (1) ἱερογράφων δέλτων θεοπαράδοτοι ῥήσεις ἐμφανῶς διαγορεύουσιν, ὡς ἐπεστέλλετό ποτε διδακτικῶς παρὰ τῶν κηρύκων τῆς ἀληθείας τοῖς ἐν πίστει τῇ εἰς Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν δεδικαιωμένοις, τῇ τε ἀγάπῃ τῇ πρὸς ἀλλήλους, καὶ τῇ ῥήσει τῶν θείων ἐντολῶν ἐν αὐτῷ ἐμμένειν προῃρημένοις· ὡς δὴ τὴν γνῶσιν τῆς τοῦ θείου Πνεύματος δωρεᾶς καταπλουτήσασιν, μὴ πιστεύειν παντὶ πνεύματι (2), ἀλλὰ δοκιμάζειν τὰ ἄνωθέν τε καὶ ἐκ θείας ἐπιπνοίας ἐπιφοιτῶντα, καὶ τῆς εἰς Χριστὸν ὁμολογίας, ὡς εἰς τόνδε τὸν κόσμον ἐλήλυθεν, σαρκὶ τὴν χάριν εὐοδιάζοντα (3). ἃ δὲ προσιόντα τοῦτο μὴ φέρει τὸ κήρυγμα, ἐκ τοῦ κόσμου τε εἶναι γινώσκεσθαι, καὶ σαφῶς παρὰ τοῦ ἐναντίου ὡρμῆσθαι καὶ ἄγεσθαι πνεύματος. Τούτοις οὖν τοῖς θείοις καὶ ὀνησιφόροις παραγγέλμασιν καὶ ἡμᾶς ἕπεσθαι χρεὼν, ἅτε οὐράνιον κεκτημένους τὸ φρόνημα, καὶ μηδὲν γήϊνον καὶ τοῦ χοώδους (4) ῥύπου κατὰ ψυχὴν ἐθέλοντας ἐπισύρεσθαι, πίστει τῇ (5) εἰς αὐτὸν κατηρτισμένους ἀσφαλέστατα, καὶ ἀγάπῃ τετελειωμένους βεβαιότατα· καὶ τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα (6) ἔχοντας πρὸς διάκρισιν τοῦ βελτίονος καὶ τοῦ χείρονος ἔκ τε τῆς τῶν ἱερογράφων μελέτης, καὶ τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατρῶν διδασκαλίας τε καὶ εἰσηγήσεως, ὡς αἱρεῖσθαι μὲν τὸ ὠφέλιμον, ἀποκρούεσθαι δὲ πᾶν ὁτιοῦν βλαβερὸν καὶ ἀπόπτυστον.

PROLOGUS.

Quæ sacris tabellis divinitus traditæ sunt litteræ, manifeste edicunt illud olim a veritatis præconibus scriptum fuisse, ad eos qui fide in Christum Deum nostrum justificati erant, quique statuerant tam charitati ad invicem, quam verbo divinorum mandatorum firmiter adhærere; scilicet, ut augerentur in agnitione donorum Spiritus Sancti, non esse temere omni spiritui credendum; immo probanda quæ sursum et a divino veniunt afflatu, rectaque fide in Christum, ut pote quæ ad hunc usque mundum effluxere, ut rectam carni viam ad gratiam suppeditarent; quæ autem coram adsunt, nec in hujusmodi continentur præconio, hinc agnoscenda ex hoc esse mundo, et a contrario manifeste irruisse moverique spiritu. His ergo divinis et salutaribus mandatis utique nos par est obtemperare: siquidem divinum assequuti consilium, nolumus quidquam terreni aut sordibus ex luteis in animam injicere; quippe qui fide in Christum solidissime fundati, et firmissima exædificati charitate, sensusque habentes exercitatione habiles ad meliora abs pejoribus secernenda, ex attenta Scripturarum lectione et venerandorum, Deoque plenorum Patrum doctrina et prædicatione, eligamus quæ proficua, nociva vero et detestanda amoliamur.

II.

Διὰ τοῦτο καὶ νῦν πᾶν μὲν πνεῦμα ὃ τῇ ὑγιαινούσῃ τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίᾳ ἐξακολουθεῖ, ὡς ἔνθεόν τε καὶ ἄνωθεν ἧκον, προσ-

Quare etiam nunc, quemcumque spiritum qui in sanam Ecclesiæ doctrinam consentit, hunc uti a Deo et desursum venientem ho-

(1) Αἱ τῶν. Hæc Nicephorus, absoluto jam operi suo, *Librisque antirrheticis* in vulgus editis videtur addidisse. Desiderantur enim, uno excepto, in cæteris ejus codicibus, qui tantum habent *Apologiam pro fide orthodoxa; Antirrheticos tres contra Mammonam;* et *duos adversus Eusebium et Epiphanidem*, seu peculiarem eorumdem confutationem quibus in nostro codice accedunt hæc *de Magnetis testimonio* ἐπίκρισις, aliaque *de divina imagine perperam idolo, dicta*, tum *quid sit* γραπτὸν *et* περίγραπτον, etc. Ampla ἀνεκδότων seges *Spicilegio solesmensi*, ita Deus faveat, inserenda. — (2) Πνεύματι. Respicit I Thessal., v. 20, 21. — (3) Εὐοδιάζοντα. Sic codex prima manu. Altera correxit: εὐωδιάζοντα, sed mendose. — (4) Χοώδους. Deest in utroque thesauro vetere et anglicano Stephani. — (5) Πίστει τε ib. correxit vetusta manus in margine. (6) Γεγυμνασμένα. Respectu ad II Petr. II, 14: καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίας ἔχοντες. Maxime vero ad Hebr. v. 14. τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

ἥκει τιμᾶν καὶ προσίεσθαι. Ὁ δὲ μὴ ταύτης τύχῃ τῆς ὁμολογίας (1), ὡς ἐκ τῆς κοσμικῆς δὴ ταύτης καὶ σαρκικῆς προαιρέσεως προϊὸν ἐστοχασμένως καὶ ἀποκρινομένως πάνυ, τὴν τούτων ἐπίκρισιν ποιεῖσθαι σπουδάζουσιν, ἐπιγινωσκόμενον διωθεῖσθαι πάντῃ καὶ ἀποπέμπεσθαι, οὕτως ἡ ἀποστολικὴ παρεγγυᾷ διακέλευσις, σάλπιγγος ἀπηχοῦσα μεγαλοφωνότερόν τε καὶ εὐσημότερον, ὥστε ἡμᾶς τοιαύταις παραινέσεσιν προηκουτισμένους τε καὶ προησφαλισμένους ξέναις καὶ ἀλλοτρίαις φωναῖς μὴ παρασύρεσθαι, μήτε φιλαυτίᾳ καὶ ἀπονοίᾳ τῶν ἑτεροδιδασκαλούντων ὑπάγεσθαι, ὡς οὐ γινωσκόντων ἐξ ἀπροσεξίας καὶ ἀκρασίας μήτε ἃ λέγουσιν, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται.

norare nos decet et excipere. At recedentem forte ab hac consensione, tamquam e mundana prorsus et carnali voluntate unice et via aperta profectum, hujuscemodi studentes agere discrimen, semel agnitum pravum spiritum detrudere prorsus ac missum facere, id apostolico præcipimur mandato, quod tuba clarius intonat ac distinctius; ut ipsi nos his hortationibus prædocti ac præmuniti, non alienis aut contrariis vocibus abducamur; neu abripiamur proprio amore aut vecordia secus docentium, qui tam negligenter quam proterve nesciunt sive quid loquantur, sive quibusnam de rebus asseverent.

III.

Οὐ γάρ, εἴ τινές ποτε εἶεν οὗτοι ἐν πνεύματι Θεοῦ, λαλοῦσιν μυστήρια πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἀκουόντων καὶ ὠφέλειαν· ἀλλ' ἀεὶ τὸ φίλερι καὶ ἐμπαθὲς τοῦ φρονήματος νοσοῦντες, ἅπερ εὖ καὶ καλῶς παρά τε τῶν θείων γραφῶν, καὶ τῶν θεοφόρων διδασκάλων ἐκτέθειται, πρὸς τὸ οἰκεῖον στρεβλοῦσιν θέλημα, παρεξηγούμενοι πρὸς ἐξαπάτην τῶν ἀκεραιοτέρων ἢ εὐηθεστέρων. καὶ πολλοὺς ἀποβουκολοῦσι, κατατρέχοντες αὐτῶν ἐκμανῶς τῆς ἁπλότητος, καὶ τῆς μὲν βασιλικῆς ἀπάγουσι τρίβου, κατὰ κρημνῶν τε καὶ βαράθρων ὠθοῦσι τὰς ψυχάς, ὧν ἂν ἐπαγάγωνται μηδὲ προσέχειν ἀνθρώπων ἐντάλμασιν.

Etenim etiamsi forte eorum nonnulli in Spiritu Dei essent, nihilominus mysteria minime proferunt ad emendationem et profectum audientium: verum studio contentionum ac impotenti animo semper laborantes, si quæ probe ac recte a divinis Scripturis et Deo plenis doctoribus exposita sunt, ea ad proprium detorquentes sensum, ut decipiantur simpliciores ac minus prudentes, perperam interpretantur; multosque de grege avellunt, impetita furiose eorum simplicitate, et a regia distrahunt semita, ac in abrupta, perque abyssos sic animas detrudunt præcipites, ut nec hominum velint mandata sustinere.

IV.

Οἳ οὐδὲν μὲν πνευματικὸν ἐπιφέρονται, οὐδὲ ἄξιον τῆς τοῦ πνεύματος χάριτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδίας κοιλίας ἀποφθέγγονται, οἳ τὰ μὲν ὀρθὰ τῆς εὐσεβείας παρευθύνειν ἐπιχειροῦσι δόγματα· τὴν δὲ τοῦ Θεοῦ δόξαν παρ' οὐδὲν τιθέμενοι πρὸς ἓν μόνον βλέπουσιν, ὡς ἂν τιμὴν ἑαυτοῖς ἐκ φιλαρχίας περιποιήσοιντο, αἰσχύνης καὶ ἀτιμίας ἁπάσης ὑπάρχουσαν πρόξενον· νήφειν δὲ ἡμᾶς ἐν πᾶσιν

Qui autem nihil prorsus inferunt spirituale, nihil Spiritus gratia dignum, sed suo de ventre sententiose loquuntur, hi cuncta movent, unde rectæ pietatis dogmata subvertant: Dei quippe gloriam nihili facientes, in illud unum intendunt, ut proprium quisque decus ex imperandi ambiant cupidine, sibi vero dedecus ac probrum quodcumque comparaturi. Vigilare autem nos

καὶ δοκιμάζειν τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον (1)· ἵνα κατὰ μηδὲν τῶν εἰς εὐαρέστησιν αὐτῷ ἐλλείποντες, ἄρτιοι ἀναδειχθῶμεν ἐν αὐτῷ καὶ εὐθύφρονες, πάσης δικαιοσύνης καὶ εὐσεβείας πληρέστατοι. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἐν προοιμίου τρόπῳ διὰ βραχέων λελέχθω.

in omnibus, ac dijudicare quæ sit voluntas Dei, hoc bonum, hoc bene placitum est atque perfectum; ut nihil omnino eorum quæ accepta sunt ei prætermittentes, perfecti probemur in ipso et sapientes, omnique justitia ac pietate ad cumulum repleti. Hæc quidem proœmii instar paucis præmissa sunto.

V.

Οὐκ εἴχομεν δὲ ὅ τι καὶ δράσαιμεν τῶν νῦν προελθουσῶν εἵνεκεν χρήσεων. Λίαν γὰρ θαυμάζομεν καὶ ἐκπεπλήγμεθα, ὅστις ποτὲ εἴη ὁ ταύτας ἀναλεξάμενος· ὡς τὰς βίβλους αὐτὰς οὐκ ἐξέπεμψεν· πότερον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ συγγραφέως φθονήσας ἡμῖν, τοῖς ταύτης ἐφιεμένοις καὶ ἐγγλιχομένοις· ἢ τὸν σκοπὸν καὶ ὑπόθεσιν ἀποκρύψασθαι βουλόμενος· ὡς δὴ εὐθύς τε καὶ ἐκ πρώτης ἐπιβολῆς ἐμφανοῦς καὶ δήλης τοῖς ἐντευξομένοις καταστησομένης, κἀντεῦθεν διαδράσοι (2) τῶν δραματουργηθέντων τὸν ἔλεγχον. Ἐπεὶ οὖν προύκειτο ἀνιχνεῦσαι αὐτῶν τὴν δύναμιν, ἀναγκαίως ἐπὶ τὴν ἀνάγνωσιν κεχωρήκαμεν· ὅσον δὲ ἐκ τῶν ἀκρωτηριασθέντων τοῖς ἐπιβάλλουσιν συνιέναι καὶ συνιδεῖν ἔνεστιν, πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐγκειμένης διανοίας ἀπαντήσασθαι (3) ὡρμήθημεν.

Haud ita quidem novimus quid agendum esset his de testimoniis quæ jam prodierunt. Vehementer enim mirabar ac stupebam, quis tandem ille esset a quo ea collecta fuerint, quum ipsosmet libros non tradidit; utrum nobis, exoptantibus licet ac scire appetentibus, inviderit scientiam et doctrinam scriptoris, an ab eodem intentum finem argumentumque celare voluerit : quasi vero confestim et primo impetu perspicuum sensum sit lectoribus exhibiturus, indeque effugiat examen eorum quæ finxerit et in scenam produxerit. Quoniam igitur propositum nobis erat horum vim detegere, necesse est ad id properemus relegendum : et quantum ea testimonia aggredientibus datur ex locis capite et pede truncatis intelligere et conspicere, ad allatæ sententiæ explicationem accedere satagendum est.

VI.

Ἔχει τοίνυν ἡ τῆς χρήσεως ἐπιγραφὴ ὧδε (4)·

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ

ΕΚ ΤΗΣ ΤΕΤΑΡΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ ΤΩΝ ΑΠΟΚΡΙΤΙΚΩΝ.

Ἔστιν οὖν κἀκ τοῦ ἐπιγράμματος αὐτοῦ τὸ ὑψηλόν τε καὶ βάσκανον τοῦ σοφοῦ δὴ τούτου καὶ δεινοῦ κατανοῆσαι ὑπογραφέως.

Habetur interea huic testimonio titulus hujuscemodi :

SANCTI MACARII

EX QUARTO LIBRO RESPONSIONUM.

Licet igitur vel ex libri titulo intelligere superbiam et malignitatem istius docti scilicet et periti scriptorum excerptoris.

(1) Καὶ τέλειον. Forsitan legendum supra : νήφειν δεῖ ἡμᾶς, eaque ultima referenda ad *voluntatem Dei*, *bonam, beneplacitam et perfectam*, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγαθόν, κ. τ. λ. — (2) Διαδράσων nonnullus legebat. — (3) Ἀπαντήσεσθαι cod. — (4) Ὧδε τοῦ ἁγίου Μακαρίου. Nicephorus videtur, hic subsistendo, innuere audiendum esse καθόλου illud : Μακαρίου, nempe *beati;* iconoclastas vero vel a primo limine stulte titubasse, vel lectori minus attento paravisse fucum, dum emphatice proferunt bis in idem, Τοῦ ἁγίου Μακαρίου. Eo tamen profecere ut ad nos usque remaneret nomen ambiguum, immo pæne prævaleret appellatio *Macarii Magnetis* pro *Beati Magnetis*. — Ἀποκριτικῶν. Titulus duobus verbis accresceret ex codice Paris. 364 In quo exstat insigne Magnetis de S. Eucharistia fragmentum alias editum, sub hac epigraphe : Ἐκ τῶν πρὸς Ἕλληνας ἀποκρίσεων. Codex Venetus e quo Turrianus Magnetem primum in lucem emisit, videtur habuisse : Τῶν Ἀπολογιῶν τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς Θεοσθένην : vertente Turriano : « Apologiarum *adversus Theosthenem* Evangeliorum calumniatorem. » Mendum aut in codicem aut in versionem incidisse vehementer

Τοὔνομα γὰρ μόνον προθεὶς, τίς ὢν (1) οὗτος ὑπῆρξέ ποτε ὁ Μακάριος, ὥσπερ καὶ αὐτῷ βασκαίνων τῷ συγγραφεῖ τῆς ἀξίας, οὐ συνεκδέδωκεν· ἆρα τοῖς τῆς ἱερωσύνης ἐμπρέπων αὐχήμασιν διεφαίνετο; καὶ τίνος πόλεως τοὺς οἴακας ἐγκεχείριστο; ἢ ἄλλῳ δή τινι κλήρῳ τυγχάνων ἀποτεταγμένος; χριστιανὸς δὲ ὅμως καὶ τοῦ τῆς εὐσεβείας ἀντεχόμενος λόγου. Ἔξεστι γὰρ καὶ ἄλλοις ἐκκλησιαστικοῖς τε καὶ λογικοῖς τυγχάνουσιν, καὶ τὰ θεῖα πεπαιδευμένοις, ὑπὲρ τῆς ἱερᾶς καὶ ἀμωμήτου ἡμῶν θρησκείας συγγραφὰς καὶ λόγων διδασκαλικῶν ἐκθέσεις ἁρμόζεσθαι. Οὐ γὰρ δὴ τὸ τοῦ Ἁγίου προκείμενον ἐν ἀρχαῖς ὄνομα ἀποχρήσει ῥᾳδίως παραστῆσαι τὸ ἀξίωμα, τό τε ἐπιτήδευμα καὶ τὴν τύχην τοῦ λέγοντος· τὸ δὲ τῶν Ἀποκριτικῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ προκείμενον, ἐπειδὴ κατὰ διαφόρων ἡ λέξις σημαινομένων φέρεται, ἱκανῶς ἐπετάραττεν τῶν ἀκουόντων τὴν αἴσθησιν. Ἔννοιαν δ' οὖν ὅμως ἐνταῦθα παρεῖχεν τῷ ἐντυγχάνοντι, ὡς ἐπὶ προηπορημένων ἢ προτεθέντων εἰς ζήτησιν πρότερον τινῶν λόγων ἐπάγεται τὴν λύσιν, ἢ τὴν ἐπίκρισιν τούτων ὑπαγορεύουσα (2). Ἐν ᾧ οὖν τὰ τῶν ἀποκριτικῶν προεπιζητούμενα, οἷς τὴν ἀπάντησιν φέρει (3), δολερῶς μετὰ τῶν ἄλλων ἑωρῶμεν κεκρατημένα.

Prolato enim duntaxat nomine, quis tandem fuerit Beatus iste [seu Μακάριος], tamquam invidens suam ipsi scriptori dignitatem, non simul edidit : an sacerdotii decorus infulis præfulgebat? et cujusnam civitatis regebat gubernaculum? An alii cuipiam clero forte præfuisse contigit? At enim christianus est ac simul egregie potitur sermone pietatis. Utique aliis licet viris ecclesiasticis et de re sacra eruditis, de sanctissima et immaculata religione texere scripta et doctas apte componere commentationes. Haud ergo Sancti nomen initio libri præfixum eo sufficiet, ut indicari hinc facile possit dignitas scriptoris, et munus, et vitæ conditio. Ἀποκριτικῶν autem nomen in titulo præpositum, quum ea vox diverso significatu fertur, satis turbavit lectoris intellectum. Nihilominus hoc loco sensum legenti dabat, nempe ut de prius quæsitis, sive de propositis ad quæstionem locis quibusdam adducatur solutio, aut judicium hisce de rebus subjiciatur. Ea sunt quæ a limine τῶν Ἀποκριτικῶν quæsita, quamdam dum postulant responsionem cum multis aliis vidimus fraudulenter dimissa.

VII.

Ταύτῃ τοι καὶ μάλα σπουδαίως, ἐπείπερ τοῦτο ἀναγκαῖον ἐδόκει, ἐπὶ τὴν ζήτησιν τῆς βίβλου τραπέσθαι αὐτίκα δεῖν ᾠήθημεν· τοιγαροῦν πολλὰ καμόντες, πολλὰ δὲ καὶ περὶ τὴν ἔρευναν πεπονηκότες, ὀψὲ καὶ μόλις

Inde igitur magna cum diligentia, quando quidem id necessarium visum est, ad detegendum librum quam primum nitendum esse duximus. Proinde multam navantes operam, satque agitantes hac de re quæ-

suspicabar, quum bonis avibus copia mihi facta fuit loci cujusdam Zachariæ Cretensis, in *Responsionibus ad Reverend. Claud. Guisium cardinalem lotharingium*, quas edidit J. Lamius ad *Nicetæ Enarr. in. 1 ad Cor.* t. IV *Deliciarum eruditor.*, ubi legitur, p. 77 : Ὁ δὲ Μάγνης διδάσκαλος ἀρχαῖος ὢν, οὕτως ἐν Ἀπολογίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς Θεοσθένη φησὶ, κ. τ. λ. Haud scio an hæc tam lætus exceperim, quam viderim attonitus subsequentem Lamii interpretationem : « Magnes autem qui antiquus magister est, ita in Evangelii Apologia *adversus Theosthenem* ait; » Theosthenem nempe, uti infra dicetur, *amicum Magnetis benevolentissimum!* Legito ergo : *ad Theosthenem.* Sed hæc alias. Titulus igitur ex variis codicibus digestus, erit : βίβλος τῶν ἀποκρίσεων πρὸς Ἕλληνας ἐν Ἀπολογίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς Θεοσθένην, *Liber responsionum adversus Græcos in Defensione evangelii ad Theosthenem.* — (1) Τίς ἂν cod. — (2) Ὑπαγορεύουσα. Aut auferenda videtur disjunctiva ἢ, aut legendum supra ἐπάγουσα. Alioquin interturbatus ordo laborat. Sed et scribendum ἀπόκρισιν *responsum*, suaderet contextus, qui totus est in explicando titulo Ἀποκριτικῶν. — (3) Φέρει. Nullum valuimus inde sensum eruere nisi legendo, anxie quidem et ægre, suadente tamen erudito viro : ἐν οἷς οὖν τὰ τ. α. προεπιζητούμενα τὴν ἀπάντησιν φέρει.

ταύτῃ περιετύχομεν· ἣν μετὰ χεῖρας λαβόντες, πρὸς τὴν ταύτης ἀνάπτυξιν κατέστημεν. Καὶ οἷα τὰ ἐν τῇ προαχθείσῃ χρήσει ἐσφαλμένα καὶ ἐπιλήψιμα κατείληπται, παρείσθω τὰ νῦν λέγειν, ὡς κουφότερα· οἷα δὲ τὰ παράλογα κατὰ προσθέσεις (1) καὶ ὑφαιρέσεις ὁ γεννάδας (2) ἐκεῖνος ὁ γραφεὺς ἐξεπετήδευσεν, ὥστε τὸν σκοπὸν καὶ τὴν διάνοιαν τῆς προκειμένης συγγραφῆς ἀμαυρῶσαι καὶ ἀλλοιῶσαι, ἵνα διὰ τῆς σκευωρηθείσης αὐτῷ ἐξαπάτης συνήγορα τῷ οἰκείῳ θελήματι καταστήσῃ τὰ προαγόμενα, προϊὼν ὁ λόγος κατὰ χώραν ἐπιδείξει (3)· Περιγράψας γὰρ ἐκεῖθεν τὸ καιριώτατον, οὐδὲν ἕτερον ἢ περικοπῆς περικοπήν, ἀλλ' οὐ χρῆσιν τὸν ἐκπεμφθέντα χάρτην εἰργάσατο.

renda, sero tandem et ægre incidimus in librum. Quem ad manus habentes, in evolvendo eo stitimus. Et quæcumque in adducto testimonio deprehensa fuerant falsa ac censuræ obnoxia, ea exponere nunc omittatur, utpote leviora. Quæcumque autem absurda per additiones et omissiones concinnaverit nobilissimus ille scriptor, ut laudati testimonii mentem finemque immutaret subverteretque, sicque præmissus locus ille ipsius mendacio patrocinaretur, allataque faverent proprio ipsius proposito; hæc progressus sermo meus suo in loco explicabit. Quum enim illinc sustulisset quod summum in eo libro erat, nihil aliud fecit quam ut emissus ab eo liber fieret excerptum excerpti, non autem testimonium probe adductum.

VIII.

Ἔδει λοιπὸν μικρὸν ἄνωθεν κατάρξαντας τῆς ὑποθέσεως, οὕτω δεῖξαι καὶ διελέγξαι σφαλεράς τε καὶ οὐδὲν συναδούσας πρὸς τὸν ἐπιτετηδευμένον σκοπὸν τὰς ἀρτίως ἀναλεγείσας φωνάς· ἀρκτέον δὲ τοῦ λόγου, ὥσπερ εἰκός, ἀπ' αὐτῶν τῶν πρώτων τῆς βίβλου γραμμάτων· ἡ μὲν οὖν ΒΙΒΛΟΣ ΜΑΚΑΡΙΟΥ μὲν ἐπιγέγραπται, ΙΕΡΑΡΧΟΥ δὲ τὴν ἀξίαν. Ὅπερ οὐχ ἡ ἐπιγραφὴ μόνη δείκνυσιν· ἀλλ' ἤδη καὶ ἔξωθεν ἐν ταῖς πτυχαῖς τῆς βίβλου ἀρχαιοτάτης οὔσης φιλοτίμως τυπουμένη τοῦ Μακαρίου τούτου εἰκὼν ἐκτυπώτερον παρίστησιν. Στολὴν γὰρ ἱερέως τοῦτον ἀμπεχόμενον (4) ὑποφαίνει· καθ' ἃ δὴ πολλαχοῦ καὶ ἑτέραις δέλτοις ἀνιστορούμενον (5) ἐκπρεπῶς τὸν οἰκεῖον συγγραφέα βλέπομεν. Χρόνοις δὲ ὕστερον ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους ἀκμάσαντα τὸν ἄνδρα καταλαμβανόμεθα, ἐξ οὗ τὸ ἀποστολικὸν καὶ θεῖον ἐξέλαμψε κήρυγμα.

Cæterum necesse est ut altius nonnihil repetatur argumentum, et inde palam sit ac liqueat inepta esse et minime cum proposito convenire scopo hæc verba nuper selecta. Incipiendum, uti par est, a primis libri litteris. Sic porro inscribitur : MACARII LIBER, et PONTIFICIS quidem dignitate, quod non titulus solus ostendit, sed jam extrinsecus in vetustissimi libri membranis hujusce Macarii affabre depicta imago etiam clarius probat; stola enim sacerdotii indutus ostenditur : perinde ac sæpius in aliis tabellis proprium auctorem eximie depictum intuemur.

A longo vero tempore, tertio circiter sæculo, hunc floruisse virum accepimus, postquam apostolicum et divinum coruscavit præconium.

(1) Προθέσεις cod. — (2) Ὁ γεννάδας ἐκεῖνος ὁ γραφεύς. Alludit Nicephorus eo loci, uti sexcentis aliis, cavillationibus Constantini Copronymi, quem variis latentem nominibus, frequentius *Mamona* appellatum insectatur. — (3) Ἐπιδείξειεν cod. — (4) Ἀπελεγχόμενον *ibid.*, sed manus primæ aut coævæ secundisque curis, deleta nempe voce breviore, quam lectioni nostræ putem simillimam. — (5) Ἀνιστορούμενον. Sic apertissimo caractere codex, et alias passim in Nicephoro, uti et ἐνιστορούμενον. Attamen satis placeret Viro cuidam doctissimo scribere : ἐντετορευμένον ; quocum illud facit, quod hæc ab illa vox omnino non differat, si utraque veteri codicum scriptura utcumque exhibeatur ΕΝΙϹΤΟΡΟΥΜΕΝΟΝ — ΕΝΤЄΤΟΡЄΥΜΕΝΟΝ. Quominus viro ἐλλογιμοτάτῳ omnis assentiar, movet me primum vox plane græca ἐνιστορέω, quam Cl. V. HASE ab Hippolyto *de Antichr.* p. 75, 6, excitare in novo Stephani Thesauro

IX.

Ἧς δὲ πόλεως ἱερεὺς καὶ ὧν ἐπετρόπευσεν οὔπω λέγομεν· ἕως ἂν τὸ Μάγνητος ἀκριβέστερον ἡμῖν καταληφθείη ἐξεταζόμενον, πότερον κύριον ἢ ἐθνικὸν ὄνομα τυγχάνει ὄν. Λέγεται γὰρ καθ' ἑκατέρου τὸ Μάγνης ὄνομα· ἴσμεν γὰρ δήπου καί τινα τῶν ἀρχαίων ποιητῶν (1) οὕτω προσαγορευόμενον. Ἤδη δὲ καὶ ἕτερον οἰκιστὴν τόπου τινὸς πάλαι ἱστορούμενον ἔγνωμεν. Ἀφ' οὗ ἡ κατ' αὐτὸν περιοίκησις κατὰ τὴν θετταλικὴν χώραν κειμένη, Μαγνησία (2) παρωνύμως ὠνόμασται, καὶ Μάγνητες τῶν τῇδε ᾠκημένων ἰθαγενῶν τὸ ἔθνος λέγεται· ὧν ἴσως ἐκεῖθεν, τυχὸν μὲν καὶ ἀλλαχόσε ποι, οὐ μὴν δέ γε καὶ πρὸς τὴν Ἀσιάτιδα μετῳκηκότων γῆν, τῶν αὐτόθι καθιδρυμένων τινὲς πόλεων Μαγνησίαι ἀπ' αὐτῶν ἐπικέκληνται (3).

Cujus autem civitatis fuerit antistes, aut quorumnam primas egerit partes, nondum dicimus, donec exactius a nobis intellectum fuerit Magnetis nomen, diligenter investigatum, utrum nempe propria sit aut gentilis appellatio. Utroque enim modo *Magnes* dicitur. Contigit ut certo noverimus veterum quemdam poetarum eo fuisse nomine vocatum. Sed et alium fuisse scimus, olim ab historia relatum, cujusdam loci conditorem. Ex eo quod iste habitaverit juxta thessalicam regionem, Magnesia ejus de nomine dicta est, Magnetesque appellata est gens ibidem habitantium indigenarum, quibus forsitan illinc, fieri quidem potest ut etiam in alios locos, haud dubie tamen in Asiaticam quoque regionem sedes transferentibus, quædam civitates, iis auctoribus, Magnesiæ dictæ sint.

non omisit; movet deinde auctorum sequioris ævi sive apud Græcos, sive apud Latinos ipsiusque Nicephori consuetudo ἱστορέω, *Historiam* pro *pictura* et *pingo* passim accipiendi. — (1) Καί τινα τῶν ἀρχαίων ποιητῶν. Immo exstitere duo hujus nominis poetæ veteres, unus Smyrnæus, eroticus, libidinoso carmine diffamatus, cui certo certius est sanctum Nicephorum non intendisse; alter, Atheniensis, comicus, merito jure celebrior, quem laudavere Aristoteles in *Poetic*. III, Aristophanes *Equit*. 519, Athenæus IX, 367, et Suidas, e quo licet conjicere tempore Nicephori adhuc poetæ istius multa superstitisse poemata; qui inter innumeros Græciæ vates omnino deperditos jacet. — (2) Μαγνησία. Quatuor aut quinque loca occurrunt eo nomine distincta. 1° *Magnesia*, Thessaliæ pars, vel huic provinciæ, ut Plin. *Hist. nat.* IV, 9, 32 habet, annexa, de qua Herodot. VII, 176, et Noster primo loco; 2° *Magnesia*, hujus regionis urbs notissima, quæ Magnetem, Æoli filium, de quo Noster meminit, conditorem agnoscebat; 3° *Magnesia*, ἡ πρὸς Μαιάνδρῳ, uti dicitur a Ptolemæo, ib. V, 2, eadem ad cujus fideles S. Ignatius celeberrimam direxit epistolam; 4° *Magnesia Lydiæ*, ἡ πρὸς Σιπύλῳ, apud Ptolom. V, 2, cujus cives dicuntur Μάγνητες Σιπύλου in nummis (Mionnet, *Descript.* t. IV, p. 68) et in titulis (Epigram. Trall. apud Boeckh, vol. II, n° 2933, 13, p. 589); 5° Conjicit Tillemontius aliam exstitisse urbem ejusdem nominis circa Mesopotamiæ aut orientalis Syriæ tractus, cui forsan Magnes hic noster dicendus præfuisse; ex his enim quæ infra habet de nonnullis rebus in Mesopotamia et apud Edessenos, suo adhuc tempore, divulgatis, haud procul hinc ipsum floruisse, non inconsulto infertur. In aliam longe diversam abiit P. Michaël Quienius, qui, quum in suo *Oriente Christiano* de Magnesianis episcopis ageret, Magnetem nostrum Magnesiæ πρὸς τῷ Σιπύλῳ recta retulit, aliaque de ejusdem ætate, elucubratione, adversario tam paucis verbis quam multis dedit erroribus, quos in prolegomenis, cum bona doctissimi viri pace, carpere non piguit. Cf. *Oriens Christ.* t. I, p. 697. Tillemont, *Hist. des Empereurs*, t. IV, p. 307. Galland, *Bibl. nova veter. patr.* t. III. Proleg. cap. XIII, p. 541. Nostra demum quæ sententia sit, nota sequens proponet.

(3) Ἐπικέκληνται. Duplex quum sit via genuinum Magnetis nomen detegendi, una per auctores idoneos, altera per sinceros codices, lis in bivio pendet. Nam tria, quotquot noverim, auctorum testimonia sunt: Unum Nicephori nostri, quem aut animo suspensum, aut cavillanti similem invenio; alterum Joannis Antiocheni, sæculi XII, qui Nostrum eo adducit titulo: Μακαρίου Μάγνητος, lite integra, ut probe Tillemontius ad hæc aut similia notavit; demum Zachariæ Cretensis, quem supra memini, firmius recitantis, absque ullo addito: Ὁ δὲ Μάγνης διδάσκαλος; nonne vero recentior quam ut omnem tollat controversiam? Nec dirimenda lis facilius codicum ope: missis quæ ad Nicephori, Joannis, Zachariæ epigraphas pertinent, consulendus esset sive codex venetus quem jejune nimis et tantum latine Turrianus defloravit, jam deperditus; sive vaticanus ab Allatio *adversus Creygthonum*, p. 563, exscriptus, sed sine ullo auctoris nostri titulo. Unus demum mihi superest codex quidam Parisiensis novi Testamenti, n° 364, eximiæ quidem notæ, immo splendidissimus; sed qui nihil e re nostra habet, præter notulam rejectaneam in margine, tantum non usque adeo evanidam, ut lynceæus oculus in implexis siglis introspiciat: τοῦ μακαρίου Μαγνήτου (fol. 41, a); nec inde prorsus res in propatulo jacet. At, duce Zacharia Cretensi, cæteris testibus non obstantibus, vadum utcumque transiliam breviori via: MAGNES meus erit, nec plura; eoque lubentius, quod *Macarii* quidem nomine innumeri viri inscribantur, si κυρίως adhibeatur; sin καθόλου, multiplex significatio est: communiorem tamen tibi satis luculenter dabit scholium quoddam ad *Plutum Aristophanis Hemsterhusiani*, edit. Schæfer, p. 331, hic adducen-

X.

Θεοσθένει (1) δέ τινι προσφωνεῖ τῶν ἄγαν εὐνουστάτων αὐτῷ καὶ φίλων, καὶ ὥσπερ τῶν λόγων διορθωτῇ καὶ κριτῇ ὑπάρχοντι. Ὁ δὲ σκοπὸς αὐτῷ τῆς πραγματείας κατὰ Ἑλλήνων προάγεται· καὶ τούτων μάλιστα πρός τινα τῶν ἐκ τῆς Ἀριστοτέλους διατριβῆς ὄντα ἐπιφέρει τὰς ἀντιῤῥήσεις, δόξης μὲν τῶν μοναρχίαν πρεσβευόντων ὑπάρχοντα· μέγα δὲ ἐπὶ σοφίᾳ τῇ θύραθεν κεκτημένον τὸ φρόνημα, καὶ δεινῶς τὴν ὀφρῦν κατὰ τῶν ἱερῶν ἀνασπῶντα δογμάτων, καὶ τοῖς ἐκ τῆς οἰκείας τέχνης σοφίσμασίν τε καὶ πιθανότησιν τῆς ἁπλότητος τοῦ μυστηρίου τοῦ καθ' ἡμᾶς κατακομψευόμενον. Ἤδη δὲ λοιπὸν ἐπ' αὐτὴν χωρῶμεν τῷ λόγῳ τῆς χρήσεως τὴν ἐξέτασιν· ὡς ἂν δὲ εὐκρινὴς καὶ τρανεστέρα ἡ κατάληψις τῶν ἐξεταζομένων γένηται, μικρὸν τὸν λόγον ἀναλαβόντες, καὶ τῶν προειρημένων ἀψάμενοι, ἐκεῖθεν τὴν διάληψιν τοῦ συγγραφέως σαφῶς παραστήσωμεν, ἑκάστῳ κεφαλαίῳ τῶν παρὰ τοῦ Ἕλληνος προεγκειμένων ἀκόλουθον καὶ τὴν τούτου ἀπάντησιν ἢ ἀντίῤῥησιν παρατιθέμενοι. Οὑτωσὶ γὰρ τὸ πρὸ τῆς χρήσεως προκείμενον ἔχει κεφάλαιον.

Theosteni autem cuidam Noster librum nuncupavit suum, quem benevolentissimum amicum habet, tamquam sermonum suorum correctori simul et judici.

Scopus autem hujus operæ adversus Græcos dirigitur; quorum maxime suis impetit exceptionibus quemdam philosophum, ex Aristotelis palæstra, eorum tuentem sententiam quibus monarchia longe præstantior est; cæterum ingentes animos ab externa philosophia concipientem, ferocique supercilio sacra despicientem dogmata, atque petita de peculiari ipsius arte sophismata proferentem captiosaque verba, quibus mysterii nostri simplicitatem scite et jactanter insectabatur.

Reliquum est ut nostro sermone ad allati testimonii deveniamus examen. Examinandæ autem hujusce rei ut obvia fiat et luculenta comprehensio, paulo superius resumta serie, ac regestis quæ præcedunt, exinde consilium auctoris manifeste proponemus, subjectam ad ea quæ Græcus protulit per singula capita responsionem aut refutationem allaturi. Eccillum igitur dicto testimonio præmissum capitulum.

PHILOSOPHUS PERIPATETICUS.

XI.

÷ Τὸν μέν τοι περὶ τῆς μοναρχίας τῶν
÷ σεβομένων θεῶν διαῤῥήδην ζητήσομεν (2)·
÷ ὡς οὐκ οἶσθα οὐδὲ τῆς μοναρχίας τὸν λόγον
÷ ἀφηγήσασθαι· μονάρχης γάρ ἐστιν οὐχ ὁ
÷ μόνος ὤν, ἀλλὰ μόνος ἄρχων. ἄρχει δὲ
÷ ὁμοφύλων δηλαδὴ καὶ ὁμοίων· οἷον Ἀδριανὸς ὁ
÷ βασιλεὺς (3) μονάρχης γέγονεν· οὐχ ὅτι
÷ μόνος ἦν, οὐδὲ ὅτι βοῶν ἢ προβάτων ἦρ-
÷ χεν, ὧν ἄρχουσιν ποιμένες ἢ βουκόλοι·
÷ ἀλλ' ὅτι ἀνθρώπων ἐβασίλευσεν τῶν ὁμο-
÷ γενῶν τὴν αὐτὴν φύσιν ἐχόντων. Ὡσαύτως

« Interea quem de venerandorum deorum « monarchia sermonem palam disputare est « (nam ne de monarchia quidem tu novisti « rationem exponere), monarcha enim non « est quicumque solus est, sed qui solus im- « perat. Imperat haud dubie concivibus et « consimilibus. Cujusmodi Adrianus impe- « rator monarcha erat, non quod solus « fuerit, vel tantum boum dux aut ovium « quibus præsunt pastores et bubulci; sed « quod hominum fuit rex, ejusdem generis, « camdem habentium naturam. Quem ad mo-

dum : τὸ μάκαρ, ἐπὶ τῶν ἁγίων λέγεται μόνον· τὸ μακάριος καὶ μακαριστὸς, ἐπὶ ζώντων καὶ ἀποθανόντων· Μακαρίτης δὲ ἐπὶ τῶν ἀποθανόντων μόνων. — (1) Θεοσθένει. Hæc de Theosthene, nec plura didici. Turrianus, qui primus Magnetem detexit, minus scite dixit eum scripsisse *Apologiarum* librum pro Evangelio contra Theosthenem *calumniatorem*. Eadem Quienium et Gallandium, plerumque diligentiores, refricuisse, nonnulla me tenet admiratio, quum utrique Tillemontius saniora proposuerat. — (2) Ζητεῖν, familiare philosophis, quos irridens Comicus, apud Athen. p. 163, B. Τοὺς τὸν φρόνιμον ζητοῦντας ἐν τοῖς περιπάτοις. — (3) βασιλεύς. De hac dubia temporis nota adisis *Prolegomena*.

÷ θεὸς μονάρχης οὐκ ἂν κυρίως ἐκλήθη, εἰ ÷ μὴ θεῶν ἦρχεν. Τοῦτο γὰρ ἔπρεπεν τῷ ÷ θείῳ μεγέθει, καὶ τῷ οὐρανίῳ καὶ πολλῷ ÷ ἀξιώματι (1). ÷

« dum monarcha Deus haud jam proprie « appellaretur, nisi deis imperaret : id « quippe divinæ par erat sublimitati; id cœ « lestem et maximam decuit majestatem. »

XII.

÷ Εἰ γὰρ ἀγγέλους φατὲ τῷ θεῷ παρε- ÷ στάναι (2), ἀπαθεῖς καὶ ἀθανάτους καὶ ÷ τὴν φύσιν ἀφθάρτους, οὓς ἡμεῖς θεοὺς λέ- ÷ γομεν, διὰ τὸ πλησίον αὐτοὺς εἶναι τῆς ÷ θεότητος· τί τὸ ἀμφισβητούμενον περὶ τοῦ ÷ ὀνόματος, ἢ μόνον τὸ διαφορὰν ἡγεῖσθαι ÷ τῆς κλήσεως; καὶ γὰρ τὴν καλουμένην ÷ ὑπὸ Ἑλλήνων Ἀθηνᾶν, Μινέρβαν οἱ Ῥω- ÷ μαῖοι καλοῦσιν, Αἰγύπτιοι δὲ καὶ Σύροι καὶ ÷ Θρᾷκες ἄλλως προσαγορεύουσιν· καὶ οὐ δή- ÷ που τῇ τῶν ὀνομάτων διαφορᾷ συσχηματίζεται ἢ ἀναιρεῖται τῆς τοῦ Θεοῦ προση- ÷ γορίας (3). ÷

« Nam si angelos dicitis Deo circumstare, « placidos, immortales et natura incorrup- « tibiles, quos ipsi nos appellamus deos, « propterea quod proxime accedunt Divini- « tati : quid est quod disputatum eat de no- « mine, nisi quod esse mera putetur appel- « lationis differentia? Etenim quam Græci « dixere Ἀθηνᾶ, hanc Minervam Romani « nuncupant, hanc Ægyptii et Syri et Thra- « ces alio vocabulo designant. Neutiquam « vero ex hoc nominum discrimine ipsi sive « conflatur sive tollitur Dei appellatio. »

NICEPHORUS.

XIII.

Ὁ μὲν τοῦ Ἕλληνος λόγος τοιοῦτος καὶ οὕτως ἔχων. ὥρα δὲ τῷ ἐντυγχάνοντι δια-

Sed hactenus de Græci sermone. Jam nunc lectori considerandum est de mo-

(1) Ἀξιώματι. Haud multum abs disputatione ista differunt quæ fusius habent *Recognitiones S. Clementis*, lib. V, n. XIX, huc adducendæ : tum ut nostra illustrentur, tum quibusnam e fontibus vel nostra vel potius Clementina excerpta sint, in promptu sit dinoscere. « Subjicit iterum nequissimus serpens aliam hominibus opinionem, quam plures vestrum proferre solent : « *Unum esse et nos dicimus Deum, qui est omnium Dominus; sed et isti, inquiunt, dii sunt. Sicut enim unus est Cæsar, et habet sub se multos judices, verbi gratia, præfectos, consules, tribunos et cæteras potestates : simili arbitramur modo, quum unus sit major omnium Deus, etiam istos ad similitudinem earum quas diximus, potestatum ordinatos esse in hoc mundo deos; illi quidem majori subjectos, nos tamen et qui in hoc mundo sunt, dispensantes.* » Audite ergo ad hæc quomodo in his ipsis quæ ad deceptionem proponitis, veritatis rationibus confutemini. Dicitis quia locum Cæsaris teneat Deus; judicum vero ejus et potestatum speciem servent hi qui dicuntur dii. Servate ergo, ut proposuistis, exemplum Cæsaris; et scitote quia sicut nulli ex judicibus, vel administratoribus Cæsaris, id est, præfectis, vel proconsulibus, vel ducibus, vel tribunis, fas est Cæsaris nomen imponi; alioquin et ille qui susceperit et illi qui detulerint, pariter interibunt; ita et de hoc debetis advertere, quod si quis nomen Dei alicui [alii?] quam præter ipsum imposuerit et ille receperit, unum eumdemque sortientur interitum, multo deteriore sorte quam ministri Cæsaris. Hic enim qui deliquit in Cæsarem, interitum suscipiet temporalem; qui vero in unum, qui solus et verus est Deus, delinquit, in sæculum luet pœnas et merito, ut qui nomen quod est unicum, injuriosa conditione violaverit. » Coteler. *Patres apostol.* t. I, p. 545, edit. Antverp. Eadem græce et latine, vix alio sermonis tenore, exstant inter *Clementin. homil.* X, n. XIV-XV; ibid., p. 688, 689, et *homil.* XVII, versus initium. Frequentissimæ fuerunt veterum Patrum cum ethnicis disceptationes, collationes, commentationes de Monarchia seu de Unitate Dei. Quin ab iis incœpisse christianam controversiam suaderent facile, si major ipsis auctoritas, *Constitutiones apostolicæ*, lib. VI, cap. VIII, ubi de Petri cum Simone conflictu primo, in Cæsarea Stratonis, legitur : « Καὶ τρίτον ἐπ' αὐτῶν διαλεχθεὶς αὐτῷ εἰς τὸν περὶ προφήτου λόγον, καὶ περὶ Θεοῦ μοναρχίας, ἡττήσας αὐτὸν δυνάμει Κυρίου, καὶ εἰς ἀφωνίαν καταβαλὼν, φυγάδα κατέστησα εἰς τὴν Ἰταλίαν, ib, p. 337. Plerumque unius Dei Christiani defendunt monarchiam, quam egregie S. Dionysius romanus appellat : τὸ σεμνότατον κήρυγμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ. Gentiles e contra invehunt deorum multitudinem. His noster peripateticus sane subtilior, monarchiam adversus Christianos sibi vindicat, contenditque fore destruendam, nisi, uno imperante Deo, dii plures simul sub ejus imperio non sint. — (2) Παρεστάναι cod. — (3) Προσηγορίας. Nonnulli aut legendum putant per ellipsin, τὸ τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορία; aut corrigendum, ἡ τοῦ Θεοῦ προσηγορία. Sensum ad Ἀθηνᾶν continuum retulimus.

σκοπῆσαι, ὅτι δὴ περὶ μοναρχίας ἦν ὁ λόγος αὐτῷ, Θεὸν καὶ θεοὺς εἰσάγοντι, καὶ τὸν μὲν ἄρχοντα, τοὺς δὲ ἀρχομένους δοξάζοντι· καὶ ὡς οὐκ ἂν κληθείη κυρίως Θεὸς μονάρχης, εἰ μὴ θεῶν ἦρχεν· ὧν τὴν φύσιν τοῖς παρ' ἡμῖν λεγομένοις ἀγγέλοις, τὴν αὐτὴν τερατολογῶν εἶναι ἀπέφηνεν. Τί οὖν πρὸς ταῦτα ῥητέον; Ἀθηνᾶν ἀκούομεν καὶ ταύτην δὴ πολυώνυμον τῷ τῶν σεβομένων αὐτὴν ἐθνῶν ἰδίαις ἕκαστον κεχρημένον προσαγορεύειν φωναῖς.

narchia ipsi sermonem fuisse, Deum et deos produxisse in medium; illum quidem habuisse imperantem, imperio vero hos addictos; nec jam illum proprie vocandum esse monarcham Deum, deorum nisi imperator esset; eorum vero naturam eamdem esse ac illorum qui apud nos dicuntur angeli, portentose pronuntiavit. Quid ergo rei ad hæc dicendum? Sed Minervam accipimus et eamdem sub diverso nomine fuisse, singulis a quibus colitur gentibus, suo quaque vocabulo utentibus ad eam designandam.

XIV.

Τὸν δὲ Συγγραφέα ἐν τοῖς μετέπειτα λέγοντα· οὐ μὴν ἐκείνων, περὶ ὧν ὁ λόγος αὐτῷ, εἰκόνας τυπώσας (1) τῷ σχήματι, πρὸς τίνα καὶ περὶ τινῶν αὐτὸν τὸν νοῦν ἀπευθύνοντα, ἐκ τῶν εἰρημένων αὐτίκα ῥᾳδίως εἰσόμεθα. Φανερὸν γὰρ καὶ πρόδηλον, ὅτι Ἑλλήνων μὲν κατηγορεῖ τοιαῦτα σεβόντων καὶ προσκυνούντων ἅπερ ἀθεεὶ τοῖς θεοῖς αὐτῶν ἀνετίθεσαν. Τῆς θρησκείας δὲ τῆς ἡμετέρας προασπίζων ἤδη κατὰ ταῦτα τὰ ἄσεμνα καὶ ἄξια σκότους μυστήρια, χριστιανοὺς οὐκ ἀξιοῖ, οὐδὲ βούλεται εἰκονίζειν ἢ σέβειν, οὕσπερ εἰκονίζουσίν τε καὶ σέβουσιν. Λεπτότερόν τε καὶ ἰσχνότερον ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ τὰ περὶ τούτων ἐξετασθήσεται. Πρὸς δὲ τὰ εἰρημένα τῷ Ἕλληνι ὁ Συγγραφεὺς ἀντεπεξιὼν, ὧδε φάσκει (2).

Quid auctor vero noster postea dixerit, « nequaquam imagines eorum, de quibus loquitur, schemate faciendas, » ad quem et de quibusnam direxerit intellectum, ex prædictis haud ægre comperiemus. Clarum enim ac perspicuum est, ab eo Græcos talia colentes et adorantes simulacra inde redargui, quod ea sine Dei numine diis suis erigerent. Religionem vero nostram ipse jam tuens contra putida ista, tenebrisque digna mysteria, a Christianis non censet, neque consentit effigie et adoratione colendos, quos illi confingunt et adorant. Subtilius autem ac pressius, suo in loco, quæ de his habet, inquiremus.

Ad ea quæ Græcus dixerat sic Noster respondens, dixit:

XV.

÷ Τὸ τῆς μοναρχίας ὧδέ σοι λοιπὸν
÷ διευκρινήσω σόφισμα, καὶ τῶν θεῶν καὶ
÷ τοῦ μόνου Θεοῦ τὸν λόγον βασανίσω· εἰς
÷ τὰ μάλιστα ἐξ εἰκόνος ἡμῖν τὴν μοναρ-
÷ χίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀρχομένων θεῶν
÷ τὸν λόγον κρατύνειν ἐσπούδασας· ζητη-
÷ τέον εἰκότως ἢ (3) ἐκ τῆς ὁμωνυμίας,
÷ ἢ τῶν πραγμάτων εἴωθεν ἀποσώζεσθαι

« Jam tibi quod est de monarchia di-
« luam sophisma, sermonemque de diis et
« de uno Deo perpendam. Quantum valuisti,
« ex imagine quadam unum Dei imperium
« subjectosque ejus imperio deos nobis
« astruere studuisti. Quærere igitur con-
« venit utrum ex nominis similitudine, an
« rebus ex ipsis soleat institui rerum natura.

(1) Τυπώσας. Ad horum intelligentiam, infra succurrunt dicta ipsius Magnetis, suo legenda tenore, num. XXXI et seqq. — (2) Φάσκει. Prima manu in margine scriptum est e regione Ο ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ. Eo forsan decepti errore, studiosi ἀνεκδότων indagatores ea tamdiu neglecta omisere. — (3) Ἤ. forsitan εἰ legendum.

÷ φύσις· εὕρομεν γὰρ ὡς οὐκ ἐξ ὀνόματος ÷ τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἐκ τοῦ πράγματος τὴν ÷ ἀλήθειαν τὸ ὄνομα κέκτηται. Ὡς ἐπὶ τοῦ ÷ πυρὸς ὅτι θερμὸν, καὶ ἐπὶ τοῦ πλησιά- ÷ ζοντος τῷ πυρί· ἀμφότερα γὰρ θερμὰ, ÷ καὶ οὐκ ἀμφότερα τὴν οὐσίαν ἔχει θερ- ÷ μήν. Ἀλλὰ τὸ μὲν τῇ φύσει, τὸ δὲ τῇ ÷ θέσει θερμόν· καὶ τὸ μὲν ἐξ ἑαυτοῦ, τὸ δὲ ÷ ἐξ ἑτέρου θερμόν· καὶ οὐ πάντως ἐκ τῆς ÷ ὁμωνυμίας μίαν ἡμῖν τὴν φύσιν ὁ λόγος ÷ ἐδήλωσεν. Οὕτως ὁ Ἀπόστολος, ἵνα τὴν ÷ ὄντως διδάξῃ θεότητα, καὶ τὴν οὐσίαν ἐκ ÷ τῆς ὁμωνυμίας διακρίνας ἐλέγξῃ, καὶ τὸν ÷ μὲν κατ' οὐσίαν θεὸν καὶ κυρίως κύριον, ÷ τοὺς δὲ τῇ θέσει θεοὺς καὶ οὐ κυρίως τῇ ÷ κλήσει μηνύσῃ, τοῖς μαθηταῖς φησιν· Καὶ ÷ γὰρ εἴπερ εἰσὶ θεοὶ, ὥσπερ οὖν εἰσιν, καὶ ÷ κύριοι πολλοί· ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς, ἐξ οὗ ÷ τὰ πάντα, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς δι' οὗ τὰ ÷ πάντα (1). ÷

« Nam invenimus non rei de nomine, sed « de re veritatem nomini comparari. Ut de « igne dicendum est, esse calidum, itemque « de iis quæ igni admoventur : utraque enim « calida sunt, sed utrisque non est caloris na- « tura : nam igni ex natura sua, at cæteris ex « accidente calor inest; ille a se ipso, hæc ab « altero calent. Nec prorsus ex eodem voca- « bulo similis dici natura ostenditur. Hinc « est quod Apostolus, ut veram doceret Di- « vinitatem, substantiam vero ex eadem ap- « pellatione discernens assereret diversam, et « Deum per substantiam atque proprie do- « minum, ab iis qui thesi dii sunt, non pro- « prie distincta appellatione significaret, « discipulis suis dixit : *Etenim licet sint dii* « *(siquidem sunt et domini multi), nobis au-* « *tem unus Deus ex quo omnia, et unus Do-* « *minus Jesus per quem omnia.* »

XVI.

÷ Ὁρᾷς ὅπως λέγει καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ ÷ θεοί· ἀντὶ τοῦ τῇ κλήσει μόνον θεοὶ, οὐ ÷ μὴν κυρίως θεοὶ, ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς, του- ÷ τέστιν ὁ ὄντως Θεός. Οὐ τῆς οὐσίας λόγος ÷ μαρτυρεῖ τῇ θεότητι, οὐ μὴν λέξις ὀνόμα- ÷ τος βεβαιοῖ τὸ λεγόμενον· ἀλλ' ἡ φύσις ÷ τοῦ πράγματος κυροῖ τὴν ἀλήθειαν· ἄρχει ÷ γοῦν δὴ τῶν θεῶν καὶ δεσπόζει καὶ κρα- ÷ τεῖ· οὐχ ὡς εἷς αὐτῶν ὑπάρχων ἐκ τῆς ÷ ὁμωνυμίας, ἀλλὰ μόνος, ἀγέννητος ὢν, ÷ καὶ δεσπόζων τῶν γεννητῶν. οἱ μὲν γὰρ ÷ ἐξ αὐτοῦ τὴν σύστασιν ἔλαβον, ὁ δὲ οὐ ÷ παρ' αὐτῶν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς (2) ἐπο- ÷ ρίσατο· καὶ τῶν μὲν τὴν οὐσίαν αὐτὸς ÷ ἐδημιούργησεν, οἱ δὲ ὑποστάσεως ἀρχὴν ÷ οὐ κατέλαβον ἐν αὐτῷ (3)· καὶ ὁ μὲν ἐκεί-

« Vides quomodo dicit : *Siquidem sunt* « *dii*, ac si diceret : nomine tantum dii, non « proprie. *Nobis autem unus Deus*, ecce ille « est reapse Deus. Nec tantum substantiæ di- « vinæ vocabulum ascribit ei divinitatem, « nec nominis prolatio sola dictum asserit, « sed natura rei veritatem vindicat. Diis « ergo ille imperat, et dominatur et præ- « valet; non quod eorum unus sit, ejusdem « vi nominis, sed quod solus, et ingenitus, « genitorum dominator. Hi quidem ab illo « subsistentiam adepti sunt; verum ille « ab his majestatis suæ primatum non mu- « tuatus est. Condidit ille horum substan- « tiam; hi conditionis initium per se in « illo non sibi sumserunt. Penes illum

(1) Τὰ πάντα. I Cor. VIII, 5. — (2) Τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς, primatus seu privilegium honoris; seu apud veteres græcos summus honor sive regiæ majestatis, Pausan. III, 5, 10; sive senectutis, Pollux II, 12; aut natu maximi, Plut. mor. p. 787. *Primatus* demum, maxime apud auctores ecclesiasticos et in stricta canonum nomenclatura. Hinc disputatio celeberrima de Chalcedonensi decreto. cf. *Suicer*. — (3) Οὐ κατέλαβον ἐν αὐτῷ. Quærendum primum annon oratio, eo maxime loco egregia, inde tamen flaccescat, quod post protasin : καὶ τῶν μὲν τὴν οὐσίαν αὐτὸς ἐδημιούργησεν, minus apposite respondeat apodosis : οἱ δὲ ὑποστάσεως ἀρχὴν οὐ κατέλαβον. Lex enim ἀντιθέτων facile suaderet, nec ipse sensus diffiteretur obvius, vel negantiam tollere, vel levi inducta

÷ νους ὧν ἄρχει, σώζειν οἶδεν· οἱ δὲ οὐδὲν
÷ ἀρχόμενοι ἐκείνῳ χαρίζονται. Καλεῖσθαι
÷ δὲ πολλοὺς θεοὺς καὶ κυρίους οὐ φθονεῖ,
÷ μόνον εἰ πλησιάζοντες αὐτῷ καὶ γειτνιά-
÷ ζοντες, τῷ τῆς θεότητος λόγῳ συγχρω-
÷ τίζονται (1)· εἰ δὲ ἀποῤῥαθυμήσωσιν (2),
÷ καὶ πόῤῥω που γένωνται, ταὐτὸν πάσχουσι
÷ τοῖς ἀποστραφεῖσι τὴν ἀκτῖνα τοῦ φω-
÷ τὸς, κἂν τῇ σκιᾷ τοῦ σκότους ἐν ζόφῳ
÷ διάγουσιν. ÷

« quidem quibus imperat salus est; hi
« autem dum subsunt illius imperio, nil
« ei conferunt. Appellari autem plures deos,
« dominosve sine invidia sustinet, dum-
« modo, eo quod proxime ipsi accedunt et
« vicinant, ideo quadam divinitatis nuncu-
« patione donentur. Si autem labantur et
« longius alicubi ab eo recedant, idem ipsis
« accidit ac iis qui terga vertunt radiis lu-
« minis, et umbra tenebrarum involuti, in
« caligine vivunt. »

XVII.

÷ Πρᾶγμα οὖν ἀτύραννον ἐκεῖνο καὶ δί-
÷ καιον, τῶν ἀνομοίων ἄρχειν δι' οὐσίας
÷ ἀκρότητα, ὃ τῶν ἑτερογενῶν δι' ὑπερβο-
÷ λὴν κυριεύει φύσεως, οὐ βίᾳ τυραννίδος
÷ δεσπόζον (3) ἐπιτάττει· ἀλλ' ἀγάπης [ἐκ]
÷ στεῤῥότητος ἡγεμονεύει φιλικῶς. Ἀδριανὸς
÷ δὲ, ἤ καί τις κοσμοκρατόρων (4) ἕτερος,
÷ ἄνθρωπος ὤν, καὶ τῶν ὁμοίων ἀνθρώπων
÷ βασιλεύσας, νόμῳ δυναστείας (5) τοῦτο
÷ καὶ τυραννίδος ἔπραξεν, οὐ θεσμῷ τῆς
÷ ἀκολουθίας τῶν ὁμοουσίων ἄρξας· ἀλλ'

« Quamobrem non est tyrannica res
« nec injusta, dissimilibus illud præesse
« propter naturæ præcellentiam, quod cæ-
« teris alia sorte natis pro generis sui im-
« perat sublimitate, nec vi tyrannidis do-
« minatur, sed charitatis firmitate aman-
« ter principatum moderatur. Adrianus
« vero aut quivis mundi potens, homo
« quum sit, hominumque rex, lege quidem
« dynastica et tyrannidis jure præficitur,
« non recto consequente ordine similibus
« imperat: sed necessitatis vi ac violentiæ

mutatione, legere : κατέλαβον ἐξ αὐτοῦ; immo calculum adderent quæ antea damus ἐξ αὐτοῦ... ἔλαβον. Ea tamen concinnitate totus hic locus διχοτόμως fluit, ut ne quid detrimenti ex minima additione vel mutatione capiat, cavi ne quidquam innovetur. Alterum, admissa codicis lectione, rursus inquirendum, quid præcise sit in hac τομῇ : ὑποστάσεως ἀρχὴν οὐ κατέλαβον, intelligendum. Duplex enim sensus me suspensum tenuit. Primum solemnis fuit philosophorum simul et veterum gnosticorum sententia, in qua latuit alter malorum ferax trojanus equus, a Deo nempe, tamquam e fonte rivulos, sic fluere cuncta quæ exstant, ut ad eum revertantur, nusquam ab eo κατὰ οὐσίαν distincta. Ut tolleretur hujus modi κόσμος τῆς ἀδικίας, hic Magnes noster haud inconsulto dicere potuit : οἱ δὲ ὑποστάσεως ἀρχὴν οὐ κατέλαβον ἐν αὐτῷ seu κατὰ οὐσίαν αὐτοῦ. *Hi vero subsistentiæ initium non hauserunt in illo.* At propter subsequentia, uti mox exponetur, alter sensus præplacuit, quo remanet voci ὑπόστασις significatio apud veteres frequentior, *propositum* nempe, *rei faciendæ ratio, initium*; remansit igitur oppositorum τὸ σημαντικόν, auctorque mihi dixisse visus est, ut brevius perstringam : « Hic illos fecit; illi seipsos non condiderunt. » — (1) Συγχρωτίζονται. Hæc, ut supra, nec non et infra, eamdem desiderant explanationem, quam Magnes ipse præbet, quum egregie uno verbo infra dicit, vere areopagitico more : ἁγιάζει θεοποιῶν, *sanctificat deificans*, eodem sensu quo Dionysius ait : τῷ κατὰ δύναμιν ἑκάστου θεοειδεῖ θεῶν πολλῶν γινομένων. *De divin. Nomin.* opp. I, p. 424, 428. Illa enimvero hominis est in Deum consecratio, qualis et quanta ad nos pertinet, sanctificatio nostra Cf. *De cœlesti Hierarch.* c. IV. 2. Clem. Alex. *Strom.* lib. VII. p. 721, d. Nazianzen., opp. t. I, p. 550, c. Erit cui Noster videbitur verbis pepercisse intuitu imperatorum, qui publicis titulis *Dii, Divi, æternique* inscribebantur. — (2) Ἀπορα θυμήσωσιν cod. aliis tamen accentibus, quorum ope innuitur lectio nostra. Cæterum sub his obscurioris sermonis involucris, ita jubente arcani disciplina, latere christianum dogma de ruina superbientium angelorum, dubitare non sinunt plura, quibus aperte noster alludit, nempe II. Petri. II. 4. Ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας κ. τ. α. Et Jud. 6. Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον... ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν. Item v. 18. Οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται. — (3) Δεσπόζων cod. — (4) Κοσμοκρατόρων. Cf. *Ephes.* VI. 2. Vox peculiariter christiana, pro qua Hilarius posuit *mundi potens*; Tertullianus, idem et *munditenens*. — (5) Νόμῳ δυναστείας. Quod transtulerim *Lege dynastica*, vocem insolentiorem mihi excitarunt tum *dynastes*, *dynasta*, bonis omnium auribus excepta, tum difficultas breviter et præcise enuntiandi præcipuam hanc et primam quam Magnes inducit potestatis regiæ erigendæ ac servandæ rationem, δυναστείαν, possessionem nempe, quasi dominii jure continuatam. Hæc diligentem non fugere Tilllemontium, quibus duplex reponit dubium alias expendendum. « *Il semble ne reconnaître rien de légitime dans l'autorité que les princes ont sur leurs sujets, et cela peut donner lieu de croire qu'il écrivait avant que les empereurs fussent chrétiens* » loc. I. 319.

÷ ἀνάγκῃ καὶ βίᾳ (1) τοὺς ὁμογενεῖς ἐδουλώσατο. ἠδίκει δὲ μεγάλα, τὰ μέρη τῆς οὐσίας, οὐ τὴν οὐσίαν ἐκτρύχων, καὶ τὸ εἶδος ἀδικῶν, οὐ τὸ γένος καταπονῶν· ἄνθρωπος γὰρ ἀνθρώπου, καθ' ὃ μὲν ἄνθρωπος, δεσπόζειν οὐ δύναται· καθ' ὃ δὲ ἄρχων ἢ τύραννος, προσλαβὼν ἐξουσίαν, δι' αὐτῆς τὸν ὁμόφυλον καταπονεῖ δουλούμενος. ὅσα γοῦν ἐκ βίας τὴν φύσιν ἐτυράννησεν, ταῦτα οὐκ ἐκ φύσεως τὴν ἀξίαν ἐκτήσατο, ἀλλ' ἐξ ὠμότητος ἐπικρατέστερα τῶν ὁμοίων ἐφάνη. Θεὸς δὲ μόνος ἄρχων, καὶ μοναρχίαν ἔχων, κατὰ ἀλήθειαν κυριεύει τῶν γεννητῶν, ὑπάρχων ἀγέννητος (2)· κρατεῖ τῶν κτίσματων, ἄκτιστος ὢν καὶ ἄναρχος· οὐ τῶν ὁμοίων, ἀλλὰ τῶν ἀνομοίων ἡγεμονεύει κηδόμενος. ÷

« causa congeneres sibi servire jussit. Magnam vero committit injuriam, dum partes naturæ suæ, non ipsam naturam domat, dum speciem quamdam injuria afficit, non totum genus superat humanum : homo utique hominum rex, in quantum homo est, dominari non potis est; quatenus vero imperator aut tyrannus, hanc accipit potestatem qua contribulem servituti subditum premit. Quæcumque autem connatos vi subjiciunt, non naturæ jure principatum adepta sunt, sed ex feritate inter pares præcellentia ostentantur. At Deus, solus imperans, et monarchiam obtinens, in veritate quibusque dominatur genitis, ingenitus ipse; creaturis prævalet, idem increatus, et initio carens; non similium quidem, immo dissimilium habens præsidium et tutelam. »

XVIII.

÷ Ὡς γὰρ ἥλιος, οἷς ἐπιλάμπει, τούτους (3) λαμπρύνει τῇ μετουσίᾳ τοῦ φωτός, οὐ μὴν αὐτός ποτε παρ' αὐτῶν αὐγάζεται· οὕτω Θεὸς τοὺς ἐγγίζοντας αὐτῷ λογῷ τῆς διανοίας ἁγιάζει θεοποιῶν, καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς μακαριότητα, οὐ μὴν αὐτὸς ἐξ αὐτῶν τὸ τῆς ἀρετῆς λαμβάνει καλλώπισμα. Εἰ γοῦν ἥλιός τινα φωτίζων τοῖς φέγγεσι, φωτεινὸν ποιεῖ λέγεσθαι, ὥσπερ αὐτὸς λέγεται· τῆς μὲν (4) οἰκείας οὐσίας ἀφαιρέσεως λόγῳ τοῖς φωτιζομένοις οὐδὲν μεταδίδωσιν, λαμπρὰ δὲ οὐ κωλύει τὰ παρ' αὐτοῦ καλεῖσθαι λαμπόμενα. Αὐτὸς γὰρ ὢν τὴν οὐσίαν λαμπρὸς, τῇ θέσει λαμπρὰ καλεῖσθαι ποιεῖ τὰ λαμπόμενα. Τὸν αὐτὸν τοίνυν τρόπον Θεὸς μονάρχης ὤν, καὶ τὴν φύσιν ἀΐδιος, οὐ κωλύει θεοὺς καλεῖσθαι τοὺς ἀγγέλους, θεοποιῶν αὐτοὺς

« Ut enim sol, quibus illucescit, hæc, data luminis communione, illustrat, nec ipse tamen ab illis resplendet; ita Deus ad eum accedentes Verbo mentis suæ sanctificat, illos deificans, et ab ipso manantem donat beatitudinem; nec tamen ab illis ipse ullum assumit virtutis suæ ornamentum. Ergo si sol ea quibus irradiat, efficit ut pariter dicantur lucida ac ipse dicitur : propriam quidem substantiam, minime sibi ademtam, rebus non tradit illuminatis, tametsi non obstet quin hæc luminosa nuncupentur. Ipse si quidem substantia sua coruscat, cætera vero, thesi tantum splendentia, ab eo habent ut splendida appellentur. Eodem modo Deus unus monarcha, et natura sempiternus, non impedit quin dii dicantur angeli, quos vicinitatis privilegio sic deificat, ut eis tamen peculiarem suam

(1) Ἀνάγκῃ καὶ βίᾳ. Habes secundam et tertiam ejusdem potestatis causam, necessitatem nempe, ἀνάγκην, cuivis hominum societati indeclinabilem. ut unus imperet : εἷς κοίρανος ἔστω. Homer. *Iliad.* H. 234. Tum validioris vim, βίαν, tu *regere imperio* populos, Romane, memento. Ex his tribus imperii causis undenam Magneti vix una placeat, nec nisi Dei vera legitimaque illi sit monarchia, quum tetigimus alias, hic tantum meminerim paucis, totam in uno naturæ jure disputationem esse, nec a recta theologorum semita abire. Nec plura, ne dum brevis esse laborem, obscurus fiam, aut temerarius. — (2) Κυριεύει τῶν γεννητῶν, ὑπάρχων ἀγέννητος. Codex mendose ἀγένητος, γενήτων. Nonnulla id genus Nicephoro videntur ansam dedisse arianismi labem quamdam Magneti inurendi nostro, eadem adeo venia qua cæteri quotquot patres antenicæni, eaque facili et legitima donando. Cf. Bulli *Defensio Patrum antenicænor.* — (3) Τούτοις cod. — (4) Τῆς δε, ib.

÷ τῇ θέσει τοῦ πράγματος, οὐ τὴν οἰκείαν εἰς ÷ αὐτοὺς ἀποτέμνων οὐσίαν, οὐδὲ μέρος αὐ- ÷ τοῖς τῆς ἰδίας δωρούμενος φύσεως. Ὅθεν ÷ ὁ μὲν τὸν φύσει Θεὸν προσκυνῶν μακαρί- ÷ ζεται· ὁ δὲ τὸν θέσει, πολλὰ διασφάλ- ÷ λεται, ἐν τῷ σέβειν ἀβέβαιον καρπούμενος ÷ ὄφελος. ÷

« non dividat essentiam, nec singulis sin- « gularis suæ frusta naturæ distribuat. Hinc « si quis Deum ex natura verum adorat, « beatus est; qui autem deum thesi dic- « tum colit, multum in omnem partem errat, « tali de cultu nil nisi inane percepturus « emolumentum. »

XIX.

÷ Ὡς γὰρ ὁ θέρμης ἕνεκεν τὸ πῦρ ἀσπα- ÷ ζόμενος, καὶ θερμαίνεται παρ' αὐτοῦ καὶ ÷ τῷ φέγγει λαμπρύνεται· ὁ δὲ ὕλην ἐκ ÷ πυρὸς, ἢ χαλκοῦ, ἢ σιδήρου ζητῶν εἰς ÷ θερμότητα, διαμαρτάνει τοῦ σκοποῦ. πρὸς ÷ ὀλίγον γὰρ ἡ ὕλη ψευσαμένη τὴν φύσιν, ÷ εἰς τὴν οἰκείαν τῆς οὐσίας λῆξιν ὑποχωρεῖ, ÷ μηδὲν τὸν ἔχοντα ταύτην ἐν θερμοῖς ὠφε- ÷ λήσασα, μηδὲ σέλας αὐτῷ λαμπρὸν ἐπαρ- ÷ κέσασα. οὕτως ὁ βουλόμενος ἀκράτου ÷ ἀρετῆς λαβεῖν μακαριότητα, παρὰ Θεοῦ ÷ ταύτην τοῦ κατὰ φύσιν αἰτῶν, οὐ σφάλ- ÷ λεται, παρὰ δ' ἀγγέλου, ἤ τινος ἀσωμάτου ÷ τάγματος ἀνωφεροῦς, Θεοῦ τὴν θέσιν, οὐ ÷ τὴν φύσιν ὑπάρχοντος, ζημιοῦται μεγάλως, ÷ λαβεῖν θέλων, ὅπερ δοὺς ὁ κτησάμενος ÷ γυμνητεύει (1) τῆς χάριτος. ÷

« Ut enim qui ob calorem admotus igni « est, calefit ab igne, ejusque fulgore ruti- « lat; qui vero ex igne materiam aut æris « aut ferri, caloris causa vult apprehendere, « a scopo declinat; paululum enim materia « hæc aliam ementita naturam, in pro « priam generis sui conditionem recidit, « nihil fervoris illi a quo tenetur elargita, « nec ullam porrigens luminis scintillam: « ita sane quisquis purissimæ virtutis vo- « lueris recipere felicitatem, si illam ab eo « quæsieris qui natura Deus est, tu non « falleris. Sin ab angelo, aut a quocumque « spirituali ordine et sublimiore, quem « thesi Deum, minime ipsius ob naturam « dixeris, vehementer aberraveris, quia « accipere vis cujus dator ipse prius accepit « et gratia vacuus est. »

XX.

÷ Θεὸς δὲ ὁ πάντα τοῖς πᾶσιν δωρούμε- ÷ νος, ἔχει τὰ πάντα, τὴν πενίαν ἀρνούμε- ÷ νος, ὡς ὁ ἥλιος χορηγῶν τὰ φέγγη τοῖς ÷ βλέπουσιν καὶ τούτους εὐεργετεῖ, καὶ τὸ ÷ φῶς οὐκ ἐκδύεται (2)· ὡς διδάσκαλος διδοὺς ÷ μαθηταῖς τὰ μαθήματα, καὶ τοὺς μαθη- ÷ τὰς σοφίζει, καὶ τὴν σοφίαν ἔχει (3). ÷ οὕτω παρὰ τοῦ Χριστοῦ δύναμις ἐξήρ- ÷ χετο (4), καὶ τῶν καμνόντων ἤλαυνε τὰ ÷ νοσήματα, καὶ τῷ Χριστῷ μένουσα ὅλως ÷ οὐκ ἐχωρίζετο.

÷ Πιθανῶς σοι καὶ ταύτην εἴρηκεν ὁ

« Deus enimvero, qui omnia omnibus « impertitur, cuncta possidet, paupertatis « expers. Qualis sol, astrorum dux, intuen- « tibus cum munifice spargit radios: at lu- « mina dum erogat, his indui non desinit; « qualis magister discipulis tradit scientiæ « disciplinas, discipulosque efficit sapientes; « ipse vero sapientia sibi potitur: talis a « Christo virtus exivit, ægrotantium quæ « sanavit infirmitates, nec tamen omnino ab « eo recessit.

« Satis hæc dicta fuere ad inquirendum

(1) Γυμνιτεύει cod. — (2) Οὐκ ἐκδύεται. Ps. CIII. — (3) Ἔχειν cod. quod supra de sole dicitur : καὶ τὸ φῶς οὐκ ἐκδύεται, idem hic pari vice de magistro dicendum videtur καὶ τὴν σοφίαν ἔχει, sive ἑαυτῷ προσέχει. — (4) Δύναμις ἐξήρχετο. Luc. VI, 19, Ὅτι δύναμις παρ' αὐτοῦ ἐξήρχετο καὶ ἰᾶτο πάντας. Sed et alium ejusdem Luc. VIII, 46 locum, ubi de Hæmorrhoissa, Noster eo minus neglexit, quod ejusdem forte fuit concivis ac libenter, uti mox, eam meminisse solet. Cf. quæ num LI habet multa de BERENICE.

÷ λόγος τὴν ζήτησιν, τὴν περὶ Θεοῦ καὶ ÷ θεῶν, καὶ τῆς μοναρχίας ἣν ἔχει ὁ μόνος ÷ ἀληθινὸς ἄρχων Θεός. ÷

« Deum, deosque et illam monarchiam, « solus quam habet Deus, verus rerum « imperator. »

ARGUMENTUM.

XXI. Nicephorus prædicta repetit. — XXII. Quem ad sensum sint audienda quæ sequuntur indigitat.

XXIII. Rursus Philosophum adducit nonnulla Evangelii dicta de Angelis explicantem et detorquentem, — XXIV. Qui et causam dat curnam erigantur tituli deorum aut statuæ, ad hominum maxime effigiem, utpote pulcherrimam omnium; — XXV. Deinde dictum Moysis obiter arrodit et perperam accipit.

XXVI. Quæ quum de more resumsit *Nicephorus*, — XXVII. In eoque totus institit tantum de idolis ἑλληνικῶς factis sermonem esse. — XXVIII. Iterum prodiens *Magnes* christianam de Angelorum πολιτείᾳ doctrinam breviter porrigit in promptu intelligendam.

XXIX. Ecce jam difficultatis nodus totiusque rei cardo vertitur. *Nicephorus*, primum attonito similis, mox in Iconomachorum fraudes vehementer invehitur. XXX. Inanes eorum terriculas deridet, delegitque fuco et fumo simillimas. — XXXI. *Magnetis* igitur verba omnia confidenter regerit. XXXII. In quo decipula lateat digito tangit, — XXXIII. Et in quo sit, nec alias, verus auctoris sui scopus. — XXXIV. Iterum *Magnete*, ubi de vita christiana Angelorum simillima conversationi disserit διαῤῥήδην, reducto, — XXXV. Toto cœlo distare *Nicephorus* ostendit hinc idololatriam, illinc sacrarum imaginum religionem.

XXXVI. *Magnes* interea in medium redux, de Dei majestate, nullis coercenda simulacris, præclarissime agit, — XXXVII. Urgetque *Nicephorus* quæ per se plana obviaque adversus Iconomachos eunt; — XXXVIII. Quibusque eorum calumniæ refringuntur, Christianis nempe ingerentium quæ ethnicos tantum ac barbaros idololatriæ addictos spectant. — XXXIX. Quum enim a nobis Sanctorum coluntur τύποι, ad ἀρχέτυπα pia mens venerantium respicit. — XL. Nummorum instar falsarii, *Magnes* non est habendus qui probatissima in vitiata converteret; — XLI. Nec christiana traditio idolorum dehonestanda est infamia.

XLII. Ad *Magnetem* reversus, ejusque repetens doctrinam, — XLIII. Eumdem exponit de Angelis et Abrahamo cum Græco disceptantem, — XLIV. Et perpetuæ Ecclesiæ traditioni consentaneum. Quæ perspicua sequuntur, quum paucis appellaverit, — XLV. Magnes, cui locus ceditur amplior quam antea, nulloque interposito commentario, auditur de hominis et mulieris a Prometheo ac Jove opificio; — XLVI. De elementorum et astrorum cultu; — XLVII. De eo quod Moyses dixit : Diis non maledices, — XLVIII. Quod perridiculum jam esset figmentis mutis ascribere; — XLIX. Demum de reptilium cultu, cui opponitur purissima et incorrupta Dei natura.

L. Nonnullis a *Nicephoro*, præcipui instar argumenti, interjectis, — LI. Magnes de *Berenice* meminit seu hæmorrhoissa, nobilissima scilicet femina Edessenæ urbis, quæ Salvatoris imaginem ex ære fuso cudendam curavit.

LII. His omnibus *Nicephorus* finem impositurus breviter reponit quæ *Magnes* adversus Iconomachos intulit, ejusque nonnulla indigitat loca quæ Manichæo forsitan, Origeni, Ario, aut Nestorio faverent. — LIII. Demum adversariorum Christi miserrima sorte deplorata, — LIV. Ultimo quasi penicillo egregiis delineamentis rectam de sacris imaginibus doctrinam adumbrat.

NICEPHORUS.

XXI.

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Συγγραφεύς· φαίνεται δὲ λευκότατα διαφόροις λόγοις, καὶ παραδείγμασιν κατασκευάζων τὰ (1) πρὸς ἀνατροπὴν τῆς παρ' Ἕλλησι παιζομένης μοναρχίας ἢ πολυαρχίας. Ἔκ τε τῆς ὁμωνυμίας (2)· δείκνυται γάρ, φησὶν, ὡς οὐκ ἐξ ὀνόματος τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἐκ τοῦ πράγματος τὴν ἀλήθειαν τοὔνομα κέκτηται· καθάπερ τὸ παράδειγμα ἔθετο τῆς

Hactenus hæc laudatus Auctor. Verum videtur candidissima ex diversis sermonibus aut exemplis argumenta protulisse, ad evertendam quam Græci monarchiam sive polyarchiam docuerunt. Primum, arguit ex homonymia: liquet enim, inquit, non rei a nomine, sed a re nomini veritatem acquiri. Hinc apposite petitur exemplum de igne cui

(1) Κατασκευάζοντα cod. — (2) Ἔκ τε τῆς ὁμωνυμίας : attende seriem et refer ad ea quæ mox sequuntur : ἔκ τε τοῦ ἀποστολικοῦ παραδείγματος — ἔτι δὲ καὶ τῶν ἄλλων. Fit enim enumeratio per partes.

τοῦ πυρὸς κατ' οὐσίαν θερμότητος, καὶ τῶν κατὰ μέθεξιν αὐτοῦ ὁμωνύμων τῇ θέσει, θερμῶν τε γινομένων, θερμαίνειν τὰ πλησιάζοντα σώματα ἐν καιρῷ δυναμένων· ἔκ τε τοῦ ἀποστολικοῦ παραδείγματος, δι' οὗ φησιν ὁ Ἀπόστολος· ÷ εἴπερ εἰσὶν θεοὶ πολλοὶ καὶ ÷ κύριοι πολλοὶ, ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς, ÷ καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα· ἔτι δὲ καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα πρὸς παράστασιν τοῦ οἰκείου σκοποῦ εὗρεν αὐτῷ χρησιμεύοντα, ἅπερ ἐμφανῆ καθίσταται τῷ μὴ παρέργως ἀναγινώσκοντι.

natura calorem indidit, cæterisque de rebus quæ per accidens ignitæ, ejusdemque simul nominis participes, fiunt calidæ, aliaque corpora ipsis admota certo tempore calefaciunt. Tum ex apostolico exemplo, quo dicit Apostolus : *Si quidem sunt dii multi et domini multi, nobis tamen unus Deus*, et cætera his subjecta; tum demum ex aliis momentis quæ ad propositum suum finem conductura invenit, prout cuicumque non perfunctorie legenti manifesto constabit.

XXII.

Δι' ὧν ἁπάντων διαῤῥήδην ἀποδέδεικται, ὡς ἡνίκα μνήμην εἰκόνων τῶν ἔξωθεν ποιήσαιτο, τὴν παρ' Ἕλλησι δεισιδαιμονίαν ἀπαγορεύει, ἣν αὐτοὶ ταῖς τῶν νομιζομένων παρ' αὐτοῖς θεῶν εἰκόσιν ἀθέσμως προσφέροντες ἐπεδείκνυντο. τὸ γὰρ ἂν (1) μετὰ ταῦτα δηλώσειεν ἐμφανέστερον· οἷον γὰρ περὶ τῶν ἱεροτύπων φρόνημα ἔσχεν, ἐν ὑστέρῳ παραθησόμεθα. Τῇ τάξει δὲ τῶν προηγουμένων ἑπόμενοι, καὶ αὖθις τὰς τῆς ἑλληνικῆς τερθρείας προτάττειν (2) δίκαιον ᾠήθημεν· εἶθ' ἑξῆς τὴν τούτων ἀνασκευὴν, δι' ἧς ὁ Συγγραφεὺς ἀντεῖπεν ἀκολούθως, ἐπισυνάψαι. Προϊὼν γάρ τις εὑρήσει τὸν Ἕλληνα τοιάδε τινὰ λέγοντα.

Quorum omnium ope illud palam ostenditur, quod Noster, quando memoriam imaginum quæ deforis sunt habet, pravam Græcorum superstitionem insectatur, eam nempe quam deorum, uti aiunt, imaginibus certum est illos præstitisse. Hæc autem postea evadent sole clariora. Qualem etenim sententiam de sacris imaginibus Noster teneat, ultimo loco proferemus. At nobis præcedentium ex ordine prosequutis, iterum græcanicæ fallaciæ verba prius ponere æquum visum est, et deinde ea quæ Auctor noster revincendo Græco opposuit, consequenter subdere. Si quis igitur ulterius eat, inveniet Græcum hæc verba facientem :

XXIII.

÷ Εἴτε οὖν θεούς τις αὐτοὺς, εἴτε ἀγγέ- ÷ λους ὀνομάζει, οὐ πολὺ (3) τὸ διάφορον, τῆς ÷ φύσεως αὐτῶν μαρτυρουμένης θείας, ὁπότε ÷ γράφει Ματθαῖος οὕτως· ÷ Καὶ ἀποκριθεὶς ÷ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς ÷ γραφὰς, μήτε τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. ἐν ÷ γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ÷ γαμίζονται· ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι ἐν τῷ ÷ οὐρανῷ (4). ÷ Ὁμολογουμένου τοίνυν θείας

« Sive igitur quis eos deos vocat, sive ange- « los, vix intercessit discrimen, quum eorum « naturam esse divinam quisque confitea- « tur; quandoquidem sic scribit Matthæus : « Et respondens Jesus dixit: Erratis, nescien- « tes Scripturas neque virtutem Dei. In re- « surrectione enim neque nubent, neque nu- « bentur; sed erunt sicut angeli in cœlo. » « Quum in confesso igitur sit, divinæ naturæ « angelos esse participes, quicumque, uti

(1) Τὸ γὰρ ἂν : primo scriptum, τὸ γοῦν. Haud ita bene quis correxit : τὰ γὰρ ἄν. — (2) Προστάττειν cod. Corr. eruditus V. Dubner. — (3) Ὁ πολὺ cod. quod repono, ne temere mutaverim. — (3) Ἐν οὐρανῷ, paulo infra ἐν οὐρανοῖς. Haud inane est vel levissimas a vulgato textu varias lectiones carpere. In græco textu vulgari legitur (edit. Tischendorf, p. 40) ἀλλ' ὡς ἄγγελοι ἐν τῷ οὐρανῷ εἰσίν. Vulgata versio addit, nec inconsulto, *sicut angeli* DEI; qua ultima voce os omne cavillanti Græco occluditur. Ansam vero arripuisse litigandi videtur ex eo maxime loco : *nescitis virtutem Dei*, inde, reor, inferens hanc Dei virtutem ipsosmet esse angelos.

÷ φύσεως τοὺς ἀγγέλους μετέχειν, οἱ τὸ πρέ- ÷ πον σεβαστοῖς θεοῖς ποιοῦντες, οὐκ ἐν ξύλῳ ÷ ἢ λίθῳ, ἢ χαλκῷ, ἐξ οὗ τὸ βρέτας κατα- ÷ σκευάζεται, τὸν Θεὸν εἶναι νομίζουσιν, οὐδ' εἴ ÷ τι μέρος ἀγάλματος, ἀκρωτηριασθείσης (1) ÷ τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως ἀφαιρεῖσθαι κρί- ÷ νουσιν. ÷

« par est, honorem diis summis faciunt, « haud in ligno, nec in saxo, metallove, de « quo desumitur idolum, Deum inesse repu- « tant, neque avulsa e simulacro parte aliqua « quidquam a Dei potentia exinde discerpi « existimant.

XXIV.

÷ Ὑπομνήσεως γὰρ ἕνεκεν τὰ ξόανα καὶ οἱ ÷ ναοὶ ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἱδρύνθησαν, ὑπὲρ τοῦ ÷ φοιτῶντας ἐκεῖσε τοὺς προσιόντας εἰς ἔν- ÷ νοιαν γίνεσθαι τοῦ Θεοῦ, σχολὴν ἄγοντας (2), ÷ καὶ τῶν λοιπῶν καθαρεύοντας, εὐχαῖς καὶ ÷ ἱκεσίαις χρῆσθαι, αἰτοῦντας (3) παρ' αὐτῶν, ÷ ὧν ἕκαστος χρῄζει. Καὶ γὰρ εἴ τις εἰκόνα ÷ κατασκευάσει φίλου, οὐκ ἐν ἐκείνῃ δήπουθεν ÷ αὐτῷ νομίζει τὸν φίλον εἶναι, οὐδὲ τὰ ÷ μέρη τοῦ σώματος ἐκείνου τοῖς τῆς γραφῆς ÷ ἐγκεκλεῖσθαι μέρεσιν· ἀλλὰ τὴν εἰς τὸν ÷ φίλον τιμὴν δι' εἰκόνος δείκνυσθαι. τὰς δὲ ÷ προσαγομένας τοῖς θεοῖς θυσίας οὐ τοσοῦ- ÷ τον τιμῆς εἰς αὐτοὺς φέρειν (4)· ὅσον δεῖγμα ÷ εἶναι τῆς τῶν θρησκευόντων προαιρέσεως, ÷ καὶ τοῦ μὴ πρὸς αὐτοὺς ἀχαρίστως δια- ÷ κεῖσθαι· ἀνθρωποειδῆ δὲ τῶν ἀγαλμάτων ÷ εἰκότως εἶναι τὰ σχήματα, ἐπεὶ τὸ κάλ- ÷ λιστον τῶν ζώων ἄνθρωπος εἶναι νομίζεται, ÷ καὶ εἰκὼν Θεοῦ· ÷

« Memorandi enim obtentu, statuas et de- « lubra veteres erexere, ut qui frequenter « huc accedunt Deum recogitent, vacent « otio, alienisque rebus abluti, et vota sol- « ventes ac supplicationes, quibuscumque « indigeant a diis expostulent. Etenim si « quis imaginem sibi accommodaverit amici, « in illa minime suum censet amicum adesse, « neque ejusdem corporis membra in depic- « tæ imaginis membris includi : at tantum « debitam amico reverentiam ex hac effigie « ostendi. Atqui diis sacrificia peracta non « tantum honorem eis præstant, quantum « ostendunt exhibentium bonam esse vo- « luntatem, aut nullum coram eis ingratum « astare. Verum homini similia fieri decet « simulacrorum schemata, ipse quum ani- « malium pulcherrimum esse creditur et « imago Dei.

XXV.

÷ Ἔνι δὲ ἐξ ἑτέρου τοῦτο κρατῦναι τὸ ÷ δόγμα, διαβεβαιουμένου δακτύλους ἔχειν ÷ τὸν Θεὸν, οἷς γράφει φάσκων· καὶ ἔδωκεν ÷ τῷ Μωυσῇ τὰς δύο πλάκας, τὰς λιθίνας ÷ γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ Θεοῦ (5). ÷ Ἀλλὰ καὶ οἱ Χριστιανοὶ μιμούμενοι τὰς ÷ κατασκευὰς τῶν ναῶν, μεγίστους οἴκους ÷ οἰκοδομοῦσιν, εἰς οὓς συνιόντες εὔχονται, ÷ καί τοι μηδενὸς κωλύοντος ἐν ταῖς οἰκίαις ÷ τοῦτο πράττειν, τοῦ Κυρίου δῆλον ὅτι ÷ πανταχόθεν ἀκούοντος. ÷

« Eamdem autem alio testimonio licet con- « firmare sententiam; eo nempe loco ubi as- « seritur digitos habere Deum, quibus scri- « bit, ac legitur : Et dedit Moysi duas tabulas « scriptas digito Dei. Cæterum ipsi Chris- « tiani templorum æmulantes sibi appara- « tus, magnas ædificant domos, in quibus « convenientes deprecantur, tametsi nemo in- « hibeatur in propriis ædibus orare, Deus- « que procul dubio undequaque mortales « audiat. »

(1) Ἀκρωτηριασθείη cod. Scite de more suo Dubner correxit, idemque conjecit ὡς esse præmittendum. — (2) Εἰ σχολὴν cod. — (3) Αἰτοῦντα aperte cod. utique corrigendus. — (4) Φέρει ib. — (5) Τοῦ Θεοῦ. Exod. XXXI, 18.

NICEPHORUS.

XXVI.

Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἕλλην, ἐπέμενεν τῇ οἰκείᾳ δόξῃ συνιστάμενος, ὡς τῆς αὐτῆς μετέχουσι φύσεως οἵ τε ἄγγελοι, καὶ οἱ παρ' αὐτῷ λεγόμενοι θεοί· ἐφ' οἷς τὴν προκειμένην εὐαγγελικὴν ῥῆσιν προήγαγεν· δοκοῦν αὐτῷ τοῖς ἐκείνου λόγοις συνᾴδουσαν, ἵνα πάλιν διὰ τῆς ὁμωνυμίας καὶ τῆς αὐτῆς μεθόδου προερχόμενος, συναποδείξῃ καὶ τοὺς παρ' αὐτῷ θεοὺς τῆς τῶν σεμνῶν τούτων ὀνομάτων, ἀφθαρσίας τε καὶ ἀθανασίας καὶ ἀπαθείας, τιμῆς μετέχοντας, καὶ φύσεως μετειληφότας τῆς αὐτῆς· οὕτω τὸν οἰκεῖον λόγον κατασκευάσας, καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ ἐπιψηφισάμενος, καὶ ὡς ὁμολογούμενον λαβὼν, ἐπάγει·

÷ Ὁμολογουμένου τοίνυν θείας φύσεως τοὺς
÷ ἀγγέλους μετέχειν, οἱ τὸ πρέπον σεβαστοῖς
÷ θεοῖς ποιοῦντες, οὐκ ἐν ξύλῳ, ἢ λίθῳ, ἢ
÷ χαλκῷ, ἐξ οὗ τὸ βρέτας κατασκευάζεται,
÷ τὸν Θεὸν εἶναι νομίζουσιν. ÷

Hæc dicens Græcus, remansit in propria ipsius sententia confirmatus: ejusdem nempe esse naturæ et angelos et quos hi deos appellavere; de quibus evangelicam sententiam produxit, quam usque adeo suis consonam videri sermonibus dixit, ut rursus, ob eamdem homonymiam, pari quo cœpit pede pergens, compertum haberet Græcorum diis vindicandum esse illum honorem venerabilium nominum: immortalis, incorruptæ et impassibilis naturæ. Sic ipsius sententiam compositam ac decretorie constitutam, omnibus ratam esse intendens, addit: « In confesso quum sit divinæ naturæ « angelos esse participes, quicumque, uti « par est, honorem diis summis faciunt, « haud in ligno, nec in saxo, metallove de « quo desumitur idolum, Deum inesse « reputant. »

XXVII.

Ἐνταῦθα προσεσχηκότας ἐπισημήνασθαι χρὴ, ὅτι δὴ μετριώτερόν πως περὶ τὴν ἀσέβειαν ταῦτα λέγων ὁ Ἕλλην διέκειτο, τῆς ὕλης μικρὸν ἀνανεύσας, καὶ κρεῖττόν τι περὶ Θεοῦ φανταζόμενος. Ἆρ' οὖν οὐκ ἐκδηλότερόν τε καὶ ἐκτυπώτερον διὰ τούτων ἅπασι δείκνυται, ὡς ἤδη καὶ νῦν περὶ θεῶν ὁ λόγος, καὶ ἀγαλμάτων ἐκ λίθων, καὶ ξύλων, καὶ χαλκοῦ, καὶ ἑτέρας ὕλης μεμηχανημένων, καὶ τοῦ περὶ αὐτῶν σεβάσματος; πάνυ μὲν οὖν. Δι' ὃ καὶ ἐνταῦθα ἀναμφίβολον ὁ λόγος ἔχει τὴν δήλωσιν, ὅτι ὁ συγγραφεὺς πρὸς Ἕλληνας τὸν λόγον ἀποτεινόμενος, περὶ εἰκόνων τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν, ἤτοι ἀγαλμάτων, τὸν λόγον προήγαγεν. Γράφει γὰρ οὕτως λοιπόν.

Hic attentos esse lectores et advertere oportet, hæc a Græco moderatiori utcumque animo circa impietatem suam dici, utqui paulisper e materia recedat, et de Deo nonnihil præstantius excogitet. Nonne igitur quam luculentius ac manifestius inde quibusvis ostenditur, etiam nunc in eo loco sermonem omnem esse de diis ét de simulacris ex lapidibus, lignisque, aut ære, aliave materia fabrefactis, simul et de cultu ipsis præstito? Ita enimvero. Propterea absque ambage sermo evadit inde planus, quod Auctor ad Græcos dicta dirigens, de eorum quos tenent deos imaginibus aut simulacris verba producat. Sic porro deinceps scribit:

MAGNES.

XXVIII.

÷ Τὴν περὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τῆς ἀφθαρ-
÷ σίας αὐτῶν σὺν τῷ μετρίῳ λέξομεν τὴν

« Nostram de angelis, eorumque natura « incorrupta sententiam justo cum modera-

÷ ὑπόθεσιν· καὶ πῶς ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν
÷ οὐρανῶν οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίζονται·
÷ ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
÷ Τὴν μακαριότητα δεῖξαι βουλόμενος ὁ
÷ Χριστὸς τῶν οἰκεῖν λαχόντων τὴν οὐρά-
÷ νιον χώραν, καὶ ταλανίσαι τοὺς ἐν φθορᾷ
÷ τῆς γῆς βιοτεύοντας, καὶ τὴν ὕπαρξιν ἐκ
÷ ῥυπαρᾶς τῶν σαρκῶν βλάστης ἀνειλη-
÷ φότας, γεννωμένους καὶ γεννῶντας, καὶ
÷ δίκην φύλλων θᾶττον ἀποῤῥέοντας φησίν.
÷ Οἱ καταξιωθέντες εἰς ἀνώλεθρον ζωῆς
÷ ἐλθεῖν ἀνάκτορον (1), λαμβάνουσιν ἀγωγήν,
÷ ἣν ἔχουσιν ἄγγελοι, ἀπαλλαγέντες μίξεως (2)
÷ σωματικῆς καὶ κράσεως, καὶ τελευτὴν μη-
÷ κέτι μηδὲ γένεσιν ἔχοντες, συμπλοκῆς σω-
÷ ματικῆς καὶ δεσμῶν χωριζόμενοι· ἵνα
÷ τις τῶν εὐφρονούντων ἀκούσας ἐν οὐ-
÷ ρανῷ λογικὴν οὐσίαν, τῷ τῆς ἀθανασίας
÷ λόγῳ πανηγυρίζουσαν, πρὸς μίμησιν αὐ-
÷ τῶν τὸν βίον ῥυθμίσειεν, καὶ τὴν ἐκείνων
÷ ἀξίαν τοῖς ἔργοις ζηλώσειεν. ÷

« mine dicemus; et quid sit quod in regno « cœlorum nec nubant, neque nubantur, « sed sint sicut angeli in cœlis. Beatissi- « mos ostendere volens Christus eos qui de- « putantur ad cœlestes regiones; ærumno- « sos vero qui in sordibus istius terræ « degunt, vitamque suscipiunt e putido « carnis germine, sive qui gignuntur, sive « qui generant, foliis citius transituros, « dicit : qui digni electi sunt ut in im- « mortalis vitæ transeant palatium, eam- « dem quam angeli tenent, vivendi ratio- « nem, repudiata carnis commixtione ac « commercio, tam finem quam vitæ nostræ « nescientes initium, et ab omni compage « corporum et vinculis exemti; ut si quis « probe sapientium audierit in cœlo haberi « spiritalem horum naturam, immortali- « tatis illius gratia exultantem, suam ad « eorum imitationem vitam rite accom- « modet, eorumque dignitatem operibus « æmuletur. »

NICEPHORUS.

XXIX.

Ἐνταῦθα γενομένοις ἡμῖν ἰλιγγιᾶν εἰκότως καὶ ἀλύειν ἔπεστι· πολλὴ γὰρ ἐκ τῶν κακουργηθέντων, ἐν τῷδε τῷ τόπῳ, ἔκπληξίς τε ἡμᾶς καὶ ἀπορία πανταχόθεν περιστοιχίζεται· καὶ ὅπως πρὸς τὸ κακούργημα ἴδωμεν, οὐδαμόθεν μηχανὴ ἐξευρεθῆναι δυνήσεται. Τεθηπότες δὲ ἄγαν ἐπὶ τούτοις, καὶ δυσχεραίνοντες, ταύτην ἀφίεμεν τὴν φωνήν· ὦ ψυχῆς ἐμπαθοῦς καὶ αὐθάδους! ὦ χειρὸς ἐπιβούλου καὶ τολμηρᾶς! Καὶ ὄντως ἄξιον θαύματος καὶ ἐκπλήξεως, ὅπως ἡ μὲν ἐννοῆσαι ταῦτα οὐκ ἔφριξεν, ἡ δὲ πρὸς τὴν ἐγχείρησιν τὴν ἄθεσμον οὐκ ἀπενάρκησεν· ἀλλ' ὥς τε συλῆσαι τὸ πρᾶγμα, καὶ περὶ αὐτὸ τὸ καιριώτατον, καὶ εἰς ζήτησιν τανῦν προαγόμενον καὶ ἀνάπτυξιν, τὴν ἐπιβουλὴν καὶ τὸν δόλον ἐργάσασθαι· Βαβαί! τοῦ σοφιστοῦ τῶν τοιού-

Eo sermonis articulo mente nos capi ac perturbari licet. Hoc namque loco congesta ob maleficia stupore simul et angustia undecumque circumfundimur; et quo modo in illud scelus oculos convertamus, nusquam ratio ulla inveniri poterit. Obstupescentes igitur admodum et indignabundi, statim in hanc erupimus vocem : O sceleratam mentem et protervam! O insidiatricem manum et audacem! Re siquidem vera demirandum prorsus ac stupore illud plenum est, curnam talia excogitare non horruerit, aut ad tantam non obtorpuerit nequitiam; quinimmo clanculum negotium rapuerit, et, quod in eo rei caput est, atque in primis exquirendum venit ac revelandum, hujuscemodi proditionem fraudemque as-

(1) Ἄκτορον., cod. — (2) Ἀπαλλαγέντες μίξεως. Hæc sunt quæ nimiam Tillemontio injecerunt formidinem a Magnete damnari nuptias et hominis nativitatem; quæ tamen benigno sensu nemo non intelliget de virginitate christiana, quam omnes ab ævo apostolico Patres, Clemens nempe Romanus, Hermas, Tertullianus, Cyprianus aliique certatim commendavere. Sed de his plura paulo infra. Cf. p. 323. not.

των ἐγχειρημάτων! οἷον αὐτῷ καταπεφώραται τὸ τεχνούργημα! εἰ γάρ που δεινὸς καὶ χαλεπὸς οὕτως ἦν, ὡς τῇ ἀχλύϊ τῶν καττυθέντων ἐπισκιάσαι τοῦ προκειμένου (1), διὰ τῶν προαναρπασθέντων λόγων τὴν εὕρεσιν. Ἀλλὰ τό γε τῆς ἀληθείας προεναστράψαν φῶς, ἀπήμβλυνεν αὐτοῦ τὸ δραματούργημα, καὶ διέλυσεν· καθ' ἅπερ κατ' ὄρθρον ἀνίσχων ὁ ἥλιος τῆς νυκτὸς διεσκέδασεν τὴν κατήφειαν.

truxerit. Papæ! qualis ille est sophista, et quam astuta palam deprehenditur molitio! Nam si qua terribilis ille est et operosus, in eo maxime fuit quod in obscuro assumenta allati testimonii absconderit, ne quæ in medium direpta proponeret, agnoscerentur. At enim redeunte veritatis face, ruit ab imo terriculamentum ac dissiluit, quemadmodum orto mane sol exsurgens noctis dissipavit phantasmata.

XXX.

Τοιγάρτοι σαθρὸν ὤφθη, καὶ ἀσθενὲς ἐντεῦθεν τὸ κατασκεύασμα. Πῶς γὰρ ᾤετο λανθάνειν ὁ σοφὸς οὗτος γραμματεὺς, καὶ τῶν τηλικούτων ἐπιχειρημάτων ἐργάτης πολυπειρότατος; ἆρα ὡς λίαν ἀμαθεῖς καὶ ἀπαιδεύτους τοὺς ἐντευξομένους ὑπειληφὼς, ἢ τῆς αὐτῆς ἐκείνῳ γνώμης καὶ δόξης ὑπάρχοντας, ἢ τῇ εὐσεβείᾳ καὶ τοῖς θείοις δόγμασι φανερῶς ἀντικαθέστηκεν καὶ μεμάχηται; Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον ἀγεννέσιν καὶ ἀπειροκάλοις περιέτυχεν θηρευταῖς· εὐθὺς γὰρ ἐξ αὐτῆς πρώτης ὁρμῆς ἁλώσιμον γέγονεν μὴ διαδρᾶσαν τὸ θήραμα (2). Ἡμεῖς τοίνυν, εἴπερ κατὰ τῶν ἐνθέων διδαγμάτων καὶ τῆς ἀληθείας παίζειν βούλεται, χαίρειν τοῖς δραματουργηθεῖσιν φράσαντες, ἐπὶ τὴν τῶν ζητουμένων διασάφησιν ἴωμεν.

Caduca igitur visa est ac imbecillis machina. Utquid umquam se latere autumavit vafer ille scriba, tantæ molis opifex solertissimus? Ergone duxit incidendum sibi esse in ignaros et imperitos lectores, aut in ejusdem sententiæ, opinionisque participes, quæ præfracte pietatem, divinaque dogmata impetit et impugnat? At enim non usque adeo imbellibus, ignarisve occurrit venatoribus. Ecce quippe primo impetu captu facilis sine ullo effugio præda fit. Interim nos, si quidem ille divinis doctrinis et veritati vult illudere, valere jam jussa theatrica illius fabula, eamus in quæsitarum rerum explanationem.

NICEPHORUS ET MAGNES.

XXXI.

Ἡ μὲν οὖν ῥῆσις τοῦ χωρίου τῆς χρήσεως, ἔνθα περικοπὴ γέγονεν, καθάπερ προεκτέθειται, δήλη· περαίνεται δὲ καὶ καταλήγει ἐν ἐκείνῳ τῷ τέλει, ὅπερ καὶ νῦν ἐπαναλαβεῖν ἁρμόδιον· πρὸς [τὸ] τὸν εἱρμὸν (3) μὴ διακοπῆναι τοῦ λόγου· ἔχει δὲ ὧδε.

÷ Ἵνα τις τῶν εὐφρονούντων, ἀκούσας ἐν

Ille igitur locus allati testimonii, prout ibidem jacet excerptus, clarus evadit: sic autem prosequitur et in eo absolvitur fine, quem etiam nunc repetere congruum est, propter consequentiam, ne interrupta oratio pendeat. Sic porro se habet:

« Ut si quis probe sapientium audierit

(1) Προκειμένου, διὰ. Timendum ne nonnulla hic depraventur.—(2) Θήραμα. Haud ineleganter hæc varii argumenti schemata Nicephorus e re scenica spectaculorumque ludis accepit. Interfuisse enim in circensibus aliquando venationes testantur, ut alia multa, acta S. Polycarpi (Cotel. *Pat. Apost.* t. II, 198, 6). Cæterum quam juverit ecclesiasticos auctores alludere rei scenicæ vel venatoriæ innuunt Clem. Alex. 328 et 944, 30. Epiphan. 1. 207, A. 70. 2. Chrysost. VI. p. 281 B, IX. p. 366, D. — (3) Πρὸς τὸν εἱρμὸν codex.

÷ οὐρανῷ λογικὴν οὐσίαν, τῷ τῆς ἀθανασίας λόγῳ πανηγυρίζουσαν, πρὸς μίμησιν ÷ αὐτῶν τὸν βίον ῥυθμίσειεν, καὶ τὴν ἐκείνων ἀξίαν τοῖς ἔργοις ζηλώσειεν. ÷

« in cœlo haberi spiritalem horum naturam, immortalitatis illius gratia exultantem, suam ad eorum imitationem rite vitam accommodet, et dignitatem eorum operibus æmuletur. »

XXXII.

Μέχρι τούτου τοῦ πέρατος ὑγιῶς καὶ ἀμέμπτως ἔχει τὰ τῆς χρήσεως. Ἐντεῦθεν λοιπὸν τὰ πονηρῶς καὶ κακούργως τῷ σοφῷ ἐκείνῳ ὑφαιρεθέντα δὴ, ἃ κατὰ συνέχειαν ἀναγνωστέον, [ἀπὸ] τοῦ· ζηλώσειεν, ἔχοντα οὕτως.

÷ Γάμων ἀπεχόμενος, καὶ τὰ τῆς φθορᾶς ÷ δραπετεύων σύμβολα, καὶ τέλος παρελ- ÷ θὼν τοῦ θανάτου τὴν θύραν, εἰς μακάρων ÷ αὐλὴν [τοῦτ' ἔστι τῶν ἀγγέλων], ἀνέλθῃ ÷ κουφιζόμενος. ÷

Οὕτω δὴ τὴν περικοπὴν ταύτην περιελόμενος ἐπήγαγεν·

÷ Οὐ μὴν εἰκόνας ἐκείνων τυπώσας τῷ ÷ σχήματι. ÷

Καὶ τὸ μὲν τέχνασμα ἐνταῦθα φανερόν. Τί δὲ τῷ εὑρετῇ τῆς μηχανῆς ταύτης ἐντεῦθεν διαπεπραγμάτευται; συσκιάσαι βούλεται νῦν τὴν ἀλήθειαν· ὡς μὴ φανερὸν γενέσθαι, ὁποίων δὴ τινῶν καὶ ὅτῳ τρόπῳ εἰκόνας ὁ Συγγραφεὺς γίνεσθαι παρῃτήσατο.

Huc usque sanum se ac innocuum habet testimonium. Exinde jam sequuntur quæ incommode ac subdole sophista ille sustulit; ut sermo continuetur, ea ab hinc « æmuletur » relegere est, sic exstantia :

« Nuptiis valedicens, et missa faciens « corruptionis symbola, ac demum per « mortis januam transgressus in Beatorum « aulam [seu angelorum], liber abeat et expeditus. »

Hanc porro pericopen omittens adversarius subjecit :

« Minime vero eorum imagines schemate effingens. »

Et jam nunc decipula patuit. Quidnam enimvero iste hujusce machinæ inventor negotii facessivit? Obtenebrari jam veritatem voluit, ne pateret quorumnam, quove modo imagines Scriptor fieri deprecaretur.

XXXIII.

Πειρᾶται γὰρ δι' αὐτῶν δεικνύειν καὶ πείθειν τοὺς παρατυγχάνοντας, εἴπερ τινὰς αἰχμαλωτευομένους τοῖς αὐτοῦ στρατηγήμασιν λάβοι, ὅτι γε δὴ ἀνθρώπων ἁγίων τούτων δὴ τῶν τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπείαν ὑπελθόντων (1), καὶ εἰς πολιτείαν ἀγγελικὴν μεταταξαμένων, εἰκόνας ἀπαγορεύει τυποῦσθαι καὶ γράφεσθαι· ἵνα τί συμβήσεται; εἴποτέ τινες καταπεισθεῖς αὐτοῦ τῶν λόγων γενήσοιντο, ὁμοῦ τε τὸν κόσμον τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν εὐπρέπειαν κακοήθως λωβήσαιντο, καὶ τήν γε προσκύνησιν καὶ τὸ σέβας, ὅπερ Χριστιανοὶ, κατὰ τὸ κρατῆσαν ἀνέκαθεν ἔθος τῇ Ἐκκλησίᾳ, πρὸς δὲ καὶ ἁγίων Πατρῶν ἱεραῖς διδασκαλίαις

Nititur siquidem adversarius per hæc ostendere, et rata suis facere lectoribus, si quos invenerit vinculis stratagematum capiendos, quod his sanctis hominibus humanam vitam subjicientibus et in angelicam transeuntibus conversationem, Noster inhibuerit effingi imagines aut adumbrari. Quorsum hæc? ut, quos suis sermonibus dociles forte habuerit, hi munditiam ecclesiæ honestissimam proterve polluerent, et eam adorandi venerandique rationem, quam Christiani ex antiqua Ecclesiæ consuetudine confirmatam, sanctorumque Patrum sacris innixam doctrinis,

(1) Ὑπελθόντων. Placeret ὑπερελθόντων, *humanam superantibus naturam, vulgarem præter modum euntibus.*

προσανέχοντες νέμουσιν, ἐξυβρίσαιέν τε καὶ περιγράψαιεν. Ἀλλ' οὐχ' οὕτως ὁ τοῦ Συγγραφέως ἔχει σκοπὸς, ὡς μετὰ ταῦτα δειχθήσεται δὴ, ὅτε ὡς τῶν τῆς ἀπάτης ἀφέμενοι λόγων, ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας βαδιούμεθα τρίβον. Καὶ πρότερόν γε περὶ τῆς διαιρέσεως τῶν προκειμένων διαληψόμεθα· οὕτω γὰρ εὐκάτοπτα ἡμῖν καὶ καθαρώτατα γενήσεται τὰ λεγόμενα. Διχῆ γὰρ ταῦτα διελόμενος, ὁ Συγγραφεὺς εἰσφέρει τὸν Χριστὸν τῶν μὲν κατ' οὐρανοὺς ἁγίων ταγμάτων τὴν πληθὺν ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει τιθέμενον, τῶν δ' αὖ ἐκ σαρκικῆς καὶ προσύλου γενέσεως τὴν ὕπαρξιν κεκτημένων τὴν ἀθλιότητα ταλανίζοντα. εἶτα ὥσπερ ἐπιδιαίρεσιν τούτων ποιούμενος, ἐπάγει·

statuerunt, calumniarentur ac abolerent. Atqui alius prorsus Scriptori nostro scopus est, ut postea ostendetur, quando, quasi a mendacii fabulis dimissi, ad veritatis progrediemur semitam. Primum vero in quadam allati testimonii partitione subsistemus. Sic enim facili intuitu obvia nobis et clarissima dicta erunt. His enim seorsim distinctis, Scriptor inducit Christum eam quæ in cœlis est sanctarum multitudinem creaturarum in beata statuentem conditione, dum e contra illorum qui ex carne et materia nati sunt infortunium deplorat. Quorum facta distinctione, sic deinde prosequitur :

MAGNES.

XXXIV.

÷ Οἱ καταξιωθέντες εἰς ἀνώλεθρον ζωῆς
÷ εἰσελθεῖν ἀνάκτορον, ἀγγέλων λαμβάνουσιν
÷ ἀγωγὴν, σωματικῶν παθῶν καὶ δεσμῶν
÷ ἀπαλλαγέντες· ἵνα τις τῶν εὐφρονούντων
÷ ἀκούσας ἐν οὐρανῷ λογικὴν οὐσίαν, τῷ
÷ τῆς ἀθανασίας λόγῳ πανηγυρίζουσαν
÷ [τοῦτ' ἔστιν τῶν μακαρίων καὶ ἀσωμά-
÷ των Δυνάμεων], ὡς δυνατὸν, τὸν βίον
÷ πρὸς αὐτοὺς ῥυθμίσειεν, γάμων ἀπεχόμε-
÷ νος καὶ τὰ τῆς φθορᾶς δραπετεύων σύμ-
÷ βολα (1), καὶ τέλος παρελθὼν τοῦ θανάτου
÷ τὴν θύραν εἰς μακάρων αὐλὴν [τοῦτ' ἔστι
÷ τῶν ἀγγέλων], ἀνέλθῃ κουφιζόμενος, οὐ
÷ μὴν εἰκόνας ἐκείνων τυπώσας τῷ σχή-
÷ ματι. ÷

« Qui vero digni electi sunt ut in immortalis vitæ transeant palatium, hi angelorum tenent conversationem, corporalium passionum immunes ac vinculorum; ut si quis probe sapientium audierit in cœlo haberi spiritalem horum naturam, immortalitatis illius gratia exultantem (hoc est, beatarum ac spiritalium Virtutum), quoad licuerit, suam eorum instar vitam rite accommodet, nuptiis valedicens et missa faciens corruptionis symbola; ac demum per mortis januam transgressus, in Beatorum aulam (hoc est, angelorum) liber abeat et expeditus, minime vero eorum imagines schemate effingat. »

(1) Σύμβολα. Christianos utriusque sexus permultos in hac primæva ætate exstitisse, quibus ea lex perpetua erat, ut a pueritia ad summam usque senectutem, illibatam servarent virginitatem, testantur S Justin. mart. *Apolog.* I, p. 586, edit. Venet. 1747. Tertullianus *Apologet.* IX. Minucius Felix, *Octav.* XXVIII. Athenagoras, *Legat. pro Christ.* n. 33, p. 330, edit. Venet. Tatianus, *Contra Græc.* n. 33, p. 287, edit. ead. Origenes, *Contra Cels.* lib. I, p. 21, edit. Ruæi. Euseb. *Orat. de laud. Constant.* c. 17, p. 661, edit. Vales. Cujus verba æque ac Justini, primo et ultimo loco laudata, his coronidem imponent sane egregiam : Καὶ πολλοί τινες καὶ πολλαὶ, ἑξηκοντοῦται καὶ ἑβδομηκοντοῦται, οἳ ἐκ παίδων ἐμαθητεύθησαν τῷ Χριστῷ, ἄφθοροι διαμένουσι· καὶ εὔχομαι κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων τοιούτους δεῖξαι. *Ac multi quidem et multæ, annos sexaginta et septuaginta nati, qui a pueris Christi disciplina imbuti sunt, incorrupti perseverant : talesque ac in omni hominum genere monstraturum me profiteor.* Hucusque sanctus Martyr, cui haud impar verbis Eusebius : *Vere enim philosophiæ sectatores*, ait, *Deique cultores viri, sanæ mulieres, et virginum chori a Christo didicerant sese, etiam per horribiles persequutionum procellas, addicere perpetuæ animi corporisque castitati* Sed hæc hactenus. Si lubet, cf. eximias D. Lenourry *Dissertationes*, in *Tertulliani apologeticum*, c. XII, art. IV, in *Minucium*, c. X, art. I, in *Lactantium*, c. XXVII, art. VI.

NICEPHORUS.

XXXV.

Τίνων ἐκείνων; τῶν ἀγγέλων δήπουθεν, ὧν προσεχῶς ἐμνημόνευσεν· οἷς ὁμοίους τὴν φύσιν ὁ προσδιαλεγόμενος Ἕλλην τοὺς ἑαυτοῦ θεοὺς ἀπεκόμπασεν. Ὡς ἂν οὖν μὴ τῷ Ἕλληνι συμφερόμενος περὶ ταῦτα δειχθείη, τούτου γε ἕνεκεν ἔφη· Ἵνα οἱ εὐφρονοῦντες, τὴν μὲν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν τοῖς ἔργοις ζηλώσαιεν, εἰκόνας δὲ αὐτῶν [κατὰ τὸν τοῦ Ἕλληνος σκοπὸν] μὴ τυπώσαιεν τῷ σχήματι, τὸν νοῦν ἀποπλανώμενοι, καὶ μέχρι τῆς ὕλης καὶ τοῦ κτίσματος ἱστῶντες τὸ σέβας καὶ περιγράφοντες. Καὶ τοῦτο δηλοῖ τὸ ἐπαγόμενον πρόσρημα τὸ ὡς φῂς αὐτός· τοῦτ' ἔστιν, ὁ Ἕλλην. Βεβαιότερον δὲ τὸν λόγον ἀποφαίνει τὰ τούτοις ἑπόμενα.

Quorumnam, amabo? Angelorum profecto, quorum continuo meminit; quibus natura similes Græcus ille colloquio adductus esse deos jactabat; ne igitur Græco super hæc consentiens inveniretur, illius sane intuitu dixit : Ut si qui probe sapiant, illam angelorum dignitatem operibus æmulentur, nec eorum imagines (ad mentem utique Græci), effingant schemate; eo usque mente aberrantes, ut ad materiam et figmentum demittant adorationem et coerceant. Et aperte ostendit illud quod pone sequitur verbum, nempe : « ut ais ipse, » — hic est Græcus. At firmior sermo iste declaratur ex his quæ subsequuntur.

MACARIUS.

XXXVI.

Ὅ ἐστι· ÷ τῇ σκιᾷ φθέγγεται, καὶ τῷ ÷ φάσματι τέρπεται· ἀψύχοις ὕλαις ὡς ÷ ἐμψύχοις ἐνομιλῶν, νεκρῶν χαρακτήρων ÷ ὄψεσιν εὐωχούμενος· ἀφώνῳ πλάσματι ÷ προσάγων τὴν ἔντευξιν, λίθῳ καὶ ξύλῳ ÷ φωλεύειν τὸ θεῖον νομοθετῶν, χαλκῷ καὶ ÷ σιδήρῳ κρατεῖσθαι, τὴν ἀκράτητον ὕλην ÷ φανταζόμενος θηρᾶν (1), τὸ ἀθέατον ἐν ÷ θεωρίᾳ νεκρᾷ ἀλόγως ὑποτυπῶν. ÷

Hoc est : « umbram alloquitur, et phan- « tasmate gaudet, inanimis cum materiis « quasi cum animatis conversatus, et emor- « tuorum signorum visionibus depastus, « absono figmento verba facit, in saxo et « ligno divinitatem latere statuens et Deum « in ære aut ferro coerceri, natura immen- « sum imaginatus se posse prehendere, in- « visibile in larvali simulacro fingens. »

NICEPHORUS.

XXXVII.

Τὰ μὲν οὖν τοῦ Συγγραφέως ταῦτα· εὔκαιρον δὲ ἐνταῦθα ἀναλαβόντας ἐκ εἶνο τὸ σολομώντειον φάναι· ÷ Πάντα ἐνώπια τοῖς συνιοῦσιν, ÷ καὶ ὀρθὰ τοῖς εὑρίσκουσιν γνῶσιν (2)· ÷ τίς γὰρ οὕτως ἀμύητός τε καὶ λόγου παντὸς ἀμέτοχος, ᾧ μὴ ταῦτα εὐφώρατά τε καὶ

Hactenus Scriptor noster. Hic autem apposite relegendum est illud Salomonis : *Omnia obvia intelligentibus, et recta scientiam invenientibus.* Quis enim peregrinus adeo et omni rationi hospes erit, qui hæc non capiat, aut incomperta habeat?

(1) Θηρᾶν attente meditanti quæ sequuntur τὸ ἀθέατον ἐν θεωρίᾳ, suspicio erit alio verbo, nempe θεωρεῖν locum posse fieri, nec diversum eo loci sensum θεωρίαν habere, quam *visibile simulacrum :* hoc quidem conjeci; illud vero non ausim admittere, quum multiplici sensu metaphorico usurpare hanc vocem θηρᾶν scriptores nostri soleant : videtur alludere ad *Act. Apostolor.* XVII, 25, 27. —(2) Γνῶσιν. Prov. VIII, 9, paulo aliter habet : « Sermones mei... recti sunt intelligentibus et æqui invenientibus scientiam. »

δῆλα καθίσταται· ὡς ὁ συγγραφεὺς τῶν κακοδαιμονούντων ἀποσκώπτων καὶ ἐκτρεπόμενος τὴν ἠλιθιότητα, τὴν τῶν Χριστιανῶν πίστιν καθαρὰν ἀποφαίνει, καὶ πάσης κτισματολατρείας ἀπηλλαγμένην λέγει· καὶ ὅτι Χριστιανοὶ τὴν μὲν τῶν ἀγγέλων πολιτείαν μιμεῖσθαι σπουδάζουσιν· οὐχ ὡς οἱ Ἕλληνες εἰκονίζοντες ξύλοις, καὶ λίθοις, καὶ τῇ ἑτέρᾳ ὕλῃ προσανέχοντες, καὶ αὐτοῖς τοῖς κτίσμασι τὸν νοῦν ἐνερείδουσιν, μέχρι τούτου ἱστάμενοι, καὶ οὐδὲν πλέον φανταζόμενοι.

Scilicet Scriptor Græcos superstitione amentes subsannans, eorumque aversatus stoliditatem, quam pura sit Christianorum fides ostendit, et ab omni creaturarum adoratione aliena; Christianos vero ad angelorum conversationem imitandam studium conferre; nec Græcorum more eos depingere imagines, nec ligno, lapidibusve aut cuilibet materiæ adhærere, nec figmentis spiritum infigere, huc usque consistentes, nec quidquam ulterius mente præoccupantes.

XXXVIII.

Τί γὰρ ἕτερον ἐνταῦθα ἐννοήσειέ τις, ᾧ καὶ κατὰ μικρὸν λόγου τε καὶ συνέσεως μέτεστιν, ἡνίκα ἀκούσειεν· ÷ ἀφώνῳ πλάσματι προσαγαγὼν (1) τὴν ἔντευξιν, λίθῳ καὶ ξύλῳ φωλεύειν τὸ θεῖον νομοθετῶν. ÷ καὶ τὰ ἄλλα, ἢ ὅτι τοῖς Χριστιανοῖς τοῦτο ἀπηγόρευται; Τίς γὰρ τῶν πεπιστευκότων εἰς Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ τῆς Τριάδος τὴν θείαν αἴγλην ἐναυγασθεὶς, τὴν ἀλήθειαν ἀπέστραπται, καὶ ἀφώνῳ πλάσματι προσάγειν τὴν ἔντευξιν, καὶ λίθῳ, καὶ ξύλῳ φωλεύειν τὸ θεῖον ὑποπτεύσει ποτέ (2); ἄπαγε τῆς βλασφημίας! Ἑλλήνων ταῦτα καὶ βαρβάρων ἐθνῶν, οἵτινες τοῖς τοῦ διαβόλου ζυγοῖς ὑπενηνεγμένοι, καὶ πολυθεΐας ἢ ἀθεΐας, εἰπεῖν οἰκειότερον, βρόχοις συνειλημμένοι, καὶ ἐν βαθεῖ σκότῳ τῆς ἀγνοίας καθεύδοντες, τῇ κτίσει λατρεύουσιν παρὰ τὸν κτίσαντα, καὶ θεοὺς τὰ ποιήματα οἴονται, τοῖς ἑαυτῶν διαλογισμοῖς ματαιούμενοι (3).

Quid enim aliud hic aliquis intelligat, qui vel tantillum sensus habet, aut sui conscius est (quum audierit hæc: « absono « figmento admovens preces, in ligno saxove « latere divinitatem statuens, » et cætera), quam Christianis talia inhiberi? Quis vero inter eos qui crediderunt in Christum Deum nostrum, et quis alma Trinitatis luce illuminatus, sic fuerit veritatem aversatus, ut umquam muto figmento suas direxerit preces, et in lapidem aut lignum immergi divinitatem conjecerit? Absit istiuscemodi blasphemia! Græcorum talia sunt et barbarorum populorum, eorumve quos suo Diabolus jugo subjecit, quos polytheismi, aut atheismi, rectius enim loquar, vincula innodavere. Illi enim qui in profunda nocte ignorantiæ dormiunt, creaturam adorant præter Creatorem, deosque esse fabricas opinantur, *in suis evanescentes cogitationibus*.

XXXIX.

Οἱ γὰρ Χριστιανοὶ Θεῷ μὲν τῷ πάντων ποιητῇ καὶ δεσπότῃ τὴν ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείαν (4) τε προσάγουσιν καὶ προσκύνησιν, καὶ τῇ ὑπερτάτῃ δόξῃ θεοπρεπῶς τὸ σέβας προσνέμουσιν, καθὰ ἡ ὁμολογία ἡμῶν ἑκάστης (5) αὐτῷ προσφέρεται· ταῖς δὲ ἱεραῖς καὶ καθ' ἡμᾶς εἰκόσιν τὴν κατὰ τιμὴν προσκύνησιν προσάγουσιν· οὐ τῇ ὕλῃ καὶ τοῖς φαινο-

At Christiani quidem Deo omnium creatori ac universorum Domino cultum in spiritu, et in veritate adorationem præstant, ejusque excelsissimæ gloriæ, uti Deum decet, honorem ascribunt, prout in confessione fidei nostræ de singulis rebus profertur; sed et sacris apud nos imaginibus honorifica veneratio rependitur: non materiali substantiæ ac visibili adhærescentes, quin ad earum ar-

(1) Προσαγαγών. Rectius post Magnetem, uti supra, scripsisset Προσάγων. — (2) Ὑποπτεύσοι cod. ἂν forsitan alicubi deest. — (3) Ματαιούμενοι. Rom. I, 21. — (4) Ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείαν. Joann. IV, 23. — (5) Ἑκάστης redundat, sensumque impedit. Forte legendum καθ' ἑκάστην, *quotidie*.

μένοις προσέχοντες, πρὸς δὲ τὰ τούτων ἀρχέτυπα τὸν νοῦν εὐσεβῶς ἀνατείνοντες. Οὕτω δ' ἂν καὶ ἄλλος χριστιανὸς, πιστός τε ὢν, καὶ εὐλαβῶς καὶ ὁσίως τὸν βίον ἐξανύων, φρονήσειέν τε καὶ φθέγξοιτο· πολλῷ δὲ πλέον ὁ Συγγραφεὺς οὗτος, εἴπερ ἐν διδασκάλου τάξει προκαθεζόμενος, τῶν τολμώντων κατὰ τοῦ θείου Εὐαγγελίου ποιεῖσθαι τὴν κατάῤῥησιν στηλιτεύσειεν τὸ σοβαρόν τε καὶ ἔμπληκτον. Εἰ μὴ γὰρ οὕτως τῷ προσδιαλεγομένῳ ἀπήντησεν, καὶ ἄλλο τι παρὰ τὰ εἰρημένα ἀντεπεξάγων, ἐδόξασεν ὑβρίσας αὐτῷ, καὶ γέλως ἂν προσετρίβετο, καὶ ὡς ἄσοφος καὶ ἀσύνετος ἐστηλιτεύετο, καὶ ἐγελᾶτο τῆς ἀμουσίας τε καὶ παρανοίας· ὡς ἄλλα μὲν ὁ ἀντίπαλος κατεσκεύαζεν, πρὸς ἕτερα δὲ οὗτος ἀνοηταίνων ἀνθυπεφέρετο. Ἀλλ' οὐχ οὕτω τὰ τῆς ἀληθείας ἔχει.

chetypa animum dirigamus. Porro si Christianorum quisque, fidelis nempe ac pie recteque vitam instituens, hæc sentiat, hæc dicat, quanto magis hujuscemodi auctor: siquidem in Doctoris ordine sedens, eorum, qui contra divinum evangelium audent pronuntiare, probris exposuerit superbiam et insaniam. Ac nisi ea sensu nostro reposuisset, extra propositam quæstionem discurrere visus esset; atque dum subsannans derisisset adversarium, ipse uti insipiens ac amens, palam affigendus fuisset ac subsannandus, stultoque similis et deliranti, qui ea præter allata ab adversario, ipse quasi mente avius omnino diversa retulisset! Enimvero aliter de veritate actum est.

XL.

Οὐδὲ γὰρ ἔνεστιν διεσφαλμένον αὐτὸν ἐπὶ τοῖς ἰδίοις λόγοις εὑρεῖν· κατάλληλον γὰρ ἑκάστῳ τῶν παρὰ τοῦ ἐναντίου προφερομένων ἐπάγει τὴν ἀνασκευὴν καὶ ἀντίῤῥησιν. Οὔκουν ἀτιμαστέον ἐνταῦθα τὸν ἄνδρα· ὅπερ ἔδοξεν ἀνοήτως δρᾶν τῷ παραχαράκτῃ τῆς ἀληθείας, ὑποτεμνομένῳ πρὸς τὸ δοκοῦν, καὶ ἀντιμεθέλκοντι τὰ ὀρθῶς τε καὶ ἀμέμπτως ἐγκείμενα. Τοιοῦτον γάρ τι ἐστὶ καὶ ὅπερ ἐν τοῖς ἀνόπιν ἡ συνέχεια τοῦ λόγου παραλιπεῖν ἐβιάσατο· ἵνα μὴ σύγχυσις τοῖς λεγομένοις παρακολουθήσασα, τῶν ἐγκεχειρισμένων διακόψῃ τὴν σαφήνειαν. περὶ οὗ καὶ κυρίως νῦν διαληψόμεθα· οὐ γὰρ θεμιτὸν οὐδὲ τοῦτο παροφθῆναι τὸ τέχνασμα κατὰ μηδὲν εἰς κακίαν τοῦ προτέρου ἀπολειπόμενον.

Verum fas non est eum delusum in suis propriis sermonibus deprehendere. Ad singula enim ab adversario prolata, justam reponit defensionem ac refutationem. Noli igitur talem deridere virum, ut de eo proterve fiat, uti de falsario nummorum, veritatem ad nutum minuente, et in spuria convertente quæ sincera ac probatissima circumferuntur. Simile enim quid occurrit in his quæ deinceps posita sermonis series omittere coegit, ne confusione prædictis interveniente, instituta hæc nostra expositio minus luculenta fieret. De his porro nunc proprie et distinctim agemus: par enim non est haud intueri hanc alteram molitionem, quæ eodem modo quo prius, in nullum cedet incommodum.

XLI.

Προσεκτέον γὰρ ὅτι μετὰ τὸ εἰπεῖν τὸν Συγγραφέα· ÷ Οὐ μὴν εἰκόνας ἐκείνων τυ- ÷ πώσας τῷ σχήματι. ÷ Τό· ÷ ὡς φὴς αὐτός ÷, πάλιν τοῦ λόγου περιείλετο δυστρόπως ὁ χριστομάχος· ἵνα δείξῃ πιθανὸς εἶναι τοῖς

Ultra ergo progrediendum est ad ea quæ, postquam Auctor noster dixerit: « Nec eorum imagines schemate effingens; » et illud: « uti ipse dicis »; rursus de sermone pessime subduxit hostis ille Christi, eo ut appa-

ἐντυγχάνουσι, λέγων κατὰ ταῦτα τὸν Συγγραφέα φρονεῖν ἐπ' ἀναιρέσει τῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων ποιήσεως, ὅπερ ὁ Συγγραφεὺς οὐκ ἐπίσταται (1)· μᾶλλον μὲν οὖν τῇ δόξῃ τῶν Ἑλλήνων αὐτὸς ἀντιπαρατταττόμενος, εἴρηκεν πρὸς τὸν Ἕλληνα, ὅτι οὐκ ἔτι, ÷ ὡς σὺ φὴς ÷ ἀγάλματα καὶ ξόανα καὶ εἰκόνας θεῶν εἰσφέρων. Ἤδη καὶ οἱ τὴν ἀγγελικὴν πολιτείαν ζηλοῦντες, τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ τούτῳ δὴ, τῷ ἀπηγορευμένῳ καὶ ἀποπτύστῳ, ἤγουν τῆς τῶν εἰδώλων βδελυρίας, περὶ τὰς εἰκόνας διαπράττονται. Τοὐναντίον γὰρ τὰ εἴδωλα περιφανῶς ἀποστρέφονται, καὶ βδελύττονται, ὡς μυσαρὰ καὶ ὀλέθρια. Ἐπισκεπτέον λοιπὸν ἐντεῦθεν καὶ τὰ ἀκόλουθα τῆς ἐν χερσὶν χρήσεως· ἔχει γὰρ οὕτως·

reret lectoribus suis persuasorius; inde dicens, Scriptori nostro id mentis fuisse ut subverteret sacrarum imaginum picturam. Hoc porro Noster non intulit, quin potius in Græcorum sententiam instructa acie, dixit videlicet adversus Græcum, hoc est, iterum : « non uti dicis ipse » ; scilicet simulacra, idola, deorumque imagines respiciens. Næ ! qui angelicam æmulantur conversationem, de istiusmodi ritu nefario, damnato et respuendo, juxta eam scilicet idolorum vecordiam sacras habuissent imagines; Absit. Etenim palam idola subvertuntur et conculcantur, uti putida ac corruptibilia. Sed cætera allati testimonii videnda, quæ hæc sunt :

XLII.

÷ Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἐν ἀνδρείῳ ÷ σχήματι ἄγγελοί ποτε ἐφάνησαν, ἀλλ' οὐ ÷ τὸ φανὲν ἦσαν· ἀλλ' ὅπερ ἦσαν, ἀόρατόν ÷ ἐστιν· ÷ καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα.

« Quod si plerumque angeli sub hominis « forma visi sunt, non quod apparebat, « erant; sed quod erant, illud invisibile « est ». Et ea quæ subjiciuntur.

Διὰ τούτων τῶν λόγων φανερός ἐστιν ὁ Συγγραφεὺς ἔτι τῇ δόξῃ τῇ ἰδίᾳ παριστάμενος, καὶ ἐκ περιουσίας ἀνασκευάζων καὶ ἀναιρῶν τῶν εἰδωλοποιούντων τὸ μανικὸν καὶ ἀλόγιστον φρόνημα· εἰπὼν γὰρ ἀνωτέρω· ÷ Ἵνα τις τῶν εὐφρονούντων ἀκούσας ἐν ÷ οὐρανῷ λογικὴν οὐσίαν, τῷ τῆς ἀθανα- ÷ σίας λόγῳ πανηγυρίζουσαν (2), καὶ τὴν ἐκεί- ÷ νων ἀξίαν τοῖς ἔργοις ἐζηλώσειεν. ÷ Εἶτα μετά τινα ἐπαγαγών· ÷ Οὐ μὴν εἰκόνας ÷ ἐκείνων [ἑλληνικῶς] τυπώσας τῷ σχήματι. ÷ Τίς ἄρα ὁ ταύτην ποτὲ τὴν πολιτείαν ζηλώσας, οὐ μὴν εἰκόνας ἐκείνων [ἑλληνικῶς] τυπώσας, οὐκ ἐπήγαγεν· ἀορίστως δὲ τὸν λόγον κατέκλεισεν· διὰ τοῦτο οὖν ἐνταῦθα, ὥσπερ ἀναπληρῶν τὰ ἐκεῖσε ἐλλιπῶς λεχθέντα, τὸ τοῦ πατριάρχου Ἀβραὰμ πρόσωπον παραδείγματος χάριν εἰς μέσον τίθησιν. Περίοδον γὰρ συγγραφῆς ἐν τῷ μεταξὺ οὐκ ὀλίγην διεξελθὼν, τῆς κατὰ τὸν Ἀβραὰμ καὶ τοὺς ὀφθέντας αὐτῷ ἀγγέλους πραγματείας τὴν ἐπίσκεψιν

Ex his sermonibus manifestum est Scriptorem eadem in sua perstare sententia, quam dum ex abundanti tuetur, evertit eorum qui simulacra faciunt delirium, sensumque vesania perditum.

Quum enim superius dixerit : « Ut si quis « probe sapientium audierit in cœlo spiri- « talem horum esse naturam, immortali- « tatis illius gratia exultantem, eorum « dignitatem operibus suis æmulentur. » Deinde, post pauca prosequutus, « nec ta- « men imagines eorum [græcanico] schemate « depingens. » Quinam igitur, hanc nempe imitatus conversationem, minime debeat eorum imagines græcanico more effingere, non continuo designavit : absque enim clausula sermonem abrupit. Eo siquidem loco, ac si absolvisset quæ imperfecta reliquit, sanctum patriarcham Abraham, exempli causa, producit in medium. Præter enim sermonis sui tramitem non modice digressus, interposuit quod, quum Abraham angelis apparentibus occurrit,

(1) Ὅπερ ὁ Συγγραφεὺς ἐπίσταται, cod. Negantiam esse inserendam auctor nobis fuit quem alias et sæpe laudare est, vir doctissimus. — (2) Πανηγυρίζουσαν. Frequentior quidem vox, sed obscura, nisi conferas cum nº xxxiii sub finem. Scriptoribus nostris haud ignotum πανηγυρίζειν *feriari, exultare.*

ποιούμενος, τὸν λόγον συμπεραίνων οὕτως ἔφη.

gestum sit intuens, huncce sermonem subnectit, dicens :

XLIII.

÷ Καὶ τούτων γενομένων, σαφῶς κατὰ ÷ ἀλήθειαν τῶν ὀφθέντων ὁ Ἀβραὰμ οὐ τυ-÷ ποῖ τὴν ἐμφάνειαν, οὐδὲ ἐμφερὲς ἄγαλμα ÷ ζητεῖ ἢ γράφει τῷ πίνακι, ἐν αὐτοῖς βλέ-÷ πειν τοὺς ξενισθέντας νομίζων. ÷

Οὐ γὰρ ἦν εἰκὸς φίλον ὄντα τοῦ Θεοῦ τὸν πατριάρχην τῇ τῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ δεισιδαιμονούντων ἀνθρώπων ὑπάγεσθαι πλάνῃ, ἄρτι σχεδὸν ἀνακυπτούσης τῆς τῶν ἀγαλμάτων ἱδρύσεως.

Παρασημαντέον δὲ ἀναγκαίως ὅτι κἀνταῦθα προσυπακούεσθαι δεῖ τό· ÷ ὡς φὴς αὐτὸς ÷, τοῦτ' ἔστιν· ὁ Ἕλλην, ὅπερ σύγκειται ἀνωτέρω, μετὰ τό· ÷ Οὐ μὴν εἰκόνας ἐκείνων ÷ τυπώσας τῷ σχήματι. ÷

« Quæ quum acta fuerint, manifeste et « juxta veritatem conspectis angelis, Abra- « ham nullam delineat effigiem, neque ad « eorum imaginem simulacrum adinvenit, « neque in tabellis ea depingit quibus in- « tueri se hospites æstimet. »

Utique verisimile non est, tantum Dei amicum patriarcham fuisse eo temporis momento ab ista vecordium hominum impietate abreptum, tam cito refricata idolorum superstitione.

Necesse vero est notetur, quod eo loci subaudiendum est istud : « ut dicis ipse », hoc est, Græcus, quod superius inseritur post hæc : « non eorum imagines schemate « effingens. »

XLIV.

Δέδεικται οὖν καὶ διὰ τούτων τοῦ Συγγραφέως ἡ διάνοια, ὅτι οἱ κατὰ Θεὸν ζῶντες, καὶ τὸν ἐφάμιλλον ἀγγέλοις, ὡς δυνατὸν ἀνθρώποις, κατορθοῦντες βίον, τὰ εἰδωλικῶς κατασκευαζόμενα ἀγάλματα, καὶ τοῖς νομιζομένοις θεοῖς παρὰ τῶν ἀγνοούντων τὴν ἀλήθειαν ἀνακείμενα βδελύσσονταί τε καὶ ἀποστρέφονται ὡς μιάσματα.

Τὰ δὲ ἑξῆς τῆς χρήσεως λόγον ζητήσεως οὐκ ἔχοντα, ἐπισκέψεως οὐ δέοντα πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ διασάφησιν (1) (τὰ γὰρ ἔτι ἐν τῷ

Ostenditur ergo ex istis genuina mens Auctoris, nempe ab iis qui secundum Deum vivunt, eique placere per ipsorum vitam satagunt, qui æmulam angelorum, quoad hominum est, tenent conversationem, ab hujuscemodi viris quælibet idolorum more instituta, simulacra, monumentaque diis, ut aiunt alieni a veritate, erecta, ea contemptibilia prorsus ac teterrima conculcari.

Quæ vero sequuntur in testimonio, et perspicuam ob illorum evidentiam, nec indi-

(1) Καὶ διασάφησιν. Utinam eadem lectoribus liqueat διασάφησις. Pauca tamen præmittere juvat, de utriusque auctoris sive in scribendis, sive in deflorandis iisdem intentione. Magnes videtur conseruisse manum cum Philosopho aristotelico, qui Celsi epicurei haud multum dissimilis, Bibliorum nempe sacrorum haustu furtivo furens, corrasa hinc inde loca, gesta, præcepta, eaque proterve intellecta calumniabatur. Inde Magnes, uti jam plura de Angelis, de Abrahamo, ita exinde nonnulla de hominis opificio, ac dicto mosaïco, *Diis non maledices,* enucleat. Clementis Alexandrini insuper et Origenis iter præeuntium vestigiis, (magister nisi præeat et ipse?) insistens, convicia conviciis reponit, et, quo sana Christianorum dogmata male ridentem, melius redargueret, ipse ethnica mysteria, fabulasque, qualia de Prometheo, de Pandora, de primis hominibus, sale sannisque plena manu inspersit. At quæcumque in Græcum Magnes procacius jactat, ea acrius Iconomachos feriunt, arridentque tanto magis Nicephoro, cujus e re est digito tangere et sole ostendere clarius gentilium irrisionem esse finem unum quem in omnium Ἀποκριτικῶν sylloge Magnes continuo intuetur. Hinc tam Nicephoro quam Magneti Promethei fabulam, putidam licet, simul refricare, qua maxime est insipiens, sapientiæ id summæ fuit.

μεταξὺ τῶν ἑξῆς τῆς αὐτῆς χρήσεως, καὶ αὐτὰ δολίως καὶ μοχθηρῶς ὑποσπασθέντα), ἔτι δὲ καὶ τὰ ἐπέκεινα τῆς χρήσεως τηλαυγῶς καὶ ἐμφανέστατα καὶ διαπρυσίως βοῶσιν, κατὰ Ἑλλήνων καὶ εἰδώλων εἶναι τῆς ὅλης βίβλου τὴν συγγραφήν. Ἐκ δὲ τῶν λειπομένων μεταξὺ τῆς χρήσεως, ἅ ἐστιν ἀναγκαῖα πρὸς τὸν προκείμενον σκοπὸν, ταῦτα· μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν τὸν Συγγραφέα, ÷ τὸ δὲ πᾶσιν ÷ ἐπαστράψει τῇ χάριτι τῆς δωρεᾶς ÷, ἐπιφέρει ταῦτα.

gent inquisitione, nec desiderant expositionem (nam quæ extra allatum testimonium interjecta sunt, ea fuere vafre et malitiose sublata), hæc quidem et quæ ulterius leguntur, clarissime ac evidentissime, et alta voce clamant adversus Græcos et eorum simulacra esse totam libri scripturam. At ex omissis in allato loco hæc sunt intento ab Auctore scopo prorsus necessaria : postquam Auctor dixit : « Omnibus inde illucescere facit gratiæ munus », hæc subdit :

MACARIUS.

XLV.

÷ Εἰ γὰρ ὁ παρ' ὑμῖν Προμηθεὺς λεγό- ÷ μενος πλάττει τὸν ἄνθρωπον, μηδὲν ὅλως ÷ αἰδούμενος (1), Ζεὺς δὲ γυναῖκα ποιεῖ, ἣν ÷ ἔζωσεν Ἀθηνᾶ, καὶ τὸν μῦθον ἐπαινεῖτε, ÷ καὶ τὸ πρᾶγμα σεμνύνετε· οὐκ αἶσχος ÷ ὁρῶντες, οὐ πάθος λογιζόμενοι, οὐ κεκρυμ- ÷ μένων μορίων τὸν λόγον ἐξετάζοντες· ÷ πολὺ γὰρ αἰσχιώτερον (εἴγε ὄντως ἐστὶν ÷ αἴσχιον) τὸ πλάσαι μόρια, καὶ καλύψαι ÷ τισὶν ἐπιβλήμασιν, ἢ τὸ δι' αὐτῶν παρελ- ÷ θεῖν, οἰκονομίας χάριν, καὶ λόγου λυσι- ÷ τελοῦς ÷.

« Etenim quod apud vos Prometheus dicitur finxisse hominem (1), nullo omnino « pudore correptus ; Jupiter vero fecisse mulierem, quam zona cinxit Minerva, et fabulam laudatis istam et facinus hymno celebratis (1), nec respicientes turpitudinem, « nec memores animi perturbationum, nec « cur celentur verenda exquirentes. At enim « illud longe turpius est (si quid ad hæc turpe « umquam), pudenda finxisse, eaque velamentis cooperuisse, quam ex utero nasci, « propter œconomiam sermonemque mundo « proficuum. »

(1) Αἰδούμενος. Promethei fortunam, fabulamve recantare, quum commentariorum omni eruditionis pondere abundantium plaustra usquequaque circumferantur, dii me prohibeant. Expertus vereor ne quod mihi, idem lectori fiat, qui quum evolverim libros bene multos nihil ferme quo nostra illustrentur invenerim. Quid enim sub finem lateat, ubi involvitur, uti suspicor, responsio ad quædam convicia Græcorum, allusio ad Incarnationem οἰκονομίας χάριν, et quædam similitudo primum inter Promethei hominem et Christum *factum de muliere*, vix interpretatione aut notis ausim tangere. Cæterum Hesiodus cui prima debetur Promethei origo, Æschylus a quo ejusdem supplicii fama, cæteri quotquot ante Platonem, de quolibet a Prometheo hominis opificio altum tenent silentium. Plato, sapientissimus poetarum in nugis æmulus, primus videtur hominibus revelasse ignotum huc usque humani generis conditorem Prometheum (*de Politic.* III, p. 107, edit. Bipont. Cf. Clavier *in Apollodor. Biblioth.* t. II, p. 79). Ita vero fabula percrebuit, invaluitque, ut Pausanias (credat judæus Apella !) suis se oculis vidisse testatur luti ad hoc opificium quondam adhibiti frustula, longo ævo ad saxorum rigidatem indurata, quasi primi hominis reliquias, immo primitias ! Cf. lib. X, cap. IV, p. 806, ed. Kühn. Inde Æsopus (apud Themistium in Stobæo, *Florileg.* tit. I, num. 87, p. 42, edit. Lips.) haud ita infelici Minerva, cecinit lutum illud emollitum, unde natus homo est, Prometheum lacrymis humectasse, οὐκ ἐφύρασεν ὕδατι, ἀλλὰ δακρύοις. Sed missos quam cito faciam Hyginum (*Poet. astron.* lib. II, 15, fab. 144) ; Diodorum Siculum (lib. I, p. 16) ; Ælianum (*de Animalib.* lib. VI, 51) ; Apollodorum (*Bibliothec.* edit. cit. t. I, 37) ; Apollonium Rhod. (*Argonaut.* lib. II, v. 1247) ; Valerium Flaccum (*Argonaut.* v. 155) ; Plotin. (*Ennead.* IV, lib. III, c. 14) ; Senecam (in *Med. Herod.* lib. V, XI) ; Suidam (in *Prometheo*) ; Ovidii *Metamorph.* I, 78 ; Horatii *Carm.* I, 16, 13 ; Virgilii et Servii, *Eclog.* VI, 42 ; Juvenalis, *Satyr.* XIV ; Phædri, *Fabul.* IV, 4 ; Claudiani, *Consolat. Honor.* v. 252 ; Clementem Alexandrinum in *Stromat.* I, p. 322 ; Lactantium de *Institut. div.* Eudociam in Ἰωνιά, ubi de Prometheo, etc. Unus inter recentiores locupletior Volcher citandus (*die Mythol. des Japetischen Geschl.* Giessen. 1834). Ultimus noster qui, agmine longo præambulante, nunc primum prodit, quum nihil ferme ex aliis non repetierit, novum profert tamen textum, quem doctis allego exponendum.

(2) Ἣν ἔζωσεν Ἀθηνᾶ. Certo certius est Magneti hæc scribenti præluxisse coram Hesiodum, *Theogon.* 573 :

Ζῶσε δὲ καὶ κόσμησε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη
Ἀργυρέῃ ἐσθῆτι.

XLVI.

Τὰ δὲ μετὰ τὸ τέλος τῆς χρήσεως ταῦτα.

÷ Μὴ δὲ θεοὺς καλέσωμεν τὰ στοιχεῖα ÷ τοῦ κόσμου, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα· κἂν θέωσιν ÷ ἀστέρες καὶ τρέχωσιν ἄπειρα, τούτους ÷ μὴ θειάζωμεν· ὡς γὰρ τρέχοντας ἵππους ÷ οὐδεὶς ἐστεφάνωσεν, ἀλλὰ τὸν ἐλατῆρα ÷ τούτων καὶ ἡνίοχον· οὕτως οὐκ ἄστροις, ÷ ἀλλὰ Θεῷ τὸ σέβας γνησίως τηρήσωμεν, ÷ τῷ τούτους ἐξάψαντι. Κἂν ἀγάλματα (1) ÷ φωνῇ καὶ δοκῇ διαλέγεσθαι μηδὲ τούτοις ÷ τιμὴν [ἢ] ἀξίαν (2) προσίωμεν.

Hæc deinde ad finem usque testimonii : « Minime deos vocemus hæc mundi ele- « menta, terram, aquam, aera; nec, etsi vol- « vantur sidera et currant sine fine, deos « faciamus. Ut enim nemo cursitantes equos « coronavit, sed agitatorem illorum et « aurigam, ita non astris, sed Deo legiti- « mam rependamus adorationem; ea nempe « ipse accendit. Statuæ licet sonum emittant « et respondere videantur, absit ut ullum « illis honorem potestatemve proferamus.

XLVII.

÷ Μὴ δ' ἂν λέγῃ Μωσῆς· Θεοὺς οὐ κα- ÷ κολογήσεις (3), μὴ περὶ τούτων, ἢ τούτους ÷ εἰρῆσθαι νομίσωμεν· ἐκεῖνοι γὰρ θεοὶ, πρὸς ÷ οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο· ὥσπερ ÷ ἐκεῖνοι θερμοὶ, οὓς τὸ πῦρ ἐθέρμανεν. ÷ Θεοῦ δὲ λόγος οὔτε λίθοις ποτὲ, οὔτε ξύ- ÷ λοις ἐνήχησεν, οὐδὲ τοῖς ἀναισθήτοις αἴ- ÷ σθησιν ἐχορήγησεν. Ἄνθρωποι δὲ κενο- ÷ φρονοῦντες, χρυσὸν χωνεύσαντες, καὶ χαλ- ÷ κὸν διαπλάσαντες, χρησμοὺς ἐξ αὐτῶν ÷ τὸ θεῖον ἀπήτησαν, πηροὶ τὸ φρόνημα, ÷ καὶ τυφλοὶ τὴν ἔννοιαν, μὴ δὲ ἐκ τῆς ÷ ἀναισθησίας τῶν λιθίνων ξοάνων τὴν ψυ- ÷ χὴν δυσωπούμενοι, καὶ κρίνοντες ἐκεῖνο, ÷ καὶ καλῶς δοκιμάζοντες, ὡς οὐδὲ τιμῆς ÷ αἴσθησιν, οὐδ' αὖ πάλιν ὕβρεως λαμβάνει ÷ τὸ ἄψυχον, οὐ τὸν εὐλογοῦντά τινα, οὐδὲ ÷ τὸν κακολογοῦντα τιμωρίαις ἀμύνεται.

« At quum Moyses dixit : *Diis non male-* « *dices*, nec de istis hæc, nec istos desi- « gnari in his existimemus. Illi enim dii di- « cuntur, ad quos sermo Dei factus est; « quemadmodum quos ignis calefacit, fer- « vidos appellamus. Dei vero verbum nec « lignis umquam, neque lapidibus insonuit, « aut inanimis rebus sensum subministra- « vit. Homines autem animo evanescentes, « ex auro fuso et fabricato ære, quasi a « Deo oracula postulavere, mente nimirum « claudicantes, cæcutientes intelligentia, « qui ne ullam quidem ex lapideorum ido- « lorum stupiditate verecundiam concipiunt; « adeo ut ipsi judicent, et suo exemplo « pulchre demonstrent, insensibilia simula- « cra nullum honoris aut injuriæ suscipere « affectum, aut quemquam benedicentem « maledicentemve pœnis prosequi.

XLVIII.

÷ Μωϋσῆς οὖν οὐκ ἀναισθήτους λέγει ÷ κακολογεῖσθαι θεούς· τί γὰρ τὸ ἀναίσθη- ÷ τον κακολογούμενον; παρὰ τίνος ποτὲ ÷ λυπηθήσεται; τίς δ' οὕτως ἐνεὸς, καὶ ÷ φλήναφος, καὶ μωρὸς κακολογεῖν ἐκεῖνο

« Moyses igitur non dicit inanima numina « maledici. Quomodo enim quod sensu caret « malediceretur? A quonam afficeretur in- « juria? Aut quis adeo vecors, maleve feria- « tus, qui maledictis impetat, quod propter

(1) Ἀγάλματα. Ad latinos vocem, duce Martiano Capella, inducere juvaret. Sed de hoc insigni loco cf. *Prolegomena*. — (2) Τούτοις τιμὴν ἀξίαν, cod. nihil frequentius quam ἢ post ν omitti. — (3) Κακολογήσεις. Exod. XXII, 28, LXX. Vulgat. *Diis non detrahes*. Hic designari Judices ac Sacerdotes populi, unus omnium sensus est, quem palam præ se fert ipse locus et quod sequenti capite legitur Exod. v. 24.

÷ τὸ μὴ δυνάμενον, δι' ὕλης νεκρότητα, ÷ ἐκ τῆς κακολογίας διακρῖναι τὴν ὕβριν; ÷ ὅθεν οὐδὲ θεοὶ, οὐδὲ αἴσθησιν ἔχοντες ÷ προπηλακισθήσονται, οὐδ' ἀμύνονταί τινα, ÷ νεκροὶ τὴν φύσιν ὄντες, καὶ τὸν λό- ÷ γον ἀκίνητοι. Εἰ δὲ ὀνόματα θεῶν ἔχουσι ÷ καὶ ἐπίκλησιν, οὐ λυμαίνονται τὸ θεῖον, ÷ ὡς οὐδὲ κύνες ἀνθρώπων ὀνόμασιν ἀτιμώ- ÷ μενοι. Πολλοὶ γοῦν ἐξ εὐχερείας τὰ θεῖα ÷ τοῖς βεβήλοις ἐπέθηκαν ὀνόματα, οὐδὲν ÷ ἐν τούτῳ τὰ θεῖα λυπήσαντες, τὴν δὲ ÷ σφῶν ἀφροσύνην μόνον ἐφανέρωσαν.

« materiæ emortuam rigiditatem, nullius « est injuriæ compos? Quare nec dii qui « ne sensum quidem habent, aut calumnias « patientur, aut pœnas exigent. Mortui na- « tura sunt, et quoad mentem stipitum ins- « tar. Quod si nomina deorum usurpavere « et nuncupationem, id summo Deo nil of- « ficit; quemadmodum nec canes hominum « vocabula ipsis imposita dehonestant. Mul- « tis quidem ob levitatem accidit profanis « rebus divina imponere nomina. Inde nihil « prorsus Divinitati detrahitur : hominum « dumtaxat patuit amentia.

XLIX.

÷ Εἰ γάρ τις θεὸς μὲν λέγεται, καὶ θεῖον ÷ οὐδὲν ἔχει, ὑβρίζει τὴν κλῆσιν, καὶ δια- ÷ βάλλει τοὔνομα, ἀπαραίτητον ἔγκλημα ÷ φέρων καὶ ἀδιόρθωτον. Μὴ οὖν νομίσῃς ÷ ἐν τούτῳ τὸν παντοκράτορα Θεὸν ἀνιᾶ- ÷ σθαι καὶ δυσφορεῖν, εἰ καὶ μέχρις ἑρπετῶν ÷ τινες τῶν ἀφρόνων τὸ θεῖον κατέσυραν ÷ ὄνομα· αὐτοὶ γὰρ ἑαυτοὺς ἱκανῶς ἐζημίω- ÷ σαν, τὴν πρώτην καὶ ἀνώλεθρον οὐσίαν ÷ καὶ ἀκήρατον ὕλαις ἀτίμοις ἐπάραντες ÷ ὄνομα (1) ÷.

÷ Ἀποχρώντως σοὶ περὶ τῆς τερθρείας τῆς ÷ ἀβεβαίου τῶν θεῶν λελέχθωσαν οἱ λόγοι. ÷

« Si quis enim Deus dicitur, nec quid- « quam divinum habet, appellationem hanc « proscindit, nomenque calumniatus, ne- « fandum crimen admittit ac inemendabile. « Noli tibi reputare omnium Creatorem « Deum inde mœrere aut incommode labe- « factari, si qui vel ad animalia usque « repentia divinum nomen abjiciant : illi « enim sibi satis superque nocent, dum hanc « primam essentiam, incorruptibilem et « simplicissimam rebus inhonestis commu- « nicant.

« Hæc de imbecilli deorum insania satis « jam dicta sunto. »

NICEPHORUS.

L.

Ἀποχρώντως· ὁ Συγγραφεὺς κριτὴς τῶν ἐξ αὐτοῦ λόγων ἀκριβὴς γέγονεν, μὴ δεόμενος ἑτέρου πρὸς σαφήνειαν· ἵνα πᾶς ὁ ἔχων ὀφθαλμοὺς τοῦ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ ἀκούειν, ἀναμφιβόλως ἔχῃ περὶ εἰδώλων εἶναι τὸν προκείμενον ἅπαντα λόγον, οὐ μὴν περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἃς ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ, καθ' ἃ πρέπει, καὶ ἡ Ἐκκλησία κηρύσσει, προσκυνοῦμεν καὶ σέβομεν. Ἵνα δὲ ἡ τῶν ἀφρόνων παράνοια διαφανέστερον καὶ ἐκ περιουσίας ἐλεγχθείη· ἐπείπερ ἔλαθον ἑαυτοὺς οἱ τῇ Ἑλλήνων παραφροσύνῃ ἑαλωκότες καθ' Ἕλληνας καὶ αὐτοὶ

Sunto satis : hæc Noster, idoneus dictorum a se sermonum judex, adeoque perspicuus, ut alio nemine opus sit interprete, nec quisque oculos habens ad videndum et aures ad audiendum, jam dubitet de idolis esse allatum testimonium totum, minime vero de sacris imaginibus ; quas Christiani nos, uti par est, et juxta ea quæ prædicat Ecclesia, adoramus aut veneramur. Quo vero stultorum insania clarius et abundantius innotescat, quandoquidem id ignorare videntur, qui, Græcorum insania capti, græcanico more adversus Christianos rabie fu-

(1) Ὄνομα, locus iterum corruptus : forsitan προσνεμόμενοι, unde forte irrepsit ἐπάραντες ὄνομα. Metathesim qualemcumque inducere potuit quod paulo ante est : κατέσυραν ὄνομα.

κατὰ Χριστιανῶν ἐπιλυττήσαντες, καὶ πρὸς συνηγορίαν τοῦ οἰκείου δόγματος τὰ κατὰ Ἑλλήνων φερόμενα ἐπὶ τὰ καθ' ἡμᾶς σεβάσμια πονηρῶς καὶ ἀθέως ἐξειληφότες, οἷα ὁ προκείμενος Συγγραφεὺς εὖ ποιῶν, ἐν τούτοις καθιστόρησεν, τὸν εὐαγγελικὸν λόγον ἀποσεμνύνων ἐνταῦθα, περιέπων τε μάλα, καὶ αἰσίως ἀποδεχόμενος, καὶ συνῳδὰ τῇ ἀρχῆθεν κρατούσῃ ἐν τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ παραδόσει περὶ τούτων δοξάζων τε καὶ φθεγγόμενος· ἐν ᾧ περὶ τῶν παρὰ Χριστιανοῖς τιμωμένων σεπτῶν τύπων εὐκαίρως διαλαβεῖν ἔγνω. Οἱ βώμακες δὲ, οἱ ἀπατεῶνες οὐ συνίασιν. Ἀλλ' ἃ, ἢ ἄκοντες ἢ ἑκόντες, πρὸς τὸν ἀληθῆ λόγον ἀποτυφλώττοντες, παρέδραμον, εἰς τὸ ἐμφανὲς ἡμεῖς προτίθεμεν· γράφει γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ τῆς αὐτῆς βίβλου, κατὰ τὸ ἕκτον κεφάλαιον· ἐν ᾧ καὶ περὶ τῶν παρὰ Χριστοῦ τελουμένων θαυμάτων διέξεισιν τοιάδε·

rent, et ad propriæ ipsorum sententiæ tutelam ea quæ adversus Græcos dicta fuere, in nos et in ea quæ sacra duximus, nefario ausu atheorumque scelere, distorquere sustinent; eos, inquam, latuere qualia Noster, bono omine scribens, enarravit, quibusque evangelicum illustravit sermonem, tam pius quam accuratus interpres, et juxta traditionem, a primordio in Ecclesia catholica et apostolica confirmatam, censuit rite ac disseruit de sanctis quas veneramur imaginibus; quæ perapposite huc afferre constituit. Quorum enimvero novere nihil scurræ isti ac nebulones; sed ea quæ inviti aut consulto, in veritate intelligenda cæcutientes, prætermiserunt, nos propalam exponimus. Noster igitur scripsit in primo ejusdem libri sermone, capitulo sexto, ubi de miraculis Christi sermonem habuit, in hunc modum :

MACARIUS.

LI.

÷ Τότε δὲ Βερενίκην δέσποιναν ἐπισήμου ÷ χωρίου καὶ ἔντιμον, ἄρχουσαν τῆς μεγά-

« Tunc temporis, Berenicen (1) haud « ignobilis loci dominam, et in magna Edes-

(1) Τότε δὲ Βερενίκην. Inoleverat sensim inter eruditos quosdam opinio conjectanea, nomen vulgo hæmorrhoyssæ mulieri in vetustis libris datum, *Berenice* nempe, per inconcinnam ac semibarbaram metathesin a *vera* et εἴκων, deducendum fore; rursus eodem nomine secus intellecto conflatam fuisse mulierem cui una contigisset tum e Salvatoris fimbria virtutem haurire unde sanata est, tum ex ejusdem ore euntis ad Calvariæ locum excipere effigiem sacro sudario impressam. Remansit sua plebi piæ bona fides, suum erudito cuique dubium.

Sed prodiit in medium nuperrima epistola, ad Cl. V. Raoul Rochette publice nuncupata, *de nomine et cultu mulieris vulgo dictæ Veronicæ* (*Revue archéologique*, VIIe année, 8e livraison, 15 nov. 1850, p. 484, *Lettre sur l'étymologie du nom de Véronique, donné à la femme qui porte la sainte Face, et sur l'origine de son culte*), qua auctor novam tutamque sibi visus est viam patefecisse ad evertendam utramque vulgi simul et doctorum sententiam. Hanc quidem uno verbo. « *Le nom de Bérénice n'eut d'abord rien à démêler avec* VERA ICON, Nec plura. De commento eruditorum, Mabillonii nempe et Papebrochii, conclamatum est

At cum plebecula fit duellum acrius. Primo marte impetitur totius fabulæ male sanum caput, evangelium nempe Nicodemi spurium. Inde siquidem primum, ait epistolæ Συγγραφεὺς, vix sæculo V° incipiente, invectum est nomen Βερονίκη, seu βερνίκη; quidni Προυνίκη? Etenim sub oculis ponuntur græca Origenis : Προυνίκην (at lege cum editis, προυνικὸν, utquid de minimis curandum? sed mali ominis est sic primo gressu vacillare!) Προυνίκην δέ τινα σοφίαν βούλονται οἱ ἀπὸ Οὐαλεντίνου ὀνομάζουσι, κατὰ τὴν πεπλανημένην ἑαυτῶν σοφίαν (*adv. Celsum*, lib. VI, § 289, ed. Delarue, p. 658). Ecce machina belli, qua hinc inde arietatur.

Nemo ergo ullus jam dubitet Berenicen nostram eamdem ad unguem esse ac Προυνίκην. At cujas isthæc, quæve fortuna!

Chananæa gente, Tyro oriunda aut Paneade, Simoni mago nota, nunc ἐννοίας alterum adepta est nomen, nunc apud Barbelonitas σοφία nescio quæ vocatur. Eam de cœlo delapsam Ophitæ excipiunt. At nihil illi æque placet ac Valentiniana castra :

Hic arma, hic currus,

hic *pentas* et soboles bene multa. Undenam, quæso? Divus Epiphanius adducitur : ænigma solvunt Nicolaïtæ, quibus Προυνίκη *voluptas est ac fœda libido*, idem ac πρoύνεικος, unde πρoύνεικα φιλήματα, κ. τ. ἀ.

Hæc dum in Oriente miscerentur, alia in Occidente confusio circumfertur. Exstabat alicubi Christi Domini vera, ut opinio erat, imago, *vera* εἰκών; peplum nempe quoddam ab initio, mox mutatum in mulierem, eamque sanctam, ac demum hæmorrhoyssam quæ, in Oriente dicta Βερενίκη, dicenda vero fuit Προυνίκη. Sed tota retexenda foret Odyssea altera, si quis referat Berenices vias, vitæque vicissitudines; quin eas videsis in dicta

÷ λης Ἐδεσσηνῶν πόλεως (1), ἐκπάλαι τυγ- ÷ χάνουσαν λιβάδων ἀπαλλαγεῖσαν ἀκαθάρ- ÷ των αἵματος, καὶ πάθους ὀδυνηροῦ τάχος ÷ ἐξιαθεῖσαν (ἣν πολλοῖς χρόνοις πολλοὶ ÷ βασανίσαντες ἰατροὶ πρὸς τῷ μηδὲν ὠφε- ÷ λῆσαι (2), εἰς χειρίστην ὀδύνην τὸ πάθος ÷ εἰσηύξησαν), θίξει σωθεῖσαν Σωτηρίου ÷ κρασπέδου, μέχρι τοῦ νῦν ἀοίδιμον ἐν τῇ ÷ Μέσῃ τῶν Ποταμῶν ᾄδεσθαι ἐποίησε (3), ÷ μᾶλλον δὲ ἐν πάσῃ τῇ γῇ τὸ μέγα κατόρ- ÷ θωμα. Αὐτοῦ γὰρ τοῦ πραχθέντος ἡ γυνὴ ÷ τὴν ἱστορίαν, σεμνῶς ἀποχαλκεύσασα (4) ÷ τῷ βίῳ παρέδωκεν, ὡς ἄρτι τοὔργον γενό- ÷ μενον (5), οὐ πάλαι. ÷

« senorum civitate gloriose imperantem, a « longo jam tempore liberatam immundo « sanguinis fluxu et dolore acerbo, citoque « sanatam (quam nimirum ab annis multis « multi medici vexaverant, nihil proficientes « nisi quod sæviorem in dolorem morbum « exacerbassent), hanc tactu salvatam fim- « briæ Salvatoris, ad hæc usque tempora in « Mesopotamia, immo per universam ter- « ram præclarum illud facinus effecit cele- « berrimam. Quæ mulier Salvatoris idip- « sum opus patrantis imaginem ære fuso « ad vivum expressam, sic posteritati tra- « didit, ut ob oculos res acta recens, non « olim videretur. »

NICEPHORUS.

LII.

Ταῦτα δὲ ἡμεῖς, οὐχ ὡς συνηγόρῳ τῷ Συγγραφεῖ χρώμενοι, παρηγάγομεν, ἀλλ'

Hæc igitur, ut dixi, non quasi tali defensore opus esset, adduximus, sed ut os-

commentatiuncula; quæ nisi forte commentitia tibi sit, pereruditе te docebit *Berenicen* aut *Veronicam* nostram ipsammet esse *almam matrem Latinorum*, Venerem, inquam, puram putam, cui remansere (proh Deus!) in Galliis templa, in ecclesiis aræ, elogium demum et natalitia in martyrologio gallicano celebrata.

Erit forsan cui tot in paucis congesta mixtaque, certis dubia, vera falsis, indignanti vox illa exciderit: *multæ te litteræ ad insaniam convertunt* (Act. XXVI, 28), aut revertendum ad ea quibus jam incœptum est, quæ συγγραφεὺς ipse laudavit, Origenis: *illa est malesana sapientia quam Sapientiam appellant*. Ea vero quæ diximus præcipuam esse belli machinam, nempe ignotum nomen Berenices ante sæculum quintum, nec nisi in Nicodemi pseudo-evangelio detectum, hæc a fundamento ruunt. Ecce enim Magnes, certe sæculo IVº antiquior, forsan IIº scribens, diserte huic nostræ Berenice nomen, urbem, principatum, ævum, gestaque inconcussa fide ascribit. Magnetem Eusebius sequutus, eadem celebrat Syrophœnissam mulierem, quæ sanguinis fluvio liberata statuam Christo Liberatori erexerat (*Hist eccl.* VII, 18). Quæ Magnes et Eusebius una de Hæmorrhoyssa retulere, eadem constanter adduxit Nicephorus noster, vir multo sanctitatis et scientiæ nomine, teste Photio, præstantissimus (cf. infra *adv. Euseb.* c. LXX); tum Joannes Damascenus (opp. ed. Lequien, t. I, p. 368); tum demum his antiquiores Joannes Malala (qui VIº vel VIIº sæculo floruit (*Chronograph.* lib. X, p. 237, ad. Bonn.); Antipater Bostrensis circa ann. 450 (*Conc.* t. XIII, p. 14) et Asterius Amasenus coævus (*Bibl. PP.* v. 808). « Quantum capio, inquit eruditus vir Quienius, quæ Joannes Malala de Berenice narrat, ea accepit ex Clemente historiographo, quem paulo post laudat (*ad Damasc.* loc. citat.). » At eodem loco a Joanne Malala laudantur Tatianus chronographus, et ἀνεπίγραφος liber vetustissimus, inventus *apud Bassum quemdam Judæum, qui in eodem etiam libro antiquorum Judææ regum omnium res gestas conscriptas habuit*. Stet igitur ex una parte epistolæ συγγραφεὺς, suæ προυνικῆς assertor; Berenicen vero nostram ex altera parte tueantur, ut omittam Tatianum, Clementem, et vetustissimum codicem Bassianum, Eusebius, Asterius, Antipater, Joannes Malala, Joannes Damascenus, Nicephorus Constantinopolitanus, ac demum concilium Nicænum generale secundum.

(1) Πόλεως. Nolim Eusebium Joannemque Malalam asserentes Berenicen fuisse Paneadensem, dissentire cum Magnete nostro, qui totam Edessenæ Civitatis seu provinciæ ditionem intuetur, nec suo singulari indixit nomine istud ἐπίσημον χώριον, cui dynasta Berenices præfuit; per eum non stat quin illud sit oppidulum quo hæmorrhoyssa dicta fuit Paneadis. — (2) Ὠφελῆσαι. Eadem, nec multum dissimili διηγήσει narrantur in epistola seu libello supplici quem Berenices Herodi, nomine IIº, obtulisse fertur, ut ab eo statuam erigendi in sua Paneade urbe licentiam obtineret. Libellum istum Joannes Malala suæ intexuit *chronographiæ* loc. cit. Eruditi videant an inde satis commendetur libellus, ut eamdem quam Edesseni Abgari Epistolæ fortunam adeptus, non omnino respuatur. — (3) Ποιήσας cod. quem nisi correxeris, tota pericope in tenebris erit. — (4) Ἱστορίαν. Significatio stricte sumta, tam narratio erit quam imago. Exemplum tamen habes quo pronum fuit deflectere in usitatissimam vocem scriptoribus medii ævi, sive græcis, sive latinis, quibus *historia* passim habetur *pictura*. — (5) Γενόμενον. Eusebius testatur disertis verbis vidisse se hanc statuam, uti et Berenices domum adhuc suo tempore exstantem; quumque ex oculis fusius imaginem descripsit: *Mansitque illa, inquit, usque ad nostram ætatem, ut qui in civitatem hanc adveniunt, oculis eam monstrare possunt* (Hist. eccl. loc. cit.). Rursus eadem meminit Malala sæculo, ut diximus, septimo, testis oculatus aut oculatum referens: *Quæ quidem statua adhuc visitur in urbe* Paneade, *jam olim ab eo loco ubi stetit, urbis in meditullio, translata in Sanctam ædem Oratoriam. Monumentum vero hoc inveni in dicta urbe Paneade* (Chronogr. ead. edit. Dindorf, p. 329).

ὥστε δεῖξαι τὴν ματαιοφροσύνην τῶν περὶ τὸν ἀληθῆ Λόγον ἀποσφαλλομένων, καὶ μήτε ἃ λέγουσιν εἰδότων, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται. Ἤδη γὰρ καὶ ἐνταῦθα καθὰ καὶ ἐν ἅπασι τοῖς ἄλλοις, τὸν νοῦν παραφερόμενοι πεπλάνηνται, καὶ πανταχοῦ τῶν δεόντων ἐξαμαρτάνουσιν· Αὐτοὶ γὰρ μάρτυρα καὶ συνήγορον τουτονὶ τὸν Μακάριον τῆς ἑαυτῶν πλάνης προϊσχόμενοι, καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ κατὰ τὸ δοκοῦν ἐκδεχόμενοι καὶ περιπτυσσόμενοι, πάντως που καὶ ἄλλοις κακοῖς περιεπάρησαν. Εἵλοντο γὰρ ἂν πρότερον καὶ ἅπερ ἐναντίως τοῖς ἱεροῖς τῆς Ἐκκλησίας δόγμασιν, ἴσως ἔθει παλαιῷ κρατούμενος περὶ αὐτὰ, καὶ διακείμενος (1), δοξάζει ἀσπάζεσθαι ὅτι μάλιστα καὶ περιέχεσθαι· ἵνα μὴ μόνον τῶν ἀθέων Μανιχαίων, καὶ δυσωνύμων Ἀρειανῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ δυσσεβοῦς καὶ ἀποπλήκτου Ὠριγένους τὸ φρόνημα καὶ τὴν λώβην ἀσπασίως παραδέξωνται, καὶ τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ δογματίζειν ἐπιχειρήσωσιν· ÷ ὡς τέλος ἕξει ἡ ÷ κατὰ τὸν μέλλοντα χρόνον τοῖς ἀσεβέσιν ÷ ἀνθρώποις ἠπειλημένη καὶ ἡτοιμασμένη ÷ παρὰ Θεοῦ κόλασις (2)· ÷ Καὶ τοῦτο πρὸς τῷ τέλει τοῦ τετάρτου βιβλίου, ἐξ οὗ αἱ προκείμεναι χρήσεις ἀνελήφθησαν, εὐχερῶς τῷ διερευνωμένῳ καταληφθήσεται. Ἐῶμεν λέγειν τὰ νῦν, ὅτι καὶ τὰ Νεστορίου τοῦ Ἰουδαιόφρονος παρ' ἐνίοις φρονεῖν ὑπενοήθη.

tendatur eorum vanitas, qui, adversus veritatis Verbum mentientes, nec quid dicant novere, nec qualia sint quibus affirment. Eo namque loco, sicut et in cæteris quibuslibet, mente devii aberraverunt, et in cunctis necessariis deliquerunt. Ecce enim dum testem ac sui defensorem erroris huncce Macarium producerent; ejusque sermones, prout placuit, exciperent, effuseque amplexarentur; multis se et aliis malis configebant. Admisissent enim vel ea quæ adversus sacra Ecclesiæ dogmata, forsan veteri Ethnicorum errore detentus, idem ille asserit et a se maxime probari profitetur; ut non solum atheorum Manichæorum, aut nefastorum nomine Arianorum, sed et impii et delirantis Origenis insaniam ac fæces pleno suscipiant amplexu, eademque cum illo Auctore, prædicare aggrediantur, qualia sunt, « quod finem aliquando habitura sit pœna quam in futuro tempore impiis hominibus Deus comminatus est et reservavit. » Illud occurrit sub finem libri quarti, de quo allata superius testimonia excerpta fuere, et diligenter inquirenti haud ægre fiet obvium. Nunc quidem prætermittamus eumdem in suspicionem venisse Nestorii judaïce sentientis hinc inde probare sententiam.

LIII.

Ἀλλὰ τοῖς ἐκείνου λόγοις χαίρειν ἡμεῖς φράσαντες, ἐπὶ τὴν τῶν ἀνοσίων ἀπόνοιαν παλινοστήσομεν, καταπλαγέντες αὐτῶν τὸ ἀναίσχυντον καὶ τῆς γνώμης τὸ κερδαλέον καὶ

Sed illius sermonibus vale jam dicentes, ad amentium istorum vecordiam iterum animum reflectemus, obstupescentes illorum pravitatem et cogitationum versutiam ac

(1) Διακείμενος, locus corr. Cf. p. 334. — (2) Κόλασις. Hæc tanti velim facias, profligatæ tametsi ac reprobandæ prorsus sententiæ origenianæ consentanea, quod pauci veteres sint qui hunc in errorem impegerint. Citantur enim tantum variisque de causis excusantur aut explicantur Gregorius Nyssenus *lib. catechet. de Incarn. Christi*, c. 26 et 31, item *de Anima et Resurrect.* t. II, p. 643, 644, 666. Ambrosiaster *ad Ephes.* cap. III. Hieronym. *Comment. in Esaïam* ad calcem et lib. I, *advers. Pelagianos*, Ambrosius in *Psalm.* CXVIII, octon. XX, v. 2. Quin et forsitan Nazianzenus dubitasse videtur; sed et Arnobius vix se intellexit; aliique innuerunt pœnas damnatorum posse Ecclesiæ precibus interdum levari. Unum adducam Prudentium quem atro theologi, albo musæ calculo excipient, τῶν Καθημέρ. V, 125:

Sunt et spiritibus sæpe nocentibus
Pœnarum celebres sub Styge feriæ;
Illa nocte sacer qua rediit Deus
Stagnis ad superos ex acheruntiis.....
Marcent suppliciis tartara mitibus,
Exsultatque sui carceris otio
Umbrarum populus liber ab ignibus
Nec fervent solito flumina sulfure.

δύστροπον. Ὁρῶμεν γὰρ ὡς οὐδὲν αὐτοῖς τῶν εἰς κακίας ὅρον ἡκόντων ἀνεπιχείρητον ὑπολέλειπται, ἀεὶ τὰ ἐξ ἐννοιῶν χειρίστων εὑρήματα ἐπιτηδεύουσιν. Καθάπαξ γὰρ τῶν λαμπρῶν τῆς εὐσεβείας δογμάτων ἀποῤῥαγέντες, καὶ τῷ σκότῳ τοῦ ψεύδους περιαλώμενοι (1), ἐξ ὧν ἰσχυρίζεσθαι βούλονται καὶ τὴν σφῶν αὐτῶν συνιστᾶν κακολογίαν (2), ἐκεῖθεν εἰς τὸ ἐναντίον αἶσχος περιτρέπονται. Δι' ἃ πανταχόθεν οἱ ἐμβρόντητοι τοῖς οἰκείοις μηχανήμασιν ἁλισκόμενοι συνδέονται· θελήμασι γὰρ ἐμπαθέσιν ἠνδραποδισμένοι, καὶ τῇ ἀπατηλῇ καὶ ῥεούσῃ τῶν περικοσμίων κατεζευχθέντες δόξῃ ἐκ τῶν περιστοιχησάντων κακῶν ἀνανῆψαι οὐ βούλονται. Διὸ οὐδαμόθεν αὐτοῖς σωτηρίας ὁδὸς ἐξευρεθήσεται· τῆς ἀφράστου γὰρ καὶ σωτηρίου τοῦ Θεοῦ λόγου οἰκονομίας καθυβρικότες, καὶ ἠρνημένοι τὸ μέγα μυστήριον, τῆς Χριστοῦ βασιλείας καὶ δόξης ἀλλοτρίους ἑαυτοὺς κατεστήσαντο· τῆς ἐκδεξομένης δὲ αὐτοὺς γεέννης ὑπευθύνους αὐθαιρέτως ἀπέφηναν.

nequitiam. Videmus enim eos ad ultimum usque finem mali nihil relinquere intentatum; et quæcumque pravissimis de cordibus exeunt inventa, ad ea intendere. Statim ac splendida pietatis dogmata abjecerunt, et immersere se in umbram mendacii, per ea quibus confortari volunt, suamque documentis astruere pessimam sententiam, in contrarium exinde dejiciuntur flagitium. Propterea undecumque amentia stupidi, propriis impliciti machinationibus devinciuntur. Etenim voluntatibus passione infirmis mancipati, atque fallaci ac lubricæ mundialium rerum gloriæ astricti, ex tot congestis in eos malis nolunt expergefieri. Nulla igitur istis salutis via invenietur: ineffabilem quippe et saluberrimam verbi Dei dispensationem injuriis insultarunt, magnumque abnegantes mysterium, se a Christi regno et gloria extorres statuere, gehennæque ipsis reservatæ reos se sponte renuntiaverunt.

LIV.

Ἡμεῖς δὲ οὐχ, ὥσπερ οὗτοι, παραπλησίως τοῖς Ἕλλησιν καθαιροῦμεν καὶ βδελυσσόμεθα τὰ ἡμέτερα· ἀλλ' ὡς Χριστιανοὶ, τὰ παρὰ τῶν εὐσεβούντων Χριστιανῶν γινόμενα καὶ τιμώμενα, καὶ περιέπομεν, καὶ σέβομεν, καθὰ προσήκει, ἐκπρεπῶς ὁμοῦ τε τἆλλα καὶ ταῦτα δὴ τὰ ἱερὰ μορφώματα· ἀπὸ τῶν τύπων ἐπὶ τὰ ἀρχέτυπα τῇ συντρόφῳ αἰσθήσει χειραγωγούμενοι, κἀκεῖσε τὸν νοῦν ἀνιπτάμενοι, διὰ τῆς γραφῆς καὶ τοῦ προσεοικότος εἴδους τὸ ἀπὸν ὡς παρὸν κατοπτριζόμεθα, οὗ ἡ μνήμη ζωπυρεῖται λαμπρότερον, καὶ ταῖς καρδίαις ἐντίθεται τῶν ποθούντων θερμῶς καὶ πιστευόντων εἰλικρινῶς· ἐντεῦθεν τοῖς οὕτως εὐσεβῶς τὴν σωτήριον τοῦ Χριστοῦ τιμῶσιν σάρκωσιν τὸ εὔελπι μέτεστιν καὶ τῆς μελλούσης δόξης καὶ τῶν ἀποκειμένων τοῖς τῷ Θεῷ εὐαρεστήσασιν ἀγαθῶν ἐπίδοξος ἡ ἐπίτευξις.

Interea nos secus ac isti qui cum Græcis faciunt, nec damnamus nostra, nec reprobamus; sed uti Christiani, ea quæ a piis Christianis acta semper fuerunt ac cum veneratione accepta, accipimus; colimus ac veneramur, prout decet ac par est, uti cætera quævis, ita et imagines sacras, communi sensu a typis ad archetypa deducti, quasi pennis animæ datis illuc avolantes, per picturam et formæ similitudinem, Invisibilem tamquam visibilem in speculo intuemur; cujus memoria inde excitatur luculentior, inseriturque eorum pectoribus, qui fervide desiderant ac sincere credunt. Hinc eos, qui salutarem Christi incarnationem pia hujuscemodi religione prosequuti fuerint, eos beata manet spes ac futuræ gloriæ, bonorumque omnium Deum amantibus promissorum exspectata communio.

(1) Περιαλώμενοι, pro communiore', περιαλόντες rarum quidem, uti infra ἀνιπτάμενοι, aliaque bene multa quæ periti dignoscent. — (2) Συνισταῖ καὶ ὁ λόγιαν sic in codice, aperto sphalmate.

II.

SANCTORUM PATRUM TESTIMONIA OCTOGINTA

DE CHRISTI INCARNATIONE, DUPLICI NATURA AC RESURRECTIONE,

ADVERSUS ICONOMACHOS ADDUCTA.

PARS PRIMA.

I.	S. Cyrillus Alexandrinus.
II.	Concilium Ephesinum.
III.	S. Athanasius.
IV-VI.	S. Gregorius Nazianzenus.
VII-VIII.	S. Maximus confessor.
IX.	S. Gregorius Nyssenus.
X-XI.	S. Amphilochius.
XII.	S. Methodius Myrensis.
XIII-IV.	S. Hippolytus Ostiensis.
XV.	B. Leontius.
XVI.	Theodotus Ancyranus.
XVII.	S. Sophronius Hierosolymitanus.
XVIII.	S. Anastasius Antiochenus.
XIX.	S. Eustathius Antiochenus.
XX.	Clemens Alexandrinus.
XXI.	Polychronius.

PARS SECUNDA.

XXII.	Concilium Chalcedonense.
XXIII-XXV.	S. Athanasius.
XXVI-XXVII.	S. Basilius.
XXVIII-XXIX.	S. Gregorius Nazianzenus.
XXX.	S. Dionysius Areopagita.
XXXI.	S. Joannes Chrysostomus.
XXXII.	S. Ignatius martyr.
XXXIII-XXXIV.	S. Epiphanius Cyprus.
XXXV.	S. Julius papa.
XXXVI.	S. Proclus Constantinopolitanus.
XXXVII-XXXIX.	S. Ambrosius Mediolanensis.
XL.	S. Amphilochius.
XLI.	S. Justinus martyr.
XLII.	S. Cyriacus Paphus.
XLIII.	S. Gelasius Cæsariensis.
XLIV.	S. Flavianus Antiochenus.
XLV.	S. Leo papa.
XLVI.	S. Theodotus Antiochenus.
XLVII.	S. Ephræmius Antiochenus.
XLVIII.	S. Isidorus Pelusiota.
XLIX.-LXII.	S. Cyrillus Alexandrinus.

PARS TERTIA.

LXIII-LXV.	S. Gregorius Nazianzenus.
LXVI.	S. Cyrillus Alexandrinus.
LXVII.	S. Gregorius Nyssenus.
LXVIII-LXIX.	S. Anastasius Antiochenus.
LXX.	S. Justinus martyr.
LXXI.	Theodotus Ancyranus.
LXXII.	S. Athanasius.
LXXIII.	S. Joannes Chrysostomus.
LXXIV-LXXV.	S. Cyrillus.
LXXVI.	S. Gregorius Nyssenus.
LXXVII.	S. Proclus Constantinopolitanus.
LXXVIII.	S. Ephræmius.
LXXIX.	S. Cyrillus Alexandrinus.
LXXX.	S. Nicephorus.

Ex eodem Nicephori operum corpore, in tribus asservato codicibus parisiensibus 909, 910, 911, quorum primum et ultimum maxime contulimus; primus enim a secundo expresse fuit exscriptus. Vetustior 911 nobis erit A, ad fol. 213-231; recentior 909, C, ad fol. 200-216 Ætate medius 910, B, fol. 173-186.

Testimonia, quæ eodem Nicephori ordine supra recensuimus, sine titulo exstant in his tribus codicibus, nisi quod in ultimi initio, ubi capitula recensentur, hæc habeantur quæ titulum includunt : Προοίμιον τῶν ὑποκειμένων ἁγίων Πατέρων χρήσεων περὶ τοῦ περιγραπτὸν εἶναι τὸν Χριστόν.

ARGUMENTUM.

I. Sanctus Patriarcha Nicephorus his testimoniis præmisit nonnulla, nimirum intendisse se, dum hæc in unum colligeret, unanimem fidei concentum elicere, dissonasque opprimere voces hæreticorum ; — II. Hinc porro orthodoxa de Christo incarnato doctrina, suis rite posita terminis, — III. Iconomachorum illinc novissimo errore in eum maxime cardinem reducto, quod, repetitis Docetarum deliramentis, Christum non esse quoad carnem circumscriptum, seu vere absoluteque incarnatum sustinerent asseverare, — IV. Adversus istos octoginta triplicis generis, uti suo loco infra distinguitur, adducit testimonia, — V. Plurimum emolumenti allatura sive in fide debilibus, sive dubiis, sive etiam his qui ab Ecclesia defecerunt.

Pars prima, tota in asserendo Christo *secundum carnem circumscripto*, uno et viginti conflatur testimoniis, quorum eduntur de novo, vel ex integro restituuntur, plura quæ *Cyrilli*, *Nazianzeni*, *Maximi*, *Amphilochii*, *Methodii*, *Hippolyti*, *Theodoti*, *Anastasii*, *Eustathii*, *Polychronii* nomina præ se ferunt.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ ΤΩΝ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ Ο̅Ε̅.

PROOEMIUM QUINQUE ET SEPTUAGINTA (1) TESTIMONIORUM SUBSEQUENTIUM.

I.

Τῶν ἐν χερσὶν ἡμῖν ἤδη διηνυσμένων, ἐπὶ τὴν τῶν ὑπεσχημένων περαίωσιν ἥκομεν. Καὶ γὰρ τὰς κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκώσεως καινοτομηθείσας, ἀλόγους καὶ ἀλλοκότους φωνὰς παρὰ τῶν ἠθετηκότων, ἀλλοτρίας τῆς καθ' ἡμᾶς εὐαγοῦς ὁμολογίας ἀπεφήναμεν· τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις (2), καὶ τὰς βεβήλους κενοφωνίας, τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος, εὐαγγελικοῖς τε καὶ ἀποστολικοῖς διδάγμασιν ὁρμώμενοι, ἀνετρέψαμέν τε, ὡς οἷόν τε ἦν, καὶ λελύκαμεν. Ἐπηγγέλμεθα δὲ ταῖς τῶν ἀοιδίμων Πατέρων ἡμῶν δόξαις, ὁποῖαί ποτέ εἰσι τῶν ἐκτεθειμένων ἐπισφραγίσαι καὶ κρατῦναι τὴν δύναμιν. Τοῦτο δὴ καὶ ποιήσομεν, συμπεφορηκότες εἰς ταὐτὸν τὰ παρὰ τοῦ θείου Πνεύματος αὐτοῖς ἐνηχούμενα, καὶ ἐναρμόνιόν τι καὶ μεμουσωμένον τῆς ἀληθείας τὸ μέλος ἀνακρουόμενα· καὶ ταῦτα ὀλίγα ἐκ πολλῶν, καὶ ὅσα ἐκ τοῦ προχείρου ἡμῖν εἴρηται· ἵνα διὰ πάντων τὴν ἀλήθειαν καταδησάμενοι, τὴν τοῦ ψεύδους αἱρήσωμεν (3) ἔνστασιν, λαμπρά τε τὰ νικητήρια ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία κατὰ τῆς πλάνης ἐνέγκηται.

Quum ea tandem absolvimus quæ ad manus erant, huc rerum ventum est ut promissa exequamur. Etenim prolatas de Verbo Dei incarnato novitates, absurdas esse et alienas a receptis consuetudinibus, constantique omnium nostrum confessioni contrarias demonstravimus. Stultas autem et sine disciplina quæstiones ac profana vaniloquia, Spiritus virtute, et Evangelii Apostolorumque institutis innixi, subvertimus, quoad licuit, et dissipavimus. At præclarorum Patrum promisimus sententias quascumque adducere, quibus quasi sigillo confirmetur sermonis nostri auctoritas. En illud jam acturi, hunc in finem conjecimus quæ divino afflata Spiritu insonuere, et unde harmonicus quidam et concinne compositus veritatis concentus resultet; pauca quidem ex multis, prout ad manum fuere, diximus, ut omnium ope et confirmata veritate, mendacii retundatur pugnacitas, et splendidos de errore triumphos Ecclesia Domini reportet.

(1) Ο̅Ε̅, *Septuaginta*; in antiquiori codice exstant octoginta testimonia; eadem, uno demto, *Polychronii* nempe, in cæteris codicibus. Titulus iste desideratur in B. — (2) Ζητήσεις II, Tim. II, 16. — (3) Αἰρήσομεν C.

II.

Τέλειον γὰρ αὐτὸν θεότητι καὶ τέλειον ἐνανθρωπότητι διαγορεύουσι. Τὰς δὲ διαφορὰς καὶ ἰδιότητας τῶν ἐν τῷ κατὰ Χριστὸν ἑνὶ προσώπῳ συνδραμουσῶν φύσεων, ἀμεταβλήτους καὶ ἀσυγχύτους διαῤῥήδην κηρύσσουσι, μηδ' ὁποτέρας εἰς τὴν ἑτέραν μετατεθείσης, ἀλλὰ μενούσης τοῦθ' ὅπερ ἐστὶν ἑκατέρας, καὶ διασωζούσης τὸν καθ' ὃν πέφυκεν ἑκάστη, ἀπαράτρωτον ἑαυτῆς ὅρον τε καὶ λόγον, μήτε τῆς θεότητος εἰς τὴν τῆς σαρκὸς (1) φύσιν τραπείσης, μήτε μὴν τῆς σαρκὸς εἰς τὴν τῆς θεότητος μεταπεποιημένης, καὶ διὰ τοῦτο περίγραπτον αὐτὸν σαρκὶ (2), σύνῳδὰ ἀλλήλοις, λαμπρᾷ τῇ φωνῇ (3) διακεκράγεσαν, ὥσπερ ἀπερίγραπτον πνεύματι.

Hi namque testes Christum perfectum in divinitate, et in humanitate perfectum profitentur. Differentias autem ac proprietates utriusque naturæ in unam Christi personam convenientis, easque tam immutabiles quam inconfusas, aperte prædicant: nullius naturæ facta in alteram transmutatione, sed singulis in sua distinctione manentibus, ac servantibus illud in quo singula existit, indivulsum discrimen ac rationem; adeo ut neque divinitas in carnis naturam transfundatur, neque carnis substantia transmutetur in divinitatem; ipsum autem esse carne circumscriptum uno omnium consensu ac voce perspicua declaraverunt, perinde ac eumdem in spiritu incircumscriptum.

III.

Ἐπεὶ γὰρ οἱ τῆς ἀληθείας ἐχθροὶ τὸ μαργαρῶδες τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου οἷα σύες ἄγριοι κατεπάτησαν, καὶ τὰ ἅγια ὥσπερ κύνες διασπαράττουσι (4), καὶ χερσὶν ἀνοσίαις τὰ ἱερὰ βεβηλοῦσι καὶ χραίνουσι· τὸ δ' οὖν ψεῦδος ἀσπασάμενοι, ἐκ τῶν ἰδίων λαλοῦσι, καὶ τοῦ πατρὸς τοῦ ψεύδους παραφθέγγονται· ταύτῃ τοι λοιπὸν πατέρας καὶ διδασκάλους ἑαυτῶν παραπλάττουσιν (5), ἐναγεῖς τε καὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης κατηγορευκότας. Οἱ τῇ φαντασιώδει (6) πλάνῃ κεκρατημένοι, καὶ ὅλον αὐτῆς ἐκπεπωκότες (7) τὸν ἄκρατον, τὸ

Quandoquidem veritatis inimici margaritas evangelici sermonis, haud secus ac porci agrestes, conculcarunt, ac sancta sicut canes dilaniant, impiisque manibus sacra polluunt et inquinant, quumque mendacium amplexi, de suo loquuntur, ac de mendacii patre effutiunt, inde est quod sibi confinxerint patres ac magistros, reprobos scilicet et Unigeniti gloriam calumniantes. Hinc errore Phantasticorum perciti et ad fæces usque isto epotati mero, Christo carnem incircumscriptam assignaverunt; et refragantibus mysteriorum nostrorum præconi-

(1) Εἰς τὴν σαρκός A. — (2) Τὸ ἀπερίγραπτον τῇ τοῦ κυρίου σαρκὶ ἐπιφημίζουσιν. Haud ita multis notatum est Iconomachos eo insaniæ devenisse, ut non Christi solum imagines, sed et humanitatem violarent ac divinam discerperent Verbi personam. Sic desinit monstrum illud unde cœptum erat. Belli siquidem in sacras imagines antesignani fuerunt Judæi in primis, tum Mahumedani, deinde Philippicus e monophysita imperator, post Leo isauricus gente, at sarracenus mente, recutitusque impietate, tum demum Copronymus, Nestorii imbutus fæce, et Michael Balbus, qui, sub Nicephori nostri tempora, omnium deliria videtur sua fecisse. A præceptore quodam judæo « præoccupatus, inquit Cedrenus, nihil integrum servaverat, sed erat pravæ religionis in eo quasi colluvio quædam, quum et christianæ fidei decreta adulteraret, et judaicam religionem spuriis opinionibus pollueret. » Ea est errorum varietas et confusio quam pererudite Nicephorus persequitur in *Antirrheticis*, quibus, instructo velut ex sexcentis patrum locis armamentario, egregiam operam ponit, non solum in sacras imagines propugnandas, sed ad universam fere rei christianæ rationem, maxime de Christi Domini incarnatione, instituendam. Cf. Cedren. *Hist. compend.* t. II, p. 69, edit. Bonn. S. Joann. Damasc. *opera* ed. Lequien. t. I, p. 116, 281. Petavius *de incarnat.* lib. II, c. XV, n. 18, 5. Bellarmin. *Controvers de Eccles.* IV, lib. II, c. VII. — (3) Λαμπρᾷ τῇ φωνῇ. Hæc Nicephorus eleganter accepit a Chrysostomo (*de laudib. S. Pauli,* hom. II. Opp. t. II. p. 482. D), quæ ipse ab aurea veterum Græcorum eloquentia depromsit. Quum semel enim λαμπρᾷ τῇ φωνῇ dixisset Demosthenes (*Orat. de falsa legat.* p. 244, § 360), arripuerunt certatim Sophistæ et Rhetores. Cf. Philostrat. *de V Soph.* II. p. 577. 2. et in *Heroices*, p. 704. Cf. Chrysost. in Matth., t. VII, p. 141. A. — (4) Διασπαράττουσι. Respicit Matth. VII, 6, et paulo infra Joan. VIII, 44. — (5) Παρατάττουσιν C. — (6) Φαντασιώδει. cf. num. V circa init., not. I, p. 340 et ibid. l. 9. Hæc de *Phantasticis* seu *Docetis* constanter intelligenda. — (7) Ἐκπεποκότες mendose tres codices.

ἀπερίγραπτον τῇ τοῦ Κυρίου σαρκὶ ἐπιφημίζουσιν, ἀπεναντίας τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερομυστῶν ἰόντες· διὸ καὶ τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας συλλόγων ὡς πορρωτάτω σαφῶς ἀπελήλανται· ὧν τὸ ἀλλόκοτον καὶ ἀσύμφωνον πρός τε ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, εὐκαίρως στηλιτεύσομεν. Τοιοῦτον γὰρ τὸ ψεῦδος ἀεὶ ἑαυτῷ τε καὶ τῇ ἀληθείᾳ στασιάζον.

bus adversantes : propterea e sacris Ecclesiæ cœtibus quam longissime et aperte amoti sunt. Quorum a nobis alienas, dissonasque singulorum inter semetipsos et adversus cæteros sententias, Deo favente, probrosa affigemus ostentatione. Hoc enim est mendacii, ut semper a se ipso et a veritate dividatur.

IV.

Εἴ που δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς ἱεροδιδασκάλων προχειρίζοιντο λόγους, ἢ κακῶς καὶ ἀπαιδεύτως νοοῦντες, ἢ παρεξηγούμενοι τὴν ἀλήθειαν, πρὸς ἐξαπάτην τῶν ἀφελεστέρων τοῦτο πονηρῶς καὶ ἀθέως ἐκμηχανώμενοι δρῶσιν. Οὐ γὰρ ἄν ποτε οἱ τῆς χάριτος τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος μεταλαχόντες, πρὸς ἑαυτοὺς ἢ πρὸς ἀλλήλους διηνέχθησαν· ἀκόλουθα δὲ πάντα τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων φθεγγόμενοι ἐκδιδάσκουσιν· ἐν πνεύματι γὰρ Θεοῦ λαλοῦσι μυστήρια (1). Ἤδη δὲ τοὺς ἐγκρίτους καὶ ἐπισημοτέρους τῶν Πατέρων ἐπεμαρτυράμεθα· ὧν τὸ ἀξιόπιστον καὶ αἰδέσιμον καταιδέσει καὶ τοὺς ἄγαν ἀγνώμονας. Καὶ πρότερόν γε τῶν αὐτῇ λέξει περιγραπτὸν τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα καὶ εἰδότων καὶ δοξασόντων τὰς φωνὰς τὰς ἱερὰς ἐκθησόμεθα. Εἶθ' οὕτως τὰς περιεκτικώτερον τῆς οἰκονομίας τὸν τρόπον κηρυσσούσας ἀκολούθως ἐπισυνάψομεν. Ἑξῆς δὲ καὶ οἷα μετὰ τὴν θείαν ἀνάστασιν περὶ τοῦ κυριακοῦ σώματος, ὁπαδοὶ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ὑπάρχοντες, δοξάζουσιν, συντετάξεται.

Quod si nostrorum de re sacra magistrorum dicta forte exhibuerint, aut sic ea perperam et proterve intelligunt, aut ipsam veritatem adeo secus interpretantur, ut illam ad simpliciores decipiendos nefaria et impia machinatione detorqueant. Nec enim umquam ii qui cum uno eodemque charitatis Spiritu consortium habent, sive in semetipsis, sive ab invicem dividerentur. Immo consentanea cuncta veritati, rerumque naturæ in sermonibus docent : in Spiritu enim Dei mysteria loquuntur. Hinc plures ex receptis et probatissimis Patribus testes adduximus : quorum fidele ac venerandum testimoninm insanos pudore perfundet. In hac sylloge primo loco eorum qui circumscriptum esse Domini corpus crediderunt et docuerunt sanctas voces proponemus. Tum similiter dicta quibus plenissima incarnationis ratio pronuntiatur, consequenter afferemus. Pone subjicientur quæcumque de Dominico corpore, quale erat post divinam resurrectionem, ad normam sacrorum evangeliorum, agunt.

V.

Ἤδη γὰρ οἱ τῇ φαντασίᾳ περιαλώμενοι, οὐδὲν τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν κηρυσσομένων ἀληθείᾳ γεγενῆσθαι συντίθενται· μηδὲ γὰρ ἂν διερευνῆσαι τὸν μαθητὴν τὴν ἁγίαν πλευράν· ψιλῶν δὲ μόνον φωνῶν ἀκηκοέναι, ἔργου (2)

Ecce enim quos Phantasticorum error mente dejecit, nihil eorum quæ post resurrectionem enarrantur, reapse contigisse admittunt, tametsi discipulus sacrum latus contrectaverit; nec nisi re vacua audita fuisse

(1) Μυστήρια. Intuetur I Cor. xxv, 2. — (2) Ἔργων C.

δὲ χηρεύειν τὰ παρὰ τοῦ Σωτῆρος πρὸς αὐτὸν εἰρημένα. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ πάλαι ποτὲ τὸ τῆς αἱρέσεως καὶ πλάνης, τῶν Δοκητῶν φημι (1), ἄδοξον καὶ ἀδόκιμον παρεβλάστησεν, ἥτις ἡ αὐτὴ τῇ νῦν κακῶς φυείσῃ οὖσα τυγχάνει.

verba, opere autem caruisse quæcumque a Salvatore ad eumdem dicta fuere. Sic quæ quondam erupit hæresis et insania, Docetarum nempe, absurda ac nefaria, eadem in illa quæ nunc male pullulat, reviviscit.

PARS PRIMA.

PATRUM TESTIMONIA DE CIRCUMSCRIPTO DOMINI CORPORE,

SEU VERA CHRISTI INCARNATIONE.

Α'.

SANCTUS CYRILLUS ALEXANDRINUS.

I.

Ταύτης δὲ γεννικῶς καὶ μάλα σοφῶς ὁ τῆς μακαρίας μνήμης Κύριλλος, ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων πρόεδρος, καὶ τῶν ὀρθῶν δογμάτων θερμότατος πρόμαχος, τὴν φασματώδη θριαμβεύων ὀνείρωξιν, τῶν ἄλλων ἡγείσθω, καὶ πρὸς συνηγορίαν τῆς τῶν ἀληθῶν δόξης ἡμῖν προκείσθω. Ἔστωσαν δὲ τὰ αὐτὰ τοῖς μὲν ὀρθὰ φρονεῖν ᾑρημένοις στήριγμά τε πίστεως καὶ εὐσεβείας ἑδραίωμα καὶ ἀσφάλεια (2)· τοῖς δὲ κατά τι γοῦν παρασαλευθεῖσι καὶ ὑπαχθεῖσι τῇ πλάνῃ τῶν ἀσεβῶν, ἐπανάκλησις καὶ ἀνόρθωσις· τοῖς δὲ ἐκ προλήψεως τῆς ἀπιστίας τὰ τῆς καρδίας ὦτα μεμυκόσι, καὶ ἀνεπιτήδειον εἰς παραδοχὴν τῆς ἀληθείας τὸν νοῦν, ἐξ ἀκαθάρτων καὶ ῥυπώντων λογισμῶν, καὶ ἀνοσιουργῶν κεκτημένοις ἐγχειρημάτων, νῦν μὲν κατηγορία καὶ θρίαμβος, κατὰ δὲ τὴν τῆς δικαιοκρισίας ἡμέραν κατακρίσεως μεγίστης ἔλεγχος. ÷ Οἱ γὰρ (3) ἄφρονες, τῆς ὕβρεως ὄντες ÷ ἐπιθυμηταὶ, ἀσεβεῖς γενόμενοι, ἐμίσησαν αἴ- ÷ σθησιν, καὶ ὑπεύθυνοι ἐγένοντο ἐλέγχων (4). ÷ Ὁ σοφὸς καὶ παροιμιώδης ἀπεφήνατο λόγος.

Quam quum alacriter et doctissime devicit beatæ memoriæ Cyrillus, ille Alexandriæ præses, strenuissimus orthodoxiæ propugnator, de phantasticis triumphator somniis, jam cæterorum agmen ducat, et ad vindicandam veritatis gloriam hic nobis prodeat. Sint quidem ista quibusque recta sentientibus in fidei munimen pietatisque firmamentum et securitatem; fluctuantibus autem ac declinantibus ad impiorum errorem, in signum redeundi rectamque capessendi viam, iis demum qui infidelitate præoccupati, cordis occlusere aures, simulque animum veritati accipiendæ impervium habent, ob immundas ac fœdas cavillationes, scelestaque omnino consilia, inde etiam nunc sit confutatio saltem ac profligatio, ac demum in die judicii, eadem illis sint in gravissimæ damnationis argumentum. « Insipientes enim, dum contumeliæ cupidi « sunt, impii facti, oderunt sensum, et ob- « noxii facti sunt opprobriis. » Sic enim aperte se habet sapiens sermo Proverbiorum.

(1) Δοκητῶν. Satis obscura est illa veterum Docetarum propago, sæculo usque nono repullulans. Epiphanidem nescio quem peculiari libro Noster eo principali crimine insimulavit. Sed et altero libro quem infra habes, disjecit erroris ejusdem fundamentum, nempe quamdam Eusebii Cæsariensis epistolam ad Constantiam Licinii uxorem, editam a Bovinio ad calcem *Nicephori Gregoræ*. Vide infra p. 383. — (2) Ἀσφάλεια cod. — (3) Οἱ γάρ. Prov. I, 22. — (4) Ἐλέγχοις in textu hodierno.

II.

† Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ΚΥΡΙΛΛΟΥ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, ἐκ τοῦ κατὰ Δοκητῶν πρὸς Ἑρμείαν διαλόγου.

Φέρε, λέγωμεν (1), καὶ πρό γε τῶν ἄλλων καὶ τοῖς Δοκηταῖς· ÷ Πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες ÷ τὰς Γραφὰς, μήτε μὴν τὸ μέγα τῆς εὐ- ÷ σεβείας μυστήριον, τουτέστι, Χριστὸν, ὃς ÷ ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, ἐδικαιώθη ἐν Πνεύ- ÷ ματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνε- ÷ σιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν ÷ δόξῃ. ÷

Δεῖν δὲ οἶμαι τοὺς διεναντίας, ἢ ψῆφον ἐπάγειν τὴν αἰσχίω τοῖς πάλαι, καὶ ψευδηγόρους ἀποκαλεῖν τοὺς τῆς οἰκουμένης μυσταγωγοὺς, οἷς αὐτὸς ἔφη Χριστός· ÷ Πορευ- ÷ θέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη· ÷ ἢ εἴπερ τοῦτο καταπεφρίκασι δρᾷν, ὀρθὰ μὲν ἑλέσθαι φρονεῖν τὰ ἐπὶ Χριστῷ, φράσαντας δὲ τὸ ἐῤῥῶσθαι δεῖν ταῖς σφῶν αὐτῶν ἀμαθίαις, ἀπρὶξ μὲν ἐξέχεσθαι τῶν ἱερῶν γραμμάτων, τὴν δὲ ἀπλανῆ τῶν Ἁγίων διάττοντας τρίβον ἐπ' αὐτὴν ἰέναι τὴν ἀλήθειαν.

Sancti patris nostri Cyrilli, archiepiscopi Alexandriæ, ex *Dialogo ad Hermeiam adversus Docetas*.

Age, dicamus, præ aliis quidem, hisce Docetis : « Erratis, nescientes Scripturas, « neque magnum illud pietatis mysterium, « hoc est, Christum, qui manifestatus est in « carne, justificatus in Spiritu, visus angelis, « prædicatus gentibus, creditus in mundo, « assumtus in gloria. »

Necesse est, mea sententia, his dissentientes vel judicium statuere probrosum in Veteres, et mendaces appellare doctores orbis terrarum, quibus ipse Christus ait : « Euntes docete omnes gentes; » aut, si talia reformident facinora, recta demum de Christo sentire, valereque jussa rerum ignorantia, sic mordicus sacris hærere Scripturis, ut minime erroneam insequuti Sanctorum semitam, ad ipsam veritatem contendant.

III.

Εἴη γὰρ ἂν οὐχ ἕτερον οἶμαι τὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον, ἢ αὐτὸς ἡμῖν ὁ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος, ὃς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Γεγέννηται γὰρ καὶ διὰ τῆς ἁγίας Παρθένου, μορφὴν δούλου λαβών. Ὤφθη δὲ καὶ ἀγγέλοις, οἳ γεννηθέντα καταγεραίρουσι· ÷ Δόξα ÷ τε, φασὶν, ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς ÷ εἰρήνη· ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. ÷ Καὶ μὴν τοῖς ποιμέσι κατασημαίνοντες τὸν δι' ἡμᾶς ἐν σαρκὶ Θεὸν Λόγον· ÷ Ἰδοὺ δὴ, φασίν, ÷ ἐγεννήθη ὑμῖν (2) σήμερον Σωτὴρ, ὅς ÷ ἐστι Χριστὸς Κύριος, ἐν πόλει Δαυίδ· καὶ ÷ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον· εὑρήσετε βρέφος

Neque enim aliud est, opinor, hujuscemodi pietatis mysterium, quam ipsum ex Deo Patre Verbum, quod manifestatum est in carne. Natum enim est ex sancta Virgine, servi forma indutus. Visum autem est angelis, qui natum suo exornant concentu, dicentes : « Gloria in excelsis Deo et in terra pax; in hominibus bona voluntas. » Quin etiam pastoribus indicantes in carne propter nos natum esse Deum Verbum : « Ecce, in- « quiunt, natus est hodie vobis Salvator, « qui est Christus Dominus, in civitate Da- « vid. Et hoc vobis signum, invenietis infan-

(1) Φέρε λέγωμεν. Præmisso solemniore Nicephori præconio, necesse visum est hæc Cyrilli adducere, licet edita, sed non sine vitiis nonnullis, nec nisi in rarissima Auberti editione, t. v, p. 680. Minus cum nostris concordant ista : Ἄλλων τοῖς δοκηταῖς — ἐκηρύχθη ἔθνεσιν — οἶμαί τι τὸ τῆς εὐσεβείας — ὤφθη δὲ καὶ ἀγγέλοις — καὶ μὴν καὶ τοῖς — ἐγεννήθη ἡμῖν — πρὸς τὰς Ἰουδαίων — εἰ χρή τι τούτων — τρίτη κατὰ γὰρ γραφὰς — ἔπειτα τοῖς ἀποστόλοις — Truncatur in fine locus Apostoli, ex similiter desinentibus. Truncatur eodem modo alter Joannis locus. Sed de his satis. Cf. ejusd. Cyrill. locum fere similem Opp., t. v, p. II, sect. II. p. 2. — (2) Ἡμῖν cod. A.

÷ ἐσπαργανωμένον, καὶ κείμενον (1) ἐν ÷ φάτνῃ. ÷

Εἰ δὲ τόκος ὁ διὰ Παρθένου καὶ φανέρωσις ἐν σαρκὶ, πῶς οὐκ ἀδρανὴς εἰκαιομυθία, πῶς δὲ οὐχὶ μανία καὶ λῆρος τὸ τῆς δοκήσεως ὄνομα, τῆς οὕτω παχείας καὶ ἐναργοῦς καταγράφειν οἰκονομίας; εἰ γὰρ σκιὰ καὶ δόκησις ἦν, καὶ οὔτε σάρκωσις ἀληθῶς, οὔτε μὴν τέτοκεν ἡ Παρθένος, οὐκ ἐπελάβετο σπέρματος Ἀβραὰμ ὁ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος, οὐχ ὡμοιώθη τοῖς ἀδελφοῖς. Σκιὰ γὰρ οὔ τί που τὰ καθ' ἡμᾶς ἢ δόκησις· ἀλλ' ἐσμὲν ἐν σώμασιν ἁπτοῖς τε καὶ ὁρατοῖς, καὶ τὴν γηγενῆ δὴ ταύτην σάρκα κατημφιεσμένοι, καὶ φθορᾶς καὶ παθῶν ἡττήμεθα.

« tem pannis involutum positum in præsepio. » Sin autem editus est per Virginem, et in carne ostensus, ut quid non inane stultiloquium, ut quid non deliramentum et insania erit, apparentiæ nomen ascribere illi adeo manifestæ et re et signis incarnationi? Si enim umbra et apparentia erat, non autem re vera incarnatio, neque igitur peperit Virgo, neque apprehendit semen Abrahæ Verbum ex Deo Patre, neque simile factum est fratribus suis. Non tantum scilicet umbra aut apparentia penes nos est; sed versamur in corporibus, quæ contrectari et conspici possunt; sed hac terrena carne induti, et corruptioni et doloribus jacemus obnoxii.

IV.

Οὐκοῦν, εἰ μὴ γέγονε σὰρξ ὁ Λόγος, οὐδ' ἐν ᾧ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι (2). Οὐδὲ γὰρ ἄν τι πάθοι σκιά· οἴχεται δὴ οὖν τὸ σύμπαν ἡμῖν εἰς τὸ μηδὲν ἀληθῶς. Ποῖον γὰρ ἔτι νῶτον δέδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν; ἢ ποίαν τοῖς παίουσι παρειὰν ὑποστρώσας πρὸς τὰς ἐκ τῶν Ἰουδαίων διεκαρτέρει πληγάς; ἥλοις δὲ διαπεπάρθαι χεῖράς τε καὶ πόδας τὸν οὐκ ἐν σαρκὶ πεφηνότα, τίνα δὴ τρόπον οἰηθείη τις ἄν; ἢ ποίαν, εἰπέ μοι, πλευρὰν διανύττοντες οἱ Πιλάτου δορυφόροι, τὸ τίμιον αἷμα συναναβλύζον ὕδατι τοῖς θεωμένοις παρέδειξαν; Καὶ εἰ χρὴ τούτων τὸ ἐπέκεινα λέγειν· οὔτε ἀπέθανεν ὑπὲρ ἡμῶν, οὔτε μὴν ἐγήγερται Χριστός. Οὗ παραδεχθέντος εἰς ἀλήθειαν, κεκένωται μὲν ἡ πίστις· οἴχεται δὲ ὁ σταυρὸς, ἡ τοῦ κόσμου σωτηρία καὶ ζωὴ, καὶ διόλωλε παντελῶς ἡ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων ἐλπίς. Εὖ γὰρ ὧδε ἔχειν ἐδόκει καὶ τῷ μακαρίῳ Παύλῳ· παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, φησὶν (3) κ. τ. λ.

Ea propter, si Verbum caro factum non est, jam nihil est in ipsius passione et tentatione, unde tentatis auxiliari queat. Nec enim est quod quidquam patiatur umbra : inane igitur omnino evadit quodcumque pro nobis actum est. Ubi enim tergum præbuit pro nobis? aut quali maxilla verberantibus data, Judæorum verbera sustinuit? An clavis transfixum manibusque et pedibus, eum qui in carne non apparuit, quisquam sibi ullô modo effinget? Qualenam, quæso, latus scrutati sunt Pilati satellites, quum venerandum sanguinem commixtum aqua spectatoribus ostentarunt? sed et his majora dicam : nec mortuus est pro nobis, immo nec resurrexit Christus! Quæ si vera constiterint, inanis quidem fides; sublata vero crux, mundi nimirum salus et vita; interiit prorsus spes omnis defunctorum. Ita enim se res habenda visa est beato Paulo : « Tradidi enim, inquit, vobis in primis, etc.

V.

Τεθναίη γὰρ ἂν, εἰπέ μοι, τίνα δὴ τρόπον ἡ σκιά; πῶς οὖν ἀνέστησε τὸν Χριστὸν ὁ Πατὴρ,

Quonam igitur pacto, velim dicas, moriatur umbra? Quove modo suscitavit

(1) Καὶ κείμενον ἐν non habet C. — (2) Βοηθῆσαι. Hebr. II, 18. — (3) Παρέδωκα. 1 Cor. xv, 13-15.

σκιὰν ὄντα καὶ δόκησιν, καὶ τοῖς τοῦ θανάτου δεσμοῖς οὐχ ἁλώσιμον; Οἰχέσθω δὴ οὖν ὁ ἐκείνων ἔμετος, μῦθον δὲ ἄλλως, καὶ ἀνοσίου βουλῆς ἀποβράσματα, τὰ παρ' αὐτοῖς ἡγώμεθα. Τοὺς γὰρ τοιούτους ἡμῖν προκαταμηνύει γράφων τοῦ Σωτῆρος ὁ μαθητής· ὅτι ÷ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν ÷ κόσμον. Ἐν τούτῳ γινώσκεται τὸ πνεῦμα ÷ τοῦ Θεοῦ· πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν ÷ Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ ÷ ἐστι· καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν ÷ Ἰησοῦν, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι. Καὶ τοῦτό ÷ ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ÷ ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη (1). ÷ Εἰ γὰρ μὴ γέγονεν ἄνθρωπος, μήτε μὴν ἀναβέβηκεν ἐν σαρκὶ πρὸς τὸν ἐν οὐρανοῖς Πατέρα καὶ Θεὸν, οὐδ' ἂν ὑποστρέψειεν ἐξ οὐρανοῦ, καθ' ἡμᾶς ἄνθρωπος, δῆλον ὅτι καὶ ἐν σαρκί. Ἢ οὐκ ἀτρεκῆ σοι φάναι δοκῶ;

Christum Pater, cum nempe umbram et apparentiam, quem nulla mortis vincula coercere queant? Facessat igitur procul illorum vomitus, quem eorum fabulam aut impiæ mentis ebullitiones merito dixerimus. Ejusmodi enim homines digito ostendit Salvatoris discipulus, scribens, quoniam « multi pseudoprophetæ exierunt in mundum. In « hoc cognoscitur spiritus Dei: omnis spi« ritus qui confitetur Jesum Christum in « carne venisse, ex Deo est; et omnis spiri« tus qui non confitetur Jesum, ex Deo non « est. Atque hic est de Antichristo, quem « audistis esse venturum, et nunc jam in « mundo est. » Si enim non est homo factus, neque ascendit in carne ad suum in cœlis Patrem et Deum, neque rediturus est de cœlo, homo scilicet juxta nos, utique et in carne. Anne vera tibi dicere videor?

Β'.

EPHESINUM CONCILIUM GENERALE TERTIUM

Καὶ μάλα ἐκκείσθω δὲ ἑξῆς ὁ ἀναθεματισμὸς τῆς ἁγίας οἰκουμενικῆς τρίτης συνόδου (2).

Εἴ τις οὐχ ὁμολογεῖ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ Θεὸν, ἀπερίγραπτον τῇ θεότητι, περιγραπτὸν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἀνάθεμα ἔστω.

Sed in primis post hæc legatur anathema sancti œcumenici concilii tertii.

Si quis non confitetur Dominum nostrum Jesum Christum et Deum, incircumscriptum divinitate, circumscriptum quatenus homo est, anathema sit.

Γ'.

SANCTUS ATHANASIUS.

† Τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, κατὰ τῶν τὰ τοῦ Σαμοσατέως φρονούντων, περὶ πίστεως, ὅτι εἷς ὁ Χριστός (3).

Ταῦτα καὶ νῦν ζηλοῦσι τινὲς — ὅπερ ἐστὶν ἀσεβές.

Sancti Athanasii archiepiscopi Alexandriæ, adversus eos qui Samosatensis sententiam tenent, de fide, quod unus sit Christus.

[Opp. edit. Maurin. patav. tom. II, p. 38, B.]

(1) Ἤδη. I. Joan. IV. 2.— (2) Συνόδου. Cf. Mansi, *Concilior. ampl. coll*, t. IV, col. — (3) Ὁ Χριστός. Non temnendæ videntur quæ in codd. nostris variant lectiones: Ἰουδαϊκὴν νοσοῦντες κακίαν (pro inconcinno editorum loco: νόσον νοσοῦντες) — ἀλλ' ἢ λογισμοῖς — ἀνθρωπίνοις καὶ σοφία — καὶ καταλαμβάνειν Α. — πῶς γεγέννηται — ποῦ ὁ πανταχῆ — οὕτως πάλιν — πῶς σαρκοῦται, πῶς — πῶς δὲ καὶ ἑνοῦται — τὸ ἀπερίγραφον, πῶς καὶ ἐν μέρει.

Δ'.

SANCTUS GREGORIUS NAZIANZENUS.

† Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἐκ τῆς πρὸς Κληδόνιον ἐπιστολῆς (1).

Οὐδὲ γὰρ τὸν ἄνθρωπον χωρίζομεν — ἀναπλασθῇ πεσὼν ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.

Sancti patris nostri Gregorii Theologi, ex epistola ad Cledonium.

[Opp. edit. Maurin. Paris. t. II, p. 85, B.]

E'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ εἰς τὰ φῶτα λόγου (2).

Ἐπειδὴ καθαρὰν αὐτοῦ τὴν θεότητα φέρειν οὐ τῆς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ φύσεως. Διὰ τοῦτο τὰ ἄμικτα μίγνυται· οὐ γεννήσει μόνον Θεὸς, οὐδὲ σαρκὶ νοῦς, οὐδὲ χρόνῳ τὸ ἄχρονον, οὐδὲ μέτρῳ τὸ ἀπερίγραπτον· ἀλλὰ καὶ παρθενίᾳ γέννησις, καὶ ἀτιμία τῷ καὶ τιμῆς ἁπάσης ὑψηλοτέρῳ, καὶ πάθει τὸ ἀπαθὲς, καὶ τῷ φθαρτῷ τὸ ἀθάνατον.

Παρασημαντέον (3) ἐνταῦθα ὅτι τῷ μέτρῳ ἀντὶ τοῦ περιγραπτοῦ ἐχρήσατο ὁ διδάσκαλος, ἀντιθεὶς τῷ ἀπεριγράπτῳ· πᾶν γὰρ ὃ μέτρῳ ὑποπέπτωκεν, καὶ περιγραπτόν ἐστι δῆλον· ὅτι δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, φανερὸν ἐκ τῶν ἄλλων ἀντιθέσεων, ἐν αἷς τὰ ἐναντία ἀλλήλοις παρέθετο.

Ejusdem, ex oratione *in Lumina*.

Quandoquidem puram ipsius divinitatem capere haud potis est natura nativitati et interitui obnoxia, idcirco ea quæ a mixtione aliena erant, miscentur; ac non modo Deus nativitati, et mens carni, et temporis expers tempori, et id quod circumscribi non potest mensuræ jungitur : sed virginitati quoque procreatio; et ei quod omni honore præstantius est, ignominia; et affectibus, id quod affectibus vacat; et corruptibili, id quod immortale est.

Annotandum est eo loci quod *mensura* pro *circumscripto* usus Magister sit, illud opponens *incircumscripto;* quidquid enim sub mensura ceciderit, circumscriptum esse evidens est. Ita vero se rem habere liquet ex aliis antithetis, in quibus contrariis contraria opposuit.

Ϛ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ εἰς τὸ πάσχα λόγου·

Ἐνιαύσιον δὲ ὡς ἥλιον δικαιοσύνης· ἢ ἐκεῖθεν ὁρμώμενον, ἢ τῷ ὁρωμένῳ περιγραπτὸν, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἐπιστρέφοντα (4).

Ejusdem, ex oratione in *sanctum Pascha*.

Annotinus veluti sol justitiæ, qui tum e cœlo profectus, tum visibili corpore circumscriptus, in se revertitur.

Z'.

† Σχόλιον τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου, εἰς τὸ προκείμενον ῥητόν.

Ἥλιος δικαιοσύνης ὁ Κύριος προσηγόρευται,

Scholium sancti patris nostri Maximi in dictum præmissum : Sol justitiæ Dominus prædicatur, tamquam auctor ac consumma-

(1) Ἐπιστολῆς. Lect. var. καὶ προαιώνιον ἵνα ὅλῳ ἀνθρώπῳ· desunt ista, quæ glossema subolent : καὶ τῶν ὅσα σώματος. — (2) Φῶτα λόγου, hæc propter sequens Nicephori scholion recudimus, prout exstant in *Opp.* t. I. p. 685, d. Editi variant in paucis, nempe : οὐ γεννήσει μόνον — τὸ ἀπαθές : ex nonnulla oscitantia irrepsisse in editos videtur vox græcis inaudita τὸ ἀπαθος absque ullo alio accentu. Maximi Scholia quædam in Nazianzenum, cura Joanis Scoti latine translata, edituri sumus. — (3) Παρασημαντέον. Hæc et alia scholia ἀνεπίγραφα Nicephoro sunt ascribenda. — (4) Ἐπιστρέφοντα. Nazianzeni de paschate orat (*Opp.* t. I, p. 835, d. edit Maurin). Hunc locum, propter subsequens sancti Maximi Scholion, necesse fuit huc adducere.

ὡς ποιητὴς καὶ συντελεστὴς τῶν αἰώνων, καὶ ὡς ἀρχὴ πάντων καὶ τέλος. Ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενος εἴρηται, ἢ τῷ ὁρωμένῳ περιγραπτός· ἢ ὡς φῶς ἐκ τοῦ φωτὸς, καὶ Θεὸς ἀληθινὸς τοῦ Πατρὸς γεννητῶς ὁρμώμενος· ἢ ὡς ἄνθρωπος ὁ αὐτὸς, τῷ καθ' ἡμᾶς ὁρωμένῳ τῆς φύσεως εἴδει περιγραπτὸς, καθάπερ ὁ ἥλιος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁρώμενος τῷ φαινομένῳ δισκοειδεῖ σώματι περιγέγραπται.

tor sæculorum, et tamquam omnium rerum initium et finis. E cœlo autem immissus dicitur, vel visibili corpore circumscriptus: id est, tum uti lumen de lumine, ac Deus verus a Patre per generationem procedens; tum ut homo, aspectabili, eademque ac nos, naturæ forma circumscriptus; eodem modo quo sol e cœlo progrediens quodam conspicuo corpore orbiculari circumscribitur.

Η'.

SANCTUS MAXIMUS.

† Τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Μαξίμου, ἐκ τῆς πρὸς Ἰωάννην τὸν κουβικουλάριον δογματικῆς ἐπιστολῆς.

Ἑκάτερόν τε ἐπαληθεύοντα (1) — τὸ εἶναι ἔχει.

Sancti Maximi, ex ejusdem ad Joannem Cubicularium epistola dogmatica.

[Opp. edit. Combefis. t. II, p. 264-65.]

Θ'.

SANCTUS GREGORIUS NYSSENUS.

† Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, ἐκ τοῦ Κατηχητικοῦ (2).

Ἀλλὰ μικρόν φησι — περὶ τῆς θείας οἰκονομίας λαβεῖν.

Sancti Patris nostri Gregorii Nysseni, ex *Catechetico*.

[Opp. t. III, p. 65. edit. Frontonis Ducæi, Paris, 1638].

Ι'.

SANCTUS AMPHILOCHIUS.

† Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Σελεύκον ἐπιστολῆς (3).

Ὥς τε τὴν τοῦ Θεοῦ μορφὴν καὶ τὴν τοῦ δούλου μορφὴν συντελεῖν εἰς ἓν πρόσωπον Υἱοῦ τε καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ (4)· οὐ-

Sancti patris nostri Amphilochii episcopi Iconiensis, ex epistola ad Seleucum.

Ut Dei formam et formam servi perficiat in unam personam, Filii nempe et Domini Jesu Christi; sic eum Deum atque hominem

(1) Ἑκάτερόν τε ἐπαληθεύοντα. Nullæ occurrunt lectiones notandæ, tribus tantum locis exceptis, seu mendis, quæ Combefisius parum cavisse videtur; fol. 264 deest articulus τὸ ad θεῖον ὁμοῦ καὶ ἀνθρώπινον, et fol. 265, male legitur φύσιν καὶ ὑμετέραν pro ἡμετέραν: demum vox barbara est χωρηθόν pro χωρητόν; sed ibidem quinque adjectivis continuis minus apte accentus ponuntur. Hæc frequentiora nimis in Combefisianis editionibus. — (2) Κατηχητικοῦ. Nihil est quod immoremur sive in eo Nysseni loco, sive in duobus aliis infra memoratis. Exstant siquidem omnia latine in *Lect. antiq.* Canisii; in Gallandii *Bibl. PP.* tom. XXII, 699; latine autem et græce in ipsius Nysseni *Operib.*, t. III, p. 65, b, c. t. I, p. 114, b, c. t. II, p. 455, c, d. Levioris momenti sunt lect. variæ, quam ut singulæ excipiantur, quales in primo loco *Catechetici* καθ' ἅπερ ἐν ἀγγείῳ τινὶ — κινήμασι πᾶσι — μέχρις οὐρανῶν φθάνουσα, etc. —(3) Ἐπιστολῆς. Vix ulla est veterum Patrum opella tot disrupta laciniis, quot Amphilochii ad Seleucum epistola. Huc usque septem et decem exstant variis in locis fragmenta, quorum quidem Gallandius, post Combefisium, novem undequaque corrasit, nempe ex Facundo Hermianensi unum, idque latine tantum; cætera ex Barlahamo, Anastasio Sinaita, Joanne Damasceno (*Veterum patrum Bibl. nov.*, t. VI, p. 503-505.) Octo vero Cl. Maius ex ineditis Anastasii, Leontii et Eustathii syllogis, depromsit (*Script. veter. coll. nova*, t. VII, p. 7, 10, 15, 135.). Hisce juvat et nostra accedere, quibus unus Gallandii; et quatuor e Maianis locis suæ tandem restituuntur integritati, et continuo tenore absolvuntur; pars cætera, utique major, ἀνέκδοτος. — (4) Χριστοῦ. Huc usque venit quintus apud

τως Θεόν τε καὶ ἄνθρωπον ὁμολογῶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἕνα Υἱὸν δύο φύσεων, παθητῆς καὶ ἀπαθοῦς, θνητῆς καὶ ἀθανάτου, ψηλαφητῆς καὶ ἀνεπάφου, ἀνάρχου καὶ ἀρξαμένης, ἀπεριγράπτου καὶ περιγραφομένης.

Christum confiteor, Filium Dei, unum Filium ex duabus naturis, passibili et impassibili, mortali et immortali, contrectabili simul et non tactili; hac sine initio, dum illa inceperit, incircumscripta demum et circumscripta.

ΙΑ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς.

Τίκτεται τοίνυν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου Μαρίας (1) ὁ δεσπότης Χριστος, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐ τῇ ἀπεριγράφῳ, ἀλλὰ τῇ περιγεγραμμένῃ φύσει.

Ἔφην γὰρ ἐν τοῖς ἀνωτέρω τὸν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπερίγραφον εἶναι καὶ περιγεγραμμένον· κατὰ μὲν τὴν θείαν φύσιν, ἀπερίγραφον· κατὰ δὲ τὴν ἀνθρωπίνην, περιγεγραμμένον· καθ' ἣν καὶ ἐν φάτνῃ, καὶ ἐν σπαργάνοις, καὶ ἐν σταυρῷ, καὶ ἐν τάφῳ περιεγέγραπτο ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. κατὰ τὴν θεότητα δὲ, ἀπεράντως καὶ ἀπεριγράφως τὰ πάντα περιεῖχέ τε καὶ περιέχει. Τοῖς ἰσοδυναμοῦσι δὲ τὰ κατὰ τὴν ἐπιστολὴν διεξερχόμενος, συμπεραιοῖ τὸν λόγον οὕτως.

Εἰ τοίνυν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ παθητὸς σαρκὶ, ἀόρατος θεότητι· περιγραπτὸς σαρκὶ, ἀπερίγραφος θεότητι· ἀρχὴν χρονικὴν ἔχων κατὰ τὴν σάρκα, ἄναρχος κατὰ τὴν θεότητα.

Ejusdem, ex eadem epistola.

Interea natus est [ex sancta Virgine] Maria Dominus Christus, Filius Dei; non quidem in finita, sed in infinita natura.

Dicit enim in his quæ supra erant Christum Filium Dei incircumscriptum esse simul et circumscriptum : juxta nempe naturam divinam, incircumscriptum; juxta vero humanam, circumscriptum. Secundum hanc, et in præsepio, et in pannis, et in cruce, et in sepulchro abreviatus erat Christus Filius ille Dei. Secundum vero divinitatem, ad infinitum usque et in immensum omnia ambivit et ambit. His et similibus quum illam epistolam texuit, sic eam absolvit :

Si igitur Christus Dei Filius passibilis est in carne, est divinitate invisibilis; circumscriptus quidem carne; at divinitate incircumscriptus; initium habens temporale secundum carnem, absque initio juxta divinitatem.

ΙΒ'.

SANCTUS METHODIUS.

† Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μεθοδίου ἐπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας, εἰς τὴν ἡμέραν τῆς ὑπαπαντῆς, οὗ ἡ ἀρχή· πάλαι ἱκανῶς (2), καὶ μετά τινα·

Εὐλογημένη σὺ, παντευλόγητε καὶ πασι-

Sancti patris nostri Methodii episcopi Myrensis in Lycia, *in diem hypapantes*, cujus initium : *convenienter olim*, et post pauca :

Benedicta tu, omnino benedicta, et omnibus desiderata ! In benedictionibus Domini

Maium locus (p. 10), ubi deest Υἱοῦ τε καὶ et nonnulla aliter ordinantur. Quæ proxime sequuntur, habes ibidem loco primo (p. 7), his variantibus οὕτω — ὁμολογῶ Υἱὸν — ἀθανάτου. Sed eadem omnino a voce οὕτως jam dederat Gallandius, loco quinto, p. 304, d; quæ demum post hæc edimus, nullibi exstant.— (1) Ἐκ τῆς ἁγίας Μαρίας B. Hæc a vetusta manu, secunda tamen, in margine cod. A. rejecta. An a scholiaste? idem quærendum de his quæ paulo infra κατὰ μὲν τὴν θείαν — περιγεγραμμένην, pariter in margine sepositis. Immo suspicione non vacat hic non nisi esse paraphrasin Nicephoro tribuendam, quæ ab his incipiet ἔφην γάρ.— (2) Ἱκανῶς. Cohibere se nemo poterit, uti nec ego valui, quin post alios hæc iterum edantur, multis nominibus commendanda. Primum id notandum inauditum hactenus esse in re litteraria hunc sanctum Myrorum antistitem, ta-

ποθητέ (1). Ἐπ' εὐλογίαις Κυρίου τὸ θεοχαρίτωτόν (2) σου ὄνομα, θεογεννήτρια (3) καὶ δᾳδοῦχε (4) πάντων (5). Ἡ περιγραφή, ἵν' οὕτως εἴπω, τοῦ ἀπεριγράπτου, ἡ ῥίζα τοῦ τιμιωτάτου (6) ἄνθους, ἡ μήτηρ τοῦ πλάσαντος, ἡ τιτθὴ τοῦ τρέφοντος, ἡ περιοχὴ τοῦ περιέχοντος, ἡ φέρουσα τὸν φέροντα ῥήματι πάντα (7).

nomen tuum, Dei gratia plenum, Dei mater, quæ omnibus facem prætulisti. Tu circumscriptio, ut ita dicam, incircumscripti; tu radix floris pretiosissimi; tu mater Creatoris; tu altoris nutrix; tu ambientem omnia circumcingis; tu gestas eum qui *verbo portat omnia*.

IΓ'.

SANCTUS HIPPOLYTUS.

† Τοῦ ἁγίου Ἱππολύτου ἐπισκόπου Πόρτου καὶ μάρτυρος, ἐκ τοῦ κατὰ Βήρωνος καὶ Ἡλικιόνος (8) τῶν αἱρετικῶν λόγου, οὗ ἡ ἀρχή· Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος (9).

Τὸ γὰρ ἄπειρον κατ' οὐδένα λόγον ἢ τρόπον — γενόμενος ταυτὸν τῇ σαρκὶ διὰ τὴν ἕνωσιν (10).

Sancti Hippolyti episcopi Ostiensis et martyris, ex libro *Contra Beronem et Helicionem hæreticos*, cujus initium :

Sanctus, sanctus, sanctus.

[Gallandii *Biblioth. nova veter. Patrum*, t. III, p. 465. A. Opp. omn. edit Fabricii, t. I, p. 225.]

metsi hic allatus sub illius nomine sermo bene notus sit; idem ille est quem iisdem verbis incipientem πάλαι ἱκανῶς, dedere Pantinus, Combefisius, Gallandius, firma omnium persuasione nullum esse dubitandi locum quin hanc orationem Methodius patarensis jure sibi vindicet. Etenim duobus locis aperte se sanctum martyrem prodidisse dixeris. Ab initio nimirum auctor hisce orditur: *Quum olim quæ de virginitate dicenda erant, in Symposiacis de castitate explicuerimus.* Agedum! aut expungendus est titulus noster qualis qualis est, aut luculenta *de virginitate symposiaca* quæ ab insula Pathmos Allatius ad oras occiduas invexit, sancto martyri Methodio abjudicanda. Hoc primum eruditis sat erit proposuisse argumentum, uti et alterum, quod paucis expediam. Sub ejusdem orationis finem, auctor, quicumque tandem ille est, optima aurei sæculi eloquentia insignis, ait: *Salve igitur et tu, toto orbe posita Ecclesia catholica, unaque nobiscum exsulta : ne, pusillus grex, magnas inimici tempestates timeas, quia complacuit Patri dare tibi regnum!* Audi nunc Combefisium, suffragante Gallandio : « Forte subnotat Diocletiani tempora et decumanos illos fluctus ab eo in Christi Ecclesiam excitatos, quibus ipse Methodius, ut verior habet opinio, feliciter tamen et naufragio salvus, portumque tenens, Christi martyr absorptus est. » Dura est κριτικῶν lex, sed lex. Criticorum ergo non nemo erit qui plura quidem sermonis hujus, maxime vero hæc ultima, pro præcipuo tamen αὐθεντίας titulo posita, et martyrum ævo, et Diocletianeæ tempestati apte convenire neget. Quidni potius eadem referas, vide, permultis Arianorum in catholicos tumultuantium procellis, inter quas Methodius Myrensis jactari potuit. Sed quis ille Methodius Myrorum? Nam ignotum prorsus nomen est in tota episcoporum Myrensium serie, quorum catalogus in *Oriente christiano* (t. I. p. 75) adeo jejunus est, ut tres tantum episcopi, cum sancto Nicolao, ante synodum Ephesinam, memorentur. Cave ne credas omnem difficultatem tollendam esse legendo : Τυρῶν, pro Μυρῶν. Etenim S. Methodius fuit Tyrorum episcopus, uti Pataræ et Olympi : sed quominus stet lectio hæc commodior, obstat omnino quod expresse scribitur : Μυρῶν τῆς Λυκίας. — (1) Πασιποθητέ sic codd. nostri; distinguebant editi, cf. Galland. Bibl. PP. t. III, p. 815, b. — (2) Θεοχαριτώτατόν σου, ibid; σὸν C. Nec his contentus interpres Combefisius : *nomen tuum divina gratia plenissimum ac summe Deo gratiosum.* — (3) Θεογεννήτωρ, ibid. Cum eadem significatione *Deipara*. Porro ex uno hoc loco Methodii Combefisiani, illud « θεογεννήτωρ, id est *Deipara* » in novo Thesauro Stephaniano ab editoribus britannicis insertum legitur. Nisi omnia me fallant, ut Combefisium decepit codex mendosus, calamusve promptior, sic Anglos Combefisius. Næ, per me non stat quin expungatur e græcitate vocabulum insolens, donec ei potiore jure civitas concedatur. — (4) Καὶ διαδοῦχε, ibid. Itemque offensis lingua, aure, oculis. — (5) Τῶν πιστῶν, ibid. Hinc languidior Combefisii interpretatio : *quæque tuo ipsa splendore fidelibus lumen præferas.* — (6) Τοῦ ὡραιοτάτου ἄνθους, ib. — (7) Τὰ πάντα, ib. Hebr. 1, 3. Non multa paulo infra in *Antirrhetico adversus Eusebium* Nicephorus ex eodem Methodio *Myrensi* excitavit. — (8) Ἥλικος et Ἡλίκονος alias. — (9) Αἱρετικῶν. Editi addunt titulo : Περὶ θεολογίας καὶ σαρκώσεως κατὰ στοιχεῖον λόγου. Anastasio quidem latine vertenti : *ex sermone qui est per elementum*, rem Capperonnier facessivit : sed inter utrumque arbiter Nicephorus sedet, causamque litigandi auferendo, litem omnem perimit. — (10) Διὰ τὴν κένωσιν ed. Combefisium aliosque iterum Anastasio dicam excitantes ob malesanam lectionem, Baunius, Sirmondianus editor, ex ipsomet nostro codice Nicephoriano, composito negotio, de causa dimisit.

ΙΔʹ.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου (1).

Ὥσπερ οὖν ἐφ' ἡμῶν, ὅσον εἰκάσαι, — οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ὑπερφυοῦς τοῦ Θεοῦ σωματώσεως, διὰ τῆς αὐτοῦ παναγίας σαρκὸς, ἐν οἷς ἂν θεϊκῶς ἐνήργησε, δίχα τροπῆς, ἡ παντοκρατορικὴ, καὶ τῶν ὅλων ποιητικὴ τῆς ὅλης θεότητος ἐνέργεια, ἐδείκνυτο, πάσης ἐκτὸς κατὰ φύσιν περιγραφῆς διαμένουσα, κἂν διὰ σαρκὸς διέλαμπε φύσει πεπερασμένης.

Σημειωτέον ὅτι τὸ πεπερασμένης, τοῦτό ἐστι τὸ περιγεγραμμένης.

Ejusdem, ex eodem libro.

[Galland. *ibid.*, 467. Fabricius, p. 226, A.]

.....Ita et in præstantissima Dei incarnatione, per sanctissimam carnem suam si quæ divina agat virtute, in his se absque ulla mutatione exeruit omnipotentia, omnium rerum effectrix, virtus nempe totius divinitatis; mansitque juxta naturam suam cujusvis expers circumscriptionis, licet per carnem fulgeret natura finitam.

Notandum hanc dicere finitam, idem esse ac circumscriptam.

ΙΕʹ.

LEONTIUS HIEROSOLYMITANUS.

† Τοῦ μακαρίου Λεοντίου, ἐκ τοῦ κατὰ Νεστορίου καὶ Εὐτυχοῦς λόγου, οὗ ἡ ἀρχή· Τὸν περὶ ὑποστάσεως καὶ οὐσίας λόγον [τρίτη τῶν αἱρετικῶν πρότασις (2).]

Ἀλλ' ἡ ψυχὴ, φασὶν οἱ τῆς διαιρέσεως πρόμαχοι — καὶ παντελῆ της ἀτρεψίας λόγον.

Beati Leontii, ex sermone contra Nestorium et Eutychen, cujus initium : *sermonem de persona et substantia* [in tertia hæreticorum expositione].

[Maii *Spicileg. Roman.* X. part. II, p. 13 et 14, n° XIII.]

ΙϚʹ.

THEODOTUS ANCYRANUS.

Τὴν ὑποκειμένην χρῆσιν οὐκ ἦν ἀναγκαῖον παραθέσθαι· οὐ γὰρ τῶν ἐπισήμων τις, οὐδὲ τῶν ἄγαν ἐπιφανῶν, ὁ ἐξ Ἀγκύρας Θεόδοτος (3). ἀλλ' ἐπεὶ οἱ δι' ἐναντίας λόγους αὐτοῦ παραφέρουσι, μὴ δεῖν τὸν Χριστὸν περιγράφεσθαι ἢ εἰκονίζεσθαι νομοθετοῦντας, εἰς αἰσχύνην καὶ ἔλεγχον αὐτῶν ταύτην ὑπετάξαμεν· ἵνα καὶ ἐντεῦθεν δειχθῶσι, νόθους καὶ ἀλλοκότους φωνὰς εἰσφέροντες, ἐξ ὧν τὸ ψεῦδος συνιστᾷν σπουδάζουσι, καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀποκρύπτειν.

Quod sequitur testimonium haud erat necesse produci : neque enim magnum nomen habet, nec inter insigniores reputatur Theodotus Ancyræ. Sed quoniam adversarii ejusdem afferunt sermones, quibus corpore circumscriptum Dominum aut imagine depingendum negat, ad eorum confusionem et confutationem, testimonium hoc sistimus : ut vel exinde manifestum sit ab eis adduci spuria verba ac extranea, quibus mendacium constituere nituntur et veritatem abscondere.

(1) Λόγου. Pauca ob Nicephori notulam dedimus. — (2) Πρότασις. Hæc nuperrime Cl. card. Maius edidit, nec nisi paucas lectiones varias nobis reliquit, post terga metentis, colligendas. Titulus quidem paulo diversus prostat. Procemium non habuisse in codice suo Nicephorus videtur : initium enim ab eo præfixum, idipsum in edito post procemium occurrit. Sed undenam pro tertia hæreticorum expositione habeatur quod apud Maium aperte inscribitur et inscribi debet λόγος A, nihil est nisi scholion insulsum, rejectum in margine A et B. Variant sequentia : Ὥρα καὶ αὐτὸν — παθητὸς καὶ περιγραπτὸς — καὶ παντελῆ τῆς ἀτρεψίας. — (3) Θεόδοτος. Quem paulo durius Noster accipit, eumdem Theodotum Ancyræ in Galatia episcopum, defunctum ante ann. 446, sanctum habent Sophronius et Photius, egregie laudavere Ephesini Patres, suum Cyrillus συναγωνιστὴν appellavit. Sed ementito ejus nomine circumtulere plura hæretici quæ νοθείας crimini insimularunt tum Patres secundæ synodi Nicænæ, tum Noster paulo infra, et Anastasius in sylloge *de Verbo incarn.* apud Maii *Veter. script.* VII, 28. Sed subsequentium auctoritas Nicephoro ipsi non videtur elevanda. Exstat quidem eodem titulo integerrimus iste sermo in Galland. Bibl. PP. IX, p. 460, d. Sed omittere omnino ob procemium et scholion Nice-

† Θεοδότου ἐπισκόπου Ἀγκύρων, ἐκ τοῦ εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ Συμεῶνα λόγου, οὗ ἡ ἀρχή : Προφητικὸς ἡμᾶς καὶ τήμερον ἐπὶ τὰ θεῖα.

Χαίροις, χώρημα ἐλάχιστον, χωρῆσαν (1) τὸν τοῖς πᾶσιν ἀχώρητον! καὶ τίς τὴν γενεὰν τοῦ ἀρχαιοτέρου τῆς γεννήσεως (2) διηγήσεται (3); τί θαυμάσωμεν (4); τὸν θεῖον καὶ ἀνέκφραστον τόκον, ἢ τὴν ἀνερμήνευτον λοχόν (5); οὐ περιδράττεται λόγῳ τὰ ὑπὲρ λόγον, οὐ περιγράφεται νῷ τὰ ὑπὲρ ἔννοιαν. Εἰ γὰρ καὶ γράφει γραφεὺς τὴν Μητέρα τῆς οἰκονομίας (6), ἀλλ' οὐχ ἑρμηνεύει λόγος τὸν τρόπον τῆς κυοφορίας. Ἀρχὴν ἐπιθῶμεν (7) τῷ τόκῳ; ἀλλ' οὐχ ὑφέστηκεν ἄτερ τοῦ ἀνάρχου. Βρέφος ὀνομάσωμεν τὸν τεχθέντα (8); ἀλλὰ τὸν παλαιὸν τῶν ἡμερῶν κέκτηται προκαταρκτικὸν καὶ αἴτιον. Νικᾷ

Theodoti episcopi Ancyranorum, ex sermone *in Deiparam et Simeona*, cujus initium est : [*Etiam nunc hodie*] *Propheticus nos ad divina*.

Salve, minimum loco spatium, capax illius qui a nullo potest capi. At *generationem ejus*, qui ipse antiquior generatione est, *quis enarrabit?* Quid enim mirandum nobis erit? Divinumne ineffabilemque fœtum, an partum inexplicabilem? non continentur oratione quæ rationem præter omnem sunt, nec mente capiuntur quæ vim mentis excedunt. Tametsi enim pictor Matrem incarnationis pingat, omnino non valet sermo modum quo mater est interpretari. Principium imponemus nato? At ipse non prodiit, nisi ab æterno. An infantem eum dicemus, qui editus est? At ille antiquum dierum sibi auctorem primum vindicat et princi-

phori, gravissimique momenti lectiones non licuit, nec novam piguit adornare versionem : quippe quum editus textus adeo sit depravatus, aut ab isto diversus, ut vix idem uterque æstimandus sit. —(1) Χωρήσασα edit. —(2) Τῆς γνώσεως ibid. — (3) Διηγήσεται. Is. LIII, 8.— (4) Τί θαυμάσομεν A, — (5) Λοχείαν edit. — (6) Εἰ γὰρ καὶ κατατολμᾷ γραφεὺς γραφίδι διαχαράξαι τὴν Μητέρα τὴν τῆς οἰκονομίας ibid. Multo se nomine insigni commendat lectio nostra sive theologo concionatorique christiano, sive rerum veterum aut litterarum indagatori. Sed mox fusius. — (7) Ἀλλ' οὐδενὶ λόγῳ ἐκφράσαι δυνήσεται τὸν τρόπον τῆς κυοφορίας· τί οὖν ἀρχὴν ἐπιθῶμεν τῷ τόκῳ; edit. — (8) Ἀλλ' οὐκ ὑφέστηκεν, ἀτρέπτου, ἀνάρχου· ἀΐδιον ὀνόμαζωμεν τὸν τεχθέντα; ἀλλ' ἀρχὴν ὑποχρόνιον δείκνυσιν ἡ κατὰ σάρκα γέννησις. Βρέφος οὖν καλέσωμεν τὸν γεννηθέντα; ἀλλὰ παλαιὸν αὐτὸν τῶν ἡμερῶν καὶ ποιητὴν τῶν αἰώνων γνωρίζομεν. θαῦμα τὸ πᾶν. Ὅταν μὲν γὰρ πρὸς τὴν ὕφεσιν βλέπω τῆς σαρκός, ἀνέλκει με τῆς θεότητος ἡ ἐπίστασις· ὅταν δὲ πάλιν ἀναχθῶμεν τῆς θεότητος, καθέλκει με αὖθις τὸ μέτρον καὶ ἀφαντασίαστον τῆς σαρκός, καὶ τὸ ἄρρητον τῆς ἀσυγχύτου ἑνώσεως τῶν φύσεων, παιδευτήριόν μοι γίνεται τῆς θείας δυνάμεως. Τοιαῦτα τὰ παράδοξα ἀεὶ ἡμῖν ἡ θεία Μητροπαρθένος ἐν ἁγίαις αὐτῆς ἐπιλάμψεσι προσκομίζεται· παρ'. αὐτῇ γὰρ πηγὴ ζωῆς.

Adeo immane a nostris illa differunt ut oscitantia amanuensium, fortuitove casu nemo unus discrepantiam censebit esse subortam. Undenam autem fraus, quo clarius pateat, necesse est continuam dare posterioris textus versionem a Cl. P. Combefisio digestam, et, qua differt a sensu nostro, caractere cursivo conspicuam.

« Ave, sis, minima capacitas illum capiens quem nulla res capiat. Quis porro illius qui *scientia est antiquior* generationem enarrabit. Quid admiremur? Divinumne et ineffabilem partum, an conceptum inexplicabilem? Non potest oratio complecti, quæ superant rationem. Non circumscribit animus quæ sunt supra intellectum. *Quamquam enim præsumit scriptor exarare* Matrem dispensationis, *nulla tamen ratione modum partus edissere poterit. Quid ergo* initium partui imposuerimus? *At non consistit, velut immutabilis, velut principio carentis.* Nominabimus æternum natum puerum? *at ostendit nativitas carnalis temporaneæ durationis initium. Dicemus ergo infantem partu editum illum?* At scimus antiquum dierum *et factorem sæculorum. Universum miraculum! sane quum ad carnis demissionem aspicio, me subvehit divinitatis consideratio. Quum autem in divinitatem fuerimus subruti, trahit me rursus et dimittit modus atque veritate subsistens carnis ratio, mihique arcanum inconfusæ unionis naturarum, virtutis divinæ schola efficitur.* Hujuscemodi nobis mirabilia, suis semper sacris illucentibus fulgoribus, diva Mater-Virgo affert : nam apud eam est fons vitæ. »

Enixe te precor memineris, quod antea plus semel innuimus : Iconomachos nempe sub Nicephori tempora adeo fuisse mente vecordes, ut in Arii, Nestorii, Eutychetisque errorum colluviem immersi, pedibus manibusque actitarent, quo Christum quemdam inducerent incircumscriptum, vix hominem aut Deum. His attentis, si quæ addita supra, et quæ demta sigillatim perpenderis, ut illa Iconomachis haud omnino ingrata, ita hæc iisdem pessime sonuisse persuasum erit; permagni etenim eorum referebat tum γενέσεως in γνώσεως commutare; tum arrodere ista : εἰ γὰρ καὶ γράφει γραφεὺς τὴν Μητέρα τῆς οἰκονομίας; tum ad nauseam recoquere quæ in ejusdem οἰκονομίᾳ incredibilia videbantur; tum demum, idque magnopere velim et attentissime intuearis, summum ipsis negotium erat omni ope tollatur, quod orthodoxi in eos ineluctabili telo intentabant : ὑπερίπταται τῆς περιγραφῆς τὸ ἀπερίγραπτον.

Quæ quum ita sint, multisque testimoniis constet Theodoti Ancyrani scripta ab Iconomachis aut Monophysitis fuisse vitiata, nullus æque ac ego dubitaverit hunc sermonem ab integritate sua defecisse; haud igitur abs re fuerit dedisse nostra, quæ si diligenter cum codicibus conferantur, ad Theodotianum textum ab editis alium prorsus, facili et tuto indicio deducent.

τὴν ὕφεσιν ἡ ἐπίτασις (1), καὶ ὑπερίπταται τῆς περιγραφῆς τὸ ἀπερίγραπτον. Τοιαῦτα ἡμῖν ἀεὶ ἡ θεία Μητροπάρθενος ἐν ταῖς ἁγίαις αὐτῆς ἐπιλάμψεσι προκομίζει τὰ ἀγαθὰ, ὅτι παρ' αὐτῇ πηγὴ ζωῆς (2).

Ἐπιστατέον δὲ, ὅτι γραφομένην εἰςάγων τὴν τοῦ Χριστοῦ Μητέρα, οἶδε καὶ τὸν ἐξ αὐτῆς κατὰ σάρκα τεχθέντα γραφόμενον, ὡς ὁμοούσιον σαρκὶ καὶ αὐτῇ (3). Ὡςαύτως καὶ τὴν περιγραφὴν ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ τοῦ κατὰ Χριστόν τίθησιν, ὥςπερ τὸ ἀπερίγραφον ἐπὶ τῆς θεότητος.

pium. Vincit quod præ oculis est id quod ultra intenditur; præter abbreviati formam transcendit incircumscripti natura. Ejusmodi bona nobis hæc divina semper Virgo-Mater sacris suis illustrationibus præfert : penes eam quippe *fons vitæ*.

Accedat et illud : in eo quod descriptam inducat Matrem Domini, respexit ipsius secundum carnem filium esse descriptum, uti carni consubstantialem et Matri; similiter et circumscriptionem corpori Christi apposuisse, uti et divinitati incircumscriptionem assignavit.

IZ'.

SANCTUS SOPHRONIUS.

† Τοῦ ἁγίου Σωφρονίου ἐπισκόπου (4) Ἱεροσολύμων, ἐκ τῆς πρὸς Ὀνόριον τὸν πάπαν (5) Ῥώμης δογματικῆς ἐπιστολῆς.

Ἐκ δύο φύσεων τὸν Χριστὸν νομίζοντες (6).

Καὶ μετὰ βραχέα·

Ἁπτὸν τὸν αὐτὸν, καὶ ἀνέπαφον· περιγραπτὸν τὸν αὐτὸν, καὶ ἀπερίγραφον.

Καὶ μετὰ τινά·

Ὅθεν καὶ τόπον ὡς ἡμεῖς — τηρεῖ τὸν ἀπέραντον.

Καὶ μετ' ὀλίγα·

Εἷς υἱὸς γινωσκέσθω (7) — τῇ δυάδι τῶν φύσεων.

Sancti Sophronii episcopi Hierosolymitani, ex *epistola dogmatica ad Honorium* papam Romæ.

Duplicis naturæ Christum agnoscentes.

Et post pauca :

Contrectabilem eum, nec tangibilem, circumscriptum eumdem et incircumscriptum.

Et post nonnulla :

Unde et ex loco, etc., etc,

[Mansi *Concil.* t. XI, p. 483, E.]

Et post pauca : Et unus filius cognoscebatur, etc.

[Mansi, *ibid.*, 487, C.]

IH'.

SANCTUS ANASTASIUS ANTIOCHENUS.

† Ἀναστασίου ἐπισκόπου Ἀντιοχείας, ἐκ τῶν ὅρων (8).

Ἰδιότης ἐστὶ τὸ κυρίως ἔν τινι φύσει ἰδικῶς (9) γνωριζόμενον, ἐν ἑτέρᾳ δὲ μὴ εὑρισκόμενον· οἷον τί λέγω ἐν τῇ θείᾳ φύσει, τὸ

Anastasii episcopi Antiocheni, ex libro *Definitionum*.

Proprietas illud est quod peculiariter in quadam natura sic proprie agnoscitur ut in altera non inveniatur : ac si dixerim esse

(1) Νικᾷ τὴν ὕφεσιν ἡ ἐπίτασις. Quæ paulo obscuriora præ nimia subtilitate, explicare est. Totum rei musicæ est. Ἐπίτασις quippe erat, juxta Martianum Capellam, *vocis commotio a loco graviore ad acutum.* Ἄνεσις vero (seu ὕφεσις) *contra : nam ab acuminis culmine in grave quoddam seriumque descendit*, ibid., lib. IX, § 940, edit. Kopp. Nemo jam non videt quam eleganter Theodotus, de incarnatione dicturus, ad assumentem Deum ἐπίτασιν, ὕφεσιν vero ad hominem assumtum retulerit. Hæc in secundo textu misere dissipata. — (2) Ζωῆς. Ps. XXXV. 10. — (3) Σαρκὶ καὶ αὐτὴν cod. A. — (4) Ἀρχιεπισκόπου cod. B, C. — (5) Πάπαν deest in A. Notatum est ab Harduino hanc epistolam in *Conciliis* a Sophronio dirigi ad Sergium C. P. Sed quum plura idem Harduinus a Nicephoro adducta significaret, nostra tamen prætermisit. — (6) Νομίζοντες A, B. — (7) Ἐγνωσκέσθω edit. Paulo post nostri codd. habent περιγραπτὴν καὶ ἀπερίγραπτον. — (8) Ἐκ τῶν ὅρων. Anastasius, quem a Sinaïta discernere est, sanctissima vita functus est circa ann. 600. — (9) Ἰδιοτικῶς C.

προαιώνιον, τὸ ἄκτιστον, τὸ ἀπερίγραπτον. Ἅτινα οὐχ ὑπάρχουσιν ἐν ἄλλῃ οἱαδήποτε οὐσίᾳ, οὔτε ἐν αὐτῷ τῷ παναγίῳ σώματι τοῦ Χριστοῦ κατ' οὐσίαν· οὔτε γὰρ προαιώνιόν ἐστιν, οὔτε ἄκτιστον, οὔτε ἀπερίγραπτον ἔσται ποτέ.

in natura divina quid æternum, quid increatum, quid incircumscriptum, id in nulla omnino altera exstat; utique nec in sanctissimo Domini corpore, juxta substantiam: quum non sit æternum, nec increatum, nec prorsus incircumscriptum.

ΙΘʹ.

S. EUSTATHIUS ANTIOCHENUS.

† Εὐσταθίου ἐπισκόπου (1) Ἀντιοχείας, ἐκ τοῦ περὶ στηλογραφίας λόγου· ἔνθα περὶ τοῦ νομοθέτου Μωσέως τὸν λόγον ποιεῖται.

Φαίνεται τοίνυν ὅτι διττὰς ὑποτίθεται στηλῶν ἰδέας· οὐ γὰρ ἂν τὴν τοῦ Ἰακὼβ ἀποδεχόμενος εὐφήμως, ἐπετίμα τὰς τῶν ἐναντίων, ὡς ἀσεβῶς ἱδρυμένας (2). Ἀλλ' ἐκεῖναι μὲν εἰδωλολατρείας ἐκτυποῦσι φάσματα δαιμονιώδη κακοδόξως. Ἡ δὲ τοῦ προπάτορος Ἰακὼβ οὐ τὴν αὐτὴν ἐκείναις ἐμφαίνει πραγματείαν. Ὁ γάρ τοι δίκαιος ἀνὴρ, ἐνηχηθεὶς Ἁγίῳ Πνεύματι, πρῶτον μὲν αὐτὸ τὸ σωματικὸν εἶδος ὁρᾷ τοῦ Χριστοῦ προαναζωγραφούμενον ἐναργῶς, ὅπερ ἐστὶν ὁρατὸν, καὶ τοπικῆς ἐχόμενον περιγραφῆς· δεύτερον δὲ καὶ τὸ νικηφόρον τοῦ σταυροῦ τρόπαιον, κλίμακι προσεμφερῶς ἀπεικαζόμενον, ἱστορεῖ (3). Τούτῳ γὰρ καὶ ἐπεστηρίχθη μετεώρως ἑλκύσας ἅπαντας πρὸς ἑαυτόν (4).

Eustathii episcopi Antiochiæ ex sermone *de tituli erectione*, ubi de legislatore Moyse agitur:

Videtur enimvero duplicis generis titulos intendisse: alioquin titulum Jacobi cum laude non excepisset, dum in aliis eosdem reprehendit tamquam impietatis causa positos. At istiusmodi tituli idololatriæ phantasmata, dæmonum ad effigiem, exprimebant. Quem autem patriarcha Jacob erexit, ab istis longe diversam referebat agendi rationem. Vir iste siquidem justus, instinctus a Sancto Spiritu, primum ipsam corpoream Domini speciem vidit, prophetico quasi pictam emblemate; quod enim vidit allegoricam referebat imaginem. Deinde et victoriosum crucis trophæum, scalæ referens similitudinem, repræsentabat. Huic enim Deus desursum innixus omnes ad seipsum trahebat.

Κʹ.

CLEMENS ALEXANDRINUS.

† Κλήμεντος πρεσβυτέρου Ἀλεξανδρείας, ἐκ τοῦ κατὰ Ἰουδαϊζόντων (5).

Σολομῶν ὁ τοῦ Δαυὶδ παῖς ἐν ταῖς Βασιλείαις — ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

Clementis presbyteri Alexandriæ, ex libro *adversus Judaizantes.*

[D. le Nourry, *Apparatus ad Biblioth. maxim. PP.* tom I, p. 1334.]

(1) Τοῦ μεγάλου Εὐσταθίου ἀρχιεπισκόπου B, C. S. Eustathius floruit circa annos 325-360. — (2) Ἱδρυμένων A. Respicit Genes. XXXI, 45, Levit. XXVI. 1. — (3) Ἱστορεῖ. Qui hæc de Jacobi titulo huc usque exposuerit, neminem novi Eustathio antiquiorem; nec ullum post eum præter S. Germanum C. P. *Orat. in magnum diem Sabbathi et in venerat. Cruc.* Quos enim adduxit Gretzerus, Hieronymum *in Psalm.* 79, et Augustinum *sermon.* 70 *de tempore* et *tract. de Cataclysmo*, sublestæ nimis fidei reputantur. Cf. Gretzer. *Opp.* t. I, p. 69. ed. Ratisb. — (4) Πρὸς ἑαυτόν. Quibus luculentam lucem dat ipse quem Eustathius intuetur locus Genes. XXVIII. 12, 13. Καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηριγμένη ἐν τῇ γῇ... ὁ δὲ Κύριος ἐπεστήρικτο ἐπ' αὐτῆς. — (5) Ἰουδαϊζόντων, B. Ex iisdem unicis codicibus nostris Nourryus hunc locum splendidum, viam nobis occludens, præoccupavit.

ΚΑ'.

POLYCHRONIUS APAMEENSIS.

Ἐκ τῶν Πολυχρονίου ἐπισκόπου Ἀπαμείας (1), εἰς τὸν προφήτην Δανιὴλ ὑπομνημάτων τόμου β' (2).

÷ Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ ÷ Χριστὸς, ἀντίτυπα τῶν οὐρανῶν (3), ἀλλ' ÷ εἰς αὐτὸν οὐρανόν· ÷ διά τοι τοῦτο καὶ νῦν φησὶν, ὃν τρόπον εἶδες· ÷ ὅτι ἀπὸ ὄρους λίθος ÷ ἐτμήθη ἄνευ χειρῶν (4). ÷ Ἵνα εἴπῃ· ἔσται δὲ πάντα τὰ περὶ τὸν Χριστὸν οὐκ ἀνθρωπίνῃ ἀκολουθίᾳ, ἢ δυνάμει· ἥ τε γὰρ ἐκ Παρθένου γέννησις, ὑπὲρ φύσιν. Καὶ ἡ ἕνωσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον, παράδοξος· ἥ τε ἐνοίκησις τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἑρμηνείας κρείττων· πῶς ἡνώθη τὸ φθαρτὸν τῷ ἀφθάρτῳ, καὶ τῷ θνητῷ ἐνῴκησεν τὸ ἀθάνατον; ἔν τε τῷ περιγραπτῷ νοεῖται τὸ ἀπερίγραφον, οὔτε τῆς κρείττονος ἐλαττουμένης φύσεως, καὶ τοῦ θνητοῦ ἀῤῥήτῳ τινὶ λόγῳ τὴν τιμὴν δεχομένου (5);

Polychronii episcopi Apameæ, ex *Commentariorum in Daniel* libro II.

« Non in manufacta sancta introivit Chri« stus, quæ sunt figura cœlestium : sed in « ipsum cœlum. » Inde est quod eo loco, quemadmodum, vides, dicit : « Et de monte « lapis abscissus est sine manibus. Ut dicat : » Erunt autem omnia quæ ad Christum sunt, præter humanam consuetudinem et virtutem. Ipsius enim ex Virgine nativitas transcendit naturam ; et unio hominis cum Deo Verbo præterit mentem ; et Verbi Dei in homine incolatus omni major est interpretatione. Quonam scilicet pacto, corruptibile junctum cum incorruptibili, et in mortali mansit immortale? Et in circumscripto intelligitur incircumscriptum, nec latente præstantiore natura, sed mortali substantia inenarrabili quadam ratione honorem adipiscente?

PARS SECUNDA.

DE CHRISTO PERFECTO HOMINE SIMUL ET DEO PERFECTO.

ARGUMENTUM.

Quæ subsequuntur testimonia, Nicephorus ea in duas duxit dividenda sectiones, quarum in priore collegit quæ Christum perfectum esse omnibusque numeris absolutum hominem simul et Deum demonstrant ; in hanc causam faciunt testimonia unum et quadraginta ; quorum ex integro dantur nonnulla *Dionysii* Areopagitæ, *Epiphanii* Cypri, *Ambrosii* Mediolanensis, *Amphilochii* Iconiensis, *Justini* martyris, *Isidori* Pelusiotæ, *Cyrilli* Alexandrini et *Flaviani* Antiocheni.

Et quum multo pauciora in ultima sectione Nicephorus collegit, idem nobis auctor est cur paucissima in lucem edamus, puta *Anastasii* tantum et *Ephræmii* Antiochenorum et *Theodoti* Ancyrani. Quibus Nicephorus, qui hinc inde passim scholia cæteris annexuit, ut claudat omnia, intentumque in his testimoniis congerendis finem consequatur, Christum esse Deum et hominem, eumdemque sive ante, sive post ressurrectionem totum et integerrimum statuit.

(1) Ἀπαμείας. Titulum attende virumque suspicito : Polychronius enim habetur Theodori Mopsuesteni frater, egregius Scripturæ sacræ interpres, tam in catenis variis frequens, quam alias ignotus. Sed Nicephorus primus et unus mihi est qui Polychronio sedem hanc Apameensem assignaverit : inserendus igitur deinceps in illorum episcoporum catalogo, multis hiante lacunis, et turbis hæreticorum misere disrupto. Cf. Lequien. *Orient. Christ.* t. II. p. 907. — (2) Τομοῦ Β. Ex vaticana catena Cl. Maius edidit commentaria Polychronii in Daniel, sed nimis brevius decurtata quam ut nostra vel a longe referant. Cf. *Script. veter.* t. I, p. II, p. 105 ed. prior. — (3) Ἀληθινῶν. Heb. IX, 24. — (4) Χειρῶν. Dan. II, 34. — (5) Δεχομένου. Quæ postmodum sequuntur, præmissum habent in codice olim regio 909, titulum, de quo cf *Prolegomena*, ex industria falsum : τοῦ ἁγίου Θεοδώρου, τοῦ γραπτοῦ.

I.

Αἱ μὲν περιγραπτὸν τὸν Χριστὸν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον κηρύσσουσαι φωναὶ, αὗταί εἰσιν, τὴν λέξιν αὐτὴν ψιλὴν ἡμῖν ἐναργῶς παριστῶσαι, καὶ ἐχρῆν μὲν στέργειν ἐν ταύταις ἅπαντας, καὶ μὴ πέρα τούτων ἔτι ἐπιζητεῖν· ἱκαναὶ γάρ εἰσι καὶ τοὺς λίαν ἀναισθήτους, καὶ ἀγνώμονας βεβαιώσασθαι. Φανεροὺς δὲ ἑαυτοὺς καθιστῶσιν οἱ δυσσεβεῖς, ὅτι τοῖς διδασκάλοις τῆς Ἐκκλησίας ἀντιπαραταττόμενοι, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθεστήκασιν· τούτους γὰρ ὁ Θεὸς μετὰ τοὺς ἀποστόλους καὶ προφήτας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔθετο, κατὰ τὴν τοῦ μεγάλου Παύλου διδασκαλίαν· ÷ Πρὸς καταρτισμὸν καὶ οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ (1)· ÷ τουτέστι, τῶν πιστῶν. Καὶ· ÷ οὐκ αὐτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες· ÷ ἀλλὰ τὸ ἐν αὐτοῖς φθεγγόμενον Πνεῦμα (2). ÷

Ea quidem sunt testimonia, quæ circumscriptum esse Christum secundum humanitatem profitentur, ut eorum nudam lectionem conspicue fuisse propositam, id oporteat cuique satis esse, nec amplius quidquam post hæc inquirendum : ejusmodi enim sunt, quæ vel homines sensus perquam expertes ac imperitos confirment. Palam autem nunc sese impii in medium producant, ut collatis signis in magistros Ecclesiæ, adversus ipsam Dei ordinationem consistant. Hos scilicet Deus, post apostolos et prophetas, in Ecclesia posuit, juxta illam magni Pauli sententiam : « Ad instaurationem et « ædificationem corporis Christi », hoc est, fidelium. Et, « non hi sunt qui loquuntur, « sed in ipsis loquitur Spiritus. »

II.

Ἐκ περιουσίας δὲ τὰ προκείμενα ἡμῖν βεβαιοῦντες, καὶ ἑτέρας τῶν Ἁγίων παρηγάγομεν χρήσεις, ἐμπεριεκτικωτέρας πῶς καὶ καθολικωτέρας· (3) αἵτινες τέλειον ἄνθρωπον, ὥςπερ καὶ τέλειον Θεὸν τὸν Χριστὸν ἀντικρὺς διαγορεύουσιν· ἔνθαδε τὸ τέλειον, ἐκεῖ τὸ ἀνελλειπὲς καὶ ἀμείωτον ἐν πᾶσιν διαφαίνεται, διὸ καὶ τὸ περιγραπτὸν ἐν ταύταις συλληφθήσεται. Παντῇ που δῆλον καὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων (4) ὅσον καὶ εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου τελειότητα συντελεῖν πέφυκεν. Ὁ γὰρ μὴ περιγραπτὸν, οὐδὲ ἄνθρωπος· καὶ ἐπειδὴ κατὰ πάντα τέλειος ἄνθρωπος παρὰ πᾶσι τοῖς εὐσεβέσιν ὁ Χριστὸς πιστεύεται, διὰ τοῦτο περιγραπτὸς, καθ' ὃ ἄνθρωπος.

Quibus quum a nobis proposita abunde confirmavimus, nunc alia Sanctorum testimonia producere animus est; quæ quidem quam plura complectuntur et catholicissima sunt; eademque perfectum esse hominem Christum, simul et Deum perfectum adamussim asseverant : nunc enim perfectus, nunc integer et ex omni parte absolutus ostenditur, indeque jam circumscriptio in his intelligetur. Undequaque patet et præclarius quam ex aliis locis qualem hominis perfectionem Christus assumserit. Quod enim non est circumscriptum, nec istud homo est. Quum igitur per omnia perfectus homo ab omnibus religiosis viris Christus creditur, idcirco, quoad homo, circumscribitur.

III.

Ταύτας οὖν δεχέσθωσαν, συμφώνως καὶ ὁμολόγως ἁρμοζομένας τῷ Πνεύματι· ἐν αἷς ἡγεῖσθαι εὔλογον ἡγησάμεθα τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς καὶ μεγίστης συνόδου, τῆς ἐν

Hæc igitur illi accipiant testimonia, quæ, consentanea utpote Spiritui Sancto, eadem harmonia consonant : quibus præmitti satius visum est sacri et œcumenici maximique

(1) Χριστοῦ. Ephes. IV, 12. — (2) Πνεῦμα. Marc. XIII, 11. — (3) Καθολικωτέρας. Nicephori verbo apte respondet Nazianzenus : Ἐμπεριεκτικώτερα καὶ κυριώτερα, et Vincentius Lirinensis in eamdem ivit sententiam : *Hoc catholicissimum, fidelissimum atque optimum factu visum est ut sanctorum Patrum sententiæ in medium proferrentur.* Commonit. II, 29. — (4) Ὅσῳ καὶ B, C.

Χαλκηδόνι, τὸν θεῖον ὅρον πάσης εὐσεβείας καὶ εἰλικρινοῦς ἀληθείας πεπληρωμένον. Οἱ καὶ τῶν προηγησαμένων θείων διδασκάλων τῷ κηρύγματι ἐπακολουθοῦντες, ὡς τῆς αὐτῆς τοῦ Πνεύματος μετεσχηκότες χάριτος, τρανέστατον καὶ ἀπεξεσμένον δι' αὐτοῦ τὸ τῆς κατὰ Χριστὸν, τὸν Θεὸν ἡμῶν, οἰκονομίας ἐκδιδάσκουσι μυστήριον. Εἶθ' ἑξῆς τὰς λοιπὰς ἕπεσθαι προστεθείκαμεν, ἵνα διὰ πάντων σαφῶς (1) ἄγαν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τὸ κλέος καὶ διαφανῶς ἐκλαμπρύνηται.

concilii Chalcedonensis regulam divinam, universæ pietatis et purissimæ veritatis plenam. Quicumque enim sequuntur prælaudatorum divinorumque magistrorum præconium, rati eos esse spiritali refertos charitate, exinde manifestissimum absolutumque istius dispensationis, quæ secundum Christum Deum nostrum est, mysterium ediscunt. Post hæc autem et cætera his subjicienda attulimus, ut omnium ope Ecclesiæ Dei decus multa luce ac sole clarius eniteat.

ΚΒ'.

CONCILIUM CHALCEDONENSE.

† Ἐκ τοῦ ὅρου τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου (2). Ἑπόμενοι τοίνυν τοῖς ἁγίοις—ἀναθηματίζεσθαι αὐτούς.

Ex definitione concilii Chalcedonensis [Mansi *Concil. ampl. coll.* t. VII, col. 116, B-D; 117, A].

ΚΓ'.

SANCTUS ATHANASIUS.

† Τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, ἐκ τοῦ κατὰ Ἀπολλιναρίου λόγου Α'.

Αὐτὸς δὲ γενόμενος ἄνθρωπος — ἀληθεστάτην γέννησιν ἐπιδειξάμενος.

Sancti patris nostri Athanasii, ex oratione *contra Apollinarium.*

[Exstant græce et latine in Athanasii edit. Maurina, Patav. t. I, p. 740, D.]

ΚΔ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

Καὶ οὕτως ἂν λέγοιτο τέλειος Θεὸς — κατὰ πάντα Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ὁ αὐτός.

Ejusdem, ex eodem libro.

[Ibid. p. 747, A.]

ΚΕ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ περὶ τῆς σωτηριώδους ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου λόγου (3).

Πάντα ἔλαβεν ἐκ Παρθένου, ὅσα ἀρχῆθεν ὁ Θεὸς εἰς σύστασιν ἀνθρώπου ἔπλασε καὶ ἐποίησε, χωρὶς ἁμαρτίας. οὐ τῆς θεότητος μεταποίησιν ἐπιδειξάμενος, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπότητος καινοποίησιν ἐργασάμενος, κατὰ τὸ αὐτοῦ θέλημα.

Ejusdem, ex oratione *de salutari Epiphania Domini*.

Ea omnia de Virgine assumsit quæ primitus Deus in subsistentiam hominis plasmavit et condidit, præter peccatum : nullam quidem divinitatis inducens immutationem, sed humanitatis instaurationem, juxta suum beneplacitum, operatus.

(1) Σοφῶς, B. C. — (2) Συνόδου. Remanent nostri codicis lectiones a nemine collectæ ; contuli cum Mansi seu Anastasio cujus versio cum nostro textu pressius quam cum edito concordat. Variant : τὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν — παρθένου καὶ θεοτόκου — Χριστὸν Ἰησοῦν κύριον υἱὸν μονογενῆ, ἐν δύο φύσεσιν, ad quæ apprime respondent Anastasii Bibliothecarii latina — ἡ ἁγία σύνοδος — ἑτέρως — τοὺς δὲ κληρικοὺς τοῦ κλήρου. — (3) Λόγου. Notemus imperatorem Justinianum eamdem hanc homiliam, athanasianis editoribus incognitam, ut genuinam laudavisse.

ΚϚʹ.

SANCTUS BASILIUS CÆSARIENSIS.

† Τοῦ ἁγίου Βασιλείου, ἐκ τῆς πρὸς Σωζοπόλιτας ἐπιστολῆς (1).

Ὅθεν φαίνεται ὁ Κύριος τὰ μὲν φυσικὰ — ἁμαρτίαν δὲ οὐκ ἐποίησεν.

Sancti Basilii, ex *epistola ad Sozopolitanos*.

[Exstat græce et latine in Basilii edit. maurina recent. Paris., t. III. part. alter. p. 583 E. F., edit. vet. p. 403 A.]

ΚΖʹ.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ περὶ νηστείας λόγου.

Ἀπρόσιτος γὰρ ἦν αὐτῷ — τὴν φύσιν τοῦ σώματος τοῦ ἀναστάντος πιστούμενος.

Ejusdem, ex oratione *de Jejunio*.

[Ibid. t. II, p. 8. edit. prior. vel posterior. ib. p. 10. A. B.]

ΚΗʹ.

SANCTUS GREGORIUS NAZIANZENUS.

† Τοῦ Θεολόγου, ἐκ τοῦ εἰς τὸ Βάπτισμα λόγου, ὅτι ὅλον τὸ θεῖον ὅλῃ τῇ ἀνθρωπότητι ἡνώθη.

Ὅλον ἄνθρωπον τὸν αὐτὸν καὶ Θεὸν — λύσας τῆς ἁμαρτίας.

THEOLOGI, ex oratione *in Baptisma*, quod tota divinitas toti humanitati unita fuerit.

[Exstat in Nazianzeni editione Maurina, t. I. 728, A.]

ΚΘʹ.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ περὶ Υἱοῦ λόγου δευτέρου.

Ὡς δὲ δούλου μορφῇ, συγκαταβαίνει ὁμοδούλοις — διὰ τὴν σύγκρασιν.

Ejusdem, ex sermone secundo *de Filio*.

[Exstat in eadem edit. Maurin. t. I. p. 542, C. D.]

Λʹ.

SANCTUS DIONYSIUS AREOPAGITA.

† Τοῦ ἁγίου Διονυσίου, ἐκ τοῦ περὶ θείων ὀνομάτων (2).

Ἡ δὲ θεαρχικὴ ἀγαθότης ἀπειροτάταις φιλανθρωπίαις τὴν αὐτουργὸν ἡμῶν ἀγαθοπρεπῶς οὐκ ἀπηνήνατο πρόνοιαν· ἀλλ' ἐν μεθέξει τῶν καθ' ἡμᾶς γενομένη πάντων [ἀναμαρτήτως. Καὶ πρὸς τὸ ταπεινὸν ἡμῶν ἑνοποιηθεῖσα, μετὰ τῆς τῶν] οἰκείων ἀσυγχύτου παντελῶς ἕξεως, τὴν πρὸς αὐτὴν ἡμῖν

Sancti Dionysii, ex libro de *Divinis Nominibus*.

At summa Dei bonitas præ immenso sui erga nos amore non recusavit peculiarem nostri per se curam suaviter et honeste suscipere : quin ipsa in participationem venit earum rerum quæ circa nos sunt, absque peccato. Et hanc nostram humilitatem sibi unificans, quæcumque nobis sunt propria sine ulla omnino confusione suscepit, et

unumque similem, sed alium locum adduxisse in dogmatica epistola adversus Monophysitas, quam nuper edidit Cl. Maius *Script. veter.* t. VII, part. II, p. 292. — (1) Ἐπιστολῆς. Nonnulla selegi variantia : παραδεχόμενος πρὸς βεβαίωσιν — καταῤῥυπαίνει — γεγενῆσθαι ἐν ὁμοιώματι. — (2) Ὀνομάτων. Vereor ne locus iste diu ad tædium usque requisitus me fugerit. Similia tantum inveni de *Divinis Nominib.* apud Hierotheum, t. I, p. 23.

κοινωνίαν, ὡς ὁμογενέσιν, λοιπὸν ἐδωρήσατο, καὶ μετόχους ἀνέδειξε τῶν οἰκείων ἀγαθῶν.

collato nobis tamquam cognatis consortio, nos propriorum suorum participes bonorum effecit.

ΛΑ'.

SANCTUS JOANNES CHRYSOSTOMUS.

† Τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκ τῆς πρὸς Καισάριον μοναχὸν ἐπιστολῆς, μετὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ ἐξορίαν (1).

Τούτων τὰς κενοφωνίας ἐκκλίνοντες — ὡς ὁ δυσσεβὴς Ἀπολλινάριος [εἶπεν].

Sancti Joannis Chrysostomi *ex epistola ad Cæsarium*, tempore secundi sui exilii.

[Inter opera, ed. Maurina rec. Paris. tom. III, p. 899.]

ΛΒ'.

SANCTUS IGNATIUS MARTYR.

† Τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἰγνατίου, ἐκ τῆς πρὸς Φιλιππησίους (2).

Εἷς ὁ ἐνανθρωπήσας, οὔτε ὁ πατὴρ — ἔφαγε καὶ ἔπιεν.

Sancti Ignatii hieromartyris, ex *epistola ad Philippenses.*

[Patres apostolici, t. II. p. 118, n. 3, edit. Cotelier. Antverp. 1700.]

ΛΓ'

SANCTUS EPIPHANIUS.

† Τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου, ἐπισκόπου Κύπρου, ἐκ τοῦ Ἀγκυρώτου.

Ὅσα γὰρ ἐν ἀνθρώπῳ (3) — εἰς μέρος πάλιν γένηται βρώματος Διαβόλου.

Sancti Epiphanii episcopi Cypri, *ex Anchorato.*

[Exstat in Epiphanii edit. Petaviana, t. II. p. 81. C.]

ΛΔ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς αὐτῆς βίβλου τοῦ κατὰ Ὠριγένους λόγου.

Ejusdem, ex libro eodem, in sermone adversus Origenem.

I.

Εἶπεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὁ καὶ ἐν Παύλῳ λαλήσας, περὶ ἀναστάσεως· ÷ Ἐὰν μὴ πεσὼν (4) ὁ ÷ κόκκος τοῦ σιτοῦ ἀποθάνῃ (5), φησὶ, μόνος ÷ μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολλοὺς κόκκους φέ-

Dixit in Evangelio idem qui et in Paulo loquutus est, de resurrectione: *Nisi cadens granum frumenti moriatur*, inquit, *solum manet. Si autem mortuum fuerit, multa grana*

426, et in *epist. ad Caium* p. 787 ed. Corder. Εὐνοποιηθεῖσα, A, idemque rejicit in margine quæ uncis inclusa.— (2) Ἐξορίαν. Hic noster genuinus et integer titulus editis deest. Duplex lectionis varietas notanda: ἀσυγχύτους τὰς ἰδιότητας. — Θεὸν λόγον σάρκα ἡμετέραν ἠμφιεσμένον.— (2) Φιλιππησίους. Ex eadem epist. quædam attulit Anastasius in Sylloge *Patrum de Verbi incarnatione*; sed ementito titulo : ἐκ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς ἐν Ταρσῷ. Quæ minus attendens Cl. Cardinalis (*Scr. vet.* tom. VII, 23), ut inedita protulit, his subjectis: *Neque græce, neque latine video hoc fragmentum apud Cotelerium in patribus apostolicis.* Id autem, eruditi viri cum pace, jam fuit annotatum a Cl. V. Petermann (*S. Ignatii epist.* textu armen. 1850, p. 101, 102); qui et ipse in alium duplicem impegit errorem, quum Cotelerium, ni fallor, tacito pede sequutus, scripsit: *Proferunt autem Theodorus graptus in opere inedito adversus Iconomachos, et Nicephorus C. P. in antirrheticis*, ἀνεκδότοις *pariter. contra hæreticos eosdem.* — (3) Ἀνθρώπῳ. Lect. var. Ὅσα γὰρ ἐν... ταῦτα ἦλθεν καὶ... ἀπηργάσεται μηδὲν... ἀπολειφθὲν μέρος.—(4) Ἐὰν μὴ πεσών. Joann. XII, 24. Visum est operæ pretium edere et conferre nostra cum editis Petav. Epiphan. t. II, p. 94, D, p. 95 A-D, edit. altera. 1682. Nullum sibi obvium fuisse codicem Petavius in prooemio querebatur.—(5) Μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ *edit.*

ρει (1). Ἄρα γοῦν ὃν ὁ Παῦλος (2) κόκκον ἔφησε, καὶ ὁ Σωτὴρ τὸν αὐτὸν κόκκον τοῦ σώματος δι' ἑαυτοῦ (3) ἀπέδειξε. Τί οὖν ἐροῦμεν; οὐκ αὐτὸ τὸ σπαρὲν ἴδιον αὐτοῦ σῶμα, τουτέστιν ὁ κόκκος, ἀνέστη; ἢ ἕτερον ἦν τὸ ἐξ αὐτοῦ μετὰ τὴν τριήμερον ἀναστὰν (4) ἐκ τοῦ μνημείου; ὡς οἱ ἄγγελοι λέγουσιν· ÷ ἀνέστη, οὐκ ἔστιν ÷ ὧδε (5). Καὶ ὥς φησι τῇ Μαρίᾳ· μή μου ÷ ἅπτου· οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν ÷ Πατέρα μου (6). Καὶ ὡς δεικνύει (7) τὰς ÷ χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν τῷ Θωμᾷ, λέγων· ÷ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός (8). ÷ Ἀπίστων γάρ ἐστι (9) τὸ εἰπεῖν ὅλως· οὐκ ἀνέστη. Ἢ καὶ κακοπίστων ἔστιν εἰπεῖν· οὐκ αὐτὸ τὸ ὂν καὶ κοιμηθὲν ἀνέστη (10). Πιστῶν δέ ἐστι τὸ εἰπεῖν ὅτι αὐτὸ τὸ σῶμα ἀνέστη.

affert. Quod igitur Paulus granum nominavit, idem Salvator granum corporis per seipsum ostendit. Quid igitur dicemus? Nonne proprium ejus corpus satum, granum scilicet istud, idem surrexit? an aliud est quod ex ipso, post triduum, suscitatum est e monumento? Uti angeli testantur : *Surrexit, non est hic*. Ut et ipse Mariæ dixit : *Noli me tangere : nondum enim ascendi ad Patrem meum*. Utique demum ostendit manus et latus Thomæ, dicens : *Noli esse incredulus, sed fidelis*. Infidelium est prorsus asserere : « Hic non surrexit ; » aut secus credentium dicere : Non illud ipsum quod dormivit, resurrexit. Hoc demum fidelium est asserere idem omnino corpus surrexisse.

II.

Καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σώματος, οὗ ἤγειρε (11), τὸ ἡμῶν εἰς ἐλπίδα ἀληθείας κατέστη (12). Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ τοὺς τύπους εἴασε τῶν ἥλων μὴ ἀπαλείψας αὐτοὺς, μηδὲ τὸν τύπον (13) τῆς λόγχης, καί τοί γε εἰσελθὼν, θυρῶν κεκλεισμένων· τὸ γὰρ σαρκικὸν αὐτοῦ πνευματικὸν ἀνέστη. ἀλλ' οὐκ ἄλλο παρὰ τὸ ὄν· ἀλλ' αὐτὸ τὸ ὂν, εἰς ἑνότητα (14) συνενωθὲν, εἰς λεπτότητα πνεύματος κοσμηθέν· εἰ μὴ γὰρ (15) ἦν λεπτότης πνεύματος, ποία τις (16) ὀπὴ ἐδέχετο σῶμα ὀγκηρόν; Ἀλλ' ἵνα δείξῃ ὅτι αὐτὸ τὸ φθαρτὸν ἡμῶν ἐνδύεται ἀφθαρσίαν (17) ἐν ἀληθείᾳ (18), εἰ γὰρ θνητόν (19) ἐστιν, ἐνδύεται ἀθανασίαν· εἰσῆλθε μὲν θυρῶν κεκλεισμένων, ἵνα δείξῃ τὸ παχυμερὲς, λεπτομερές· καὶ τὸ θνητὸν, ἀθάνατον· καὶ τὸ φθαρτὸν, ἄφθαρτον.

Ex eo quod corpus ejus surrexit, in veritatis spe nostrum ipsummet quiescit. Ad hunc quippe finem nec clavorum fixuras voluit aboleri, nec lanceæ vestigium; et januis clausis ingressus est. Etenim quod in eo carnale corpus erat, spiritale surrexit : attamen nec aliud quidem quam erat; sed quod erat, in unitatem coalescens, spiritus subtilitatem acquisivit. Nisi enim abiisset in hanc spiritalem subtilitatem, quodnam foramen corpus crassum excepisset? Sed ut illud ostenderet, fore ut nempe corruptibile nostrum induat incorruptionem in veritate, ita si quid in eo mortale, induit immortalitatem; ingressus quidem est, foribus occlusis, ut quod solidum erat, appareret tenue ac subtile; quod mortale, immortale; quod corruptibile, alienum a corruptela.

III.

Ἵνα δὲ πάντας ἐλέγξῃ τοὺς ἀπιστοῦντας εἰς τὴν ἡμῶν σωτηρίαν (20), φημὶ δὲ τὴν

Verum ut quoscumque revinceret diffidentes de salute nostra, hoc est, de resur-

(1) Πολὺν καρπὸν φέρει, *edit.* — (2) Ἄρα γοῦν ὁ ἀπόστολος. — (3) Δι' αὐτοῦ ἀπέδειξε. — (4) Μετὰ τριήμερον ἀνάστασιν cod. B, C. — (5) Ὧδε. Marc. XVI, 6. — (6) Πατέρα μου. Joan. XX, 17. — (7) Καὶ ὡς δείκνυσι. *edit.* — (8) Πιστός. Joan. XX, 17. — (9) Ἀλλ' ἀπίστων ἐστὶ τό, *edit.* — (10) Οὐκ αὐτὸ τὸ κοιμηθὲν ἀνέστη. — (11) Ἠγείρετο ἡμῖν. — (12) Ἵνα εἰς ἐλπίδα ἀληθείας καταστῇ, sic. ed. ἀληθείᾳ κατέστη B, C. — (13) Μηδὲ τὸν τόπον ed. — (14) Παρὰ τὸ ὂν εἰς θεότητα sensum attende, misere perversum, uti infra, ubi μικρόν. — (15) Εἰ μὲν γὰρ ἦν. — (16) Ποία γῆς ὀπὴ ἐδέχετο σῶμα μικρόν. — (17) Ἀφθαρσίαν. I Cor. XV, 53. — (18) Ἐν ἀληθείᾳ deest in edit. — (19) Εἰ γὰν καὶ θνητόν. — (20) Εἰς τὸν ἡμῶν σωτήριαν : alia hujusmodi grammaticæ sphalmata mittimus, quæ potius typis oberrantibus tribuantur. Cætera varietate satis multa commendantur, ut ea nos edidisse non pigeat.

ἀνάστασιν, ὁ εἰς λεπτότητα μεταβάλλων τὸ σῶμα, καὶ εἰς πνεῦμα συγκεράσας τὴν ἀνάστασιν, οὐκ ἀπήλειψε τὰς οὐλὰς τῶν ἥλων, οὐδὲ τὸν τύπον τῆς λόγχης· ἀλλ' ἔδειξεν αὐτὸ τὸ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ πεπονθὸς, ὅτι οὐκ ἄλλο ἦν τὸ ἀναστάν· οὐδὲ ἀπ' αὐτοῦ ἕτερον φυέν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πεπονθὸς ἀπαθές· καὶ αὐτὸς ὁ πεσὼν κόκκος, ἀναστάς· ἀναστὰς δὲ ἄφθαρτος. Καὶ ἵνα πάλιν μὴ νομίσωσι (1) μέρος τι ἐξ αὐτοῦ ἐγηγέρθαι (αὐτὸ μὲν ὅλον οὐκ εἶδε διαφθοράν (2)· λέγει γάρ· ÷ οὐ δώ- ÷ σεις (3) τὸν ὅσιον σοῦ ἰδεῖν διαφθοράν ÷), αὐτὸ δὲ ὅλον ἀνέστη. Λέγει γάρ· ÷ Ἀνέστη, ÷ οὐκ ἔστιν ὧδε (4). Εἶδε· ἠγέρθη, καὶ οὐκ ÷ ἔστιν ὧδε. ÷ Ἀληθινὸν ἀνέστη, καὶ οὐ σφάλλονται αἱ Γραφαὶ, οὖσαι ἡμετέρα ζωή.

rectione, idem ille qui in subtilitatem converterat corpus, et suscitatum spiritu attemperaverat, noluit abolere clavorum cicatrices, neque lanceæ fixuram; sed idem esse declaravit in cruce passum, idem e tumulo suscitatum; neque aliud ex ipso coortum; sed illud ipsum quod perpessum est passioni factum haud obnoxium; idem quod cecidit granum, surrexisse; surrexisse autem, jam incorruptum. Rursus ac ne forte putarent partem sui tantum fuisse redivivam (totum siquidem in eo non vidit corruptionem, legitur enim: *Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem*), totum nihilominus surrexit: scriptum enim est: ***Surrexit**, non est hic*. Vide! ***Surrexit**, non est hic.* Vere ergo surrexit, neque falsæ sunt Scripturæ, in quibus nimirum vita nostra est.

IV.

Καὶ ἵνα μὴ εὕρωσιν οἱ ἠπατημένοι πρόφασιν, ὀστέα καὶ σάρκα ἔδειξεν τῷ Θωμᾷ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἔλεγεν· ÷ Ἴδετέ με, ὅτι ÷ ἐγώ εἰμι· πνεῦμα γὰρ σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ÷ ἔχει, ὡς ἐμὲ ὁρᾶτε ἔχοντα (5). ÷ Ἐὰν δέ τις σοφιζόμενος εἴπῃ· ἀλλὰ τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σῶμα ἐξαίρετον ἦν, διὰ τὸ ἀπὸ Μαρίας συνειλῆφθαι μόνον, χωρὶς σπέρματος ἀνδρός (6)· [Ἆρα γοῦν καὶ τὸ τοῦ Ἀδὰμ (7) ἄλλο ἦν παρὰ τὸ ἡμῶν, ὅτι ἀπὸ γῆς μόνον ἐλήφθη, χωρὶς σπέρματος ἀνδρός;] Ἀλλ' οὐδεὶς ἔχει τοῦτο εἰπεῖν, οὐδὲ ἀποδεῖξαι.

Sed ne aberrantibus occasio ulla præberetur, ossa atque carnem Thomæ ostendit, ac cæteris discipulis suis dixit: *Videte, quoniam ego sum : spiritus enim ossa et carnem non habet, sicut me videtis habere.* Erit et qui disputandi prurigine objectum ibit: at Salvatoris nostri corpus eximiæ conditionis erat, utpote conceptum ex Maria Virgine tantum, absque hominis semine. Numquid enimvero Adami corpus aliud erat ac nostrum, puta tantum de terra assumtum, sine semine hominis? At nemo illud affirmare poterit aut demonstrare.

Ταῦτα ἐκ πλείστων λόγων τοῦ θεοφόρου Ἐπιφανίου, ὀλίγα παρεθέμετα, δι' ὧν δείκνυται ὁποῖον αὐτοῦ περὶ τοῦ κυριακοῦ σώματος ὑπῆρχε τὸ φρόνημα, πρό τε τοῦ σωτηρίου τοῦ Χριστοῦ πάθους, ἔτι καὶ μετὰ τὴν τριήμερον ἐκ νεκρῶν ἔγερσιν, πρὸς αἰσχύνην καὶ ἔλεγχον τῆς βδελυρίας καὶ ἀμαθίας τῶν κατὰ φλυαρούντων αὐτοῦ ἀσεβῶν ἀπερίγραπτον τὸ σῶμα Χριστοῦ δοξάζειν. οἳ δὴ εἰς τὸ ἐκεῖνον ὄνομα τῶν φαντασιωτῶν τινα παραπλασάμενοι, καὶ θέμενοι,

Hæc pauca de pluribus viri divini Epiphanii sermonibus protulimus, quibus liquido constet ipsius de dominico corpore sententia, sive ante salutarem Christi passionem, sive post triduanam ejus ex mortuis resurrectionem, eaque ad confusionem ac confutationem insaniæ, ignorantiæque eorum qui effutiunt impie illum incircumscriptum esse corpus Christi existimasse. Illi enimvero sub ejus nomine nonnulla Phantasticorum proterve laudantes et adducen-

(1) Μὴ νωμίσωμεν μέρος τι ἐγηγέρται ἐξ αὐθοῦ *edit*. — (2) Εἶδε διαφθοράν, locus e psalmo deest in edit. — (3) Δώσεις, Ps. xv. 10. — (4) Ἀλλ' αὐτὸ ὅλον ἀνέστη. λέγει γάρ· ἀνέστη. Οὐκ ἔστιν ὧδε. Ἀληθινῶς ἀνέστη. Καὶ οὐ σφάλλονται. Exemplo vides quot errores librarii ex similibus interdum invexerint. — (5) Ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα. Luc. XXIV, 39. — (6) Διὰ τὸ μόνον συνειλῆφθαι ἀπὸ Μαρίας, καὶ χωρὶς σπέρματος ἀνδρός. — (7) Ἆρα γοῦν καὶ τὸ τοῦ Ἀδὰμ, hæc usque ad ista: σπέρματος ἀνδρός, ab uno ad ultimum desunt in editis, eamdemque propter ὁμοιοτελεύτων fallaciam excidere. Ambrosius adeo cum nostris verbo tenus concordat in loco laudato, ut ab eo Epiphanium uti plures græcos Patres, pene crederem fuisse defloratum. Cf. opp. t. II. p. 731. Epiphanius Romæ visus est, nec sane Mediolanensi ignotus abiit.

Ἐπιφάνιον, πρὸς ἐξαπάτην τῶν ἁπλουστέρων ἢ εὐηθεστέρων, προάγουσι. Πῶς γὰρ ἐκ τῶν εἰρημένων οὐ φανερὸν, ὅτι γραπτὸν καὶ περιγραπτὸν τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, εἰσηγεῖται ὁ ἀληθὴς Ἐπιφάνιος; τὸ γὰρ λέγειν· « ὅσα ἐν ἀνθρώπῳ, καὶ οἷα ἄνθρωπος, καὶ εἴ « τι ἄνθρωπος ἀνειληφέναι τὸν Μονογενῆ, καὶ τέλειον « κατὰ πάντα πεφηνότα ἄνθρωπον· τόν τε ὄγκον τοῦ « σώματος σάρκα τε καὶ ὀστέα, καὶ μετὰ τὴν ἀνάστα- « σιν, κατὰ τὸ εὐαγγελικὸν ἐπὶ Χριστοῦ ὁμολογεῖν « κήρυγμα, » τί ἂν ἕτερον οἰηθείη τις λέγειν αὐτὸν, ἢ γραπτὸν καὶ περιγραπτὸν ἐκ παντὸς αὐτὸ εἶναι ἀποφαίνεσθαι;

tes, Epiphanium hunc ad simpliciores stolidioresque decipiendos, in medium producunt. Numquid porro ex modo allatis manifestum non est quod Salvatoris corpus scriptum esse et circumscriptum plane veridicus Epiphanius tradiderit? Quum enim dixit : « quæcumque insunt in « homine, ac cujusmodi homo est, et quidquid « est homo, assumsisse Monogenam, ac perfec- « tum exstitisse hominem, solidumque fuisse « ipsius corpus, carne constitisse et ossibus, vel « post resurrectionem, juxta ipsius evangelii « testimonium, » quid aliud, quæso, dixisse censebitur, nisi absolutum eum et circumscriptum omni ex parte declaravisse?

† ΛΕʹ.

SANCTUS JULIUS PAPA.

† Τοῦ ἁγίου Ἰουλίου ἐπισκόπου Ῥώμης (1).

Ὅθεν ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ σωματικὸν καθόλου, — οὔτε τὴν ἕνωσιν ἀγνοήσει.

Sancti Julii, episcopi Romæ.

[Maii *Scriptorum veter. collectio nova*, tom. VII, p. I, p. 167 et 131].

ΛϚʹ.

SANCTUS PROCLUS.

† Τοῦ ἐν ἁγίοις Πρόκλου Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τό· Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν.

Ὁ αὐτὸς ἀληθῶς Θεὸς (2) καὶ ἀψευδῶς ἄνθρωπος· τῷ πατρὶ καθ' ὃ ὁμοούσιος, καὶ ἐμοὶ — κἂν Ἕλληνες διασπαράσσωνται.

Sancti Procli Constantinopolitani, super illud : *Parvulus natus est nobis*.

Idem ecce vere Deus, nec fallaciter homo; Patri quoad essentiam consubstantialis, — tametsi Græci invidia dilanientur.

ΛΖʹ.

SANCTUS AMBROSIUS.

† Τοῦ ἁγίου Ἀμβροσίου ἐπισκόπου Μεδιολάνων, ἐκ τοῦ πρὸς Γρατιανὸν τὸν βασιλέα (3).

Sancti Ambrosii episcopi Mediolanensis, ex *libro ad Gratianum imperatorem*.

(1) Ῥώμης. Fragmentum hic habetur supposititiæ epistolæ, quam quum in vulgus emiserit vaferrimus Apollinaris, minus caute variorum conciliorum Patres laudavere, donec fraudem fecisset manifestam Leontius Byzantinus sæc. VII°; inde ad nos usque, paucis exceptis, delitescebat opus spurium. Sed tot rerum repertor, illustriss. Card. Maius novam in lucem nuperrime emisit in Anastasii sylloge loco cit. Nostra ibidem exstant paucis, sed nonnullius pretii, variantibus : Δυναμένοις τοῖς ἡνωμένοις διαφορὰν εἰδέναι. Vix enim sensum præbent : edita διαφόροις εἰδέναι ἐναντιώμασιν ἀσυμφώνοις pro ἀσυμφώνως; — οὔτε τὰς φύσεις; sic legisse S. Cyrillum et Leontium monuit cl. editor — pro ψεύδεται forsitan ex mendo typographico editum est ψεύσεται. Idem tamen recurrit alias p. 130 ubi eadem refricantur; sed hæc hactenus. — (2) Ἀληθῶς Θεός. Hic locus passim exhibetur latine quidem apud Canis. t. I. part. I, p. 548. Galland. Bibl. PP. XII, 668; græce autem semel apud Maium in *Spicil. Rom.* t. X, part. II, p. 35; iterumque et integrius in *Script. Vet.* t. VII, p. 14. At eo loci deest titulus quem reperi in codice ejusdem sylloges anastasianæ Bodleiano, sic se diserte habentem : Πρόκλου Κωνσταντίνου πόλεως ἐν τῇ τεσσαρακοντῇ. Immo ejusdem loci quædam affert Leontius ibid. p. 134. Codex Nicephori collatus cum his editis, ubi integriora exstant, apud Anastasium nempe, ibid. p. 14, nonnullas suppeditavit varietates, quibus accedent aliæ e codice Bodleiano exscriptæ. Καθ' ὃ ὁμοούσιος ἄνευ ἁμαρτίας, Anast. codex Bodl. Codex Vatic. mendose habet ἄνω ἁμαρτίας. — Ἡ ἐμὴ πρόσληψις Anast. — Ἡ ἐξ ἐμοῦ προσληφθεῖσα. Niceph. Bodl. — διῃρημένων Niceph. et Leontius, ex loco cit. p. 134 — Ἰουδαῖοι μαίνωνται Niceph. et Anastas. Bodl. — Ἕλληνες διασπαράσσωνται uterque suo quisque codice. — (3) Βασιλέα. Alia exstant ejusdem libri fragmenta in edit. Maurina t. II, p. 729. In Maii Script. vet. VII, p. 14, 15, 18,

Φυλάξωμεν τὴν διαφορὰν τῆς θεότητός [τε] καὶ τῆς σαρκός· εἷς γὰρ ἐν ἑκατέρᾳ λαλεῖ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἐπειδήπερ ἐν αὐτῷ ἑκατέρα φύσις ἐστίν. Εἰ γὰρ καὶ ὁ αὐτὸς ἐστὶν ὁ λαλῶν, πλὴν οὐκ ἀεὶ μονοτρόπως λαλεῖ· θεώρησον ἐν αὐτῷ νῦν μὲν δόξαν Θεοῦ, νῦν δὲ πάθη ἀνθρώπου· ὡς Θεὸς, τὰ θεῖα λαλεῖ, ἐπειδήπερ Λόγος ἐστίν· ὡς ἄνθρωπος τὰ ἀνθρώπινα λαλεῖ, ἐπειδὴ ἐν τῇ κατ' ἐμὲ οὐσίᾳ ἐφθέγγετο (1).

Servemus divinitatis distinctiouem et carnis. Unus enim in utraque loquitur Filius Dei, si quidem in eo utraque est natura. Etsi enim idem est qui loquitur, non uno semper loquitur modo. Intende in eo nunc quidem gloriam Dei, nunc hominis infirmitatem. Ut Deus, divina loquitur : etenim Verbum est; ut homo, loquitur humana : etenim in hac mea natura loquebatur.

ΛΗ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ πρὸς Ἀνιανὸν ἐπίσκοπον λόγου (2).

Οὐκοῦν ἐν τῷ τελείῳ τῆς θεότητος ὢν, ἐκένωσεν ἑαυτὸν, καὶ ἔλαβε τὸ τέλειον τῆς κατὰ ἀνθρώπου φύσεως ὁλοκλήρου· ὡς οὐδὲν ἔλιπε τῷ Θεῷ, οὕτως οὐδὲ τῷ καθαρτισμῷ τῷ κατ' ἄνθρωπον, ἵνα τέλειος ἐν ἑκατέρᾳ φύσει τυγχάνῃ.

Ejusdem, de libro *ad Anianum episcopum.*

Itaque in perfecta quum esset divinitatis natura, exinanivit semet ipsum, et assumsit perfectam et integram secundum hominem naturam; et sicut nihil de Deo deesset, ita nihil, quoad hominem integritati, ut perfectus in utraque natura esset.

ΛΘ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς πίστεως περὶ τῆς θείας οἰκονομίας.

Ὁμολογοῦμεν τὸν Κύριον — κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα.

Ejusdem, ex ***Fide incarnationis Dei.***

[Exstat græce et latine in Ambrosii edit. Maurina, t. II, p. 729 ex Theodoreto et Leontio.]

ΛΜ'.

SANCTUS AMPHILOCHIUS.

† Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέλευκον ἐπιστολῆς (3).

Ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ δύο τελείων φύσεων εἷς Υἱός (4). Ὁ κατὰ τὴν θεότητα ἀπεράντως τε καὶ ἀπεριγράφως τὰ πάντα περιέχων καὶ διοικῶν (5). Καὶ ἕνα μὲν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, δύο δὲ φύσεων, φημὶ, οὐκ ἀρνούμενος τὴν ἀλήθειαν.

Sancti Amphilochii, episcopi Iconiensis, ex *epistola ad Seleucum.*

Christus est Filius Dei, duplicis naturæ unius Filius; qui et secundum divinitatem omnia ad infinitum usque et in immensum possidet et gubernat; unum porro dico Dei Filium, duplicis vero naturæ, nequaquam detrectans utriusque veritatem.

131, 134, 135. Nostra autem ipse S. Cyrillus, teste Leontio. ibid. p. 132, in suis scriptis appellavit. — (1) Ἐφθέγγετο. Eadem exstant latine in Ambr. Opp. t. II. p. 485 et Canis. lect. t. I. p. 548; græce autem in Concil. Chalced. Mansi tom. VI. p. 966. Textus vero noster græcus edito sane comptior est et in multis plane diversus. Huic latina opposuimus, maxime ex Leontio, qui eadem ac nos græce legebat. Ea est sane Concilii Chalcedonensis et Ambrosii dignitas, ut in iis recensendis nihil omittendum sit. — (2) Λόγου. Alius titulus cum una e nostris lineas occurrit apud Maium, ibid. p. 135, nempe : Ἐκ τοῦ [πρὸς] Ἀντωνίνον ἐπίσκοπον λόγου. Inter latinas Ambrosii epistolas una est *ad Antonium*, quæ nec ad nostrum certe est, nec quidquam e re nostra habet. — (3) Ἐπιστολῆ. Cf. not. supra, p. 345, de eadem epistola. — (4) Εἷς υἱός. Huc usque Maii paucula, quorum nostra lacunam explent. Ib. p. 135. — (5) Διοικῶν τε καί, Cod. B C.

MA'.

SANCTUS JUSTINUS MARTYR.

† Τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, ἐκ τοῦ ἑπτὰ καὶ δεκάτου κεφαλαίου τοῦ περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος συντάγματος (1).

Ὅταν οὖν ἀκούσῃς περὶ (2) τοῦ ἑνὸς Υἱοῦ τὰς ἐναντίας φωνὰς, καταλλήλως μέριζε ταῖς φύσεσι τὰ λεγόμενα· ἂν μέν τι μέγα καὶ θεῖον, τῇ θείᾳ φύσει προσνέμων, ἂν δέ τι μικρὸν καὶ ἀνθρώπινον, τῇ ἀνθρωπείᾳ λογιζόμενος· οὕτω γὰρ καὶ τὸ τῶν φωνῶν (3) ἀσύμφωνον διαφεύξῃ, ἑκάστης ἃ πέφυκε δεχομένης (4) φύσεως· ὡς καὶ τὸν Υἱὸν τὸν ἕνα καὶ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων πρόσφατον (5) κατὰ τὰς θείας Γραφὰς ὁμολογήσεις.

Ταῦτα εἴρηται τῷ ἁγίῳ Μάρτυρι· ἵνα ἀκούων τις περιγραπτὸν τὸν Χριστὸν μετὰ τῶν ἄλλων ταπεινῶν τῇ προσληφθείσῃ φύσει ἀπονέμῃ· ὥσπερ τὸ ἀπερίγραπτον τῇ θείᾳ οὐσίᾳ καταλλήλως ἀποδώσει.

Sancti Justini, philosophi et martyris, ex septimo decimoque capitulo tractatus *de sancta Trinitate*.

Quoties audieris de uno Filio verba, ut videntur, contraria, singula singulis naturis dicta velim impertias : si quid autem magnum sonuerit ac divinum, hoc divinæ naturæ ascribito; si quid vero parvum et humanum, hoc de humanitate intelligito. Sic enim verborum discrepantiam tolles, si unaquæque natura quæ sibi conveniunt accipiat verba, ut tamen Filium prorsus unum et ante omnia sæcula prolatum secundum Scripturas confitearis.

Hactenus sanctus Martyr : ut si quis audierit circumscriptum esse Christum, aliaque id genus humilia, hæc assumtæ tribuat naturæ ; perinde ac quidquid incircumscriptum vice reciproca ad naturam divinam referendum.

MB'.

SANCTUS CYRIACUS.

† Τοῦ ἁγίου Κυριακοῦ ἐπισκόπου Πάφου, τοῦ ὁμολογητοῦ, ἐκ τοῦ εἰς τὰ θεοφάνια Λόγου· εἷς δὲ οὗτος τῶν ἐν Νικαίᾳ.

Θεὸς ἐν μορφῇ θεοῦ φησὶν ὑπάρχων (6) — παρὰ μητρός.

Sancti Cyriaci, episcopi Paphi, confessoris, ex *oratione in Theophaniam;* idem ille fuit ex Nicænis Patribus.

[Galland. *Bibl. PP.* XII, 669; Maii *Spicil. Rom.* X, 37.]

MΓ'.

SANCTUS GELASIUS.

† Τοῦ ἁγίου Γελασίου ἐπισκόπου Καισαρείας, τῆς κατὰ Παλαιστίνην, καὶ ὁμολογητοῦ. εἷς δὲ καὶ οὗτος τῆς συνόδου τῶν ΡΝ'· ἐκ τῆς ἑρμηνείας τοῦ ἁγίου Συμβόλου (7).

Sancti Gelasii episcopi Cæsareæ in Palæstina et confessoris; ipse autem et erat de concilio CL Patrum, ex *interpretatione sancti Symboli*.

(1) Συντάγματος. Eumdem tractatum defloravere Leontius Hierosolymitanus (Can. 1, p. III. p. 549; Maii *Script. vet.* VII. 150.) Anastasius Sinaïta (Maii ib. VII. p. 21, 22, 24, 25, 27, 29, 60). Nostra quæ maxime ob subsequens scholion afferimus, exstant quidem partim ibid. p. 150, et partim p. 21. Quæ nonnulla varietate adornare et augere non vetamur. — (2) Περὶ deest in utroque loco editor. — (3) Τῷ τῶν φωνῶν. Sic. cod. noster mendose. — (4) Δεχόμενος codd. minus bene.— (5) Αἰώνων καὶ προσφατὸν, edit. — (6) Ὑπάρχων. Hæc et sequentia adduxerat Leontius in suis testimoniis quæ Nicephorus sua libenter fecit.—(7) Σύμβολον. Nihil post Maium habui, ne varietatem quidem, notandum. Cl. editor, eadem attendens t. VII. Script. veter. p. 25, partim data, scite monet ad hujus loci titulum malle se scribere μαθήματος pro μαθηματικοῦ. Etenim μάθημα dictum fuisse ab antiquis pro σύμβολον scimus. Rursus erit qui loci ibidem sequentis titulum: ἐκ τοῦ βιβλίου τῆς κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν πρακτικῆς στοιχειώσεως, libenter corrigeret ex codice Bodleiano prælaudato, ubi raptim

Ἀλλ' οὐκ ἴσχυεν — ἀνθρωπότης δι' ἡμᾶς. | [Galland. ib. 671; Maii ib. 38.]

ΜΔ'.

SANCTUS FLAVIANUS.

† Τοῦ μεγάλου Φλαβιανοῦ, ἐπισκόπου Ἀντιοχείας, ἐκ τοῦ εἰς τὴν ἀνάληψιν λόγου.

Τίς ὡς ἀληθῶς λαλήσει τὰς δυναστείας τοῦ Κυρίου; ἀκουστὰς ποιήσει πάσας τὰς αἰνέσεις αὐτοῦ (1); τίς ἂν λόγῳ παραστήσειε τῆς εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας τὸ μέγεθος; ἀνθρωπίνῃ φύσει θεότης συνάπτεται, μενούσης ἐφ' ἑαυτῆς ἑκατέρας φύσεως (2).

Magni Flaviani, episcopi Antiochiæ, ex oratione *super resurrectionem*.

Quis umquam vere loquetur potentias Domini? auditas faciet omnes laudes illius? Quis enarrabit sermone ejus in nos munificentiæ magnitudinem? Humanæ naturæ divinitas consociatur, utraque natura penes seipsam permanente.

ΜΕ'.

SANCTUS LEO PAPA.

† Λέοντος, ἐπισκόπου Ῥώμης, ἐκ τοῦ πρὸς Φλαβιανὸν τόμου.

Ὅπως ἐν αὐτῷ μεμενηκέναι (3) — λογήσωμεν καὶ τὴν σάρκα.

S. Leontis episcopi, Romæ, ex tomo ad Flavianum.

[Mansi Collect. amplissima concil. t. V, col. S. Leonis opp. t. I, p. 828, B, C.]

ΜϚ'.

THEODOTUS ANTIOCHENUS.

† Θεοδότου, ἐπισκόπου Ἀντιοχείας, ἐκ τοῦ πρὸς Ἡρακλείδην κατὰ Συνουσιαστῶν (4).

Εἰ δ' ἐφ' ὧν ἡ οὐσία μία καὶ ἡ αὐτή, — φύσεων ἰδιώματα σώζεσθαι.

Theodoti, episcopi Antiochiæ, ex libro ad Heraclidem *contra Synusiastas*.

[Exstat græce apud Maium Collect. laud. t. VII, p. 10.]

ΜΖ'.

SANCTUS EPHRÆMIUS.

Τοῦ ὁσίου Ἐφραὶμ, τοῦ Σύρου (5), ἐκ τοῦ εἰς τὸν μαργαρίτην λόγου. Τελείαν ἔχει τὴν διπλῆν φύσιν ὁ Χριστὸς, — ἄνθρωπος ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς.

Sancti Ephrem Syri ex oratione *de Margarita*.

[Exstat ibidem, græce, p. 18, græce et latine inter opera ed. Assemanni.

legimus : ἐκ τοῦ βιβλίου Β', τῆς κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν πρᾶξιν στοιχειώσεως fol. 92. Occasione data, alias lectiones hujusce loci, re quidem insignis, ex eodem codice, ad rarissimum auctorem Gelasium illustrandum, proferre non piget. Legit igitur codex Bodleianus: διαφέρει ὁ ἄνθρωπος — ἡ περὶ τῶν θείων (edit. τὸ θεῖον?) διάληψις — λόγον ἄδηλον, ὡς — περὶ ταῦτα σχολὴ — Tum in editis desunt plura post φαίνεται, eaque præcipuum Anastasii finem respicientia : Εἰ γὰρ αἱ μὲν τῆς ψυχῆς ἐνέργειαι τῶν τοῦ σώματος ἀεὶ προτιμότεραι τούτων δὲ μιᾶς τῆς οὐσίας φαίνεται ἡ θεολογία οὐκ ἐκ δευτερείων τὰ πρωτεῖα — δικαίως ἀποίσεται. Hæc obiter Oxoniæ notabam. — (1) Αὐτοῦ Ps. cv. 2. Quæ subinde damus, latine edidit Canisius; græca haud ita præoccupavit Cl. editor *Vet. script.* t. VII, p. 135, quin demum e duplo majora nobis reservata sint. — (3) Μεμενηκέναι. Contulimus cum optima Ballerinana editione, nullasque vel tenuissimas in tanto opere varietates duximus negligendas. Eccillas : ὅπως ἐν αὐτῷ, uti cod. Basil. ἡ ἰδιότης τῆς θείας — ἀδιαιρέτως. — (4) Συνουσιαστῶν. Contuli cum editis. Paucissima nova erunt, sed optima : ἐφ' ἑνὶ προσώπῳ — ἀκεραία τά τε τῆς ὑπάρξεως — ἰδιώματα σώζεσθαι. — (5) Τοῦ Σύρου. « Sine dubio hic est Ephræmius Antiochenus, de quo Muratorius in annotationibus ad epist. spuriam Julii

MH'.

SANCTUS ISIDORUS PELUSIOTA.

† Τοῦ ἁγίου Ἰσιδώρου, τοῦ Πηλουσιώτου, ἐκ τῆς πρὸς Τιμόθεον ἀναγνώστην ἐπιστολῆς.

Πάσῃ φυλακῇ (1) τήρει σὴν καρδίαν, μήπου μίαν φύσιν Χριστοῦ μετὰ τὴν σάρκωσιν δέξῃ. Θατέρας γὰρ ἐστὶν ἀναίρεσις· ἡ περὶ τὴν μίαν συγκάθεσις· ἢ τῆς θείας τραπείσης, ἢ τῆς ἡμῶν μειωθείσης, αὕτη τοῦ Μάνεντος ἡ χάρυβδις, δι' ἧς πάντας εἰς γέενναν κατάγειν ἐσπούδασεν.

Sancti Isidori, ex epistola ad Timotheum lectorem.

Cum omni vigilantia custodi cor tuum, ne unquam unam tantum in Christo naturam secundum carnem accipias; alterutrius enim naturæ negatio, aut tantum unius affirmatio; sive divina dicatur mutata, sive nostra imminuta, utrinque est Manetis charybdis, qua multos in gehennam studuit intrudere.

MΘ'.

SANCTUS CYRILLUS.

† Τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐκ τοῦ διαλογικοῦ συντάγματος, ὅτι εἷς ὁ Χριστός.

Ἆρα οὖν συγκέχυνται, καὶ μία γεγόνασιν ἄμφω αἱ φύσεις, εἶτα τίς οὕτως ἐμβρόντητος καὶ ἀμαθὴς ἂν εἴη (2), ὡς ἢ τὴν θείαν οἴεσθαι τοῦ λόγου τετράφθαι φύσιν, εἰς ὅπερ οὐκ ἦν, ἢ μεταχωρῆσαι τὴν σάρκα κατά γε τὸν τῆς ἀλλοιώσεως τρόπον, εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ λόγου; ἀμήχανον γάρ.

Sancti Cyrilli, ex Dialogo seu tractatu *quod unus est Christus.*

Quæro igitur an confundantur et in unam transeant ambæ naturæ? Deinde quis ille est usque adeo stupidus aut rudis, ut opinetur vel divinam Verbi naturam immutari in illud quod non erat, aut transiisse carnem secundum aliam qualemcumque conversionem, in ipsius Verbi naturam? Prorsus id fieri nequit.

N'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ πρώτου τόμου τῶν περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος.

Ὁ μὲν γὰρ ἱερός τε (3) — δίχα μόνης τῆς ἁμαρτίας.

Ejusdem, ex primo libro *de Sancta Trinitate.*

[Exstant græce et latine inter opera edit. Aubert. tom. v, part. I, p. 396, 397 A.].

NA'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς πρὸς τὸν μακάριον Σούκενσον, ἐπίσκοπον Διοκαισαρείας, τῆς κατὰ τὴν Ἰσαυρίαν ἐπαρχίας ἐπιστολῆς.

Φαμὲν δὲ κἀκεῖνο (4) — οἰκονομικῶς.

Ejusdem, ex *Epistola ad Beatum Succensum*, episcopum Diocæsariensem in eparchia Isauriæ.

[Exstant ibidem græce et lat., t. I. p. II, sect. 1. p. 137, B, C.]

pp. » Huc usque illust. edit. ad eadem quæ hic Noster excerpsit. — (1) Φυλακῇ. Eumdem iterum sequimur ducem qui prima ejusdem loci verba ut nova protulit, ibid. p. 134; aliumque ejusdem epistolæ locum in lucem edere se æstimavit, p. 135. Sed rursus latina dedit Canisius, quæ, sensu minus proba et a nostris paulo aliena, neglexímus. — (2) Ἂν εἴη. Huc usque idem editor. *Scriptor. veter.* interrupta sententia (VII, p. II, p. 135). — (3) Ἱερός τε. Hæc latine dedit Canisius, apud Galland. *Bibl.* PP. XII. p. 673, C. — (4) Φαμέν. Lect. var. ὀρθῶς τὸ μυστήριον ἑαυτοῦ φύσεων — Μαρίας deest — τὸ ἀνθρώπινον — ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως.

NB'.

† Τοῦ αὐτοῦ, κατὰ τί εἴρηται ἄνθρωπος ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος.

Ἄνθρωπος ὠνόμασται, καί τοι κατὰ φύσιν, ὑπάρχων Θεὸς, ὁ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Θεὸς Λόγος (1) ὡς μετεσχηκὼς αἵματος καὶ σαρκὸς παραπλησίως ἡμῖν. Ὤφθη γὰρ οὕτω τοῖς ἐπὶ γῆς, καὶ οὐ μεθεὶς ὅπερ ἦν, ἀλλ' ἐν προσλήψει γεγονὼς τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπότητος, τελείως ἐχούσης κατὰ τὸν ἴδιον λόγον· πλὴν μεμένηκε (2) καὶ ἐν ἀνθρωπότητι Θεὸς καὶ τῶν ὅλων Κύριος, καὶ φύσει τε καὶ ἀληθῶς γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός (3).

Ejusdem, *cur dictus est homo Dei verbum.*

Humano nomine nuncupatus est, eoque secundum naturam, quum Deus esset, ipsum Dei patris Verbum Deus, quippe fuit particeps sanguinis et carnis sicuti et nos : sic enim apparuit terram habitantibus, haud amittens quod erat, sed assumens humanitatem nostram, quæ et integre permansit, juxta propriam sui rationem : nihilominus vel in humanitate remansit Deus et universorum Dominus, ipse ex natura et in veritate genitus ex Deo et Patre.

NΓ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, πῶς δεῖ νοεῖν· ὅτι ὁ Λόγος (4) σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν· καὶ τίνα τρόπον ἀποστέλλεται Θεὸς ὢν ὁ Λόγος, καὶ πῶς ἴδιον αὐτοῦ τὸ σῶμα λέγεται.

Ὅταν τοίνυν ἀκούωμεν σάρκα γενέσθαι τὸν Λόγον, ἄνθρωπον νοῶμεν τὸν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος. Γέγονε δὲ Θεὸς ὢν ὁ Λόγος, τέλειος ἄνθρωπος, σῶμα λαβὼν ἔμψυχόν τε καὶ ἔννουν, ἑνώσας τε τοῦτο κατὰ ἀλήθειαν ἑαυτῷ, καθ' ὃν οἶδε τρόπον. Νῷ γὰρ τῷ καθ' ἡμᾶς ἀνέφικτα παντελῶς, τὰ τοιάδε τῶν θεωρημάτων κεχρηματικεν Υἱὸς ἀνθρώπου (5).

Ejusdem, *quomodo intelligendum est istud : Verbum caro factum est, et habitavit in nobis ; et quonam pacto mittitur, quum Deus est Verbum, et quomodo proprium ipsius dicitur corpus.*

Interea quum audimus Verbum carnem factum esse, hominem intelligamus ex anima constantem et corpore. Factum est autem Verbum, quum Deus esset, homo perfectus, corpus sumens, idque per se inanimum et intelligentiæ expers, idemque illud sibi in veritate univit, juxta modum quo ipsi uti visum est. Hæc enim ingenio nostro sunt impervia ; ea vero quasi videnda revelavit Filius hominis.

NΔ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ πρώτου λόγου τοῦ πρὸς Ἑρμείαν διαλόγου.

Οὐδ' ὁποτέραν τῶν ἐπὶ Χριστοῦ φύσεων (6) — γέγονεν ἴδιον αὐτοῦ μετὰ σαρκός.

Ejusdem, ex primo *ad Hermeiam dialogo.*

[Exstant græce et latine in operib. t. V, part. I, p. 405 B.]

NE'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῆς πρὸς Ἑβραίους.

Ejusdem, ex *interpretatione epistolæ ad Hebræos.*

(1) Θεὸς deest in B, C. — (2) Μεμένηκε μὲν καὶ ἐν B, C. — (3) Ἐκ Θεοῦ καὶ Πατρός, ib. — (4) Νοεῖν τότ' ὁ λόγος, ib. — (5) Κεχρηματικεν υἱὸς ἀνθρώπου. Hæc unus habet a tribus codicibus nostris A, quem potissimum sequimur. Nec tædio, nec labori pepercimus ut duplicem præmissum locum in sex Cyrilli tomis inveniremus ; at omnia quum non videat citatus oculus, ignoscas mihi velim, quicumque in alterutro loco recoctam cramben deprehenderis. — (6) Πύσεων. Lect. Var. ἀδιαστάτως — θεός ἐστιν — εἶπες ὅλοις φρονοῦν ὀρθῶς hæc nostris codicibus desunt.

Καὶ οὐδήπου φαμὲν (1) — ἐκ Παρθένου ναῷ.

[Eadem exstant apud Maium *Script. vet.* t. VII, p. 8, col. 2. t. VIII. part. II, p. 147].

NϚ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ προσφωνητικοῦ πρὸς Ἀλεξανδρέας.

Καὶ λέλυται ὁ ναὸς (2) — ἀσύγχυτον τὴν ἰδιότητα.

Ejusdem, ex *sermone prosphonetico ad Alexandrinos*.

[Exstant apud eumdem, ibid. t. VII, p. 8, col. 2; et iterum ibid. p. 133, col. 1; Galland. *Bibl. PP.* XII, 676.]

NZ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ κατὰ Συνουσιαστῶν λόγου.

Ναὶ μὴν καὶ ἐξ οὐρανίου (3) — καὶ δογματικῆς εὐτεχνίας ἐπιστήμονα.

Ejusdem, ex libro *adversus Synusiastas hæreticos*.

[Exstant in ead. Maii collect. græce, ibid. cf. p. 27 et 15].

NH'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ πρὸς Σούκενσον ἐπίσκοπον ἐπιστολῆς δευτέρας.

Εἰ γὰρ εἷς λέγοιτο (4) — πλὴν, ὡς ἔφη, σεσαρκωμένος.

Ejusdem, ex *epistola ad Succensum episcopum secunda*.

[Exstant græce et latine edit. Aubertina, tom. V, p I, sect. I, col. 143, A, B. græce apud Maium ead. collect. t. VII, p. 133, col. 2.]

NΘ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ πρὸς Θεοδόσιον τὸν βασιλέα προσφωνητικοῦ.

Ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦντες — καὶ οὐ φύσεως παρατροπήν.

Ejusdem, ex *prosphonetico ad Theodosium imperatorem*.

[Exstat *prosphoneticus* integer græce et latine inter Cyrilli opera ed. Aubert. tom. V, part. II, sect. II, p. 1, p. 16, C.]

Ξ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν Θεοδόσιον τὸν βασιλέα λόγου.

Ὁ συναΐδιος τῷ Θεῷ — παραδόξως συνδούμενος.

Ejusdem, ex eodem libro ad Theodosium imperatorem.

[Inscribitur liber *de Fide* ibid. cf. p. 29 et seqq.]

ΞΑ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς Ἰωάννην, ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας.

Θεὸν τέλειον καὶ ἄνθρωπον τέλειον (5) — κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα.

Ejusdem, *ad Joannem, episcopum Antiochenum*.

[Exstat epist. integra græce et lat. ib. sect. 1, p. 106. A.]

(1) Lect. var. Οὐδήπου φάμεν, — ἀλλ' οὐδὲ αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην εἰς τὴν αὐτοῦ. — (2) Ναός. Nihil variat quod notetur : corrigendum tamen sphalma quod bis erudito excidit editori, atque legendum κεκραμένος pro κεκραμένος. — (3) Οὐρανίου. Ubi editi ὑποπτεύσοι, codices nostri tres legunt ὑποτοπήσοι. — (4) Λέγοιτο. In editis secundo loco deest vox duplex post μένοντος, nempe καὶ νοουμένου. — (5) Τέλειον. Eadem prope habet sub finem

ΞΒʹ.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Ὑπομνήματος (1).

Εἰ γὰρ ἐφ' ἑνὶ δὴ τούτων σκανδαλιζόμεθα· λελύσθω μετὰ τούτου καὶ τὰ ἕτερα. Καὶ τί τὸ ἐντεῦθεν; οἰχήσεται λοιπὸν τῆς μετὰ σαρκὸς οἰκονομίας ὁ Λόγος· καὶ ἀνατετράφθω τὸ μυστήριον. Δι' οὗ καὶ σεσώσμεθα· γεγόναμεν γὰρ κατ' αὐτὸν ἡμεῖς, ἐπειδὴ γέγονε καθ' ἡμᾶς αὐτός.

Ejusdem, e *Commentario super Matthæum.*

« Si enim unum ex istis scandalizamus. » Explicentur una cum isto et cætera loca. Quid istud vero? Habitavit Verbum in nobis reliquum vitæ suæ secundum carnem, et immutatum est mysterium. Per eum enim salvi, et similes illi facti sumus, postquam ille nobis factus similis est.

PARS TERTIA.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΝ.

DE CHRISTO POST RESURRECTIONEM.

ΞΓʹ.

SANCTUS GREGORIUS NAZIANZENUS.

† Τοῦ ἁγίου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ τοῦ θεολόγου, ἐκ τοῦ περὶ Υἱοῦ λόγου δευτέρου.

Εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ (2) — καὶ χωρὶς τῆς ἁμαρτίας ἡμέτερα.

Sancti Gregorii Theologi, ex oratione secunda *de Filio.*

[Exstant in opp. edit. Maurina, tom. I, p. 550 B, C.]

ΞΔʹ.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ εἰς τὸ Βάπτισμα. Πίστευε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ μετ' ὀλίγα· τοῦτον ὑπὲρ τῶν ἀνομιῶν ἡμῶν (3) — ἔξω παχύτητος.

Ejusdem, ex oratione *in Baptisma.*

Crede in filium.

[Exstant ibid. p. 727. D.]

Et post pauca : hunc propter iniquitates nostras. [Ib. 728, A. B.]

ΞΕʹ.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς πρὸς Κληδόνιον πρώτης ἐπιστολῆς. Εἴ τις ἀποτεθεῖσθαι — τῆς θεότητος.

Ejusdem, ex epistola prima *ad Cledonium.*

[Exstat ibid. tom. II, nuper edit. p. 86. C. 87. A.]

Cyrillus quam quæ supra Cyriacus Paphus in codice sibi vindicat.—(1) Ὑπόμνημα. Hæc desunt in multis ejusdem commentarii fragmentis, quæ post Canisium ill. card. Maius primus e tenebris eruit, ediditque *Script. veter.* tom. VII, part 1, p. 24, 26. VIII, part. II, p. 142. — (2) Θεοῦ Lect. var. ὡς ὑπὲρ τῆς ἐμῆς σωτηρίας — ἕως οὗ ἐμὲ ποιήσῃ. Nullibi videtur eruditus editor Sanmaurinus ad Nicephori testimonia provocasse. — (3) Ἡμῶν. Ea plerumque est codicum Nazianzeni accurata et ὁμόφωνος integritas, ut ab editis nostra vel ab ungue non recedant.

ΞϚ'.

SANCTUS CYRILLUS.

† Τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐκ τῆς πρὸς Σούκενσον ἐπίσκοπον πρώτης ἐπιστολῆς.

Ἐπειδὴ δὲ εὗρον ἐν τῷ ὑπομνηστικῷ (1) — καὶ πρός γε τοῦτο εἰπεῖν.

Καὶ μεθ' ἕτερα.

Ὑπέμεινε δὲ καὶ σταυρὸν — οὔτε ἡμεῖς οὕτω διακείμεθα.

Sancti Cyrilli, ex *epistola prima ad Successum episcopum*.

Quoniam vero in ipso commonitorio.

[Opp. edit. ead. t. v. p. II. sect. I, p. 138, B.]

Et post alia : Sustinuit crucem.

[Ibid. p. 139. C, D, E. 140 A, B.]

ΞΖ'.

SANCTUS GREGORIUS NYSSENUS.

† Τοῦ ἁγίου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΗΣ, ἐκ τοῦ κατὰ Εὐνόμιον δώδεκα (2) λόγου.

Ἀλλ' ἴδωμεν καὶ τὸ ἐκ τοῦ ἀκολούθου —ἐν σώματι γεγραμμένον ἐστίν.

Καὶ μετ' ὀλίγα.

Ὁ εἰπών· πορεύομαι — ἕτερον δὲ ἀντιμεταλαμβάνοντος.

Σκεπτέον ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, πάσας τὰς σωματικὰς ἐνεργείας εἶχεν ὁ Χριστὸς κατὰ τοῦτον τὸν διδάσκαλον, διὰ τοῦ· ἀναβαίνω, καὶ τοῦ· πορεύομαι(3).

Sancti Gregori Nysseni, ex secundo adversus Eunomium libro.

[Exstat locus primus inter opp. edit. Fronton. t. II. p. 708, B, D. Paris].

[Item secundus locus, ibid. p. 709, A, B.

Notandum est quod post resurrectionem omnes corporeas facultates asservavit Christus, secundem eumdem hunc magistrum, juxta illud : *ascendo*, et istud : *eo* [*ad patrem*].

ΞΗ'.

SANCTUS ANASTASIUS ANTIOCHENUS.

† Ἀναστασίου ἐπισκόπου Ἀντιοχείας, ἐκ τῶν πρὸς Σέργιον.

Κέκρυπται δὲ ταῖς ἀληθείαις (4) — ἡ θεόπνευστος γραφή.

Anastasii, episcopi Antiocheni, ex libris adversus Sergium.

[Græce exstant apud Maium Veter. *Scriptor. vet. coll. nova*, VII, p. 27, col. 2, et 28 col. 1.]

ΞΘ'.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῶν αὐτῶν λόγων.

Ἀλλ' ἡ ἕνωσις μίαν ὑπέδειξεν ἡμῖν τὴν προσκύνησιν, τοῦ τε θεοποιήσαντος καὶ τοῦ

Ejusdem, ex iisdem libris.

At hujuscemodi unio unam nobis præ se fert adorationem sive erga eum qui deificat,

(1) Ὑπομνηστικῷ. In margine editor conjecerat quæ probat codex noster : εἰς θεότητος φύσιν pro εἰς θεότητα, φησί — post hæc : πρός γε τοῦτο εἰπεῖν, omittuntur cætera, usque ad ὑπέμεινε p. 139, c. variant deinde : Κἂν εἴ τις αὐτὸ λέγῃ — ἐπεὶ κατηγοροῦμεν — λόγον εἰπεῖν ὅτι ἀκολούθου. — (2) Δώδεκα. Sic B. C. δευτέρου A. *Oratio* XI in editione Frontonis Ducæi, quacum plura e nostris differunt notanda : τῆς βλασφημίας — εἰς ταπεινὰς — πῶς δὲ μαθεῖν — Θεοῦ ταῦτα καὶ ὅσα — σώματι γεγραμμένων ἐστίν — ἐμπεριειληφὼς (edit. συμπεριληφὼς ?) ἐν ᾧ κατάφησιν — ἔξω αὐτοῦ — μεταχώρησις γένηται · οὐδὲ γάρ ἐστιν ἑτέρου — τὸ μὲν ἐν ᾧ ἦν ἀπολείποντος, ἕτερον δὲ ἀντιμεταλαμβάνοντος. Quum hic Nicephorus periodum claudat, cunctaque neutro genere deducat, non videtur in codice suo τὸν τόπον editorum habuisse. — (3) Πορεύομαι. Respicit Nysseni expositionem super Joann. xx, 17, e cujus regione scholion istud in margine A jacet. — (4) Ἀληθείαις. Lect. var. καταποθείσης καὶ μεταποιωθείσης (ed. καθαπωθείσης καὶ μεταποιηθείσης?) — ὥσπερ τὰ ὁμιλοῦντα τῷ πυρί — οὐκ ἔστι μὲν οὖν, ὡς ἔφην, εὑρεῖν — μετρίαν μὲν — ἂν εἴ τις εἰκάσει — πάντα τὸν ἐντὸς τοῦ οὐρανοῦ — σινάπεως — κρατοῦν πεποιῶσθαι — δοκεῖν ἕτερον διὰ τὸ πῦρ, (edit. εἶναι τὸ πῦρ, ex sigliorum similitudine, opinor), — ἀνεκράθη · τὴν οὐσιώδη γε σώζει διαφορὰν

θεοποιηθέντος· μία γάρ ἐστιν ἀχώριστος ἡ ὑπόστασις· οὐ τῶν φύσεων ἀλλοιωθεισῶν, οὐδὲ τῶν ἰδιοτήτων κατὰ πρῶτον λόγον ἀμειφθεισῶν· ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς ἀνακράσεως, ἵν' οὕτως εἴπω, τρόπον, καθ' ὃν ἂν εἴποι τις αὐτὸν Θεὸν καὶ ἄνθρωπον, καὶ ὅλον Θεὸν καὶ ὅλον ἄνθρωπον.

sive erga eum qui deificatus est; una siquidem est indivisa persona; neque naturis immutatis, neque utriusque proprietatibus, juxta primum nostrum sermonem, inter se conversis, sed juxta rationem ἀνακράσεως, ut ita loquar, est qui diceret eum esse Deum et hominem, Deum vero universum integrumque hominem.

O'.

SANCTUS JUSTINUS MARTYR.

† Τοῦ ἁγίου Ἰουστίνου, φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, ἐκ τοῦ Τριάδος κεφ. ΙΖ'.

Πάλιν ἐρωτῶμεν πῶς μετὰ τὴν ἕνωσιν (1) — τῇ οὐσίᾳ παρέσχεν.

Sancti Justini, philosophi et martyris, ex capitulo *de Trinitate* XVII.

[Exstant apud Maium ubi supra tom. VII, p. 27, col. 1 et 2.]

OA'.

THEODOTUS ANCYRANUS.

† Θεοδότου Ἀγκύρας, περὶ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ. Διαβέβληται δὲ οὗτος· διὰ δὲ τοὺς ἐναντίους, κείσθω (2).

Οἷον ὅταν σιδήρῳ τὸ πῦρ ἢ χαλκῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ ξύλῳ βαρεῖ συναφθῇ, ἡνίκα καὶ ταῦτα εἰς τὴν πυρὸς ἰδέαν μεθίσταται, καίει (3). Ἐνταῦθα γὰρ τῆς ἑκατέρου ἰδέας εἰς τὸ ἕτερον μετάδοσις γίνεται, οὐδ' ἑτέρου τῶν συνελθόντων ὑπομείναντος σύγχυσιν. Καὶ γὰρ ὁ σίδηρος, μένων σίδηρος, καίει πῦρ γεγονώς· καὶ τὸ πῦρ, μένον πῦρ, βάρος ἔχει, σιδήρῳ ἤ τινι τοιούτῳ γενόμενον συμμιγές. Καὶ ἔστι τὸ αὐτὸ σίδηρός τε καὶ πῦρ (4), ἑκατέρου τὴν ἐνέργειαν ἀσυγχύτως δεξάμενον· καὶ γὰρ καίει (5) καὶ βαρεῖ τὸ αὐτὸ ὑποκείμενον, σιδήρου καὶ πυρὸς εἰς ταὐτὸν συνημμένων.

Theodoti Ancyrani, de eodem argumento. Repudiatur iste; sed propter adversarios afferatur.

[Quale Verbum caro factum est], talis est ignis quum ferro, vel æri aut argento lignove solido commiscetur: exinde enim singula res in conditionem ignis transit, et urit. Tunc enim cujusque formæ sic in alteram communicatio fit, ut nulla sit utriusque convenientis exstantisque confusio. Ferrum equidem, permanens ferrum, urit, ignis utique factus. Ignis vero, permanens ignis, gravitatem acquirit, ubi ferro, aut cuilibet materiæ gravi immiscetur. Exinde coalescit quid ferro simul et igni omnino simile, cui accedit, sine ulla confusione, virtus singulis rebus propria, et totum inde evadit urens ac grave, ferro scilicet et igne in unum convenientibus.

Αἱ λοιπαὶ ὑποτεταγμέναι χρήσεις εἰσὶν αἱ τῷ εὐαγγελικῷ λόγῳ συνᾴδουσιν· ὡς ἐψηλαφήθη ἡ θεία

Quæ sequuntur cætera allata testimonia, cum evangelico concordant sermone, in eo

(edit. longius abeunt ἀνεκρατήθη τὴν οὐσίαν, δεῖ γε σώζειν τὴν διαφοράν). — (1) Ἕνωσις. Eadem Anastasius simili sectione distincta exhibebat, absque ulla varietate notanda. — Sub finem nonnulli typi forte temere inciderunt. Legimus aliter: Ἡμῖν ἐρωτητέον· πῶς μετεβλήθη τὸ σῶμα; ἆρα μεταβληθὲν εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ λόγου, τοῦ προςθήκην τῇ οὐσίᾳ παρέσχεν; — (2) Κείσθω. Hinc plane resolvitur quod scite moverat cl. v. Maius dubium, de quo supra pag. 348. Sed quum peculiarem adhibendam esse diligentiam in theodotianis exquirendis monuimus, hunc locum vel post cl. Maium (ib. p. 28) dare satius est, nova, ni fallor, eaque non temnenda lectionum varietate illustrandum. — (3) Ἰδέαν μεθίστανται, ἐνταῦθα ed.; plurium mendorum pullulavit soboles ex hac omissione; primo paulo post incommoda distinctio καὶ γὰρ ὁ σίδηρος, καὶ εἰ πῦρ γεγονὼς quivis sensus evanescit. — (4) Τὸ αὐτὸ σίδηρόν (græcis inusitatum) τε καὶ πῦρ ibid. — (5) καὶ γὰρ καὶ εἰ βαρεῖ repetito eodem sphalmate.

πλευρὰ, καὶ τῶν ἥλων αἱ διατρήσεις παρὰ τοῦ ἁγίου Θωμᾶ τοῦ ἀποστόλου.

quod palpatum digito fuit divinum latus simul et clavorum fixuræ a sancto Thoma apostolo.

OB′.

SANCTUS ATHANASIUS.

† Τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἐκ τοῦ εἰς τὴν νέαν κυριακὴν λόγου.

Οἶδά σου τὴν ἐπιθυμίαν καὶ σιωπῶντος — καὶ πιστεύσαντες.

Sancti Athanasii, ex oratione *in novam Dominicam.*

[Exstant in opp. ed. maurina t. II, p. 396, D.]

OΓ′.

SANCTUS JOANNES CHRYSOSTOMUS.

† Τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, κατὰ Ἀρειανῶν καὶ εἰς Θωμᾶ τὸν ἀπόστολον, κεφάλαιον ιϛ′.

Δεῦρο λάβε τὸ θαῦμα (1) — καὶ δύο λοιπὸν ἐνεργειῶν ᾐσθόμην.

Sancti Joannis Chrysostomi, *adversus Arianos* et in Thomam apostolum, cap. XVI.

[Exstant inter Opp. Chrysostomi *spuria*, ad calcem tom. VIII, p. 627, C, edit. maurina recens].

OΔ′.

SANCTUS CYRILLUS.

† Τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐκ τῶν πρὸς Ἑρμείαν διαλόγων.

Ἁπτὸς γέγονεν ὁ ἀναφής· τοιγάρτοι καὶ Θωμᾶς χειρὶ καὶ δακτύλοις τῶν ἥλων ἐπαφώμενος, ἔλεγεν· ÷ Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου (2). ÷

Sancti Cyrilli ex *dialogorum libro ad Hermeiam.*

Tactilis fit qui intrectabilis est. Inde enim est quod Thomas quum manu digitisque clavorum emulsisset locum, ait : *Dominus meus et Deus meus.*

OE′.

† Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῶν αὐτῶν, τοῦ ὀγδόου λόγου.

Ἀνέκραγεν — τρήσεις τῶν ἥλων.

Ejusdem, ex iisdem, in libro VIII.

[Exstant. Ibid. tom. V, II part. p. 712, B.]

OϚ′.

SANCTUS GREGORIUS NYSSENUS.

† Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου κατασκευὴν, κεφάλ. κϛ′.

Ζητεῖς καὶ τοὺς — ὑποδείκνυσιν.

Sancti Gregorii Nysseni, ex libro *de Hominis opificio*, cap. XXVI.

[Oper. t. I, p. 114, B, edit. Paris. 1638.]

(1) Θαῦμα. Lect. var. καὶ φθάνεις, φιλονεικεῖς — ἀμφιβάλλεις, τὸ ἀπαθὲς οὐκ ἔχεις — ἀπαθὲς οὐ γνωρίζεις — ἀκούσας ἐκάθηρα. Vix sensum dabit editum ἐκάθηρα; forsan legendum : ἐκαθάρισε — τὸ πεπεισμένον — ἐνεργειῶν, edit. ἐνεργιῶν consueto codicum errore. — (2) Θεός μου. Joann. XX. 18.

ΟΖ'.

SANCTUS PROCLUS.

† Πρόκλου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ.

Εἰ μὴ Παρθένος, — Θεός μου.

Sancti Procli, archiepiscopi Constantinopolitani, *in nativitatem Christi.*

[Galland. Bibl. PP. IX, 615, B.]

ΟΗ'.

SANCTUS EPHREM.

† Τοῦ ἁγίου Ἐφραῒμ, ἐκ τοῦ περὶ ἀγάπης λόγου.

Ἀφθαρσία ἐστὶ φθορὰν — ἐφυγάδευσεν.

Sancti Ephrem, ex oratione de Charitate.

[Galland. Ibid. XII, 684 B.]

ΟΘ'.

SANCTUS CYRILLUS.

† Ἔτι τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐκ τῶν σχολίων περὶ τοῦ ἄνθρακος.

Φαμὲν δὲ τὸν ἄνθρακα τύπον (1) — τῆς ἰδίας φύσεως τὴν ἐνέργειαν.

Adhuc de sancto Cyrillo, ex Scholiis ubi *de Adamante.*

[Exstant inter opera, in ead. edit. Aubert. t. V, p. 783.]

Π'.

NICEPHORUS.

Φανερὸν οὖν διὰ πάντων καθέστηκεν, ὡς τέλειος ἄνθρωπος ὁ Χριστὸς, ὥσπερ καὶ Θεός· μηδ' ὁποτέρας τῶν ἐν αὐτῷ φύσεων πρὸς θατέραν, ἀλλοίωσιν ἢ τροπὴν ἢ σύγχυσιν ὑπομεινάσης. Διὸ καὶ θεωθεῖσα ἡ σὰρξ οὐδὲν ἧττον περιγραπτή ἐστιν. Εἰ μὲν οὖν τούτοις μὴ πρόσχοιεν, μηδὲ πεισθεῖεν οἱ δυσσεβεῖς καὶ ἀγνώμονες τοῖς ὀρθοῖς τῆς Ἐκκλησίας ἐπακολουθεῖν δόγμασιν, οὐδὲ εἴ τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ κηρύσσων, οὐδ' ἂν θεία δύναμις ἐπιστῇ, πιστεύσειαν. Εἰ γὰρ προφήταις, καὶ ἀποστόλοις, καὶ διδασκάλοις ἁγίοις, καὶ τὸ πᾶν εἰπεῖν αὐτῷ τῷ Χριστῷ ἀπειθοῦσι, τίνος λοιπὸν ἀκούσονται, οἱ μετὰ τῶν ἀπίστων καὶ τῶν ἐκκεντησάντων τὸν Κύριον συγκαταριθμούμενοι; τότε πιστεύσουσιν, ὅταν ἴδωσιν ἐξ οὐρανοῦ ἐρχόμενον, καὶ ὡς κριτὴν καθεζόμενον, τῆς ἀπιστίας καὶ ἀσεβείας αὐτῶν εἰσπραττόμενοι τὰς δίκας.

Manifeste igitur his omnibus testimoniis statutum, Christum esse omnibus absolutum numeris hominem simul et Deum : nec ambabus ex naturis quæ in eo sunt alterutrius in alteram fieri mutationem aut conversionem, sed, utraque permanente, neutrius fieri confusionem : eapropter, deificata caro nihilominus est circumscripta. Si igitur hisce testimoniis nec attenti nec persuasi fuerint impii et insipientes, ut rectis Ecclesiæ dogmatibus obtemperent, neque ergo si quis e mortuis redivivus eis prædicaret, nec si divina miraculi virtus emicaret, crederent. Enimvero si nec prophetis, nec apostolis, nec magistris sanctis, et, ut verbo uno omnia dicam, nec ipsimet Christo credunt, quemnam reliquum habent quem audiant illi infidelibus et rebellibus in Deum annumerati? tunc scilicet credent, quando eum viderint de cœlo venientem et tamquam judicem sedentem, infidelitatis eorum impietatisque pœnas suscepturum.

(1) Τύπον. Lect. var. λόγου εἴπερ ἅψαιτο — εἰκόνι τῷ ἄνθρακι — μεταστοιχειώσαντα δὲ μᾶλλον τὸ προσληφθέν· — εἰσδεδωκὸς ἐν αὐτῷ — ἐξίστησι τοῦ εἶναι — μᾶλλον αὐτὸ εἰς τὴν — οὕτω νοήσεις — οἰκειωσάμενος μὲν τὰ αὐτῆς.

III.

SANCTI NICEPHORI ANTIRRHETICUS LIBER QUARTUS.

Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνασκευὴ τῶν Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου λόγων, τῶν κατὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ σαρκώσεως ληρωδηθέντων.

Refutatio ac eversio Eusebii simul et Epiphanidis sermonum, adversus Salvatoris nostri Jesu Christi incarnationem nugatorie jactatorum.

PARS PRIOR.

EUSEBII CÆSARIENSIS CONFUTATIO.

ARGUMENTUM EPISTOLÆ EUSEBII AD CONSTANTIAM.

I. Miratur Eusebius a se inquiri quamdam Christi imaginem ; quæ qualis sit haud ita gnarus, — II. Requirit ipse , quasi facetum agens , num divinæ formæ imago illa sit ; — III. Missa deinde insulsa quæstione, nec nisi de humana seu servili forma agendum ratus, iterum suspensus hæret utrum de Christo qualis erat in terra , an qualis in cœlo est depingendo inquirendum habeat. Hanc vero servi formam asserit aut jam non esse , aut cum divinitate fuisse, post ascensionem, eodem modo commixtam, quo in monte Thabor, coram discipulis, immutata fuit. — IV. Quæ quum etiam tunc usque adeo resplenduit , ut eam divi Apostoli intueri non sustinerent, quanto magis eamdem in paterno throno coruscantem mortalium nemo contemplabitur ! — V. Hæc igitur hominis forma in lumen Verbi ineffabile transmutata, fieri nequaquam potest ut depingatur, more gentilium pictorum , qui vel Deum, vel Heroa frustraneo labore nituntur adumbrare.—VI. Sin autem formæ servilis nondum in Deum mutatæ imaginem Regina requirat, Eusebius implexa usus et contradictoria exceptione, cavillatur istius modi imaginem nusquam in Ecclesia esse reperiendam. — VII. Continuo tamen addit ipsi forte temere occurrisse mulierculam gestantem tabulas , in quibus viri duo , philosophorum habitu, Pauli et Salvatoris nomine, circumferebantur; quas, scandali causa vitandi, domi penes se retinuit. — VIII. Hæc igitur quum sapiant gentiles ritus , aut simonianam superstitionem , immo Manichæorum sordes, descriptas eorum imagines jubet arceri a Christianis, quibus id unum omni ope curandum , ut Deum nempe , mundo dumtaxat corde , intueri mereantur.

AUCTORES IN ANTIRRHETICO OBITER ADDUCTI.

Agathangelus.	Gregorius Illuminator.	Marcion.
Ariani.	Gregorius Nazianzenus.	Marcianus.
Asterius.	Gregorius Nyssenus.	Phantasiastæ.
Athanasius.	Manes.	Timotheus presbyter.
Eusebius.	Manichæi.	Valentiniani.

AUCTORES QUORUM TESTIMONIA L. EXSTANT IN CAPIT. LXV-LXVII.

Ambrosius.	Concilia generalia V et VI.	Gregorius Nazianzenus.
Amphilochius.	Cyrillus.	Gregorius Nyssenus.
Asterius.	Dionysius.	Methodius.
Athanasius.	Ephræmius.	Sophronius.
Chrysostomus.	Epiphanius.	Theodotus.

Ex quatuor codicibus Parisiensibus, A, 911, fol. 231 ad 284 ; B, 910 ; C, 909, fol. 216 ad 267; D, Coislin 93. fol. 431 ad 499 ; eodem loco *testimoniis Patrum*, proxime succedit *Antirrheticus liber adversus Eusebium.*

INDEX CAPITULORUM VETUS.

PROOEMIUM.

Ἤδη μὲν οὖν ἐν τοῖς πρόσθεν ἡμῖν εἰρημένοις, τῇ σφενδόνῃ θωρηχθέντες τοῦ Πνεύματος, τὸν ἀλαζόνα καὶ ὑπερήφανον Γολιὰθ, τὸν ἐξουδενοῦντα τὴν Συναγωγὴν Κυρίου, καὶ δεινὸν κατὰ τῆς εὐαγοῦς ἡμῶν θρησκείας ἀπειλοῦντα καὶ βρέμοντα (1), καταβεβλήκαμεν· τὰς δὲ ἀλόγους καὶ ἀμαθεῖς ἀντιθέσεις, αἷς αὐτός τε καὶ οἱ τοῦ δυσσεβοῦς δόγματος σπουδασταὶ κατὰ τῆς ἀληθείας ἀπεχρήσαντο, εἰς δύναμιν λελύκαμεν, καὶ πάσης ἀνοίας καὶ πλάνης ἐμπλέους ἀποδεδείχαμεν.

Igitur in iis quæ jam supra diximus, Spiritus funda accincti, Goliathum istum jactabundum et tumidum qui, nihili ducta Synagoga Domini, dira contra intemeratam religionem nostram minatus est et infremuit, dejecimus; ejusque inconditas et ineptas oppositiones, quibus tam ipse quam impiæ ejusdem doctrinæ asseclæ veritatem impugnarunt, quantum in nobis fuit, redarguentes, insania atque errore oppletas demonstravimus.

CAPUT I.

Ὅτι παρεγγράπτων καὶ νόθων βίβλων τὰς χρήσεις ὁ ΜΑΜΩΝΑΣ (2) τὴν διάσκεψιν ἐποιήσατο.

Quod ex supposititiis libris et spuriis testimonia MAMONAS *in medium examinanda perhibuit.*

Ἀκολούθως δὲ λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὴν τῶν χρήσεων, ἃς αὐτὸς ὁ Μαμωνᾶς προηγάγετο, τῶν νόθων καὶ παρεγγράπτων βιβλίων διάσκεψιν, ἐξ ὧν αὐτῷ ἅπας ὁ τῆς ἀσεβείας σκοπὸς συγκεκρότηται, ἰέναι τῷ λόγῳ διενοήθημεν· πολλὴν γὰρ πτοίαν καὶ σάλον (3) τοῖς ἀπαιδεύτοις ἐντίκτουσαι, τὰς ἀστηρίκτους αὐτῶν καὶ ἀπαγεῖς καρδίας θορυβοῦσι καὶ κατασείουσι. Ταῖς ἁπλαῖς γὰρ τοῦ νοῦ ἐπιβολαῖς περιπλανώμενοι οἱ ἀνόητοι, ἀνεξετάστως τὸ ἐν αὐταῖς ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην προσίενται, πρὸς τὸν τῆς ἀληθείας σκοπὸν ἀπευθῦναι τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα οὐκ ἐξισχύοντες, καὶ οἷα τὸ βλάπτον ἐκ τοῦ σώζοντος,

Proinde jam ad illa testimonia, quæ Mamonas iste e spuriis protulit libris ac supposititiis, ex quibus omne impietatis suæ consilium conflatum est, sub examen vocanda sermonem instituamus; namque haud parvam sane nauseam salumque ignaris injiciunt animis, pectoraque minus firma et in jactationem prona commiscent et conquatiunt. Hi enim, simplicioris impetu mentis insipienter abrepti, temere se in illorum mendacium ac dolos immittunt, eo quod ad rectam veritatis viam investigandam oculatæ mentis aciem impendere non valent, ac proinde res nocivas a proficuis, pessimasque ab optimis (adeo sunt arcto

(1) Βρέμοντα I Reg. XVII. — (2) Μαμωνᾶς προηγάγετο scribere, uti mox, debuisset auctor horum argumentorum, quæ solus habet A. Ὁ Μαμωνᾶς. Sexcenties illud invenitur apud Nicephorum : toties scito sub illo convicio designari Constantinum Copronymum, uti diserte declaravit Noster primo suorum librorum loco, ubi scomma illud occurrit, nempe lib. *De pura et immaculata Christianorum fide*, cap. V, fol. 21 verso, cod. 909 : Τοῦ γὰρ Χριστοῦ, inquit, λέγοντος· οὐ δύνασθε δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, Θεῷ τε καὶ Μαμωνᾷ, Οὗτοι ἐκ τῶν οἰκείων ὁρμώμενοι δοξῶν, ἀναγκασθήσονται καὶ Χριστῷ καὶ τῷ Μαμωνᾷ Κωνσταντίνῳ δουλεύειν, ὥσπερ οἱ τοὺς ἱπποκενταύρους συντιθέντες, ἀναπλάσοντες σέβας. « Christo dicente : *Non potestis duobus dominis servire, Deo et Mamonæ* (Matth. VI, 24), illi, propria ipsorum sententia urgente, cogentur et Christo et *Mamonæ Constantino* servire, adeo ut eorum more qui hippocentauros componunt, sic suam refingant religionem. » Μαμωνᾶς aut Μαμμωνᾶς nemo nescit vocabulum esse rabbinicum et syriacum ממון, *divitias*, quod Judæis in usu quotidiano est. Nicephoro duce, constanter scripsimus *Mamonas*. — (3) Πολλὴν γὰρ πτοίαν καὶ σάλον. Haud inconcinne mihi Noster visus est alludere ad nauseam repentina maris jactatione subortam, eo nempe sensu quo Cæsar ait (*de bello civ.* III, 28): *Tirones salo nauseaque confecti*, ac Plutarchus (*de Garrulit.* circa initium) : ὥστε ἀνὰ ποντίαν ἄκραν βορέου ζέοντος, ὑφορώμενοι σάλον καὶ ναυτίαν. *Script. mor.* I. 608. Ed. Did.

καὶ τὸ χεῖρον ἀπὸ τοῦ κρείττονος, προλήψει δυσσεβείας καὶ ἔθει ἀλογωτάτῳ χειρωθέντες, ἐπικρῖναι οὐ βουλόμενοι, ἀφυλάκτως εἰς τὰ θήρατρα τῆς ἀπωλείας περιπίπτουσιν. Ἀλλ' ὅπερ οἱ δείλαιοι καὶ ἀσύνετοι οὐ συνίασι, πρὸς ἡμῶν, ὅπερ ὁ ἀψευδὴς δείκνυσι λόγος, ἀκούσονται· ὅτι περ ὁ τῆς ἀπιστίας, μᾶλλον δὲ ὁ τῆς ἀποστασίας ταύτης ἔξαρχος καὶ πατὴρ Μαμωνᾶς οὐ προηγουμένως δι' αὐτὰς καὶ καθ' ἑαυτὰς τὰς φωνὰς ταύτας προηγάγετο. Ὧδε γὰρ τὰ κατ' αὐτὸν ἔχει· οὐχ ὅπως γὰρ Πατέρων δόγμασιν ἕποιτο (ἢ γὰρ ἂν εὗρε Πατέρας διδασκάλους τῶν βελτιόνων ἐσομένους αὐτῷ), ἀλλ' ὅπως τὴν ἑαυτοῦ κακοδοξίαν κρατύνηται· ἑτέραν γὰρ ἀποῤῥητοτέραν, καὶ ἐκ πατρῴου κατάγουσαν εἰς αὐτὸν κλήρου, ἐκέκτητο τὴν μύησιν. Καὶ ἐπειδὴ γεώδης ὢν, καὶ τῆς ὕλης ὅλος ὑπάρχων, χαμερπής τε καὶ τοῖς κάτω φερομένοις καὶ συρομένοις (1) προστέτηκε· πλήρης τε φιλοσαρκίας καὶ ἐμπαθείας καὶ παντὸς ὑλώδους καὶ κοσμικοῦ φρονήματος, καὶ οἷα κτηνώδης καὶ ἀλογώτατος (2), τοῖς παροῦσι μόνοις τὸ πᾶν τῆς ζωῆς ὁριζόμενος·

impietatis vinculo pravaque consuetudine impediti), discernere quum nolint, in exitii laqueos incaute corruunt. Quod vero miseri et insipientes nesciunt, a nobis illud, quod quidem sermo falli nescius ostendit, audient : nempe tantæ infidelitatis, immo potius apostasiæ ducem et parentem Mamonam non præcipue propter se eadem hæc testimonia, et prout in se erant, protulisse. Sic enim quoad eum res sese habet : fecit illud nulla mente Patrum sententiis obtemperandi (tum enim sane Patres meliora ipsum docentes invenisset), sed ut perversæ ipsius doctrinæ auctoritatem daret, aliam idcirco occultiorem, quasi deductam ad se e paterna hæreditate, adeptus est initiationem. Etenim quum esset filius terræ, totusque materia constaret, humi repsit, rebusque in infimis ac peripsematibus contabuit; imbutus quippe carnis amore et omni cupiditatum genere, ac mundana materialique cogitatione, ac per omnia factus pecori jumentisque similis, vitam, quanta est, omnem his tantum rebus præsentibus emensus erat :

CAPUT II.

Ὅτι ὁ Μαμωνᾶς τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν λόγων ἀντίπαλος καὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν ἐλπίδος ἔκπτωτος.

Quod Mamonas sit evangelicorum et apostolicorum sermonum hostis infensus et a spe omni Christianorum dejectus.

Διὰ τοῦτο τῆς μὲν Χριστιανῶν ἐλπίδος ἔκπτωτος καθειστήκει, καὶ τῶν εὐαγγελικῶν λόγων (3) δυσμενὴς καὶ ἀντίπαλος, καὶ πρὸς τὴν τῶν μελλόντων καὶ ἀποκειμένων τοῖς ἀξίοις ἀγαθῶν καὶ ἀϊδίων ἀντίδοσιν τὰ τῆς καρδίας ἀπομεμυκὼς ὄμματα. Οὐδὲν γὰρ ὑπὲρ τὰ ὁρώμενα βλέπειν ἐδύνατο· διηγωνίζετο δὲ ὅπως τῶν ὀρεκτῶν μὴ ἀποτεύξοιτο. Διὰ ταῦτα ἐπεὶ τοῖς γε ἐπ' ἐξουσίας ἐγχειρεῖν, καὶ αὐτόνομον τὴν κακίαν ἐργάσασθαι οὐκ ᾤετο δεῖν, ὡς οὐκ εἰς πέρας αὐτῷ αἴσιον ὑποπτεύων

Propterea spe Christianis reservata dejectus, hostili animo in evangelicos sermones infensus obstitit, animæque oculos avertit a contemplandis futuris illis æternisque bonis, cuique ea merenti elargiendis. Præterquam enim quod in sensum cadit quum nihil videre valeret, in unum illud omni ope nitebatur, ut rerum concupiscibilium haud expers evaderet. Hac de causa quum de suo unius arbitrio agere, ac sine auctoritate suam committere perversitatem non duxerit opportunum, suspicans nihil

(1) Καὶ συρομένοις deest in B, C. — (2) Ἀλογώτατος. Respexisse videtur Ps. XLVIII, 13. — (3) Λογίων B.

ἔσεσθαι, καὶ ἅμα τὸ ἐκ τῆς τυραννίδος αὐστηρὸν καὶ κατηναγκασμένον τῷ προφανεῖ τῆς ἀσεβείας πρόσαντες εἶναι καὶ ἀπίθανον τοῖς πολλοῖς δοκοῦν, ἐν προοιμίοις κακούργως καὶ ὑπούλως ταμιευσάμενος, ὥσπερ τι προσωπεῖον, τὰς βεβήλους ταύτας καὶ ἀνοσίους φωνὰς ὑποδύεται· καὶ ὡς ἐπί τι φρούριον ὀχυρώτατον (1) καὶ δυσάλωτον καταφεύγει, καὶ εἰς συνηγορίαν τοῦ ἀσεβοῦς προβάλλεται δόγματος, ὡς δῆθεν ἐκ πατρικῶν δογμάτων ὁρμώμενος, κατασκιάσει (2) μὲν τὴν ἑαυτοῦ πικρίαν, ἐκπορθήσει (3) δὲ τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας τὸ κράτος· καὶ δι' αὐτῶν πείθειν φιλονεικῶν τοὺς πλείονας τὴν ἐκ τοῦ δόξαι λογικῶς ἅμα καὶ πατρικῶς ἐπιχειρεῖν τοῖς βεβουλευμένοις, τυραννίδα καὶ βίαν κλέψειν ἐλπίσας, καὶ λήσειν τοὺς πολλοὺς ὑποπτεύσας.

inde commodi sibi proventurum esse, et simul tyrannidis austeritatem et violentiam, ex impietatis evidentia, plerisque duram fore et incredibilem, ab initio malitiose et fraudulenter se gerens, hæc testimonia profana ac impia, sicut larvam, induit; et tamquam in arcem munitissimam et expugnatu difficilem refugit, atque ad defensionem impii dogmatis propellitur, ut inde quasi e Patrum dogmatibus prorumpens, acerbitatem suam tenebris obtegat, et pietatis nostræ robur diripiat; et idcirco multis persuadere contendit, tam rationi quam Patrum sententiæ convenire sua consilia, sperans fore ut tyrannis ac violentia dissimulentur, ac multitudinem lateant.

CAPUT III.

Ὅτι ἐκ μιαροῦ καὶ γόητος Ἑβραίου ἐλύττησεν ἡ αἵρεσις εἰς Λέοντα καὶ Κωνσταντῖνον τοὺς Ἰσαύρους.

Quod ex impuro ac præstigiatore Judæo insana redundavit hæresis in Leonem et Constantinum, Isaurum utrumque.

Ἡ μὲν οὖν ἐκμηχανηθεῖσα σκηνὴ, καὶ τὸ πλάσμα τοιοῦτον, καὶ τῶν δραμάτων τὸ κομψὸν καὶ καταγεγοητευμένον, εἰς ὕστερον ἡμῖν εὐκάτοπτον διαδειχθήσεται· ὁ δὲ ἐν ἀπορρήτοις λόγος (4), ὁποῖος τοῖς πάθεσι τοῖς ἐκείνου συνήγορος εὐημερήσειν αὐτὸν κατὰ τὸν τῆδε βίον μάλιστα ὑπισχνούμενος, χρόνον τε ὡς μήκιστον διαζήσεσθαι, καὶ νίκας ὅτι πλείστας καὶ μεγίστας κατ' ἐχθρῶν τε καὶ πολεμίων ἄρασθαι (5), οὗτος δὴ τίκτεται πρῶτον ἔκ τινος Ἰουδαίου μὲν τὴν θρησκείαν, μιαροῦ δὲ καὶ γόητος, καὶ μέγα κατὰ τῆς Χριστιανῶν ἐπιλελυττηκότος πίστεως, ὃς ᾤκητο μὲν, κατά τινας τῶν εἰδότων, περὶ τὴν Τιβεριάδα, ἔνθα προὔχων τῶν ὁμοεθνῶν ἦν. πρὸς δέ τὸν τῶν Ἀράβων βασιλέα (6), ἐσχάτῃ νόσῳ τηνι-

Quæ autem scena sit arte composita, qualis fictio, et quid hæ molitiones doli et præstigii habeant, luculentissime nobis infra demonstrabitur; verum iste in arcanis sermo, qui ejusdem patrocinatus vitiis, spopondit ipsi prospere hanc vitam cessuram esse, tempusque vitæ futurum quam longissimum, ac de inimicis et hostibus reportandas esse plurimas victorias et maximas, hic sermo, hoc vaticinium oritur primum ex homine, religione quidem Judæo, spurco autem et præstigiatore, et qui Christianorum fidem acriter insectatus est : commoratus, si credimus nonnullis testibus, circa Tiberiadem, ubi inter tribules antecellebat. Arabum vero quemdam regem adiit gravissime ægrotantem, polli-

(1) Ἐχυρότατον B, D; Εὐχειρώτατον C.—(2) Κατασκιάζει B, C. — (3) Ἐκπορθεῖ B, C. — (4) Λόγοις ὁποῖος. τοῖς ib. — (5) Ἄρασθαι. Quæ sequitur narratiuncula de Iconomachiæ ortu et primordiis, fusius exponitur in libello trium Patriarcharum orientalium ad Theophilum imperatorem, edito in Damasceni *operib.* t. I, p. 633. — (6) Βασιλέα. Ibidem vocatur Ἰεζά, alias *Iesid*, diciturque a duobus Judæis, qui cum Isauris

καὖτα βληθέντα φοιτᾷ, ὑπισχνούμενος, εἰ πᾶσαν στήλην καὶ εἰκονογραφίαν τῶν ὑπὸ χεῖρα καθέλοι, τῆς μὲν νόσου ἀπαλλαγήσεσθαι, εὖ δὲ βιώσεσθαι (1), καὶ εὐδαιμονήσειν εἰς τὸ ἔπειτα, μάλα διαπρεπέστατα. Ὧν πέρι ἐν φθάσασι πλατύτερον εἴρηται (2), ὥστε δείκνυσθαι ἀληθῶς ἐξ Ἰουδαίων τε καὶ Σαρακηνῶν τὴν τοιαύτην ἠρτῆσθαι πλάνην· ἐκ δὴ τούτων, συγχωρήσει Θεοῦ, εἰς τα Χριστιανῶν ἐνσκῆψαν τὸ βλάβος ἐπιδεδήμηκεν. Ὁ πρῶτος ὁ τοῦ Μαμωνᾶ πατὴρ περιπτυξάμενος κακῷ κακίστην κληρονομίαν καὶ δυσσεβεῖ παιδὶ καταλέλοιπεν· ἣν οὗτος ὥσπερ τῆς ἀσεβείας μᾶλλον ἢ τῆς ἀρχῆς κληρονόμος γενόμενος ηὔξησέ τε καὶ εἰς τέλος ἐκράτυνεν, ἐξ οὗ τὰ τοῦ βίου εὖ ἕξειν καὶ εἰς χρόνον ἐλάσαι μακρὸν ἀθέσμως καὶ ἀνοήτως ἐν ἐλπίσιν ἐτίθετο· καὶ πολὺ νοσήσας τὸ φίλαυτον καὶ φιλήδονον (3), τὴν καθ' ἑαυτὸν εὐδοξίαν καὶ εὐμοιρίαν, μᾶλλον δὲ αἰσχύνην καὶ ἀδοξίαν τῆς τοῦ Χριστοῦ δόξης καὶ βασιλείας προείλετο. Δι' ὅπερ προτεθεικὼς τὰ ἐν κτίσει τοῦ κτίσαντος, εἰκότως ἂν κτισματολάτρης αὐτὸς καλοῖτο· οὐ γὰρ Χριστιανοὶ, ὡς ἐκεῖνος πλανώμενος ἐληρώδησε, τὴν πρέπουσαν δόξαν καὶ τὸ σέβας τῷ Κτίστῃ διὰ πάντων ὁρωμένων καὶ ἀοράτων προσνέμοντες. Τί γὰρ ἂν καὶ εἴη πλὴν τῆς καθ' ἡμᾶς πίστεως ὑψηλότερόν τε καὶ σεβασμιώτερον; πῶς οὖν ὁ ταύτῃ προσκεκρουκὼς οὐ μᾶλλον εἰδωλολάτρης ἐν δίκῃ νομισθήσεται; Ὁ μὲν οὖν σκοπὸς, καὶ τὸ βούλευμα τοῦ σοφιστοῦ τῆς κακίας, καὶ τοῦ πονηροῦ ἡ ἐγχείρησις· ὡσεὶ περιέλοι τὰς σεβασμίας ἱερογραφίας, ῥᾳδίως ἂν καὶ τῶν ἄλλων τοῦ μυστηρίου τοῦ καθ' ἡμᾶς περιέσοιτο, καὶ τὸ πᾶν καθῃρηκὼς εἴη τῆς πίστεως. Οὐ γὰρ ἐν ἄλλῳ μέρει τοσοῦτο τὰ τῆς θείας οἰκονομίας ἐβλάπτετο κινδυνεύοντα· ἐπείπερ ἐξ αὐτῆς πρώτης θέας τε καὶ ἐντεύξεως, περιφανῶς τὴν Χριστοῦ διαγράφουσιν ἡμῖν οἰκο-

citus ipsum morbo liberatum iri, vitamque felicissimam cum maximo decore acturum, ubi omnes quæ ad manum erunt statuas pictasque imagines sustulerit. Sed de his jam supra ampliorem in modum diximus, adeo ut manifestum sit hunc errorem revera ex Judæis et Saracenis effluxisse, et ex illis, Dei permissu, hoc malum Christianos sicut morbum invasisse. Quem primus Mamonæ pater amplexus, malo pessimam filio et impio hæreditatem reliquit. Hanc quidem, utpote impietatis magis quam imperii hæres factus, auxit et ad cumulum perduxit; inde namque vitam beatam per longum temporis spatium exituram esse nefaria et stulta spe tenebatur; sed quum ambitione et voluptatum studio perquam laboraret, gloriam suam ac fortunam, aut potius ignominiam et infamiam gloriæ Christi et regno anteposuit. Quoniam igitur rebus creatis Creatorem posthabuit, merito ipse creaturæ adorator appellandus erit, minime vero Christiani, ut iste falso nugatur, nempe qui gloriam et venerationem Creatori debitam per visibilia quæque et invisibilia offerunt. Etenim quid umquam nostra in Deum fide excellentius, quid veneratione dignius? Cui si infensum aliquis se gerit, quomodo non majori jure idololatra appellabitur? Hic finis igitur et illud sophistæ consilium; hæc perversi hominis molitio, quasi, dum sacras imagines venerandasque tolleret, facile etiam cætera, quæ nostrum attinent mysterium, esset depressurus, immo totam fidem subversurus. Non enim alias ea quæ divinam spectant incarnationem æquo periculo offensa sunt, siquidem e primo statim aspectu et congressu Christi dispensationem nobis aperte expungunt; et ecce

affinitatem habebant, circumventus. Unus est Judæus, dictus Sarantapechys in act. V. conc. Nic. II et concil. Paris. ann. 825. Mans. t. XIII. 198. XIV. 460. Cf. Joannis cujusdam C. P. *epistolam ad Constantinum Cabasilum*, ibid. p. 625.—(1) Εὖ δὲ βιώσεσθαι deest in C. —(2) Εἴρηται. Utrum alium librum Noster intendat, an prima *Antirrheticorum* capitula, ubi perpauca occurrunt de Iconomachorum gestis ac initiis, incertum. — (3) Ὡς κτηνώδης additur in C, prima quidem manu, sed corrasa priore scriptura.

νομίαν· καὶ δὴ καὶ τῶν κατὰ γνώμην μηδαμῶς (1) διαμαρτήσεσθαι. ∸ Πόθεν ἐν ὑμῖν ∸ πόλεμοι καὶ πόθεν μάχαι; οὐκ ἐντεῦθεν; ∸ ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ∸ ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν, ∸ φησὶν ὁ θεῖος Ἰάκωβος (2). Ἐκεῖθεν γὰρ ἀπομανεὶς ὁ ἐξάγιστος, τὴν κατὰ Χριστοῦ ὕβριν ἐξείργαστο (3), καὶ τὸν κατὰ τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπανείλετο πόλεμον, καὶ κατέσεισεν ἡμῶν τὴν πίστιν, διεσκόρπισεν αὐθάδως καὶ ἀθέως τὰ καλῶς καὶ ἐνθέως συνηγμένα, καὶ τῇ Χριστοῦ ποίμνῃ, οἷα δὴ λύκος βαρὺς, εἰσπεσὼν δόγμασιν, ὥσπερ δήγμασι, ψυχοφθόροις καὶ ὀλεθρίοις ἐσπάραξε.

omnia ex voto succedere videntur. « Unde in « vobis bella et pugnæ? Nonne hinc? ex « voluptatibus quæ militant in membris « vestris, » ut dicit divinus Jacobus. Inde enim impurus ille furens, contumeliam contra Christum intulit, ejusque gloriæ bellum intentavit, atque nostram in fidem invectus, ea quæ decenter ac divinitus ordinata sunt, insolenter et multo cum Dei contemtu conculcavit. Christi autem gregem, sicut dirus lupus, dogmatibus, ceu morsibus, nocivis et quæ animam enecant, decerpsit.

CAPUT IV.

Ὅτι τῶν ἱερῶν ναῶν καὶ ἀναθημάτων τὴν εὐκοσμίαν κατέσκαψεν.

Quod sacrorum templorum oblationumque ornamenta dissipavit.

Τοιγάρτοι καθαιρεῖ μὲν τῶν ἱερῶν οἴκων τὴν εὐκοσμίαν (4)· ταὐτὸν δὲ εἰπεῖν, καταράττει τὸ Εὐαγγέλιον· ἐξουθενεῖ τὰ ἱερὰ σύμβολα, δι' ὧν τὰ Χριστοῦ πάθη σημαίνεται καὶ τὰ θαύματα, ὡς ἂν σὺν αὐτοῖς καὶ τὴν Χριστοῦ μνήμην αὐτὴν ἐκ πάντων περιέλοι τῶν καρδιῶν· ἐντεῦθεν τῶν εὐσεβούντων ὁ διωγμὸς, καὶ ἡ καινοτομία τοῦ μυστηρίου τῆς πίστεως, καὶ τὰ σχίσματα· αἱ τῶν μελῶν ἐκτομαὶ, οἱ παράδοξοι ἐμπρησμοὶ τῆς γενειάδος καὶ κεφαλῆς τῶν ὁμολογητῶν τῆς ἀληθείας· καθ' ἧς αἱ ἱεραὶ πτυχαὶ καὶ οἱ πίνακες ἢ συντριβόμενοι κατεθραύοντο, ἢ κατεπίμπραντο συμφλεγόμενοι.

Revera ædium sacrarum tollit ornamenta, id est, Evangelium subvertit, symbola sacra pessumdat, quibus Christi passio et miracula demonstrantur, quasi cum ipsis ipsam Christi memoriam ex animis evelleret. Hinc sanctorum persecutio; hinc fidei mysterii innovatio, et schismata; hinc membrorum amputationes, incredibiles barbæ et capitis ambustiones, confessoribus illatæ veritatis; qua quidem spreta sacræ paginæ et tabulæ pictæ aut in pilis contundebantur, aut igni concremabantur.

CAPUT V.

Ὅτι ἐν πολλαῖς αἰκίαις τοὺς μοναχοὺς ἐν βυθοῖς θαλάσσης ἐν σάκκοις ἐνέβαλλεν.

Quod multis cum cruciatibus monachos in saccis ad maris abyssos projiciebat.

Τί χρὴ τἆλλα λέγειν; ὡς διαφόροις αἰκίαις, καὶ πληγαῖς ἐξαισίοις, καὶ ὕβρεσι παντοδαπαῖς, φρουραῖς τε καὶ δεσμοῖς, οἱ ὅσιοι ἄνδρες περιεβέβληντο, θανάτοις ξένοις καταδικαζόμενοι; Ὧν τινας καὶ βυθοὶ θαλάττιοι, ὁμοῦ

Quid cætera dicam? multimodis quomodo tormentis et dirissimis plagis plurimisque injuriis, custodia et vinculis vexati fuerint viri justi, ad inusitata mortis supplicia condemnati? Quorum plures maris abyssi

(1) Μηδενὸς C. — (2) Ἰάκωβος IV, 1. — (3) Ἐξειργάσατο D. — (4) Εὐκοσμίαν, idem quod in libello trium Patriarcharum dicitur : ἡ τῶν Χριστιανῶν διακόσμησις, *Christianorum ornatum*. Damascen. *Opp.* t. I. 634. A.

τοῖς ἀθέως ἐπινοηθεῖσι, καινοῖς ἐνταφίοις, τοῖς σάκκοις ὑπεδέξαντο. Ἐντεῦθεν τῶν θείων κανόνων ἡ παράβασις καὶ ἐξουθένησις, ἐντεῦθεν τὰ προγράμματα τῆς ἀπωλείας, καὶ προθέματα ἀπεναντίας τῶν ἱερῶν θεσπισμάτων ἰόντα, τοὺς τῷ Θεῷ ἱερωμένους τοῖς βασιλικοῖς νόμοις ὑπάγεσθαι διακελευόμενα· καὶ συνελόντα εἰπεῖν πάντα, τὰ Χριστιανῶν ἔθη τε καὶ νόμοι καὶ σεβάσματα διέῤῥιπτό τε καὶ κατεβέβλητο. Τί οὖν φημί; ÷ ὅτι τοι ὥσπερ ὁ λόγος οὗτος ὁ ÷ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ÷ ἐστὶ, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν, δύναμις ÷ Θεοῦ ἐστί. Καί· Χριστὸς ἐσταυρωμένος κη- ÷ ρυσσόμενος, Ἰουδαίοις μέν ἐστι σκάνδαλον, ÷ Ἕλλησι δὲ μωρία (1). Καί· Ὁ αὐτὸς κεῖται ÷ εἰς πτῶσιν πολλῶν καὶ ἀνάστασιν. ÷ Οὕτω δὴ καὶ ἡ ἱερὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἱστορία· τοῖς μὲν περὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ Χριστοῦ οἰκονομίαν κακῶς καὶ ἀθέως (2) διακειμένοις, καὶ ἐπὶ τῇ μνήμῃ ταύτῃ ἀλύουσι (3) καὶ ἀσχάλλουσι σκάνδαλον καὶ βλαβερὸν θέαμα πρόκειται. ÷ Βαρὺς γάρ ἐστιν αὐτοῖς ὁ Χριστὸς καὶ ἐν ÷ εἰκόνι βλεπόμενος (4) · ÷ ἡμῖν δὲ τοῖς περὶ τὴν ἀλήθειαν ὀρθοτομοῦσιν, ἐξήγησις τοῦ θείου μυστηρίου καὶ ἀνάμνησις, καὶ ὠφελείας μεγίστης καὶ σωτηρίας πρόξενος, καὶ διὰ τοῦτο σεβάσμιά τε καὶ τίμια λελόγισται.

una cum impie excogitatis, novo sepulcrorum genere, saccis dico, exceperunt. Hinc divinorum præceptorum transgressio et contemtus; hinc præscriptiones fatales, et edicta quæ divinis legibus contraibant, jubentia ut leges a Deo sancitæ regis legibus subjicerentur, et, uno verbo absolvam omnia, Christianorum instituta et leges et res sacræ dispersæ sint et eversæ. Quid igitur dicam? nisi quod, quum « verbum crucis « pereuntibus quidem stultitia sit, iis autem « qui salvi fiunt, nobis nempe, virtus Dei « est. Et: « Christus crucifixus, prædicatus, « Judæis quidem scandalum, Græcis vero « stultitia. » Et: « Hic positus est in ruinam « multorum et resurrectionem. »

Sic porro se habet sacra Evangelii historia: his quidem qui se erga salutarem Christi incarnationem proterve ac sceleste gerunt, qui in ejus memoriam insaniunt et lugent, offendiculum fit ac nociva ipsius imago. « Piget quippe eos Christum intueri, vel in « imagine aspectabilem ». Nobis autem recte de veritate sentientibus, ejusdem mysterii expositio aut repræsentatio maximam confert salutis utilitatem, ac propterea sancta nobis et veneranda existimatur.

CAPUT VI.

Ὅτι ὁ Μαμωνᾶς ψευδῶς εἰσάγει τοὺς ἁγίους Πατέρας μάρτυρας τῆς αἱρέσεως αὐτοῦ.

Quod Mamonas sanctos Patres hæreseos suæ testes perperam adducit.

Καιρὸς λοιπὸν ἂν εἴη τοὺς τοῦ Μαμωνᾶ διδασκάλους, φωνάς τε αὐτῶν εἰς μέσους προθέντας, τίνες τε οὗτοί εἰσι, καὶ τῆς ποίας δόξης τυγχάνουσιν ἐξετάσαι, καὶ ὁποῖα τὰ παρ' αὐτῶν δογματιζόμενα. Ἀλλ' ἐπειδὴ λανθάνων ἑαυτὸν ὁ ἀνόητος, καὶ αὐτῶν τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας λόγους κατὰ εἰδωλολατρούντων πάλαι ἀνθρώπων συντεταγμένους κομίζει, Βασιλείου τε καὶ Γρηγορίου, Ἀθανασίου γε μὴν καὶ Κυρίλλου, καὶ μέντοι καὶ Ἰωάννου,

Tempus jam vero esset Mamonæ magistros perpendendi, ac testimoniis eorumdem in medium adductis, quinam demum iidem sint, qualemve doctrinam profiteantur, aut quænam astruant dogmata, explorandi. Sed quoniam sibimet ille insanus illudens, ipsorum Ecclesiæ magistrorum sermones, adversus idolorum veteres cultores compositos, sibi vindicat, Basilii nempe et Gregorii, Athanasii simul ac Cyrilli, necnon et Joannis alteriusque Gregorii, insignium sane ac in

(1) Μωρία, I. Cor. I, 18, 23. — (2) Ἀθέως. Inde libenter emendarem locum luxatum supra p. 334, ubi διακείμενος sine apposito adverbio jacet. — (3) Ἀλοίουσι B. — (4) Φαινόμενος A, D. Nihil frequentius Noster regerit quam hanc pericopen; quare ex libris Iconomachorum aut illorum solemnioribus sententiis eam putem recantari.

καὶ τοῦ ἑτέρου Γρηγορίου (1), τῶν ἀοιδίμων καὶ μέγα ἐν τῇ οἰκουμένῃ λαμψάντων, οὐκ ᾔσθετο ὁ ἀνοηταίνων, κατηγόρους μᾶλλον ἢ συνηγόρους τῆς ἑαυτοῦ κακοδοξίας καλῶν. Οἱ δὲ γὰρ τῶν προφητικῶν τοῦ Πνεύματος φωνῶν καὶ τῶν ἀποστολικῶν κηρυγμάτων κατ' ἴχνος ἰόντες, διαῤῥήδην κηρύσσουσιν ἀπηλλάχθαι εἰδωλομανίας ἀνθρώπους, καὶ τῆς τοῦ πονηροῦ δυναστείας ἠλευθερῶσθαι, ἐπιδεδημηκότος τοῦ Σωτῆρος τοῖς ἐπὶ γῆς, καὶ τὸ φῶς τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καταυγάσαντος τῷ κόσμῳ, καὶ μηδὲν ἔτι μένειν ἐν κόσμῳ εἴδωλον. Ταῦτα δὲ ἡμεῖς περιπτυσσόμενοι ὡς ἡμέτερα, τιμῆς ἀξιοῦμεν τῆς ἀνωτάτω, κατὰ δὲ τῆς ἀπονοίας τῶν ἐναντίων προχειριζόμεθα, ὡς τἀναντία τούτοις δοξαζόντων, καὶ εἰδώλων οὐ καθαρεύειν τὴν Ἐκκλησίαν κενοφωνούντων· ὥστε τοῖς οἰκείοις περιτρεπόμενον μηχανήμασι, καὶ μὴ βουλόμενον κατεστράφθαι, ἐξ ὧν ἦν αὐτῷ διὰ σπουδῆς οἰκοδομεῖν τὰ τῆς ματαιότητος, καὶ ταὐτὸ (2) πεπονθέναι, καθάπερ εἴ τις κατὰ στεῤῥοῦ καὶ ἀντιτύπου βάλλων ἐφ' ἑαυτὸν ἀντανακλώμενον τὸ βέλος εἰσδέχεται. Εἰ γοῦν καὶ ἄλλων τινῶν εἶεν οἱ (3) λόγοι ἁπλῶς καὶ γυμνῇ τῇ φωνῇ κατὰ εἰδωλομανούντων ἀνθρώπων προηγμένοι, ὡς κατ' οὐδὲν τῇ εὐαγγελικῇ ὑποθέσει ἐπικοινωνοῦντας, πειρᾶσθαι ἀνατρέπειν τῆς ἴσης ἐκείνῳ παραπληξίας καὶ ἀβουλίας εἴη ἄν. Ὡς γάρ τοι τέλεον ἐξηφάνισται καὶ ἀπημαύρωται ἡ παλαιὰ δεισιδαιμονία, ἀνατολῆς ἐξ ὕψους φανείσης (4), ἱκανῶς μὲν καὶ διὰ τῶν τοῦ Πνεύματος διδαγμάτων, ὡς ἐν τοῖς προλαβοῦσιν ἐκδέδεικται, πεπληροφορήμεθα. Βοᾷ δὲ μέγα ἡ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια καὶ ἡ χριστιανῶν δόξα καὶ πολιτεία, τῶν προηγορευμένων τὸ ἀψευδὲς καὶ τὴν ἔκβασιν μεγαλοφώνως κηρύσσουσα· ἐξ ὧν τῶν κενολογούντων κατὰ τῆς

toto orbe ingenti nomine fulgentium, pro amentia non sensit eosdem ab illo adduci suæ potius accusatores impietatis, quam defensores. Etenim propheticas in Spiritu voces et Apostolorum prædicationem e vestigio sequentes, clara voce edicunt ab idolorum insania homines exemtos fuisse et de maligni potestate liberatos (ubi Salvator in terris conversatus est, atque lumine veræ agnitionis mundum illustravit), et jam nullum superesse in mundo simulacrum. Hæc autem dicta nos circumamplectentes, nostra utique, summam iis gloriam referimus, simulque adversariorum insaniam palam producimus, contraria videlicet credentium, et Ecclesiam effutientium necdum idolis repurgari. Sic ille propriis circumventus adinventionibus, vel invitus subvertetur ex iisdem unde summo cum studio construxerat ædificium vanitatis, simulque ipsi idem accidet ac si quis, firmum intendens et reverberantem scopum, reciprocantem in seipsum sagittam excipiat. Atenim si forte essent nonnullorum sermones qui simpliciter et genuino sensu idolorum insectantur insanos cultores, quique nihil cum evangelica dispensatione nostra commune habeant, hos evertere qui studeret, eadem ac ille stultitia ac insipientia laboraret. Quippe quod evanuit demum ac in noctem abiit prisca deorum superstitio, ubi *oriens ex alto* illuxit, satis superque ex Spiritus documentis, uti ostensum est in antea dictis, nobis plane confirmatum est. Clamat nimirum vehementer et magna voce ipsa rerum veritas, ac christianitatis ratio et conversatio, prædicta certo certiora esse, et ipso eventu comprobata : unde quemquam inania jactantem adversus intemeratam no-

(1) Γρηγορίου. Testimonia intuetur allata ab Iconomachis in pseudoconcilio Nicæno, quod alicubi Noster procaciter appellat Κοπροσύνοδος, διὰ τὸ τοῦ συνάγοντος φιλόκοπρον, Constantinum nempe *Copronymum;* in quo adversus Orthodoxos perperam adducti sunt Epiphanius, Nazianzenus, Chrysostomus, Athanasius, Amphilochius, Theodotus Ancyranus, una cum Eusebio Cæsariensi (Mansi *Concil.* t. XIII, p. 294 et seqq.), quorum et cæterorum testimonia aut spuria aut perverse depravata, aut ex ipso textu continuo, similibusque eorumdem locis explicanda diserte Nicephorus demonstravit. Eusebium tamen ac Pseudoepiphanium peculiari quemque libro duxit explodendum. — (2) Ταὐτόν A. — (3) Οἱ deest in A. — (4) Ἐπιφανείσης A. Luc. I, 78.

ἀμωμήτου ἡμῶν λατρείας διήλεγκται τὸ παράνομον.

stram religionem patet esse amentia deperditum.

CAPUT VII.

Ὅτι διδασκάλους προύθηκεν Εὐσέβιον τὸν ἀρειανὸν καὶ Ἐπιφανίδην τῆς αἱρέσεως τῶν Δοκητῶν.

Quod magistros proposuit Eusebium et Epiphanidem, illum quidem Arianum, hunc vero e secta Docetarum.

Οὐκοῦν ταυτὶ μεθέντες, ἐπὶ τοὺς εἰσηγητὰς τῶν ματαίων δογμάτων καὶ δὴ τῷ λόγῳ τρεψόμεθα. Οἱ δὴ ἀνάμεσον ἁγίου καὶ βεβήλου οὐ διέστειλαν, οὐδὲ ὅτι καθαρὸν ἀκαθάρτου διενήνοχεν ἔγνωσαν· ἐπεὶ ποτὲ μὲν εἰκόνας, ποτὲ δὲ εἴδωλα σφαλερῶς καὶ ἀθέως τὰ σύμβολα τῆς σωτηρίου οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ κατονομάσαι τετολμήκασι, τὴν ἐπὶ τοῖς ματαίοις προσηγορίαν ἐπὶ τὰ ἅγια μεταμείβοντες. Εἰσὶ δὲ οἱ ἐν τούτοις τὸ προὔχον ἀποφερόμενοι (1)·

Εὐσέβιός τε ὁ δυσσεβής, ὁ τῆς Καισαρέων τῆς κατὰ Παλαιστίνην κακῶς καὶ ἀσέμνως τὴν ἱερωσύνην ἔχων, καὶ τῆς ἀθέου καὶ ἀνοσίου τῶν Ἀρειομανιτῶν αἱρέσεως, καὶ ἣν ἀθεΐαν οἱ καθ' ἡμᾶς διδάσκαλοι ὀνομάζουσι, καὶ πάλαι καὶ νῦν προκαθεζόμενος.

Εἶτα Ἐπιφανίδης (2) οὐ φανεὶς ἐν Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν λογάσιν ἀνδρῶν πώποτε, νῦν δὲ μέγας ἐξηγητὴς καὶ διδάσκαλος ἀναφανείς, οὐ μᾶλλον τοῦ ἀρειανικοῦ θιάσου καὶ αὐτὸς οὗτος τυγχάνων, ἢ τῆς τῶν Δοκητῶν ἀδοξίας καὶ τῶν Μανιχαίων ἀθεΐας.

Ἐπιφάνιος δὲ τῆς Κυπρίων ἀρχιερεύς, παρὰ τοῖς περὶ τὸν Μαμωνᾶν καὶ πλαττόμενος καὶ

Sed de his hactenus : jam in expositores insulsorum dogmatum sermonem convertemus. Illi porro quid intersit sacrum inter et profanum non distinxerunt, nec novere in quo mundum ab immundo differat; scilicet quum modo imagines, modo idola haud absque fallacia et impietate appellare symbola salutaris incarnationis Christi non dubitaverint, et futilium rerum nuncupationem ad sacra transtulerint. At inter eosdem præstantiore loco conspicui sunt :

Eusebius quidem ὁ δυσσεβής, Cæsariensis Ecclesiæ in Palæstina malo omine ac nefando sacra gubernans, quique in scelesta ac nefaria stultorum Arianorum secta, quam nostri solent magistri atheismum dicere, idem olim et etiam nunc primas partes egit.

Tum Epiphanides, haud φανεὶς in Ecclesia, neque in nobilioribus umquam, jam expositor ingens ac splendidus magister, et ipse non solum Arianorum thiaso, sed et Docetarum vesaniæ et Manichæorum atheismo addictus.

Deinde Epiphanius Cypriorum archiepiscopus, ab ipsis Mamonæ asseclis confictus

(1) Ἀποφαινόμενοι B, C.— (2) Ἐπιφανίδης. Paucis necesse est delibare quæ Nicephorus in hujusce tractatus posteriore parte permultis exponit, ocius seriusve a nobis edenda. Nicephoro igitur Metropolita quidam Sidensis narrabat se, quum Natoliæ in Phrygia juvenis ageret, circa nascentis illic iconoclasticæ hæresis primordia, incidisse in codicem quemdam, in quo descripta erant fictitia ista Epiphanii opuscula, reperisseque in inscriptione erasam fuisse litteram Δ ut pro ΕΠΙΦΑΝΙΔΟΥ legeretur ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ; quumque litteræ vestigia superessent adhuc, fraudis deprehendit testem fuisse *Daucum*, qui ecclesiæ in qua volumen asservabatur, præerat. Hinc Nicephorus singularem *contra Epiphanidem* dissertationem suam edidit, et spuriorum opusculorum titulum hunc fuisse retulit : Λόγος κατὰ τῶν ἐπιτηδευόντων ποιεῖν εἰδωλικῷ θεσμῷ εἰκόνας εἰς ἀφομοίωσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Μαρτύρων, ἔτι δὲ καὶ τῶν Ἀγγέλων καὶ Προφητῶν. *Adversus illos qui idololatrico instituto imagines facere student quæ Christi similitudinem exprimant, necnon Dei Genitricis, Martyrumque, quin etiam Angelorum et Prophetarum.* Ex dissertationis serie apparet hoc opus fuisse spuriam illam Epiphanii ad Theodosium Augustum epistolam, cujus fragmentum in VII Synodo lectum est. Cf. Damasc. opp. tom. I, p. 319 et 339, in *nota*. Mansi, *Concil. ampl. collect.* t. XIII. p. 291.

χειροτονούμενος· ὃν οὔτε εἶδεν ἡ Κύπρος, οὔτε τοὺς ἐκείνου λόγους, μέχρι καὶ σήμερον, ἀκήκοεν.

Ἄλλοι τε οἵ τινες τούτων εἶεν τῆς ἀπιστίας συμφράδμονες καὶ συνήγοροι. Λεοντίους δὲ καὶ Θεοδότους καὶ Βασιλείους καὶ εἴ τινες ἕτεροι τῆς εὐσεβείας ἀντίθετοι, ὁ βουλόμενος κατ' ἐκεῖνον ἀνδριαντοποιείτω, καὶ προβαλλέσθω, καὶ λόγους οἵους ἂν αὐτοῖς ἀναπλάσειε, σχεδιάζων ἀποστοματιζέτω· ὃ ποιοῦσιν οἱ αὐτοῦ νῦν φοιτηταὶ γνήσιοι. Οἱ γὰρ δὴ τῷ ὄντι ταῖς προσηγορίαις ταύταις ἐπικεκλημένοι, ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας τῶν θεσμῶν ἑστήκασι· καὶ τῆς ἀληθείας συνήγοροι καταλαμβάνονται, ὅσον ἐκ τῶν γνησίων αὐτῶν λόγων εἰδέναι, καθάπερ ἐν τοῖς μετέπειτα διαδειχθήσεται. Εἰ μὲν οὖν ἑωρῶμεν τοὺς συγκεκλημένους αὐτοῖς μάρτυρας, ἀλλήλοις τε ἑπομένους καὶ τὸ ἐν λόγοις σύμφωνον διασώζοντας, τάχα ἄν τι πλέον ἡμῖν διὰ φροντίδος ἐγένετο. Ἐπεὶ δὲ ἀπεναντίας ἀλλήλοις ἴασι βάλλοντές τε καὶ βαλλόμενοι ὑπ' ἀλλήλων πίπτουσιν, ἔδει μὲν ἡμᾶς θεατὰς ἀποκαθῆσθαι τῆς μάχης, καὶ μηδὲν πρᾶγμα ἔχειν· ἐξαρκεῖν αὐτοὺς ἑαυτοῖς οἰομένους πρὸς τὴν τῶν ἐναντίων δογμάτων περιτροπὴν καὶ ἀντίθεσιν, κατανοοῦντας αὐτῶν κἀνταῦθα τὸ ἀσύμβατον καὶ ἀσύμφωνον. Ἀλλ' ἵνα μὴ ὡς πρὸς τοὺς ἐλέγχους διαπορεῖν δόξαντες, γραφὴν σιωπῆς οἴσωμεν, ταύτῃ τοι τὸν ἡμέτερον λόγον τῇ ἀληθείᾳ συνεργούμενον τῷ ψεύδει τῶν ἐναντίων ἀντεστήσαμεν.

uti et consecratus; quem numquam vidit Cyprus, et de quo nullum sermonem, ad hunc usque diem, audivit.

Sed et alii forsitan erunt eorumdem infidelitatis suffragatores ac patroni. Leontios vero et Theodotos et Basilios, et si quos ille habeat religionis hostes, qui velit eos secundum illum repræsentet, et iis se tueatur, ac verba qualiacumque ipsis affinxerit, præpropere recitet : quod agunt etiam nunc ipsius ingenui asseclæ. Qui autem hæc nomina sibi jure vindicant, hi ab Ecclesia non recedentes, ejus in legibus stetere, veritatisque merito habentur vindices, quantum ex germanis eorum libris videre est, uti deinceps in subsequentibus demonstrabitur. Equidem si videremus quos sibi convocavere testes, alios aliis succedentes, et eadem in testimoniis consona voce asseverantes, tunc paulo major animo cura insideret. Postquam vero e contrariis inter se viis gradiuntur, et impetiti, impugnantesque singuli singulos opprimunt, par erat nos sedere spectatores certaminis, præbereque otiosos : ratos fore ut ab illis sufficienter fiat contrariæ sententiæ subversio ac confutatio; quum ipsi animadvertere debeant quanta inter se dissonantia confusioque intercedat. Ne vero videamur argumentis laborare, et silentio nostro accusationis ansam præbeamus, ideo vocem nostram veritatis ad usum accommodatam, mendacio adversariorum opposuimus.

CAPUT VIII.

Ὅτι Εὐσέβιος κτίσμα καὶ ὑπηρέτην τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν λέγει.

Quod Eusebius creaturam esse ac Patris ministrum Filium dicit.

Ἀλλ' ὅτι μὲν Εὐσέβιος, ἵν' ἐντεῦθεν ἀρξώμεθα (καὶ γὰρ τῆς δυσσεβοῦς Ἀρείου βλασφημίας ὑπέρμαχος (1) ὁ θερμότατος ἦν καὶ γνη-

Ab Eusebio igitur ut incipiamus (fuit etenim scelestæ Arii blasphemiæ defensor strenuus admodum ac calidissimus et maxime

(1) Ὑπέρμαχος. Eumdem alias vocat τῶν Ἀρειανῶν ἀκρόπολιν, alias τὴν τούτων κορυφὴν καὶ ἀκρόπολιν. Eodem jure quo Hieronymus « merito, inquit Petavius, Eusebium *Arianum* et Arianorum signiferum ac principem sic vocat, ut perpetuam hanc in eo infamiam fuisse significet » (*Apol. contra Rufin.* I, col. 724, d, et *Apol.* II, col. 753, c.; Petav. *de Trinit.* lib. I, c. XII, n. 11). Nicephorus plus semel meminit, nec quemquam latere suspicatur, quod tamen pene omisere conciliorum collectiones amplissimæ, Alexandrinum fuisse concilium, in quo damnatus fuit Eusebius et excommunicatus. Hæc ab initio librorum suorum ea de re

σιώτατος), εἴ που τῆς μεγάλης ἐκείνης καὶ ἱερᾶς συνόδου τῆς ἐν Νικαίᾳ τῇ φιλοχρίστῳ κατὰ Βιθυνοὺς πόλει θεόθεν συλλεγείσης ὑποκρινόμενος τῷ δόγματι συνετίθετο, ὅμως τῆς οἰκείας αἱρέσεως οὐκ ἀπέληγε, καὶ διὰ τοῦτο πάλαι τοῦ τῆς Ἐκκλησίας χοροῦ ἀπελήλαται καὶ ἐκβέβληται, ὀλίγους που λαθὸν (1) διαφεύξεται, ὅσοι γε λίαν ἀμαθεῖς καὶ λόγων ἐκκλησιαστικῶν ἥκιστα μετεσχηκότες. Ὅς γε καὶ χρόνοις τισὶν ὕστερον ὑπό τε ἀρχιερέων καὶ ἱερέων τῶν κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρου μεγαλόπολιν, τῆς τῶν ὀρθοδόξων μνήμης ἀποκεκήρυκται, ἤδη τινῶν τὸ τηνικαῦτα λόγοις ἀπατηλοῖς (2) τισὶ δελεαζομένων, ὡς εἴη μεταθέμενος πρὸς εὐσέβειαν καταγνοὺς τῆς αἱρέσεως· οἳ δὴ καὶ κανονικοῖς δεσμοῖς καθυποβληθέντες ἐπιτετίμηνται. Τί δεῖ τὰ πλείω λέγειν; ἀκούσαντα λεγόντων τῶν θεολόγων τὸν οὐχ οὕτως ἀσεβῆ δογματιστὴν, ὅσον ἐχθρὸν καὶ φιλόνεικον, μηδ' ἂν ἄλλον ἢ Εὐσέβιον οἴεσθαι, Τούτου τοίνυν αἱ φωναὶ πρὸς συνηγορίαν τοῦ δόγματος αὐτῶν εἰλημμέναι, οἷά τις αὐτοῖς ὑποβάθρα καὶ κρηπὶς πρόκεινται, ἐκ τῆς γεγραμμένης αὐτῷ πρὸς Κωνσταντίαν τὴν βασίλισσαν (3) ἐπιστολῆς ἐξαιρεθεῖσαι ἐπιτρέπουσαν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ εἰκόνα ἐκπέμψαι αὐτῇ· ἃς γὰρ εἰς αὐτὸν τὸν Θεὸν Λόγον δυσφημίας συγγέγραφε καταλελοίπασιν ἐπικρυψάμενοι, ἵνα μὴ τῷ προχείρῳ τῆς βλασφημίας καὶ τἄλλα παρὰ τῶν ἀκροωμένων παροραθεῖεν. Οὕτω γὰρ πανταχοῦ τὰ προφανῆ τὴν ἀσέβειαν ἔχοντα ὑποστέλλειν ἐξεπετήδευσαν. Ἀλλ' ἡμῖν γε ἀκόλουθόν τε καὶ πρέπον νενόμισται πρὸ τῆς εἰς τὴν χρῆσιν ἐγχειρήσεως ἐκεῖνα εἰς μέσους προθεῖναι, ἵν' ἐκδηλότερον αὐτῶν ἐγκαλυφθείη τὸ κακοῦργον καὶ ἡ δυσσέβεια. Εἴ τις γὰρ μετὰ χεῖρας τὸ ὅλον σύνταγμα λάβοι, εὑρήσει ἐν αὐτῷ οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ἃς εἰς τὸν μονογενῆ Υἱὸν καὶ Θεὸν Λόγον ὕβρεις ἐξύφηνεν ἐντεταγμένας· ἔνθα ὑποβεβηκότα καὶ δεύτερον

sincerus), tametsi in magna illa ac sanctissima Synodo quæ in Nicæna civitate, Christo amabili, in Bithynia provincia, divinitus collecta fuit per simulationem adhæserit dogmati; eumdem interea a propria non recessisse hæresi, et eam ob rem olim ab Ecclesiæ gremio ejectum fuisse ac repudiatum, vix quem id prætererit ullus erit, nisi qui rerum vehementer ignari, nec minimam ecclesiasticæ historiæ notitiam hauserunt. Præteritis enim temporibus, jubentibus pontificibus et sacerdotibus in magna civitate Alexandria, ab Orthodoxorum communione alienus renuntiatus est: nonnullis etiam tunc ideo ob illius sermonum fallacias deceptis, quasi redierit ad sanctam fidem, sua damnata hæresi; qui sermones etiam canonicis vinculis subjecti, reprobati fuerunt. Quid plura? quum audio theologos asserentes neminem tantum fuisse impietatis doctorem, hostemque et adversarium veritatis, quantum fuisse Eusebium putandum est? Ecce cujus verba hi ad suum dogma propugnandum arripuere et fundamenti instar ac sustentaculi imposuere; desumta videlicet ex epistola quam Constantiæ imperatrici rescripsit, quæ ipsi mandatum dederat mitti sibi Christi Salvatoris nostri imaginem; quas autem in ipsummet Deum Verbum blasphemias congessit, eas locis illius omissis occultarunt, ne quum in promtu istiusmodi convicia haberent auditores, cætera ob hæc contemnerent. Sic enim sæpe quæ manifestam impietatem redolent, celare nituntur. Verum idoneum æquumque nobis visum est, antequam ipsum testimonium tractetur, quo manifestius discooperiatur eorum versutia ac impietas, cuncta in medium proferre. Si quis enim præ manibus totam illam teneat scriptionem, in ea quidem non semel, immo vero multoties reperiet quanta in Filium unigenitum ac Deum Verbum convicia protulerit; ubi

exposuit: Τίνι οὐκ ἔνδηλα καὶ καταφανῆ... ὡς καὶ χρόνοις πλείοσιν ὕστερον, ἐπεὶ τὸ δολερὸν τῆς γνώμης τισὶν ἐκέκρυπτο, καὶ μνήμην αὐτοῦ ποιεῖσθαι ἠξίουν, τοῦ τῶν ὀρθοδόξων χοροῦ τυγχάνειν ὑπολαμβάνοντες. Τούτους ἡ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρου μεγαλόπολιν συνελθοῦσα σύνοδος κανονικοῖς δεσμοῖς ὑποβάλλει, μηδενὶ ἐξεῖναι τῶν εὐσεβούντων Χριστιανῶν εἰς μνήμην Εὐσεβίου ἰέναι καθορίσασα (*De immac. Fide*, cap. XI, cod. 909, fol. 10). Sed *prolegomena*, ubi plura de Eusebio, conferantur. — (1) Λαθὼν codd. — (2) Ἀπατηλοῖς deest in B, C; τισὶ deest in A, D. — (3) Βασίλειαν A.

Θεὸν μετὰ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἀποφαίνεται ὑπηρέτην τε ἐν τοῖς κατὰ τὴν κτίσιν γενόμενον πρεσβύτερόν τε τῆς κτίσεως, τῇ κτίσει συναριθμῶν, καὶ κτίσμα δογματίζων αὐτόν (1).

cum subjacentem et secundum Deum, post Deum et Patrem ostendit, ministrum scilicet in creatione et anteriorem creationi, inter creaturas eum reputans ac creatum asserens.

CAPUT IX.

Ἐκ τῆς πρὸς Κωνσταντίαν ἐπιστολῆς Εὐσεβίου τοῦ Ἀρειανοῦ.

Ex epistola Eusebii Ariani episcopi ad Constantiam augustam.

I.

÷ [Ἐπεὶ δὲ καὶ περί τινος εἰκόνος ὡς δὴ τοῦ
÷ Χριστοῦ γέγραφας, εἰκόνα βουλομένη σοι
÷ ταύτην ὑφ' ἡμῶν πεμφθῆναι· τίνα λέγεις,
÷ καὶ ποίαν ταύτην, ἣν φῂς τοῦ Χριστοῦ
÷ εἰκόνα (2); Οὐκ οἶδα πόθεν αὐτὴ ὁρμηθεῖσα
÷ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαγράψαι εἰκόνα προσ-
÷ τάττεις. Ποίαν τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα ἐπι-
÷ ζητεῖς; πότερον τὴν ἀληθῆ καὶ ἀμετάλ-
÷ λακτον, καὶ φύσει τοὺς αὐτοῦ χαρακτῆρας
÷ φέρουσαν (3)· ἢ ταύτην ἣν δι' ἡμᾶς ἀνείλη-
÷ φεν, τῆς τοῦ δούλου μορφῆς (4) περιθέμε-
÷ νος τὸ σχῆμα;

« Quoniam autem et de quadam imagine, « quasi Christi, scripsisti ad me, imaginem quidem volens hanc tibi a nobis « mitti, quamnam, quæso, qualemve dicis « eam, quam perhibes Christi imaginem? « Non satis enim video undenam tibi repente « subierit jubere Salvatoris nostri imaginem « adumbrari. At qualem Christi quæris imaginem? anne veram illam et incommu- « tabilem, quæ in substantia ipsius fert « characteres; aut hanc quam propter nos « assumsit, servilem, quoad schema, for- « mam induens?

II.

÷ Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεὸς, μορ-
÷ φὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς
÷ ἁμαρτίας τὴν ἁμαρτίαν κατέκρινεν (5), ᾗ
÷ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος· οὕτως ἡμᾶς
÷ τῆς παλαιᾶς πικρίας καὶ δαιμονικῆς δου-
÷ λείας, τῷ τιμίῳ αἵματι λυτρωσάμενος (6),
÷ ἀπηλευθέρωσεν. Δύο μορφῶν αὐτῷ παρι-
÷ σταμένων, περὶ μὲν (7) τῆς τοῦ Θεοῦ μορ-
÷ φῆς οὐδὲ αὐτὸς ἡγοῦμαί σε ζητεῖν, ἅπαξ
÷ παρ' αὐτοῦ (8) παιδευομένην, ὅτι οὔτε τὸν
÷ Πατέρα τις ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Υἱός (9)· οὐδ'

« Verbum igitur Dei et Deus servi formam « assumens, « in similitudine carnis peccati « peccatum damnavit, » ut divus ait Aposto- « lus. Sic utique nos a veteri amarulentia et « dæmoniaco servitio, dum pretioso san- « guine redemit, liberavit. Duplici forma « dum ipse constet, de illa quidem Dei « forma haud putem te esse sollicitam, se- « mel quippe ab illo edoctam, neminem co- « gnovisse Patrem, præter Filium, neque

(1) Κτίσμα δογματίζων αὐτόν. Hic duximus inserendam Eusebii ad Constantiam epistolam omnem, prout Nicephorus ipse variis in locis eam dispertitus est, jam monuimus fuisse tantum græce exscriptam ab editore Nicephori Gregoræ Boivin, ejusque eruditis notis accessisse, in *Corp. scriptor. hist. Byzant.* part. XIX, edit. Paris., p. 793, Bonn. p. 1301. Fragmenta quædam Nicephorus ipse attulit ibid. p. 940; paulo plura habentur in Nicæna synodo generali II, Mansi *Concilior.* t. XIII, p. 314; deesse videtur proœmium seu exordium, nonnulla certe circa medium desiderantur, forte plura sub finem. — (2) Εἰκόνα. Hæc prima epistolæ verba desunt in Nicephoro. Supplevit concilium Nicænum II. *Concil.* Mansi, t. XIII, p. 314, A. — (3) Φέρουσαν. Respicit forsitan Hebr. I, 4. — (4) Μορφῆς. Philipp. II, 6. — (5) Κατέκρινεν. Rom. VIII, 3. — (6) Λυτρωσάμενος. I Petr. 18, 19. — (7) Ἀλλὰ περὶ μὲν in Act. concil. — (8) Πρὸς αὐτοῦ act. concil. — (9) Ὁ Υἱός. Joan. VI, 46.

÷ αὐτὸν Υἱὸν γνοίη ποτέ τις ἐπαξίως, εἰ μὴ ÷ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατήρ... ÷

« ipsum Filium condigne quempiam cognovisse, nisi unus qui illum genuit Pater...

III.

÷ Ἀλλὰ γὰρ πάντως τῆς τοῦ δούλου μορ- ÷ φῆς (1) ἐπιζητεῖς [τὴν εἰκόνα], καὶ οὗ δι' ÷ ἡμᾶς περιεβλήθη σαρκίου. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ÷ τῇ δόξῃ τῆς θεότητος ἀνακεκρᾶσθαι μεμα- ÷ θήκαμεν, καὶ καταπεπόσθαι τὸ θνητὸν ὑπὸ ÷ τῆς ζωῆς. Καὶ οὔτι που θαυμαστὸν, εἰ μετὰ ÷ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον τοιοῦτόν που πέ- ÷ φηνεν, ὁπότε καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔτι βιοτεύων ÷ ὁ Θεὸς Λόγος, τοῖς ἐγκρίτοις τῶν ἑαυτοῦ ÷ [μαθητῶν (2)] προαῤῥαβωνιζόμενος τὴν ÷ θέαν τῆς αὐτοῦ βασιλείας, μεταβαλὼν τὴν ÷ τοῦ δούλου μορφὴν, αὐτὴν ἐκείνην ἐπὶ τοῦ ÷ ὄρους ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν ἐπιδέ- ÷ δεικται (3)· ὅτε τὸ μὲν πρόσωπον αὐτοῦ ÷ ἀπήστραψεν ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἱμάτια ὡς ÷ τὸ φῶς.

« Et quidem requiris, nec fallor omnino, « servi formæ imaginem simul et corpusculi « quo propter nos indutus est. At illud glo- « riæ divinitatis commixtum esse didici- « mus, et absorptum esse a vita mortale. « Nec jam mirandum est quod post illius « ad cœlos reversionem, simile quid visum « fuerit, quandoquidem in hominibus ad « huc vivens Deus Verbum, selectis suis di- « scipulis, quasi per prævium arrhabonem, « præstita regni sui visione, transmutavit « servi formam, eamque humana natura « superiorem in monte ostendit : quando « vultus ejus resplenduit ut sol, et sicut « lumen vestimenta ».

IV.

÷ Τίς οὖν τῆς τοσαύτης (4) ἀξίας τε ÷ καὶ δόξης τὰς ἀποστιλβούσας καὶ ἀπα- ÷ στραπτούσας μαρμαρυγὰς οἷός τε ἂν εἴη (5) ÷ καταχαράξαι νεκροῖς καὶ ἀψύχοις χρώμασι ÷ καὶ σκιογραφίαις, ὁπότε μηδὲ ἐμβλέψαι ÷ αὐτῷ (6) τοῦτον ὀφθέντι τὸν τρόπον, οἱ ÷ θεσπέσιοι ὑπέμειναν μαθηταὶ, οἵ γε ἔπεσον ÷ ἐπὶ πρόσωπον, ἀφόρητον αὐτοῖς τὸ θεώμενον ÷ ὁμολογήσαντες; εἰ δ' οὖν (7) τότε ἡ ἐν σαρ- ÷ κὶ (8) αὐτοῦ μορφὴ τοσαύτης ἔλαχε δυνά- ÷ μεως, πρὸς τῆς ἐνοικούσης αὐτῇ θεότητος ÷ μεταβληθεῖσα, τί χρὴ λέγειν, ὅτε τὴν ÷ θνητότητα ἀποδὺς, καὶ τὴν φθορὰν ἀπο- ÷ νιψάμενος, τῆς τοῦ δούλου μορφῆς τὸ εἶ- ÷ δος εἰς τὴν τοῦ δεσπότου καὶ Θεοῦ δόξαν ÷ μετεσκευάσατο, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ θανά- ÷ του νίκην (9), καὶ μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ÷ ἄνοδον, καὶ μετὰ τὴν ἐν τῷ βασιλικῷ θρό-

« Quis igitur tantæ illius gloriæ ac ma- « jestatis vibrantes ac fulgurantes splendo- « res effingere valeat mortuis et inanimis « coloribus ac umbratili pictura? Quam sci- « licet contemplari eo fulgore conspicuum « sui non valuere divini discipuli; qui ni- « mirum in faciem proni, non posse se illud « spectaculum sustinere confessi sunt. Igi- « tur si illius in carne forma tantam po- « tuit sortiri virtutem, ab inhabitante in ea « Deo mutatam, quid oportet dicere, tunc « quum, exuta mortalitate, et corruptione « abluta, speciem servilis formæ in Domini « et Dei gloriam transtulit, post partam vi- « delicet de morte victoriam et reditum in « cœlos, post consessum ad dexteram Pa-

(1) Μορφῆς. Apposite licet minus eleganter addi videtur in Actis conc. : τὴν εἰκόνα, *servi formæ requiris imaginem.* — (2) Μαθητῶν apud Gregor. cod. reg. olim 2952. Codices autem nostri habent λόγων. — (3) Ἐπιδέδεικται. Matth. XVII; Marc. et Luc. IX. — (4) Τοσαύτης, Act. conc. — (5) Ἂν ᾖ, ib. — (6) Προσβλέψαι αὐτῷ ἐπὶ τοῦ ὄρους, ib. — (7) Εἰ γοῦν, ib. — (8) Ἡ ἔνσαρκος, ib. — (9) Δίκην, B.

÷ νῳ ἀμφὶ τὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς ἵδρυσιν, μετὰ ÷ τὴν ἐν τοῖς ἀκατονομάστοις καὶ ἀῤῥήτοις ÷ κόλποις τοῦ Πατρὸς ἀνάπαυσιν, εἰς ἣν ÷ ἀνιόντα καὶ ἀποκαθιστάμενον αἱ οὐράνιαι ÷ δυνάμεις ἀνευφήμουν λέγουσαι· ÷ Ἄρατε ÷ πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε ÷ πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς ÷ τῆς δόξης (1). ÷

« tris, regio in throno stabilitum, post « compositam in gremiis ineffabilibus et « innominandis Patris quietem; quo dum « ascenderet, ibique assideret, supernæ po- « testates fausto plausu acclamabant, di- « centes : Tollite portas, principes, vestras, « et elevamini portæ æternales, et introibit « rex gloriæ. »

V.

÷ Ἀλλὰ μεταμεμόρφωται καὶ ἀπηθανάτισται, καὶ ἄφθαρτόν ἐστιν. Οὐκοῦν καὶ ἡ τοῦ ÷ δούλου μορφὴ ἐν τοιούτοις γινομένη, ἐξ ὅλων ÷ ὅλη μεταβέβληται ἐπὶ φῶς αὐτοῦ ἄῤῥητον ÷ ἀνεκδιήγητον, αὐτῷ τῷ Θεῷ Λόγῳ πρέπον ÷ φῶς, ὅπερ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, καὶ οὖς οὐκ ÷ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέ- ÷ βη (2); πῶς οὖν τις τῶν ἀδυνάτων ἐφίκοιτο; ÷ πῶς δὲ τῆς οὕτω θαυμαστῆς καὶ ἀλήπτου ÷ μορφῆς, εἴγε χρὴ μορφὴν ἔτι καλεῖν τὴν ἔνθεον ÷ καὶ νοερὰν οὐσίαν, εἰκόνα τις ζωγραφήσειεν; εἰ ÷ μὴ τοῖς ἀπίστοις ἔθνεσιν ὁμοίως τὰ μηδαμῇ ÷ μηδαμῶς ἐοικότα ἑαυτῷ τις ἀναζωγραφή- ÷ σειεν, ὥσπερ γραφεὺς μηδὲν ἐοικότα γράφων ÷ (τοιοίδε γὰρ κἀκεῖνοι ἀνειδωλοποιοῦντες ἤ ÷ ποτε Θεὸν (ὡς ἡγοῦνται), ἤ τινα (ὡς ἂν ÷ φαῖεν) ἡρώων, ἤ τι τῶν τοιούτων πλάττειν ÷ καὶ ἀπεικάζειν ἐθέλοιεν, οὐδὲν ὅμοιον, οὐδὲ ÷ ἐγγὺς, οἷοί τε ὄντες γράφειν, ἀλλόκοτα ÷ σκιογραφοῦσιν, ἀνδρείκελα σχήματα δια- ÷ χαράττοντες)· ἡμῖν δὲ ὅτι μὴ δίκαιον ÷ τὰ τοιαῦτα, πάντως που καὶ αὐτὴ συμ- ÷ βάλλεις. ÷

« Sed transfiguratum est corpus, et im- « mortale factum est et incorruptum. Quæ « quum ita sit servi forma, omnis omnino « mutata est in lumen ejus ineffabile ac ine- « narrandum, lumen ipsi Deo Verbo conve- « niens, quod nec oculus vidit, nec auris « audivit, nec in cor hominis ascendit. « Quonam igitur pacto quis impossibilia « faciet? Quomodo formæ adeo admirandæ « et incomprehensibilis, si fas est formam « appellari divinam illam et intelligibilem « naturam, imagine quisquam delineabit? « Nisi forte quis velut infideles gentes, talia « sibi pinxerit quæ nullo modo sunt [ar- « chetypo] similia, ut pictor a similitudine « semper aberrans (istius modi enim idolo- « rum opifices sive quum conderent Deum, « ut opinabantur, sive quem heroa dixerint, « aut alia id genus fingere vellent aut ex- « primere, nihil umquam Deo simile, aut « ad ejus instar delineare valuerunt, nec « nisi extranea umbraticaque effingentes, « hominum simulacra adumbravere) : talia « igitur minus æquum est etiam a te nobis « ingeri. »

VI.

÷ Ἀλλ' εἰ μὴ τῆς εἰς Θεὸν μεταβληθείσης ÷ μορφῆς, ἀλλὰ τοῦ πρὸ τῆς μεταβολῆς σαρ- ÷ κίου αὐτοῦ δὴ τοῦ θνητοῦ τὴν εἰκόνα φὴς ÷ παρ' ἡμῶν αἰτεῖν· ἆρα γὰρ τοῦτό σε μόνον ÷ διέλαθεν τὸ ἀνάγνωσμα, ἐν ᾧ ὁ Θεὸς νομο- ÷ θετεῖ μὴ ποιεῖν ὁμοίωμα, μήτε τῶν ὅσα ἐν ÷ τῷ οὐρανῷ, μήτε τῶν ὅσα ἐν τῇ γῇ κά- ÷ τω (3); ἢ ἔστιν ὅτε ἐν Ἐκκλησίᾳ τὸ τοιοῦ-

« Sin autem imaginem formæ nondum in « Deum mutatæ, qualis erat scilicet ante « immutationem hanc corpusculi ejus mor- « talis, dicis te a nobis inquirere : num- « quid igitur te unam latet illa lectio, qua « Deus lege sanxit, « ne fieret similitudo ulla « qualiumcumque in cœlo sursum et deor- « sum in terra? » Num quidquam simile tu

(1) Δόξης. Ps. XXIII, 7. Huc usque excerpta actis Concilii Nicæni II inserta. Hic nonnulla tum a Nicephoro, tum a Bovino omissa. Cf. pag. 413, 414. Omnia vero quæ sequuntur græce tantum exstitere, ferme ignota. — (2) Ἀνέβη. Is. LXIV, 4; I Cor. II, 9. — (3) Κάτω. Exod. XXIV, 4.

÷ τον ἡ αὐτὴ, ἢ καὶ παρ' ἄλλου τοῦτο ἠκου-
÷ σας; οὐχὶ δὲ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης
÷ ἐξώρισται καὶ πόῤῥω τῶν Ἐκκλησιῶν πε-
÷ φυγάδευται τὰ τοιαῦτα, μόνοις τε ἡμῖν
÷ μὴ ἐξεῖναι τὸ τοιοῦτον ποιεῖν παρὰ πᾶσι
÷ βεβόηται; ..... ÷

« in Ecclesia vel aliunde audivisti? Immo « vero nonne per totum orbem terrarum ar- « ceri ab Ecclesia talia et procul exulare « jussa, nobisque præ cæteris vetari ne quid « hujusmodi faciamus, ab omnibus clama- « tur? »

VII.

÷ ..... Οὐκ οἶδα γὰρ ὅπως γύναιόν τι μετὰ
÷ χεῖράς ποτε δύο τινὰς φέρουσα καταγε-
÷ γραμμένους, ὡς ἂν φιλοσόφους, ἀπέῤῥιψε
÷ λόγον, ὡς ἂν εἶεν Παύλου καὶ τοῦ Σωτῆρος·
÷ οὐκ ἔχω λέγειν, οὔτε ὁπόθεν λαβοῦσα, οὔτε
÷ ὅθεν τοῦτο μαθοῦσα. Ἵνα μηδὲ αὐτὴ μηδὲ
÷ ἕτεροι σκανδαλίζοιντο, ἀφελόμενος ταύτην,
÷ παρ' ἐμαυτὸν κατεῖχον, οὐχ ἡγούμενος
÷ καλῶς ἔχειν εἰς ἑτέρους ὅλως ἐκφέρειν
÷ ταῦτα, ἵνα μὴ δοκῶμεν δίκην εἰδωλολα-
÷ τρούντων τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐν εἰκόνι περι-
÷ φέρειν. Παύλου τε ἀκούω πάντας ἡμᾶς
÷ παιδεύοντος, μηκέτι τοῖς σαρκικοῖς προσ-
÷ ανέχειν (1). Εἰ γὰρ ἔγνωμεν, φησὶν, κατὰ
÷ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκο-
÷ μεν. ÷

« Haud enim novi quomodo muliercula « quædam, manibus tenens duos quos- « dam depictos, quasi philosophos, verba « seminaret ac si præ oculis essent Paulus et « Salvator. Ego quidem dicere haud valeo, « nec unde id sibi acceperit, nec ubinam di- « dicerit. Ut ut sit, ne ista, cæterive offende- « rentur, imaginem sustuli, eamque penes « me retinui : nec censeo satius esse ad « alios talia per vulgus immitti, ne vi- « deamur more gentilium Deum nostrum « in imagine imponere. Paulum enim audio « a quo docemur omnes « haud amplius « carnalibus adhærere; et si cognovimus, « inquit, Christum secundum carnem, sed « nunc jam non novimus. »

VIII.

÷ Σίμωνα τὸν μάγον λόγος ἔχει παρὰ τοῖς
÷ ἀθέοις αἱρεσιώταις προσκυνεῖσθαι, ἐν ἀψύ-
÷ χῳ ὕλῃ καταγεγραμμένον. Ἐθεωρήσαμεν
÷ δὲ καὶ αὐτοὶ τὸν τῆς μανίας ἐπώνυμον ὑπὸ
÷ τῶν Μανιχαίων εἰκόνι δορυφορούμενον (2).
÷ Ἡμῖν δὲ ἀπείρηται τὰ τοιαῦτα. Θεὸν γοῦν
÷ Κύριον τὸν Σωτῆρα ἡμῶν ὁμολογοῦντες, ὡς
÷ Θεὸν ἰδεῖν εὐτρεπιζόμεθα, πάσῃ σπουδῇ
÷ καθάραντες αὐτοὶ τὰς ἑαυτῶν καρδίας ὡς
÷ ἂν ἴδοιμεν αὐτὸν κεκαθαρμένοι. Μακάριοι
÷ γὰρ οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν
÷ Θεὸν ὄψονται (3). Εἰ δὲ ἐκ περιουσίας πρὸ
÷ τῆς μελλούσης πρόσωπον εἰς πρόσωπον ὄψεώς
÷ τε καὶ θέας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὰς εἰκόνας
÷ αὐτοὶ περὶ πολλοῦ τίθεσθε, τίνα μᾶλλον
÷ ἀγαθὸν ζωγράφον αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου
÷ ἔχοιμεν ἄν; ÷]

« Sermo quidam est, Simonis magi ab « impiis hæreticis adoratam fuisse imagi- « nem inanimata materia depictam. Ipsi nos « vidimus Manetis, cujus nomen ab insania « ductum, imaginem a Manichæis satel- « litio circumseptam. Procul a nobis talia ab- « sint! Deum ergo et Dominum Salvatorem « nostrum confitentes, ad illum tamquam « Deum intuendum alacres accingimur, om- « nique cum studio corda ipsi nostra mun- « damus, ut eum videamus emundati. « Beati « enim mundo corde, quoniam Deum vide- « bunt. » Si autem abundantiore cura, ante « futuram illam de facie ad faciem visionem « ac intuitionem, Salvatoris nostri imagines « tanti facitis, pictorem quem excellentio- « rem habebimus, quam ipsum Dei Ver- « bum? »

(1) Προσανέχειν. II Cor. v, 16. — (2) Δορυφορούμενον. Cf. infra p. 465. — (3) Ὄψονται. Matth. v. 8.

Ἀνατροπὴ τῆς ἐπιστολῆς Εὐσεβίου, τῆς πρὸς τὴν βασίλισσαν Κωνσταντίαν.

Confutatio epistolæ Eusebii ad Constantiam imperatricem.

I.

Ἔχει γὰρ ἐπὶ λέξεως ὧδε (1)·

÷ Μόνος γοῦν οὗτος μετὰ τὸν ἀνωτάτω ÷ Θεὸν καὶ Πατέρα δίκαιός ἐστι, καὶ δι- ÷ καιοσύνας ἠγάπησεν (2). ÷

Ταῦτα ἔφη, ἵνα τὸν Υἱὸν κάτω θῇ, καὶ κατωτάτω Θεὸν δείξῃ. Εἶτα τὰ κατὰ τὸν Ἀαρὼν, τὸν ἐν νόμῳ ἀρχιερέα, καὶ τὴν ἱερατικὴν ἐκείνην στολὴν συμβολικῶς ὥσπερ εἰκονίζοντα τὸν Χριστὸν διεξιὼν, καὶ τὰ περὶ τὴν κίδαριν συμβάλλων, φησίν·

÷ Ὅτι ἔχομεν καὶ ἡμεῖς ἀρχιερέα μέγαν ÷ διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν ÷ τοῦ Θεοῦ (3). Οὗ τὰ μὲν ἀνωτάτω καὶ ÷ κρυφαῖα τῆς θεότητος, ἐπέκεινα πάσης κτί- ÷ σεως διήκοντα, καλύμματι πατρικῷ τῆς ἐν- ÷ θέου ἀϊδιότητος καὶ ἀγεννησίας ἐπικα- ÷ λύπτεται. ÷

Διὰ τούτων δὲ παριστᾷν βούλεται, ἐλάττονα (4) τὸν Υἱὸν τῆς πατρικῆς ὑπάρχειν δόξης, καὶ ἡττᾶσθαι τοῦ ἀξιώματος. Κεφαλὴν γὰρ τοῦ Χριστοῦ τὸν Πατέρα (5) ἑξῆς ἐπάγων, οὐκ ἀποστολικῶς τὸ ἀποστολικὸν ἐκδέχεται. Τούτοις ἐπιφέρει·

Hæc porro ad verbum leguntur :

« Unus igitur ille, post illum in excel- « sis Deum et Patrem, justus est, et justitias « dilexit. »

Hæc ait ut Filium deprimeret, ac inferiorem Deum ostenderet. Deinde ea quæ ad Aaronem pertinent, in lege pontificem, et sacerdotalem ejus vestem allegorice tamquam Christum repræsentantia explicans, et quæ sunt de thiara hisce componens, ait :

« Quoniam habemus et nos pontificem « magnum, qui penetravit cœlos, Jesum « Christum, Filium Dei : cujus quidem ex- « celsa et abscondita divinitatis, ultra om- « nem creaturam transeuntia, velamine « paterno divinæ æternitatis ac ingenitæ « absconduntur. »

Per hæc igitur statuere intendit Filium esse inferiorem Patris majestate, et ejus gloria opprimi. Caput enim Christi Patrem esse deinceps adjicit, haud apostolico sensu apostoli dictum excipiens. Quibus addit :

II.

÷ Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ μετώπου Στέφανος τὸ ÷ ὄνομα τὸ ἄῤῥητον καταγεγραμμένος, τὴν ÷ ἔντιμον τῆς ἐνθέου καὶ παντοκρατορικῆς ÷ βασιλείας τε καὶ δεσποτείας ἐδήλου προσ-

« Stephanus, in fronte inenarrabili no- « mine inscriptus, ostendit gloriosam appel- « lationem divinæ omnipotentisque maje- « statis ac potestatis, quam soli Unigenito

(1) Ἐπὶ λέξεως ὧδε. Quum præter suam diligentis excerptoris curam Nicephorus omiserit indigitare quibusnam ex libris Eusebii desumserit loca quinque subinde adducta, satis anxie quæsivi, nec suspicio defuit, imo certum est nonnulla ad præmissam epistolam accessisse; quod quidem ex dictis infra num. v non minus constat, quam alia simul aliunde provenire. Cæterum, nimis multa occurrunt loca in Eusebio, quæ eamdem omnino de Patre Deo majore, et de Filio post eum Deo, ministro tantum et primogenito creationis, nec nisi secundas partes agente, doctrinam plane hæreticam præ se ferunt. Hæc loca scite accurateque collegit Petavius *de Trinitate* lib. I, cap. xi et xii. Nec omisit expendere omnia quæ ad purgandum Ariana labe Eusebium ab antiquis et recentioribus adducuntur. Eamdem regessit disquisitionem cum multa ἀκριβείᾳ vir litteris præmature ereptus J. Ad. Moehler in suo *Athanasio magno cum arianismo confligente* lib. IV. Mitiorem de Eusebio sententiam tenuit, exposuitque D. Remig. Ceilier, variosque auctores recensuit Eusebio plus minusve faventes (*Hist. des auteurs ecclésiast.* t. IV, p. 481 ; Cf. Fabricium in *Bibl. gr.* ed. Harles. t. vii. p. 336. E. Lee. *Eusebii Theoph.* Londin. 1840, in introduct. et passim). Post hanc vocem ὧδε, sequitur in B titulus, qui supra epistolæ præmittitur p. 383. Ex eo vix dubitari licet quin hucusque neglecta ex eadem epistola desumantur; quo autem loco inserenda, incertum. — (2) Ἠγάπησεν. Ps. x, 8. — (3) Τοῦ Θεοῦ. Hebr. iv, 14. — (4) Ἔλαττον, A. — (5) Τὸν Πατέρα. Cf. *Demonst. Evangel.* lib. IV, cap. iv.

÷ ηγορίαν· ἣν μόνῳ τῷ Μονογενεῖ ὁ ἀνωτάτω ÷ καὶ μόνος αὐτοῦ Πατὴρ ἐδωρήσατο, Θεὸν ÷ καὶ Κύριον, καὶ βασιλέα τῶν ὅλων μόνον ÷ αὐτὸν, μετά γε ἑαυτὸν, ἀναδείξας. ÷

Τί τούτων θεομάχων λόγων δυσσεβέστερον ἢ ἀθεώτερον; ποῦ ἐνταῦθα ἡ καθ' ἡμᾶς ὀρθὴ καὶ εὐσεβὴς ὁμολογία; πῶς οὗτος ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν ὁμολογήσειεν; ἢ ὁμόθεον αὐτῷ (1) καὶ ἡνῶσθαι φυσικῶς δοξάσειεν; ἢ πόθεν αὐτὸν συναΐδιον τῷ Πατρὶ καὶ συνάναρχον ἀνυμνήσειε; τίς Χριστιανῶν ὀρθοδόξων τοῦτον συνήγορον κατὰ τὴν ἀμώμητον ἡμῶν πίστιν δέξεται; πῶς δὲ οὐ πόῤῥω τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας αὐλισθήσεται; τίς τὰ τοιαῦτα δόγματα ὡς πικρὰ καὶ ἰοῦ θανατηφόρου γέμοντα οὐ βδελύξεται;

« dedit, qui in excelsis unus Pater est, qui « Deum esse ac Dominum, ac universorum « regem eum solum, post ipsum tamen, « manifestavit. »

Quid his Deum impugnantibus verbis scelestius, aut atheis dignius? Ubi in his hæc nostra recta ac pia confessio? Quomodo Eusebius ille consubstantialem Patri Filium pronuntiaverit? quomodo eumdem Deum cum Patre, in natura eadem unitum censuerit? Undenam illum cum Patre coæternum ac sine principio decantaverit? Quis orthodoxorum Christianorum talem immaculatæ fidei defensorem idoneum habebit? Quo pacto procul a catholica et apostolica Ecclesia non deget? Ecquis talia non respuet dogmata, utpote amara et veneno letifero referta?

III.

Εἶτα πάλιν ἐπὶ τὸν ποδήρη τοῦ ἱερέως γενόμενος λέγει ὅτι·

÷ Ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς γῆς τὴν φύσιν ἔχει (2), ÷ τὸ λίνον τὸ σῶμα ἂν νοοῖ τοῦ Χριστοῦ ÷ εἰκότως, τὸ ἀπὸ τῆς ἀνθρώπου φύσεως ÷ ληφθὲν αὐτῷ. ÷

÷ Ἀπὸ οὖν τῆς ἀνθρώπου φύσεως ÷ εἰπὼν, πάλιν τὴν ἑαυτοῦ δόξαν αἰνίττεται· μερικὴν γὰρ καὶ οὐχ ὅλην τὴν ἀνθρώπου φύσιν ἀνειληφέναι τὸν Κύριον Ἀρειανοὶ λέγουσι (3)· σῶμα γὰρ μόνον ἄνευ ψυχῆς προσειλῆφθαι· οὐ γὰρ ἐπὶ τῆς θεολογίας (4) μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ἐνσωματώσεως Χριστοῦ, τῶν ἀληθῶν ἀποσφάλλονται· ὅλη δὲ φύσις ἀνθρώπου οὐκ ἂν εἴη σῶμα μόνον, εἰ μὴ καὶ ψυχὴ συννοοῖτο. Οὐδαμοῦ γοῦν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος τὸν κατὰ τὸν Σωτῆρα ἄνθρωπον συνεστάναι γεγράφηκεν· ὅτι μὴ μόνον σαρκίου καὶ μορφῆς μνήμην πεποίηται· ἀντὶ

Deinde ad talarem sacerdotis vestem pervenit dicens :

« Quum a terra naturam habet, in lino « corpus intelligitur Christi convenienter, « utpote quod ab hominis natura sibi as- « sumsit. »

His verbis igitur, « ab hominis natura » iterum suam sententiam videtur innuere. Dicunt enim Ariani particularem, non autem integram hominis naturam a Domino fuisse assumtam; corpus scilicet solum, sine anima ab eo esse susceptum; nam illi non modo circa divinitatem Verbi, sed etiam de incarnatione Christi et corporatione a veritate defecerunt. Integra porro hominis natura, non in solo erit corpore, nisi et anima accessisse intelligatur. Nusquam igitur ex anima et corpore hominem in Christo coalescere scripsit Eusebius, sed tantum carnis et formæ meminit. Ergo Ariani

(1) Αὐτὸν A, D. — (2) Εἶχε, A. — (3) Λέγουσι. Arium docuisse corpus absque anima assumtum esse a Filio Dei, adeo ut animæ instar esset ipsa Verbi substantia, testes sunt antiqui Patres, inter quos Epiphanius *Hæres.* 69, § 49, 50; Gregor. Nazianzen. *Epist. ad Cledon.* Nyssen. *Contra Eunom.* lib. I, p. 53; Cyrill. Alex. *Epist. ad Acac.* tom. V, p. II, p. 119; Theodoretus Arium et Eunomium scribit putasse assumtum quidem esse corpus, *divinitatem vero sic animæ partes obiisse, ut corpus nihil aliud nisi divinitatis involucrum fuerit.* Unum addam de hac minus nota Arianorum insania testem, cæteris majorem, Athanasium, qui diserte Apollinario ducem Arium assignat. « Ἄρειος δὲ σάρκα μόνην πρὸς ἀποκρυφὴν τῆς θεότητος ὁμολογεῖ· ἀντὶ δὲ τοῦ ἔσωθεν ἐν ἡμῖν ἀνθρώπου, τουτέστι τῆς ψυχῆς, τὸν Λόγον ἐν τῇ σαρκὶ λέγει γεγονέναι, τὴν τοῦ πάθους νόησιν καὶ τὴν ἐξ ᾅδου ἀνάστασιν τῇ θεότητι προσάγειν τολμῶν. » *De div. Christi adv. Apoll.* — (4) Θεολογίας. Cf. infra, p. 391.

γοῦν ψυχῆς τὴν κατ' αὐτὸν θεότητα ἡνῶσθαι τῇ σαρκὶ ληρωδοῦσι· δι' ὃ καὶ μίαν φύσιν σύνθετον ἐκ θεότητος καὶ σαρκὸς ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ δογματίζουσι, συνουσιῶσθαί τε καὶ ἀνακεκρᾶσθαι εἰς ἀλλήλας τὰς συνελθούσας μορφάς· ὡς μηδὲν παρ' αὐτοῖς διαφέρειν ὑπόστασιν φύσεως, ταὐτὸν δὲ εἶναι ἀμφοτέρας· ἐξ οὗ μήτε τῷ Πατρὶ, μήτε ἡμῖν εἶναι ὁμοούσιον· διὸ καὶ τὰ πάθη τῇ θεότητι τοῦ Υἱοῦ προσνέμουσιν, ὡς τοῦ κινοῦντος φασὶ τὸ σῶμα τοῦτο (1) καὶ πάσχοντος· καὶ τὸ αἷμα Θεοῦ καὶ οὐκ ἀνθρώπου εἶναι.

in loco animæ divinitatem cum carne misceri somniantur; quamobrem et unam docent naturam ex divinitate et carne in Christo constitui, et in unum conflari formas et temperari singulas, alteram in alteram utrinque convenientes; ita ut apud illos persona nihil a natura differat, utraque vero idem sit; idcirco Christum nec Patri, nec nobis consubstantialem esse, unde et passionem in Filii divinitatem refundant, eo siquidem, ut aiunt, movente hoc corpus ac patiente; ac demum sanguinem Dei esse, non autem hominis.

IV.

Καὶ ταῦτα βεβαιοῖ Εὐσέβιος ἀπὸ τοῦ λέγειν τρανῶς·

÷ Ὅτι ὁ Λόγος τὸν ἡμέτερον θάνατον ὑπέμεινεν. ÷

Ὅτι οὐδὲ (2) ἴσασιν αὐτὸν ἀληθινὸν εἶναι Θεόν. Ἐπεὶ οὖν τέλειον ἄνθρωπον ἀνειληφέναι τὸν Κύριον οὐχ ὁμολογοῦσιν· ὃ οὐδὲν ἕτερον ἐστιν ἢ δοκήσει καὶ φαντασίᾳ τὴν οἰκονομίαν γεγενῆσθαι· διὰ τοῦτο οὐδὲ εἰκονίζεσθαι αὐτὸν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα συγχωροῦσι. Τῇ δὲ κτίσει συγκαταριθμῶν αὐτὸν Εὐσέβιος, πρεσβύτερον πάσης τῆς κτίσεως ἀποφαίνεται. Οὕτω γὰρ Ἀρειανοὶ τὸ ÷ πρωτότοκος πάσης ÷ τῆς κτίσεως, ÷ ἀντὶ τοῦ πρωτόκτιστος, δυσσεβῶς ἐκλαμβάνουσιν. Ὅθεν καὶ κτισματολάτρας οἱ τῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλοι δικαίως ὀνομάζουσιν. Εἰ δὲ Ἀρειανῶν ἐστι λέγειν τὸν Πατέρα ἐξ οὐκ ὄντων δεδημιουργηκέναι τὸν Υἱὸν (3), ἵνα δι' αὐτοῦ, ὥσπερ δι' ὀργάνου ὑπηρετοῦντος, τόδε τὸ πᾶν παραγάγοι πρὸς ὕπαρξιν· καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον προστάγματι Πατρὸς (4), ἐνεργείᾳ δὲ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι· διὰ τοῦτο ἐν τοῖς κατὰ τὴν οἰκονομίαν εἰσάγει τὸν Μονογενῆ ὑπηρέτην (5) λέγων·

Atque hæc ultima Eusebius confirmat luculenter ex hoc dicto :

« Quod Verbum mortem nostram sustinuit. »

Nesciunt enim eum verum esse Deum. Quoniam igitur perfectum hominem a Domino susceptum fuisse negant (quod non aliud omnino est quam in apparentia ac vana specie incarnationem factam esse); propterea nec juxta characterem humanum Christus imagine pingatur concedunt. Quem dum in creatione recenset Eusebius, antiquissimum eum totius creationis esse declarat. Sic enim Ariani istud : « Primogenitus totius creaturæ, » in eo sensu quod : « primus sit creatus, » impie accipiunt. Jure ergo eos creaturæ adoratores Ecclesiæ discipuli appellarunt. Quod si Arianorum est asserere Patrem ex non exstantibus creavisse Filium, ut per eum, quasi per organum ministrantis, hoc totum quod est ad existentiam adduceret, et ipsummet Sanctum Spiritum ex Patris ordinatione, Filii vero virtute factum esse, inde est quod iste de incarnatione disserens, Filium unigenitum inducit ministri vices agentem, quum dicit :

(1) Τούτου codd. Præmisso paulo ante ὡς τοῦ, non est de necessaria correctione ambigendum. — (2) Ἐπεὶ μηδὲ, A,D. — (3) Τὸν Υἱόν. Hæc fuit insania quam quidem præfracte jactarunt Eunomiani et Anomæi, Eusebius vero videtur refugisse, immo aperte confutasse, *Demonst. Evang.* c. I, lib. I; *contra Marcell.* c IX. Attamen non eodem sensu loquutus est, quo Catholici adversus Arium disputantes : idipsum contendere solebant, quod videlicet non solum ex ipsa Patris οὐσίᾳ genitus esset Filius, sed etiam una et eadem esset amborum substantia, quod ὁμοούσιος vocabulum exprimebat; contra enim Eusebius extraneum a Patris οὐσίᾳ et adventitium dicebat esse Filium, videlicet τοῦ Πατρὸς ἐκτὸς ζῶντα, καὶ ὑφεστῶτα, *extra Patrem viventem et subsistentem.* — (4) Πατρός. Cf. Petav. *de Trinit.* XIV, 13. — (5) Ὑπηρέτην. Cf. ibid. et Mansi *Concil.* XIII, 315.

V.

÷ Ὁ δὲ Πατὴρ αὐτοῦ, ὁ παμβασιλεὺς τῶν ÷ ὅλων Θεός, τῆς ἰδίας αὐτοῦ χρηστότητος ÷ καὶ ἀγαθότητος γνήσιον ὑπηρέτην, συνερ- ÷ γόν τε μέγαν καὶ τῆς τῶν ὅλων σωτηρίας ÷ κατορθωτὴν δεξάμενος· Κάθου (1), φησὶν, ÷ ἐκ δεξιῶν μου. ÷

Ταῦτα οὐ πρὸς τὴν τοῦ Κυρίου ἀνθρωπότητα ἀποβλέπων, ἀλλ' ἐπὶ τὸν λόγον ἀναφέρων τῷ μίαν φύσιν ἐπ' αὐτῷ δοξάζειν, ὡς εἴρηται· ÷ Πειθαρχεῖν τε αὐτὸν τῇ πατρικῇ ÷ παρακελεύσει καὶ τῷ νεύματι ἐν τῇ (2) ÷ κατὰ τὸν ἄνθρωπον ποιήσει, ÷ φησὶν, οὐδ' ὅστις ἐστὶν ὁ τρόπος τοῦ ÷ Ποιήσωμεν ÷ ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν ÷ συνιείς. Οὐ γὰρ παρακέλευσιν, ἀλλὰ συμβουλὴν ὁ λόγος ἐμφαίνει, ἐπεὶ εὑρίσκεται οὕτω γε καὶ ἑαυτῷ προστάττων ὁ Πατήρ· ὃ πρὸς τῷ ἀσεβεῖ καὶ ἀδιανόητόν ἐστιν· κοινὸς γὰρ ὁ λόγος Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ ÷ Ποιήσωμεν. ÷ Οὕτω γὰρ καὶ οἱ Πατέρες φασίν· ὅτι τὴν ἄλλην ἅπασαν κτίσιν ἀποσχεδιάσας Θεὸς (3), ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου παραγωγῇ οἷον εἰ καὶ προβουλίοις χρῆται, καὶ ταύτῃ τιμῶν τὸν ἄνθρωπον. Χριστὸν δὲ Θεοῦ ἐν τῇ εἰσβολῇ τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἑτέρωθι, κατὰ τὸ δοκοῦν, οὐ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν τὸν Μονογενῆ τίθεται. Ταῦτα προὐθέμεθα, ὡς ἂν γνοῖεν οἱ τὸν Εὐσέβιον διδάσκαλον ἐπιγραφόμενοι, ὁποίας τυγχάνει δόξης, καὶ ὡς θολεράν τε καὶ βλαβερὰν τὴν ἀρειανικὴν αἵρεσιν καταμυσάττοιντο.

« Ejus autem Pater, omnium omnipotens « rex et universorum Deus, quum eum pro- « priæ ipsius clementiæ ac bonitatis ido- « neum ministrum, magnumque coopera- « torem ac universæ omnium salutis instau- « ratorem recepit: Sede, inquit, a dextris « meis. » Hæc non ad incarnationem Christi respiciens, sed eo quod in Christo unam esse naturam statuebant, eadem regerens, uti dictum erat: « Obedire eum Patris sui « mandato, et ad ejus nutum egisse in ho- « minis opificio », sustinuit affirmare, plane nescius quid sibi velit istud: « Faciamus hominem ad imaginem nostram »: quo sermone non significatur mandatum, sed commune consilium, quandoquidem invenitur quasi sibimet imperans Pater. Illud autem non solum impium est, sed absurdum. Communis est enim quum Patri, tum Filio vox illa: « Faciamus. » Sic etiam Patres loquuntur Deum nempe, quum cæteram omnem creaturam quasi levi negotio protulisset, tum ad hominis creationem quadam præmeditatione usum esse, ut sic hominem honoraret. Verum in hujus epistolæ initio et aliis in locis, ut ipsi videtur, Christum Dei minime, prout ecclesiastica disciplina habet, Unigenitum proponit. Hæc autem præmisimus ut quicumque Eusebium sibi magistrum præ se ferunt, discant cujusnam ille sit sententiæ, utque turbulentam ac nefariam Arianorum hæresim exhorrescant.

VI.

Εἰ δέ που ἀπαύγασμα καὶ Υἱὸν λέγει καὶ εἴ τι τοιοῦτον ὑψηλὸν, ὑπαγέσθω μηδείς· ἐπεὶ καὶ τοῦτο τῶν κακοδόξων μηχάνημα, διὰ σεμνοτέρων ῥημάτων τοὺς ἁπλουστέρους ἐπάγεσθαι. Τίς γὰρ τῶν εὐσεβούντων καὶ τῶν ἀδιάβλητον δόξαν εἰς Θεὸν κεκτημένων πρὸς συνηγορίαν τοῦ καθ' ἡμᾶς ὀρθοῦ δόγματος,

Sin interdum lumen dicat ac Filium aut alia id genus præclara, nemini fucus esto. Nihil quippe in eo nisi perversorum machinamentum, quo per sublimiora verba simpliciores ad illos deducantur. Quisnam enim ex illis qui pie sentiunt, et irreprehensibilem de Deo doctrinam sectantur, Eusebium um-

(1) Κάθου. Ps. CIX, 1. — (2) Ἐν deest in A. — (3) Θεός. Sic pene ad verbum Nyssen. *De hom. opific.* III.

Εὐσέβιον παρείληφεν, εἰ μή πω ἐπ' ἀνατροπῇ καὶ ἀναθέμασι τῶν ἐκείνου ἀνοσίων καὶ εἰκαίων δογμάτων εἰς μνήμην ἧκται; Ὅστις οὖν τὸν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκονισμάτων λόγον αὐτοῦ πρόσοιτο, δέξαιτ' ἂν ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ φθοροποιὸν τῆς ἀρειανικῆς λύσσης δόγμα· ἴδιον γὰρ αὐτοῖς ὥσπερ δὴ περὶ τὴν θεολογίαν (1), οὕτω καὶ περὶ τὴν οἰκονομίαν πονηρῶς καὶ ἀθέως διακεῖσθαι· εἰ δὲ τοῦτο ὡς ἀνόσιον καὶ ἀσεβὲς ἀποπέμποιτο, καὶ θάτερον ἀποπέμψαιτ' ἄν. Οἷα γὰρ ἐν ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ βίβλοις γεγράφηκεν, οὐ μᾶλλον τῷ εὐαγγελικῷ συναγορεύειν δόξας κηρύγματι, ἢ κατὰ τὴν τοῦ Μονογενοῦς βλασφημίαν συντιθεὶς οὐδενὶ μέρει τῶν συνταγμάτων ἀπολείπουσαν, τοῖς ἐθέλουσι μαθεῖν ῥᾴδιον.

quam ad rectæ fidei citavit defensionem, aut nisi ut everteret atque anathematizaret impia ejus ac proterva sensa, mentionem ejus fecerit? Quisquis igitur illius in sacras imagines dicta admiserit, excipiat necesse est et perniciosam Arianæ amentiæ sententiam. Peculiare enim ipsis est tam de divinitatis dogmate in Verbo, quam de ipsius incarnatione pessime ac scelestc sentire. Quorum prius tamquam impium ac Deo indignum non potest repudiari, quin repudietur et posterius. Quæcumque autem in aliis ejus libris scripta sunt, ea non aptius accommodari Evangelicæ doctrinæ, quam congesta in Verbum unigenitum convicia, singulis operum inspersa partibus, volentibus discere in promtu est.

CAPUT X.

Ὅτι συγχέει τὰς οὐσιώδεις Χριστοῦ μορφὰς, καὶ τὰ τούτων ἰδιώματα.

Quod confundit substantiales Christi formas, ac singulas earum proprietates.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν ἐκείνοις· τὰ δὲ ἐνταῦθα οἷα πρὸς τὴν βασιλίδα κατὰ τῆς οἰκονομίας Χριστοῦ ἱστάμενος γράφει, ἀκουσόμεθα· ὧν τὰ μὲν πολλὰ διὰ τὴν ἀδολεσχίαν ἀποπεμπόμενοι, ὅσα δὲ προφανῆ τὴν ἀσέβειαν ἔχει παρατιθέμενοι, Θεοῦ συναιρομένου διελέγχομεν. Ἐγκαλεῖ μὲν οὖν εὐθὺς τῇ βασιλίσσῃ ὥσπερ διαπορῶν καὶ φάσκων τοιάδε·

÷ Οὐκ οἶδα πόθεν αὐτὴ ὁρμηθεῖσα τοῦ ÷ Σωτῆρος ἡμῶν διαγράψαι εἰκόνα προστάττεις. ÷

Ἀλλ' ἤκουσεν ἂν εἰκότως πρὸς αὐτῆς· Ὅτι γε τῆς Χριστιανῶν τυγχάνουσα θεοσεβείας, ἐξ ἀποστολικῶν κηρυγμάτων τε ὁρμωμένη, καὶ δογμάτων ὀρθῶν κατήκοος γενομένη, πίστει (2) καὶ πόθῳ τῷ εἰς τὸν σώσαντα Θεὸν ταύτην ἐπιζητῶ, οὐδὲν ξένον καὶ ἀπὸ δόξης ποιοῦσα· ἀλλὰ τῷ τῶν πιστῶν ἔθει κεκινημένη, τοῦτο δρᾶν ἐπείγομαι.

Hæc in illis libris. Ea vero quæ ad Augustam, Christi incarnationem impugnans, scribit, jam audienda sunt: quorum plura propter loquacitatem repudiantes, quæcumque tamen manifestam præ se ferunt impietatem, proponere, et, auxiliante Deo, revincere animus est. Augustam igitur statim ab initio vituperat, quasi dubio suspensus, hæc dicens :

« Non satis enim video undenam tibi repente subierit, jubere Salvatoris nostri imaginem adumbrari. »

Id ab illa, opinor, audire potuit : « Ego scilicet christianam adepta religionem, ab apostolica prædicatione profecta, rectisque imbuta et obediens dogmatibus, fide et amore erga Deum salvatorem, hanc imaginem cupio et quæro : nihil agens alienum, nec a fide abhorrens, immo fidelium solemni consuetudine permota, ad quærendum inducor et insisto. »

(1) Θεολογίαν. Solemnis est veterum distinctio inter ea quæ *de Verbo Deo* sunt, seu θεολογία, et ea quæ idem *caro factum* spectant, οἰκονομία, maxime Arianorum tempore celebris, sed etiam ab antiquioribus patribus inducta ; eadem latinis invexit primus Tertullianus. Cf. *Adv. Prax.* II. — (2) Καὶ πίστει A, B, C.

CAPUT XI.

Ὅτι μίαν μορφὴν ὁμολογῶν, τὴν ἑτέραν τερατώδη εἰσκομίζει.

Quod unam confitendo formam, alteram portentosam inducit.

I.

÷ Ποίαν τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα ἐπιζητεῖς; ÷ πότερον τὴν ἀληθῆ καὶ ἀμετάλλακτον, φύσει ÷ τοὺς αὐτοῦ χαρακτῆρας φέρουσαν; ἢ ταύ- ÷ την ἣν δι' ἡμᾶς ἀνείληφε τῆς τοῦ δούλου ÷ μορφῆς περιθέμενος τὸ σχῆμα; ÷

Ἐνταῦθα κατασοφίζεται διὰ τῆς προκειμένης πεύσεως τὴν τοῦ γυναίου ἀπλότητα· ἵνα τῷ διαφόρῳ τῶν μορφῶν ὁ τὰς μορφὰς συγχέων, εἰς ἀπορίαν περιβαλὼν, τῆς εὐσεβοῦς ὁρμῆς ἀποστήσειε, τὸν τῆς ἀληθοῦς ὁμολογίας ὅρον ἢ οὐκ εἰδὼς, ἢ ἑκὼν παραιτούμενος. Περὶ ἕνα γὰρ καὶ τὸν αὐτὸν ἑκατέρα μορφὴ, τὸν Χριστὸν, φημὶ, ὡμολόγηται· ἡ μὲν κατὰ τὸ νοούμενον, ἡ δὲ κατὰ τὸ φαινόμενον ἐνθεωρουμένη, περὶ ἧς δὴ καὶ τὸ ζητούμενον ἦν. Ἀλλόκοτον οὖν καὶ ἀνούστατον ποτέραν τούτων ἐπιζητεῖ (1) διαπυνθάνεσθαι. Μιᾶς γὰρ οὔσης τῆς κατὰ Χριστὸν ὑποστάσεως, καὶ πρὸς τὸ ὁρώμενον εἶδος τῆς αἰτήσεως ἱσταμένης, οὐκ ἐχρῆν μορφῶν διαφορὰς προΐσχεσθαι. Οὐδὲ γὰρ εἴ τις τοῦδε τοῦ ἀνθρώπου εἰ τύχοι διαγράψαι εἰκόνα ἐπιζητοίη, παρὰ τοῦ γραφέως ἀκούσεται πότερον τὴν τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ σώματος ἐπιγραφὴν ἐπιτρέποι· ἐπεὶ μία ὑπόστασις ἐκ τούτων συνεστηκότων μερῶν, ὁ ἄνθρωπος, αὐτοῦ γὰρ τοῦ φαινομένου καὶ πεφυκότος γράφεσθαι καὶ εἰκονίζεσθαι ἡ αἴτησις ἤνεγκεν (2). Ἐπιτηρητέον δὲ ὅτι ἀληθῆ τὴν προτέραν εἰπὼν καὶ μέν γε καὶ ἀμετάλλακτον, δῆλον ἑαυτὸν καθίστησιν εὐθὺς τὴν ἑτέραν μορφὴν, ψευδῆ καὶ τερατώδη καὶ τὸ ἀμετάλλακτον οὐ διασώζουσαν, ἤδη δὲ τέλεον ἐξεστηκυῖαν εἰσκομίζων τῆς φύσεως· ἔστι γὰρ οὐκ ἀσυμφανὲς, ὡς δι' ἣν πρεσβεύει τῶν φύσεων σύγχυσιν καὶ συνουσίωσιν, τὴν ἀνθρώπου μορφὴν ἀπαναίνεται, καὶ (ὃ δὴ πρὸς βλασφημίαν περιφανέστερον) ὅτι ἣν ἀληθῆ φάσκει καὶ

« At qualem Christi quæris imaginem? « Anne veram illam et incommutabilem « quæ in substantia ipsius fert characteres? « Aut hanc quam propter nos assumsit ser- « vilem, quoad schema, formam induens? »

Eo loci insidiatur per illatam quæstionem feminæ simplicitati, ut facto utriusque formæ discrimine, ambas confundat, eamque in angustiis positam, a recto zelo deducat, confessionis veræ terminum sive non viderit, sive consulto repudiaverit. Alterutra enim forma penes unum eumdemque, Christum scilicet, prædicatur: hæc nempe mente aspectabilis, illa sensu conspicua, quam utique solam quæstio spectabat. Insolens ergo erat et insulsum percontari utram Augusta quærat. Una enim quum in Christo persona esset, quumque intra speciem visibilem tota sisteretur quæstio, nihil opus erat formæ duplicis diversitatem ingerere. Si quis enim cujusdam forte viri curaverit faciendam imaginem, a pictore non interrogabit utrum animæ an corporis faciendam imaginem intendat. Quum una sit persona quæ ex his consistat membris, homo scilicet, omnis ergo in eo quod videtur ac viget describendo, pingendoque quæstio erat. Operæ pretium est advertere, quod quum formam priorem veram dicit, immo et immutabilem, aperte posterior ab eo habetur falsa et prodigiosa, nec quidquam retinens immutabile, et prorsus integritate exuta naturæ; neminem enim latet quod dum duplicis naturæ confusionem invehit ac commixtionem, plane hominis formam excludit, et (quod signum est evidentius impietatis) alteram dicit veram et characteres

(1) Ἐπιζητεῖν mendose codd. — (2) Ἕνεκεν, iterum eodem mendo codd. nostri laborant.

χαρακτῆρας φέρειν διομολογεῖ, τίνας χαρακτῆρας καὶ ὁποίους, οὐδαμῶς προστίθησι.

suos ferentem; cujus tamen quinam ii sint characteres, et quales sint, minime proponit.

II.

Καὶ γὰρ οἱ χαρακτῆρες τῶν ἐν σχέσει ὄντες, ὃν χαρακτηρίζουσιν, ὁποῖός ἐστι περιστάνουσιν. Οὓς δὴ πλείονας καὶ φυσικοὺς ὑποτίθεται· ἵνα ἁπάντων σύνθετον τὴν μορφὴν ἐκείνην καὶ πολυειδῆ διὰ τῆς σχεδιασθείσης αὐτῷ εἰκόνος ἀποφήνῃ. Ἡμεῖς δὲ πρὸς τοῦ μυσταγωγοῦ τῶν θειοτέρων παιδευόμεθα, χαρακτῆρα εἶναι τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως τὸν Υἱὸν (1), ὡσαύτως καὶ εἰκόνα, καὶ ἐν μορφῇ τοῦ Θεοῦ ὑπάρχειν· διὰ πάντων τὸ ἀπαράλλακτον πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν τε καὶ θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ μανθάνοντες καὶ πιστεύοντες, οὐ μὴν χαρακτῆρος, ἤτοι ὑποστάσεως, γεγενῆσθαι προσθήκην διὰ τοῦ προσλήμματος ἢ σύγχυσιν (2) πρὸς τὸ προσειληφὸς ὁμολογοῦντες. Οὗτος δὲ ὁ σοφὸς ὁπόθεν ἡμῖν χαρακτήρων ἐπαριθμεῖν πλῆθος ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου παρείληφεν, οἱ νῦν αὐτοῦ ἀναφανέντες φοιτηταὶ ῥᾳδίως (3) παρεξηγήσονται· ἡ γὰρ εὐσεβὴς ὁμολογία τοῦτο οὐκ ἐξεπίσταται. Εἶτα ἐπὶ μὲν τῆς θείας μορφῆς τῆς ἁπλῆς καὶ πάντῃ ἀΰλου καὶ ἀσυνθέτου χαρακτῆρας εἰσφέρειν πλείονας οὐκ ἐρυθριᾷ, ἐπὶ δὲ τῆς δουλικῆς μορφῆς τῆς ἐνύλου καὶ συνθέτου καὶ πολυμεροῦς φύσεως διδόναι χαρακτῆρα σωματικὸν οὐδὲ τὸ παράπαν ἀνέχεται· ἀχαρακτήριστον δὲ αὐτὴν, καὶ ὡς ἀληθῶς εἰπεῖν μορφὴν ἀμόρφωτον δογματίζει, ἐπειδὴ τὸ ἐν ἀνθρώπῳ τέλειον Χριστῷ οὐ δίδωσιν, ἔπειτα οὐδὲ μορφὴν δούλου ἁπλῶς ἀνειληφέναι τὸν Κύριον ἔφη· ἀλλὰ τὸ σχῆμα τῆς δούλου μορφῆς. Οὕτω τὰ κατὰ τὴν οἰκονομίαν τῷ ὄντι κατασχηματιζόμενος (4), τὴν ἐξαπάτην ἡμῖν τῆς φαντασίας προανακρούεται, ὅπερ αὐτὸς οὐ πολλῷ ὕστερον ἐμφανέστερον ἐρεῖ. Σχῆμα δὲ μορφῆς ὅ τι καὶ ᾤετο, οἱ αὐτοῦ σαφέστερον ἑρμηνευέτωσαν, ἀγνοοῦντες ὅτι καὶ ἡ μορφὴ σχῆμά ἐστι καὶ ἐπὶ πλέον τὸ σχῆμα·

Characteres vero quum in habitu consistunt, neminem distinguunt quin qualis ille sit exhibeant. Hic autem plures allegat et ad naturam eos refert, ut his collectis forma cum multimoda specie per imaginem ab illo sibi adumbratam declaretur. Verum a divinissimorum mysteriorum Magistro docemur unum characterem substantiæ Patris esse Filium; similiter eumdem et imaginem esse, quum sit in forma Dei. Ex his igitur omnibus filium nihil differre a Patris substantia et divinitate, didicimus et credimus; nec factam esse characteris, id est, substantiæ accessionem, per assumtionem aut confusionem cum eo quod assumsit, confitemur. At undenam sapiens vir ille nobis in Deo Verbo characterum multitudinem superaddere satagat, asseclis ejus qui nostro tempore apparuerunt in promtu erit adamussim exponere; enimvero religiosa fidei confessio hoc prorsus ignorat. Deinde, in divinam formam, quæ simplex est et materiæ plane expers, atque incomposita, characteres plures inferre non erubuit, dum in servili forma, quæ materialis est, composita et multis conflata partibus, ascribere characterem corporeum penitus renuit Absque enim charactere, et, quo verius eloquar, sine forma formam allegat, quia integritatem hominis Christo abjudicat, deinde nec servi formam simpliciter a Domino susceptam, sed tantum speciem servilis formæ, asserit : inde est quod circa incarnationem re vera totus in specie, Phantasiæ errorem aperte repetit, ut ipse paulo infra luculentissime exponet. Qualis autem ipsi fuerit species formæ, asseclæ ejus exponant velim, nescientes quod forma idem est ac species, immo vocabulum species latius patet : idem ergo fit ac si quis stolide di-

(1) Τὸν Υἱόν. Hebr. 1, 3. — (2) Σύγχησιν, B. — (3) Ῥᾳδίως deest in A. — (4) Σχηματιζόμενος, B, C.

ταὐτὸν γὰρ λέγειν ἐστὶν, οἷον εἴ τις ἀπαιδεύτως εἴποι τοῦ ἀνθρώπου τὸ ζῶον, ἀλλ' οὐχὶ τὸν ἄνθρωπον ζῶον.

ceret hominis animal, nec tamen hominem esse animal.

CAPUT XII.

Ὅτι Ἀρειανοὶ τὴν μορφὴν, οὐ φύσιν κυρίως λέγουσιν, ἀλλὰ σχῆμα ψιλὸν ὑποστάσεων δίχα.

Quod Ariani formam, non naturam proprie dicunt, sed speciem persona destitutam.

Τί οὖν αὐτῷ ὁ λόγος βούλεται; ὡς γὰρ οἱ τῆς ἀθέου τῶν Ἀρειανῶν αἱρέσεως, καίτοι καὶ τὸν ἐν μορφῇ Θεοῦ τὸν Υἱὸν ὑπάρχειν ἀκούοντες, οὐκ ἐν ταυτότητι τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας τίθενται (οὐ γὰρ ἴσασιν οὐσίας καὶ μορφῆς τὸ ἀπαράλλακτον, ἑτεροούσιον δὲ αὐτὸν καὶ κτίσμα καταγγέλλουσιν)· οὕτως οὐδὲ τὴν τοῦ δούλου μορφὴν φύσιν ἀληθῶς καὶ κυρίως σημαίνειν ἀνέχονται, σχήματι ψιλῷ μόνον ὑποστάσεως δίχα ὑπάρξαι φαντασιούμενοι. Πῶς δ' ἂν ὑποσταίη ἀνθρώπειον εἶδος, εἴ τις αὐτὸ ὑπόθοι τὸ ἄψυχον; Ἀλλὰ τί ποτέ ἐστιν ἡ τοῦ δούλου μορφὴ, ἀναγκαῖον πρότερον διορίσασθαι, καὶ οὕτω τοῖς παρὰ τῶν ἐναντίων λόγοις ἀντεπεξάγειν. Ἐπισκεπτέον δὲ πότερον ἁπλοῦν τι χρῆμα καὶ ἑνοειδές ἐστιν ἡ τῆς μορφῆς προσηγορία, ἢ τῶν ὁμωνύμων καὶ κατὰ διαφόρων σημαινομένων φερόμενον. Ἀλλ' ὅτι μὲν ἁπλοῦν οὐκ ἔστι πρόδηλον τοῖς καὶ κατὰ μικρὸν τῇ φωνῇ ἐφιστάνουσι, πολύσημον δὲ τυγχάνειν ὄν. Οὐκοῦν ἄμεινον τὸν περὶ τούτου λόγον ποιούμενον, διελέσθαι πρότερον τὰ ἐκ τῆς φωνῆς σημαινόμενα, ὡς ἂν ἄριστα ὅτου ἕνεκεν ἡ σκέψις ἡμῖν ἐστι, γνοίημεν. Φέρεται γὰρ τοὔνομα καὶ ἐπὶ τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου, καὶ μὴν καὶ ἐπὶ τοῦ εἴδους τοῦ εἰδικωτάτου· πρὸς δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἁπλῶς οὐσίας, ὅταν ἐπὶ τῆς θεολογίας παραλαμβάνηται.

Quid igitur his verbis innuit? Sicut enim ii qui impiam Arianorum hæresin sectantur, licet eum qui est in forma Dei Filium, intelligunt, ipsi tamen eamdem cum Patre substantiam non tribuunt (substantiæ enim ac formæ immutabilitatem haud agnoscentes, eum esse alterius substantiæ, creaturamque pronuntiant); unde quum servi formam vere ac proprie naturam significare nolunt, eam sibi fingunt sub nuda tantum specie sine hypostasi subsistere. Quomodo autem humana species subsistere possit, si animam quis deesse supponat? Porro quidnam servi forma sit, necesse est prædefinire, sicque adversarorium argumenta refellere. Disquirendum autem, utrum formæ denominatio simplicem quamdam et unicam speciem designet, an ex homonymis sit, diversarumque significationum capax. Verum vel ii qui aliquantisper huic voci animum attendunt, clare videbunt, non simplicem illam esse, sed diversas complecti significationes. Præstat igitur eum qui huic quæstioni operam dat, vocis significationes ante omnia distinguere, ut disquisitionis materiam probe dignoscamus. Illud enim nomen tum ad unumquemque hominem pertinet, tum etiam ad speciem maxime universalem, præterea etiam ad substantiam simpliciter dictam, quando de Divinitate usurpatur.

CAPUT XIII.

Τί ἐστι μορφή, καὶ κατὰ τί εἴρηται μορφή, καὶ ὁσαχῶς εἴρηται;

Quid forma, quomodo dicitur, et quot modis?

Α. Μορφὴ δὴ οὖν λέγεταί τε καὶ ἔστι, κατὰ τὸ προχείρως καὶ ἰδίως ἐν τῇ συνηθείᾳ παραλαμβανόμενον, ὡς ἐφ' ἧς νῦν εἰπεῖν ὁ λόγος ἡμῖν ὥρμηται, σύνθεσις σώματος ἐν ὑποστάσει θεωρουμένου· ἤτοι τὸ ὁρώμενον σωματικὸν εἶδος, ἔκ τε μελῶν καὶ μορίων διεσχηματισμένον καὶ μεμορφωμένον· πεποσωμένον τε καὶ κεχρωσμένον· ὄγκῳ τε καὶ μεγέθει καὶ διαστάσεσι διειλημμένον· περιγραπτόν τε ἤδη, καὶ τοῦ γράφεσθαι καὶ εἰκονίζεσθαι λαχὸν φύσεως· ὃ δὴ καὶ αἰσθήσει καὶ δείξει ὑποπέπτωκεν· ἐφ' οὗ λόγος, καὶ τὸ εἶδος ὡς ἀληθῶς ἄξιον τυραννίδος (1). Οὐκ ἄδηλον δὲ ὅτου χάριν ἡ μακρὰ τοῦ ὁρισμοῦ περίοδος· διὰ γὰρ τοὺς δοκήσει καὶ φαντασίᾳ ἐνηνθρωπηκέναι τὸν Κύριον ληρωδοῦντας ταῦτα ἡμῖν εἴρηται.

Β. Ἔτι δὲ μορφὴ εἴρηται (2) καὶ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων εἶδος, ὅ ἐστι τὸ εἰδικώτατον εἶδος, καὶ ἡ φύσις ἡ ἀνθρωπεία, ὑπὸ τῶν οὐσιωδῶν διαφόρων ὥσπερ διαμορφούμενον καὶ εἰδοποιούμενον, καὶ οἷον οὐσία μεμορφωμένη. Ἀλλὰ ταῦτα ἐπὶ τῶν γενητῶν καὶ καθ' ἡμᾶς.

Γ. Ἐπὶ δὲ τῆς θεολογίας μορφὴ λέγεται ἡ οὐσία ἁπλῶς, ἡ κατ' ἰδίαν θεωρίαν θεωρουμένη, καὶ ἑτέρου πρὸς τὴν ἑαυτῆς μὴ δεομένη δήλωσιν· καθ' ἣν τὸ ταὐτὸν καὶ ἀπαράλλακτον τῆς ὑπερουσίου θεότητος ἐν τῇ τῶν ὑποστάσεων Τριάδι γνωρίζεται καὶ πιστεύεται· ᾧ σημαινομένῳ καὶ ὁ μέγας Ἀπόστολος ἐν μορφῇ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸν Υἱὸν καὶ Θεὸν ὑπάρχειν ἀποφαίνεται, καθάπερ δὴ καὶ εἰκόνα τοῦ γεγεννηκότος ἐκδιδάσκει, διὰ τὸ κατ' οὐσίαν ταὐτὸν καὶ ὡσαύτως ἔχον. Ἐπὶ γὰρ τῆς ἁπλῆς καὶ ἀσυνθέτου καὶ ἀοράτου καὶ θείας φύσεως, εἶδος λέγειν οὐ θέμις.

I. Dicitur itaque forma et est, pro more solito ac proprie spectata, quo sensu eam vulgo intelligimus (huc enim jam venit oratio nostra) : comprehensio corporis quod in hypostasi cernitur, sive species corporea visibilis, per membra et partes disposita et informata; quantitate ac colore distincta; circumferentia, magnitudineque ac intervallorum respectu divisa; circumscripta proinde, quæque describi et sub imagine aliqua depingi possit : et quæ tam sensui quam demonstrationi subjecta est. De quo dictum fertur : « et species vere digna tyrannide. » Minime vero latet qua de causa definitionem tam lato circuitu per singula deduxerimus : propter eos enim hæc diximus qui Dominum inanem et phantasticam formam hominis sumsisse somniant.

II. Ad hæc dicitur forma communis hominum species, ut puta species generalissima, et natura videlicet humana; iis differentibus modis qui substantiam involvunt efformata ac in speciem redacta, quasi substantia quæ sui forma distinguatur. Hæc de rebus creatis et pure humanis valent.

III. Quando vero de Deo agitur, forma dicitur substantia simpliciter intellecta, quæ per propriam contemplationem conspicitur, nec ad sui evidentiam alia re indiget; in qua identitas et immutabilitas supersubstantialis deitatis in Personarum Trinitate dignoscitur et creditur. Quo significatu etiam magnus ille Apostolus in forma Dei et Patris Filium et Deum coexistere declarat, sicut etiam eumdem Genitoris esse imaginem edocet, eo quod substantiam habet eamdem, eamdemque omnino naturam. Haud enim decet speciem dicere, de natura simplici, incomposita, invisibili, atque divina.

(1) Τυραννίδος. Videtur respexisse Euripidem, judice viro erudito, nec tamen locum in promtu fuit detegere. — (2) Εἴρηται. Cf. Damasc. *dialect.* cap. XI, qui eadem ex Porphyrii *Isagoge* fusius explicuit.

CAPUT XIV.

Πῶς τὸ Ἐκσφράγισμα τῆς μορφῆς κατὰ τὰ ἀνθρώπινα ἰδιώματα καταχαρακτηρίζεται.

Quomodo illud : sigillum formæ, juxta humanam loquelam discernitur.

Τοσαυταχῶς τοίνυν εἰρημένης τῆς μορφῆς, περὶ τοῦ προτέρου δηλουμένου, ὅδε ἡμῖν ὁ λόγος πρόκειται νῦν. Ταύτῃ γοῦν ÷ τὸν ἐν ÷ μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχοντα, μορφὴν δούλου ÷ λαβεῖν, καὶ ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενέ- ÷ σθαι· καὶ σχήματι εὑρῆσθαι ὡς ἄνθρω- ÷ πον (1). ÷ Τῷ αὐτῷ τοῦ λόγου σχήματι καὶ τῇ φωνῇ προσχρησάμενος ἔφη ὁ Ἀπόστολος· ÷ Μεσίτην τε Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων (2), ÷ καὶ μορφῆς κεκοινωνηκέναι ἑκατέρας. Ἐπεὶ ÷ γὰρ τὰ παιδία κεκοινώνηκεν αἵματος καὶ ÷ σαρκὸς, καὶ αὐτὸν παραπλησίως μετεσχη- ÷ κέναι τῶν αὐτῶν (3). ÷ Τόδε ἐστὶν ὃ τὴν πεσοῦσαν τοῦ πρώτου Ἀδὰμ ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν ὑλικὴν καὶ χοϊκὴν χαρακτηρίζει φύσιν· καὶ τοῦτο δὴ τὸ ὁρατὸν εἶδος καὶ ἀνθρώπειον σῶμα, οὐκ ἄλλο κατὰ τὴν φύσιν παρὰ τὸ κοινὸν εἶδος τυγχάνον, ἐν ᾧ ἐδείχθη Χριστὸς ἐψυχωμένῳ ψυχῇ λογικῇ τε καὶ νοερᾷ, τοῖς ἀνθρώποις συναναστρεφόμενος· τέλειος ἄνθρωπος κατὰ πάντα, χωρὶς ἁμαρτίας, ὥσπερ δὴ καὶ Θεὸς τέλειος ἐν τῇ μιᾷ συνθέτῳ (4) ἑαυτοῦ ὑποστάσει, καθ' ἣν αἱ μορφαὶ συνελθοῦσαι, ἤγουν αἱ φύσεις, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἡμῖν Χριστὸν καὶ Υἱὸν καὶ Κύριον ἀπετέλεσαν.

Postquam igitur forma tot modis definita est, de priore acceptatione hæc verba nobis præsto sunt : hoc certe sensu dictum est, eum « qui in forma Dei erat, formam « servi accepisse, et in similitudine homi- « num factus, habitu inventum hominem. » Eadem orationis forma et eodem vocabulo usus Apostolus dixit : « Mediator inter « Deum et homines particeps fuit utrius- « que formæ. Quia ergo pueri communi- « caverunt carni et sanguini, et ipse simi- « liter participavit eisdem. » Hoc est quod charactere suo designat primi Adami naturam quæ sub peccato cecidit, materialem et terrenam; et hoc est visibilis species et corpus humanum, non diversum secundum naturam a communi illa specie in quo Christus apparuit, et habuit animam rationabilem et intellectualem; in qua cum hominibus conversatus est; perfectus homo per omnia, præter peccatum; quemadmodum Deus quoque perfectus est in unica sua hypostasi composita, per quam formæ sive naturæ convergentes, unum eumdemque Christum et Filium et Dominum nobis perfecerunt.

CAPUT XV.

Ὅτι τῶν ἀνοσίων Βαλεντίνου, καὶ Μαρκίωνος, καὶ Μάνεντος καὶ Ἀρείου ὁμόφρων ἦν Εὐσέβιος.

Quod cum impiis Valentiniano et Marcione, Manete, et Ario, consentit Eusebius.

Ταύτης οὖν τῆς μορφῆς τὸ ἀπεικόνισμα τῆς ὁρατῆς ἡμῖν καὶ ὁμοειδοῦς ἡ βασίλισσα

Hujus igitur formæ quam cernere possumus et quæ camdem ac nostram spe-

(1) Ἄνθρωπον. Phil. II, 7. — (2) Ἀνθρώπων. I Tim. II, 5. — (3) Τῶν αὐτῶν. Hebr. II, 14. — (4) Μιᾷ συνθέτῳ. Sic codd. nec unum cum altero repugnat, attenta duplici in Christo natura.

Εὐσέβιον, ὡς φησὶν, ᾔτησεν. Οὐκοῦν τούτων οὕτως διευκρινημένων, ὅτι ἂν λεχθείη ἐν τῇ ἀνὰ χεῖρα διασκέψει τῆς κατὰ Χριστὸν δουλικῆς μορφῆς ἕνεκεν, τὸ κυριακὸν σῶμα τὸ ἐψυχωμένον λογικῇ καὶ νοερᾷ ψυχῇ, ἤγουν ἡ κατὰ Χριστὸν ὑπόστασις, νοείσθω· περὶ ἧς ὁ Εὐσεβίου διαστασιάζων πρόεισι λόγος. Καὶ γὰρ ἔοικεν Εὐσέβιος, κατὰ τὸ δοκοῦν, ὡς ἂν αὐτῷ βουλομένῳ εἴη, ταύτῃ μετασχηματίζειν καὶ μεταπλάττειν μεταβολαῖς τε ὑλικαῖς καὶ ἀνακράσεσι ῥᾷστα μάλα καὶ ἑτοιμότατα, ὡς οὐκ εἰς μακρὰν δηλωθήσεται· πρὸς μηδὲν γὰρ τῆς βασιλικῆς καὶ λείας ὁδοῦ ἐφαπτόμενος, τὴν ἑαυτοῦ τραχεῖαν καὶ ἀνάντη πορεύεται. Μήποτ' οὖν ἐκεῖνο εἰπεῖν ἐστι ἀληθέστερον, ὡς τὰ θρυλούμενα βδελυκτὰ καὶ ἀνόσια Βαλεντίνου τε καὶ Μαρκίωνος καὶ μὲν δὴ καὶ Μάνεντος, τῶν ἐξαγίστων καὶ θεοστυγῶν, δόγματα προσηκάμενος ἀρειανίζων ἐναπεμάξατο, χρόνῳ μόνῳ τὸ διάφορον ὑποφαίνων· ἢ ἐκείνοις μὲν καὶ ἡ γένεσις αὐτὴ, τούτῳ δὲ ὁ τῆς μεταμορφώσεως τρόπος, (ὡς δοκεῖ δὲ (1) καὶ τὸ πᾶν τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον, ὑπόθεσις) κακῶς καὶ ἀνοήτως τῆς φαντασίας ἐπενοήθησαν. Κἀκεῖνοι γὰρ λέξεις τινὰς τοῦ ἀποστόλου ἀποσπαράξαντες τὴν δυσσεβῆ τῆς δοκήσεως κατεσκεύασαν ἀτοπίαν· ἐξ ὧν αὐτοῖς ἅπας ὁ τῆς οἰκονομίας ἀνατέτραπται λόγος· τί γὰρ φασί (1);

÷ Δούλου μορφὴν ὁ λόγος ἀνείληφεν, οὐκ
÷ αὐτὸν τὸν δοῦλον, καὶ ἐν σχήματι γεγενῆ-
÷ σθαι, ἀλλ' οὐκ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον προσει-
÷ λῆφθαι, καὶ δὴ καὶ ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώ-
÷ που, οὐκ ἄνθρωπον πεφηνέναι. Ταῦτα δὲ
÷ οὐκ ἄνθρωπος ἀληθῶς, φασὶν, οὐδὲ φύσις
÷ ἀνθρώπου. ÷

ciem præ se fert, picturam Regina, teste Eusebio, postulavit. Hæc quum ita dijudicata sint, sic habeto, quod in disquisitione quam instituimus circa servilem Christi formam, corpus Domini accipitur vivificatum anima rationali atque intellectuali, sive in Christo hypostasis, de qua Eusebii sermo divergens procedit. Videtur enim Eusebius pro arbitrio et proprio sensu, mutationum ope materialium et mixtionum, mutare illa et transformare, facillime quidem et promtissime, ut illico patebit. Non enim regiam ac planam insistit viam, sed sua semita aspera atque ardua procedit; quare haud dubie verius dicetur quod nota per vulgus abominanda et exsecranda Valentini et Marcionis et Manetis, impurorum Deoque invisorum hæreticorum, dogmata admisit, et ex Ariana sententia expressit, temporis tantum discrimine ab illis diversus. Illis enim Christi nativitas, huic vero transfigurationis modus (et ut videtur, omnia post resurrectionem et in cœlum ascensionem, pro eo nihil nisi hypothesis), phantastica malitiose et insane accipiebantur. Illi enim dicta quædam Apostoli avellentes, impiam apparentiæ absurditatem in lucem protulerunt. Inde istis omnis de incarnatione doctrina subversa est. Quid enim dicunt?

« Servi formam Verbum assumsit, non
« ita tamen ut ipse servus, sed in specie fie-
« ret, nec ut ipsummet hominem susciperet;
« sed in similitudine hominis, non homi-
« nem appareret. His vero, inquiunt, non
« homo, neque hominis natura expri-
« mitur. »

(1) Φασί. Haud facile est assignare quibusnam ex antea nominatis jure debeant ascribi quæ sequuntur. Sic tamen consentiunt cum aliis locis epistolarum Manetis, quæ Nicephorus mox adducturus est, ut eidem farragini quin tribuantur non abnuerim. Ipse dicturus infra de hisce epistolis, pauca præmittam. Litterarum prurigine captus, totum Orientem, Epiphanio teste, Manes suis videtur infecisse epistolis; quas, Pauli stylum affectans, ita solebat exordiri : *Manichæus apostolus Christi.* Persice eum scripsisse innuit Augustinus : « Ita ne persicis libris me jubes credere, » *Contra Faust.* VIII, p. 261. Recensentur Manetis epistolæ octo : 1° ad Scythianum ; 2° ad Condarum ; 3° ad Zebenam, de quibus infra p. 406 et 433; 4° ad filiam Menoch (*In Julian. opus imperf.* l. III. c. 173. Aug. *opp.* VIII.) 5° ad Patricium (ib. l. IV. c. 109) ; 6° ad Marcellum caschareusem (Archelaï *disput.* V.; Epiphan. *adv. hæres.* lib. II. hæres. 66); 7° Epistola quam Augustinus dicit *ruinosi Fundamenti ;* (Ib. p. 153 et seqq.) 8° Demum ep. ad Odam, aut Buddam (Noster *adv. Epiphanid.* Phot. *cod.* 85.)

CAPUT XVI.

Τί ἐστιν· ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας τὸν Χριστὸν γεγενῆσθαι;

Quid est quod in similitudine carnis peccati Christus factus est?

I.

Ταῦτα οὖν νεωτερίζων καινίζειν Εὐσέβιος ἐπεχείρησε τῇ τῆς οἰκονομίας ἐπηρεάζων ἀληθείᾳ· φησὶ τοίνυν εὐθύς, ÷ Ὅτι ὁ τοῦ Θεοῦ ÷ λόγος καὶ Θεὸς μορφὴν δούλου λαβὼν ἐν ÷ ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας τὴν ἁμαρτίαν ÷ κατέκρινεν, ᾗ φησὶν ὁ θεῖος ἀπόστολος. ÷

Πάλιν ὡσαύτως ἐκείνοις ÷ τῷ σχήματι ÷ παραπλησίως τοῖς ἀποστολικοῖς ῥητοῖς ἀποκέχρηται, ÷ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας ÷ φάσκων· ἑαυτῷ δὲ ταῖς διανοίαις ἑπόμενος ὁμοίως τοῖς προκειμένοις, καὶ ταῦτα, καθάπερ ἐκεῖνοι, κακῶς ἐκδεχόμενος, καὶ δοκήσει πεπρᾶχθαι τὴν οἰκονομίαν πραγματευόμενος· ἐλέγχεται δὲ πόῤῥω που τῆς ἀληθείας ἀποπεπτωκώς. Οὐ γὰρ ὁ τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας λόγος, οἳ τῶν ἀποστολικῶν δογμάτων ὀπαδοὶ καὶ συνήγοροι γεγόνασιν, ταῦτα ἡμῖν διασαφεῖν βούλεται· μορφὴν γὰρ καὶ οὐσίαν ταὐτὸν εἶναι ὁρίζονται, καὶ ἴσον ἀμφότερα δύνασθαι· ὥστε τὸ κατὰ μορφὴν ἴσον καὶ κατὰ οὐσίαν εἶναι ἴσον, θεοπρεπῶς ἐπὶ Θεοῦ τῆς μορφῆς ἤδη νοουμένης· οὕτω γὰρ φύσιν ἀνθρώπου ἀληθῶς καὶ αὐτὸν ὅλον ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος διὰ τῆς μορφῆς ἀνειληφέναι δοξάζουσιν (1). Ὡς οὖν ἡ μορφὴ Θεοῦ τέλειος Θεός, οὕτω καὶ ἡ μορφὴ τοῦ δούλου τέλειος ἄνθρωπός ἐστι· κενώσας γὰρ ἑαυτὸν ὁ Λόγος, οὐ μεταβολὴν ἢ μετάπτωσιν ἐδέξατο· ἀλλὰ μένων ὃ ἦν, προσέλαβεν ὃ οὐκ ἦν· καὶ σὰρξ γενόμενος, μεμένηκε θεός·

Hanc igitur innovationem Eusebius introducere enixus est, incarnationis veritatem calumniando; extemplo enim addit : « Verbum igitur Dei et Deus servi for« mam assumens in similitudine carnis « peccati, peccatum destruxit, ut divus ait « Apostolus. »

Denuo similiter ut illi hæretici voce « in specie, » sic ipse, abutitur his dictis Apostoli, « in similitudine carnis; » propriis cogitationibus inhærens æque ac supra nominati, eadem ac illi male excipit, et in apparentia factam esse incarnationem asserit, eoque procul a veritate incidisse convincitur. Talia enim Ecclesiæ doctorum, qui dogmatum apostolicorum asseclæ et defensores fuerunt, sermo prorsus non intendit nobis ostendere : formam scilicet et substantiam unum idemque esse, utramque ejusdem esse virtutis definiunt; ita ut quod de forma valet, etiam de substantia valeat, siquidem in Deo forma modo Deo convenienti intelligitur; sic enim naturam hominis vere, id est, ipsum totum hominem ex anima et corpore per formam recepisse allegant. Sicut igitur Dei forma Deus est perfectus, sic quoque forma servi est homo perfectus; nam Verbum, postquam se exinanivit, non mutationem aut degenerationem suscepit; sed quod erat manendo, illud quod non erat

(1) Δοξάζουσιν. Multus erit Noster in ea Patrum sententia exponenda *formam Dei* apud Apostolum esse *Dei naturam*. Locum hunc pulchre Ambrosius enarrat in epist. VIII. « Quid est, inquit, in *Dei forma*, nisi in plenitudine divinitatis, in illa perfectionis divinæ expressione; ergo quum esset in plenitudine divinitatis, *exinanivit se* et accepit plenitudinem naturæ et perfectionis humanæ, sicut Deo nihil deerat, ita nec hominis consummationi, ut esset perfectus in utraque natura. Non aliter illum locum interpretati sunt Chrysostomus, quem Noster sibi præcipuum ducem affectat, Theodoretus, Œcumenius, Theophylactus, Cyrillus et alii inter Græcos quos supra in testimoniis LXXX Patrum adduximus. Consentiunt latini pene omnes a Tertulliano qui *Adv. Marcionem* lib. V, cap. XX, probat formam servi non similitudinem ejusmodi significare quæ naturæ veritatem excludat, sed eam potius asseverare. Cf. Petav. *de Incarn.* lib. IV. c. III. 13; Damasc. *Dialect.* t. I. p. 43. In his omnibus Noster se Damasceni discipulum diligentem ostendit.

Λόγος ὢν καὶ ἄνθρωπος ὁ αὐτὸς, ἀμεταβλήτως καὶ ἀσυγχύτως, ἀδιάσπαστον ἔχων τὴν καθ' ὑπόστασιν ἕνωσιν, τὸ δὲ ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γεγενῆσθαι.

assumsit; et caro factus, Deus mansit; idem Verbum et homo, sine ulla mutatione aut confusione, unionem in hypostasi inseparabilem conservans; hoc est : in similitudine hominum factus est.

II.

Ἐπειδὴ τὰ μὲν εἶχεν ὁ Χριστὸς τῶν ἡμετέρων, τὰ δὲ οὐκ εἶχε. Τό τε γὰρ ἐκ συνουσίας καὶ συμπλοκῆς ἀνδρὸς, ἢ ἐφ' ἡμῶν ἔχει, ἐν αὐτῷ οὐκ ἦν, ἁμαρτίαν τε οὐκ ἐποίησεν, ÷ οὐδὲ δόλος εὑρέθη ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. ÷ Ἔρχεται (1) γὰρ, φησὶν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου ÷ τούτου, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν. ÷ Καὶ ἀνθρώποις μὲν ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἡ ὕπαρξις· Χριστὸς δὲ πρὸς ταῦτα καὶ Θεὸς ἦν. Καὶ οὐ τὸ φαινόμενον ἦν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ νοούμενον. Ταῦτα ὑπῆρχεν αὐτῷ, ἃ τῶν ἀνθρώπων οὐδενὶ ἑτέρῳ· ἐπεὶ οὖν οὐ ψιλὸς ἄνθρωπος, οὐδὲ τῶν πολλῶν εἷς, οὐδὲ ὅμοιος τοῖς πολλοῖς, διὰ τοῦτο φησὶν, ÷ ἐν ὁμοιώ- ÷ ματι ἀνθρώπων γέγονε, ÷ τὴν μέντοι σάρκα καὶ τὸ φαινόμενον ὅμοιος ἀνθρώπῳ. Ἐπεὶ καὶ ἄνθρωπον αὐτὸν ἐν ἑτέροις (2) φησὶν, ἡνίκα λέγει ÷ εἷς Θεὸς (3) καὶ μεσίτης ἄνθρωπος ÷ Χριστὸς Ἰησοῦς. ÷ Καὶ πάλιν· ÷ ἐπειδὴ τὰ ÷ παιδία κεκοινώνηκεν αἵματος, καὶ σαρκὸς, ÷ καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐ- ÷ τῶν, καὶ οὐ δή που ἀγγέλων, ἀλλὰ ÷ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται, ὅθεν ÷ ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιω- ÷ θῆναι. (4) ÷ Ἀλλὰ μὴν καὶ ὁμοίωμα ἀνθρώπου, ἄνθρωπος ἕτερος· οὐδὲ γὰρ ἵππος καὶ βοῦς ὁμοίωμα ἀνθρώπου, ὥστε κατὰ ταῦτα ἄνθρωπος ὁ Χριστός. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο δοῖεν, σκιὰ ἂν εἴη καὶ φάσμα, καὶ οὐκ ἔτι ἀνθρώπου ὁμοίωμα. Τί οὖν ἐροῦσι Ἰωάννῃ λέγοντι ÷ ὁ ÷ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ὑμῖν; ÷

Alia enim Christus nobiscum communia habuit, alia non habuit. Quod enim e commercio et coitu viri, quomodo in nobis fit, non fuit in illo, neque commisit peccatum, « nec dolus in ore ejus inventus est. Venit « enim, dicit, princeps hujus mundi, nec « in me quidquam habet. »

Et hominibus quidem ex anima et corpore existentia suppetit. Christus autem insuper Deus erat; neque solum erat quod sensibus obvium, sed etiam quod intelligitur. Hæc igitur ei talia inerant, qualia hominum nulli. Quoniam igitur non simpliciter homo, neque unus ex multis, neque multis similis, idcirco dixit : « in similitudine hominum factus est, » licet similis homini quoad carnem et formam exteriorem. Nam hominem eum in aliis locis appellat, quando dicit : « Unus Deus et mediator « homo Jesus Christus. » Et iterum : « Quia « pueri communicaverunt carni et sanguini, « et ipse similiter participavit eisdem. Nus- « quam angelos, sed Abrahæ semen ap- « prehendit, unde debuit per omnia fra- « tribus similari. »

Sed etiam similitudo hominis alius homo est; non enim equus aut bos, similitudo hominis, ut hoc quoque respectu Christus sit homo. Si enim hæc non concederentur, umbra et phantasma esset, neque vera similitudo hominis. Quid igitur Joanni respondebunt dicenti : « Verbum caro factum « est, et habitavit in nobis? »

III.

Εἶτα ÷ μορφὴν δούλου, φασὶν οἱ φασματώ- ÷ δεις, ἔλαβεν ὅτε τὸ λέντιον διαζωσάμενος ÷ τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν ἔνιψε· τοῦτό ἐστι ÷ μορφὴν δούλου λαβεῖν. ÷

Postea « formam servi, dicunt phanta- « siastæ, assumsit, quando linteo se cinxit et « discipulorum pedes lavit, hoc est servi for- « mam accipere. » Hoc autem non est servi

(1) Ἔρχεται Joan. xiv, 30. — (2) Ἑτέραις, B. — (3) Θεὸς. L. Timoth. ii, 5. — (4) Ὁμοιωθῆναι. Hebr. ii, 14-17.

Ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο μορφὴν δούλου λαβεῖν, ἀλλ' ἔργον δούλου. Ἕτερον δὲ ἔργον, καὶ ἕτερον μορφή. Οὐδαμοῦ γὰρ οὔτε ἐν τῇ γραφῇ, οὔτε ἐν τῇ συνηθείᾳ, ἀντὶ ἔργου ἡ μορφὴ εἴρηται· πολὺ γὰρ τὸ διαλλάσσον, ἐπεὶ τὸ μὲν φύσεως, τὸ δὲ ἐνεργείας, ἄλλως δὲ οὐδὲ τὸ ἔργον πέπρακται κατ' ἐκείνους, οὐδὲ διεζώσατο. Εἰ γὰρ φαντασία τὸ πρᾶγμα ἦν, οὐκ ἦν ἀλήθεια. Εἰ μὴ χεῖρας εἶχε, πῶς ἔνιψεν; εἰ μὴ ὀσφῦν, πῶς διεζώσατο; ἢ ποῖα ἱμάτια ἔλαβεν; ὥστε οὐδὲ ἔργον γεγονὸς εὑρίσκεται, ἀλλ' ἀπάτη ἐστὶ μόνον. Εἰ γὰρ τῷ ὄντι σῶμα οὐκ ἦν, τίς τοὺς μαθητὰς νίπτων ἐφαίνετο; τὸ δέ· ÷ Ἐν σχήματι εὑρῆσθαι αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον, ÷ οὐκ ἀνύπαρκτόν τι καὶ ἀνυπόστατον σχῆμα χωρὶς σώματος καὶ ὑποκειμένου ἐννοεῖν ὁ λόγος ἐνδίδωσιν, ὡς ἐν ψιλαῖς ἐπινοίαις καὶ διακένοις φαντασίαις λαμβανόμενον· ὅπερ οἱ τῆς δοκήσεως ἐξηγούμενοι κακῶς καὶ ἀνοήτως ὑπειληφότες, διὰ τοῦτο μήτε γράφεσθαι μήτε εἰκονίζεσθαι τὸν Χριστὸν κενολογοῦσιν· ἀλλὰ τοῦτο δὴ τὸ σχῆμα ὃ ἕπεται καὶ διαφαίνεται ἐν τοῖς ὑλικοῖς καὶ στερεοῖς σώμασιν, ἃ δὴ μεγέθει καὶ ἀντιτυπίᾳ καὶ διαστήματι πάντως διείληπται, καὶ οὗ ἄνευ σῶμα· οὐκ ἂν συσταίη πώποτε. Πᾶν γὰρ σῶμα ἐσχηματισμένον ἐστίν· ᾧ οὖν σχήματι τὸ τοῦ ἀνθρώπου σωματικὸν εἶδος ὄμμασιν αἰσθητοῖς ὑποπίπτει, τούτῳ μεμόρφωτο ὁ Κύριος, καὶ τῷ τοιῷδε εἴδει εὑρῆσθαι καὶ ὀφθῆναι αὐτὸν λέγεται, καὶ ὡς ἂν εἴποι τις τὸ Ἐν σχήματι ἀνθρώπου ὁρᾶσθαι, καὶ καθάπερ ἄλλος ἄνθρωπος.

formam induere, sed negotium servi. Aliud enim est negotium, aliud forma. Numquam enim sive in scriptis, sive in usu familiari loco negotii forma nuncupatur. Et sane magna est differentia; unum enim naturæ, alterum actionis est. Cæterum nec res juxta illos peracta est, neque se accinxit. Nam si res fuit mere imaginaria, non fuit vera. Si manus non habebat, quomodo lavare potuisset? Si non lumbos, quî se accinxisset? Aut quasnam vestes induit? Sic non reperitur opus peractum, sed nihil est nisi mera fraus. Nam si re vera non adfuit corpus, quis discipulos lavare visus est? Illud vero, « eum in habitu inventum fuisse ut hominem, » in eo sensu intelligere, quod habitus ille sit species non existens, nec subsistens, nullo ipsi corpore substrato, minime sermo permittit, perinde ac si esset quid cogitationibus vanis et inani phantasmate comprehensum. Quæ quum Phantasiæ expositores sic male ac temere intellexissent, ob id ipsum, Dominum neque describi, nec depingi inaniter dixerunt. Hæc autem species illa est quæ obtinet et apparet in corporibus materialibus ac solidis, quæ magnitudine et repercussione et intervallo generaliter distinguitur, sine qua corpus non posset subsistere. Omne enim corpus est specie informatum. Sub qua igitur forma species corporea hominis in oculos sensibiles cadit, in hac informatus est Dominus, et hac sub specie repertus ac visus fuisse traditur; ut si quis dicat illum sub specie hominis videri, prout alius homo videtur.

IV.

Τί οὖν οἱ τῆς δοκήσεως πρὸς τὸν Ἀπόστολον φήσουσι περὶ Χριστοῦ λέγοντα· ÷ Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ; ÷ Εἰ δὴ πάντα αὐτοῖς τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ πίστεως ἡμῶν ὀνείρων καὶ φασμάτων οὐδὲν διενήνοχε, τάχα καὶ τὰ κατὰ τὴν μέλλουσαν καὶ κοινὴν ἀνάστασιν ἐπιπλέον αὐτοῖς ἀπιστηθήσεται. Εἰ οὖν σύμμορφον ἐκείνῳ τῷ σώματι τὸ ἡμέτερον ἔσται, πῶς

Quid igitur Phantasiæ sectatores Apostolo respondebunt de Christo dicenti : « Qui « transfigurabit corpus humilitatis nostræ « conformatum corpori gloriæ suæ? » Si igitur apud illos omnia quæ ad Ecclesiam et fidem nostram spectant a somniis et spectris non differunt, certe illis tanto minor fides habebitur circa futuram communem resurrectionem. Quod si corpus nostrum illi corpori conforme erit, quomodo

οὐχὶ κἀκεῖνο μορφὴν ἔχει καὶ μεμόρφωται; ἢ ἐν τίνι γε δοξασθήσεται; ἢ πῶς τῷ ἀμόρφῳ συμμορφωθήσεται; οὐδὲ γὰρ αἱ ἕξεις ταῖς στερήσεσιν εἰκασθήσονται, ἢ συντετάξονται, ἀντικειμένως πρὸς ἀλλήλας ἔχουσαι, καὶ θέσεως οὕτω μὴ κεκοινωνηκυῖαι (1). Τὸ δὲ ÷ ἐν ÷ ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας ÷ εἰρῆσθαι, οὔ φησιν, ὅτι σάρκα οὐκ εἶχεν, ἀλλ' ὅτι ἡ σὰρξ ἐκείνη οὐχ ἥμαρτε· καὶ ὅτι ὁμοία ἦν τῇ ἁμαρτησάσῃ σαρκὶ κατὰ τὴν φύσιν, οὐ τῇ κακίᾳ καὶ τῷ σαρκικῷ φρονήματι· οὐδὲ γὰρ τὰ ἀπὸ κακίας πάθη προσήκατο, ὅσα τὸ καθαρὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐπιῤῥυπαίνει, δι' ὃ οὐ γέγραπται· ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς, ἁπλῶς, ὡς Εὐσεβίῳ δοκεῖ· ἀλλ' ÷ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας. ÷ Οὐχ ἑτέραν οὖν εἶχε σάρκα παρὰ τὴν ἡμετέραν, τὴν πεσοῦσαν διὰ τῆς ἁμαρτίας, οὐδὲ μετεβλήθη· ἀλλὰ τῆς αὐτῆς ἦν ἡμῖν φύσεως, ὅμως ἀναμάρτητος, δι' ἧς κατέκρινε (2) τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὸν δι' αὐτῆς εἰσενεχθέντα καὶ κρατήσαντα θάνατον. Ὁμοφυὲς οὖν καὶ ὁμοειδὲς τοῖς ἡμετέροις σώμασι τὸ αὐτοῦ· ὅπερ καλοῖτο ἂν ἀποστολικῶς, ὁμοίωμα σαρκὸς ἁμαρτίας διὰ τὸ ἀναμάρτητον. Ὡς τῶν ἄλλων πάντων σωμάτων τῶν ἐπὶ γῆς σαρκῶν ἁμαρτίας λεγομένων, πρὸς τὸ οὖν καθαρὸν καὶ ἀναμάρτητον ἀπιδὼν ὁ Ἀπόστολος ὁμοίωμα σαρκὸς ὀνομάζει· οὕτω μὲν δὴ (3) οἱ τοῦ Πνεύματος ὑποφῆται τὰ τοῦ Πνεύματος ἡμῖν διατρανοῦσι λόγια· ἅπερ οἱ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐμπνεόμενοι πνεύματος οὐ προσιέμενοι, σκιαῖς μᾶλλον καὶ φάσμασι ταῦτα παραδιδόασι. Δι' ὃ οὐ συγχωροῦσι τὸν Χριστὸν εἰκονίζεσθαι· οὐδὲν γὰρ ἐν αὐτῷ (4) ἀνθρωπείου εἴδους ἢ σχήματος πρὸς ἀλήθειαν ἐμφαίνεσθαι ἀξιοῦσι· παρ' οἷς οἱ νῦν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιφυέντες μαθητευόμενοι, καὶ ὧν τὴν φασματώδη διδασκαλίαν ζηλώσαντες, τὰ ἱερὰ τοῦ σώματος Χριστοῦ καὶ τῆς οἰκονομίας σύμβολα τέλεον ἀπηχρείωσαν, τὴν ἀληθῆ καὶ ἀρχῆθεν κρατήσασαν τῆς Ἐκκλησίας παράδοσιν εἰς ἅπαν ἀποπεμψάμενοι.

non illud quoque formam habet et transformatur? Aut in quo glorificabitur? Aut qui cum eo conformabitur, quod sine forma est? Etenim modi essentiæ privationibus non effingentur aut coordinabuntur, quippe quæ sibi adversentur, sicque eamdem thesim non admittunt. Si porro legitur « in similitudine carnis peccati, » hoc non est, dicit Apostolus, carnem eum non habuisse, sed carnem illam non peccavisse; item quod illa caro similis fuit carni quæ secundum naturam peccavit, non malignitati et spiritui carnali similis. Non enim cupiditates a malitia oriundas in se Christus admisit, quæ vitæ nostræ integritatem commaculant. Idcirco non scriptum est simpliciter in similitudine carnis, ut quidem Eusebio videtur, sed « in similitudine carnis peccati ». Non aliam igitur atque nostram carnem habuit quæ cecidit per peccatum, neque mutatus est; sed eamdem quam nos naturam gessit, ita tamen ut sine peccato fuerit, cujus ope destruxit peccatum et mortem quæ per illud introducta prævaluit. Ipsius igitur corpus ejusdem cum nostris corporibus naturæ et figuræ fuit, id quod verbis Apostoli appellari possit similitudo carnis peccati, propter peccati absentiam; quia cætera omnia corpora in terris carnes peccati nuncupantur. Itaque puritatis atque integritatis respectu, Apostolus similitudinem carnis dixit. Sic igitur Spiritus interpretes Spiritus dicta nobis perspicua reddunt, quæ ii qui contrario spiritu afflantur rejiciunt, et umbræ potius ac simulacri instar considerant. Quare Christi imaginem produci non permittunt, quia affirmant nullam humanam speciem aut imaginem in eo vere repræsentari. Apud quos ii qui nunc contra Ecclesiam insurgunt edocti, et eorum doctrinam phantasticam sectantes sacra corporis Christi atque incarnationis symbola prorsus antiquaverunt, veram et ab omni tempore valentem Ecclesiæ traditionem omnino rejicientes.

(1) Κεκοινωνηκέναι in A, B, C, incommode legitur. — (2) Κατέκρινεν Rom. VIII. Cf. II. Petr. II. 6. Apostolis peculiaris satis est sensus iste verbi κατακρίνω. — (3) Μὲν ἡμῖν, A, eraso μὲν δή. — (4) Ἐν αὐτῷ, omittunt B, C.

CAPUT XVII.

Ὅτι Εὐσέβιος τῇ βασιλίδι αἰνίσσεται, ὅτι οὐκ ἰσχύει ὁ Χριστὸς ῥύσασθαι ἡμᾶς εἰδώλων.

Quod Eusebius Reginæ significat non valuisse Christum ab idolis nos liberare.

I.

Εὐσέβιος δὲ εἴπου τῶν καιρίων τινὸς ἐφαπτόμενος δόξει ἔναυσμά τι τῆς ἀληθείας φέρειν, ἢ περὶ τὴν οἰκονομίαν εὐγνωμονῶν αἷμα καὶ σάρκα πλαττόμενος, ἢ περὶ τὴν θεολογίαν εὐθυπορῶν, καὶ ἀποσεμνύνειν ἐπιχειρῶν· ἢ λαθὼν (1) τοῦτο δρᾷ, ἢ σοφιζόμενος καὶ τοὺς ἀκεραιοτέρους παραλογιζόμενος, ὡς ἂν μὴ φωραθείη τὸ πᾶν τῆς πίστεως ἠρνημένος μυστήριον. Καὶ γὰρ τοῦτο τοῖς αἱρετίζουσι δολερῶς ἐπιτετήδευται, διά τινος χρηστολογίας καὶ πιθανότητος ἐκκαπηλεύειν καὶ νοθοῦν (2) τὸν ὑγιᾶ καὶ ὀρθὸν τῆς καθ' ἡμᾶς εὐσεβείας λόγον. Οἷα δὲ καὶ τὰ μετὰ ταῦτα ἐπισκεψώμεθα.

÷ Οὕτως ἡμᾶς, φησὶ, τῆς παλαιᾶς πι-
÷ κρίας καὶ δαιμονικῆς δουλείας τῷ τιμίῳ
÷ αἵματι λυτρωσάμενος ἀπηλευθέρωσεν. ÷

Βαβαὶ τῆς σοφίας Εὐσεβίου καὶ συνέσεως! πῶς οὐκ ἄν τις ἀγάσαιτο τὸ ἀλλόκοτον αὐτοῦ καὶ ἀνόητον; ἡ μὲν γὰρ βασίλισσα εἰκόνα Χριστοῦ ἐπιζητεῖ, καθ' ὃ τῷ καθ' ἡμᾶς εἴδει κεχρημάτικεν ἄνθρωπος, τοῦ τῆς εἰδωλικῆς μανίας καὶ τῆς τοῦ ἀοράτου δυνάστου ἐξουσίας ἐξελόντος· πιστή γε οὖσα καὶ τὰ Χριστιανῶν μεμυημένη, καὶ τοῖς Χριστιανῶν ἔθεσιν ἐντρεφομένη, καὶ εἰς τοῦτο τῆς εἰς Χριστὸν ἀγάπης καὶ πίστεως θερμῶς ἀφιγμένη· αὐτὸς δὲ ἀνεπιστημόνως καὶ ἀσυνέτως πρὸς τὴν αἴτησιν ὑπαντιάζων, ἀνακόλουθον καὶ πεπλανημένην τοῦ λόγου ποιεῖται τὴν πρόοδον, καὶ ὥσπερ ἐπὶ εἰδώλων ματαίων προτρέπουσαν ποίησιν, τὴν φωνὴν ἀπαναινόμενος ἀποτρέπεται.

Eusebius, ubi maximi momenti dogmata attingens, scintillam quamdam veritatis afferre videtur, quum de incarnatione bene judicans sanguinem et carnem inducit, vel circa Verbi divinitatem recta progrediens via, eam glorificandi negotium capessit: aut clam id facit, aut captiose argumentatur, fallitque simpliciores, ne deprehenderetur totum fidei mysterium negavisse. Hæc enim est hæreticorum dolosa indoles, ut sermone rectis quibusdam et credibilibus rebus intermixto sanam et veram pietatis nostræ rationem adulterent et corrumpant. Qualia sint quæ sequuntur, jam perscrutabimur.

« Sic utique nos, inquit, a veteri amaru-
« lentia et dæmoniaco servitio, dum pre-
« tioso sanguine redemit, liberavit. » Papæ! quæ sapientia Eusebii, et intelligentia quanta! quis non singulare et absonum ejus ingenium miretur? Ecce enim Regina Domini imaginem postulat, in ea specie qua inter nos conversatus est homo, postquam ille idololatriæ dementiam et potestatem invisibilis Principis abstulerat. Hæc igitur, fidelis nimirum, et in Christianorum sacris initiata, eorumque moribus educata, in illum devenerat amoris et fidei fervorem; iste autem imperite atque imprudenter petitioni obsistens, capessit avium et erraticum sermonis tramitem; quasi illa ad vanorum idolorum fabricationem incitaret, vocem renuit et aversatur.

(1) Λαθεῖν B, C. — (2) Νοθεύειν, B, C, male.

II.

Καὶ δυοῖν θάτερον· ἢ γὰρ ταῖς ἀληθείαις ἀναμέσον καθαροῦ καὶ ἀκαθάρτου διαστεῖλαι οὐ προήρηται, οὐδ' ὅτι ÷ κοινωνία φωτὶ πρὸς ÷ σκότος οὐδεμία· ἡ συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ ÷ μετὰ εἰδώλων (1), ÷ πεπίστευκεν, οὕτω τὰς ἀποστολικὰς φωνὰς σαφῶς διωθούμενος (εἴδωλον γὰρ αὐτῷ ἀσεβῶς καὶ ἀθέως τὸ τοῦ Σωτῆρος λελόγισται ἀπεικόνισμα)· ἢ τῆς παναλκοῦς Χριστοῦ καταγορεύει δυνάμεως, ὡς οἷα οὐκ ἐξισχύσαντος ἡμᾶς τῆς τοῦ διαβόλου καταδυναστείας ἐλευθερῶσαι· προσέτι δὲ καὶ τὰς θεοπνεύστους γραφὰς ψευδεῖς ἀποδεῖξαι βουληθεὶς καὶ τὸ θεῖον κήρυγμα, ἅπερ τρανῶς ἡμῖν διὰ τῆς τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἐνεργείας εἰς συγκατάθεσιν ἕλκει πιστεύειν τε καὶ κηρύσσειν περιφανῶς, μηκέτι μνήμην εἰδώλων τῇ Χριστιανῶν ποίμνῃ ἐμπολιτεύεσθαι. Πρόσκειται δὲ ἐν τούτοις καὶ ὕβρις τῇ βασιλίσσῃ, εἴ γε καὶ ἄκουσαν διὰ τῶν λόγων ἀμύητον ἀποφαίνει, καὶ τῆς Ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας μήπω ἀπηλλαγμένην, καὶ μάτην τὸ τοῦ Χριστοῦ προβαλλομένην ὄνομα, ὡς ἂν καὶ ἑαυτὴν ἠγνοηκέναι, ὁποίας τε ἤδη καὶ θρησκείας μετέλαχεν. Ἀλλ' ὄντως ἐκεῖνο μόνον ἔλαθεν, ὅτι ὡς εὐσεβεῖ Εὐσεβίῳ προσάγεται.

E duobus unum : vel re vera, inter purum et impurum distinguere noluit, nec « quod lumini nihil commune cum te« nebris, aut nulla templi Dei cum idolis « convenientia, » credidit, inde Apostoli verba manifeste repudians (nam effigies Salvatoris istius impietati et irreligiositati pro idolo habetur); vel Christi omnipotentiam incusat, quippe quæ nos a dominatione diaboli liberare nequierit. Adde quod Scripturas a Deo inspiratas et divinum Evangelii præconium mendacii arguit; quæ ex manifesta rerum gestarum virtute adversus istiusmodi confusionem pertrahunt quemque nostrum ad credendum aperte et clara voce clamandum, omnem prorsus idolorum memoriam e Christianorum grege exulare. Injuriam porro Reginæ impingit, quandoquidem invitam arguit uti nondum initiatam, needum a græcanica superstitione liberatam, quasi Christi nomen temere profiteatur, ac nesciret etiam tunc quamnam ipsa religionem sectaretur. At vere hoc unum eam latuit, quod Eusebium, tamquam pium hominem, alloquitur.

CAPUT XVIII.

Ὅτι Εὐσέβιος ἀνάκρασιν καὶ ἀλλοίωσιν τῶν μορφῶν λέγει.

Quod Eusebius confusionem et mutationem utriusque formæ allegat.

Εἶτα τοῖς προλαβοῦσιν ἐπάγει·

÷ Δύο μορφῶν αὐτῷ παρισταμένων, περὶ ÷ μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ μορφῆς οὐδὲ αὐτὸς ÷ ἡγοῦμαί σε ζητεῖν, ἅπαξ παρ' αὐτοῦ παι÷ δευομένην. ÷

Καὶ εἶτα μικρὸν ὑποβὰς, φησίν· ÷ Ἀλλὰ ÷ γὰρ πάντως τῆς τοῦ δούλου μορφῆς [τὴν ÷ εἰκόνα] (2) ἐπιζητεῖς καὶ οὗ δι' ἡμᾶς περι÷ εβλήθη σαρκίου· ἀλλὰ καὶ τοῦτο τῇ δόξῃ τῆς ÷ θεότητος ἀνακεκρᾶσθαι μεμαθήκαμεν, καὶ

Dein superioribus hæcce addit : « Duplici « igitur quum forma constet, haud putem te « de illa Dei forma esse sollicitam, quippe « semel ab illo edoctam... Deinde inferius, post pauca, dicit :

« Sed omnino imaginem servilis formæ « requiris, et corpusculi quo propter nos in« dutus est; at illud quoque gloriæ divini« tatis attemperatum didicimus, et absor« ptum esse a vita quod mortale est. Nec jam

(1) Εἰδώλων. II Cor. vi, 15. — (2) Τὴν εἰκόνα, duo verba ex omissis commode adduntur in Act. Conc. Nic. ii.

÷ καταπεπόσθαι τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. Καὶ ÷ οὔτι που θαυμαστὸν, εἰ μετὰ τὴν εἰς οὐρα- ÷ νοὺς ἄνοδον τοιοῦτόν που πέφηνεν, ὁπότε ÷ καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔτι βιοτεύων ὁ Θεὸς Λό- ÷ γος, τοῖς ἐγκρίτοις τῶν ἑαυτοῦ [μαθητῶν] (1) ÷ προαῤῥαβωνιζόμενος τὴν θέαν τῆς αὐτοῦ ÷ βασιλείας, μεταβαλὼν τὴν τοῦ δούλου μορ- ÷ φὴν, αὐτὴν ἐκείνην ἐπὶ τοῦ ὄρους ὑπὲρ τὴν ÷ ἀνθρωπείαν φύσιν ἐπιδέδεικται. ÷

Ταῦτα μὲν Εὐσέβιος. Ἀλλ' εἰ μὲν κατὰ τοὺς θεοσόφους Πατέρας καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν τὴν ἀνάκρασιν (2) ἐδογμάτιζεν, εὐγνωμονέστερον ἂν τὸν λόγον προσηκάμεθα. Ἐπάγων δὲ τὸ ÷ μεταβαλὼν τὴν τοῦ δούλου ÷ μορφὴν, ÷ ὑποβάλλει νοεῖν ἡμᾶς, καθάπερ αὐτὸς προϊὼν σαφέστερον δείκνυσιν, ὡς τῆς συγκεχυμένης μυθοποιίας καὶ ἀφανιστικῆς τῶν κατὰ Χριστὸν φύσεων ἐντὸς ἵσταται· ὥστε τὸ εἰρημένον αὐτῷ ÷ τῇ δόξῃ τῆς θεότητος ἀνακεκρᾶσθαι ÷ τῇ φύσει τῆς θεότητος (3) συγκεχύσθαι καὶ συμπεφύρθαι τὴν σάρκα καὶ πρὸς τὴν θείαν οὐσίαν μετακεχωρηκέναι ὑπογράφειν.

« mirandum est quod post illius ad cœlos « reversionem quid simile visum fuerit, « quandoquidem in hominibus adhuc vivens « Deus Verbum, selectis suis discipulis, « quasi per prævium arrhabonem, præstita « regni sui visione, transmutavit servi for- « mam, eamque hominis natura sublimio- « rem in monte ostendit. »

Hæc Eusebius. Si porro secundum Patres rerum divinarum peritos atque Ecclesiæ doctrinam, temperationem allegavisset, benignius ejus sermonem exciperemus. Addito autem « servi formam transmutatam », ansam nobis præbet cogitandi, quod ipse progrediens clarius significat, nempe eum stetisse intra istam indigestam fictionem, subversivam utriusque in Christo naturæ, ut verba illius « gloriæ divinitatis attempe ratum, » hoc significent, in naturam divinitatis immersam esse carnem et infusam, adeoque in divinam commigrasse naturam.

CAPUT XIX.

Ὅτι οἱ Ἀρειανοὶ οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν ταὐτὸν λέγουσιν.

Quod Ariani substantiam et personam idem esse asserunt.

Τεκμήριον δὲ τοῦ λόγου τὸ τοὺς Ἀρειανοὺς ταὐτὸν εἶναι δοξάζειν οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν, καθ' ἃ καὶ προείρηται· ὅθεν καὶ τὰ πάθη προσάπτειν βούλονται τῇ θεότητι· οὐδὲ γὰρ σώζειν ψυχῆς καὶ σώματος πάθη, φασὶν, ἠδύναντο· ἐξ' οὗ κατασκευάζουσι μηδὲ ὁμοούσιον εἶναι τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ ἀνωτέρω παθῶν καὶ θανάτου ὑπάρχοντι (4). Ταύτῃ τοι τὴν φωνὴν τῆς ἀνακράσεως τῶν Πατέρων ἔνιοι (ἐπεὶ τῶν αἱρετιζόντων τινὰς ταύτῃ παρισταμένους ἑώρων, κἀντεῦθεν τὴν σύγχυσιν τῶν κατὰ Χριστὸν φύσεων πρεσβεύοντας) παρῃτήσαντο. Οἱ γάρ τοι δεξάμενοι, ἐπὶ τῆς κατὰ

Et quidem hoc insuper eo confirmatur, quod Ariani substantiam et hypostasim unum idemque esse asserunt, ut supra diximus. Propterea quoque passiones attribuere Divinitati conantur: non enim, inquiunt, animæ et corporis passiones salvare potuerunt; unde statuunt Filium non ejusdem cum Patre substantiæ esse, passionum utique et mortis experte. Sic igitur Patres nonnulli videntes aliquos hæreticorum eadem via cum ipsis incedentes, eosque naturarum in Christo mixtionem ingerentes, hanc eamdem vocem ablegaverunt. Qui

(1) Μαθητῶν. Sic legit Gregoras. Λόγων A, B, C, D. — (2) Ἀνάκρασιν. Ipse Theologus hac dictione utitur, t. II, p. 89, quæ diligens Nazianzeni editor scite annotare non omisit. — (3) Ἀνακεκρᾶσθαι ... θεότητος hæc insunt in margine A; θεότητος συγκεχύσθαι καὶ συμπεφύρθαι τὴν σάρκα, B. — (4) Ὑπάρχοντι, A.

σύνθεσιν ἑνώσεως ἐξειλήφασιν· ἡ δὲ ἔστιν, ἡ εἰς ἄλληλα τῶν μερῶν χωρὶς ἀφανισμοῦ περιχώρησις, τοῦτ' ἔστιν, ἀτρέπτων καὶ ἀσυγχύτων σωζομένων τῶν φύσεων. Ἓν δὲ καὶ ταὐτὸν τῇ ἑνώσει τῇ καθ' ὑπόστασιν οὕτω πρεσβεύσας (1), κακῶς καὶ ἐπισφαλῶς τὰ τῆς ἀνακράσεως ἑξῆς ἐπιφέρει.

enim illam receperunt, de unione synthetica intellexerunt, quæ est reciproca partium, sine ullius destructione, coagmentatio : aliter, dum naturæ manent integræ et inconfusæ. Ille autem ubi unum et idem ex unione in unam personam sic celebraverat, subdole et periculose tangit deinceps quæ commixtionem respiciunt.

CAPUT XX.

Ὅτι ἐκ τῆς μεταμορφώσεως τεθεῶσθαι τὸν Κύριον λέγει Εὐσέβιος.

Quod Christum in transfiguratione factum fuisse Deum Eusebius dicit.

÷ Ὅτε τὸ μὲν πρόσωπον αὐτοῦ ἀπήστρα- ÷ ψεν, ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἱμάτια, ὡς τὸ φῶς· ÷ τίς οὖν τῆς τοσαύτης ἀξίας τε καὶ δόξης ÷ τὰς ἀποστιλβούσας καὶ ἀπαστραπτούσας ÷ μαρμαρυγὰς, οἷός τε ἂν εἴη καταχαράξαι ÷ νεκροῖς καὶ ἀψύχοις χρώμασι καὶ σκιογρα- ÷ φίαις; ÷

Ἐντεῦθεν, οἶμαι, ὁ θεμέλιος καὶ πᾶσα ἡ τῆς δοκήσεως πραγματεία Εὐσεβίῳ καταβέβληται. Ὡς γὰρ ἐβούλετο, τὰ προσεχῶς αὐτῷ εἰρημένα κατασκευάσας, καὶ τέλεον τὴν προσειλημμένην τῷ Λόγῳ καθ' ἡμᾶς φύσιν ἀθετήσας, τὸ ἑπόμενον λοιπὸν τοῖς προκατηρτισμένοις αὐτῷ ἐπάγει· τὸ μὴ οἷόν τε εἶναι ἀπὸ τοῦ μεταμεμορφῶσθαι τὸν Κύριον εἰκονίζεσθαι.

« Quando vultus ejus resplenduit ut sol, « et sicut lumen, vestimenta : quisnam « tantæ illius gloriæ ac majestatis vibrantes « ac fulgurantes scintillas umquam potis « erit effingere mortuis et inanimis colori- « bus picturaque umbratili? »

Hic, opinor, Eusebius fundamentum et totam de apparentia rationem reposuit. Quæ enim modo enuntiavit, sic ad nutum astruxit ut assumtam a Verbo naturam nostram plane reprobans, sequentia iis quæ jam præstruxit adjiciat : fieri nempe non posse ut post transfigurationem Christi imago depingatur.

CAPUT XXI.

Ὅτι Μάνεντος καὶ Μαρκίωνος, Μαρκιανοῦ καὶ Μασσαλιανῶν ὁμόφρων ἐστὶν ὁ Εὐσέβιος.

Quod Maneti et Marcioni, Marciano et Massilianis Eusebius consentit.

I.

Τί ταῦτα τῶν τοῦ θεοστυγοῦς Μάνεντος μυσαρῶν διενήνοχε λόγων; ἐν οἷς Σκυθιανῷ κἀπιστέλλει γράφων οὕτως·

ΕΞ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΤΟΥ ΜΑΝΕΝΤΟΣ (2).

÷ Ὁ δὲ τοῦ ἀϊδίου φωτὸς Υἱὸς τὴν ἰδίαν

Quid hæc differunt a detestandis Manetis Deo infensi verbis? quibus ad Scythianum scribens utitur :

EX EPISTOLA MANETIS.

« Æterni luminis filius propriam suam

(1) Πρεσβευούσας, A, D.—(2) Μάνεντος. Nudum nomen tituli instar inserit A. De Manete contuli Fabric. Bibl. gr. t. VII, p. 315, Harles.; opp. Hippol. t. II, p. 196. Grabii Spicileg. t. II; Routh. *Reliquiæ Sacr.* IV, 120; Laur. Zacagni. *Collect. monum.* Galland. *Bibl. PP.* t. III; Beausobre *hist. du Manichéisme*, t. I. —Inter

÷ οὐσίαν ἐν τῷ ὄρει ἐφανέρωσεν, οὐ δύο ἔχων ÷ φύσεις, ἀλλὰ μίαν ἐν τῷ ὁρατῷ (1) καὶ ÷ ἀοράτῳ. ÷

Τί δὲ τῶν μιαρῶν τοῦ θεηλάτου Μαρκίωνος βλασφημιῶν ἀπέοικε, δι' ὧν τὸν δυσώδη τῆς φαντασίας βόρβορον ἐκ τῆς ἐξαγίστου καρδίας ἀπερεύγεται; ὡς ἐκ πλειόνων ὀλίγα παραθέσθαι.

ΜΑΡΚΙΩΝΟΣ.

Φάσκει γὰρ αὐτόν· ÷ Δοκήσει τὸν Χριστὸν πεπονθέναι καὶ ταφῆναι· καὶ ὡς οὐκ ÷ ἦν ἄνθρωπος ἀληθῶς, ἀλλ' ἐν ὁμοιώματι ÷ ἀνθρώπου γέγονεν (2). ÷

Ὁ τούτῳ παρωνομασμένος, πολλῷ δὲ τυγχάνων ὀψίγονος, Μαρκιανὸς (3) ὁ ἀθεώτατος, τῇ θεοστυγεῖ καὶ πολυωνύμῳ τῶν καλουμένων Μασσαλιανῶν συμφθειρόμενος αἱρέσει, τοῦ Ἀπεριγράπτου τὴν φωνὴν τρανέστερον ἐκπομπεύων ἐπισημαίνεται· ἐπεὶ ἐν τῷ ὀγδόῳ κεφαλαίῳ (4) τῶν ληρωδουμένων παρ' αὐτοῖς ἀναγέγραπται οὕτως·

Μαρκιανὸς, ἐκ τῆς συγγραφῆς Τιμοθέου πρεσβυτέρου.

÷ Λέγουσιν ὅτι ἄνθρωπος ὃν ἀνέλαβεν ἐκ ÷ τῆς Μαρίας ὁ Κύριος ποτὲ μὲν αὐτὸν εἰς ÷ τὸ πνεῦμα μετέβαλε, ποτὲ δὲ εἰς σῶμα, ÷ καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἀπερί- ÷ γραπτον ἦν, καθάπερ ἡ θεία (5) φύσις. ÷

« essentiam in monte manifestavit, non duas « naturas, sed unam habens, in visibili et « invisibili. »

In quo deinceps a diris blasphemiis Marcionis fanatici differunt, quibus fœtidas phantasiæ sordes e corde polluto eructat? pauca de multis afferemus.

MARCIONIS.

Dicit enim ille, « apparentia Christum « mortem subiisse et sepulturam; et vere « hominem non fuisse, nec nisi in similitu- « dine hominis exstitisse. »

Marcianus fere ejusdem cum isto nominis, licet post eum vixerit, vir maximæ impietatis, Massalianorum quos vocant exsecrandæ et multorum nominum hæresi ad perniciem suam implicitus, *Incircumscripti* vocem clarius jactans indicat: siquidem in octavo capite nugarum, sic scriptum legitur:

MARCIANUS, EX OPERE TIMOTHEI PRESBYTERI.

« Dicunt quod Dominus hominem quem « e Maria suscepit, nunc in spiritum, nunc « in corpus immutavit, et quod ipsum Do- « mini corpus incircumscriptum, sicut Dei « natura, fuit. »

Veteres Epiphan. Hæres. 66; Cyrill. Hierosol. Catechet. VI; Augustin. supra laud. Eulogius Alexandrinus apud Photium cod. 280, p. 849, epistolas meminit et excerpsit; Leontius pariter aut Anastasius, in sylloge quam antea plus semel laudavimus, uti videre est tum apud Fabricium, *Bibl. græc.* t. VII, p. 315 et 316; tum apud Maium, *Script. vet.* VII, p. 17, 69, 70, 277, 304; utrobique quatuor epistolarum quinque loca eadem eduntur; duo nempe ex epistola ad Zebenam, e codice Claromontano, nunc Oxoniensi; tertius ex epistola ad Scythianum, quem et istic habes; quartus paulo infra dandus ex epistola ad Condarum Saracenum; quintus demum ex epistola ad Odam, vel Buddam; tres autem istas ῥήσεις ex uno Nicephoro, iisdemque nostris codicibus exscripsit olim R. P. Michael Quienius, Ernesto Grabio mittendas; e cujus schedis Fabricius, communicante cum eo Friderico Wincklero, easdem accepit, ac demum in *Bibliotheca* sua *græca* publici juris fecit. Adde quod Nicephorus fragmenta ista in Antirrheticis suis bis inseruit, primum in præsenti tractatu *adversus Eusebium*, deinde in sequenti *adversus Epiphanidem*. Ubi sic se habet fragmenti quod nunc ad manum est, titulus, Μανοῦ ἐκ τῆς πρὸς Σκυθιανὸν ἐπιστολῆς· ἐν ἑτέροις δὲ Βαλεντίνου τοῦ διδασκάλου Μάνεντος ἐπιγέγραπται. *Manetis ex epistola ad Scythianum; in aliis inscribitur: Valentini qui Manetis magister fuit.* Ad quæ velim et advertas Nicephori ἀκρίβειαν, nec Valentinum habeas Manetis magistrum, nisi quod uterque similia docuerit, non quod alter alterum audierit. — (1) Ἐν ὁρατῷ τε καὶ Phot. — (2) Γέγονεν. In codicibus additur e margine ἐκ τῆς τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου καὶ τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τῆς περὶ Φιλιππησίους ἑρμηνείας. *Ex sancti Epiphanii et Chrysostomi ad Philippenses tractatu.* Cf. Fabric. Bibl. gr. t. VII, p. 179. — (3) Μαρκιανός. Novus plane auctor, cujus ne nomen quidem apud Fabricium, ubicumque vero inter recentiores altum silentium. At Eusebium a Nicephoro Callisto exscriptum, ipsumque Serapionis vetustissimi diligentem excerptorem, non fugit, tum Marcianum Docetis præfuisse, tum dictasse quoddam ex traditione Hebræorum *Infantis Jesu evangelium*, cujus penes me est, ni fallor (idem enim putem ac quod eodem titulo circumfertur), antiqua versio cum Hincmari remensis prologo. Cf. Euseb. *Hist. eccl.* VI, 12. — (4) Κεφαλαίῳ ληρωδουμένων παρ' αὐτοῖς, τῶν ληρωδουμένων κεφαλαίων παρ' αὐτοῖς. Hæc in A glossemata. — (5) Θεία deest in A.

II.

Τούτοις συμφερόμενος Εὐσέβιος τί δή ποτε μὴ καὶ ἀόρατον καὶ ἀπαθῆ, καὶ ἀπρόσιτον παντελῶς εἰς τὸ ἑξῆς διαμενεῖσθαι, σαφέστερον ἔλεγεν, ἵνα ὅλην ὁ δυσσεβὴς τὴν λύμην τῆς φαντασίας ἠῤῥωστηκὼς ὀφθείη; ὅτου γὰρ δὴ χάριν τοῖς ἐλάττοσι τιμᾶν δόξας, μὴ τοῖς μείζοσι Χριστὸν ὑπερτιμήσειεν; ὁ περὶ τὰ μέγιστα μικρολογούμενος, ἵνα τοῦ μὴ δεῖν εἰκονίζεσθαι ἀφέμενος τὴν ἅπαξ πρὸς δόξαν μεταβληθεῖσαν θεότητος μορφὴν, μηδὲ πάθει λοιπὸν ἢ καὶ σταυρῷ καὶ θανάτῳ προσομιλῆσαι παράσχοι. Δεδώρητο γὰρ οὕτω γε τῇ φύσει, παθητῇ γε οὔσῃ, τὸ ἀπαθὲς ἡ μεταβολή. Εἰ γὰρ τινὰ ἴσμεν εἰκονιζόμενα, τοῦ παθεῖν δέ εἰσιν ὑψηλότερα (ὃ δὴ ἐπὶ τῶν ἁγιωτάτων Χερουβὶμ πάλαι γεγονὸς γέγραπται), πολλοῦ γε ἂν δέοι πείσεσθαι ὃ μὴ πέφυκεν εἰκονίζεσθαι (1). Ἀλλ' ὁ τοῦ πάθους καὶ τοῦ σταυροῦ λόγος προκατήγγελτο ἤδη, καὶ ταῖς τῶν μαθητῶν ἀκοαῖς ἔνηχος τὸ τηνικαῦτα ἦν· τί οὖν διαμαρτήσεσθαι ἔδει τὴν ἀλήθειαν τῆς προῤῥήσεως, καὶ τῷ μεταβεβλῆσθαι τὴν μορφὴν μὴ πεπονθέναι, καὶ ταύτῃ μηδὲ εἰκονίζεσθαι; ἢ ἐκβῆναι τὰ προηγγελμένα πρὸς τῆς ἀληθείας πάντως, καὶ ὅσον οὔπω πείσεσθαι, ἤδη δὲ καὶ γεγράφθαι; Πῶς γὰρ τὸ παθητὸν οὐ γραφήσεται;

Ἐπεὶ λεγόντων ἡμῖν οἱ Εὐσεβίου ὑπασπισταὶ, ποία μορφὴ δέχεται τὰ ῥαπίσματα; τίς δὲ κολαφίζεται καὶ μαστίζεται; Καὶ ποῖος νῶτος (2) εἰς μάστιγας δίδοται; καὶ τίνος αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων οὐκ ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον (3); καὶ τἄλλα ὅσα ἡμῖν κηρυχθέντα πεπίστευται. Ἀλλ' εἰ μὴ τὴν δουλικὴν μορφὴν εἴποιεν, ἐκ παντὸς τὴν πεῖραν τούτων τὴν ἑτέραν δέξασθαι τῷ διδασκάλῳ συμφήσειαν ἢ πάντως γε μυθοποιεῖν φαντασιουμένοις τὸ πάθος λελείψεται, ἑνί γε ἤδη (4) ἵνα τῶν ἀτόπων περιπέσοιεν.

His quum consentit Eusebius, quomodo tandem invisibilem esse et impassibilem et inaccessibilem prorsus permansurum deinceps Christum, non clarius enunciavit? ut impius omnem qua ægrotabat, phantasiæ luem in lucem ederet. Cur enim quum in minoribus honore videretur prosequi Christum, non ipsum in majoribus summo honore afficeret? Atqui de maximis parcius egit, ut quum juberet abstinendum esse ab imagine illius formæ semel in divinitatis gloriam immutatæ, deinceps eam nec passioni, nec cruci, nec morti subditam allegaret. Sic enim naturæ per se passibili impassibilitas, id est, immutatio donata fuisset. Sin autem nonnulla novimus depicta, quæ passioni nulli obnoxia sint, quales sunt sanctissimi Cherubim, in quibus idem antiquitus factum esse scribitur; profecto multo minus passurum est quod pro natura sua non depingi valet. Sed passionis et crucis verbum jam ante promulgatum erat, et tum quidem auribus discipulorum obstrepebat. Utquid futura fuisset falsa veritas prophetica, et ex eo quod transfigurata fuerit forma, eadem nec passura foret, neque ob id depingenda? Annon potius evenire omnino debebant quæ a veritate prænuntiata fuerant, tam scilicet Christum pati, quam statim etiam pingi? Quo enim pacto quod passibile est, non depingetur? Sed dicant nobis Eusebii vindices : quæ forma flagellationem excipit? aut quis pugnis et fustibus cæditur? et cujus dorsum verberibus offertur? et cujus vultus non retorquetur a turpi sputo? Ne dicam cætera quæ et prædicata nobis sunt et credita. Nisi vero servili formæ, tunc alteri necesse est dicant omnem tribuendam esse totius passionis tentationem, magistroque suo assentiantur; alioquin passio omnis penitus rebus amandetur phantasticis : ut in id unum jam absurdum impingentes corruant.

(1) Ὁ μὴ πέφυκεν εἰκονίζεσθαι. Hæc desunt in B, C. — (2) Καὶ ποῖον νῶτον, B. — (3) Πρόσωπον. Cf. quæ supra Cyrillis Alexandrinis, similia fere, p. 342. — (4) Εἴδει, B, C.

III.

Ὁ μέντοι τῆς ἀληθείας ὡς ἔχει (1) λόγος, ὧδε λεγέσθω· ἐπειδὴ τὸν περὶ κινδύνων λόγον τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ πρότερον διεξήρχετο, ÷ ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν ἀπαρνησάσθω ÷ ἑαυτὸν, λέγων, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν ÷ αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι (2), ÷ καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια (ἦν δὲ δήπου βαρύτατα καὶ δύσοιστα τὰ ἐπιταττόμενα), ἵνα μὴ τῇ (3) δυσχερείᾳ τῶν λεγομένων ἀποκάμοιεν, ἀναῤῥώννυσιν αὐτῶν τὰ φρονήματα· καὶ τῶν ἐν ἐλπίσι κειμένων καὶ μελλόντων ἐκκαλύπτων ὑπ' ὄψιν ἄγει εὖ μάλα τὴν λαμπρότητα. Δι' ὃ δὴ ὡς ἐνεχώρουν οἱ τῆς μυστικῆς ταύτης ἐποπτίας θεαταὶ, τὴν δόξαν ἐκείνην, μεθ' ἧς μέλλει ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἥκειν, παραδείκνυσι, καθ' ἣν καὶ αὐτοὶ συλλαμπρυνθήσονται τῶν ἄθλων ταύτην ἀντίδοσιν ἐκδεξόμενοι (4), ἵνα καὶ μᾶλλον ἐν τοῖς κινδύνοις θαῤῥοῖεν, [ἁπάντων τούτων (5)] καταφρονοῦντες τῶν ἐν χερσὶ, καὶ οὐδενὶ λόγῳ τοῖς προσδοκωμένοις παρεξετάζοντες· ÷ Οὐδὲ ἄξια κρίνοντες τὰ παθή- ÷ ματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν ÷ δόξαν ἀποκαλύπτεσθαι (6). ÷ Οὐ μὴν εἰς ἀεί γε κατὰ ταὐτὰ διαμεμένηκε, πρὸς καιρὸν δὲ οἰκονομηθέντα πεπραγμάτευται. Οἰκονομίας γὰρ ὁ τρόπος· ὁ αὐτὸς οὖν ἦν καὶ ἄνθρωπος ἦν, καὶ μετὰ τὴν θέαν ἐκείνην τὴν τοῦ δούλου μορφὴν ἔχων, μεθ' ἧς καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνέτλη διὰ σταυροῦ θάνατον, μηδαμοῦ τῆς συνηνωμένης αὐτῷ θεότητος χωριζόμενος. Καθ' ἣν οὖν πέπονθε μορφὴν, εἰκονίζεται. Οὐ γὰρ μετέβαλε τὴν φύσιν, ἀλλὰ μεμένηκε τοῦθ' ὅπερ ἦν ἀναπόβλητος· καθ' ὃ γὰρ Θεὸς, οὔτε γράφεται, οὔτε τι τῶν ἄλλων πείσεται.

At enim verbum veritatis, prout est, sic intelligatur : nam quando Salvator de subeundis periculis tum primum ad discipulos sermonem habebat, « Si quis, inquiens, vult « venire post me, abneget semetipsum, et « tollat crucem suam, et sequatur me, » et alia his similia (erant siquidem mandata difficillima et vix ferenda), ne præceptorum asperitate deterreantur, animos eorum confortat : et quæ in spe reposita sunt ac futura, sub oculis ponit et detegit sole clariora. Quare mysticæ hujus initiationis spectatores quantum capere poterant, gloriam illam explicat, quacum ad consummationem sæculorum venturus est, qua et ipsi collucebunt; hanc certaminum mercedem nacturi, ut fortiori animo pericula obirent, contemnerentque bona quæcumque præsentia, nec nisi nihili æstimarent, aliis comparata bonis quæ exspectabantur, « existimantes « enim quod non sunt condignæ passiones « hujus mundi ad futuram gloriam quæ « revelabitur. » Minime vero semper in eadem transfiguratione permansit, sed ad tempus illa per dispensationem facta sunt. Dispensationis enim is modus erat, ut ipse esset idem atque homo erat, et post illud spectaculum, servi formam eamdem habuit, sub qua crucis mortem pro nobis passus est, nec tamen divinitas ab ipso inseparabilis recessit. Sub qua igitur forma passus est, sub ea repræsentatur. Non enim naturam suam mutavit, sed in eo permansit quod non erat amittendum, in quo Deus est, nec depingitur, neque quicquid aliud patietur.

IV.

Μάταιος οὖν Εὐσέβιος, ταῖς κατὰ τὸ ἄπειρον διεστηκυίαις φύσεσι μὴ διδοὺς τὰς ἑκατέραν χαρακτηριζούσας ταῖς φυσικαῖς ποιότη-

Desipit igitur Eusebius, naturis in immensum distantibus non tribuens differentias quæ propriis utrique qualitatibus singulas

(1) Ὡς ἔχοι, A, D. — (2) Mat. Matth. XVI. 24. — (3) Ἵνα τῇ, A. — (4) Ἐκδεξάμενοι, A. — (5) Τούτων. Hæc elegantius desunt in A et D. — (6) Ἀποκαλύπτεσθαι. Rom. VIII. 19.

σι διαφορὰς, καθ' ἃς καὶ τὸ ἄλλο καὶ ἄλλο τὰ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἄλλος δὲ καὶ ἄλλος, διασωθήσεται· ÷ εἴπερ ἓν ἐκ δύο τῶν ἐναν- ÷ τίων προέρχεται Θεὸς μετὰ τῆς προσλή- ÷ ψεως σαρκός τε καὶ πνεύματος, ÷ κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς θεολόγους· ἀλλὰ τοσοῦτον πρὸς τὴν ἀσύγχυτον καὶ ἀδιάστατον ἕνωσιν ἀποτυφλώττει, καὶ πρὸς τὰς αὐγὰς τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀναβλέψαι οὐ προήρηται· ἑξῆς οὖν ἐπάγει :

distinguunt, secundum quas etiam illud servabitur, aliud atque aliud esse ex quibus Christus, non autem alius et alius; quandoquidem « unum ex duobus contrariis, Deus, « procedit cum susceptione carnis et spiri- « tus » ut nostri quidem theologi confitentur. Adeo autem ille cæcutit, quoad unionem immixtam et indiscretam, et sic rectorum dogmatum splendorem oculis concipere supersedet, ut adjiciat :

V.

÷ Ὁπότε μηδὲ ἐμβλέψαι αὐτῷ τοῦτον ÷ ὀφθέντι τὸν τρόπον οἱ θεσπέσιοι ὑπέμειναν ÷ μαθηταί· οἵ γε ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον, ἀφό- ÷ ρητον αὐτοῖς τὸ θεώμενον ὁμολογήσαντες. ÷

Καὶ μὴν οὐδὲ ἔπεσον τότε· ἀλλ' ὅτε ἄνωθεν ἐκ τῆς νεφέλης ἀπήχηται ἡ φωνὴ λέγουσα· ÷ Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγα- ÷ πητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα, ÷ καθάπερ ὁ ἱερὸς Ματθαῖος ἐπισημαίνεται (1)· τῷ παραδόξῳ γὰρ τῶν ἠκουτισμένων καταπλαγέντες καὶ δέει πολλῷ περισχεθέντες πρηνεῖς ἐπὶ γῆς κατακλίνονται. Πλὴν παρανοεῖ μὲν καὶ τὰ εὐαγγελικὰ Εὐσέβιος· ἐξαίρει δὲ ὁμοῦ καὶ τὸ θαῦμα, οὐ τὸ πρᾶγμα θαυμάζων, ἵνα δὲ τὴν μορφὴν ἐκεῖθεν ἄληπτον λοιπὸν καὶ ἀνεπιχείρητον δείξῃ, ὡς καὶ τὸ σῶμα μετεσκευάσθαι αὐτὸ (ἐξ οὗ μηδὲ ὅντινα οὖν ὑπολελεῖφθαι τὸν εἰκονίζοντα λόγον), καί τι γεγονέναι μηδ' ἂν ἔτι τὸ παράπαν ὑπάρξαι. Καὶ ποῦ στήσεται τὰ τῆς μεταβολῆς, ἢ ἐν τίνι δειχθήσεται, εἰ μή τι ὑποκείμενον περὶ ὃ ἡ μεταβολὴ δοθείη, ὁποῖον οὖν καὶ εἴη; εἰς γὰρ θεότητος φύσιν οὐκ ἄν τι τῶν γενητῶν καὶ τελούντων ἐν κτίσμασι μετασταίη ἄν ποτε, κἂν μυριάκις βλασφημῶν Εὐσέβιος ἀποφαίνηται (2) (κτίσμα δὲ καὶ ὁ κατὰ τὸν Σωτῆρα ἄνθρωπος), καὶ ἀμήχανόν γε τοῦτο, ὡς ὕστερον διὰ τῶν πατρικῶν δογμάτων ἐκδείξομεν.

« Quippe quem contemplari, eo fulgore con- « spicuum, sui non valuere divi discipuli, qui « nimirum in faciem proni non posse se illud « spectaculum sustinere confessi sunt. »

Et tunc quidem non ceciderunt; sed quum e nube vox audiretur, dicens : « Hic est filius « meus in quo bene complacui », prout sacer ille Matthæus significat : perculsi enim miraculo eorum quæ auribus audierant, et multo terrore obruti, proni humi jacent. Interea perperam Eusebius intelligit evangelica dicta, simulque tollit inde miraculum, factum non miratus, sed ut formam ostendat nec sensui percipiendam, nec opere effingendam, simulque corpus ipsum fuisse immutatum (proinde nullam relinqui imaginem pingendi rationem), et factum esse aliquid aliud, et jam plane non existere. Ubinam stabit mutatio isthæc, aut in quo distinguetur, nisi substratum aliquid mutationi detur, qualecumque demum est? Etenim in Divinitatis naturam nihil umquam rerum conditarum et finitarum ex creaturis transferetur, etiamsi sexcenties blasphemus Eusebius erumpat (creatura prorsus erit homo vel in Christo), et illud omnino repugnat, ut ulterius ex Patrum sententiis demonstrabimus.

(1) Ἐπιστημαίνεται. Matth. XVII, 5. — (2) Ἀποφαίνεται, B.

CAPUT XXII.

Ὅτι μεταβολὴν καὶ σύγχυσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως Χριστοῦ ἐν τῇ τῆς θεότητος οὐσίᾳ δοξάζει Εὐσέβιος.

Quod mutationem et confusionem humanæ naturæ in divinam essentiam docet Eusebius.

I.

Ἔτι τῆς αὐτῆς ἀτοπίας ἀπειλημμένος φησίν·

÷ Εἰ δ' οὖν τότε ἡ ἐν σαρκὶ αὐτοῦ μορφὴ ÷ τοσαύτης ἔλαχε δυνάμεως πρὸς τῆς ἐνοι- ÷ κούσης αὐτῇ θεότητος μεταβληθεῖσα, τί ÷ χρὴ λέγειν, ὅτε τὴν θνητότητα ἀποδὺς, καὶ ÷ τὴν φθορὰν ἀπονιψάμενος, τῆς τοῦ δούλου ÷ μορφῆς τὸ εἶδος εἰς τὴν τοῦ δεσπότου καὶ ÷ Θεοῦ δόξαν μετασκευάσατο, μετὰ τὴν κατὰ ÷ τοῦ θανάτου νίκην, καὶ μετὰ τὴν εἰς οὐρα- ÷ νοὺς ἄνοδον, καὶ μετὰ τὴν ἐν τῷ βασι- ÷ λικῷ θρόνῳ ἀμφὶ τὰ δεξιὰ τοῦ Πατρὸς ÷ ἵδρευσιν; ÷ Ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τρόπου ἀποσεμνύνων τὴν δουλικὴν μορφὴν πλέον ἢ καλῶς εἶχε, καὶ ταύτῃ τιμῶν ᾗ μηδὲ Χριστὸς τετίμηκε.

Καὶ τῆς μεταβολῆς ἐντεῦθεν κατάρξας, προϊὼν, καὶ αὐτὴν τὴν μορφὴν καὶ τὸ εἶδος ἀπεσκευάσθαι λέγει. Εἶτα μετὰ ταῦτα περὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνόδου τοῦ Χριστοῦ τὸν λόγον ποιούμενος, μηδαμοῦ δὲ συνανιέναι αὐτὸ τὸ σῶμα, μηδὲ μνήμης ἀξιῶν· σύνθρονόν τε αὐτὸν, καὶ συμβασιλεύειν καθομολογῶν τῷ Πατρὶ, οἷα Υἱὸν ἀγαπητὸν καὶ μονογενῆ, βούλεται λοιπὸν διὰ πάντων τῶν προκειμένων τὸ δεδογμένον κατορθοῦν (τὸ δὲ ἦν, τὸ μὴ χρῆναι γράφεσθαι τὸν Χριστὸν) φημὶ δὴ ἀπό τε τοῦ μεταβεβλῆσθαι τὴν τοῦ δούλου μορφὴν εἰς θεότητα (ὡς καὶ ἐν τοῖς μετέπειτα δηλώσει τὰ παρ' αὐτοῦ ἐκτιθέμενα τηλαυγέστερον), καὶ ἔτι μᾶλλον κατὰ πρόσβασιν ἀπὸ τοῦ τὴν θνητότητα ἀποδεδύσθαι καὶ τὴν φθορὰν ἀπονίψασθαι [καὶ] εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν μετεσκευάσθαι (1), καὶ τῶν ἄλλων ὧν (2) ἐνταῦθα παρέθετο.

Sed et eadem insania correptus ait :

« Igitur si tum illius in carne forma tan« tam potuit sortiri virtutem, ab inhabitante « in ea Deo mutata, quid oportet dicere tum « quum, exuta mortalitate, et corruptionem « abluens, speciem servilis formæ in Domini « et Dei gloriam transtulit, et parta videlicet « de morte victoria, peracto in cœlos ascensu, « consessu demum in regio throno, ad dexte« ram Patris, potitus est? » Ita ex modo transfigurationis formam servilem amplius quam decuit exaltans, et honore eam afficiens quo nec Christus eam prosequi dignatus est.

Inde postquam de transmutatione verba facere cœpisset, ultra progressus formam ipsam et speciem sublatam esse dicit. Porro de Christi in cœlum reversione loquutus, nec utrum cum eo corpus ascenderit memorare dignatus est. Christum vero dum allegat ut dilectum et unigenitum Filium una cum Patre inthronizatum et regnantem, denique intendit ex iis, quæ ante dicta sunt, hanc suam sententiam stabilire: nempe, Christum non debere imagine repræsentari, eo scilicet quod forma servilis in divinitatem tranformata fuerit (ut ex iis quæ postea in medium proferet, majori cum claritate exhibetur); sed et multo magis quod in ascensione mortalitatem exuerit, et deposuerit corruptibilitatem, et in Dei gloriam reversus fuerit, et ex cæteris argumentis quæ hic apposuit.

(1) Μετεσκεύασται, A. — (2) Ἄλλων τῶν ἐνταῦθα A, B, C.

II.

Ἐπιτηρητέον δ' οὖν ἀναγκαίως εἰ εὐώδωται ὁ λόγος αὐτῷ. Ὡς μὲν γὰρ οὐ μεταβέβληται ἡ μορφὴ ἐκείνη καὶ τὸ εἶδος εἰς θεότητος φύσιν, ὡς οὗτος νομίζει (καὶ γὰρ ἀμήχανον τοῦτο γενέσθαι, ἤδη καὶ πρόσθεν εἴρηται), καὶ μαρτυρεῖ ἡ ἀλήθεια αὐτὴ, καὶ τῶν ἀκριβῶς ἐπεσκεμμένων τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν καὶ τῶν δογμάτων ἡμῶν τὴν ὀρθότητα, τὸ ἀπλανὲς καὶ ἀνεπίληπτον. Εἰ δέ τις καθ' ὑπόθεσιν τοῦτο δοίη, τῷ φιλονείκῳ συγκαθιστάμενος (ἐπειδὴ μᾶλλον ἐχθρὸς καὶ φιλόνεικος ὁ τοσοῦτον ἀσεβὴς δογματιστὴς Εὐσέβιος, καὶ διὰ πλείστων ὅσων ἐπιχειρημάτων ἐρχόμενος καὶ τὴν οἰκείαν ἀσέβειαν κρατῦναι διαγωνιζόμενος), τοιάδε τινὰ λέξει· ὡς εἴπερ τοῦ μεταβεβλῆσθαι εἵνεκεν οὐκ ἐξὸν τὴν μορφὴν γράφεσθαι, ἀνάγκη δήπου πάντως ἐκ τοῦ ἑπομένου πρὸ τοῦ μεταβεβλῆσθαι συνομολογεῖν τὸ δεῖν γράφεσθαι· ἵνα ἐφ' ἑκάτερα ὁ αὐτὸς λόγος μένοι ἀδιάπτωτος. Ἐξ οὗ δὴ τὸ εὐάφορμον τῇ αἰτησάσῃ περιΐσταται τοῦ πάντως ἑλεῖν τὸ ζητούμενον, καὶ οὕτως εἰς τοὐναντίον περιτέτραπται αὐτῷ τὰ σοφίσματα.

Εἰ γὰρ καὶ ἐνῆν λέγειν μεταβεβλῆσθαι τὴν μορφὴν, ὅπερ ἀδύνατον, ἀλλ' οὖν γε τὴν πρὸ τῆς μεταβολῆς γραφὴν (1) ἐν χρώμασι τυχὸν ἢ ἑτέρως πως διακεχαραγμένην (2), οὐχ ὁρῶ τίς ὁ συναναγκάζων ἀνῃρῆσθαι λόγος· μένειν γὰρ αὐτὴν ἀκίνητον ἐφ' ὃ εἶδος τετύπωται, οὐδὲν ἂν τὸ ἀπεῖργον εἴη. Οὐ γὰρ ἀνάγκη, εἰ καὶ δοθείη τὸ ἀρχέτυπον εἰς τὸ ἔπειτα μεταβάλλειν ἐν κινήσει καὶ ἀλλοιώσει τυγχάνον πάντη καὶ πάντως, καὶ τοῦ προϋπάρξαντος εἴδους τῆς γραφῆς τὴν ἀναίρεσιν ἐπινοεῖσθαι. Τῶν γὰρ παρόντων καὶ φαινομένων ὅπως ἔχουσι νῦν αἱ γραφαὶ, οὐχ ὅπως κατὰ τὸ μέλλον ἕξουσι μεταβαλλόμενα, καὶ οὐχ ὁποῖός τις ἔσεσθαι μέλλοι, γράφεται, ἀλλ' ὁποῖος νῦν ἐστιν· ὥσπερ οὐδὲ εἰ τεθναίη τις, ἤδη καὶ τὴν τοῦ εἴδους τοῦ τεθνηκότος φήσει τὴν εἰκόνα ὁ σωφρονῶν συντεθνάναι καὶ συνοίχεσθαι (3)·

Atque hoc loco necesse est ut videamus num rem suam ea qua par est ratione instituerit. Quod enim ista forma ac species in divinitatis naturam non est mutata, ut hic Noster supponit (quod quidem fieri non potest, ut jam supra memoratum est), et veritas ipsa testatur, et fides incorrupta et erroris minime suspecta eorum qui rerum naturam et dogmatum nostrorum orthodoxiam studiose indagaverunt. Si quis autem hanc hypothesin admittit, et homini litigioso assentiatur (nam Eusebius, dogmatistes quam maxime impius, controversiam et litem amat et plurimis quam potest ratiocinationibus propriam impietatem corroborare satagit), hæc fere proferet : Si propter transformationem non licet imaginem facere, utique necesse erit, secundum id quod sequitur, ut confiteamur ante transfigurationem imaginem faciendam fuisse : ut eadem ratio in utramque partem firma sit. Ita jam par erat Augustæ postulanti annuere et dare quod quærebat : atque sic sophismata contrariam in partem versa evaserunt.

Etiamsi enim licuit dicere formam esse immutatam (quod fieri nequit), certe picturam quæ ante transfigurationem adumbrata fuerit coloribus, aut quovis alio modo, non video quid nos cogere possit ad illam ex rerum natura auferendam; nihil enim illam impedivisset formæ suæ primitivæ immutabiliter immanere. Nulla enim est necessitas, archetypo semel dato, eoque motus et mutationis capace, funditus et omnino cogitare quod sic etiam deleatur imago speciei præexistentis. Picturæ enim repræsentant quæ adsunt nunc atque apparent, non autem quomodo ea post mutationem erunt; imaginem enim alicujus pingimus talem qualis nunc est, non qualis erit; et si quis moritur, is qui mentis sanæ est, non dicet imaginem

(1) Γράφει, B. C. — (2) Κεχαραγμένην, B. C. — (3) Συνοιχήσεσθαι, A, D.

διασεσῶσθαι γὰρ μᾶλλον ὡς ἀπ' αὐτῆς τὴν μνήμην τοῦ κατοιχομένου καὶ τὸ εἶδος, παρ' οἷς τοῦτο ἐσπούδασται, ὡς τὸ εἰκὸς διαμένον συντηρηθήσεσθαι.

mortui simul commortuam esse et ablatam, immo potius dicet memoriam et lineamenta mortui, apud eos quorum id interest, magis etiam conservatum iri.

CAPUT XXIII.

Ἀπόδειξις ὅτι καὶ βασιλεῖς καὶ μάρτυρες ἔκπαλαι κατὰ τὸ εἶδος τῆς μορφῆς ἀνιστόρηνται.

Probatur quod reges et martyres antiquitus secundum suam formam depingebantur.

Ἢ οὐχὶ δὴ μᾶλλον καὶ τῶν πρότερον μετηλλαχότων τὸν βίον αἱ εἰκόνες ὡς τὰ πολλὰ εἰς ὕστερον ἀνεστήλωνται, καὶ τῶν ἐπ' ἐξουσίαις μάλιστα καὶ ἀξιώμασι κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν ἐμπρεψάντων, ἢ κλέος καὶ δόξαν ἐπὶ κατορθώμασί τισιν ἐνεγκαμένων; Οὕτω καὶ τῶν θείων μαρτύρων θαυμάσια ἠλίκα διηνυκότων, καὶ ὑπὲρ Χριστοῦ καὶ τῆς εὐσεβείας ἀνδρισαμένων, καὶ μέχρις αἵματος γεννικῶς ἀντικαταστάντων τῇ ἁμαρτίᾳ, Χριστιανοῖς τὸ ἀνέκαθεν ἔθος πεφύλακται ἐν εἰκόσι τιμᾶν τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους καὶ ἀοιδίμους ἄθλους, καὶ ταύτῃ ἀνιστοροῦντας καὶ ὑπ' ὄψιν ἁπάντων ἄγοντας ὡς ἀνδρείας ὑπόδειγμα δημοσιεύειν. Ὥστε τὰ τῆς ἐκείνων γενναιότητος ἀνδραγαθήματα τοὺς ἐνορῶντας πρὸς θεῖον πόθον καὶ ζῆλον ἀρετῆς διεγείρειν. Τί δὴ οὖν τὸ ἀντιστατοῦν καὶ τὸν θεῖον Λόγον μορφὴν τὴν ἡμετέραν ἀνειληφότα, καὶ τέλειον ἄνθρωπον ἐν εἴδει τῷ καθ' ἡμᾶς τοῖς ἐπὶ γῆς ὀφθέντα, καὶ μήτε τῶν τῆς θεότητος πλεονεκτημάτων ἐκστάντα, μηδὲ τὴν πτωχείαν τὴν ἀνθρωπίνην παραιτησάμενον, μηδ' ὁποτέρας ἐκστάσης τῆς φύσεως τῆς κατ' αὐτὴν ἰδιότητος, καθάπερ σύνηθες τοῖς (1) εὐσεβοῦσι Χριστιανοῖς ἐξ ἀρχῆς, καθ' ἣν μορφὴν ἀνθρώποις τεθέαται, εἰκονίζειν καὶ γράφειν, κἂν πλείους μεταβολὰς καὶ μεταμορφώσεις τερατευόμενος καὶ φαντασιούμενος ἐπινοῇ (2) Εὐσέβιος; Καὶ τούτοις οὐδένα ἀντερεῖν τῶν ἐῤῥωμένην τὴν φρένα κεκτημένων οἶμαι· διὰ πάσης γὰρ εἰκονογραφίας καὶ ἱστορίας ἅπασιν ἐμφανὲς καὶ εἰς προῦπτον τοῦτο καθίσταται.

Verum enimvero nonne eorum qui multo ante vita defuncti erant imagines erigi solent, eorum præcipue qui dum viverent auctoritate ac dignitatibus insignes erant, aut rerum gestarum gloria inter suos prævalebant? Sic quoque mos invaluit apud Christianos imaginibus venerari inclyta et celebratissima certamina divinorum martyrum, qui res mirificas gesserunt, quique pro Christo et religione fortes se præbentes, « usque ad sanguinem animo nobili restiterunt peccato; » eaque efficta proponere tamquam virtutis exempla omnium oculis subjecta. Sic enim quicumque illorum fortiter facta contemplantur ad rerum divinarum desiderium ac virtutis æmulationem propelluntur. Quid igitur impedit quominus depingatur et Verbum divinum, quum nostram formam assumserit, subque veri hominis, qualis est, nostra in imagine, sic a terræ incolis visum sit, ut licet Divinitatis numquam plenitudines amiserit, tamen nec vitæ humanæ miserias recusarit, et cum neutra natura proprietatem suam amiserit, pingatur, inquam, ut mos erat ab initio Christianis piis, sub forma qua hominibus conspectus est, etiamsi joculator ille ac phantasticus Eusebius plures mutationes et transfigurationes sibi finxerit? Equidem neminem qui sanam habet mentem, his contradicturum puto. In omni pictura enim et historia hoc ita esse, omnibus notum est et evidens.

(1) Τοῖς deest in D. — (2) Ἐπινοεῖ, B, C.

CAPUT XXIV.

Ὅτι (1) ὁ Χριστὸς ἐν εἴδει τῷ καθ' ἡμᾶς εἰκονίζεται (2).

Quod Christus in specie nostra imagine depingitur.

÷ Ἀλλὰ τὴν θνητότητα ἀπεδύσατο, καὶ ÷ τὴν φθορὰν ἀπενίψατο (3). ÷

Πρόσθες, εἰ βούλει, ὅτι καὶ εἰς τὸ ἀόρατον τὸ ὁρατὸν μέτεισι, καὶ εἰς τὸ ἄχρονον τὸ ὑπόχρονον, καὶ τὸ κτιστὸν εἰς ἄκτιστον, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ἀντίκειται, ἅπερ ἀναπλάττειν διὰ τὸ ἀλλόκοτον καὶ παλίμβολον εὐπετές. Ἀλλ' οὐ τὴν θνητότητά τις γράφει, φαίημεν ἂν, ὥσπερ οὐδὲ τὴν μόρφωσιν αὐτὰ καθ' αὐτά. Οὐ γὰρ ἄνευ σώματος ἐφ' ἑαυτά ποτε θεωρηθήσονται (4), ἐπεὶ μηδὲ λευκότης ἢ μελανότης ὑποκειμένου δίχα ὑποσταῖεν ἄν, ἵνα οἰχομένῳ (5) συνοίχοιτο καὶ ἡ γραφή· ἀλλὰ τὸ περὶ ὃ ταῦτα, ἤτοι τὸ σῶμα, ὡς εἰ καὶ ταῦτα ἀπεῖναι ἔτυχεν, ἀλλὰ τό γε σωματικὸν εἶδος ἅπαξ ὑποστὰν, οἷον ὤφθη ποτὲ, πάντως καὶ εἰκονισθήσεται καὶ γραφήσεται.

« Sed mortalitatem exuit, et a corruptela « se liberavit. »

Adde sis quod visibile in invisibile transit, et temporaneum in illud quod tempus non habet, quod creatum est in increatum, et alia id genus sibi contraria confictuque facilia, adeo sunt monstrosa et ambigua. At mortalitatem nemo pingit, ut dixerim, sicut nec formationem, secundum quod in natura suapte est: non enim hæc in quantum sunt incorporea, in se conspici possunt, siquidem nec albedo, nec nigritudo sine substrato esse possint; ita ut una cum corpore decedente imago quoque abscedat: sed illud circa quod hujusmodi proprietates sunt, id est corpus, ita quidem spectatur, ut si vel illæ absint, corporalis certa species semel existens, qualis aliquando visa est, talis omnino et imagine et pictura exprimi poterit.

CAPUT XXV.

Περὶ βαπτίσματος, καὶ πῶς ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη.

De baptismate, et quomodo vetus homo noster concrucifixus est.

Προκείσθω δὲ ἡμῖν εἰς παράδειγμα οἰκεῖόν τε καὶ ἐγγυτάτω, τὸ καθ' ἡμᾶς θεῖον λουτρόν. ÷ Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἐν Χριστῷ (6) βαπτι- ÷ σθέντες συνετάφημεν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτί- ÷ σματος εἰς τὸν θάνατον, καὶ ὁ παλαιὸς ÷ ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταρ- ÷ γηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι ÷ δουλεύειν τῇ ἁμαρτίᾳ, ÷ καθαιρόμεθα μυστικῶς κατὰ τὸν (7) νοούμενον, πᾶσαν τὴν ἐκ τῆς ἁμαρτίας κηλῖδα καὶ τὸν ῥύπον ἀπονιπτόμενοι, καὶ ἀῤῥαβῶνα ὥσπερ ἀφθαρσίας τὸ δῶρον δεχόμενοι, διὰ πίστεώς τε καὶ ἁγιασμοῦ τέκνα Θεοῦ χρηματίζομεν ταῖς πνευματικαῖς ὠδῖσιν ἀναγεννώμενοι· ἐξ οὗ καὶ σύμμορφοι Χριστοῦ,

Sit nobis pro peculiari exemplo id quod ad manum est, divinum apud nos lavacrum. « Quum enim, in Christo baptizati, conse- « pulti sumus cum illo per baptismum in « mortem, etiam vetus homo noster simul « crucifixus est, ut aboleatur corpus peccati « quo minus peccato serviat, » sic nos purgamur mystice secundum intellectum, omnem peccati maculam et squalorem abluentes, et sicut arrham, incorruptibilitatis munus accipientes, per fidem et sanctitatem filii Dei nominamur, partus spiritalis doloribus regenerati. Inde nos, Christo facti conformes, quicumque credidimus, perficimur; hinc

(1) Ὅτι deest in A. — (2) Χαρακτηρίζεται A. — (3) Ἀπενίψατο hæc habent nostri codd. obelisdistincta, quasi Eusebius adduceretur: adductum quidem autumo, sed quoad sensum ex allatis verbis p. 410 expressum. — (4) Θεωρηθήσεται, B, C. D. — (5) Οἰχομένων, B, C. Οἰχόμενον D. — (6) Χριστῷ. Rom. VI, 3. — (7) Τὸν, D solus.

οἱ πεπιστευκότες ἀποτελούμεθα· καὶ ὁ κατ' εἰκόνα Θεοῦ λαμπρύνεται ἄνθρωπος, ἐναστράπτοντος τοῦ θείου κάλλους αὐτῷ. Ὡς οὖν κατὰ τὸ βάπτισμα τὸ σῶμα (1), τοῦτο δὴ τὸ φαινόμενον σαρκίον, οὐ διόλλυται, οὐδὲ διαφθείρεται (οὐδὲ γὰρ τοῦτο κέκληκεν ὁ ἱερομύστης ἁμαρτίαν, ἀλλ' ἥ γε ἐνοικοῦσα κακία καὶ δι' αὐτοῦ τελουμένη, πᾶσα ἀκαθαρσία καὶ πονηρία, ἃ ἔφη κατηργῆσθαι σῶμα τῆς ἁμαρτίας, καθ' ὃ κόσμῳ δεδουλεύκασίν ἄνθρωποι καὶ τοῖς πάθεσιν)· οὕτω πως καὶ ἐπὶ τῶν (2) νῦν ἡμῖν προκειμένων ὑποληπτέον ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων σταθμωμένοις τὰ ὑπὲρ ἄνθρωπον. Ἡ μὲν γὰρ θνητότης καὶ ἡ φθορὰ ἀπέδρα τῆς ζωῆς καὶ ἀφθαρσίας, τοῦ θείου, φημὶ, Λόγου ἀνθρωπισθέντος καὶ τοῦ διὰ σαρκὸς γεγενημένου πάθους, καὶ τῆς ζωοποιοῦ ἀναστάσεως διαφανῶς ἀνισχούσης. Τὸ δὲ θεῖον σῶμα, τῇ ἀφθαρσίᾳ λελαμπρυσμένον, καὶ τοῦ συνημμένου Λόγου τῷ φωτὶ ὁλικῶς περιαυγαζόμενον, μεμένηκεν ἄφθαρτον καὶ ἀθάνατον, καὶ οἷον ἔπρεπε τῷ Λόγῳ σῶμα.

homo secundum Dei imaginem, pulchritudine divina intra ipsum illucescente, illuminatur. Sicut igitur per baptismum hoc corpus, nimirum hæc caro visibilis, non perit, nec corrumpitur (sacrorum enim Magister hoc corpus non vocavit peccatum; sed malignitas in nobis inhabitans et per corpus consummata, omnis spurcitia et nequitia, hæc sunt de quibus dicit corpus peccati aboleri, quo scilicet homines mundo et cupiditatibus servierunt) : sic fere in his quæ nobis proposita sunt, intelligenda sunt superhumana pro iis qui secundum hominem cuncta metiuntur. Mortalitas enim et corruptio refugiunt a vita et immortalitate, quum Verbum Dei homo factum est, et passioni per carnem obnoxium, et a resurrectione vivifica quæ palam et sursum emicuit. Divinum autem corpus, immortalitate illustratum et lumine Verbi uniti penitus circumradiatum, tale remansit, quale Verbum decebat, incorruptum et immortale.

CAPUT XXVI.

Ὅτι (3) μεταμορφωθὲν τὸ σῶμα Χριστοῦ ἤδη καὶ ἀθάνατον ἐγένετο λέγει Εὐσέβιος.

Quod transfiguratum Christi corpus, inde factum esse immortale dicit Eusebius.

÷ Ἀλλὰ μεταμεμόρφωται, φησὶ, καὶ ἀπηθανάτισται, καὶ ἄφθαρτόν ἐστιν. ÷

Εἶτα μεταμορφωθὲν καὶ ἀπαθανατισθὲν μεμένηκε σῶμα, ἢ οὔ; Εἰ μὲν οὖν μεμένηκε, μάταιος Εὐσεβίου ὁρᾶται λόγος, καὶ οὐδὲν ἡμῖν πρᾶγμα ἔσται. Εἰ δὲ οὐ μεμένηκεν, οὐδὲ μεταμεμόρφωται· ἄρα οὐδὲ ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδέδυται· οὐδὲ γὰρ εἶχεν εἰς ὃ μεταμορφωθήσεται, οὐδὲ ἦν ὃ τὴν ἀθανασίαν ἐνδύσεται. Ἐν τίνι γὰρ ταῦτα, εἰ μὴ κατὰ τὸ σῶμα; Καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἐξῆν λέγειν αὐτῷ μεταμεμορφῶσθαι ἢ ἀπηθανατίσθαι, οὐκ ὄντος ἐν ᾧ ταῦτα θεωρηθήσεται· ἀλλ' ἄτοπον καὶ τὸ ἐννοεῖν οὕτως, μᾶλλον δὲ καὶ ἀδύνατον. Ἔστιν ἄρα τὸ σῶμα, καὶ οἷον Θεοῦ σῶμα. Εἰ δὲ οὐκ ἔστι σῶμα, οὐκοῦν ἔφθαρται καὶ

« Sed transfiguratum est, inquit, et im-« mortale factum est, et evasit incorruptum. »

Num vero ita transfiguratum et immortale corpus tale permansit, nec ne? Si permansit, Eusebii dicta inania deprehenduntur, et nihil ad nos. Sin non permansit, nec ergo transfiguratum est; ergo nec immortalitatem nec incorruptibilitatem induit; si quidem non erat in quod transformaretur, nec quomodo incorruptibilitatem indueret. Qua enim alia in re poterat hoc fieri, nisi in corpore? Quam ob rem non licuit illi dicere transfiguratum simul et immortalem eum esse factum, dum non esset, in quo hæc cernerentur. Quod absurdum utique vel cogitatu, et impossibile est. Est igitur corpus, dignumque Deo corpus. Quod

(1) Τὸ βαπτίσματος σῶμα, B, C. Τὸ in primo loco non habet A. — (2) Ἐκ τῶν, A. — (3) Titulus paulo aliter in D.

ἀπόλωλε, κἂν εἰς Θεὸν εἴποι Εὐσέβιος κἂν ὁπωσοῦν μεταβεβλῆσθαι· καὶ οὐδὲν τῶν ἐπ' αὐτῷ λόγων διασώζεται.

Εἶτα τί ποτ' ἂν εἴη ὅπερ τὸ τὴν θνητότητα ἀποδυσάμενον καὶ τὴν φθορὰν ἀπονιψάμενον ἐξεδέξατο; Ἀθανασία καὶ ἀφθαρσία πάντως που. Τί οὖν φαμέν; φθείρει ἡ ἀφθαρσία, καὶ ἡ ἀθανασία ἀπόλλυσιν; Ἀλλ' οὐκ ἔστι λόγον ἔχον τοῦτό γε, οὐδ' ἄν τις ἀνούστατος καὶ ἀφρονέστατος φθέγξαιτο. Ἐπεὶ ἐν τίνι ταῦτα εὑρεθήσεται ἢ σωθήσεται; ἀφθαρσίας δὲ ἴδιον, οὐ τὸ φθείρειν καὶ ἀπολλύειν, ἀλλὰ συντηρεῖν καὶ σώζειν, καὶ μεταστοιχειοῦν ἐπὶ τὸ ἄμεινον καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον, οὐκ εἰς τὸ μὴ ὂν ἀπάγειν, καὶ τὴν φθορὰν τῶν ἐν οἷς ἂν γένοιτο ὑπερορίζειν. Οὕτω γὰρ καὶ τὸ, ÷ ἡ σὰρξ αὐτοῦ ÷ οὐκ εἶδε διαφθορὰν ÷ κατὰ τὸ λόγιον, συντηρεῖσθαι ἄφθαρτον καὶ διασώζεσθαι τὸ πρόσλημμα ἐκδιδάσκει ἀμετάβλητον· ἄμφω δὲ περὶ ταὐτὸν καὶ κατὰ ταὐτὸν ὑπάρξαι ἀμήχανον (1)· ἐπεὶ οὖν ταῦτα οὕτως ἔχει, ἡ δὲ μορφὴ τοῦ δούλου ἐκείνη, ἡ ἐν σώματι θεωρουμένη, θνητὴ καὶ φθαρτὴ πρότερον ὑπῆρχεν, εἶτα ἐμπελάσασα ταύτῃ καὶ προσφῦσα ἡ ἀφθαρσία τὴν μὲν φθορὰν ἐξῄρηκε κραταιῶς καὶ μεταστοιχειώσασα, εἰς ἀθανασίαν ἀνήγαγε, καὶ ἄφθαρτον λοιπὸν διασώζει τὸ σῶμα, οὐκ εἰς τὸ μὴ ὂν ἀπήγαγε, λαμπρότερον δὲ μᾶλλον καὶ θεοειδέστερον διεφύλαξεν· οὐκοῦν ἡ μορφὴ ἀναπλάττεται μὲν ἐπὶ τὸ ἀσυγκρίτως ἄμεινον ἀναβαίνουσα, τὸ δὲ εἶναι μορφὴ (2) οὐκ ἀποβέβληκε. Τοιγαροῦν ἐπειδὴ σῶμά ἐστι, καὶ σῶμα ἄφθαρτον, καὶ μορφὴ περὶ αὐτό ἐστι, καὶ μεμορφωμένον σῶμα ἔστι κρειττόνως ἢ πρότερον μακρῷ, καὶ γράφεται δήπου πάντως καὶ ὁρίζεται, κἂν μὴ ἀνέχηται ὁ τῆς συγχύσεως θερμῶς περιεχόμενος, ὃς τὸ τῆς μεταβολῆς πρόβλημα κακῶς ἐπισκευάζων τοῖς φθάσασιν προσεπάγει·

÷ Οὐκοῦν (3) καὶ ἡ τοῦ δούλου μορφὴ ἐν ÷ τοιούτοις γινομένη, ἐξ ὅλων ὅλη μεταβέ÷βληται ἐπὶ φῶς αὐτοῦ ἄῤῥητον καὶ ἀνεκ-

si corpus non est, sequitur quod corruptum periit, etsi Eusebius in Deum illud vel utcumque conversum asserat; nihil ergo in illius sermonibus est quod consistat.

Quidnam porro erat quod excepit corpus illud, deposita mortalitate et corruptela abluta? Omnino immortalitas et incorruptibilitas. Quid igitur dicendum? anne interimit incorruptibilitas, et immortalitas exitio est? Atqui hoc sensu plane caret, nec vel amentissimus dicere ausit. Atenim quanam in re hæc invenientur aut stabunt? Immo proprium est incorruptibilitatis non perdere ac corruptioni dare, sed conservare et salvare, inque melius conformare, et stabilire in perpetuum, nedum ad nihilum trudat; expellere denique corruptelam a rebus ea infectis. Sic enim illud « Caro ejus corruptionem non vidit », secundum dictam revelationem docet id quod assumtum fuit, incorruptibile atque immutabile servari in sua incolumitate, quod utrumque fieri in eodem et eodem tempore nequit. Quæ quum ita se habeant, quum forma illa servilis quæ in corpore cernitur, mortalis et corruptibilis prius fuerit; postea incorruptibilitas ei accedens eamque penetrans corruptelam totis viribus expulerit, et, mutatione facta, ad immortalitatem conduxerit, corpusque in posterum incolume custodierit, nedum ad nihilum redigeret, immo splendidius ac Deo similius conservaverit : ergo forma refingitur, ad id quod incomparabiliter melius est evecta, nec tamen forma esse desiit. Igitur quoniam est corpus, et corpus incorruptibile, et in eo forma remanet, ac postea figuratum est corpus multo quam antea præstantius : haud dubie et pingitur et lineis circumscribitur : invito licet eo qui confusioni adeo favet, quique transfigurationis problema perperam instruens, iis quæ jam prolata sunt, hæcce addit :

« Quæ quum ita sit servi forma, omnis « omnino mutata est in lumen ejus ineffabile « et inenarrandum, lumen ipsi Deo Verbo

(1) Ἀδύνατον, forte melius, sed tantum in A. — (2) Μορφήν, B, C. — (3) Οὐκοῦν. Incipiunt excerpta Nic. Gregoræ, ab eo allata in celebri de lumine thaborio disceptatione cum Palama, Eusebii et Iconomachorum errores refricante, habita coram imper. Joanne Cantacuzeno, a° 1351, *Hist. byz.* lib. XVIII, XIX.

÷ διήγητον αὐτῷ τῷ Θεῷ Λόγῳ πρέπον φῶς, ÷ ὅπερ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, ÷ καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη (1). ÷

« conveniens, *quod nec oculus vidit, nec* « *auris audivit, nec in cor hominis ascen-* « *dit.* »

CAPUT XXVII.

Συλλογισμοὶ περὶ μεταβολῆς καὶ τροπῆς.

Argumenta de mutatione et conversione.

Ὁ μὲν Εὐσεβίου λόγος τοιοῦτος καὶ οὕτως ἔχων· καὶ τὸ πᾶν αὐτῷ ἐνταῦθα τῆς ἀσεβείας ἐξήρτυται· ὅποι δὲ αὐτῷ φέρει τὰ τῆς κενῆς ταύτης διδασκαλίας καὶ τοῦ δόγματος, ὡς ἔνι μάλιστα συντομώτατα κατοπτεύσωμεν· καὶ ὁποῖος δὴ καὶ ὅστις ὁ τῆς μεταβολῆς τρόπος, ἐπισκέψασθαι πειρασώμεθα.

Πᾶν τὸ μεταβαλλόμενον, ἢ καθ' αὑτὸ, ἤτοι κατ' οὐσίαν μεταβάλλεται (ὃ δὴ περὶ γένεσιν καὶ φθορὰν θεωρεῖται), ἢ κατά τι τῶν ἐν αὐτῷ· καὶ τοῦτο διχῶς· ἢ γὰρ κατὰ τὸ ποσὸν μεταβάλλεται, καθ' ὃ ἡ αὔξησις καὶ ἡ μείωσις δείκνυται· ἢ κατὰ τὸ ποιὸν, ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ἡ ἀλλοίωσις. Παρετέον τὰ νῦν τόπου γε εἵνεκεν λέγειν, ἢ χρόνου, ἤ τινος ἄλλου τῶν ἐν κινήσει θεωρουμένων, ἐπεὶ πρὸς οὐδὲν χρήσιμον κατὰ τὴν παροῦσαν συντελεῖ σκέψιν. Καθ' ὁποιονοῦν τῶν εἰρημένων τόπων (2) ὁ θαυμάσιος οὗτος τὴν κατὰ Χριστὸν δουλικὴν μορφὴν (τὸ ἐσχηματισμένον σῶμα καὶ τετυπωμένον, ὡς ἡμῖν γε καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ, ὃ δὴ καὶ γράφεται καὶ ὁρίζεται, εἴπερ εἰς μηδὲν τοῦ καθ' ἡμᾶς σώματος, ταῖς ἀληθείαις, καθ' ὃ σῶμα, διενήνοχεν), ἐξ ὅλων ὅλην μεταβεβλῆσθαι ἀποφαίνεται, καὶ τοῦτο θαρσαλέως καὶ ἐκθυμότατα;

Εἰ μὲν κατὰ τὸ ποιὸν μεταβέβληται, κεκίνηται μὲν πρὸς ἀλλοίωσιν· ἡ δέ ἐστι μετασχηματισμὸς χαρακτῆρός τινος, ἢ κατά τι τῶν τοῦ ὑποκειμένου πράγματος ἐξαλλαγὴ χωριστῶς, ἢ ἀχωρίστως ἐπισυμβαίνουσα (3)· ἅπερ ἀλλοῖον μὲν καὶ διάφορον τοῦ προτέρου δείκνυσιν, οὐ μὴν δέ γε ἄλλο τι τὸ ἀλλοιούμενον ἀπεργάζεται· οὐ γὰρ καθ' αὑτὸ ἤγουν οὐσιωδῶς

Hactenus Eusebii sermo, in quo quidquid impietatis in eo est, exserit. Quo autem doctrinæ et dogmatum inanitas eum adducat, quam brevissime disquiremus, et considerabimus quænam sit et qualis mutationis ratio.

Quidquid enim mutatur, aut per se, id est, circa substantiam mutatur (quod quidem in ortu et in interitu apparet), aut in aliquo accidente; idque bifariam : aut enim ratione quantitatis mutatur, cujusmodi esse videtur incrementum aut diminutio; aut quoad qualitatem, qualem esse alterationem patet. Atque hic omittendum est aut de loco dicere, aut de tempore, aut quacumque de alia re quæ in motu distinguitur : quæ scilicet commodi nihil huic nostræ quæstioni afferunt. Secundum quodnam igitur harumce definitionum genus retulit nugator ille servilem Christi formam (corpus nempe specie distinctum et configuratum, uti visum est nobis et veritati, quod nimirum pingitur et lineis definitur, quippe quum qua est corpus, a corpore nostro nihil vere differat), eamque esse omnem omnino mutatam asserit, idque confidenter et acerrime?

Nam si quoad qualitatem mutatio est, pronum est incidere in alterationem. Hæc alteratio est alicujus notæ specificæ transformatio, aut secundum quid eorum quæ subjectæ rei propria sunt, mutatio superveniens separatim vel inseparabiliter; qua scilicet fit ut alteratum aliquid, diversumque ac prius videbatur, appareat, minime tamen aliud efficiatur : si quidem alteratio

(1) Ἀνέβη. Is. LXIV, 4. — (2) Τρόπων, B, C; τρόπον D prima manu. — (3) Συμβαίνουσα, B, C; deinde ὅπερ Greg.

μετέβαλεν, ἀλλ' ἐκ τοιοῦδε τὸν αὐτὸν τοιόνδε κατὰ τὸ ποιὸν γενέσθαι πεποίηκε· τοῦτο δ' οὐκ ἔστιν ἐξ ὅλων ὅλον μεταβεβλῆσθαι· τὸ γὰρ ὑποκείμενον πάντως ὑπομένει σωζόμενον.

Εἰ δὲ κατὰ τὸ ποσὸν μετέβαλεν, αὔξησίν τινα ἢ μείωσιν ἐδέξατό τινα (1) καὶ παραλλαγὴν, κατὰ τὸν σωματικὸν ὄγκον, μεγέθει διενέγκασα· ἅπερ ἐστὶ (2) τοῦ γε ἤδη προϋπάρχοντος καὶ εἰδοπεποιημένου ἐπίδοσις ἢ ὕφεσις· ἀλλ' οὐδὲ ταῦτα ἄλλο τι παρὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς ὑπάρξαν ποιεῖ· ἀλλ' ἐκ τοσοῦδε τὸν αὐτὸν τοσόνδε κατὰ τὸ πηλίκον γενέσθαι πεποίηκεν· οὐκοῦν οὐδὲ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐξ ὅλων ὅλη μεταβέβληται ἡ μορφή.

Τί οὖν ἐστιν; λείπεται λέγειν καθ' αὑτὴν μεταβεβλῆσθαι. Τοῦτο δὲ περὶ τὴν οὐσίαν αὐτὴν ἤδη τὴν μεταβολὴν ἐνδείκνυται, περὶ ἣν ἡ γένεσις καὶ ἡ φθορὰ θεωρεῖται. Ἐπεὶ οὖν ὡμολόγηται ἡμῖν τὸ τοῦ Χριστοῦ σωματικὸν ὑπάρξαν εἶδος (καὶ τοῦτο οὐδ' ἂν αὐτὸς οἶμαι ἀρνηθείη· δοκεῖ γὰρ εὐγνωμονεῖν πόσως περὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς ὕπαρξιν· ἐπεὶ πόθεν αὐτῷ ἡ μεταβολὴ πορισθήσεται;) μεταβέβληται δὲ κατ' αὐτὸν ἐξ ὅλων ὅλη ἡ τοιαύτη μορφὴ, πᾶσα ἀνάγκη ἐκ γενέσεως εἰς φθορὰν, καὶ ἐκ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μηδαμῶς εἶναι κεχωρηκέναι. Εἰ τοίνυν κατ' αὐτὸν ἐξ ὅλων ὅλη μεταβέβληται, οὐδὲν ἄρα αὐτῆς ὑπολέλειπται. Ἐκποδὼν οὖν τὸ σῶμα, καὶ ἔφθαρται· καὶ οὔτε σῶμα, οὔτε μορφὴ, οὔτε ἄλλο τι λοιπόν ἐστι. Εἰς τοιοῦτον αὐτοὺς τῆς ἀτοπίας βόθρον καὶ ἀθεΐας ἡ σεσοφισμένη καὶ ἀστειοτάτη τοῦ λόγου κατεκρήμνισε περιπέτεια (3).

haud per se seu essentialiter mutavit, sed illud ipsum ex tali jam tale, secundum qualitatem, efficitur; hoc autem minime est omne per omnia immutari: substratum enim omnino integrum manet.

Si autem in quantitate mutatio fuit, incrementum res accepit aut diminutionem, et varietatem, jam in pondere corporali magnitudine differens. Et hoc quidem est additamentum aut imminutio præexstantis rei et propria specie distinctæ; sed ne hoc quidem primitivam rei conditionem permutat, quin efficit ut idem e tanto jam tantum fiat secundum quantitatem. Igitur ne illo quidem quo diximus modo, forma tota ex toto mutata est.

Quid igitur? Restat dicere eam circa se ipsam esse mutatam. Hoc autem mutationem in ipsa jam substantia factam indicat, qualiter ortus et exitus apparent. Quum igitur conveniat inter nos speciem Christi corpoream esse (id quod, opinor, ne ipse quidem infitias ierit: satis enim sane judicare videtur circa primum ab ortu statum: quod si non esset, unde illi permutatio suppeditabitur?), juxta autem ipsum immutata sit omnis omnino forma: prorsus necesse est ut mutata fuerit ex ortu in exitium, et ex esse ad non-esse recesserit. Igitur si secundum ipsum omnis omnino mutata est, nihil ex ea jam residuum exstat; ergo corpus periit et evanuit; nec corpus, nec forma, nec aliud quidquam superest. In hunc itaque dementiæ atque impietatis abyssum eos artificiosa atque lepidissima argumentationis circuitio detrusit.

CAPUT XXVIII.

Τί ἐστιν οὐσία καὶ ἐνυπόστατον ἐπὶ Χριστοῦ.

Quid sit substantia ac hypostaseos additamentum in Christo.

Ἀλλὰ κατακομψεύεται Εὐσέβιος· ÷ Ἐπὶ ÷ φῶς ἄῤῥητον καὶ ἀνεκδιήγητον καὶ τῷ Θεῷ ÷ Λόγῳ πρέπον, ταύτην μεταβεβλῆσθαι. ÷

Sed elegantibus verbis prædicat Eusebius, « eam (formam) in lumen ineffabile, inenar- « randum, et quale Deum Verbum decet, « immutatam esse. »

(1) Τινα deest in A et Greg. — (2) Ἢ ἐστὶ, Greg. id est, caro Christi. — (3) Περιπέτεια. In toto illo capite, aliisque similibus, Nicephorum una cum Damasceno diceres veteris dialecticæ discipulum diligentem et eximium recentioris scholæ magistrum, ab antiquis ad modernos ἐγχειρίζοντα τὴν λαμπάδα. Nostro enim præluxit indubie, maxime in hoc capite, Aristoteles quem contuli, *de ortu et interitu* cap. IV et V.

Καὶ τί ἂν εἴη τοῦτο τὸ φῶς, ζητεῖν ἐπάναγκες· οὐ γάρ πω σαφῶς, ὅ τι ἔστιν, ὁ γεννάδας ὑπέδειξε νῦν, ὅτι μὴ μόνον τῷ Θεῷ Λόγῳ πρέπον προσθεὶς, εἰς ὕστερον δὲ ἐρεῖ ἐκδηλότερον· ὅμως πρὸς (1) τὰ δεδογμένα αὐτῷ ἐν τῷ παρόντι τὸν λόγον ἡμεῖς ἐξετάζωμεν (2). Τί οὖν ἐστιν; ἆρα οὐσία τις καὶ ἐνυπόστατον καθ' αὑτὸ ὑφεστὸς (3) καὶ μὴ δεόμενον ἑτέρου πρὸς ὕπαρξιν (4); ἢ ποιότης ἀσώματος καὶ ἀνούσιος, ἐν ἄλλῳ τὸ εἶναι, οὐκ ἐν ἑαυτῇ, θεωρούμενον ἔχουσα;

Ἀλλ' εἰ μὲν οὐσία ἐστὶ, πότερον ἀγγελική; Ἐπεὶ καὶ ἄγγελος φῶς, καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἀνωτάτω (5) φωτὸς μαρμαρυγὴ καὶ ἀπόλαμψις. Ἀλλ' οὐκ ἂν τοῦτο εἶπεν (6)· οὐ γὰρ ἂν εἰκονισμοῦ καὶ γραφῆς γραφήν που διέφυγε. Μάρτυρες ἀπαράγραπτοι τὰ ἱερὰ λόγια, ἡνίκα Θεὸν τῶν ὅλων διδάσκει προστάττοντα, καὶ Μωσέα τὸν προσταττόμενον, πράττοντα τῶν Χερουβὶμ ἐκείνων τὴν ποίησιν, εἰ καὶ οὗτος τὰς θείας φωνὰς ἀπαναίνεται.

Εἰ δὲ θεία οὐσία ἐστὶ, πῶς εἰς τοῦτο μετῴχετο; εἰ μὲν ἐν ἰδίᾳ (7) ὑποστάσει καὶ καθ' ἑαυτὴν μετελθοῦσα, θεωρουμένη καὶ οἷον ἄλλο καὶ ἰδικὸν ἀποτεμομένη πρόσωπον, καὶ πρὸς (8) τὴν τοῦ Λόγου διαπρέπον ἐμφέρειαν, μηδεμιᾷ τῶν ἐν τῇ Τριάδι νοουμένων συμπαρυποστᾶσα καὶ συμφυεῖσα, Τετρὰς σαφῶς ἡ Τριὰς αὐτῷ ἀποτετέλεσται. Καὶ ὁρᾶτε ὡς φιλότιμος περὶ τὴν θείαν οὐσίαν Εὐσέβιος, ἀφθονίᾳ ὑποστάσεων πληθύνων καὶ αὔξων τὰ ἀπλήθυντα καὶ ἀμείωτα, καὶ πάσης τῆς ὁπωσοῦν ὑφέσεως ἢ πλεονασμοῦ παντάπασιν ἀνεπίδεκτα. Εἰ δὲ εἰς τὴν τοῦ Λόγου συγχυθεῖσα (9), καὶ ὥσπερ συνουσιωθεῖσα παρῆλθεν ὑπόστασιν, μετὰ πλείονος τῆς εὐγνωμοσύνης προσθήκην καὶ αὔξησιν τῇ τοῦ Λόγου αὐτῇ δίδωσιν ὑποστάσει· ἥτις οὐκ ἄλλη παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν τὴν φύσιν (10) ἐστὶ, τῷ χαρακτηριστικῷ δὲ τῆς ἰδιότητος μόνον κατὰ τὴν γέννησιν διαφέρουσα.

Jam quæratur necesse est quænam sit illa lux? Nondum enim clare quid sit, illustrissimus vir modo declaravit, nisi quod hoc solum addit: quale Deum Verbum decet; id infra magis dilucidabit. Nos autem doctrinam ejus prout etiam nunc profertur, expendamus. Quid igitur lux illa est? an substantia aliqua et essentia per se subsistens, nec ad subsistendum alterius ope indigens? an qualitas incorporea et substantia carens, et respectu alterius, non per se ipsam, existentia gaudens?

At si substantia est, an angelica? siquidem angelus quoque lux, immo primi et celsissimi luminis coruscatio et fulgor. Nequaquam hoc dixerit; non enim effigiei et picturæ crimen effugisset. Testes appello indeclinabiles, Scripturas sacras: quippe quum edoceant nos Deum universitatis jussa Moysi dedisse, et data Moysen excepisse, ut faceret Cherubim, etsi homo ille vocem divinam respuat. Si vero substantia est divina, quomodo in lumen transiit? Si in propria hypostasi et secundum se considerata transiit, et ita divisa ut sit alia propriaque persona, quæ cum Verbo congruit et assimilatur, nulli earum, quæ in Trinitate percipiuntur, hypostasi coexistens et coalescens, patet quod isti Quaternitas facta est Trinitas. Videte porro quanto erga substantiam divinam studio, Eusebius in illo personarum incremento augeat et multiplicet ea quæ augeri minuive nequeunt, et ab omni privatione aut redundantia abhorrent. Sin autem in Verbi personam substantia concessit, ac quasi consubstantialis ei facta est, tunc apertiori liberalitate Eusebius augmentum adjicit Verbi hypostasi, quæ pro natura sua non alia est quam Patris substantia, nec nisi quoad generationem singularem sibi et distinctivum vindicat characterem.

(1) Πρὸς deletur in A. — (2) Ἐξετάσωμεν Greg. — (3) Ὑφεστὼς ib. — (4) Ὕπαρξιν. Cf. Damasc. *Dialect.* cap. IV, p. 11. — (5) Ἀνωτάτου B, C. — (6) Εἴποι Greg. — (7) Ἐν deest in codd.; καὶ in Greg. — (8) Εἰς τὴν Greg. — (9) Συγχεθεῖσα B, C, et Greg. — (10) Τῇ φύσει ib.

CAPUT XXIX.

Ὅτι μὴ περιγραφομένης τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς ἀνάγκη τὰ πάθη τῇ θεότητι προσάψαι.

Quod necesse est, si incircumscripta est forma humana Christi, in ipso pati divinitatem.

Οὕτως πρὸς τὴν ὑπερπλήρη καὶ ἀπροσδεᾶ καταδαψιλευόμενος φύσιν, τὴν ἑαυτοῦ σαφῶς ἐκπομπεύει μανίαν· ὥστε καὶ σύνθεσιν ἐπὶ τῆς ὑπερηπλωμένης καὶ πάσης ἁπλότητος ὑπερέκεινα οὐσίας ἐπινοεῖν, ἐξ ἧς καὶ πάθος ἐξ ἀνάγκης ἕψεται ἐπὶ τῆς μακαρίας καὶ ἀπαθοῦς θεότητος, καί που καὶ ἀπεικάσματα φανεῖεν κτίσεως καὶ τῶν ἐν κτίσμασί τινες χαρακτήρων ἐμφάσεις (1)· καὶ δὴ καὶ ἔθετό γε τούτῳ τῷ λόγῳ, ἵνα ἣν ἐξ ἀρχῆς κατὰ τοῦ Μονογενοῦς κακουργίαν ἐτέκταινεν, ἐμφανῆ ἐν τούτοις παραστήσειε, καὶ κτίσμα αὐτὸν, καὶ ἑτεροφυᾶ τῆς τοῦ Πατρὸς ἀποφήνῃ οὐσίας. Τοῦτο γὰρ τοῖς Ἀρειανομανίταις (2) ἡ τῆς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως βούλεται ταυτότης καὶ ἡ κατὰ σύγχυσιν ἀνάκρασις· ἐκείνων γάρ ἐστιν ἡ φωνὴ τούτων τινὸς λέγοντος.

Sic naturam superabundantem nec rei ullius egentem amplificando, affatim insaniam suam divulgat, adeo ut etiam concretionem in substantia quæ præter omnem simplicitatem est simplicissima, excogitet; unde necesse est in beata et impassibili divinitate passionem locum habere, et in ea nonnulla creationis simulacra, ac creaturarum manifesta quædam delineamenta apparere: immo vero ea constituit hoc ipso sermone, ut quam ab initio contra Unigenitum moliebatur malignitatem, eamdem palam per hæc manifestaret, ut illum proderet esse creaturam, alia ac Patrem natura subsistentem. Hæc enim est apud insanos Arii discipulos substantiæ et hypostasis identitas et temperatura per confusionem; illorum namque vox est quam horum aliquis sic exprimit:

CAPUT XXX.

Περὶ Ἀρειανῶν δόξης (3).

De Arianorum sententia.

I.

÷ Ἤκουσα, φησὶν, ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς, ÷ ὅτι περ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος γενόμενος ἄν- ÷ θρωπος, Ἰησοῦς ἐκλήθη. Αὐτὸς οὖν ἐστιν ÷ ὁ προκόπτων (4)· μὴ γάρ μοι διέλῃς ἕνα ÷ Χριστὸν τοῦ Παύλου κηρύσσοντος· καὶ ÷ εἰ προκοπὴν ἐπιδεχόμενος φαίνεται, ἀτελὴς ÷ ἄρα· καὶ πῶς ὁ τοιοῦτος ἴσος ἔσται τῷ ÷ ἑαυτοῦ Πατρί; (5) ÷

Ἐξ οὖν ἀπείρων βλασφημιῶν μίαν ταύτην

« E sacra Scriptura, inquit, accepi Verbum « Dei quod factum est homo, vocatum esse « Jesum; ipse igitur est qui crescebat. Nolim equidem dividas Christum, quem « unum Paulus prædicat. Qui vero si pro- « gressum cepisse visus est, ergo imperfectus « est; quomodo igitur talis quum sit, Patri « suo idem ille æqualis erit? »

Ex immensis igitur blasphemiis hanc

(1) Ἐμφανεῖς B. — (2) Ἀρειομανίταις. Hoc peculiari verbo Veteres solebant Arianos dicere, quo nomine appellandos eos Constantinus imperator epistola præceperat. Inde, ut unum proferam, Nazianzenus, orat. xx *in Basilium*, Arium vocat μανίας ἐπώνυμον; et orat. xxix, idem τὴν Ἀρείου κακῶς ὀνομασθεῖσαν μανίαν appellat. — (3) Δόξα Ἀρειανῶν. Tamquam titulum ista B unus addidit. — (4) Προκόπτων. Manifesto respicit Luc. II, 52. Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ. — (4) Πατρί. Ex multis ariana labe depravatis qui locum hunc perversum in sensum verterunt præcipuas quum partes Theodorus Mopsuestenus egerit, hunc maxime hic desi-

τὴν θεομάχον φωνὴν παρεθέμεθα, δηλοῦσαν ὡς οὐδὲν παρὰ Ἀρειανοῖς, ὧν Εὐσέβιος ἡ ἀκρόπολις, οὐσία διήνεγκεν ὑποστάσεως, εἰς ἔνδειξιν τοῦ κακῶς δοξάζειν αὐτὸν τῶν μορφῶν τὴν μεταβολὴν καὶ ἀνάκρασιν, ἐξ οὗ καὶ τὸ μὴ γράφεσθαι Χριστὸν ἐδογμάτιζεν, ἀπεναντίας τοῦ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν πατέρων φρονήματος ἰών· ὡς πολλαχοῦ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ (1) τὸ δυσσεβὲς παριστάνει. Τοιαῦτα μὲν τὰ ἐκ τῶν ἐκείνου ἀρχῶν ἀναφανέντα ἔκτοπα καὶ παράλογα, εἰ τὸ φῶς ἐκεῖνο τὸ ἄῤῥητον οὐσίαν εἶναι λέγοι.

unam vocem citavimus divinitati adversam; quæque ostendit apud Arianos, quorum arx Eusebius erat, substantiam nihil ab hypostasi differre, ut demonstretur pravo ipsum animo cogitavisse formarum mutationem mixtionemque, unde inferat Christum non pingi, et ab Ecclesiæ Patrumque sententia in alteram partem secedat. Ita multis in locis quanta sit in libris ab eo scriptis impietas patefacit. Hæc igitur in illius principiis absurda atque insana, ubi lumen illud ineffabile substantiam esse dicit.

II.

Ὑπόλοιπον δ' οὖν ἐστι ζητεῖν· εἰ ποιότητα τοῦτο ἀσώματον ἢ ἀνούσιον εἶπε, τί συμβαίνει; οἷον ἀπόῤῥοιάν τινος (2) οὐσίας καὶ ἀπαύγασμα, εἰς ἣν ἡ μορφὴ ἐκείνη μεταβέβληται· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ πασῶν ἐσχάτη ὕβρις καὶ ἀτοπία τῷ θείῳ προστρίψεται σώματι. Λωβήσαιτο γὰρ ἂν τὸν τοῦ εἶναι λόγον, καὶ ταύτῃ τὸ ἀνύπαρκτον εἰσαχθήσεται. Ἄλλως τε οὐδὲ ἐνὸν (3) ποιότητα ὑποκειμένου δίχα καθ' ἑαυτὴν ὅ τι ποτέ ἐστι διαδειχθῆναι, κἂν τῶν οὐσιωδῶν (4) αὐτὴν εἴποι τις· ἢ καὶ εἰς οὐσίας μέρος ἀνάγεται· ὡς δ' ἐπὶ (5) παραδείγματος εἰπεῖν, οὐκ ἂν τὸ λογικόν που συσταίη ὑποκειμένου ἄνευ, ὅ ἐστι τὸ ζῶον, εἰ μὴ πρότερόν τις ὑπόθοιτο οὐσίαν ἔμψυχον, αἰσθητικήν· ὡσαύτως καὶ εἰ τὸ θνητὸν ἢ ἀθάνατον, ἤ τι τῶν τοιούτων. Ἐν τίνι γὰρ ἂν σχοίη τὴν ὕπαρξιν; Φροῦδον οὖν καὶ οὕτω τὸ σῶμα, καὶ τῆς ἴσης καὶ ταῦτα τῇ προτέρᾳ βλασφημίας ἔχεται· ὅμως δ' οὖν κτίσμα τὸν θεῖον Λόγον οἰόμενον, οὐδὲν ἀπεικὸς εἰς αὐτὸν καὶ τὴν σάρκα, ὡς τῷ ὁμοίῳ κατ' αὐτὸν προσδραμοῦσαν, μετεσκευάσθαι δοξάζειν.

Reliquum est ut quæramus, si hoc incorporeum et non substantiale appellarit qualitatem, quid inde erit? nimirum esse effluxum substantiæ et splendorem, in quem illa forma transierit. Atqui nihilominus extrema contumelia et absurditissima in corpus divinum impingetur: lædetur enim in eo et pessumdabitur existentiæ ratio, et hoc modo quid non existens [corpus Christi] futurum est. Nec vero quid tandem sit qualitas per se sine subjecto monstrare potest, etiamsi eam inter substantiales qualitates annumeraveris; quæ nimirum in substantiæ participationem extollitur: sicut exempli gratia, ens mente conceptum non subsisteret sine substantia, quale est animal, nisi prius supposueris substantiam animatam sensuque præditam. Eodem etiam modo, si cogitetur mortale aut immortale aliudve simile. In quo enim haberet existentiam? In nihilum igitur abiit sic quoque corpus, estque hæc blasphemia priori consimilis. Quamquam eum censet Verbum divinum esse creaturam, verisimile est credere etiam carnem in Verbum esse transmutatam; quippe per similitudinem cum verbo ad ipsum quasi properantem.

gnatum esse putem. Hæc enim sunt illius verba his consentanea quæ asservavit nobis Leontius in libro III contra Eutychianos et Nestorianos: *Ætate quidem proficit, processu temporum; sapientia vero, secundum progressum temporum intelligentiam acquirens; gratia autem, suscipiens virtutem intelligentiæ et cognitioni consentaneam, deinceps gratia, quæ illi erat apud Deum, accessionem et incrementum accipiebat.* Galland. *Biblioth. PP.*, t. XII, p. 692, d. Cf. Petav. *Theol. dogm. De incarnat.* lib. XI, 2. — (1) Αὐτῷ B, C. — (2) Τινά τινος Greg. — (3) Ἔνεστι ib. — (4) Οὐσιωδῶν. Cf. Damasc. *Dialect.* cap. 51, t. I, p. 56 ed. Leq. — (5) Ὡς ἐπὶ Codd.

CAPUT XXXI.

Περὶ τῆς τῶν Δοκητῶν πλάνης.

De Docetarum errore.

Ὁ μὲν οὖν τῆς μεταβολῆς καὶ ἀνακράσεως τοιοῦτος αὐτῷ ἐξήνυσται τρόπος, καὶ τὰ ἐκεῖθεν συμβαίνοντα τοιαῦτα. Πηνίκα δὲ καὶ πότε διήρτισται ταῦτα, ζητεῖν οὐκ ἀπεοικὸς οἶμαι. Καὶ εἴρηται μὲν Εὐσεβίῳ, οἷα ἐδέδοκτο· ἄνωθεν δὲ ἡμεῖς, αὐτοῦ γε ἕνεκεν, καὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Λόγου σαρκώσεως τὴν τῆς δοκήσεὼς εἰσαγόντων πλάνην κατάρξαντες, καὶ ὥσπερ ἐν ἐξετάσεως (1) τρόπῳ, ἐν βραχεῖ τὸν λόγον προάγοντες, ἴδωμεν οἷα καὶ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ χρόνου αὐτοῖς ἀναφανήσεται. Εἰ μὲν γὰρ ἐκ παρθενικῆς νηδύος καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς πρώτης (2) συλλήψεως ἡ δουλικὴ μορφὴ μετεβέβλητό τε καὶ ἀνεκέκρατο, ζητεῖν ἄξιον εἰ γεγέννηται τὸ ἄῤῥητον καὶ ἀνεκδιήγητον. Οὐ γὰρ περιγέγονε φύσει γενητῇ προάγειν τὸ ἄῤῥητον διὰ γενέσεως· ἢ δώσουσι πρότερον αὐτὴν μεταβεβλῆσθαι τὴν τίκτουσαν, ἵνα τῷ ὁμοίῳ συνενεχθείη τὸ ὅμοιον, καὶ ἀναλόγως καὶ προσφυῶς ἕξῃ (3) πρὸς τὴν τοῦ ἐμφεροῦς ἀπότεξιν, ἐπείπερ φωτὸς φύσις (4), καὶ σώματος παρὰ πολὺ καὶ ἀπείρῳ τῷ ἐξηλλαγμένῳ διήνεγκεν. Ἄτοπον οὖν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀδύνατον καὶ παραφροσύνης ἐπὶ πολὺ ἧκον ταῦτα νοεῖν τε καὶ φράζειν.

Hujuscemodi igitur mutationem mixtionemque ille concinnavit, et talia sunt ea quæ inde sequuntur. Quali vero et cui tempori hæc accommodata fuerint, quærere non mihi absonum videtur; de quibus Eusebius quæ senserit effatus est. Nos vero, illius occasione, rem altius repetentes, et ab illis qui ab initio et in ipsa Verbi incarnatione Docetarum inducebant errorem, per modum examinis breviter sermonem deducentes, videamus qualia de isto tempore [nativitatis] inferenda sint. Nam si inde ab utero Virginis et post primam conceptionem forma servilis mutata mixtaque est, operæ pretium est quærere an quod natum est, fuerit ineffabile et inenarrandum. Haud enim licuit naturæ creatæ, ut id quod est ineffabile per generationem proferat. Potius ergo concedent prius permutatam esse quæ peperit, ut simile simili uniretur, et convenienti modo ac naturæ congruo fieret partus prognati similis, quandoquidem lucis natura et corporis plurimum atque immane differentia distinguuntur. Absurdum est igitur, immo prorsus impossibile a mente sana cogitari talia et enuntiari.

CAPUT XXXII.

Ὅτι μετὰ τοῦ προσλήμματος προῆλθεν (5) ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου ὁ Θεὸς Λόγος.

Quod cum assumta carne de beata Virgine Verbum Deus processit.

Ἡμεῖς γὰρ καὶ ὡς ὁ τῆς ἀληθείας ἔχει Λόγος, οὐ γυμνὸν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ προσλήμματος ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου προηλελυθέναι τὸν λόγον ὁμολογοῦμεν. Εἰ δὲ καὶ γεννηθῆναι ἐκείνως (6) ἐνεδέχετο, οὐκ ἂν ἔδει μεταμορ-

Nos enim id quod veritati consentaneum est, profitemur, quod Verbum non nudum, sed cum assumta carne e Virgine sancta natum est. Quod si fieri potuisset ut sic nasceretur, transfiguratione non fuisset opus,

(1) Ἐξ ἐξετάσεως, B, C. — (2) Ἐξ αὐτῆς πρώτης, D. — (3) Ἕξει, B, C, D. — (4) Additur infeliciter καὶ ἀνθρώπου φύσις in B, C, D. — (5) Προελήλυθεν, A. — (6) Ἐκεῖνος, B.

φύσεως, αὐτόθεν ἐχούσης τὸ ἐξῃρημένον τῆς μορφῆς καὶ ὑπέρλαμπρον· οὐ γὰρ εἶχεν εἰς ὃ μεταβάλοι λαμπρότητος, τό γε ἅπαξ εἰς ἄκρον ἧκον φαιδρότητος, καὶ φῶς νοερὸν ὑπάρχον καὶ ἄῤῥητον. Εἰ δὲ ἐπ' αὐτῆς τῆς μεταμορφώσεως δίδοται, τάχα που καὶ ἐπιεικέστερος ἑαυτοῦ φανεῖται Εὐσέβιος μὴ ἐξ ἀρχῆς τοῦτο τιθέμενος.

siquidem hinc habitura fuisset [Christi] forma id quod nos excedit et altius splendet. Non enim erat unde in lumen converteretur, id quod semel jam ad summum splendoris fastigium ascenderat, et lumen erat intellectuale et ineffabile. Sin autem in ipsa transfiguratione concessum est lumen istud, Eusebius multo quam revera erat, apparebit modestior, ut qui non ab ipso ortu hoc statuere maluerit.

CAPUT XXXIII.

Ὅτι οἱ τῆς ἀντιθέτου μοίρας δοξάζουσιν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ τεθεῶσθαι τὸν Χριστὸν καὶ Υἱὸν κεκλῆσθαι, Εὐσέβιος δὲ ἐν τῇ μεταμορφώσει λέγει.

Quod ii qui ab opposita parte stant docent Christum in Jordane factum fuisse Deum, filiumque vocatum, Eusebius vero idem de transfiguratione dicit.

Ὥσπερ δέ τινες τῆς ἀντιθέτου μοίρας, διαιρετικῆς λέγω, καὶ ἐκ διαμέτρου μὲν ἱσταμένης, ἴσης δὲ τὴν κακίαν καὶ ἀθεότητα, ψιλὸν ἄνθρωπον χριστομαχοῦντες ἐκενολόγησαν εἶναι τὸν Κύριον· ἀπὸ δὲ τοῦ κατὰ τὸν Ἰορδάνην βαπτίσματος, δι' ἀρετὴν ὑπερβάλλουσαν κατ' εὐδοκίαν ἐν αὐτῷ κατῳκηκέναι τὸν Θεὸν Λόγον (1)· οὕτω δὴ καὶ οὗτος, καθ' ὃν μεταμεμόρφωται(2) χρόνον, τὴν σάρκα μεταβεβλῆσθαι καὶ ἀνακεκρᾶσθαι λέγει· καὶ γέγονεν ὥσπερ ἐκείνοις τὸ βάπτισμα, οὕτω δὴ καὶ τούτῳ δυσσεβείας ἐφόδιον ἡ μεταμόρφωσις. Ἐν τούτοις δὲ πρὸς τῷ ἀσεβεῖ καὶ ληρῶδες ἔτι καὶ ἀνόητόν τι δείκνυται· εἰ γὰρ τότε ἀνακέκραται, πῶς παρῆν τῷ λόγῳ ἡ

Quemadmodum autem aliqui a parte opposita, eam dico quæ dividit, ad diametrum quidem diversa, sed perversitate atque impietate æqualis, Christi nempe persequutores, proferunt stulte Dominum fuisse merum hominem, nec nisi peracto baptismo in Jordane fluvio, et superveniente virtute juxta Dei Patris beneplacitum, in ipso Deum Verbum habitasse : sic quoque Noster [asserit carnem, quo tempore transformata est, mutatam et temperatam fuisse, ut quam istis baptisma, eamdem huic impietatis ansam transfiguratio præbeat. At non solum impium se gerit, sed ineptum etiam ac dementem. Si enim tunc temporis commiscebatur

(1) Λόγον. Carpocrates scilicet et Cerinthus in eamdem conspiravere insaniam, Jesum fuisse humanitus progenitum; in quem post baptismum Christus, hoc est, aiebant, Spiritus sanctus, in columbæ specie, illapsus est; at postquam passus est Jesus, Christum revolasse sursum, Jesum autem resurrexisse. Cf. Irenæum *contra Hæres.* lib. I, c. 24, II, c. 3; Augustin. *de Hæres.* c. 7; Tertullian. *de Præscript.* c. 68; Epiphan. *Hæres.* XXVIII. In insigni libro Origeni ascripto, *de Hæresium refutatione*, quem nuperrime in lucem dedit E. Miller, sane de christianis græcisque litteris bene meritus, e re nostra sunt quæ legimus p. 257, ubi de Cerinthi doctrinâ : Καὶ μετὰ τὸ βάπτισμα κατελθεῖν εἰς αὐτὸν ['Ιησοῦν] τὸν τῆς ὑπὲρ τὰ ὅλα αὐθεντίας, τὸν Χριστὸν, ἐν εἴδει περιστερᾶς· καὶ τότε κηρῦξαι τὸν γνωστὸν Πατέρα, καὶ δυνάμεις ἐπιτελέσαι, κ. τ. α. At nostra luculentius illustrantur ex his quæ paulo infra p. 267 de Docetis perhibentur : 'Ελούσατο εἰς τὸν 'Ιορδάνην, ἐλούσατο δὲ τύπον καὶ σφράγισμα λαβὼν ἐν τῷ ὕδατι τοῦ γεγεννημένου σώματος ἀπὸ τῆς Παρθένου· ἵν' ὅταν ὁ Ἄρχων κατακρίνῃ τὸ ἴδιον πλάσμα θανάτῳ, τῷ σταυρῷ, αὐτὴ ἐκείνη ἐν τῷ σώματι τραφεῖσα, ἀπεκδυσαμένη τὸ σῶμα, καὶ προσηλώσασα πρὸς τὸ ξύλον, καὶ θριαμβεύσασα δι' αὐτοῦ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ εὑρεθῇ γυμνὴ, ἀλλ' ἐνδύσεται τὸ ἐν τῷ ὕδατι, ὅτε ἐβαπτίζετο, ἀντὶ τῆς σαρκὸς ἐκείνης ἐκτετυπωμένον σῶμα. *Ablutus quidem est in Jordane, sic vero ablutus, ut in aqua effigiem assumeret ac schema corporis quod virgo edidit; ideoque, quando Princeps de creatura sua sumet mortis judicium in cruce, hæc forma quæ corpori coaluit, a corpore exuta, clavisque confixa in ligno, palam per illud triumphans principatus et potestates* (Coloss. II, 15), *ne nuda quidem invenietur, sed eo vestita corpore quod in aqua, baptismatis tempore, ipsius carnis loco, confictum est.* Hæc paulo fusius duxi describenda, scilicet quæ præcipuam Docetarum sententiam, quam Noster toties regerit et impetit perspicuam exhibeant. — (2) Μεταμεμόρφωτο, D. Idem habet in titulo μοίρας λέγουσιν.

σὰρξ πρότερον; Εἰ μὲν ἰδίᾳ καὶ ἀνὰ μέρος καὶ ὡς ἐν παραθέσεως τρόπῳ, τῇ τῶν ἐναντίων ὑπάγεται δόξῃ, καὶ περιπέπτωκε σαφῶς, ὅθεν φυγεῖν ἐσπούδαζεν, εἰ δὲ, ὡς αὐτῷ δοκεῖ, συνήνωτο, τί δήποτε μὴ τὸ ἐξ ἀρχῆς μεταβεβλῆσθαι καὶ ἀνακεκρᾶσθαι λέγοι, κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ διδασκάλους, καὶ τῆς φαντασίας γεννήτορας· ἵνα καὶ μᾶλλον τηλαυγέστερον αὐτοῦ ἐκφανείη τὸ δόγμα; ἀλλὰ μεταμορφώσεις καὶ ἀναβάσεις εἰς οὐρανοὺς προΐσχεται, καθαιρῶν μᾶλλον οὕτω γε ἢ συνιστάνων τὸ ἴδιον φρόνημα. Εἰ μὲν γὰρ πρὸ τοῦδε ἑτέρως εἶχεν ἡ σὰρξ, πάντως που τὸ ἀκόλουθον καὶ ὁρατὴ ἦν καὶ εἰκονίζετο. Εἰ δὲ μεταβληθεῖσα οὐ γράφεται, ἀπώλεσε τὸ εἶναι σὰρξ, καὶ πάντα αὐτῆς τὰ ὡς σαρκὸς ἰδιώματα· διαπέπτωκεν οὖν ἀφανισθὲν καὶ τὸ σῶμα. Εἰ δὲ οὐδὲ τὸ πρὶν ἐγράφετο, σαφῶς προέρχεται αὐτῷ ἐξ ἀρχῆς τὰ τῆς δοκήσεως. Πῶς γὰρ καὶ πέπονθε Χριστὸς μετὰ ταῦτα, δι' ὅλου μεταβεβλημένου τοῦ σώματος (1); Καὶ τοῦ πάσχειν εἰδότος διασωζομένου, ὡς ἥκιστα ἔδει δεικνύειν τὸν σοφώτατον, πῶς τὸ ἄρρητον τοῦτο καὶ ἀνεκδιήγητον, καὶ ταύτῃ δὴ πάντως καὶ ἀσώματον, πόθεν, καὶ ἐκ ποίας πλευρᾶς τὸ αἷμα καὶ τὸ ὕδωρ ἀνέβλυσεν, ἢ ὅλως πέπονθεν, ὃ πάσχειν μὴ πέφυκεν. Εἰ δὲ καὶ τῷ φωτὶ τούτῳ ἐδίδου πλευρὰν ἔχειν καὶ σῶμα διοργανούμενον, καὶ ἐκ στοιχείων συνεστὸς (2), ὡς ἀνάγκη εἶναι καὶ σῶμα ἀσώματον, τὸ παράδοξον τῆς ἐκείνου ἂν εἴη σοφίας, περὶ ἣν τῶν δογμάτων τὸ μεγαλοφυὲς καὶ ἀπρόσβλητον. Ἀλλ' ἐπανακτέον τὸν λόγον ὅθεν ἐκβέβηκε, καὶ τῶν ἑξῆς ἐπιληπτέον.

in Christo caro, quonam pacto prius illa Verbo aderat? Si seorsum et particulariter, aut quasi juxta erat posita, ecce in contrariam illam opinionem inducitur, et incidit aperte in illud quod devitare satagebat. Sin autem, ut ipsi quidem videtur, caro unita erat Verbo, curnam igitur non ab ortu ait fuisse immutatam temperatamque, perinde ac magistri sui et Phantasticorum parentes, quo ipsius dogma manifestius eluceret? At transformationes et in cœlum ascensiones prætendit, et sic quidem sententiam propriam deprimit potius quam erigit. Si enim caro aliter primitus se habuit, omnino sequitur eam aliquatenus visibilem fuisse et sub imagine repræsentandam. Quod si caro mutata jam non depingitur, ergo desiit esse prorsus, et omnes suas, carnis scilicet, proprietates amisit; ergo sublatum quoque corpus est. At si nec prius depingitur, manifestum est quod ad ortum usque Christi Phantasia ab illo regeritur. Nam quomodo post hæc passus est Christus, si fuerit totum corpus transmutatum? et si remanserit id quod pati posset, quod necesse erat saltem a viro sapientissimo demonstrari, quomodo illud ineffabile et inenarrandum, et eo maxime nomine incorporeum, undenam et e quo latere sanguinem et aquam scaturierit, aut, uno verbo dicam, quomodo passum sit id quod impassibile factum est. Quod si Eusebius huic lumini concesserit habere latus et corpus organis instructum, elementisque compositum, ut jam necesse sit existere corpus incorporeum, paradoxa istius modi res erit illius sapientiæ specimen, circa quam dogmata ejus egregia sane et ardua nimis videre est. Sed jam ad illud redeundum est a quo sermo incœpit, ut ad sequentia progrediar.

(1) Σώματος. Eusebius, Arianorum more, nec a Nicephori deterritus accusatione plus semel impacta, forsitan ex tot ambagibus se utcumque exemisset, in ipsam Verbi naturam passionem refundendo. Nam Ariani, quum naturam filii Dei a paterna diversam et ea longe inferiorem existimarent, eamdemque cum carne conjunctam loco animæ esse crederent, quidquid in Christo inerat, vel ab eo gestum erat humile, Deoque minus dignum, utpote ex imbecillioris conditione naturæ, totum hoc qualecumque divinitati illius ascribebant : velut dolorem, famem, sitim, et id genus cætera; adeoque precandi et invocandi affectus creaturæ consentaneos, sive, ut supra vidimus, cujusdam munia sacerdotii, legationisque ministerium, ac probrosa redemtionis piacula, quæ non immerito Nicephorus ab Eusebio fuisse in Christi contumeliam impie accepta exprobravit. Cf. Euseb. *adv. Sabellium* opusc. I, p. 3. Sismond. edit. *Demonstrat. evangel.* lib. V, c. 3, p. 140, ed. Morell. — (2) Συνεστὼς a prima manuscriptum in A; συνεστὼς D.

CAPUT XXXIV.

Ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀμετάϐλητος (1) ὁ Χριστὸς ὠράθη τοῖς ἀποστόλοις (2).

Quod post resurrectionem Christus apostolis visus est minime mutatus.

Εἰ δὲ μετὰ τὴν ἀνάστασιν (3) τὴν ἐκ νεκρῶν εἶπε τὰ τῆς μεταϐολῆς γεγενῆσθαι, ἀλλ' ὠράθη ταῖς γυναιξὶν, αἳ καὶ τῶν ποδῶν ἐκείνου ἅπτονται πιστώσει τοῦ σώματος· καὶ τοῖς μαθηταῖς ἔπειτα, οἷς συμμετέσχε τροφῆς τε καὶ πόσεως, οὐ νόμῳ φύσεως, οὐδ' ὡς χρήζων τούτων· ἄφθαρτον γὰρ λοιπὸν ἦν τὸ σῶμα, καὶ οὐ δήπου τινὸς ἐδεῖτο· σῶμα δὲ ὅμως καὶ τὴν διορυγεῖσαν πλευρὰν παρεδείκνυ, καὶ τῶν ἥλων τοὺς τύπους οὓς χερσὶν ἔχων ἔφερε, δι' ὧν καὶ ἐπιστοῦτο τοὺς μαθητὰς μὴ ἄλλον εἶναι πρὸ τοῦ πάθους, ἀλλ' αὐτὸν ἐκεῖνον καὶ μετὰ τὸ πάθος ὁρώμενον. Τί οὖν τὸ ἀναληφθὲν, εἰ μὴ σῶμα; καὶ τί τὸ τὴν μεταϐατικὴν καὶ πορευτικὴν ἔχον ἐνέργειαν, καὶ τὴν ἐκ τόπου εἰς τόπον μετάστασιν; καὶ πῶς γῆθεν πρὸς οὐρανοὺς μετεωριζόμενον αἴρεται; ἢ οὐδὲ ταῦτα σώματος; Τῆς ἐκείνου ἐμϐροντησίας! εἰ δὲ μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον ἔοικε θεοειδέστερόν τι καὶ ὑψηλότερον τῶν ἀποστόλων φαντάζεσθαι ὁ Εὐσέϐιος, καὶ τῶν ἀγγέλων θεοπτικώτερόν τι καὶ μυστικώτερον, ὃ μανία σαφὴς καὶ παραφροσύνης ἐσχάτης γνώρισμα. Οὗτοι γὰρ σεσωματωμένον, οὐ γυμνὸν σώματος, τὸν Χριστὸν ἀνιόντα τεθέανται· καὶ πρὸς τῶν παραπεμπόντων τε ἀγγέλων κατήκουον τὸν αὐτὸν τρόπον ἐλεύσεσθαι καθ' ὃν δὴ καὶ ἑωράκεσαν. Ἢ οὐδὲ Στεφάνῳ ἐπείθετο ἂν διακεκραγότι, ἃ παρέσχεν αὐτῷ τῆς ἀληθείας ὑπεραθλοῦντι ἡ τῶν οὐρανίων πυλῶν ἀνάπτυξις, καὶ ἡ τῶν ὑπὲρ αὐτοὺς ἀδύτων θέα, καθ' ἣν τὸ τῆς δόξης ἀπαύγασμα ἐν τῷ εἴδει τῷ ἀνθρωπείῳ, τῷ ἀγωνιστῇ παραδείκνυται, καθ' ὅσον ἡ φύσις ἡ καθ' ἡμᾶς σαρκὸς ὄμμασι κεκαθαρμένοις ἐνορᾷν ἐγκεχώρηκεν. Οὕτω δὴ μυσταγωγούμεθα μὴ ἀποτεθεῖσθαι τὴν σάρκα, ἢ γυμνὴν εἶναι νῦν σώματος τὴν θεότητα· ἀλλ' εἶναι Χριστὸν μετὰ τοῦ προσλήμματος καὶ ἥξειν· τὸ δὲ μετά τινος

Si, post resurrectionem a mortuis, illam factam esse mutationem asserit, respondendum erit quod visus est a mulieribus quæ pedes ejus tetigerunt, ut sibi persuaderent vere corpus esse, et postea a discipulis cum quibus edit bibitque, haud tamen ex lege naturæ vel necessitate coactus (nam corpus ejus incorruptibile erat, nullaque re egebat); sed corpus una et latus perfossum monstrabat et clavorum stigmata manibus infixa, quibus etiam fidem faciebat discipulis, quod ante passionem non alius fuerit, nec alius post passionem spectandus. Quodnam igitur id quod assumtum est, nisi corpus? et quodnam illud transeundi et procedendi et de loco migrandi in alterum facultate præditum? et quomodo cœlum versus sublime tollitur? Nonne hæc omnia, corporis munia? Qualis istius amentia! Si vero post illam in cœlos reversionem, divinius aliquid et sublimius quam apostoli Eusebius imaginatus sit, Deique conspectu dignius, et arcanius quam angeli, evidentissimum dementiæ et insanæ mentis argumentum est. Hi enim Christum corpore præditum, non privatum, quum ascenderet, conspexerunt; et ab angelis qui missi obviam erant, ipsum eodem modo venturum esse, quo eum viderant, didicerunt. Quinetiam ne Stephano quidem fidem habiturus, alta licet voce clamanti, quantopere ipsum, dum pro veritate pugnaret, juverit tum portarum cœlestium apertio illa, tum illa adytorum cœlis sublimiorum contemplatio, qua tantus gloriæ splendor per speciem humanam athletæ ostentatur, quantum natura nostra, oculis carnis expurgatis, videre potis est. Sic mystice docemur carnem non fuisse depositam, nec divinitatem corpore privatam; immo esse Christum cum eo quod assumsit, et fore venturum, neque vero idem esse cum aliquo esse et eumdem esse. Quare carnem non

(1) Καὶ ἄτρεπτος addit D. — (2) Τοῖς ἀνθρώποις, A. — (3) Μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν A, B.

εἶναι, καὶ ταὐτὸν εἶναι, οὐ ταὐτόν· διὸ οὐ μεταβεβλῆσθαι λέγειν τὴν σάρκα ἀληθὲς, καὶ οἴχεται Εὐσέβιος, φασμάτων τε καὶ πλασμάτων τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀποπλήσας. Ἀλλὰ τέως ἡμεῖς τὰ Εὐσεβίου ληρήματα χαίρειν ἐάσαντες, καὶ φαντασιοκοπούμενον ἀπολιμπάνοντες (1), καὶ πρὸς αὐτὴν τῶν πραγμάτων τὴν φύσιν ἀποβλέψαντες, ἐκεῖνο ἐροῦμεν·

mutatam fuisse recte dicendum est; actum vero de Eusebio, qui futilium imaginum et fictionum farragine mentem infarsit suam. At nos interim missum facientes Eusebium nugatorem, et figmenta venantem, ipsam rerum de quibus quæstio est, naturam considerantes, dicemus :

CAPUT XXXV.

Ὅτι τὰ φυσικὰ καὶ οὐσιώδη οὐ μεταβάλλονται, καὶ περὶ τῶν τεραστίων Μώσεως.

Quod quæ sunt in natura et essentia rerum non mutantur, et de Moysis prodigiis.

Ὅτι οὐδὲν τῶν ὄντων τοῦ φυσικοῦ καὶ οὐσιώδους λόγου ἐξιστάμενον μεταβάλλεται, ἀλλ' ἡδρασμένον ἕστηκε καθ' ὃν παρὰ τοῦ κτίσαντος γέγονε τρόπον· ἐν αὐτῷ γὰρ ὡς δημιουργῷ οἱ καθ' ἕκαστον τῶν γεγονότων ἐγνωσμένοι ἐναπόκεινται λόγοι· ἐπεὶ οὕτω γε καὶ τοῦ εἶναι ὅλως εἰς τὸ μὴ ὂν ἐκστήσεται καὶ φθαρήσεται. Ἢ γὰρ ποιότητι ἢ ποσότητι ἢ ἑτέρῳ τῶν παρακολουθούντων τῇ φύσει καὶ τῇ περὶ αὐτὸ κινήσει καὶ ἐνεργείᾳ μεταβάλλον, ἀλλοιωθήσεται. Ὡς ἂν ἐννοήσειέ τις κἀπὶ τοῦ Νειλώου ῥείθρου πάλαι γενόμενον. Ποιότητι γὰρ μεταβαλὸν ἐρυθαίνεται μὲν φοινισσόμενον, οὐ μὴν δὲ τῆς ῥοώδους τοῦ στοιχείου καὶ ψυχρᾶς ἐκβέβηκε φύσεως, καὶ δῆλον ἐξ ὧν τοῖς μὲν Αἰγυπτίοις αἷμα φαινόμενον πικρὸν ἦν καὶ ἀπρόσιτον, Ἑβραίοις δὲ γλυκύ τι (2) καὶ πότιμον. Οὕτω δὴ καὶ ἡ ῥάβδος ἀπὸ χειρὸς (3) Μωσέως κατὰ γῆς ῥιπτουμένη, εἰς σχῆμα μεταβάλλεται ὄφεως, τὴν τοῦ κινεῖσθαι προσλαβοῦσα παρὰ τοῦ προστάττοντος δύναμιν, τοῦ ξυλώδους δὲ εἴδους οὔποτε ἀφέστηκεν. Ἀφ' οὗ πάλιν ἐπειλημμένου τοῦ ὁλκοῦ (4), ἐπὶ σχήματος ἡ ῥάβδος καθίσταται. Πρὸς δὲ καὶ ἡ χεὶρ κατὰ κόλπους ἐνδύνουσα καὶ ἐκθέουσα, ἠλλοίωτο μὲν τοῦ χρωτὸς λεπρῶσα τὴν ἐπιφάνειαν καὶ κατεμορφοῦτο τὸ δύσμορφον, τῆς πρὶν ἕξεως τοῦ χρώματος διαλλάσσουσα· ἀλλὰ μεμένηκε

Quod scilicet in rerum natura nihil essentialem et substantiæ suæ legem egreditur, atque immutatur : cuncta autem firmiter stant juxta Conditoris sui legem; in quo, ut Creatore, fundatæ sunt quas novimus rebus creatis inhærentes et propriæ rationes : nam sic quidem [constitutam naturæ legem egrediendo] omnino etiam ex esse in non-esse delaberentur et interirent. Nam sive qualitate, sive quantitate, sive aliis quibuslibet quæ naturæ ejus et motum proprium et virtutem spectant, res aliqua mutatur, prorsus alia efficitur. Quod etiam videre est in Nilo flumine antiquius peractum : [sed non ita est]. Nam qualitate mutata, erubuit veluti purpura tinctus, minime tamen humidam et frigidam fluidi elementi naturam exuit, siquidem quod visum est Ægyptiis cruor amarulentus et inamœnus, Hebræis idem dulce erat et potabile. Sic rursus et virga de Moysis manu humi projecta in serpentis formam abiit, motus facultatem e potestate præcipientis adepta, minime tamen exuta ligni specie; inde volumine simul et tractu inhibito, in formam suam virga revertitur. Ad hæc et manus in sinum inducta et prodiens, alia facta est, utpote quæ mutato colore leprosa apparebat, et, qua deformis erat, immutata, consuetoque colore destituta;

(1) Ἀπολιπόντες B, C. — (2) Γλυκύ τε καὶ B, C. Exod. VII, 20. — (3) Ἀπὸ deest in A et D. — (4) Κόλπου B, C.

πρὸς τὸ ἐξ ἀρχῆς ἀποκαθισταμένη εἶδος καὶ τὸ εἶναι (1) χεὶρ οὐδαμῶς ἀποβέβληκε. Καὶ φῶς μὲν Ἰσραηλίτας κατηύγαζε, σκότος δὲ κατὰ ταυτὸν Αἰγυπτίους ἐκόλαζε. Καὶ μὴν καὶ φλὸξ Χαλδαϊκὴ ἐπὶ μέγα διαίρεται καὶ ἀνίσταται, ἀφθονίᾳ τοῦ ὑπεκκαύματος, καὶ σπουδῇ τῶν ὑπεχόντων τὸ δαψιλὲς τῆς ὕλης καὶ εὔπρηστον· ἀλλὰ Βαβυλωνίοις μὲν πρηστήριος ἦν καὶ ὀλέθριος, ὁσίοις δὲ Παισὶ τῷ φωτὶ περιέλαμπε, τῇ καινοποιηθείσῃ δρόσῳ παρὰ τῆς θείας δυνάμεως, λαμπροὺς καὶ περιφανεῖς ἐν μέσῃ καμίνῳ (τὸ παράδοξον) διασώζουσα· καὶ οὔ τι γε τῶν φυσικῶν ὁρισμάτων τὸ πῦρ ἐκκεχώρηκε. Δηλοῦσι δὲ καὶ οἱ ἀκάθαρτοι δαίμονες τῆς μὲν ἀγγελικῆς, ἣν ἐξ ἀρχῆς ἔλαχον, οὐκ ἐκβαίνοντες φύσεως, τοῦ καλοῦ δὲ γνώμῃ παρατραπέντες, καὶ κατὰ τοῦ δημιουργοῦ τραχηλιάσαντες, καὶ διὰ τοῦτο ἐκπεπτωκότες τοῦ φωτὸς τῆς λαμπρότητος, σκότος διὰ τὴν ἔπαρσιν καὶ γεγόνασι καὶ ὑπάρχουσι, πονηρίας δὲ πάσης τέκτονες ὄντες ἑαυτοῖς τε καὶ ἡμῖν κακίας γίνονται πρόξενοι. Οὕτω κἀπὶ τῶν ἄλλων ἐστὶν ἰδεῖν ὅσα ποιῶν Θεὸς τεθαυματούργηκε τὸ ἀνέκαθεν. Εἰ τοίνυν τὰ γεγονότα πάντα τὸν ὅρον καὶ λόγον οὐκ ἀμείβει καθ' ὃν παρὰ τοῦ κτίσαντος τέτακταί τε καὶ ἥδρασται (καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ καὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι τῶν ὅλων οἱ λόγοι, καὶ τὰ εἴδη γεγονότα ὥσπερ ὑφέστηκε, ÷ καὶ ἐν αὐτῷ (2) ÷ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ÷ σοφίας ἀπόκρυφοι ÷), καὶ πάντα οὕτως ἐν θαύματι κεῖται, πόσῳ μᾶλλον τὸ καινοπρεπὲς τοῦτο καὶ πάντα νοῦν ὑπεραῖρον μυστήριον, καὶ αὐτοῖς ἀγγέλοις ἀπόκρυφον, δι' ἡμᾶς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς φύσει τελούμενον, τῶν λόγων οὐκ ἐκσταίη τῆς φύσεως; Ἀλλ' ἐν τοῖς ὑπὲρ φύσιν διαλάμπον ὁραθήσεται θαύμασι. Πῶς γὰρ ἂν εἴγε ἡ φύσις αὐτὴ ἐν τοῖς ὑπὲρ φύσιν ἀμείβεται, τὸ κατορθούμενον ἔσται παράδοξον;

sed in ea species primitiva obtinuit, nec umquam manus esse desiit. Et lux illuminavit Israelitas eodem tempore quo tenebræ Ægyptios castigabant. Et quidem flamma Chaldaica in immensum tollitur et emicat, ob sævam fomitis abundantiam, et industriam eorum qui lignum copiosum et facile flagrans flammæ ministrant. At quod Babyloniis incendium ferale erat, sanctos Pueros benigna luce circumfulsit; adeo ut novo roris genere, ad nutum omnipotentis Dei, illos in medio fornace splendidos et circumfulgentes, mirum! conservaret; nec vero extra rerum naturam ignis transgressus est. Testes etiam sunt spiritus immundi, qui angelicam a principio sortiti naturam, nec ab ea egressi, a summo bono mente discedentes, in Creatorem perduelles, ideoque e splendoris lumine dejecti, ob superbiam tenebræ facti sunt et permanent; sic omnis malitiæ auctores, ut sibi ipsis ac nobis pessima quæque inferant. Ita in aliis quoque videre licet quotquot Deus inde ab initio miracula operatus est. Quod si cuncta quæ facta fuerunt, terminum et rationem non mutant, quibus sunt a Creatore ordinata fundataque (nam in ipso rerum omnium, vel antequam sint factæ, rationes sunt ac species, sicuti constant, et: « in ipso « sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ « absconditi, »), atque sic se habent omnia miraculose gesta; quanto magis hoc insolitum et omni ratione majus mysterium, ipsis angelis occultum, propter nos et in hac nostra natura operatum, non rerum essentias egredietur! Immo in miraculis supranaturalibus idem clara luce videbitur. Quomodo, si natura ipsa in iis quæ naturam excedunt, mutatur, et alia esse apparet, hoc divinum factum incredibile esse reputabitur?

(1) Καὶ τὸ εἶδος εἶναι χεὶρ D. — (2) Ἐν αὐτῷ, Coloss. II, 3.

CAPUT XXXVI.

Περὶ τῆς θείας σαρκώσεως.

De divina incarnatione.

I. Christus quum sua ab ortu miracula sic temperavit, ut quæcumque patraret, numquam adimeret naturam, — II. Ita et omnem incarnationis rationem instituit, qua non abstulit hominis naturam, sed instauravit; — III. Præterquam quod allegavit Eusebius, qui cuncta adeo funditus et mixtim evertit, — IV. Ut nec a Patre caro absit, nec matri Christus sit re vera consubstantialis.

I.

Οὕτως οὖν τὸ ἐξ ἀρχῆς, ἐκ παρθενικῆς ῥίζης, συλλήψεως καὶ σπορᾶς ἄνευ, ὁ θεῖος κλάδος ὑπερφυῶς ἀναφὺς, τὴν φύσιν οὐκ ἤμειψε, γέγονε δὲ τῇ κυοφορούσῃ μητρὶ παραπλήσιος· καὶ ταύτῃ γίνεται θαῦμα τὸ θαῦμα· οὔτε γὰρ ἡ τεκοῦσα τὴν παρθενίαν σεσύληται, οὔτε μὴν ὁ τόκος ὑπὸ τῆς παρθενίας φυλασσομένης ἀφθόρου κεκώλυται· οὕτως ἁφῇ χειρὸς, νεκροὺς ἐξανίστησι Χριστὸς καὶ ποσὶν ὑλικοῖς πεζεύει πέλαγος, καὶ θαλάσσης ἀγριαινούσης ὑπὲρ κυμάτων κουφίζεται, καὶ πηλουργεῖ τυφλῷ, τῆς φύσεως δημιουργὸς γνωριζόμενος, καὶ τὸ βλέπειν χαρίζεται. Μακρὸν ἂν εἴη, μᾶλλον δὲ ἄπορον καὶ ἀμήχανον λέγειν, ὅσα τερατουργῶν ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ διετέλεσεν, ὅσα τε παθῶν σαρκὶ δι' ἡμᾶς ἤνεγκεν, ἃ οὐδ' ἂν τὸν κόσμον χωρῆσαι γραφόμενα ἡ θεολόγος σάλπιγξ βοᾷ (1).

Quemadmodum igitur quum, primum e virginali radice ramus divinus, absque operatione hominis et semine, superata natura, non ablata, exortus est, matri in utero gestanti consimilis factus est, qua ex causa miraculum vere fit miraculum) non enim puerpera virginitate privata est, nec partus ob virginitatis integritatem impeditus) : eodem modo Christus manus contrectatione mortuos resuscitat, et pedibus corporeis mare sulcat, et per tempestatem commotam super undas tollitur; et cæco lutum ingerit, hinc naturæ opifex creditus, et visum impertitur. Longum esset, immo infinitum ac impossibile memorare, quot miracula in servi forma permanens ediderit, et quanta nostri causa in corpore suo passus sit; quæ quidem, ut insonat tuba theologica, « si scripta forent, « neque totus mundus caperet. »

II.

Τὰς γοῦν φυσικὰς δυνάμεις καὶ ἐνεργείας, καὶ τὰ κοινὰ πάθη καὶ ἀδιάβλητα κατὰ τοὺς διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας εἰπεῖν οὐκ ἀπέλιπε· τέλειον δὲ τὸν ὅρον καὶ οὐσιώδη τῆς κατ' αὐτὸν ἀνθρωπότητος πανταχοῦ διασέσωκε, καὶ ἐν πᾶσιν ἔχων τὰ καθ' ἡμᾶς, τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς ἀπειργάζετο· καὶ ὁ τῆς θεανδρικῆς (2) ἐνεργείας διεφαίνετο τρόπος. Οὕτω θανάτῳ ἰδίῳ καὶ φυσικῷ καταλύει τὸν θάνατον, καὶ καταργεῖ τὸν τὸ κράτος (3) ἔχοντα τοῦ θανάτου Διάβολον· οὐ βίᾳ καὶ θεϊκῇ ἐξουσίᾳ προσχρησά-

Vires itaque naturales et facultates, item passiones communes et constantes, secundum Ecclesiæ doctores, enuntiare non omisit. Integrum porro et substantialem terminum humanitatis suæ ubique conservavit; et omnia quæ in nobis sunt habens, quæ supra nos sunt efficiebat, ideoque theandricæ virtutis modum exhibebat. Hac ratione morte sua naturali mortem destruit, et diabolum, qui mortis habet imperium, abrogat. Neque vi aut potestate divina in hoste auferendo usus

(1) Βοᾷ. Joan. XXI, 15. — (2) Θεανδρικῆς. Dionys. Areop. *Opp.* passim, de quo erudite disputavit Lequien. in *diss. Damasc.* p. XLII; inde tamen subtilius inferens Pseudodionysium Nestorio recentiorem aut Monophysitarum labe suspectum. — (3) Καταργεῖ τὸ κράτος A, B, C.

μενος, ἑλὼν τὸν ἐχθρόν· νόμῳ δὲ ἀγωνίας, κατὰ τὴν συμπλοκὴν τῆς μάχης, τὸν ἀντίπαλον χειρωσάμενος. Οὕτω μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσιν (1), εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος μεταστοιχειώσας, οὐκ ἐκστήσας τὴν φύσιν, οὐδὲ εἰς θεότητος μεταμείψας οὐσίαν· ἀθανασίᾳ δὲ μᾶλλον καὶ ἀφθαρσίᾳ κατακαλλύνας, μετὰ τῆς αὐτῆς μορφῆς τοῖς μαθηταῖς ἐμφανίζεται· οἳ δὴ τῷ παραδόξῳ ὑπερεκπλαγέντες τῆς θέας ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν. Τί οὖν φησὶ, τὴν φύσιν τὴν καθ' ἡμᾶς πιστούμενος; ÷ Ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα ÷ καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ÷ ἔχοντα (2). ÷

est, sed legitimo certamine manus conserens, adversarium subegit; et sic e mortuis redivivus, ac pristinam in pulchritudinem restitutus, hominis naturam nec dimisit, nec in deitatis mutavit substantiam; immo immortalitate potius atque incorruptibilitate exornatus, in eadem forma se discipulis suis exhibet, qui spectaculi insoliti admiratione perculsi, spectrum sibi videre videbantur. Quid igitur dicit, in ipso esse probans nostram naturam? « Palpate et « videte, quoniam spiritus carnem et ossa « non habet, sicut me videtis habere. »

III.

Ποῦ οὖν ἡ ἐξ ὅλων ὅλη μεταβληθεῖσα μορφὴ ἐπὶ φῶς ἄῤῥητον καὶ ἀνεκδιήγητον καὶ ὀφθαλμοῖς ἀνθρωπίνοις ἀπρόσβλεπτον; ἆρα ἡ σὰρξ, καὶ τὰ ὀστέα ταῦτα ἐπὶ θεότητος φύσιν μεταβέβληνται; ÷ Ταῦτα εἰσιν ἃ ὀφθαλ- ÷ μὸς οὐκ οἶδε [καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε (3)] καὶ ÷ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. ÷ Ὅτι μὲν ὑπεράγια καὶ ἄφθαρτα τὸ λοιπὸν, καὶ πάσης καθαρότητος λόγον ὑπερβαίνοντα, οὐδεὶς ἂν διαμφιβάλοι τῶν εἰς πίστιν τὴν ὀρθῶς καὶ ἀμωμήτως ἔχουσαν ἠγμένων, φύσεως δὲ θείας οὐκ ἂν εἴποιμεν. Ἀλλὰ κατὰ τὸ φρόνημα τῆς Ἐκκλησίας τὸν ἑαυτῆς λόγον ἡ φύσις σώζουσα, εἰς τὸ ὑπὲρ φύσιν διὰ τῆς τοῦ συνηνωμένου (4) Λόγου δυνάμεως ἄνεισιν, ἡμῖν ἀῤῥαβῶνα παρέχοντος, κατὰ τὴν κοινὴν καὶ μέλλουσαν πάντων ἀνάστασιν, πρὸς ἀφθαρσίαν μεταστοιχειωθήσεσθαι, καὶ τὴν τῆς θείας εἰκόνος εὐκληρίαν ἀπολήψεσθαι. Πῶς οὖν κατ' Εὐσέβιον τὸ κτιστὸν μετακεχώρηκεν ἑαυτοῦ, καὶ ἄκτιστον γέγονεν; ἢ τὸ ἠργμένον, εἰς τὸ ἄναρχον μέτεισι; καὶ τὸ γένεσιν σχὸν, ἐπὶ τὸ ἀγέννητον; καὶ τὸ ἐν χρόνῳ, πρὸς τὸ ἄχρονον; καὶ πάντα ὅσα τὴν ἡμετέραν χαρακτηρίζει φύσιν, ἐπὶ τὴν ὑπερούσιον μεταπεφοίτηκε φύσιν; Πῶς ἅμα τὰ ἀντικείμενα περὶ τὸ αὐτὸ καὶ κατὰ ταὐτὸν, εἰς ἓν τῇ φύσει συνέλθοιεν; ἐπεὶ μηδὲ

Ubinam igitur forma illa omnis omnino immutata in lumen ineffabile et inenarrandum humanisque oculis impervium? Numquid caro et ossa illa in deitatis naturam transabierunt? Hoc est « quod oculus non « vidit, quod auris non audivit, nec in cor « hominis ascendit. » Etenim hæc esse sancta, et de cætero incorruptibilia, atque integriora quam ut sermone enuncientur, nemo non dicet qui rectæ fidei et immaculatæ nomen dederit, ita ut tamen minime eadem naturæ divinæ participare dicamus. Nam natura, dum juxta Ecclesiæ sententiam, incolumis in genere suo permanet, ad ea quæ supra naturam sunt, vi Verbi uniti, sursum tendit; Verbi scilicet, a quo nobis arrhabo præstatur, ut in communi omnium futura resurrectione, ad immortalitatem transformemur et rursus in beatum divinæ imaginis consortium veniamus. Quomodo igitur, secundum Eusebium, id quod creatum est, a se ipso deficiendo, increatum evasit? Aut quomodo id quod habet principium, principii factum est expers? Aut quod genitum, ingenitum? Aut quod temporaneum, sine tempore? Quî demum quodcumque naturam nostram distinguit, in naturam supersubstantialem abiit? Quo

(1) Ἀποβίωσιν A, B, C.—(2) Ἔχοντα. Luc. xxiv, 39. — (3) Ἤκουσε. Uncinis inclusa omisere A et D, nec forsan inconsulto : tantum enim ea quæ cernuntur disputatio requirit. — (4) Ἡνωμένου B, C.

οἷόν τε τὰς τοιαύτας ἐναντίας καὶ οὐσιώδεις διαφορὰς ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ συνυπάρξαι φύσει· διαιρεῖν γὰρ μᾶλλον καθ' ἃς ἐνυπάρχουσι φύσεις πεφύκασι, πρὸς μίαν δὲ ὑπόστασιν συνηνέχθαι, ὥσπερ ἐπὶ Χριστοῦ αἱ συνδραμοῦσαι φύσεις ὑπόστασιν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀτρέπτως, ἀσυγχύτως καὶ ἀδιαιρέτως ἀπετέλεσαν· οὐ γὰρ φύσιν ὁποία ἡ (1) Εὐσεβίῳ παραπλασθεῖσα καὶ συγχυθεῖσα, καθ' ἣν καὶ πάθος τῇ ἀπαθεῖ καὶ ἀκηράτῳ τοῦ Υἱοῦ θεότητι, εἰς αὐτὴν τετραμμένης τῆς σαρκὸς, προστρίψεται.

pacto ea quæ sibi circa idem et secundum idem repugnant, in id convergent quod natura sua unum est? quum nequaquam fieri possit, ut differentiæ adeo contrariæ atque essentiales in una eademque natura coexistant; potius enim ita comparata sunt ut pro singulari sua natura se destruant quam ut in unam hypostasin coeant, prout in Christo convenientes naturæ unam eamdemque hypostasin immutabiliter, sine mixtione et inseparabili modo, perfecerunt; minime vero talem naturam, qualis est ab Eusebio conficta et confusa, in qua passibile cum impassibili et cum integra Filii deitate (quippe in quam mutata fuerit caro) infligetur.

IV.

Ἐκσταίη γὰρ οὕτω γε συντιθεμένη τῆς οἰκείας ἁπλότητος, καὶ οὔτε τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ἔσται ὁμοούσιος, ἁπλῆς γε ὄντι φύσεως, (ἢ γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ σαρκὶ (2) συντεθήσεται)· οὔτε τῇ μητρὶ καὶ ἡμῖν, ὅτι οὐ μετέλαχε θείας οὐσίας· ἃ πάντα κατασκευάζειν τῆς ἐκείνου ἐστὶν (3) ἀθεότητος. Ἀλλ' οἴχεται μὲν αὐτῷ καὶ ἀνατέτραπται ἅπας ὁ τῆς οἰκονομίας λόγος· μάταιον δὲ αὐτῷ τὸ θεῖον κήρυγμα, καὶ ψόφος τηνάλλως ῥήματα (4) τῶν Ἀποστόλων καὶ Πατέρων τὰ δόγματα. Εἰ γὰρ ἑαυτὴν ἡ φύσις ἐκλέλοιπε, ποῦ ἡ ἀρχὴ (5) τοῦ καθ' ἡμᾶς φυράματος; ποῦ ἡ παρὰ τοῖς πιστοῖς προσδοκωμένη τοῦ Χριστοῦ μετὰ σώματος ἔλευσις; τίνα πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα παράκλητον ἔχομεν; τίς δὲ ὁ πρεσβεύειν ὑπὲρ ἡμῶν ὑπὸ φιλανθρωπίας εἰδώς; τίς δὲ, συνελόντα εἰπεῖν, καὶ πόθεν ἡμῖν δεομένοις τῆς ἐντεῦθεν βοηθείας καὶ ὠφελείας, ἡ ὄνησις (6), ἐξ ὅλων ὅλης μεταβεβλημμένης τῆς φύσεως;

Sic enim composita [Filii natura], a peculiari simplicitate recederet, nec consubstantialis esset Deo ac Patri qui simplicis est naturæ (aliter enim vel Pater carne compositus fieret), nec Matri ac nobis, quia divinæ substantiæ non particeps facta est: quæ omnia confingere istius Eusebii impietatis est. Nam apud eum omnis incarnationis ratio in nihilum abit et subvertitur; et inane ipsi strepit divinum præconium, et flocci fiunt dicta Apostolorum Patrumque dogmata. Nam si natura seipsam deseruit, ubi, quæso, est fundamentum assumtæ massæ humanæ? Ubi Christi cum corpore adventus, quem fideles exspectant? Quem apud Deum et Patrem habemus advocatum? Quis idoneus pro nobis per charitatem interpellare? Ecquod, ut paucis absolvam, et unde erit nobis, indigentibus ope et auxilio cœlesti, adjumentum, si omnis omnino natura immutetur?

CAPUT XXXVII.

Τί ἐστι καινοτομία φύσεως ἐν τῇ θείᾳ οἰκονομίᾳ.

Quid sit innovatio naturæ in divina incarnatione.

Τί οὖν; οὐ καινοτομοῦνται φύσεις ἐπὶ τοῦ κατὰ Χριστὸν μυστηρίου; φήσειέ τις. Καινο-

Quid igitur? quæsierit aliquis: annon naturæ circa Christi mysterium innovantur?

(1) Ὁποίαν B, C. — (2) Σαρκὶ deest in A, B, C. — (3) Κατασκευάζειν τῆς ἐκείνου ἐστὶ B, C. — (4) Ῥημάτων, A, D. — (5) Ἡ ἀπαρχὴ B, C, D. — (6) Ὤνησις A, D.

τομοῦνται μὲν, οὐ μεταβάλλονται δέ· ἄλλο γὰρ μεταβολὴ, καὶ καινοτομία ἕτερον· τὸ μὲν γὰρ φθορᾶς ἐστι ποιητικὸν, καὶ τοὺς ἐπὶ τῇ φύσει καθ' οὓς ὑπῆρξε λόγους διαλυμαίνεται· καινοτομία δὲ περὶ τὸν τρόπον τοῦ ὑποκειμένου πράγματος συνίστασθαι πέφυκε, πρὸς ἔνδειξίν τε τῆς θείας καὶ ἀμάχου δυνάμεως, καὶ προνοίας τῶν οἰκονομουμένων ἕνεκεν παραδόξοις ἀποτελουμένη θαύμασι· οὐδαμῶς ἠρνημένης τὸν ἑαυτῆς ὅρον τῆς φύσεως. Οὕτω Θεὸς ἄνθρωπος διὰ φιλανθρωπίαν γίνεται, καὶ κενοῦται τῆς ἑαυτοῦ δόξης ἐπὶ μικρὸν νόμῳ συγκαταβάσεως· μεταβολὴν δὲ αὐτὸν πεπονθέναι καὶ ὁπωσοῦν ἐννοεῖν, δυσσεβείας ἁπάσης ἐπέκεινα. Καὶ Παρθένος τίκτει καὶ ἀπειρόγαμος, ἄνευ σπορᾶς καὶ συλλήψεως, νόμοις οὐχ ὑπείκουσα φύσεως. Ταῦτα γὰρ τὸ καινοτομούμενον, ἐπεὶ ὑπὲρ θεσμὸν φύσεως τὸ γινόμενον. Θεὸς γὰρ ἦν μετὰ τοῦ προσλήμματος τὸ τικτόμενον, ἵνα καὶ Θεὸς ὁ ἄνθρωπος χάριτι γένηται.

Innovantur sane, sed non transmutantur. Aliud enim est transmutatio, atque aliud innovatio. Illa enim interitus causa est, et naturæ rationes in quibus exsistit, interturbat. Innovationis e contra ea conditio est, ut circa modum rei cui accedit, consistat, ut patefaciat divinam invictamque virtutem, iisque prodigiis stupendis perficiantur ea quæ divinæ œconomiæ procurandæ accommodentur, nec tamen natura terminos suos umquam transiliat. Ita Deus homo fit per charitatem, et gloria sua se sponte exuit paulisper, lege accommodationis. Ultra vero omnem impietatem esset cogitare, ipsum qualemcumque subiisse mutationem. Sic etiam Virgo innupta parit, sine semine aut operatione viri, utique naturæ legibus non obnoxia. Hoc igitur innovatum est, quippe supra naturæ leges factum. Deus enim et quod in assumta carne natum erat, ut homo per gratiam Deus fiat.

CAPUT XXXVIII.

Ὅτι εἰς τὸ ἐξ ἀρχῆς κάλλος ἀναπεφοίτηκεν ἡ ἀνθρωπεία φύσις (1).

Quod ad pristinum suum decus rediit humana natura.

Εἰ δὲ δεῖ (2) θαῤῥήσαντα εἰπεῖν καὶ ὑψηλοτέρων τινῶν καὶ μυστικωτέρων ἅψασθαι, οὐ μόνον οὐκ ἐξέστηκεν οὐδὲ μεταβέβληται ἡ φύσις ἡ καθ' ἡμᾶς, ἀλλ' ἤδη καὶ εἰς τὸ ἐξ ἀρχῆς ἀναπεφοίτηκε λαμπρυνθεῖσα, καθ' ὃν τρόπον παρὰ τοῦ δημιουργοῦ ἔκτισται, τὸ ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἐπείσακτον αἶσχος ἀπονιψαμένη, καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀναδραμοῦσα ἐν Χριστῷ κάλλος, καὶ ὡς ἂν εἴποι τις, εἰς ἑαυτὴν ἐπανελθοῦσα· ὡς εἴ τις ἴδοι χρυσὸν ὕλῃ πως τῇ ἀτιμοτέρᾳ συγκαταμεμιγμένον, ἔπειτα εὖ μάλα διὰ πυρὸς ἀνακαθαρθέντα, ἐπὶ τὴν οἰκείαν ἐπανιόντα λαμπρότητα. Ὃ γὰρ ὑπόχρεως οὖσα διὰ τὴν τῆς ἐντολῆς τήρησιν, τὴν ἀθανασίαν λέγω καὶ ἀφθαρσίαν ἀναδήσασθαι, οὐ πεπλήρωκε· τοῦτο Χριστὸς διὰ τῆς οἰκείας συγκα-

Quod si necesse est liberius loqui, rerumque sublimiorum et quæ mysterium penitius sapiunt, meminisse, non solum natura nostra non seipsam abalienavit, nec mutata est; sed jam ad pristinum splendorem rediit, et eo modo quo a Creatore condita est, adscititia peccati labe abluta, in Christo pristinum candorem recuperavit, et, ut ita dixeris, ad se ipsam reversa est. Pariter ac si videris aurum viliori alicui materiæ immixtum, et igne posthac penitus repurgatum, ad peculiarem reverti sui coruscationem. Quod enim, obligata ad legis observantiam, non implevit, ut scilicet immortalitate et incorruptibilitate se ornaret: hoc Christus per suam demissionem sibi

(1) Ἡ ἀνθρωπότης D. — (2) Δὴ A, B.

ταβάσεως ἀνεσώσατο. Οὐκοῦν οὐ ταυτὸν ἡ μεταβολὴ τῇ καινοτομίᾳ, ὡς οὖν ἡ τοῦ Λόγου φύσις καινωθεῖσα (1) οὐ μεταβέβληται, οὐδὲ ἡ σάρξ. Εἰ γὰρ ταύτην εἴποι τις μεταβεβλῆσθαι, κἀκείνην πάντως ἐρεῖ· ὧν οὐδὲν ἀτοπώτερον ἢ παρανομώτερον. Ἐκεῖνα δὴ οὖν κενολογήσας ὁ Εὐσέβιος, καὶ τὸν θεμέλιον τῆς ἀσεβείας προκαταβαλόμενος, καὶ ἀεὶ ἐπὶ κακίᾳ προϊὼν καὶ βαρυτέραις ταῖς βλασφημίαις κατὰ Χριστοῦ ἐπιτιθέμενος, οὐκ ἀπολήγει, φιλονεικῶν ἀεὶ τοῖς ἑξῆς ἀποκρύπτειν εἰς δυσφημίαν τὰ φθάσαντα· ἐπισκεψόμεθα γὰρ οἷα τὰ μετὰ ταῦτα γράφει.

restituit. Ergo mutatio non idem est quod innovatio. Sicut igitur Verbi natura innovata non est permutata, ita nec caro. Quicumque enim hanc dixerit mutatam, illam utique dicet omnino mutatam, quo nihil absurdius, nihil amentius. Tali modo Eusebius nugari, et posito prius impietatis fundamento, progredi ad majorem semper perversitatem, gravioribus subinde contra Christum blasphemiis usus, non destitit umquam, semper studens ea quæ præcedunt novis obscurare cavillationibus. Sed jam videbimus quæ postmodo scribit :

CAPUT XXXIX.

Ὅτι τέλεον ὁ Εὐσέβιος ἀρνεῖται τὴν σάρκωσιν Χριστοῦ.

Quod Eusebius prorsus Christi incarnationem negat.

÷ Πῶς οὖν, φησὶ, τις τῶν ἀδυνάτων ἐφίκοιτο; πῶς δὲ τῆς οὕτω θαυμαστῆς καὶ ÷ ἀλήπτου μορφῆς, εἴ γε χρὴ μορφὴν ἔτι ÷ καλεῖν τὴν ἔνθεον καὶ νοερὰν οὐσίαν, εἰκόνα ÷ τις ζωγραφήσειεν; ÷

Τί τούτων τῶν λόγων ἀπευκτότερον, ἢ ἀνοσιώτερον; οὐδ' ἂν ἡ ἐν αὐτῷ ἐνεργοῦσα δύναμις κατὰ τῆς τοῦ Μονογενοῦς συγκαταβάσεως τοιαῦτα τετόλμηκε φθέγξασθαι. Τί γὰρ δὴ πρὸς ἀναίρεσιν ταύτης ἐκδηλότερον; Ἃ μὲν οὖν ἐν τοῖς ἐπάνω χριστομαχῶν συνετίθει, ταῦτα νῦν ἐπεξεργάζεται δυσφημότερον. Οὐκέτι σάρξ, οὐκέτι σῶμα, οὐκέτι ἀνθρώπειον εἶδος· ἀπήρνηται αὐτῷ ἐξ ὅλων ὅλη ἡ φύσις καὶ τὸ πρόσλημμα, καὶ διεῤῥύηκε πάντα ἐξ ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. Τί γὰρ ποτέ ἐστι μορφὴ ἄληπτος καὶ ἀμόρφωτος, αὐτός τε ἔγνω καὶ οἱ αὐτοῦ εἴσονται μύσται, τῆς θολερᾶς καὶ βορβορώδους φαντασίας τε καὶ δοκήσεως ὅλους ἐκπεπωκότες τοὺς ῥύακας. Οὔτω γὰρ ἐξηφανίσθαι τὴν σάρκα, οὔτε τὰ θεοπαράδοτα λόγια, οὔτε τις τῶν πατέρων ἡμῖν παραδέδωκεν. Ἀμετάβλητον δὲ ἅπαντες παῤῥησίᾳ κηρύσσουσι. Πολλὰ δὲ νῦν βαττολογήσας καὶ φλυαρήσας ὁ χριστομάχος, εἰς τοῦτον κατέληξε τῆς ἀσε-

« Quonam igitur pacto, ait, aliquis quod « fieri nequit, aget? Quomodo formæ adeo « mirandæ et incomprehensibilis (si fas est « formam appellare divinam illam et intel- « ligibilem naturam) imaginem quisquam « delineabit? »

Quibus verbis quid scelestius aut magis impium? Anne vel illa quidem quæ in ipso operatur potentia, contra Unigeniti humiliationem, talia auderet effutire? Qua enim re clarius probavit se illam voluisse destruere? Jam vero quæ in superioribus pugnam contra Christum ciendo composuit, ea nunc funestioribus verbis perficit. Non jam caro, non corpus, non forma ulla humana. Tota ex toto natura et incarnatio denegantur, omniaque indiscriminatim ex ejus oculis elapsa sunt. Quid enim sit forma incomprehensibilis ac informis, id ipse novit, ejusque symmystæ cognoscent, qui de turbido et lutoso phantasiæ et apparentiæ fonte proluviem omnem suam ebiberunt. Nec enim doctrina a Deo revelata, nec Patrum quisquam docuit, carnem isto modo esse deletam. Omnes vero eum non fuisse mutatum magna cum fiducia pronuntiant. Eusebius vero, iste Christi adversarius, nugaci garru-

(1) Κενωθεῖσα A, D.

θείας τὸν βυθόν. Εἰ μὴ γὰρ μορφὴ πολλῷ πρότερον, οὐδὲ σῶμα· εἰ δὲ οὐ σῶμα (1), οὐδὲ σάρξ· τί οὖν λείπεται λέγειν αὐτόν; ἢ εἰς τὸ μηδαμῆ μηδαμῶς ἐκχωρῆσαι τὴν τοῦ Κυρίου σάρκα, μηδὲ ἐν αὐτῷ διασώζεσθαι τὴν ἡμετέραν φύσιν· ἢ ἀνακραθεῖσαν καὶ συγχυθεῖσαν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ, ἕτερόν τι σύνθετον ἀποτελέσαι οὐσίας εἶδος, ὃ μήτε θείᾳ οὐσίᾳ, μήτε ἀνθρωπείᾳ συντεθὲν καθαρῶς ἐστι. Τοιαύτη γὰρ τῶν κατὰ σύγχυσιν συγκεκραμένων καὶ ἀφανιζομένων οὐσιῶν ἡ σύνοδος (2).

litate in hanc impietatis abyssum se dedit præcipitem. Nam si forma non multo prius exstitit, neque corpus; quod si non corpus, nec caro fuit : quid ergo ei restat dicere? Aut quod Domini caro ad nihilum prorsus redacta est, nec in Christo natura nostra remanet : aut quod adeo commixta et coadunata est substantiæ divinæ, ut ex composito diversam perfecerit substantiæ speciem, quæ nec divinæ, nec humanæ substantiæ simpliciter correspondere videtur. Is quippe substantiarum, quæ commixtione temperantur et evanescunt, concursus esse solet.

CAPUT XL.

Ὅτι ἄλλος ὁ ἐπὶ Θεοῦ θεωρούμενος Λόγος, καὶ ἕτερος ἐπὶ τῆς σαρκώσεως.

Quod aliter se habet Verbum in Deo spectatum, et aliter in carne.

Ἀλλ' εἴπερ ἄληπτος ἡ τοῦ δούλου μορφὴ, ὡμολόγηται δὲ καὶ ἡ θεία μορφὴ ἄληπτος ὄντως καὶ ἀκατανόητος, ἐν τίνι φανεῖται Θεοῦ πρὸς ἄνθρωπον ἡ διαφορά; καὶ γὰρ ταὐτὸν ἔσται ἀμφότερα, ὅπερ πρὸς τῷ εἶναι βλάσφημον, καὶ τὸ ἀδύνατον ἕξει. Ἐπειδὴ γὰρ ἄλλος ὁ ἐπὶ Θεῷ θεωρούμενος Λόγος, καὶ τῆς σαρκὸς ἕτερος (3), ποῦ σωθήσεται τὰ ἑκατέρᾳ φύσει γνωριζόμενα ἰδιώματα; καὶ γὰρ ἐναντίως ἀλλήλαις ἔχουσι κατὰ τὴν κοινὴν καὶ ἀληθῆ τῆς Ἐκκλησίας δόξαν, ὡς καὶ πρόσθεν εἴρηται· ἐξ ὧν πῶς τὸ ἓν καὶ ταὐτὸν ἐπ' ἀμφοῖν καθορισθήσεται; πόθεν οὖν πάλιν ἡμῖν ὁ τοῦ Εὐαγγελίου στήσεται λόγος; ποῦ τοῦ μαθητοῦ ἡ ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τῆς χειρὸς ἐπαφή; ποῦ τὸ ἀναληφθὲν, καὶ πάλιν ὡσαύτως ἐλευσόμενον; ποῦ τό· ÷ ὄψονται (4) εἰς ὃν ἐξεκέντησαν ÷; ἢ σκιὰ ταῦτα καὶ φάσματα διὰ τοῦ ἀλήπτου δόξειεν;

Sin autem servi forma incomprehensibilis est, divinamque rursus formam concipi et cogitari non posse in confesso est : in quo differentia inter Deum et hominem apparebit? Utrumque enim idem erit, id quod non solum blasphemia est, sed etiam fieri non potest. Quum enim aliter se habeat Verbum in Deo spectatum, aliter in carne, ubinam proprietates quæ utrique naturæ addicuntur, servabuntur? quippe quæ secundum communem et veram Ecclesiæ doctrinam, ab invicem sunt diversæ, ut supra diximus. Quomodo ex his unum idemque in utraque natura definietur? unde porro nobis Evangelii ratio constabit? quid cogitandum de discipulo latus digitis contrectante? quid sibi vult ascensio et futurus eodem modo reditus? quid illud : « Videbunt eum quem transfode-« runt? » Hoccine umbra et simulacrum videbitur propter incomprehensibilitatem?

(1) Εἰ δὲ οὐδὲ σῶμα B. — (2) Σύνοδας, hæc et alia id genus habentur structe definita in uno ex opusculis S. Maximi : ὅροι διάφοροι. T. II, p. 78-80. — (3) Ἕτερος. Diligenti, ut ait Hieronymus, ac vigilanti verbo usus est, ne quod in codicem A ad titulum irrepsit, idem vocabulum ἄλλος sic repeteretur, ut innueret quasi duplex esse Verbum ; unum enim vero sub duplici respectu, primo in Deo Patre ante incarnationem, ἄλλος ἐπὶ Θεῷ θεωρούμενος, deinde post incarnationem ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἕτερος, intellexisse manifestum est. Hæc notaveram, quum meas in manus devenit codex D, in quo hunc quidem eumdem titulum legi, nisi quod non ἄλλος, sed ἕτερος, perspicue et apposite habeat. — (4) Ὄψονται, Ps. xxi.

CAPUT XLI.

Ὅτι καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἀναλλοίωτα μένουσιν.

Quod post resurrectionem immutabilia manent corpora nostra.

Τίνα δ' ἂν καὶ ὁποῖα τὰ ἡμέτερα σώματα εἴη, κατὰ τὴν κοινὴν πάντων προσδοκωμένην ἀνάστασιν, καὶ πρὸς ὅ τι μετασχηματισθείη ἥ φησὶ τὸ λόγιον, καὶ τίνι συμμορφωθήσεται σώματι, εἶπεν ἂν πάντως ἀλήπτῳ ἄληπτα (1), ἢ οὐδὲ σώματι ὅλως, τῆς ἐκείνου τὸ παράδοξον δόξης καὶ παρανοίας· μετασχηματισθήσεται γὰρ ἐκ φθαρτοῦ εἰς ἀφθαρσίαν, καὶ ἐκ ταπεινώσεως εἰς ὕψος εὐκληρίας ἐλάσει· οὐ μήν γε τὸ εἶναι σώματα παραιρεθήσεται, οὔτ' οὖν ἐκβήσεται τῆς οἰκείας καὶ φυσικῆς καταστάσεως· ἀναστήσεται δὲ ἐκ θνητοῦ ἀθάνατον. ÷ Σπείρεται γὰρ, φησὶν, ἐν φθορᾷ· ἐγείρεται ÷ ἐν ἀφθαρσίᾳ· σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρε÷ται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγεί÷ρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικὸν, ÷ ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν. ÷ Ἤδη μὲν οὖν καὶ τὰ νῦν τῶν δικαίων σώματα πνευματικὰ ἔστιν, τῇ ἐνοικούσῃ τοῦ Πνεύματος ἐνεργείᾳ· τηνικαῦτα δὲ λεπτότερα καὶ κουφότερα ἔσται, οἷα καὶ δι' ἀέρος ὀχεῖσθαι (2), καὶ πνευματικώτερα· καὶ παραμενεῖσθαι τῇ σαρκὶ αὐτῶν τὸ πνεῦμα διηνεκῶς οἱ θεοφάντορες φασίν. Ἐξ ὧν καὶ σάρκα καὶ σῶμα ἔσεσθαι πιστεύεται. Πῶς οὖν ἄληπτον τὸ Χριστοῦ σῶμα, εἰ τὰ συμμορφούμενα οὐκ ἄληπτα; Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐλέγχεται Εὐσέβιος καὶ τὴν τῆς ἀναστάσεως ἠθετηκὼς χάριν, καὶ κακῷ κακὸν προστιθείς· καὶ Σαδδουκαῖος δικαίως νομισθήσεται. Πλὴν συνυπηχήσει κἀνταῦθα τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ τὰ φάσματα καὶ φανερὸν γενήσεται τῶν λόγων τὸ συγγενές· ἔχει γὰρ ὧδε τὰ τοῦ ἀθεωτάτου Μάνεντος πρὸς Κόνδαρον τὸν Σαρακηνὸν (3) γεγραμμένα.

Quæ et qualia corpora in communi ab omnibus exspectata resurrectione futura sint, et ad quid transfigurabuntur, ut sacra loquitur Scriptura, et cuinam corpori conformanda sint percuntanti, forte illius esset incredibilis responsio et simul insania, aut quæ comprehendi nequeunt incomprehensibili conformatum iri, aut omnino nullum futurum esse corpus. Nam mutabuntur e corruptibili specie in incorruptibilitatem, et ex humilitate ad summum pervenient gloriæ fastigium. Nequaquam vero corpora suam deponent naturam, nec de statu suo peculiari naturalique recedent: resurget autem e mortali quod immortale est. « Seminatur « enim, dicit Apostolus, in corruptione, sur« get in incorruptione; Seminatur in igno« bilitate, surget in gloria; seminatur in « infirmitate, surget in virtute; seminatur « corpus animale, surget corpus spiritale. » Immo hoc ipso jam momento corpora justorum spiritalia sunt per inhabitantem Spiritus virtutem; tunc vero tenuiora et leviora erunt, ita ut vel per aerem volare possint et evadant spiritaliora; atque spiritus eorum carni perpetuo immanebit, sicut theologi dicunt. Inde fides est carnem et corpus futura esse. Quomodo igitur, Christi corpus capi non poterit, si ea quæ ipsi erunt conformia non sunt incomprehensibilia? Hoc autem loco Eusebius convincitur et resurrectionis abrogasse gratiam, et malum malo cumulavisse. Jure igitur sadducæus vocabitur. Sed hic quoque magistri ipsius visiones occurrent, et sermonum affinitas manifestabitur. Sic enim concepta sunt quæ impiisimus Manes ad Condarum Saracenum scripsit:

(4) Ἀλήπτῳ deest in B. C.— (2) Δι' ἀέρος χεῖσθαι, B, C. — (3) Κόνδαρον τὸν Σαρακηνόν. Sic codd. nostri omnes. Unde per errorem legitur in Fabricio, loco infra cit. Κούδαρον. Notandus obiter locus inter vetustissima in quibus *Saracenorum* gens appelletur. Nolim inde sit de hujus epistolæ auctoritate dubium; nonnullis enim multo recentius quam oportuit, visum est hujusce gentis nomen, quod certe Plinius, Manete longe antiquior, primus forsitan, suis libris inseruit. Cf. Ammian. Marcellin. lib. XIV. c. 4.

CAPUT XLII.

Κατὰ τῆς Μάνου (1) δόξης.

Contra Manetis sententiam.

÷ Ἰουδαίων (2) βουλομένων ποτὲ λιθάσαι (3) ÷ τὸν Χριστὸν, καὶ τῆς παρανομίας αὐτῶν ÷ τὴν τόλμαν (4) εἰς ἔργον ἀγαγεῖν, ἔδειξε ÷ σαφῶς τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν ὁ τοῦ ἀνωτάτω (5) ÷ φωτὸς υἱός· καὶ μέσος (6) αὐτῶν διελθὼν, ÷ οὐχ ὡρᾶτο (7)· ἡ γὰρ ἄϋλος μορφὴ ÷ συσχηματισαμένη τὸ εἶδος τῆς σαρκὸς, ÷ ὁρατὴ (8) μὲν οὐκ ἦν· ἐψηλαφᾶτο δὲ οὐδα- ÷ μῶς διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν κοινωνίαν ÷ τὴν ὕλην (9) πρὸς τὸ ἄϋλον· μία γὰρ φύσις ÷ τὸ ὅλον, εἰ καὶ σαρκὸς ὡρᾶτο μορφή. ÷ Ἐκ τούτων ὡς ἔοικεν Εὐσέβιος τῶν λόγων ὁρμώμενος τὸ ἄληπτον ἐπὶ τῆς δουλικῆς μορφῆς πρεσβεύει βεβαιότατα· οὐ γὰρ τοῖς θείοις λογίοις (10) προσεσχηκέναι ἠρέτισεν. Ἤκουε γὰρ τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, οὐ τὸ ἄληπτον ἑαυτοῦ, ἡ ἄνθρωπος, ἐπικηρύσσοντος· ἀλλ' ὅτι ÷ Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν ÷ τῇ δόξῃ αὐτοῦ (11). Καί· μέλλει ἔρχε- ÷ σθαι ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ ÷ αὐτοῦ, μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ τῶν ÷ ἁγίων (12). Καὶ μήν· ὅταν καθίσῃ ἐπὶ θρό- ÷ νου δόξης αὐτοῦ (13). Καί· ἐὰν πορευθῶ, ÷ ἑτοιμάσω ὑμῖν τόπον (14). Καί· οὐκ ἀφήσω ÷ ὑμᾶς ὀρφανοὺς, ἀλλ' ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς (15). ÷ Καὶ μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν ÷ μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με (16). Εἶτα· καὶ Σωτῆρα ÷ ἀπεκδεχόμεθα ἐξ οὐρανῶν (17), καὶ ὅτι ὁ ÷ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέ- ÷ λου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ÷ ἀπ' οὐρανοῦ (18). Καί· προσδεχόμενοι τὴν ÷ μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης ÷ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ ÷ Χριστοῦ (19). ÷

« Cum Judæi (2) aliquando Christum « lapidare vellent, jamque in eo essent ut « scelestum peragerent consilium, supremæ « Lucis Filius essentiam suam perspicue « monstravit; per medios enim digressus, « non conspiciebatur. Immaterialis enim « forma, quæ speciem carnis sibi configu- « raverat, jam non erat visibilis; contrecta- « batur autem nullo modo, quia materia « nullam cum immateriali init communio- « nem. Totus enim in una erat natura, licet « carnis forma videretur. »

His igitur fretus orationibus, Eusebius servili formæ incomprehensibilitatem enixe vindicat; non enim verbis divinis animum voluit advertere. Audiebat enim Salvatorem loquentem, neque vero suam ipsius incomprehensibilitatem, qua homo, pronuntiantem, sed : « Quando Filius hominis veniet in « gloria. » Et : « Venturus est Filius hominis « in gloria sua cum angelis suis sanctis. » Et : « Quando sederit in throno gloriæ suæ. » Et : « Si abiero, parabo vobis locum. » Et : « Non relinquam vos orphanos; sed veniam « ad vos; adhuc modicum, et non videbitis « me; et iterum modicum, et videbitis me. » Et rursus : « Salvatorem exspectamus de « cœlis. » Et quod : « Dominus in jussu, in « voce archangeli, et in tuba Dei, descendet « de cœlo. » Et : « Exspectantes beatam « spem et manifestationem gloriæ magni « Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. »

(1) Μάνεντος B, C. — (2) Ἰουδαίων. Cf. notam quæ supra p. 405, eadem dedit post Fabricium Maius locis ibid. citat. his variantibus : αὐτὴν τὴν τόλμην εἰς ἔργον ἄγειν — συσχεματισμένη (?). — (3) Λιθῶσαι ποτὲ Cod. Perizonii, nº 49, in Bibl. Leydensi asservatus, apograph. rec. cod. Vindobon. — (4) Τολμὴν, ib. — (5) Ἀνωτάτου, D. et cod. Periz. — (6) Μέσον Periz. — (7) Ὡρᾶτο, Luc. IV, 30. — (8) Ὁρατὸς Periz. — (9) Τῆς ὕλης, ib. — (10) Λόγοις D. — (11) Αὐτοῦ. Marc. VIII, 38. — (12) Ἁγίων. Matth. XVI, 27. — (13) Αὐτοῦ. Forsitan Matth. XXVI, 64. — (14) Τόπον. Joann. XIV, 3. — (15) Ὑμᾶς. Ib. 18. — (16) Ὄψεσθέ με. Ib. XVI, 16. — (17) Οὐρανῶν. Philipp. III, 20. — (18) Οὐρανοῦ. Thessal. IV, 15. — (19) Χριστοῦ. Tit. II, 13. Hic incommodius desinit capitulum in codicibus nostris, quod tamen e titulo inferius incœpisse manifestum est.

Ποῦ οὖν ἐνταῦθα τὸ ἄληπτον καταληφθήσεται (1); τὸ γοῦν καθῆσθαι, καὶ ἔρχεσθαι, καὶ καταβήσεσθαι, καὶ μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖσθαι, καὶ ἐπιφανήσεσθαι, τίνος ἂν εἴη ἄλλου ἢ πάντως σώματος καὶ σώματος ἀνθρωπείου, ὃ δὴ καὶ καταληπτόν ἐστι; πῶς γὰρ οὐ καταληπτὸν καταληπτοῖς ἀνθρώποις θεωρούμενόν τε καὶ πλησιάζον, καὶ ψηλαφώμενον (2);

Quomodo igitur incomprehensibilitas ista concipietur? Nam sedere, et venire, et descendere, et modicum, et non videri, et rursus manifestari, cuinam omnino rei ascribi poterit, nisi corpori, et corpori humano, quod sane comprehensibile est? Quo enim pacto illud non potest capi quod a comprehensibilibus hominibus aspici, et appropinquari, et tangi potest?

CAPUT XLIII.

Ὅπως Εὐσέβιος νοερὰν καλεῖ οὐσίαν τὴν μορφὴν ὅπερ εἰσὶν οἱ ἄγγελοι.

Quomodo Eusebius intelligentem vocat naturam angelorum.

Ἔπειτα καὶ νοερὰν καλεῖ οὐσίαν τὴν μορφήν. Νοερὰν δὲ ὅπως καὶ τίθεται ζητεῖν ἄξιον. Νοερὰ οὐσία, ἄγγελος. Νοεροὶ γὰρ ἄγγελοι, καὶ μέντοι καὶ νοητοί· τὸ μὲν τῷ νοεῖν, τὸ δὲ τῷ νοεῖσθαι, τοῦτο ἐν τῇ καθ' ἑαυτοὺς οὐσιωμένον παρὰ τοῦ κτίσαντος ἔχοντες φύσει· νοεροὶ μὲν γάρ εἰσιν, ὡς ἐν βραχεῖ εἰπεῖν, ὅσοι, τῷ εἶναι νόες, τὰ ὑπερκείμενα νοητὰ νοοῦσι· νοητοὶ δὲ, οἱ παρὰ τῶν ὑφειμένων νοερῶν νοούμενοι. Καὶ ψυχὴ δὲ νοερὰ οὐσία λέγεται, ὡς ἡ τῶν ἀνθρώπων ψυχὴ, νοοῦσα καθ' ὅσον οἷόν τε τὰ ὑπερβεβηκότα· οὐ μὴν καὶ νοητὴ, οὐ γὰρ ἔχει νοερὸν ὑποβεβηκὸς ὑφ' οὗ νοηθήσεται· ἡ ἄλογος γὰρ ψυχὴ καὶ ἄνους μετ' αὐτήν ἐστι. Καὶ ταύτῃ διαφέρει ἀλλήλων νοερὰ καὶ νοητά (3)· ἀλλὰ τούτων οὐδὲν οὔτε σῶμα οὔτε σαρκίον· ἀσώματα δὲ καὶ ἄϋλα. Διὸ οὐδὲ αἰσθήσει τῇ ὑλικωτέρᾳ καὶ καθ' ἡμᾶς ὅσον γε ἐπὶ τῇ φύσει τῇ ἑαυτῶν ὑπάγεται. Νοερὰν δὲ τὴν ἀνθρώπου οὐσίαν εἴ τῳ καλεῖν δοκοίη, ὅταν πρὸς τὸ ὅλον τῆς συντεθειμένης τοῦ ἀνθρώπου ὑποστάσεως ἀπίδοι, ἐκ τῆς τῶν μερῶν κοινωνίας ἀντιδιδόντων ἀλλήλοις τὰ τῶν κλήσεων νοερὰν ὀνομάσοι, ἐπεὶ ἐκ ψυχῆς νοερᾶς καὶ σώματος ὁ καθ' ἕκαστον ὑφέστηκεν ἄνθρωπος.

Postmodum etiam intelligentem substantiam appellat formam. Sed operæ pretium est quærere quo sensu voce Νοερὰ utatur. Substantia intelligens est angelus. Angeli enim sunt intelligentes; sed etiam intelligibiles: illud quidem qua intelligunt, hoc autem qua intelliguntur, id quod a Creatore in particulari sua natura effectum tenent. Intelligentes enim sunt quotquot spiritus, ut paucis absolvamus, eo ipso quod intelligunt, quæ supra sunt intelligibilia; intelligibiles autem, qui ab intelligentibus infra positis intelliguntur. Sic anima dicitur substantia intelligens, quatenus anima humana novit, in quantum fieri potest, quæ supra jacent; non æque intelligibilis, non enim habet intelligens subjectum a quo intelligi possit. Anima enim rationis expers, nec habens intellectum, illam sequitur. Et in hoc quidem νοερὰ et νοητὰ differunt. Sed nullum ex hisce corpus, nec caro est. Sunt enim incorporea et immaterialia, proinde nec a materiali sensu, qualis noster est, ea sic quidem, prout natura sunt, percipiuntur. Quod si cui substantiam hominis nominare intelligentem placuerit, ubi ad totum compositæ hominis hypostasis animum adverterit, ex communione partium quæ sibi mutuo præbent et concedunt appellationes, intelligentem illam nominabit, quia ex anima intelligente et corpore homo unusquisque subsistit.

(1) Καταβήσεται A, B, C. — (2) Ψηλαφούμενον B, C. — (3) Νοητά. De hoc discrimine cf. inter Veteres, Areopag. *de cœl. Hier.* cap. I, 15. Maximi *Scholia* t. 2. 160, p. 238, 268; Damascenus *de Fide orthod.*

CAPUT XLIV.

Ὅτι Εὐσέβιος καὶ οἱ Ἀρειανοὶ ἄψυχον τὴν σάρκα Χριστοῦ λέγουσιν καὶ ὡς νοερὰν μὴ εἰκονίζεσθαι.

Quod Eusebius et Ariani sine anima dicunt esse Christi carnem, nec eam utpote intelligentem, imagine esse repræsentandam.

I.

Ἀλλὰ τοῦτο Εὐσεβίῳ, ἤγουν Ἀρειανοῖς ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα ὑποστάσεως ἀπείρηται· ψυχῆς γὰρ ἄνευ τὴν τοῦ δούλου μορφὴν ἀνειληφέναι αὐτὸν δοξάζουσιν. Ἀντὶ ψυχῆς δὲ ἐν αὐτῇ λογικῆς τὴν θεότητα τίθενται, καὶ μίαν φύσιν σύνθετον, τὸ ἐκ θεότητος καὶ σαρκὸς σύγκριμα, ὁρίζονται. Διὸ καὶ τὴν σάρκα ἀκατάληπτον μετὰ τῆς θεότητος συνομολογοῦσιν. Πῶς οὖν τὴν ἄνευ ψυχῆς λογικῆς μορφὴν, ἤτοι τὸ σαρκίον μόνον, καὶ σῶμα αὐτὸ ὅπερ ἐστὶ κατὰ τὴν ἰδίαν οὐσίαν, νοερὰν οὐσίαν καλεῖ; τοῦτο γὰρ οὐδέπω καὶ σήμερον οὔτε ἀκηκόαμεν, οὔτε ἔγνωμεν, οὐδέ τις τῶν ἐπεσκεμμένων μικρὸν γοῦν τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν συμφήσειεν. Ὧδ' οὖν κινήσεως τῆς ὁπωσοῦν, δυνάμεώς τε καὶ ἐνεργείας μέτεστιν, οὐχ ὡς ἁπλῶς σώματι, ἀλλ' ὡς ἐμψύχῳ σώματι καὶ σαρκὶ ἔσται· ψυχῆς γὰρ ταῦτα, ἣ καὶ τὸ ζῆν καὶ τὸ κινεῖσθαι αὐτοῖς χαρίζεται· τούτων δὲ ἴδιον τὸ μεμορφῶσθαι, καὶ ἐσχηματίσθαι, διωργανῶσθαί τε, καὶ τὴν τριττὴν ἔχειν διάστασιν καὶ τἄλλα ὅσα σαρκὸς καὶ σώματος. Μορφὴ γὰρ μάλιστα καὶ κυρίως ἀνθρώπου, τὸ τοῦ ὀργανικοῦ καὶ ἐμψύχου σώματος εἶδος· διὸ λοιπὸν καὶ κατείληπται. Μήποτ' οὖν, ὡς νοεῖν ἡμῖν ἐντεῦθεν ἐνδίδωσι, νοερὰν καλῶν τὴν μορφὴν ἐκείνην οὐσίαν, καταχρώμενος τῇ λέξει, ἀντὶ τοῦ νοητὴν οὐσίαν εἴρηκεν (οὕτω γὰρ ἐπὶ πλέον ἐν τῇ συνηθείᾳ τέτριπται), οὐδὲν τῇ κυριολεξίᾳ προσχών.

Verum enimvero hoc Eusebio, id est Arianis, negatum est quod ad Salvatoris hypostasin spectat, credentibus sine anima eum servi formam assumsisse. Iidem rationalis animæ loco divinitatem ponunt, atque unam naturam compositam, e divinitate et carne compaginem, definiunt. Hac de causa etiam carnem una cum divinitate appellant incomprehensibilem. Quomodo igitur formam quæ anima rationali non prædita est, aut solam carnem, corpusque ipsum in suo genere proprie sumtum, intelligentem iste nuncupat substantiam? Hoc enim ad hunc usque diem nec audivimus umquam, nec novimus, ac ne unus quidem eorum qui vel tantisper rerum naturam indagaverunt, probaturus est. Sic igitur quicumque et motus et virium et actionis est particeps, non ut simplex corpus, sed ut animatum corpus et caro. Hæc enim animæ sunt peculiaria, quæ ipsis et vivere et moveri concedit; his autem qualitatibus proprium est formari et habitu distingui, et organis instrui, triplicemque habere dimensionem et cætera quæ ad carnem corpusque pertinent. Forma enim præcipua ac propria hominis est species corporis organici et animati; inde demum est quod capi valeat. Haud dubie igitur (nam sic nobis ideo ansam præbet ille cogitandi) quum intelligentem formam illam appellat, sive νοερὰν substantiam, per vocis abusum, dum dicere νοητὴν, sive intelligibilem substantiam debuisset (sæpissime enim sic vulgo usurpatur vox νοερὸς), dictionis minime respicit proprietatem.

lib. II, c. XIX, t. I, p. 185. Inter recentiores, Petav. *de Angel.* lib. I, c. III, n. 4; Jo. Cleric. *ind. philolog.* ad *Hist. phil. orient.* Th. Stanleii Amstelod. 1698. Vales. ad Euseb. *Hist. Eccl.* Pot. p. 195.

II.

Τοῦτο δ' ἂν καὶ συναιρόμενον τῷ τῆς ἀπατηλῆς δοκήσεως δόγματι ἐπ' ἀναιρέσει προχειριζόμενον ἐχρησίμευεν τοῦ κατὰ ἀλήθειαν τῷ Θεῷ Λόγῳ προσειλημμένου ἀνθρώπου, τοῦ ἐκ ψυχῆς νοερᾶς καὶ λογικῆς καὶ σώματος συνεστῶτος, κατὰ τὸ ἔνθεον τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας κήρυγμα· οὗ δὴ καὶ τὸ ἀπεικόνισμα τῆς βασιλίδος εἶχεν ἡ αἴτησις, καθ' ὃ ἑωρᾶτο εἰκονιζόμενον καὶ γραφόμενον· πρὸς ἣν ματαίως καὶ ἀλλοκότως τὸν λόγον ποιούμενος, νοεραῖς τε καὶ νοηταῖς ἐνσεμνυνόμενος λέξεσι, παραλογίζεται πάλιν τὴν ἄνθρωπον, ὡς τοῦ νοητοῦ δῆθεν, τῷ ἀλήπτῳ καὶ ἀνεπιχειρήτῳ, τοῦ γράφεσθαι λόγον οὐχ ἕξοντος. Ἀλλ' οὐδαμῶς τι τῶν κατὰ τὴν θείαν σάρκωσιν ἀληθῶν (1) συνιδεῖν ἐθελήσας Εὐσέβιος, ἐν μηδενί τε διαστειλάμενος, οὔτε τῶν μορφῶν ἑκατέρᾳ (2) τὰ οἰκεῖα νειμάμενος, πάντα δὲ συγχέων καὶ συμφύρων διὰ τοῦ ἀλήπτου καὶ νοεροῦ, κατασκευάζει τὸ ἄσαρκον καὶ ἀσώματον, καὶ ὅλον, ὡς ἐδόκει, κατασείσας τῆς οἰκονομίας τοῦ Λόγου τὸ μέγα μυστήριον, εἰκότως ἐκ τοῦ ἀκολούθου τοῦτο ὑπάρξαν αὐτῷ, ἀποφαίνεται λοιπὸν μὴ ἐφικέσθαι λόγον ζωγραφεῖν τὸν Χριστόν. Πῶς γὰρ ἂν ἀρχετύπου μὴ ὑπάρχοντος εἰκὼν γραφείη; οὕτω τὴν τοῦ δούλου μορφὴν ἀπὸ πολλῆς εὐνοίας ἐξαίρων εἰς τὸ ἀνυπόστατον ἀπήγαγε καὶ ἀνύπαρκτον.

Quod autem cum dogmate Phantasticæ hæresis collatum, proficere poterat ad abolitionem hominis secundum veritatem a Deo Verbo assumti, quique ex anima intelligente ac rationali et corpore constat, secundum divinum Ecclesiæ catholicæ et apostolicæ præconium; cujus quidem effigiem depictam reginæ expostulatio respiciebat, quatenus delineamentis circumscripta et picta cernebatur. Ad quam dum litteras dedit vanas atque absurdas, in vocibus νοεραῖς et νοηταῖς sese jactans, eamdem istam mulierem decipit, dicendo quod intelligibile (eo quod nec sensu, nec manu capi potest), nihil habebit, unde describatur. Sed quum Eusebius nusquam videre vult quicquam eorum quæ circa incarnationem divinam vera sunt, neque in ulla re admittit distinctionem, neque alterutri formæ suas impertit proprietates, sed omnia miscet et confundit per id quod capi et intelligi nequit, astruit quod carne et corpore caret, et totum, ut videbamus, magnum illud Incarnationis Verbi mysterium concutit, ac demum (id quod illi haud dubie consequenter emergit) contendit rationem non admittere, ut ullus sit locus depingendi Christum. Quo enim pacto effigies pingatur, ubi exemplar primigenium abest? Sic servi formam per nimiam charitatem tollendo, ad inane ac nihilum reduxit.

III.

Ἀλλὰ τίς οἴσει τῆς οὕτω λαμπρᾶς βλασφημίας τὸ ὑπέρογκον; οἱ ἔχοντες ὦτα ἀκούειν, ἀκούσατε, καὶ ἐνωτίσατε πρὸς τῆς χάριτος αὐτῆς, καὶ θαυμάσατε· θαῤῥῶ δὲ λέγειν, μηδὲ τοὺς πεφραγμένα τὰ ὦτα ἀσπίδος δίκην ἔχοντας (3), καὶ πρὸς τὴν ἀκρόασιν τῆς ἀληθείας ἀναισθητοῦντας, ἀνεκτὰ ἡγεῖσθαι τὰ κατὰ τῆς θείας σαρκώσεως τερατολογούμενα. Τί οὖν φημί; ὅτι ὁ μὲν θεῖος Ἀπόστολος (4) τὴν τῆς μορφῆς προσηγορίαν οὐκ ἀπερυθριῶν, ὁ τὸν Χριστὸν ἔχων ἐν ἑαυτῷ λαλοῦντα, καὶ

At quis insignis hujus blasphemiæ cumulum feret? Vos, qui aures habetis ad audiendum, audite, et per gratiam ipsam percipite auribus et miramini; dicere ausim quod vel ii qui aures aspidis instar obduratas habent, minimeque apertas ad audiendam veritatem, ea quæ contra incarnationem divinam prodigiosa feruntur, ferre se posse negent. Quid dicam igitur? Quod divus Apostolus non respuit formæ appellationem, Christum utique in se habens loquentem, et de ipsa substantia

(1) Ἀληθῶς D. — (2) Ἑκατέρας B, C. — (3) Ἔχοντας; alludit Ps. LVII, 5. — (4) Ἀπόστολος. Philipp. II, 6.

ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀποῤῥήτου καὶ ἀκατονομάστου τίθησιν οὐσίας, καὶ τὸν μονογενῆ Υἱὸν ταύτῃ προσοικειῶν τῷ Πατρὶ καὶ ὁμοούσιον ἀποφαίνειν βουλόμενος, ÷ ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρ- ÷ χων, φησὶν, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ÷ ἴσα θεῷ ÷· ὡσαύτως καὶ ἡμῖν συμφυᾶ δεικνύων, διὰ τῆς αὐτῆς ὀνομασίας πρόεισι καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς φύσιν ανειληφέναι διισχυρίζεται· ÷ Ἑαυτὸν γὰρ, φησὶν, ἐκένωσε μορφὴν δού- ÷ λου λαβὼν, ÷ Εὐσέβιος δὲ οὐδὲ τῇ σαρκὶ τοῦτο παραχωρεῖ, οὐσίαν δὲ νοερὰν καὶ ἄμορφον καλεῖ. Εἰ γὰρ ταυτὸν οὐσία καὶ μορφὴ, ὡς δέδεικται, οὐδὲν ἄρα ἕτερον λέγει, ἢ μορφὴν ἄμορφον.

quæ ineffabilis et innominata est, hoc vocabulum pônit, unigenitumque Filium Patri vocabulo illo assimilat, et consubstantialem facere vult, dicens : « Qui quum in forma « Dei esset, non rapinam arbitratus est esse « se æqualem Deo ; » tum similiter eumdem nobis quoque cognatum indigitans, eadem voce deinceps utitur, eumque nostram assumsisse naturam affirmat : « Semetipsum, « inquit, exinanivit, formam servi accipiens : » Eusebius autem ne carni quidem id concedit, substantiam vero intelligentem et informem nuncupat. Si enim constat idem esse substantiam et formam, nihil aliud dixit quam « informis forma. »

IV.

Κρείττονι οὖν τινι καὶ πᾶσιν ἀποῤῥήτῳ καὶ ἀποκεκρυμμένῃ ἐξύμνησεν ἂν ὀνομασίᾳ, τοσοῦτον ἀποσεμνύνειν πειρώμενος τὴν τοῦ δούλου μορφὴν, ὅσον τῆς τοῦ δεσπότου ὑπεραίρειν μεγαλειότητος· ἐπεὶ καὶ ἐπὶ τῆς θείας οὐσίας καὶ αὐτὸς μορφὴν πρώην εἴρηκε. Τοῦτο δὲ ποίας μανίας ὑπερβολὴν οὐ παρελαύνει; ἀλλὰ γὰρ οὐχ ἵνα τιμήσῃ, καθυβρίσῃ δὲ καὶ τέλεον τό γε ἐπ' αὐτὸν ἐξαφανίσῃ· οὐδὲ γὰρ ἂν ἄλλως τὰ παραβεβλημένα (1) αὐτῷ συμπεραίνειν ᾤετο μυθολογήματα, οἷα ἦν τὰ τοῦ σχήματος καὶ τῆς ὁμοιότητος τῆς σαρκώσεως καὶ τῆς ἀνακράσεως λεγόμενα· δείκνυσι δὲ ἐν τούτοις ἅμα καὶ τῆς ἀλαζονείας τὸ ὑπερφερὲς, ὡς ἐνθεεστέραν τινὰ καινοτομῶν ὁδὸν, σοφωτέραν τῆς ἀποστολικῆς μεγαλονοίας διάληψιν κεκτῆσθαι ἀπαυθαδιζόμενος, καὶ τῶν Παύλου μέτρων ὑπερεκτείνεσθαι· ὡς εἰς τέταρτον οὐρανὸν ἀναπτῆναι καὶ ἀποῤῥητοτέρων ἀκοῦσαι ῥημάτων. Αὐτόθεν δὲ αὐτοῦ καταφανὴς ἡ ἀπόνοια. Ἆρα γὰρ οὐ πᾶσιν κατάδηλον, ὡς τοῦ Μάνεντος καὶ ὧν ἐζήλωσε θεομάχων ἡ Χάρυβδις (2); ἐπίσης γὰρ ἐκείνοις καὶ αὐτῷ τὸ θερμὸν εἰς ἀσέβειαν διεσπούδασται. Ταῦτα δὲ ὡς ἐναντία ἐστὶ τῆς Χριστιανῶν θεοσεβείας, καὶ τῆς καθολικῆς

Sic meliore aliquo et omnibus abscondito et arcano vocabulo illam celebrasset, qui tantum annititur illustrare servi formam, quantum est eam ultra Domini extollere majestatem ; prius quippe circa divinam substantiam ipse eo formæ verbo usus est. Hoc vero quousque non processit insaniæ? Atqui non honoris causa, sed ut insultaret Deo, ac omnino quantum in ipso erat, Verbum aboleret, hoc fecit. Non alio modo putabat fore ut absolveret propinata ipsi fabularum deliramenta, qualia erant de forma, de carnis similitudine et de mixtione vocabula. Per hæc porro ostendit arrogantiæ magnitudinem, quasi sublimiori ingressus via, jactat se prudentius apostolica magnanimitate consilium nactum esse, Paulique mensuram adeo transgressum, ut quartum usque cœlum volatu attigerit, resque adhuc secretiores audierit. At hinc quidem ejus vecordia elucet. Quis non clare videt Manetis et ejus sectatorum odiosam Deo charybdim? Illi enim et Noster eodem impietatis ardore flagrabant. Hæc autem contraria esse religioni Christianorum et ab Ecclesia catholica aliena, quis sanæ mentis

(1) Προβεβλημένα B, C, D.— (2) Χάρυβδις. Alludit ad quoddam captiosum Manetis dilemma, quod paulo supra inter *Testimonia Patrum* Isidorus Pelusiota luculenter exposuit. p. 363.

Ἐκκλησίας ἀλλότρια, τίνα ἂν τῶν ἐχεφρόνων καὶ ὑγιᾶ καὶ ἄρτιον τὸν λογισμὸν κεκτημένων λάθοι; ÷ Πάντα γὰρ ἐνώπια τοῖς συνιοῦσι, ÷ καὶ ὀρθὰ τοῖς εὑρίσκουσι γνῶσιν, ÷ γέγραπται (1). Ἀλλ' ὅπερ ἐν τῷ παρόντι προσθεῖναι τοῖς εἰρημένοις ἄξιον, λεκτέον ἂν εἴη.

homo aut æqui bonique compos judicii, non videat? « Omnia enim obvia sunt intelligen- « tibus, et recta scientiam invenientibus », dicit Scriptura.

Sed quæ in præsenti addere dictis operæ pretium est, jam fuerit proferendum.

CAPUT XLV.

Πῶς ἱερέα ὀνομαστέον τὸν χριστομάχον Εὐσέβιον.

Quomodo Eusebium Christi inimicum dicere licet Sacerdotem?

I. In eo quemque sacerdotem maxime agnoscendum quod juxta evangelica dicta in sacram credat Eucharistiam; — II. Eucharistiæ vero sacramentum totum in eo consistere, quod panis et vinum in corpus et sanguinem Christi vere ac reapse convertantur; — III. Hanc autem mysterii rationem omnem funditus ab Eusebio destrui, una et totius rei christianæ disjici institutum, Nicephorus egregie demonstrat.

I.

Πῶς ἱερέα ὀνομαστέον Εὐσέβιον? ἢ πῶς μετῆν ἱερωσύνης αὐτῷ, τοιαῦτα φρονοῦντι καὶ δογματίζοντι (εἴ γε οὗτος ἐκεῖνός ἐστιν ὁ τῆς Καισαρέων θρυλούμενος ἀρχιερεύς), ἃ οὐδεὶς πω τῶν ἀληθῶς ἱεροτελεστῶν πεφρόνηκε; Τί γὰρ εἴποι τὸ τῆς εὐλογίας παρὰ τῶν ἀξίων τελούμενον θεῖον μυστήριον; ἡμεῖς οὖν (καὶ γὰρ παρὰ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων (2) διδασκόμεθα) πιστεύομεν ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν τῇ νυκτὶ καθ' ἣν ἔμελλεν ἔκδοτος τοῖς σταυροῦσι γίνεσθαι, μυστικῶς κατὰ τὸ ἀπόῤῥητον (3) ἑαυτὸν θύσας, τοῖς μαθηταῖς δέδωκεν (4) ἐμφαγεῖν τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος ἐμπιεῖν, τοῖς ἀν-

ΣΗΜΑΝΤΈΟΝ ΠΕΡῚ ΤΩ͂Ν ἉΓΊΩΝ ΚΑῚ ΘΕΟΠΟΙΩ͂Ν ΜΥΣΤΗΡΊΩΝ (5).

Quî sacerdotem appellare fas est Eusebium? aut quomodo erat particeps sacerdotii, quum talia sentiret et doceret (siquidem idem est qui et Cæsariensis perhibetur antistes), qualia nullus umquam verus sacrorum dispensator sentit? Quid namque dicturus est de divino Benedictionis mysterio quod digni sacerdotes perficiunt? Nos utique (sic enim e sacris accipimus Evangeliis) credimus, quod Dominus ipse ac Deus noster, qua nocte tradendus erat crucifigentibus eum, quum mystice, juxta arcanum, semet immolasset, discipulis suis manducandum dedit

NOTANDUM CIRCA SACRA AC DEIFICA MYSTERIA

(1) Γέγραπται. Prov. VIII, 9. Eadem Nicephorus apposuit supra ad Magnetis locum, p. 324. — (2) Εὐαγγελίων. Matth. XXVI, 26; Marc. XIV, 22; Luc. XXII, 19; I Cor. XI, 24. — (3) Μυστικῶς κατὰ τὸ ἀπόῤῥητον. Innuitur *Disciplina Arcani*, maxime de sacramento a prima Christianorum ætate instituta et religiosissime servata usque ad Nicephori tempora, immo etiam nunc silentio sacerdotis sacra perficientis consecrata. Cf. Lebrun, *Explic. de la Messe*, t. II, dissert. 1. D. Guéranger, *Institut. liturg.* t. I, p. 141-145, III, p. 17.—(4) Ἔδωκεν C. — (5) Μυστηρίων, sic B, C, D. Tota Nicephori argumentatio in hoc insigni loco tam Eusebium quam Iconomachos eo pressius urgebat, quod certissime constat illos ab orthodoxis, quoad Eucharistiæ fidem, non discrepasse. Quod diserte evincunt conciliabuli copronymiani verba in act. VI synod. VII recitata, quæ et hic subdere juvat, præclarum scilicet testimonium illius fidei, quæ perpetuo ut Iconomachos inter et orthodoxos, sic inter Græcos Latinosque omnium temporum viguit: Τοῦτο γὰρ καὶ ἐπραγματεύσατο, ὡς ἔφημεν, ὁ δεσπότης Χριστὸς, ὅπως καθάπερ τὴν σάρκα, ἣν ἀνέλαβε, τῷ οἰκείῳ κατὰ φύσιν ἁγιασμῷ ἐξ αὐτῆς ἑνώσεως ἐθέωσεν· ὁμοίως καὶ τὸν τῆς Εὐχαριστίας ἄρτον, ὡς ἀψευδῆ εἰκόνα τῆς φυσικῆς σαρκὸς διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως ἁγιαζό-

τιτύποις (1) νοητῶς ἐγκραθέντων, εἰρηκώς (2)· ÷ λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, ÷ καὶ τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς καινῆς ÷ διαθήκης. Καὶ τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ÷ ἀνάμνησιν. ÷

de corpore suo ac bibendum de sanguine suo, antitypis spiritaliter attemperatis, dicens : « *Accipite, manducate : hoc est corpus meum* « *et hic est sanguis meus, novi testamenti :* « *Et hoc facite in meam commemorationem.* »

II.

Πῶς οὖν ἄληπτον ἦν (3) καὶ νοερὸν καὶ ἀνεκδιήγητον τὸ φαινόμενόν τε καὶ μετεχόμενον, καὶ βρωτὸν καὶ ποτὸν γινόμενον τοῖς μετέχουσιν; ἡ γὰρ ἐν αὐτοῖς χάρις, ὡς ἀληθῶς ἄῤῥητός τέ ἐστι (4) καὶ ἄληπτος· οὐ μὴν τά γε ἐν ὀφθαλμοῖς ἀνθρωπίνοις ἐμφανῆ κείμενα, καὶ ἐν βρώσει καὶ πόσει γινόμενα. Ἅπερ τοίνυν καὶ ἡμεῖς νῦν προσφέρομεν κατὰ σύμβολον (5), τὸν ἄρτον φημὶ καὶ τὸν οἶνον, πιστεύομεν ἀκλινέστατα, καὶ ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐπικλήσει ἱερατικῇ (6), ἐπιφοιτήσει τε τῇ τοῦ

Quo igitur pacto illud omnem fugiet sensum aut sermonem, nec nisi spiritale erit quod apparet ac de quo participatur, quod cibus fit ac potus iis qui de eo communicant? Quibus quidem sacramentis verum est eam inesse gratiam quæ nec enunciari, nec concipi potest; nihilominus sub oculis hominum posita jacent, et in cibo ac potu versantur. Interea quæ nos etiam nunc in symbolum offerimus, panem dico et vinum, firmissima fide credimus et confitemur quod invocatione sacerdo-

μενον, θεῖον σῶμα εὐδόκησε γίνεσθαι, μεσιτεύοντος τοῦ ἐν μετενέξει ἐκ τοῦ κοινοῦ πρὸς τὸ ἅγιον τὴν ἀναφορὰν ποιουμένου ἱερέως. *Hoc enim et industrie gessit, ut diximus* (eadem enim fere paulo supra exstant), *Dominus Jesus, ut sicut carnem quam suscepit, propria secundum naturam sanctificatione ex ipsa unitione deificavit; similiter et Eucharistiæ panem, ut veram naturalis carnis imaginem, per sancti Spiritus adventum sanctificatum, divinum corpus fieri voluit, mediante sacerdote, qui oblationem de communi separans, ad sanctificationem elevat.* Ex toto contextu liquet intelligendam esse per ἀψευδῆ εἰκόνα veram repræsentationem, seu *realem præsentiam*. Omne dubium tollent quæ hactenus inedita accipimus ex ipso Nicephoro in III *Antirrhetico*, capite II, ubi secum facientes Iconomachos inducit : ἐκέλευσε τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις παραδοῦναι δι' οὗ ἠράσθη πράγματος τύπον εἰς σῶμα αὐτοῦ, ἵνα διὰ τῆς ἱερατικῆς ἀναγωγῆς, κἂν εἰ ἐκ μετοχῆς καὶ θέσει γίνεται λάβωμεν ὡς κυρίως καὶ ἀληθῶς σῶμα αὐτοῦ. « *Mandavit sanctis suis discipulis et apostolis, in ea re quam voluit, tradere typum in corpus suum, ut per sacerdotalem oblationem, ex participatione et institutione, vere et proprie corpus ipsius acciperemus.* Hanc vocem θέσει liquido explicat tum Damascenus t. I, p. 354, a, et ejusdem eruditus editor ad not. 1 ; tum Nicephorus, qui de more suo super hæc abundantiore et quam planissima expositione disserit. — (1) Τοῖς ἀντιτύποις νοητῶς ἐγκραθέντων. Primus Theologorum pater, Irenæus, dixit : « temperamentum calicis, » quasi τοῦ ποτηρίου ἔγκρασις, IV, 38 et alias : ποτήρια οἴνῳ κεκραμένα I, 3. Hìc *spiritalis* expresse declaratur accessio antityporum, νοητῶς, quæ omnem prorsus excludat permanentium panis et vini substantiarum commixtionem. Celebris fuit vel VIII et IX sæculo disputatio hac de voce ἀντίτυπα tot litibus agitata. Damascenus, Anastasius, Synodus VII, Nicephorus pluries, cæterique deinceps Græci affirmarunt panem et vinum a Basilio in liturgia nominari ἀντίτυπα, quando, nondum invocato Spiritu sancto, sacrata sunt, non item post invocationem. Plane Græcis veteribus solemne fuit ἀντίτυπα *corporis et sanguinis Christi* eodem sensu dicere, quo latini *symbola*, et hodierni *sacras species*. Fit demum sole clarior Nicephori sensus, ex iis quæ Allatius protulit, exscripta, ex *Antirrhetico* II, cap. 3. Ἀντίτυπα δὲ εἴ που λεχθείη, οὐ μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τοῦτο, ἀλλὰ πρὸ τοῦ ἁγιασθῆναι ἐκλήθησαν. *Sic ubi vero antitypa dicta sunt, non post sanctificationem, sed antequam consecrentur, ita nuncupata sunt.* Allat. *De Consens. eccles. occid. et orient.* c. XV, p. 1223; cf. Combefis. *Auctuar. PP.* t. I, p. 267; *Manipul. rerum Constantinopolit.* p. 220, 221 ; Harduin. *De Sacram. alt.* p. 269; Damasc. *de Fide orthod.* tom. I, 273, a; Anastas. *Hodeg.* c. XXIII, in *Bibl. PP.* Lugdun. t. IX, p. 855; Elias Cretens. in orat. I, Nazianz. nº 165. Albertini ea de re cavillationes noster Toutteus satis apte videtur (præf. oper. S. Cyrilli Hierosolym. cap. XI, p. CCXXIV edit. Venet.) explosisse. — (2) Εἰρηκώς. Apostolum primo, deinde Matthæum loc. cit. maxime rescribit. — (3) Ἦν deest in B, C. — (4) Ἔστι deest in A. — (5) Σύμβολον. Uti veteres dicere consueverant tum *symbola comessalia*, id est, corrogationes sive munuscula quæ in affectus et gratitudinis signum præstabant, tum *symbolum* portionem quamdam comestivam quam secum invitatus quisque in nonnullis conviviis ferebat, sic ad Christianos manavit usus eamdem adhibendi vocem qua tum oblata in sacrificio, tum accepta in sacra synaxi dona designarent. — (6) Ἐπικλήσει ἱερατικῇ, ἐπιφοιτήσει τε τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος. Sexcenta sunt testimonia Veterum de invocatione illa quæ in priscis orientalium quorumcumque liturgiis recitatur post Christi verba : *Hoc est corpus meum*, etc. Quibuscum consentiunt tum Gallicana vetus liturgia, quam edidere Thomasius et Mabillonius (*de Liturg. gall.* p. 208); tum ritus Africanæ ecclesiæ, quæ, teste Fulgentio (ad *Monim.* lib. II, c. 6), postulabat *mitti Spiritum sanctum ad Dona sanctificanda.* Cf. Iren. *adv. Hæres.* IV, 23, p; Justin. *apol.* I, 65.

παναγίου Πνεύματος, μυστικῶς καὶ ἀοράτως σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷμα ἀληθῶς ἀποτελούμενα, ὑποδεχόμεθα, πρός τε ἁμαρτιῶν ἄφεσιν, καὶ μολυσμοῦ καὶ ῥύπου παντὸς ψυχικοῦ τε καὶ σωματικοῦ κάθαρσιν (1). Τὰ οὖν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἐρχόμενα, καὶ χερσὶ περιγραφόμενα, καὶ ὀδοῦσιν ἐδεστὰ γινόμενα, πόθεν ἡμῖν ἄληπτα, καὶ ἀνεκδιήγητα, καὶ νοερὰ φανεῖται (2); Δῆλος οὖν Εὐσέβιος καὶ νοητοῖς καὶ αἰσθητοῖς ὀφθαλμοῖς ἀναισθητευόμενος, καὶ ἀπειθῆ τούτοις ἑαυτὸν καθιστὰς καὶ περὶ τὰ θεῖα πάντα πάντη ἀποσφαλλόμενον.

cerdotali, et superveniente sanctissimo Spiritu, ea mystice ac invisibiliter in Corpus et Sanguinem Christi vera re effecta recipimus, in remissionem peccatorum, et in sordium ac maculæ cujuslibet spiritalis et corporeæ emundationem. Quæ igitur præ oculis nostris adjacent, et manibus ambiuntur, et dentibus consumuntur, qui fit ut eadem nec sensibus capi, nec enunciari, nec nisi intellectu comprehendi videantur? Liquet igitur Eusebium oculis et spiritalibus et corporeis cæcutiisse, nec istis credidisse, simulque circa hæc divina omnia omnino aberravisse.

ed. venet. p. 85, b; S. Firmilian. *epist.* 75 inter Cyprian. Basilius *de Spiritu S.* cap. XXVII, ed. Maurin. t. III, p. 54, c. not. f.; Cyrillus Hierosolym. *Catechet.* XXI, *myst.* III, Maurin. edit. Venet. p. 316, d; Damascen. *de Fide orthod.* lib. IV, edit. Lequien, t. I. p. 268, d, not. 2. Nemo hunc ritum videtur luculentius exposuisse quam Combefisius in margine ad Homil. *de Sabb. sanct.* ejusdem Damasceni: « Non fieri scilicet transmutationem sine invocatione, quæ vel antecedat, uti Latinis, vel consequatur, uti Græcis, verba Domini: in quibus tamen sit ipsa vis, idipsum semper nobis operantibus, quod semel Christus: sed tamen sint religiose dicta et pro tanti mysterii majestate. » — (1) Κάθαρσιν. Nemo erit interpres locupletior Nicephori, quam Nicephorus ipse, et celeberrimo quidem e loco, quem primum anno 1351 Gregoras in disceptatione, de qua actum supra, p. 415, multa cum laude protulit (*Hist. Byz.* XXIV. p. 1159. Bonn.); deinde, adversus Sacramentarios Allatius, Harduinus, Combefisius, et auctores libri *de Perpetua circa Eucharistiam fide;* ab aliis Nicephoro, ab aliis Theodoro grapto, utrique a nonnullis, nunc soli Nicephoro tribuendum, ex *Ant. laud.* II, c. 3. Ἡμεῖς γὰρ οὔτε εἰκόνα, οὔτε τύπον τοῦ σώματος ἐκείνου ταῦτα λέγομεν, εἰ καὶ συμβολικῶς ἐπιτελεῖται, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ (τὸ *Greg.*) τεθεωμένον· αὐτοῦ γάρ ἐστιν ἡ φωνὴ λέγοντος, « ὅτι ἂν (ἐὰν, C) μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς » (ἑαυτῷ, B, C). Τοῦτο καὶ τοῖς μαθηταῖς παρεδίδου· « λάβετε, φάγετε τὸ σῶμά μου· » λέγων, οὐχὶ τὴν εἰκόνα τοῦ σώματός μου· ὡς γὰρ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου τὴν σάρκα διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἑαυτῷ ὑπεστήσατο, εἰ χρὴ δὲ καὶ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς τοῦτο δηλῶσαι, ὥσπερ (ὡς *Gr.*) ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ φυσικῶς εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἐσθίοντος καὶ πίνοντος μεταβάλλεται, καὶ οὐκ ἂν εἴποιμεν (εἴπομεν ib.), ἕτερον σῶμα γίνεσθαι παρὰ τὸ πρότερον· οὕτω δὴ καὶ ταῦτα ὑπερφυῶς ἐπικλήσει τοῦ Ἱερεύοντος (Ἱερευομένου, C. Ἱερατεύοντος D et *Gr.*), ἐπιφοιτήσει τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ μεταβάλλεται· τοῦτο γὰρ καὶ ἡ τοῦ ἱερέως αἴτησις ἔχει, καὶ οὐ δύο ταῦτα νοοῦμεν, ἀλλ' ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πιστεύομεν γίνεσθαι. Nos autem neque imaginem, neque figuram corporis illius hæc dicimus, licet symbolice conficiantur; sed ipsum Christi corpus deificatum; illius enim loquentis vox est: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Hoc etiam discipulis exhibebat: *Accipite, manducate Corpus meum*, dicens, non « imaginem corporis mei ». Quemadmodum enim ex sacra Virgine carnem per Spiritum sanctum sibi ipse produxit, aut, si opus est ex nostris quoque id exponere, quemadmodum panis et vinum et aqua naturaliter in Corpus et Sanguinem edentis ac bibentis transmutantur, neque dicemus umquam aliud corpus diversum a primo fieri: ita et hæc supernaturaliter, invocatione sacerdotis et sancti Spiritus adventu, in Corpus et Sanguinem Christi transmutantur; namque hoc petitio sacerdotis continet; et non duo intelligimus, sed unum et idem fieri credimus. » — Eadem fere habet Anastas. in *Hodego* et Damascen. *de Fide orthodox.* Mirabor obiter unde fiat ut splendidus ille locus quasi nimia admiratione minus effecerit cautos tum D. Cellerium qui bis illum reposuit gallice et latine eodem fere loco (t. XVIII, p. 476 et 486); tum Auct. *de Perpetua Fide,* qui semel et iterum in eadem pagina Nicephoro simul et Theodoro confuse hunc ascribunt locum (lib. III, c. XV), ibi de cætero quam præclarissime illustratum. — (2) Φανεῖται B, C, D. Etsi orthodoxi Iconomachos, ut diximus, circa Eucharistiam haberent consentientes, dissentiebant tamen ob nonnullas vocum novitates, quas Hæreticorum protervia solet, vel quum re non errant, effutire. Unde Nicephorus alias sic Mammonam impetit *de Cherubin.* VII: « Constantinus vero Iconomachus imaginem Christi vocat, quod nobis dedit Christus ad manducandum; quomodo igitur idem dicitur corpus Christi et imago Christi? Quod est enim alicujus imago, hoc corpus ejus esse non potest; et rursus quod est corpus, non potest esse ejus imago. Quod enim imago alia est ab eo cujus est imago. Quod si Filium dicit Scriptura imaginem Patris, at si non natura, hypostasi tamen et persona differt Filius a Patre. Si igitur sanctum Corpus quod in communione sacra sumitur, imago Christi est, aliud dicitur esse præter corpus Christi; nullum enim corpus alicujus est imago, ejus sicut imago: si vero pars Christi est, et non aliud, præter Christum, recidet corpus in duo; quin potius Christus habebit infinitas partes corporis. » Canis. *Lect. Ant.* II, p. II, p. 13.

III.

Εἰ μὴ γὰρ ἡ σὰρξ διασώζεται, ἵνα κατ' αὐτὴν, μᾶλλον δὲ αὐτὴν ἐκείνην τὰ τελούμενα παρὰ τοῦ Πνεύματος βλέπωμεν (1), τί ἔσται τὸ ἱερουργούμενον; ἢ γὰρ τὸν Λόγον εἴποι σφαγιαζόμενον, καθὰ καὶ δοκεῖ τοῖς κατ' αὐτὸν Ἀρειομανίταις καὶ ἐπ' αὐτῷ τὸ βλάσφημον ἔστω, ἢ πάντως γε ἄρτου κοινοῦ καὶ οἴνου μετείληφεν, οὐδενὶ τρόπῳ ἐκ τῶν δοκούντων παρ' αὐτῷ θύεσθαι ὠφελημένος ἢ κεκαθαρμένος· διά τοι τοῦτο τῶν ἱερῶν μυστηρίων καὶ πάσης ἱερατικῆς τάξεως (2), συλλήβδην δὲ εἰπεῖν, καὶ πάσης ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως, καὶ τῆς Χριστιανῶν μοίρας ἔκπτωτον ἑαυτὸν τοιαῦτα κενολογῶν ἀπειργάσατο, ἄλλως τε καὶ ἀγνοίας ἢ ἀπάτης ὁ χριστομάχος τὸν Χριστὸν γράφεται, καὶ πάθος πάντων παθῶν χαλεπώτερον προστρίψεται. Ἢ γὰρ ἠγνόησεν ὅτι οὐχ ἕξει τὴν σάρκα τὰ τῶν μυστηρίων τοῖς μαθηταῖς ἐντελλόμενος, ἢ αὐτούς τε ἐξαπατῶν καὶ πάντας ὅσοι τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος κατήκοοι ἔμελλον ἔσεσθαι, ὅπερ διασώσειν οὐκ ἤμελλεν, ὡς ἀπατεὼν εἰκῆ λέγει χαρίζεσθαι. Ταύτης τῆς βλασφημίας τί ἂν γένοιτο μιαρώτερον;

Nisi enim caro incolumis permanserit, adeo ut intueamur per eam esse, immo vero eam ipsam esse mysteria Spiritus virtute peracta, quid jam erit sacrificium? Vel enim dicturus est iste, uti æqualibus ariano furore percitis visum est (cujus rei penes ipsum blasphemia esto : Verbum mactatum fuisse; vel ipse non nisi communem recepit panem et vinum, ex iis quæ ab illo videbantur immolari, nihil percepturus emolumenti aut expiationis : exinde se a sacris mysteriis et ab omni sacerdotali instituto, uno verbo dicam, ab omni Ecclesiæ ratione et Christianorum parte extorrem, quum talia effutiit, constituit; immo etiam Christum ipsum inimicus ille Christi ignorantiæ arguit, aut fraudis, passionemque omnium ærumnosissimam ei intentabit. Aut enim Christus ignoravit carnem se non habiturum esse, quum discipulis mysteria tradidit; aut eosdem decipiens una et quoscumque futuros evangelicæ prædicationis auditores, illud quod salutem non sit allaturum, id se frustra et incassum, velut defraudator, subministrare dicit. Qua vero blasphemia quid detestabilius?

CAPUT XLVI.

Κατὰ τῶν τὰ θεῖα μυστήρια Χριστοῦ εἰκόνα σώματος λεγόντων.

Adversus eos qui dicunt divina Christi mysteria esse corporis ejus imaginem.

Ἀλλ' οἵγε τούτου φοιτηταὶ καὶ ταῦτα τὰ ἅγια καὶ σεβάσμια καὶ θεῖα μυστήρια εἰκόνα σώματος, οὐκ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν ἔχοντα ληρωδῆσαι τετολμήκασι (3), καὶ τὴν πρὸς αὐτὰ ἀπέχθειαν σαφῶς ἐνδεικνύμενοι, βδελυροὶ μᾶλλον τῆς ἀλογίας ἢ τῆς δυσσεβείας αὐτῆς ἀποτρόπαιοι. Ἐντεῦθεν ἐφ' ἑτέραν κατηγορίαν καὶ ὕβριν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀνόσιος φερόμενος φάσκει·

At istius sectatores eo devenerunt impudentiæ, ut eadem hæc sacra ac veneranda divinaque mysteria imaginem tantum, minime vero veritatem Corporis Christi habere sustineant, sibi hæc in odio esse palam declarantes, magis ob insaniam abominandi, quam de ipsa impietate detestandi. At exinde aliud excitaturus crimen ac injuriam in catholicam Ecclesiam, pergit impius ille, et ait :

(1) Βλέπομεν C, D. — (2) Στάσεως B, C.—(3) Τετολμήκασι. Quinam præcise sint isti Calvinianæ sententiæ antesignani, non liquet. Tam enim Arianorum quam Iconomachorum gregem hæc abhorruisse constat; sit ergo necesse est ignota quædam secta ab alterutra radice clanculum oborta et exstincta.

CAPUT XLVII.

Κατὰ τῶν τοὺς ἀληθεῖς Χριστιανοὺς εἰδωλολάτρας λεγόντων.

Adversus eos qui veros Christianos esse idolorum cultores asserunt.

÷ Εἰ μὴ (1) τοῖς ἀπίστοις ἔθνεσιν ὁμοίως τὰ μηδαμῆ μηδαμῶς ἐοικότα ἑαυτῷ τις ἀναζωγραφήσειεν, ὥσπερ γραφεὺς μηδὲν ἐοικότα γράφων· τοιοίδε (2) γὰρ κἀκεῖνοι ἂν εἰδωλοποιοῦντες ἤ ποτε θεὸν (3), ὡς ἡγοῦνται, ἤ τινα, ὡς ἂν φαῖεν, ἡρώων, ἤ τι τῶν τοιούτων πλάττειν καὶ ἀπεικάζειν ἐθέλοιεν, οὐδὲν ὅμοιον οὐδὲ ἐγγὺς (4) οἷοί τε ὄντες γράφειν, ἀλλόκοτα σκιαγραφοῦσιν ἀνδρείκελα σχήματα διαχαράττοντες. ÷

Οὐκ ἔφριξε τὴν γλῶσσαν ὁ ἀνόσιος καὶ ἐξάγιστος, ὡσαύτως τῇ ἐθνικῇ πλάνῃ τὴν τῶν Χριστιανῶν διάληψιν τιθέμενος, τῶν ἐπεγνωκότων τὸν ἕνα καὶ μόνον ζῶντα καὶ ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ αὐτῷ μόνῳ τὴν ἀληθῆ λατρείαν προσφερόντων, καὶ τῇ θείᾳ καὶ ἀποῤῥήτῳ δόξῃ τὰ τῆς βδελυρίας καὶ δεισιδαιμονίας περιάπτων μωμήματα; Ὄντως κακῶν δούλων ἀθετεῖν δεσποτείαν καὶ ἐπανίστασθαι κυριότητι! οὕτω δυσγνώμων ὁ ἄθλιος (5) περὶ τὰς ἄγαν λαμπρὰς καὶ μεγίστας εὐεργεσίας ὧν ἐκ τῆς τοῦ Λόγου συγκαταβάσεως ἐτύχομεν, δείκνυται. Τί γὰρ οὐκ ἤμελλε τῆς ἑαυτοῦ ἀθεότητος ἄξιον δράσειν ὁ κατὰ τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος τὴν γλῶσσαν παραθήξας καὶ ὁμόδουλον τιθεὶς τὴν πάντων βασιλίδα φύσιν, τὴν ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦ Λόγου, καὶ κατάγων εἰς κτίσμα (ἐξ οὗ καὶ ἀθεΐαν δικαίως μάλα τὴν τοιαύτην οἱ Πατέρες προσηγόρευσαν αἵρεσιν), ἄτοπον δὲ ἀτόπῳ προστιθεὶς, καὶ τὴν προσληφθεῖσαν τῷ λόγῳ φύσιν εἰς τὸ μὴ ὂν περιστὰς, οὐ θείῳ φόβῳ καμπτόμενος, οὐ τῆς εὐαγοῦς ἡμῶν πίστεως αἰδεσθεὶς τὸ σεβάσμιον καὶ πάσης ὑπερανεστηκὸς τῆς κτίσεως;

« Nisi forte quis, velut infideles gentes, talia sibi pinxerit, quæ nullo modo sunt [archetypo] similia, perinde ac pictor semper a similitudine aberrans : istiusmodi enim idolorum opifices, sive quum Deum, ut opinabantur, aut heroa quemdam, ut aiebant, conderent ; sive quum alia id genus fingere vellent aut exprimere, nihil umquam Deo simile aut proximum delineare valuerunt, nec nisi ludicra adumbrantes, humanas tantum larvas confinxere. » Nihil lingua hærente exhorruit scelestus ille ac nefarius, quum ad ethnicorum errorem amandaret Christianorum disciplinam, eorum nempe qui unum verum ac unice viventem Deum agnoscunt, cui soli veram rependunt adorationem, quumque divinæ huic ac ineffabili doctrinæ, ea quæ turpitudo ac impietas idolorum habet, impingeret vituperia! Enimvero servorum improborum est evertere dominium ac rebellare adversus heri potestatem; usque adeo ille se ingratum erga tanta et tam splendida nobis ex inclinatione Verbi collata beneficia ostendit. Quid enim ille sua impietate dignum jam non erat scelerate commissurus, qui adversus Unigeniti majestatem linguam exacuerit, qui ad servi conditionem deprimeret naturam omnium rerum reginam, ac super omnia exstantem substantiam inter creaturas dejiceret (inde est quod juste quidem talem hæresin Patres atheam appellarint), qui stultitiam stultitiæ addiderit, naturamque a Verbo assumtam, ad nihilum deduxerit, nec Dei timore deterritus, nec veneratus quod intemerata fides nostra colit, quodque ultra omnem creaturam transcendit?

(1) Εἰ μή. Eadem Nicephorus affert alias cod. D. col. 134. — (2) Τοιαῦτα γὰρ D, ib. — (3) Εἴ ποτε θεὸν, ib. — (4) Ὅμοιον οὐδὲ γὰρ οἷοί τε ib. — (5) Ὁ ἄθλιος καὶ περὶ B, C.

CAPUT XLVIII.

Τί ἐστιν εἴδωλον, καὶ κατὰ τί εἴρηται εἴδωλον, καὶ ὁσαχῶς εἴρηται.

Quid sit idolum, et quonam sensu dicatur, et quot modis.

Ὢ γλώσσης θεομάχου καὶ τολμηρᾶς! ὡς εἰς ταυτὸν ἄγειν οὐ δέδιε τὰ διῳκισμένα καὶ ἀπεσχοινισμένα μακρῷ, καὶ μιγνύειν τὰ ἄμικτα, καὶ οὐδὲν διαφέρειν τὰ θεῖα πρὸς τὰ ἄθεα καὶ ἐναγέστατα, οὐδὲν μέσον καθαροῦ καὶ ἀκαθάρτου εἰδὼς, οὐδὲ φωτὸς πρὸς σκότος διαφορὰν διδούς! ὥσπερ γὰρ, φησὶν ὁ ἀνόσιος, οἱ τῶν εἰδώλων ποιηταὶ πρὸς οὐδὲν ὁτιοῦν τῶν ὄντων μηδὲ ἐν ὑπάρξει γεγονότων πώποτε, οὐδὲ πρὸς ὅ τι εἰκάσαιεν εἶδος ἔχοντες, κενὴν καὶ ματαίαν τὴν τέχνην ἐπιδείκνυνται, καὶ τύπους κακῶς καὶ ἀθέως τεκταίνοντες ἀναπλάσσουσιν· οὕτω δὴ καὶ ἐπὶ τῶν θείων ἐκτυπωμάτων ἃ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ τὴν μνήμην καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ παναγίου καὶ ζωαρχικοῦ σώματος αὐτοῦ (1), καὶ μὴν καὶ τὴν προσηγορίαν ἐκδείκνυται, συμβαίνειν φληναφῶν οὐ κατηρυθρίασε· μηδὲ ταῦτα πρός τι ἀρχέτυπον εἰκάζεσθαι εἶδος καθοριζόμενος. Καίτοι ἔσθ' ὅτε καὶ ἡρώων τινῶν καὶ ἄλλως μέγα τι κατὰ τὸν βίον διηνυκότων εἰκόνας ἀγαλματοποιοῦντες, εἰς μνήμην οἱ τιμῶντες ἀνέθεσαν (2)· ἔνθεν ἐμφανὴς καθίσταται μὴ δὲ τὸ ἐξ ἀρχῆς ὑποστῆναι τὴν τοῦ Λόγου σάρκωσιν δοξάζων· εἴ που καὶ περὶ τὰ πρῶτα ποσῶς γοῦν ἐμετρίαζεν. Εἰ δ' οὖν πρὸς μηδὲν ἐοικὸς ἡ τοῦ Σωτῆρος εἰκὼν γέγονεν, οὐδὲ ἀρχέτυπον πάντως ἕξει πρὸς ὃ ἀφομοιουμένη γραφήσεται· ὃ δὴ διὰ πάντων αὐτῷ λαμπρῶς διηγώνισται. Πῶς οὖν οὐκ ἐχθρὸς διαπρύσιος τῶν εὐαγγελικῶν τε καὶ προφητικῶν κηρυγμάτων ὁ δυσσεβής; ὅτι μὲν γὰρ

O lingua in Deum rebellis et audax! Ut non est verecundatus una cogere quæ immane distant et in immensum separantur, et inconfusa confundere, eademque sint velle divina et Deo abominanda ac impiissima, nihil immundum inter et mundum discernens, nec quid intersit a lumine ad tenebras! Quemadmodum enim, inquit impius ille, idolorum fabricatores, quum ea quæ nullibi in rerum natura sunt aut fuerunt umquam, nec ullam omnino speciem habent secundum quam figurentur, vanam et futilem exserunt industriam, et simulacra malitiosa arte ac nefanda fingunt : sic quoque evenire in sacris imaginibus quæ Salvatoris nostri memoriam, ac sanctissimi et vitæ principium habentis Deiparæ corporis figuram atque nomen exhibent, insana lingua asserere non erubuit, secundum archetypum aliquod imagines esse delineatas contendens. Quin immo interdum heroum aut virorum alius generis magno facinore per vitam insignium imaginem, ad servandam eorum memoriam veneratores eorum erexere. Inde procul dubio constat Eusebium ne ab initio quidem incarnationem Verbi veram existimasse', etsi de primordiis aliquantisper se continebat. Jam si Salvatoris imago ad nihil simile facta est, ne archetypum quidem omnino habebit, cui collata imago similis referatur; idque omnibus nervis palam ab eo disputatum et defensum est. Quomodo igitur

(1) Ζωαρχικοῦ σώματος αὐτοῦ. Sic conceptis verbis Dionysius Areopagita appellavit Beatissimæ Virginis corpus. *De Div. Nominibus* VII, § 2. Ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος συνεληλύθαμεν. Nemo non videt quam simillimum esse utrumque Dionysii et Nicephori locum. Dionysius vero sua ab ipsomet Evangelio accepit, duobus ex locis Joannis invicem collatis : VIII, 25. *Principium qui et loquor vobis*, et : XIV, 6. *Ego sum via, veritas et vita;* inde B. Virgo, *mater principii et vitæ*, quæ *auctorem vitæ* in utero gessit, merito appellatur ζωαρχική, σῶμα ζωαρχικόν. — (2) Ἀνέθεσαν. Ad hæc usque ab his οὐδὲ φωτὸς πρὸς σκότος, textus in codice C obelis ornatur, prout distingui solent quæ ex auctore laudantur.

πᾶσαν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν, καθ' ἣν μετ' ἀνθρώπων τὸν Κύριον ἀνεστράφθαι ὁ ἀληθὴς οἶδε λόγος, διὰ τούτων τῶν λόγων ἀναιρεῖ, δῆλον· πρὸς δὲ, ὅτι καὶ τοῖς προφητικοῖς τοῦ Πνεύματος λογίοις ἀντικρὺς ἀντικαθίσταται, δι' ὧν τῆς οἰκονομίας προδιαγέγραπται (1) τὸ μυστήριον οὐκ ἀσυμφανές. Πῶς γὰρ οὐκ ἠναντίωτο τῇ λεγούσῃ γραφῇ· ÷ Εἴδομεν (2) αὐτὸν, ÷ καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ ÷ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλεῖπον (3) παρὰ τοὺς ÷ υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἄνθρωπος ἐν ÷ πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν. Καὶ ÷ οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ÷ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα ÷ αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ ὑπὸ ÷ Θεοῦ (4) καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυ÷ματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν καὶ μεμα÷λάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. ÷

Ἆρ' οὖν οὐ σαφῶς διὰ πάντων στηλιτεύεται, ἐξ ὅλων ὅλην, ἵνα τοῖς αὐτοῦ προσχρήσωμαι ῥήμασι, τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου μετὰ σαρκὸς ἀληθῆ ἐπιφάνειαν καταρνούμενος; καὶ πάνυ γε.

non infensus hostis Evangelicæ ac propheticæ prædicationis impius ille erit? Omnem enim evangelicam historiam, secundum quam in hominibus conversatum esse Christum veritatis verbum testatur, talibus dictis subverti apertum est. Præterea propheticis Spiritus oraculis præfracta fronte resistit, in quibus incarnationis mysterium magno consensu ante descriptum est. Quonam enim modo non adversaretur Scripturæ dicenti : « Vidimus eum : « et non « habebat speciem, neque decorem; sed spe« cies ejus inhonorata, deficiens præ filiis « hominum : et homo in plaga, et sciens « ferre infirmitatem. Et iste peccata nostra « portat, et pro nobis dolet, « et nos repu« tavimus eum esse in labore et in plaga [sub « Deo], et in afflictione. Ipse autem vulne« ratus est propter peccata nostra, et infir« matus est propter iniquitates nostras. »

Nonne manifestis probris per hæc cuncta proponitur, quum omnem omnino, ut ipsius verbis utar, Verbi Dei veram in carne manifestationem negaverit? Ita prorsus.

CAPUT XLIX.

Κατὰ τῶν μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν ἐπὶ Χριστοῦ λεγόντων.

Adversus eos qui mutationem et alterationem in Christo esse dicunt.

Ἀλλ' οὗτος ὁ χριστομάχος πρός τε τὴν θεολογίαν ἀπομαχόμενος καὶ πρὸς τὴν οἰκονομίαν πολέμιος καθιστάμενος, καὶ ἀθέσμοις ἐπεξευρίσκων (5) τὰ ἀθεσμότερα, καὶ πρὸς μείζονα βλασφημίαν αἱρόμενος, μετὰ βραχέα τοιαῦτα γράφει·

÷ Ἡμῖν δὲ ὅτι μὴ δίκαιον τὰ τοιαῦτα, ÷ πάντως που καὶ αὐτὴ συμβάλλεις. Ἀλλ' εἰ ÷ μὴ τῆς εἰς Θεὸν μεταβληθείσης μορφῆς, ÷ ἀλλὰ τοῦ πρὸ τῆς μεταβολῆς σαρκίου, αὐτοῦ ÷ δὴ τοῦ θνητοῦ, τὴν εἰκόνα φῂς παρ' ἡμῶν ÷ αἰτεῖν... ÷

Ἐνταῦθα τὸ πᾶν τῆς βλασφημίας ἀπαρ-

Verum iste Christi inimicus, postquam tam his quæ Dei quam quæ hominis sunt in Christo infesto obstitit animo, inventa mala pessimis cumulans, et ad graviores progressus blasphemias, post pauca addit :

« Nobis minus æquum esse ut talia aga« mus, haud dubie, opinor, et ipsa hinc col« ligis ingeri. Sin autem formæ nondum in « Deum mutatæ, sed ejus quod ante immu« tationem erat, corpusculi hujus scilicet « mortalis, imaginem dicis te a nobis exqui« rere... »

Ecce etiam nunc illius blasphemiæ, quantacumque est, absolvitur quam evidentior

(1) Προγέγραπται B, C. — (2) Εἴδομεν. Is. LIII, 2. — (3) Καὶ ἐκλεῖπον. Text. vulgat. — (4) Ὑπὸ Θεοῦ. Hæc in vulgato textu græco desiderantur, et in omnibus priscis interpretibus latinis; sed ea Procopius Theodosiano et Aquilæ tribuit. Sequuti sumus version. antiq. apud D. Sabbath. t. II, p. 609. — (5) Ἐξευρίσκων B.

τίζει τρανέστερον, μηδενὶ παραπετάσματι πρὸς τὴν ἀσέβειαν χρώμενος· ἀπαρακαλύπτως δὲ χριστομαχῶν οὐ καταδύεται. Προσθεὶς γὰρ ἐν τοῖς ἀνόπιν τὸ ἐν σχήματι ἀνειλῆφθαι τὴν τοῦ δούλου μορφὴν, τὸ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, οὐκ αὐτὴν τὴν σάρκα, κακῶς τὰ ἀποστολικὰ ἐκδεχόμενος, τὸ ἀνακεκρᾶσθαι αὐτὴν τῇ θεότητι τὴν ἐκ τῆς θείας μεταμορφώσεως μεταβολὴν, τὸ ἐξ ὅλων ὅλην μεταβεβλῆσθαι, τὸ μηδὲ μορφὴν ἔτι καλεῖσθαι, τὸ τοῖς ἀπίστοις ἔθνεσι παραπλησίως ἔχειν τὰ Χριστιανῶν ἔθη καὶ μυστήρια, ἐξ ὧν κατεσκεύαζε τὸ δεδογμένον, νῦν συμπεραίνων εἰς Θεὸν (1) μεταβεβλῆσθαι τὴν σάρκα θαῤῥούντως τίθεται, γυμνῇ τῇ Θεός φωνῇ προσανέχων, μηδενὸς προκαλύμματος, ἢ οὑτινοσοῦν τρόπου προσδεηθείς. Τούτου δὲ πρὸς βλασφημίαν τί ἂν γένοιτο φορτικώτερον;

enunciatio, neque ullo velamine ad impietatem tegendam utitur, sed erumpit aperte in Christum rebellis. Quum enim in his quæ supra præmiserat, specie tenus assumtam fuisse servi formam, et in similitudinem carnis peccati, nec in ipsa carne (eo sensu perverso apostolica verba accipiens), in ipsam Divinitatem redundare divinæ transfigurationis varias vices, mutatamque omnem omnino servilem formam, nec jam appellandam esse formam, et similes infidelibus ethnicis Christianos habere ritus et mysteria, ex quibus dogma ipsius astruxit; nunc ad summum attingens, in Deum converti carnem confidenter statuit, nudamque hanc *Dei* vocem profert, nec velamine ullo, nec quovis loquendi modo opus illi est. At tanta illius blasphemia quid erit importunius?

CAPUT L.

Παράδειγμα ἡλίου περὶ ἑνώσεως ἀσυγχύτου τῶν φύσεων Χριστοῦ δύο.

Exemplum a sole petitum de inconfusa utriusque naturæ in Christo unione.

Ἡμεῖς γὰρ κατὰ τὸ ἀποστολικὸν κήρυγμα, ἤτοι τῆς Ἐκκλησίας τὸ διδασκαλεῖον (2), τεθεῶσθαι τὸ πρόσλημμα εὐσεβῶς πεπιστεύκαμεν, ἐπειδὴ τὴν μὲν φθορὰν καὶ τὴν θνητότητα ἀπημφίασται, μετεστοιχείωται δὲ ἐπὶ τὸ βέλτιον. Τῶν γὰρ θείων μαρμαρυγῶν τὰς λαμπηδόνας ἐδέξατο, τεθεωμένον τῇ δυνάμει καὶ χάριτι τοῦ ἐνοικήσαντος αὐτῷ Θεοῦ λόγου, καὶ καθὸ Θεοῦ σῶμα, ἅγιόν ἐστι, ζωοποιὸν, φωτὸς ἀφράστου πεπληρωμένον, πάντων τῶν τοῦ λόγου καλῶν κεκοινωνηκὸς, καὶ πάντων αὐτοῦ τῶν πλεονεκτημάτων καταπλουτοῦν, καὶ κοσμούμενον, καὶ γέγονεν ὅπερ τὸ χρῖσαν, διὰ τῆς χρίσεως· οὐ τῆς οἰκείας ἐξιστάμενον ἰδιότητος, οὐδὲ εἰς θείαν μεταφοιτῆσαν οὐσίαν. Καὶ ἵνα παραδείγματι ἀμυδροτέρῳ καὶ παχυτέρῳ, ἡμῖν δὲ οἰκειοτέρῳ χρήσωμαι (οὐ γὰρ ἂν ἄλλως ἢ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς τοῖς ὑπὲρ ἡμᾶς ἐπιβάλλειν ἐξόν), ὥσπερ τὸ ἡλιακὸν σῶμα ὄχημα τῷ πρωτογόνῳ φωτὶ παρὰ τοῦ δημιουργοῦ κατασκευασθὲν, ἐπειδὴ ἥνωτο

Enimvero juxta Apostoli præconium, id est Ecclesiæ doctrinam, assumtam esse carnem pie credimus; quippe quæ corruptionem exuerit et mortalitatem, ad meliora transcendit. Divinarum enim coruscationum scintillas excepit, in Deum evecta virtute et gratia Verbi Dei in ea inhabitantis. Quatenus autem Dei corpus est, sancta est, vivifica, ineffabili luce plena, omniumque particeps Verbi pulchritudinum, et omnibus ejus plenitudinibus ad cumulum aucta exornataque; facta demum, ex unctione, eadem ac ipse Ungens: nec tamen peculiari excedens proprietate, nec in divinam conversa naturam. Et ut exemplo utar minus sublimi ac de re spissiore, nobis vero perquam familiari (nec enim aliter nisi ex his quæ penes nos sunt ea quæ sunt super nos capere licet), quemadmodum solare corpus, a Creatore, ut vehiculum esset primigenii luminis, conditum, postquam ipsi unitum est et contemperatum lumen, nullam habuit partem luminis expertem, nec corpus

(1) Ἁπλῶς addit unus D. — (2) Διδασκάλιον B, C male, communi et consueto errore.

αὐτῷ ἐγκραθὲν τὸ φῶς, οὐδενὸς μέρους ἀλαμποῦς ὑποφαινομένου, τὸ μὲν εἶναι σῶμα οὐκ ἀπώλεσε, τῇ λαμπρότητι δὲ τοῦ ἐμπεφυκότος φωτὸς, ὅλον δι' ὅλου περιαυγάζεται. Οὕτως ὡς ἐκ μικρῶν τὰ μεγάλα τεκμήρασθαι, καὶ τὸ Χριστοῦ σῶμα, ἐπειδὴ ἡ φθορὰ καὶ τὰ ἐκ τῆς φθορᾶς ἀπελήλαται συμπτώματα, τῇ τῆς θεότητος δόξῃ καὶ τῷ φωτὶ δι' ὅλου ὅλον καταλαμπρύνεται, οὐ τῷ μὴ εἶναι σῶμα, ἀλλὰ τῷ εἶναι καὶ διασώζεσθαι πολλῷ καθαρώτερον. Μηδεὶς δὲ κακούργως ἐπιφυέσθω τῷ παραδείγματι, ὡς διαπεπλάσθαι τὸ σῶμα, εἶτα ὑποδεδυκέναι τὸν λόγον ὑπισχνουμένῳ· οὔτε γὰρ τὰ παραδείγματα πάντῃ ἔοικε τοῖς ὧν εἰσὶ παραδείγματα, οὔτε ὁ τῆς οἰκονομίας τρόπος οὕτως ἔχει. Ἅμα γὰρ σὰρξ, ἅμα Θεοῦ Λόγου σὰρξ, λογικῶς ἐψυχωμένη καὶ νοερῶς τοῖς εὐσεβέσι πεπίστευται καὶ κηρύσσεται. Ἐνταῦθα καὶ αὖθις ἐπὶ τὸ θνητὸν σαρκίον ἀναισχύντως παλινδρομεῖ, τὴν αὐτὸς αὑτοῦ δόξαν ἐμφανίζων καὶ νῦν. Πρὸς ὃ λοιπὸν ἀπαυδήσας (ἐπεὶ αὐτῷ λογοποιεῖν ἐκεῖθεν οὐ περιεγένετο· οὐ γὰρ ἔσχεν ὅτι ἂν ἀπὸ τοῦ θνητοῦ περὶ θνητὴν γυναῖκα σοφίσηται· πῶς γὰρ τὸ θνητὸν οὐ γραπτόν;) ἐπὶ τοὺς παλαιοὺς καταφεύγει νόμους, ὡς ἂν λάθοι δι' αὐτῶν φενακίζων τὸ γύναιον, καὶ πρὸς τὸ γράμμα ἄπεισι τὸ πνεῦμα κατόπιν θέμενος, καὶ οἷς τὸ κατὰ (1) σάρκα Ἰσραὴλ νενόμιστο καθοπλίζεται· ἵνα τὰ τῷ νέῳ καὶ περιουσίῳ τοῦ Θεοῦ λαῷ, Θεῷ ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρεύοντι καὶ προσκυνοῦντι θεοπρεπῶς καὶ ὁσίως, τιμώμενα ἐκ βάθρων αὐτῶν καθέλοι καὶ κατασείσειεν. Οὐ γὰρ δὴ θνητότης καὶ ἀθανασία καὶ τἆλλα ἐκείνου προβλήματα τὴν ἡμετέραν ὁμολογίαν καὶ δόξαν λωβήσαιτ' ἄν ποτε. Ἀλλ' ἐπεὶ βαρύς ἐστιν ὁ Χριστὸς, καὶ ἐν εἰκόνι βλεπόμενος Εὐσεβίῳ τε καὶ τοῖς κατ' Εὐσέβιον τὴν ἀσέβειαν, διὰ τοῦτο γραφόμενον μὲν καθορῶν, ἀλύει καὶ ἐπαλγύνεται· μὴ γραφόμενον δὲ, στέργει καὶ ἐπιγάνυται. Ἐκ κακοῦ δὲ κακῷ χείρονι περιπίπτει· οὐ μόνον γὰρ ἀρειανίζων ἀλλὰ καὶ Ἰουδαΐζων (2) ἐν τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις δείκνυται. Τί γάρ φησιν;

quidem umquam desiit, splendore autem insiti luminis totus ex omni parte coruscat. Similiter, quantum parvis licet magna metiri, Christi corpus, missa corruptela, ejusque consectariis, e divinæ majestatis gloria ac splendore totum omnino illustratum est, ita ut corpus minime esse desierit, immo tanto magis idem exstet ac incolume servetur, quanto incorruptius est.

Nemo autem velim huic exemplo malitiose inhærescat; ac si primum confictum fuisse corpus, deinde a Verbo indutum innueret. Ut enim solent similitudines haud ex omni respectu rebus quæ assimilantur coaptari, sic aliter se incarnationis ratio habet. Insimul namque caro, simulque Verbi Dei fuit caro, ratione una et mente animata: hoc quisque pius credit, hoc prædicat. Exinde ad mortale istud corpusculum iterum ille inverecunde recurrit, suam ipse sententiam etiam nunc manifestaturus. In quo deinde probabiliter exponendo desperans (nam haud illi verba facere eo loci in promptu fuit: non habuit fallacia argumenta quæ a mortali petere posset coram mortali muliere. Quonam quippe pacto quod mortale est, haud erit forma definitum?), ad veteris populi leges refugit, ut lateat feminam quid fraudis ex illis subnectat; totus jam in littera, spiritum abjicit et post habet; sibique e carnalis Israel institutis arma capessit, ut quæ nova Dei gens ac spiritalis, Deo in Spiritu et veritate serviens et tam decenter quam pie adorans, veneratur, ea funditus evellat et susque deque evertat. Non enim quæ circa mortem aut immortalitatem aliave id genus quæstiones nostram fidei confessionem ac sententiam umquam pessumdabunt. Sed quum « graviter fastidiat Christus, vel in imagine « conspectus » tum Eusebio, tum ejusdem impietatis asseclis, inde est quod depictum eum si intuetur, desipiat ac mœreat; sin minus, bene est, ac lætatur.

De malo autem ruit in pejus: namque non tantum cum Arianis, sed cum Judæis etiam facere ex suis dictis convincitur. Quid enim dicit?

(1) Τῷ κατὰ B, C. — (2) Ἀλλὰ καὶ Ἰουδαΐζων in solo cod. D.

CAPUT LI.

Τί ἐστιν, Μὴ ποιήσῃς ὁμοίωμα ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω.

Quid est illud : non facies similitudinem qualiumcumque in cœlo?

÷ Ἆρα γὰρ τοῦτό σε μόνον διέλαθε τὸ ÷ ἀνάγνωσμα, ἐν ᾧ ὁ Θεὸς νομοθετεῖ μὴ ÷ ποιεῖν ὁμοίωμα, μήτε τῶν ὅσα ἐν τῷ οὐ- ÷ ρανῷ, μήτε τῶν ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω; ἢ ÷ ἔστιν ὅτε ἐν Ἐκκλησίᾳ τὸ τοιοῦτον ἢ αὐτὴ ÷ ἢ παρ' ἄλλου τοῦτο ἤκουσας; ÷

Ταῖς σκιαῖς προσκαθεζόμενος, καὶ τὸ πάχος τῆς ἑαυτοῦ διανοίας οὐκ ἀποξύσας τοῦ γράμματος, πρὸς τὴν χάριν οὐκ ἀνανεύει τοῦ Πνεύματος. Ἐκ γὰρ τῶν πρὸς Ἰουδαίους τεθεσπισμένων τοὺς πάλαι διὰ Μωσέως παρὰ Θεοῦ ὁ νέος Ἰουδαῖος ὁρμώμενος κατὰ τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου, ὥσπερ τις ἄλλος Ἄννας ἢ Καϊάφας, ἐφάλλεται, καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς πίστει ἐκεῖθεν προσάγεται, οἷα Ἰουδαϊκὸς κάπηλος καταχιβδηλεύων ἡμῶν τὸ ἄδολον καὶ καθαρὸν τῆς Ἐκκλησίας κήρυγμα, καὶ ἐκ τῶν τῆς σαρκώδους καὶ νομικῆς ἀμαυρότητος ἐπὶ τοῖς (1) τῆς τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς εὐαγγελικῆς λαμπρότητος ἁρμόζεται· οὐ συνιεὶς ὁ μέγας δογματιστὴς ὧν ἕνεκεν καὶ τίσι τὰ τῶν νόμων ἐκείνων προστέτακται· τοῖς γὰρ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς εὐσεβείας τὸν νοῦν ἀπευθύνουσιν οὐκ ἄδηλον, ὡς τῷ πάλαι Ἰσραηλίτῃ λαῷ διώρισται. Ἐπεὶ ἄρτι Θεὸς τῆς αἰγυπτιακῆς καταδυναστείας αὐτοὺς ἐξαιρούμενος, καὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον βδελυγμάτων ἀπάγων καὶ πρὸς τὴν θείαν καὶ ἀληθῆ γνῶσιν ἐπανάγων διὰ τὰς πρὸς τοὺς Πατέρας ἐπαγγελίας σώζειν ἤθελε. Καὶ γὰρ ἀστήρικτοι πρὸς θεοσέβειαν ἔτι ἐτύγχανον, περὶ τὰ γήϊνα στρεφόμενοι, καὶ ἀλλοτρίοις ἔθεσιν ἐντρεφόμενοι. Ὡς ἂν μὴ μεταμελῆσαν αὐτοῖς μεμνημένοις τῶν ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς κατειθισμένων, πρὸς τὴν εἰδωλικὴν ἐπιστρέφοιντο βδελυρίαν αἰγυπτιάζοντες (ὅτι γε πάντων ἐθνῶν μάλιστα Αἰγύπτιοι δεισιδαιμονέστατοι), προστάττει στοιχειῶν ὥσπερ ÷ μὴ ποιεῖν (1) παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ

« Numquid igitur te illa sola latet lectio, « qua Deus lege sanxit, ne fieret similitudo « qualiumcumque, sive quæ in cœlo sur- « sum, sive quæ deorsum in terra sunt? « An hoc tu in Ecclesia, vel ipsa legisti vel « ab alio lectum audivisti? »

Qui umbras figurarum amplexus, suæ mentis obesitatem nondum divulsit a littera, ad spiritalem gratiam non assurgit. Ab legalibus enim apud Judæos per Moysen a Deo institutis procedens, Judæus ille recens, alterque Anna aut Caïpha, in sermonem evangelicum invehitur, et illinc ad fidem nostram accedit, quasi Judæus quisque tabernarius, adulterans Ecclesiæ nostræ candidam ac mundam prædicationem, et ex umbraticis carnis legisque elementis ad spiritalem evangelicamque illuminationem sermonem accommodat. Attendit minime magnus ille magister propter quæ et quorumnam intuitu hæc legalia instituta fuerint. Cuique enim animum ad religionem investigandam recte vertenti ambiguum non eruit hæc pro vetere Israelitico populo definita esse, quum Deus ab Ægyptiorum tyrannide eos recens exemisset, et ab idolis ægyptiacis aversos in divinæ veritatis converteret agnitionem, eosque juxta datas patribus suis promissiones voluit servare. Etenim etiam tunc in Dei servitio debiles erant, ad terrena proclives, alienis in consuetudinibus innutriti. Idcirco ne secus memores ac desiderio capti rerum in extranea regione vigentium, in ægyptiacam idolorum amentiam contenderent (quippe præ cunctis gentibus Ægyptii superstitiosissimi), lege sanxit « ne cujusquam fieret similitudo eorum quæcumque

(1) Τοῖς deest in codicibus A, B, C. — (2) Μὴ ποιεῖν. Exod. xx, 4.

÷ οὐρανῷ, ÷ τουτέστιν ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τῶν ἄλλων δὴ τῶν κατ' οὐρανῶν ἀστέρων, ÷ καὶ τῶν ὅσα ἐν γῇ ÷ διαιτωμένων ζώων, ἔτι καὶ τῶν νηχομένων ἐν ὕδασι, μηδὲ προσκυνεῖν αὐτοῖς, μηδὲ λατρεύειν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, μήτε μὴν δαίμοσιν ὑποκύπτειν ἀλάστορσιν· αὐτῷ δὲ μόνῳ, οἷα Θεῷ καὶ δεσπότῃ καὶ κτίστῃ τῶν ὅλων, τὴν πρέπουσαν λατρείαν καὶ τὸ σέβας ἀνάπτειν. Τὸ μὲν οὖν αἴτιον καὶ οἷς τισι νενόμισται σαφές. Ἀλλ' εἴπερ ἁπλῶς τὸ ÷ οὐ ποιήσεις παντὸς ÷ ὁμοίωμα ÷ εἴρητο, ἴσως ἂν εἶχε χώραν ἐπὶ ποσὸν ὁ λόγος αὐτῷ· ἐπειδὴ δὲ πρόσκειται τίνων οὐ ποιητέον, ὅτι δὴ τῶν ἐν κτίσει καὶ τῶν ὁμοδούλων, καὶ ὅτου ἕνεκεν· ÷ ὅτι οὐ μὴ ÷ προσκυνήσεις, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς· ÷ ποίας ἠλιθιότητος οὐκ ἂν εἴη καὶ παρανοίας ἀνάμεστον (1), ἐπὶ τοὺς ἀληθινοὺς τοῦ Λόγου προσκυνητὰς καὶ πάλαι βδελυξαμένους ταῦτα καὶ διαπτύσαντας μεταῤῥυθμίζειν, ἃ τοῖς παλαιοῖς καὶ νέον ποδηγουμένοις πρὸς εὐσέβειαν ἤδη θεσπίζεται; τί γὰρ ἂν ἡμῖν τούτων δεήσειε τῶν νόμων, ὅπου γε οὐδὲ τἄλλα τοῦ παλαιοῦ νόμου μέρη τοῖς γε ὡς ἀληθῶς τὴν (2) εὐαγγελικὴν ἀσπασαμένοις νομοθεσίαν ἁρμόσεται; ὅσον γὰρ τὸ διηλλαγμένον τῶν νόμων κατίδωμεν. Ἐκεῖ μὲν ÷ οὐ φονεύσεις· ÷ ἐνταῦθα δέ· ÷ μὴ ÷ ὀργισθῇς τῷ ἀδελφῷ σου· καὶ μείζονα ταύ÷της ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα (3) τὴν ψυχὴν ÷ αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τοῦ φίλου (4) αὐτοῦ. ÷ Κἀκεῖ μέν· ÷ οὐ μοιχεύσεις· ÷ ἐνταῦθα δέ· ÷ οὐδὲ ÷ ἐμβλέψεις πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι· ÷ καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν ἁμαρτημάτων, ὡς αἰτίας προαναστέλλει τῶν πράξεων. Καὶ πάλαι μέν· ÷ οὐκ ÷ ἐπιθυμήσεις τὸν ἀγρὸν τοῦ πλησίον· ÷ νῦν δὲ ÷ πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς ÷ πτωχοῖς. ÷ Καὶ οὐ μέχρι τούτου ἵσταται· ἀλλὰ καὶ τὸν σταυρὸν αἴρειν, καὶ ἀκολουθεῖν ἐγκελεύεται τῷ συντάττοντι. Ἔξεστι (5) δὲ τοῖς βουλομένοις τὰ τούτοις ἀναλέγεσθαι παραπλήσια· ἵνα μὴ τοῖς πολλοῖς ἐπεξιόντες ἐπιπλεῖον τὸν λόγον μηκύνωμεν. Εἰ τοίνυν τὰ νέα τῶν παλαιῶν ἀσυγκρίτως ὑπέρκειται καὶ

« sunt in cœlo, » id est, solis et lunæ, aliorumque cœlestium astrorum, « et quæcumque in terra, » animalium nempe hic degentium, aut in aqua natantium ; ne ullam adorarent, aut colerent præter creatorem creaturam ; ne umquam coram infandis procumberent dæmonibus ; nec ulli demum nisi ipsi, uni scilicet Deo, Dominoque et Creatori rerum universarum, debitam solverent adorationem et honorem. Undenam ergo et quibusnam hæc præcepta fuerint, manifestum est. Sed si simpliciter et sine adjectione dixisset : « non facies cujuscumque rei similitudinem, » fortasse locum habere posset illius sermo. Quoniam vero distincte additum est quarum rerum vetentur fieri imagines, utique creaturarum eidem Domino subditarum, et quamobrem hoc vetetur : « Non adorabis, neque servies ipsis », quanta ille fuerit dementia oppletus et stoliditate, qui talia veris accommodaverit Verbi adoratoribus, iis scilicet qui dudum eadem hæc flocci faciunt ac despiciunt, ea nempe veteri tantum populo, recens in viam pietatis inducto, assignata? Ut quid enim nobis istiusmodi præceptis opus erit, quum neutiquam cætera antiquatæ legis edicta eos qui vere evangelicam suscepere disciplinam attinent? Quantum enim mutatum sit ab illis legibus, videamus. Hic quidem legitur : « Non occides ; » illic vero : « Noli fratri tuo irasci. Et majorem charitatem nemo habet, ut animam suam ponat pro amico suo. » Hic sane : Non « adulterabis » ; illic autem, « Non aspicies ad concupiscendum ; » et initia peccatorum, ut actionum causas, interdicit. Et olim dictum est : « Non concupisces agrum proximi tui ; » nunc vero : « Vende quæ possides, et da pauperibus. » Nec eo usque sistitur : sed Magister et crucem tollere et sequi se præcipit ei qui cum eo consentit. Sed quicumque voluerit, his colligat similia, ne per multa discutiendo longior sermo producatur. Si

(1) Ἐπίμεστον D. — (2) Τὴν deest in A, B, C. — (3) Ἵνα τὶς D. — (4) Τῶν φίλων D. — (5) Ἐξὸν δὲ D.

τῶν νομιζομένων τὸ διάφορον τοσοῦτον, πῶς οὐκ ἀσύνετον κομιδῇ καὶ ἀνόητον, τὸ ÷ οὐ ποιήσεις παντὸς ὁμοίωμα, ÷ καὶ τὰ τούτῳ προσκείμενα, ἐπικηρύσσειν ἡμῖν, τοῖς ὧν ἡ πίστις τοὺς οὐρανοὺς ὑπερνήχεται, καὶ τοῖς περικοσμίοις ἡ ἐλπὶς οὐ περιγράφεται, ἀλλὰ τὰ ὁρώμενα ὑπερανίσχει, καὶ πρὸς τὰ νοούμενα γίνεται. Ἐκεῖνα τῆς νηπιότητος, ταῦτα τῆς τελειότητος· ἐκεῖνα πρὸς τὸν κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ καὶ τοὺς (1) περὶ γῆν καὶ κόσμον ἰλυσπωμένους (2)· ταῦτα πρὸς τὸν πνευματικὸν καὶ νοῦν ὁρῶντα Θεὸν, τῶν ματαίων καὶ ἀπηχεστάτων τοσοῦτον καταφρονήσαντα, καὶ μονονουχὶ πρὸς λήθην καὶ αὐτῶν τῶν ὀνομάτων ἐλάσαντα. Ἐκεῖνα τῶν νηπιαζόντων ἔτι καὶ προσκεχηνότων ταῖς σκιαῖς καὶ τῷ γράμματι, καὶ διὰ ταῦτα δεομένων γάλακτος καὶ πρὸς τὴν στερεωτέραν τροφὴν ἐπιτηδείαν τέως οὐκ ἐχόντων τὴν ἕξιν· ταῦτα τῶν τελειουμένων τῷ Πνεύματι, καὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς θείας ἀνηγμένων γνώσεως, καὶ πρὸς τὴν τελεωτέραν τροφὴν ἐγγεγυμνασμένων τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια, διὰ τὴν πρὸς τὸ καλὸν ἤδη παγίωσιν. Πῶς οὖν τὰ οὕτως ὑψηλά τε καὶ ὑπερκόσμια, τῶν ταπεινῶν καὶ περιγείων, ὡς ἐλαττόνων καὶ κατόπιν αὐτοῖς ἐγνωσμένων, προσδεηθήσονται; Ποῖος νόμος τοῖς ὑπὲρ νόμον τὰ κατὰ νόμον ἐπικηρύσσεσθαι; Ἀσύνετος οὖν Εὐσέβιος καὶ ἀπόπληκτος, συναρτῶν τὰ ἀσύμβατα, καὶ τῶν τεθεσπισμένων ὁλοτρόπως ἠγνοηκὼς ἤδη τὸ ἀπαράβλητον (3).

ergo nova lex veterem sine ulla comparatione transcendit, ac tantum sit inter utriusque præcepta discrimen, quomodo non insulsum stultumque erit, illud: « non facies cujuscumque similitudinem, » et reliqua, nobis recantare, quorum quidem fides præter cœlos omnes transmeat, spes autem ita mundi ambitu non circumscribitur, ut potius visibilia transcendat, et in invisibilibus bonis consistat. Illa parvulorum, hæc perfectorum; illa sunt Israel hujus carnalis, aut humi et in mundo repentium; hæc autem spiritalis cujuslibet mentis ac Deum intuentis, vanaque et falsa adeo despicientis, ut oblivione vel eorum nomina obruat. Illa quidem sunt puerascentium adhuc et adhærentium umbris ac litteræ; quibus idcirco lacte opus est, nec dum datur commoda solidioris cibi facultas: hæc vero consummatorum in Spiritu ac in sublimitatem divinæ agnitionis provectorum, et ad perfectiorem cibum sensus animæ habentium exercitatos, firmamque circa pulchrum stabilitatem. Quomodo jam quæ excelsa et mundo sublimiora sunt, hisce humilibus ac terrestribus, inferioribus utique ac posthabendis, indigebunt? aut quæ lex viris supra legem positis ea quæ secundum legem sunt promulgabit? Insanit igitur Eusebius et delirat, qui irreconcilianda connectit, penitusque ignorat legalia præcepta jam non posse cum nostris comparari.

CAPUT LII.

Ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τῇ ζωαρχικῇ Τριάδι καὶ οὐρανίῳ Θεῷ λατρεύομεν.

Quod Christiani adorationem vivificanti Triadi et cœlesti Deo præstamus.

Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις· ἐπειδὴ ἐπέφανεν ἡμῖν ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ Σωτήριος, ἐπέλαμψέ τε τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ (4) καθημένοις τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν καὶ ἀπρόσιτον, ὁ Μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, Θεὸς Λόγος ὁ καταλύτης τοῦ γράμ-

Præcipuum autem et caput dicendorum hoc est: quando nobis apparuit gratia Dei, ac illuxit sedentibus in tenebris et in umbra salutare lumen, verum et innaccessum, unigenitus Dei ac Patris Filius, Verbum Deus, qui litteram solvit et spiritum perfecit; effloruitque divinæ agnitionis præconium, ubi-

(1) Καὶ τοῖς A, B, C. — (2) Ἰλυσπωμένοις, *ib.* — (3) Ἀπαράκλητον D. — (4) Σκιᾷ. Addit D : θανάτου τῆς ἀϊδίας καθεζομένοις. Cf. Isai. IX, 2; Jerem. XIII, 16; Matth. IV, 16; Luc. I, 79.

ματος καὶ τελειωτὴς τοῦ πνεύματος, ἤνθησε δὲ τῆς θεογνωσίας τὸ κήρυγμα κατὰ πᾶσαν τὴν ὑφ' ἡλίῳ κατευρυνόμενον, ἀπελήλαται μὲν πᾶσα δαιμονικὴ καὶ εἰδωλικὴ πλάνη· ἀπηλλάγμεθα δὲ τῆς τυραννίδος τοῦ ἀοράτως καθ' ἡμῶν δυναστεύοντος. Οὐκέτι τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα προσκυνεῖν μεματαιώμεθα· τῷ ζῶντι δὲ καὶ ἀληθινῷ Θεῷ καὶ πάντων δεσπότῃ τὴν αὐτῷ μόνῳ πρέπουσαν λατρείαν ἐν πνεύματι προσφέρομεν οἱ πιστοί. Ὑπέδειξεν ἡμῖν, τοῖς τὸν σωτήριον δεδεγμένοις λόγον, τὴν θειοτέραν γνῶσιν, καὶ ὑψηλοτέραν εἰσηγήσατο πολιτείαν, καὶ νόμους ἡμῖν ἔθετο οὐρανίους· δι' ὧν πέπαυται τὰ παλαιά· ἐπειδὴ ἀντεισῆκται τὰ νέα καὶ ἀληθῆ τῶν ἐν σκιαῖς ἔτι κειμένων καὶ γράμματι, οὐκέτι τῶν παλαιῶν ἡμῖν δεήσει νόμων. Ἔνθα γὰρ οἱ ἀληθινοὶ τῆς Τριάδος προσκυνηταὶ τὸν ἐν οὐρανοῖς προσκυνοῦσι Πατέρα, Θεόν τε καὶ Πατέρα ἐπικαλεῖσθαι παρ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος δεδιδαγμένοι, οἱ τὸν Χριστὸν ἐνδεδυμένοι, καὶ τῷ τιμίῳ αὐτοῦ αἵματι κατεσφραγισμένοι, καὶ τῷ σωτηρίῳ τετειχισμένοι βαπτίσματι, καὶ συνελόντα εἰπεῖν, πάντα τῶν παλαιῶν καὶ ἐν νόμῳ ἀπηρνημένοι τύπων, πάσης δὲ τῆς ἐν χάριτι καὶ καινῆς πολιτείας ἀνθῃρημένοι, πῶς οὐκ ἀλόγιστον ἐνταῦθα καὶ πάσης ἀναισθησίας ἐπέκεινα, τὸ ÷ οὐ ποιήσεις παντὸς ὁμοίωμα ÷ περιθρυλεῖσθαι; Ὁ γὰρ τοῦτο τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ ἐπιφημίζων, ἀνόητος ὄντως ἐστὶ, καὶ προσεοικὼς τῷ τινὶ προστάττοντι μὴ ποιεῖν ὃ μὴ ποιεῖν πέφυκεν· οἷον τῷ ἀνθρώπῳ τὸ μὴ ἵπτασθαι, ἢ τῷ πειρωμένῳ δεικνύειν τὸν λίθον ὅτι μὴ φθέγγεται, καὶ τὸ πῦρ ὅτι μὴ ψύχει, καὶ εἴ τι τούτοις προσόμοιον. Πόθεν οὖν ταῦτα καὶ τί βουληθεὶς προΐσχεται; ὡς πολλάκις εἴρηται, τὴν σάρκωσιν τοῦ Λόγου καὶ τὴν ὅλην οἰκονομίαν ἐμφανῶς ἐξομνύμενος φαντασιοῦται, οἰόμενος τὴν θείαν φύσιν ὥσπερ παθοῦσαν εἰς ἑαυτὴν τῷ μίαν εἶναι καὶ τὴν αὐτὴν, μετὰ τῆς σαρκὸς συγκραθεῖσαν καὶ συγχυθεῖσαν, οὕτω δὴ κἂν ταῖς ἱερογραφίαις εἰκονίζεσθαι· καὶ προϊὼν γὰρ ἐρεῖ ὅτι ÷ οὐχ ἡγοῦμαι δίκαιον ÷ εἰδωλολατρῶν δίκην τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐν ÷ εἰκόνι περιφέρειν· ÷ ἐπεὶ μηδὲ τέλειον κατὰ

cumque terra sub sole patet: tum quævis dæmoniacæ idololatriæ vesania sublata est. Nos inde fuimus ab invisibilis Principis tyrannide liberati, non amplius in adorationem creaturæ, Creatore posthabito, insanientes: sed Deo viventi et vero, ac universitatis Domino, ipsi soli debitam adorationem in Spiritu fideliter præstamus. Ipse nobis, salutare verbum adeptis, diviniorem sane scientiam ostendit, et disciplinam tradidit perfectiorem, cœlestesque leges constituit, per quas recedunt vetera; quandoquidem nova ac vera fuerunt rebus in umbra et sub littera positis subrogata, priscarum legum haud amplius indigebimus. Ubi namque veri sunt Triadis adoratores, Patrem adorantes qui in cœlis est, Deum quidem et Patrem esse appellandum ab ipso edocti Salvatore; qui Christum induerunt, et sacro ejusdem sanguine sigillati sunt, ac salutari baptismate communiti; et, ut omnia complectar, qui cuncta veterum imaginum vel in lege simulacra abnegaverunt, pro iisque omnem charitatis disciplinam, eamque omnino novam acceperunt: quomodo hic absurdum non erit, præterque sensum omnem, illud illis regerere: « Non faciat cujuscumque similitudinem? » Quicumque Christi Ecclesiæ talia obmurmurat, mente prorsus captus est, ac similis jubenti non fieri ex natura impossibilia, puta ut qui hominem volare inhibeat, aut qui demonstrare contendat lapidem non loqui, aut ignem frigefacere, aliave id genus. At curnam et quid attendens hæc iste prætendit? Ut sæpe dictum est, incarnationem Verbi, universamque ipsius dispensationem quum manifeste ejuraverit, phantasmata sectatur, fingens sibi divinam naturam quasi in se perpessam, quippe quæ cum carne una sit et eadem, contemperata et confusa, sic etiam in sacris imaginibus repræsentari. Inde enim prosequutus ait: « Minime æquum esse duco, infidelium « more modoque, Deum nostrum in ima-

τὴν ἀνθρωπότητα τὸν Χριστὸν ἐγίνωσκεν. ÷ Ἆρ' οὖν, ὡς οὐκ εἰδότας αὐτοὺς τοῦ καθ' ἡμᾶς μυστηρίου τὴν δύναμιν καὶ τὸν λόγον τῆς πίστεως, οὐκ ἀλλοτρίους ἡγεῖσθαι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας δίκαιον; παντί που δῆλον· καὶ τῶν εὐφρονούντων συμφαῖεν ἅπαντες.

« gine circumferri ; » siquidem nec Christum perfectum secundum humanitatem agnovit. Nonne igitur æquum est ut illi qui ignorant mysterii nostri virtutem et rationem censeantur ab Ecclesia alieni? Ita prorsus liquet, et annuent quicumque recte sentiunt.

CAPUT LIII.

Ὅτι καὶ τῶν ἀΰλων Χερουβὶμ προσέταξε Θεὸς γενέσθαι εἰκόνας.

Quod et spiritalium Cherubim Deus fieri imagines mandavit.

I. Præmissa in Eusebium quadam dilemmatis vellicatione, — II. tum antinomiam in lege deprehendit, qua hinc fas esset, illinc nefas fieri imagines; — III. Textus ex utraque parte allegat; — IV. Provocat ad Ezechielis testimonium, — V. Deinde ad Moysen et Josue, eadem in sequentibus capitulis expositurus.

I.

Τούτων οὕτως εἰρημένων, κἀκεῖνο οἶμαι προσθεῖναι ἄξιον. Οὐκ οἶδα γὰρ ὅ τι παθὼν Εὐσέβιος τῶν μὲν νόμων οὓς ἐδόκει πρὸς συμμαχίαν ἐκκεῖσθαι τῆς ἑαυτοῦ δόξης, μεγαλόφωνος γίνεται κῆρυξ, τῶν δὲ μετ' ἐκείνους τεθεσπισμένων κατὰ τοσοῦτον ἀλογήσας, ὡς μηδὲ τῆς ὁπωσοῦν ἀξιῶσαι μνήμης. Πότερον οὐκ εἰς δέον νενομίσθαι ὑπειληφώς, ἢ ὡς ἀντιπάλους καὶ πολεμίους λυσιτελοῦν αὐτῷ ἐθελοντὴς παραλέλοιπε; Τί οὖν; κατηγορήσει τοῦ νομοθέτου, οἷα δὴ ἐναντία ἑαυτῷ θεσπίζοντος, ἢ μὴ τιθέμενος τοῖς δευτέροις, διαγράψεται καὶ τὰ πρότερα; Ἀλλ' ὅτι μὲν σύνηθες αὐτῷ τῇ θείᾳ εἰς ἀεὶ ἀπομάχεσθαι δόξῃ, οὐδεὶς τῶν εἰς πεῖραν τῆς δυσσεβοῦς ἐκείνης ἡγμένων αἱρέσεως ἀμφιγνοήσειεν.

Quibus ita dictis, illud putem addendum esse. Non satis video qui fiat ut Eusebius adeo se magna voce renuntiet vindicem legum, quas in suæ suppetias sententiæ putabat positas esse; quum interea usque adeo quæ ab iisdem sancita sunt, contemnit, ut ne memoria quidem ullomodo digna ipsi æstimentur. Nonne industria omisit, quia hoc utile ipsi erat, leges sibi adversas et repugnantes? Quid ergo? Ipsumne incusabit legislatorem, qui contrarias sibimet leges dederit, an, omissis secundis tabulis, primas etiam eradet? Sed quod ipsi consuetum sit divinæ semper contraire sententiæ, ambiget nemo eorum qui in cognitionem impiæ illius hæreseos venerunt.

II.

Εἰ δὲ μὴ εἰς προὖπτον ἀναισχυντίας ἐξώλισθεν καὶ θρασύτητος, οὐκ ἂν οἶμαι τῶν ἐκ χρυσοῦ τετορνευμένων Χερουβὶμ ἀπέσκωψέ που τὴν ποίησιν, οὐδὲ τῶν ὅσα ἐξ ὑφαντικῆς τέχνης κατὰ τὴν παλαιὰν σκηνὴν προεβέβλητο· ἐξ οὗ ἔδει διὰ τὴν λέγουσαν νομοθεσίαν· Ποιήσεις ταῦτα, καὶ τὰ σεβάσμια τοῦ Χριστοῦ εἰκονίσματα στέργειν, καὶ τῇ Χριστιανῶν ἑπόμε-

Nisi enim in apertam incidisset impudentiam et audaciam, non adeo derisisset Cherubim ex auro ornatorum fabricam neque ex opere textili eorumdem coram Fœderis veteris arca propositorum. Necesse igitur erat ex eo quod lex statuerit: « hæc facies, » venerandæ Christi imagines diligerentur, obtineretque cultus, perpetua Chris-

νον παραδόσει τιμᾶν, τῆς ἀκαίρου δὲ καὶ ἀτόπου φιλονεικίας εὐθὺς ἀποπαύεσθαι. Εἰ γὰρ διὰ τό· Οὐ ποιήσεις, ἀπευδοκεῖν ἔδει ἀφομιοῦσθαι Χριστὸν, πολλῷ μᾶλλον διὰ τό· Ποιήσεις, συναινεῖν ἐχρῆν εἰκονίζεσθαι· καὶ τὸ εἰκὸς οὕτως ἔχει· συνῆκε δ' ἂν, ὡς τῶν παρὰ τοῖς ἀθέοις θεότητος ἐχόντων ὑπόληψιν κτισμάτων ἀποφάσκει Θεὸς ποιεῖν τὴν ὁμοίωσιν. Δι' αὐτῶν γὰρ οἱ ἀνόητοι τῇ δαιμονικῇ ἐξαπάτῃ ὑπήγοντο. Τῶν δὲ ὡς ἐγγυτάτω καὶ περὶ Θεὸν ἱδρυμένων ἐντέλλεται γίνεσθαι τὴν ὁμοίωσιν, ὥστε καὶ τοῖς ἐπὶ γῆς κατά τι γοῦν ἐπεγνωκόσι Θεὸν ἀπηχήματα (1) καὶ μιμήματά τινα τῶν ὑπερουρανίων διακόσμων ἐμπρέπειν· Ὡς δ' ἂν εἴη τίμια καὶ ἅγια, ὁ ἐκεῖθεν ἐπαγελλόμενος γνωσθήσεσθαι τῶν ὅλων Θεὸς διδασκέτω· ταύτῃ μὲν οὖν, ἐπειδὴ δίδοσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν ἑτέρῳ ἀθέμιτον, καὶ τὰς θείας ἀρετὰς τοῖς γλυπτοῖς ἐκνέμεσθαι ἀθεώτατον· ÷ οὐ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστιν ὃς ἐν νεφέλαις τῷ ÷ Κυρίῳ ἰσωθήσεται, ἢ ἐν υἱοῖς Θεοῦ ὁμοιω- ÷ θήσεται (2), ÷ ὥς που τὰ προφητικὰ ἐκδιδάσκει λόγια, τῷ πάμπαν ὑπερανῳκισμένην εἶναι καὶ πάντων ἐξῃρῆσθαι τὴν ἀπόρρητον καὶ ὑπερούσιον φύσιν. Τοῖς ἀρχαιοτέροις διὰ Μωσέως θεσπίζεται·

tianorum traditione continuatus, ab incommoda autem stultaque invidia illico supersederetur? Si enim per hæc : « Tu non « facies, » necesse fuit vetare ne ulla fieret similitudo Christi, quanto magis per istud: « facies, » oportuit commendari imagines; ideoque evidens et consentaneum est, siquid umquam, a Deo prohiberi, ne ab impiis fiat creaturarum locum Dei habentium similitudo ; eo quod per eas insipientes in dæmonum fallacias inducebantur. Eorum vero qui Deo proxime accedunt, ac circum illum consistunt, mandat ipse describi similitudinem, ut mortalibus Deum aliquantisper agnoscentibus quædam supercœlestium ordinum imago resultans et imitatio lucescat. Quæ vero quam sanctæ sint ac venerabiles, ipse per hæc annuntiatus Deus, ut cognoscatur universorum conditor, præcipiat. Proinde quoniam nefas est Dei gloriam alteri dare, etiam divinas virtutes ullas signis fabrefactis assignare impiissimum est : « Non est « enim, non est ullus qui in nubibus æquabitur Domino, aut in filiis hominum « Deo similis erit, » uti enarrant alicubi eloquia Prophetica, eo quod in excelsis altissima est, et cunctis sublimior substantia ineffabilis ac supersubstantialis. Antiquis per Moysen mandatum est :

III.

÷ Ἐγώ (3) εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ ἐξαγα- ÷ γών σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας. ÷ Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. ÷ Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ÷ ὁμοίωμα ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ὅσα ÷ ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ÷ ὑποκάτω τῆς γῆς· οὐ προσκυνήσεις, οὐδὲ μὴ ÷ λατρεύσεις αὐτοῖς. ÷ Καὶ μὴν καὶ ἑτέρωθι· ÷ Φυλάξεσθε σφόδρα ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν· ὅτι ÷ οὐκ εἴδετε πᾶν ὁμοίωμα ἐν τῇ ἡμέρᾳ ᾗ ÷ ἐλάλησε Κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐν Χωρὴβ τῷ ÷ ὄρει, ἐκ μέσου τοῦ πυρός· μὴ ἀνομήσητε

« Ego sum Dominus Deus tuus, qui « eduxi te de terra Ægypti, de domo servi- « tutis. Non erunt tibi dii alii præter me. « Non facies tibi idolum, nec cujusquam « similitudinem, eorum quæcumque sunt « in cœlo sursum, et quæcumque sunt in « aquis subtus terram ; non adorabis ea, « neque coles. »

Atqui etiam alibi : « Et custodietis valde « animas vestras, quoniam non vidistis « similitudinem in die qua loquutus est « Dominus ad vos in Choreb, in monte,

(1) Ἀπηχήματα. Hæc Nicephoro placent, quæ semel iterumque reposuit, uti infra pag. 469. Maxime desumta e Nysseni *Orat.* VI. opp. t. I. p. 815. d. Τῶν γὰρ τῆς ἰδίας φύσεως ἀγαθῶν ὁ Θεὸς ἐνετύπωσε... τὰ μιμήματα, οἷον τινὰ κηρὸν σχήματι γλυφῆς προτυπώσας. — (2) Ἰσωθήσεται. A, D. Ps. LXXXVIII. 7. — (3) Ἐγώ. Ex. XX, 2.

÷ καὶ ποιήσητε ὑμῖν αὐτοῖς γλυπτὸν ὁμοίωμα ÷ καὶ πᾶσαν εἰκόνα. Καὶ μὴ ἀναβλέψας εἰς ÷ τὸν οὐρανὸν, καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ τὴν ÷ σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας, καὶ πάντα τὸν ÷ κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πλανηθεὶς, προσκυ- ÷ νήσῃς αὐτοῖς καὶ λατρεύσῃς αὐτοῖς (1). ÷ Ταῦτα μὲν ὅτου ἕνεκεν λέγεται φανερόν. Τὴν γὰρ μόνῳ τῷ Θεῷ προσήκουσαν λατρείαν τε καὶ προσκύνησιν ἀπείργει τῇ κτίσει προσφέρεσθαι, καθαιρήσειν δὲ αὐτοῖς καὶ τῶν ἐθνῶν προστέτακται τὰ σεβάσματα· ἐπεὶ ὅτι γε προσκυνεῖσθαι οὐ πάντῃ κεκώλυκε χειροποίητα, τὰ κατὰ τὴν πάλαι σκηνὴν δηλώσει· πρὸς γὰρ αὐτὴν πᾶς ὁ λαὸς ὁρῶν προσεκύνει· εἰκόνα δὲ τῶν οὐρανίων ἔφερε καὶ τῆς κτίσεως, ἧς ὁ τύπος τῷ ἱεροφάντῃ πρὸς Θεοῦ παραδέδεικται, καὶ τῶν σεβασμάτων τῆς ἀληθείας εἶχε τὰ σύμβολα.

« de medio ignis, ne feceritis iniquitatem, « et non faciatis vobis ipsis sculptilem si- « militudinem et omnem imaginem... Et ne « suspiciens in cœlum, et videns solem et « lunam et stellas et omnem ornatum cœli, « adores ea errore deceptus, et servias illis. »

Quorsum talia edicta fuerint nemo non videt. Debita scilicet uni Deo adoratio et cultus ne creaturæ exhibeatur interdicit; jubetque ab illis auferri gentium simulacra. Quod enim non omnino vetavit adorari opera manuum, ostendent quæ ad veterem arcam spectant; quam intuens omnis populus adorabat; quæque referebat cœlestium rerum et creationis imaginem, cujus exemplar vati a Deo ostensum erat; quæ demum easdem habebat mysteriorum veritatis figuras.

IV.

Ἅπερ δὴ καὶ αὐτὰ ἐξ ὕλης πεποιημένα προσκυνητά τε ἦν πάντα καὶ ἅγια. Ὁποῖα δὲ καὶ ὅσα ἡ Σολομῶντος σοφία καὶ δυναστεία ἐξείργασται, καὶ ἅπερ ὁ περιώνυμος ἐκεῖνος εἶχε ναὸς τῶν ἀσωμάτων μορφώματα, τοῖς βουλομένοις φιλοπόνως ἐξερευνᾶν παρήσομεν, ἐπεὶ καὶ ἡμῖν λεπτότερον ἐν ἑτέροις περὶ τούτων διείληπται. Πρὸς δέ γε καὶ οἷα τῷ θεσπεσίῳ Ἰεζεχιὴλ ὦπται καὶ κεχρημάτισται, τὰ θεοπαράδοτα διασαφεῖ λόγια (2). Κατά τε γὰρ τοὺς τοίχους κύκλῳ τοῦ διαγραφομένου καὶ παραδεικνυμένου νεὼ καὶ τὰ θηρώματα Χερουβὶμ ἦν τὰ γεγλυμμένα καὶ φοίνικες· ἃ δὴ κατὰ τὰς ἀψευδεῖς ἐκείνας ὄψεις ἐτετύπωτό τε καὶ προϊστόρητο, ἐν οἷς καὶ ἅγια ἁγίων. Καὶ πλήρη δόξης Κυρίου τὸν οἶκον τεθέαται (3), ὅτε καὶ πρηνὴς ἐκεῖθεν κατέπιπτεν· ἤκουέν τε πρὸς τὸν παραπικραίνοντα οἶκον τοῦ Ἰσραὴλ ἐμβριθέστερον ἀποφαίνεσθαι ἀπολήγειν εὐθὺς τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ὅσα τὴν διαθήκην Κυρίου παραβαίνοντες ἐβε-

Hæc autem de materia facta erant, atque venerationi proposita et sancta fuere; qualia autem et quæcumque effecerit Salomonis sapientia et potentia; pariter et quæcumque celeberrimum illud templum contineret spiritalium rerum simulacra, cuivis ea diligenter scrutari volenti eo lubentius permittemus, quod ipsi nos paulo subtilius disseruimus. Præterea quæ sanctus vir Ezechiel vidit ac enarravit, Scripturæ divinæ manifesto declarant. Etenim secundum parietes in circuitu templi, quod ipsi descriptum monstratumque est, cælata signa cherubinæa et palmæ erant; quæ quidem ad vatis oculos falli nescios condita fuerunt ac depicta, in quibus et Sancta sanctorum; domum autem Domini gloria impletam aspiciebat, ubi etiam pronus in faciem cecidit; et audiit exacerbanti domui Israel gravius imperari, ut illico supersederet ab impietatibus suis et ab omnibus transgressionibus, quibus testamentum Domini de-

(1) Αὐτοῖς. Deuter. xv, 17. — (2) Λόγια. Ezech. xli, 18. — (3) Τεθέαται. Ib. xliii, 4-5.

ἐβήλουν τὰ ἅγια, καθάπερ δὴ καὶ νῦν ὁρῶμεν παρὰ τῶν ἀνομούντων πικρότερον καὶ βεβηλούντων τὰ τῶν ἁγίων ἐκείνων ἁγιώτερα ἀθέως τελούμενα. Ἆρ' οὖν, ἵνα τοῖς αὐτοῖς ἐκείνῳ χρήσωμαι λόγοις, ταῦτα μόνον ἔλαθε τὸν σοφώτατον, ἢ καὶ ἕτερα πλεῖστα διαπέφευγεν ἀναγνώσματα πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν τε καὶ λόγον ἐρχόμενα καὶ τὴν ἐκείνου θριαμβεύει παραφροσύνην; κινδυνεύει γὰρ τῷ ὄντι λεληθέναι ἐκεῖνα δὴ, ἅπερ πᾶσι τοῖς ἐθέλουσιν ἐκμελετᾶν καὶ δεόντως μεταχειρίζεσθαι, εἰς προὖπτον καὶ ἐμφανῆ πρόκειται. Καθάπερ γὰρ ἀπείρηται μὴ ποιεῖν τοῖς ἐξ Ἰσραὴλ τῶν κατὰ τὴν κτίσιν ὁμοίωμα, τῷ εἰς λατρείαν τε καὶ προσκύνησιν τῷ ἀλλοτρίῳ καὶ πονηρῷ ἀνατίθεσθαι, τεθέσπισται δὲ μετὰ ταῦτα τὰ κατὰ τὴν σκηνὴν ποιηθήσεσθαι, ἃ πρὸς δόξης καὶ τιμῆς τοῦ νομοθετοῦντος Θεοῦ καὶ ὡς οἰκεῖα κατεσκευάζετο· οὕτω δήπου τοῖς αὐτοῖς καὶ ἑτέρωθι νενομοθέτητο, ὡς ἐν τοῖς ἱεροῖς καὶ παλαιοῖς νόμοις οἱ ἐντυγχάνοντες εἴσονται ἃ μὴ χρὴ ποιεῖν ὡς ἀλλότρια μὴ ποιητέον, ἃ δὲ ὡς οἰκεῖα Θεῷ καὶ οἷς εὐαρεστῆται ποιητέα εἶναι.

spicientes, sancta ejus contaminabant; eodem modo quo etiam nunc sacra impie conculcari videmus ab iis qui acerbius insaniunt, et sanctiora quam illa Sancta Sanctorum profanant. Numquid, ut ipsius sermonibus utamur, hæc solum sapientissimum latuerunt Eusebium, aut alia etiam multa prætericrunt loca, quæ finem eumdem eamdemque rem spectant, ipsiusque insaniam ducunt in triumphum? Etenim videtur ignorasse ea quæ quibuslibet volentibus meditari, et, ut oportet, tractare, in promptu sunt, et ad manus ponuntur. Quemadmodum enim vetatur Israelitis, ne fiat simulacrum rerum creatarum, eo quod adorationis causa et summi servitii, extraneo ac maligno talia erigantur, deinde iisdem in legibus sancitum est facienda esse tabernaculi ornamenta : quæ sane ad gloriam et honorem legislatoris Dei et tamquam ipsi propria parabantur; sic eisdem etiam alibi erat edictum, ut quum vetera ac sacra mandata legerent, scirent tam nefas esse facere quæ non oportuit, uti extranea, quam esse facienda quæcumque vero Deo conveniant ac beneplacita sint.

V.

Γέγραπται (1) τοίνυν ἐν τῷ Λευιτικῷ· ÷ Οὐ ποιήσετε ὑμῖν αὐτοῖς χειροποίητα, ÷ οὐδὲ γλυπτά. Οὐδὲ στήλην ἀναστήσετε ÷ ὑμῖν, οὐδὲ λίθον σκοπὸν στήσετε ἐν τῇ ÷ γῇ ὑμῶν προσκυνῆσαι αὐτῷ· ἐγὼ γάρ εἰμι ÷ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν· ÷ Ὁρᾶτε οἷα νομοθετεῖ Θεὸς, τῶν εἰδωλικῶν σεβασμάτων τὸν ἰδιώτην ἐξείργων λαόν· ἃ δὴ ἀνάλογον τῷ· ÷ οὐ ποιήσεις παντὸς ὁμοίωμα. ÷ Τί δὲ ποιεῖν ἐχρῆν τῶν περὶ Θεὸν ἕνεκεν πάλιν ἀκούειν ἔξεστι· διατέτακται γὰρ ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Δευτερονομίου (2) τοιάδε· ÷ ἔσται ᾗ ἂν ÷ ἡμέρᾳ διαβῆτε τὸν Ἰορδάνην εἰς τὴν γῆν ÷ ἣν Κύριος ὁ Θεὸς δίδωσί σοι, καὶ στήσεις ÷ σεαυτῷ δύο λίθους μεγάλους, καὶ κονιάσεις ÷ αὐτοὺς κονίᾳ, καὶ γράψεις ἐπὶ τῶν λίθων ÷ πάντας τοὺς λόγους τοῦ νόμου τούτου, ὡς

Scriptum est igitur in Levitico : « Non « facietis vobis ipsis manufacta, neque « sculptilia; neque titulum erigetis vobis, « neque lapidem signum ponetis in terra « vestra ad adorandum illum : Ego enim « sum Dominus Deus vester. » Videtis quænam Deus sanxerit circa idolorum simulacra, ut ab illis populum arceret suum; ea prorsus consentanea sunt hisce : « Non facies cujuscumque similitudinem. »

Sed quid faciendum erat Deo haud alienum, per me licet audias : hæc enim sancita sunt in libro Deuteronomii : « Erit « quacumque die transieritis Jordanem, in « terram quam Dominus Deus dat tibi, et « statues tibi ipsi duos lapides magnos, et « lævigabis eos calce, et scribes super lapi-

(1) Γέγραπται. Levit. XXVI, 1. — (2) Δευτερονομίου. XXVII, 4, 2.

÷ ἂν διαβῆτε τὸν Ἰορδάνην. ÷ Εἶτα βραχὺ ὕστερον· ÷ καὶ οἰκοδομήσετε ἐκεῖ θυσιαστή- ÷ ριον ἐκ λίθων, οὐκ ἐπιβαλεῖς αὐτοῖς σί- ÷ δηρον. Λίθους ὁλοκλήρους (1) οἰκοδομήσεις, ÷ τὸ θυσιαστήριον Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, καὶ ÷ ἀνοίσεις ἐπ' αὐτῷ (2) τὰ ὁλοκαυτώματα ÷ Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου (3)· καὶ θύσεις ἐκεῖ θυσίαν ÷ σωτηρίου. ÷ Καὶ μετὰ ταῦτα ἔτι· ÷ Καὶ ÷ γράψεις ἐπὶ τῶν λίθων τούτων πάντα τὸν ÷ νόμον τοῦτον σαφῶς σφόδρα. ÷ Ταῦτα ὡς τῷ ποιεῖσθαι τὴν σκηνὴν ἀκόλουθον τίς διαμφιβάλοι; Περὶ δὲ τῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι σεβασμάτων (4) προστέτακται· ÷ πρόσεχε σεαυ- ÷ τῷ μήποτε διαθῇ διαθήκην τοῖς ἐγκαθη- ÷ μένοις ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν σὺ εἰσπορεύῃ εἰς ÷ αὐτήν· ÷ καὶ ὅτου δὴ χάριν; ÷ μήποτε ÷ γένηται πρόσκομμα ἐν ὑμῖν. Τοὺς βωμοὺς ÷ αὐτῶν καθελεῖτε· καὶ τὰς στήλας αὐτῶν ÷ συντρίψετε, καὶ τὰ ἄλση αὐτῶν ἐκκόψετε, ÷ καὶ τὰ γλυπτὰ τῶν θεῶν αὐτῶν κατακαύ- ÷ σετε πυρί. Οὐ γὰρ μὴ προσκυνήσητε θεῷ ÷ ἑτέρῳ. Ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ζηλωτὸν ÷ ὄνομα, ὁ Θεὸς καὶ ζηλωτής ἐστι· μήποτε ÷ ἐκπορνεύσουσι ὀπίσω θεῶν αὐτῶν, καὶ θύ- ÷ σουσι τοῖς θεοῖς αὐτῶν (5), καὶ καλέσουσί ÷ σε, καὶ φάγῃς τῶν θυσιῶν αὐτῶν. ÷

« des hos omnia verba legis hujus, post- « quam transieritis Jordanem. » Et iterum post pauca : « Et ædificabis ibi altare ex « lapidibus; non immittes in eis ferrum. « Lapides integros ædificabis altare Domino « Deo tuo, et offeres super illud holocau- « stomata Domino Deo tuo. » Et post hæc insuper : « Et scribes super lapides istos « omnem hanc legem manifesto valde. »

Hæc porro quantum arcæ faciendæ præcepto consentanea sint, quis diffitebitur? At de gentilium simulacris hæc ordinata fuere : « Attende tibi ne quando ponas tes- « tamentum iis qui sedent super terram, in « quam ingredieris in eam. » Et cujus rei intuitu? « Ne quando fiat offendiculum in « vobis, aras eorum destruetis, et statuas « eorum conteretis, et lucos eorum excidetis, « sculptilia deorum eorum comburetis in « igne. Non enim adorabitis deos alienos : « Dominus enim Deus, zelans nomen; Deus « zelator est. Ne forte fornicentur post « deos eorum, et eis sacrificent, et vocent te, « et comedas de sacrificiis eorum. »

CAPUT LIV.

Ὅτι Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ λίθους ἐκ τοῦ Ἰορδάνου στήλας ἀνέθηκεν.

Quod Josue filius Nave lapides de Jordane in titulos erexit.

Ἀλλ' ὅ γε τοῦ Ναυῆ παῖς ἰσαρίθμους τῶν φυλῶν λίθους κατὰ τὴν τοῦ Ἰορδάνου διάβασιν τοὺς ἐκ τῶν φυλῶν ἀπολέκτους αἴρειν κελεύεται (6), οὐχ ὡς φευκταίους ἢ ἀσήμους, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐπισήμους· ÷ εἰς σημεῖον γὰρ, ÷ φησὶ, στήσονται ταῖς μετέπειτα γενεαῖς· ÷ οἷά τινες ἄγγελοι καὶ κήρυκες τῶν θείων τεραστίων καὶ μεγαλείων καταστησόμενοι. Ἐῶ λέγειν τὰ νῦν ὅτι καὶ Μωσῆς αὐτὸς λιθίνας πλάκας λαξεύειν νόμον Θεοῦ δεξομένας προστάττεται (ὡς δ' οὖν τίμιαι, καὶ μεθ' οἵας δόξης, τί χρὴ

Sed et filius Nave juxta numerum tribuum, ad Jordanis transitum, ab electis ex tribubus lapides erigi jubet, non eo sane animo ut aversandi, aut sine honore essent; sed ut insigni memoriæ inservirent. « In signum enim, inquit, stabunt futuris posthac « generationibus, » quasi angelos diceres et præcones divina testaturos prodigia ac magnalia. Omitto etiam nunc referre Moysi ipsi mandatum fuisse, ut lapideas tabulas poliret, Dei legem excepturas (quæ quam venerabiles fuerint et quanta in gloria,

(1) Λίθοις ὁλοκλήροις B, C. — (2) Αὐτὰ A. — (3) Σου huc usque B, C, in loco adducto. — (4) Σεβασμάτων. Exod. xxxiv, 12; Deuter. vii, 12; vii, 2, 5. — (5) Αὐτῶν. Cætera desunt in B, C. — (6) Κελεύεται. Jos. iv.

λέγειν; ἔνθα καὶ καταβεβηκέναι τὸν Κύριον, ἥτις ποτέ ἐστι Θεοῦ κατάβασις, λέγεται. Ἐξ ὧν καὶ τὸ Μωσέως δοξάζεται πρόσωπον, ὡς μηδὲ προσιτὸν λοιπὸν τοῖς ὁρῶσι γινόμενον)· ἐφ' ὧν δὴ καὶ ἐντυποῦσθαι ἔδει ἅπερ ἐπὶ ταῖς πλαξὶ ταῖς προτέραις ἐγέγραπτο, ὁποῖαι δὴ ἐκεῖναι ὑπῆρχον αἱ πρὸς τῷ ὄρει σχεδιασθεῖσαι καὶ θείῳ δακτύλῳ γραφόμεναι. Ἃς μὴ ἄξιον εἶναι λαὸν παρανομοῦντα καὶ πάροινον ὑποδέξασθαι κρίνας ὁ νομοθέτης, χειρῶν ἀποῤῥίψας συνέτριψεν. Ἀλλὰ δὴ καὶ θυσιαστήριον ἐκ γῆς τε καὶ λίθων ἀτμήτων τῷ Θεῷ ποιηθήσεσθαι ἐπιτέτραπται, ἐφ' ᾧ ἀναφέρειν τὰ ὁλοκαυτώματα ἐνομίζετο.

quid opus est edisseram? Illic nempe descendisse Dominum refertur, et qualis fuerit iste Dei descensus. Exinde etiam Moysis facies adeo resplenduit, ut plebs cætera oculis sustinere non valeret); quibus inscribi jussum est quæ primis in tabulis exarata fuerant, qualescumque tandem illæ fuerint in monte dolatæ ac divino digito scriptæ : quibus quum accipiendis minus dignum esse populum prævaricatorem et temulentum statuisset legislator, eas de manibus projiciens contrivit. Sed et altare de terra et lapidibus non sectis a Deo mandatum est perfici, in quo offerenda esse holocausta statutum est.

CAPUT LV.

Ὅτι Ἡσαΐας στήλην ἔσεσθαι τῷ Κυρίῳ ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ προλέγει.

Quod Isaias titulum Deo in ejus domo erigendum esse prædixit.

Τί δὲ ὁ μέγας Ἡσαΐας (1) μεγαλοφώνως ἐν πνεύματι προανακέκραγε· ÷ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ÷ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰ- ÷ γυπτίων· καὶ στήλη πρὸς τὸ ὅριον αὐτῆς ÷ τῷ Κυρίῳ. ÷ Οὐκοῦν ἐκ πάντων παρίσταται, ὡς τοὺς τὸν νοῦν ἐῤῥωμένους μήτε πάντα τὰ νενομοθετημένα περὶ τῶν τοιούτων ἁπλῶς ἀποπέμπεσθαι, μήτε πάντα προσίεσθαι. Οὔτε γὰρ πάντα καταγνωστέα, οὔτε πάντα τιμητέα· ἀλλὰ δῆλον ἅτινα, καὶ ὧν ἕνεκεν. Παρὰ δέ γε τούτῳ δὴ τῷ ἄγαν συνετῷ πάντα συγχέοντι ὡς φίλον αὐτῷ, τοῦ ἁγίου τὸ βέβηλον οὐ διώρισται οὐδὲ τοῦ καθαροῦ τὸ ἀκάθαρτον.

Quid autem est quod Isaias ille magnus, suapte magna voce in spiritu prophetico clamavit : « Die illa erit altare Domino in « terra Ægypti, et titulus ad terminum ejus « Domino. » Igitur hisce omnibus innuitur, iis qui mente firmiori invaluere, neque esse omittenda simpliciter, neque accipienda quæcumque de hujusmodi rebus in lege sancita sunt. Nec enim atro calculo omnia, nec omnia albo sunt notanda : qualia vero sint, et qua de causa, nemo non videt. Sed apud hunc ingeniosissimum hominem, qui, prout lubet, cuncta miscet, neque sacrum a profano, neque mundum ab immundo secernitur.

CAPUT LVI.

Ὅτι Ἰακὼβ ὁ πατριάρχης στήλην ἔστησεν.

Quod Jacob patriarcha titulum fecit.

Πῶς δὲ δὴ αὐτὸν μόνον τὰ κατὰ τὸν πατριάρχην Ἰακὼβ ἔλαθεν, οὕτως ἔνδηλα καὶ ἔκπυστα πᾶσι τυγχάνοντα; γέγραπται γάρ· ÷ Ἐξῆλθεν (2) Ἰακὼβ ἀπὸ τοῦ φρέατος τοῦ ÷ ὅρκου καὶ ἐπορεύθη εἰς Χαράν. Καὶ ἀπήν- ÷ τησε τόπῳ, καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ· ἔδυ γὰρ ὁ

Qui fit autem ut illum unum lateant, quæ Jacobum spectant patriarcham, ea quum sint omnibus nota ac divulgata? Scriptum est enim : « Exiit Jacob a puteo juramenti, « et profectus est in Charan. Et occurrit « loco, et dormivit ibi : occiderat enim sol.

(1) Ἡσαΐας. XIX, 19. — (2) Ἐξῆλθεν. Gen. XXVIII, 10-12, 16-19.

÷ ἥλιος. Καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων τοῦ τόπου, ÷ καὶ ἔθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ÷ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, καὶ ἐνυπνιάσθη. ÷ Ἐφ' οἷς τὰ τῆς ὀφθείσης κλίμακος καὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τοῦ ἐπεστηριγμένου Θεοῦ, αἵ τε ἐπαγγελίαι τῆς κατασχέσεως τῆς γῆς, καὶ αἱ τοῦ σπέρματος εὐλογίαι. ÷ Εἶτα ÷ ἐξηγέρθη Ἰακὼβ ἐκ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ ÷ εἶπεν ὅτι Ἔστι Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ÷ ἐγὼ δὲ οὐκ ᾔδειν. Καὶ ἐφοβήθη, καὶ εἶπεν. ÷ Ὡς φοβερὸς ὁ τόπος οὗτος (1)! Οὐκ ἔστι ÷ τοῦτο ἀλλ' ἢ οἶκος Θεοῦ, καὶ αὕτη ἡ πύλη ÷ τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἀνέστη Ἰακὼβ τὸ πρωΐ· ÷ καὶ ἔλαβε τὸν λίθον ὃν ὑπέθηκεν ἐκεῖ πρὸς ÷ κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην, ÷ καὶ ἐπέχεεν ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτῆς, καὶ ÷ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου οἶκος ÷ Θεοῦ. ÷ Οἷς ἐπάγει μετὰ βραχέα· ÷ καὶ ὁ ÷ λίθος οὗτος ὃν ἔστησα στήλην, ἔσται μοι οἶκος ÷ Θεοῦ. ÷ Τί οὖν; ἀπαγορεύει ταῦτα Θεὸς, ὡς Εὐσεβίῳ δοκεῖ; οὐδαμῶς, ἀλλὰ καὶ προσίεται, καὶ ἀποδέχεται· καὶ δῆλον ἐξ ὧν αὐτῷ μετὰ ταῦτα χρηματίζει· ÷ Ἑώρακα γὰρ (2), φησὶν, ÷ ὅσα σοι Λάβαν ποιεῖ. Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ÷ ὀφθείς σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ, οὗ ἤλειψάς μοι ÷ ἐκεῖ στήλην, καὶ ηὔξω μοι εὐχήν. ÷

Πρὸς ταῦτα τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερομυστῶν ὁ μέγας τί φησι Γρηγόριος (3);

÷ Ἰακὼβ δὲ κλίμακα μὲν ὑψηλὴν ἐφαντάσθη ÷ τινὰ, καὶ ἀγγέλων ἄνοδον, καὶ στήλην ÷ ἀλείφει μυστικῶς (ἴσως ἵνα τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ÷ ἀλειφθέντα λίθον παραδηλώσῃ), καὶ εἶδος ÷ Θεοῦ τόπῳ τινὶ προσηγορίαν δίδωσιν εἰς ÷ τιμὴν τοῦ ὀφθέντος. ÷ Καὶ ἄλλα ὅσα ἐγκώμια ἐνταῦθα διέξεισιν· ἀλλὰ ταῖς ἀληθείαις ÷ οὗτος (4) ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ λογισθήσε- ÷ ται ἕτερος πρὸς αὐτόν, ÷ ἐν πνεύματι τῶν θεοφόρων τις ἡμῖν (5) ἀναφθέγγεται. Εἶτα τὰ

« Et sumsit ex lapidibus loci, et posuit ad « caput suum, et dormivit in loco isto, et « somniavit. » Posthæc de ostensa scala sermo est, et de angelis, et de incumbente Deo, ac promittente possidendam esse terram, demum de seminis benedictione. « Tum surrexit Jacob de somno suo, et « dixit : quia est Dominus in loco hoc, ego « vero nesciebam. » Et timuit et dixit : « Quam terribilis est locus hic : non est hic « aliud nisi domus Dei, et hæc porta cœli. « Et surrexit Jacob mane, et sumsit lapidem, « quem supposuerat ibi ad caput suum, et « statuit illum in titulum, et superfudit « oleum in cacumen ejus, et vocavit nomen « loci illius : Domus Dei. » Quibus post pauca subditur : « Et lapis iste quem statui « titulum, erit mihi domus Dei. » Num igitur hæc Deus reprobavit, uti Eusebio visum est? Minime. Quin immo eadem grata habet et accepta ; nec dubitandum ex iis quæ post eadem loquitur : « Vidi enim, inquit, « quæcumque tibi Laban fecit ; Ego sum « Deus qui apparui tibi in loco Dei, ubi « unxisti mihi titulum, et vovisti mihi vo- « tum. »

Post hæc audiamus quid, inter nostros doctores sacros, magnus Gregorius ait :

« Jacob autem sublimem quamdam sca- « lam conspicatus est, angelosque ascenden- « tes, ac columnam haud sine mysterio ere- « xit (fortasse ut lapidem salutis nostræ « causa unctum significaret), atque in ejus « quem conspexerat honorem, loco cuidam « Facies Dei cognomentum imposuit. » Et quæ sunt aliæ ibidem hujusce rei commendationes.

Sed reapse « hic est Deus noster, nec æs- « timabitur alius ad eum, » aliquis in spiritu sanctorum virorum nobis acclamat. Deinde quid sequitur? « Post hæc in

(1) Οὗτος deest in A. — (2) Γάρ. Genes. xxxi, 12, 13. — (3) Γρηγόριος. C addit in margine τοῦ θεολόγου. Contuli hunc locum cum edit. Maurin. t. i, p. 509, nec nisi unam detexi lectionem in loco insigni variantem ; pro editis οἶκος Θεοῦ, codd. nostri omnes habent εἶδος Θεοῦ. Ita quinque alii codd. Fatetur Billius in notis se in priori editione sic vertisse auctoritate codicum, neque hanc lectionem improbandam judicat. Sed in secunda editione prætulit οἶκος Θεοῦ, *domus Dei*. Scite additur ab editore Sanmaurino : « Si lectionem οἶκος Θεοῦ prætuleris, lege Gen. xxviii, 12, 17, 19. Sin alteram εἶδος Θεοῦ, lege Gen. xxxii, 24, 30. Si aperiendum sit quid hac de re sentiamus, aptior nobis videtur lectio *facies Dei*, quia hic præcipue de visione Dei disputatur. » — (4) Οὗτος. In cod. A notatur Ἱερεμίας : solent enim veteres eo nomine designare prophetam Baruch, qui nostra habet cap. iii, 36, 38. — (5) Ἡμῖν deest in B, C.

ἑξῆς τίνα; ÷ Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, ÷ καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. ÷ Οὗτος ὁ ἀνείδεος, ὁ ἀνόμοιος, ὁ ἀόρατος, ὅμοιος ἡμῖν κατὰ πάντα, χωρὶς ἁμαρτίας, προσλαβὼν τὸ ἡμέτερον, γέγονεν· ὡς δὲ καὶ πάθος ὑπὲρ ἡμῶν ὁ ὀφθεὶς κατεδέξατο, τῶν θεολόγων ἄλλος προαναπεφώνηκε λέγων· ÷ Ἄνθρω- ÷ πος (1) ἐν πληγῇ ὤν, καὶ εἰδὼς φέρειν μα- ÷ λακίαν. Καὶ ὅτι οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ÷ φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ÷ ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ, καὶ ἐν ÷ πληγῇ ὑπὸ Θεοῦ, καὶ ἐν κακώσει. Αὐτὸς ÷ δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καὶ ÷ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. ÷

« terra visus est et cum hominibus con- « versatus est. » Hic igitur qui sine specie est, sine similitudine, nec conspici potest, similis nobis per omnia, absque peccato, quum speciem nostram assumsit, factus est. Quin postquam visus est, suscepisse eum passionem propter nos alius sanctorum Dei vatum testatur, dicens : « Homo in « plaga positus, et sciens ferre infirmita- « tem. Et iste peccata nostra portat, et pro « nobis dolet, et nos reputavimus eum esse « in labore, et in plaga sub Deo, et in af- « flictione. Ipse autem vulneratus est pro- « pter peccata nostra, et infirmatus est pro- « pter iniquitates nostras. »

CAPUT LVII.

Ὅτι ἀπὸ τῶν ἀποστόλων αὐτῶν ἐστιν ἡ παράδοσις τοῦ εἰκονίζεσθαι τὸν Χριστόν.

Quod ex Apostolis ipsis oritur traditio Christum imagine depingendi.

Ταῦτα οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ λόγου γενόμενοι παραδεδώκασιν οὐ δοκήσει, οὐδὲ φαντασίᾳ, σὺν ἀληθείᾳ δὲ πεπραγματευμένα, καὶ ἀψευδῶς τετελεσμένα, καὶ οἱ ταύτην τὴν σωτήριον δεξάμενοι τοῦ Λόγου περὶ ἡμᾶς συγκατάβασιν, καθ' ὃ εἶδος ἐδείχθη. Καὶ ὡς μετὰ τῆς δουλικῆς μορφῆς ὤφθη προσομιλήσας τοῖς ἐπὶ γῆς, τά τε θαύματα τελεσιουργῶν, ὡς Θεὸς, καὶ τὰ πάθη ὑπομένων, ὡς ἄνθρωπος, ἀνιστοροῦμεν ὥσπερ ἐν γράμμασιν, οὕτω δὴ καὶ ἐν πίναξι, τοῦτο παῖδες παρὰ πατέρων παρειληφότες. Ὧν τῆς εὐσεβείας μεταποιούμενοι, τὰ ἱερὰ περιέπομεν εἰκονίσματα, καὶ τὸ προσῆκον σέβας προσνέμομεν· δι' ὧν τὸ ὕψος τοῦ δι' ἡμᾶς ἑαυτὸν κενώσαντός τε καὶ ταπεινώσαντος ὁμολογοῦντες ἀνυμνοῦμέν τε καὶ δοξάζομεν· καὶ οὔτε ὡς θεοῖς προσκυνοῦμεν (ἄπαγε τῆς ἀτοπίας!) οὔτε τῇ κτίσει τὸ ἀνημμένον Θεῷ μόνῳ σέβας προσφέρομεν· πλὴν γὰρ αὐτοῦ Θεὸν οὐ γινώσκομεν. Αὐτῷ γὰρ καὶ δι' ἐκείνων προσάγομεν τὴν προσκύνησιν, οὐ τῇ κτίσει καὶ τῇ τῆς ὕλης συνταπεινοῦμεν ταπεινότητι. Οὐκοῦν αἰ-

Hæc a primordio testes oculati ac ministri sermonis tradiderunt fuisse non in apparentia aut ludicra visione, sed in veritate et effectu peracta, omnique procul dubio consummata; illi, inquam, a quibus primum exceptum est Verbum, quum ad nos usque descendit, qua in specie ostensum est; idcirco, quod in servili forma visum est, dum in terra conversaretur, ac uti Deus, miracula peregit et sustinuit passiones, quatenus homo, tam litteris quam picturis eum describimus. Hoc pueri a patribus nostris traditum suscipimus. Horum pietatem ipsi nos sectantes, imaginibus sacris curam impendimus, et justo eas prosequimur honore. Per illas majestatem Dei, qui nostri gratia semetipsum exinanivit ac humiliavit, confitentes hymnis celebramus atque doxologiis. Neque tamen eas velut deos adoramus (apage istam insaniam!), neque cum creatura honorem Deo uni debitum communicamus; Deum quippe præter ipsum, alium nullum novimus. Ipsi enim hanc per imagines præstamus adorationem; non ad creaturam, nec ad hujusce materiæ vilitatem eum demitti-

(1) Ἄνθρωπος. Is. LIII, 3, 4.

συνέσθωσαν οἱ τῆς Ἐκκλησίας κατήγοροι καὶ τῆς ἀληθείας ἀντίπαλοι, καὶ τὸ καλὸν ἐπαινεῖν οὐκ εἰδότες, οὐδὲ τὴν τῶν ἐναντίων διαφορὰν ἐξ ἀμαθείας καὶ ἀπειθείας ἐγνωκέναι καταδεχόμενοι. Ταῦτα μὲν ἐν τούτοις κείσθω· πρὸς δὲ τὰ Εὐσεβίου πάλιν ἡμῖν ἰτέον. Διϊσχυρίζεται γὰρ ὅτι μηδὲ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ τοιοῦτον εἶναι, μήτε παρ' ἄλλου τὴν βασιλίδα ἀκηκοέναι· δι' ὅ φησιν·

mus. Quapropter pudore suffundantur hostes Ecclesiæ ac veritatis adversarii; qui quod pulchrum est laudibus nescientes excipere, nec quale intercedat discrimen diversis in rebus, præ imperitia et infidelitate dinoscere valent. Sed hæc hactenus. Ad Eusebium nobis revertendum est. Totus est in eo quod numquam simile quid in Ecclesia fuerit, nec a quolibet Regina umquam audierit; quamobrem ait :

CAPUT LVIII.

Ὅ τι Εὐσέβιος ἱστορεῖ περὶ τοῦ ἀνδριάντος Χριστοῦ καὶ τῆς αἱμοῤῥοούσης.

Quid Eusebius enarrarit de statua Christi et de Hæmorrhoysa.

I. Eusebius epistolæ scriptor, cum eodem historico non constat. — II. Alia debuit censere de idolis, alia de sacris imaginibus. — III. Unde vel a muliercula merito et sapiente redarguendus, — IV. In judaicum impegit scandalum, — V. Iterumque in errorem decidit Docetarum.

I.

÷ Οὐχὶ δὲ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐξώρισται, καὶ πόῤῥω τῶν Ἐκκλησιῶν Χριστοῦ (1) ÷ πεφυγάδευται τὰ τοιαῦτα; μόνοις τε ἡμῖν ÷ μὴ ἐξεῖναι τὸ τοιοῦτον ποιεῖν παρὰ πᾶσι ÷ βεβόηται. ÷

Ζητεῖν ἄξιον ἐνταῦθα, εἰ ἐκεῖνος οὗτός ἐστιν Εὐσέβιος, ὁ ταῦτά τε λέγων, καὶ ὁ τὴν καλουμένην Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν συνθείς. Εἰ μὲν γὰρ ἕτερος οὗτός ἐστιν, ἀσέβειαν αὐτῷ μόνον ἐγκλητέον, καὶ τὴν εἰς τὴν τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν ὕβριν· εἰ δὲ εἷς ὁ κἀκεῖ καὶ ὧδε φθεγγόμενος τυγχάνει, πῶς οὐχὶ πρὸς τῇ ἀσεβείᾳ παραπληξίας ἤδη καὶ παρανοίας ἁλώσηται, ὡς τἀναντία ἐν τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις ἀποφαινόμενος; ἐνταῦθα γὰρ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐξωρίσθαι καὶ πόῤῥω τῶν Ἐκκλησιῶν Χριστοῦ πεφυγαδεῦσθαι τὰ ἱερὰ τοῦ Χριστοῦ ἐξεικονίσματα διατεινόμενος, ἐκεῖσε γράφει, ὡς ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα παρατεθήσεται (2), τόν τε θεῖον ἀνδριάντα τοῦ Χριστοῦ, ὃν ἡ θεραπευθεῖσα τοῦ πάθους αἱμόῤῥους γυνὴ ἀνεστήσατο, καὶ ὄψει παραλαβεῖν·

« Nonne per universum orbem ejecta et « procul ab Ecclesiis Christi amandata sunt « hæc talia? Nobis præ cunctis vetari ejus« modi aliquid facere ab omnibus clama« tur. »

Eo loci præter rem non erit inquirere an hic idem sit Eusebius qui talia dixerit, idemque historiæ quæ vocatur ecclesiasticæ scriptor. Si alius est, isti dumtaxat impietas imputanda et in Salvatoris incarnationem impudens insultatio; sin autem est idem qui hic et ibi loquitur, nonne jam præter impietatem, etiam amentiæ ac delirii erit reus, ut qui in suis libris adeo contraria palam ostendat? Hoc namque loco, ab universo orbe exulare ac procul ab omnibus Christi ecclesiis expelli Christi sacras imagines omni ope præcipit; illic vero enarrat, uti posthæc exponetur, divinam Christi statuam, quam morbo sanata mulier hæmorrhoysa erexit, ipsum se oculis usurpasse; aliasque simul Christi imagines, nec non et apostolorum, delineamentis servatas fuisse et coloribus depictas. Sic ergo ille veritatem aversatus,

(1) Χριστοῦ deest in B, C. — (2) Παρατεθήσεται. Vid. infra, cap. LXX.

ἑτέρας τε αὖ εἰκόνας Χριστοῦ, καὶ μὴν καὶ τῶν ἀποστόλων ἐν γραφαῖς σωζομένας, διὰ χρωμάτων ἱστορηκέναι. Οὕτω τῆς ἀληθείας καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς ὀρθῶν δογμάτων ἀποσφαλλόμενος περιτρέπεται, καὶ ἑαυτῷ (1) ἀπομαχόμενος θριαμβεύεται· οὕτω γὰρ ἐξαρχῆς τὸ πανοῦργον ἐξεπετήδευσεν, ἵνα δόξῃ τὴν ἀθεωτάτην λανθάνειν αἵρεσιν· ἔνθεν αὐτοῦ τὸ παλίμβολον, καὶ εὐπαράφορον, καὶ ῥαδίως μεταβαλλόμενον, τῶν Πατέρων οἱ ἐπιφανέστεροι καὶ πάλαι καταγράφουσιν (2). ÷ Εἰ δὲ ÷ ἀνιέροις πρὸς ἱερῶν ἐργασίαν ἐγχειρεῖν οὐ ÷ θεμιτὸν, δικαίως μάλα μὴ ἐξεῖναι αὐτῷ τὰ ÷ τοιαῦτα ποιεῖν ὡς ἀνιέρῳ ἀποφαίνεται. ÷ Ἡμεῖς δ' οὖν πρὸς τὰ προκείμενα ταῦτα λέγομεν· εἰ μὲν περὶ ξοάνων καὶ ἃ τὰ ἔθνη εἴδωλα σέβει, τῆς αἰτούσης ὁ λόγος ἦν, συνειπεῖν δήπου πάντως καὶ ἡμεῖς αὐτῷ προῃρήμεθα· ταῦτα γὰρ τὸ πρὶν καὶ ὄντα καὶ γινόμενα, ἐπιφανέντος τοῦ Σωτῆρος, ἐξώρισται ὡς ἀληθῶς καὶ κατήργηται. Εἰ δὲ περὶ τῶν ἐμφανιζόντων ἡμῖν τὴν Σωτήριον (3) σάρκωσιν, καὶ ἅπερ εἰς μνήμην τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ ἡμᾶς φιλανθρωπίας καὶ συγκαταβάσεως ἐνάγει (πρότερον οὐκ ὄντα, ὕστερον δὲ παρὰ τῶν πεπιστευκότων κατὰ τὴν θείαν οἰκονομίαν γέγονεν) αἰτεῖ, τί ἐροῦμεν; ἢ ὡς ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος Εὐσέβιος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ (4);

rectaque fidei nostræ dogmata, semet dejicit, debellatorque sui ipsius, ducitur in triumphum. Sic enim ab initio vaferrima usus erat decipiendi peritia, ut videretur impiissimam hæresim celare; inde est quod ipsius indolem ad recidendum præcipitem, pronam ad errandum, mutatu facilem olim Patrum insigniores denuntiaverunt. « Si enim, « inquiunt, impiis non licet imponere ma- « num ad sacra ministeria, jure merito- « que vetitum ipsi talia agere, quippe ho- « mini impio, videtur. » Nos igitur ad ea quæ supra sunt, hæc reponimus. Si inquirentis quidem Reginæ petitio fuisset de signis et idolis quæ gentes venerantur, nosmet ille sui haberet suffragatores: hæc enim quæ antea exstitere et facta sunt, simul ac apparuit Salvator, procul dubio amandata fuere ac sublata. Sin autem de iis quæ nobis manifestant Salvatoris incarnationem, et memoriam nobis proponunt magnæ ejus in homines charitatis, et ad nos usque descensionis (quæ quidem prius non erant, sed posterius secundum Incarnationem a fidelibus facta sunt), de his, inquam, si quærit Regina, quid tunc dicemus, nisi quod, quum Eusebius falsa loquitur, loquitur de propria sententia?

II.

Τῆς γὰρ τῶν ἀληθῶν ὀρθότητος καταλαζονευόμενος πρὸς τὸ δεδογμένον, τὸν τῶν προκειμένων περιτρέπει λόγον (τοῦτο γὰρ τῆς (5) ἀπάτης τὸ ἴδιον), καὶ ὡς μήτε ὄντα ἐν Ἐκκλησίᾳ τὰ τῆς Ἐκκλησίας, μήτε παρ' ὁτουοῦν ἠκουσμένα ἡγεῖται· διὸ ἀπαγορεύει τὴν περὶ αὐτῶν αἴτησιν, ὡς μηδὲ ἐξεῖναί τινα ποιεῖν πώποτε· ἐπεὶ, φησὶ, πάντοθεν ἐξώρισται καὶ πεφυγάδευται. Σκιαμαχῶν οὖν ὥσπερ πρὸς τὰ μηδαμῶς αἰτηθέντα μηδὲ τῇ αἰτήσει συμβαίνοντα, τὸν λόγον πλαττόμενος

Veritatis enim regulæ insultans, ut sententiam instrueret suam, eorum quæ in aperto sunt, pervertit rationem: illud plane erroris ingenium est. Quæ igitur Ecclesiæ sunt, de iis statuit ac si nec in Ecclesia, nec umquam a quolibet audita fuissent: idcirco de hisce petitionem respuit, quasi nulli hominum quidquam simile liceat facere; quippe ait hæc undecumque abacta esse ac missa procul. Inani igitur ventilatione dimicans adversus ea quæ nemo ab eo quæsivit, et quæ nihil cum petitione commune

(1) Ταυτῷ B, C. — (2) Καταγράφουσιν. Cod. A posuit in margine Ἀθανάσιος; B, C, D, ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος. Sed frustra contuli omnia Athanasii opp. — (3) Σωτήριον αὐτοῦ B, C. — (4) Ἰουδαίων λαλεῖ, ib. — (5) Τοῦ γὰρ τῆς, ib.

διατίθεται, καὶ τοῖς ἐκ τῆς ματαιότητος τῶν λογισμῶν προκεχειρισμένοις σοφίσμασι καταγοητεύει τὴν αἰτήσασαν. Ἐπεὶ οὖν ἐκείνη τὸ ποθούμενον οἷα τὸ πιστὸν ἐρηρεισμένον ἐν Χριστῷ (1) ἔχουσα αἰτεῖ, ὁ δὲ πάλιν πρὸς τὸ δοκοῦν ἀπεκρίνατο, πάλιν ἀποτυφλώττει πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ μιγνύει τὰ ἄμικτα καὶ ἀκοινώνητα, καὶ ναῷ Θεοῦ συγκατατίθησιν (2) εἴδωλα, κοινωνίαν τε φωτὶ πρὸς σκότος, καὶ συμφώνησιν Χριστοῦ πρὸς Βελίαρ, δυσσεβῶς δίδωσι· καὶ οὐ δέδιε τῆς βλασφημίας τὸ ὑπέρογκον. Ὧν γὰρ αἱ εἰκόνες εἰς ταὐτὸν ἔρχονται, τὸ ἐντεῦθεν (3) ἄτοπον συναγόμενον ἐπ' αὐτῷ εἴη· ὥσπερ γὰρ τὰς πλεῖστον ἀλλήλων διεστηκυίας φύσεις ἀνοήτως συγχεῖ, οὕτως καὶ οἷς μηδεμία κοινωνία πρόσεστι, ἀδιαφόρως (4) εἰς ταὐτὸν περιάγει.

habebant, fictum sermonem componit, et per inania vani ratiocinii sophismata Reginæ roganti fucum facit. Illa siquidem quum nihil desiderat quod fidei in Christo fundatæ consentaneum non sit, hic vero rursum se ad phantasiam refert; rursum a veritate deductus cæcutit[1], et inconfusa ac inter se aliena miscet, Deique templo idola accommodat, et communionem lucis et tenebrarum, Christique cum Belial impium inducit consortium. Nec horruit blasphemiæ suæ cumulum. Christi enim et Belial commiscentur imagines : penes eum sit quodcumque insipientiæ hinc colligitur. Nam ut ille naturas omnino diversissimas stulte confundit, sic quæ nihil inter se commune habent, permixtim tamen in unum conciliat.

III.

Καὶ τὰ μὲν ἐκείνου ληρωδήματα τοιαῦτα· ἀρκέσει δὲ αὐτῷ εἰς ἔλεγχον τῆς οἰκείας ἀβελτηρίας καὶ παρανοίας, ἅπερ μικρὸν ὑποβὰς λέγει· ÷ οὐκ οἶδα γάρ, φησίν, ὅπως
÷ γύναιόν τι μετὰ χεῖράς ποτε δύο τινὰς
÷ φέρουσα καταγεγραμμένους ὡς ἂν φιλοσό-
÷ φους, ἀπέρριψε λόγον, ὡς ἂν εἶεν Παύλου
÷ καὶ τοῦ Σωτῆρος, οὐκ ἔχω λέγειν οὔτε
÷ ὁπόθεν λαβοῦσα, οὔτε ὅθεν τοῦτο μα-
÷ θοῦσα. ÷

Ἐκ τούτων στηλιτεύεται ἑαυτῷ περιπίπτων Εὐσέβιος, καὶ ὡς οὐδεμία κατ' ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ἁγίου καὶ βεβήλου διάκρισις· ἃ γὰρ μήτε εἶναι ἐν Ἐκκλησίᾳ, μήτε παρ' ὁτουοῦν ἠκοῦσθαι, καὶ ἐξωρίσθαι ἐκ πάσης τῆς οἰκουμένης ἔφη, νῦν γύναια (5) περιφέρειν ἀδεῶς λέγει. Εἶπεν δ' ἂν αὐτῷ τὸ γύναιον, ὡς ÷ οὐκ
÷ ἐμὸν τὸ ἐφεύρημα· ἀλλ' ἄνωθεν ἐκ πατέρων
÷ ὁσίων ἡμῖν παραδέδοται, οὐδ' ὁπωσοῦν τῇ
÷ ἐθνικῇ κοινωνοῦν μυσαρότητι, κἂν τοῦτό σοι
÷ περὶ τὴν αἱμόῤῥουν γυναῖκα ἡ παλαιότης
÷ ἀνεζωγράφησεν, εἶτα τὸν Χριστὸν τῆς καθ'
÷ ἡμᾶς ἐκβάλλεις φύσεως, μηδὲ ὁποίαν οὖν
÷ αὐτῷ μορφὴν νῦν ἀνεχόμενος φέρειν· καὶ διὰ

Hæc ipsius sunt nugamenta ; satis erunt ad ipsius stoliditatis ac proterviæ argumentum evidens afferendum, quæ paulo infra digressus ait : « Nescio enim quomodo « quædam muliercula manibus tenens duos « quosdam imagine pictos, quasi philoso- « phos, verba seminaret, ac si essent ima- « gines Pauli aut Salvatoris. Ego quidem « dicere haud valeo, nec unde id sibi sum- « serit, nec ubinam didicerit. »

Per hæc verba se probris dat Eusebius, sibimet obloquutus, nec ullum præ oculis habens rei sacræ a profana discrimen. Ecce enim quæ ab Ecclesia declarat abesse, nec ab hominum ullo audita, immo ab universo orbe exulare, nunc a mulierculis circumferri confidenter ait. Cui muliercula dicere poterat : « Hæc mea non est adinventio, sed « a venerandis Patribus ad nos devenit, « nihil quicquam commune habens cum « gentilitia spurcitie. Quamquam tibimet « de Hæmorrhoyssa muliere ipsa antiquitas « enarravit, ecce tamen Christum ab hac « nostra natura expellis, nec ullam ipsi « formam tribui posse sustines, quem « proinde statuis neutiquam esse depingen-

(1) Ἐν Χριστῷ non habent A, B, C. — (2) Συγκατατίθεται B, C.— (3) Ἐνταῦθα, ib.— (4) Ταῦτα ἐδιαφόρως, ib. — (5) Γύναιον, ib.

÷ τοῦτο μηδὲ γράφεσθαι νομοθετεῖς. Θεὸν δὲ ÷ τὸ πᾶν εἶναι ἡγούμενος, ὁ Παῦλος τί ποτ' ἂν ÷ εἶναί σοι δοκεῖ; πότε καὶ πῶς εἰς θεότητος ÷ φύσιν μεταβέβληται; ὥστε μηδ' αὐτοῦ ÷ εἰκόνα προσδέχεσθαι· οὐδεμία γὰρ παρὰ ÷ σοὶ ἐν τῇ τῶν εἰκόνων αὐτῶν προσαγωγῇ ÷ καὶ θέᾳ διαστολή. ÷

« dum. Sed tu, qui in hac re omne putas « esse Deum, dic mihi, Paulus quid tibi esse « videatur? Quando et quomodo divinam « in naturam mutatus est? quippe nec « ipsius imaginem ullam recipi vis : nam « nulla a te in admissis spectatisque ima- « ginibus statuitur differentia. »

IV.

Ἀλλ' ἡμεῖς γε ὁπόσον τὸ ἐν τοῖς ἐκείνου λόγοις παράλογον τοῖς τῶν ἀλλοκότων αὐτοῦ ληρημάτων ἀκροαταῖς καταλήψομεν. Ἐπιφέρει δὲ ὁ αὐτός· ÷ Ἵνα μηδὲ αὐτὴ μηδὲ ἕτεροι ÷ σκανδαλίζοιντο, ἀφελόμενος ταύτην παρ' ÷ ἐμαυτὸν κατέσχον. ÷ Οὐκ οἶμαι τὸν σοφὸν λεληθέναι, ὡς ἔνθα τινὸς εἰκὼν πρόκειται, ἐνταῦθα πάντως καὶ ἡ τοῦ ἀρχετύπου μνήμη συνεισάγεται· ἐφ' ᾗ δυσχεραίνοντι τὸ σκάνδαλον ἐναποτίκτεται. Ὡς οὖν κηρυσσόμενος Παύλῳ Χριστὸς ἐσταυρωμένος Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἔθνεσι δὲ μωρία (1), οὕτω δὴ καὶ αὐτῷ Χριστὸς εἰκονισμένος καθορώμενος, οἷα Ἰουδαϊκῷ τὸν τρόπον, σκάνδαλον πρόκειται· διὰ τοῦτο ἀφαιρεῖται, οὐχ ὅπως τῶν ἄλλων, ἀλλ' ὅπως τὸ ἴδιον συναφέλοιτο σκάνδαλον. Εἰ γὰρ ὁ τῆς τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας λόγος σκάνδαλον αὐτῷ κηρυσσόμενος πρόκειται, μετὰ Ἰουδαίων τετάξεται, τὴν Χριστιανῶν τελειότητα ἐξωθούμενος· Χριστιανοῖς γὰρ οὐ μόνον οὐ σκάνδαλον δείκνυται, ἀλλὰ δὴ καὶ σαφεστέρα τοῦ θείου κηρύγματος χειραγωγία καὶ δήλωσις· καθάπερ δὴ καὶ Τὸ ἐν γραφαῖς Εὐαγγέλιον (2), οὗ τὴν δύναμιν, εἰ καὶ παχύτερον, ἐμφαντικώτερον δ' ὅμως, ἀποφέρονται. Προσκείσθω δὲ αὐτῷ εἰς κατηγορίαν καὶ ἡ τοῦ γυναίου πίστις, ἡ κατὰ Χριστιανοὺς καὶ πράττουσα καὶ πιστεύουσα, τὴν ἐκείνου ἀπιστίαν καὶ τὸ σκάνδαλον ἐφώρασεν ἑτοιμότατα. Τούτοις ἐπάγει εὐθύς· ÷ Οὐχ ἡγούμενος καλῶς ÷ ἔχειν εἰς ἑτέρους ὅλως ἐκφέρειν ταῦτα, ἵνα

Interim nos quanta sit in istiusce scriptis desipientia, illis qui absonas ejusdem nugas legunt, videndum relinquemus. Sed idem adjicit : « Ut ut fuerit, ne ista, cæte- « rive offenderentur, imaginem sustuli, « eamque penes me retinui. » Sapientem illum, opinor, non fugit, ex allata cujusvis imagine, ideo ejusdem archetypi omnino refricari memoriam; quam si quis ægre tulerit, inde huic soli suboritur scandalum. Ut igitur prædicatus a Paulo Christus crucifixus Judæis quidem scandalum, Græcis vero stultitia fuit, sic illi idem imagine depictus et præ oculis positus, utpote Judaicæ mentis homini parit scandalum, idcirco imaginem removet, non ut cæterorum, sed ut proprium ipsius scandalum simul auferatur. Haud dubie enim si prædicatio Incarnationis Salvatoris ipsi scandalum exstat, cum Judæis accenseri debet, abjiciens siquidem Christianorum perfectionem. Christianis enim non solum non oritur inde scandalum, immo potius clarior evadit divinæ prædicationis manuductio et explicatio; sicut etiam *Pictum Evangelium*, cujus virtutem, crassiore quidem modo ac vividiore animis impressam, auferunt. At illi refundatur in crimen vel mulierculæ fides, quæ quum eadem ac Christiani et egit et credidit, istius incredulitatem scandalumque statim deprehendit. Quibus illico subjicit : « Nec censui satius esse ad alios talia « per vulgus emitti, ne videamur more

(1) Μωρία. I Cor. II. — (2) Εὐαγγέλιον. Quodnam fuerit Evangelium ἐν γραφαῖς, idem forte apud Græcos ac inter Latinos *Biblia historiata*, edisserendi locus erit ad *Antirrh. in Mamon.* III. Cf. *Proleg.* p. LXXI.

÷ μὴ δοκῶμεν δίκην εἰδωλολατρούντων τὸν ÷ Θεὸν ἡμῶν ἐν εἰκόνι περιφέρειν. ÷

Ὅστις μέν ἐστιν, ὃν ἡγεῖτο Θεὸν ἐν εἰκόνι περιφερόμενον, ἐκείνου ἦν εἰδέναι, καὶ τῶν νῦν τῆς δοκήσεως ὑπασπιστῶν· ὅτι δὲ τὴν προσειλημμένην μορφὴν τέλεον ἀπήρνηται, διὰ τῶν πρώην αὐτῷ εἰρημένων ἐδήλωσεν ἡνίκα ἔλεγεν· ÷ εἴ γε χρὴ ἔτι μορφὴν καλεῖν. ÷ Πλὴν ὅτι ταῦτα λέγων οὐ πόῤῥω τῶν νόσῳ μανίας βεβλημένων ἑαυτὸν καθίστησι, παντί τῳ σαφές· ἐπείγε οἴεται ἀλόγως καὶ ἀσυνέτως, ὡς τὰ ἱερὰ τῆς τοῦ Λόγου σαρκώσεως σύμβολα φύσιν Θεοῦ αὐτὴν καθ' αὑτὴν εἰκονίζειν πρὸς τῶν ἱερογραφούντων ἀνεστήλωται· διὸ καὶ ἐμφάσεις τινὰς εἰδωλολατρείας προάγει, μήτε τὸ μυστήριον τῆς οἰκονομίας συνιῶν, μήτε τῶν ἀνιστορούντων τὴν πίστιν καὶ τὸ πρὸς εὐσέβειαν σπουδαῖον εἰδὼς καὶ διάθερμον. Εἶτα ἐπὶ τούτοις·

« gentilium Deum nostrum in imagine cir- « cumferre. »

Quis ille sit quem censet Deum in imagine circumlatum, penes ipsum fuit rescire, uti et penes hodiernos phantasticorum sectatores. Quod autem abneget prorsus susceptam fuisse formam, ex præmissis ostendit, quando dixit : « Dummodo fas sit eam formam appellare. » Atqui quod hæc dicens haud multum se ab iis qui amentia laborant alienum statuerit, nemo non videt, quum tam absurde quam imperite opinetur, sic sacras Verbi incarnati repræsentationes depingi, ut Dei natura secundum se a pictoribus sacris proponatur : idcirco dum quædam idololatriæ signa diserte describit, nec prorsus Incarnationis mysterium intelligit, nec pictorum fidem, eorumque pro pietate zelosam indolem ac fervidam agnoscit. Deinde, post illa :

CAPUT LIX.

Τί ἐστιν· εἰ γὰρ ἔγνωμεν, φησὶ, κατὰ σάρκα Χριστόν· ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν.

Quid est illud : « Si ergo, inquit, Christum secundum carnem novimus, sed nunc jam non novimus. »

÷ Παύλου τε ἀκούω πάντας ἡμᾶς παι- ÷ δεύοντος, μηκέτι τοῖς σαρκικοῖς προσα- ÷ νέχειν. Εἰ γὰρ ἔγνωμεν, φησὶ, κατὰ σάρκα ÷ Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν. ÷

Ἐνταῦθα τὸ πᾶν τοῦ λόγου τῆς κατὰ Χριστὸν σαρκώσεως δυσφημίας βούλεται κατακλείειν, τοῖς σφαλερῶς καὶ ἀνοσίως αὐτῷ ἐκμηχανηθεῖσι σαθροῖς οἰκοδομήμασι καὶ κακοῖς κακὴν ἐπιθεὶς τὴν κορωνίδα. Ἀεὶ δὲ χείρων ἑαυτοῦ φαινόμενος, ἐν τοῖς πρὸς καθαίρεσιν τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως καὶ τῆς σαρκὸς πρόσκομμα κακῶς τε καὶ ἐπισφαλῶς ἐκδεχόμενος, εἰς βεβαίωσιν τῆς ἑαυτοῦ δυσσεβείας, τὰς ἀποστολικὰς προάγει φωνάς. Πόῤῥω γάρ που τῆς τε τοῦ ἀποστόλου διανοίας ἐσκήνηται, καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καὶ πατρικοῦ φρονήματος παντάπασιν ἀποπέπτωκεν. Οὐ γὰρ, ὡς αὐτῷ δοκεῖ, μεταβεβλῆσθαι

« Paulum enim audio a quo omnes doce- « mur, haud amplius carnalibus adhærere. « Et si cognovimus, inquit, Christum secun- « dum carnem, sed nunc jam non novimus. »

Nunc omnem sui de Christi Incarnatione sermonis nequitiam intendit absolvere, talibus fundamentis, mendacio et impietate innixis, ædibusque adeo male instructis malam coronidem impositurus. Visus enim semper seipso pejor, ad eversionem Incarnationis Christi et ad carnis offendiculum malitiose ac fraudulenter accipiens, in suæ impietatis defensionem apostolica dicta producit. Procul namque ab Apostoli mente tentoria figit, et ab Ecclesiæ ac Patrum sententia toto cœlo decidit. Nullatenus enim docent allata verba, uti visum est ipsi, immutari omnino carnem Domini ac penitus

δι' ὅλου καὶ ἀνῃρῆσθαι τὴν σάρκα τοῦ Κυρίου τὰ προκείμενα ἐκδιδάσκει ῥήματα· ἀλλὰ τὸ μηκέτι τοῖς σαρκικοῖς ὑποκεῖσθαι παθήμασιν, οἷον δίψῃ καὶ πείνῃ καὶ κόπῳ καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσα τῆς σαρκὸς ἐνδείκνυται τὴν ἀσθένειαν (1), καὶ χωρὶς ἁμαρτίας ἡμέτερα πάθη ταῦτα νῦν ἐν Χριστῷ μὴ γινώσκεσθαι, τῷ εἶναι λοιπὸν ἀπαθὲς καὶ ἄφθαρτον τὸ θεῖον τοῦ Χριστοῦ σῶμα· μένειν δὲ αὐτὸ ἀμετάβλητον διαῤῥήδην κηρύσσεται, ὡς αὗται αἱ πατρικαὶ φωναὶ αὐτίκα δηλώσουσιν. Ἔτι τοῖς εἰρημένοις τινὰ προστιθεὶς ἃ τὴν ἐκείνου διελέγχει ἀγνωμοσύνην, φησί·

destrui, sed jam non amplius esse carneis affectionibus obnoxium, puta siti, esuriei, lassitudini et cæteris, quibus carnis infirmitas ostendi solet; quæcumque demum, præter peccatum, nostræ sunt passiones, eas in Christo nunc non amplius cerni, eo quod jam sit impassibile et incorruptibile divinum Christi corpus; inde perstare idem absque mutatione aperte eodem asseveratur loco, quod subjicienda Patrum testimonia illico demonstrabunt. Sed prædictis alia quædam addit quæ ejusdem probant inscitiam, quum dicit :

CAPUT LX.

Ὅτι μαρτυρεῖ Εὐσέβιος ὅτι οἱ ἀπὸ Μάνεντος τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἐδορυφόρουν.

Quod Eusebius refert à Manichæis Manetis imaginem satellitio circumseptam.

÷ Σίμωνα τὸν μάγον λόγος ἔχει παρὰ ÷ τοῖς ἀθέοις αἱρεσιώταις προσκυνεῖσθαι, ἐν ÷ ἀψύχῳ ὕλῃ καταγεγραμμένον. Ἐθεωρήσαμεν ÷ δὲ καὶ αὐτοὶ τὸν τῆς μανίας ἐπώνυ÷μον (2) ὑπὸ τῶν Μανιχαίων εἰκόνι δορυ÷φορούμενον (3)· ἡμῖν δὲ ἀπείρηται τὰ ÷ τοιαῦτα. ÷

Τί οὖν; οἱ Σιμωνίδαι καὶ Μαγεντίδαι οὐ πρὸς τιμῆς τῶν διδασκάλων ταῦτα ἔδρασαν (οὐδένα οἶμαι τῶν νοῦν ἐχόντων μὴ ἄλλως ἔχειν ἐρεῖν) καὶ ταῦτα μιαρῶν καὶ θεοστυγῶν ἀνθρώπων; τιμὴ γὰρ ἡ ἀνωτάτω δορυφορία. Οὕτω γοῦν κἀπὶ τῶν βασιλεύειν λαχόντων ἄνωθεν κατειθισμένον ὁρᾶται γινόμενον, τὰς εἰκόνας αὐτῶν παρὰ τῶν ὑπηκόων διὰ τιμῆς ἄγεσθαι πολλῆς. Εἶπεν οὖν ἄν τις πρὸς αὐτόν·

Λαμπρὸς σεαυτοῦ κατήγορος, ὦ Εὐσέβιε, διὰ τῶν οἰκείων λόγων ἐνδείκνυσαι. Τί δήποτε γὰρ μὴ καὶ αὐτὸς τὸν δεσπότην τὸν σεαυτοῦ

« Fama fert Simonem Magum ab impiis « hæreticis adorari, ex inanima materia re« præsentatum. Vidimus quidem ipsi nos « Manetem, cujus nomen ab insania ductum, « imagine ab asseclis suis fuisse honoratum : « nobis autem ejusmodi res est interdicta. »

Quid igitur? Simoniani et Manichæi nonne hæc ad suorum magistrorum honorem fecerunt (nemo sanus, ut reor, hac de re dissentiet), idque egerunt erga impuros homines ac Deo odibiles? Enimvero ad supremum honorem fit δορυφορία. Sic erga eos qui ad regnandum electi sunt, antiquitus obtinuisse consuetudo cernitur, ut eorum imagines multo cum honore a subjectis haberentur. Velim igitur aliquis isti dixerit :

« Insignem te tui accusatorem esse, ô Eusebi! propria verba profitentur. Quid causæ est cur non ipse quoque Dominum tuum ac Regem universarum rerum, quate-

(1) Ἀσθένειαν. His in margine A apponitur : τοῦ θεολόγου, id est, *Nazianzeni :* desiderantur tamen in tribus codicibus obelorum sigla, quæ solent auctoris locum de verbo citatum includere; unde putem Nicephorum allusisse tantum ad Nazianzeni orat. XLV, 9 (*Opp.* t. I, col 851, c; 855, b), ubi similia leguntur. — (2) Μανίας ἐπώνυμον, nempe Μάνεντα aut Μανῆν, cujus nomen ex eo deflectere convicio Patribus solemne fuit. Qui deinceps describitur Manichæorum ritus ad novissima usque tempora durasse nec omnino sive Templariorum sive Albigensium quibusdam ignotum fuisse ostendunt plura testimonia ac monumenta, quæ circumlatam imaginem vario charactere distinctam, nunc baculo innixam, nunc hasta suffixam, astante satellitio asseclarum, exhibent. Hæc aut similia in Eusebio legit auctor argumenti. — (3) Αὐτοὶ τὸν φορούμενον. Sic A vel expunxit, vel omisit multa quæ tum ad sensum, tum ad subsequentem expositionem requiruntur.

καὶ βασιλέα τῶν ὅλων, καθὸ πέφηνεν ἄνθρωπος, δι' εἰκόνος τετίμηκας, ἐπ' αὐτὸν ὡς ἀρχέτυπον διὰ τῆς εἰκόνος τὴν τιμὴν ἀναφέρων; πῶς οὖν οὐκ αἰδῇ τὴν ἐκείνων πρὸς τοὺς καθηγεμόνας εὐγνωμοσύνην, ἀγνωμόνως σὺ περὶ τὸν σὸν δεσπότην διακείμενος; Ὅτι ἡμῖν ἀπείρηται, φής, τὰ τοιαῦτα; Ἀλλ' ἀνοηταίνων πάλιν ἑάλως, οὐ συνιεὶς, ὧν ἕνεκεν ταῦτα λέγεται, περὶ δὲ τὰ μάταια τὸν νοῦν ἀεὶ ἀπασχολούμενος· ποῦ γάρ σοι τῆς Μανιχαίων τὸ διάφορον φαντασίας; κἀκεῖνοι γὰρ οὕτω μαινόμενοι λέγουσι σχήματι διακένῳ σώματος ἀνθρωπείου, μὴ ταῖς ἀληθείαις ὀφθῆναι τὸν Χριστὸν ἄνθρωπον· διὸ λοιπὸν κἀκείνοις ἀπείρηται τὰ τοιαῦτα. Τί οὖν ἐκείνοις μέμφῃ, ὧν συμβαίνειν εἵλου τοῖς δόγμασιν; ἀλλ' ὅτι ÷ βαρύς σοι ἐστὶν ὁ Χριστὸς καὶ ἐν ÷ εἰκόνι βλεπόμενος, ÷ τοῦτο δρᾷν οὐκ ἀνέχῃ. Ποίας οὖν τεύξῃ συγγνώμης, δυσγνώμων καὶ δύστροπος περὶ τὸν οἰκεῖον δεσπότην ὀφθεὶς, ὥστε μηδὲ τοῖς εὖ ποιεῖν εἰδόσι συγχωρεῖν ταῦτα; ἵνα μὴ μόνον τῆς σεαυτοῦ ἀπιστίας καὶ δυσβουλίας, ἤδη δὲ καὶ τῆς τῶν πέλας βλάβης ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου καὶ ἀδεκάστου κριτηρίου ἀξίας τὰς (1) δίκας ὑφέξῃς. Τί οὖν συμπεραίνων τὸν ἐπὶ τούτοις λόγον, φησί;

nus homo factus est, imaginis honore prosequaris, nec ad eum quasi ad archetypum, imaginis occasione, honorem referas? Ut quid non erubescis ad istorum erga magistros gratum animum, tu quum sic ingrato erga tuum Dominum sis? Quia, inquis, nobis talia interdicuntur. Sed iterum tua in insipientia deprehenderis, haud attendens de quibusnam hæc dicantur, næniis semper incumbens. Quale jam istos Manichæos inter et te discrimen est? Isti siquidem re et nomine amentes, aiunt in phantastica tantum humani corporis specie, non in veritate Christum hominem apparuisse. Cæteroquin apagesis ab illis talia! Quid ergo de his querelas habes, quorum deprehenderis excepisse dogmata? Sed quum « et tibi fastidit Christus, vel in imagine conspectus, » hæc facere non sustines. Qualem ergo veniam nacturus es, qui adeo ingratus et perversus erga Dominum tuum inveniris, ut vel quum alios probe agentes intueris, ne his quidem id concedas? Unde non tantummodo impietatis et pravitatis tuæ, sed et proximi damnorum, in magno et incorruptibili judicio, dignas pœnas exsolves. »

Sed quid, institutum de his sermonem prosequutus, ait?

CAPUT LXI.

Εὐσεβίου περὶ τοῦ· Μακάριοι καθαροὶ τῇ καρδίᾳ (2), πρὸς τοῦτο λύσις.

Eusebii circa illud : « Beati mundo corde, » [difficultas et] solutio.

÷ Θεὸν γοῦν Κύριον τὸν Σωτῆρα ἡμῶν ὁμο-
÷ λογοῦντες, ὡς Θεὸν ἰδεῖν εὐτρεπιζόμεθα,
÷ πάσῃ σπουδῇ καθάραντες αὐτοὶ τὰς ἑαυτῶν
÷ καρδίας, ὡς ἂν ἴδοιμεν αὐτὸν κεκαθαρμέ-
÷ νοι. ÷ Μακάριοι γὰρ οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ,
÷ ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. ÷ Εἰ δὲ ἐκ
÷ περιουσίας, πρὸ τῆς μελλούσης πρόσωπον
÷ εἰς πρόσωπον ὄψεώς τε καὶ θέας τοῦ Σω-
÷ τῆρος ἡμῶν τὰς εἰκόνας αὐτοὶ περὶ πολλοῦ
÷ τίθεσθε, τίνα μᾶλλον ἀγαθὸν ζωγράφον
÷ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἔχοιμεν ἄν; ÷

Ὁρᾶτε καὶ νῦν εἰς ὅσον αὐτῷ τὰ τῆς βλα-

« Deum ergo Dominumque Salvatorem « nostrum confitentes, ad illum tamquam « Deum intuendum accingimur alacres, « omnique cum studio corda nostra abstergimus, ut eum videamus emundati. *Beati* « *enim mundo corde, quoniam ipsi Deum* « *videbunt*. Si autem abundantiore cura, « ante futuram illam de facie ad faciem visionem intuitionemque Salvatoris nostri, « imagines tanti feceritis, quemnam excellentiorem ipso Dei Verbo, pictorem habebimus? »

Videte etiamnunc in quantam blasphe-

(1) Ἐκείνου et τὰς non habent B, C. — (2) Καρδίᾳ. Deesse quid videtur aut Epitomatoris, aut scriptoris oscitantia. Nicephoro enim hæc argumenta non merito tribuenda videntur.

σφημίας θεομαχοῦντι αἴρεται· ἥ τε γὰρ εἰς τὸν Μονογενῆ παροινία διὰ μυρίων ὅσων αὐτῷ πεπραγμάτευται λόγων· κτίσμα γὰρ πανταχοῦ καὶ ποίημα τερατεύεται εἶναι. Ὁ περὶ τῆς σαρκώσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ σώματος ἀπείρηται παρ' αὐτῷ λόγος. Τί οὖν δοκεῖ; ὑποτίθεται νοεῖν, ὅτι ὡς πρὸς τὴν θείαν οὐσίαν ἀποτεινόμενος ταῦτα φθέγγεται, καὶ κατασοβαρεύεται μὲν ὁ δείλαιος, οὐχ ἑτέρως ἢ ὡς Θεὸν ἰδεῖν· ὅπερ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ Θεὸν ἁπλῶς καὶ ὡς ἔχει φύσεως ἰδεῖν· ὑπερεκτείνεται δὲ τῆς τῶν ἁγίων ἀξίας, καὶ μείζονα τούτων οἷά τις καθαρώτερος καὶ διοπτικώτερος (1) πρὸς τὴν τῆς θείας φύσεως ἐποπτίαν, ἰδεῖν κατεπαγγέλλεται, ὧν ὁ μὲν θεολογῶν ἀπεφήνατο· ÷ Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε (2)· ÷ ἕτερος δ' αὖ τῆς αὐτῆς θεηγορίας ἐχόμενος, ÷ ὃν ÷ εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύνα- ÷ ται (3). ÷ Ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ ἐν θεόπταις κράτιστος, ἤκουεν· ÷ οὐ μὴ ἴδῃ (4) ἄνθρωπος τὸ ÷ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται. ÷ Ἀλλὰ τίς οὕτω τὴν τῶν θεολόγων μεγαλόνοιαν ὑπερέπτη; καὶ τί λέγω τούτων; εἰ μὴ καὶ τὰς ὑπερκοσμίους δυνάμεις ὑπεραναβέβηκε, καταλιπὼν κόσμον καὶ σῶμα, καὶ πάσης ὑλικῆς καταφρονήσας σχέσεως, καὶ ὑπερβὰς τὰ ὁρώμενα, ὥστε ὑπὲρ τὴν κτίσιν γενέσθαι, καὶ τῶν ὑπερουρανίων ὑπερκύψαι διακόσμων, καὶ ἰδεῖν Θεὸν καὶ οἷός ἐστι τὴν οὐσίαν (5) κατανοῆσαι· τίς δὲ ἄλλος ἢ Εὐσέβιος; Ὃς καθαροῖς καρδίας ὄμμασι καὶ ἀμιγέσι πάσης ἀνθρωπίνης καὶ ὑλικῆς προσπαθείας τὴν ὑπερούσιον καὶ τοῖς Σεραφὶμ ἀθεώρητον οὐσίαν θεάσασθαι μόνος ἀπαυθαδίζεται, κεναῖς ἐλπίσιν ὑπερφυσώμενος. Ἐκ τοῦ παχέως καὶ σαρκικῶς κἀνταῦθα τὰ θεοπαράδοτα ἐκδέχεσθαι λόγια,

miam ille Dei inimicus assurgat : nam ejus adversus Monogenam petulantia sexcentis jam ejusdem verbis efferbuit; creaturam eum esse puram, conditumque opus ubique hariolatur. Apage ab illo de incarnatione ac corpore Christi sermonem! Quid ergo videtur? Autumat, ni fallor, Christum hæc dixisse, quasi ad divinam respiciens essentiam, ac eo usque gloriatur infelix homo, ut Deum ipsum videre se, nec aliter quam in simplici essentia, et, sicuti est, intueri contendat, pertingens ultra beatorum gloriam; ac quasi quidam purior et oculatior ad divinam naturam contemplandam, sublimiora cernere se profitetur. De quibus Theologus unus declaravit : « Deum nemo vidit umquam » et alter rursus insistens eidem de Deo sententiæ : « quem vidit nullus hominum, nec videre potest. » Immo inter Videntes Deum potentissimus audiit : « Non videbit homo faciem meam et vivet. » Sed quis est qui Theologorum altissimam mentem transvolarit? At quid horum memini? Siquidem ille est qui supra mundanas virtutes transiliit, expeditus mundo et corpore liber, omnemque sub pedibus vidit materialium rerum ambitum; et visibilia usque adeo transgressus est, ut supra creationem universam steterit, atque supercœlestes ordines superaverit, Deum nempe viderit, Dei essentiam contemplatus? Quis alius ille, nisi Eusebius est, qui oculis animæ puris omnique humana ac mundiali infirmitate exemtis, Essentiam illam superessentialem, ipsis Seraphim invisibilem, solus se visurum esse jactabundus ait, vanisque animis tumefactus? Ex eo quod in crasso carnalique intellectu Scripturas a Deo traditas accepit, et formam servi duxerit esse quid invisibile ac sine

(1) Διοπτικώτερος. Non deerant quibus vitiosa lectio videbatur, ac corrigenda in Διοπτρικώτερος, uti ad unicum Plutarchi exemplum, Morib. p. 1095, E. Εὐκλείδην γράφοντα καὶ διοπτικά, Xylander emendavit legendo διοπτρικά. Sed non ita vox infrequens, nec adeo rara est significatio eo loci usurpata. — (2) Πώποτε. Joann. I, 18; I Joann. IV, 12, — (3) Δύναται. I Tim. VI, 16. — (4) Ἴδῃ. Exod. XXXIII. — (5) Τὴν οὐσίαν. Hinc prudenter ac comiter accipienda quæ multa sequuntur, quibus Noster videtur Græcorum nonnullorum errori favere, Deum umquam posse a creaturis videri negantium. Intelligendus enim est Noster vel ut præsentem tantum vitam respiciat, nec aliud mihi videtur respexisse; vel ut dicat neminem posse Deum tam perfecte nosse quam seipsum ipse cognoscit, quod nemo diffitetur; vel ut dicat visionem Dei in Beatis, claram licet ac perspicuam, quam Græci dicunt κατάληψιν, quasi nullam esse, si cum illa comparetur, qua Deus vel semetipsum videt, vel totus, οἷός ἐστι τὴν οὐσίαν, comprehenditur. Eodem sensu solent accipi Patres græci plures, Chrysostomus nempe, Cyrillus uterque, Basilius, Nyssenus, qui Nicephoro ipsi sua tradidisse videntur. Cf. Petav. *Theolog. dogmat.* de Deo, lib. VII, c. V, VI. p. 287 et sqq.

ὁ τὴν τοῦ δούλου μορφὴν εἰς τὸ ἀθέατον καὶ ἀνυπόστατον θέμενος, πρόσωπον τῇ θείᾳ περιάπτει φύσει, ὃ κατιδεῖν ὀφθαλμοῖς καθαροῖς ἐξήρτηται (1). Ποία γλῶσσα πονηρὰ καὶ θεομάχος, πρὸς ἀσέβειαν ἠκονημένη, τοιαῦτα ἐφθέγξατο, ἃ οὐδὲ ὁ τῆς ἁμαρτίας εὑρετὴς καὶ πρῶτος κατὰ τοῦ Θεοῦ τραχηλιάσας τετόλμηκεν; ÷ Οὗτος ἔθετο εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα ÷ αὐτοῦ καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ διῆλθεν ἐπὶ τῆς ÷ γῆς (2), καὶ ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος ἐλάλησεν. ÷ Ἀλλ' ἡ μὲν ἀπόπληκτος καὶ ἐξεστηκυῖα διάνοια πόῤῥω Θεοῦ καὶ τῆς Χριστιανῶν θεοσοφίας ἀπελαυνέσθω. Ἐπεὶ δὲ τὸ ἀλλότριον διηλέγξαμεν, ἐπὶ τὸ ὑψηλὸν αὐτοὶ τοῦ θείου ἐπαγγέλματος ἴωμεν, καὶ οἷα ὁ ἀληθὴς περὶ τούτου λόγος ἔχει, τί ποτέ ἐστι τὸ ὄψεσθαι Θεὸν τοὺς καθαροὺς τῇ καρδίᾳ, ἡμᾶς ἐκδιδάσκων, διαληψόμεθα.

hypostasi, hinc personam divinæ essentiæ imponit, quam puris oculis conspiciendi spe pascitur. Qualis illa lingua, quæ in malum et contra Deum erumpens, et ad impietatem acuminata, talia affari non dubitavit, quæ nec ipse peccati inventor ac primus in Deum rebellis sustinuit? Ille quidem « posuit os « suum in cælum, et lingua ejus transivit « in terram, et iniquitatem contra Excel- « sum loquutus est. » Arceatur enimvero hujusce mens insania furens, nec sui compos, procul a Dei Christianorumque sacra disciplina! Sed quum aliena redarguimus, jam ipsi sublimitatem divini præconii dicturi aggrediamur, et quæ sermo veritatis de eodem habet, ipse nos docens quid sit illud : « mundi corde Deum videbunt, » oratione comprehendemus.

CAPUT LXII.

Περὶ τῆς θείας φύσεως, ὅτι ἄληπτός ἐστιν.

De divina natura, quod sit incomprehensibilis.

I. Ardua de re dicturus, appellat Patres doctrina sublimiores, quorum verbis splendide asserit incomprehensibilem Dei naturam, Nyssenum maxime sequutus exponentem quid sit, *mundos corde videre Deum,* sive in virtutibus Dei exterioribus, sive in interiore homine, — II. In quo mirum in modum relucet Deo similis pulchritudo. — III. Quasi sol in speculo, sic Deus in mente pura, sive justi, sive resipiscentis peccatoris. — IV. Quæ quum nullus intellexit Eusebius, merito vapulat: inde retexitur libri argumentum.

Καὶ προκείσθωσαν ἡμῖν τῶν διδασκάλων πάλιν αἱ φωναὶ τῶν ἐν πνεύματι Θεοῦ εἰδότων λαλεῖν μυστήρια, ἃς δὴ ὡς ἔνι μάλιστα (3) ἐπιτεμόμενοι, συνενέγκωμεν ἐν βραχεῖ τῶν διὰ πλειόνων εἰρημένων ἐννοιῶν τὴν περίστασιν, τῶν οἰκειοτέρων τῷ σκοπῷ ἀντειλημμένοι, καθόσον οἷόν τε, ὡς ἡ μὲν θεία φύσις αὐτὸ ὅτι ποτὲ ἔστιν, οὔτε νῷ ληπτὴ, οὔτε λόγῳ ῥητή. Ἄληπτος γάρ ἐστι καὶ ἀνέκφραστος καὶ ἀνεπιχείρητος, καὶ πάσης ἀοριστίας ὑπερέκεινα πᾶσάν τε γνῶσιν καὶ νόησιν ὑπερεκβαίνουσα· πρὸς ἣν πᾶσα νοερὰ δύναμις

Nobis autem iterum afferantur magistrorum testimonia, qui in Spiritu Dei loquuti sunt mysteria, quorum dicta, quantum fieri potest, breviantes, paucis perstringamus ambitum multarum ea de re sententiarum pluribus verbis expositarum, eis modo inhærentes, quæ scopo nostro conducunt; quantum scilicet necesse est ut demonstretur divinam naturam per se tam mente quam sermone capi non posse. Incomprehensibilis namque est et inenarranda et inexplicabilis; longeque omnem infinitatem, omnem notitiam aut ideam transcendens;

(1) Ἐξηπάτηται B, C. — (2) Γῆς. Ps. LXXII, 9, ubi plurimus sermo est, ἔθεντο εἰς οὐρανὸν τὸ στόμα αὐτῶν καὶ ἡ γλῶσσα αὐτῶν, κ. τ. λ. Nec ibi quæ Noster addit, inveniuntur. — (3) Ὡς ἔνι μάλιστα. Quum satis diu quæsivissem quibusnam ex fontibus Noster maxime hauserit, et quem potissimum eo loci intenderit, incidi tandem in insignem Nysseni orationem, quam certo certius est totam fuisse Nostro præfixam, quum omnem suam telam retexit. Est autem oratio VI *de Beatitudinib.* inter Opp. t. I. p. 810, edit. Morelli, 1618.

ἀποπαύεται, καὶ πᾶσα γνωστικὴ πρόοδος ἵσταται· οὔτε γὰρ λόγος, οὔτε γνῶσις, οὔτε δόξα, οὔτε φαντασία αὐτῆς ἐστι· πᾶσι γὰρ ἄβατός ἐστι καὶ ἀπρόσιτος, καὶ πάντων τῶν ὄντων ἐξῃρημένη, καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα ὑπερουσίως ὑπεριδρυμένη (1). Καὶ ἧς οὐδεὶς λόγος ἂν ἐφίκοιτο (ἀμήχανον γὰρ τοῖς ὑπὲρ λόγον ἐπιβατεύειν,) ταύτην σιγὴ μᾶλλον ἢ λόγος παρίστησιν· ἡμῖν δὲ ὅτι ἔστι μόνον ἐκ τῶν περὶ αὐτὴν γινώσκεται, ἐμφάσεις τινὰς καὶ ἀπηχήματα ἀμυδρὰ, καὶ ταῦτα τοῖς κεκαθαρμένοις τὸν νοῦν ἀπολάμπουσα.

Τί οὖν ἐστιν ὅπερ ὁ καθαρὸς τὴν καρδίαν κατόψεται; τῶν ὀρεκτῶν τὸ ἔσχατον, τῆς μακαριότητος τὸ ἀκρότατον (2), τῶν ἀγαθῶν ἡ πηγὴ πάντων, ἡ ἀνελάττωτος καὶ ἀκένωτος, τὸ ἄῤῥητον φῶς, ἡ ἀπρόσιτος δόξα. Πῶς οὖν θεάσοιτο τὸ ποθούμενον; ὁρατὸς μὲν Θεὸς, ὁ φύσει ἀόρατος, ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν (3) θείων ἐνεργειῶν καὶ δυνάμεων (4), ὅσα πρὸς τὸ ὑψηλὸν καὶ ἀνηγμένον ἐπαίρουσιν ἡμῶν τὴν διάνοιαν, καὶ πρὸς τὴν τῆς θείας κατανοήσεως ποδηγοῦσι μεγαλειότητα, γίνεται· οὐ τὸ τί εἶναι τὴν οὐσίαν ἐκκαλύπτοντα, τὸ δὲ τῆς ἀγαθότητος μεγαλεῖον ἡμῖν ὑποφαίνοντα. Ἀλλ' οὐ τὸ γνῶναί τι περὶ Θεοῦ μόνον μακάριον· τοῦτο γὰρ καὶ διὰ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας πολλοῖς ἐξεγένετο (5)· ἀλλὰ τὸ ἐν ἑαυτῷ τινα ἔχειν τὸν

ad quam quævis intelligens virtus deficit, quivis scientiæ progressus sistitur; nulla quippe hujus enuntiatio, agnitio nulla, nec opinatio, aut imaginatio; nemini namque adeunda aut accessa; et omnibus quæ exstant sublimior, et super omnia quotquot sunt supereminenti essentia transcendens. Cui quum par nullus sermo sit (ecquis enim valet loquelis præstantiora pertingere?), potior illi laus silentium, quam loquela. Nobis autem ex iis quæ circa eam incidunt, hoc solum cognoscitur quod exsistat: adumbrationes enim et a longe evanidos sonos iis tantum quibus pura mens est, de suo splendore ostendit.

Quid igitur est, quod a mundis corde videbitur? Votorum cumulus ultimus; felicitatis summum fastigium; bonorum omnium fons, isque perennis et inexhaustus; lux inenarranda, et decus inaccessum! Quomodo ergo videbitur quod desideratur? tametsi natura Deus sua oculum refugiat, fit tamen visibilis per eas quæ circa illum sunt divinas efficientias et virtutes; quæ ad excelsam usque et exaltatam essentiam mentem elevant nostram, eamque manu deducunt ad divinæ agnitionis sublimitatem, nec tamen in esse suo essentiam revelant, sed ejusdem nobis immensam bonitatem manifestant; neque vero noscere tantum aliquid de Deo est beatitudo (hoc enim multis vel mundi sapientia præstitit), sed ut in se ipso aliquis

(1) Καὶ ὑπεριδρυμένη desunt in B, C. — (2) Ἀκρότατον. Audi Nyssenum sic in B, C descriptum ut tantum pro recto casu obliqui ponantur: Ἡ μὲν οὖν ἐπαγγελία τοσαύτη, ὡς παριέναι τὸ ἀκρότατον τῆς μακαριότητος. *Promissio certe tanta est ut superet extremum terminum beatitudinis.* Et paulo infra: Οὐκοῦν ὁ τὸν Θεὸν ἰδὼν, πᾶν ὅπερ ἐστὶν ἐν ἀγαθῶν καταλόγῳ, διὰ τοῦ ἰδεῖν ἔσχε, τὴν ἀτελεύτητον ζωὴν, τὴν ἀΐδιον ἀφθαρσίαν, τὴν ἀθάνατον μακαριότητα, τὴν ἀτελεύτητον βασιλείαν, τὴν ἄληκτον εὐφροσύνην, τὸ ἀληθινὸν φῶς, τὴν πνευματικὴν καὶ γλυκεῖαν φωνὴν, τὴν ἀπρόσιτον δόξαν, τὸ διηνεκὲς ἀγαλλίαμα, τὸ πᾶν ἀγαθόν. *Ergo qui Deum vidit, quidquid in bonis numeratur, per hoc quod vidit, adeptus est: vitam sine fine, æternam incorruptibilitatem, immortalem beatitudinem, regnum sine fine, lætitiam continentem, verum lumen, spiritualem et dulcem vocem, gloriam inaccessam, perpetuam exultationem, omne denique bonum.* Hæc velim non obstent quin cum sagacissimo Petavio sentias Nyssenum ac Nicephorum de ea Dei cognitione loqui, quam in præsenti vita homines consequuntur, et quidem duplici modo: videlicet, ex operibus et effectis Deum considerantes, et eumdem intra nos inhabitantem per gratiam contemplantes. Ibid. cap. v, 7; Nyss. p. 812, d. — (3) Περὶ αὐτῶν, B, C, correxi ex A et loco sequenti. — (4) Δυνάμεων. Iisdem fere verbis ait Nyssenus: Ὁ γὰρ τῇ φύσει ἀόρατος, ὁρατὸς ταῖς ἐνεργείαις γίνεται, ἔν τισι τοῖς περὶ αὐτὸν καθορώμενος. *Qui natura invisibilis est, per quasdam quæ circa ipsum animadvertuntur proprietates efficientiis et actionibus visibilis fit atque conspicuus.* Ibid. 814, d. Veterem sequor, prout exstat in Morelli editione, interpretationem. Hæsit interpres ille, hæsimus et nos ad hæc multiplicis sensus verba: θείων ἐνεργειῶν καὶ δυνάμεων. « Ex antiquorum placitis, inquit Petavius, affirmari potest illas ἐνεργείας esse seu *divinæ mentis notiones,* non ut actiones quædam sunt, vel potius ipsa Dei substantia actionis et ἐνεργείας more a nobis spectata; sed ut rerum creandarum formas continent, *esse earum ideas et exempla.* » *De Deo,* lib. IV, 10, *per totam.* — (5) Ἐξεγένετο. Iterum Noster Nyssenum exscripsit: Γένοιτο γὰρ ἂν ἴσως καὶ τοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου σοφοῖς, διὰ τῆς τοῦ κόσμου εὐαρμοστίας ἡ τῆς ὑπερκειμένης σοφίας τε

Θεὸν μακάριον, κατὰ τὸ ἐντὸς ἡμῶν εἶναι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ κηρυσσόμενον· τὸ γὰρ ἡμῖν χωρητὸν τῆς κατανοήσεως μέτρον ἐν ἡμῖν ἐστιν.

habeat Deum, felicitas in eo consistit; juxta illud quod evangelizatur, «Regnum Dei intra nos esse.» Quæ nobis enim est accessibilis intelligentiæ mensura, ea nobis ipsis inest.

II.

Οὕτως γὰρ ὁ πλάσας ἡμᾶς τὸ ἐξ ἀρχῆς Θεὸς τῇ τῆς φύσεως ἡμῶν κατασκευῇ τῆς ἰδίας φύσεως ἐνετύπωσε τῶν ἀγαθῶν τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὰ μιμήματα (1). Ἀλλὰ ταῦτα ἡ κακία ἐπεισελθοῦσα ἀπημαύρωσε καὶ ἄχρηστα πεποίηκε, τοῖς αἰσχροῖς ἐγκατακρύψασα προκαλύμμασιν. Εἰ τοίνυν τὸν ἐπεισελθόντα τις διὰ τῆς αἰσχρᾶς ἁμαρτίας ῥύπον δι' ἐπιμελείας βίου ἀποκλύσηται, καὶ τὸν ἐντὸς ἄνθρωπον, ὃν καρδίαν ὁ Λόγος κατονομάζει, διακαθάροι, ἀναλάμψει πάλιν τὸ θεοειδὲς κάλλος, καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ κάλλει τῆς φύσεως τῆς θείας καθορᾷ τὴν εἰκόνα (2). Ὡς γὰρ ὁ

Nam quemamodum formator hominum Deus, quum ab initio nostram conderet naturam, ex ipsius natura nobis indidit quædam bonorum lineamenta ac similitudines; sic illa, superveniente malitia, sordida evaserunt ac inutilia, fœdisque obtecta velamentis. Si quis autem illatam ex peccati turpitudine maculam per diligentem vitæ laborem deterserit, ac interiorem hominem, quem quidem cor Verbum nuncupavit, emundaverit; splendebit iterum Deo similis pulchritudo, et in hac propria pulchritudine mens divinæ naturæ imaginem in-

καὶ δυνάμεως κατανόησις. *Forsitan enim etiam sapientibus hujus sæculi per aptitudinem atque concinnitatem mundi supernæ sapientiæ atque potentiæ animadversio cognitioque contingere possit.* Ibid. 814, D. — (1) Μιμήματα. Eadem modo ad verbum, modo diversa paulisper habet Nyssenus, quibus nostra lubet illustrare simulque e nostris Nysseni edita corrigere leviter. Deum inducit ad hominem verba facientem : Τὸ γὰρ σοὶ χωρητὸν τῆς τοῦ Θεοῦ κατανοήσεως μέτρον ἐν σοὶ ἐστὶ, οὕτω τοῦ πλάσαντός σε τὸ τοιοῦτον ἀγαθὸν εὐθὺς τῇ φύσει κατουσιώσαντος· τῶν γὰρ τῆς ἰδίας φύσεως ἀγαθῶν ὁ Θεὸς ἐνετύπωσε τῇ σῇ κατασκευῇ τὰ μιμήματα, οἷόν τινα κηρὸν σχήματι γλυφῆς προτυπώσας· ἀλλ' ἡ κακία τῷ θεοειδεῖ χαρακτῆρι περιχυθεῖσα, ἄχρηστον ἐποίησέ σοι τὸ ἀγαθὸν, ὑποκεκρυμμένον τοῖς αἰσχροῖς προκαλύμμασιν. Εἰ οὖν ἀποκλύσειας πάλιν δι' ἐπιμελείας βίου τὸν ἐπιπλασθέντα τῇ καρδίᾳ σου ῥύπον, ἀναλάμψει σοι τὸ θεοιδὲς κάλλος. Ὥσπερ ἐπὶ τοῦ σιδήρου γίνεσθαι πέφυκεν, ὅταν δι' ἀκόνης τοῦ ἰοῦ γυμνωσθῇ ὁ πρὸ ὀλίγου μέλας, αὐγάς τινας ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς τὸν ἥλιον στίλβων καὶ λαμπηδόνας ἐκδίδωσιν· οὕτως καὶ ὁ ἔνδον ἄνθρωπος, ὃν καρδίαν ὀνομάζει ὁ Κύριος, ἐπειδὰν ἀποξύσηται τὸν ἰώδη ῥύπον τὸν διὰ τοῦ πονηροῦ εὐρῶτος (legit forte minus apte Nicephorus ἔρωτος) ἐπανθήσαντα τῇ μορφῇ, πάλιν ἀναλήψεται τὴν πρὸς τὸν ἀρχέτυπον (*Nicephorus videtur legisse* ἀρχαῖον) ὁμοιότητα, καὶ ἀγαθὸς ἔσται. Τὸ γὰρ ἀγαθῷ ὅμοιον, ἀγαθὸν πάντως οὐκοῦν ὁ ἑαυτὸν (minus placet illud quod sapit αὐθαδείαν, quam lectio nostra αὐτὸ βλέπων ἐν ἑαυτῷ; legit A : αὐτῷ βλέπων) βλέπων ἐν ἑαυτῷ τὸ ποθούμενον βλέπει· καὶ οὕτω γίνεται μακάριος ὁ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ, ὅτι πρὸς τὴν ἰδίαν καθαρότητα βλέπων ἐν τῇ εἰκόνι καθορᾷ τὸ ἀρχέτυπον. Ὥσπερ γὰρ οἱ ἐν κατόπτρῳ ὁρῶντες τὸν ἥλιον, κἂν μὴ πρὸς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν ἀποβλέψωσιν ἀτενὲς, οὐδὲν ἔλαττον ὁρῶσι τὸν ἥλιον ἐν τῇ τοῦ κατόπτρου αὐγῇ τῶν πρὸς αὐτὸν ἀποβλεπόντων τοῦ ἡλίου τὸν κύκλον· οὕτω, φησὶ, καὶ ὑμεῖς, κἂν ἀτονῆτε πρὸς κατανόησιν φωτὸς, ἐὰν ἐπὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐγκατασκευασθεῖσαν ὑμῖν χάριν τῆς εἰκόνος ἐπαναδράμητε, ἐν ἑαυτοῖς τὸ ζητούμενον ἔχετε· *Nam quod a te capi et comprehendi potest, Dei contemplationis in te modus est; quippe quum is qui te formavit, tale bonum statim ita naturæ quasi inessentiaverit, sive consubstantiaverit et incorporaverit: tui enim fabricationi et constitutioni Deus suæ naturæ bonorum simulacra similitudinesque et quasi imitamenta impressit et informavit. Sed vitiositas divinam imaginem referenti signo circumfusa, bonum turpibus velamentis obductum et occultatum, inutile tibi fecit. Si igitur diligenti et accurata vita spes* (lege, *sordes*) *illitas et obrutas rursus ablueris, resplendebit in te divina pulchritudo. Quemadmodum inferro fieri solet, quum id, quod paulo ante nigrum erat, per cotem detracta rubigine, splendores quosdam in se ad solem refulgens et nitores edit : ita homo quoque internus, quem cor Dominus nominat, quum sordes rubiginosas quæ propter pravum situm* (aut cum Nicephoro, si malueris *propter pravum amorem*) *in forma effloruerunt, absterserit, rursus cum originali et principali forma similitudinem recuperabit ac bonus erit. Nam quod boni simile bonum prorsus est. Ergo qui seipsum videt, in seipso quod desiderat, intuetur : atque ita beatus fit qui corde puro præditus est, quoniam dum suam puritatem intuetur, per imaginem formam principalem animadvertit. Quemadmodum enim ii qui in speculo solem vident, etiamsi cœlum ipsum fixis oculis non contueantur, nihilosecius in splendore speculi solem vident, quam illi qui ipsum orbem solis intuentur, ita, inquit, et vos, etiamsi vires vobis non suppetant ad contemplandum et animadvertendum lumen inaccessum, si ad eum qui ab initio in vobis constitutus est, ad imaginis decorem ac gratiam reversi fueritis, in vobis ipsis quod quæritis, habetis.*—(2) Εἰκόνα. Nyssen. ibid. 815, B : Ὁ πάσης τῆς κτίσεως καὶ ἐμπαθοῦς διαθέσεως τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν ἀποκα-

κατερρυπωμένος σίδηρος, εἰ τὸν ἰὸν ἀποξεσθῇ καὶ καθαρθείη, αὐγὰς ἀποπηδώσας πρὸς τὸν ἥλιον ἐκδίδωσιν· οὕτω δὴ καὶ τὸν ἰώδη ῥύπον ἐπειδὰν ἀποσμήξειε, τὸν διὰ τοῦ πονηροῦ ἔρωτος ἐπανθήσαντα τῇ μορφῇ, πάλιν ἀναλήψεται τὴν πρὸς τὸ ἀρχαῖον ὁμοιότητα, καὶ ἀγαθὸς ἔσται.

tuebitur. Quemadmodum enim ferrum squalore infectum, abrasa semel ferrugine ac deposita, scintillas ad solem emicantes projicit, sic ille ubi sordes corraserit rubiginosas quæ ob amorem pravum in forma effloruerunt, iterum in principii revertetur similitudinem, bonusque erit.

III.

Τῷ γὰρ ἀγαθῷ ὅμοιον τὸ ἀγαθὸν πάντως· οὐκοῦν αὐτὸ βλέπων ἐν ἑαυτῷ, τὸ ποθούμενον βλέπει· καὶ οὕτως γίνεται μακάριος ὁ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ, ὅτι πρὸς τὴν ἰδίαν καθαρότητα βλέπων, ἐν τῇ εἰκόνι καθορᾷ τὸ ἀρχέτυπον. Ὥσπερ γὰρ οἱ ἐν τοῖς κατόπτροις καθορῶντες τὸν ἥλιον, κἂν μὴ (1) πρὸς τὸν οὐρανὸν ἀτενίζοιεν, οὐδὲν ἔλαττον αὐτὸν ὁρῶσιν (2) ἐν τῇ τοῦ κατόπτρου αὐγῇ τῶν πρὸς τὸν ἡλιακὸν ἐνατενιζόντων κύκλον· οὕτω καὶ ὁ ἀτονῶν πρὸς κατανόησιν τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς, εἰ ἐπὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐγκατασκευασθεῖσαν χάριν τῆς εἰκόνος ἀναδραμεῖται, ἐν ἑαυτῷ τὸ ζητούμενον ἔχει. Καθαρότης (3) γὰρ καὶ ἀπάθεια καὶ κακοῦ παντὸς ἀλλοτρίωσις ἡ θέωσίς ἐστιν. Εἰ οὖν ταῦτα ἐν αὐτῷ, ὁ Θεὸς πάντως ἐν αὐτῷ. Ὅταν οὖν ἀμιγὴς πάσης κακίας, καὶ πάθους ἐλεύθερος ᾖ καὶ παντὸς κεχωρισμένος μολυσμοῦ ὁ ἐν αὐτῷ λογισμὸς, μακάριος οὗτος τῆς ὀξυωπίας, ὅτι τὸ τοῖς μὴ καθαροῖς ἀθέατον ἐκκαθαρθεὶς κατενόησε. Καὶ τῆς ὑλικῆς ἀχλύος τῶν τῆς ψυχῆς ὀμμάτων ἀφαιρεθείσης, ἐν καθαρᾷ τῇ τῆς καρδίας αἰθρίᾳ τηλαυγῶς βλέπει τὸ μακάριον θέαμα. Τοῦτο δέ ἐστιν ἡ καθαρότης· ὁ ἁγιασμὸς, ἡ ἁπλότης, πάντα τὰ τοιαῦτα τὰ φωτοειδῆ τῆς θείας φύσεως ἀπαυγάσματα, δι' ὧν ὁ Θεὸς καθορᾶται· τὸ δὲ ὅπως καθαρός τις γίνεται τῇ καρδίᾳ, διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας μαθεῖν ἔξεστι.

Si quid enim simile est bono, id ipsum bonum procul dubio est. Hoc quisque in seipso videns quod desiderat, intuetur; exinde fit beatus mundo corde, quod suam ipsius puritatem intuitus, in imagine speculatur archetypum. Sicut enim ii qui in speculo solem inspicientes, etiamsi ad cœlum aciem oculorum non intenderint, nihilominus solem in hoc speculi splendore vident, quam qui ipsius solis orbem intuentur; ita si quis hebes in percipienda luce inaccessa, ad hanc recurrerit gratiam quæ præ se fert imaginem primævam, in seipso quod quærit, habebit. Mundum enim esse, ac passionis expertem, et a malo quolibet alienum, hoc demum est divinum fieri. Quæ si apud te fuerint, in te prorsus Deus est. Quando ergo mens ab omni nequitia pura est, nec affectibus irretitur, nec ulla sorde squalet, in ea est beatæ visionis acumen : quod enim immundus non videt, novit repurgatus mente. Demta ipsius ab oculis materiali caligine, in pura cordis serenitate splendidum felicitatis haurit spectaculum. Hoc quippe est munditia : sanctitas, sive simplicitas; hæ sunt luminosæ e divina natura emicantes scintillæ, quibus Deus cernitur. At quonam modo fiat aliquis corde mundus, ex evangelica doctrina discere est.

θήρας, ἐν τῷ ἰδίῳ κάλλει τῆς θείας φύσεως καθορᾷ τὴν εἰκόνα. *Qui cor suum ab omni creatura atque vitiosa affectione expurgavit, in sua ipsius pulchritudine divinæ naturæ imaginem intuetur.* — (1) Μὴ deest in C. — (2) Καθορῶσιν B, C. — (3) Καθαρότης. Exinde usque ad hæc ὁ Θεὸς ὁρᾶται, pene ad verbum exscribitur Nyssenus, paucis variantibus : Μολύσματος — μὴ καθαρθεῖσιν — τοῦτο δέ ἐστι τί; mendose pro ἐστιν ἡ καθαρότης quod tamen satis clare in toto textu continetur, ut facile omitti vel suppleri possit.

IV.

Τούτων οὕτως εἰρημένων, καὶ ὁ τῆς ἀληθείας Χριστοῦ λόγος οὐ διαπεσεῖται, καὶ τῶν θεολόγων ἡ δόξα οὐ διαψευσθήσεται. Ὧν οὐδὲν συνιεὶς Εὐσέβιος τὰ ἀπὸ καρδίας ῥυπαρὰ καὶ δυσώδη ἀεὶ ἀπερεύγεται, τῶν βλασφήμων δογμάτων οὐδαμῶς ἀφιστάμενος. Ἴσως τις οὐκ ἀκαίρως ὑπολήψεται πρὸς τὸ γεῶδες καὶ ὑλικὸν φρόνημα τῶν τῇ ἀρειανικῇ πολυθεΐᾳ, ἢ ἀθεΐᾳ εἰπεῖν δικαιότερον, κεκρατημένων ἀποβλέπων, ὅτι Θεὸν ἐκεῖνον ἀπεκδέχεται, ὃν κτιστὸν εἶναι δοξάζουσι, καὶ τοῦτον ὡς κτίσμα αἰσθητῶς πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἰδεῖν ἐπαγγέλλεται. Ἀλλὰ ταυτὶ μὲν ὧδε ἐχέτω· καιρὸς δ' ἂν εἴη λοιπὸν καὶ πρὸς τὰς ἄλλας ἃς παρήγαγε χρήσεις ὁ Μαμωνᾶς ἐνθένδε ἀπιέναι, αἵ εἰσι τῶν καθ' ἡμᾶς θεοφόρων ἀνδρῶν, ὅπως ἴδωμεν, εἰ τὸ πρὸς τοὺς ἐκείνου διδασκάλους σύμφωνον διασώζουσι· θαυμάσωμέν τε ἐκεῖθεν τοῦ συναγηγερκότος τὴν σύνεσιν.

Quæ quum ita dicta sint, nec igitur Christi sermo veritatis intercidet, nec theologorum sententia mentietur. Quorum nihil Eusebius intellectu percipiens, cordis sui pus atque venenum evomere non desinit, nec umquam blasphemis dogmatibus recedit. Per me non stat, nec abs re est, quin ob terrenum ac materialem sensum eorum qui ariano polytheismo aut atheismo, ut rectius loquar, sese tradiderunt, censeatur ille existimasse Christum esse Deum, quem hi creaturam faciunt; adeo ut hunc, creatura quum sit, sensibili quadam visione de facie ad faciem se intuiturum esse profiteatur. Sed hactenus hæc : jam enim tempus est ad alia divertendi testimonia quæ Mamonas adduxit, et desumsit e nostris Deo plenis vatibus, ut videamus an constet horum cum istius magistris consensus, immo ut compilatoris demiremur intellectum.

CAPUT LXIII.

Περὶ χρήσεων ὧν προεβάλετο ὁ Μαμωνᾶς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσης, ἐν οἷς λέγει· Ἀρείῳ τε λέγω καὶ Ἀετίῳ.

De testimoniis quæ Mamonas produxit sancti Gregorii Nysseni in quibus dicit : « Ario dico et Aetio.....»

I. Objectum Nysseni locum ex integro restituit, — II. Adamussim interpretatur, — III. In Eusebium deinde retorquet, — IV. Atque in Mamonæ vertit opprobrium.

I.

Καὶ πρῶτος μὲν ἡμῖν ὁ ἱερὸς καλείσθω Γρηγόριος τῆς Νυσαέων ὁ ἱεράρχης, ἐπεὶ καὶ ἄγχιστά που παρ' αὐτῷ τοῖς παρ' Εὐσεβίου τέτακται λόγοις· κἀκ τοῦ εἰς τὸν ὁμαίμονα μέγαν Βασίλειον συντεταγμένου αὐτῷ ἐπιταφίου ἡμῖν διαλεγέσθω· οὕτω δὲ φάσκει·

÷ Ἐπειδὴ γὰρ (1) ἡ περὶ τὰ εἴδωλα τῶν
÷ ἀνθρώπων μανία τῷ κηρύγματι τοῦ Χρι-

Et primus quidem nobis appelletur Gregorius, Nyssenorum episcopus : quandoquidem ab isto illinc adducta proxime Eusebii dictis adjacent; cujus testimonium ex elogio funebri quod de consanguineo Basilio magno instituit, nobis hic proferatur. Sic se habet :

« Posteaquam enim hominum insania

(1) Τοῦ Νύσης in margine Cf. opp. t. II, p. 915, D;916, A.

÷ στοῦ κατεσβέσθη, καὶ πάντα ἦν ἐν ἐρειπίοις ÷ ἤδη καὶ ἀφανισμῷ τὰ τῶν ματαίων σεβα- ÷ σμάτων (1), διὰ πάσης σχεδὸν τῆς οἰκου- ÷ μένης τοῦ κηρύγματος τῆς εὐσεβείας φοι- ÷ τήσαντος, ὥστε τὸν ἐπικρατοῦντα τῆς ἀν- ÷ θρωπίνης ἀπάτης πανταχόθεν ἐξείργεσθαι, ÷ τῷ Χριστοῦ (2) ὀνόματι τῆς οἰκουμέ- ÷ νης ἐξελαυνόμενον· σοφὸς δὲ εἰς κακίαν ÷ ὢν, ὁ τῆς κακίας εὑρετὴς, οὐκ ἠπόρησε ÷ πονηρᾶς ἐπινοίας, ὥς τε πάλιν ὑπὸ χεῖρα ÷ ποιῆσαι δι' ἀπάτης ἑαυτῷ τὸ ἀνθρώπινον· ÷ ἀλλ' ἐν προσχήματι Χριστιανισμοῦ τὴν εἰ- ÷ δωλολατρείαν κατὰ τὸ λεληθὸς ἐπανήγαγε, ÷ πείσας τοῖς ἰδίοις σοφίσμασι τοὺς πρὸς ÷ αὐτὸν ὁρῶντας μὴ ἀποστῆναι τῆς κτίσεως· ÷ ἀλλὰ ταύτην προσκυνεῖν, καὶ ταύτην σέ- ÷ βεσθαι, καὶ Θεὸν τὸ ποίημα οἴεσθαι, τῇ ÷ τοῦ Υἱοῦ κλήσει ὀνομαζόμενον. ÷

« circa deorum simulacra prædicatione « Christi exstincta est, et omnia sacra ina- « nium numinum abolita ac de medio sub- « lata, quum per universum orbem pieta- « tis præconium pervaserit; adeo ut qui « fraudis humanæ principatum tenet, ex « omni parte exturbaretur, et ob diffusum « Christi nomen per totum orbem, inde « expelleretur, interea iste ad malitiam « callidus, inventorque mali, a pravo non « recessit consilio, quo per fraudem denuo « obnoxium sibi redderet genus huma- « num : sed et sub larva christianismi « simulacrorum cultum latenter reduxit, « suorum ope sophismatum persuadens iis « qui in ipsum respiciebant, ne deficerent a « creatura, sed eam adorarent et veneraren- « tur, et creaturam Deum esse putarent, « quæ filii nomine vocaretur. »

II.

Ταῦτα παραθέμενος ὁ Μαμωνᾶς, ἅπερ ἔδοξεν ἀνονήτως ἔχειν εἰς συνηγορίαν τοῦ ἑαυτοῦ δόγματος, τὰ ἑξῆς τοῦ λόγου ἀπεκρύψατο· ἵνα μὴ ἐκ τῶν ἐπαγομένων προσώπων ἐπίδηλος γένηται, τίς ποτε ἦν ἡ κτισματολατρεία, ἧς ἕνεκεν ὁ Πατὴρ διαλέγεται, καὶ εἰς τούτων φωραθῇ καὶ ὁ ἐκείνου διδάσκαλος Εὐσέβιος.

Hæc Mamonas apposuit : plura inutilia esse persuasus ad suæ sententiæ patrocinium, quæ in oratione succedunt, dissimulavit; ne subsequentium hominum nominibus liqueret, quæ demum esset creaturæ adoratio, de qua Nyssenus disserit, neu ex iisdem unus deprehenderetur esse magister Eusebius.

ΣΧΟΛΙΟΝ.

[Δεῖ εἰδέναι ὅτι ὁ Μαμωνᾶς, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς δυσσεβήσας, καὶ τὴν παροῦσαν χρῆσιν ἐφάλσευσεν. Οὐ μόνον γὰρ τοὺς προστάτας τῆς ἀσεβείας ἀπεκρύψατο, ὡς καὶ ὁ ἁγιώτατος Νικηφόρος αὐτὸν στηλιτεύει· ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα μετέβαλε· καὶ τὴν θεολογίαν εἰς τὴν οἰκονομίαν (3) μετήγαγεν. Εἰς γὰρ τὸν ἐξάγιστον ὅρον αὐτοῦ οὕτως κεῖται τὸ ῥητὸν καὶ Θεὸν τὸ ποίημα οἴεσθαι, τῇ τοῦ Χριστοῦ κλήσει ὀνομαζόμενον, τὸ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ μετενέγκας, ὡς καὶ μετὰ μικρόν φησιν· « Ἀλλὰ τὸ « τοῦ Χριστοῦ ὄνομα ἐπιθέντας τῇ κτίσει ταύτῃ

SCHOLION.

[Operæ pretium attendere quod Mamonas, uti solet sexcentis aliis locis proterve agere, sic in eadem hac citatione falsarius est : parum habuit impietatis coryphæos celasse, quod sanctissimus Nicephorus ipsi vituperio dedit; sed et *Filii* in *Christi nomen* immutavit, sermonemque Verbum Dei respicientem ad Christi dispensationem traduxit. Etenim quum a pessimo ejus scopo non alienum est dictum illud, *Deum æstimari creaturam*, nomine Christi nuncupatam : eo loci *Filii* nomen in locum *Christi* transtulit, ita ut ibi paulo post habeat : « Sed

(1) Τὰ τῶν σεβασμάτα B, C. — (2) Τῷ Χριστοῦ ὀνόματι, sic codd. v; quod duxi notandum ob subsequens scholion cod. A. in quo subtilius disseritur de alia hujus loci lectione τῷ τοῦ Υἱοῦ ὀνόματι, perinde ac infra legitur τῇ τοῦ Υἱοῦ κλήσει; hæc ultima scriptor A sagittulæ subduxit; idem enim, ut videtur, codicem A scripsit, et scholion digessit, nec indiligenter : præ oculis habuit coucilii Nicæni II. locum obscurum, cui, simul ac Nicephoro, lucem attulit, loc. laud. p. 226, c. — (3) Οἰκονομίαν. Vix opus est explicare tritissima apud Græcos nomina; quorum quæ ad divinam Verbi naturam pertinent θεολογία considerat, quæ ad Christi incarnationem habet οἰκονομία. Multa de utraque Petavius *De incarnat.* IV, 1, p. 1; cf. Chrysost. infr. p. 481.

« προσκυνεῖν, ταύτῃ λατρεύειν, » ὅπερ ἡ τοῦ ἁγίου « Γρηγορίου διήγησις [οὐχ] οὕτως ἔχει, ἀλλὰ τὸ τοῦ « Υἱοῦ ὄνομα. »]

Ἔχει δὲ οὕτως εὐθὺς κατὰ συνέχειαν τὰ γεγραμμένα· ÷ Εἰ δὲ ἐκ μὴ ὄντων ἔστιν ἡ ÷ κτίσις, καὶ τῆς θείας οὐσίας κατὰ τὴν ἰδίαν ÷ ἠλλοτρίωται φύσιν, μηδένα ποιεῖσθαι τού- ÷ του λόγον· ἀλλὰ τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα ÷ ἐπιθέντας, τῇ κτίσει ταύτῃ προσκυνεῖν, ÷ ταύτῃ λατρεύειν, ἐν αὐρῇ τὰς ἐλπίδας ÷ τῆς σωτηρίας ἔχειν, παρ' αὐτῆς (1) ἀνα- ÷ μένειν τὴν κρίσιν· καὶ ὅλως ἐμπεσὼν ὁ ÷ Ἀποστάτης ἀνθρώποις, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ÷ κακίαν ἱκανοῖς χωρῆσαι, Ἀρείῳ τε λέγω καὶ ÷ Ἀετίῳ, Εὐνομίῳ καὶ Εὐδοξίῳ, καὶ πρὸς ÷ τούτοις καὶ πολλοῖς (2) ἄλλοις· δι' ὧν ÷ ἐκλείπουσαν ἤδη τὴν εἰδωλολατρείαν πάλιν, ÷ καθὼς εἴρηται, τῷ ὀνόματι (3) τοῦ Χρι- ÷ στιανισμοῦ ἐπανήγαγε, καὶ κατεκράτει τῶν ÷ ἀνθρώπων ἡ νόσος, τῶν τῇ κτίσει λατρευόν- ÷ των (4) παρὰ τὸν Κτίσαντα, ὡς καὶ τῇ συμ- ÷ μαχίᾳ τῶν τότε βασιλέων τὴν ἀπάτην ÷ κρατύνεσθαι, καὶ πάσας τὰς ὑπερεχούσας ÷ ἀρχὰς τῆς τοιαύτης ὑπερμαχῖσθαι (5) νόσου· ÷ καὶ πάντων μικροῦ δεῖν ἀνθρώπων πρὸς τὸ ÷ ἐπικρατοῦν μετατεθέντων, τότε παρὰ τοῦ ÷ Θεοῦ ἀναδείκνυται ὁ μέγας Βασίλειος, κα- ÷ θάπερ ἐπὶ τοῦ Ἀχαὰβ [ὁ Ἠλίας, καὶ (6)] ÷ τῆς ἱερωσύνης ἤδη τρόπον τινὰ πεπτω- ÷ κυίας ἀντιλαμβανόμενος, ὥσπερ τινὰ λύ- ÷ χνον ἐκλελοιπότα, τὸν τῆς πίστεως λόγον ÷ διὰ τῆς ἐνοικούσης αὐτῷ χάριτος ἀναλάμψαι ÷ πάλιν πεποίηκε (7). ÷

« Christi nomine creaturæ imposito, illam ado- « rarent, illi servirent, » quod non habet sanctus Gregorius, sed e contra *Filii* nomen.]

Sic autem habentur quæ illico eodem tenore scripta fuerunt :

« Quod si ex rebus quæ non essent, [Ver- « bum Dei sit] creatura, quæ ab divina essen- « tia, quantum ad propriam ipsius attinet « naturam, aliena est, minime eam rem cu- « rarent; sed Christi nomine creaturæ im- « posito, hanc adorarent, huic servirent, in « hac spem salutis haberent, ab hac judi- « cium exspectarent. Et uno verbo, irruens « in homines Apostata, idoneos sua reple- « vit malitia, Arium dico et Aetium, Eu- « nomium et Eudoxium, ac præter hos, « multos etiam alios : per quos deficientem « jam simulacrorum cultum, sicut dictum « est, nomine christianismi denuo reduxit, « isque obtinuit morbus homines, eos « scilicet qui creaturam magis quam Crea- « torem colunt, ut etiam Imperatorum illius « temporis auxilio deceptio firmaretur, et « omnes præcellentes principatus pro hoc « morbo propugnarent. Quumque omnes « propemodum homines ad partem quæ « prævalebat transissent, tunc Magnus Ba- « silius a Deo ostenditur : qui, quemadmo- « dum Achaabi tempore Helias, sacerdotio « jam propemodum collapso auxilium « præbens, tamquam lucernam quæ defe- « cisset, fidei sermonem per inhabitan- « tem in se gratiam relucere denuo fe- « cit. »

III.

Καὶ τὰ μὲν τοῦ Πατρος τοιαῦτα· ἅπερ ὡς πολλὴν ἄνοιαν καὶ ἀφροσύνην καταχέει (8) τοῦ Μαμωνᾶ, παράπληγά τε αὐτὸν καὶ ἀνόητον ἀποδείκνυσιν, οὐδένα οἶμαι τῶν σωφρονούντων διαπεφευγέναι. Πότερον (9) γὰρ καθ' ἑαυτοῦ παίξας ταῦτα παραλέλοιπεν, ἢ τοὺς ἐντευξομένους βουκολεῖν μηχανώμενος; Τίνα γὰρ ἂν

Hæc sunt Nysseni verba : quæ quam aperte ostendant multam esse Mamonæ inscitiam et amentiam, eumque vehementer esse mente vesanum et excordem, nemo, ut reor, nisi desipuerit, non viderit. Utrum enim ipse sibimet illudens ea temere omisit, an lectoribus facere fucum molitus

(1) Παρὰ ταύτης edit. — (2) Τούτοις πολλοῖς ἄλλοις B, C δι' αὐτῶν D. — (3) Τῷ ὀνόματι. Vox utraque e typis excidit in edito textu, uti infra τῇ ante κτίσει.— (4) τὴν κτίσιν λατρευόντων E. — (5) Ὑπερμαχεσθα B. — (6) Ὁ Ἠλίας καὶ desiderantur in codicibus; Καὶ certe redundat, ac forte legendum : Βασίλειος, ὃς καθάπερ ἐπὶ τοῦ Ἀχαὰβ τῆς, κ. τ. λ. — (7) Ἐποίησεν edit. — (8) Ἔγχεει, A. In quo margini tantum et altera manu inseritur : Πατρὸς τοιαῦτα ἅπερ ὡς πολλὴν ἄνοιαν καὶ ἀφροσύνην ἐγχέει τοῦ.

τῶν καὶ κατὰ μικρὸν (1) μετεχόντων λόγου τε καὶ συνέσεως λάθοι, ὡς οὐδὲν τῶν εἰρημένων τῷ θεοφόρῳ ἐπὶ τὴν εἰκόνα Χριστοῦ ἀναφέρεται; Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ πρωτοτύπου ἐστὶν αὐτῷ ὁ λόγος Ἐπὶ τίνι γὰρ ἡ κρίσις κεῖται, καὶ τίνα κριτὴν οἱ ἄνθρωποι ἀναμένομεν, κἂν κακῶς οἱ ἄθεοι ἐξειλήφασι. Πρότερον δὲ ὁ Πατὴρ τὴν εἰδωλολατρείαν ἐκποδὼν γεγενῆσθαι εἰπὼν, ἐπήγαγε τίσι πάλιν ἐμπέπτωκεν ὁ διάβολος, ὅτι τοῖς περὶ Ἄρειον καὶ τοὺς συγκατειλεγμένους·

est? Nempe quis vel tantisper mente non captus aut sensu non perditus, compertum non habebit, nihil omnino esse in allatis sancti viri verbis, quod ad Christi imaginem attineat? Equidem de eo, archetypo scilicet, sermo est. Etenim penes quem judicium manet? et qualem judicem nos homines exspectamus, hæc etiamsi secus impii intellexerint? Nyssenus autem primum, quum idololatriam dixit fuisse de medio sublatam, tum intulit quosnam iterum Diabolus invaserit, Arium scilicet ejusque sectatores:

IV.

Ταυτὸν δὲ εἰπεῖν Εὐσέβιον, κἂν μνήμην ἐπὶ ὀνόματος, τῷ προεληλυθέναι τῷ χρόνῳ μικρὸν, οὐκ ἐποιήσατο νῦν, τῆς αὐτῆς γάρ ἐστι συμμορίας, καὶ ὁ ἔκκριτος καὶ ὀνομαστότατος, καὶ τῆς ἀσεβείας κρηπὶς καὶ θεμέλιος κείμενος, ὡς ἐν μυρίοις λόγοις διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ δείκνυται. Κατὰ ποίας γὰρ αἱρέσεως ὁ θεῖος Βασίλειος, ἄλλοι τε τῶν πατέρων οἱ συνακμάσαντες ἀπεδύσαντο, καὶ τοὺς τηλικούτους ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διήνεγκαν ἀριστεύοντες; ἢ οὐχὶ κατὰ τῆς θεοστυγοῦς τῶν Ἀρειανιζόντων μανίας ἔστησαν; ὧν τινὲς καὶ Εὐσεβίου ὡς θερμῶς προσταξεύοντος τῆς αἱρέσεως μέμνηνται. Πῶς δὲ οὐδὲ τῶν τηνικαῦτα κρατούντων ἡ ἐπήρεια πέπεικεν, οὗ εἵνεκεν τοῖς εὐσεβοῦσιν ἐπεφύοντο καίτοιγε οὕτω λαμπρὰ καὶ ἐπιφανὴς (2) ἡ ἀλήθεια πρόκειται, ὅτι οὐ τῶν εἰκόνων Χριστοῦ χάριν τὰ παρόντα εἴρηται· ἀλλ' οἷα κατὰ τοῦ Μονογενοῦς παρὰ τῶν τηνικάδε ἡ ὕβρις, κτίσμα καὶ ὁμόδουλον τιθεμένων τὸν κτίστην αὐτῶν καὶ δεσπότην τοῦ παντὸς καὶ κύριον; Ἀλλὰ τὸν μὲν περὶ τοῦ κτίσματος ἢ παρανοήσας λόγον ὁ τῇ κτίσει τῷ ὄντι λατρεύων, ὁ τῇ Ἀστάρτῃ τῷ χρυσῷ προσκυνῶν καὶ τῷ Χαμὼς βδελύγματι, τῇ κοιλίᾳ δουλούμενος καὶ τοῖς πάθεσιν, ὄντως ἐν σκότει διαπορεύεται, καὶ οὐκ ἔγνωκεν, οὐδὲ συνῆκεν· ἀλλὰ νενόσηκε τὸ ἀσύνετον· ἢ ἑκὼν ἀποκρυψάμενος, καὶ δι' Εὐσέβιον τὸν διδάσκαλον καὶ τοῖς ἄλλοις προσ-

Eusebius vero, ut de eo loquar, licet etiam ille, ob nonnullum acti temporis spatium, ne nomine quidem eum meminerit, ejusdem tamen factionis fuit, immo inter primos et nominatissimos, impietatis veluti basis ac fundamentum, uti sexcentis ejusdem scriptorum locis ostenditur. Quænam porro hæresis est, quacum sive Basilius ille Magnus sive cæteri Patres acriter nudo corpore decertaverint, aut fortiora sustinuerint pro fide certamina, heroice propugnantes? nonne contra hanc Deo invisam Arianorum amentiam? Quorum sane nonnulli diserte designaverunt Eusebium, tamquam istius hæreseos strenuissimum defensorem. Jam vero qui fit ut ne imperatorum quidem vexatio edocuerit Mamonam qua de re pios persequuti fuerint? atqui veritas clara et manifesta illa est, præsentia verba non propter Christi imagines dicta esse; sed velut contra Unigenitum mota est insolentia quorumdam, qui creaturam eum et servitii consortem esse duxerunt, eum scilicet qui ipsorum creator est, et dominator omnium et Dominus? Detorquens autem ille sermonem ad creaturam, aut reapse eam religiose colit, dum Astarten sive aurum adorat, et, quod est idolum Chamos, ventri et cupiditatibus inservit, et vere in tenebris ambulans, nihil novit intellexitve, sed ægrotavit insipientia; aut sponte hæc verba occultando, et ob Eusebium doctorem cæteris quoque per-

(1) Πρότερον τῶν κἂν μικρὸν A, E. — (2) Καὶ διαφανὴς πανταχόθεν ἡ *ib.* — (3) Τὴν κτισιν ... τὸ βδέλυγμα B. C.

ώποις, καθ' ὧν ἡ κατηγορία παρὰ τοῦ Πατρὸς φέρεται, εὔνους ὀφθεὶς, τοὺς πολλοὺς λανθάνειν ἡγούμενος, μειρακιώδης τὴν φρένα ἐκφανῶς δείκνυται, καὶ τοῦ παίζεσθαι ἄξιος· οὐδὲν γὰρ ταῦτα νηπιωδῶν ψελλισμάτων, ὡς ἀληθῶς, διενήνοχεν· οὕτως μὲν Εὐσέβιος ἐκ τῶν δοξάντων συνηγορεῖν, κτισματολάτρης ὄντως πεφώραται, καὶ ὤφθη πολλῆς κατηγορίας ἡ τῶν ἀνοήτων συνηγορία γέμουσα.

sonis, quas in crimen Nyssenus vocavit, sese benevolum præbens, multitudinem latere arbitratus, puerilem se mente ostendit et dignum qui a pueris illudatur. Nihil enimvero talia differunt a nugis puerilibus. Sic igitur Eusebius iis testibus qui assentiri videbantur, ut creationis adorator deprehenditur, atque assensio stultorum in multam accusationis causam manifesto redundat.

V.

Οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν εἰ κἀνταῦθα τοῦτο πέπονθε Μαμωνᾶς· ἐπεὶ σχεδὸν ἐν πᾶσιν αὐτοῦ τοῖς σαθροῖς καὶ ἀπαιδεύτοις συγγράμμασι τὸ ἄτακτον εὑρίσκεται καὶ ἀσύνετον· οἷα ἐν τοῖς τοῦ θείου Ἀθανασίου (1), ἃ κατὰ εἰδώλων αὐτῷ πεπραγμάτευται· οἷα τοῦ ἀοιδίμου Κυρίλλου, ἐν τοῖς εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν Ὑπομνήμασιν· ἃ δὴ παρεξηγούμενος, καὶ πρὸς τὴν οἰκείαν δόξαν ἐπισυρόμενος, γέλως τοῖς συνετωτέροις καὶ λογικῆς μετασχοῦσι παιδεύσεως πρόκειται. Πολλῆς γὰρ ἐντεῦθεν τῆς ἀβελτερίας καὶ ἀπαιδευσίας ἐμπέπλησται, ἐπεὶ οὔτε τῇ σοφίᾳ καὶ συνέσει τῶν διδασκάλων παρακολουθῆσαι εὔπορον αὐτῷ περιγέγονεν, οὔτε πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἔρευναν τὸν νοῦν ἀπευθῦναι προείλετο. Τί δ' ἄν, τις εἴποι, περί γε τῆς τοῦ θαυμασίου Νείλου πρὸς Ὀλυμπιόδωρον ἐπιστολῆς; ὅπως νενόθευται καὶ σεσύληται παρ' αὐτῷ ἡ τοῦ ἀνδρὸς διδασκαλία, καὶ ἀποκέκρυπται· μόνα δὲ τὰ ἐν αὐτῇ τοῦ Ὀλυμπιοδώρου ἐμφερόμενα λόγια ὑφελόμενος, ὡς δὴ παρὰ τῷ Νείλῳ γεγραμμένα, ἐν τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις σφαλερῶς καὶ ἀνοήτως ἐντέταχε. Καὶ πλεῖστα ἕτερα παραπλησίως ἔχοντα. Ἀλλὰ τοιοῦτον ἡ τυραννὶς καὶ τὸ ἄλογον θράσος, τῇ ἀχλύϊ τῆς ἀκρασίας καὶ αὐθαδίας, καὶ τῶν ἐν ποσὶ τὴν γνῶσιν ἀφαιρούμενον οἷόν τι πάσχουσι· οἱ τὴν ὀπτικὴν αἴσθησιν

Cæterum noli mirari cur eo usque devenerit Mamonas, quum in omnibus fere scriptis ejus futilibus et ineptis, res offendas inconcinnas et insulsas : qualia sunt quæ affert ex Divo Athanasio, ubi de idolis agit; qualia ex illustris Cyrilli in Isaiam prophetam Commentariis. Quæ quum perperam acceperit, et ad propriam ipsi detorserit sententiam, risum movet cuique peritiori vel logicæ disciplinæ haud experti. Eo namque loco stultitia plenus est et inscitia, quandoquidem ipsi pronum fuerit a magistrorum sapientia et intelligentia non recedere, neque in veritatis indagatione animum recte voluit dirigere. Sed quid est, inquiet nonnullus, de Epistola admirabilis Nili ad Olympiodorum? adeo usque tanti viri doctrina ab isto fraudata fuerit ac subrepta, et vafre occultata. Sola enim inserta huic epistolæ argumenta Olympiodori ad usum suum arripuit, et, quasi fuissent ab Nilo ipso scripta, in suis libellis tam fraudulenter quam inepte ingessit. Et alia bene multa similem præ se ferunt stultitiam. Sic enim est tyrannis ac vecors audacia, ut cæcutiens præ protervia ac confidentia vel ad pedes posita dinosci non valeat; quemadmodum fit iis qui visus sensum amiserunt : ignorant

(1) Ἀθανασίου. Locum præbent Acta concilii Nic. II, ex *orat. contr. gent.* paulo post principium : Πῶς οὐκ ἔστιν ἐλεῆσαι τοὺς τὰ κτίσματα σεβομένους; ὅτι οἱ βλέποντες τοῖς μὴ βλέπουσι προσεύχονται, καὶ οἱ ἀκούοντες τοῖς μὴ ἀκούουσι. Κτίσμα γὰρ ὑπὸ κτίσματος οὐδέποτε σωθήσεται. *Quomodo non misereamur eorum qui creaturas colunt? Quoniam hi qui vident, eos qui non vident; et qui audiunt, eos qui non audiunt, orant : creatura enim a creatura numquam salvabitur.* Haud immerito hæc synodus risu excepit et uno verbo explosit, titulum repetendo : Βαβαὶ τῆς παρανοίας!... τοῦ γὰρ θεσπεσίου πατρὸς κατὰ τῶν εἰδώλων ταῦτα διαγορεύσαντος. *Papæ, quanta amentia!... quum enim egregius pater contra idola hæc promulgaverit.* Mansi, *Concil.* XIII, 299-302.

ἀφῃρημένοι· οὐ γὰρ ἴσασιν οὗ ἀντιλήψονται ἢ ὅπερ παρώσονται, καὶ τῶν συμφερόντων οὐ συγχωροῦν ποιεῖσθαι τὴν αἵρεσιν. Εἰ δέ που καὶ ἄλλων Πατέρων φωναὶ ἀληθεῖς τε ἢ πεπλασμέναι φέρονται, τῆς αὐτῆς ἐννοίας ἐχόμεναι, πρόδηλον ὡς εἰς κατηγορίαν, οὐ γὰρ συνηγορίαν, Εὐσεβίου προκείσονται, καὶ τῆς ἐκείνου ἀμαθίας καὶ ἀνοίας ἔλεγχον, ὡς αὐτίκα ἡμεῖς παραστήσομεν.

enim quæ ceperint aut rejecerint, et eorum quæ prosunt, nullum valent facere discrimen. Sin autem et aliorum Patrum testimonia sincera aut conficta adducantur, quæ eumdem in sensum abeant, perspicue evadent in accusationem Eusebii, nedum in defensionem, eruntque in ejusdem imperitiæ ac amentiæ damnatione, uti illico ostendemus.

CAPUT LXIV.

Κατὰ Ἀπολιναρίου.

Contra Apollinarem.

Προταττέσθω γὰρ νῦν ὁ παρ' Εὐσεβίου λεχθεὶς τῆς ἀνακράσεως, ἤτοι συγχύσεως τῶν κατὰ Χριστὸν φύσεων λόγος.

Ἔφη γὰρ (1) πρότερον· ὅτι ÷ Καὶ ὃ δι' ÷ ἡμᾶς περιεβλήθη σαρκίον, τῇ δόξῃ τῆς ÷ θεότητος ἀνακεκρᾶσθαι μεμαθήκαμεν. ÷

Ὅτε καὶ ἡμεῖς ἐλέγομεν ὅτι τῶν Πατέρων τινὲς τὴν φωνὴν παρῃτήσαντο διὰ τὸν ἄνουν Ἀπολινάριον καὶ τοὺς τούτῳ κατακολουθήσαντας, συναλοιφὴν τῶν φύσεων καὶ συνουσίωσιν καὶ ἀφανισμὸν, ὥσπερ Εὐσέβιος, πρεσβεύσαντας. Οἱ γὰρ δεξάμενοι ἐπὶ τῆς καθ' ὑπόστασιν ἑνώσεως καλῶς καὶ εὐσεβῶς ἐξειλήφασι.

Velim enim adducatur etiam nunc quod ab eo dictum est de commixtione sive confusione duplicis in Christo naturæ.

Dixit enim antea : « Corpusculum quo « propter nos indutus est, divinitatis glo- « riæ commixtum esse didicimus. »

Diximus quidem nos e Patribus aliquos hanc vocem repudïasse, propter stultum Apollinarem et ejus sectatores, qui utriusque naturæ commixtionem et consubstantiationem atque abolitionem, haud secus ac Eusebius, patrocinantur. Qui vero hanc vocem accepere, de unione hypostatica recte ac pie eam sumserunt.

CAPUT LXI.

Χρήσεις ἁγίων Πατέρων περὶ ἀσυγχύτου ἑνώσεως καὶ ἀδιαιρέτου ὑποστάσεως.

Testimonia sanctorum Patrum de inconfusa unione et indivisa Persona.

Α'.

Τούτοις παρατιθέσθωσαν τῶν Πατέρων αἱ φωναὶ, οὓς συνηγόρους Εὐσεβίου ὁ Μαμωνᾶς συνεκάλεσε, καὶ σκοπήσωμεν αὐτοῦ τὴν σύνεσιν, εἰ τῆς προθέσεως οὐ διήμαρτεν, ὥσπερ περὶ τοῦ Περιγραπτοῦ (2) προεκτέθειται.

† Τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκ τῆς πρὸς Καισάριον (3) μοναχὸν ἐπιστολῆς, μετὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ ἐξορίαν·

Hic subjiciantur sanctorum testimonia Patrum, quos Eusebio suffragaturos Mamonas appellavit; et attendatur an non istius solertia a proposito defecerit, uti jam *de Circumscripto* expositum est.

Chrysostomi episcopi Constantinopolitani, ex epistola *ad Cæsarium* monachum post secundum exilium ejus :

(1) Ἔφη γάρ. Cf. supra, p. 384 et 405. — (2) Προεκτέθειται. Meminit evidenter præcedentem testimoniorum syllogen *de Christo circumscripto*, vid. supra p. 336-370. — (3) Πρὸς Καισάριον. Quum semel et iterum Nicephorus hanc laudaverit epistolam, nec alius fere ullus e textu græco plura asservaverit, commodum simul et æquum mihi visum est, ad fidem quinque codicum nostrorum, loca ejusdem tria, eaque insigniora redintegrare, apposita veteri interpretatione, quam unicus hactenus codex florentinus suppeditavit. Primus recen-

÷ Καὶ φήσειας πάντως (1) ἐκ πλάνης πρὸς τὸ
÷ κρεῖττον ἐληλυθέναι, καὶ χάριν ὁμολογεῖν
÷ τοῖς τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην σοι προσκομί-
÷ σασι (2) βίβλον, ἣν ἀρίστην τὰ κάλλιστά
÷ σου ἀποκαλοῦσι γράμματα, τηλαυγῶς (3)
÷ διαγορεύουσαν (4) συνδρομὴν οὐσιώδη καὶ
÷ μῖξιν θεσπεσίαν γεγενῆσθαι (5) θεότητός τε
÷ καὶ σαρκὸς, μίαν τε ἐντεῦθεν ἀποτελεσθῆ-
÷ ναι (6) φύσιν. Τοῦτο, θαυμάσιε (7), τοῦ
÷ παράφρονος Ἀπολιναρίου τὸ ἀτόπημα (8)·
÷ αὕτη τῶν εἰσαγόντων κρᾶσιν καὶ συναλοι-
÷ φὴν (9) ἡ δυσσεβεστάτη αἵρεσις. ÷

Ἐκ τῆς (10) αὐτῆς ἐπιστολῆς·

÷ Οὕτως κἀνταῦθα (11) τῆς θείας ἐνιδρυ-
÷ μένης (12) τῷ σώματι φύσεως, ἕνα Υἱὸν,
÷ ἓν πρόσωπον, τὰ συναμφότερα (13) ἀπε-
÷ τέλεσε. Γνωριζόμενον (14) μέντοι ἀσυγχύ-
÷ τως ἀδιαιρέτῳ (15) λόγῳ· οὐκ ἐν μιᾷ μόνῃ
÷ φύσει (16), ἀλλ' ἐν δυσὶ τελείαις. Ἐπὶ γὰρ
÷ μιᾶς, πῶς τὸ (17) ἀσύγχυτον; πῶς τὸ
÷ ἀδιαίρετον; πῶς ἡ ἕνωσις λεχθείη ποτέ (18);
÷ ἑαυτῇ γὰρ τὴν μίαν ἑνοῦσθαι, ἢ συγχεῖσθαι,
÷ ἢ διαιρεῖσθαι, ἀδύνατον. Ποῖος οὖν ᾅδης
÷ ἐξηρεύξατο (19) μίαν ἐπὶ Χριστοῦ (20)
÷ λέγειν φύσιν; ÷

« Et dicas forsitan, ab errore ad id quod
« melius est venisse te, et gratiam confiteri
« his qui admirabilem illum protulerint li-
« brum, quem magnum esse optima tua no-
« minant scripta, qui splendide prædicat
« concursum essentialem et commixtionem
« sacram factam ex deitate et carnis, unam
« autem ex hoc perfici naturam. Istud mira-
« bitur insipientis Apollinaris inconsidera-
« tio: ista eorum qui introducunt contempe-
« rationem et συναλοιφὴν, id est, commixtio-
« nem impiissima intentio. »

Ex eadem Epistola :

« Sic et hic divina ἐνιδρυσάσης, id est, in-
« undante corporis natura, unum Filium,
« unam Personam utraque hæc fecerunt;
« agnoscendum tamen inconfusam et indivisi-
« bilem rationem, non in una solum natura,
« sed in duabus perfectis. Si enim unius,
« quomodo id quod inconfusum est, quo-
« modo quod indivisibile, quomodo unitio
« dicitur aliquando? Sibimet ipsi enim uni-
« ri, quæ una est, aut confundi, aut dividi,
« impossibile est. Quod ergo infernum evo-
« muit, unam in Christo naturam dice-
« re? »

tiorum, Petrus martyr Vermilius perpauca, in *locis communibus*, prælibavit; nec tamen codicem, nec Bibliothecam ullam indicavit. Longo post tempore Emericus Bigotius multum sibi favisse fortunam autumavit, quum incidit in codicem florentinum apud RR. PP. Dominicanos, in monasterio S. Marci, asservatum. Neu vero typis mandatum apographon Parisiis prodiret, obstitit Censor, cui ambigua vox de S. Eucharistia minus placebat. Clanculum vero irrepsere exemplaria in Hollandiam, in Angliam, ubivis; ubique detestari *artes monachorum* tantum Ecclesiæ thesaurum invidentium. Quorum tamen e grege P. Harduinus eamdem edidit confidenter, nec nisi umbras in illa reformidari ostendit. Immo hæc prope ludicris larvis amandavit P. Lequienius, in dissert. III, Damascen. qua spurium esse totum opus asseruit. Hinc et inde ultro citroque multa: at rumor increbuit, recantavitque male feriatus viator Maxim. Missonius codicem florentinum in tenebris Erebi damnatum iri. Quid plura? Basnagius, Canisianas lectiones editurus, orbi litterario nuntiavit iterum se daturum Epistolam, *quam e codice Bigotiano dilacerari jussit Princeps Serenissimus*. Hinc Maffei ad eumdem epistola qua testatur vidisse se codicem, incolumem, integrum, omnibus obvium, signaculo distinctum hic ubi epistola exstat, abs se demum diligentissime recensitum. Hanc recensionem, rarissimam quidem, notasque eximias pæne omisit Basnagius, vix suspicati sunt recentiores Chrysostomi editores, perpauci demum non ignoravere. His ergo nominibus ignoscar non neglexisse hanc versionem, nec ea quæ Nicephorus diligenter exscripsit.

Titulus est in quodam codice Sylviniano, τοῦ Χρυσοστόμου πρὸς Καισάριον. Damascenus habet κατὰ Ἀπολλιναριστῶν. Videtur Euthymius Zigabenus legisse πρὸς Ἀκάκιον. Idem codex Salvinianus plura addit quæ nec latine nec græce alias exstant. Cf. Chrysost. *opp.* t. III, p. 895; Canisii *lect.* Basn. t. I, p. 251; Maffei *Istoria diplomat.* Verone, 1724, p. 263. — (1) Πάντως. Hæc simul habent Damascenus, Anastasius Sinaita et Leontius Hierosolymitanus. — (2) Προκομίσασι edit. — (3) Ὡς τηλαυγῶς. Anastas. in codice Clarom. nunc Oxoniensi. — (4) Διαγορεύσασαν ibid. — (5) Γεγενῆσθαι deest in Leontio. — (6) Τελεσθῆναι Leont. — (7) Θαυμάσιε. Hic stupeas veteris interpretis ignorantiam, oscitantiamve, qui illud θαυμάσιε, ac si θαυμάσειε legeretur, *mirabitur* vertit. Sic autem interpreteris oportet: *Hæc est, o vir admirande, insipientis Apollinarii absurditas.* Montfaucon. Item Harduinus: *Ista, vir eximie, Apollinarii desipientis absurditas est.* — (8) Τὸ ἀσέβημα Anastas. — (9) Συναλειφὴν, B; Συναλιφὴν, C. — (10) Ἔτι ἐκ τῆς, B, C. — (11) Οὕτω καὶ ἐνταῦθα, ed. — (12) Ἐνιδρυσάσης. Damasc. sic legisse videtur interpres et pariter in quo desunt τῷ σώματι φύσεως. — (13) Τὸ συναμφότερον. Damasc. et edit. — (14) Γνωρίσμον videtur legisse vetus interpres. — (15) Ἀδιαιρέτῳ καὶ ἀσυγχύτῳ, Damasc. et Leontius. — (16) Ἐν μιᾷ μονῇ φήσει, alias. — (17) Ποῦ τὸ, et sic deinceps Damasc. — (18) Ποτέ deest in Damasc. uti mox τὴν μίαν et ἢ συγχεῖσθαι. — (19) Ποῖος ᾅδης ἠρεύξατο. Ib. notandum eadem fere Athanasium ad Epictetum habere. — (20) Τοῦ Χριστοῦ, Leont.; ἐπὶ Χριστῷ, edit.

Ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, πρὸς τῷ τέλει·

÷ Τούτων (1) τὰς κενοφωνίας (2) ἐκκλί- ÷ νοντες, ἀγαπητὲ, εἰς τὸ πρότερον (3) ÷ ἐπανέλθωμεν (4), εὐσεβὲς καὶ (5) λίαν ÷ εὐσεβὲς τὸν θανάτῳ περιβληθέντα (6) ÷ Χριστὸν ὁμολογεῖν (7) ἐν θεότητι τέλειον, ÷ καὶ ἐν ἀνθρωπότητι τέλειον (8), ἕνα Υἱὸν ÷ Μονογενῆ, οὐ διαιρούμενον εἰς υἱῶν δυάδα, ÷ φέροντα δὲ ὅμως ἐν ἑαυτῷ τῶν ἀχωρίστων ÷ δύο φύσεων ἀσυγχύτους τὰς (9) ἰδιότητας· ÷ οὐκ ἄλλον καὶ ἄλλον (μὴ γένοιτο) ἀλλ' ἕνα ÷ καὶ τὸν αὐτὸν τὸν Κύριον Ἰησοῦν Θεὸν Λό- ÷ γον (10), σάρκα ἡμετέραν (11) ἠμφιεσμένον, ÷ καὶ αὐτὴν (12) οὐκ ἄψυχον καὶ ἄνουν, ὡς ÷ ὁ δυσσεβὴς Ἀπολινάριος εἶπεν (13). ÷

Ex eadem epistola, versus finem.

« Horum istas novitates vocum declinantes, charissime, ad id quod projacet, revertamur. Pium et valde pium, Christum qui morte circumdatus est, confiteri in divinitate perfectum et in humanitate perfectum, unum Filium unigenitum, non dividendum in filiorum dualitatem; portantem tamen in semetipso indivisarum duarum naturarum inconvertibiliter proprietates, non alterum et alterum; (absit!) sed unum et eumdem Dominum Jesum, Deum Verbum, carne nostra amictum, et ipsa non inanimata aut irrationabili, sicut impius Apollinaris dicit. »

Β'.

† Τοῦ ἁγίου ΚΥΡΙΛΛΟΥ, ἐκ τοῦ πρὸς Ἀλεξανδρεῖς Προσφωνητικοῦ·

Ἐγὼ τὸ συγκεκραμένον καταδέχομαι (14) — τῶν φύσεων ἐργάζεται.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ· Ὡμοιώθη γὰρ ἡμῖν — ἡ διαιρεθεισῶν.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ· Καὶ λέλυται — τὴν ἰδιότητα.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ· Εἰ γὰρ κέκρανται — συγχεθεῖσαι ἠφανίσθησαν.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῆς πρὸς Ἑβραίους τοῦ Ἀποστόλου ἐπιστολῆς· Καὶ οὐ δήπου — ἐκ παρθένου ναῷ.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὑπομνήματος· ÷ Εἰ γὰρ ÷ καὶ λέγοιτο ἡνῶσθαι σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν ÷ ὁ Μονογενὴς, ἀλλ' οὐκ ἀναχυσίν τινα τὴν ÷ εἰς ἀλλήλας τῶν φύσεων πεπρᾶχθαι φαμέν· ÷ μενούσης δὲ μᾶλλον ἑκατέρας τοῦθ' ὅπερ ÷ ἐστὶν, ἡνῶσθαι σαρκὶ νοοῦμεν τὸν Λό- ÷ γον (15). ÷

Sancti CYRILLI, ex *Prosphonetico* Sermone *ad Alexandrinos*.

[Maii *Scriptor. veter.*, tom. VII, part. 1, p. 7.]

Ex eodem [ibid. p. 8, 18 et 46.]

Ex eodem [ibid. p. 8, col. 1 in fin. et p. 132, 133.]

Ex eodem [ib. eod. col. in cap. et p. 133.]

Ejusdem, e *Commentario in epistolam Apostoli ad Hebræos*.

[Ibid. t. VIII, part. II, p. 147. Galland. *Bibl. PP.* XII, p. 746.]

Ex eodem Commentario:

« Si quando Unigenitus asseritur carni quoad personam unitus, minime dicimus ullam alterutrius naturæ in alteram factam fuisse confusionem, sed, utraque ita ut est manente, carni Verbum copulatum intelligimus. »

(1) Τούτων. Hæc supra Nicephorus attulerat, p. 356. — (2) Καινοφωνίας legebat interpres. — (3) Τὸ προκείμενον, edit. et ipse Niceph. in primo loco. — (4) Ἔλθωμεν, C; idem ut editi in primo loco. — (5) Εὐσεβὲς δὲ γὰρ λίαν, C; Εὐσεβὲς καὶ deest in cod. Basn. — (6) Περικληθέντα, ib. cod. C. — (7) Ὁμολογῶμεν, ib. A. — (8) Καὶ ἐνανθρωπότητι deest in codice Salviniano. — (9) Τὰς deest in edit. — (10) Θεοῦ Λόγον σάρκα ἠμφιεσμένον, edit. — (11) Ἡμετέραν deest in cod. Basn. A. — (12) Καὶ αὐτὸν, ib. — (13) Εἶπε deest in primo loco Nicephori. — (14) Δέχομαι. Quatuor hæc Cyrilli loca Nicephorus accepit ex Anastasii sylloge, iisdem omnino verbis, eodem fere ordine, nisi quod quartus locus in Anastasio ante tertium occurrat, et quod editus textus sub primi loci initium, errore forte typographico, habeat παναδέχομαι pro καταδέχομαι. Correctionem ipse Anastasius bis præbet ibidem, quum idem locus iterum appellatur (Maii t. VII, p. 18, col. 1) et tertia vice, p. 46. — (15) Λόγον. Ultima tantum verba allegantur in testimoniis quæ Leontius suæ Chalcedonensis concilii apologiæ subjunxit. Cf. Galland. *Bibl. PP.* t. XII, p. 730, A.

CAPUT LXVI.

Κατὰ Εὐσεβίου μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν Χριστοῦ λέγοντος.

Contra Eusebium immutationem et alterationem in Christo asserentem.

Καὶ περὶ μὲν τῆς ἀνακράσεως ταῦτα. Ἑξῆς δ' ἂν εἴη καὶ οὓς περὶ τῆς μεταβολῆς τῆς δουλικῆς μορφῆς ποιεῖται λόγους Εὐσέβιος παραθέσθαι· ἑπομένως δὲ καὶ τοὺς τῶν συνηγόρων κατὰ τὴν προάγουσαν ἀκολουθίαν. Ἔφη γάρ· ÷ Μορφὴ κατὰ τὴν θείαν μεταμόρφωσιν, ÷ τοσαύτης ÷ (1) — ζωγραφήσεις. Καὶ τὸ πάντων ἔσχατον πρὸς βλασφημίαν ἐκδηλοτέραν, ὅτι ÷ εἰ μὴ τῆς εἰς Θεὸν μεταβληθείσης μορφῆς. ἀλλὰ τοῦ πρὸ τῆς μεταβολῆς σαρκίου αὐτοῦ τὴν εἰκόνα φής. ÷

Διὰ τούτων δὲ πάντων ἀπήλλαξε σώματος τὸν Χριστὸν, ὥστε καὶ τοῦ γράφεσθαι· ᾧ γὰρ μορφὴ οὐ πρόσεστιν, οὐδὲ σῶμά ἐστιν, ἀνθρώπινον δῆλον, ἢ οὐδὲ οὐσία· εἴ γε καὶ ἐπὶ τῆς οὐσίας ἡ μορφὴ εἴληπται, ὃ κἀν τῇ θείᾳ καὶ ἀποῤῥήτῳ θεωρεῖται οὐσίᾳ. Εἰ δὲ οὐκ ἐστὶ σῶμα, εἴδωμεν πάλιν εἰ συνῳδὰ τούτῳ οἱ συνήγοροι γράφουσιν.

Hactenus vero de commixtione naturarum. Deinde proferendi essent in medium Eusebii sermones de immutatione servilis formæ; et consequenter loca patronorum ejus, secundum præcedentium seriem. Dicit enim: « Forma, juxta divinam transfigurationem, tantam — delineabit. » Adde ad omnium cumulum et evidentiorem blasphemiam, quod dicit: « Sin formæ nondum in Deum « mutatæ, sed qualis erat ante immutationem « hanc corpusculi ejus, imaginem quæris. »

Quibus dictis cunctis Christum a corpore penitus excludit, ac si scripsisset: « Cui siquidem forma non superest, nec corpus est, humanum utique, nec demum essentia; » si quidem pro essentia, forma accipitur, quatenus hæc in divina et ineffabili essentia cernitur. Quod si corpus amplius non est, videamus iterum an ipsi consonent una voce prædicti defensores:

Γ'.

† Τοῦ ἁγίου ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, ἐκ τοῦ κατὰ Ἀπολιναρίου λόγου δευτέρου·

Ἐν δὲ τῇ (2) — ὁδεύσας ὁδόν.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ περὶ ἀνθρωπήσεως λόγου· Πάσχον μὲν γὰρ (3) — ἰδεῖν διαφοράν.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου· Ὅθεν (4) — ἐνέσχετο.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς πρὸς Ἐπίκτητον ἐπιστολῆς· Αὐτὸ δὲ (5) — ἄφθαρτον.

Sancti ATHANASII, ex libro *contra Apollinarem* secundo.

[*Opp.* ed. Bened. Patav. t. I, p. 761 B.]

Ejusdem, ex libro *de Incarnatione.*

[Galland. *Bibl. PP.* t. XII, p. 683 E.]

Ejusdem, ex eodem libro.

[*Opp.* ed. Bened. t. I, p. 56, A.]

Ejusdem, ex epistola *ad Epictetum.*

[Ibid. B, C.]

(1) Θεῖαν. Addunt in textu B et C: Εὐσεβίου τοῦ ἀρειανοῦ. Eadem hic referuntur quæ supra p. 384 et 385, tribus dissecta laciniis Μορφὴ... μεταβληθεῖσα. — Εἶτα· τί χρὴ λέγειν μετὰ τὴν ἀνάστασιν, καὶ τὴν εἰς τοὺς οὐρανοὺς... ἀνεκδιήγητον. — Ἔπειτα ὅτι· πῶς τῆς θαυμαστῆς... ζωγραφήσειε. — (2) Ἐν δὲ τῇ. Lect. var. ὅπως ἂν ἐν θανάτῳ — ταφῇ τοῦ σώματος — ἁρμόζεσθαι. Juvat indigitare Athanasii vocem, veteribus haud ita frequentem, familiarem vero Nicephoro: Ἵνα τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ἁρμόσηται ἀνάστασιν. *Ut pro nobis resurrectionem concinnaret.* — (3) Πάσχον μὲν γάρ. Eadem Leontius protulit in lib. II, *contra Nestor. et Eutych.* — (4) Ὅθεν. Tanta fuit diligentia omnibus Athanasianis editoribus in minimis varietatibus lectionum colligendis, ut nihil ipsi ducamus omittendum: igitur μέσην deest in codicibus B, C; legunt A, B, C διαπιστηθῇ... οὐ πλεῖον. — (5) Αὐτὸ δέ. Variatur una lectio eaque insignissima; tres enim codices Nostri legunt ὑπερουράνιον λόγον, pro edito ὑπερανθρώπινον. Vix dubito quin edita lectio oriunda sit e siglis quibusdam male intellectis aut positis ANON pro OYNION. Hanc enim correctionem Leontii interpretatio latina apud Gallandium ex Canisio (*Bibl. PP.* XII, 683) confirmat, dum transtulit: *indutum vero cœleste Verbum.*

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν τρίτου λόγου· Ἐν γοῦν (1) — σὺ παραγίνῃ·

Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἀναθεμάτων ὑπόχρεώς ἐστιν Εὐσέβιος, προσκείσθω αὐτῷ ταῦτα·

Ejusdem, ex tertio libro *adversus Arianos*. [*Opp*. t. II, p. II, p. 474, B.]

Etsi jam anathematibus obruatur Eusebius, tamen illi et hæc reponantur.

Δ'.

† Τοῦ μεγάλου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ τοῦ θεολόγου, ἐκ τῆς πρὸς Κληδόνιον ἐπιστολῆς Α'·

Εἴ τις ἀποτεθεῖσθαι νῦν (2) — τὸ σαρκίον τῆς θεότητος.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ εἰς τὸ Πάσχα λόγου· Ἂν εἰς οὐρανοὺς ἀνίῃ (3) — πεποίηκε καὶ ποιεῖ.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ περὶ Υἱοῦ λόγου Β'· Εἷς καὶ μεσίτης (4) — τῆς ἁμαρτίας ἡμέτερα.

Magni GREGORII theologi, ex epistola *ad Cledonium*.

[*Opp*. edit. Bened. t. II, p. 86, C.]

Ejusdem, ex oratione *in Sanctum Pascha*.

[Ibid. t. I, p. 865, A.]

Ejusdem, ex oratione *de Filio*.

[Ibid., t. I, p. 550, C.]

Ε'.

† Τοῦ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ἐκ τοῦ εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος λόγου (5)·

÷ Ἐπάνοδον τοίνυν δεσποτικὴν ἑορτάζο-÷ μεν, καθ' ἣν πρὸς τὰ οὐράνια τὴν ἡμετέ-÷ ραν φύσιν μετέστησεν· ἀνέστησε γὰρ τὸν ÷ ἑαυτοῦ ναὸν ὁ ἐνοικήσας Θεὸς, καὶ συνεπή-÷ γαγεν (6) ἑαυτῷ τὸ οἰκεῖον ἔνδυμα, ὁ τὸ αἰ-÷ θέριον πέλαγος περαιωσάμενος. Τῇ μὲν θείᾳ ÷ φύσει διηνεκῶς τὰ πάντα πληρῶν· τῇ δὲ ÷ κατὰ σάρκα οἰκονομίᾳ, πρότερον μὲν ὑπὸ ÷ γῆν (7) ἐλθὼν, ὕστερον δὲ μετὰ τὴν κατὰ ÷ τοῦ θανάτου νίκην τῷ οἰκείῳ σώματι τὸ ÷ οὐράνιον ἀποπληρώσας οἰκητήριον. ÷

Καὶ μετά τινα·

÷ Φωτοειδὴς μὲν ἑωρᾶτο καὶ ἡ τοῦ σώ-÷ ματος θέα· τῶν γὰρ θείων ἀκτίνων ἐδέ-÷ ξατο τὰς λαμπηδόνας· ἀνήγαγε δὲ αὐτὸ ÷ εἰς οὐρανοὺς, ὁ τὴν ἡμετέραν φύσιν ὑπελ-÷ θὼν, ἵνα τοῖς ἐπὶ γῆς βατὸν ποιήσῃ

CHRYSOSTOMI, ex oratione *in Ascensionem Salvatoris*:

« Hanc igitur Domini reversionem festa die « celebramus, in qua inter cœlestia naturam « nostram transtulit. Restituit enim corporis « sui templum ipse Deus ibidem inhabitans, « sibique proprium indumentum resumsit, « qui æthereum transmeavit mare. Divina « quidem natura in perpetuum cuncta adim-« plet, per hanc vero dispensationem secun-« dum carnem, primum sub terram descen-« dit; deinde, reportata de morte victoria, « proprio corpori suo cœleste patefecit ha-« bitaculum. »

Et post aliqua :

« Cujus quidem corusca apparuit corpo-« ris facies, quæ divinorum radiorum exce-« pit scintillas : carnem vero in cœlos sus-« tulit, is qui naturam nostram induerat, « ut habitantibus in terra facilem ad cœ-

(1) Πράξεσι. Desiderantur in codicibus nostris τοῦτο βλέποντες, πάλιν, — forsitan glossema. — (2) Νῦν. Codices nostri habent τὴν σάρκα cum antiquioribus editis; recentiores legunt τὴν ἁγίαν σάρκα, quod redundare videtur. Sed cum optimis mss. nostri exhibent : Θεότητα τοῦ σώματος — τῆς παρουσίας αὐτοῦ — ἐχέθη καὶ διελύθη. — (3) Ἀνίῃ. Item melioris notæ lectiones habemus : Ἵν' ἐκ τοῦ (irrepsit mendum in notam editorum, quam ex textu corrigere promptum est) οἷς μὴ κατελθών. At codices nostri soli et omnes constanter habent : Ἐν πᾶσιν οἷς ἀεὶ πεποίηκε, dum editi in illud conspirant : Ἐν πᾶσί τε οἷς, vix quidem meliore lectione. — (4) Μεσίτης. Cum tribus regiis codicibus et quinque colbertinis quinque nostri faciunt de confirmanda lectione novæ editionis ἐνανθρωπήσεως. — (5) Λόγου. Neque hunc *in Ascensionem*, neque sequentem, sive in genuinis, sive in spuriis Chrysostomi sermonibus, diu licet quæritantes, invenisse nos, minus sane mirabitur, quisquis meminerit a Photio recenseri ejusdem Chrysostomi sermones duo et viginti in Ascensionem, septemdecim in Pentecosten (cod. XXV), quorum quidem ætas tulit perpaucos; pars vero major aut delitescit aut periit. — (6) Συνήγαγεν, B, C. — (7) Ὑπὸ γῆν. Mendos. μὲν deest in E.

÷ τὸν οὐρανόν. Νεφέλη ὄχημα πεποίηται τῆς ÷ ἀνθρωπίνης αὐτοῦ περιβολῆς, κἀκείνην ἐπο- ÷ χούμενος πρὸς οὐρανὸν μετέστησε τὸ οἰ- ÷ κεῖον ἔνδυμα. Ὥσπερ τοίνυν τῆς ἐκ Παρθένου ÷ γεννήσεως ὑπὲρ φύσιν ἡ κύησις, οὕτως καὶ ÷ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνόδου παράδοξον τὸ ÷ θαῦμα. ÷

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ εἰς τὴν Πεντεκοστὴν λόγου· ÷ Εἰ γὰρ μὴ μεγάλα ἀγαθὰ ὁ Θεὸς ÷ περὶ τοῦ γένους ἡμῶν ἐβούλετο, οὐκ ἂν τὴν ÷ ἀπαρχὴν ἡμῶν ἔλαβεν ἄνω· πρὸ τούτου μὲν ÷ οὖν εἰς τὸν οὐρανὸν βλέποντες, καὶ τὰς ἀσω- ÷ μάτους ἐννοοῦντες Δυνάμεις, σαφέστερον · τὴν εὐτέλειαν ἑωρῶμεν τὴν ἡμετέραν ἀπὸ ÷ τῆς συγκρίσεως τῶν ἄνω Δυνάμεων. Νῦν δὲ ÷ ὅταν βουληθῶμεν τὴν εὐγένειαν ἡμῶν ἰδεῖν, ÷ εἰς τὸν οὐρανὸν βλέπομεν, εἰς τὸν θρόνον ÷ αὐτὸν τὸν βασιλικόν· ἐκεῖ γὰρ ἐξ ἡμῶν ÷ ἀπαρχὴ κάθηται· οὕτω καὶ ἐλεύσεται ὁ Υἱὸς ÷ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κρινῶν ἡμᾶς. ÷

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς λόγου τεσσαρεσκαιδεκάτου (1)·

Οὐδὲ γὰρ ἁμαρτωλὸν σάρκα — ἀθάνατον εἰργάσατο.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῆς πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολῆς·

Ἀλλ' ἐν μορφῇ Θεοῦ (2)— ἀλλ' ἡνωμένης.

« lum viam daret. Nubes facta est hujusce « humanitatis, qua induebatur, vehiculum, « delatamque abs se stolam peculiarem in « cœlum usque instituit. Sicut igitur, quum « de Virgine natus est, supra naturam fuit « partus ejus, ita dum ad cœlos revertitur, « fit prodigio simile spectaculum. »

Ejusdem, ex *oratione de Pentecoste :*

« Etenim nisi magna generi nostro bona « Deus concedere voluisset, sic nostras sur- « sum non assumsisset primitias. Antea igi- « tur dum in cœlum oculos attollebamus, « et Virtutes spiritales mente intuebamur, « clarius sane humilitatem nostram præ « superis Virtutibus cernere erat. Nunc « vero quoties lubet considerare nostram no- « bilitatem, oculos in cœlum attollimus, in « ipsum summi regis thronum : illic enim « primitiæ nostræ sedent. Ita de cœlo « revertetur Filius Dei, nos judicaturus. »

Ejusdem, ex homilia XIV in epistolam ad Romanos.

[Opp. édit. Bened. noviss., t. x, p. 623, A, B.]

Ejusdem, ex *Commentario in epistolam ad Philippenses.*

[*Ib.*, t. XI, p. 284 et 285, ed. vet. 268, D, E.]

Z'.

† Τοῦ ἁγίου ΚΥΡΙΛΛΟΥ, ἐκ τῶν εἰς τὴν Ἔξοδον Ὑπομνημάτων·

÷ Εἶπε Κύριος (3) τῷ Μωσεῖ· εἰσένεγ- ÷ κε (4) τὴν χεῖρά σου εἰς τὸν κόλπον σου (5), ÷ καὶ τὰ ἑξῆς ἐκεῖσε κείμενα. Χεῖρα καὶ ÷ δεξιὰν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ ÷ κατὰ φύσιν Υἱὸν ἡ θεόπνευστος ὀνομάζει ÷ Γραφή. ÷

Καὶ μετά τινα·

÷ Ἥξει γὰρ κατὰ καιροὺς ὁ Κύριος ἡμῶν ÷ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τῇ τῆς θεότητος δόξῃ

Sancti CYRILLI, ex *Commentariis super Exodum :*

« Dixit Dominus ad Moysen : « Mitte ma- « num tuam in sinum tuum, » et cetera quæ « ibidem exstant. Manum ac dexteram Dei « Patrisque esse Filium ipsius secundum na- « turam Scriptura divinitus inspirata diserte » asserit. »

Et post aliqua :

« Veniet enim posthæc Dominus noster « Jesus Christus in suæ divinitatis gloria et

(1) Τεσσαρεσκαιδεκάτου. Habentur tamen in Homil. XIII ; cum editis A facit ; B, C favent conjecturæ Savilii legentis ἀναμαχέσασθαι pro ἀναμάχεσθαι. E vero corrigitur in aliud plane diversum : ἀναβήσεσθαι. — (2) Θεοῦ. Operæ pretium est colligere totum locum ab editis paulo diversum : Μὴ συγχέωμεν, ἀλλὰ μηδὲ διστῶμεν, εἷς Θεὸς, εἷς Χριστὸς, εἷς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Eadem Leontius inseruit in lib. III *contra Nestor.* Gall. *Bibl. PP.* XII, 672. — (3) Κύριος. Exod. IV, 7. — (4) Εἰσένεγκον, text. vulgat.

÷ καὶ εἰλικρινείᾳ, καίτοι τὸ εἶναι καθ' ἡμᾶς ÷ ἀναπόβλητον ἔχων. ÷

Ταύτην τὴν χρῆσιν ἐν τοῖς ἑαυτοῦ βδελυροῖς καὶ καταπτύστοις συγγράμμασιν ὁ Μαμμωνᾶς παρέθετο. Οὗ τὸ ἀνόητον καὶ ληρῶδες τίς οὐκ ἂν ὑπερεκπλαγείη; ὡς οὐκ ᾔσθετο καθ' ἑαυτοῦ καὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ διδασκάλου Εὐσεβίου πράττων.

Τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐκ τοῦ διαλογικοῦ Συντάγματος· ὅτι εἷς ὁ Χριστός·

Ἀρ' οὖν συγκέχυνται (1) — ἀμήχανον γάρ.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῶν ἐπιλύσεων τῶν προσενεχθεισῶν πεύσεων τῷ αὐτῷ μακαρίῳ Κυρίλλῳ παρὰ Τιβερίου διακόνου καὶ τῶν ἀδελφῶν, ἐν κεφαλαίοις ΙΒ', ἐκ τοῦ ἕκτου κεφαλαίου, πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι οὐκ ἀνελήφθη μετὰ τῆς ἑνωθείσης αὐτῷ σαρκὸς ὁ Χριστός· ἐν ᾧ καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι τὸ ἀναληφθὲν σῶμα τῇ ἁγίᾳ Τριάδι συγκέκραται.

÷ Ὅτι δὲ καὶ ἀνελήφθη μετὰ τῆς ἑνωθείσης ÷ αὐτῷ σαρκὸς, πῶς ἂν ἐνδοιάσειέ τις; Τὸν ÷ γὰρ ἐκ νεκρῶν ἐγηγερμένον αὐτὸν δῆλον ÷ ὅτι καθὸ νοεῖται καὶ πέφηνεν ἄνθρωπος ÷ αὐτὸς, κεκάθικεν ὁ Πατὴρ ἐν δεξιᾷ τοῦ ÷ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης, ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, ÷ ὑπεράνω (2) πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας (3), ÷ καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνο÷μαζομένου (4). ÷ Ἥξει τε οὕτω κατὰ και÷ροὺς, καὶ ἀρκέσει πρὸς τοῦτο τῶν ἁγίων ÷ ἀγγέλων ἡ φωνὴ, τοῖς θεωμένοις αὐτὸν ἀνα÷βαίνοντα μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσιν, ÷ ἀναφανδὸν εἰρηκότων (5)· ÷ Οὗτος ὁ ÷ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν, οὗτος ÷ ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πο÷ρευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. ÷ Εἰ μὲν οὖν οἱ τῆς ÷ ἀναλήψεως αὐτοῦ γεγονότες θεωροὶ γυμνὸν ÷ τῆς σαρκὸς τὸν Λόγον τεθέανται, οὕτως ÷ αὐτὸν καὶ ἥξειν ὑπονοείτωσάν τινες· εἰ δὲ ÷ πεπληροφόρηκε τοὺς ἁγίους ἀποστόλους, τὸ ÷ ψηλαφητὸν αὐτοῖς δείξας σῶμα, καὶ οὕτως ÷ ἀνελήφθη, οὕτω πάλιν ἐλεύσεται, καὶ οὐκ ÷ ἂν διαψεύσαιτο τῶν ἁγίων Πατέρων ὁ ἐπ' ÷ αὐτῷ λόγος. Ἀλλὰ μηδὲ ἐκεῖνό τινες φαν-

« integritate, et quod in eo secundum nos « erat, incolume remansit. »

Hunc locum Mamonas in suis protervis ac detestandis scriptiunculis proposuit. Cujus quis non vehementer obstupesceret stoliditatem ac nugamentum, quum non senserit agere se in sese ipsum et in magistrum suum magnum Eusebium?

Sancti Cyrilli, ex dialogo in illud: *Quod unus est Christus:*

[In sylloge Leontina apud Canisium, t. I, p. 673, et Maium, t. VII, p. 135.]

Ejusdem, ex *Responsionibus* ad interrogationes beato Cyrillo propositas a Tiberio diacono et Fratribus suis, in capitulis XII, VI capitulo, adversus eos qui dicunt, « quod non ascenderit Christus cum unita sibi carne; » simul et adversus eos qui dicunt, corpus quod ascendit fuisse sanctæ Trinitati contemperatum:

« Enimvero quod ascenderit cum carne « sibi unita, quis dubitandi locus? Eumdem « enim procul dubio e mortuis suscitatum, « prout agnitus est et exstitit homo, Pater « constituit in dextera sedis majestatis ejus, « in excelsis, « supra omnem principatum, « et potestatem, et Dominationem, et super « omne nomen quod nominatur. » Ac ve« niet tempore suo, et sat erit ad hoc vox « angelorum, qui contemplantibus eum as« cendentem, post resurrectionem ex mor« tuis, palam dicebant: « Hic Jesus qui « assumtus est a vobis, ipse veniet quemad« modum vidistis eum euntem in cœlum. » « Si igitur ascensionis testes oculati Ver« bum carne destitutum conspexerunt, ita « sane velim aliquos autumare etiam illum « esse venturum. Sin vero ipse certiores « fecerit sanctos apostolos, quum illis con« trectandum corpus exhibuit, ut talis as« sumtus fuit, ita iterum revertetur; adeo « ut sanctorum Patrum de eo sermo nos

(1) Συγκέχυνται. Vide eumdem locum, p. 565. — (2) Ὑπεράνω. Ephes. I, 21. — (3) Καὶ δυνάμεως addit E. — (4) Ὀνομαζομένου. Phil. II, 9. — (5) Εἰρηκότων. Act. Apost. I, 12. —

÷ ταζέσθωσαν κακῶς· μήτε μὴν ὑπονοείτω- ÷ σαν, ὅτι τὸ ἑνωθὲν τῷ Λόγῳ σῶμα τῇ τῆς ÷ ἁγίας Τριάδος συγκέκραται φύσει. Ἀμή- ÷ χανον γὰρ τὴν ἀπόῤῥητον ἐκείνην καὶ ÷ ὑπερφυᾶ, καὶ παντὸς ἐπέκεινα καὶ νοῦ καὶ ÷ λόγου νοουμένην οὐσίαν, προσθήκην τινὰ, ÷ καὶ μάλιστα τὴν ἔξωθεν καὶ ἑτέρας φύσεως, ÷ δύνασθαι λαβεῖν. Ἔστι γὰρ ἐν τοῖς καθ' ÷ ἑαυτὴν παντέλεια, καὶ οὔτε μείωσιν ἐπι- ÷ δέξεταί τινα, διὰ τὸ ἀτρέπτως καὶ ἀναλ- ÷ λοιώτως ἔχειν ἀεὶ, οὔτε μὴν, ὡς ἔφην, ÷ προσθήκης ἂν δέοιτο τινός. Περιττολογοῦσι ÷ τοίνυν ἐκ πολλῆς ἀμαθίας, κατὰ σύγκρα- ÷ σιν ἤγουν συνουσίωσιν ἐν τῇ φύσει τῆς ÷ ἁγίας Τριάδος χωρῆσαι τὸ σῶμα λέγοντες. ÷ Διακείμεθα γὰρ οὐχ οὕτως ἡμεῖς· ἀλλ' ÷ ὀρθὴν ἔχομεν περὶ τοῦ πάντων ἡμῶν Σωτῆ- ÷ ρος Χριστοῦ τὴν δόξαν· ἐνανθρωπῆσαι γὰρ ÷ αὐτὸν φαμὲν, τὸν Μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λό- ÷ γον, οὐκ εἰς σάρκα τὴν ἰδίαν μεταποιή- ÷ σαντα φύσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου ÷ λαβόντα αὐτὴν, ἥξοντά τε σὺν αὐτῇ· πλὴν ÷ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς μετὰ τῶν ἁγίων ÷ ἀγγέλων. ÷

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ πρὸς Ἑρμείαν λόγου πρώτου· Οὐδ' ὁποτέραν τῶν ἐπὶ Χριστοῦ (1) — ἀποσοβήσεις ἀξιωμάτων.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς πρὸς Σούκενσον ἐπίσκοπον Διοκαισαρείας ἐπιστολῆς Α'·

Μετὰ τὴν ἀνάστασιν (2) — ἔχον ἐν ἑαυτῷ. Καὶ μετὰ βραχέα·

Θεοῦ δὲ ὡς ἔφην — οὕτω διακείμεθα.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ τρίτου τόμου τοῦ κατὰ Νεστορίου·

Οὐ γὰρ ὅτι γέγονε (3) — ἐστιν ὁ Ἐμμανουήλ. Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῶν Σχολίων (4)·

÷ Θεὸς ὢν κατὰ φύσιν ὁ Λόγος, ἐν ὁμοι- ÷ ώματι ἀνθρώπων γέγονε, καὶ σχήματι εὑρέθη ÷ ὡς ἄνθρωπος (4)· ἵνα ὑπάρχων εἷς ἐν ταυτῷ

« non fefellerit. Verum nolim illud sibi nonnulli secus effingant aut suspicentur, carnem nempe Verbo unitam, sanctæ Trinitatis naturæ attemperari. Impossibile siquidem est ineffabilem hanc essentiam et superessentialem, et omni mentis aut loquelæ facultate sublimiorem, suscipere additamentum quodcumque, maxime extrinsecus et alterius naturæ. Est quidem sua utrique perfectio : nec ullam ulla patitur imminutionem, quum singula sine mutatione aut alteratione semper consistat, neque, uti jam dixi, ullo indigeat additamento. Itaque supervacaneum ferunt inscitiæ sermonem, qui per commixtionem aut essentiæ communionem in sanctæ Trinitatis naturam transferri corpus enuntiant. Longe aliter a nobis existimatur; habemus nimirum de Christo omnium nostrum Salvatore sententiam rectam : quem scilicet hominem dicimus factum esse, unigenitum Dei Verbum, non eo sensu quod propriam substantiam in carnem demutaverit, sed quod carnem ex sancta Virgine susceperit, atque cum illa sit utique in gloria Patris, cum sanctis angelis, venturus. »

Ejusdem, ex libro primo *ad Hermeiam*. [Opp., t. v, p. I, p 405, B.]

Ejusdem, ex epistola *ad Succensum*, episcopum Diocæsariensem :

« Post Resurrectionem, erat quidem corpus idem quod passum est, sed humanæ prorsus infirmitatis expers. »

Et paulo post [Opp., t. v, part. II, sect. I, col. 139, D, E, 140, A].

Ejusdem, ex tertio tomo *adversus Nestorium*.

[Maii *Script. veter.*, t. VII, p. II, p. 294.]

Ejusdem, ex *Scholiis* :

« Deus quum esset Verbum secundum naturam, in similitudinem hominum fac-

(1) Χριστοῦ. Idem locus exstabat supra, p. 364. — (2) Ἀνάστασιν. Opp. Unam tantum lectionem indigitare est, nec spernendam : Ὅτι μετεβλήθη ὁ Λόγος εἰς τὴν τῆς σαρκὸς φύσιν, ὥσπερ γὰρ τοῦτο ἀμήχανον. Quæ tam facile decurrunt, quam impedite textus editus, ni fallor, corruptus : Ὅτι μετεβλήθη ὁ Λόγος εἰς φύσιν σαρκὸς, τῷ λέγειν μετακεχωρηκέναι τὴν θεότητα εἰς φύσιν σαρκὸς, ὥσπερ δὲ τοῦτο ἀμήχανον. — (3) Γέγονε. Hæc attulit Justinianus imperator contra Monophysitas, loco laud. Suppletur e codicibus nostris vox una sub finem, sensui prorsus necessaria : ibi enim legitur : Ἐν φύσει τε καὶ ὑπεροχῇ θεότητος ὢν οὐδὲν ἧττόν ἐστιν. — (4) Ἄνθρωπος. Philipp. II, 7. — (5) Σχολίων. Latine exstant apud Leontium in Galland. XII, 674, D.

÷ νοῆται τὸ συναμφότερον, οὔτε ψιλὸς ἄνθρωπος, οὔτε μὴν ἀνθρωπότητος δίχα καὶ σαρκὸς ὁ Λόγος. ÷

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς πρὸς Βαλεριανὸν ἐπιστολῆς· Οὐκοῦν ὁμολογουμένως (1) — ἰδίας αὐτοῦ σαρκός.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ κατὰ Συνουσιαστῶν λόγου. Ναὶ μὴν καὶ ἐξ οὐρανοῦ (2) — εὐτεχνίας ἐπιστήμονα.

« tum est, et habitu inventum ut homo; ut « quum sit alioqui unus, in eodem ipso « intelligatur utrumque, neque scilicet « nudus homo, neque Verbum humanitate « et carne destitutum. »

Ejusdem, ex epistola *ad Valerianum*. [Opp., t. v, p. I, p. 160, A.]

Ejusdem, ex libro *adversus Synusiastas*. [Maii *Script. vet.*, VII, p. I, p. 27.]

Ζ'.

† Τοῦ ἁγίου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Νύσσης, ἐκ τῶν κατὰ Ἀπολιναρίου λόγων·

÷ Εἰ οὖν (3) φυσικὸν τῇ σαρκὶ τὸ ἡγεμονεύεσθαι, καθώς φησιν ὁ Ἀπολινάριος, ÷ ἡγεμονικὸν δὲ φύσει τὸ θεῖον, πῶς ὁ ταῦτα ÷ διδοὺς, ἐν ἐξ ἀρχῆς ἀμφότερα τῇ φύσει διορίζεται; Πᾶσιν ὄντος προδήλου, ὅτι ἕτερος ÷ τοῦ ὑποχειρίου, καὶ ἄλλος τοῦ ἐπιστατοῦντος ὁ λόγος· καὶ ἄλλο τὸ πεφυκὸς ὁδηγεῖσθαι, καὶ ἕτερον πάλιν ᾧ φύσις τὸ ἡγεμονεῦον στίν. Εἰ οὖν ἐν τοῖς ἐναντίοις ÷ ἰδιώμασιν ἡ θατέρου τούτων θεωρεῖται ÷ φύσις, τῆς σαρκὸς λέγω καὶ τῆς θεότητος, ÷ πῶς μίαι αἱ δύο εἰσίν; ÷

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ κατὰ Εὐνομίου λόγου· Οὕτω καὶ ἀληθινῆς — ἐπὶ τὸ ἄφθαρτον.

Sancti GREGORII Nysseni, ex libro *adversus Apollinarem :*

« Si igitur naturale est carni habere quod « ei præsit, sicut ait Apollinaris, præesse « vero ex natura convenit Deo, quomodo « qui hæc concedit, decernit unam ex utro- « que naturam a principio esse? quum om- « nibus pateat aliam esse rationem subjecti, « et aliam præpositi; et aliud esse quod « natum est ut a duce viæ dirigatur, et « aliud id rursus, cui insitum est ut dux « præeat? Si ergo in contrariis proprie- « tatibus cernitur natura alterutrius, carnis « scilicet et divinitatis, quomodo duæ na- « turæ sunt una? »

Ejusdem, ex libro *adversus Eunomium*. [Opp., ed. 1638, t. II. Cf. p. 156, A.]

Η'.

† ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ πρὸς Ἀρειανοὺς λόγου·

÷ Διάκρινον τὰς φύσεις, τήν τε τοῦ Θεοῦ, ÷ καὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου· οὐδὲ γὰρ κατ' ÷ ἔκπτωσιν Θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος, οὔτε ÷ κατὰ προκοπὴν ἐξ ἀνθρώπου Θεός· Θεὸν ÷ γὰρ καὶ ἄνθρωπον λέγομεν. ÷

AMPHILOCHII, episcopi Iconiensis, ex libro *adversus Arianos :*

« Distinguito naturas, tum Dei, tum ho- « minis : neque enim per ruinam Dei homo « factus est, neque per incrementum ex « homine Deus est; Deum eum et hominem « dicimus. »

Θ'.

† Τοῦ ἁγίου ΜΕΘΟΔΙΟΥ ἐπισκόπου Μύρων, εἰς τὴν ὑπαπαντήν.

Ἀλλ' εἰς πέντε ἥμισυ πήχεις (4) — ἐν αὐτῷ διαμένουσαν.

Sancti METHODII, Myrensis episcopi, in *occursum Domini*.

[Galland. *Bibl. PP.*, IV, p. 814.]

(1) Ὁμολογουμένως. Eadem habet latine Canisius, ibid. — (2) Οὐρανοῦ. Lect. var. ὑποτυπῆσαι τις ἄν. — (3) Οὖν. Latine tantum exstant in Canisii *Lect. antiq.* apud Gall. XII, 670, b. Sed et ultima verba græce dedit Maius in *Script. vet.* VII, p. 1, p. 133. — (4) Πήχεις. Var. προδιαγράφουσαν — τοῦ Θεοῦ σάρκωσιν.

Εἰ δὲ χρὴ καὶ ἑτέρας τινὰς ῥήσεις μικρὰς συναδούσας ταῖς προλαβούσαις προσεπενεγκεῖν, ταύτας προσθείημεν ἐχούσας ὧδε·

Si operæ pretium est alia quædam loca breviora præmissis accedere consentanea, eccilla dabimus.

Ι'.

Ἐκ τοῦ ὅρου ἁγίας πέμπτης συνόδου, κεφάλαιον Ζ'·

Εἴ τις ἐν δυσὶ φύσεσι —ἔστω ἀνάθεμα.

Ex definitione sancti Concilii quinti, in capitulo VII.

[Conc. C. P. II. anathem. VII, Mansi VIII, p. 874.]

Κ'.

† Ἐκ τοῦ ὅρου τῆς ἕκτης συνόδου·

Ὃν γὰρ τρόπον ἡ Παναγία — Θεῷ θεωθὲν ὅλον.

Ex definitione VI Concilii.

[Concil. Constantinopol. III gener. VI, act. XVIII. Mansi, ibid. t. XI, 382.]

CAPUT LXXII.

Ἀμβροσίου Μεδιολάνων, περὶ ἀνακράσεως, τί ἐστι.

Quid Ambrosius Mediolanensis de confusione dicat.

Λ'.

† Τοῦ ἁγίου ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ, ἐπισκόπου Μεδιολανῶν, ἐκ τῶν πρὸς Γρατιανὸν βασιλέα·

Φυλάξωμεν — ἑκατέρα φύσις ἐστί.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς ἑρμηνείας τοῦ συμβόλου·

Τοὺς δὲ λέγοντας (1) — καθολικὴ Ἐκκλησία.

Sancti AMBROSII, episcopi Mediolanensis, e scriptis *ad Gratianum imperatorem.*

[Opp. t. II. p. 485. ed. Maurin. Canis. *Lect. ant.* t. I. p. 548. Vide supra, p. 360.]

Ejusdem, ex *Interpretatione symboli.*

[Maii *Script. vet.*, t. VII, p. 7.]

Μ'.

† Τοῦ ἁγίου ΕΦΡΑΙΜ, ἐκ τοῦ περὶ Ἀγάπης·

Ἀφθαρσία ἐστὶν ἡ ἀνάστασις (4) — φθορὰν ἐφυγάδευσεν.

Sancti EPHRÆMII, *de Charitate.*

[Galland. *Bibl. PP.* XII. 684, B. Vide supra, p. 370.]

Ν'.

† Τοῦ ἁγίου ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ, ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων, ἐκ τῆς πρὸς Ὀνόριον πάπαν Ῥώμης δογματικῆς ἐπιστολῆς·

Τὰ γὰρ καθ' ὑπόστασιν — φέρεται βάραθρον.

Sancti SOPHRONII, archiepiscopi Hierosolymitanorum, ex *epistola dogmatica ad Honorium papam Romanum.*

[Mansi *Conc.* XI, 476, C.]

(1) Λέγοντας. Latine exstant in Canisii *Lectionib. antiq.* apud Galland. loc. cit. p. 671, E. Textus noster græcus ab edito differt in quatuor locis, quorum unus præ cæteris notandus : Ἦδε δεῆσθαι τῆς παρὰ τοῦ Πάτρος ἀναστάσεως, ubi editus : Παρὰ τοῦ Πνεύματος ἀναστάσεως, quod putem derivatum ex notis compendiariis πνσ pro πρς. Leontius eadem protulit, eademque legit, ut fert latinus interpres : *opus ei fuisse ut suscitaretur a Patre.* Variant alia nonnulla : ἢ παθητὸν Θεὸν — τὸν Θεὸν λόγον — συγχεθείσας. — (2) Ἀνάστασις. Eadem sunt supra, p. 370, et videntur tribuenda S. Ephræmio, patriarchæ Antiocheno, sub finem sæc. VI.

Καὶ μετά τινά·

Αἱ γάρ τοι φύσεις ἀμετάβλητοι — ἐν ὑποστάσει μιᾷ διεδείκνυτο.

Et post aliqua :

[Ibid, p. 476.]

CAPUT LXVIII.

Περὶ τελείων τῶν φύσεων.

De perfectis naturis.

Περὶ μὲν δὴ τούτων, τὰ τῶν Πατέρων τοιαῦτα. Ὅτι δὲ τέλειος Θεὸς ὢν ὁ Λόγος τελείῳ ἀνθρώπῳ ἥνωται, τῷ ἐκ ψυχῆς λογικῆς καὶ νοερᾶς καὶ σώματος συγκειμένῳ (οὐ γὰρ μερικαὶ αἱ συνελθοῦσαι φύσεις, ὡς Εὐσεβίῳ καὶ Ἀρειανοῖς καὶ Ἀπολλιναρισταῖς δοκεῖ, ἄψυχον καὶ ἄνουν ἄνθρωπον ἀνειληφέναι τὸν Κύριον), καὶ πάλιν ἐκ πολλῶν ὀλίγα τῶν ἱερῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας παραθησόμεθα.

Sed et de his quidem alia similia sanctorum Patrum loca legunto. Quod autem Verbum, Deus utique perfectus, perfecto homini unitum sit, consistenti nempe in rationali et intelligente anima atque corpore (non enim per partes convenere seorsim naturæ, uti Eusebio, Arianis et Apollinaristis placuit, a Domino nempe assumtum esse hominem sine anima aut mente), iterum hac de re ex multis sanctorum magistrorum Ecclesiæ dictis pauca proponemus.

Ξ′.

† Τοῦ ἁγίου ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ, ἐκ τοῦ περὶ θείων ὀνομάτων·

Ἡ δὲ θεαρχικὴ ἀγαθότης — ἀνέδειξε τῶν οἰκείων ἀγαθῶν.

Sancti DIONYSII Areopagitæ, ex libro *de Divinis Nominibus.*

[Vide supra, p. 355, 356.]

Ο′.

† Τοῦ ἁγίου ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, ἐκ τοῦ περὶ τῆς σωτηριώδους τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείας λόγου·

Πάντα ἔλαβεν ἐκ Παρθένου — καινοποίησιν ἐργασάμενος.

Sancti ATHANASII, ex sermone *de salutāri Christi Epiphania.*

[Vide supra, p. 354. Cf. Maii *Scriptor. veter.* t. VII p. II. p. 292].

Π′.

† Τοῦ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, εἰς τὸ βάπτισμα·

Ὅλον ἄνθρωπον — τῆς ἁμαρτίας.

NAZIANZENI, de *Baptismo.*

[*Opp.* t. I, p. 728, Cf. p. 355].

Ρ′.

† Τοῦ ἁγίου ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ, ἐπισκόπου Κύπρου, ἐκ τῆς λεγομένης βίβλου Ἀγκυρωτοῦ·

Ὅσα γὰρ ἐν ἀνθρώπῳ — βρώματος τοῦ διαβόλου.

Sancti EPIPHANII, episcopi Cypri, ex libro qui dicitur *Ancoratus.*

[*Opp.* ed. Petav. t. II, p. 81, C. Cf. p. 356.]

Σ′.

† Τοῦ ἁγίου ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ, ἐκ τῆς πρὸς Σέλευκον ἐπιστολῆς·

Sancti AMPHILOCHII, ex epistola *ad Seleucum.*

Ὁ Χριστὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ (1) — τὴν ἀλήθειαν.

[Vide supra, p. 360.]

Τ'.

† Τοῦ ἁγίου ΕΦΡΑΙΜ, ἐκ τοῦ εἰς τὸν Μαργαρίτην λόγου·

Τελείαν ἔχει — εἰς τοὺς οὐρανούς.

Sancti Ephrem, ex sermone *de Margarita*.

[Græce exstant in *Script. veter.* Maii, t. vii, p. i, p. 18]

Υ'.

† Τοῦ ἁγίου ΚΥΡΙΛΛΟΥ, ἐκ τῶν πρὸς Θεοδόσιον τὸν βασιλέα·

Οὐ γάρ που τὸ ἄμεινον — τὸ μυστήριον.

Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς τὸν αὐτόν·

Προσεχρήσατο δὲ — καὶ ἀνυπαίτια πάθη.

Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς τὸν αὐτόν·

Ὅλον ὅλη — ἐκ Θεοῦ Λόγον.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ Ὑπομνήματος τῆς πρὸς Ἑβραίους·

Εἰ γὰρ καὶ νοοῖντο (2) — τῷ λόγῳ ναόν.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ δευτέρου βιβλίου τῶν Θησαυρῶν, κεφάλαιον κδ'·

Πῶς οὐκ ἄτοπον — ὅμοια πάσχειν.

Sancti Cyrilli, ex scriptis *ad Theodosium* imperatorem.

[*Opp.* t. v, p. ii, § II, p. 17, E.]

Ejusdem, ad eumdem.

[Ibid. p. 18, D.]

Ejusdem, ad eumdem.

[Ibid.]

Ejusdem, ex *Commentario in Epistolam ad Hebræos*.

[Galland. *Bibl. PP.* xii, 730, B, C. Maii *Script. vet.* vii, p. 18.]

Ejusdem, ex secundo libro *Thesaurorum*, in capitulo xxiv.

[*Opp.* t. v, part. i, p. 285, D, E.]

Οὕτως οὖν διὰ τῶν προκειμένων ῥήσεων τῶν θεοσόφων Πατέρων ἡμῶν, τέλειος ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ὁ Χριστὸς καὶ Θεὸς ἡμῶν δοξάζεται, ὥσπερ δὴ καὶ τέλειος Θεὸς ὁ αὐτὸς ἀνυμνεῖται· καὶ κατήργηται λοιπὸν τῶν Ἀρειανιζόντων καὶ Φαντασιουμένων τὰ βδελυρὰ δόγματα, ἔκ τε τῶν δοκούντων αὐτοῖς συνηγόρων, ἔκ τε τῶν τῆς παραφροσύνης αὐτῶν κατηγόρων, ὡς μηδαμόθεν ἔχειν τῶν πεπλανημένων λόγων αὐτῶν τὸ καίριον·

Ex his igitur præmissis Patrum nostrorum a Deo sapientium testimoniis, perfectus homo ex anima et corpore, Christus Deus et nobis demonstratur, quemadmodum aliunde et perfectus Deus prædicatur; simulque pessumdantur Arianorum ac phantasiastarum inania sensa, tum ex illorum auctoritate quos sibi patronos ducebant, tum ex illorum sententia qui amentiam eorum damnant; adeo ut nullum omnino locum habeant falsa istorum commenta.

Φ.

† ΘΕΟΔΟΤΟΥ (3), ἐπισκόπου Ἀγκυρῶν, ἐκ τοῦ εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ εἰς τὸν Συμεῶνα λόγου.

Theodoti Ancyrani episcopi, ex homilia in Deiparam et Simeonem :

(1) Θεοῦ. Nec frustra eadem Nicephorus retulit; inde siquidem corrigam incommodam lectionem quæ supra habetur : Ὁ κατὰ τὴν θεότητα ἀπεράντως τε καὶ ἀπεριγράφως τὰ πάντα περιέχων καὶ διοικῶν, quæ per me licet latine vertas : *Qui secundum divinitatem immensus est et incircumscriptus, possidetque omnia et gubernat.* — (2) Νοοῦνται Canis. τῶν καὶ ἐμψυχῶσθαι. Maius. τοῦ ἐμψυχῶσθαι codd. nostri. — (3) Θεοδότου.

Ut diligentem lectorem necesse non est iterum moneam de ancipiti quæstione quam paulo supra (p. 348 et 349) pro virili parte tractavi, sic spero fore ut neminem fugiat, eo loci rursus occurrere tum scriptorem eumdem litigiosum, tum ipsammet homiliam dubiis scatentem, quæ quum nos antea non mediocriter sollicitavit, jam nunc molestores forte in angustias aget ac difficiliorem controversiam movebit. Exstat siquidem

÷ Γέγονε γὰρ οὕτως ἡμῖν μὲν φῶς ÷ γνώσεως· τοῖς δὲ ἐξ Ἰσραὴλ πεπιστευκόσι ÷ δόξα, δημοσιευθείσης τῆς ἐμπεπιστευμένης ÷ αὐτοῖς θείας συγγραφῆς ἀληθεστάτης καὶ ÷ βεβαιοτάτης κατὰ πάντα. Ὑπέδειξε γὰρ τὸν ÷ οἰκεῖον τῆς προφητείας καρπὸν Ἰησοῦν Χρι- ÷ στὸν πάσῃ τῇ κτίσει, ἄρτιον ἐν θεότητι ÷ καὶ τέλειον ἐν ἀνθρωπότητι. ÷

Παρείληπται δὲ καὶ νῦν ὁ ἐκ Γαλατίας Θεόδοτος, οὐχ ὡς ἀξιόλογός τις (1) παρὰ τῆς Ἐκκλησίας κρινόμενος, τῷ δὲ τοὺς ἐναντίους τῆς ἀληθείας ῥήσεις αὐτοῦ παραπλασαμένους εἰς συνηγορίαν τοῦ ψεύδους καλεῖν· ὅπερ πανταχῆ ποιεῖν οἱ ἀνόσιοι οὐκ ἀποκνοῦσι. Καθάπερ γὰρ περιγραπτὸν τὸ κατὰ σάρκα δοξάζων τὸν Χριστὸν ὁ Θεόδοτος οὗτος, κατήγορος, οὐ γὰρ συνήγορος αὐτοῖς ὦπται· ὡς ἐν τοῖς τοῦ Περιγραπτοῦ κατὰ τὰς χρήσεις τῶν θεηγόρων Πατέρων προεξεθέμεθα. Οὕτω δὴ κἀνταῦθα τέλειον τὸν Χριστὸν καὶ Θεὸν ἡμῶν ἐν θεότητι, καὶ ἀνθρωπότητι κηρύσσων τέλειον, ἀπεναντίας Εὐσεβίῳ ἵεται, τὴν τελειότητα τῶν κατὰ Χριστὸν φύσεων, οἷα δὴ Ἀρειανίζοντι, παρῃτημένῳ. Καὶ ταῦτα μὲν ὧδε. Ὅπως δὲ καὶ ὁ Λόγος τέλειος Θεὸς, καὶ ἐν ἑκάστῃ τῶν τριῶν ὑποστάσεων ὁλικῶς ἡ θεότης ὑπάρχει, καὶ οὐ μερικὴ τοῦ Λογοῦ οὐσία μερικῇ τῇ ἀνθρώπου οὐσίᾳ συνῆπται, ὡς οἱ θεομαχοῦντες φλυαροῦσι, τὰ ἐπαγόμενα δηλώσει καὶ αὖθις.

« Etenim nobis quidem ita factus est « lumen agnitionis, iis autem qui in Israel « crediderunt, gloria : quum divulgata sit « data in fidem illorum Scriptura Dei verissima ac in omnibus firmissima. Ostendit « enim omni creaturæ peculiarem prophetiæ « fructum, Jesum Christum, absolutum « in deitate et in humanitate perfectum. »

Ecce nunc adductus est Theodotus Galata, non eo nomine quod insignis theologus ab Ecclesia judicetur, sed quod veritatis inimici nonnulla tamquam ab eo dicta fingant et in mendacii sui defensionem vindicent, quod non erubescunt scelesti illi passim actitare. Etenim quæcumque de circumscripto secundum carnem Christo Theodotus docet, in iis sane eorum adversarius esse, minime vero defensor videtur: uti diserte ex divorum Patrum testimoniis, ubi *de Circumscripto*, perhibuimus. Itaque quum asserit Christum et Deum nostrum tam perfectum esse divinitate, quam humanitate perfectum, recta adversus Eusebium via graditur; iste enim utriusque in Christo naturæ perfectionem, utique Ario addictus, abnegavit. Hæc igitur dicta fuerint. Quod autem Verbum sit perfectus Deus, et quod in unaquaque trium personarum ex integro divinitas sit, quodque non per unam sui partem Verbi essentia parti tantum humanæ substantiæ coaptetur, prout blaterant hi Dei hostes, quæ sequuntur iterum ostensura sunt.

X'.

† Τοῦ μεγάλου ἀποστόλου ΠΑΥΛΟΥ, πρὸς Κολασσαεῖς·

÷ Ὅτι ἐν αὐτῷ (2) κατοικεῖ πᾶν τὸ πλή-

Magni apostoli PAULI, in epistola ad Colossenses :

Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo

homilia Theodoti in Deiparam et Simeonem, a Combefisio, ut dixi, e codice Mazarinæo edita. Me autem primum fugerat huic erudito viro non omnino prætermissum fuisse Nicephori textum a Mazarinæo tantopere diversum. Invenimus quippe nostra ab eo inserta, seu potius abscondita in forulis notarum quibus sancti Procli C. P. homilias adornavit (Galland. IX, p. 626). Hinc nullo auctore nisi Nicephoro ipsi compertum fuit hanc orationem, quam Amphilochianam esse conjecerat, unius esse et merito jure Theodoti Ancyrani. Quod quum mihi causa fuerit cur iterum et attentius homiliæ ejusdem nunc græca, nunc latina revolverem, attonitus et anxius diu quæsivi nequicquam : e nostris quæ hic damus, ne γρῦ quidem adinveni, tametsi edita homilia videtur integra satis, et continuo cursu fluere, nec aliam quisque umquam meminerit eodem titulo inscriptam. Sed Epiphanius diaconus qui in secunda synodo Nicæna, quædam Theodoto perperam ascripta scite dijudicans, omnia ejus scripta videtur diligenter recensuisse, quemlibet sermonem in *Deiparam et Simeonem* alto silentio præteriit. Quare firmus nobis animus est, data occasione, Theodotianos excutiendi codices et in altero volumine eamdem, si Deus dederit, quæstionem enucleandi. — (1) Ἀξιόλογος. Cf. quæ supra, p. 348 et 368. — (2) Ἐν αὐτῷ, Coloss. II, 9.

÷ ρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς, καὶ ἐστε ÷ ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι· ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ ÷ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, ÷ ὁ Χριστὸς δηλονότι.

Καὶ πάλιν· ÷ ὅτι ἐν αὐτῷ (1) εὐδόκησε ÷ πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ÷ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν. ÷

divinitatis corporaliter, et estis in illo repleti; qui est caput omnis principatus et potestatis, Christus, procul dubio.

Et iterum : *Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare et per eum reconciliare omnia in ipsum.*

Ψ΄.

† Τοῦ ἁγίου Διονυσιου, περὶ ἡνωμένης καὶ διακεκριμένης Θεολογίας, κεφ. Β΄·

Τοῦτο μὲν οὖν καὶ ἐν ἄλλοις (2) — θεότητος ἀνατίθεσθαι.

Τοῦ αὐτοῦ, περὶ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ κεφαλ. Ταύτας ἡμεῖς τὰς κοινὰς — ὁλότητος ἀπαρατηρήτως.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ περὶ θείων ὀνομάτων κεφαλ. Α΄·

Ὅθεν ἐν πασῇ σχεδὸν — τὴν ἀνθρωπίνην ἐσχατιάν.

Ἐνῆν δὲ καὶ ἄλλας μυρίας παραθέσθαι φωνὰς στηλιτευούσας τὴν Εὐσεβίου ἀσέβειαν καὶ τῶν μαθητευθέντων αὐτῷ τὸ ἠλίθιον· ἀλλ' ἀρκέσει γε νῦν ταῦτα τοῖς ὑφ' ὧν αὐτοὶ συγκεκλήκασι βαλλομένους ὁρᾶσθαι, τῶν ἄλλων ἀπολειπομένων.

Sancti Dionysii, *de copulata et distincta Theologia,* capitulo II.

[*De Divinis Nominib.* t. I, p. 418, D; 419, A.]

Ejusdem, circa finem ejusdem capituli.

[Ibid. p. 429, A, edit. Paris. 1644.]

Ejusdem, *de Divinis Nominib.* cap. I.

[Ibid. p. 378, D; 379, A.]

In promtu erat aliis sexcentis testimoniis probrosam traducere Eusebii impietatem et discipulorum ejus insipientiam. Cæteris vero prætermissis, hoc sane satis erit vidisse eos vel ab illis impetitos, quos in auxilium sibi convocavere.

CAPUT LXXIX.

Ὅρος δογματικὸς μορφῆς καὶ προσώπου.

Definitio dogmatica formæ et personæ.

Τῆς μὲν οὖν καθολικῆς Ἐκκλησίας τὸ φρόνημα καὶ τῶν ταύτης καθηγεμόνων ὁ λόγος, οὐδαμῶς μεταβεβλῆσθαι ἢ συγκεχύσθαι τὴν σάρκα εἰς τὴν τῆς θεότητος φύσιν δοξάζει· ἐπὶ τὴν κρείττονα δὲ ἰέναι κατάστασιν, ἐπείτοι τὸ φθαρτὸν ἀφθαρσίαν ἠμφίεσται, καὶ τὸ θνητὸν τὴν ἀθανασίαν πεπλούτηκεν· οὐ μὴν αὐτό γε τὸ εἶδος τοῦ κυριακοῦ σώματος μεταπεποιῆσθαι, οὔτε μὴν ἐξεστηκέναι τῆς φύσεως· τετήρηται γὰρ ὥσπερ ὁ Λόγος ἀναλ-

Statuit Ecclesiæ catholicæ sententia ejusque antistitum doctrina, carnem neutiquam in divinitatis naturam transmutatam aut immixtam fuisse; meliorem autem in statum transiisse, eo quod corruptibile incorruptibilitatem induerit, et immortalitate se mortale ditarit; non autem eo sensu quod Domini corpus genus commutaverit suum, aut extra naturam rerum abierit; quandoquidem sicut Verbum immutabile

(1) Ἐν αὐτῷ, ib., I, 19. — (2) Ἐν ἄλλοις. In his et sequentibus locis has habuimus varias lectiones; loco Iº : Καὶ πάσας αὐτῆς ἀμερῶς — τῇ ὁλικότητι ὁλοτελοῦς; loco IIº : Ἤτουν ἀγαθοπρεπεῖς — ἐκ τῶν φαινουσῶν — εἴρηται προεγνωσμένου — ἐπὶ τῆς ὅλης αὐτῆς; loco IIIº : Καὶ τὴν ἁπλότητα — τῆς ὑπεραμερίας — τρισυπόστατον τῆς ὑπερφυοῦς — εἰς τὸ εἶναι. Ita sæpius adduxit Nicephorus Areopagitam, nullus, licet κριτικώτατος, de illius αὐθεντίᾳ dubitans, exemplum utique sequutus Leontii, Damasceni, Maximi, Anastasii, etc.

λοίωτος, οὕτω καὶ τὸ κατ' αὐτὸν ἀνθρώπινον ἄτρεπτον. Τῶν γὰρ συνδραμουσῶν ὑποστατικῶς καθ' ἕνωσιν ἀδιάσπαστον φύσεων οὐδ' ὁποτέραν εἰς τὴν ἑτέραν τετράφθαι δοξάζομεν, ἑκατέραν δὲ ἐν τῇ φυσικῇ διαμένουσαν ἰδιότητι· ταύτῃ γὰρ διενήνοχε πρὸς τὰ τετραμμένα ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα συγχυτικῆς μίξεως καὶ μίαν φύσιν ἀποτελοῦντα. Ἃ γὰρ τὴν ἰδιότητα διασώζει τῶν φύσεων, ἓν μὲν ἀποτελεῖ πρόσωπον, ἤτοι ὑπόστασιν (καθάπερ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου συγκρίματος λέγεται), οὐ μὴν δὲ εἰς ταὐτὸν τῇ φύσει συνέρχεται. Οὐδεὶς γὰρ οὕτως ἀπόπληκτος, ἢ τοσοῦτον τῆς ἀληθείας ἀποσφαλείη, ὥστε μίαν εἰπεῖν οὐσίαν καὶ τὴν αὐτὴν ψυχῆς τε καὶ σώματος, μή τι γε θεότητός γε καὶ ἀνθρωπότητος. Οὕτως ὀρθῶς τε καὶ εἰλικρινέστατα φρονοῦντες οἱ θεοφάντορες (1), ἕνα ἡμῖν ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ἀποτετελέσθαι Χριστὸν καὶ Υἱὸν καὶ Κύριον δογματίζουσιν· ὅλον Θεὸν τὸν αὐτὸν μετὰ τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τὴν θεότητα, καὶ ὅλον ἄνθρωπον μετὰ τῆς θεότητος διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Παρασημαντέον δὲ ὅτι εἴ που εὑρεθείη μεταπεποιῆσθαι τὸ σῶμα πρὸς θεϊκὴν δόξαν παρὰ τῶν Πατέρων λεγόμενον, οὐ κατὰ τὴν Εὐσεβίου παράνοιαν εἴρηται· πρὸς δόξαν γὰρ, οὐ πρὸς φύσιν λέγουσιν, ἐν οἷς πολὺ τὸ διάφορον· πρὸς δὲ τὸ ἄμεινον ἀναφοιτῆσαι λέγειν αὐτοὺς ὑποληπτέον. Ἐπεὶ οὖν φησιν ὁ Εὐσέβιος ὅτι μεταβέβληται ἡ σὰρξ τοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τοῦτο οὐ γράφεται, φαμὲν ἡμεῖς, ὅτι ἐπειδὴ οἱ θεῖοι διδάσκαλοι λέγουσιν ὅτι οὐ μεταβέβληται, διὰ τοῦτο γραφήσεται.

mansit, sic etiam humanitas in eo firma perstitit. Quum enim naturæ hypostatice coeunt in unionem indissolubilem, haud censemus unam in alteram coaluisse, sed utramque in nativa sua perseverare proprietate. Quæ quidem proprietas, respectu ad ea quæ inter se coalescunt, omnino differt a confusa commixtione, qua res inter se omnino in unam naturam consummantur. Quod enim naturarum conservat proprietatem, unam perficit personam seu hypostasin (quod idem et de hominis compositione dicitur), nec tamen in unum et idem natura sua confunditur. Et sane nemo adeo amens est, aut a veritatis via tantopere aberrat, ut unam eamdemque animæ et corporis, nedum divinitatis et humanitatis substantiam esse dicat. Ita censentes theologi tam recta quam evidentissima fide statuunt, quod unus Christus et Filius et Dominus e divinitate et humanitate nobis perfectus est: totus quippe Deus cum humanitate quoad divinitatem, et totus homo cum divinitate quoad humanitatem. Ad hæc notatu dignum est, si apud aliquem Patrum scriptum repereris, « corpus ad gloriam divinam commutatum esse; » id non secundum dementiam Eusebianam dictum esse : « ad gloriam » enim, non « ad naturam » dicunt, quod maximopere differt. Hoc autem sibi velle eos liquet : in meliorem statum rediisse. Quum igitur Eusebius dicat Christi carnem transmutatam esse, ob idque non pingi, nos e contrario, quum eamdem sancti doctores non mutatam affirment, ob id dicimus pingendam.

CAPUT LXXX.

Περὶ τοῦ ἀδριάντος καὶ τῆς φυείσης βοτάνης.

De Christi statua et juxta succrescente herba.

Ἀλλ' ἐφ' ἑτέραν ἐντεῦθεν παραφροσύνην τοῦ Μαμωνᾶ μέτιμεν· ἐπὶ τοῖς προλαβοῦσι γὰρ παράγει καὶ αὖθις τὸν Εὐσέβιον τὸν περὶ

Sed jam nos ad aliam Mamonæ dementiam vertamus. Præter enim præmissa, Eusebium rursus de muliere hæmorrhoysa introducit

(1) Θεοφάντορες. Hic in margine A additur: Οὕτως ὁ Νύσσης φησὶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ κατὰ Εὐνομίου. Nyssenus enimvero eadem multoties tetigit in prægrandi opere *adversus Eunomium*.

τῆς γυναικὸς τῆς αἱμόῤῥου λόγον ποιούμενος, ὃν τῇ συγγραφείσῃ αὐτῷ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ ἐντέτευχε (1), φάσκων ὅτι δὴ στηλιτεύει τὴν ἄνθρωπον, ὡς ἐθνικῇ συνηθείᾳ τῷ εὐεργετῆσθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τὸν χαλκοῦν ἀνδριάντα ἱδρύσατο. Ἀλλ' εὐκαιρότερόν πως τῷ ὄντι στηλιτεύεται, οἷα δὴ ἀτακτῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ διδασκάλου καταφρυαττόμενος. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ ἐπιεικέστερόν τι ἐνταῦθα διαθέμενος, ἀνδριάντα καλεῖ καὶ εἰκόνα τοῦ Κυρίου φέρειν εἶπε τὸ τῆς γυναικὸς φιλοτέχνημα· οὗτος δὲ θρασύτερόν τε καὶ ἀλογώτερον κατὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σωματώσεως ὁρμῶν, καὶ καθυβρίζειν δοκῶν, χαλκοῦν ἀποκαλεῖ ζῴδιον, καὶ ὡς μὲν ἐθνικῇ συνηθείᾳ γεγονέναι, ἀποδέχεται τὸν Εὐσέβιον λέγοντα· τὰ δὲ τελεσιουργούμενα θαύματα παρὰ τῆς φυομένης ἱερᾶς βοτάνης [φυείσης μέχρι (2)] τοῦ κρασπέδου τῆς τοῦ χαλκοῦ διπλοΐδος, καὶ τὸ εἶδος τῆς βοτάνης ὡς ξένον, ἀλεξιτήριόν τε παντοίων νόσων τυγχάνον ἐξυμνοῦντα διακρούεται ὁ τῆς οἰκονομίας ἐχθρὸς καὶ τῶν Χριστοῦ θαυμάτων ἀνάξιος· ὃν εἰ μή τι ἄλλο, τὰ γοῦν θαύματα αὐτὰ καταιδέσαι ἔδει, καὶ τὴν ἀμείλικτον αὐτοῦ καὶ ἀναίσχυντον καταθραῦσαι γνώμην, καὶ εἰς συναίσθησιν ἀγαγεῖν τὰ δι' ὧν (3) ταῦτα τελεῖται, τιμῆσαί τε καὶ ἀσπάσασθαι. Πάλιν γὰρ τὰ δεδογμένα ἐναντίως ἔχειν, κατὰ τὸ εἰωθὸς, ὑποτέμνεται· καίτοι λέγοντα, καὶ εἰς αὐτὸν διαμένειν τὰ τότε θαυματουργούμενα, καὶ ὄψει παραλαβεῖν τῇ πόλει καθ' ἣν ἐπράττετο ἐπιδημήσαντα (Καισάρεια δὲ ἦν ἡ Φιλίππου, ἣν Πανεάδα (4) Φοίνικες προσαγορεύουσι), τεθεᾶσθαι δὲ καὶ τὸν οἶκον τῆς γυναικὸς, οὗ πρὸς τοῖς πυλῶσι καὶ αὐτῆς ἐκείνης τὸν ἀνδριάντα, καὶ ὡς ἔχει σχήματος ὑπάρχοντα, κατακλινόμενον ἐπὶ γόνυ, ἀντικρὺ τοῦ θείου ἀγάλματος ἐκτεταμένον τὼ χεῖρε καὶ ἱκετεύοντι προσεοικότα. Εἶτα ἴδωμεν τί περὶ τούτων Εὐσεβίῳ ἐδέδοκτο.

disserentem (qui locus in Historia quam composuit ecclesiastica occurrit), quem ait mulieri illusisse, quasi ethnica de consuetudine, ob acceptum a Salvatore beneficium, æream statuam erexerit. Sed opportunius Mamonas revera se dat subsannandum : qui nullum magistro suo morem gerens, petulanter in eum insultat. Ille siquidem mitiore quodam animo hic agens, statuam nuncupat eximium mulieris opus, et ab ea dicit Salvatoris imaginem exhiberi. Hic vero Mamonas, protervius et stultius adversus Salvatoris nostri incarnationem invectus, conviciantique similis, imagunculam vilem æneam dicit; deinde Eusebium eam quidem fuisse ethnica consuetudine fusam, enarrantem excipit; eumdem tamen celebrantem portentosa miracula cujusdam herbæ sacræ, crescentis ad fimbriam usque æneæ diploidis, genere quidem ignotæ, sed cui inerat remedium depellendis multimodis morbis præsentissimum, hæc vellicat incarnationis inimicus, et Christi miraculis indignus homo; quem, si nihil aliud, ipsa certe oportuit miracula pudore perfundant, mentemque ejus obstinatam et impudentem confringant, eoque sensu afficiant, ut ea per quæ talia aguntur, honore et amore prosequatur. Ecce iterum quæ ipsius opinioni repugnant, ea, ut solet, succidit; Eusebium scilicet scribentem, suo adhuc tempore eadem obtinere miracula; et ipsi urbem illam ingredienti statuam esse conspectam (erat autem urbs Cæsarea Philippi, quam Phœnices Paneada vocant); immo etiam tunc conspici domum mulieris, ad cujus januam stabat effigies ipsius, sub ea videlicet forma : genu nempe flectentis, et e regione divinæ statuæ ambas manus tendentis, more supplicantium. Audiamus eum suam hac de re sententiam aperientem :

(1) Ἐντέτευχε. Lib. vii, c. 18, p. 265, edit. Vales. Mogunt. 1672. — (2) Φυείσης μέχρι. Tametsi desit in tribus nostris codicibus, id supplere ex Eusebio non dubitavi. — (3) Τοῦ δι' ὅν, B, C. — (4) Πανεάδα. Cum Eusebio confer quæ ante eum retulit Magnes (supra, p. 332, 333). Locus hodie vocatur *Banias*. Cf. p. 496.

CAPUT LXXXI.

Ὅτι (1) τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ Ἀδελφοθέου Ἰακώβου εἰκόνες ἐν Ἱεροσολύμοις ἀνιστόρειντο ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῶν μαθητῶν αὐτῶν.

Quod apostolorum et Jacobi fratris Domini imagines ab initio fuerunt in Hierusalem ab illorum discipulis depictæ.

I. Eusebium in Historia sentientem eadem quæ in epistola ad Constantiam iisdem Noster exceptionibus redarguit; — II. Immo propriis refellit testimoniis de sancti Jacobi cathedra. — III. Tum miracula ab eodem relata apponit; deinde haud ineleganter asserit Hæmorrhoysam non ethnicam, sed judæam fuisse. — IV. Concludit tum Hæmorrhoysam, tum sacras imagines esse omnis ethnicæ superstitionis immunes.

I.

÷ Καὶ θαυμαστὸν οὐδὲν, φησὶ, τοὺς πάλαι
÷ ἐξ ἐθνῶν εὐεργετηθέντας παρὰ τοῦ Σωτῆρος
÷ ταῦτα πεποιηκέναι, ὅτε καὶ τῶν ἀποστό-
÷ λων αὐτοῦ τὰς εἰκόνας Πέτρου καὶ Παύλου
÷ καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ διὰ χρωμάτων ἐν
÷ γραφαῖς σωζομένας ἱστορήσαμεν· εἰκότως
÷ τῶν (2) παλαιῶν ἀπαραφυλάκτως ὡς ἂν
÷ σωτῆρας ἐθνικῇ συνηθείᾳ παρ' αὐτοῖς τοῦτο
÷ τιμᾶν εἰωθότων. ÷

Ταῦτα οὖν τὰ Εὐσεβίου λῃρήματα· πρώην μὲν γὰρ, ὥσπερ προεξεθέμεθα, ἡνίκα πρὸς τὴν βασιλίδα Κωνσταντίαν ἔγραφε, διεβεβαιοῦτο καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὴν ἱερὰν ταύτην ἐξωρίσθαι γραφὴν, καὶ πόῤῥω τῆς Ἐκκλησίας πεφυγαδεῦσθαι. Νῦν δὲ ἐπὶ τῶν προκειμένων ὡς ἑαυτῷ σαφῶς ἀντικαθίσταται, οὐδένα ἂν οἶμαι τῶν νοῦν ἐχόντων πρὸς ἀμφιβολίαν ἰδεῖν. Εἰ γοῦν πολέμιος, ὡς ἀληθῶς, καὶ ἀντίθετος αὐτὸς τῆς οἰκείας δόξης γνωρίζεται, τίνος ἄρα τῶν ἔξωθεν κατηγόρων προσδεηθήσεται; ἢ τίς ποτ' ἄλλος ἢ οὗτος καθ' ἑαυτοῦ τὴν ψῆφον ἐξοίσει; Διὸ, ἀλλότριος τῆς καθ' ἡμᾶς εὐαγοῦς ὁμολογίας πεφωραμένος, πόῤῥω τῶν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ὁρισμάτων, φοιτηταῖς ὁμοῦ καὶ μύσταις, ἐλαθεὶς αὐλισθήσεται. Ὁρῶν δὲ τὴν εὐσεβῆ καὶ ἀρχαιοτάτην τῆς Ἐκκλησίας κρατοῦσαν παράδοσιν, προκάλυμμα τῆς αἰσχύνης, τὴν ἐθνικὴν ἀντὶ τῆς χριστιανικῆς ἐξεῦρε συνήθειαν.

« Nec vero mirandum est Gentiles a Servatore nostro beneficiis affectos hæc præstitisse; quum et apostolorum Petri et Pauli, Christique ipsius coloribus imagines pictas ad nostram usque memoriam servatas noverimus: quippe priscis illis absque ullo discrimine tamquam servatores, gentili quadam consuetudine, colere hujusmodi honoribus solemne erat. »

En nugas Eusebianas! Supra enim, ut monstravimus, quum ad Constantiam reginam scriberet, asseruit hunc depingendi morem per omnem terram repudiatum fuisse, et tota procul ab Ecclesia fugatum. Nunc vero ex iis modo allatis, quantum sibimet aperte contradicat, nemini sanæ mentis, opinor, ullus ambigendi locus erit. Sin igitur, quod reapse est, adversarius haberi debeat et impugnator suæ ipsius opinionis, quid igitur opus erit extraneis accusatoribus? aut quis alius ac ipse, in semetipsum sententiam feret? Quare alienus a sincera nostra confessione deprehensus, extra terminos Ecclesiæ catholicæ, cum discipulis et doctoribus suis, ejectus commorabitur. Sed in pia et perantiqua Ecclesiæ traditione, ut pudorem suum hoc velo obumbraret, ethnicam, ubi christianam, invenit consuetudinem.

(1) Ὅτι. Nescio qua oscitantia titulus ille in codice incipiat: Περὶ τῶν. — (2) Εἰκὸς τῶν, B, C.

II.

Εἴποι δ' ἄν τις πρὸς αὐτὸν ἐκβασανίζων ὥσπερ αὐτοῦ τὸν λόγον, καὶ στηλιτεύων ὁμοῦ τὸ ἀπερίσκεπτον· δεδόσθω ταῦτα τέως ἐθνικῇ συνηθείᾳ γεγενῆσθαι, ὦ Εὐσέβιε! Τί σοι δοκεῖ τοῦ θρόνου ἕνεκεν τοῦ μεγάλου Ἰακώβου (1) τοῦ ἀδελφοθέου (2), ὃς πρῶτος τῆς Ἱεροσολυμιτῶν ἐξηγήσατο; ὃν φὴς εἰς δεῦρο πεφυλαγμένον, κατὰ διαδοχὴν παρὰ τῶν ἀδελφῶν περιεπόμενον, καὶ πᾶσι σαφῶς ἐπιδεικνύμενον, καὶ οἷον περὶ τοὺς ἁγίους ἄνδρας τοῦ θεοφιλοῦς ἕνεκεν, οἱ παλαιοὶ καὶ μέχρι σοῦ διέσωζόν τε καὶ ἀποσώζουσι σέβας. Τί λέγεις; ἆρα μὴ καὶ τὸ ξύλον ἐθνικῇ συνηθείᾳ ἐτίμων διασώζοντες; οὐκ ἂν εἴπες, ὡς ἔγωγε οἶμαι· ἀλλὰ τοῦ θεοφιλοῦς ἕνεκεν. Εἶτα τὸ μὲν ξύλον καὶ ὁ θρόνος τοῦ δούλου, τοῦ θεοφιλοῦς ἕνεκεν· τοῦ Δεσπότου δὲ ἡ εἰκὼν, οὐχὶ τοῦ θεοφιλοῦς ἕνεκεν, ἀλλ' ἐθνικῇ συνηθείᾳ; Τούτου δὲ τί ἀλογώτερον ἢ ματαιότερον; πῶς γὰρ οὐκ οἰκειότερον καὶ δικαιότερον τὰ τοῦ Θεοῦ σέβειν, τοῦ θεοφιλοῦς ἕνεκεν;

At dixerit nonnemo, ut illius quasi retorqueat sermonem, simulque derideat turpiter ejus imprudentiam: « Permittamus ista huc usque ethnico de more facta esse, o Eusebi! quid tibi videtur de throno magni Jacobi, Dei fratris, qui primus Hierosolymis præfuit? quem tu dicis hucusque esse servatum, a fratribus traditum per successionis ordinem, et omnibus palam ostensum, et quem cum religione, propter viros sanctos et amoris Dei gratia, inquis, Veteres usque ad te servavere et hactenus asservant. Quid dicis? An etiam lignum ethnica de consuetudine venerabantur? Haud dicturus es, ut opinor. Sed et amoris Dei gratia. Siccine lignum illud ac thronus servi honoratur, amoris Dei gratia; Domini autem imago minime per Dei caritatem, immo vero de more ethnico? His autem quid insanius aut inanius? Quidni rectius et justius est cultu divino prosequi quæ Dei sunt, quam quæ servi, amoris Dei gratia? «

III.

Τοιαῦτα μὲν, ὡς τὸ εἰκὸς, ἐξῆν εἰπεῖν πρὸς αὐτόν· ἔστι δὲ ὁρᾷν αὐτὸν ἐνταῦθα μεριζόμενον περὶ τὴν εὐσέβειαν. Πρὸς μὲν γὰρ τὰ τελούμενα παρὰ τοῦ ἀνδριάντος θαύματα εὐγνωμονεῖ, ταῖς οἰκείαις οὐκ ἔχων ἀπιστεῖν ὄψεσι. Διὸ ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἀγχόμενος, αὐτομολεῖ καὶ οὐκ ἐθέλων πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ἀπαναισχυντεῖ δὲ καὶ στασιάζει περὶ τὸν τρόπον (3)· ὅθεν καὶ τὴν ἐθνικὴν προΐσχεται συνήθειαν, περὶ τὸ ἀκέραιον καὶ ἄδολον τῆς καθ' ἡμᾶς ὀρθῆς πίστεως πανταχόθεν σκανδαλιζόμενος. ὅμως δ' οὖν πόθεν ὅτι ἐξ ἐθνῶν καὶ ἐθνικῇ συνηθείᾳ ἡ τῆς ἰατρείας ἐκείνης ἐπιτετευγμένη ἐν θαύματι τὸν ἀνδριάντα τουτονὶ ἐκτεκτήνατο; οὐδὲν γὰρ ἐπ' αὐτῇ ἐθνικὸν καταφαίνεται (4)· τῆς τε γὰρ Πανεά-

Hæc, ut par erat, illi dici poterant, quem hic videsis circa pietatem divisum. Quoad enim attinet miracula per statuam paracta, boni consulit; non enim iis quæ ipse viderat, fidem non habere poterat. Itaque factis ipsis constrictus, vel invitus ad veritatem transfugit; circa rationem vero agendi minus verecundum ac pacificum se præbet. Hinc enim ethnicum obtendit morem, et ex fidei nostræ sinceritate et candore multiplex habet scandalum. Unde est quod juxta gentiles et e consuetudine ethnica mulier quæ ex illa curatione salva prodiit, præ admiratione sua, illam statuam erexit? At enim nihil apud eam gentilitatis detegitur: erat enim oriunda e Paneade, quæ Judæorum imperio suberat.

(1) Ἰακώβου. Hæc longius non aberant in Eusebio, unde ipsius contradictio lepidior: capitulum nempe XX lib. VII *de statua quam Hæmorrhoysa posuit* proxime sequitur, pag. 265, cap. XIX, *De throno Jacobi episcopi*. Antiquis ecclesiis sanctæ fuerunt cathedræ primævæ, nulla vero sanctior ac major quam sedes apostolica Petri quæ locum dedit duplici festo in tota ecclesia celeberrimo. — (2) Ἀδελφοῦ θέου, B, C. — (3) Τόπον, B, C. — (4) Καταφαίνεται. Notanda hæc singularis Nicephori sententia.

δος πολῖτις οὖσα ἐτύγχανεν, ἥτις ὑπὸ τὴν Ἰουδαίων ἐτέλει ἀρχήν. Λόγος γὰρ Φίλιππον τὸν τετράρχην, τὸν Ἡρώδου ἀδελφὸν, μετονομάσαι Καισάρειαν, τῇ Καίσαρος εὐνοίᾳ τάχα τὸ τηνικαῦτα προστιθέμενος. Καὶ αὐτοῦ που τὴν οἴκησιν αὐτῆς τεθεᾶσθαι ἀνέγραψε. Μάλιστα δὲ οὐκ ἐθνικὴν οὖσαν παρίστησιν (1), ὅτι κλέψασαν τὴν χάριν (2) ὁ τὴν χάριν δοὺς θυγατέρα πιστὴν προσηγόρευσε· ÷ Θάρσει (3), ÷ λέγων, θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. ÷ Τοῦτο δὲ οὐκ ἐθνικοῖς τέως ἐλέγετο. Καὶ δηλοῖ ἡ Χαναναῖτις ἡ Φοίνισσα, καίτοι μετὰ τῆς θαυμαζομένης ἐκείνης προσερχομένη πίστεως, οὐ Θυγάτηρ, ἀλλὰ Κύων ἀκούουσα· ÷ Οὐκ ἔξεστι ÷ γὰρ, φησὶ (4), βαλεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων ÷ τοῖς κυναρίοις. ÷ Καί· ÷ Οὐκ ἀπεστάλην (5) ÷ εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου ÷ Ἰσραήλ, ÷ Καιρὸς γὰρ οὔπω τῆς τῶν ἐθνῶν ἐφέστηκε κλήσεως. Τί δὲ οὐχὶ καὶ τῷ παραλυτικῷ εἴρηται· ÷ Τέκνον (6), ἀφέωνταί σου ÷ αἱ ἁμαρτίαι σου; ÷ Καὶ ἄλλην τυχοῦσαν ἰάσεως Ἀβραὰμ θυγατέρα προσκέκληκεν (7), ἃ διδάσκει οὐκ ἐξ ἐθνῶν εἶναι τοὺς τεθεραπευμένους, Ἰουδαίους δὲ μᾶλλον καὶ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ χρηματίζοντας. Ταῦτα καὶ τοῖς μαθηταῖς προσετέτακτο, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν (8) μὴ ἀπέρχεσθαι, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέρχεσθαι.

Fert namque fama Philippum tetrarcham, Herodis filium, Cæsareæ nomen induxisse, in Cæsaris amicitiam fortasse se illo tempore insinuantem. Præterea se ibi mulieris domicilium conspexisse scripsit. Ipsam vero maxime non ethnicam esse illud exhibet, quod quum gratiam furata esset, qui dedit gratiam, filiam eam, appellavit fidelem, « Confide, dicens, filia, fides tua te salvam fecit. » Hoc vero ethnicis nondum dictum fuerat. Testis Chananæa, Phœnissa, quæ cum admirabili illa fide accedens, non filia tamen audit, sed canis : « Non licet, ait, panem filiorum mittere canibus; » et : « Non sum missus, nisi ad oves quæ perierunt domus Israel. » Tempus enim vocationis gentilium nondum aderat. Quid? nonne etiam paralytico dictum est : « Fili, remittuntur tibi peccata tua? » Aliamque mulierem sanatam Abrahæ filiam nuncupat : quæ docent minime esse de gentibus quos sanavit, sed Judæos potius fuisse et peculiariter dictos filios Abrahæ. Hæc etiam discipulis suis mandavit, « non eundum esse in viam gentium, nec in urbes Samaritanorum. »

IV.

÷ Ἀλλὰ τῷ νόμῳ, φησὶ, τῷ παλαιῷ ÷ ποιεῖν ὁμοίωμα ἤδη ἀπείρητο. ÷ Ἀλλὰ νῦν τὰ ἰουδαϊκὰ καὶ παλαιὰ λέλυται, ὅτι ἀντεισῆκται (9) τὰ νέα τῆς χάριτος. Καὶ ὁ πρὶν μὴ ὁρώμενος, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ὁμοιούμενος, μηδὲ γραφόμενος, νῦν ὡς ἄνθρωπος πεφανέρωται· διὸ καθ' ὃ ἀνθρώποις ἐδέδεικτο· γράφεται καὶ ὁμοιοῦται τὸ ἀνθρώπινον, καὶ προσκυνεῖται νῦν τὸ γραφόμενον, οὐκ αὐτὸ δι' ἑαυτὸ (καθάπερ τὸ παλαιὸν ἡμαρτάνετο, δι' οὗ τὸ εἰδωλολατρεῖν τοῖς οὕτω πράττουσιν ἐπεγράφετο), ἀλλὰ διὰ τὸν ὁμοιούμενον, καὶ ἐφ' ὃν τὸ τιμώμενον ἀναφέρεται. Οὐ πρόδηλον

« At etiamtunc, inquit ille, in veteri lege « fieri similitudinem vetitum erat. » At qui nunc judaica et vetera soluta sunt, ut illis nova ex charitate sufficerentur. Et qui prius nondum visus erat, et idcirco nulli assimilatus, nec ullo modo depictus, uti homo nunc apparuit, et hominibus ostensus est : quare in illo quod humanum est depingitur, et quod depictum est adoratur; non in ipsum per se (more Veterum aberrantium, meritoque idololatriæ crimine propter hæc opera diffamatorum), sed per similitudinem, et respectu ad eum cui honor ille refertur. Nonne ergo manifestum est

(1) Περίστησιν, B, C. — (2) Χάριν. Hæc Nicephorus a Nysseno accepit. — (3) Θάρσει deest in B, C. Matth. IX, 22. — (4) Φησὶ. Matth. XV, 26; Marc. VII, 26. — (5) Ἀπεστάλην. Matth. XV, 24. — (6) Τέκνον. Matth. IX, 2. — (7) Προσκέκληκεν. Matth. X. — (8) Ἐθνῶν. Matth. X, 5. — (9) Ἀντεισήχθη, cod. E.

οὖν ὡς οὐκ ἐθνικῇ συνηθείᾳ ἡ θεραπευθεῖσα (1) τοῦτο πεποίηκεν, ἀλλὰ τὴν χάριν τοῦ εὐεργέτου στηλιτεύουσα, ὥστε καὶ ταῖς μετέπειτα γενεαῖς τὸ θαῦμα παραπεμφθήσεσθαι (2);

hanc mulierem sanatam minime ex ethnica consuetudine egisse, sed benefactoris munus memoriæ consecrasse, ut portentum seris inde posteris deputaretur?

(1) Ὡς ἡ θεραπευθεῖσα ἐθνικῇ συνηθείᾳ. B, C, D. —(2) Παραπεμφθήσεσθαι. Omnem Nicephori argumentationem, fusius licet expositam, abs re non erit pressius restringere, confirmare paucis, et ad duo maxime reducere capita, primum nihil fuisse in hæmorrhoysa carpendum, deinde ex hac historia inferendum sanctarum imaginum cultum minime esse reprobandum.

Quoad primum, Nicephorus sic abunde piam mulierem ab omni crimine vindicavit, ut neminem sanum vel inter modernos refricatæ Iconomachiæ patronos quicquam illi putem obloquuturum: testis mihi est, nulli obnoxius exceptioni, Richardus Montacutius (*Originum ecclesiast.* t. II, p. 86): « Nihil in hac historia reprehendi potest, inquit, nihil in hoc facto sanatæ illius mulieris, quod non liceat cuivis Christiano imitari. Habetur femina in statua repræsentata, de geniculis adorans, velut illa olim cecidit, ad Jesu genua provoluta; habemus illam manus in formam supplicantis extendentem. Recte hæc in illa statua fatemur sic repræsentata, quam volebat illa pia mulier rei olim gestæ ἐξεικόνισμα ad posteritatis memoriam propagari. Extendebantur supplicantum manus: desumtum de vetustissima consuetudine. Habemus per expressam γονυκλισίαν feminam suas preces, suam indigentiam, suam humilitatem exprimentem. »

Ad secundum inde argumentum ducit nos idem, alio tamen pede pergens: « Sed non habemus, inquit, aut habere possumus, quod sequitur, feminam coram statua venerantem, feminam statuæ supplicantem, statuæ duliacum cultum exhibentem, nedum venerationem latriæ aut divinum cultum relativum; statuæ sunt et hominum φάσματα, quibus hoc persuadent Loyolitæ, etc. » Quibus quidem ego me una cum sancto Nicephoro, aliisque *larvis* bene multis velim accenseri; quibus vereor ne intersit vel ipse Lutherus ὁ μακαρίτης, quem una cum Electore Saxoniæ, in pictura operibus *Beati* præfixa, Christo crucifixo adgeniculantem et supplicantem videre est, teste eodem Montacutio, ac monente prudenter neminem posse hæc Eusebii aut Lutheri dicta, gestaque suis oggerere, quin temere *irruat, et frustra ferro diverberet umbras.* »

Aggrediamur tamen cominus: Agedum, aut omnino deneganda fides Eusebio, cæterisque rem vere gestam, statuam de visu conspectam enarrantibus, aut verum huic imagini cultum adhæsisse admittendum. Quicumque enim Veterum de ænea Christi statua paneadensi testimonium dedere, iisdem pariter testimoniis cultum asseverant, ne Eusebio quidem excepto, nec Philostorgio aperte Ariano, qui nihil ipsis nisi nonnullam imaginis venerationem displicuisse perhibent; Eusebii locus toties a Nicephoro regestus neminem dubitare sinit, quum dicit: « Quippe prisci illi, absque ullo discrimine, gentili quadam consuetudine, tamquam servatores, *colere hujusmodi honoribus consueverant.* » Quid quod eruditissimo Combefisio videtur Eusebius in imaginem hanc religione non expertem fuisse, quum ipse testatur ob eam iter se ad Cæsaream habuisse: « Nosque adeo urbem illam ingressi ipsam conspeximus. » Nec enim tamquam ad Phidiæ Minervam quamdam profectus est, sola invitante arte, sed tamquam ad statuam venerandam, Christo positam ab ipso christianismi ortu, piumque priscæ religionis monumentum (cf. *auct. noviss. Bibl. PP.* p. 265). Idem innuunt verba, quæ Nicephorus paulo durius excepit, quibus miracula succrescentis herbæ occasione peracta satis candide fatetur. Petavio denum Eusebius haud omnino omnem carpsisse imaginum cultum habetur (Cf. *de Incarn.* lib. xv, c. XIII, n. 5). Quum adhuc incolumis exstaret imago hæc, Basilius Magnus eadem pia itineris intentione dicitur a Cappadocia ad Philippi Cæsaream devenisse, teste Joanne Damasceno aut Hierosolymitano in oratione ad Constantinum Copronymum ab eodem Combefisio edita (Tamasc., *opp.*, I, p. 610). Philostorgius, in imagines sacras hostis Eusebio infestior, postquam retulit eadem contigisse miracula, deinde dirutam fuisse statuam, hæc addit: «Imaginem vero (fideles christiani) ponentes in diaconico Ecclesiæ convenienter accurarunt.. ipsam tum decentiori honestantes situ, tum impensiori in spectaculum animo et ut cum voluptate adirent, exemplaris desiderium ostentantes. » Pauca idem interserit, quibus σεβασμὸν quidem et προσκύνησιν imaginibus in suo opere materiali spectatis, nequaquam adhibendam esse affirmat, θεραπείαν vero, id est *observantiam*, non denegat. Sed græcum textum variis emendatum præstat legere: Τὸν δὲ ἀνδριάντα μεταστησάμενοι ἐν τῷ τῆς Ἐκκλησίας διακονικῷ τὰ πρέποντα ἐθεράπευον, σέβοντες μὲν ἢ προσκυνοῦντες οὐδαμῶς· οὐ γὰρ ἦν θέμις χαλκὴν ἢ ἄλλην ὕλην προσκυνεῖν· αὐτὸ δὲ τοῦτο (legendum αὐτῷ δὲ τούτῳ, et supplendum τιμῶντες), στάσει τε σεμνοτέρᾳ καὶ τῷ μεθ' ἡδονῆς ἐπιφοιτᾷν τῷ τόπῳ τὸ εἶδος θεραπευσομένους, τὸν περὶ τὸ ἀρχέτυπον πόθον ἐπιδεικνύμενοι. Hisce Valesius ex codice Bocharti commodiorem exhibet lectionem, eamque censet verissimam, τὸ εἶδος θεραπευσόμενοι, id est, imaginem *illam observaturi*, seu qualemcumque præstituri venerationem. Quoquo modo legantur, audire mihi videor Magnetem nostrum, testem antiquissimum æque ac pientissimum, immo forte oculatum: « Imaginem mulier ære fuso ad vivum expressam sic posteritati tradidit ut res non olim facta, sed hodie fieri videatur. » Eadem ac Magnes, Eusebius et Philostorgius; clariusque cultum enarrant Sozomenus (lib. v, 21); Cassiodorus (*Hist. tripart.* VI, 41); Germanus Constantinopolitanus (Concil. VIII, pag. 966); Gregorius II (Acta S. Artemii apud Surium XIII kal. nov. c. 98); Chronographus cæteris forsan antiquior quem nuper edidit Cramer (*Anal. Paris.* t. II. p. 89); quibus velim addas Asterium Amasenum, Antipatrum Bostrenum, Joannem Malalam, quos antea (p. 355) adduximus. Ili ergo sunt statuis similes et hominum φάσματα, quibus persuadetur antiquitus imagini paneadensi præstitum fuisse non solum duliacum cultum, sed latriæ venerationem aut divinum, ut aiunt, cultum relativum. Cf. Joann. Chrysost. Trombelli, *de cultu Sanctorum* dissert. IX, t. II, p. II, p. 187-205; A. Fabricius, *Cod. apocr. N. T.* t. II. p. 450. Uterque fusius et diligenter hac de re disseruit.

CAPUT LXXII.

Περὶ Ἀστερίου.

De Asterio.

Ὅτι δὲ τεκμήριον ἦν τὸ πρᾶγμα (1) τῆς τοῦ γυναίου πίστεως, πειθέτω τοὺς ἀπίστους Ἀστέριος (2), ὅστις ποτε εἴη ὁ αὐτῶν ἢ ἄλλος ὤν, μεγάλα οἷα εἰς αὐτὴν ἐξυφαίνων ἐγκώμια· τὴν πίστιν ἐκείνην καὶ τῆς προαιρέσεως τὸ θερμὸν ὑπερεκπληττόμενος, καὶ τὸ δὴ θαυμαστότερον ὅτι περ εἰς συνηγορίαν, ἔφη, τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος τὸ ἄγαλμα ἵστασθαι (3). Ἐπειδὴ γὰρ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων παῖδες κωμῳδοῦντες κατεχλεύαζον, οἱ ἀνομεῖν εἰδότες τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς λόγους μόνον ἔργων χηρεύοντας ᾄδεσθαι, ἐληλεγμένοι ἀπιόντες ᾐσχύνοντο, πρὸς τὸ πᾶσιν ὑπ' ὄψιν προκείμενον ἀντωπεῖν οὐ δυνάμενοι. Ἕστηκε γὰρ ὁ ἱερὸς ἀνδριὰς, κῆρυξ σιωπῶν καὶ μάρτυς οὐ λόγοις, ἀλλ' ἔργοις καὶ πράγμασι καὶ θέᾳ διαφανεῖ ἀπαράγραπτος.

Monumentum fecisse fidei suæ hanc mulierem, increduli credant Asterio, quicumque tandem ille sit qui adeo præclarum de ipsa retexit encomium; in quo, tantam fidem ac voluntatis ardorem vehementer miratus, illud ait admodum fuisse præclare actum, ut ad vindicandum evangelii præconium eadem hæc statua erecta fuerit. Postquam enim Græcorum ac Judæorum filii fabulis ac sannis nobis illuderent, rati Legi Evangelium obsistere, et nihil in eo nisi verba operibus vacua decantari, inde convicti abeuntes, pudore suffundebantur, jam neque omnium oculis expositum testimonium intueri valentes. Astitit enim sacrum illud signum, præconis instar muti ac testis, haud sermone, sed opere ac effectu, spectaculoque conspicuo indeclinabilis.

CAPUT LXXIII.

Περὶ τοῦ ἀνδριάντος Χριστοῦ, ὃν κέκλοφεν Μαξιμῖνος, καὶ Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης καθεῖλεν.

De statua Christi, quam Maximinus suffuratus est, Julianus vero apostata dejecit.

Κεκλοφέναι δὲ αὐτὸν τὸν εἰδωλολάτρην Μαξιμῖνον (4), ζηλοτυποῦντα Χριστὸν ἐν τῷ ἀγάλματι, εἰ δὲ καὶ ἄλλως τι περὶ αὐτοῦ λέγεται, εἰκὸς καὶ οὕτω συνηνέχθαι. Φασὶ γὰρ οἱ τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἱστορίας ἀνατάξάμενοι, ὡς ὁ Χριστοῦ ἐχθρὸς καὶ πολέμιος,

Hanc imaginem surreptam fuisse ab idolorum cultore Maximino, qui Christo invidebat in statua, quamvis aliter etiam ea de re referatur, ita se rem habuisse constat. Aiunt enim historiæ ecclesiasticæ scriptores, hostem Christi et adversarium infensum,

(1) Πρᾶγμα. Scholion in margine B et C sic exstat : Σημαντέον περὶ τοῦ χαλκοῦ ἀνδριάντος Χριστοῦ, ὃν ἐποίησε ἡ ἰαθεῖσα παρὰ Χριστοῦ αἱμοῤῥοοῦσα. — (2) Ἀστέριος. Sunt et alias in *Antirrhet.* II *et* III, duo Nicephori capita de eodem argumento. — (3) Ἵστασθαι. Hoc enim videntur innuere Asterii verba apud Photium, *Biblioth.* cod. CCLXXI : Καὶ οὐδὲν ἐκώλυε σώζεσθαι τὸν ἀνδριάντα μέχρι νῦν, καὶ δεικνύειν ἀμφότερα, καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ θαυμάσιον, καὶ τῆς εὖ παθούσης τὸ χαριστήριον· εἰ μὴ Μαξιμῖνος ἐκεῖνος, ὁ πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου τῆς Ῥωμαίων ἄρξας βασιλείας, ἀνὴρ εἰδωλολάτρης καὶ δυσσεβὴς ὢν, καὶ ζηλοτυπῶν ἐν τῷ ἀγάλματι τὸν Χριστὸν, ἀνείλετο τῆς πολίχνης τὸν χαλκὸν, εἰ καὶ μὴ τὴν μνήμην τῶν γενομένων. *Et statua ad nostra usque tempora servata fuisset, ut utrumque ostenderet, et Dei miraculum, et mulieris gratum animum, nisi Maximinus ille, qui ante Constantinum Romanus imperator fuit, impius idolorum cultor et Christo in statua invidens, æneam statuam sustulisset, etsi rei factæ memoriam auferre non potuit.* Edit. Rothom. 1633, p. 1307. — (2) Μαξιμῖνος. Unus est Asterius horum assertor; Combefisius levi quidem conjectura, vult ipsi Maximinum pro Juliano fuisse. Procul dubio Maximinus ille est Galerii nepos, qui Cæsar renuntiatus a. C. 305, Ægypto præfuit et Syriæ, Cæsareæ mansit infra annum 306, ibique in Christianos atrocissime sæviit, vir superstitione amens, adeoque Christianis cunctis infensus ut mirum non sit illum vel in statuam æneam furorem evomuisse suum.

ὁ ἀποστάτης καὶ τύραννος Ἰουλιανὸς (1), ὁ κακῶς τῆς Ῥωμαίων ἄρξας, ἐφ' ὕβρει τοῦ Κτίσαντος ἤδη πάντα καταπραττόμενος, τὸν ἀνδριάντα τουτονὶ καθελὼν, τὸ ἑαυτοῦ μύσος ἀντανέστησε (2)· σκηπτοῦ δὲ καταῤῥαγέντος ἐξύπερθεν, εἰσπίπτει γε ἀμφὶ τῇ κεφαλῇ τὸ πρηστήριον, καὶ μέχρι στέρνων αὐτῶν τὸ βρέτας [τὸ εἴδωλον(3)] καταῤῥήγνυσι, καὶ τὸ διεῤῥωγὸς ἅπαν καταπρηνὲς ἐπὶ γῆν προσαράσσεται (ὃν ζηλώσας καὶ τὴν ἀσέβειαν μιμησάμενος ὁ ἐφ' ἡμῶν Ἰουλιανὸς, τὰ παραπλήσια ἐπὶ τοῖς Χριστοῦ ὁμοιώμασιν ἔδρασε)· τὸ δὲ ἱερὸν παρὰ πιστοῖς πρὸς ἱεροὺς τεθησαύρισται δόμους, ἔνθα τὸ τηνικάδε διεφυλάττετο. Ἀλλὰ συγκεχωρήσθω καὶ πάλιν ἡ ἐθνικὴ συνήθεια. Τί οὖν (ἵνα πρῶτον ἐπὶ τῶν παλαιτέρων τὸν λόγον ἀνοίσωμεν), διαμωμήσεταί τις Θεὸν, τὴν κατὰ τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ θυσίαν προσιέμενον, καὶ χρησμοὺς ἄνωθεν τῷ πρεσβύτῃ σαφῶς ἀναφαίνοντα (4), ἡνίκα χαλδαϊκοῖς ἔθεσιν ἐπὶ τοῖς τῶν ζώων διχοτομήμασιν (5) ἀπεκέχρητο;

apostatam nempe ac tyrannum Julianum, quum malo omine adeptus Romanorum imperium, impetu in Creatorem actus, cuncta jam in eum moveret, hanc statuam dejecisse, in ejusque locum substituisse turpe sui ipsius figmentum; irruente vero superne tempestate, illico fulgur imaginis caput incidit, et per medium usque ad pectus frangit idolum, et fracta pars omnis prona terræ alliditur (cujus quidem æmulatus ac sequutus impietatem hic Noster Julianus alter, similia prorsus Christi imaginibus intulit); signum vero sacrum a fidelibus in ædium sanctarum thesauro delatum, usque ad hæc tempora asservatum est. Sed iterum in medio permittatur ethnica consuetudo. Quid ergo (ut quam primum ad antiquiora gesta referamus sermonem)? Quis irridebit Deum quod benigne acceperit oblatum a patriarcha Abraham sacrificium, et oracula cœlitus data grandævo Patri palam revelaverit, quando scilicet Chaldaicis usus ritibus, victimis per partes dissectis litavit?

CAPUT LXXIV.

Περὶ Ἰακώβου τοῦ πατριάρχου.

De Jacobo patriarcha.

Τί δὲ πρὸς τὸν Ἰακὼβ ἀποφανεῖται ἐπὶ τῇ ὀχείᾳ τῶν κριῶν καὶ τῶν τράγων τὰς ῥάβδους ἀποφλοίζοντι (5); Τί ταῦτα, τοὺς ἐκ γῆς Περσικῆς καὶ βαρβάρου γεννηθέντι τῷ Σωτῆρι Χριστῷ προσιόντας, καὶ βαρβαρικοῖς ἔθεσι τἄλλα τε καὶ τὸν λιβανωτὸν δῶρα προσφέροντας; Τί ἂν οἰήσεται ἐκείνους; βαρβαρίζοντας ἀποπέμψεται, ἢ τὸν δεξάμενον οὐκ ἀφήσειε μέμψεως; Εἶτα ἡ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἐξ Ἰουδαίων καὶ Ἑλλήνων προδήλως συγκέκληται. Τί οὖν; ἐπειδὴ Ἰουδαῖοι τὰς ἐν τύποις καὶ σκιᾷ λατρείας σαρκικῶς ἔτι καὶ τῷ παχεῖ τοῦ γράμματος προσανέχοντες τῷ τῶν ὅλων Θεῷ προσεκόμιζον, οὐκ ἀνεκτὰ ἦν Εὐσεβίῳ τὰς πνευματικὰς θυσίας αὐτῷ ἀναπέμπεσθαι,

Quid porro contra Jacobum proferet, qui in coitionem arietum et hircorum virgas decorticavit? Quid isthæc, accessisse viros de terra persica et barbara ad nascentem Salvatorem Christum, et barbaricis de moribus inter plura thus obtulisse? Quid de istis ille sentiet? An barbarico ritu agentes rejiciet, excipientemve eos Christum conviciis impetet? Deinde Christi Ecclesia ex Judæis et Græcis manifeste coaluit. Quid ergo? Quoniam Judæi in figuris et umbra adhuc carnaliter et juxta litteræ crassitiem servientes, universorum Deo sacrificia obtulerunt, Eusebius ferre non potuit eidem præstari hostias spiritales, prout fuimus spiritaliter

(1) Ἰουλιανός. Eadem fere narrat Sozomenus, lib. v, 21, p. 629, edit. Vales. Mogunt., Juliani nempe ab igne cœlitus delapso statuam dejectam, diu remansisse, ipso teste, fuligine fulminis fœdatam. Hæc de Socrate exscripsit Cassiodorus in *Hist. tripart.* vi, 42. — (2) Ἀνέστησεν, A, E. — (3) Εἴδωλον pro glossa habendum videtur rarioris vocabuli quod præcedit. — (4) Ἀναφαίνοντι codices nostri. — (5) Διχοτομήσασιν. Gen. xv, 9.

καθὰ πνευματικῶς δεδιδάγμεθα; εἰ δὲ καὶ Ἕλληνες ξύλοις καὶ λίθοις τὸ σέβας ἀναισθητοῦντες ἀνῆπτον, οὐ προσκυνητέον ἡμῖν τὸ θεῖον τοῦ σταυροῦ (1) ξύλον, ἢ τὸν λίθον τοῦ θεοδόχου μνήματος (2); ἢ ὅτι κακῶς καὶ ἀθέως δαίμοσιν ἀλιτηρίοις ἔθυον, μὴ προσαχθείη τῷ τῶν ὅλων δημιουργῷ καὶ δεσπότῃ εὐχὴ καὶ θυσία παρά τισι; Παρὰ Χριστιανοῖς δὲ καὶ τὰ ἐκείνων τεμένη εἰς ἱεροὺς οἴκους μετεσκεύασται, καὶ ἁπαξαπλῶς τὰ τῶν ἔξωθεν μεταρυθμίζεται, καὶ πρὸς τὰ ἡμέτερα διακοσμεῖται, καὶ ἐξ ἐναγῶν καὶ ἀκαθάρτων πρὸς τὰ καθαρὰ καὶ ἅγια μετενήνεκται (3)· ἵνα εὐσεβῶς καὶ ὁσίως ἐπιτελούμενα, τῷ δεσπότῃ Θεῷ τὰ ἴδια θεοπρεπῶς ἀνατιθέμενα διαπρέποιεν. Ἀλλὰ τί πρὸς ταῦτα κάμνειν καὶ διαπονεῖσθαι τὸ πλέον, ἐξὸν πάλιν τοὺς συνηγόρους ὁμόσε χωρεῖν καὶ κατὰ ταὐτὸν ἐπαφέντας ἰδεῖν τῆς συμφωνίας τὸ ἀκριβές;

edocti? Sin autem Græci honorem signis et saxis præ amentia afferebant, non adorandum nobis erit divinum lignum crucis, aut lapidem deiferi monumenti? An quia prave et impio ritu abominandis dæmonibus illi immolabant, rerum omnium conditori Dominoque precatio aut sacrificium non offeretur apud aliquos? Apud Christianos autem illorum fana in ædes sacras conversa sunt, atque omnia prorsus immutata sunt extranea, et ad usus nostros accommodata; ex impuris scilicet et profanis in pura ac sacra abiere, ut pie et innocenter peracta, Domino Deo jam peculiaria et convenienter ipsi consecrata enitescant. Sed ut quid de his amplius opus est defatigari ac insudare? Quum liceat iterum defensores una convenientes et in unum manifesta concordia conspirantes ad amussim videre.

CAPUT LXXV.

Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Ἀρμενίας χρήσεις.

Sancti Gregorii Armeniorum illuminatoris testimonia.

Μάρτυς γὰρ ἡμῖν ὁ μέγας μάρτυς εἰσβήσεται, ὁ τῆς Ἀρμενίων τὸ φῶς τῆς θεογνωσίας ἐπιλάμψας Γρηγόριος (4), καὶ τὸν θεῖον

Testis enimvero nobis martyr magnus accedet: lux nempe Armeniorum, qua Dei agnitio illis resplenduit, Gregorius, a quo

(1) Σταυροῦ. Valet Nicephori argumentum maxime in sui ævi Iconomachos qui eo usque non ausi sunt insanire, ut sanctæ crucis adorationem tollerent, uti fert acrostichis Ignatio cuidam ejusdem sectæ ascripta.

Ἵνα κρατύνῃς τοῖς Κάτω σέβας ΛόγΕ
Γνῶσιν τὲ τὴν σὴν ἐμφ Ανῆ δείξῃς πλέοΝ
Νόμον δέδωκας ΣΤΑ ΥΡΟΝ ἔγγραψεν μόνοΝ
Ἀπαξιοῖς δὲ τε Χνικῆς ὕλης ὑπΟ
Τοιχογραφεῖσθαι δ Ηλον ὡς πρὶν ἐνθάδΕ
Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸν οἱ Μέγιστοι δεσπότΙ
Ὡς νικοποιὸν ἐγχ Αράττουσι τύποΝ

Quibus utcumque respondeant velim hi versiculi:

Ut tua, Christe Deus, mortales munera laudis
Servent, utque tui maneat reverentia seclis
Nominis, effigiem jussisti fingere solam
Salvificæ crucis: ast fabrilia despicis artis
Figmenta, imponit quæ vulgus, more profano,
Parietibus; sed crux regum certamina solvens
Vincere signa dedit, nummis sculpenda cudendis.

Sic acrostichida legito: ΙΓΝΑΤΙΩ ΚΑΥΧΗΜΑ ΕΝΝΟΕΙΝ ΣΤΑΥΡΟΝ. *Ignatio gloria, crucem intelligere.* — (2) Μνήματος. Attento Luc. XXIII, 53, hic designari putem aut lapides sepulchri Dominici, aut saxum ad ostium ejus revolutum, de quo Hieronymus apposite in *Epitaphio Paulæ* dixit: « Ingressa sepulchrum *resurrectionis* osculabatur *lapidem,* quem ab ostio monumenti (μνήματος) amoverat angelus. » — (3) Μετενήνεκται. « Sane complures ritus, inquit sapientissimus Petavius, ab gentilibus usurpari solitos, qui quidem nulla per sese labe ac flagitio essent obliti, ad christianam religionem traductos esse jam tum ab exordio Christianismi, ne illi quidem negare possunt, qui invidiam Ecclesiæ catholicæ ex gentilium cæremoniarum consortio ac similitudine faciunt. » *De Incarn.* XV, 13, 5. Sed nemo copiosius hac de re disseruit quam Marangoni. *Delle cose gentilesche e prof. trasportate ad uso delle Chiese.* Romæ, 1744. — (4) Γρηγόριος. Acta S. Gregorii cognomento Illuminatoris Stiltingus digessit, in Bollandiana sylloge, ad diem XXX septembris (t. VIII, sept. p. 296), ubi tum primum edidit græca, auctore Agathangelo coævo, ex quibus latina, ut videtur, decerpta. Eadem armeniaco textu et quidem primigenio scripta dedit R. P. Joann. Bapt. Aucher in Sanctilogio suo, ad XXX septemb. Qui tamen conqueritur Agathangelum a Bollandista Stiltingo paulo durius et iniquius habitum. Gregorius vero Armeniæ illuminator, nihil scripto reliquit quod ad nos usque pervenerit. Quæ enim eo loci Nicephorus adducit, ex Actis desumuntur, tam Agathangelo quam Gregorio ascribenda. Epistola vero quæ tamquam Illuminatoris dirigitur ad S. Jacobum Nisibenum, judice erudito editore Antonello, errore manifestissimo tantum nomen præ se fert. Canones demum ejusdem, quos e Nicæna synodo ab ipsius filio aiunt exceptos, Isaacus Magnus suis inseruisse

κατηχήσας λόγον· ἐν οἷς ἐν τῇ ἀκμῇ τῶν κινδύνων καὶ τῷ σκάμματι τῶν ἀγώνων ἔτι ὢν, καὶ τοῖς μαρτυρικοῖς ἱδρῶσι περιῤῥεόμενος, πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν τὸν εὐχαριστήριον ὁμοῦ καὶ ἱκέσιον συντιθεὶς λόγον (1), τοιάδε τινὰ τούτων ἕνεκεν διεξέρχεται (2):

÷ Ἐπειδὴ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι σέβειν ÷ τὰς ἀνθρωπομόρφους εἰκόνας ξυλογλύπτους ÷ τέχνῃ τῶν τεκτόνων, ἐγένετο Αὐτὸς ἀληθινὴ ÷ εἰκὼν ἀνθρώπου· ἵνα τοὺς εἰκονοκτίστας, ÷ καὶ εἰκονογλύφους (3), καὶ εἰκονολάτρας ÷ τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι τῆς θεότητος ὑποτάξῃ. Καὶ ÷ ἐπειδὴ (4) ἦσαν οἱ ἄνθρωποι συνεθισθέν- ÷ τες (5) τὰ ἄψυχα εἴδωλα τὰ νεκρὰ (6) ÷ προσκυνεῖν, ἐγένετο Αὐτὸς νεκρὰ εἰκὼν ἐν τῷ ÷ σταυρῷ, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἄψυχος γέγονεν· ÷ ἵνα διὰ τοῦ συνήθους ἐν τάχει αὐτοὺς ὑπο- ÷ τάξῃ τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι· τὸν δὲ σταυρὸν ὡς ÷ ἄγκιστρον (7) κατασκευάσας, τὸ σῶμα ÷ αὐτοῦ ποιήσῃ βρῶμα (8) τῇ οἰκουμένῃ, ÷ ὅπως ἐν τούτῳ θηρεύσῃ πάντας εἰς τὴν ÷ βασιλικὴν τράπεζαν τῆς θεότητος αὐτοῦ. ÷ Καὶ ἀντὶ τῶν γλυπτῶν ξύλων, ἔπηξε τὸν ÷ σταυρὸν ἐν μέσῳ τῆς οἰκουμένης· ἵνα οἱ ÷ ἐθισθέντες (9) προσκυνεῖν τὰ ξύλα, διὰ ÷ τῆς (10) τοιαύτης συνηθείας (11) πιστεύσωσι

sermo divinus emanavit; dum esset in periculorum angustia et palæstra certaminum, etiamtunc martyrii sudore inspersus, ad Deum universæ naturæ eucharisticum ac supplicem sermonem edidit, in quo de his quæ nunc agimus inter alia dicit :

« Quum amarent homines venerari imagi- « nes homini similes, in ligno operariorum « arte sculptas, factus est Ipse hominis « imago; ut quicumque imagines con- « dere, et sculpere, et colere solebant, eos « veræ imagini ipsius divinitatis addiceret. « Et quum hominibus esset solemne ina- « nima idola et mortua adorare, factus est « Ipse in cruce imago mortua, et mortem « obiit, et inanimis factus est; quo citius « per assuetum modum eos imagini veræ « subigeret; instructaque velut in hamum « cruce, corpus orbi universo in pabu- « lum præberet, ut omnes inescando vena- « retur ad regiam suæ divinitatis mensam « communicandam. Et pro ligneis anagly- « phis, crucem infigit in meditullio orbis « terrarum, ut quibus mos erat ligna ado- « randi, eadem illi consuetudine persuade- « rentur ipsius adorare crucem, et penden-

videtur, ut alia ab aliis secernere nemo hucusque valuerit. Sanctus vero noster, multo et sævissimo tormentorum genere sub Tiridate rege cruciatus, martyr quidem et magnus merito censetur, non tamen eo nomine quod necem pro fide subierit. — (1) Λόγον. Exstat ille sermo prolixus in Actis laudatis, in quibus tria quæ sequuntur fragmenta inseruntur num. 34, p. 337, c, et num. 35, p. 338, b. Stiltingum omnino latuit Nicephori testimonium, quo luculenter liquet hanc omnem sancti orationem esse sæculo IX multo antiquiorem, nec fuisse, ut Stiltingus innuit, a recenti interpolatore Actis postmodum assutam. Hactenus quidem nulla erat eorum mentio in auctoribus græcis sæculo XII antiquior; circa enim hanc ætatem appellantur ab Euthymio monacho, a sancto Nicone, ab Isaaco catholico, a Nicephoro et Gregorio presbytero. Cf. Tillemont, *Mém. pour l'hist. eccl.* c. V, p. 112. — (2) Διεξέρχεται. Additur infra textum in codice C. Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τῆς μεγάλης Ἀρμενίας. — (3) Εἰκονοφίλους, Acta Bolland. — (4) Ἐπειδήπερ ἦσαν ibid. — (5) Συνήθεντες ibid. — (6) Εἴδωλα τὰ νεκρά. Cf. Magnetem supra, p. 324, l. 24. — (7) Ἄγκιστρον. Cave ne te incidisse credas in sequioris ævi quisquilias : sane hæc venerandam sapiunt antiquitatem; præterquam enim quod in vetustis imaginibus piscis hamo deprehensus, Christus esse aut Christianus a sæculo ereptus invenitur (Bottari, *Roma sotterran.* pl. XLV; Aringhi t. I, p. 550; Costadoni *de symbolo Pisc.* § 30; Lami *deliciæ erudit.* t. II, p. 846, etc.); præter notissima, quæ exscribere pigeret, Clementis Alexandrini *carmen de Christo*; Ambrosii *in Hexamer.* lib. V; Chrysostomi *serm. in Andream*; Severiani Gabalitani *homil.* apud Bottari *Rom. sotterr.* t. III, p. 30; Eucherii *form. spirital.* in *Bibl. PP.* VI, 831; S. Petrus Chrysolog. *serm.* XLVII; S. Prosperi *de promissionib.* p. II, c. 39, etc. : pauca nunc primum adducere juvat e Melitoniana clave, Spicilegio nostro inserenda : « Piscis, Dominus Jesus Christus, tribulationis igne assatus, in Evangelio : *Posuerunt coram eo partem piscis assi et favum mellis*... Hamus, divinitas Filii Dei, quæ carne induta latuit, sicut hamus in esca; de quo hamo Dominus ad Job loquens ait : *Numquid attrahere poteris Leviathan hamo tuo?* Quia idem hostis humani generis, dum ore piscis escam corporis Domini per passionem momordit, enecatus est per potentiam divinitatis ejus. Cf. *append.* V. n. 9. — (8) Ἐποίει βρῶμα, *Acta* Bolland. S. Jacobus Nisibenus, qui et filius sororis sancti Gregorii Illuminatoris, ab eo non multum recedit in sermone XIV de Pascha, n. VI. *Dominus noster dedit nobis carnem suam in escam... et fecit aquam vitæ fluere e ventre suo... nobis vero ipse pependit in cruce et per eum a morsu Satanæ erepti sumus.* Edit. Antonelli, p. 345; apud Galland. *Bibl. PP.* t. V, p. 6. — (9) Ἐθηθέντες ibid. — (10) Τῆς deest in A et E. — (11) Συνηθίας ibid.

÷ προσκυνεῖν τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ τὴν ÷ ἐπάνω ἀνθρωπόμορφον (1) εἰκόνα. ÷

Καὶ μεθ' ἕτερα·

÷ Καὶ ἐπειδὴ ἐν συνηθείᾳ ἦσαν οἱ ἄνθρω- ÷ ποι εὐφραίνεσθαι εἰς τὰ ἱερὰ τῶν εἰδώλων ÷ ἐν κνίσαις (2) ἃς τοῖς ἀψύχοις προσέφερον, ÷ διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐκάλεσας τὴν οἰκου- ÷ μένην εἰς τὴν σφαγὴν τοῦ Υἱοῦ σου (3), ÷ καὶ εἶπες· Ὁ μόσχος μου ἐσφαγμένος, καὶ ÷ τὸ δεῖπνόν μου ἡτοιμασμένον (4). Καὶ ÷ ἐπλήθυνας τὴν εὐφροσύνην ἀπὸ τοῦ σταυ- ÷ ροῦ τοῦ Υἱοῦ σου (5), καὶ ἐχόρτασας πάντα ÷ τὰ πέρατα ἀπὸ τοῦ ζωοποιοῦ αὐτοῦ σώ- ÷ ματος (6). ÷

Καὶ μετ' ὀλίγα·

÷ Καὶ ἐπειδὴ ἔπινον οἱ ἄνθρωποι τὸ αἷμα ÷ τῶν θυσιῶν ἐν τῷ λατρεύειν τοῖς δαίμοσι, ÷ διὰ τοῦτο ἐκένωσε τὸ ἴδιον αἷμα ἐπὶ τοῦ ÷ σταυροῦ· ἵνα τὸ ξύλον ἀντὶ τοῦ γλυπτοῦ (7)· ÷ καὶ αὐτὴ ἡ ἀνθρωπόμορφος εἰκὼν, ἀντὶ τῆς ÷ βδελυρᾶς εἰκόνος· καὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἀντὶ ÷ τῶν αἱμάτων τῆς κνίσης (8), γένηται ἀνα- ÷ καίνισις τῶν σωμάτων, εἰς τὸ ἀναθάλλειν ÷ τὴν ἀνθρωπότητα. ÷

Καὶ τὰ μὲν τοῦ ἁγίου μάρτυρος τοιαῦτα·

« tem desursum, ad speciem hominis, ima- « ginem. »

Et post alia :

« Quandoquidem consueverant homines, « ad delubra idolorum festive collætari in « adipibus quas inanimis numinibus porri- « gebant, ea tibi causa fuit cur, convocat « orbe universo ad immolationem Filii tui, « diceres : « Vitulus meus mactatus est, et « meum convivium paratum. » Et cumulasti « bonitatem per Filii tui crucem, et satiasti « omnes fines terræ vivifico tuo corpore. »

Et paulo post :

« Et postquam potaverant homines sacri- « ficiorum sanguinem, dum dæmones ado- « rarent, inde fuit quod proprium sanguinem « exhauriret in cruce, ut pro sculptili li- « gnum esset; et pro exsecranda imagine « simillima hominis imago; ipsius demum « sanguis, pro sanguinibus adipum, fieret « renovatio corporum, ac denuo floreret « humanitas. »

Hucusque sanctus martyr. Nobis vero

(1) Εἰκόνα. Eadem et sequentia leviter mutata adduxit Isaac catholicus, qui floruit anno 1145 (*Invect. in Armenios* ad Hæres. XIX, *Bibl. PP.* t. XX, p. 1250, H). Cui constanter dicenti : *Rursum quoque scribit Gregorius magnæ Armeniæ*, simul ac Nicephoro nostro si fidem dederis, habebis vetustissimum quod sciam de *crucifixi imagine* testimonium. Hæc autem mirum in modum consonant cum canone celeberrimo concilii Antiocheni de quo S. Innocentius pp. meminit in epist. XVIII, quodque Patres Concilii VII habitum esse apostolorum tempore volunt; immo ibidem canon dicitur a sancto martyre Pamphilo asservatus, et ab eodem ex Origenis Bibliotheca exceptus. Sic enim legitur : Τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Παμφίλου ἐκ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ τῶν ἀποστόλων συνοδικῶν αὐτῶν κανόνων μέρος, τῶν εὑρεθέντων εἰς τὴν Ὠριγένους βιβλιοθήκην. « Sancti martyris Pamphyli ex apostolorum Antiochena synodo, hoc est, pars quædam eorum synodicorum canonum, qui inventi sunt in Origenis bibliotheca. » Τοῦ μὴ πλανᾶσθαι τοὺς σωζομένους εἰς τὰ εἴδωλα· ἀλλ' ἀντεικονίζειν τὴν θεανδρικὴν ἄχραντον χειροποιητὴν στήλην τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν αὐτοῦ θεραπόντων, ἀντικρὺ τῶν εἰδώλων (forte εἰδωλολατρῶν) καὶ Ἰουδαίων, καὶ μηκέτι πλανᾶσθαι εἰς εἴδωλα, μηδὲ ὁμοιοῦσθαι τοῖς Ἰουδαίοις. Quæ exstant versiones tum Anastasii, tum vulgata Syn. VII haud satis sunt accuratæ : sic ego cum Combefisio reddam : *Ne ii qui salvantur* (id est fideles ac Christiani) *errore labantur in idolis; sed eorum vice, alio plane sensu quam idolorum* (vide an *idololatrarum?*) *ac Judæorum, theandricam imaginem intemeratam Dei veri ac Salvatoris nostri Jesu Christi, ejusque servorum, pingant atque erigant; nec jam velint errare in negotio idolorum, neu Judæis effici similes*. Cf. Mansi Concil. t. I, p. 67; t. XII, act. I, Concil. Nic. II, p. 1017. — (2) Ἐν κνήσεσιν, Acta Bolland. Ἐν κνίσεσι ἃ τοῖς B, C. — (3) Τοῦ Χριστοῦ σου Acta Bolland. — (4) Ἡτοιμασμένον. Matth. XXII, 4. — (5) Τοῦ σταυροῦ σου, Acta Bolland. Mendum corrige quod eodem irrepsit : ζωοπιοῦ. — (6) Τοῦ σώματος. Hæc in Actis interseruntur : Ὃ ἐστιν βρῶμα καὶ ζωὴ ἱκανοτάτη πᾶσι τοῖς σοῖς προσκυνηταῖς εἰς πᾶσαν τὴν ὑπ' οὐρανόν. Τοὺς δὲ μὴ βουλομένους παραγενέσθαι εἰς τὴν τῶν γάμων κλῆσιν τῆς πνευματικῆς σου ἀγάπης, ἡτοίμασας εἰς τὴν αἰώνιον κόλασιν, καὶ τὸν θάνατον ὀλέθριον, καὶ ἀτελεύτητον κρίσιν· καὶ ἐπειδὴ ἔτρωγον καὶ ἔπινον... *Quæ esca est et vita abundantissima omnibus cultoribus tuis per totum terrarum orbem. Eos vero qui nolunt venire vocati ad nuptias spiritalis tui convivii, præparasti ad pœnam æternam, et ad mortem perniciosam ac condemnationem numquam finiendam. Et quoniam comedebant*, etc. Ibid. 358, b. Alludit forsan ad Ps. CLXVIII, 5 : *Qui posuit fines tuos pacem, et adipe frumenti satiat te*. — (7) Γλυπτοῦ ξύλου, Acta Bolland. — (8) Κνήσης, ἐν ᾧ ἀνακαίνωσις... γέγονε ibid.

ἡμῖν δὲ κἀντεῦθεν καὶ διὰ πάντων, καὶ ὡς αὐτὰ ἐκβοᾷ τὰ πράγματα, πεπίστευται καὶ ὡμολόγηται, ὅτι Ἕλληνες ἐκ τῆς δεισιδαίμονος πλάνης ἐπὶ τὴν θείαν γνῶσιν μετετάξαντο, καὶ ταῖς κατειθισμέναις αὐτοῖς θυσίαις ἐπὶ ταῖς πνευματικαῖς εὖ μεταβαλόμενοι ἀπεχρήσαντο· οὕτως ὅμοια ταῦτα ἐφ' ὁμοίοις, οὐχ ὁμοίως τελούμενα. Περὶ δὲ τῶν ἰουδαϊκῶν θυσιῶν τί χρή γε λέγειν, ὡς πνευματικῶς θεωρούμεναι ἡμέτεραι γίνονται, τῶν τύπων μετειλημμένων πρὸς τὴν ἀλήθειαν, κἂν πλεῖστον διὰ τὸ γράμμα διεστήκασιν;

tum ex istis, tum per omnia, uti et ipsæ res conclamant, creditum est ac palam renuntiatum, Græcos scilicet ex dæmonum superstitione transiisse in agnitionem Dei, et indiguisse consuetis sacrificiis, ut recte ad spiritalia conversi, iis uterentur : adeo ut similia quidem ex similibus, diversa vero ratione, peragerentur. Quid de judaicis sacrificiis necesse est edisseram, qualiter accepta per spiritum nostra facta fuerint, typisque secundum veritatem immutatis, maxima ex parte juxta litteram antiquata?

CAPUT LXXVI.

Ὅτι οἱ φοιτηταὶ Εὐσεβίου φάσκουσιν ὅτι μετενόησεν, καὶ προσετέθη τῇ ὀρθῇ πίστει, ὅπερ ἐστὶν ψευδές.

Quod Eusebii asseclæ dicunt eum pœnituisse, et in rectam rediisse fidem; hoc autem esse falsum.

I.

Ἐλήλεγκται οὖν Εὐσέβιος μάτην τὸ θερμὸν τῆς πίστεως τῆς τεθεραπευμένης ἐπὶ τῇ στάσει τοῦ ἀνδριάντος, ὡς ἐθνικῇ συνηθείᾳ πραξάσης, καταιτιώμενος· ὁποτέρωθεν γὰρ αὐτῆς τὸ πιστὸν ἐξεταζόμενον, ἐγκώμια μέγιστα οἴσει. Οὐ γὰρ μῶμον αὐτῇ ἐπικλώσειε, καὶ πεσεῖται ὑπὸ τῶν συνηγόρων βαλλόμενος· πεσεῖται δὲ οὐδὲν ἧττον καὶ Μαμωνᾶς, τοὺς συγκεκλημένους αὐτῷ εἰς συνηγορίαν κατηγόρους προαγόμενος. Οἱ δὲ τούτων νῦν προασπισταὶ τὴν ψυχὴν πεπωρωμένοι, καὶ ἀσυνετοῦντες περὶ τὸ καλὸν καὶ συμφέρον, οὐδὲ τοὺς οἰκείους, εὖ οἶδα, δέξονται μάρτυρας· ἵνα τῇ ἑαυτῶν δόξῃ συστήσωνται, τῆς Εὐσεβίου κακοδοξίας πάντοθεν ἀντεχόμενοι. Οὗ καὶ ὑπεραπολογούμενοι φασὶν, ὡς ἤδη γνωσιμαχήσας καὶ τῇ Ἀρείου αἱρέσει χαίρειν εἰπὼν, τῷ ὀρθῷ λόγῳ προσέθετο, καὶ τοῖς τῆς Ἐκκλησίας ἔστιν ἐναρίθμιος. Καὶ οὐ συνίασιν οἱ ἀναίσθητοι, ὅτι ἔνθα τὸ τῆς ἀρειανικῆς μανίας συγκεκρότηκεν ἐργαστήριον, ἐνταῦθα καὶ τὸ τῆς φαντασιώδους δοκήσεως μηχάνημα ἐτεκτήνατο, ὁμοῦ καὶ κατὰ ταυτὸν περί τε τὴν θεολογίαν,

Convincitur ergo Eusebius animosam sanatæ mulieris fidem ob erectam quasi ethnico de more statuam, frustranea carpsisse accusatione. Undecumque enim pium ejus facinus consideretur, quam maximam laudem assequutura est. Nullam enim injuriam illi impinget, quin cadat ipse, vel a suis obrutus defensoribus; cadet et ipse non minori Mamonas ruina, qui quot appellavit patronos, tot sibi induxit accusatores. Quorum interea propugnatores, animo obstinati, nec quod pulchrum, nec quod utile percipientes, ne ipsorum quidem, vereor, proprios testes audient, ut suam nimirum stabiliant opinionem, Eusebiique tenaciter amplectantur impietatem. Quem omni ope tueri annitentes, allegant quod demum palinodiam cantaverit, Ariique hæresi valere jussa, rectæ adhæserit doctrinæ, et in Ecclesiæ censum redierit. At nesciunt insani Eusebium, hic ubi firmiter instruxit furoris Ariani officinam, in eadem suam machinam phantasticæ doctrinæ fabricavisse. Similis enim utrinque tum quoad theologiam, tum quoad Verbi œconomiam blasphemia penes

περί τε τὴν οἰκονομίαν (1) ἐξαρτύων τὸ βλάσφημον. Εἴποι δ' ἄν τις ὅτι εἰ παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐδέδοκτο (2), κατήργητο ἂν αὐτοῦ καὶ τὰ δόγματα, καὶ διαῤῥυέντα ἠφάνισται. Εἰ μὴ γὰρ πρότερον ταῦτα ἠθέτησεν, οὐκ ἂν τῷ ὀρθοδόξῳ μέρει ποτὲ κεκοινωνήκει· καὶ μάτην ὑμεῖς τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐπιθρασύνεσθε. Ἔδει λοιπὸν καὶ ὑμᾶς ταῦτα διαπτύσαντας, αὐτομολῆσαι πρὸς τὴν εὐσέβειαν·

ipsum est. At dixerit aliquis, quod si ita ab Ecclesia visum est, abolerentur ea etiam quæ docuerit, scriptaque ejus dissipata evanescerent. Enimvero nisi antea ipse reprobasset sua, cum Orthodoxorum parte non communicasset. Unde in ejus scriptis ipsi vos temere confiditis; reliquum est ut demum, his contemtis, ad pietatem transeatis.

II.

Καὶ οὕτω μὲν τὰ κατ' Εὐσέβιον πεφωράσθω. Καὶ ἡμᾶς γε ἔδει (3) τῇ μαχαίρᾳ τοῦ Λόγου, καὶ τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος, τοῦ πικροῦ θηρίου τὴν κεφαλὴν ἐκτεμόντας, κἂν μικρά που καὶ ἀδρανῆ παρασκαίρῃ τὸ οὔραιον, αὐτοῦ που λοιπὸν ἀπερεῖσαι τὸν λόγον. Ἀλλ' ἵνα μὴ συνελισσόμενον καὶ εἰς ἑαυτὸ συστρεφόμενον, δόξειεν ἔμπνουν πως εἶναι, καὶ πράγματα παρέξῃ τοῖς τοῦ ὀρθοῦ λόγου προεστηκόσι, βραχέα τινὰ τῶν ἀπολειφθέντων ἀνοσίων καὶ ἀλλοκότων συνταγμάτων ἀναλεξάμενοι, τὸ ἐν αὐτοῖς δυσσεβὲς καὶ μάταιον θριαμβεύσομεν (4). Παράγουσι γὰρ καὶ ἑτέρας χρήσεις παραπλασάμενοι· οὐ γὰρ ἐνίων αἱ βίβλοι αἱ ὁλόκληροι καὶ γνήσιοι μέχρι τοῦ δεῦρο εὕρηνται πώποτε, καίτοι πολλὰ διηρευνησαμένων τῶν προεστηκότων τῆς πλάνης· τὰ γοῦν ἡμέτερα, καὶ ταῦτα καταπιμπράμενα παρὰ τῶν διωκόντων καὶ διαφθειρόμενα, ὅμως οὐδαμῶς ἐκλέλοιπε. Χαρίζεται γὰρ αὐτοῖς τὸ σώζεσθαι ἡ ἀλήθεια (5).

Hactenus hæc de Eusebio. Nostrum autem erat, Verbi gladio et Spiritus virtute, amarulentæ bestiæ caput amputare, atque etiamsi forsitan extrema pars, exigua quidem et imbecillis, resultet, hic tandem sistere sermonem. Sed ne subrepens et in seipsam revoluta adhuc videatur spirare, et rectam fidem tuentibus rem facessere, pauca quædam ex impiis et stolidis, quæ restant, scriptiunculis colligentes, facilem de illorum impietate et vanitate triumphum ducemus. Ad alia enim dolose citata divagantur: neque tamen aliquorum libri integri et genuini hucusque inventi sunt, tametsi erroris patroni multi multa rimati fuerint. Nostri autem libri, iique a persequutoribus combusti et pessumdati, numquam defecere: quippe ut superstites sint, præstat veritas.

(1) Θεολογίαν — οἰκονομίαν. Notissima distinctio theologorum græcorum, quæ paucis explicatur pag. 478. —(2) Ἐδέδεκτο A, D. — (3) Εὐσέβιον. Καὶ εἴγε ἔδει. Cætera desunt in B, C. — (4) Θριαμβεύσωμεν B, C.— (5) Ἀλήθεια. Deinde in quatuor codicibus nostris sequitur pars hujus *antirrhetici* IV posterior *adversus* pseudo-epiphanium seu *Epiphanidem*, in altero tomo, statim ut se fausta dederit occasio, e tenebris eruenda.

GLOSSÆ THEOTISCÆ BERTINIANÆ.

INANIS GLORIA, id agelp.
INVIDIA, abant (abants?)
IRA, abulgi.
TRISTITIA, untrcuuida.
AVARITIA, scatz girida.
VENTRIS INGLUVIES, kelagi ridai.
LUXURIA, firin lust.
(Cf. Graff. I, 105; III, 794,; IV, 133).

Ex codice Sanbertiniano, nunc in bibliotheca Bononiensi asservato, inscriptoque LVI, folio ultimo verso, continuo post hæc: *Explicit libellus de conflictu vitiorum atque virtutum.*

Nam quia his VII superbiæ vitiis nos copulatos doluit, idcirco Redemtor noster ad spiritale liberationis prælium Spiritu septiformis gratiæ plenus venit. Sed habent contra nos hæc singula exercitum suum :

INOBEDIENTIA, hunor sami (1).
JACTANTIA, rhuom.
HYPOCRISIS, liba.
CONTENTIONES, bag.
PERTINACIA, kreg.
DISCORDIA, ungue;ut.
Et non ita ut præsumtiones oriuntur (2)...
(Cf. Graff. II, 45; III, 23; IV, 137, 539, etc.)

GLOSSÆ REMIGIANÆ.

INCIPIUNT QUÆSTIONES DE DIVERSIS SERMONIBUS

SUPER CANONES INTERPRETANTIBUS (3).

PRAGMATICUM, *causa.*
CONNIVENTES, *consentientes.*
OBTITII, *tituli* (4).
RUSTICAS PARROCHIAS, id est, agrestes parrochias (5).
CARDINALES DIACONI, id est, ubique in domo sanctorum ad episcopatum consecrati.
SEDITIOSUS, id est, qui rixas vel dissensiones, vel injurias [exercet], nec non qui dicitur in rustica parabola (6).....
AUSPICIUM, id est, qui videt avem contra eum volantem et divinat propter eam.
HORRESCENS, dispiciens, seu in rustica proverbia : *Egiro.*
PHILACTERIA, id est, decem verba legis vel scriptura vana, quod ligat homo aut super caballum (7), aut super caput suum.
FORMATA LITTERA, id est, sigillata ab episcopo.
TEMELICI, joculatores (8).
PLEBEIOS PSALMOS, id est, rusticos psalmos vel cantus sine auctoritate, etc.

(1) Huc usque vetus scriptura; cætera in margine inferiori habentur, scripta manu XVII sæculi. — (2) In codice, barbare legitur : *et nonitatut præsumptiones oriuntur,* deinde folium, forcipe misere exsectum, deficit. — (3) Ex codice Remensi, olim sancti Remigii, nunc inscripto, 513-510, fol. 196 v°, col. 2. Codex olim penes Hincmarum fuit, ut plures maximi pretii, ibidem asservati, quos antistes celeberrimus, propria forsitan manu, vario quoque tempore, nunc diaconus, nunc abbas, nunc archiepiscopus, dedisse se testatus est. His glossis præmittitur : *Explicit constituta papæ Gregorii sub anathemate interdicta.* Ex multis quæ sive ad calcem codicum, sive in marginibus sunt, nonnulla tantum obiter accepi, venam aliis, si lubet, hauriendam indicaturus. — (4) *Obtex*, codex, formula, apud Cangium. — (5) *Parrochias*, haud temnendum glossema, de antiquitate ruralium paræciarum. — (6) *Parabola*, seu loquela. Vox vero rustica omissa est. — (7) *Caballum.* deest in Cangio, idem ac CAPELLUS, n. 1. *ib.* — (8) *Joculatores.* Cf. *ibid.* THYMELE, THYMELICI. Qui plura de vocibus germanicis requiret, adeat Graffii lexic. locis citat. et III, 103; V, 581; VI, 589.

APPENDICES

AD TOMUM PRIMUM.

I.

S. IRENÆO

ASCRIPTA HOMILIA SIVE COMMENTARIUS VALDE DUBIÆ AUCTORITATIS.

ՃԱՌԸՆՏԻՐ Բ.

EX HOMILIARIO SECUNDO.

Սրբոյն Իրիանոսի Հետեւողի առաքելոյն Ասացեալ յաղագս Որդւոյն Զեբեդեայ ։

SANCTI IRENÆI, ASSECLÆ APOSTOLORUM, HOMILIA DE FILIIS ZEBEDÆI.

Յայնժամ մերձեցաւ ՚ի նա մայր որդւոյն Զեբեդեայ, հանդերձ որդւովք իւրովք, երկիր պագանելով հայցէր ինչ ի նմանէ ։

Ոչ դատարկ են միտքս եւ ոչ վայրապար բանքս առ աջի արկելոյ ասացուածոյս, որ եւ զառաջաբանին իմն ունի զկարգ, եւ զյարմարութիւն առաջին զկարգեալսն ։

«Յայնժամ մատեաւ» ։ Բազում անգամ սքանչանամք ընդ առաքինութիւնն, ոչ միայն յաւրինակէն, այլ եւ ի ժամանակէն· որպիսի ինչ ասեմ, զոր օրինակ յաղագս կանխահասս պտ-

Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filiis suis, adorans et petens aliquid ab eo (1).

Inanes quidem non sunt hi sensus, nec frustranea verba, eo loci proposita : præmissa proœmii instar, nonnullam habent cum prius expositis convenientiam :

Tunc accessit. Interdum virtus miranda nobis est, non solum ob exemplum, sed etiam attento tempore; qualem esse dicam, verbi gratia, præmaturum fructum uvæ,

Ex codice armenio apud RR. PP. Mechitaristas Vindobonenses asservato, fol. 37-45, interprete R. P. Gabriel Aɪᴢᴀᴠᴏᴜsᴋɪ, cf. *Prol.* p. x, n. xvi, — (1) Matth. xx, 20.

զոյ խաղողոյ, կամ թզոյ, կամ այլոյ ուրուք, խնդրանն զհաւասարութիւնըն ոք ոչ խնդրէ, և ոչ զկատարելութիւն պտղոյն, այլ թէ և մասնաւորապէս ինչ տեսցէ, զհասեալ զողկոյզն ոչ խոտէ իբրև զանպիտան, այլ իբրև զկանուխ իմն բերեալ զտեսութիւնն յափշտակէ, ոչ ստուգաքանելով թէ ունիցի ողկոյզն զկատարեալ հեշտութիւնն· այլ ընդունի փաղփաղակի, զի կանխաւ ժամանեալ քան զայլսն երեւել: Նոյնպէս և Աստուած յորժամ տեսանէ զհաւատացեալս, թէպէտ և մարմնաւորապէս ունիցին զիմաստութիւն, և սուղ ինչ զհաւատն, այլ ոչ յանկատարութիւն հայելով ի բաց մերժէ, այլ իբրեւ զկանխահաս պտուղ ողջունէ, և ընդունի և պատուէ զանձնն առաքինացեալ· թէպէտ և ոչ կատարելապէս ունիցի զառաքինութիւնն, ներէ նմա, վասն զի ի նախաշաւիղսն է, և սիրէ զի նախ քան զայլսն յափշտակեաց զբարեբանութիւնսն:

Յաղագս այսորիկ Աբրահամ, Իսահակ և Յակոբ հարքն մեր առաւել քան զայլսն սքանչելիք են, իբրեւ ոչ եթէ այլ սուրբք նոյնպէս ոչ առաքինացան, այլ զի նոքա սկիզբն առաքինութեան ցուցին: Քանի՞ են վկայք իբրեւ զԴանիէլ, քանի՞ են վկայք իբրեւ զերիս մանկունսն ՚ի Բաբելոնի· և սակայն ոչ այնպէս գրեցաւ յիշատակ նոցա իբրեւ զնոցա: Վասն զի նոքա սկիզբն և առաջին ճանապարհ եղեն պտղաբերութեանն· և Աստուած ետ զնոցա վարսն գրել՝ ի նախանձ զկնի եկելոցն:

aut fici aut quodcumque pomum, a quo pubescente nemo maturitatem (1) quærit aut integritatem; tametsi vero imperfectum (2) nonnihil aliquis videat, acinum tamen decerptum non spernit, quasi inutilem; sed uti præmaturo tempore apparentem libenter arripit, nec attendit an acinus perfecta gaudeat jucunditate; immo voluptatem inde raptim accipit, eo quod prius ille quam cæteri appareat. Eodem modo et Deus, quum videt fideles sapientiam licet imperfectam habentes ac modicam fidem, minime hujusmodi respiciens defectum, ideo eos non rejicit; quin immo, uti præmaturos fructus, blande salutat et excipit, et honorat animam quamlibet, virtute, licet haud absoluta, insignitam. Indulget ei, utpote in prodromis consistenti (3), eamque diligit quia cæteris promtior, benedictionem sibi quasi præoccupavit.

Propterea Abraham, Isaac et Jacob, patres nostri, præ omnibus demirandi sunt, qui scilicet tum primum virtutis exempla dederunt. Quot sunt martyres Danieli similes? Quot, inquam, martyres æmuli trium Juvenum in Babylone, quorum tamen eadem ac illorum non est commendata memoria? illi siquidem primitiæ ac primordia fuerunt fructificationis. Hinc Deus jussit illorum vitam describi, a subsequentibus imitandam.

(1) Զհաւասարութիւնն *æqualitatem*. Sic cod. armen. cui si levis accesserit mutatio, habebis զհասունութիւնն, *maturitatem*. — (2) Մասնաւորապէս *particulariter*, sensu strictiori, quasi interpres græce legerit: μερικῶς. Sic et infra: Մասնաւորապէս զիմաստութիւն ունիցին *sapientiam habeant particularem*. — (3) *In prodromis consistenti*. Πρόδρομος οἶνος dicitur vinum quod ex uvis nondum calcatis sua sponte defluit. Sed et aliud putem maxime respici, nempe ficus quasdam, quæ τῷ πεπαίνεσθαι præcurrunt cætera; meminit eorum Plinius *Hist. nat.* XVI, 26: «Ficus, inquit, et præcoces « habet, quas Athenis *prodromos* vocant.» Hinc mox noster adducit Osee, IX, 10: Ὡς σταφυλὴν ἐν ἐρήμῳ εὗρον τὸν Ἰσραὴλ, καὶ ὡς σκοπὸν ἐν συκῇ πρώϊμον πατέρας αὐτῶν εἶδον. *Quasi uvam in deserto inveni Israel, et sicut prima poma ficulneæ vidi patres eorum.*

Իսկ զի այսպէս ընդունի Աստուած զառաջնութիւն իբրեւ զառաջնակս պտղոյն, լուր նմին խօսող ասէն,« Իբրեւ զխաղող յանապատի գտի զԻսրայէլ, և իբրեւ զթուզ կանխահաս զհարսն ձեր » : Արդ մի՛ միայն երաներ զհաւատն Աբրահամու, զի հաւատաց նա. կամի՞ս զարմանալ ընդ Աբրահամու, զննեա ած զմի մարդն, յորժամ ամենայն բիւրք աշխարհի ըստղտեալք ի մոլորութեամբն, միայն նա ծանեաւ զբարէպաշտութիւն : Կամի՞ս սքանչանալ ընդ Դանիէլ. զննեա ած զԲաբելոնն զուարճացեալ ամբարշտութեամբն, և ամենեքեան զերեալ ի մեղս. և նա ի վեր ելեալ զաւազելովն, ի բաց թքանէր զդառնութիւն մեղացն, և առ քաղցրըմպելի բարեպաշտութեանն ջուր զաւղեալ փութայր : Նոյնպէս և այժմ ընդ մայր որդւոցն Զեբեդեայ, մի՛ միայն սքանչանար յորոց ասացն, այլ և ի ժամանակէն յորում զայն ասաց: Յորժամ մերձեցաւ առ փրկիչն. ոչ զկնի յարութեան, և ոչ յետ քարոզելոյ անուան նորա, և ընդունելի եղելոյ թագաւորութեանն նորա, այլ ըղտեառնն ասել զբան, « Ահաւասիկ ելանեմք յԵրուսաղէմ, և որդի մարդոյ մատնի ի քահանայապետից և ի դպրաց, և սպանանիցեն զնա, և յերիր աւուր յարիցէ » :

Փրկիչն յաղագս չարչարանաց և խաչի պատմելով դուշակէր, և զչարչարանսն որ առ քահանայապետսն յաւէտ թշնամելի զեկուցեալ էր. և նորա ի մէջ այլոցն լուեալ յաղագս չարչարանացն տնաւրէնութեան. այլ փրկիչն զմահն քարոզէր, և նա զանմահութ զփառսն խնդրէր. տէրն զեկուցանէր` եթէ հանդերձեալ է յանդիման կալ անաւրէն դատաւորացն. և

At sic apud Deum accipi virtutem, uti nempe fructuum primitias, audi ipsummet : *Uti uvam, inquit, in deserto inveni Israel, et sicut ficus præmaturas, patres vestros.* Itaque non solum beatam prædica (1) fidem Abrahæ, quia credidit; visne Abraham mirari? Intuere quo pacto vir unus ille quandoquidem in mundo sexcenti errore contaminati erant, solus ille pietatem agnoverit. Visne te in stuporem Daniel rapiat? Intuere Babylon illam, flore fastuque impietatis superbientem, illicque omnes omnino peccato mancipatos. At ille ex imo emergens, salum exspuebat peccatorum, et in dulces pietatis aquas immergi gestiebat. Similiter et nunc circa illam filiorum Zebedæi matrem, noli dumtaxat in ea mirari quæ loquuta fuerit, sed et de tempore quo hæc dixerit. Quandonam accessit ad Redemtorem? Neque post resurrectionem, neque post prædicationem nominis ejus, neque post instaurationem regni ejus (2), sed Domino dicente : *Ecce ascendimus Hierosolymam, et Filius hominis tradetur Pontificibus et scribis, et occident eum, et tertia die resurget* (3).

Hæc Salvator de passione enarravit et cruce; his prædicebat passionem, nec eam per Pontifices futuram esse probrosissimam diffitebatur. At illa aliter audierat de passionum dispensatione. Salvator mortem prænuntiabat; et illa immortalitatis gloriam postulabat. Asserebat Dominus sistendum esse sibi impiis coram judicibus; at illa judicii istius immemor, tamquam a ju-

(1) *Beatam prædica*, quasi interpres præ oculis in textu græco sic legisset aut quid simile : μακάριζε, εὐδαιμόνιζε. — (2) *Ejus*. Notanda aut Irenæi, aut Veterum solemnis sententia, paulisper ad Chiliastarum commenta deflectens, ea tamen quæ sanam antiquitatem sapiat. — (3) *Resurget*. Matth. xx, 18, 19.

նա ոչ իբրեւ առ դատեցեալ մերձենայր, այլ իբրեւ ի դատաւորէ հայցէր· «Տուր, ասէ, զի որդիքս իմ նստցին մի ընդ աջմէ քումմէ, և մի յահեկէ 'ի փառսն քում:» Զարչարանս ասէ, և արքայութիւն իմանի· յաղագս խաչին խաւսէր փրկիչն, և զանչարչարելի զփառսն նա տեսանէր: Արդ էր ընդ նա սքանչանալ, որպէս ասացին, ոչ յորոց խնդրեաց միայն, այլ և ի ժամանակէն յորում հայցեաց:

Նա կրեաց զայն բարեպաշտն այն, ոչ միայն իբրեւ զբարեպաշտ, այլ իբրեւ զկին: Քանզի զմտաւ ած և հաւատաց նորա բանիցն, եթէ սպարտ և արժան է փառաւք ծաղկեալ արքայութեանն Քրիստոսի, և յառաջադիմանալ բազմութեամբ յաշխարհի, և աճումն ընդունել բարեպաշտութեանն քարոզութիւն· իմացաւ որպէս եւ էրն, թէ մինչդեռ է խոնարհ դիմաւք, մատնեաց և յափշտակեաց զխոստումն: Խնդրեցից ի ժամանակի խոնարհութեանս, մի դուցէ փակիցէ զհայցուածսն, զփառսն արքայութեանն· զմտաւ ած եթէ ոչ է ունելոց զնոյն համարձակութիւն ի հրեշտակացն երեւելն, և ի հրեշտակաց սպասաւորեալ, և յամենայն զաւրաց երկնաւորաց տանել նմա սպաս· առնելով միայն զփրկիչն յառանձին տեղւոջ՝ խնդրէր հայցուած, որ գերազանցէ քան զամենայն մարդկային բնութիւնս:

dice requirebat: *Da,* inquit, *quod ut Filii mei isti sedeant, unus a dextris, et alter a sinistris, in gloria tua* (1). Passio hinc dicitur, illinc regnum intelligitur. De cruce loquebatur Salvator, et illa gloriam impassibilem contemplabatur. Hæc igitur, ut dixi, admiranda est, non solum de eo quod petit, sed etiam de tempore quo petit.

Passa quidem illa est, non solum uti pia, sed tamquam mulier. — Etenim consideravit et credidit, ejus edocta verbis, fore ut in gloria Christi regnum floreat, et ambulet in latitudine per orbem, et pietatis præconio augeatur. Intellexit, uti erat, eum qui humilis videbatur, omnem tradidisse et accepisse promissionem. Quæram alias, quum de hac humilitate sermo erit, an Dominus regni petitionem excludat. Illa autem cogitavit eamdem sibi non affuturam fiduciam, quum in angelorum apparitione, ab angelis ministrandus est, et ab omni militia cœlesti famulatum accepturus. Assumens ergo seorsum, in loco remoto, Salvatorem, ea enixe petebat ab illo quæ omnem naturam humanam excedunt.

(1) *Tua.* Ibid. 21.

II.

DE FRAGMENTIS PRIMI CONCILII NICÆNI

MONITUM SECUNDI EDITORIS.

Absit, christiane lector, ut credas me tibi hæc qualiacumque primi Concilii Nicæni Fragmenta tamquam *inedita* propinare, quæ ipse in libro notissimo inveni, scilicet in *Catalogo codicum Copticorum manuscriptorum Musei Borgiani*, quem immortalis ille Georgius Zoega conscripsit. Sed fatum libri Fragmentis ipsis illustrandis minime profuit. Quum clarissimus auctor, sudante adhuc prelo, ad meliorem vitam migravisset, et prope subsequutus esset Mæcenatis ejus decessus, lis inter utriusque hæredes de jure publicandi libri mox oborta est et per multos annos prorogata, ita ut folia tineis potius quam eruditis lectoribus destinata viderentur; neque adhuc hodie sciri potest, quo loci editio fere tota lateat, Romanis bibliopolis, ad quos multi recurrerunt, de re tanti momenti ne verbum quidem edere dignantibus. Inde evenit ut Catalogus iste inter rariores libros numeretur, quum vix aliquot ejus exemplaria in amplissimis inveniantur bibliothecis, ac si unum subinde prostet, pretio semper immani veneat.

Fragmenta quædam coptica concilii Nicæni primus cl. G. Zoega edidit,

et inseruit Catalogo Musei Borgiani; quæ una cum illo sic delitescunt,

Quidquid de libro abscondito vel potius sepulto sit, Fragmenta ipsa quæ denuo evulganda censui, quis est qui pertractavisse se, aut etiam nomine nosse profiteatur? Summi quidem illi homines, qui restituendo Ægypti veteris sermoni incubuerunt, e fonte isto vocabula quædam eruerunt, sed a philologis ad historicos aut theologos nulla rerum transmissio fuit, et quamvis nostra ætas artem perfecerit eruendi et recognoscendi quidquid de re qualibet in libris lateat, quicumque probatissimos, etiam recentiores, historiæ Christianæ libros explorabit, ne mentionem quidem Fragmentorum, quæ G. Zoega publici juris fecit, ullibi inveniet. Ea si viri docti ut nullius pretii contemsissent, despectus sui causam paucis saltem verbis renuntiavissent. Sed silent omnes, qui, re ipsa explorata, non siluissent.

ut historicos omnes aut theologos,

An primus ipse editor reperti a se metalli pretium cognoverit nescio; quæstionem doctoribus divinæ legis, dum ad propositum sibi finem properat, reliquisse, subsidio tantum integræ versionis latinæ, *et quantum fieri potuit, ad verbum redditæ* præstito, videtur. Sed nemo, quod jam dixi, adfuit qui tanti viri vocem, ne Romæ quidem, exciperet, opitulante etiam ista Copticæ litteraturæ oblivione, quam post felices Georgii, Mingarellii et Zoegæ ipsius conatus, quis non

etiam romanos, prætererierint,

miraretur, nisi profanæ Ægyptiacæ antiquitatis studium, ab immortali Francisci Champollionis ingenio prolatum, minora studia tamquam arboris proceræ umbraculo enecavisset, quum reliquiæ christianorum librorum enucleandis artis hieroglyphicæ mysteriis prodesse tantum posse deinceps videantur. Sed quamquam neminem ab hoc usu Coptici sermonis grammatico deterream, immo adversus liberiores quosdam nostræ ætatis mystagogos urgeam necessitatem traditæ a Christianis linguæ vestigiis insistendi, si quis velit in studio antiquissimæ, vel disciplinæ, vel historiæ proficere; attamen nostris assentire minime vellem, qui, dum novæ, quam dicunt, philosophiæ sectatores anilem monachorum Ægypti scurrilitatem aspernantur, patriam Antonii, dum in veritate doctrinæ catholicæ mansit, tamquam membrum vita carens languisse sibi fingunt. Ipse ego, qui morosam Copticorum scriptorum loquacitatem horruissem, nisi me spes impulisset cognitionis antiquæ Ægypti ulterius propagandæ, quum propius ad humilem istum fontem accessi, mira quadam simplicitate allectus, tantum abfuit ut me moræ itineris tæderet, ut contra invento citra exspectationem thesauro lætarer, et electæ vineæ operarios obsecrandos deinceps censeam, ne jam a sulco abstineant, cujus feracitatem Syriacæ vindemiæ probe contuleris.

eadem oblivione ac cæteri christianorum copticorum libri,

prorsus immerito jure obruta.

Habes, christiane lector, hujusce meæ confidentiæ documentum: neque enim exspectavi ut alii fructum Fragmentorum Concilii Nicæni perspicerent; sed ipse, quamquam rudis, exponere conatus sum quidquid novi et gravioris momenti reliquias istas indagando invenerim; quem qualemcumque laborem invenies inter Acta Humaniorum Litterarum Academiæ. Sed hic tantummodo laborem meum in compendium redigere volui, ne studiosi viri, quasi in Labyrinthum sine filo præcipites acti, meritas de me faciant querimonias.

Unde Synodica illa primum juvit in academicis Actis expendere;

Fragmenta Concilii Nicæni, vel potius synodici libri de Concilio Nicæno, quatuor, ut ita dicam, frustulis constant, quæ Georgius Zoega, p. 242 sui libri, his verbis descripsit. « Num. c. lix (codicum *Sahidicorum,* seu dialecto superioris « Ægypti conscriptorum). Folia novem lacera, paginæ « ΙΘ—ΚϚ : ϢΖ—ϢΗ : ΞΘ—ΟΒ : quatuor paginæ contiguæ notis numeralibus destitutæ. Characteres classis vii ad « viii transeuntis. Fragmenta actorum Concilii Nicæni, quæ hic « sistimus integra, una cum versione, quantum fieri potuit, ad « verbum reddita. » Quæ *contigua* G. Zoega vocat, folia intelligenda censeo ejusdem magnitudinis et scripturæ quam ea quæ antecedunt, et quæ sine dubio ad eumdem codicem perti-

deinde eadem hic describere, cum latina versione;

neant. Specimen litterarum cl. editor non dedit, sed si exempla VII ejus et VIII *classis* adeas, ad Catalogi calcem exarata, non tantam codici antiquitatem assignabis.

Fragmentum primum, quod quatuor foliis constat, et ideo totius fasciculi dimidiam quasi partem efficit, paulo post inchoatum Symbolum illud fidei Nicænæ incipit, cui clausula subest de numero et auctoritate Patrum qui Nicææ interfuerunt, necnon brevis formula qua Arius et præcipui Ario consentientes hæretici anathematizantur. Insequitur Laterculus Episcoporum Concilii Nicæni, præmissa subscriptione Osii, Cordubensis Episcopi, et presbyterorum a Sylvestro Papa legatorum. Series Episcoporum, XXI provinciis et nominibus jam recitatis, post eos qui Pamphyliæ præfuerunt, injuria temporis, vel potius christianæ pacis inimicorum, intercipitur.

in quorum I° insunt Symboli pars quædam, Patrumque brevis sententia, nomina et subscriptiones;

In Fragmento secundo, folii unius, habes iterum ultimam sed breviorem Symboli, non sine quadam variatione, partem, cum initio tantum prolixioris hæresium refutationis.

in II° ejusdem Symboli ῥῆσις altera, et confutatio vix inchoata hæreticorum;

Quæ refutatio in tertio Fragmento, duorum foliorum, finem habere videtur, suppositis Rufini cujusdam Archiepiscopi epistola, et narratiuncula de dubio episcoporum qui Nicææ fuerunt numero, ambobus, ut ita dicam, scholiis, vel notis, vel appendicibus, ad calcem operis remissis. Tamquam aliam appendicem, sed momenti majoris, licet mutilam, *Sententias sancti Concilii*, æstimabis, quæ ultimam tertii Fragmenti partem occupant.

In III°, inter plura, *sententiæ nicænæ;*

Quartum, duorum etiam foliorum, sex priorum Canonum, deficiente tantum initio primi et sexti fine, quos Patres Nicænos promulgavisse constat, versionem continet.

in IV° sex canones inveniuntur.

Pauca in primo Fragmento invenies ignota Græcis aut Latinis codicibus; secundum, verborum saltem delectu, novum est; tertium perfecta novitate pollet; quarto pretium conciliat discrepans a vulgatis conceptorum verborum varietas.

Nunc de lucro dicendum, quod fragmentis istis comparatur. Ac primum, ut historica subsidia memorem, Laterculum Episcoporum, sine dubio propius ad exemplar græcum accedentem, cum ejusdem documenti versionibus latinis, quæ in Conciliorum collectione circumferuntur, mendarum colluvie scatentibus, non sine utilitate contuleris. Videbis et subscriptiones emendatius exaratas, et summam numeri episcoporum cujusque provinciæ enuntiatam, et virorum aut civitatum, ex Ægypto præcipue et regionibus circumvicinis, nomina accuratius expressa, ita ut etiam sedes quædam appareant quorum antistites nuspiam inter Patres Nicænos recensentur.

Paucis præmittitur quænam varii generis subsidia exinde sperare sit;

Formulas Symboli, et ante omnia priorem, non sine fructu perlegeris : vide sis an melius genuina verba referat, collata etiam celeberrima S. Athanasii ad Jovianum epistola, quamquam ille ipse Concilio interfuit, et ibi non ignobiles partes egit; sed nihil in tali monumento non accurate perpendendum.

Plura in jam memorata diatribe notavi de parte Fragmentorum quæ nusquam alibi invenitur, præcipue de *Sententiis sanctæ Synodi*, e quibus mihi visum est Nicænos Patres eodem modo de *Libero Arbitrio* et *Gratia* sensisse, quæ Concilium Tridentinum definiendo sentiendum esse serius decrevit. Sed maximum emolumentum historia disciplinæ catholicæ percipiet e contextu III et VI Canonis, necnon e Legatorum Sylvestri Papæ subscriptione, quibus perpensis, magis, nisi fallor, elucebit antiquitas prærogativæ et summi magisterii quæ ad Episcopum Romæ, S. Petri successorem, pertinent.

quove tempore conscripta pleraque videantur;

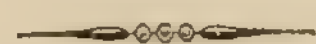
Ætatem *Synodici*, cujus versionis Fragmenta iterum edimus, sive sit, sive non sit illud ipsum quod S. Athanasium scripsisse ferunt (de quo nihil ausim affirmare), æstimare licet non ita distantem a tempore Concilii, etsi paucissima quædam verba interpolata deprehendimus; et, si conjecturam facere licet, primam partem sub Constantino ipso, secundam, Constantio filio ejus regnante, conscriptas esse credimus. Sed, ne reus temeritatis videar, qui sentiet aliter materiam argumentorum ex me ipso accipiet.

quid demum operæ novus editor jam navaverit.

Quid fecerim, quo facilius, christiane lector, litem possis dirimere, paucis expediam. Textum copticum ad verbum retuli, immutatis tantum quæ prioris typothetæ mendæ perspicuæ sunt, et tribus solummodo locis lacunas explevi, quarum G. Zoega duabus aliter subvenit, alteram talem qualem reliquit.

In versione latina, verbis contextus pressius etiam quam ipse Zoega institi, reprehendendus quidem, si sermonis elegantiam prætuleris, sed acceptior profecto eis, qui, Copticum sermonem horrentes, verborum ignorabilium sinceram et puram imaginem requirent.

E brevissimis G. Zoegæ scholiis ea tantum retuli, e quibus commodum aliquid erui potest; cætera omisi. Pauciora etiam mea, et necessaria tantum, inserui, ne justam libri molem amplificarem : prolixius unum exstat, quo συνοπτικῶς e coptico textu cum latino collato series Patrum Nicænorum usque ad Pamphyliam restituitur : quod satius duxi quam sub coptico contextu versionem ipsam nominum episcoporum et civitatum referre.

FRAGMENTA VERSIONIS COPTICÆ

LIBRI SYNODICI

DE PRIMO CONCILIO OECUMENICO NICÆNO

A ZOEGA GEORGIO PRIMUM EDITA

NUNC DENUO RECUSA

CUM EMENDATIONIBUS ET NOTIS ET VERSIONE LATINA PLANE NOVA

cura et studio

CAROLI LENORMANT

Academiæ humaniorum litterarum socii.

I.

[ⲓ̅ⲏ̅] ⲉⲃⲟⲗϩⲙ̄ ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ. ⲡⲟⲩⲉⲓⲛ ⲉⲃⲟⲗϩⲙ̄ ⲡⲟⲩⲉⲓⲛ. ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲙ̄ⲙⲉ ⲉⲃⲟⲗϩⲙ̄ ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲙ̄ⲙⲉ. ⲛ̄ⲧⲁϥϫⲡⲟϥ. ⲛ̄ⲧⲁϥⲧⲁⲙⲓⲟϥ ⲁⲛ. ⲟⲩϩⲟⲙⲟⲟⲩⲥⲓⲟⲥ ⲡⲉ ⲙⲛ̄ ⲡⲉⲓⲱⲧ. ⲡⲉⲛⲧⲁⲡⲧⲏⲣϥ̄ ϣⲱⲡⲉ ⲉⲃⲟⲗϩⲓⲧⲟⲟⲧϥ ⲛⲉⲧϩⲛ̄ ⲙ̄ⲡⲏⲩⲉ ⲙⲛ̄ ⲛⲉⲧϩⲓϫⲙ̄ ⲡⲕⲁϩ. ⲡⲉⲛⲧⲁϥⲉⲓ ⲉ̀ⲡⲉⲥⲏⲧ ⲉⲧⲃⲏⲏⲧⲛ̄ ⲁⲛⲟⲛ ⲛ̄ⲣⲱⲙⲉ ⲁⲩⲱ ⲉⲧⲃⲉ ⲡⲉⲛⲟⲩϫⲁⲓ. ⲁϥϫⲓⲥⲁⲣⲝ. ⲁϥⲣ̄ⲣⲱⲙⲉ. ⲁϥⲙⲟ. ⲁϥⲧⲱⲟⲩⲛ ϩⲙ̄ ⲡⲙⲉϩϣⲟⲙⲛⲧ ⲛ̄ϩⲟⲟⲩ. ⲁϥⲃⲱⲕ ⲉ̀ϩⲣⲁⲓ ⲙ̄ⲡⲏⲩⲉ. ⲁⲩⲱ ϥⲛⲏⲩ ⲉ̀ⲕⲣⲓⲛⲉ ⲛ̄ⲛⲉⲧⲟⲛϩ ⲙⲛ̄ ⲛⲉⲧⲙⲟⲟⲩⲧ. ⲁⲩⲱ ⲧⲛ̄ⲡⲓⲥⲧⲉⲩⲉ ⲉ̀ⲡⲉⲡⲛ̄ⲁ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ. ⲛⲉⲧϫⲱ ⲇⲉ ⲙ̄ⲙⲟⲥ ϫⲉ ⲁⲩⲟⲩⲟⲉⲓϣ ϣⲱⲡⲉ ⲛϥ̄ϣⲟⲟⲡ ⲁⲛ ⲛ̄ϭⲓ ⲡϣⲏⲣⲉ. ⲏ ϫⲉ ⲛϥ̄ϣⲟⲟⲡ ⲁⲛ ⲙ̄ⲡⲁⲧⲟⲩϫⲡⲟϥ. ⲏ ϫⲉ ⲛ̄ⲧⲁϥϣⲱⲡⲉ

I.

(p. XIX.) ... ex Deo, lumen e lumine, Deum verum e Deo vero, qui genuit eum, non creavit eum; consubstantialis est Patri; ille a quo omnia facta sunt in cœlis et super terram; qui descendit propter nos ipsos homines et propter salutem nostram, carnem suscepit, homo factus est, mortuus est, resurrexit tertia die, ascendit in cœlos, et veniet judicare vivos et mortuos; et credimus in Spiritum sanctum. Qui autem dicunt tempus fuisse quo non existebat Filius, vel eum non

ⲉⲃⲟⲗϩⲙ̄ ⲡⲉⲧⲉⲛⲉϥϣⲟⲟⲡ ⲁⲛ ⲏ ⲉⲃⲟⲗϩⲛ̄ ⲕⲉϩⲩⲡⲟⲥⲧⲁⲥⲓⲥ ⲏ ⲕⲉ ⲟⲩⲥⲓⲁ. ⲉⲩϫⲱⲙⲙⲟⲥ ⲉ̀ⲡϣⲏⲣⲉ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ϫⲉ ⲟⲩⲥⲱⲛⲧ ⲡⲉ ⲏ ϫⲉ ϣⲁϥϣⲓⲃⲉ. ⲛⲁⲓ ⲛ̄ⲧⲉⲓⲙⲓⲛⲉ ⲧⲕⲁⲑⲟⲗⲓⲕⲏ ⲉⲕⲕⲗⲏⲥⲓⲁ ⲁⲛⲁⲑⲉⲙⲁⲧⲓⲍⲉ ⲙ̄ⲙⲟⲟⲩ:

Ⲁⲥⲇⲟⲕⲉⲓ ⲛ̄ⲧⲉⲓϩⲉ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̄ⲧⲁⲩⲥⲱⲟⲩϩ ⲉ̀ⲧⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ⲉⲧⲃⲉ ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ:

Ⲧⲁⲓ ⲧⲉ ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲛ̄ⲧⲁⲩⲕⲁⲁⲥ ⲉ̀ϩⲣⲁⲓ ⲛ̄ϭⲓ ⲛ̄ⲛⲉⲓⲟⲧⲉ. ϣⲟⲣⲡ ⲙⲉⲛ ⲉⲧⲃⲉ ⲧⲙⲛ̄ⲧⲣⲉϥϫⲓⲟⲩⲁ ⲛ̄ⲁⲣⲓⲟⲥ ⲉϥϫⲱⲙⲙⲟⲥ ⲉ̀ⲡϣⲏⲣⲉ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ϫⲉ ⲟⲩⲥⲱⲛⲧ ⲡⲉ. [ⲕ̄] ⲁⲩⲱ ⲉⲧⲃⲉ ⲛ̄ⲕⲉϩⲁⲓⲣⲉⲧⲓⲕⲟⲥ ⲧⲏⲣⲟⲩ. ⲉⲧⲉ ⲥⲁⲃⲉⲗⲗⲓⲟⲥ ⲡⲉ ⲙⲛ̄ ⲫⲱⲧⲓⲛⲟⲥ ⲙⲛ̄ ⲡⲁⲩⲗⲟⲥ ⲛ̄ⲥⲁⲙⲟⲥⲁⲧⲉⲩⲥ (ⲙⲛ̄ ⲛⲓⲙⲁⲛⲓⲭⲁⲓⲟⲥ ⲙⲛ̄ ⲟⲩⲁⲗⲉⲛⲧⲟⲥ) ⲙⲛ̄ ⲙⲁⲣⲕⲓⲱⲛ. ⲁⲩⲱ ⲧⲛ̄ⲁⲛⲁⲑⲉⲙⲁⲧⲓⲍⲉ ⲛ̄ϩⲁⲓⲣⲉⲧⲓⲕⲟⲥ ⲛⲁⲓ ⲛ̄ⲧⲁⲩⲥⲱⲟⲩϩ [a] ⲉ̀ϫⲛ̄ ⲧⲕⲁⲑⲟⲗⲓⲕⲏ ⲉⲕⲕⲗⲏⲥⲓⲁ. ⲛⲁⲓ ⲛ̄ⲧⲁⲩⲕⲁⲧⲁⲕⲣⲓⲛⲉ ⲙ̄ⲙⲟⲟⲩ ⲛ̄ϭⲓ ⲡϣⲙ̄ⲧϣⲉⲙⲛ̄ⲧϣⲙⲏⲛ ⲛ̄ⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̄ⲧⲁⲩⲥⲱⲟⲩϩ. ⲉⲧⲉ ⲛⲉ ⲛⲁⲓ ⲛⲉⲩⲣⲁⲛ ⲙⲛ̄ ⲛⲉⲩⲉⲡⲁⲣⲭⲓⲁ ⲙⲛ̄ ⲛⲉⲩⲡⲟⲗⲓⲥ. ⲁⲩⲱ ⲛⲉⲥⲡⲟⲩⲇⲁⲓⲟⲥ ⲛ̄ϩⲙ̄ϩⲁⲗ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲁⲩⲥⲡⲟⲩⲇⲁⲍⲉ ⲉ̀ⲉⲩⲕⲗⲁⲃⲉ [b] ⲛ̄ⲛⲣⲁⲛ ⲛ̄ⲛⲣⲙ̄ⲧⲁⲛⲁⲧⲟⲗⲏ. ⲉⲧⲃⲉϫⲉ ⲙ̄ⲡⲉ (ⲛ̄ⲛⲉ)ⲛ̄ⲥⲁⲡⲉⲙⲛ̄ⲧ (ⲛⲉϣϣⲉ) ⲛⲁⲩ ⲛ̄ⲟⲩⲥⲩ(ⲥⲧⲁ)ⲥⲓⲥ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ (ϩⲓϫⲛ̄)ⲛⲁⲓ ⲉⲧⲃⲉ ⲛ̄ϩⲁⲓⲣⲉⲥⲓⲥ:

Ⲉⲩⲧⲁⲉⲓⲟ [c] ⲅⲁⲣ ⲁⲛ ⲛ̄ⲟⲩⲡⲣⲟⲥⲱⲡⲟⲛ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ ⲛ̄ⲑⲉ ⲛ̄ⲥⲁⲃⲉⲗⲗⲓⲟⲥ.

exstitisse priusquam gigneretur, vel eum exstitisse ex eo quod non exsistebat, vel ex alia substantia, aut alia essentia, dicentes Filium Dei creaturam esse, aut mutabilem esse, hosce catholica Ecclesia anathematizat.

Ita placuit Episcopis congregatis in synodo sancta propter fidem :

Hæc est fides quam constituerunt patres nostri, in primis quidem propter blasphemiam Arii, dicentis Filium Dei creaturam esse (p. XX), et propter alios hæreticos omnes, in quibus sunt Sabellius, et Photinus, et Paulus Samosatentis (et Manichæi et Valentinus) (1), et Marcio, et anathematizamus hæreticos istos qui convenerunt adversus Catholicam Ecclesiam, quos condemnaverunt CCCXVIII episcopi qui congregati sunt, quorum sunt nomina cum provinciis et civitatibus suis; et diligentissimi servi Dei curaverunt inscribenda nomina Orientalium, propterea quod Occidentalibus non operæ pretium fuit simul quæstionem habere super illis, hæreseon causa (2).

Non honorantes enim personam unicam sicut Sabellius, qui profitetur Patrem

ⲉϥϫⲱⲙⲙⲟⲥ ⲉ̀ⲡⲉⲓⲱⲧ ϫⲉ ⲛ̄ⲧⲟϥ ⲉⲧⲟ ⲛ̄ϣⲏⲣⲉ ⲁⲩⲱ ⲛ̄ⲧⲟϥ ⲟⲛ ⲡⲉ ⲡⲉⲡⲛ̄ⲁ̂ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ. ⲁⲗⲗⲁ ⲛ̄ⲑⲉ ⲙ̄ⲡⲉⲥϩⲁⲓ ⲛ̄ϣⲟⲣⲡ ⲉⲧⲕⲏ ⲉ̀ϩⲣⲁⲓ ϩⲛ̄ ⲧⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲛ̄ⲛⲓⲕⲁⲓⲁ. ⲉⲩϩⲟⲙⲟⲗⲟⲅⲉⲓ ϫⲉ ⲟⲩⲁ ⲡⲉ ⲡⲉⲓⲱⲧ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲙⲉ ⲁⲩⲱ ⲟⲩⲁ ⲡⲉ ⲡϣⲏⲣⲉ ⲙ̄ⲙⲟⲛⲟⲅⲉⲛⲏⲥ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲙⲉ ⲁⲩⲱ ⲟⲩⲁ ⲡⲉ ⲡⲉⲡⲛ̄ⲁ̂ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲙⲉ. ⲧⲛ̄ⲁⲛⲁⲑⲉⲙⲁⲧⲓⲍⲉ ⲇⲉ ⲟⲛ ⲛ̄ⲛⲉⲧϫⲱⲙⲙⲟⲥ ⲛ̄ⲑⲉ ⲙ̄ⲡⲁⲩⲗⲟⲥ ⲛⲥⲁⲙⲟⲥⲁⲧⲉⲩⲥ. [ⲕⲁ̄] ϫⲉ (ⲛ̄ⲧⲉ) ⲡϣⲏⲣⲉ (ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ) ⲁϥϣⲟⲟⲡ ⲁⲛ (ⲛ̄ϣⲟⲣⲡ [d]) ⲙ̄ⲙⲁⲣⲓⲁ ⲧⲡⲁⲣⲑⲉⲛⲟⲥ. ⲁⲗⲗⲁ ϫⲉ ⲛ̄ⲧⲁϥϣⲱⲡⲉ ϩⲙ̄ ⲡⲧⲣⲉⲩϫⲡⲟϥ ⲕⲁⲧⲁⲥⲁⲣⲝ. ⲁⲩⲱ ϫⲉ ⲟⲩⲉⲧ ⲡϣⲏⲣⲉ ⲙⲉⲛ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲟⲩⲉⲧ ⲡⲗⲟⲅⲟⲥ ⲇⲉ ⲟⲛ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲡⲉⲧϣⲟⲟⲡ ⲙⲛ̄ ⲡⲉⲓⲱⲧ ϫⲓⲛ ⲉⲛⲉϩ. ⲡⲉⲛⲧⲁⲛ̄ⲕⲁ ⲛⲓⲙ ϣⲱⲡⲉ ⲉ̀ⲃⲟⲗϩⲓⲧⲟⲟϥ. ⲁⲩⲱ ⲉⲧⲃⲏⲏⲧⲛ̄ ⲁϥϫⲓⲥⲁⲣⲝ ⲁⲣⲣ̄ⲣⲱⲙⲉ ϩⲙ̄ ⲙⲁⲣⲓⲁ ⲧⲡⲁⲣⲑⲉⲛⲟⲥ. ⲧⲛ̄ⲁⲛⲁⲑⲉⲙⲁⲧⲓⲍⲉ ⲇⲉ [c] ⲟⲛ ⲛ̄ⲛⲉⲧⲧⲁⲟⲩⲟ ⲛ̄ϣⲟⲙⲛⲧ ⲛ̄ⲛⲟⲩⲧⲉ. ⲙⲛ̄ ⲛⲉⲧⲁⲣⲛⲁ ⲙ̄ⲡⲗⲟⲅⲟⲥ ⲉⲧⲉ ⲡⲁⲓ ⲡⲉ ⲡϣⲏⲣⲉ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ϫⲉ ⲛϥ̄ϣⲟⲟⲡ ⲁⲛ. ⲉⲧⲃⲉ ⲛⲁⲓ ⲅⲁⲣ ⲧⲛ̄ⲁⲛⲁⲑⲉⲙⲁⲧⲓⲍⲉ ⲛ̄ϩⲁⲓⲣⲉⲥⲓⲥ ⲛⲓⲙ ⲛ̄ⲧⲁⲛϫⲟⲟⲩ ⲁⲩⲱ ⲧⲙⲁⲛⲓⲁ ⲉⲧⲙⲉϩ ⲙ̄ⲙⲛ̄ⲧⲁⲥⲉⲃⲏⲥ ⲛ̄ⲛⲁⲣⲓⲁⲛⲟⲥ:

ⲉⲧⲃⲉ ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲇⲉ ⲟⲛ ⲁⲥⲇⲟⲕⲉⲓ ⲛ̄ⲧⲉⲓϩⲉ ⲛ̄ⲛⲉⲛⲧⲁⲩⲥⲱⲟⲩϩ ⲉ̀ⲧⲛⲟϭ ⲛ̄ⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲁⲩⲱ ⲁⲩϩⲩⲡⲟⲅⲣⲁⲫⲉ ⲛ̄ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲛ̄ⲟⲣⲑⲟⲇⲟⲝⲟⲥ ⲛ̄ⲧⲉⲓϩⲉ ⲛ̄ϭⲓ ⲛⲉⲡⲓⲥⲟⲡⲟⲥ. ⲡⲟⲩⲁ ⲇⲉ ⲡⲟⲩⲁ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̄ⲧⲟⲩⲉⲓ ⲧⲟⲩⲉⲓ ⲛ̄ⲙ̄ⲡⲟⲗⲓⲥ ⲙⲛ̄ ⲛⲉⲩⲉⲡⲁⲣⲭⲓⲁ. ϫⲉ ϯⲡⲓⲥⲧⲉⲩⲉ ⲛ̄ⲧⲉⲓϩⲉ:

esse qui Filius, et illum etiam qui Spiritus sanctus; sed ad normam primi scripti propositi in Concilio Nicæno, confitentes unum esse Patrem vere, et unum esse Filium unigenitum vere, et unum esse Spiritum sanctum vere, anathematizamus etiam eos qui dicunt, sicut Paulus Samosatensis (XXI), Filium Dei non exstitisse ante Mariam virginem (3), nec prius exstitisse quam gigneretur secundum carnem, et aliud esse Filium Dei, aliud quoque Verbum Dei, qui exstitit cum Patre ab æternitate, a quo omnia facta sunt, et qui, propter nos suscepta carne, homo factus est in Virgine Maria. Anathematizamus etiam eos qui tres deos renuntiant, et eos qui negant Verbum esse Filium Dei, ut qui omnino non sit; propterea enim anathematizamus hæreses omnes quas diximus, et (in primis) furorem, impietate plenum, Arianorum.

Super fide igitur ita placuit congregatis in maxima synodo, et subscripserunt super fide orthodoxa hoc modo episcopi, singuli episcopi singularum civitatum cum provinciis suis : ita credo.

Ⲧⲉⲭⲑⲉⲥⲓⲥ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̄ⲧⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲛ̄ⲛⲓⲕⲁⲓⲁ ϩⲁ ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ :

Ⲛⲁⲓ ⲇⲉ ⲛⲉ ⲛⲣⲁⲛ [f] ⲛ̄ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛⲁⲓ ⲛ̄ⲧⲁⲩϩⲩⲡⲟⲅⲣⲁⲫⲉ. ⲛⲁⲓ ⲛ̄ⲧⲁⲩⲥⲱⲟⲩϩ ϩⲛ̄ ⲛⲓⲕⲁⲓⲁ ⲉ̀ⲁⲩϩⲩⲡⲟⲅⲣⲁⲫⲉ ϩⲁ ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲛ̄ⲟⲣⲑⲟⲇⲟⲝⲟⲥ :

ⲉ̀ⲃⲟⲗϩⲉⲛ ϩⲛ̄ ⲧⲥⲡⲁⲛⲓⲁ [ⲕ̅ⲃ̅] ϩⲟⲥⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲧⲡⲟⲗⲓⲥ ⲕⲟⲣⲧⲟⲩⲃⲏ. ϯⲡⲓⲥⲧⲉⲩⲉ ⲛ̄ⲧⲉⲓϩⲉ ⲕⲁⲧⲁⲑⲉ ⲉⲥϣⲣ̄ⲡⲥⲏϩ : — ⲃⲏⲕⲟⲛ ⲙⲛ̄ ⲓⲟⲛⲟⲕⲛ̄ϯⲟⲥ ⲛⲉⲡⲣⲉⲥⲃⲩⲧⲉⲣⲟⲥ. ⲁⲛϩⲩⲡⲟⲅⲣⲁⲫⲉ ϩⲁ ⲛⲉⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲉⲧⲉ ⲡⲁϩⲣⲱⲙⲏ ⲡⲉ. ⲉϥⲡⲓⲥⲧⲉⲩⲉ ⲛ̄ⲧⲉⲓϩⲉ ⲕⲁⲧⲁⲑⲉ ⲉⲥϣⲣ̄ⲡⲥⲏϩ :

Elenchus episcoporum Concilii Nicæni super fide :

Hæc sunt nomina episcoporum qui subscripserunt : illi ipsi qui congregrati sunt Nicææ, qui subscripserunt super fide orthodoxa.

Ex Hispania Osius civitatis Cordubæ : « Ita credo quemadmodum supra scriptum est. » Vito et Innocentius presbyteri : « Subscripsimus pro episcopo nostro qui episcopus Romæ est; ita credit quemadmodum supra scriptum est(4). »

ⲢⲀⲔⲞⲦⲈ (5)

Ⲁⲗⲉⲝⲁⲛⲇⲣⲟⲥ ⲡⲁⲣⲭⲏⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̄ⲣⲁⲕⲟⲧⲉ ⲛ̄ⲧⲉⲕⲏⲙⲉ.

Ⲛⲁⲕⲏⲙⲉ ⲙⲛ̄ ⲑⲏⲃⲁⲉⲓⲥ ⲥⲉⲉⲓⲣⲉ ⲙ̄ⲙⲛ̄ⲧⲏ.

Ⲁⲑⲁⲥ ϩⲛ̄ ⲥⲕⲏⲑⲓⲁ. ⲁⲇⲁⲙⲁⲛⲧⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲕⲟⲉⲓⲥ. ⲧⲓⲃⲉⲣⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲑⲙⲟⲩⲓ. ⲅⲁⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲧⲡⲁⲛⲩⲟⲥ. ⲡⲟⲧⲁⲙⲱⲛ ϩⲛ̄ ϩⲏⲣⲁⲕⲗⲉⲩⲥ ⲑⲣⲟⲓⲇⲟⲥ [g]. ⲇⲱⲣⲟⲑⲉⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲡⲉⲗⲟⲩⲥⲓⲟⲛ. ⲁⲡⲟⲕ. . . . . . ⲡⲣⲁⲟ. . . . . . (ⲫⲓⲗⲓⲡⲡ)ⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲡⲁⲛⲉⲫⲉⲥⲟⲛ. (ⲁⲣⲃ)ⲉⲧⲓⲟⲛ ϩⲙ̄ ⲫⲁⲣⲃⲁⲓⲑⲟⲥ. ⲁⲛⲧⲓⲟⲭⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲙⲛ̄ⲃⲉ. ⲡⲉⲧⲣⲟⲥ ϩⲛ̄ ϩⲛⲏⲥ. ⲧⲩⲣⲁⲛⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲁⲛⲧⲓⲛⲟⲟⲩ. ⲡⲗⲟⲩⲥⲓⲁⲛⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲥⲓⲟⲟⲩⲧ. ⲇⲓⲟⲥ ϩⲛ ⲧⲕⲱⲟⲩ. ⲁⲣⲡⲟⲕⲣⲁⲧⲱⲣ ϩⲛ̄ ⲁⲗⲫⲟⲕⲣⲁⲛⲱⲛ — Ⲓ̅Ⲉ̅.

Ⲛⲁⲧⲗⲓⲃⲩⲏ ⲙⲛ̄ ⲛⲁⲧⲕⲉⲗⲓⲃⲩⲏ ⲉⲧⲛ̄ⲧⲡⲉ.

Ⲥⲁⲣⲁⲡⲓⲱⲛ ϩⲛ ⲁⲛⲧⲓⲡⲩⲣⲅⲟⲥ. ⲇⲓⲟⲥ ϩⲛ ⲧⲡⲁⲣⲁⲧⲟⲛⲓⲟⲛ. ⲥⲉⲅⲉⲛⲧⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲧⲉⲩⲭⲓⲣⲁ. ⲍⲱⲡⲩⲣⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲃⲁⲕⲏ. ⲥⲉⲕⲟⲩⲛⲧⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲡⲧⲟⲗⲙⲁⲓⲥ. ⲧⲁⲕⲏⲥ ϩⲛ̄ ⲃⲉⲣⲉⲛⲓⲕⲏ. — ⲋ̅.

Ναιϩωου πε νατπαλεςϯνη. ετειρε ⲙ̄ⲙⲛ̄τψις. [κ̄γ̄.] . . . . .

. . . .

. . . επισκο(πος ϩⲛ̄ σε)βαστη. (ευσε)βιος ϩⲛ̄ καισαρεια. σαβινος ϩⲛ̄ καδαρα. λογγινος ϩⲛ̄ ασκαλωη. πετρος ϩⲛ̄ νικοπολις. μακρινος ϩⲛ̄ ιαμνια. μαξιμος ϩⲛ̄ ελευθεροπολις. παυλος ϩⲛ̄ μαξιμιανουπολις. ιανουαριος ϩⲛ̄ ϩιεριχω. διοδωρος ϩⲛ̄ βασουλωη. αετιος ϩⲛ̄ διντια. σαβινος ϩⲛ̄ αζωτος. πατροφιλος ϩⲛ̄ σκυθοπολις. ασκληπας ϩⲛ̄ γαζα. πετρος ϩⲛ̄ ιαλωη. αηϯοχος ϩⲛ γαπητουλιος :

Ναιϩωου πε νατεφοινικη ετειρε ⲙ̄ⲙⲛ̄τςνοους.

Ζηνωη ϩⲛ̄ τυρος. ανανιας ϩⲛ̄ πτολμαις. μαγνος ϩⲛ̄ δαμασκος. θεοδωρος ϩⲛ̄ σιδωη. ελλατικος ϩⲛ̄ τριπολις. γρηγοριος ϩⲛ̄ βητος. μαρινος ϩⲙ̄ παλμυρον. θαδονευς ϩⲛ̄ λαζος. ανατολιος ϩⲛ̄ εμευσα. φιλοκαλος ϩⲙ̄ πανιας. συνοδορος ϩⲛ̄ ανταρατος. βαλλαος ϩⲛ̄ θερσεα :

Ναιϩωου πε νατσυρια ⲙ̄πεσητ ετειρε ⲙ̄ⲙⲛ̄ταϥτε ϩⲛ̄ τευηπε.

Ευσταθιος ϩⲛ̄ αηϯοχια. ζηνοβιος ϩⲛ̄ σελευκια. θεοδοτος ϩⲛ̄ λαοδικια. αλφιος ϩⲛ̄ απαμια. φιλοξενος ϩⲛ̄ ϩιεραπολις. σαλαμιας ϩⲛ̄ κερμανικος. περπεριος ϩⲛ̄ σαμουσατωη. αρχηλαος ϩⲛ̄ τπεριοχη. ευφραντιοη ϩⲛ̄ δανεοη. [κ̄δ̄] σωιλος ϩⲛ̄ γαβαλωη. φαλατος ⲛ̄χωρεπισκοπος. βασσος ϩⲛ̄ σευκματης. σαβιανος ϩⲛ̄ ϩραφαντης. κεροντιος ϩⲛ̄ λαρισσα :

Ναιϩωου πε νατσυρια ⲛ̄τπε ετειρε ⲙ̄ψις.

Ευσταθιος ϩⲛ̄ αρεθουσα. παυλος ϩⲛ̄ νεοκαισαρια. σιρικος ϩⲛ̄ κυπρος. σελευκιος χωρεπισκοπος. πετρος ϩⲛ̄ κυταλου. πιγασιος ϩⲛ̄ αβογατανοη. βαλανος ϩⲛ̄ καρβουλοη. μανικιος ϩⲛ̄ επιμια. ηλικονος ϩⲛ̄ αβαλας :

Ναιϩωου πε ναταραβια ετειρε ⲙ̄ⲥοου.

Νικομαχος ϩⲛ̄ βουστρον. κυριων ϩⲛ̄ φιλαδελφια. γεννα-
............................πευς.....ναιο.....
....

Ναιϩωου πε νατμεσοποδαμια ετειρε ⲛ̄ϯου.

Εθαλας ϩⲛ̄ εδεσσα. ιακωβος ϩⲛ̄ σιρινος. αντιοχος ϩⲛ̄ ρισιανη. μερεας ϩⲙ̄ μακεδονουπολις. ιωαννης ϩⲛ̄ περσινος:

Ναιϩωου πε νατκιλικια ετειρε ⲙⲙⲛ̄τουε.

Θεοδωρος ϩⲛ̄ ταρσος. αμφιων ϩⲛ̄ επιφανια. ναρκισσος ϩⲛ̄ εροϯανος. μωυσης ϩⲛ̄ καταβαλλων. νικητης ϩⲛ̄ φλαβιανος. ευδυμων ⲛ̄χωρεπισκοπος. παυλινος ϩⲛ̄ αδανων. μακεδο[κε]..................................
εσϯ..........μια..........ευας.η......ρμρα..........
αβιοσο.................κισσος ϩⲛ̄ εν......οπολις:

Ναιϩωου πε νατκαππαδοκια ετειρε ⲛ̄ϣμουν.

Λεοντιος ϩⲛ̄ καισαρια. ευτυχιανος ϩⲛ̄ τεανον. εριθριος ϩⲛ̄ κολλανια. τιμοθεος ϩⲛ̄ κομανον. στεφανος ⲛ̄χωρεπισκοπος. ρωδων ⲛ̄χωρεπισκοπος. γοργονιος χωρεπισκοπος. παυλος ϩⲛ̄ σπανια:

Ναιϩωου πε νατνοϭ ⲛ̄ϩαρμενια ετειρε ⲛ̄ϥτοου.

Ευλαριος ϩⲛ̄ σεβαστια. ευηθιος ϩⲛ̄ σαδωλον. ευκρομιος χωρεπισκοπος. θεοφανης χωρεπισκοπος:

Ναι πε νατκεϩαρμενια ετειρε ⲛ̄σναυ.

Αριρτευς ϩⲛ̄ θαρμενια. αρικης ϩⲛ̄ θαρμενια:

Ναι δε ν(ετϩⲙ̄ π)τιοσποντος ετειρε ⲛ̄ϣομντ.

Ευτυχιανος ϩⲛ̄ αμασια. ευρηριος ϩⲛ̄ κομανων. ϩηρακλιος ϩⲛ̄ σηλων:

Ναι δε νετϩⲙ̄ πποντος ⲙ̄πολεμανιακος ϣομντ.

Λουγινος ϩⲛ̄ νεοκαισαρια. δομνος ϩⲛ̄ τραπεζουντον. στρατολιος ϩⲙ̄ πιτεους:

Ⲛⲁⲓ ⲛⲉ ⲛⲁⲧⲡⲁⲙⲫⲗⲟⲅⲟⲛⲓⲁ ⲉⲧⲉⲓⲣⲉ ⲛ̄ϣⲟⲙⲛⲧ.

Ⲫⲓⲗⲁⲇⲉⲗⲫⲓⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲡⲟⲙⲡⲓⲟⲩⲡⲟⲗⲓⲥ. ⲉⲩⲧⲩⲭⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲁⲙⲁⲥⲧⲣⲓⲁ :

Ⲛⲁⲓ ⲛⲉ ⲛⲁⲧⲅⲁⲗⲗⲁⲧⲓⲁ ⲉⲧⲉⲓⲣⲉ ⲛ̄ϥⲧⲟⲟⲩ.

Ⲡⲁⲛⲭⲁⲣⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲁⲅⲕⲩⲣⲁ. ⲇⲓⲕⲁⲥⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲧⲁⲩⲉⲓⲁⲥ. ⲉⲣⲉⲭⲑⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲧⲙⲁⲟⲩⲥⲱⲛⲧ. ⲕⲟⲣⲕⲟⲛⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲕⲓⲛⲱⲛ. ⲫⲓⲗⲁⲇⲉⲗⲫⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ϩⲏⲗⲓⲟⲩⲡⲟⲗⲓⲥ :

Ⲛⲁⲓϩⲱⲟⲩ ⲛⲉ ⲛⲁⲧⲁⲥⲓⲁ ⲉⲧⲉⲓⲣⲉ ⲛ̄ⲥⲟⲟⲩ.

Ⲑⲉⲱⲛⲁⲥ ϩⲛ̄ ⲕⲩⲍⲓⲕⲟⲥ. ⲑⲉⲟⲫⲁⲛⲧⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲉⲫⲉⲥⲟⲥ. [ⲕ̄ⲋ̄] ⲱⲣⲓⲟⲩ ϩⲛ̄ ⲏⲗⲓ... ⲉⲩⲧⲩⲭⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ (ⲧⲥ)ⲙⲩⲣⲛⲁ. ⲙⲏⲑ(ⲣⲏⲥ) ϩⲛ̄ ⲓⲉⲙⲡⲧⲥⲟⲛ. ⲙⲁⲕⲁⲣⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲏⲗⲓⲟⲩ :

Ⲛⲁⲓ ⲛⲉ ⲛⲁⲧⲗⲩⲇⲓⲁ ⲉⲧⲉⲓⲣⲉ ⲛ̄ϣⲙⲟⲩⲛ.

Ⲁⲣⲧⲉⲙⲉⲧⲱⲣⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲥⲁⲣⲇⲓⲥ. ⲥⲁⲣⲁⲡⲁⲥ ϩⲛ̄ ⲑⲩⲁⲇⲉⲓⲣⲁ. ⲉⲃⲇⲟⲙⲁⲥⲓⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲫⲓⲗⲁⲇⲉⲗⲫⲓⲁ. ⲡⲟⲗⲗⲓⲟⲛ ϩⲛ̄ ⲃⲁⲣⲉⲟⲥ. ⲁⲕⲱⲅⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲧⲣⲓⲡⲟⲗⲓⲥ. ⲃⲣⲟⲛⲧⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲁⲅⲕⲩⲣⲁ. ⲁⲛϯⲟⲭⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲁⲩⲗⲓⲗⲓⲁⲛⲟⲩⲡⲟⲗⲓⲥ. ⲙⲁⲣⲕⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲧⲁⲛⲧⲱⲛ :

Ⲛⲁⲓϩⲱⲟⲩ ⲛⲉ ⲛⲁⲧⲉⲫⲣⲏⲅⲓⲁ ⲉⲧⲉⲓⲣⲉ ⲛ̄ⲥⲁϣϥ.

Ⲛⲟⲩⲛⲏⲭⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲗⲁⲟⲇⲓⲕⲓⲁ. ⲫⲗⲁⲕⲕⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲥⲩⲛⲁⲛⲧⲱⲛ. ⲡⲣⲟⲕⲟⲡⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲥⲁⲛⲁⲧⲱ. ⲡⲓⲥⲧⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲱⲥⲁⲛⲱⲛ. ⲁⲑⲏⲛⲁⲥⲟⲩⲧⲱⲣⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲙⲉⲣⲓⲛⲉⲩⲥ. . . . .

(Ⲛⲁⲓ ⲛⲉ) ⲛⲁⲧⲡ(ⲓⲥⲓⲇⲓⲁ ⲉⲧⲉⲓⲣⲉ ⲙ̄ⲙ)ⲛ̄ⲧⲥⲛⲟⲟⲩⲥ.

. . . . . ϩⲛ̄ ϩⲓⲕⲟⲛⲓⲟⲛ. (ⲧⲏⲗⲉ)ⲙⲁⲭⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲁⲇ(ⲣⲓⲁⲛ)ⲟⲩⲡⲟⲗⲓⲥ. ⲏ(ⲥⲩⲭⲓ)ⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲛⲉⲁⲡⲟⲗⲓⲥ. ⲉⲩⲧⲩⲭⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲥⲓⲕⲓⲟⲛ. (ⲟⲩ)ⲣⲁⲛⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲗⲓⲙⲉⲛⲱⲛ. ⲧⲁⲣⲁⲕⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲁⲡⲁⲙⲓⲁ. ⲡⲁⲧⲣⲓⲕⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲁⲗⲁⲧⲉⲩⲥ. ⲁⲅⲁⲑⲩⲙⲓⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲁⲙⲟⲣⲇⲓⲁⲛⲏ. ⲡⲟⲗⲩⲕⲁⲣⲡⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲙⲏⲧⲣⲟⲡⲟⲗⲓⲥ. ⲁⲕⲁⲧⲏⲙⲓⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲡⲁⲙⲡⲟⲛ. ϩⲏⲣⲁⲕⲗⲓⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲃⲉⲣⲉⲥⲓⲁ. ⲑⲉⲟⲇⲱⲣⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲥⲓⲛ :

Ⲛⲁⲓ ⲇⲉ ⲛⲉ ⲛⲁⲧⲗⲩⲕⲓⲁ ⲉⲧⲉⲓⲣⲉ ⲛ̄ⲥⲛⲁⲩ.

Ⲁⲇⲱⲛ ϩⲛ̄ ⲧⲗⲩⲕⲓⲁ. ⲉⲩⲇⲏⲙⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲡⲁⲧⲁⲣⲁ :

Ⲛⲁⲓ ⲇⲉ ⲛⲉ ⲛⲁⲧⲡⲁⲙⲫⲩⲗⲓⲁ ⲉⲧⲉⲓⲣⲉ ⲛ̄ⲥⲁϣϥ.

II.

[ⲙ̅ⲍ̅] ⲉⲃⲟⲗϩⲓⲧⲟⲟⲧϥ ⲛⲉⲧϩⲛ̄ ⲙⲡⲏⲩⲉ ⲙⲛ̄ ⲛⲉⲧϩⲓϫⲙ̄ ⲡⲕⲁϩ. ⲡⲉⲛ-
ⲧⲁϥⲉⲓ ⲉ̀ⲡⲕⲟⲥⲙⲟⲥ ⲉⲧⲃⲉ ⲡⲟⲩϫⲁⲓ ⲛ̄ⲛⲣⲱⲙⲉ ⲉ̀ⲁϥⲫⲟⲣⲉⲓ ⲛ̄ⲟⲩⲥⲁⲣⲝ.
ⲁϥϣⲡ̄ϩⲓⲥⲉ ⲁⲩⲱ ⲁϥⲙⲟⲩ. ⲁϥⲧⲱⲟⲩⲛ ϩⲙ̄ ⲡⲙⲉϩϣⲟⲙⲛⲧ ⲛ̄ϩⲟⲟⲩ.
ⲁϥⲃⲱⲕ ⲉ̀ϩⲣⲁⲓ ⲙ̄ⲡⲏⲩⲉ. ⲁϥϩⲙⲟⲟⲥ ϩⲓ ⲧⲟⲩⲛⲁⲙ ⲙ̄ⲡⲉⲓⲱⲧ. ⲡⲁⲓ
ⲉⲧⲛⲏⲩ ⲉ̀ⲕⲣⲓⲛⲉ ⲛ̄ⲛⲉⲧⲟⲛϩ ⲙⲛ̄ ⲛⲉⲧⲙⲟⲟⲩⲧ. ⲁⲩⲱ ⲧⲛ̄ⲡⲓⲥⲧⲉⲩⲉ
ⲉ̀ⲡⲉⲡⲛ̄ⲁ̄ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ⲛ̄ⲣⲉϥⲧⲁⲛϩⲟ. ⲡⲉⲧⲛⲛⲏⲩ ⲉⲃⲟⲗϩⲓⲧⲙ̄ ⲡⲉⲓⲱⲧ :
ⲛⲉⲧϫⲱⲙⲙⲟⲥ ⲇⲉ ⲁⲩⲟⲩⲟⲉⲓϣ ϣⲱⲡⲉ ⲙ̄ⲡϣⲏⲣⲉ ϣⲟⲟⲡ ⲁⲛ. ⲁⲩⲱ ϫⲉ
ⲛ̄ϥϣⲟⲟⲡ ⲁⲛ ⲛ̄ϭⲓ ⲡϣⲏⲣⲉ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ϩⲁⲑⲏ ⲙ̄ⲡⲁⲧⲉ ⲙⲁⲣⲓⲁ ϫⲡⲟϥ.
ⲏ ϫⲉ ⲛ̄ⲧⲁϥϣⲱⲡⲉ ⲉ̀ⲃⲟⲗϩⲙ̄ ⲡⲉⲧⲉ ⲛⲉϥϣⲟⲟⲡ ⲁⲛ ⲏ ⲉ̀ⲃⲟⲗϩⲛ̄ ⲕⲉ-
ⲟⲩⲥⲓⲁ. ⲏ ϫⲉ ϣⲁϥϣⲓⲃⲉ ⲏ ϫⲉ ϣⲁϥⲡⲱⲱⲛⲉ ⲛ̄ϭⲓ ⲡϣⲏⲣⲉ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ.
ⲛⲉⲧϫⲱ ϭⲉ ⲛ̄ⲛⲁⲓ ⲛ̄ⲧⲉⲓⲙⲓⲛⲉ ⲧⲕⲁⲑⲟⲗⲓⲕⲏ ⲁⲩⲱ ⲛ̄ⲁⲡⲟⲥⲧⲟⲗⲓⲕⲏ ⲉⲕⲕⲗⲏ-
ⲥⲓⲁ ⲡⲱⲣϫ ⲙ̄ⲙⲟⲟⲩ ⲉ̀ⲃⲟⲗ. ⲁⲩⲱ ⲥⲉⲓⲣⲉ ⲙ̄ⲙⲟⲟⲩ ⲛ̄ϣⲙ̄ⲙⲟ ⲉ̀ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ
ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ⲛ̄ⲧⲁⲥϣⲱⲡⲉ ϩⲛ̄ ⲛⲓⲕⲁⲓⲁ ⲧⲡⲟⲗⲓⲥ. ⲧⲁⲓ ⲛ̄ⲧⲁⲛⲛ̄ⲉⲓⲟⲧⲉ
ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ⲕⲁⲁⲥ ⲉ̀ϩⲣⲁⲓ. ϫⲉⲕⲁⲥ ⲉⲣⲉ ⲟⲩⲟⲛ ⲛⲓⲙ ⲛⲁϣⲱⲡⲉ ⲉⲩⲧⲁ-
ϫⲣⲏⲩ ⲉ̀ϩⲣⲁⲓ ⲉ̀ϫⲱⲥ :

Ⲧⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲛ̄ⲧⲁⲥϣⲱⲡⲉ ϩⲛ̄ ⲧⲥⲩⲙⲫⲱⲛⲓⲁ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ.
ⲛ̄ⲧⲁⲩⲥⲱⲟⲩϩ ⲉ̀ⲛⲉⲩⲉⲣⲏⲩ ϩⲛ̄ ⲧⲉⲓϩⲟⲙⲟⲗⲟⲅⲓⲁ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ. ⲉⲩⲉⲓⲣⲉ
ⲛ̄ϩⲟⲩⲟ ⲉ̀ϣⲙ̄ⲛⲧϣⲉⲙⲛ̄ⲧϣⲙⲏⲛ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ. ⲛ̄ⲧⲁⲩⲥⲱⲟⲩϩ [ⲙ̅ⲏ̅]
ⲉⲃⲟⲗϩⲛ̄ ⲧⲟⲓⲕⲟⲩⲙⲉⲛⲏ ⲧⲏⲣⲥ :

II.

(p. XLVII) ... ab eo quæ in cœlis et super terram, qui venit in mundum propter salutem hominum ut assumeret carnem; passus et mortuus est; resurrexit tertia die, ascendit in cœlos, sedit ad dexteram Patris; ille veniens judicare vivos et mortuos. Et credimus in Spiritum sanctum et vivificantem, qui procedit a Patre. Qui dicunt tempus fuisse quo Filius non exsistebat, et non exstitisse Filium Dei, donec Maria gigneret eum, vel eum exstitisse ex eo quod non exsistebat, aut ex alia essentia, vel mutabilem aut convertibilem esse Filium Dei, qui igitur ista ita dicunt, hos catholica et apostolica Ecclesia (a se) disjungit, et facit alienos a fide sancta quæ fuit in Nicæa civitate, illa quam patres nostri sancti stabiliverunt, ut omnes confirmarentur super eam.

Synodus quæ facta est consensu episcoporum, convenientium invicem in confessione una, cum essent numero plusquam CCCXVIII episcopi congregati e terra omni habitabili.

Ⲉⲧⲉⲓ ⲇⲉ ⲕⲁⲧⲁ ⲧⲁⲕⲟⲗⲟⲩⲑⲓⲁ ⲛ̄ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ. ⲛ̄ⲧⲁⲩϩⲟⲙⲟⲗⲟⲅⲉⲓ ⲙ̄ⲙⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲟⲩϩⲏⲧ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ. ⲧⲛ̄ⲥⲧⲟ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ⲛ̄ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲛ̄ⲥⲁⲃⲗ̄ⲗⲓⲟⲥ. ⲡⲁⲓ ⲉⲧϫⲱⲙⲙⲟⲥ ⲉ̀ⲡⲉⲓⲱⲧ ⲙⲛ̄ ⲡϣⲏⲣⲉ ⲙⲛ̄ ⲡⲉⲡⲛ̄ⲁ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ϫⲉ ⲟⲩϩⲩⲡⲟⲥⲧⲁⲥⲓⲥ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ ⲡⲉ. ⲛⲁⲓ ⲅⲁⲣ ⲛ̄ⲧⲉⲓⲙⲓⲛⲉ ⲥⲉⲡⲗⲁⲛⲁ. ⲉⲩϫⲱⲙⲙⲟⲥ ϫⲉ ⲟⲩⲉⲓⲱⲧ ⲡⲉ ⲉϥⲟ ⲛ̄ϣⲏⲣⲉ ⲁⲩⲱ ϫⲉ ⲟⲩϣⲏⲣⲉ ⲡⲉ ⲉϥⲟ ⲛ̄ⲉⲓⲱⲧ. ϩⲟⲙⲟⲓⲟⲥ ⲡⲉⲡⲛ̄ⲁ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ. ⲉⲩϫⲱⲙⲙⲟⲥ ϫⲉ ⲟⲩⲡⲣⲟⲥⲱⲡⲟⲛ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ ⲡⲉ ⲉϥⲟ ⲛ̄ϣⲟⲙⲛⲧ ⲛ̄ⲣⲁⲛ. ⲛⲁⲓ ⲇⲉ ⲉⲧϫⲱ ⲙ̄ⲙⲟⲟⲩ ⲁⲩⲟⲩⲟⲛϩ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ϫⲉ ϩⲛ̄ϣⲙ̄ⲙⲟ ⲛⲉ ⲉ̀ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲉⲧⲥⲟⲩⲧⲱⲛ. ⲁⲛⲟⲛ ⲇⲉ ⲧⲛ̄ϩⲟⲙⲟⲗⲟⲅⲉⲓ ⲙ̄ⲡⲉⲓⲱⲧ ⲉ̀ⲡⲉⲓⲱⲧ ⲡⲉ ⲁⲩⲱ ⲡϣⲏⲣⲉ ⲉ̀ⲡϣⲏⲣⲉ ⲡⲉ ⲁⲩⲱ ⲡⲉⲡⲛ̄ⲁ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ⲉ̀ⲡⲉⲡⲛ̄ⲁ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ⲡⲉ. ϣⲟⲙⲛⲧ ⲛ̄ⲣⲁⲛ ϣⲟⲙⲛⲧⲉ ⲛ̄ϩⲩⲡⲟⲥⲧⲁⲥⲓⲥ. ⲟⲩⲙⲛ̄ⲧⲉⲣⲟ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ. ⲟⲩⲟⲩⲥⲓⲁ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ. ⲟⲩⲙⲛ̄ⲧⲛⲟⲩⲧⲉ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ. ⲟⲩⲉⲛⲉⲣⲅⲓⲁ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ :

Ⲉⲧⲉⲓ ⲇⲉ ⲧⲛ̄ⲥⲧⲟ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ⲛ̄ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲛ̄ⲫⲱⲧⲓⲛⲟⲥ. ⲡⲉⲧϫⲱⲙⲙⲟⲥ ϫⲉ ϩⲁⲑⲏ ⲙ̄ⲡⲁⲧⲉ ⲡⲥⲱⲧⲏⲣ ϣⲱⲡⲉ ⲉ̀ⲃⲟⲗϩⲙ̄ ⲙⲁⲣⲓⲁ ⲛϥϣⲟⲟⲡ ⲁⲛ. ⲁⲗⲗⲁ ⲛⲉϥϫⲱⲙⲙⲟⲥ ϫⲉ ⲁⲛⲉⲅⲣⲁⲫⲏ ⲙⲉⲛ ⲡⲣⲟⲫⲏⲧⲉⲩⲉ ⲉⲧⲃⲏⲏⲧϥ. ⲛ̄ⲧⲁϥϣⲱⲡⲉ ⲇⲉ ⲡⲉϫⲁⲩ ⲙ̄ⲡⲉⲟⲩⲟⲉⲓϣ ⲛ̄ⲧⲁⲥϫⲡⲟϥ :

III.

[ϩ̄ⲑ̄] ⲫⲟⲣⲉⲓ ⲙ̄ⲡⲣⲱⲙⲉ ⲉϥϫⲏⲕ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ϣⲁⲧⲛ̄ ⲛⲟⲃⲉ. ⲁϥϫⲓ ⲙ̄ⲡⲥⲱⲙⲁ

Adhuc per consequentiam fidei quam uno animo confessi sunt, repudiamus fidem Sabellii, dicentis de Patre cum Filio et Spiritu Sancto substantiam unam esse. Qui ita sentiunt errant, dicentes Patrem esse qui et Filius, et Filium qui et Pater; pariter de Spiritu sancto : dicentes personam unam esse tribus nominibus; qui ista dicunt, se alienos ostendunt a fide recta. Nos autem confitemur Patrem esse Patrem, Filium esse Filium, et Spiritum sanctum esse Spiritum sanctum : tria nomina, tres substantias; regnum unum, essentiam unam, divinitatem unam, efficaciam unam.

Repudiamus adhuc fidem Photini, dicentis Salvatorem, donec exstaret e Maria, non exstitisse : profitebatur quidem de eo sanctas Scripturas prophetavisse, sed exstitit (ille), inquiunt, quo tempore (Maria) peperit eum.

III.

(p. LXIX.) Gessit hominem perfectum citra peccatum; assumsit corpus e Maria,

ⲉ̀ⲃⲟⲗϩⲙ̄ ⲙⲁⲣⲓⲁ ⲁⲩⲱ ⲉ̀ⲁϥϫⲓ ⲛ̄ⲧⲉϥⲯⲩⲭⲏ ⲙⲛ̄ ⲡⲛⲟⲩⲥ ⲁⲩⲱ ϩⲱⲃ ⲛⲓⲙ ⲉϥϣⲟⲟⲡ ϩⲙ̄ ⲡⲣⲱⲙⲉ. ⲛ̄ϥⲟ ⲁⲛ ⲛ̄ⲥⲛⲁⲩ ⲁⲗⲗⲁ ⲟⲩⲁ ⲡⲉ ⲡϫⲟⲉⲓⲥ ⲓ̅ⲥ̅ ⲡⲉⲭ̅ⲥ̅. ⲟⲩⲁ ⲡⲉ ⲡⲣ̄ⲣⲟ. ⲟⲩⲁ ⲡⲉ ⲡⲁⲣⲭⲓⲉⲣⲉⲩⲥ. ⲟⲩⲛⲟⲩⲧⲉ ⲙⲛ̄ ⲟⲩⲣⲱⲙⲉ ⲛ̄ⲥⲉⲟ ⲁⲛ ⲛ̄ⲥⲛⲁⲩ ⲁⲗⲗⲁ ⲟⲩⲁ ⲉ̀ⲁϥⲣ̄ ⲟⲩⲁ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ. ⲛ̄ⲧⲁϥϣⲱⲡⲉ ⲁⲛ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲙⲛ̄ⲧⲁⲧϣⲱⲡⲉ. ⲁⲗⲗⲁ ⲛ̄ⲧⲁϥϣⲱⲡⲉ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲛⲟϭ ⲛ̄ⲭⲁⲣⲓⲥ ⲛ̄ⲧⲉⲧⲟⲓⲕⲟⲛⲟⲙⲓⲁ :

Ⲣⲟⲩⲫⲓⲛⲟⲥ ⲡⲁⲣⲭⲏⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲉϥⲥϩⲁⲓ.

Ⲧⲛ̄ⲣⲁϣⲉ ⲉ̀ⲙⲁⲧⲉ ⲉ̀ⲙⲁⲧⲉ ⲉ̀ϫⲛ̄ ⲟⲩⲟⲛ ⲛⲓⲙ ⲉⲧⲕⲟⲓⲛⲱⲛⲉⲓ ⲛ̄ⲙ̄ⲙⲁⲛ ϩⲛ̄ ⲙ̄ⲡⲁⲣⲁⲇⲟⲥⲓⲥ ⲛ̄ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲉⲧⲟⲩⲟϫ. ⲡⲉⲧⲟⲩⲟϫ ⲇⲉ ⲡⲉ ⲡⲧⲉⲗⲓⲟⲛ ⲕⲁⲧⲁ ⲧⲙⲛ̄ⲧⲛⲟⲩⲧⲉ ⲁⲩⲱ ⲕⲁⲧⲁ ⲧⲟⲓⲕⲟⲛⲟⲙⲓⲁ ⲛ̄ⲙⲛ̄ⲧⲣⲱⲙⲉ. ⲥⲟⲩⲟϫ ⲅⲁⲣ ⲛ̄ϭⲓ ⲧⲇⲓⲇⲁⲥⲕⲁⲗⲓⲁ ⲛ̄ⲧⲙⲛ̄ⲧⲛⲟⲩⲧⲉ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲟⲩⲥⲓⲁ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ. ⲉⲥⲟⲩⲟⲛϩ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ⲁⲩⲱ ⲉⲥⲧⲁϫⲣⲏⲩ ⲛ̄ϭⲓ ⲑⲟⲙⲟⲗⲟⲅⲓⲁ ⲛ̄ⲧⲉⲧⲣⲓⲁⲥ ϩⲛ̄ ⲛⲉⲯⲏⲭⲟⲟⲩⲉ ⲛ̄ⲙⲡⲓⲥⲧⲟⲥ. ⲟⲩⲧⲉⲗⲓⲟⲥ ϭⲉ ⲧⲉ ⲧⲟⲓⲕⲟⲛⲟⲙⲓⲁ ⲛ̄ⲧⲙⲛ̄ⲧⲣⲱⲙⲉ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲙⲛ̄ⲧⲧⲉⲗⲓⲟⲥ. ⲧⲉⲯⲩⲭⲏ ⲛ̄ⲥϣⲁⲁⲧ ⲁⲛ ⲛ̄ⲗⲁⲁⲩ ⲁⲥⲟⲩⲱⲛϩ ⲛⲁⲛ ⲉ̀ⲃⲟⲗ. ⲛⲉⲧⲕⲟⲓⲛⲱⲛⲉⲓ ⲇⲉ ⲙⲛ̄ ⲧⲉⲓⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲥⲉϣⲟⲟⲡ ⲛ̄ⲙ̄ⲙⲁⲛ ⲧⲁⲓ ⲉⲧⲟⲩⲧⲥⲁⲃⲟ ⲙ̄ⲙⲟⲛ ⲉ̀ⲣⲟⲥ [ⲟ̄]ϩⲓⲧⲛ̄ ⲓ̅ⲥ̅ ⲡⲉⲭ̅ⲥ̅ ⲡⲉⲛϫⲟⲉⲓⲥ. ⲡⲁⲓ ⲡⲉⲟⲟⲩ ⲛⲁϥ ⲙⲛ̄ ⲡⲉϥⲉⲓⲱⲧ ⲛ̄ⲁⲅⲁⲑⲟⲥ ⲙⲛ̄ ⲡⲉⲡⲛ̅ⲁ̅ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ϣⲁ ⲉⲛⲉϩ ⲛ̄ⲉⲛⲉϩ. ϩⲁⲙⲏⲛ :

et assumsit animam, una cum mente et quæcumque sunt in homine. Non est duo, sed unus, Dominus Jesus Christus. Unus est Rex, unus est summus Pontifex. Deus et homo non sunt duo, sed unus, qui factus est unus unicus. Non quod exstiterit ex impossibili, sed exstitit per magnam gratiam dispensationis.

Rufinus archiepiscopus scribit.

Gaudemus maxime super omnes qui participes sunt nobiscum traditionis fidei sanæ. Sana autem est perfectio secundum divinitatem et secundum dispensationem humanitatis; sana nimirum doctrina divinitatis in essentia una. (Sic) manifestatur et confirmatur confessio Trinitatis in animabus fidelium. Perfecta etiam dispensatio humanitatis in perfectione. Anima quæ nulla re indigebat manifestata est nobis. Qui participes sunt hujus fidei, nobiscum sunt, quæ tradita est nobis (p. LXX) a Jesu Christo Domino Nostro; de quo gloria sit illi cum Patre bono et Spiritu sancto in sæcula sæculorum. Amen.

Ⲉⲡⲉⲓⲇⲏ ⲁⲩϫⲟⲟⲥ ϫⲉ ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲥⲉⲉⲓⲣⲉ ⲛ̄ϩⲟⲩⲟ ⲉ̀ϣⲙⲛ̄ⲧϣⲉⲙⲛ̄ⲧϣⲙⲏⲛ ϩⲛ̄ ⲧⲉⲩⲏⲡⲉ. ⲛ̄ⲧⲉⲣⲉ ⲛⲉⲥⲛⲏⲩ ⲇⲉ ⲃⲱⲕ ⲉⲡⲕⲟⲙⲓⲧⲁⲧⲱⲛ ⲛ̄ⲟⲩⲥⲟⲡ ⲁϩⲛ̄ⲛⲟϩ ϩⲛ̄ ⲡⲡⲁⲗⲗⲁⲧⲓⲟⲛ ϣⲁϫⲉ ⲙⲛ̄ ⲛⲉⲥⲛⲏⲩ. ϫⲉ ⲁⲛⲥⲱⲧⲙ̄ ϫⲉ ⲙ̄ⲡⲉⲟⲩⲟⲉⲓϣ ⲛ̄ⲧⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲉⲣϣⲁⲛ ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲧⲏⲣⲟⲩ ϩⲙⲟⲟⲥ ϩⲓ ⲛⲉⲩⲑⲣⲟⲛⲟⲥ ⲛ̄ⲥⲉⲟⲡⲟⲩ ϣⲁⲩϭⲉⲛ ϣⲙⲛ̄ⲧϣⲉⲙⲛ̄ⲧϣⲙⲏⲛ ⲛ̄ⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲉⲩϩⲙⲟⲟⲥ ϩⲓϫⲛ̄ ⲛⲉⲩⲑⲣⲟⲛⲟⲥ. ⲉⲩϣⲁⲛⲧⲱⲟⲩⲛ ⲇⲉ ⲛ̄ⲥⲉⲁϩⲉⲣⲁⲧⲟⲩ ϣⲁⲩϭⲛ̄ ϣⲙⲛ̄ⲧϣⲉⲙⲛ̄ⲧⲯⲓⲥ ⲙ̄ⲙⲁⲩ ⲉⲩⲟ ⲛ̄ϩⲟⲩⲟ ⲛ̄ⲟⲩⲁ. ⲉⲧⲃⲉ ⲡⲁⲓ ⲙ̄ⲡⲟⲩⲉϣ ⲛⲉϩ ⲡϩⲱⲃ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ϫⲉ ⲟⲩⲏⲣ ⲡⲉ ⲡⲉⲩϫⲱⲕ. ⲟⲩⲧⲉ ⲡⲉⲧⲟ ⲛ̄ϩⲟⲩⲟ ⲙ̄ⲡⲟⲩⲉⲓⲙⲉ ⲉ̀ⲡⲉϥⲣⲁⲛ. ⲁⲗⲗⲁ ⲉⲩϣⲁⲛⲡⲱϩ ⲉ̀ⲣⲟϥ ⲉⲩⲱⲡ ϣⲁϥϫⲓ ⲡⲉⲓⲛⲉ ⲙ̄ⲡⲉⲧϩⲓⲧⲟⲩⲱϥ. ⲙⲛ̄ⲛ̄ⲥⲁ ⲑⲁⲏ ⲇⲉ ⲙ̄ⲡϩⲱⲃ ⲁⲡϩⲱⲃ ϭⲱⲗⲡ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ⲉ̀ϩⲟⲓⲛⲉ ϫⲉ ⲡⲉⲡⲛ︦ⲁ︦ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ⲡⲉ ⲡⲙⲉϩⲙⲛ̄ⲧⲯⲓⲥ ⲉϥⲛ̄ⲙ̄ⲙⲁⲩ ⲉϥϯⲛ̄ⲧⲟⲟⲧⲟⲩ ⲉⲩⲧⲁϩⲟ ⲉ̀ⲣⲁⲧⲥ ⲛ̄ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲉⲧⲥⲟⲩⲧⲱⲛ. ⲉⲧⲃⲉ ⲡⲁⲓ ⲁⲩϫⲟⲟⲥ ϫⲉ ϩⲟⲩⲟ ⲉ̀ϣⲙⲛ̄ⲧϣⲉⲙⲛ̄ⲧϣⲙⲏⲛ.

Ⲧⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲛ̄ⲛⲓⲕⲁⲓⲁ.

[ⲟⲁ] Ⲧⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲛ̄ⲛⲓⲕⲁⲓⲁ.

Ⲛⲉⲩⲛⲱⲙⲏ ⲛ̄ⲧⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ.

Ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲡⲉⲓⲱⲧ ⲟⲩⲁⲅⲁⲑⲟⲥ ⲡⲉ. ⲓ︦ⲥ︦ ⲡⲉⲭ︦ⲥ︦ ⲡϫⲟⲉⲓⲥ ⲡⲉ ⲁⲩⲱ ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ.

Quod vero dictum est episcopos esse numero plus quam CCCXVIII; quum fratres olim ad comitatum venissent, magnates quidam in palatio cum eis colloquuti : audivimus tempore Concilii, episcopis omnibus sedentibus in thronis, qui numerabant eos, invenisse CCCXVIII episcopos in thronis suis sedentes : sed assurgentibus eis et stantibus, CCCXIX inveniebant, uno insuper addito. Quapropter nullo modo discernere poterant quanta esset eorum numeri plenitudo, neque ejus qui supererat nomen dignoscebant; sed quando veniebant ad eum numerantes, assumebat faciem vicini sui. Denique res ipsa revelata est quibusdam, scilicet Spiritum sanctum esse (trecentesimum) decimum nonum, eos adjuvantem ad rectam fidem stabiliendam. Quamobrem dictum est eos fuisse plures quam CCCXVIII.

Synodus Nicææ (explicit).

(p. LXXI.) Synodus Nicææ.

Sententiæ synodi sanctæ.

Deus Pater bonus est. Jesus Christus Dominus est et Deus. Bonus est Spiritus

ⲟⲩⲁⲅⲁⲑⲟⲥ ⲡⲉ ⲡⲉⲡⲛ︦ⲁ︦ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ. ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲉⲧⲉⲙⲛ̄ⲧϥ ϩⲟⲩⲉⲓⲧⲉ ⲟⲩⲧⲉ ⲙⲛ̄ ϩⲁⲏ ϣⲟⲟⲡ ⲛ̄ⲧⲉϥⲙⲛ̄ⲧⲛⲟⲩⲧⲉ. ⲛ̄ⲧⲟϥ ⲅⲁⲣ ⲡⲉ ⲧⲁⲣⲭⲏ ⲁⲩⲱ ⲡϫⲱⲕ ⲙ̄ⲡⲧⲏⲣϥ. ⲙⲛ̄ ⲕⲧⲓⲥⲙⲁ ϣⲟⲟⲡ ϩⲛ̄ ⲧⲉⲧⲣⲓⲁⲥ. ⲁⲗⲗⲁ ⲛ̄ⲧⲟϥ ⲡϫⲟⲉⲓⲥ ⲁϥⲥⲱⲛⲧ ⲙ̄ⲡⲧⲏⲣϥ. ⲙⲛ̄ ⲡⲉⲧⲟ ⲛ̄ϫⲟⲉⲓⲥ ⲉ̀ⲗⲁⲁⲩ ϩⲛ̄ ⲛⲉϥϩⲃⲏⲩⲉ. ⲁϥϯ ⲛ̄ⲟⲩⲁⲩⲧⲉⲝⲟⲩⲥⲓⲟⲛ ⲙ̄ⲡⲧⲏⲣϥ. ϫⲉⲕⲁⲥ ⲉⲣⲉ ⲛⲉⲡⲣⲟϩⲁⲓⲣⲉⲥⲓⲥ ⲟⲩⲱⲛϩ ⲉ̀ⲃⲟⲗ. ⲁⲧⲉⲡⲣⲟϩⲁⲓⲣⲉⲥⲓⲥ ⲛ̄ϩⲟⲉⲓⲛⲉ ⲑⲙ̄ⲥⲟⲟⲩ ϩⲁⲧⲙ̄ ⲡⲉⲭ︦ⲥ︦ ⲁⲩⲱ ⲁⲥϫⲁⲥⲧⲟⲩ ⲡⲁⲣⲁ ⲛⲁⲅⲅⲉⲗⲟⲥ. ϩⲉⲛⲕⲟⲟⲩⲉ ⲇⲉ ⲁⲥϫⲓⲧⲟⲩ ⲉ̀ⲁⲙⲛ̄ⲧⲉ. ⲙⲡⲉ ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲥⲛ̄ⲧ ⲗⲁⲁⲩ ⲉϥϩⲟⲟⲩ. ⲛⲕⲉⲇⲁⲓⲙⲟⲛⲓⲟⲛ ⲉⲩϩⲟⲟⲩ ⲁⲛ ϩⲛ̄ ⲧⲉⲩⲫⲩⲥⲓⲥ ⲁⲗⲗⲁ ϩⲛ̄ ⲧⲉⲩⲡⲣⲟϩⲁⲓⲣⲉⲥⲓⲥ. ⲛⲕⲉⲁⲅⲅⲉⲗⲟⲥ ⲇⲉ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲧⲉⲩⲡⲣⲟϩⲁⲓⲣⲉⲥⲓⲥ ⲁⲥϫⲁⲥⲧⲟⲩ ϩⲙ̄ ⲡⲁⲅⲁⲑⲟⲛ ⲉⲩⲁⲣⲓⲥⲕⲉ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲧⲏⲣⲟⲩ ⲉ̀ⲡⲉⲩϩⲏⲧ ⲙ̄ⲙⲓⲛ ⲙ̄ⲙⲟϥ ⲙⲛ̄ ⲡⲉⲩⲧⲁⲉⲓⲟ. ⲧⲉⲫⲩⲥⲓⲥ ⲅⲁⲣ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲛⲥ̄ⲣ̄ⲭⲣⲓⲁ ⲁⲛ ⲛ̄ⲗⲁⲁⲩ ⲉ̀ⲃⲟⲗϩⲛ̄ ⲛⲉⲛⲧⲁⲩϣⲱⲡⲉ ⲧⲏⲣⲟⲩ. ⲡⲧⲏⲣϥ ⲇⲉ ⲛ̄ⲧⲟϥ ⲣ̄ⲭⲣⲓⲁ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ. ⲟⲩⲧⲉ ⲛ̄ⲛⲉϥϣⲁⲁⲧ ⲁⲛ ⲛ̄ⲗⲁⲁⲩ ⲛϥϭⲱ ⲉϥⲟⲩⲟϫ. (ⲟⲃ) ⲉⲩⲟⲩϫⲁⲓ ⲅⲁⲣ ⲧⲏⲣⲟⲩ ϩⲓⲧⲛ̄ ⲧⲉϥⲉⲛⲉⲣⲅⲓⲁ ⲙⲛ̄ ⲡⲉϥⲟⲩⲱϣ. ⲙ̄ⲡⲉ ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲥⲛ̄ⲧ ⲗⲁⲁⲩ ⲉⲓⲙⲏⲧⲉⲓ ⲉ̀ⲃⲟⲗϩⲓⲧⲟⲟⲧϥ ⲙ̄ⲡⲉϥϣⲏⲣⲉ. ⲛⲥⲱⲛⲧ ⲅⲁⲣ ⲧⲏⲣⲟⲩ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲡⲉϥⲡⲛ︦ⲁ︦ ⲁⲩⲝⲁⲛⲉ ⲙ̄ⲙⲟⲟⲩ. ⲉⲣⲉ ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲙⲉ ⲛ̄ⲛⲉⲧⲥⲱⲧⲙ̄ ⲛ̄ⲥⲱϥ. ⲛⲉⲧⲥⲱⲧⲙ̄ ⲇⲉ ⲛ̄ⲥⲱϥ ⲥⲟⲩⲧⲱⲛ ϩⲛ̄ ⲧⲉⲩⲡⲣⲟϩⲁⲓⲣⲉⲥⲓⲥ. ⲉⲣⲉ ⲧⲉⲡⲣⲟϩⲁⲓⲣⲉⲥⲓⲥ ⲇⲉ ⲙ̄ⲡⲣⲱⲙⲉ ϩⲛ̄ ⲛⲉϥϩⲃⲏⲩⲉ.

sanctus. Deus non habet principium nec finem divinitatis suæ. Ipse enim est principium et consummatio universi. Nulla creatura est in Trinitate. Sed dominus ille creavit universum. Nemo est qui dominetur alicui ex operibus ejus. Dedit liberum arbitrium universo, ut voluntates manifestentur. Voluntas nonnullorum collocavit eos coram Christo, et extulit super angelos, alios detrusit in infernum. Deus nihil malum creavit. Dæmones quidem, mali non sunt sua natura, sed sua voluntate; angelos autem Dei, voluntas sua erexit ad bonum, placentes Deo omnes ipso corde suo et sua ipsa gloria. Natura enim Dei nulla re opus habet ex eis quæ facta sunt. Universum autem ipsum Deo opus habet. Nulla re indiget ut salvus permaneat; (p. LXXII) omnia salva fiunt per potentiam et voluntatem ejus. Deus nihil creavit nisi per filium suum. Creaturas Dei omnes Spiritus ejus auget. Deus amat qui obediunt ei. Qui vero obediunt ei, recte pergunt in voluntate sua. Voluntas hominis inest

ϩιⲧⲛ̄ ⲛⲁⲓ ⲅⲁⲣ ⲁⲩⲙⲟⲩⲧⲉ ⲉ̀ϩⲟⲓⲛⲉ ⲛ̄ⲛⲣⲱⲙⲉ ϫⲉ ⲁⲅⲅⲉⲗⲟⲥ ϩⲛ̄-ⲕⲟⲟⲩⲉ ϫⲉ ⲇⲁⲓⲙⲱⲛ:

Ⲡⲉⲧⲟⲩⲱϣ ⲉ̀ⲥⲱⲧⲙ̄ ⲛ̄ⲥⲁ ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ϥⲛⲁϫⲓⲥⲙⲏ ⲉ̀ⲛⲉϥⲉⲛ̄ⲧⲟⲗⲏ. ⲡⲁⲓ ⲇⲉ ⲛ̄ⲧⲉⲓⲙⲓⲛⲉ ϥⲛⲁϣⲟⲣⲡϥ ⲉ̀ⲧⲉⲕⲕⲗⲏⲥⲓⲁ. ⲡⲉⲧⲛ̄ϥϣⲱⲣⲡ ⲙ̄ⲙⲟϥ ⲁⲛ ⲉ̀ⲧⲉⲕⲕⲗⲏⲥⲓⲁ ⲉϥⲁⲙⲉⲗⲉⲓ ⲉ̀ⲡⲉϥⲟⲩϫⲁⲓ ⲙⲁⲩⲁⲁϥ. ⲡⲉⲧⲡⲏⲧ ⲉ̀ⲣⲁⲧϥ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲉϥⲥⲱⲟⲩϩ ⲛⲁϥ ⲉ̀ϩⲟⲩⲛ ⲛ̄ⲟⲩⲃⲟⲏⲑⲓⲁ: ϣⲟⲣⲡⲕ ⲉ̀ⲧⲉⲕⲕⲗⲏ-ⲥⲓⲁ. ⲙⲛ̄ⲛ̄ⲥⲱⲥ ⲉ̀ⲧⲉⲕⲧⲉⲭⲛⲏ. ϫⲉⲕⲁⲥ ⲉⲣⲉ ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲥⲙⲟⲩ ⲉ̀ⲛⲉϩ-ⲃⲏⲩⲉ ⲛ̄ⲛⲉⲕϭⲓϫ. ⲡⲉⲧϣⲱⲣⲡ ⲙ̄ⲙⲟϥ ⲉ̀ⲧⲉϥⲧⲉⲭⲛⲏ ⲡⲁⲣⲁ ⲡⲏⲓ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ, ⲉⲣⲉ ⲡⲉϥϩⲱⲃ ⲛⲁϣⲱⲡⲉ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲙⲛ̄ⲧⲁⲧϩⲟⲧⲉ: ⲁⲙⲁϩⲧⲉ ⲛ̄ⲛⲉⲛⲧⲁⲕⲥⲟⲧⲙⲟⲩ ϩⲙ̄ ⲡⲏⲓ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ ⲕⲁⲛ ⲉⲕϣⲁⲛⲣ̄ϩⲱⲃ ⲏ ⲉⲕ-ⲙⲟⲟϣⲉ ⲁⲩⲱ ⲛ̄ⲧⲛⲁⲣ̄ⲛⲟ(ⲃⲉ ⲁⲛ...

IV.

. . . . ⲟⲩⲉⲩⲟ . . . . ⲥϩⲛⲕⲉⲥ . . . . . .
. . . ⲧ. ⲛⲁⲓ ⲛ̄ⲧⲉⲓⲙⲓⲛⲉ ⲡⲕⲁⲛⲱⲛ ϣⲱⲡ ⲙ̄ⲙⲟⲟⲩ ⲉ̀ⲣⲟϥ ⲉ̀ⲧⲣⲉⲩⲣ̄ⲕⲗⲏ-ⲣⲓⲕⲟⲥ.

— ϩⲟⲣⲟⲥ ⲃ̄ — ⲉⲡⲉⲓⲇⲏ ⲁϩⲁϩ ⲛ̄ϩⲱⲃ ϣⲱⲡⲉ ⲡⲁⲣⲁ ⲡⲕⲁⲛⲱⲛ ⲛ̄ⲧⲉⲕⲕⲗⲏⲥⲓⲁ ϩⲓⲧⲛ̄ ⲟⲩⲁⲛⲁⲅⲕⲏ ⲏ ϩⲓⲧⲛ̄ ϩⲉⲛⲕⲉⲣⲱⲙⲉ ⲉⲩⲥⲡⲟⲩ-ⲇⲁⲍⲉ ⲉ̀ⲕⲉϩⲱⲃ. ϩⲱⲥⲧⲉ ⲣⲱⲙⲉ ⲛⲓⲙ ⲛ̄ϩⲉⲑⲛⲓⲕⲟⲥ ϩⲙ̄ ⲡⲉⲩⲃⲓⲟⲥ ⲉ̀ⲁⲩⲉⲓ ⲉ̀ϩⲟⲩⲛ ⲉ̀ⲧⲡⲓⲥⲧⲓⲥ ⲉ̀ⲁⲩⲕⲁⲑⲏⲅⲉⲓ ⲙ̄ⲙⲟⲟⲩ ⲛ̄ⲟⲩⲕⲟⲩⲓ ⲛ̄ⲭⲣⲟⲛⲟⲥ.

rebus quæ pertinent ei. Idcirco enim vocati sunt aliqui inter homines Angeli, alii autem Dæmones.

Qui vult obedire Deo audiat præcepta ejus : talis homo properet ad ecclesiam. Qui non properat ad ecclesiam, negligit suam ipsius salutem ; qui refugit ad Deum, sibi congerit intus auxilium. Propera ad ecclesiam, postea ad artem tuam, ut Deus benedicat operibus manuum tuarum. Qui properat ad artem suam præter domum Dei, erit opus ejus in temeritate. Retine quæ audivisti in domo Dei, etiamsi labores aut iter facias, et non peccabis.

IV.

. . . .
. . . . hos hoc modo regula recipit ut fiant clerici.

Canon II. Quoniam multa facta sunt contra canonem Ecclesiæ, sive propter necessitatem, sive propter alios homines aliis rebus studentes, ita ut homines omnino vita sua ethnici, in fidem intromissi, neque instructi nisi per tempus brevis-

. . . . ⲁ . . . ⲛⲁⲓ . . .
ⲛ ⲟⲩϩⲱⲃ ⲉ̀ⲛⲁ(ⲛⲟⲩϥ) ⲁⲛ ⲡⲉ ⲉⲧⲣⲉ ϩ(ⲱ) ⲛ̄ⲧⲉⲓⲙⲓⲛⲉ ϣⲱⲡⲉ ϫⲓⲛ ⲡⲟⲟⲩ ⲉ̀ϩⲣⲁⲓ. ⲕⲁⲓ ⲅⲁⲣ ⲡⲉⲧϣϣⲉ ⲡⲉ ⲉ̀ⲧⲣⲉ ⲡⲕⲁⲧⲏⲭⲟⲩⲙⲉⲛⲟⲥ ⲣ̄ ⲟⲩⲛⲟϭ ⲛ̄ⲟⲩⲟⲉⲓϣ ⲉⲩⲕⲁⲑⲏⲅⲉⲓ ⲙ̄ⲙⲟϥ ⲙ̄ⲡⲁⲧⲉϥϫⲓ ⲃⲁⲡⲧⲓⲥⲙⲁ. ⲁⲩⲱ ⲙⲛ̄ⲛ̄ⲥⲁ ⲧⲣⲉϥϫⲓ ⲛ̄ⲥⲉⲇⲟⲕⲓⲙⲁⲍⲉ ⲙ̄ⲙⲟϥ. ⲡϣⲁϫⲉ ⲅⲁⲣ ⲙ̄ⲡⲁⲡⲟⲥⲧⲟⲗⲟⲥ ⲟⲩⲱⲛϩ ⲙ̄ⲙⲟϥ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ⲉϥϫⲱⲙⲙⲟⲥ. ϫⲉ ⲛ̄ⲟⲩⲧⲱϭⲉ ⲛ̄ⲃⲣ̄ⲣⲉ ⲁⲛ ⲡⲉ. ϫⲉⲕⲁⲥ ⲛ̄ⲛⲉϥϫⲓⲥⲛ̄ϩⲏⲧ ⲛ̄ϥϩⲉ ⲉ̀ϩⲣⲁⲓ ⲉ̀ⲩⲕⲣⲓⲙⲁ ⲛ̄ⲧⲉ ⲡⲇⲓⲁⲃⲟⲗⲟⲥ. [ ]. . . . . (ⲙⲁ)ⲣⲟⲩ (ⲕⲁ)ⲑⲁⲓⲣⲟⲩ ⲙ̄ⲡⲁⲓ ⲛ̄ⲧⲉⲓⲙⲓⲛⲉ ⲛ̄ⲥⲉⲛⲟϫϥ ⲉ̀ⲃⲟⲗϩⲙ̄ ⲡⲉⲕⲗⲏⲣⲟⲥ. ⲡⲉⲧⲛⲁⲣ̄ⲡⲃⲟⲗ ϭⲉ ⲛ̄ⲛⲁⲓ ϩⲱⲥ ⲉϥϯⲟⲩⲃⲉ ⲉ̀ⲧⲛⲟϭ ⲛ̄ⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲙⲛ̄ⲧϫⲁⲥⲓϩⲏⲧ. ⲛ̄ⲧⲟϥ ⲡⲉⲧⲛⲁⲕⲓⲛⲇⲩⲛⲉⲩⲉ ⲉ̀ⲧⲣⲉⲩⲛⲟϫϥ ⲉ̀ⲃⲟⲗϩⲙ̄ ⲡⲉⲕⲗⲏⲣⲟⲥ.
— Ϩⲟⲣⲟⲥ ⲅ̄ — ⲉⲧⲃⲉ ⲛⲉⲧϫⲓ ⲛ̄ϩⲉⲛⲥϩⲓⲙⲉ ⲉ̀ϩⲟⲩⲛ ⲉ̀ⲛⲉⲩⲏⲓ ⲉ̀ⲧⲣⲉⲩϭⲱ ⲛ̄ⲙ̄ⲙⲁⲩ. ⲁⲧⲛⲟϭ ⲛ̄ⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲥⲧⲉ ⲡⲉⲓϩⲱⲃ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ϩⲛ̄ ⲟⲩϣⲱⲱⲧ ⲉ̀ⲃⲟⲗ. ϫⲉ ⲛ̄ⲛⲉⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲟⲩⲧⲉ ⲡⲣⲉⲥⲃⲩⲧⲉⲣⲟⲥ (ⲏ ⲇⲓⲁⲕⲟⲛⲟⲥ ⲏ ⲗⲁⲁⲩ ⲙ̄ⲡⲉⲕⲗⲏⲣⲟⲥ ⲉⲣⲉ) ϩⲛ̄ (ⲥϩⲓⲙⲉ ⲟⲩ ⲛⲁ) ϩⲩⲡⲟ (ⲇⲟⲭⲉⲩ ⲁⲛ ⲉ̀) ⲣⲟⲟⲩ :

— Ϩⲟⲣⲟⲥ ⲇ̄ — ⲟⲩⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲇⲉ ⲟⲛ ⲉⲩⲛⲁⲕⲁⲑⲓⲥⲧⲁ ⲙ̄ⲙⲟϥ. ⲡⲉⲧϣϣⲉ ⲙⲉⲛ ⲡⲉ ⲉ̀ⲧⲣⲉ ⲟⲩⲟⲛ ⲛⲓⲙ ⲉⲧϩⲛ̄ ⲧⲉⲡⲁⲣⲭⲓⲁ ⲉⲓ ϣⲁⲛⲧⲟⲩⲕⲁⲑⲓⲥⲧⲁ ⲙ̄ⲙⲟϥ. ⲉ̀ϣⲱⲡⲉ ⲇⲉ ⲡϩⲱⲃ ⲙⲟⲕϩ ⲉⲧⲃⲉ ⲟⲩⲁⲛⲁⲅⲕⲏ ⲉⲥϩⲓϫⲱⲟⲩ ⲏ ⲉⲧⲃⲉ ⲡⲇⲓⲁⲥⲧⲏⲙⲁ ⲛ̄ⲧⲉϩⲓⲏ. ⲧⲁⲛⲁⲅⲕⲏ ⲧⲉ ⲉ̀ⲧⲣⲉ

simum.. . . . .
non bonum est opus ut eodem modo deinceps fiat. Etenim oportet catechumenum longo tempore doceri, antequam baptismum recipiat, et postea operæ pretium est ut probent eum. Sermo enim Apostoli evidens est, dicentis : « Neophytus non sit, ne superbia sua cadat in judicium diaboli » . . . . auferant eos ita ut ejiciantur e clero. Qui vero hæc transgreditur, adversatus Magno Concilio cum elatione animi, is periculum incurrit ut ejiciatur e clero.

Canon III. De his qui recipiunt mulieres in domos suas, ut habitent cum eis. Magnum Concilium hoc strictissime interdixit, ne qua ab episcopo, aut presbytero, aut diacono, aut ullo ex clero mulier recipiatur (6).

Canon IV. De episcopo etiam instituendo, oportet ut omnes qui in provincia, conveniant ad eum instituendum. Si autem res difficilis propter necessitatem quamdam incumbentem eis, aut propter itineris distantiam, necesse est saltem ut tres

ϣⲟⲙⲛⲧ ⲛ̄ⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲥⲱⲟⲩϩ ⲉ̀ⲧⲙⲁ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ. ⲉⲣⲉ ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ [ ]ⲧⲏⲣⲟⲩ ⲉⲧⲛ̄ⲥⲉⲥⲟⲟⲩϩ ⲁⲛ ⲯⲩⲫⲓⲍⲉ ⲛ̄ⲙ̄ⲙⲁⲩ ⲁⲩⲱ ⲉⲩⲥⲏⲛⲏⲛⲉⲓ ϩⲓⲧⲛ̄ ⲛⲉⲩⲥϩⲁⲓ. ⲧⲟⲧⲉ ⲛ̄ⲥⲉⲣ̄ ⲧⲉⲭⲓⲣⲟⲇⲟⲛⲓⲁ. ⲡⲧⲁϫⲣⲟ ⲇⲉ ⲛ̄ⲛⲉϩⲃⲏⲩⲉ ⲧⲏⲣⲟⲩ ⲉⲧϣⲱⲡⲉ ϩⲛ̄ ⲧⲟⲩⲉⲓ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲁⲣⲭⲓⲁ ⲉ̀ⲩⲉⲧⲁϫⲣⲟϥ ϩⲓⲧⲙ̄ ⲡⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̄ⲧⲙⲏⲧⲣⲟⲡⲟⲗⲓⲥ.

— ϩⲟⲣⲟⲥ ⲉ̄ — ⲉⲧⲃⲉ ⲛⲉⲧⲟⲩⲛⲁⲕⲁⲁⲩ ϩⲓⲃⲟⲗ ⲛ̄ⲥⲉϣⲱⲡⲉ ⲛ̄ⲁⲕⲟⲓⲛⲱⲛⲏⲧⲟⲥ ϩⲓⲧⲛ̄ ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̄ⲧⲟⲩⲉⲓ ⲧⲟⲩⲉⲓ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲁⲣⲭⲓⲁ ⲉⲓⲧⲉ ϩⲙ̄ ⲡⲉⲕⲗⲏⲣⲟⲥ ⲉⲓⲧⲉ ϩⲙ̄ⲡⲧⲁⲅⲙⲁ ⲙ̄ⲡⲗⲁⲟⲥ. ⲡⲉⲧⲡⲣⲉⲡⲉⲓ ⲁⲛ ⲡⲉ ϩⲱⲥⲧⲉ ⲡⲉⲧ ⲉⲣⲉ ϩⲟⲓⲛⲉ ⲛⲁⲛⲟϫⲟⲩ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ⲉ̀ⲧⲙ̄ⲧⲣⲉ ϩⲛ̄ⲕⲟⲟⲩⲉ ϫⲓⲧⲟⲩ ⲉ̀ϩⲟⲩⲛ. ⲙⲁⲣⲉ ⲡⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ϫⲟⲟⲩ ⲛϥϩ(ⲉⲧ)ϩⲱⲧ ⲉ̀ⲣ(ⲟⲟⲩ). ⲉⲧⲃⲉ ⲟⲩ ⲛ̄ϩⲱ(ⲃ ⲁⲩ)ⲕⲁ ⲧⲏⲩⲧⲛ̄ ϩⲓⲃⲟⲗ ⲁⲩⲣ̄ ⲧⲏⲩⲧⲛ̄ ⲛ̄ⲁⲡⲟⲥⲩⲛⲁⲅⲱⲅⲟⲥ. ⲙⲏ ⲉⲧⲃⲉ ⲟⲩⲙⲛ̄ⲧϩⲏⲧϣⲏⲙ ⲏ ⲟⲩϯⲧⲱⲛ ⲏ ⲉⲧⲃⲉ ⲟⲩⲗⲟⲓϭⲉ ⲛ̄ⲧⲉ ⲡⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ. ϫⲉⲕⲁⲥ ⲉⲣⲉ ⲡϩⲱⲃ ⲛⲁϣⲱⲡⲉ ϩⲛ̄ ⲟⲩⲉⲝⲉⲧⲁⲥⲓⲥ ⲉⲥⲟⲣϫ. ⲁⲥⲣⲁⲛⲁⲛ ⲇⲉ ϫⲉ ⲟⲩϩⲱⲃ ⲉ̀ⲛⲁⲛⲟⲩϥ ⲡⲉ ⲉ̀ⲧⲣⲉ ϩⲛ̄ⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ϣⲱⲡⲉ ⲛ̄ⲥⲟⲡ ⲥⲛⲁⲩ ⲧⲉⲣⲟⲙⲡⲉ ϩⲛ̄ ⲧⲟⲩⲉⲓ ⲧⲟⲩⲉⲓ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲁⲣⲭⲓⲁ. ϫⲉⲕⲁⲥ ⲉⲣⲉ ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲧⲏⲣⲟⲩ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲁⲣⲭⲓⲁ ⲛⲁⲥⲱⲟⲩϩ ⲉ̀ⲛⲉⲩⲉⲣⲏⲩ. ⲛ̄ⲥⲉϣⲓⲛⲉ ⲛ̄ⲥⲁ ϩⲛ̄ⲍⲏⲧⲏⲙⲁ ⲛ̄ⲧⲉⲓⲙⲓⲛⲉ ⲁⲩⲱ ⲛ̄ⲧⲉ ⲛⲛ̄ⲧⲁⲩϣⲁϫⲉ ⲛ̄ⲥⲁ ⲡⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ϩⲟⲙⲟⲗⲟⲅⲟⲩⲙⲉⲛⲟⲥ ⲟⲩⲱⲛϩ ⲉ̀ⲃⲟⲗ[ ]ⲉ̀ⲟⲩⲟⲛ ⲛⲓⲙ ϩⲱⲥ ⲁⲩⲕⲁⲁⲩ ϩⲓⲃⲟⲗ ⲉⲩⲗⲟⲅⲱⲥ ⲉⲩϭⲉⲉⲧ ⲛ̄ⲧⲉⲓϩⲉ. ϣⲁⲛⲧⲉ ⲧⲕⲟⲓⲛⲱⲧⲏⲥ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲏ ⲛ̄ⲧⲟϥ ⲛ̄ⲧⲉ ⲡⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲉⲧⲙ̄ⲙⲁⲩ ϯ ⲛⲁⲩ ⲛ̄ⲟⲩⲯⲏⲫⲓⲥⲙⲁ ⲙ̄ⲙⲛ̄ⲧϣⲉⲛϩⲧⲏϥ ⲛϥⲕⲱ ⲛⲁⲩ ⲉ̀ⲃⲟⲗ. ⲛⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲇⲉ ⲙⲁⲣⲟⲩϣⲱⲡⲉ

episcopi simul coadunentur. Episcopi omnes qui non convenerint, ibi suffragabuntur et litteris suis consentient. Tunc fiat manuum impositio. Omnia autem quæ agentur in singulis provinciis confirmabuntur ab episcopo metropolis.

Canon V. De ejectis ita ut excommunicentur ab Episcopis cujusque provinciæ, sive de clero sint, sive de ordine populi, non decet ut ii quos alii expulerunt, ab aliis recipiantur. Episcopus mittat ut interroget eos : Quapropter ejecti fuistis et excommunicati? an propter invidiam, aut contentionem, aut denique culpam episcopi? ita ut rei fiat diligens examinatio. Visum est autem nobis rem bonam esse synodum fieri bis in anno in singulis provinciis, ita ut episcopi omnes congregentur invicem, ad hujusmodi quæstiones excutiendas : ut qui consensu omnium maledixerunt episcopo, manifestentur omnibus merito ejecti, et sic remaneant, donec cœtus episcoporum aut episcopus ipse loci det eis sententiam misericordiæ

ⲛ̄ⲧⲉⲓϩⲉ. ⲟⲩⲉⲓ ⲙⲉⲛ ϩⲁⲑⲏ ⲙ̄ⲡⲉϩⲙⲉ ⲛ̄ϩⲟⲟⲩ. ϫⲉⲕⲁⲥ ϩⲙ̄ ⲡⲧⲣⲉⲩϥⲓ ⲙ̄ⲙⲛ̄ⲧϩⲏⲧϣⲏⲙ ⲛⲓⲙ ⲛ̄ⲥⲁⲃⲟⲗ ⲙ̄ⲙⲟⲟⲩ ⲉⲩⲧⲁⲗⲟ ⲉ̀ϩⲣⲁⲓ ⲙ̄ⲡⲇⲱⲣⲟⲛ ⲉⲧⲟⲩⲁⲁⲃ ⲙ̄ⲡⲛⲟⲩⲧⲉ. ⲧⲥⲩⲛϩⲟⲇⲟⲥ ⲇⲉ ⲙ̄ⲙⲉϩⲥⲛ̄ⲧⲉ ⲙⲁⲣⲉⲥϣⲱⲡⲉ ⲙ̄ⲡⲕⲱⲧⲉ ⲙ̄ⲡⲑⲉⲛⲟⲡⲉⲣⲟⲛ[h].

— ϩⲟⲣⲟⲥ ⲋ̄ — ⲡⲥⲱⲛⲧ[j] ⲛ̄ⲁⲣⲭⲁⲓⲟⲛ ⲙⲁⲣⲟⲩϣⲱⲡⲉ ⲉⲩⲙⲏⲛ ⲉ̀ⲃⲟⲗ. ⲛⲁⲓ ⲉⲧ ϩⲛ̄ⲕⲏⲙⲉ ⲁⲩⲱ ⲧⲗⲓⲃⲩⲏ ⲙⲛ̄ ⲧⲡⲉⲛⲧⲁⲡⲟⲗⲓⲥ. ϩⲱⲥⲧⲉ ⲡⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̄ⲣⲁⲕⲟⲧⲉ ⲛϥ̄ϣⲱⲡⲉ ⲉ̀ⲩⲛⲧϥ̄ ⲉⲝⲟⲩⲥⲓⲁ ⲙ̄ⲙⲁⲩ ⲉ̀ϩⲟⲩⲛ ⲉ̀ⲛⲁⲓ ⲧⲏⲣⲟⲩ. ⲉⲡⲉⲓⲇⲏ ⲡⲥⲱⲛⲧ ⲡⲉ ⲡⲁⲓ ⲛ̄ⲛⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̄ϩⲣⲱⲙⲉ. ϩⲟⲙⲁⲓⲟⲥ ⲟⲛ ⲡⲁⲧⲁⲛϯⲟⲭⲓⲁ ⲁⲩⲱ ⲡⲕⲉⲥⲉⲉⲡⲉ ⲛ̄ⲉⲡⲁⲣⲭⲓⲁ. ⲙ̄ⲙⲛ̄ⲧⲛⲟϭ ⲙⲁⲣⲟⲩϩⲁⲣⲉϩ ⲉ̀ⲣⲟⲟⲩ ϩⲛ̄ ⲧⲉⲕⲕⲗⲏⲥⲓⲁ. ⲡⲉⲓⲕⲉⲧ ⲇⲉ ⲙⲁⲣⲉϥϣⲱⲡⲉ ⲉ̀ⲉϥⲟⲩⲟⲛϩ ⲉ̀ⲃⲟⲗ. ϫⲉ ⲉ̀ϣⲱⲡⲉ ⲉⲣϣⲁⲛ ⲟⲩⲁ ⲣ̄ ⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲭⲱⲣⲓⲥ ⲡⲛⲟϭ ⲛ̄ⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̄ⲧⲉⲡⲁⲣⲭⲓⲁ ⲉⲧⲉ ⲡⲁⲣⲭⲓⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲡⲉ . . . .

qua relaxet eos. Synodi autem ita fiant, una quidem ante tempus quadragesimale, ut, omni invidia deposita, donum sanctum Deo offerant; synodus vero secunda fiat circa autumnum.

Canon VI. Mores antiqui stabiles permaneant, nempe qui in Ægypto, et Libya et Pentapoli, ita ut Episcopus Alexandriæ hæc omnia habeat in potestate sua, quoniam hic est mos episcoporum Romanorum, pariter etiam de Antiocheno et aliis provinciis, servari primatus prærogativas in Ecclesia (7). Illud vero manifestum sit, si quis episcopus factus sit sine maximo provinciæ episcopo, qui archiepiscopus est.....

NOTÆ AD TEXTUM COPTICUM.

[a] Forte scribendum erat ⲛ̄ⲧⲁⲩⲧⲱⲟⲩⲛ. (Z.) Sed sensus verbi ⲥⲱⲟⲩϩ, *congregari, convenire*, nihil impedit.

[b] Puto pro ⲉ̀ⲉⲅⲅⲣⲁⲫⲉ. (Z.)

[c] Suspicor scribendum fuisse ⲉⲩⲧⲁⲟⲩⲟ. (Z.) Nihil mutandum.

[d] Zoega verbum quod deest ita supplet : ⲡϣⲏⲣⲉ : quasi Paulus Samosatensis dixisset Filium Dei non fuisse filium Mariæ : sed ab hujus doctrina sententia ista abhorret. Quapropter supplevi : ⲛ̄ϣⲟⲣⲡ *ante*. Vide infra in *fragmento secundo* (p. 520) : *non exstitisse Filium Dei, donec Maria gigneret eum.*

[e] Textus mss. habet ⲇⲉ iterum, quod sphalma Z. prior agnovit.

[f] In mss. legitur : ⲛⲁⲓⲇⲉⲛⲛⲣⲁⲛ. Emendationem Zoegæ in textum recepi : nec semel. Quæ hoc genus nimis perspicua sunt, deinceps notare supersedi.

[g] Συναίνειν. (Z.)

[h] Φθινόπωρον. (Z.)

[j] Lego ⲛⲥⲙⲛ̄ⲧ vel ⲛ̄ⲥⲙⲱⲛⲧ a ⲥⲙⲛ̄ et sic infra. Advertendum tamen, quod vox eodem fere sensu occurrat.... ⲛⲉ ⲡⲉⲩⲥⲱⲛⲧ ⲅⲁⲣ ⲡⲉ ϫⲓⲛ ϣⲟⲣⲡ (*consuetudo ejus erat ab initio...*). Cæterum ⲥⲟⲛⲧ significatu *creaturæ*,

ϣωωπ significatu *dispositionis* obvia sunt in Sahidicis. (Z.) Cl. Peyron exempla verbi **ϣωωπ**, vel **ϣωπ** significatu *consuetudinis* in Lexico suo congessit.

NOTÆ AD VERSIONEM LATINAM.

(1) Nihil, in textu quem Zoega publici juris fecit, invenitur, unde verba quæ uncis inclusi hauriri potuerint. Errori manifesto describentis subveni: scripsi tamen **ΟΥΑΛΑΕΝΤΙΟϹ**: nam in versione latina Zoegæ legimus: « *Manichæi et Valentius* (*Valentinus*). »

(2) Significationem hujusce coli mihi suppeditavit scholion latine conceptum quod in *Collectione Conciliorum* (Mansi, t. II, p. 665) invenitur: « ... propterea quod Occidentales non « similiter quæstionem de hæresibus habuis- « sent. » Additis enim duobus tantummodo verbis et uno immutato, cum textu coptico a nobis restituto optime consonat: « Propterea quod « Occidentales non *simul* quæstionem de hære- « sibus (instituere opus) habuissent. » Zoegam lacunas minus feliciter explevisse, in memorata diatriba demonstravi: apud eum legitur: **ετβεχε ⲙ̄πε(ⲙ̄ⲛε)ⲛ̄ⲥⲁⲡⲉⲙⲛ̄ⲧ (ϣοοπ) ⲛⲁⲩ ⲛ̄ⲟⲩⲥⲩ(ⲧⲏ)ⲥⲓⲥ ⲛ̄ⲟⲩⲱⲧ. (ⲁⲩⲭⲱ ⲁⲉ) ⲙ̄ⲙⲁⲓ ετβε ⲛ̄ϩⲁⲓⲣⲉⲥⲓⲥ. ⲥⲩⲧⲏⲥⲓⲥ** idem esse ac græcum ζήτησις Zoega arbitratus est.

(3) V. notam *d* ad textum copticum.

(4) Cf. subscriptiones latinas in Collectione Conciliorum:

I. « Osius, episcopus civitatis Cordubensis, « provinciæ Hispaniæ, dixit: Ita credo sicut su- « perius scriptum est. — Victor et Vincentius « presbyteri urbis Romæ, pro venerabili viro « papa et episcopo nostro Sylvestro, subscripsi- « mus, ita credentes sicut supra scriptum est. »

II. « Osius, Cordubensis episcopus, dixit: Sic « credo, quemadmodum dictum est. — Victor « et Vincentius presbyteri Romani, pro venera- « bili viro papa et episcopo nostro sancto Syl- « vestro, subscripsimus, ita credentes sicut su- « pra scriptum est. » (Mansi, t. II, p. 692 et 697.) Littera *s* in quam desinit vox *credentes*, ob affinitatem initii proximæ vocis *sicut*, irrepsisse videtur. Si enim *credente* reposueris, textus copticus et latinæ versiones consentient. — Cæterum de genuino Legatorum sancti Sylvestri nomine, *Vitone* et *Vincentio*, collatis inter se libris, omnino liquet.

(5) Infra subjiciuntur συνοπτικῶς collata nomina episcoporum ac civitatum, quæ quum in versione coptica, tum in latinis aut græcis documentis inveniuntur. Vid. Præmonitum secundi editoris, p. 512.

Columna prima copticum documentum latinis litteris repræsentat. In secunda, priorem catalogum, in tertia posteriorem, utrumque a Labbæo in Collectione Conciliorum (Mansi, t. II, p. 693 et 697) relatum, descripsi. Signum numerale alterius I, alterius II in notis repetitum invenies.

Leviora, in nominum descriptione, vel coptici interpretis, vel aliorum sphalmata sustuli. Formas insolentiores ad litteram, sed *italicis* elementis, exaravi; chorepiscopos asterico distinxi; omnia ad ordinem, ab Ægyptio scriptore servatum, redegi. Notulas subjeci, e quibus erui potest quanti laterculus noster momenti sit ad restituendam Patrum Nicænorum veram legitimamque seriem.

ÆGYPTUS XV.

	NOMINA EPISCOPORUM.			NOMINA CIVITATUM.	
	COPT.	LAT. I.	LAT. II.	COPT.	LAT. I.	LAT. II.

	COPT.	LAT. I.	LAT. II.	COPT.	LAT. I.	LAT. II.
1	Athas.	Atlas.	Agathus[a].	Scete.	*Schedia.*	*Schedia*[b].
2	Adamantius.	Adamantius.	Adamantius.	Kois.	Cynopolis.	Cynopolis[c].

[a] *Atlas* I, *Agathus* II male nomen Ægyptiacum referunt, cujus etymon **ⲁⲧ-ϩⲁⲥⲉ** *sine labore*, græco ἄπονος, vel potius ἀκάμας, optime respondet.

[b] Verum nomen in coptico textu tantum habes, sed forma potius græca, quum in aliis libris semper inveniatur **ϣⲓⲏⲧ**, nomen regionis, aut urbis, cujus formæ latine exstant, *Scythiaca regio*, *Scyathis*, *Scythopolis*, et emendatius *Scete*.

[c] *Cynopolis* græcum nomen est civitatis quam Ægyptii **ⲕⲟⲉⲓⲥ** vel **ⲕⲁⲓⲥ** vocabant. Cf. Champollionem (*Égypte sous les Pharaons*, t. I, p. 301), qui tamen consensum quem hic sistimus non animadvertit. Nimirum ægyptius scriba e græco nomen patrium restituit.

NOMINA EPISCOPORUM.

COPT.	LAT. I.	LAT. II.
3 Tiberius.	Tiberius.	Tiberius.
4 Cajus.	Cajus.	Gajus.
5 Potamon.	Potamon.	Potamion.
6 Dorotheus.	Dorotheus.	Dorotheus.
7 Apoc.[f]	. . . .	. . . .
8 Philippus.	Philippus.	Philippus.
9 Arbetion.	Arbetio.	Arbetion[h].
10 Antiochus.	Antiochus.	Antiochus.
11 Petrus.	. . . .	. . . .
12 Tyrannus.	Tyrannus.	Tyrannus.
13 Plusianus.	Volusianus.	Pelusianus[l].
14 Dius.	. . . .	. . . .
15 Harpocrator.	Alphocration.	Arpocration.
. . . .	Secundus.	Secundus.

NOMINA CIVITATUM.

COPT.	LAT. I.	LAT. II.
3 Thmuis.	Tentyra.	*Tyticis*[d].
4 Panau.	Ptemythis.	Thmuis.
5 Heraclea. Sethroidos.	Heraclea.	Heraclea[e].
6 Pelusium.	Pelusium.	Pelusium.
7 *Prao*	. . . .	. . . .
8 Panephysis.	Panephysis.	Panephysis[g].
9 Pharbæthus.	Pharbetus.	Pharbætus.
10 Memphis[j].	Memphis.	Memphis.
11 Hnes[k].	. . . .	. . . .
12 Antinoe.	Antinoe.	Antinoe.
13 Siut.	Lycopolis.	Lycopolis[m].
14 Tkou[n].	. . . .	. . . .
15 *Alphocranum.*	Naucratis.	*Alfusia*[o].
. . . .	Ptolemais.	Ptolemais.

LIBYÆ UTRIUSQUE VI.

1 Sarapion.	Serapion.	Serapion.
2 Dius.	Titus.	Titus.
3 Segentus.	Secundus.	Secundus.
4 Zopyrus.	Zephyrus.	Zopyrus.
5 Secundus.	. . . .	. . . .
6 Taces.	Dates.	Dachis.

1 Antipyrgos.	*Antipha.*	Antipargus[p].
2 Parætonium.	Paræonium.	Paræonium
3 Teuchira.	*Taucina.*	*Taneum.*
4 *Bace.*	Barce.	Barce.
5 Ptolemais.	. . . .	. . . .
6 Berenice.	Berenice.	Berenice.

[d] Scribæ græci et latini hæserunt in nomine *Thmuidis*, cui I *Tentyram* substituit, dum apud II *Tyticis* prorsus incognitum legitur. Erravit iterum idem, quum nomen *Thmuis* (quod *Thomeis* scribit) Cajo dicavit, cujus sedes apud ⲡⲁⲛⲁⲩ (in laterculo Nicæno ⲡⲁⲛⲧⲟⲥ) exstabat. Pro *Panau*, cujus nomen græcum ignoratur, I *Ptemythim* habet, quod ad ostium Nili *Phathmeticum* referri potest, a quo *Panau* non multum abfuit. Cf. Champoll. (*l.l.* II, p. 182), qui monuit *Panau* inferioris Ægypti urbem, nullo modo cum *Panopoli* confundendam esse.

[e] Zoega ad vocem ϩⲏⲣⲁⲕⲗⲉⲩⲥ ⲑⲣⲟⲓⲇⲟⲥ : « Relinquitur hoc loco spatium album, quod sibi quid « velit non perspicio. Nihil enim omissum esse appa« ret ex episcoporum numero. ⲑⲣⲟⲓⲇⲟⲥ autem ad« jungendum videtur ad ϩⲏⲣⲁⲕⲗⲉⲩⲥ, quamquam « puncto ab eo distinctum, ut sit Heracleopolis Se« throidos. » Nimirum duo exstabant in Ægypto civitates eodem nomine *Heracleopolis*, quarum prior, seu *Magna*, ϩⲛⲉⲥ lingua vernacula audiebat; posterior, seu *Parva*, cognomine *Sethroidos* distinguebatur. Infra *Hnes*, seu *Heracleopolis Magnæ* episcopum invenies.

[f] Nomen septimi episcopi cujus initium ⲁⲡⲟⲕ in coptico textu invenitur, frustra alibi quæsiveris. In litteris ⲡⲣⲁⲟ forsitan latet pars nominis *Prosopis*.

[g] Champoll. (*l.l.* II, p. 202) formam laterculi nostri ⲡⲁⲛⲉⲫⲉⲥⲟⲛ citavit, collato ⲡⲁⲛⲉⲫⲱⲥⲓ quod in alio libro invenitur; utrique respondet Πανέφυσις Græcorum, quam I et II habent.

[h] Nomen *Arbetion* textus copticus adversus I tuetur.

[j] Copt. ⲙⲛ̄ⲃⲉ pro ⲙⲉⲛϥⲓ. Vide Champoll. (*l. l.* I, p. 364).

[k] *Hnes* nil aliud esse quam *Heracleopolim Magnam* Græcorum jam dixi. Cæterum de civitate ipsa et de Petro, ejus episcopo, exemplaria græca et latina silent.

[l] *Pelusianum* et non *Volusianum* legendum esse Copticum ⲡⲗⲟⲩⲥⲓⲁⲛⲟⲥ demonstrat.

[m] En habes iterum vernaculum nomen civitatis quam Græci *Lycopolim* vocabant, ab ægyptio scriptore restitutum.

[n] Nomen civitatis *Tkou*, sicut alterum *Hnes*, Græci aut Latini scribæ fastidiisse videntur, nisi quod pro *Tkou*, *Antæopolim* more hellenico scribere potuissent: quidquid de eo sit, in locum *Hnes*, et *Petri* episcopi ejus, irrepsit mentio Alexandri, Alexandriæ patriarchæ, qui, in coptico laterculo, prior et extra ordinem nominatur; et in vicem *Dii*, episcopi civitatis *Tkou*, invenimus *Secundum*, *Ptolemaidis* antistitem, qui ad aliam *Ptolemaida*, scilicet *Libycam*, pertinet. Gelasius quoque Cyzicenus in designanda Ptolemaide erravit (*Hist. Conc. Nic.* II, 7).

[o] Errant omnes de quindecimo isto Ægypti episcopo: nomen ejus *Harpocration*, potius quam *Harpocrator* videtur fuisse. I, qui viri nomen non bene exaravit, sedem *Naucratis* probe solus descripsit. *Alphocranum* coptici textus permixta et male confusa præbet nomina episcopi *Harpocrationis*, et civitatis *Naucratis*: græca vocabula aurem indigenæ scriptoris facile fefellerunt.

[p] En habes in coptico textu optimum corrupti apud Græcos et Latinos documenti exemplar, in eo quod ad Libyam attinet. *Antipyrgos*, cui *Serapion* præfuit, alibi fœdum et mutilum apparet. Pro *Dio*, I et II *Titum* scripserunt, quo jure nescio. *Teuchiram*, seu *Arsinoen*, quis in *Taucina*, vel *Taneo*, vel *Tauchis* agnosceret?

PALÆSTINÆ XIX.

	NOMINA EPISCOPORUM.				NOMINA CIVITATUM.		
	COPT.	LAT. I.	LAT. II.		COPT.	LAT. I.	LAT. II.
1	....	Macarius.	Macarius.	1	....	Hierosolyma.	Hierosolyma [q].
2	....	Germanus.	Germanus.	2	....	Neapolis.	Neapolis.
3	....	....	Gajanus.	3	....	....	Sebastia.
4	....	Marius.	Maximus.	4	Sebaste.	Sebaste.	Sebaste.
5	Eusebius.	Eusebius.	Eusebius.	5	Cæsarea.	Cæsarea.	Cæsarea.
6	Sabinus.	Cajanus.	Sabinus.	6	Gadara.	Gadara.	Gadara.
7	Longinus.	Sabinus.	Longinus.	7	Ascalo.	Ascalo.	Ascalo.
8	Petrus.	Longinus.	Petrus.	8	Nicopolis.	Nicopolis.	Nicopolis.
9	Macrinus.	Perius.	Macrinus.	9	Iamnia.	Iamnia.	Iamnia.
10	Maximus.	Macrinus.	Maximus.	10	Eleutheropolis	Eleutheropolis	Eleutheropolis
11	Paulus.	Maximus.	Paulus.	11	Maximiano-polis.	Maximiano-polis.	Maximiano-polis.
	....	Paulus.	....		....	Maximinopolis	....
12	Januarius.	Januarius.	Januarius.	12	Hiericho.	Jericho.	Hiericho.
13	Diodorus.	Heliodorus.	Heliodorus.	13	*Basulon.*	Zabulon.	Zabulon.
14	Aetius.	Aetius.	Aetius.	14	*Dintia.*	Lydda.	Lydda.
15	Sabinus.	Silvanus.	Silvanus.	15	Azotus.	Azotus.	Azotus.
16	Patrophilus.	Patrophilus.	Patrophilus.	16	Scythopolis.	Scythopolis.	Scythopolis.
17	Asclepias.	Asclepius.	Asclepas.	17	Gaza.	Gaza.	Gaza.
18	Petrus.	Petrus.	Petrus.	18	*Ialon.*	Ahila.	Aila.
19	Antiochus.	Antiochus.	Antiochus.	19	Capitolias.	Capitolias.	Capitolias.

PHOENICES XII.

1	Zenon.	Zenon.	Zenon.	1	Tyrus.	Tyrus.	Tyrus.
2	Ananias.	Æneas.	Æneas.	2	Ptolemaïs.	Ptolemais.	Ptolemais.
3	Magnus.	Magnus.	Magnus.	3	Damascus.	Damascus.	Damascus.
4	Theodorus.	Theodorus.	Theodorus.	4	Sidon.	Sidon.	Sidon.
5	Hellaticus.	Hellanicus.	Hellanicus.	5	Tripolis.	Tripolis.	Tripolis.
6	Gregorius.	Gregorius.	Gregorius.	6	*Betos* [r].	Berytus.	Berytus.
7	Marinus.	Martinus.	Marinus.	7	Palmyra.	Palmyra.	Palmyra.
8	Thadoneus.	Thalassus.	Thadonius.	8	*Lazos.*	Alala.	*Talasia* [s].
9	Anatolius.	Antonius.	Anatolius.	9	Emesa.	Emisa.	Emisa.
10	Philocalus.	Philocalis.	Philocalus.	10	Panias.	Panias.	Panias.
11	Synodorus.	....	....	11	Antaradus [t].	....	....
12	Ballaus.	....	....	12	Thersea.	....	....

Secundum Ptolemaidi præfuisse constat : nonne erraverunt scribæ qui alterum *Secundum Teuchiræ* assignaverunt? ⲤⲈⲄⲈⲚⲦⲞⲤ saltem in coptico textu Teuchiræ præsul audit. Littera ⲣ excidit in descriptione nominis *Barces ;* sed de appellatione episcopi ejus, *Zopyri,* copticus scriptor cum II consentit. *Secundus* iste, celeberrimus *Ptolemaidis* episcopus, omnibus laterculis, si copticum excipias, exsulat. V. not. n. De vera lectione nominis ejus qui *Berenicen* rexit, nihil compertum.

[q] De serie episcoporum Palæstinæ, cui in coptico textu quatuor nomina episcoporum et tria civitatum desunt, optime consentiunt ægyptius et II cujus auctoritas, opitulante nostro, adversus I sole clarius elucescit. I, qui *Gadaram Cajano* nescio cui assignavit, et deinceps quatuor episcopos exilio mulctavit, addito præterea *Paulo*, falsæ *Maximinopolis*, post veram *Maximianopolim,* episcopo, turbam sponte sua fecisse deprehenditur. ⲂⲀⲤⲨⲖⲞⲚ pro *Zabulone*, mera litterarum hypallage est. ⲆⲒⲚⲦⲒⲀ pro *Lydda* scriptum fuit audientis errore, Ægyptiis nullum discrimen Δ et T facientibus. De varietate nomine civitatis *Ailæ,* quam coptus ⲒⲀⲖⲞⲚ scripsit, vide lexica geographiæ veteris.

[r] ⲂⲎⲦⲞⲤ omissa syllaba interiori vocis ⲂⲎⲢⲨⲦⲞⲤ.

[s] Neque *Alala* apud I, neque *Talasia* II stare possunt : in ⲖⲀⲌⲞⲤ coptici scriptoris agnosco *Lasam*, Græcorum *Callirhoen*, Peræ civitatem. Si quæratur cur Phœnice urbibus annumeretur, eadem quæstio erit de *Damasco* Cœlesyriæ, de *Emisa* Apamenes, de *Cæsarea Paneadi* Trachonitidos, de *Palmyra* longius in desertum Syriæ provecta, quæ omnes simul in eadem catalogi parte sub titulo Phœnices includuntur. Cæterum in *Itin. Ant.* et *Not. Imp.* urbem *Thelseam Cœlesyriæ* invenimus, quæ non multum a *Talasia* II abhorret.

[t] Episcopi *Antaradi* et *Orthosiæ* (utriusque ad Phœnicen pertinentis) nullibi alias in catalogis Patrum Nicænorum apparent : jam Zoega *Orthosiam* in ⲐⲈⲢⲤⲈⲀ coptici textu agnoverat; vide tamen an melius *Thirza* Samariæ congruat.

SYRIÆ INFERIORIS XIV.

	NOMINA EPISCOPORUM. COPT.	LAT. I.	LAT. II.		NOMINA CIVITATUM. COPT.	LAT. I.	LAT. II.
1	Eustathius.	Eustathius.	Eustathius.	1	Antiochia.	Antiochia.	Antiochia.
2	Zenobius.	Zenobius.	Zenobius.	2	Seleucia.	Seleucia.	Seleucia.
3	Theodotus.	Theodorus.	Theodorus.	3	Laodicea.	Laodicea.	Laodicia.
4	Alphius.	Alphius.	Alphius.	4	Apamea.	Apamea.	Apamea.
5	Philoxenus.	Philotimus.	Philoxenus.	5	Hierapolis.	Hierapolis.	Hierapolis.
6	Salamias.	Salomonus.	Salamenes.	6	Germanicia.	Germanicia.	Germanicia.
7	Perperius.	Piperius.	Piperius.	7	Samosata.	Samosata.	Samosata.
8	Archelaus.	Archelaus.	Archelaus.	8	Perioche [v].	Doliche.	Doliche.
9	Euphrantius.	Euphration.	Euphration.	9	*Daneon* [x].	Balaneæ.	Balaneæ.
10	Zoilus.	Zoïlus.	Zoïlus.	10	Gabala.	Gabala.	Gabala.
11	Phalatus.	Palladius.	Bajadus.	11	....	....	*
12	Bassus.	Bassus.	Bassus.	12	Zeugma.	Zeugma.	Zeugma.
13	Sabianus.	Bassianus.	Cassianus [y].	13	Raphanæa.	Raphanæa.	Raphanæa.
14	Gerontius.	Leontius.	Gerontius.	14	Larissa.	Larissa.	Larissa.

SYRIÆ SUPERIORIS IX.

1	Eustathius.	Eustathius.	Eustasius.	1	Arethusa.	Arethusa.	Arethusa.
2	Paulus.	Paulus.	Paulus.	2	Neocæsarea.	Neocæsarea.	Neocæsarea.
3	Siricus.	Syricius.	Diritius.	3	*Cyprus* [z].	Cyrrhus.	Cyrrhus.
4	Seleucius.	Seleucius.	Seleucus.	4	*	*	*
5	Petrus.	Petrus.	Petrus.	5	*Cytalu.*	Gindara.	Gindara [aa].
6	Pegasius.	Pegasius.	Pegasius.	6	*Abogatanon.*	Acoraba.	*Arbocadamus* [bb]
7	Balanus.	Bassonius.	Bassionus.	7	Carbula.	Gaba.	Gabala [cc].
8	Manicius.	Mauricius.	....	8	*Epimia.*	Epiphania.	....
9	Heliconius.	Gerontius.	....	9	Abela.	Coara [dd].	....

ARABIÆ VI.

1	Nicomachus.	Nicomachus.	Nicomas.	1	Bostra.	Bostra.	Bostra.
2	Cyrion.	Cyrion.	Cyrion.	2	Philadelphia.	Philadelphia.	Philadelphia.
3	Gennadius.	Gennadius.	Gennadius.	3	....	Jabruda.	Burna.
4	....	Severus.	Severus.	4	....	Sodoma.	Sodoma.
5	....	Sosipater.	Sopater.	5	....	Bethauna.	Batanea.
6	....	Severus.	Severus.	6	....	Dionysias.	Doso.

[v] «Archelaus Dolichenus in omnibus catalogis le-« gitur. Forte *Doliche* dicta Περιοχὴ, quod statio erat « præsidii. » Z.

[x] ⲆⲀⲚⲈⲞⲚ pro Βαλαναιῶν, errore audientis.

[y] Hærent omnes in nomine episcopi Raphanææ. Si catalogo a Morellio edito fides, *Bassianum* prætuleris. Cæterum pro Ῥαφαναίᾳ, ægyptius interpres ϩⲢⲀⲪⲀⲚⲦⲎⲤ scripsit, unius litteræ confusione (ⲧ pro ⲉ); nam coptico sermone spiritus asper præmisso ϩ exprimitur.

[z] ⲔⲨⲠⲢⲞⲤ pro Κύρρος, errore manifesto.

[aa] *Gindarus,* Γίνδαρος Græcorum, urbs *Cyrrho* contermina; in ⲔⲨⲦⲀⲖⲞⲨ coptici textus, idem nomen habes, ob ⲕ litteræ cum Γ, ⲧ cum Δ, ⲗ cum P affinitatem, prout mos Ægyptiorum voluit; caret etiam littera N prima syllaba.

[bb] *Abogatanon* coptici textus, vel *Arbocadamum* II quod sæpius occurrit, quis omnino novit? Apud Ptolemæum *Acoracam* vel *Acorabam* (Ἀκοράκα ἢ Ἀκοράβα) habes: I *Acorabam* dedit.

[cc] *Gaba, Gibea, Geba, Gabaa* ad Judæam attinent, *Gabala* jam in Syria inferiore recensita est: *Gabbula* Chalcidices, vel potius *Chalybon*, sub ⲔⲀⲢⲂⲞⲨⲖⲞⲚ coptici documenti latet.

[dd] ⲈⲠⲒⲘⲒⲀ forte pro Ἀπαμείᾳ (Seleucidis): *Apameam* Mesopotamiæ, quæ non ita a Zeugmate distabat, jam in Syria inferiori invenimus: *Epiphania ad Orontem*, quam I refert, urbs *Apamenes* fuit. Mirum hic discrimen inter copt. et I. Alter ⲀⲂⲀⲖⲀⲤ, fortasse *Abelam* Decapoleos, alter *Coaram,* urbem Chalcidenes, habet. II de sede ista et de antecedente silet. Hierocles alteram Abilam Ἐπαρχίᾳ Φοινίκης Λιβανησίας, alteram Palæstinæ secundæ adjudicavit. Cæterum pari confusione nomina virorum perturbata invenies, si catalogos utriusque Syriæ contuleris. *Bassianus Raphanææ* in septimo loco *Syriæ superioris* iterum apparet; et I, qui *Leontium Larissæ* dederat, *Gerontium Coaræ*

MESOPOTAMIÆ VI.

NOMINA EPISCOPORUM				NOMINA CIVITATUM.			
	COPT.	LAT. I.	LAT. II.		COPT.	LAT. I.	LAT. II.
1	Ethalas.	Ethilaus.	Etolius.	1	Edessa.	Edessa.	Edessa.
2	Jacobus.	Jacobus.	Jacobus.	2	*Sirinos.*	Nisibis.	Nisibis[ee].
3	Antiochus.	Antiochus.	Antiochus.	3	*Risiane.*	Rhesina.	Rhesana.
4	Mereas.	Mareas.	Marcus.	4	Macedonopolis	Macedonopolis	Macedonopolis
5	Joannes.	Joannes.	Joannes.	5	Persa.	Persis.	Persis[ff].

CILICIÆ XI.

1	Theodorus.	Theodorus.	Theodorus.	1	Tarsus.	Tarsus.	Tarsus.
2	Amphion.	Amphion.	Amphion.	2	Epiphania.	Epiphania.	Epiphania.
3	Narcissus.	Narcissus.	Narcissus.	3	*Erotianos*[gg].	Neronias.	Neronias.
4	Moyses.	Moyses.	Moses.	4	*Caraballon.*	Castabala.	Castabala.
5	Nicetes.	Nicetas.	Nicetas.	5	Phlabias.	Flavias.	Flavias.
6	Eudymon.	Eudæmon.	Eudemius.	6	*	*	*
7	Paulinus.	Paulinus.	Paulinus.	7	Adana.	Adana.	Adana.
8	Macedonius.	Macedonius.	Macedonius.	8	....	Mopsuestia.	*Manxiston.*
9	....	Hesychius.	Hesychius.	9	....	Alexandria minor.	Alexandria.
10	....	Tarcondimantus.	Tancondimantus.	10	....	Ægæ.	Ægæ.
11	Narcissus.	Narcissus.	Narcissus.	11	En.....opolis.	Hierapolis.	Irenopolis[hh].

CAPPADOCIÆ VIII.

1	Leontius.	Leontius.	Leontius.	1	Cæsarea.	Cæsarea.	Cæsarea.
2	Eutychianus.	Eupsychius.	Eupsychius.	2	Tyana.	Tyana.	Tyana.
3	Erythrius.	Euphrasius.	Erythrius.	3	*Collania.*	Colone.	Colone[jj].
4	Timotheus.	Timotheus.	Timotheus.	4	Comana.	Cibistra.	Cybistra[kk].

agnoscit, dum alii *Gerontium Larissæ* sistunt, copt. *Heliconium Abelæ* præficit.

[ee] Nomen *Nisibis,* de quo non ambigitur, propter et famam urbis, et gloriam episcopi ejus, S. Jacobi Nisibensis, mire depravatum est in coptico textu. Nihil aliud tamen in hoc quæras, nisi vocabulum male descriptum.

[ff] Copticum instrumentum id eximii subsidii præbet, quod ægyptius interpres summam numeri episcoporum cujusque provinciæ retulit, quod in aliis libris incassum quæras. En habes luculentum hujus utilitatis documentum : constat numero inscripto seriei episcoporum Mesopotamiæ, quinque præsules hujus provinciæ concilio adfuisse; sed alii catalogi sub hoc titulo quatuor tantum renuntiant, sejuncto a cæteris *Joanne*, episcopo *Persidis*, quasi e Persarum gente episcopus quidam, romano imperio minime subditus, sese concilio universali applicuisset. Si coptico autem interpreti fides, cujus verba sunt : ⲓⲱⲁⲛⲛⲏⲥ ϩⲛ̄ ⲡⲉⲣⲥⲏⲛⲟⲥ, *Joannes* hic non *Persidis*, in genere, sed urbis episcopus fuit, quæ *Persa* nuncupabatur. Stephanus enim Byzantinus, *Persam* urbibus Mesopotamiæ annumerat : Πέρσα πόλις... παρὰ τῷ Εὐφράτῃ καὶ Σαμοσάτοις, scilicet ad ripam Euphratis Samosatis oppositam. Forma ⲡⲉⲣⲥⲏⲛⲟⲥ græco usu etiam comprobatur : namque, addit Stephanus, δυνατὸν δὲ καὶ Περσήνην εἰπεῖν, εἴ γε παρὰ τὴν Μέσην Μεσηνὸς καὶ Μεσηνὴ λέγεσθ' εὕρομεν. Apud Hieroclem Πέρρη legitur.

[gg] ⲉⲣⲟⲧⲓⲁⲛⲟⲥ pro Νερονιάδος. Vide quæ ad *Gindarum*, et *Nisibim* jam dixi, ubi major etiam apud ægyptium scribam immutatio.

[hh] In coptico textu legitur... ⲕⲓⲥⲥⲟⲥ ϩⲛ̄ ⲉⲛ... ⲟⲡⲟⲥ. I habet : *Narcissus Hierapolis;* in II invenimus : *Narcissus de Irenopoli*. Sed, ut Labbæus bene animadvertit, *Irenopolis* ipsa est *Neronias*, de qua supra. Hierapolis Ciliciæ ab Hierocle memoratur.

[jj] Morellius habet Κολωνείας, cui favet Hierocles.

[kk] Hic impedita omnia. Si Latinos sequaris, *Timotheus Cybistræ* præfuit, *Elpidius* autem, vel *Ambrosius Comanam Cappadociæ* rexit. Sed *Elpidium* apud eosdem invenimus etiam infra, apud *Ponti* episcopos, *Comanæ* alterius episcopum : quod valde suspectum. In ægyptio documento utramque *Comanam* habemus, *Cappadocicam* sub *Timotheo, Ponticam* sub *Eurerio*, non ita ab *Elpidio* diversum. Idem interpres, ubi alii *Elpidium* aut *Ambrosium*, *Comanæ* prioris episcopum, memorant, *Paulo Spaniam* adjudicat. Sed ubi terrarum *Spania* ista latuit? Zoega in *Asponam* periculum fecit, non sine veri similitudine : namque urbs ista, Trocmorum in Galatia, Cappadociæ contermina fuit.

	NOMINA EPISCOPORUM.				NOMINA CIVITATUM.		
	COPT.	LAT. I.	LAT. II.		COPT.	LAT. I.	LAT. II.
5	Stephanus.	Stephanus.	Stephanus.	5	*	*	*
6	Rhodon.	Rhodon.	Rhodo.	6	*	*	*
7	Gorgonius.	Gregorius.	Gorgonius.	7	*	*	*
8	Paulus.	Elpidius.	Ambrosius.	8	*Spania.*	Comana.	Comana.

ARMENIÆ MAJORIS [II] IV.

1	Eularius.	Eulogius.	Eulalius.	1	Sebastia.	Sebastia.	Sebastia.
2	Euethius.	Evethius.	Evethius.	2	Sadolon.	Satala.	Satala.
3	Eucromius.	Euphronius.	Eudromius.	3	*	*	*
4	Theophanes.	Theophanes.	Theophanes.	4	*	*	*

ALTERIUS ARMENIÆ II.

1	Aristeus.	Arsaphus.	Helenus.	1	Armenia.	Sophene.	Pontus.
2	Arius.	Acrites.	Aristecisus.	2	Armenia.	Diospontum.	Diospontum.

PONTI III.

1	Eutychianus.	Eutychianus.	Eutychius.	1	Amasia.	Amasia.	Amasia.
2	Eurerius.	Elpidius.	Elpidius.	2	Comana.	Comana.	Comana.
3	Heraclius.	Heraclius.	Heraclius.	3	Zela.	Zela.	Zela.

PONTI POLEMONIACI III.

1	Longinus.	Longinus.	Longinus.	1	Neocæsarea.	Neocæsarea.	Neocæsarea.
2	Domnus.	Domnus.	Domnus.	2	Trapezus.	Trapezus.	Trapezus.
3	Stratolius.	Stratophilus.	Stacophilus.	3	Pityus.	Pityus.	*Ptuonta.*

PAPHLAGONIÆ III.

1	Philadelphius.	Philadelphus.	Philadelphus.	1	Pompejopolis.	Pompejopolis.	Pompejopolis.
2	Eutychius.	Eutychius.	Euphronius.	2	Amastris.	Amastris.	Amastris.
3	....	Petronius.	Petronius.	3	....	Junopolis.	Neapolis.

GALATIÆ V.

1	Pancharius.	Pancharius.	Macarius.	1	Ancyra.	Ancyra.	Ancyra.
2	Dicasius.	Dicasius.	Decasius.	2	Tavia.	Tabia.	Pergamum.

[II] Provinciæ, quam copticus interpres **ⲦⲚⲞϬ ⲚⲀⲢⲘⲈⲚⲒⲀ**, *Armeniam Majorem* vocat, non *Armeniæ Magnæ* veterum, sed *Armeniæ Primæ* respondet. *Armenia* autem *Prima,* quam sic designare versus Constantini Magni tempora cœperunt, cum *Armenia Minori* Plinii, *Parva* Strabonis, *Pontica* Appiani, apte congruit. Non mireris igitur latinos *Minorem* appellavisse Armeniam, quæ ægyptio scriptori *Major* est. Sublato autem hoc impedimento, multa et magis intricata supersunt. Sed primo *Sahidicum* nostrum vituperio solvere non possumus, quum *Diospontum,* pro *Ponto* scripserit. Hæsit enim noster in nominibus sedium Armeniæ superioris; quapropter bis scripsit *Aristeum*, aut *Arium* episcopum *Armeniæ.* Quum autem laterculi græcus auctor, sine ullo dubio ambas partes Ponti cognominibus propriis distinxisset, alterum *Galaticum*, alterum *Polemoniacum*, copticus interpres ad priorem provinciam appellationem armeniacæ civitatis, intimis Ægypti recessibus prorsus ignotæ, transtulit, ita ut pro **ⲚⲈⲦϨⲘ̄ ⲠⲠⲞⲚⲦⲞⲤ Ⲛ̄ⲄⲀⲖⲀⲦⲒⲔⲞⲤ**, vel simpliciter **ⲦⲈⲦϨⲘ̄ ⲠⲠⲞⲚⲦⲞⲤ**, **Ⲛ(ⲈⲦϨⲘ̄Ⲡ) ⲦⲒⲞⲤⲠⲞⲚⲦⲞⲤ**, expleta bene, ut Zoega plerumque solet, lacuna, scripsit. Sed neque latinos sine culpa invenies: nam I *Euphronium*, vel potius *Eudromium* et *Theophanem,* ambos Chorepiscopos Armeniæ Primæ, Cappadociæ agglutinavit: et titulum Ponti, seu Galatici, seu proprie dicti, omisit. II autem primum Armeniæ superioris episcopum omisit, et numerum episcoporum Ponti *Heleno* nescio quo auxit, quem *Ponto* ipsi auctoritate sua præfecit. Quæ prior memoratur, sedes Armeniæ superioris, an *Sophene* fuit, ut I testatur, valde dubito. *Sophene* enim nomen est *provinciæ,* non *urbis:* et nullam sedem, in Catalogo Patrum Nicænorum, provinciæ nomine designatam invenimus.

NOMINA EPISCOPORUM.				NOMINA CIVITATUM.			
	COPT.	LAT. I.	LAT. II.		COPT.	LAT. I.	LAT. II.
3	Erechthius.	Eretius.	Erechthius.	3	*Tmausont.*	*Platana.*	*Daumasia*[mm].
4	Corcosius.	Gorgonius.	....	4	Cina[nn].	Cynna.	....
5	Philadelphius.	Philadelphus.	Philadelphius.	5	Heliopolis[oo].	Juliopolis.	*Euliopolis.*

ASIÆ VI.

1	Theonas.	Theonas.	Theonas.	1	Cyzicus.	Cyzicus.	Cyzicus.
2	Theophantes.	Menophantes.	Menophantes.	2	Ephesus.	Ephesus.	Ephesus.
3	Orion.	Orion.	Arion.	3	Ilium.	Ilium.	Ilium.
4	Eutychius.	Eutychius.	Eutychius.	4	Smyrna.	Smyrna.	Smyrna.
5	Methres.	Mithres.	Mithres.	5	*Iemptson.*	*Popana.*	*Ypasia*[pp].
6	Macarius.	Paulus.	Marinus.	6	*Elio.*	Andera.	*Liolypontium*[qq]
			Paulus.				Panea.

LYDIÆ VIII.

1	Artemidorus.	Artemidorus.	Artemidorus.	1	Sardes.	Sardes.	Sardes.
2	Sarapas.	Soron.	Sarnon.	2	Thyatira.	Thyatira.	Thyatira.
3	Hebdomasius.	Ethymasius.	Thomasius.	3	Philadelphia.	Philadelphia.	Philadelphia.
4	Pollion.	Pollion.	Pollion.	4	Baris.	Pepera.	Baris[ss].
5	Acogius.	Agogus.	Agogius.	5	Tripolis.	Tripolis.	Tripolis.
6	Brontius.	Florentius.	Florentius.	6	Ancyra.	Anticyrra.	Ancyra Ferrea.
7	Antiochus.	Antiochus.	Antiochus.	7	Aurelianopolis.	Aureliopolis.	Aureliopolis[ss].
8	Marcus.	Marcus.	Marcus.	8	*Tanton.*	*Standita.*	*Standum*[tt].

PHRYGIÆ VII.

1	Nunechius.	Nunechius.	Nunechius.	1	Laodicea.	Laodicea.	Laodicea.
2	Flaccus.	Flaccus.	Flaccus.	2	*Synantou.*	*Sana.*	*Sanaum.*
3	Procopius.	Procopius.	Procopius.	3	*Sanato.*	Synnada.	Synnada[vv].

[mm] Zoega : Puto hic et in *Daumasia*, Δαμάσων, aliis« que quæ leguntur in catalogis, latere *Themisonium* « Phrygiæ ; » optime : sed noster vix tetigit, quod alii fœde dilaniant. Cæterum apud Hieroclem *Themisonium Pisidiæ* a *Phrygio* distinctum invenitur.

[nn] *Cina* eadem ac *Ciæna* Galatiæ : Hierocles *Cynnam* memorat.

[oo] Nomen *Heliopolis*, Galatiæ urbis, apud Hieroclem et Procopium legitur ; *Juliopolis* quidem, seu *Gordium* , in Galatia recenseri potuit : sed II, *Euliopolis* scribendo, coptico nostro suffragari videtur.

[pp] In titulo hujus sedis, ubique misere depravato , latere, quod alii jam conjecerunt, episcopum *Hypæpenum,* id est *Hypæparum ,* nullus dubito , opitulante in primis nostro, dum ⲒⲈⲘⲠⲦⲤⲞⲚ, pro Ὑπαιπήνων, scribit.

[qq] In cauda venenum : Provinciæ omnes, quarum catalogus clare incipit, in tenebris desinunt. Inter *Macarium* et *Marinum* sextæ lineæ litem dirimunt catalogi qui *Macrinum* denuntiant. Sed iste, cui sedi præfuit? Omitto et *Paulum Anderæ*, qui apud I legitur, et *Paulum Paneæ* , quem II sexto ipsi subjecit, inquirendum supra in ambagibus Cappadociæ. Sine dubio *Macrinus* urbem rexit ab *Ilio* non ita discrepantem : sed jam vidimus *Orionem Ilii* episcopum ; quid si alterum *Ilium vetus* fuit, alterum *novum?* At saltem in aliis exemplaribus Macrini sedes *Liolypontium*, aut melius *Ilioelesponti* nuncupatur, in quo facile agnoscas *Ilium Hellesponti,* scilicet *Ilium recens* , quod ad fauces Hellesponti situm erat. Si quis objecerit Ilium vetus numquam e ruderibus suis surrexisse, operæ pretium erit animum lectoris ad *Alexandriam Troadem* advertere, civitatem mediocri intervallo a Pergami ruinis dissitam , et quæ Ilii nomen rursus sibi vindicare potuit. Si *Elæa* fuisset, minus ambigeretur.

[rr] *Barim* plerique , ut Noster, *Pollioni* adjudicant. Sed *Baris* inter Pisidiæ urbes, a veteribus recensetur, et *Peperensis* I ad *Perperenem* Lydiæ in animum revocat ; et *Perperenes* et *Baris* numos insignes habemus. Placent aliis *Bagæ*, vera Lydiæ civitas.

[ss] Nollem *Aurelianopolim* e documento coptico expungere ; quamquam alii in *Aureliopolim* consentiant, et jam a Commodo numi hujus urbis inveniantur.

[tt] *Standita* I, *Standum* fere omnium, nomina sunt prorsus inaudita. ⲦⲀⲚⲦⲞⲚ Ægyptii documenti ad *Tantalidem* referri posset, quamquam civitatem istam, *Sipylum* posterius nuncupatam, a terræ motu eversam fuisse constat : sed in eodem situ *Archæopolim* floruisse, Plinium auctorem habemus, et vetustissima nomina Christianis non displicuisse hocce laterculo comprobatur : si non *Ilio* veteri, quod Asiæ Minori supra restitui, fides, nemo saltem in *Sodoma* , vel *Sodomis Arabiæ* civitatem ad lacum Asphaltitem sitam non agnoscet, cujus Cl. de Saulcy nuper ruinas repperit, quamquam ejus nihil nisi nomen superfuisse plerique sibi fingant.

[vv] Hæsit Noster in similitudine nominis duarum civitatum , quarum altera , *Synaos* apud plerosque et

	NOMINA EPISCOPORUM.				NOMINA CIVITATUM.		
	COPT.	LAT. I.	LAT. II.		COPT.	LAT. I.	LAT. II.
4	Pistus.	Pisticus.	Pistinus.	4	*Osani.*	Azani.	Axia.
5	Athenasodorus	Athenodorus.	Artemidorus.	5	*Merineus.*	Doryleum.	Dorium.
6	....	Eugenius.	Eugenius.	6	....	Eucarpia.	Eucarpia.
7	....	Flaccus.	Flaccus.	7	....	Hierapolis.	Hierapolis.
			Leon.				Doa.

PISIDIÆ XII.

1	....	Eulalius.	Eulalius.	1	Iconium.	Iconium.	Iconium.
2	Telemachus.	Telemachus.	Telemachus.	2	Hadrianopolis.	Hadrianopolis.	Scoma.
3	Hesychius.	Hesychius.	Esicius.	3	Neapolis.	Neapolis.	Neapolis.
4	Eutychius.	Eutychius.	Eutychius.	4	*Sicion* [xx].	Seleucia.	Seleucia.
5	Uranius.	Uranion.	....	5	Limen.	Selge.	.... [yy].
6	Taracius.	Tarsicius.	Tarsitius.	6	Apamea.	Apamea.	Apamea.
7	Patricius.	Patricius.	Patricius.	7	Alateus.	Amblada.	*Adlïada.*
8	Agathymius.	Agapamus.	Apagnius.	8	*Amordiane.*	Lisinia.	*Lomen.*
9	Polycarpus.	Polycarpus.	Polycarpus.	9	Metropolis.	Metropolis.	Metropolis.
10	Acatemius.	Academius.	Academius.	10	*Pampon.*	*Paros.*	*Piapi.*
11	Heraclius.	Heraclius.	Theodorus.	11	*Beresia.*	Baris.	Barata.
12	Theodorus.	Theodorus.	Heraclius.	12	*Usin.*	*Usa.*	*Usa.*

LYCIÆ II.

1	Adon.	Adon.	Odon.	1	Lycia.	*Bycia.*	Lycia [zz].
2	Eudemus.	Eudæmus.	Eudemus.	2	Patara.	Patara.	Patara.

PAMPHYLIÆ VII...

numos, *Synados* apud Socratem et Nicephorum audit, altera *Synnada* sine dubio nuncupatur; *Sanaus*, a *Synao* diversa, in Hieroclis Phrygia Pacatiana invenitur. Scripsit etiam copticus interpres *Ozanos*, pro *Azanis* vel potius *Æzanis, Merineum* pro *Dorylæo* : sed erroribus istis facile remedium invenitur.

[xx] ⲤⲒⲔⲒⲞⲚ pro ⲤⲒⲀⲈⲨⲔⲒⲞⲚ, omissa per incuriam scribæ interiori syllaba ⲀⲈⲨ : Σελευκείων.

[yy] Post *Seleuciam*, si *Apameam* et *Metropolim* excipias, perturbata fere omnia. *Amblada, Amorium, Baratam,* agnovisse nonnulli credunt : *Amorium* enim *Phrygiæ,* Pisidiæ contermina fuit, et *Berata* vel *Barata* Lycaoniæ non procul abfuit a Pisidia, cui, si conjecturis istis fides, hic adderetur. Propius ad verum accedimus, cum *Bari* Pisidiæ, et *Mordiæo,* quod vetus nomen *Apolloniæ* in Pisidia ex Stephano Byzantino constat. *Pappa* etiam in ⲠⲀⲘⲠⲞⲚ coptici interpretis, et in *Piapis* II dignoscitur. ⲖⲒⲘⲈⲚⲰⲚ urbem *Limenitem* designat, scriptoribus sacris non ignotam, et quæ tale nomen obtinuit, quamvis Pisidia nullo modo usque ad littus maris porrigatur. Sed quid de ultimo vocabulo, ⲞⲨⲤⲒⲚ vel *Usis* sentiendum? Olympius saltem, episcopus Οὐσάδων, inter patres Lycaonios Chalcedone sedit.

[zz] Si duo e Lycia episcopi Nicææ interfuerunt, quemadmodum posterior *Pataram* optimo jure sibi vindicat, sic prior sedem propriam habere, neque tamquam episcopum Lyciæ generaliter designari debuit; *Bycia* I verum nomen innuit : nubem dissipandam recentioribus *Lyciopleustis* relinquo. Unus ex eis, G. H. Waddington, optimæ spei juvenis, *Cibyram* suggessit, et in pluribus aliis locis mihi opem tulit auspicatissimam.

---

(6) Zoega textum hiulcum propter libri manuscripti lacunas reliquit : de eorum quæ supplevi sensu non dubito : sed an bene indolem coptici sermonis observaverim mihi ipsi plane incertum : quapropter me totum, et sine ulla animi confidentia, sententiæ peritiorum subjicio.

(7) Quanti momenti sit copticus sexti canonis contextus ad corrigendas ejusdem lemmatis quæ circumferentur versiones, in supra memorata diatribe fusius demonstravi : quæ hic, brevitatis causa, omnino omittere censui. Videsis, *Actorum Academiæ humaniorum litterarum*, vol. XIX, p. 248 seqq.

III.

EXCURSUS IN COMMODIANI CARMEN APOLOGETICUM

NOVIS CURIS RECOGNITUM.

In singulis quidem hujus tomi fasciculis, præcipue vero in edendis Commodiani carminibus, has ego legitimas, ut reor, germanæ critices regulas pro virili duxi servandas; scilicet, in veterum monumentorum editione, ut aiunt, principe, et maxime si ex aliquo singulari antiquissimo codice ms. illa depromantur, eoque magis si carmina sint, nihil opus esse discedere a lectione codicis : immo rem poscere, ut, quantum fieri possit, eadem lectio retineatur, exclusis tantum apertissimis librarii mendis, quæ tamen distinguere omnium est. Numquam lectorem fallo, dum ego non fallor in intelligenda recteque reddenda antiqui codicis scriptura. Deinde vero liberum cuique lectori critico est, inducere meliores lectiones, castigare depravata, supplere quæ desunt. Vix enim secus agere non periculosum putem, et præcipue quum de carminibus Veterum agitur, quorum similes rhythmi sunt. Delicatum enim artificium illorum est, neque nimium in iis castigandis audendum, nisi de medela adhibita lector moneatur, cui meditanti forsitan melior in mentem venire possit. Has certe leges sanxerunt et tradiderunt multi mei antecessores et magistri, in primis cll. Muratorius et Maffeius; quibus suffragantibus, ratum mihi ac prorsus confirmatum est, exstitisse apud Latinos peculiare versuum genus, in quo minimum, ne nullum dicam, locum habuere metrorum leges ac prosodiæ regulæ; multas vero ac pæne totas partes rhythmus et accentus obtinuere. Quum vero nos propemodum penitus lateat quænam fuerint apud Latinos rhythmorum et accentuum conditiones, arduum sane opus est versus rhythmicos recensere et emendare. Nihilominus haud otiosum omnino autumavi Commodiani carmen novis recognoscere curis, quo strictius nonnullis in locis repetatur codicis lectio, et apertius hujuscemodi rhythmorum indoles et ratio dignoscatur. Nec defuere amicissimi et eruditi viri, Fr. Dübneri, sine quo favente et emendante, nihil tuto in lucem prodit, sive in latinis, sive in litteris græcis, animadversiones et consilia multa, quotquot nimirum ex ingenio felicissimo et incredibili benevolentia exspectaveris. Unde his recreatus subsidiis, multam in spem adducor, fore ut alii pariter eruditi viri opellam hujus tomi mei benigne excipientes, non Commodiano tantum, sed Juvenco, Hilario aut Nicephoro nostro manum emendatricem majore cum solertia et dexteritate admoveant. Cuique enim peritiori hæc Commodiani recantare juvat, sensu parce retorto :

Tu si vulnus habes, herbam medicumque require.

Id tantum censores rursus monebo iterum, caveant scilicet ne forte metrorum rationem illic habeant, ubi rhythmorum et accentuum leges delicatissimæ ac pene ignotæ tantummodo quærendæ sunt, neu ancipites nimium et diligentiores artem expostulent, ab auctore ex industria repudiatam : « Nec ego, inquit, composite dixi, sed negligendo. » Hactenus hæc. In qualemcumque Commodiani recensionem festinandum.

V. 1. *Deum*. Ultima, si lubet, corripiatur, utique natura brevis. Solemnior tamen Commodiano est hanc vocem per synæresim contrahere, more Græcorum, Homeri in primis, et Atticorum, quibus consuetum est una syllaba dicere θεοῖς, θεοὺς, θεῶν. Cf. infra v. 13, 105, 665, 670, 745, 785, etc. Item in *Instruct.* editis passim. Hinc multis in locis rectius forte legeretur *Deus*, quam *Dominus*, puta v. 50, 436, 736, etc. Et in *Instruct.*, v. 10, 512, 875. « In lege præcepit *Deus* cœli, terræ, marisque. » Quamquam contraria vice satius esset nonnullis in locis *Dominus* pro *Deus*, ut in v. 662. Cæterum adeo frequens est priscis poetis vocalem ante *m* corripere, ut etiam in medio dictionis idem obtineat. Lucret. I, 119. « Per genteis italas *omnium* quæ clara clueret. » — III, 440. « Quum semel ex *omnibus* ablata recessit. »

V. 2. Videtur deesse syllaba duplex : *tulerit* [*longe* aut *procul*] *ab errore nefando.*

V. 8. Incipit versus, ut præcedens, ab ecthlipsi Commodiano usitatissima, qua plerumque cum *m* aut vitatur hiatus, aut corripitur vocalis, etiam consonante subsequenti. Cf. 5, 10, 25, 27, 33, 34, 35, 64, 65, 87, 91, 110, 127, 135, 149, 152, 181, 220, 221, 350, etc.

V. 9. Melius forsitan legendum : *Sed gratias Domino.*

V. 11. Erudito V. F. Dübnero placeret : *traditorum;* non displicuit codicis lectio, quæ rhythmo convenit, et cum Tertulliano facit, *Cor. Mil.* IV; et Arnobio III, 13 : *Neque traditor alicujus esse scientiæ potis est*, *etc.*

V. 13. Adeo insolens est *vĕrĕ;* ut non desit qui legat : *tunc vere agnovi.* Deinde syllabæ duæ desiderantur, forte : [*cœlis*] *Deum.*

V. 15. Vix dubium quin legendum sit cum eodem Viro : *vulneris ictus;* solent enim Longobardi notarii scribere *os* pro *us*, et *r* cum *s* confundere. Præterea ex correctione male superposita, deinde in textum intrusa, v. g. *passus vulnera*, id demum potuit legi : *vulneris auctor.*

V. 20, 21. Hexametri ratio omnis usque adeo perturbatur in codice, ut per eumdem virum modo laudatum liceat admittatur rhythmus trochaicus ejuscemodi :

Ingerunt ut tumulum,
Sepulchrum plaudent diviti :
Mutabuntur paupere
Veste hæc fastidia.

V. 23. Corrige typorum sphalma, et lege : *Cæsare dignus.* Hanc enim nostram lectionem paulo audaciorem gnari homines non damnabant, sublato tamen puncto incommodo post *dignus.*

V. 24. Legam lubenter : *fragili,* ac si dixisset *inopi*, *pauperi.*

V. 36. Lubentius nonnihil adderem : *cur*[*nos*] *similemus.*

V. 37. Habes in *præbere laudes* insigne exemplum dactyli rhythmici, postposita metri quantitate.

V. 38. *Idcirco* ejusdem generis est, et solet initio versuum apponi. Cf. 112, 259, 358, 941 et in *Inst.* 408, 563, 717. Cæterum sexcenties occurrit hirritus elisio, quæ aut accentuum vim, aut peculiarem Afrorum pronuntiationem vulgari molliorem innuit. Videtur enim littera canina fuisse omissa, quum legeretur illud, v. 667, « sunt reco*r*dati legendo ; » et 668 : « sed pe*r*severantes... » et v. 719 : « sunt adho*r*tati dicentes ; » item 779 et 781 : « citius reco*r*dari debemus... Insuper hoc addit immo*r*tales esse futuros. » Item in versu 801, quem paulo aliter legam ac primum edidi : « Septima sed erit initium pe*r*sequutio nostra. » Constanter incipit duobus brevibus *persequi*, et quæ exinde derivantur. Notandi in primis v. 816 et 817 :

Exsurget interea sub ipso tempore Cyrus
Qui te*r*reat hostes et liberet inde Senatum.

Demum cf. v. 55, 83, 906, 919, 925, 942, 947, etc.

V. 40. Plura abundabunt, nisi legatur : *Sed et monstravit;* nec erit rhythmus, nisi elidatur hirritus in *fortia*, cujus ultima ob cæsuram producitur.

V. 41. Forsitan *sed* pro *et.*

V. 48. Mallem *Moses.*

V. 49. Omnino legendum : « Pharaone *necato.* » Cf. v. 274.

V. 53. Indubie scribam : *Annûm* pro *annorum*, uti infra v. 55, *multûm* pro *multorum* : qui enim versus sic restituendus esse videtur : « Hunc ergo, quum legitis multûm præconia [vatum.]

V. 54. Cave ne ob notam *invenisse* mutes ; optime enim dicitur Deus quasi *invenisse viam carnis pro nobis*, seu *carnem suscepisse.*

V. 56. Serius nobis suggestum est : *Norunt* pro *nerunt; meminerint* enim rhythmum evertit.

V. 57. Commodianus amat *interdum*, eoque vocabulo et quasi dactylo utitur pro *interim.* Cf. paulo infra v. 83.

V. 60. Non tantum ibi placeret *Moses*, sed et *Mose*, juxta Hebræos; omnino legam deinde : *de Christo docemur.*

V. 62. Hic nonnulla deesse videbantur.

V. 66. Legito : *Sese sub antrum.*

V. 71, 72. Anxie quidem, utinam bene, legi uti exstat. Est enim cui aliud arrideret, nimirum : « Quam quidem partem hominum non sit moderata vetustas, [*hæc*] sic erit ut perna, minime salfacta » quasi dixissent Africani *salfacere*, *salfieri*, uti alias Commodianus habet : *incinefacta favilla.*

V. 74. Nota vim accentus in *clamamus.*

V. 77. Sensus in hoc versu requirit *jussa*, et rhythmus in sequenti forsitan *monitus* : « Nec accepit eos *monitus*, » i. e. *jussa*, ne idem bis ponatur.

V. 79. Haud ægre legam : Quis modo *deliquit.*

V. 82. « *Contrarios* autem perdit sua vita *superbos.* » Sic habeto : timendum enim ne Longobardici codicis sphalmata duo bis me fefellerint.

V. 87. Nihil mihi visum est, in scrutandis hujuscemodi carminibus, æque arduum ac subtile, quam *procliticorum* et *encliticorum* vim, usum legesque dinoscere. Pronum quidem est alterutrum suspicari in illo versu, tum in primo pede, tum in secundo, *bonum et malum est.* In primis notandus est, v. 375, in quo patet eam esse vim procliticorum, ut nec synalæphæ, nec hiatus ullum locum haberi sinant.

Pete, et dabo tibi, et habebis gentes hæredes.

Similia paulo infra præbent v. 113 : *quiquid est*, *unum est;* v. 119, *sumtus est;* v. 728, *consequuti sunt* impii nomen ; v. 927, etc. adde quæ mox ad v. 93 annotantur.

V. 88. Licet etiam legere : *post factum.*

V. 89. Elisio, præter Commodiani usum, ante *jam* aliquando usurpatur, cf. 930.

V. 90. *Disce Deus.* Hic ponendus numerus versuum, qui interdum vagatur extra locum.

V. 93. Operæ pretium est ad hunc versum, de re theologica egregium, insignem regulam adducere, qua multis in locis, sive ob rhythmorum artificium, sive ob pronuntiationis consue-

tudinem, sibilus eliditur. Hinc ubivis occurrunt dactyli ejusmodi, v. 123, *cujus nec;* v. 444, *pro miseris summum;* v. 877, *victimas ducunt.* Nolim hæc tibi videantur immania nimis, quippe quæ vel aureæ ætatis auctoribus non deesse, exempla nonnulla ostendunt.

> Nec *potest* ionios fluctus æquare sequendo.
> Virg. *Æn.* III, 171, et in *Ciri.*
> Illinc juratos secum trahit Æa *basternas.*
> Valer. Flacc. *Arg.* VI.
> *Qui potest* plus, urguet; piscis ut sæpe minutos
> *Magnus comest;* ut avis enicat accipiter.
> Varro, in *Margopoli*, περὶ ἀρχῆς.

Idem apud Græcos frequentius, uti quod supra notatur ad v. 38, 87; de utroque facile persuasum me faciunt tum notissima de attica correptione (cf. Hermann. in *Additam. ad Orphica*, p. 755-758; Clarke in excursu ad observat. Heynii vol. VII. p. 410-412); tum ea quæ de *Versu Græcorum heroico, maxime Homerico* scripsit Fr. Spitzner, et quæ disseruit *de media syll. pentam. Græcor. elegiaci* Fr. Tr. Friedemann (Lips. 1816, p. 99, 105).

V. 96. Conjicit vir eruditus: *Distribuit minoribus* [*esse*] *potentes*, quasi *majores minoribus præesse.*

V. 98. *Nuntii* quasi *nunti;* ultima correpta, ut pluries, nec obstante crasi manifesta. Ibidem *dinoscere*, uti infra, v. 112, *dinosci* prima correpta.

V. 101. Non effugit Dübnerum correctio necessaria: *Sibi conscia sola est.*

V. 102, 103. Eidem placeret aliter distinguere et legere: « Sine fine Aut requie totum torquet quasi flammea virtus. » Etenim sic Maro, *Æneid.*, IX, 95: « *Torquet* qui sidera mundi. » Et Tullius, *Acad.*, IV, 39: « Terra circum axem se summa celeritate convertit et *torquet.* » Item Ovidius, *Met.* II, 70: « Sideraque alta trahit, celerique volumine *torquet.* »

V. 105. Idem maluit: *Illa sed secreta*, et v. 109 restituit e codice *transfiguratus.* Deinde v. 110, omnino requirit: *Angelis.*

V. 111. *Verbum* hic audiendum de Verbo Dei, eodem sensu quo supra dixit egregie, v. 92; « Is erat in *Verbo positus.* »

V. 113. Deesse putem syllabam unam: [*in*] *immenso lumine* [numine?] *solus.*

V. 114 et 115. Hæc mutila, hiante textu, sensuque deficiente. Forte, interrogandum: *ubi facies, oculi, os, membra* in immenso illo numine? aut incipiendum: *Cui facies;* unus dein aut alter versus excidere potuit, in quibus forte Veterum consuetæ allegoriæ de Dei membris tangerentur.

V. 117. Expunge punctum in fine, et lege melius: *Numine de tanto.*

V. 122. Scribe *sese.*

V. 124. Solet a Commodiano corripi utraque in *semper.* Cf. 129 *sempiternas.*

V. 133. Ultimam versus syllabam scito elisam ob vocalem initio sequentis occurrentem.

V. 137. Producitur plerumque monosyllabus initio versus; cf. *at*, v. 547; *ac*, v. 686; *et*, v. 14, 111, 213, 267, 288, 365, 374, 441, 445, 879; *in*, v. 6, 190, 212, 287, 343, 870, 947; *is*, v. 92, 226; *nec*, v. 27, 431, 744, 795; *hoc*, v. 362; *ut*, v. 88, 151, 197, 281, 353, 414, 491, 881; *sed*, v. 40, 94, 404, 464, 727.

V. 141. quidni legerim *defuncto?* sane melius quam *defunctos.* Cæterum syllaba una in hoc versu abundat, dum excidit altera in v. 144, ubi forte *dehinc* supplendum.

V. 150. Habentur hic luxata ossa quæ ægre reponenda sunt, neque ausus fui tentare curam, ne nova vulnera vulneribus inferrem. Interim vir eruditus sæpe laudatus, manu solerti sua, ut solet, et feliciter medica, unam litteram dextere tangens, apposuit: « Propter quæ *scorias* tantas... » Etenim Virgilius ipse eleganter in *Ciri* v. 247:

> ... tam tristibus istis
> Sordibus et *scoria* patiar tabescere tali.

Scoria, id est, luctu, mœrore. In quo notandum primam corripi in *scoria* præter usum communem, sed omnino juxta Commodianum; deinde voluisse frustra Scaligerum intrudere *scabie*, quasi *scoria* esset vox sordida, ἄμετρος, nitidoque illo poematio indigna; tum ex uno dumtaxat codice, eoque recentissimo plerosque modernos pro *scoria* accepisse *morbo*, quod omnino olet glossema. Nihil cæteri mutant, et pro tuenda quantitate syllabæ, ut ipsi nos eodem jure, ad synæresim confugiunt. Unum omnino est Cangio exemplum, et quidem dubium, quod interpretatur *scutica*, seu *scortea*, id est flagellum ex scorto. Per eumdem virum de quo supra non stat quin vel infra eadem vox inveniatur, scilicet v. 870, ubi codex habet: « In ista *historia* si fidelis ire negavit. » Confidenter enim legit: « in ista *scoria*, » eodem plane sensu quam in v. 150, et in Virgiliana *Ciri.* Hac ipsi indagine ductus, in altero editi Commodiani loco, idem videor mihi detegere vocabulum, quasi pro *sordibus* accipiendum. Hoc enim continuus loci sensus innuit: « *Inde in his scoriis dum mortuus fueris*, tamen: *Non bibo dicis.* Instr. v. 1215. Editi vero textus habet minus apte:

> In *historiis* dum mortuus, non bibo, dicis.

Neglectæ igitur vocis jam tria darentur exempla, quæ profecto nonnullam rei philologicæ peritorum attentionem mereantur.

V. 154. Forte *abactos.*

V. 155. Piget me rejecisse in notis vocem haud ita sequiorem, immo forte et rhythmum temere jugulasse, quum debuissem minus hæsitans scribere: *Et facinerosum Cain.*

V. 163. Toties vidi in codice *o* et *r* pro *u* et *s*,

ut incommode ubi non erat timor, timuerim, non scribendo *prius*.

V. 174. Malim : « rapinas in *gaudia;* » et v. 177. « *Quos* nulla. »

V. 178. Adeo constanter prima in *ille* corripitur, ut eam haud immerito esse Commodiani legem statuendum sit, sicut fuit antiquorum poetarum scenæ latinæ. Cf. 191, 204, 215, 235, 244, 268, 354, 381, etc.

V. 180. Melius forte : « Errabant *ducti*. »

V. 199. Obtineat omnino codicis lectio : *florere* enim aliquando et de rebus malis usurpatur.

V. 205. Forsan respectu ad Genes. IV, 8 : *Egrediamur foras*. Quod innueret esse legendum : « *Quidni foras* egredimur. »

V. 207. Neque illibenter unam addiderim syllabam « *de*perdat. »

V. 212. *In istis* codex habet, recte; nam idem hic valet quod modo diximus de *ille*.

V. 216. Irrepsit apertum sphalma *noluerunt* pro *voluerunt*.

V. 219. Quod mihi jacuit interturbatum, perpensa jam Commodiani indole, idem rectius mihi erit ponendum quam tentata liberius restitutio.

V. 222. Forte *et venit ipse;* et 228 *Improvidi*.

V. 229. Absque dubio, *formam*.

V. 230. Nec minus tuto servandum *caro nata:* optime siquidem dictum pro *incarnatione*.

V. 232. Insigne exemplum hiatus audacter contemti. Nec minus audax ipse Virgilius:

Et vera incessu patuit *dea. Ille* ubi matrem,
Æn. I, 405.

Innumera sunt optimorum auctorum exempla quibus, quasi vi legis, hiatus omittitur in cæsura, et ante aspirationem aut pausam, maxime cum dictionibus extraneis. Nihil apud Græcos solemnius. Cf. 375.

V. 264. Immo *fundamina*, ne quid heptametri abundet; eodem modo corrigendum in *Instruct.*, XXX, v. 339 :

Est Dei lex prima *fundamen* posteræ legis.

V. 266. *Sanctorum* videtur glossema expungendum.

V. 274. Nullus jam dubito quin legendum : *Vita necata*. Cf. v. 49.

V. 279. Quam poposcit correctio nostra, veniam vix meretur; quidni legendum : « Jam caro *desierat*. » Audendum erat tutius ad v. 281 et 282, ubi pro *ut alacritas*, haud ita male conjiciebam *ut charitas*, deinde : *in novam legem*.

V. 286. Rectius pro rhythmo scribendum *Jesse*.

V. 291. Notanda vis accentus est in illo versu et tribus sequentibus, — uti et in v. 238, 227, 254, 291, 310, 356, 395, 494, 548 ad 555, 680, 857. Plerumque hæc insigniora desumuntur e lectionibus sacris, quæ quum frequentius in christianis concionibus publicis habebantur, inde magis egregium accentum receperunt.

V. 294. Pura forsan ac pretiosa codicis lectio *prælator*, quasi *præferatur* aut *proferatur*, consentanea nempe laud. loco Act. IV, 12 : « in quo *oporteat* nos salvos fieri. » Sane piaculo sit pretiosas hujuscemodi veteris Latii reliquias qualescumque abolere.

V. 298. Vix ac ne vix quidem non tetigeram sufficientem hujus loci, vulnere adhuc hiantis, medelam ; *fruenda* enim in nota propositum quam proxime accedit ad *frunisci*, veram scilicet indubiamque lectionem, rarissimam quidem, teste A. Gellio, vocem, et derivato inde verbo *frui* amœniorem. In v. seq. stare potest *nostra*.

V. 312. Expunge comma.

V. 318. Absolve correctionem *obivit*.

V. 321. Forte : *vivet*.

V. 325. Non nemo aliter refinxerit : « *Ut qui crediderit, sic sit* quasi sumat ab inde. » i. e. ab ipso Christo.

V. 331. Comma excidit post *dejectum*.

V. 333. Absonum non esset *depositus*, ut in codice. Attamen in *Instruct.* VII. v. 11. legitur : « In vulnere *positi*. »

V. 337. Forte elegans inest quoddam encliticorum artificium, quod non Latinis, maxime habita accentus ratione, inauditum est. Cf. 361, 362, 365, 366, 367, 368, 376, etc.

V. 340. *Et* displicet, quin forte redundat.

V. 342. Versus est spondaicus, ut alia non pauca.

V. 359. *Fuisse* quasi diphthongo incipit, ut alias passim.

V. 375. Duplici exemplo patet nullam esse auctori nostro hiatus formidinem, nec ferme ullam in rhythmis vim elisioni esse. Eadem plane licentia Virgilius ipse plus semel utitur in *Ecl.* VII, 53, *Æn.*, XII.

Stant et juniperi et castaneæ hirsutæ.
Sancta ad vos anima atque illius inscia culpæ.

Nec multum a Commodiano Persius recessit in *Sat.* III, v. 66.

Discite, o miseri, et causas cognoscite rerum ;

immo nec Flaccus, *Epist.* I, IX, 38 :

Si me amas, inquit, Paulum, hic ades. Interearn si.

V. 384. In illo implexo præ cæteris loco nil mirum alia aliis præplacere, scilicet :

Quales eos dicam, antequam dispersi fuissent,
Quos nec *exsulatus* fregit, *sed incitat* ipsos...

Ac si dixisset : « Jam illi miseri, quomodo inanes adeo fabulas fingunt, ut turpi magi nomine Christum dehonestent (cf. v. 471), prophetasque missos faciant ! Qualem dixerim impietatem eorum, nondum per orbem palantium, quos etiam nunc excitat atque exacuit exilii vis, nedum ipsos frangat ac demittat. Si magus fuerit,

etc.» Porro rarissima sunt exempla hujusce nominis *exsulatus;* sed tritum convicium illud judæorum Christo magiam exprobrantium.

V. 390. Aliis placuit retinere *magnum*, i. e. « Hi præ sua in Deum protervia, illi magni nomen detrectant.» Consuete apud Commodianum infinitivus hocce modo adducitur.

V. 392. *Fine sub ipsa* optimis auctoribus haud abludit.

V. 396. Placebat eruditis conjectaneum istud: « donec mea verba *sanescant.*» Quod tamen in textum inducere nolui, quum ironice Noster dicere potuerit: « Næ, tantum audient, quum, Dei deficientibus annis, ipsius verba senio tabuerint.»

V. 414. Excidisse nonnulla vel interturbari colligitur ex ultimis: « sortem*que* miserunt.» Ita necesse est in v. 416 supplere syllabam, forte: « [*in*] tribus horis.» In codice » Et tenebræ factæ tribus horis ad sextam.» Immo et in v. 418 lege: *Amosum*, nisi accipiatur dactylus iste, vel in Commodiano insolentissimus, *prophetam*.

Sequens vero v. 419 remanet incomtus et subobscurus. Respexisse putem eum ad quod annotavi, ad vaticinium Amos de auferendis solemnibus et sabbatis.

V. 423. Quidni: *Hoc volo;* et 425: « *contra* omnia?»

V. 445. Rectius certe: « *de* Domini morte, item in sequenti: « de [*se*] ipso referre.» Quod vero in v. 447 aliis misi definiendum, ecce forte definierit alius solertior conjiciendo: « Aut si putant illud, *migrant*, i. e. negligunt et subvertunt universa quæ dixit.»

V. 451. Forte: « declinetur in *illum*, » i. e. quum in Christum reflecti debeat sensus Scripturarum.

V. 455. Incomtum aliquid in fine. Anne malueris: *talis edictus*, pro *edictum*, uti supra *monitus*, *dictus*, etc.?

V. 464. Absque dubio jam scriberem: « *ex* meo decreto.»

V. 465, 467, 475. « *De* illa ponendi — *de* justi morte clamatur: » hæc et his similia præpositioni *de* connexa Africani amant. Cf. 578, 580, etc. et in edit. *Instruct.* v. 6, et Davisii notam.

V. 471. Melius: *demissum*. Item v. 477. *Justum*, *si qua*. Sin id verum, certe elegantius.

V. 481. Vir eruditus sæpe laudatus subtiliter æque ac confidenter proponit « Et *ruta* cæsa.» Festus: « *ruta cæsa* dicuntur quæ venditor possessionis, sui usus gratia, concidit, ruendoque contraxit.»

V. 486. Forte: « in *illo*.»

V. 487, 488. Haud inconcinna brachylogia usus, primum dixit: « Interrogemus eum quietum,» i. e. uti habet Scriptura sacra: « *probemus patientiam ejus.*» Hinc succurrit esse legendum « condemnemus eum... *dicentem;*» intuendo illud: «Et erit respectus in *sermonibus ejus*.»

In v. 493 mihi etiamnum delendum videtur *in*.

V. 494. Cave ne ob notam nihil innovetur. Cæterum haud parum consuetas rei metricæ leges offendit Commodianus, quum constanti quodammodo usu, primam in possessivis *suus*, *sua*, *suum*, producit, cæterum in eo morem accentui gerens. Cf. 598, 659, 700, 709, etc.

V. 499. Arrideret: *Si cupiant*.

V. 500. Suspicor in his insulsis: « videant quum *plebem*, » latere aliud: « videant quum *impletum* in illo.»

V. 505. Commate versus claudendus est.

V. 509. *Mactatus ad aras*. Hæc semel iterumque e Virgilio Noster accepit: cf. *Instruct.* LXXIII, v. 14.

V. 519. Legendum videtur: « inquit, [*quia*] subdole.»

V. 521. Omnino non respuendum, « *stultos* magis evanescere, » quasi, reddere stultiores.

V. 534. Jam legendum reor: *nobis data lex*.

V. 541. Desiderare putem duas syllabas: « jam qualiter [*ille*].»

V. 546. Haud immerito tæduit insulsi codicis: *ipsu det*.

V. 548 et 554 egregie demonstrant quid in rhythmorum numero valeant ἦθος et πάθος. Cf. quæ supra recensui ad v. 291, et lege plerosque Scripturæ sacræ textus.

V. 561. Corrige: « *sese* precando.»

V. 565. Item: « *seclo* venirent.»

V. 572. Aliter distinguito: « principes cœlorum, in altis.»

V. 578. Haud illepide mihi suggestum est esse legendum: « Nil nisi *os faciunt*, id est, fingunt tantum eloquium, sed de vita recte instituenda silent.»

V. 582. Melius esset: *præmio ni forte regantur*.

V. 594. Lubentissime legam cum erudito viro: « *pluscula* dando.» Et cum eodem in sequenti: « pretium *quærit* sapiens » aut forte *quæsit*, e vetustiore loquela desumtum.

V. 604. Redundaret alicubi syllaba una, nisi memineris consuetam in *est* sibili elisionem, positionem accentuum, et vocalium correptionem: « agon est pro ipso diurnum.»

V. 606. *Copria judicatur.* Sic habet *Instr.* XI, v. 6. « *Incopriat* cives unus detestabilis omnes.»

V. 609. Haud displiceret legere: « *ipse* spes est, » nisi ob evidentem redundantiam, prima illa vox omnino esset delenda, præpropere forsitan scripta pro *spes*, ut deinceps deleretur.

V. 611. Ibi e contra quod desideratur supplendum; puta: « dixit, [quum] sit Deus.»

V. 617. Aut *muti*, aut *muli* legere per me licet; diserte habet codex: *multa*. Quo quid firmius statuatur, necesse est reperiatur hujusce historiæ fons qui penitus me fugit.

V. 630. *Centria* potius significat *convicium*. Cangius enim edidit ex vetere glossario : *Centro*, conviciator.

V. 634 et 635. Sic melius hæc sane restitueris :

> Hic legem tartaream derupit verbo præsenti,
> Elevat e tumulis Lazarum die quarta fœtentem.

Versus hic uterque dat legem Juvenco solemnem, qua plerumque in pede quinto diphthongos corripit. Cf. p. 584.

V. 637. Forte : « Juvenis ; surrexit. »

V. 647. *Adesse* pro *esse*, ut supra v. 35.

V. 650. Leg. « *Quum* fuit rogatus, » cui respondet *Tum*, in versu sequenti.

V, 654. Perperam dividitur *insanierant ;* deinde, *pendere* nonnullis placeret.

V. 674. Conjiciebatur : « Et *lex sanctorum*, ab idolis mundos haberi. »

V. 677. Forte : « [umquam] servire. » Deesse duas syllabas, non ambigendum.

V. 678. Conjecere : « *puros esse lavacris.* » Quidni : *puro sese lavari*, pæne ut codex ?

V. 683. Ordinem muta : « Aperiunt *passim valvas.* »

V. 687. Aliter interpungito : « idolis servit, iterum tricesima quærit. »

V. 695, 696. Luxatum parumper locum emendaveris haud inscite, legendo : « Si quæris ostia nulla, ut possis *cœlitus* assurgere. »

V. 700. Firmius codici adhærere juvat rescribendo : « *de suo facta*, » haud inusitatum pro *sua facta.*

V. 707. Venit addenda vocula : « eorum, [*ait*], exaudire. »

V. 716. Da comma in fine, ut legas : « ex asse suorum, *quæ* si prius poteris ; » punctum vero in fine 729. Deinde sequens 730 commate finiatur.

V. 733. Neque suspicio deest esse legendum : *nec hodie.*

V. 743. Irrepsit *quum* conjunctivum, pro *cum* præposit. Deinde, nisi forte codex obstitisset, in votis erat legere : *projectus.*

V. 748. Leviter tetigi gravissimum vulnus ; videant periti an commodius medeantur per hanc alteram lectionem : « In quorum sæpe *Deum incendunt* sanguine diri, id est diris in mancipia sævitiis iram Dei instigant et exacuunt. »

754. Leviori quoque brachio, fateor, in breviuscula nota, explicatur nodus, cui solvendo impar remansi. Nihil enim propemodum ad rem nostram facit *strenia* Dea, in Varrone laudata.

V. 777. Deficientibus metro et sensui supplendum : « sperat, *ex*spectans crescere canos, id est vivere ad seram usque senectutem. »

V. 783. Alias Commodianus eadem. *Instr.* LXXX, v. 8.

V. 785. *Solis in agone*, quasi « in nova vita. »

V. 793. Absque ambage nunc legam : « ecce *videmus.* »

V. 802. Nescio an cuiquam placuerit : « En *januam pulsat*, et cogitatur adesse. » Nemini vero non probabitur necessaria correctio : « *quæ cito trajiciet*, Gothis, etc. »

V. 806. Etiam optimi scriptores cum lectione codicis faciunt : *millia gentes ;* quam quidem melioribus avibus excepi et retinui ad v. 853 : *homines septem millia.*

820. Legendumne *discimus*, an *diximus*, alludens scilicet his quæ habet alias de Nerone Antichristo? Cf. *Prolegomena* et *Instruct.* v. 626 seqq.

V. 824. Hæsi aliquandiu an legerem *natis*, cui favebat codex.

V. 831. Hæsit mihi aqua iterum ; emersurus forsitan legendo, sensu activo : « cum nece *Neronis*, » quasi cum cæde jussu ipsius peracta. Quippe necesse est supersit truculentus imperator, ut cætera quæ sequuntur sibi constent. De quibus cf. *Sibyll. carm.* loc. cit. in *Proleg.*

V. 833-834. Quam operosum fuerit incomtos illos versus sine ulla distinctione congestos apposite et recte constituere, inde jam lector perspiciet : duobus enim istis vox una, sensus pene totus et omnis ordo desunt. Sic igitur scribendum :

> Et signat populum [*venturum*] in nomine Christi ;
> De quibus quammulti quoniam illi credere nolunt, etc.

V. 837. Forsitan : « flumina quoque [ille] iratus. »

V. 845. Alio ordine rectius : « exorant precibus Neronem. »

V. 858. Item : « *Et* ille. »

V. 864. De duobus cum Nerone Cæsaribus, cf. *Instruct.*, v. 626.

V. 870. Nonnullus vix dubitat quin sit legendum *in ista scoria*, ut supra, cf. 150.

V. 874-875. Vereor ut minus bene apposita fuerit distinctio XLI. Erit enim forte cui non displicebit legere : « Corda tremiscunt, Quamquam sit martyribus aptum tot funera ferre. » cæterum insignis est locus ad probandum ævo martyrum esse auctorem nostrum accensendum. »

V. 883. Rhythmus postulare videtur *maceraverat.*

V. 896. Nihil omnino impedit quin cum codice legatur *igne*, aut si malueris *ignis.*

V. 903. *Turbaturque Nero ... visum.* Hellenismum sapit, nec ab ipsius Horatii abludit ingenio.

V. 907. Lege : « in *Urbem.* »

V. 910. Et codicis et editionis vulnera feliciter obduxit medica manus peritior : « *Novissime nudam* adigunt incendio *factam*, id est nudatam penitus, opibusque et viris desolatam. »

V. 912-913. Ut difficilis ille nodus explicetur, necesse primum est advertatur quædam relatio inter *potentum* et *bruti ;* quasi his rebus florentes, illic deperditis imbelles et attoniti ;

deinde legitimam esse aliam lectionem *iniquo in tempore*. Quibus præmissis, jam omnino non est insulsum sic totum audire : « Usque adeo tabescant corda potentum, ut præ angustia amentes, nec semet adinveniant, stolidis similes et attonitis, in illo ærumnoso tempore. »

V. 919. Accipitur, opinor, *merces* quasi pœnæ; et *loca*, gentes singulæ.

V. 921. Jam paulo audacior in his notulis, proponam libenter : « Quum ipsi Judæi spectant vincere Romam. »

V. 928. Omnino necesse est sic distinguere: « Urbis perditio Nero est; hic, terræ totius. »

V. 933. Rhythmo nonnihil deest; vix conjiciam : « Ut Deus [tandem] illis subveniat... »

V. 935. Cf. *Instruct.* XLII *de populo absconso sancto*, et *Carm. sibyll.* l. II. v. 168-178.

V. 940. Quæ mihi, eadem quoque aliis hæsit aqua. Nonnemo tamen scite subdidit : « Sed *nemini* odium ullum. »

V. 941. Idem fere in *Instruct.* ad v. 665 : « Non natus ante patrem moritur ibi, neque, etc. »

V. 942. *Lugunt* in codice, ubi infra, v. 1018 *fervunt*, aliaque affectatæ vetustatis satis consentiunt Commodiani et Afrorum latinitati.

V. 953. Cf. *Instruct.*, v. 670 et seqq.

V. 959. Forte : *paratæ*.

V. 973, 974. Collatis *Instruct.*, v. 678, 679., melius forte esset :

> Expavescit enim terribilis ille tyrannus,
> Et fugit in Bore, ac venit cum exercitu magno.

V. 983. Forte, *ea promissa capiant*.

V. 985. Cf. *Instruct.* XLIV.

V. 997. Hæc pene dixerim in *Instruct.*, v. 694 continuari : « Ecce diu tacui sufferens tanto tempore vestra, etc. »

V. 1006. *Suppetium*. Neutro genere gaudet Commodianus, cui placuerunt *ignominium*, *blasphemium*, *infamium*, variis in locis *Instruct.*

V. 1011. Ex similitudine *s* est *r*, maxime in σημείῳ ἡ., planum est legere : « *Quorum salus erit.* »

V. 1018. Scribe, nihil hæsitans : « Tot mala *fervunt* pro *fervent*. »

V. 1019. Forte: « *subitaneæ* mortis in umbra. »

Cæterum, qualiscumque iste Commodianus esse videbitur (quod enim dicere placuit Rigaltio prioris carminis editori, idem ego posterius exhibens, regeram lubenter), tandem nostro sæculo apparuit squalidus, tamquam ex vinculis, ac diutino apud barbaros situ, vindictas poscens. Utinam præstantiorem inveniat vindicem, a quo benigne excipi ac foveri mereatur, maculisque sive in nostro carmine, sive in *Instructionum* poemate inustis emundetur. Si quis enim hoc variorum poematiorum corpus attente cum nostris contulerit, longe plura inveniet sphalmata, desperataque loca aut luxatissima, etiamsi adeo multa pene insanabilia in hoc textu nostro remansisse non diffiteamur. Neque me usque piget illam suscepisse, haud sine subsidio, Commodiani tractandi spartam, quin nonnulla obiter ex *Instructionibus* proponam aut oscitantius edita, aut nondum vel post Schurzfleischii, Davisii et Gallandii curas, nitide tersa ac elimata. Satis mihi erit carmina absque ullo commentario, paulo aliter quam in edito textu proferre, et uncinis includere quæ addenda existimabam.

Vers. 3.	Æternum fieri quoniam (*ed.* quod) discredunt inscia corda.
Vers. 10.	In lege præcepit Deus (*ed.* Dominus) cœli, terræ, marisque.
Vers. 14.	Gens rudis ante Moysen [jam] sine lege morata (*alio ordine in ed.*).
Vers. 15.	Quum Deus omnipotens ornaret (*ed.* exornaret) mundi naturam.
Vers. 32.	Et tingi (*ed.* tingere) lanas docuerunt, quæque (*ed.* quæcumque) geruntur.
Vers. 62.	Ergo si illum vorasset (*ed.* devorasset) Saturnus [in istis, *hæc editi in v. sequenti reponunt*].
Vers. 63.	Temporibus, quis [jam tunc] placebat, illo defuncto.
Vers. 65.	Saturnus in terris senuit et ibi defecit [*ed.* defecit in illis].
Vers. 66.	Illum non aliquis prophetavit patre renasci (*ed.* prophetavit prænasci).
Vers. 68.	(*Malim*) seducunt per vates historiæ confictæ.
Vers. 87.	Zelo maritali, Deus nominatur ulciscens (*ed.* adulïscens).
Vers. 218.	Extricare suam dum quærunt [mercede] vitam.
Vers. 253.	Omnino sed vos ipsos [dementes], perdere vultis.
Vers. 369.	Sanguis enim fratris ad me clamavit in altum (*ed.* proclamavit).
Vers. 420.	Da nunc ergo Deo, fragilis dum moraris (*ed.* moreris), honorem.
Vers. 703.	Suppetium [tunc] nullum erit, etc. (*eadem in nostris v.* 1006).
Vers. 757.	Bis Deo peccat quisquis (*ed.* qui) lites fratri protendit,
Vers. 758.	Unde non effugies peccatum pristina (*ed.* prisca, cf. 834) sectans :
Vers. 759.	Semel es lotus aqua : num (*ed.* lotus, numquid) poteris denuo mergi?
Vers. 927.	Refrigerare (si præced. in *ed.*) cupis, admartyrizare (*ed.* admartyrisa).
Vers. 939.	Matrona (*ed.* matronas) vis esse christiana, ut sæculi domnas.
Vers. 1213.	Bibendo superbis; inferior mente (*ed.* interior a mente) recedis.
Vers. 1215.	Inde in his scoriis (*ed.* historiis) dum mortuus, non bibo, dicis.

IV.

MAGNI CRUSII

DISSERTATIONUM DE MAGNETE SYNOPSIS ET EXCERPTA.

Nemo post sanctum Nicephorum CP. æque ac Magnus Crusius, olim in academia Georgia Augusta Gœttingensi facultatis theologicæ decanus, dedita cura, necdum tamen integra, de Magnete disseruit. Quum enim ipsi Parisios iter habenti contigerit non tantum bibliothecæ regiæ rariores mss. codices, quoad libuit, evolvere, sed et ipsius custodis J. Bovinii schedas excutere ad nutum, immo forsitan et Anselmi Bandurii opus prælo paratum propius intueri, edenda quam proxime recepit Magnetis fragmenta omnia, sive ex Parisiensibus codicibus, sive ex Ottoboniano, cujus illi copiam iterum fecit Bovinius, simili usus liberalitate, qua cum ipso olim noster D. Stephanotius eadem communicarat. Utrumque meminit Crusius, altum vero de Bandurio silentium tenet, eo magis demirandum, quod Anselmus noster Bovinio in familiarissimis erat, edideratque a multis annis libellum Nicephorianæ editionis prodromum, ubi de Magnete multa, quæ Fabricius Bibliothecæ græcæ inserta, per totam Germaniam divulgavit. Ut ut fuerit, primas operis sui lineas Crusius descripsit in *Dissert. epistol. ad D. Chr. Wormium, episcopum Sialandiæ in Dania* (Lips., 1728); deinde, Horatii nimium memor, quod inceperat nonum premit in annum, donec a. 1737 publici juris fecit libellum, seu partem operis priorem, præfixo hoc titulo : *Disputatio inauguralis historico-theologica, exhibens notitiam et* Θεολογούμενα *Macarii Magnetis, ex fragmentis hactenus deperditi operis apologetici pro christiana religione, adversus gentiles conscripti, depromta*, in-4°, Gotting., p. 56. Septennio iterum elapso, dum frustra ex Italiæ regionibus certiora de monumentis hujus auctoris rarissimi exspectaret, telam toties interruptam retexere, nondum tamen perficere sategit, et alteram edidit dissertationem inscriptam : De Θεολογουμένοις *Macarii Magnetis ex fragmentis operis deperditi* Ἀποκριτικῶν, *pro christiana religione adversus gentiles conscripti, erutis, et ad meliorem intelligentiam adversæ partis perpetuo parallelismo scriptorum Porphyrii illustratis*, in-4°, Gotting., p. 108. Ut in priore historicam et criticam Magnetis notitiam exhibuit, sic in posteriore de re theologica et polemica in duabus acturus erat sectionibus, in una scilicet dogmata a Magnete proposita, in altera errores eidem vel vere vel falso imputatos exacta trutina perpensurus. Prima autem, quæ exstat una, ne integra quidem est, etsi quam latissime ad paginas usque octo et centum vir eruditus excurrerit. Spem tantum dandi cætera fecit, iis nempe verbis, quæ multis desideria addent, multis imminuent : « Quum vero, inquit, expediundis singulis argumentis dogmaticis haud suffecerint circumscripti disputationis limites, gravissimæque adhuc supersint doctrinæ *de Fide et Justificatione*, *de Eucharistia* ex Magnetis verbis non minus contra Pontificios quam Reformatos vindicanda, itemque *de Resurrectione et Vita æterna;* primum hæc occupabunt locum in subsequutura dissertatione II, quæ simul sectionem III, de erroribus ac nævis *manichæismi, arianismi, origenianismi* et *nestorianismi*, quorum insimulatus fuit Macarius Magnes, absolvet. » Hactenus Crusius. Verum nemo non dolebit quod nec hic promissis satisfecerit, sed in uno hoc substiterit, ut nonnulla Magnetis Ἀποσπασμάτια, hic illic in amplissimis disjecta commentariis, nec suo digesta ordine, nec servato codicum tenore, prout libuit, exhibuerit. Cæterum nos admodum tæduit ambas dissertationes Magni Crusii ad manum habuisse, nisi quum jam omnes pene voluminis hujusce plagulas typis mandavissemus; utramque enim variis in locis satis ægre deteximus, priorem in locupleti bibliotheca Societatis Jesu, Parisiis; posteriorem, tantum in regia ejusdem urbis bibliotheca, quæ toties desperatis studiis suppetias et solatium dedit. Rarior etenim ultima, quæ quidem ipsosmet Fabricianæ *Bibliothecæ græcæ* continuatores, ut videtur, effugit. Neque extra oleas vagari videar, dum utramque eo loci brevi compendio perstringam, eo præsertim fine, ut exinde accipiam fragmenta Magnetis quæ nuspiam alibi occurrunt. Gallandium enim, qui unus fere, nec indiligenter, Magnetis omnia exstantia semel iterumque collegit, satis multa maximi pretii una cum utraque Crusii dissertatione, latuerunt. Latuisse pariter ea cl. M. Routhium, quo nihilominus nemo majori cum cura aut religione Patrum antenicænorum *Reliquias sacras* undequaque corrasit, inde collegi, quod apud eum tam de Magnete quam de Crusio altum silentium est, uno tantum excepto loco ubi obiter vapulat Magnes, uti spurius auctor et valde sublestæ fidei.

I.

NOTITIA HISTORICA.

§ I. *Argumenti occasio et institutio.* « Inter antiquissima Ecclesiæ christianæ monumenta, quorum memoriam vel ipsa vetustatis injuria, vel infensorum Ecclesiæ hostium invidia atque malitia obliterasse videtur, suo pariter jure censenda sunt, pauciora quidem, sed longe rarissima, Macarii Magnetis fragmenta, ex ipsius *Libris* Ἀποκριτικῶν *ad Theosthenem, contra Gentiles Evangelia calumniantes* excerpta. Auctorem nomino in tam vasto historiæ ecclesiasticæ atque litterariæ ambitu fere incognitum, diuque satis neglectum; cujus tamen nomen, scripta et merita penitius nosse, omnium certe eruditorum, ac præcipue eorum qui veritatem religionis christianæ strenue defensam amant, quam maxime interest. » Ea igitur excerpta edere Crusius Magnus pollicetur, quæ olim a cl. v. Joanne Bovinio, regiorum codd. mss. curam gerente, accepisse se haud sine grati animi memoria testatur. « Cujus dignissimas, inquit, hic non possum non deprædicare laudes, quum suas speciatim observationes de Magnete data opera collatas, benevole mecum communicare haud detrectaverit; ex quibus proinde me haud parum profecisse... ingenue profiteor.»

§ II. *Expensis recentiorum* iniquis *de Magnete judiciis;* in primis vero Davidis Blondelli, in *Pseudo-Isidor. et Turrian. vapulantib.* proleg., p. 7; deinde Edm. Albertini, *de Sacramento Eucharistiæ* lib. II, p. 420, Daventr., 1654; tum Chr. Sandii, *de Veteribus Scriptoribus ecclesiasticis,* p. 19; et Tentzelli in *Exercitationib. selectis,* part. post., p. 235 : mitiores deinde et æquiores referuntur, confirmanturque sententiæ J. Alberti Fabricii, in *Delectu argumentorum ac syllabo scriptor. de veritate religionis christianæ,* p. 65 et 70, et in *Bibliotheca græca,* lib. V, c. 1, p. 276; [quibus addere est Keil, *ibid.* tom. VI., p. 296; G. Cave in *Scriptoribus ecclesiasticis,* tom. I, p. 135; Tillemont., *Histoire des empereurs,* tom. IV, p. 487; D. R. Ceillier, *Histoire des auteurs ecclésiastiques,* tom. IV, p. 276; M. Le Quien in *Oriente christiano,* t. I, p. 697, et in *Damasc. opp.,* tom. I, p. 271; Galland. *Bibliotheca veterum Patrum,* tom. III. *Proleg.,* p. XXXIV, et p. 541; Harles. *addenda ad introd. in Hist. ling. gr.,* tom. II, p. II, p. 358.]

§ III. Inde primum disquirit Crusius *utrum nomen Macarii auctori nostro sit proprium, an appellativum;* placuit posterius, nec tamen in eo invenimus quidquam, sive quod addatur supra annotatis, p. 308, sive unde mutetur opinio nostra ibidem exposita. Deinde subjicit, quod affine est,

§ IV et V. *Utrum nomen Magnetis proprium sit gentis an viri;* eademque omnino ac nostra sentit, nec sine simili dubio tuetur; quibus tamen apposite confert Cononis narrationem, a Photio excerptam, ad *cod.* CLXXXVI; qua Nicephorus illustratur ad hæc paulo obscuriora : « Indigenæ autem Magnetes dicti, qui, quod fortasse inde quum in alias oras, tum in asiaticam terram transmigrassent, eo factum est ut quædam illic fundatæ urbes Magnesiæ ab iis appellatæ sint. » Cf. ibid., l. 11-15. Præterea ostendit Caveum et Fabricium perperam confudisse Magnetem illum cum presbytero Hierosolymitano ejusdem nominis, quem interfuisse concilio Antiocheno a. 265, S. Germanus patriarcha CP. solus meminit.

§ VI. Inde digreditur ad *episcopos Magnesianos,* quos eodem ordine ac Quienius in *Oriente christ.* l. l., usque ad Nicephori tempora, recenset; satius illi procul dubio omittendos, quum ipsi, uti et nobis, valde incertum sit an Magnes fuerit Magnesianus episcopus.

§ VII. Verumtamen hunc ipsum fuisse *episcopum* satis erudite adversus Tillemontium male dubitantem demonstrat, tum ex ἱεράρχου titulo, quem solis episcopis solemnem constat fuisse apud veteres ecclesiasticos auctores; cf. Eusebii *Hist. eccles.,* V, 24; Tertullianum, *de Baptismo,* XVII; concilium Carthaginense III, can. 26; tum ex sacerdotali veste quam in pictura libri, Nicephoro teste, Magnes ille gerebat: hanc autem episcopis fuisse in usu testantur Hugo Menardus in appendice ad *Sacramentarium gregorianum,* p. 261; J. Braunius, *de Vestitu sacerdotum hebræorum,* lib. II, c. 2, p. 379; cap. 5, p. 445; Henricus Valesius, ubi de Hemorrhoysæ statua ænea ad Eusebii *Hist. eccl.* V. 24; E. Gottl. Heineccius in dissertat. *de habitu et insignibus apostolorum sacerdotalibus;* Tertullianus, *de Pallio,* n. VI; Theodoretus, in *Historia ecclesiastica,* V. 27; Socrates, *ibidem,* II, 48; Hieronymus, *de Nepotiani obitu,* XIII; Bona, *de Rebus liturgicis,* p. 83.

§ VIII. Operosior quæstio est in *vera Magnetis ætate* assignanda. Primus Turrianus Magnetem audacter retulit ad annos retro mille et quadringentos, seu a Christo nato circiter CL (*opus dogmatic. de justificat.* Romæ, 1551). Ant. Possevinus, duobus demtis sæculis, eumdem circa a. CCCVIII floruisse existimavit. Th. Bozius Eugubinus sæculi tantum VI scriptorem esse asseverat. Nicephorus tandem primus certiora præbuit, quum comperit sanctum virum vixisse « annos circa trecentos ex quo primum apostolici divinique præconii lux effulsit. » Hinc Crusius : « Magnopere exinde falli liquet eos qui Mag-

netem nostrum, ut novum aliquem ac nuperum græculum calumniantur, quum scriptoribus sæculi IX, bene exploratis omnibus circumstantiis, satis jam tunc perspectum fuerit, auctorem istum ætatem sæculi III, vel incipientis sæculi IV præ se ferre. Nec est quod adversariis suspecta esse queant ea quæ de istius auctoris antiquitate in allata disputatione statuuntur; expediebat enim imaginum defensoribus fidem vellicare, et infringere antiquitatem pariter atque auctoritatem imminuere illius scriptoris, qui suis opinionibus repugnare videbatur, et quem adversarii Iconomachi multo labore, tamquam testem fide dignissimum, contra ipsos produxerant. »

§ IX. Idem colligitur *ex criteriis libri internis*, tum nempe ex titulo qui sapit vetustissimos religionis christianæ patronos, adversus gentilium calumnias decertantes, atque ex eodem argumento de monarchia strenue rem tuentes christianam; tum e præcipuo totius operis scopo, qui adversus celebrem quemdam sui temporis philosophum, de quo infra, dirigitur. Quid quod Hadrianus imperator in fragmentis nostris Magnesianis sic in exemplum disputationis adducitur, ut lis illa omnis ab ævo Hadriani non adeo longo remota videatur intervallo?

§ X. Quæ insuper confirmantur ex narratione de *Statua Paneadensi*, « quæ quippe res, inquit Magnes, non olim facta, sed hodie fieri videatur. » Porro statuam illam a Maximino tyranno sublatam fuisse [post Asterium, Sozomenum, Philostorgium, Nazianzenum Nicephorus] (Cf. supra, p. 332, 333, 496, 599) testantur multi recentiores.

[Quibus demum addere illud juvat, quod eruditum Crusium fugisse videtur, nempe haud obscure Magnetem respexisse ad portentosam illam in Ægypto Memnonis statuam loquacem, p. 330, l. 10, de qua Letronnius disertissime scripsit, et inter multa pereruditc ab illo exposita definivit circa tempora ab Hadriani ævo haud multum distantia, increbuisse ac sensim evanuisse Memnonii signi famam (*Inscriptions d'Égypte*, tome II, p. 324 seqq). Deinde quum in fragmentis infra adducendis, Symmachus interpres, qui floruit circa annum CCV, diserte adducitur, quumque Noster post Maximinum referri nequeat, consequens est illius ætatem medio sæc. III esse tuto inscribendam.]

§ XI, XII et XIII. Diluuntur *Tillemontii objectiones*, quarum prima desumitur ex hujuscemodi mentione templorum christianorum : « Sed et Christiani sibi *domos maximas* construunt, in qua convenientes precantur. » Quinimmo inde mirum in modum ætas Magnetis, ut supra, eruitur; certo enim constat tum Christianis fuisse hujusmodi ædes magnas, teste Lampridio in *vita Alexandri;* Lactantio, *de Morte persequutorum*, c. XII; Eusebio passim, II, 3; VII, 30; VIII, 2, p. 293, 294, 316; lib. IX, p. 362, etc.; tum locum in quo Christiani conveniebant vix fuisse sive designatum post Constantini M. tempora eadem ædium appellatione, sive ante eumdem templi nomine insignitum.

Secunda vero e commentario Macarii in Genesim petita (cf. infra, p. 550), vix ad rem nostram facit, ut ad aliam libenter transcurram, ex argumento, ut aiunt, negativo conflatam; nempe a silentio Eusebii et Hieronymi. Sed, præterquam quod non omnia veteris Ecclesiæ monumenta ad illorum manus pervenerunt, quod et ipse Eusebius testatur de non paucis obscurioribus aut rarioribus, qualem fuisse retulit Magnetem Nicephorus; non desunt in Magnete summæ antiquitatis indicia; immo in ipso deprehensi errores, saltem ut Nicephoro visum est, majorem forte antiquitatem quam quidem sæculi III ad finem vergentis ratio patitur, luculenter innuunt. Hinc clauditur disquisitio illa *de Magnetis ætate* probato cl. Joan. Bovinii judicio, quod ex autographo ipsius exscribere haud injucundum fore Crusius autumavit, caute tamen accipiendum : « Sane si constat Magnetem ante Origenis tempora floruisse, ut quidam existimarunt, floruisse enim necesse est ea ipsa ætate, qua erroribus illis non defuere magni auctores : sed interim dum tantæ vetustatis argumenta, nobis certa non suppetant tutius fuerit cum Nicephoro patriarcha et aliis Iconomachorum adversariis Macarium Magnetem sæculo integro statuere juniorem, ut Origene quidem et Tertulliano recentior, Athanasio autem et concilii Nicæni Patribus subæqualis habeatur. »

§ XIV. Jam ad auctoris *scripta*, scilicet Ἀποκριτικά, et *Commentarium in Genesin*, pergendum. « Quamvis hodienum adhuc integra ad manus nostras haud pervenerint, pretiosa tamen ἀποσπασμάτια quam plurima, aliaque ejusdem scriptoris fragmenta ad doctrinam ecclesiasticam perquam utilia, nostro tandem sæculo in præstantissimis bibliothecis feliciter inventa, e tot sæculorum tenebris demum emersisse maximopere gaudemus. » Hæc Crusius, quem nescio quo fato, omnibus fere qui de Magnete inquisierunt communi, haud suis absolutum votis mors abstulit. Eo loci titulum Ἀποκριτικῶν quem sæpe excussimus, pariterque distinctionem in quinque libros, variorumque codicum mss. inscriptiones regerit.

§ XV. [Codicum recensionem ab eodem minus accurate digestam de novo pro viribus instituimus.

Primus est *Venetus* sancti Marci, in quo exstitit opus integrum; ex illo sua Turrianus partim græce, partim latine edidit; quem papyraceum et sine tabulis, n° A. XIV inscriptum, exhibent antiqui catalogi bibl. S. Marci, quorum apographon duplex vidit Bovinius, unum in bibl. Regia, alterum in Colbertina (Cf. Montfaucon, *Bibl. bibl.*, t. I, p. 476). Nec jam amplius ex-

stat, ablatus forte aut surreptus a quodam Hispaniæ legato, *don Diego Hurtado de Mendozza*, de quo graviter conqueritur Domenicus Molino, in epistola Venetiis ad Joannem Meursium a. 1622 scripta, quæ reperitur inter epistolas Marquardi Gudii in Sylloge Burmanniana, p. 130. Certe ibidem non exstare fidem fecerunt plures bibliothecæ præsides in epistolis quum Bovinio, tum Crusio datis; idem testati sunt M. Antonius Zanetti et Ant. Bonojoannes in ejusdem bibliothecæ catalogo insigni, edito Venet. 1740; idem quoque cl. Abbas Morelli in dissert. *de publica S. Marci bibliotheca* (Cf. Villoison *Anecdota græc.*, t. II, p. 264), et in litteris ad Fabricii editorem Harles. (*Add. ad Introduct. in hist. ling. gr.*, t. II, p. 358). Quod vero Lamius in Anecdotis litterar. (t. IX, p. 29) conjecerat, latere pretiosum hunc codicem in bibliotheca Scorialensi, ab omni jam spe vacare jussit eruditus v. E. Miller in catalogo illius bibliothecæ nuper ab eodem quam diligenter edito.

2° *Venetus* alter, Marcianus nempe DIII, cujus mentionem innuit Villoison ib.

3° *Vaticanus* quem unus indicavit catalogus mss. olim penes episcopum Norwicensem asservatus, his nempe conceptis verbis, quæ retulit J. E. Grabius : Μάγνητος ἐκ τῶν πρὸς Ἕλληνας ἀποκρίσεων; quem codicem operæ pretium esset diligentius investigare.

4° *Ottobonianus*, quem descripsit Stephanotius, ad usum Bovinii, a quo sua quum Crusius accepisset *Commentarii in Genesim* fragmenta, ea hic illic dispertitus est potius quam edidit.

5° Codex *Achillis Statii*, quem ad manum habuit Th. Bozius Eugubinus, *de sign. Eccl. Dei*, lib. XIV, t. II p. 74 et 75.

6° et 7° *Coislinianus duplex*, 112 et 115, ubi paucula obiter occurrunt.

8°-10° *Regii* 364, 901, 1323, qui insignem exhibent locum de Eucharistiæ sacramento, de quo infra.

11° et 12° Nicephoriani codices duo, *Colbertinus* unus, alter *Coislinianus*, quos in prolegomenis descripsimus p. LXIX.]

§ XVI. Nonnullius pretii est instituta a Crusio in Ἀποκριτικῶν *Magnetis scopum* disputatio. « Scopus, inquit, ille refertur ad oppugnandos Græcos, specialimque ad confutandum celebrem quemdam ejus ætatis philosophum quem plura ipsum fuisse Porphyrium Syrium seu Tyrium innuunt :

1° *Ætas*. Porphyrius enim natus est anno CCXXXIII; Romæ fuit Plotini discipulus anno CCLXIII, ibique septuagenario major obiit anno CCCIII : porro supra jam demonstratum vixisse Magnetem circa medium vel saltem finem sæculi eræ christianæ III.

2° *Indoles* ejusdem philosophi, quem Nicephorus designat « doctrina profana tumidum, et in sacra dogmata terribile supercilium attollentem, suæque artis fallacibus conclusiunculis, probabilibusque argumentationibus simplicitati fidei nostræ illudentem τῆς ἁπλότητος τοῦ μυστηρίου τοῦ καθ' ἡμᾶς κατακομψευόμενον (supra, p. 309, l. 5-14). » Porphyrio utique referunt non sublime solum ac validum ingenium fuisse, sed et vehemens atque aliquo furore admixtum; hinc apud Eusebium τοιαῦτα κατακομπήσας dicitur, quod nimirum ad fastum et ostentationem verba sua composuerit; et S. Cyrillo audit ὁ θρασὺς καθ' ἡμῶν Πορφύριος; unde perapte Holstenius : « Neque aliam ego, inquit, causam fuisse dixerim rabidi illius odii quo adversus christianam religionem præ cæteris furebat, quam quod animus atræ bilis fermento turgens et nimia eruditionis copia inflatus semetipsum non caperet. »

3° *Placita philosophica*. Primum enim quem Magnes impugnat philosophum, constat « illius fuisse opinionis fautorem, quæ *Monarchiam* statuit, » ut Deum vellet proprie monarcham haud dici posse, nisi imperaret diis; hinc merito a gentilibus deos appellari quos Christiani angelos vocant, qui nec pati, nec mori, nec corrumpi natura sua possunt, utpote Divinitati propiores. Atque hæc exacte conveniunt cum Porphyrii sententia, qui juxta cum aliis coævis philosophis ejusmodi πολυθεΐαν venerabatur, qua, ut Maximi Tyrii verbis utar, « Deum unum esse statuebat, regem omnium et patrem; multos vero additos esse deos alienos, qui Supremi illius filii sint et quasi in imperio collegæ. » Cf. Porphyr. *de Abstinent. ad Gr. flor.*, lib. II, p. 30; Euseb., *Præpar. evangel.*, IV, c. 19, p. 166; Huet. *Quæstion. Alnetan.* p. 108; et Crusium M. infra ad Θεολογούμενα. Deinde similem consensum verborum Porphyrii de imaginibus deorum, qualia ex eo adduxit Eusebius, observare licebit, si conferantur cum iis quæ in græci philosophi argumentatione pro idololatria apud nos reperiuntur. Nec minus ea quæ Magnes de sacrificiis et dæmonibus disputat, faciunt cum oraculo Apollinis quod Eusebius ex Porphyrii libro λογίων φιλοσοφίας retulit (*Præp. evang.*, IV, 7), astipulante Theodoreto (*Therapeut. sermon.* VII).

4° Accedit porro quod philosophus ille, Magnetis adversarius, religionis christianæ et Scripturæ sacræ tum veteris, tum novi Testamenti usque adeo gnarus est, ut frequenter ad sacra testimonia provocare non dubitans, inter alia adduxerit Matth. XXII, 29, 30; Exod., XXXI, 18; Genes., XVIII, 16; Exod., XXII, 28. Eumdem prorsus fucum vesanæ gentilium idololatriæ obducere tentavit Porphyrius, in sacris litteris inter suæ ætatis philosophos versatissimus. Cf. Theodoret., *ibid.*; Euseb., *Præp. evang.* X, 9; Hieronym. *Ep., ad Pammach.* CI; Luc. Holsten. in *Porphyr. fragm.* (apud Fabric., c. XI, p. 274).

[Hactenus Crusius, cui non diffiteor nonnulla adversari quæ leviori forsitan brachio amovisse existimabitur. Philosopho namque illi

quocum Magneti nostro res est, inter præcipuos characteres Nicephorus ascripsit, eum fuisse maxime aristotelica doctrina imbutum; quod Porphyrio Platoni palam addicto ægerrime convenire fatendum est. « Verum, inquit Crusius, tanto veritatis studio excelluit, ut non temere ad unam aliquam sectam, velut ad scopulum, adhæserit, nec juraverit in cujusquam magistri verba. Interim duos sibi potissimum elegerat duces, quorum vestigia premeret, Platonem atque Aristotelem, quos in præcipuis doctrinæ capitibus inter se consentire e prolixo opere probandum susceperat. Hoc demum liberrimum philosophandi genus quod paulo ante ab Ammonio Alexandrino fuerat introductum maxime præplacuit Porphyrio, adeoque eum ad classem eclecticorum referri satius est. » Altera, nec minima, oritur difficultas in eo quod Magnesianus philosophus quasi Hadriano suppar duplici ex indicio innuitur. Nihilominus, si Crusio fides, Porphyrius, quamvis anno post Hadrianum cxx floruerit, ac cc ferme obierit, istum imperatorem potissimum in sua de monarchia divina disputatione tamquam recens imperantem monarcham adducere potuit, quum eo tempore Adriani memoria adhuc vigeret, maxime apud philosophos, quos ille in aulam primus induxit et familiarissimos habuit. Jam nunc eruditi videant an merito me pigere oporteat indubiam non habuisse, incertamque reliquisse hanc de Magnetis adversario philosopho quæstionem sane difficillimam.]

§ XVII. Magnetis *Fragmentorum decem analysis* abunde apud nos exstat in argumento duplici quod fusius explicuimus p. 302 et 316.

§ XVIII. *Summam fragmentorum ex opere* Ἀποκριτικῶν *editorum* Crusius ita digessit :

Ex libro I superest nihil præter ea quæ partim Crusius, nos vero ex integro damus.

Ex libro II et V diserte Turrianus adduxit ea quibus philosophum discrepantiam evangelistarum Christianis objicientem, magnes confutat, atque simul nonnulla quæ videntur invicem adversantia, conciliat, in eo quod jubet historiæ evangelicæ litteram, non curiosa prurigine, sed simplici animo inquiri. Ita Turrianus latine pro *Epist. pontific.*, lib. II, cap. III, (p. 120. edit. Par. 1573, al. 165), et græce in *Scholiis apologetic. ad Const. apostol.* (Venet., 1563, p. 182).

Ex libro III excitantur verba maxime memorabilia, inter quæ potissimum eminet luculentissimum Magnetis testimonium de vera præsentia corporis et sanguinis Christi in sancta Eucharistia, [e quo perpauca citare juvat, nec nisi græce exstantia, quæ cum quatuor codicibus contulimus. Pleraque enim nobis asservavit Joannes patriarcha Antiochenus, sæculo XII, in sylloge inedita *de Sacris Mysteriis :* quam nobis præstant codex Coislin. CXV sæc. XIII et tres regii, CCCLXIV [a], CMI, MCCCXXIII. sæc. XIII, XIV et XV. Persuasum facile habuerim ad hæc respexisse Zachariam Cretensem, quum de fide Orientalium a Cardinale Lotharingio interrogatus, adduxit Magnetem, uti supra retulimus p. 306. Neque ex alio fonte videtur Allatius accepisse, quæ *contra Creygthonum* p. 503 allegavit. Ex hoc uno loco fit quoddam perpetuum fidei circa Eucharistiam testimonium. Sed præstat hæc aurea laudare verba, immo angelica : Aquinatem enim quisque sibi audire videbitur :

Οὐκ ἔστιν Εὐχαριστία τύπος τοῦ σώματος [b] καὶ τοῦ αἵματος [c], ὅπερ τινὲς [d] ἐῤῥαψῴδησαν πεπηρωμένοι τὸν νοῦν [e], μᾶλλον δὲ [f] σῶμα καὶ αἷμα [Χριστοῦ]. Ἄρτον γοῦν λέγων τὴν σάρκα, καὶ οἶνον τὸ αἷμα ἐπαίδευσεν ἡμᾶς εὐλόγως ἐκ γῆς εἶναι τὸ σῶμα ... Οὔτε σὰρξ [g] τοῦ Σωτῆρος τρωγομένη φθείρεται, οὔτε ἐξαναλίσκεται τὸ αἷμα πινόμενον· ἀλλ' ὁ τρώγων μὲν εἰς αὔξησιν θείων δυνάμεων ἔρχεται [h]· τὸ δὲ τρωγόμενόν ἐστιν ἀδαπάνητον· ἐπειδὴ τῆς ἀδαπανήτου φύσεως λόγῳ τινὶ συγγενὲς ὑπάρχει, καὶ ἀχώριστον.

Eucharistia non est typus (vel figura) corporis et sanguinis, quod quidam fabulati sunt mente capti, sed potius corpus et sanguis (Christi) : quum igitur eam quæ caro est, vocat panem, et eum qui sanguis est vocat vinum, docuit nos convenienti consequentia ex terra esse corpus... Neque caro Christi manducata corrumpitur, neque sanguis potatus consumitur; sed qui edit divinis virtutibus augescit : quod vero editur, consumi non potest; quoniam minime consumtibili naturæ cognatum quodammodo est, nec ab ea separabile.]

Hæc Turrianus, *de Eucharistia contra Volanum Polonum,* p. 93 edii. Flor. 1575, Paris. 1577 [i]; Th. Bozium, *de Signis Eccl. Dei*, tom. II, lib. XIV, p. 74 et 75; Jodoc. Coccium, *Thesaur. cathol.*, II, p. 607 (edit. Colon., 1626); Jul. Cæs. Bulengerus *ad Casauboni exercitat. diatrib.*, p. 164; Leo Allatius, Quienius, Lamius apud Gallandium, *Biblioth. vet. Patr.*, t. III, p. 541.

Ex eodem libro III locus exstat de sacrificiis dæmonibus gentilium mactatis, in quo Magnes decretum apostolicum de sanguine et suffocatis explicat, latine quidem apud Turrianum in libr. *pro canonibus Apostolorum contra Magdebur-*

[a] Si qua fides catalogo impresso, « ibi occurrit Macarii Magnetis, auctoris hactenus inediti, fragmentum *sat longum* » p. 51. Immo paucæ lineæ, nec plures quam in cæteris codicibus. Auctor catalogi Magneti ascripsit locum sequentem ex quodam *gerontico* decerptum. — [b] Paulo aliter Turrianus in edit. 1ª quam sequitur Gallland. Οὐ γὰρ τύπος σώματος. — [c] Οὐδὲ τύπος αἵματος, *ib.* — [d] Ὥς τινες *ib.* — [e] Τὸν νοῦν, deest *ibid.* — [f] Ἀλλὰ κατ' ἀλήθειαν αἷμα καὶ σῶμα Χριστοῦ, *ib.* — [g] Οὔτε σάρξ. Incipit locus a Joanne Antiocheno citatus, sub hoc titulo in 4 codd. : Μακαρίου Μάγνητος, ἐκ τῶν πρὸς Ἕλληνας αὐτοῦ ἀποκρίσεων. — [h] Αἴρεται Allatius et post eum Gallandius, aliique ; inter se codices nostri IV concordant. — [i] Hanc editionem Gallandius minus accuratam asserit, quam tamen Crusius sequutus est.

genses, lib. I, cap. 5, p. 15 al. 21; Galland., *ibid.* p. XXXIV; græca vero quæ Gallandium, cæterosque penitus effugerunt, dedit idem Turrianus in *Scholiis græcis ad Constitutiones apostolicas Clementis rom.*, p. 182, edit. Venet., 1563.

Ex lib. IV. Fragmentum unum exstat apud Turrian. pro *epist. pontificiis*, lib. II, cap. 13, p. 154 A, in Thessal. IV, 17, græce et latine.

Ex lib. V. Prolixum fragmentum de fide Abraham, in quo de arctissimo vinculo fidei disseritur, exstat gr. et lat. apud ejusdem *Opus dogmaticum de justificatione*, Romæ, 1551.

Ex eodem demum opere, nullo libro indicato, desumitur scholium *de Juda proditore* rejectum in margine cod. Coisl. CXII, adeo vero evanidum ut rescribi nequeat.

§ XIX. Recensito Ἀποκριτικῶν opere, Crusius venit ad *Magnetis Commentarios*, seu, ut fert titulus, *Sermones in Genesim*, « qui et ipsi, inquit, ad hoc usque tempus eruditis ignoti fuerunt. Horum sermonum fragmenta ex Em. C. Ottoboni ms. codice depromta R. P. D. Stephanotius ad laudatissimum Boivin transmitti curavit, qui eadem latine versa atque emendata cum aliis fragmentis ejusdem auctoris in lucem edere constituerat, nisi præmatura mors huic instituto obicem posuisset. Haud ultra historiam creationis et lapsus hominum se extendunt istæ commentationes Magnetis, quarum plura in sequenti dissertatione loca inseruntur, quæ et ego sedulo repetenda curabo. »

Hæc prima Magni Crusii diatriba his verbis absolvitur novissimis, tamquam emortuali aut votivo lapidi inscriptis : « Specialem dogmatum atque errorum auctoris nostri pertractationem altera disputatione complecti, vel, si convenientius ita visum fuit, una cum ipsis operis deperditi fragmentis, tamquam relictis ex naufragio tabellis, publico eruditorum desiderio satisfacturus, græce ac latine exponere haud refragabor. »

ΘΕΟΛΟΓΟΥΜΕΝΑ.

II.

Prolixiorem hanc alteram dissertationem brevius quam præcedentem eoque lubentius perstringemus, quod pauciora de ipso Magnete in ea inseruntur, pleraque vero in immensum excurrunt, et magna ex parte pertinent ad veterum patrum, philosophorumque placita, ut tam cum illis consentire quam ab his differre auctor judicetur; quæ sat erit capitum titulis aut argumentis indicasse, citationesque referre ad textum ipsummet nostrum, eaque tantum diligenter exscribere quæ Gallandius, cæterique omnes aut omiserunt, aut penitus ignoraverunt, nec etiam meminere Fabricii continuatores, quibus posterior illa dissertatio rarissima videtur defuisse.

§ I. Non systema aliquod theologice digestum, sed θεολογούμενα tantum ex fragmentis Magnetis proponenda veniunt.

§ II. *Theologi* porro *titulum* omni ex parte Magneti nostro deberi, nemo facile inficiabitur qui ipsius Nicephori verba (p. 306, l. V-X) perpenderit.

§ III. Primum illius doctrina *de auctoritate divina Scripturæ sacræ* contra Porphyrium vindicatur, in eo maxime notanda quod tum litteræ adhæret, ut contradictionum apparentia scite dissipetur;

Tum (§ IV) haud respuit *modum interpretandi* litteram ex allegoria, christianis usitatum auctoribus, à Porphyrio vero reprobatum : quod luculenter ostendunt loca mox adducenda.

§ V. Ex sacris divinæ Scripturæ fontibus Magnes hausit et tradidit sincera et orthodoxa religionis christianæ dogmata *de Deo* et *vera monarchiæ divinæ indole*.

§ VI. Quibus egregie subvertit philosophorum placita et gentilium inanes *de summo Deo diisque inferioribus* disputationes (Cf. not. I, p. 310. Crusius enim in eumdem *Clementinorum* locum incidit).

§ VII. At Porphyrium in primis Magnes confutasse videtur; hinc ibi et passim omnia Porphyrii opera excutiuntur, in primis fragmenta quæ post Holstenium Fabricius *Bibliothecæ græcæ*, t. IV, p. 206, inseruit.

§ VIII. Eadem Magnes confirmat, dum falso jactatam solis, lunæ, stellarum, immo elementorum mundi divinitatem graviter retundit (p. 330, l. I-X);

§ IX. Dumque de imaginibus atque simulacris Deorum sermonem instituit (*ibid.*, l. XX, XXX).

§ X. Quæ de more suo Crusius cum Porphyrii placitis, nec non Iamblichi et Procli prolixe confert.

§ XI. Interim satis apte meminit camdem objectionem, ex loco Exodi : *Diis non maledices*, a Magnete diserte explosam, regestam fuisse tum a Celso apud Origenem (lib. VIII, c. 38, p. 770); tum a Juliano Apostata, quem Porphyrii vestigia frequenter legisse constat. Cf. apud Cyrill. Alex., lib. VII, *Contra Jul.*, p. 288.

§ XII. Hanc omnem *de Deo* disputationem,

claudit excursus de variis nominibus et generibus Deorum, quæ quam male cum ipsa divinitatis substantia conveniant, Magnes dijudicanda proponit.

§ XIII. Tum Magnetis primum profertur perspicua ejus confessio *de Christo, Filio Dei unigenito*, ex fragmentis Ottobonianis *Commentarii in Genesim* :

Τὸ γὰρ, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, οὐδὲν ἕτερον δείκνυσιν, ἢ ὅτι συμβούλῳ ἐχρήσατο ὁ Πατὴρ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ τῷ Υἱῷ ἐπὶ τῇ τούτου κατασκευῇ, ὅς ἐστι τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Οὔτε γὰρ ἐνῆν ἄλλῳ τινὶ συμβούλῳ κεχρῆσθαι, ἢ τῷ ζῶντι καὶ ὑποστατικῷ αὐτοῦ Λόγῳ, τῷ ἀπαραλλάκτῳ αὐτοῦ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, καὶ ἰσοδυνάμῳ.

« Quippe illud : *faciamus hominem secundum imaginem nostram et secundum similitudinem*, nihil aliud indicat, nisi quod Pater in hujus formatione consiliario usus est Filio suo unigenito, qui *splendor est gloriæ*, juxta apostolum (Hebr. 1, 3) *et figura substantiæ ejus*. Nec enim licebat ullo alio consiliario uti, quam vivo et per se subsistente ejus Verbo, quod secundum imaginem ab eo nihil differt et æqualem habet potentiam. » Ib. p. 54, 55.

§ XIV. Magnetis doctrina *de creatione* et frustra *conficta æternitate mundi* luculenter patet sive ex antea citatis, sive ex alio ejusdem commentarii fragmento, quod sequitur :

Ὁ γὰρ τοσοῦτον μέγεθος οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης λόγῳ ὑποστησάμενος, πολλῷ μᾶλλον παράδεισον ἱκανὸς καταφυτεῦσαι ῥήματι, καὶ λόγῳ ῥιζῶσαι πανόλβιον χωρίον· ἀλλ' ὡς εἴρηται, διὰ τὴν πρὸς τὸν ἄνθρωπον τιμὴν καὶ φυτουργὸς γίνεται, μυστικῷ τινὶ λόγῳ, ἀκαμάτως [Cr. ἀκαμάντως], τὸν δὲ κόσμον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγων θελήσει.

« Nam qui tantum cœli, terræ ac maris molem verbo fundasset, multo magis hortum poterat dicto plantare, et beatissimum fundum verbo conserere. Sed quemadmodum dictum est, ut hominem honore afficeret, etiam arborum arcana quadam ratione factus est cultor, sine ullo labore, nempe qui mundum hunc ex non esse ad esse sola voluntate perduxerat. » Ib. p. 59, 60.

§ XV. Speciatim disseruit Magnes *de creatione angelorum*, quos a Deo prorsus dissimiles, et inter præstantissimas creaturas primo loco positos, naturaque spiritali, incorrupta et immortali gaudere declarat (p. 319, 320).

§ XVI. Quibus et idem definiit quid sentiret *de creatione, conservatione et gubernatione corporum cœlestium*, ut vix in iis immorari Crusio necesse fuerit;

§ XVII et XVIII. Uti nec in asserenda *hominis creatione, ejusque imagine divina*, et *immortalitate animæ* atque *libertate*, nisi quod inde occasio data sit idem fragmentum insigne, jam laudatum, absolvendi :

Καὶ τὰ μὲν ἄλλα κτίσματα ῥήματι μόνῳ παρῆκται· ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔσχεν ἐξαίρετόν τι κατὰ τὴν ποίησιν παρὰ ταῦτα. Βουλῆς γὰρ προηγουμένης ἐκτίσθη, ἵνα ἐκ τούτου δειχθῇ ὅτιπερ κτίσμα τίμιον ὑπάρχει. Τὸ γὰρ, Ποιήσωμεν, κ. τ. α.... Ἐπειδὴ τοίνυν, ὡς εἴρηται, βασιλεὺς ὥσπερ εἰσήχθη ἐν κόσμῳ ὁ ἄνθρωπος, εἰκότως καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγένηται. Ἔδει γὰρ τὸν μέλλοντα ἄρχειν τῶν ἄλλων, ὥσπερ τινὰ εἰκόνα ἔμψυχον, τῆς τοῦ βασιλέως ὁμοιότητος ἀπολαύειν, οὐκ ἐν πορφυρίδι καὶ σκήπτρῳ καὶ διαδήματι τὴν ἀξίαν ἐμφαίνοντι (ἐπεὶ μηδὲ τὸ ἀρχέτυπον ἐν τούτοις ἦν), ἀλλ' ἐν τῷ κεκοσμῆσθαι τὴν ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν καὶ ἀρετήν. Τούτοις γὰρ τιμηθεὶς ὁ ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸ πρωτότυπον εἰκόνα ὁμοιότητι διασώζει. Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτεξουσιότης τὸ βασιλικὸν καὶ ἐπηρμένον τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὴν θείαν εἰκόνα ἐμφερὲς προφανέστατον δείκνυσι, καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ χειρῶν θεοῦ ἔργον ὁ ἄνθρωπος, διὰ τὸ τίμιον τῆς κατασκευῆς· βουλῆς γὰρ ἐνέργεια τὸ πᾶν.

Ac cæteræ quidem creaturæ solo verbo productæ sunt. Homo autem præcipuum quiddam præterea habuit in creatione. Nam habita ante deliberatione creatus est, ut ex eo ostenderetur, excellentem esse eam creaturam. Quippe illud... (ut supra § XIII). Quoniam itaque ut dictum est, homo in mundum tamquam rex est introductus, probabiliter etiam secundum imaginem Dei factus est. Oportebat enim aliis imperaturum, veluti imaginem quamdam spirantem, regis similitudine gaudere, non in purpura et sceptro et diademate dignitatem ostentante (quippe nec ipsum archetypum in his erat), sed eo quod ornaretur incorruptibilitate, immortalitate ac virtute. Nam his homo ornatus formam prototypi similitudine expressam servat. Quoniam vero ipsa quoque libertas regiam et eminentem naturæ humanæ dignitatem, et similitudinem ejus cum divina imagine evidentissimam ostendit, etiam hac ratione homo manuum Dei opus est, propter formationis suæ excellentiam : nam totum illud opus consilii est. » Ib. p. 83, 84.

Quæ descriptio tanto magis in auctore nostro observanda est, quominus antiquiores Ecclesiæ Patres, ante mota Pelagiana certamina, de imagine divina quidquam distinctius asserere fuerint soliti. Maxima namque pars eorum, imaginem Dei nihil aliud esse statuit, quam vel ipsas facultates mentis naturales, vel dona Spiritus sancti, quæ in regeneratione homines accipiunt : de concreata autem justitia et sanctitate vix ulla est mentio : temporis enim ratio aut adversariorum absentia non suppeditavit ipsis ansam distinctius loquendi [vide inter *addenda*, patrum loca quæ cum Nostro pene ad verbum faciunt].

§ XIX. Quinimmo *Lapsum* Adami ita describit Magnes in fragmentis ejusdem *Commentarii*, quod libertate sua abusus conditionem obedientiæ Creatori debitæ neglexerit, atque per transgressionem præcepti divini τὸ ἀπειρόκακον sive innocentiam morum amiserit, mortalitatemque peccati invexerit :

Ὄντων οὖν αὐτῶν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, νόμον δίδωσιν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐπὶ εὐεργεσίᾳ, τοῦ δεῖξαι μὲν ἐλευθέραν τὴν φύσιν ἐν τῇ αὐτεξουσιότητι, ἀποδεῖξαι δὲ ὡς ὑπὸ δεσπότην καὶ κηδεμόνα εἰσὶ, λέγων οὕτως· « Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ « ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ. Ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γι- « νώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ. Ἧ δὲ « ἂν ἡμέρᾳ φάγησθε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. » Τοῦτ' ἔστιν· θνητοὶ ἔσεσθε· οὕτω γὰρ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν· « ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φαγῇ ἀπὸ τοῦ ξύλου, θνητὸς ἔσῃ. » Ἀλλὰ μήτις ὑπολάβοι, ὅτι τὸ ξύλον τοιαύτης ἦν φύσεως, ὡς γνῶσιν παρέχειν καλοῦ καὶ πονηροῦ· οὐ γὰρ δὴ βλαβερὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τι ἦν. Ὅρος δὲ ἐτέθη ἐν τῷ φυτῷ πρὸς γυμνασίαν τῆς ἐλευθερότητος. Καὶ ὅτι οὐ τὸ ξύλον αἴτιον γνώσεως τῷ Ἀδὰμ γέγονε, δῆλον. Ἡ γὰρ ἐντολὴ ὡς πρὸς εἰδότα ἄμφω ἐδόθη, τό τε καλὸν καὶ πονηρὸν, τήν τε ὑπακοὴν καὶ τὴν παρακοήν· ὥστε ἡ γνῶσις προὔλαβε τὴν ἐντολήν. Δέδοται δὲ αὐτὴ διὰ τὸ, ὡς εἴρηται, αὐτεξουσίῳ βουλήματι κινούμενον τὸν ἄνθρωπον, ἐπ' ἀδείας τε ἔχοντα ἀπὸ πάντων μεταλαμβάνειν τῶν ἄλλων δένδρων, ἑνὸς δὲ μόνου νόμῳ προστάττο

μενον ἀπέχεσθαι τοῦτο γινώσκειν, ὡς ὑπὸ δεσπότην ἐστὶ τὸν καὶ τὴν ἐντολὴν δεδωκότα.

« Quum itaque essent in paradiso voluptatis, Deus pro sua benevolentia dat iis legem, ut ostendat liberam quidem esse hominum naturam, eo quod sui juris sit; attamen demonstret eos sub domino et curatore esse. Sic autem ait : *Ex omni ligno, quod est in horto, comestione comedes. Ex ligno autem cognoscendi bonum et malum, non comedetis ex eo. Qua autem die comederitis ex eo, morte moriemini*; hoc est, mortales eritis. Nam Symmachus ita interpretatus est : *Qua autem die comederis ex ligno, mortalis futurus es.* Sed nemo existimet, eam fuisse ligni naturam, ut cognitionem afferret boni et mali : nec enim quidquam in paradiso noxium erat. Sed in planta hæc conditio posita est ad exercitium libertatis. Ac lignum quidem non fuisse Adamo causam cognitionis liquet. Lex enim ei data est tamquam utrumque scienti et bonum et malum, et obedientiam et inobedientiam. Itaque cognitio legem antecessit. Lex vero data est, ut homo, qui, ut diximus, libera voluntate movebatur, licentiamque habebat ex cæteris arboribus fructum percipiendi, et ab una dumtaxat abstinere per legem jubebatur, hoc sciret subditum se esse Domino, ei nempe qui et legem dedisset. » Ib. p. 94, 95.

Interjecta deinceps historia de seductione serpentis, quomodo hostis naturæ nostræ tanto hominis honori invidens, bellum adversus eum susceperit, mendacioque suo effecerit, ut ambo contemtores Dei fierent, tristissimum lapsus effectum exponit ex cognitione nuditatis ipsorum et terrore justitiæ divinæ, quam ad pœnam promeritam concitaverant, adeo ut amœna paradisi sedes statim mutaretur iis in acerbum tribunal tremendumque prætorium. His summatim (utinam ex integro!) expositis, paulo infra iterum Magnes adducitur :

Μετὰ τὸ τόλμημα εἰς σύνεσιν ἐλθόντες τοῦ πταίσματος, τῷ διακριτικῷ κρατοῦνται φόβῳ, καὶ κρύπτεσθαι πειρῶνται τὸν ἀλάθητον ὀφθαλμὸν, καὶ παραιτοῦνται τὴν πρόοδον, καὶ ἀναδύονται τὴν παράστασιν.

« Post audax illud facinus intellectis lapsu suo providenti metu percelluntur, et eum, quem latere nil potest, oculum latere conantur, et prodire detrectant, et coram sisti refugiunt. » Ib. p. 98.

Et post pauca :

Διὸ ἵνα μὴ κακὸς ἀθάνατος ᾖ ἄνθρωπος, θνητὸν αὐτὸν ἀπεφήνατο ὁ Θεὸς, νεκρότητι περιβαλών. Τοῦτο γὰρ οἱ δερμάτινοι χιτῶνες σημαίνουσι ἀπὸ τοῦ λόγου τῆς τῶν ζώων νεκρώσεως· ὅπως διὰ τῆς λύσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς θέσεως ἡ ἁμαρτία πᾶσα αὐτοπρέμνως [Emend. Dübn. Crus. mendose αὐτοπρέπανος] διαφθαρῇ.

« Itaque ne homo malus immortalis esset, eum Deus mortalitate indutum mortalem reddidit. Nam id ipsum tunicæ pelliceæ significant, habita ratione mortis animalibus illatæ; ut per corporis dissolutionem ipsum quoque vinculi corporei peccatum penitus aboleretur. » Ib. p. 99.

§ XX. Haud abs re fuit expressam in his ultimis verbis sententiam de *tunicis pelliceis* diligenter excutere et conferre cum placitis similibus Methodii apud Photium ad cod. CCXXXIV ; Origenis in *homil.* VI *ad Levitic.*; Irenæi *adversus Hæres.*, lib. III, c. 37 ; Valentinianorum (apud Irenæum, lib. I, n. 10 ; Tertullianum *adv. Valentin.* c. 24 et *de Resurrect.* cant. 7 ; Clementem Alexandrinum in *Stromat.* lib. III); Procopii Gazæi in *Comment. ad Genes.*, III, et Justini martyris *de Resurrect.* inter opp. ac demum Hippolyti Portuensis, cujus verba in omnibus editis operibus desiderantur, accepta tandem habes e codd. parisiensibus regiis 1825 et 1828:

Νεκρὰν γὰρ σκέπην ἐποίει τῷ νεκρωθέντι διὰ τὴν ἁμαρτίαν. Τῷ γὰρ νεκρὰ ἁμαρτήματα ἔχοντι περὶ τὸ σῶμα φθορὰν ἐσήμαινε τὸ δέρμα.

« Mortuum enim tegumentum fecit homini per peccatum mortuo, quum pellis significaverit corruptionem quoad corpus in homine peccatis mortuis circumdato. »

Hæc et alia quum Crusius simul expenderit, Magnetis sententiam mitiorem accepit in sensum, quod scilicet sub historica narratione litteræ etiam illud significari, primos homines post peccatum corpore fragili ac mortali fuisse indutos, voluptatibus carnis deditos, et innumeris obnoxios malis atque miseriis obnoxios redditos.

§ XXI. Ex his jam per se sponte colligitur quid Magnes de peccato originali senserit [idem nonnulli colligere videntur e comparatione angelorum atque hominum mortalium adducta p. 313]. Hic porro Magnetis locus tanto magis in pretio habendus est, quum Dion. Petavius græcos Patres originalis criminis fere raram nec disertam mentionem scriptis suis attigisse pronuntiet. *Dogm. theol. de Incarnat.*, lib. XIV, c. 2, § 1, tom. VI.

[Ut universum de Magnete sermonem, quantum in nobis situm est, ad exitum deducamus, nihil jam superesse visum est, nisi quod nonnullas lectionum varietates, quæ hisce notis ultimam metam imponant, eo loci curemus inserendas, excerptas videlicet e codicibus Coislini-ano XCIII et regio MCCL, semel et iterum, pro virili parte, a nobis excussis : quibus ad cumulum accedent adversaria pauca in quibusdam locis textus quem supra edidimus.

P. 302. Ἐπίκρισις.... γενομένη παρὰ τῶν προεστώτων κ. τ. α. Titulus ille facilem suspicandi locum præbuit, hanc censuram fuisse a Nicephoro, non suo tantum nomine, sed plurium in persona digestam. Inde solet Magnus Crusius, quum libellum hunc meminit, auctores ejus inducere orthodoxos antistites, quasi collatis studiis adversus Iconomachos concertantes. Verum Nicephori esse, uti et cætera, eodemque titulo, proprium et genuinum opus satis aperte demonstrat totius libelli tenor, in quo scilicet ipse peculiarem inquisitionem, industriamque suam luculenter exponit, atque de quovis ullam operam cum eo communicante, altum habet silentium. Fieri tamen potuit ut Nicephori libellus, coram antistibus in synodis quibusdam ob sacras imagines habitis publice lectus, communi approbatione commendatus fuerit. In eo igitur sistendum esse putem ab ipsomet Nicephoro scriptam esse hanc Ἐπίκρισιν seu *Dijudicationem testimoniorum contra veram fidem adversus sacras imagines excerptorum*, *ductam* nihilominus *ex auctoritate* et cum suffragio *eorum qui tuendæ in Ecclesia rectæ doctrinæ præsunt.*

P. 303, l. IX. Legendum rectius : *non esse illis temere.* — L. XXII. πίστει τε τῇ legendum, ut Coislin et reg. (deinceps indicandi sub litteris D et E. Ultimum Crusius exscripsit) et ipse A., in quo *additum* τῇ, non *correctum* τε, quod in nota 5 dicendum erat.

P. 304, l. II. Notam indicatam supple : τῇ ὁμολογίᾳ uterque codex. Sed recte D. et E. habent ταύτῃ στοιχεῖ τῇ. Nimirum iotacismus erat corrigendus. Sic enim a pr. m. A : ταύτηστυχεῖ τῇ ὁμολογίᾳ, quod secunda m. male mutavit in τύχῃ. — L. V. τὴν τούτου..... σπουδάζειν E. — L. VIII. ἤχουσα D. παρακέλευσις E. — L. XII. μήτε τῇ φιλαυτίᾳ D, E.

P. 305., l. XV. γλιχομένους... καὶ τὴν ὑπόθεσιν D, E. — L. XVIII. ἐντευξαμένοις D. haud ita bene Crusius leg. l. οὐκ αἴχομεν et διαδράσαι. — L. XXX. Ἔστιν μὲν οὖν. *Ib.* — Sub finem ejusdem columnæ ironice audiendum ultima : « Facile est, inquit, vel ex ipsa inscriptione intelligere fraudem, et malitiam vafri hujus ac recocti scribæ deprehendere... »

P. 306., l. I. D et E, sicut A : τίς ἄν. Dübneri correctio est. Placuit Crusio sic titulum Ἀποκριτικῶν exponere : « Dabat titulus ille lectori hanc suspicionem quasdam fuisse quæstiones ante controversas vel ad disceptandum propositas, ad quas vocabulum illud pertineret et quarum sive solutionem, sive examen indicaret. »

P. 307, l. VI. D et E consonant cum A ad not. 1, 3, et Dübneri quidem correctionem egregie confirmant ad not. 4. — L. XVII. κατάρξαντα E. — L. XXV. συγγραφῇ D. — L. XXVI. D, E. : καὶ ἡ ἔξωθεν. — L. XXXI. Solus habet E ἐν ἑτέραις. — D καὶ ἑτέροις male. — L. XXXII. εὐπρεπῶς E. Ibidem multo malim ἐνιστορούμενον, ob dativum.

P. 308, l. V. Μάγνητος. D. — L. IX. Excidere in Crusio tria verba paulo ante : legit enim sine distinctione : ἔγνωμεν κατ' αὐτόν.

P. 309, l. XVIII προηρημένων E. — L. XXV. malim τὸ μέντοι. — L. XXXV. itam malim ὁμογενῶν καὶ τὴν αὐτὴν φύσιν ἐχόντων.

P. 310, delenda nota 2. — Notam 3 ita legas : « Dübnerus scribendum putat τὸ τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας; *id est,* ἡ τοῦ Θ. προσηγορία, syntaxi non rara.

P. 311, l. XIV. Lege τίνων. — L. XX. τὰ deest in D. In præcedenti l. minorem distinctionem ponas post ἀνετίθεσαν, et l. XXI dele ambas virgulas. — L. XXX. corrige εἰ καὶ τὰ μάλ. ex A et D. Error ex compendio literæ ς simillimo natus. Cod. D habet hic illic in marginibus, uti plerumque A, ὁ ἕλλην, quandoque ὁ χριστιανός, prout *Philosophus* aut *Magnes* loquitur. In animo erat sedulo hæc notare : verum exciderunt interdum in editis nostris ejusmodi appellationes, immo pluries *Magnes* minus bene *Macarius* audit.

P. 312, l. XIV. κυρίευον τῇ θέσει θεοὺς *ib.*. Si paulo minus intelligitur quod exstat latine *ab iis qui thesi sunt Dii,* per me licet legas : *ab iis qui adoptione sunt Dii, nec proprio nomine appellantur.* Vox enim θέσις, apud dialecticos aristotelicos frequens, quid adventitium significat. — L. XXI. Sic distinguendum : λέγει, καὶ γάρ. — L. XXIV. delendum videtur comma, ac mutandus accentus : ὁ ὄντως θεὸς, οὗ τῆς οὐσίας ὁ λόγος μαρτυρεῖ τῇ θεότητι, id est *vere Deus, cujus divinitati ipsa substantiæ ratio suffragatur.* Atque hoc ipsum invenimus iterum inspecto cod. A, οὗ. — L. XXXV. Hunc quidem locum, qui me satis vexavit, eodem sensu produxit Crusius : *ac illorum quidem ipse Deus creavit substantiam, illi autem initium exsistendi nullum in eo deprehenderunt. Item ille eos, quos subditos habet, scit conservare; ii vero, dum subditi sunt, nihil ei gratificantur.* »

P. 313, l. VI. συγχρωματίζονται E. — L. XV. Dübnerus conjecit ἀλλ' ἀγάπης (repete βίᾳ), ἑτερότητος ἡγεμονεύει φιλ., collective dictum quod modo erat ἑτερογενῶν.

P. 314, l. II, τὰ μεγάλα E. — L. XXII. Corrige λόγῳ.

P. 315, l. XV. ἐνθερμῶς E. — l. XXVII. Aliter, si lubet, interpretare, cum Crusio : « Ita qui veræ virtutis beatitudinem accipere vult, eam ab eo, qui natura Deus est, si petat, non lædit se ipsum; ab angelo autem petens, vel ab aliquo incorporeo superioris ordinis qui adoptione, non natura sit Deus, damnum grave accipit, accipere id volens; quod si dederit is qui possidet, seipsum virtute spoliet necesse est. » — In nota 3 dele « ἔχειν cod.; » recte enim habet ἔχει.

P. 317, l. III. corrige καὶ θερμαίνειν ex A. et D. — L. XVII. scribe τὰ γὰρ sine ἄν, quod certe non suo loco positum. Nimirum cod. A τὰ γοῦν a pr. m., deinde ab eadem, ut videtur, mutatum in τὰ γὰρν, ubi ν delere oblitus. — L. XXI. corrige τὰ τῆς : nam τὰς typographicum sphalma. — L. XXIV. melius *ante* ἀκολούθως virgula ponetur. — L. XXXIV, ἐγγαμοῦσιν.

P. 318, l. II. Distinguit E hocce modo τὸ πρέπον σέβας τοῖς θεοῖς ποιοῦντες, *qui Deos cultu convenienti colunt.* — L. V. recte Crusius cum codd. legit ἀκρωτηριασθείη, quod temere apud nos mutatum. — L. XI. ἡ σχολὴν ἄγοντας E, bene. Cod. D cum A consentit. — L. XV. corrige κατασκευάσεις ex tribus codd.

P. 319, l. XI. μετειληχότας corrige ex A. et D. — L. XVI. σεβαστοῖς deest in D. E cum Nicephoro l. XXIX, distinguit, ut supra. — L. XXX. ἀμφίβολον ib. male. — L. XXXIV. Refragantibus duobus nostris codicibus, qui rerum distinctionem punctis et obelis manifestant, Crusius legit : λοιπὸν τὴν περὶ τῶν ἀγγέλων. At fatendum legenti textum attente, hanc distinctionem cui favet E, minime displicere.

P. 320, l. XII, dele notam 1; codex enim ἀνάκτορον. — L. XIX, πανηγυρίζουσαν. Nonnihil difficultatis erat in ea voce insolentiori explicanda; eodem modo Crusius eam videtur intellexisse in latiori versione sua: « *quæ immortalitatis munere gaudet.* » Cf. p. 327, not. 2. — L. XXXV, τὸ γράμμα D.

P. 321, ad not. 1. Sana sunt. Dele virgulam ante διά, et l. V. scribe εὕρεσιν, ἀλλὰ τό.

P. 322, l. VIII, corrige ἃ δὴ κ., sic enim codd. tres. — L. IX, dele [ἀπό]: pendet enim genitivus a συνέχειαν. — L. XXXII, corrige καταπειθεῖς. — L. XXXVIII, corr. Πατέρων.

P. 323, l. IV, corrige διὸ τέως τῶν ex codd. E et A.

P. 324, l. XXIII. Aliter Crusius interpungit, et legit cum E, sub finem hujusce loci: τὴν ἀκράτητον ὕλην φανταζόμενος, θηρᾷν τὸ ἀθέατον ἐν θεωρίᾳ νεκρᾷ ἀλόγως ὑποτυπῶν.... *Substantiam incomprehensibilem somnians; deprehensurum denique se rei mortuæ contemplatione, sperans id quod cerni minime potest.*

P. 326, l. V, rectius φθέγξαιτο.

P. 327, l. IX, virgulam pone post τρόπῳ. — L. XXX, ἑλληνικῶς delendum, uncini autem delendi l. XXXII.

P. 328, l. III. Vereor ne incommode Crusius ita distinxerit: καὶ τούτων γενομένων σαφῶς κατὰ ἀλήθειαν, τῶν ὀφθέντων ὁ Ἀβραάμ. *His evidenter et revera perfectis, Abrahamus eorum qui visi erant.* Sed cum eodem et codicibus tribus legendum ἄγαλμα ξέει ἢ γράφει... *nec simulacrum sculpit, nec imaginem in tabella pingit* Ζητεῖ est lapsus in apographo. — An vero quæ hunc locum sequuntur, Magneti merito idem ascripserit, etiam nunc dubito. Cæterum non deesse vetustissimas imagines quæ patriarcham eumdem, astantibus angelis, repræsentant, nonnulla primævæ ætatis monumenta ostendunt. Testis est omni exceptione major Eusebius in *Demonstrat. evangel.* lib. V, 9 (p. 234, ed. Col.); quem locum a Joanne Damasceno adductum, *de Imaginib. orat. III* (t. I, p. 367, *e*), miror fuisse tam a Crusio M. in amplissimis suis dissertationibus neglectum, quam a Nicephoro, in prolixo illo *Antirrhetico adversus Eusebium*, in quo solet malesanam Cæsariensis sententiam de Sanctis Imaginibus, maxime ex illius libris explodere. Quibus ergo jam supplendum videtur, exscribendo locum, utique brevem: Καὶ θεωρεῖταί γε εἰς δεῦρο διαμένουσα ἡ τερέβινθος· Οἱ γὰρ τῷ Ἀβραὰμ ἐπιξενωθέντες, ἐπὶ γραφῆς ἀνακείμενοι, δύο μὲν ἑκατέρωθεν, μέσος δὲ ὁ κρείττων ὑπερέχων τῇ τιμῇ. « Atque etiam nunc ibidem permanens terebinthus conspicitur. Qui enim ab Abraham hospitio excepti sunt, *sic pictura repræsentantur* (vetus interpr. minus bene: *ut habet scriptura*), ut duo quidem hinc inde cernantur, medium vero locum, qui præstantior est, teneat. » — L. XI et XII, Crusius ultima παραφραστικῶς clariusque legit: *ineunte fere idololatria sive simulacrorum erigendorum fundatione.* — L. XIX, Plura perperam e typis propter similia exciderunt, quæ tandem restituere est: ζῶντες, καὶ εὐαρεστεῖν αὐτῷ διὰ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς σπουδάζοντες. — L. XXVII corrige οὐ δέονται ex E et ipso A. Deinde delenda parentheseos signa.

P. 329, l. IX, corrige τὸ καὶ πᾶσιν ex tribus codd. — L. XIV, γυναικοποιεῖ D.

P. 330, l. III, lege μηδὲ. — L. XII, προπίωμεν D, E. ipseque A. a pr. m., sed π radendo in ς mutatum. — L. XXIX. Ex tribus codd. scribe: οὐ τὸν εὐλογοῦντα τιμᾷ, οὐδὲ τὸν κακολογοῦντα τιμωρίαις ἀμύνεται. *Benedicentem non honorat, maledicentem non ulciscitur.* Τινά apud nos irrepsit per lapsum in apographo.

P. 331, l. II, dele ἐκ cum A et D. — L. VIII, τιμώμενοι D, E. quæ scriptura melius convenire videtur. — L. XVIII, κἂν μέχρις D. — L. XIX, in latinis adde: si qui *vecordes.* — L. XXI, οἱ τὴν πρώτην ib. — L. XXIII, ἐπάραντες habent tres codices, nec aliter Crusius ac nos intellexit. — L. XXXI, μὴν abest in D. — L. XXXV, ἐξελεγχθείη D.

P. 332, l. XII, in textum latinum irrepsit *constituit* pro *constitui.* — L. XIV, scribe συνίασιν, ἀλλ' ἢ ἐκ., sine ἅ, quod tres codd. omittunt. — L. XVI leg. εἰς τοὐμφανὲς ex A. — L. XXI, Βερονίκην E.

P. 334, l. X, lege τοὺς λόγους τοὺς αὐτοῦ ex tribus codd. — L. XV, lege περὶ αὐτὰ καὶ διακείμενος. — L. XVII, μόνον τὰ τῶν E, male, item l. XXI, ἐπιχειρήσουσιν. — L. XXVII, in cod. A ἐῶ μὲν λ. scriptum. — L. XXXII. παλινοστήσωμεν.

P. 335, l. VIII. lege συνιστᾶν εἰκαιολογίαν ex tribus codd., et dele notam 2. — L. IX. αἰσχρῶς... Διά. — L. XIV. corrige sphalma typographicum, καταζευχθέντες.

Nec jam Magneti, neque Magno Crusio valedicendum mihi est, quin ab utroque diverso de nomine veniam impetrem; ab illo quidem, quod post tantos viros frustraneo nisu editioni accinctos, ad me usque homuncionem quasi laceratus ac multis in locis disjectus devenerit, seram et ingloriam excepturus ex iniqua oblivione vindictam. Hujus vero bona pace velim conquestus fuerim, verbo forsitan interdum usus duriore, quod in doctissimis dissertationibus suis nullum ferme locum Magnetis integrum dederit, omiseritque pene ex integro universum sancti Nicephori commentarium. Laudandus interim quod firmo satis pede viam primus straverit, quam nisi libellos ejus sors mihi tempore opportuno invidisset, ipsius vestigiis insistens, haud æquis passibus, sed tutus et alacer, institissem].

V.

DE INSCRIPTIONE GRÆCA ET CHRISTIANA

IN COEMETERIO SANCTI PETRI A VIA STRATA

REPERTA, INFRA URBEM AUGUSTODUNENSEM,

ILLUSTRATA VARIORUM NOTIS ET DISSERTATIONIBUS, IISQUE PARTIM INEDITIS.

I. Vix in lucem erupit, paucis ab hinc annis, titulus ex agro Æduensi nuper effossus, quum una omnium laude et admiratione conclamatum est, vix in toto inscriptionum christianarum thesauro, aliam umquam exstitisse aut rerum pondere insigniorem, aut elegantia verborum. Cui enimvero quum nostrates quique eruditissimi principem locum facile assignaverint; tum certatim suffragati sunt externi, Germani scilicet, Batavi simul et Britanni; quin ipsa in Urbe, in qua propemodum præ nimia illorum copia et frequentia, viluere ejuscemodi monumenta, non detuere viri, omnimodæ antiquitatis christianæ indagandæ assuetissimi, quos in admirationem quoque rapuit ut eorum verbis utar, illa priscæ ætatis gemmula, illud poemation elegantia græcanica venustissimum, illud demum insigne cimelium, quo tum Æduorum civitatem, tum cæteras omnes Gallias jure merito gloriari oporteat.

At quum optimo Deo ita placuerit eam nos nancisci fortunam, ut inter primos hunc titulum ex humo excipere, et præ omnibus in apertum divulgare contigerit, haud abs re nostra duximus, huic primo Spicilegii Solesmensis fasciculo ultimam manum falcemve admoturi, variorum eruditorum notas et disquisitiones in hoc epigramma colligere ac perstringere, quarum nonnullæ, nec illæ quidem exigui pretii, multa cum humanitate nobis transmissæ, primam lucem etiam nunc exspectant, multoque jure merentur.

II. Primum vero necesse visum est paucis referre ipsam tituli inventionem. Anno MDCCCXXXIX, die junii XXIV, quum piæ peregrinationis intuitu, et in memoriam S. Reveriani, episcopi Æduensis et martyris, hac die reverend. D. d'Héricourt ejusdem urbis episcopo placuisset, comitante viro erudito Devoucoux, mihi amicissimo, invisere sancti Petri *a Via strata* cœmeterium, ut multa olim præditum religione, ita nunc desolatum, ecce utrique offensus est lapis ex humo illa ipsa hora effossus, inter maceriæ dirutæ rudera facile conspicuus. Jacebant sex fragmenta antiquitus disrupta; emicabant litteræ græcæ quæ cujusque diligentiam sollicitare videbantur. Jussit igitur diligentissimus Antistes, colligi sedulo venerandas ævi reliquias, indeque auferri ac deportari in minus quoddam seminarium, quo forte degebam, edocendis humanioribus litteris deditus. At cohibere me non valui quin paulo post ad cœmeterium avolarem, et susque deque everterem maceriæ ad quatuor usque in altum pedes erutæ rudera, donec septimum ejusdem tituli detegerem fragmentum, minimum quidem sed non minimi pretii; in eo quippe nomen viri a quo erectus est titulus, absque dubio legitur. Cæteræ vero etiam periere ruinæ; tria enim aut quatuor fragmenta desiderantur.

III. In promtu tamen erat tituli integri conspectum quasi sub oculis habere. Excisus nempe ex antiquo marmore, pretioso, italico, ut videtur, perinde ac multa ejusdem ævi monumenta quæ in diem ex eodem agro Æduensi ubivis eruuntur; sculptus in tabellam oblongam, ima parte breviorem; vix quatuor digitis spissam, latitudine quidem 1 ped. 6 p. 5 l., altitudine vero 1 ped. 6 p. constantem; hinc et inde cavatis in parte postica forulis, quibus olim infixa fuisse dixeris ferrea quædam retinacula; parte vero antica scriptam undecim græcarum litterarum lineis, quasi levi manu in summa area exaratis, cursivo pene dicam charactere. Sed exactissima imago, huic tomo præfixa, facit ut a describendo fusius titulo sermonem abstineam. Quem vero non pigeret ita lapidem fuisse, a multo tempore, putridis in aquis immersum ac delibutum, humoreque ac madore adeo corrasum, ut pulvisculo alicubi similis, levi digito absque periculo tangi nequeat?

IV. Quonam autem tempore abrasæ fuerint ædes in quibus epigramma prostabat, nec temere

definiam, nec tamen a vero longe abfuero, dum ad inundantium barbarorum colluviem usque recurrerim; id enim innuitur ex ipsiusmet loci annosa celebritate. Ut Ædui veteres antiqua Romanorum germanitate superbiebant, sic primum veteres Christiani, quum in Urbe, tum in *Augusti civitate* « sanguine et agone propinqui, » sacra in cœmeterii delubris exercenda occultarunt. Quum igitur, juxta Viam stratam Sequanorum, primo ferme ab oppido lapide, plurima sepulcrorum columbaria ac polyandria in suburbio jacerent, eo loci crux primum stetit; illic vetustissimæ ecclesiæ S. Petro et S. Stephano nuncupatæ; illuc depositi primævi antistites, Amator, Simplicius, Evantius, Rheticius, Cassianus, aliique. Ac demum ibidem, ut videtur, conditum baptisterium vetus, in quo, sic enim mos Gallorum tulit (1), mortuos sepeliri solemne erat. At quoties a Romanis aut barbaris, ultro citroque velut æstu reciproco recurrentibus, urbs ipsa subversa est, toties in eo suburbicario cœmeterio crevere congestæ ædiumque tumulorumque ruinæ. Attamen a temporibus Gregorii Turonensis, qui eadem loca frequenter adiit, diserteque descripsit, levior videtur fuisse terra sanctorum ossibus; ut inde constanter pax obtinuerit, et singulis fere sæculis undequaque peregrini tuta via illuc confluxerint. Immo quasi agmine longo et ambitioso convenere reges et imperatores, Carolus nempe Calvus (A. 840), Robertus pius (A. 1015), aliique primores, munera et vota sancto loco nuncupaturi (2). Haud temere igitur duximus eundum esse ad vetustissimam hujus cœmeterii desolationem, si quis scire cupit quandonam subversæ fuerint ædes, quarum in parietibus, ex alia forsitan ruina ædificatis, inserta fuit hæc marmorea tabella, ac proinde altius quoque repetendum tempus quo epigramma exaratum fuit.

V. Præter enim varios e re palæographica, liturgica, historica petitos characteres, quibus alii et ipsi nos alias hujusce inscriptionis ætatem certis in limitibus instituimus, primis intuentium oculis patet eam referendam esse tempori quo in Augustodunensi civitate simul florerent græcanicæ litteræ et asiatica ecclesiæ disciplina. Porro tria sunt in primordiis ecclesiæ Augustodunensis intervalla satis distincta; primum enim illac, uti et per cæteras Gallias, ignoti quidam apostoli romani fidei semina jecerunt. Deinde, græcorum Patrum Pothini et Irenæi asseclæ, præeuntibus tantis ducibus, Divi Joannis disciplinas ex Asia secum in Galliam attulere; postremo, ineunte sæculo III, truculenta cæde Irenæi et suorum, cum immenso jacentis ecclesiæ Lugdunensis luctu, patrata, tandem missi a Romano Pontifice novi apostoli, tertia quasi vice, Christum in Galliis disseminarunt. Inde liquet medium tempus totum esse nostrum, neque aliud quærendum; quod scilicet inter annos CLX et CCII continetur. Qua quidem tempestate, vix dubium vixisse auctorem inscriptionis nostræ, quem græcum fuisse vel ab Asia oriundum, ex sermonis elegantia et quodam asiaticæ scripturæ charactere, conjicere par est. Tum vero non solum Æduorum juvenes magna cum celebritate litteris græcis indulgent, sed etiam videtur civitas pene tota ἑλληνίζειν. Exstant siquidem in plateis ædificia communia quibus inscribuntur epigrammata græca, inter quæ videlicet ærarium dictum Γαζοφυλάκιον, et ara templi Apollini dicata. Præterea monet nos Eumenius accersitum in urbem fuisse avum suum, ab Athenis oriundum, ut rhetorum disciplinas edoceret (3). Hactenus hæc. Quæ jam fuerit nuperrima inscriptionis fortuna, paucis enarrandum.

VI. Titulo, ut dixi, e cœmeterio ad Gymnasium allato, ægre exspectaveram primas feriarum a scholis vacantium horas, quas scrutando thesauro hucusque incognito accommodarem. Quidquid primo oculo haurire licuit, tanta me voluptate affecit, ut, arrepto rudi penicillo et promtiore calamo, iconem raptim expressam epistolamque scriptam festinantius miserim, consilia eruditi V. Bonnetti, aliorumque subsidia impetraturus. Vix autem acceptæ litteræ, inscio me, verum suadente gnaro tantæ rei judice, Rad. Rochette, in vulgus emissæ sunt (4), eruditos quidem bonos

(1) Greg. Turon. *Vit. Patr.* VII, conc. Autissiodor. a. 578, c. XIV; Martene. *De antiq. Eccl. ritib.* lib. I, c. I, art. II, n. 20. — (2) Hæc olim fusius descripsimus in *Annal. philos. christ.* ser. III, t. I, p 171. Sæculo ultimo vix incœpto, usque adeo incuriosi posteri, fastidiosique torpuerant, ut anno 1727, Benedictini duo ob litterarum studia iter agentes, tam famosum cœmeterium esse quasi derelictum conquererentur. « [Ce cimetière] est tel encore que Grégoire de Tours le dépeint, mais dans la dernière négligence, et il est surprenant qu'un lieu aussi vénérable soit comme abandonné. » *Voyage de deux Bénédict.* t. I, p. 162. Eodem vero sæculo ad finem inclinante cœmeterium illud omne, ecclesias quinque, innumera vivorum et mortuorum monimenta, collabente simul ecclesiæ patriæque fortuna, idem unusque turbo misere perflavit. — (3) *Edoceret.* Quum inter avum suum et seipsum duos alios Mœnianis scholis præfuisse rhetores idem Eumenius, ipse ad octogesimum ultra annum magister, retulerit, facillime hujusce ævi tempora cum ætate inscriptionis concordant. Nummus Juliæ Mammææ recenter inventus indicat sub Alexandro remansisse Æduos, ut Tacitus habet, *divitiis et voluptatibus opulentos.* — (4) *Sunt. Ann. de Philos.* 2e sér., t. XIX,

ad commonendum satis idoneæ, censoribus tamen faciliorem in prædam datæ. Has enimvero arrodere alii; alii rem sane novam scrutari (1); utrumque bona pace egit, in magno Urbis theatro, doctissimus ac Rev. P. Joann. Petr. Secchius, a quo solemnis ad Academiam pontificiam concio ea de re habita est et in vulgus postmodum edita (2). Interim ipsi nos, consiliis aut jussu plurimorum excitati, viris quidem præstantissimis suppetias conferentibus, in aream iterum descendimus (3), majores aliis stimulos, quoad liceret, addituri, nedum ullo moveremur studio lauream affectandi: (celari enim sub siglis L. J. C. nomen, quod prius, invito me, prodierat, satius visum est). Increbrescente autem tituli fama, Joannes Franzius, C. Bœckhio in edendo magno *Inscriptionum græcarum corpore* ascitus, monumentum Æduense erudita diatribe tam in vernacula, quam in lingua gallica illustravit; ratus « nec otiosum esse, nec crimini vertendum, quod idem in utraque lingua disseruerit, præterquam enim, inquit, quod res ipsa per se magni facienda est, ac titulus, cæteris christianæ antiquitatis reliquiis præstantior est, et quam latius evulgandus, nobis æquum visum est, regionem illam in qua prodiit tanti momenti κειμήλιον, propria ipsius lingua cohonestare (4). » Eodem fere tempore prodiit alia duplex et accuratior forte dissertatio: una auctore D. Windischmann, in Diario de re theologica bavarico inserta (5); altera, curante Th. Borett, notis E. Leemans aucta, in simili sylloge batavica (6).

Dum ad plagas usque septemtrionales tituli nostri fama perveniret, sic italicis quoque in regionibus suum eidem decus remansit et accrevit, ut erudito abbati Ludovico Polidori, locum, ut videtur, dederit, etiam post amplissimam *de Pisce symbolico*, auctore Costadoni, dissertationem (7), idem suscipere argumentum in tribus articulis, Mediolani, a. 1843, in sylloge dicta *l'amico catholico*, editis (8).

Interea anno sequenti 1844, ipse ego iter habens apud Britannos, ansam arripui sciscitandi viros egregios, quid de ejusdem inscriptionis restitutione sentirent. Penes me quidem est a multis annis humanissima æque ac doctissima Christoph. Wordsworth epistola (9), quam, ipso annuente, nunc primum magna ex parte proferam. Demum faustum felixque mihi fuit tantam obtinere a duobus eruditissimis Germanis benevolentiam, ut ab uno, doctore scilicet J. Franzio, quem supra laudavi, acciperem novam lectionem, ipsique annexum commentarium (10), eumdem nimirum qui in IV tomo *Corporis Inscriptionum græcarum* propediem inserendus est; alter vero quem numquam satis laudavi, F. Dübner, subtilissimam, ut solet, locorum difficiliorum indagationem, pene ad usus meos, in se susciperet (11). Quæ certe, cuique actis agendisque, ut par est, gratiis, publici juris facere non distulero.

VII. Inde primum colligere est inscriptionem hanc Æduensem, ut est cæteris commendabilior, ita fuisse præ omnibus tot virorum illustrium studiis collatis commendatam. Deinde, eo magis mirandus est eorumdem circa præcipua capita consensus, minusque ingrata in minutioribus discrepantia, quod plerique loco, tempore, religione sejuncti, seorsim ac pene alio aliis ignoto, in eamdem tamen rei summam, quasi consilio capto, conspiravere. Demum id omnibus compertum exploratumque est in illo titulo mirum in modum elucere priscorum Christianorum fidem, quam nemo non deprehendet symbolo hodiernæ catholicæ Matris Ecclesiæ omnino consentaneam. Nunc singulis interpretibus locus dandus est, ex ordine temporum, ac præmittenda pars epigrammatis, quæ intuenti sive lapidem, sive ejus schema simillimum huic tomo præfixum, indubia prorsus censebitur.

p. 195, 1 sept. 1839. — (1) *Scrutari. Eduen.* 22 déc. 1839. Pierquin, *Lettre à M. Viguier sur le poisson-Dieu*, 1 nov. 1839, typis ed. 1840, 22 p. — (2) *Edita. Epigramma gr. christ. de' primi secoli..... supplito dove era d'uopo e commentato dal P. Giamp. Secchi della C. di Gesu.* Roma, 1840, recitata del giorno II Guigno, p. 42, in-8. — (3) *Descendimus. Annal. de Phil.* 3ᵉ série, t. I, 1840, mars, p. 165; t. II, juillet, p. 7; 1841, janvier, t. III, p. 7, février, p. 85; 1842, t. V, mars, p. 165; 1843, mars, t. VII, p. 232. — (4) *Cohonestare.* Christliches Denkmal von Autun, etc. *Monument chrétien à Autun*, expliqué par J. Franz, docteur en philosophie, professeur p. e. à l'université de Berlin, etc. Berlin, 1841, 55 p. in-8. — (5) *Inserta.* Archiv für theologische Literatur. Jahrgang, 1842, fünftes Heft. Regensburg. Verlag von Georg Jos. Manz. p. 587-593. — (6) *Batavica.* De Katholiek. *Het marmeren opschrift van Autun*, 1843 et 1814, p. 325, maart. p. 165. — (7) *Dissertationem.* Calogera. *Syll. opusc.* pr. t. XLI, a. 1749. — (8) *Editis.* Prodiit separatim sub hoc titulo: *Del pesce, come simbolo di Christo e dei Cristiani, artic.* III, 1843, p. 67. — (9) *Epistola,* dat. kal. martii, anno 1845. — (10) *Commentarium* cum humanissima epist. dat. Berolin. die 11 aug. 1850. — (11) *Susciperet.* Parisiis, jul. 1851.

ΙΧΘΥΟΣ · Ο[υρανιου θε]ΙΟΝ · ΓΕΝΟΣ · ΗΤΟΡΙΣΕΜΝ[ω]
ΧΡΗΣΕ · ΛΑΒΩ[ν · · ·]Ν · ΑΜΒΡΟΤΟΝΕΝ . ΒΡΟΤΕΟΙς
ΘΕΣΠΕΣΙΩΝΥΔΑΤ[ων]ΝΤΗΝΣΗΝΦΙΛΕΘΑλΠΕΟΨΥΧην
ΥΔΑΣΙΝΑΕΝΑΟΙΣΠλΟΥΤΟΔΟΤΟΥΣΟΦΙΗC
ΣΩΤΗΡΟΣδΑΓΙΩΝΜΕΛΙΗΔΕΑΛαΜΒαΝ[ε βρωσιν]
ΕΣΘΙΕΠΙΝ · · ΝΙΧΘΥΝΕΧΩΝΠΑΛΑΜΑΙΣ
ΙΧΘΥΙ · Χ · · · · ΑΡ · ΑΛΙΛΑΙΩΔΕΣΠοΤαΣΩΤ[ερ]
ΣΥΘ · · · · · ΤΗΡΣΕΛΙΤΑΖΟΜΕΦΩςΤΟΘΑΝΟΝΤωΝ
ΑΣΧΑΝΔΙΕ · · · ΕΡΤΩΜΩΚΕ · · ΡιΣΜΕΝΕΘΥΜΩ
CΥΝΜ · · · · · · · · · · ΟιΣΙΝΕΜΟΙΣΙΝ
Ι . . . . ΜΝΗΣΕΟΠΕΚΤΟΡΙΥ[ο]

CAPUT I.

L. J. C.

VIII. ʼΙΧΘΥΟΣ οὐρανίου θεῖον γένος, ἤτορι σεμνῷ
Χρῆσε, λαβὼν ζωὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις
Θεσπεσίων ὑδάτων· τὴν σὴν, φίλε, θάλπεο ψυχὴν,
Ὕδασιν ἀενάοις πλουτοδότου σοφίης.
Σωτῆρος δ' Ἁγίων μελιηδέα λάμβανε βρῶσιν·
Ἔσθιε, πῖν' ἄδην ʼΙΧΘΥΝ ἔχων παλάμαις.

ʼΙΧΘΥΙ χεύοιτ' ἀρὰ· Λιλαίω, Δέσποτα Σῶτερ,
Σῦθι μοι ἡγητὴρ, σὲ λιτάζομε, φῶς τὸ θανόντων!
Ἀσχανδεῖε, πάτερ τὠμῷ κεχαρισμένε θυμῷ,
Σὺν μητρὶ γλυκερῇ, σύν τ' οἰκειοῖσιν ἐμοῖσιν,
ʼΙχθύος εἰρήνῃ, μνήσεο Πεκτορίου.

« Piscis cœlestis divinum genus, integerrimi pectoris
« Esto, assumta vita immortali, inter mortales,
« Sacratis in lymphis : tuam, amice, confove animam
« Aquis perennibus munificæ sapientiæ;
« Salvatorisque Sanctorum suavem accipe cibum :
« Manduca, bibe affatim, Piscem in manibus habens. »

Ad Piscem mea effundatur oratio : « Te enixe precor, Domine Salvator,
« Sis mihi dux propitius, te quæso, o lux mortuorum!
« Aschandee pater, meo carissime animo,
« Tu cum matre dulcissima simul ac familiaribus meis,
« Cum pace Piscis, memento Pectorii.

IX. Epigrammatis duplicem esse partem vel ex metri varietate liquet; major autem in rebus differentia. Hic enim exposita omnis instituendi neophyti ratio; illic jam consummati Christiani piæ preces effusæ. In priore parte, alloqui videtur quidam antistes baptizandos, ut sacra rite capessant : in posteriore maxime refertur ipsius poetæ, ejusdem forte ac antistitis, pietas sive erga Salvatorem, sive erga defunctos parentes.

Primum igitur præco sacer, tres initiandi catechumeni ritus præcipuos singulis in distichis describit : in primo, *traditionem fidei* per symbolum; in secundo, gratiæ per baptismum; in tertio, Christi per Eucharistiam enuntiat (1).

Primum enim totius fidei christianæ cardo in eo vertitur, ut Christus credatur Dei filius et mundi Salvator. Quæ omnia uno verbo veteris ævi Christiani, obtinente arcani disciplina, confiteri solebant : ΙΧΘΥΣ, id est Ἰησοῦς Χριστὸς, Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ. Ab illa igitur notissima tessera (2) vides exordiri tum carminis utramque partem, tum, acrostichidis artificio, quinque versus primos, immo forte initium et finem.

Ἰχθύος θεῖον γένος, Christianus nempe; etenim Tertullianus, eo ipso tempore : « nos *pisciculi*, inquit, secundum Christum, » et alias : « *pisces*, id est, quibus aqua baptismatis sufficit. » Et Hieronymus clarius de Bonoso ait : « quasi *filius* ΙΧΘΥΟC (3). »

Ἤτορι σεμνῷ. Vox ultima græce sonat nescio quid sanctum ac venerabile, ut per eam Christiani non morum modo innocentiam et gravitatem, sed virginitatem ac sanctimoniam Deo sacratam videantur designavisse. Ejusmodi erant forte virgines Μαριτίμα σεμνὴ, et Μαρίννα σεμνὴ, ἀμέμπτως βιώσασα, quarum infra tituli laudantur. Inde ad latinos forte venit vox fere similis *Venerabilis*, qua, teste *Glossario* Cangiano, interdum significatur *vita monastica;* quod uno saltem exemplo confirmare est, et quidem notissimo, scilicet initio *vitæ S. Benedicti* apud Gregorium magnum : « Fuit vir *vitæ venerabilis*, gratia Benedictus et nomine (4). »

Χρῆσε, pro χρῆσαι, uti mox λιτάζομε pro λιτάζομαι, et sexcentis aliis titulis κεῖτε vel κῖτε pro κεῖται (vid. infra).

Λαβών. Adeo perspicuum est vocabulum illud, littera ultima tantum excepta, ut missa fieri necesse sit hæc et alia variorum eruditorum : Χρή σε ἄλλῳ προφέρειν — Χρῆσε λαλῶν κ. τ. λ. Ne-

(1) Cf. *Ann. de Phil. chrét.* IIIe sér., t. III, p. 86. — D. Martene. *de Ant. Eccl. Rit.* lib. I, c. I, art. 6, n. 2; art. XI, n. 10; art. XIII, n. 2; art. XX, n. 11. — (2) *Tessera.* Cf. *Dissertaz. sopra il pesce, come simbolo dei primi cristiani*, in Sylloge inscripta : *Raccolta d' opuscoli scientifici et filog.* t. XLI, ann. 1749. — (3) Ἰχθύος. *Epist. ad Chrom.* Cf. Clem. Alex. ad calcem *Pædag.* t. I, p. 312. Ἰχθῦς ἁγνούς. Adde quod homines dicuntur Θεοῦ γένος in Actib. Apost. XVII, 28. — (4) Cf. Mabillon. *Annal. bened.* III, 604.

minem offendat λαβὼν cum γένος conjunctum, ut fit, κατὰ τὸ νοούμενον.

Ζωὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις θεσπεσίων ὑδάτων. « Christum scilicet ore primum, dein opere confiteare, ut in illo baptizatus, vitam adipiscaris immortalem. » Exhibentur in *Diognetis epistola* Christiani, innocui in mundo corruptioni obnoxio, similes animæ immortali in mortali corpore vigenti (1) : Ἀθάνατος ἡ ψυχὴ ἐν θνητῷ σκηνώματι κατοικεῖ · καὶ Χριστιανοὶ παροικοῦσιν ἐν φθαρτοῖς, τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀφθαρσίαν προσδεχόμενοι..

Fide igitur sermone et opere instructa, viaque strata ad baptismum, ad majora pergitur : Τὴν σὴν, φίλε, θάλπεο ψυχὴν, υ. α. π. σ. Versus 3 rite spondaicus est; sensu vero translato usurpatur θάλπω, quasi θάλλειν ποιῶ, apud Areopagit. *De divinis Nom.* VI, 13.

Sunt quibus præplacet singulis in distichis distinctam concludere sententiam, unoque tenore legere : Θεσπεσίων ὑδάτων τὴν σὴν, φίλε, θάλπεο ψυχὴν, ὕδασιν ἀενάοις π. σ. Neque illis obstat quod eidem verbo varius casus connectatur, ὑδάτων-ὕδασιν; illud enim volunt in optimis aureæ ætatis auctoribus annotari (2), ut in Anacr. XLIX, v. 2-4 :

Λυρικῆς ἄκουε Μούσης,
Φιλοπαίγμονός τε Βάκχου,
Ἑτεροπνόους ἐναύλους.

Aliis vero contorta nimis videtur ejusmodi φράσις, ac prorsus ab elegantia tituli abhorrens. Cæterum respexisse videtur ad Ephes. v, 26 : τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος καθαρίσας, aut Tit. III, 5 : διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως. Nec minus commode cum hisce facit Rheticius Augustodunensis, in unico jam exstante loco ex tract. *De Baptismo*, bis apud August. laudato (3). « Hanc igitur principalem esse in Ecclesia [*ed.* ecclesiam] indulgentiam neminem præterit, in qua antiqui criminis pondus exponimus, et [quæ?] ignorantiæ nostræ facinora debemus, ubi et veterem hominem cum ingenitis sceleribus exuimus. »

V. 5 et 6. Jam nunc parvulis, ut aiebant, e lavacro regenerationis prodeuntibus, dicere solebant (4) : « Baptizatus es, signatus es regio charactere, cœpisti consequi annonam de mensa regis tui, initiatus venerandis illis magnificisque sacramentis, quæ norunt illi quibus nosse fas est. »

Quin nos Deo Optimo gratias agere par est, quo certe ita providente, lapis ille tot casibus et sæculis obrutus, omnimodis jam hiatibus fatiscens, hunc de Eucharistia locum duplici rima prope absumtum, sic tamen asservavit, ut eo viso, omnes absque ulla fere controversia, vix uno verbo excepto, in primam et unam lectionem nostram amice conspiraverint. At sole clarius est mirum in modum consentire universæ Ecclesiæ catholicæ fidem, sive cum insigni illo titulo, sive cum coævis veterum Æduorum apostolis (5); quibus accedant plura de illo symbolico *pisce* monumenta quæ in eadem reperta regione, ad Eucharistiam videntur pertinere : qualis est ferrea imaguncula (6) viri infulis conspicui, quem S. Joanni evangelistæ haud absimilem dixeris, scilicet sinistra manu sustinentis calicem, et dextra ostendentis piscem calici insidentem, quasi dicturi :

Ἔσθιε, πῖν' ἄδην ἰχθὺν, κ. τ. α.

Huc quoque pertinet vetus lapis ad ostium musei Divionensis asservatus, in quo apostolis novem in novissima cœna recumbentibus, stanteque Christo ac panem benedicente, omnibus nimbo distinctis, interest quidam absque nimbo adgeniculatus, ut, pauperis instar, piscem e mensa porrectum recipiat. Legitur autem in epigraphe semicirculari extremo operi circumscripta, sæc. XI referente :

Esca : Deus : mitis : fons : vivus : veraq : vitis :
† Pro vite : meritis : sacer : est : cibus : israelitis (7).

X. Ad cætera jam pergamus difficilius absolvenda; ob immanes enim lapidis lacunas, pleraque dubiis scatent. In v. 7 multis magnæ auctoritatis viris placuit intrudere *piscem galilæum,* a Christo diversum, neque facilius in aliis

(1) *Vigenti.* Justin. *Opp.* ed. Maur. pag. 497. — (2) *Annotari.* Brunck. *Analect.* t. I, pag. 107. Cf. Matthiæ, Ausführliche griech. Gramm. Syntax. § 631, n. 5, p. 1529, in ed. Leips. 1835. Item Secchius sibi vindicavit ad θάπτειν Æschyl. *Sept. contr. Theb.* v. 1008. Cf. Brunck. *ibid.* v. 205. — (3) *Laudato. In Jul.* lib. I, 7; *opus imperf.* I, ed. Maur. t. X. p. 899.—(4) *Solebant.* Aug. *de Catacl.* lib. I, c. I; Origen. *Hom. IV* in Josue.— (5) *Apostolis.* Cf. Iren. *Contr. hæres.* IV, c. XVIII, 5, et in primis fragmenta Pfaffiana, apud Fabric. *Opp. S. Hippol.* t. II, p. 64, item et Munteriana *Analect.* p. 26. — (6) *Imaguncula,* asservata in museo erud., V. *G. Bulliot.* — (7) *Israelitis.* Pict. exstat apud D. Plancher. *Hist. de Bourgogne*, t. III. Penes nos sunt alia ejusmodi ex eadem regione monumenta, inter quæ lapis in quo insculptus piscis cum quatuor litteris ad angulos, ad lævam C. I, ad dextram M. B. Quod ad cœnam Eucharisticam attinet, idem fere quod supra, cernitur in vitreis ecclesiarum cathedralium Bituricensis, Rothomagensis et Argentinensis. Hoc vero loco decem cum Christo assident; dum duo, mendicis similes, procumbunt; duo pariter pisces in mensa porriguntur. Adeo frequens est Piscis in cœnæ eucharisticæ mensa, vel in primis Ecclesiæ nascentis monumentis, ut satis mirari nequeam cur abbati de Monteleoni placuerit hariolari piscem in cœna Leonardina eo nomine appositum fuisse, ut inde monachis, cibo quadragesimali atterendis, nonnihil solatii præstaretur. Cf. *Vitraux de Bourges,* cur. C. Cahier et A. Martin, pag. 190, tab. v, apparat. studior. XII, XIII; Guillon de Montléon, *le Cénacle de Léonard de Vinci.* Milan, 1811, p. 165-165; Bottari *Roma sott.* pl. XIII, p. 105, etc. Ad v. 5 notandum quod lac et mel neophytis offerebantur. Marten. *l. l.*

titulis quam in rerum natura reperiundum, quo interturbatur incommode omnis inscriptionis nostræ tenor. Eos forte nimium deterruit vox paulo insolentior λιλαίω, quam tamen retinuisse me non piguit. Hæc vero posterior pars, a tessera, sicut prior, orditur; Ἰχθύς enim tam in medio, quam in capite et in fine tituli habetur. Eodem fere modo Ἰχθύς medius interest insculptus in alia inscriptione jam nota, eo loci relegenda, tum quia minus recte edita videtur, tum quia exinde nostris, in sequente versu, lux nonnulla offunditur :

Μαριτίμα σεμνή, γλυκερὸν φάος οὐ κατέλειψας·
Ἔσχες γὰρ μετὰ σοῦ [ΙΧΘΥΝ] παναθάνατον κατὰ πάντα.
Εὐσέβεια γὰρ σὴ πάντοτέ σε προάγει.

Hanc inscriptionem primus edidit Boldetti (*Cimiter.* p. 370); deinde Lupi (*Inscript. Sev.* p. 192), Muratori (*Thesaur.* MCMVIII), Marini (*Iscriz. alb.* p. 183); qui, quum in lapide, sub finem versus 1, hæc tantum superessent : οὐ κατ...αετψας, in his depravatis legerunt οὐ κατέλυψας, quod divinando interpretabantur : *lumen tuum non exstinxisti*, respectu ad parabolam x virginum, Matth. xv. Deinde ultimum verbum qui in marmore esse προάτει videtur, illis fuit προτίθει, quasi προτίθησι. In primis genuinam lectionem restituit cl. R. Rochette (*Mém. de l'Acad. des Inscr.* t. XIII, p. 225), in eo tamen a lectione nostra recedens quod v. 2 legit et distinguit πᾶν ἀθάνατον. Præterquam autem quod ejusmodi dictio in monumentis christianis omnino insolens est, notandum quod metrum omnino non requirit distinctum et absolutum πᾶν; quod enim forte veteres græci refugissent, recentiores dicere non dubitant, prima producta παναθάνατος. Deinde sicut dicitur recte πανάριστος κατὰ πάντα, ita ibi legendum παναθάνατος κατὰ πάντα.

Sed maximopere considerandus est qui in meditullio hujusce tituli insculpitur ἸΧΘΥΣ geminus, cum media anchora, cruciformi, qua Christum cruce appensum, immo duplicem ejus naturam aut prædicationem in V. et N. Testamento significari suadent plura veterum Patrum testimonia. Alii minus bene in hoc signo volunt innui duos fideles, aut duos populos, refragantibus aperte titulis nec testimoniis satis faventibus (1). In eodem hoc signo latere totius inscriptionis clavem puto, et exprimi vocem ἸΧΘΥΝ, quam ejusdem carminis sensus requirit; nec aliud ibidem significari, nisi Maritimam spe in Christum, forsan et cœlesti viatico communitam, commendari : « Maritima venerabilis, dulce lumen jam non amisisti : habebas enim tecum [ἸΧΘΥΝ] immortalem super omnia; pietas enim tua te perpetuam ad vitam ducit (2). »

XI. Sed e diverticulo ad rem. V. 8. initium præstitit Dübnerus. Ἡγητήρ habent pluries carmina sibyllina, quæ cum nostris omnino consonant. In his legitur, fere ab initio procemii, v. 15 : Σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου; v. 48, 49 :

Ἡμῖν τε κτήνη ὑπέταξεν πάντα βροτοῖσιν
Πάντων θ' ἡγητῆρα κατέστησεν θεότευκτον.

V. 9 pene ex integro eruitur e lapide.

V. 10 facile conjicitur, nec multum laborandum in una aut altera voce aliter restituenda.

V. 11. Ἰχθύος εἰρήνῃ. Hoc demum de penu nostra nihil hæsitans intulimus : quæ enim deest præpositiva particula σὺν ἰχθύος εἰρήνῃ, ex eadem superius iterata suppletur. Nemo hic non audiet solemnissimam et quasi necessariam priscæ Ecclesiæ ad suos defunctos apprecationem : « Cum sanctis *in pace!* (Boldetti, 52). Cum Deo in pace (ib. 419, 420, 411). Rodanus *pace* (Maii, p. 401, 8). Εἰρήνη σοί (ib. 416, 5, 6, 4). In pace et in Christo (ib. 422, 4). Sed ne acta agamus, ineditas indicare juvat inscriptiones africanas, penes D. Leemans in museo Leydensi asservatas, in quibus fere omnibus hæc inscribi solent: *Vita in pace.*

V. 11. Μνήσεο pro μνήσθητι, uti frequenter δύσεο, ὄρσεο, ἀείσεο, καταβήσεο, aliaque id genus.

Πεκτορίου. Quod confidenter olim dixeram Pectorium vovisse simul titulum ac fecisse, me pene persuasum faceret piissima quædam inscriptio, nuperrime inventa (3) in cœmeterio S. Agnetis, via Nomentana. In multis, uti videre est, cum epigrammate nostro facit, quasi metrica, ejusdem ætatis, sed non elegantiæ :

Διονύσιος, νήπιος | ἄκακος, ἐνθάδε κεῖ | τε, μετὰ τῶν ἁ | γίων· μνήσκεσθε | δὲ καὶ ἡμῶν ἐν ταῖ | ς ἁγίαις ὑμῶν προευχαῖς (*sic*), | καὶ τοῦ γλύψαντος καὶ γράψαν | τος.

Subest anchora inclinata, cum avicula in ramis insidente et foliolis. Hæc ita per se liquent et cum nostris manifeste consentiunt ut in iis immorari pigeat.

Nunc de continua acrostichide paucis agendum : cogitabat vir eruditus, de quo infra, excidisse sub initio v. 10 voculam εὖ, quam, eo quod forte metrum everteret, postmodum erasam autumat : ea vero restituta, continuo legendum : Ἰχθὺς εἰς ἀεί, quod et Franzius primum ediderat. Nulla certe in lapide abrasæ voculæ vola, nec vestigium. Vide ergo utrum malueris cum plerisque acrostichida quinto concludere

(1) *Faventibus*. Cf. Polidori *diss. l.* p. 64.—(2) *Ducit*. Unde minus bene viri quos uti magistros suspicio, hanc admisere versionem : « Maritima Venerabilis, lumen tuum *exstinxisti*; — habebas enim tecum *prorsus omnem immortalitatem*; — pietas enim tua *semper te prodit*. » Tesseræ christianæ simul et nomini *Maritimæ* forsitan *piscis* abludit, idemque conjicere est de titulo *Marinnæ Venerabilis*, quem descripsit erudite R. Rochette (*ib.*, p. 98), nisi legendum sit *Marciana*, ubi Thiersch edidit : Μασκίλνη, certo dicenda σεμνή. Σεμνῶς minus recte. — (3) G. Machi. S. J. *Monumenti delle arti cristian. primitive.* Rom. 1844, ad tabul. XL, p. 104.

versu, an quod vix ausim suspicari, accipere : Ἰχθὺς εἰς ᾅσι; videlicet: *Christus in locis inferis* conversatus est; sive hæc loca sint terrarum, quando *vidimus eum plenum gratiæ et veritatis;* sive fuerint illa sepulcrorum ac cœmeteriorum diverticula, ubi primum cum Ἰχθύος filiis, tamquam viator a suis non receptus, confugium fecit (1).

CAPUT II.

J. P. Secchi, S. J.

XII. Ἰχθύος οὐρανίου θεῖον γένος ἤτορι σεμνῷ
Χρῆσε, λαλῶν φωνὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις·
Θεσπεσίων ὑδάτων τὴν σὴν, φίλε, θάπτε ψυχὴν,
Ὕδασιν ἀενάοις πλουτοδότου σοφίης.
Σωτῆρος δ' ἁγίων μελιηδέα λάμβανε βρῶμον·
Ἔσθιε, πῖνε, δυοῖν Ἰχθὺν ἔχων παλάμαις.
Ἰχθύϊ χηρεία γαλιλαίῳ, δέσποτα σῶτερ,
Εὐειδεῖν μητήρ σε λίταζέ με, φῶς τὸ θανόντων.
Ἀσχάνδειε πάτερ, τὠμῷ κεχαρισμένε θυμῷ,
Σὺν μητρὶ γλυκερῇ, σύγε καὶ δακρύοισιν ἐμοῖσιν
Ἱλασθεὶς Υἱοῦ σέο μνήσεο Πεκτορίοιο (2).

Exposita, ut supra, tituli inventione (cap. I), textum vir eruditus recensuit (cap. II). In quinque tantum primis versibus inesse voluit acrostichidis artificium ex una voce Ἰχθύς petitum. In priore quidem parte, quæ Salvatoris oracula depromit, ea legere non dubitavit quæ forte, inspecto lapide, aut re attentius perpensa, non protulisset : nimirum ἰχθύος θεῖον γένος idem esse ac ἰχθὺς, Θεοῦ Υἱός; deinde a Christo Deo *suscipi inter mortales vitam immortalem;* tum inserendum esse λαλῶν pro λαβὼν, et θάπτε pro θάλπεο; θάλπεο vero tam metro esse contrarium, quam ob *concetto ridicolo* repudiandum. In secunda autem parte, ut amplior hariolandi campus, ita, ne cæcutias, pressius inhærendum est exstanti litteræ; quæ tamen prorsus posthabenda est, ut cum erudito viro legas in v. 7 : Ἰχθύι χηρεία γαλιλαίῳ. Quidni jam impegerit ipse in id quod modo refugit, *concetto ridicolo?* immo verendum ut hellenistæ talia repudient, ac necessario requirant: ἰχθύος χηρεία. Cui non tritum illud Homericum ἣ τάχα χήρη σεῦ ἔσομαι (3)? Mitto quod ægre lapis favet ultimo verbo Πεκτορίοιο. At diserte demonstravit vir eruditus (cap. III) tum ex ritibus quos titulus innuit, tum ex arcano *piscis*, tum ex acrostichide carmine, tum ex annalibus Ecclesiæ Æduensis, monumentum esse sæculo II desinenti aut inchoanti III ascribendum.

CAPUT III.

J. Franz.

XIII. Secchianæ diatribæ, ut videtur, inscius, alia et forte saniora dedit cl. V. J. Franzius; quæ quum in peculiari dissertatione cujus memini, primum tetigisset, eadem iterum recognovit accuratiore recensione, quam ex apparatu tomi IV *Corp. inscript. græc.* atque e schedis suis vir eruditione et liberalitate insignis mecum perbenigne communicavit. Sed eheu! hunc virum pluribus nominibus illustrem, editurumque prope diem in quarto Bökhiani thesauri tomo innumeros christianos titulos, ecce immatura mors pridem eripuit! Sint ergo quasi novissima defuncti viri, verba quæ sequuntur :

Ἰχθύος οὐρανίου ἅγιον (4) γένος, ἤτορι σεμνῷ
Χρῆσε, λαβὼν πηγὴν (5) ἄμβροτον ἐν βροτέοις
Θεσπεσίων ὑδάτων· Τὴν σὴν, φίλε, θάλπεο ψυχὴν
Ὕδασιν ἀενάοις πλουτοδότου σοφίης.
Σωτῆρος δ' ἁγίων μελιηδέα λάμβανε βρῶσιν.
Ἔσθιε, πῖνε λαβὼν, ἰχθὺν ἔχων παλάμαις.
Ἰχθὺς ἰχθύϊ γὰρ γαλιλαίῳ (6), δέσποτα σῶτερ,
Εὖ σὺ ἀοσσητήρ (7), σὲ λιτάζομε, φῶς τὸ θανόντων.
Ἀσχανδαῖε πάτερ (8), τὠμῷ κεχαρισμένε θυμῷ,
Σὺν μητρὶ ⏑ ⏑ ‒ καὶ ἀδελφειοῖσιν (9) ἐμοῖσιν,
Ἰχθὺν (10) ὁρῶν υἱοῦ (11) μνήσεο Πεκτορίου (12).

« Est titulus sepulchralis ex sæculo aut secundo exeunte, aut tertio ineunte, memorabile exemplum disciplinæ arcani exhibens. Pectorius quidam in memoriam defunctorum parentum, ac, ni fallor, fratrum monumentum in baptisterio, ut videtur (vide Greg. Turon. *Vitæ patr.* VII, 2), posuit, inscriptis versibus quibus lau-

(1) *Inferos* aliquando in bonam partem fuisse, maxime a nostris, acceptos, testatur, inter plura, locus Hilarii splendidus : in Ps. CXVIII, lib. XV, 8, p. 333.

(2) IXΘΥC, Patre Deo Deus, immortalia sancto
Mortales inter corde loquutus ait.
Rite sacris anima sepelitor, amice, sub undis:
Dives ab æternis mente redibis aquis :
Sume cibum, sanctis quem dat Servator alendis;
Mande, bibe, amplectens IXΘΥΝ utraque manu
Orba viro mater galilæo pisce, Redemtor,
Cernere te prece me petiit, lux luce carentum.
Aschandee pater, vita mihi carior ipsa
Tu cum matre mea nato lacrymante piatus
Pectorii, Pater, ipse tui memor esto precantis.

— (3) Iliad. VI, 407. — (4) Θεῖον melius in edit prima. — (5) Χρή σ' ἄλλων πίνειν ib. — (6) Ἰχῶ χεύοι γαῖα λιλαίῳ sic ib. refer. ad Bekker. Anecd. gr. p. 1235. — (7) Σὺ εἶ κοιμητήρ ib., quasi κοιμήτωρ, ut in Nazianz. — (8) Ἃ σὺ ἄναξ σῶτερ ib. — (9) Εἰ συμμάρτυρός ἐστι χάρις, καὶ τοῖσιν ib. — (10) IXΘΥC ΕΙΣ ΑΕΙ acrostichis referebat ibid. Respectu ad Hebr. XIII, 8. — (11) Ἵλαθι καὶ ψυχῆς ed. I. — (12) Piscis cœlestis sancta proles pectore augusto vaticinia edidit, compos fontis immortalis inter mortales aquarum sanctarum. Animam tuam, amice, fove aquis perennibus locupletis sapientiæ. Salvatoris sanctorum dulcem sume cibum, sumtum ede et bibe, piscem in manibus tenens. Nam tu, Domine Salvator, piscis es, probe opem [*sive* auxilium] ferens pisci Galilæo [*id est* christiano]; tibi supplico, luci mortuorum. Aschandæe, pater mihi charissime, mea cum matre... et fratribus meis, piscem aspiciens, filii memento Pectorii.

dantur sacramenta (Baptismus et Eucharistia), et dogma de resurrectione carnis, oratione ad disciplinam illius ætatis composita. In fine auctor petit a patre ut, una cum matre fratribusque, sui meminerit.

Nomen patris videtur fuisse Ἀσκανταῖος, quod nunc ex peculiari quadam pronuntiatione scriptum est Ἀσχανδαῖος, posito χ pro κ et δ pro τ. Inter Δ et I, excidit littera A, sive minore illa modulo exarata, ut facile effugere oculorum aciem potuerit, sive per incuriam omissa a quadratario (Cf. v. 3, 5, 7, 8). Nomen matris v. 10 in lacuna interiit, nec certa illud ratione restitui potest, etsi in promtu est conjicere Γλαφύρα vel Γλυκέρα. Potest tamen suppressum esse nomen matris, ut epitheton solum interierit, ex. gr. γλυκερῇ.

XIV. v. 1, 2. Schema πρὸς τὸ ὑπονοούμενον (γένος λαβών) notavit Secchius, licet falso is γένος ad ipsum Christum referens, falsoque legens λαλῶν. Immo vocabulo γένος nunc intelliguntur apostoli. Itaque participium λαβὼν refertur aut ad singulos apostolos (quasi ἕκαστος λαβών), aut ad unum ex iis, quem in mente habuit auctor, quum tres versus scriberet. Fueruntque qui conjicerent intelligi Joannem, quia in iis quæ sequuntur, indicia essent doctrinæ ejus evangelii. Idem Secchius quum v. 2 poneret φωνὴν, constructionem verborum vss. 3, 4 pessumdedit; nam genitivus θεσπεσίων ὑδάτων non ad verbum sequens pertinet, sed pendet a voce quæ v. 2 in lacuna interiit. Ea vox autem est πηγὴ ex Eusebii Hist. eccl., v. 1.–vi. Male Secchius θάπτε pro θάλπεο, quæ genuina lectio est; simulque prodit sententiam revocandam ad Ev. Joann., vii, 37. Nec felicius idem v. 5 βρῶμον legebat. Vocem βρῶσιν unice veram suppeditat Ev. Joan. vi, 27. — v. 6. λαβὼν recte dedit Pitra [quod tamen duxit mutandum, ob ἔχων paulo post, et supra λάμβανε, λαβών]. Ingeniosa Secchii conjectura qua v. 7 ἰχθὺς γαλιλαῖος tribuitur, ad inveniendam veram lectionem invitavit. Quippe quum in lapide diserte notetur esse ΡΑλΙλΑΙω, nec probabilis sit forma λιλαίω, inter P et A littera Γ omissa esse putanda est, ut procedat quæ Windischmanno debetur lectio : ΙΧΘΥC ἰχθύϊ γὰρ γαλιλαίῳ. Constructio quæ sit apparet ex sequentibus verbis tribus Εὖ σὺ ἀοσσητήρ; itaque post verba ΙΧΘΥΝ ἔχων παλάμαις, præclare adjecta sententia est, ad dogma de resurrectione carnis referenda : σὺ γάρ, δέσποτα σῶτερ, εἶ ἰχθὺς εὖ ἀοσσητὴρ ἰχθύϊ γαλιλαίῳ. Hæc et quæ sequuntur : σὲ λιτάζομε, φῶς τὸ θανόντων, in memoriam revocant formulam solemnem epitaphiorum christianorum : βοήθει τῷ σῷ δούλῳ. Nam ἀοσσητὴρ est βοηθός; ἰχθὺς ἀοσσητὴρ est ἰχθὺς βοηθητικός, substantivo adjecti vicem gerente, ut alias. Additum est adverbium εὖ quod formis substantivis æque ac adjectivis et participiis adhiberi potest. Omissum est εἶ; notaque verbi εἰμὶ ellipsis, in tali præsertim apostrophe. Nihili est quod ibi Secchius proposuit, Εὐειδεῖν; qui præterea non intelligens solemne vitium esse in verbo λιτάζομε (pro λιτάζομαι, vid., *Elem. epigr. gr.*, p. 249), constructionem verborum procudit omni ratione destitutam : sed missa facimus et hæc et reliqua quæ a Secchio aliisque de ultimis versibus conjectata sunt.

XV. In arte metrica licentias quasdam sibi indulsit auctor; quo pertinet v. 3. θάλπεο ψυχήν; v. 5. λάμβανε βρῶσιν; v. 6. ἰχθὺν correpta ultima, quam licentiam non dubitavimus repetere v. 11.

Epigrammatis prior pars tribus distichis elegiacis constat : quibus duo hexametri subjecti sunt; altera uno hexametro et uno disticho : cujusmodi variationis metrorum exempla exstant plurima. Neque verum est quod Secchius contendit ultimum versum et ipsum hexametrum esse, deceptus foliolo vel alio signo in fine apposito : quod nunc obliteratum ad similitudinem elementi O proxime accedere videtur. Compendium scripturæ Υ pro ΟΥ bene se habet. Cf. *Corpus Inscript. gr.*, vol. iii, n° 4701, et Psalterium Sedulii apud Montfaucon. *Palæogr. gr.*, p. 237. Quinque prioribus versibus continetur acrostichis ΙΧΘΥC. [Extr. Corp. Inscript. græc. vol. iv. mss.] Subscriptum erat : Jo. Franz. Berolini, die xi aug. 1850.

CAPUT IV.

D. Windischmann.

XVI. Quem supra laudatum vides, Dr Windischmann paulo post primam Franzii editionem, suam quoque protulit sententiam, nonnullis quidem in locis proficuam :

Ἰχθύος οὐρανίου ἅγιον γένος ἤτορι σεμνῷ
Χρῆσε λαλῶν πηγὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις
Θεσπεσίων ὑδάτων· τὴν σήν, φίλε, θάλπεο (1) ψυχὴν
Ὕδασιν ἀενάοις πλουτοδότου σοφίης.
Σωτῆρος δ' ἁγίων μελιηδέα λάμβανε βρῶσιν·
Ἔσθιε, πῖνε, δυοῖν ΙΧΘΥΝ ἔχων παλάμαις.
Ἰχθὺς ἰχθύϊ γὰρ γαλιλαίῳ, δέσποτα σῶτερ,
Σὺ εἶ δειπνητήρ (2), σε λιτάζομε, φῶς τὸ θανόντων
Ἀθάνατον, σῶτερ (3), κ. τ. λ.

(1) Vel θάπτεο ib. — (2) Vel θοινητὴρ ib. — (3) Cætera eadem sunt atque apud Franz. edit. i. Hanc ipse Windischmann dedit in vernacula lingua interpretationem :

„Das heilige Geschlecht des himmlischen Fisches verkündete mit erhabenem Herzen eine unsterbliche Quelle, unter den Sterblichen, göttlichen Wassers : labe (oder : begrabe) deine Seele, o Freund, in dem ewig fließenden Gewässer reichumgebender Weisheit; nimm die honigsüße Speise des Heilandes der Heiligen; iß und trink, den Fisch in beiden Händen haltend. Denn Fisch bist Du, o Herr und Erlöser, dem galiläischen Fische·

CAPUT V.

Th. Borret.

XVII. Nonnihil sane hujusce epigrammatis laudi defuisse arbitrarer, dum eruditorum Batavorum studia in eodem illustrando desiderarentur. Fausta autem sorte contigit ut symbola quoque conferret sua Th. Borret, mihi tunc ignotus, jam inter amicissimos habendus : cui insuper consilia addidit et subsidia vir in omni re antiquaria judex haud ultimi subsellii, C. Leemans, museo Leydensi præpositus, insignis *Hieroglyphicorum* Hori Apollinis editor. Uterque, uti et plerique, nullus dubitat quin inscriptio sit ad sæculum secundum, circa M. Aurelii tempora, tuto referenda. In parte 1ª eadem quæ supra cap. 1. Borret recipit, aliter tamen distinguit et interpretatur; in 2ª parte, Pectorii inseri orationem pro parentibus existimat.

Eadem fere sentit Leemans qui totum titulum ad hæc diserte asserit esse reducendum : 1° monendum esse quemque ut per baptismum fiat aquæ in vitam cœlestem salientis et æternæ sapientiæ compos; 2° ut ad sanctum Eucharistiæ convivium accedat; 3° ut Christo preces exsolvat. 4° His monitis Pectorius obtemperat; Christum deprecatus, suosque, patrem scilicet, matremque et filios, nisi forte filios dicat congregationis suæ alumnos, hortatus ut eadem sibi precum suffragia, memores sui ipsius, præstent.

Ἰχθύος οὐρανίου θεῖον γένος ἤτορι σεμνῷ
Χρῆσε· Λαβὼν ζωὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις,
Θεσπεσίων ὑδάτων τὴν σὴν, φίλε, θάλπεο ψυχὴν, κ. τ. λ.

Verum Leemans placuit, in 2° v. legere χρῆσε pro χρῆσαι, sic autem construere : σεμνῷ ζωὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις ὑδάτων θεσπεσίων ; idem nempe ac si legeretur : γένος θεῖον ἰχθύος οὐρανίου λάβε ζωὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις, τουτέστι ζωὴν ὑδάτων θεσπεσίων, καὶ χρῆσαι αὐτοῖς ἤτορι σεμνῷ, sive χρῆσαι ἤτορι σεμνῷ ὕδασι θεσπεσίοις, καὶ λάβε οὕτως ζωὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις. — V. 7. Borret auctor nobis est præcipuus, cur confidenter legamus ἰχθύϊ χεύοιτ' ἄρα, λιλαίω. — V. 8. Idem eo loci Franzii primam editionem, minus bene sequitur : Σὺ εἶ κοιμητήρ, κ. τ. α. Vox illa ultima Græcis omnino inaudita est, quam postmodum Franzius ipse expunxit. — V. 9, 10, 11, haud ægre legisset Leemans : Ἀσχανδρῖνε πάτερ — ἵλαθι καὶ μνήσεο (pro μνήσθητι) ψυχῆς Πεκτορίου (1). — Hæc vero nemo non censebit esse haud ineleganter illustranda ex alia inscriptione nuper in Sicilia, juxta urbem Modicam, in Ispicanæ vallis loco dicto *Cyclopum specu*, reperta; quam idem Borret satis luculenter exposuit (2).

..ΝΙΓΕΝΕΤΕΛ....ΤΕϹ ΕΝ
ΠΡΟΙΚΑΛΑΝΔΩΝ ΦΡΕΒΑΡΙ
ΩΝ ΗΜΕΡΑΡΕΝΠΙΟΙϹ ΜΝΗΣΘΑΥ
ΤΙ .... ΥΟ ΚΥΡΙΟϹ.

Sic ille legit :

ΝΙΓΕΝ (3)? ἐτελ [εύ] τεσεν (pro (ἐτελεύτησεν), πρὸ ι' Καλανδῶν φρεβαρίων (pro φεβραρίων ἡμέρ [α] Ἄρ [εος], ἐν ἁγίοις (4) μνησθ[ήτω] (vel μνησθείη, αὐτῆς (vel αὐτοῦ).

CAPUT VI.

Ch. Wordsworth.

XVIII. Neque Britanniam piguit, etsi littora sint littoribus contraria, nosque non tantum Oceano et sole, sed moribus et sacris alieni ab Anglis videamur, vectigal quoque suum, pro suis opibus, huic vere catholico titulo impendere. Dum enim Romæ, Mediolani, Monachii, Berolini, Leydæ et Parisiis omnium studia in unum conferrentur monumentum, ipse per Britanniam iter agens, non distuli quin hanc causam deferrem ad Cantabrigiensium primores, quos noveram rei antiquariæ studiosissimos, datis scilicet litteris ad unum ex illis spectatissimum, Ch. Wordsworth,

Bewirther (oder : Ruhebringer); Dich flehe ich an, der Du das unsterbliche Licht der Verstorbenen meiner Seele geschenkt hast (oder : Dich flehe ich an, Licht der Verstorbenen, der Du meiner Seele geliebt bist)! "

Huc usque Windischmann, quem excipiet Franzius :

„ O Du Erlösungs-Meister, Du Labsal meines Gemüthes, sind Dir genehm Mitzeugen, so sei auch gnädig den Meinen, und gedenke der Seel' unseres P e c t o r i o s. "

(1) Πεκτορίου. En titulum totum batavice expressum, ex eadem Borreti restitutione : « Het goddelijke Geslacht van de hemelsche Visch heeft met zijn eerbiedwaardig gemaed de volgende godspraak gegeven : Neem aan, mijn Vriend, het Leven der onster felijkheid in de hemelsche Stroomen, en verlevendig uwe ziel door de eeuwige Wateren der gaafrijke Wijsheid. Neem de honigzoete spijze van den Zaligmaker der Heiligen : Neem, eet en drink, den Ichtys in uwe handen houdende. Tot Ichtys, vensche ik, vloeije onze bede; o Heer en Zaligmaker, Gii zijt de Gever der rust! U smeeke ik, o Licht dez afgestorven ..... gedenk Pectorius. »

(2) *Exposuit*. Dr Schubart titulum invenit et edidit in diario inscripto : Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft, n° 85, n° LV. — (3) Hic legendum nomen defuncti, aut defunctæ. — (4) Ἁγίοις. Nihil ego moror quin legam, uti scribitur, ἐν Πίοις. Equidem Hesychius inter paucissimas voces latinas suo Lexico insertas, διαῤῥήδην habet : Πῖος· Εὐσεβής. Totus titulus latine sonat : *Ant. X. Kl. februar. die. martis, in piis*, etc

capitulo Westmonasteriensi ascitum, et insigni Theocriti editione commendabilem. Mearum autem litterarum summam uno versiculo juvit absolvere, neque nunc vacat plura hic referre :

Μνήσεο Πεκτορίου, μνήσεό τε καὶ ΊΧΘΥΟΣ ἡμῶν!

Ex amplissimo eruditi viri responso necesse est præcipua capita tantum seligantur :

« Mihi quidem plane persuasum est, ut illud primum animadvertam, hunc titulum duabus partibus esse conflatum, quarum prior *sex* versibus constans, posteriore longe sit antiquior. Vide modo quantopere hi sex versus cæteris quinque præniteant, sive ad linguam spectes, sive ad numeros. Diversitatem quoque scriptoris et temporis arguit metri varietas. Vides enim prius inscriptionis membrum (ut ita dicam) merum esse *elegiacum*, posterius vero *heroicis* (ultimo tantum excepto) continuo tenore fluere. Neque vereor ne sententiæ meæ refrageris, quum sex illos priores versus a scriptore græcæ linguæ et poetici sermonis callentissimo; posteriores vero hos quinque ab ingenio rudi admodum et pene barbaro profluxisse affirmem. In illius sex versibus semel tantum offendimus, ubi v. 3., θάλπεο ψυχήν, ο ante duplicem litteram ψ brevem manere patitur [cf. quæ supra p. 558.]. Quod tamen in hujusmodi inscriptionibus non sine exemplo est. At hercle in hujus quatuor heroicis et uno pentametro (bono sane animo et affectu pio compositis, cui solœcismos non illibenter condonaveris) quam multa sunt quæ merum barbarismum redolent! Versu ultimo, ut unum e pluribus, idque manifestissimum vitium indigitem, legimus μνήσεο, quod nusquam gentium exstitit [cf. supra p. 559.], neque exstare poterit salvis grammaticorum præceptis. Alia hujusmodi mox indicabo...

« Prior inscriptionis pars, quæ ecclesiæ vel baptisterii parietibus affixa fuisse videtur, ad sanctissima Ecclesiæ christianæ mysteria percipienda invitat, et accedentem ad ea his fere vocibus alloquitur :

« Christus, divinus ille ΙΧΘΥC (hoc est, Ἰησοῦς « Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ), fontem divinarum aqua- « rum, scilicet, *aquas baptismi lustricas*, sumere « dignatus est (tum vero sumsit, ἔλαβε, quum « ipse baptizatus est, et sic aquas ad alios bapti- « zandos sanctificavit,) et cordi pio (ἤτορι σεμνῷ « χρῆσε) præstitit fontem immortalem mortalibus. « Quare, age, tuum animum fovearis his perenni- « bus aquis sapientiæ beatificæ. Immo age, huc « veni (ἄγ' ἰών), et, *baptismo jam tinctus*, accipe « carnem dulcissimam (μελιηδέα σάρκα) Salvatoris tui. « Ede, bibe, piscem prehendens tuis manibus (τεαῖν « παλάμαιν). »

« Et hic quidem, vir ornatissime, prioris hujusce tituli particulæ sensus esse videtur. Quam valida vero ad catholicam veritatem stabiliendam, et ad hæreticam pravitatem de Christo Deo, de divina sacramentorum dignitate, profligandam, testimonia suppeditet, non sine summa voluptate videmus. Et hanc priorem inscriptionis partem antiquitus in marmore exstitisse, posteriorem vero ab alia, eaque longe recentiore manu adjectam fuisse, pro comperto habeo.

« Jam vero priorem illam qualem primitus ab auctoris manu venisse crediderim, exhibere mihi liceat.

Ἰχθύος οὐρανίου θεῖον γένος ἤτορι σεμνῷ
Χρῆσε λαβὼν πηγὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις
Θεσπεσίων ὑδάτων· τὴν σήν, φίλε, θάλπεο ψυχὴν
Ὕδασιν ἀενάοις πλουτοδότου σοφίης.
Σωτῆρος δ' ἄγ' ἰὼν μελιηδέα λάμβανε σάρκα·
Ἔσθιε, πῖνε, τεαῖν ἰχθὺν ἔχων παλάμαιν.

« Et hæc quidem hactenus. Nunc ad cætera pergamus. Prior illa, uti jam vidimus, invitationem ad sacramenta percipienda complectitur. In posteriore vero inscriptionis parte, ut mihi quidem videtur, leguntur voces summa cum lætitia hanc invitationem audientis et ad christianæ gratiæ σύμβολα et ὄργανα participanda promtissime festinantis. Quos quidem animi sui affectus exprimere videtur is qui secundam tituli partem scripsit, et qui, ut ex versu ultimo liquere arbitror, *Pectorius* est appellatus...

« Hic igitur Pectorius, quicumque demum is fuerit, his fere verbis invitationi in priori inscriptionis parte conceptæ respondere videtur :

« O sacer Piscis (Salvatorem alloquitur), salve « mihi! etenim cupidissime desidero (λιλαίω), Do- « mine, corpus tuum (*quod mihi jam obtulisti*). « Veni igitur, ductor meus! obsecro te (σὲ λιτάζω), « o lumen mortuorum immortale! et semper mane « mecum in meo *Pectore* (Hic ad nomen suum « *Pectorium* videtur alludere), Salvator, meo animo « acceptissime. Propitius sis et servi tui memine- « ris *Pectorii*. »

Jam vides quibus fere rationibus græcos Pectorii vestri versus restituendos esse censeam; sed illos plane et στοιχηδὸν exscribam :

Ἰχθὺς, χαῖρέ μοι, ἆρα λιλαίω, δέσποτα, σῶμα
Σοῦ· ἔλθ' ἡγητήρ, σὲ λιτάζω, φῶς τὸ θανόντων
Ἀθάνατον, σῶτερ, τὠμῷ κεχαρισμένε θυμῷ,
Σὺν μοὶ ἀεὶ καὶ μεῖνον ἐνὶ στήθεσσιν ἐμοῖσιν.
Ἵλαθι καὶ δούλου μνύσεο Πεκτορίου.

Quod ad λιλαίω v. 1, et λιτάζω, v. 2, attinet, verba hæc, ut arbitror, cadentis sunt, immo vero jacentis hellenismi. Quod de μνήσεο quoque v. 5. supra monui...

Habes jam, vir amicissime et reverende, quæ mihi de hoc venerando christianæ antiquitatis et ὀρθοδοξίας ὄντως καθολικῆς monumento, et nobilissima sancti Irenæi ecclesia non indigno, dicenda videntur.

« Tu vero quanta me voluptate affeceris litteris tuis et sermonibus quos tecum jucundissimos Londinii et Cantabrigiæ, ut et olim Parisiis, mihi habere contigit, haud facile dixerim. Certe meæ voces, precesque numquam deerunt, ut christianæ ἀρχαιολογίας quam nactus es spartam ornare pergas, ita ut qui fructus per Patres vestros, egregios illos benedictinos Montefalconium, Mabillonum, Sabatierum, Ruæum, aliosque, et nuperrime per eximium vestri ordinis præsidem Dom. Guerangerum (quem meo nomine ore salutes), in universum orbem redundarunt, sic per te quoque copiosissime exuberent ad Dei immortalis gloriam et Ecclesiæ pacem et emolumentum.

« Vale, vir optime, et me ut amas, amare perge. Scribebam Leamingtoniæ, in agro Warwicensi, kal. martii A. S. MDCCCXLV.

CAPUT VII.

Fred. Dübner.

Ut mihi quidem pergratum huic rerum et litterarum christianarum commercio indulgere, ita non injucundum fore lectori putem hujuscemodi exemplum, haud ita frequens, proposuisse. His tandem finem simul et præclaram coronidem est impositurus mihi et multis, sive extraneorum, sive nostratium dilectissimus Dübner, quem omnes undecumque, quasi ad commune eruditionis γαζοφυλάκιον convenientes, frequentare solent. Cui igitur quum nuperrime exactissimum inscriptionis schema obtulissem, maximis licet implicitus curis et negotiis, pro sua promtissima benevolentia, in schema illud quam attentissime introspiciendum, totus et ultro descendit. Quæ exinde notavit germanice, commentatione quasi extemporali, breviter perstringam.

V. 1-5. Eadem ac Franzius legit, et interpungit similiter, nisi quod θεῖον e nostris accepit pro ἅγιον. — V. 6. Uno verbo a nobis differt, quippe qui litterarum extritarum vestigiis et spatiolo maxime congruum esse judicaverit : ὑγίαν (dictum sicut κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, I Cor. XI, 29); quod quidem, bona venia dixerim, minus placet ; eo namque labefactatur egregia illa virtus in hac plane evangelica ῥήσει insita : ἔσθιε, πῖνε... quibus si addideris ὑγίαν, sensus evadit metaphoricus ac pene evanescit, nec continuæ sententiæ satis apte cohæret.

Ἔσθιε, πῖν' ὑγίαν, ἰχθὺν ἔχων παλάμαις,

Circa difficillimum v. 7, ipsummet audi de germanico versum :

« Primum post litteras IX sequitur fere evanida : quæ tamen innuit facile P: vix enim ac ne vix quidem O vel Θ fuerit. Deinde minusculæ cujusdam litteræ, in media linea insertæ, vestigium inest; tum I stat aperte; denique implexa duarum litterarum lineamenta, quibus habuerim persuasum scriptorem voluisse mendum ΧΡΕΙΑ pro ΧΡΕΙΩ utcumque resarcire. Emicant tum demum puncta duo quæ in his ad interpungendum fere comparent. Hinc per me licet omittantur aliorum restitutiones minus commodæ; accipiantur vero Franzii (cf. quæ supra, p. 558, col. 2, x.) et Windischmanni lectiones nonnihil emendatæ, ut totus in hunc modum versus restituatur :

Ἰχθύϊ (χρειῶ γάρ) Γαλιλαίῳ, δέσποτα σῶτερ.

Notandum in lapide exstare post γὰρ lineolam quæ ad Γ minusculum forte inflecti potest.

« At versu sequenti pronum est in ipso legere lapide ab initio : CYOI, apicibus ultimis sensim evanescentibus; vix autem dubium quin sit in illis legendum σῦθι; quod illic Franzius ἀοσσητήρ, recte positum esse censeo. Huc usque critice : exinde jam divinationi campus patet, uti ex immani diversitate restitutionum liquet. Vix autem ab ultima Franzii editione recedere est; nisi quod in v. 10, ubi locus remansit ab initio vacuus, voculam supplendam esse putem, εὖ videlicet; quod, quum una forte syllaba versus abundaret, deinde deleri jussum est : integra jam erit a primo ad ultimum versum acrostichis hujuscemodi ΙΧΘΥϹ ΕΙϹ ΑΕΙ. »

Adde, quod permagni ad hujusce inscriptionis laudem interest, eam esse eruditi viri, uti fere omnium, sententiam omnino ratam, hunc titulum tam in priore quam in posteriore parte eximia nitere elegantia; ejusdemque auctoris esse utramque sectionem inde effici, quod in priore nec absolvitur acrostichis, nec integra continetur. Consequens est fore ut illa lectio longe sit sincerior ac germanæ scriptioni similior, quæ tum acrostichide perpetua obtinebit, tum majori præstiterit concinnitate ; ac proinde ad palmam quam proxime accessisse ejusdem viri restitutionem, totam ferme ex homericis contextam vocibus, sine ullo metri sphalmate, quam ex integro relegere non piget, subjecta ipsius interpretatione.

Ἰχθύος οὐρανίου θεῖον γένος ἤτορι σεμνῷ
  Χρῆσε· Λαβὼν πηγὴν ἄμβροτον ἐν βροτέοις
Θεσπεσίων ὑδάτων, τὴν σὴν, φίλε, θάλπεο ψυχὴν
  Ὕδασιν ἀενάοις πλουτοδότου σοφίης.
Σωτῆρος δ' ἁγίων μελιηδέα λάμβανε βρῶσιν.
  Ἔσθιε, πῖν' ὑγίαν, ΙΧΘΥΝ ἔχων παλάμαις.
Ἰχθύϊ (χρειὼ γάρ) Γαλιλαίῳ, δέσποτα σῶτερ,
Σῦθι ἀοσσητὴρ, σὲ λιτάζομε, φῶς τὸ θανόντων.
Ἀσχανδαῖε πάτερ, τὼμῷ κεχαρισμένε θυμῷ,
[Εὖ] σὺν μητρὶ βίον διάγοις, καὶ τοῖσιν ἐμοῖσιν,
Ἰχθὺν δ' εἰσορόων μνήσεο Πεκτορίου.

« Piscis cœlestis [*Christi*] divina proles [*Apostoli et Patres*] pectore augusto vaticinium edidit : « Qui acceperis immortalem inter mortales fontem divinorum laticum, tuam, amice, animam fove perennibus aquis ditantis sapientiæ; et Salvatoris pie viventium dulcem cape cibum : ede, bibe sanitatem, PISCEM tenens manibus. »

Jam pisci Galilæo [*Christiano*] (nam necessitas urget), Domine Salvator, propere adveni auxilium ferens, tibi supplico, qui es lux defunctorum. Aschandæe pater, meo carissime animo, feliciter vitam agas cum matre et omnibus meis, PISCEM autem aspiciens memento Pectorii. »

ΙΧΘΥΣ ΕΙϹ ΑΕΙ.

JESUS CHRISTUS HERI ET HODIE, IPSE ET IN SÆCULA.

ADDENDA ET CORRIGENDA,

IN PARTE PRIORE.

S. PAPIAS.

Proleg. IV, l. 28, *sæculo* XII, leg. XIII. — P. V, Melitoniani textus frustula dedi adeo exigua, ut ea notis instruere supersedens, ne sacræ quidem Scripturæ loca designaverim, hic tamen indicanda, utpote diversa in multis a vulgata editione: loco *primo*, Is. V, 1; Matth., XXI, 3; aut Marc. XII, 1; — *secundo*, Ps. LXXIX, 9; — *tertio*, Cant. C. II, 15; — *quarto*, Num. XIII, 24, 25; — *quinto* et *sexto*, Joan. XV, 1; — *septimo*, Matth. IX, 17; — *octavo*, Joan. VI, 54; — *nono*, Job. XXIV, 10; — *decimo*, Joan. XII, 24; — *undecimo*, Prov. XI, 26; — *duodecimo*, Matth. III, 12.

P. 1. Huic Papiæ loco alludit aperte S. Maximus in *Schol.* ad cap. VII, *de Eccl. Hierarch.*: Παπίας ἐν τῷ τετάρτῳ αὐτοῦ βιβλίῳ τῶν Κυριακῶν Ἐξηγησέων, τὰς διὰ βρωμάτων εἶπεν ἐν τῇ ἀναστάσει ἀπολαύσεις κ. τ. α. Papias libro IV *Dominicarum* suarum *Explanationum*, scripsit fore in resurrectione voluptates quæ percipiuntur ex cibis, etc...

S. IRENÆUS.

Proleg. p. VII. Ad opusc. III in syllabo Syriaci codicis habetur diserte: *fecerunt eis* (forsitan melius *ei*); deinde *Theodorus Cyrensis*, pro *Theodoreto*, ut liquet. Posterius correxi; prius intactum reliqui.

P. 3, *Assecla fuit apostolorum*, quo titulo non semel Irenæus fuit insignitus. Audit enim apud Epiphanium ad hæres. XXIV, 8, ἀποστόλων διάδοχος; apud Basilium *de Spirit. S.* XXIX, ὁ ἐγγὺς τῶν ἀποστόλων γενόμενος; apud Hieronymum *epist.* LIII, *vir apostolicorum temporum; vir* item *apostolicus* apud Theodoret., *Hæreticar. fabul.*, lib. I, 5. Augustinus demum eum *non longe a temporibus apostolorum* fuisse testatur. — In not. l. 1, deleto post E puncto, leg. *E cod.* — P. 7., not. V, leg. *Luc*, XXI, 36.

ANONYMUS DE SOLEMNITATIBUS, ETC.

Ut vetustissimi anonymi *de solemnitatibus*, etc., nomen aut notitia qualiscumque hauriatur, necesse erit excutere quosdam codices non ita raros de re computatoria similiter fere digestos. Inter plures quos variis in bibliothecis vidimus, trium recensionem præ oculis habemus, unius Parisiensis, secundi Londinensis, quorum lectiones diligenter supra attulimus; tertii vero Oxoniensis ex Bibliotheca Bodleiana. In singulis, ordine leviter mutato, continentur epistolæ de *computo Paschali*, ascriptæ *Theophilo* Alexandrino, *Paschasino* diacono romano, *Proterio*, *Cyrillo* Alexandrino, *Dionysio Exiguo*, *Anatolio* Laodiceno, *Philippo*, *Hilario*, *Victorio*, *Murino* Alexandrino ac demum *Bonirci* cuidam, primicerio Notariorum Joannis papæ; qui, cæteris recentior, agmen claudit, sæculoque sexto certe ascribendus est. In illius epistola hactenus, ut videtur, inedita, plures inseruntur notæ chronologicæ, alias, si vacat, excutiendæ, quæ ad Joannis pp. I, pontificatum referendæ videntur. Hæc vero collectanea sæculi VI, ante VIII apud Britannos et Scotos circumferebantur; hinc in codicibus Britannicis solent libellis Bedæ de ratione temporum præfigi; in Parisiensi vero Alcuini operibus de eodem argumento præmittuntur. — P. 10, l. 21, *imbecillitati*, lege *imbecillitatis*. — P. 11, l. 25, *alii*, leg. *aliis*. — *Ib.*, not. 12. Quæ in Prolegomenis tractare ad hunc locum animus fuit, satius visum est ea omittere, aut ablegare lectorem ad notas ampliores et ad alterum insignem S. Nicephori locum de eodem argumento, p. 439 sqq. — *Ib.*, not. 35, lin. ultima, *art.* II, leg. *art.* III. Abstinui vero me ab exponendo, uti pollicebar, Sedis apostolicæ primatu, sollicitante licet loco in quo luculenter innuitur, ne ligna in sylvam ferre merito existimarer.

MURINUS ALEXANDRINUS.

Codex Bodleianus, inscriptus *Dygby* LXIII, cum textu nostro collatus ab erud. V. Coxio, has dedit lectionum varietates:

P. 14, col. 1, l. 4, *redemtio per crucem sit Christi.* — L. 5, *fuit mundi constructio.* — L. 7, *utraque reformatio.* — L. 8, *facta ex potentia.* — L. 10, *addit sol.* — L. 11, *inluxit mundo.* — L. 19, *ut in eodem.* — L. 21, *Pascha*,

quod est typus paschæ Christi futuri per omnia in finem. Ex initio typus namque Christi.

Col. 2, l. 4, *si accederit judicium.* — L. 7, *luna* XVI, *post* XII. — L. 12, *Dominicus in quo.* — L. 13, *fuit ante* XII *kal. apr. quod est nocte.* — L. 15, III *feria*, X *Kal.*, IV *feria.* — L. 16, *quo dictum est ita.* — L. 20, *transcursum ad regnum Dei.*

Pag. 15, col. I, l. 2, *Dominico.* — L. 4, *Ægypto, quæ versa est.* — L. 6 et 7, *quid serpens persuasit homini, hoc est Diabolus? Mortem.* — L. 9, *id est* om. — L. 10, *sed ut sanaret.* — L. 12, *ut solveret.* — L. 13, *si homines.* — L. 19, *et* om.

Col. 2, l. 1, *ita ut liberetur.* — L. 2, *in Pascha passionis Christi, qui est serpens.* — L. 7, *fugit? Quando mortificatus est Christus.* — L. 9, *adprehende, id est, Christi mysteria in novo, ut illud: posteriora mea videbis.* — L. 11, *factus est serpens.* — L. 61, *per mortem.* — L. 17, *in fines sæculi.... redeamus.* — L. 18, 19, *et efficiamur... regnum Dei.* Eadem deinde sequuntur ac in codicibus Cottoniano et Sorbonico, quæ potius ad Collectorem quam ad Murinum referam : *Post hæc enim omnia breviter dicam quod numquam factus est Pascha apud Judæos ante* XII *Kl. apr.* etc.

In *Proleg.*, p. XIII, l. 26, legendum : *et ejusdem rei computatoriæ peritissimus.*

In *notis*, p. 14, col. 2, ad n. 12. Quæ Murinus habet de septem gradibus Ecclesiæ, ita promtum est audire de septem ordinibus, tribus nempe sacris, episcopatu, sacerdotio et diaconatu, et quatuor minoribus ab omni antiquitate notissimis, ut nec multa super his, nec pauca, etsi aliud spoponderim, verba supervacanea faciam. Videsis J. Morini *Commentar. de Sacr. ordinat.*, p. 3, p. 11 et 12, § 6, 7.

DIONYSIUS ALEXANDRINUS.

Quem modo laudavimus, eruditissimus J. Morinus abunde præstabit ad Dionysium illustrandum quidquid e veteris Ecclesiæ disciplina ad pœnitentium sive publicorum sive latentium absolutionem pertinet, in *Comm. de Discipl. in adm. sacr. Pœn.* lib. IX, c. 3-6.

In *Proleg.* p. XIV, l. 20, *sæc.* X, lege: *sæc.* XII. P. 17, col. 17, l. 17, *p.* 787, leg. *p.* 789. — P. 18, col. 2, not. 3, ubi ὑπὸ lege ὑπὲρ et vice versa.

COMMODIANUS.

Etsi quodcumque noverim ad Commodianum esse de re philologica addendum aut corrigendum, pro modulo absolverim in *excursu* peculiari paulo supra p. 537, pauca non injucundum erit hic subdere de traditionibus aut fabulis Judæorum, qui commenta sua videntur Nostro minus cauto venditasse. « Habent enim, inquit Fagius, ad Deuteron., XXX, 3. (*Critic. sacr.* t. 1, p. 1346), Judæi vanissimam fabulam de decem tribubus Israel, quas adhuc alicubi, nescio quibus in montibus et ultra fluvium quem ipsi *Sabbaticum* appellant, inclusas detineri dicunt, quas tandem erupturas et se per illas ex præsenti captivitate redimendos stulte credunt. Vulgo illos die rothen Juden appellant; de quibus in preculis stulta quædam ac multa fabulosa jactant et canunt. »

Quod vero ad fluvium illum *Sabbaticum* attinet, ad quem facile credam respexisse Commodianum ad v. 935, 952, 953 :

> Sunt autem Judæi trans Persida flumine clausi...
> Hic erit populus, qui nunc est extra repostus;
> *Siccato fluvio*, repetet in terra Judæa....

Fluvius igitur ille dicitur *Sabbaticus*, eo quod fingunt illum per totam hebdomadam lapides trahere, et in Sabbato quiescere. Plinius διαῤῥήδην asseruit lib. XXXI, c. 2 : « In Judæa fluvius Sabbatis omnibus siccatur. » Quæ quidem referenda esse putem ad Josephum, *de Bello Jud.*, lib. VII, c. 24, ubi legitur : « Titus aliquamdiu Beryti commorabatur. Inde autem reversus, et per omnes quas obiret Syriæ civitates magnificentissima celebrans spectacula, Judæorum captivis ad ostentationem cladis eorum abutebatur ; conspicit autem in itinere fluvium cognitione dignissimum. Is fluit medius inter Arcas et Raphinæas, Agrippæ regni civitates. Habet autem quoddam peculiare miraculum. Nam quum sit, quando fluit, plurimus, neque meatu segnis, tamen interpositis sex diebus, a fontibus deficiens, siccum exhibet locum videre. Deinde, quasi nulla mutatione facta, septimo die similis exoritur; atque hunc ordinem semper eum observare pro certo compertum est ; unde etiam Sabbaticus appellatus est, a sacro Judæorum septimo die sic nominatus. » Hactenus hæc.

Sed et Commodianus alterum flumen memorat, omnino diversum, v. 803 :

> Cito trajiciet, Gothis irrumpentibus, amnem
> Rex Apolion...

Danubium puta : neque otiosum erit ad inquirendam Commodiani ætatem satis obscuram, pauca de Gothorum irruptionibus raptim annotare. In eo eruditi satis consentiunt Gothos, qui et Tacito sunt Gothones, a Scandia oriundos, nullum cum Romanis certamen habuisse ante annum Chr. CCXV; nec nisi post Maximini, ex eadem gente, imperatoris cædem, attigisse et populabundos invasisse fines imperii, prædam utique posthac ab ipsis diripiendam. Quibus quidem obex ac imperii propugnaculum præcipuum fuit flumen Danubius, quem tandem, ut Zosimus refert, multo cum tumultu ac immenso agmine, duce Cniva, anno Decii II, Christi vero CCL, trajece-

runt. Innuit sane Commodianus, loco supra allato, dum hæc caneret, Gothos nondum citra fines imperii irrupisse, neque trajecisse flumen intermedium, ac proinde rhythmos compegisse suos, uti jam variis argumentis statuimus, ante annum Christi CCL. Exstat de Gothorum clade monumentum Ecclesiæ celeberrimum, scilicet Gregorii Thaumaturgi *Epistola canonica*, data a. CCLVIII; quæ canone V Gothos et Borados meminit, totaque conscripta videtur ut Christianorum qui ex hac Barbarorum incursione in captivitatem inciderant, saluti consuleretur. Cf. Zosim. lib. I, p. 28, ed. Oxon.; Gall. *Bibl. PP.*, t. III, Proleg., XXVII, et p. 408; Tillemont, *Hist. des emper.*, t. III, p. 131, 216, 242, 318 sqq.

Proleg. ad Commodianum, p. XVII, l. 19, *quos sane* leg. *quæ sane* — p. XXII, l. 21, suspicari lubet sub hac latiore appellatione Antichristi : LATINUS, aut Λατεῖνος, eumdem prorsus ab Irenæo et Commodiano designari Neronem, quem, sive arcani lege, sive persequutionum metu, forte non licuit κυρίως nuncupare.

P. 21, col. 2, not. 4, vide p. 538. — P. 24, col. 1, not. 3, lin. ult. lege : *minori potentiæ*. — P. 15, col. 2, not. 5, his exponendis defuit locus in *Prolegom.*, nunc vero tempus. Cf. si vacat, Petav. *Theologic. dogm. de Angelis.* lib. II, cap. VI et VII. — P. 37, col. 1, not. 1, quæ promittebam Mediomontani codicis schemata, tempore opportuno mihi præsto non fuerunt.

S. HILARIUS PICTAVIENSIS.

AD GALATAS, p. 52, col. 1, l. 2, interpungendum melius : *Petri et cæterorum*, *præcellentem*. — P. 53, c. 2, l. 11, delendi μηνίσκοι, qui tamen frequenter usurpantur, quoties scilicet interpres, in Apostoli persona, suos videtur alloqui. Egregia sane exponendi ratio, ac plane Hilariana; quam idcirco duximus peculiari signo distinguendam. — P. 54, c. 2, l. 8, leg. *adversa docere videntur, nullius.* — P. 58, col. 1, l. 11 et 12, interturbari videtur in codice legitima verborum series et constructio, ut melius legatur : *Nam et discretio hæc divinæ gratiæ non alia ex causa est dispensata.* — P. 59, col. 1, l. 10, dele punctum, et legito : *qui a Judæa venerant ad eos*, *solus ego;* — col. 2, l. 27, *præcellenti insigni :* vox ultima glossema sapit. — P. 60, col. 1, l. 9, post *interfuisset* signum interrogandi ponendum. Responsio sequitur : *utique magnam omnium fecisset separationem, nullo ultro* (fortasse *ultra*) etc. — P. 62, col. 1, l. 22, legendum : *Quod si Deus;* — col. 2, l. 2, delendum *ad;* — ib., col. 1, in not., l. 13 et 14, forte legendum : *expressa est violentia;* deinde aliter distinguendum : *peccati*, *negligentia quidem sua ; quia dum.* — P. 64, col. 1, l. 17, leg. *optima;* — col. 2, l. 15, f. *constituor;* — ib. l. 20, comma pro puncto ponendum : *a lege*, *si nunc.* — P. 70, col. 2, l. 32, 33, aut legendum *a nemine*, aut deinceps *putet.* — P. 72, col. 2, l. 18, explicandus forte locus, legendo : *Virtute enim doctrinæ... nobis aderat.* — P. 74, col. 1, l. 24, forte : *præcepti vitæ principium.* — P. 75, c. 1, l. 10, implexus iterum locus, quem tamen, restituta voce una aut altera, mutatisque distinctionibus, haud ægre explicaverim hocce modo : « Sicut enim ad Christum, qui *ex Abraham est*, copulationem accepistis, *in idipsum Abrahæ semen reputamini necessario, et horum eritis cohæredes*, *quoniam ut illi* [cod. *et illi*], *et* vos *participatis* promissionibus illis quæ ad illum factæ sunt a Deo, patrem quidem eumdem ascribentes vobis, benedictionem vero a Deo, *consequenter ex* illis promissionibus quæ ad eum factæ sunt, jure [mendose *quæ*] et ipsi *accipitis.* » — P. 77, col. 1, l. 5, *multum;* sic codex; vide an melius *multam.* — P. 79, col. 1, l. 11, *fuisse*, l. *fecisse;* — *ib.*, c. 2, l. 21, corrige cod. *Ægrentis.* et notam dele — P. 80, col. 2, l. 5, lege : *et illos;* — *ib.*, l. 21, forte *prædicat.* — P. 81, c. 2, l. 39 et 40, vix credam non esse aliquid mutandum scilicet : *Spiritalem etiam interpretationem volunt vocari illorum desipientiam.* — *Ib.* Quæ hic in notulis tangere refugimus, eadem, ob argumenti dignitatem, uberius tractanda, ad sequentem tomum et ad Melitonianæ clavis Prolegomena satius est remisisse. — P. 82, c. 2, l. 34, *gubenati*, corr. *gubernati.* — P. 83, c. 1, l. 12, uncinis include; *eo quia per... justificatio.* — P. 84, c. 1, l. 7, lege : *datum;* — *ib.*, col. 2, l. 11, minus bene distinguitur puncto, pro commate : *peccato*, *ad comparationem.* — P. 85, c. 1, l. 30, forte : *ipsa prævidens sequentia.* — P. 86, col. 1, l. 18, 19, corr. cod. : *in nostra conversatione;* — *ib.*, col. 2, l. 29, comma necessarium est post *circumcisi;* — *ib.*, l. 42, 43, deesse aut interturbari nonnulla putem, ut legam haud invitus : *Et frequentia sensuum talis qualis solet fieri in mediis constricto necessitatibus..... ante judicem*, *ipse si vindicare veritatem tempus invenerit.* — P. 87, col. 1, l. 34, forte *consequenter.* — P. 88, col. 2, l. 42, legendum sane : *ad illorum doctrinam.* — P. 90, col. 1, l. 29, *insuadibilia*, l. 44 *insuadabile.* Sic codex : posterius certe corrigendum; — col. 2, l. 29, comma expungendum post *mortalitatem.* — P. 91, col. 1. l. 45. Incidit eo loco importuna distinctio et adjectio infelix; per me licet legas : *nec status ille qui tunc erit*, *patitur illos qui talia agunt participare.* — P. 92, col. 2, l. 5, *vanæ gloriæ*, addendum : *appetitores.* — P. 94, col. 1, l. 34, *confixisse*, lege *confinxisse.*

AD EPHESIOS, p. 96, ad *not.* 1. Nemini mirum sit cur ab Hilariana sententia breviter eo loci exposita, alias a me, quod promiseram, fu-

sius illustranda, omnino abstinuerim. Variis enim hinc inde sollicitatis interpretibus, adeo singularem esse inveni illam Hilarii conjecturam, ut eam lectori puram putam relinquere nec temere, nec immerito statuerim : quæ porro velim sic perpendantur, ut inde liqueat interpretem nostrum, inter vetustissimos ac primos qui Apostolum exposuerint, maxime e latinis, esse recensendum. — Ib., col. 1, l. 26, deesse videtur *bonorum*, quod occurrit infra, col. 2, l. 29. — P. 98, col. 2, l. 8, lege: *dictis volo, quoniam.* — P. 99, col. 1, l. 12, codicis apertum mendum emenda : « Christi autem *apostolum.* » — P. 100, col. 1, l. 9, forte melius : *exhibet dignos ;* — *ib.*, l. 37, certo sic distinguendum : *per spiritum, et quam magnæ erunt.* — P. 103, col. 1, in egregium hunc locum incidit primo sphalma leviusculum, l. 19, ubi legendum *salutis;* tum l. 32 et 33, bis irrepsit incommoda præpositio *ad immortale, ad illud*, utrobique, ni fallor, expungenda. — Si cui otium fuerit commentarium ad hæc nonnullum evolvendi, plura præsto erunt, nec despicienda in *Critic. sacr.* t. v, col. 561, 562 ; sed in primis relegere est *Theolog. dogm.* Petavii *de Incarnat.* lib. II, c. 7 ; lib. XII, c. 17, ubi de more suo Petavius egregie disputat esse Christum, qua Deus est, angelorum caput; hominum vero, qua homo; immo utrorumque etiam qua homo est ; utpote caput totius Ecclesiæ ex hominibus, angelisque conflatæ, non tantum ex primatu et excellentia, sed imperio et auctoritate, ac vitali quodam in subditos influxu. — P. 110, c. 1, l. 11, 12, comma reponendum *post inducens ;* et in *not.*, l. 7, lege *eidem.* — P. 112, c. 1, l. 35 : necesse est legatur : *participatione etiam gentes dignæ.* — P. 113, col. 2, l. 10, nonne : *depostulas?* — P. 114, col. 1, l. 12, 13, vix alibi intrusa est distinctio sequior, quam in hunc locum, quem velim legas continuo : *Et erat taliter pro illis. Post positam gratiæ narrationem, concludit dogmaticos sermones.* — P. 118, c. 1, l. 10, lege : *quoniam* pro *quam.* — P. 124, col. 1, l. 7, hæsi aliquamdiu utrum legerem et scriberem : *Et similitudine, immortalitatis ejus causam percepimus.* — P. 125, col. 1, l. 30, expungendum forsitan codicis glossema : *ratione.* — P. 127, c. I, l. 23, leg. *nemo est;* ib. in not. 1, *Pauca uti legimus* hæc in pagina sequenti ponenda sunt, ad hanc vocem *copulationem*, col. 1, l. 24. — P. 128, c. 1, l. 27, leg. *deitatis.* — P. 132, c. 1, l. 10, leg. *si is qui.* — P. 136, col 1, l. 22, leg. *æternas;* l. 36, *nostram tunc.* — P. 137, ea quæ disseruit Hilarius de episcopis et presbyteris, facilem dabant ansam texendæ dissertationi amplissimæ. Cf. Petav. *de ecclesiastica Hierarchia*, lib. IV, p. 125, *opp.* tom. IV, edit. Antverp. — P. 140, notandus est locus in Hrabano restituendus, in quo l. 20 legendum *custodiri.* — P. 144, c. 2, l. 29, leg. *vocans quas.*

Ad Philemonem. P. 150, col. 2, l. 4, totus assentior viro erudito sæpius a me laudato, qui conjicit legendum esse : δόγματος *scrupulositatem;* inde vero occasio mihi est prudentem monendi lectorem sexcentis horum commentariorum locis se prodere aut sub horrida latinitate latere auctorem ἑλληνίζοντα et græcorum Patrum in familiaritate versatissimum. Quod apprime Hilario convenire, ut ego alias, sic bene multi notarunt. — P. 151, col. 1, l. 14, melius esset *commonere* quam *convenire*, cui forsitan temere locum fecit idem verbum paulo supra positum. — *Ib.* l. 30, deest, ni fallor, negativa; tota enim interpretis doctrina docet esse legendum : *eo quod ad non delinquendum* [omnino, id est, ad vivendum *sine ullo peccato*, ut sæpius dicit] nemo dominus est, seu omnino potest. — P. 151, col. 2, l. 33, molestissimo typorum mendo connectitur id quod distinguendum erat : *ut quidquid in debitum et contractum* habetur. — P. 152, col. 1, l. 32, perpensa re maturius, putem expungendum *attendere*, quod addidi, et legendum planius : « *Ita ut non invideatur contemplationi ordinis*, seu a cujusque ordinis ratione non detrahatur. » Paulo infra *contemplatio rei* idem est ac *respectus ad rem.* — Ib., l. 40, lege : *perspicere ex.* — P. 154, col. 2, l. 1, 2, melius forte *Archippus* aut *Archippi. Memorari* sensu activo solet a Nostro construi cum genitivo. — *Ib.*, l. 32, retineri potuit *habere* qui aliquando vel apud Tullium, pro *habitare* dicitur. Cf. Cicer. *Fam.* VII, 6; Sallust. *Catilin.* VI, 1; Plaut. *Bacch.* 1, 2, 7 : *Quis isthic habes ;* et alias : *adolescens hic habet.* Quinimmo Juvencus noster p. 218, v. 368 : « Et qui dumosis *habuere* in collibus arces. » — P. 155, col. 1, l. 18 et 19, novam curam hic locus videtur desiderare. Illud quidem : *propositi sui, commutatione idem*, respicit ad quod præcedit : *fidei communio. Se* redundat. Cætera sic intelligantur : *qui propositi sui* perversi *commutatione, idem* servitium *exsequendi sollicitudinem susceperat.* Onesimus scilicet ille qui per susceptam communionem ejusdem fidei, jam sollicitus æstimandus est et pronus ad propositum suum fideliter obediendi exsequendum. » — P. 156, col. 2, lin. ultim. leg. *pertinet.* — P. 157, col. 2, l. 14, nemo non leget : « *Causam* volens discere, » ut p. 158, col. 1, l. 13 : « *Quanto* magis tibi. »

Varia fragmenta. P. 159, in *not.*, col. 2, lin. 1, lege : *versiculus. Græcum.* — P. 162, col. 1, l. 7, leg. *Viveret.* — P. 164, col. 2, l. 2, minorem pone distinctionem post *debebatur*, et l. 14, post *deceptam ;* ac demum l. 39, post *doctrinæ.* — Interea multa innuunt illud fragmentum *in Genesin* re vera ejusdem esse auctoris ac præcedentes commentarios. Præterquam quod in notis ad textum hac de re subjicitur, velim advertatur attente modus passim in-

terrogandi asperior ex Hilarii more, p. 160, 1, *b c*; 161, 1, *b*, *c*; 163, 1, *a*; implexæ plerumque verborum et phrasium circuitiones, p. 161, 2, *c*; 162, 2, *a*; frequens usus subjunctivi temporis, maxime præteriti, p. 164, 1, *b*, *c*; 2, *b*, *c*; quædam utrique commentario peculiaria, v. g. *repetita commemoratione*, 162, 1, *c*; *exceptis propriis vocabulis* pro *sine propriis vocabulis*, ib.; — *ille Evam evertit*, id est, *depravavit*, p. 164, 2, *a*; ne alia regeram quæ suo loco memini.

S. RHETICIUS.

Contingit, pæne inscio me, ut in hoc tomo inserantur omnia quæ tanti viri supersunt; ecce enim habes, p. 173, fragmentum *Commentarii in Cantica Cant.*, et p. 557, pauca verba quæ nobis Augustinus asservavit ex tractatu *de Baptismo*: in quo quidem loco abs re non sit verbum indicare a Rheticio simul et ab Hilario peculiariter usurpatum, *exponere* scilicet, pro *deponere*. Cf. Hil. opp. ed. Paris, p. 1308, *a*; 1316, *f*; 1317, *d*, *e*; 1319, *b*. Verbum illud in eo sensu rarius usitatum est Cypriano ep. LI et LXXIV, et Firmiliano *ib.* ep. LXXV. Neque tamen in classicis auctoribus omnino desunt exempla in quibus *exponere* idem est ac *abjicere*.

JUVENCUS.

Præcipuas quasdam ac peculiares Juvenci leges aut licentias, tam a consuetis rei poeticæ et metricæ regulis alienas, quam cæteris vatibus christianis, ipsique Juvenco in *Historia evangelica* solemnes, proponemus :

1° Hiatus omittitur in cæsura : *in Genes.* 2; *in Ex.* 98, 317, 758; *in Jos.* 4, 68, 85, 122, 131, 273; *fragm.* 15, 582, 685, 755.

2° Obsoletæ veterum Latii poetarum voces libenter excitantur : *in Gen.* 17; *in Exod.* v. 278, 303, 305, 738, 754, 883; *in Josue* 267 sqq. 376 sqq.

3° Diphthongus ad nutum corripitur in vocibus extraneis ac nominibus propriis, maxime in hexametri fine : *in Genes.* 45, 46; *in Exod.* 63, 84, 432; *in Jos.* 127; *fragm.* 16.

4° Producitur plerumque brevis, vi cæsuræ : *in Genes.* 44, 54; *in Exod.* 211, 270, 275, 286, 308, 332, 335, 354, 369, 379, 504, 599, 725, 758, 770, 796, 806, 809, 914, 924, 933, 935, 1056, 1058, 1230, 1290, 1291, 1308, etc.

5° Aliquando prima versus syllaba, maxime in monosyllabo, aut ante aspirationem, producitur, *in Exod.* 112, 115, 118, 339, 550, 723, 1117, 1153, 1193; *in Jos.*, 349, 446, 476; *fragm.* 491, 726, 876.

6° Aliquando diphthongus aut longa producitur in quinti pedis dactylo, *in Exod.*, 151, 153, 221, 307, 324, 424, 456, 663, 776, 779, 889, 1220; *in Jos.* 23, 355, 523.

7° Accentus solus variis in locis videtur quantitatem definiisse, *in Exod.* 240, 341, 724, 791, 799; *fragm.* 207.

8° Quædam Juvencus constanter usurpavit, peculiari quadam ac solemni licentia, in hisce nimirum dictionibus : *pāternus*, *nōvalia*, *nōvōrum*, *dĕbes*, *tĕrtiă diē*, *prŏfāna*, *lævīgatis*, *sēsē*, *fīo*, *Lībănŭs*, *Lībănōn*, *quātĕrnus*.

9° Alia demum in ipso prorsus rara et singularia : *trānsmĕāvĕrĕ*, *tĕntātĭōnĕ*, *vĭŏlat*, *īdōlă* (semel), *sātŭrus*, *mīsĕrĭcors*, *frātĕrnus*, *Măria*.

Prolegom. ad Juv. P. XXXVII, l. 25, *Ille a priore*, lege, *hic ab illo*. — P. XLI, lin. ult. Verba quasi e Juvenco excitata paulo diversa in eo leguntur, p. 172, v. 38. — P. XLIII, l. 40. Forte imperfectum adduxi versum, cui libenter alium sufficiam, utpote magis ad rem, e pag. 193, v. 809.

Mansura dat jussa Deus hoc ordine leges.

P. 171, not. l. 3, pro VIII, leg. IX. — 175, v. 112, melius, *pedisequis*. — P. 177, v. 216 forte restituendum : « Ac ne prætrepidus refera incepta, sub actu. » — P. 178, v. 223, infelics vulneri molestiorem, fateor, adhibui medelam; expunge quidquid uncinis includitur. *Altus* metro satis conveniret. — P. 181, v. 337, nihili est quod annotatur; videndum vero an alio in codice legatur : *Quadrupedumque hominumque et tellus tota repletur.* — P. 183, v. 406, lege cum codice D : *Jamque Deus picco.* — P. 184, not. 1, Juvenci expositio, insignis quidem, illustratur aliis hujusce voluminis locis quæ sigillatim indicaturus est *Rerum ac sententiarum index* ad hanc vocem : CHRISTUS. — P. 187, v. 563, insulsam omitte notam 1. Versus autem ille, si quid addendum est, sic explebitur : *Cui sit gloria, dum honore pollens*; in tertio quidem phaleuci pede, aut quid deerit, aut omittentur simul hiatus et correptio, forte ob subsequentem aspirationem. — P. 192, v. 764, necesse est aliter legatur : *Quum sola per arva*, uti p. 247, v. 823. — P. 197, v. 972, hic Juvencus videtur, more Commodiani solemnissimo, litteram caninam in voce *enormi* elisisse, ut duæ priores corripiantur. — P. 203, v. 1208, nihil hæsitans, legeris : *multisque*. — P. 204, v. 1260, melius legetur *putant*, ex cod. A. — P. 207, v. 1386. *Vatis* pro *vates* temere venit e codicibus qui constanter habent *vatis*. — V. 1392. Sic fert numerorum series, sed ob nonnullos in locis peregrinis vagantes, exactius ultimus versus erit 1389. — P. 210, v. 66, corrige fœdum sphalma typographicum : *quoram* pro *quorum*. — P. 212, v. 136, pone interrogativum punctum post : *jubes?* — Ib. v. 156, en lectio unice vera :

« Tormentum *murale* gerunt » ut in Virgilio, *Æn.* XII, 921 : « *Murali* tormento concita saxa fremunt. » *Ib.* v. 165, commate versus claudatur. — P. 213, v. 173, in fine lege : *Amri.* — P. 218, v. 369, forte *aut curvas colunt.* — P. 220, v. 439, leg. *Et si quaterdenus bis;* — *ibid.* v. 463, *actus,* l. *artus*, ib. in not. 5, ubi III, lege I. — P. 221, not. 1, leg. *memorent.* — P. 224, in *argumento*, col. 1, l. 8, leg. *vindemia ;* col. 2, l. 28, leg. *vero rebellibus.* — P. 225, v. 25, dele quod in uncinis additur; — *ib.* v. 30, *nostra etiam convivia morem cœlesti sub lege tenent.* Ut liquet allusisse Juvencum Christianis conviviis suo tempore ac regione sua usurpatis, ita me piget nihil deprehendisse unde ex illo indicio aut ætatem Nostri, aut regionem tuto illustrare queam. — P. 226, v. 39, *quæ præsens est,* l. *quæ prætentis.* — *Ib. proque synagoga, que* delendum. — *Ib.* n. 7, leg. *explicat.* — P. 227, v. 102, post *orsa* dele punctum. — P. 228, v. 131, l. *corpora pura placent.* — P. 232, v. 296, leg. *munere pacem.* — P. 235, v. 190, forte *quumque prophetarum.* — P. 236, v. 439, uncinis include (*fecimus ignari*). — P. 240, v. 610, *natis,* leg. *natus.* — P. 243, not. 4, col. 2, l. 20, excidit ultima littera in *subsequutas.* — P. 246. Quam dandam esse promisimus in nota 2 *Anastasii* διήγησιν, eam quidem partim edidit. Chr. Frehern a. 1804; verum integriorem forte in sequentibus *Spicilegii* tomis invenies. — P. 247, v. 838, melius forte : *sub ripis fluminis.* — P. 248, v. 864, *Fegoro* aut *fegori* distincte legitur in codicibus, qui alias, p. 221, v. 496, habent non minus expresse, *fagobus.* Hæc et alia id genus innuunt Juvenco præluxisse varios textus sacri latinos interpretes. — *Ib.* v. 876, forte *Phineus,* ut v. 895 et p. 221, v. 486. — *Ib.* v. 887, non nihil deest, forte *ter centum insuper.* — P. 249, v. 983, *Ægypto,* l. *Ægypti.* — P. 250, v. 960, leg. *tritæ.* — P. 251, v. 991-993, sensum pervertit prava distinctio; unde legendum : *Imbelles cohibete domi, mens saucia turbat Sæpe viros fortes, omnique in tempore belli Parcite.* Deinde sequitur egregius sane versus, quo pateat quid in hisce poetis christianis cæsura valeat; in promtu enim erat cum Virgilio dicere : « *Parcite subjectis* et debellate superbos. » Verum Juvencus maluit : « *Parcite supplicibus* et debellate superbos. » Alia vero licentia, eodemque Maronis versu utitur in hoc hendecasyllabo : « *Parcit subditis* et pios reservat. » — P. 252, v. 1020, forte *vitate ritus.* — *Ib.* v. 1023, leg. *æterna*, aut *æterni.* — P. 258, v. 1202, hunc numerum pone ad ultimum versum, demtis duobus, ob numeros quosdam alienis in locis disjectos. Ita p. 207, ad v. 1392, pone 1388; et p. 223, pro v. 586, computa 585. Quibus adde v. 54 in *Genesim* et 37 in *Judices;* summa erit 3266. — P. 259, col. 2, in notis lege l. 4 et 5; *in glossam.... stolidam;* — l. 6, 7, *Promus ;* — l. 3, *charactere;* — l. 23, *aliquid simile.*

IN PARTEM TOMI POSTERIOREM.

S. VICTOR CAPUANUS.

P. 266, col. 1, lin. ult. *humectam* in cod. facile confunditur cum *humidam.* — P. 271, col. 2, l. 29, leg. *phantastica.* — P. 272, in not., col. 1, l. 8, leg. *charactere.* — P. 273, c. 1, l. 16, forte *mandato.* — P. 274, col 2, l. 2, locus Scripturæ sacræ indicandus erat, *Exod.* XX, 5. — P. 275, initio, not. 2, adde *sic cod.;* — v. 276, col. 2, l. 9, excidit ultima littera *lateris;* — *ib.* l. 19, 20, sic cod. forte : *dimissa... dimittebatur et domus;* — ib. in not., lin. ult. leg. *lineamentis.*

JOANNES DIACONUS.

P. 279 et 286, ad Hieronymi librum *de Frugi et Luxorioso*, operæ pretium est annotare non solum sæculo VI, sed a IX ad XIV usque sæculum exstitisse opus illud Hieronymi incognitum, nisi forte sit *Epist. ad Damasum* XXI. Quum enim per Alsatiam iter agens, Colmarienses codices excuterem et cartas Murbacenses, favente publicæ Bibliothecæ custode, incidi in catalogum veteris Bibliothecæ Murbacensis, digestum circa annum 1464, sub abbate Bartholomæo de Andolo (*d'Andlaw*), a quodam fratre Sigismundo, viro perquam diligenti et prorsus erudito, qui quum ipse antiquos librariæ rotulos invenisset, quibus continebantur libri a sæculo IX et a primis abbatibus monasterio datis, prælucentibus iis indicibus, cœpit investigare quinam codices superstites essent, quinam amplius non exstarent. Hic porro, præter Hieronymi opuscula diversa in diversis codicibus disjecta, sigillatim recenset et asservari testatur in libraria tomos LXXXV, inter quos VI loco *Canones Hieronymi et Pelagii*, et VII *de Luxorio et Frugi.* De quo, sicut de cæteris omnibus, una cum fratre Sigismundo erumpere est in hunc gemitum : *Et ô utinam omnes fuissent inventi aut possent recuperari?* — P. 280, l. 5, leg. *Micheæ* — l. 9, leg. *Origenes:* — P. 284, col. 2, l. 16, *Paradisi* add. *Gen.* II. — P. 285, insulsam tolle distinctionem ad hæc : « homo Adam et mulier Eva vere facti. » — P. 286, col. 1, l. 20, *nobis,*

item add. *Gen.* III, 22. — P. 290, not 1, l. 3, *mirandum*. — P. 293, not. 1, *fecit Moyses*, — P. 296, col. 2, l. 9, *nocti concidit*, leg. *concedit*. — P. 299, col. 1, l. 1, corrige sphalmata duo quibus sensus omnis pessumdatur, et lege : *Pharao rex Ægypti vivificari nolebat;* — l. 24, *nam si*.

8. NICEPHORUS.

I° Ad *Magnetis testimonia*, cf. dissert. M. Crusii *De Macario Magnete*, p. 544-553, nec omitte *annotata* ad calcem, p. 551-553.

II° Ad *Testimonia* LXXX *Patrum adversus Iconomachos*, p. 337, l. 19, εὕρηται D, E.

P. 339, l. 25 lege : δοξαζόντων cum codd. A, E, D.

P. 340, l. 5. Stricta rerum series excludit distinctionem, quam post τυγχάνει invehi posse duximus, favente cod. E, ut singulorum Patrum elogia et loca scorsim ponerentur. Quæ si displicuerit, uncis include ἥτις τυγχάνει, comma deinde pone, et continuo lege usque ad προκείσθω. Latina autem incipient : « Sed quoniam quæ quondam erupit hæresis et insania, Docetarum nempe, absurda ac nefaria, eadem est atque illa quæ nunc male reviviscit, qui ejusdem alacriter et doctissime in triumphum duxit somnia phantastica, beatæ memoriæ CYRILLUS, etc. » — L. 7, πρόεδρος, deest in E; — l. 10, ἐθριάμβευσεν ib. secunda manu.

P. 341. Præter morem nostrum omisimus designare loca Scripturæ sacræ, scilicet, l. 11, 1 Tim., v. 15; l. 16, Matth. XXVII, 29; l. 30-32, Luc. II, 12-14.

P. 342, l. 13, corrige ἐσμὲν; — l. 36, erade ultimam litteram, corrigendo πρώτοις.

P. 343, l. 4, ἀπόδρασμα, E; — l. 9, lege ὃ ὁμολογεῖ. — L. 19. Nicephoro, ut insignis illa pagella primum locum obtineret, auctor, ut ita dicam, est Cyrillus ipse, qui non solum illam dialogo suo ad Hermeiam inseruit, sed eamdem præfixit, nihil omnino mutatis, celeberrimo suo ad Theodosium *de Fide* Prosphonetico, *Opp.*, t. v, p. II, p. 11. — L. 26, leg. ἀνάθεμα; — l. 30 leg. Χριστός; — in not. col. 1. l. 2 excidit, pag. *concil.*

P. 344, l. 2, ἐκ τῆς [adde numerum Α'] πρὸς Κληδόνιον ἐπιστολῆς; — l. 8, incommodum punctum dele, ut legas, φύσεως, διὰ; — l. 28, προσαγορεύεται D, E.

P. 346, l. 6, scribe : Χριστὸς; — l. 29, oscitantius irrepserunt in B, C, καὶ μετά τινα, quæ merito exsulant e D, E.

P. 347, l. 10, Ἡλίκωνος D, Ἡλικίωνος E.

P. 348, l. 17, leg. τῆς ἀτρεψίας.

P. 349, l. 1, Ἀγκύρας E; — l. 8, θαυμάσομεν *ib.;* — l. 9, λογείαν *ib.;* — l. 15; ὀνομάσομεν *ib.*

P. 350, l. 10 leg. Χριστὸν; — l. 14, πᾶπαν deest in E.

P. 351, l. 12, 18, melius habent D, E ταῖς τ. ε. ω. α. ἱδρυμέναις; — l. 24, corrige ἑλκύσας.

P. 352, eadem ex Polychronio refert E quam A; desunt in cæteris. — In *Argumento* col. 1, lig. 6, ubi *dantur*, lege *edimus*.

P. 353, l. 21, corr. Χριστὸν.

Piget quod in paginam 354, et sequentem menda nonnulla typorum in loca non sua oberrantium irrepsere, quæ omnium lectorum est facili negotio corrigere; qualia, l. 2, εἰλικρινοῦς; — l. 8, εἶθ' ἑξῆς; — l. 12, ὅρου; — l. 23, E tantum habet τοῦ Χριστοῦ.

P. 355, l. 19, plures lectionum varietates E præbet, plerumque retinendas : ἡ δὲ τῆς θεαρχικῆς ἀγαθότητος ἀπειροτάτη φιλανθρωπία — ἀλλ' ἐν ἀληθείᾳ μεθέξει τῶν καθ' ἡμᾶς γενομένη πάντων.

P. 356, l. 5, ad ἐξορίαν numerus in nota male ponitur; *latine* vero lege : *post secundum ipsius exilium;* — l. 12, scribe ex *Ancorato;* — l. 18, corrige ὁ καὶ ἐν; — l. 20, σίτου.

P. 357, l. 3, leg. Τί οὖν; — l. 6, E cum B, C, D facit.

P. 358, l. 21, leg. ἐμὲ; — l. 30, corr. παρεθέμεθα.

P. 359, l. 3, καὶ ἀπεριγραπτὸν E mendose; — l. 5, mendum typographicum corr. ἄνθρωπος; — l. 16, supplenda littera omissa in Κωνσταντινουπόλεως.

P. 360, l. 14. ὁλόκληρον E; — l. 15, corrigend. καταρτισμῷ; — l. 17, τυγχάνοι E; — l. 25, 26, τε a prima linea transiit ad secundam post περιέχων in E; — in not. col. 2, l. 2, ultima littera eradenda in *lineas*.

P. 361, l. 6, leg. ἂν μὲν; — l. 10, ὡς deest in E, nec mendose.

P. 362, col. 2, lege *Leonis;* — l. 16, leg. καὶ ἡ αὐτὴ; — l. 21, col. 2, leg. *Assemani*.

P. 363, l. 3, lege τήρει τὴν σὴν καρδίαν ex codd.; — l. 4, col. 2, pro *secundum carnem* necesse omnino est legatur : *post incarnationem;* — l. 6, corrigendum sphalma manifestum συγκατάθεσις; — l. 13, deest signum interrogativum post αἱ φύσεις; — l. 15, leg. τοῦ Λόγου; — l. 23, ἐκ τῆς, deinde habet E, πρὸς μακάριον Σούκενσον ἐπίσκοπον Διοσκαισαρέων ἐπιστολῆς, τῶν κατὰ.

P. 364, not. col. 1, l. 4, leg. *ex tribus;* — col. 2, l. 3, not. 6, leg. φύσεων.

P. 365, l. 11, nemo non leget ἐκ τῆς πρὸς Σούκενσον.

P. 367, l. 15. Scholion deest in E; D rejicit in marginem. Post hanc vocem : μεταλαμβάνοντος, E habet continuo : Ἀναστασίου Ἀντιοχείας ἐκ τῶν πρὸς Σέργιον. — In not. col. 2, l. 11, leg. *siglorum*.

P. 368, in not. col. 2, l. 7, leg. *qua quivis*.

P. 370, l. 24, scribit E ἡ μετὰ τῶν.

III. AD ANTIRRHETICUM CONTRA EUSEBIUM, p. 371, l. 2. Ἐπιφανίδους E.

P. 372, col. 2, l. 6 et 7, leg. *carnem factum*.

P. 373, Procemio præfixit D capitulum quod infra subjicitur, et aliter idem digessit : Περὶ τῶν νόθων χρήσεων τοῦ Μαμωνᾶ. Hæc argumenta codicis A primis foliis præfiguntur, eademque manu scribuntur ac ipse codex : secunda vero manu in D, marginibusque inseruntur. Ex illa varietate argumentorum, quæ etiam e tribus codicibus penitus exsulant, abunde constat ejusmodi lemmata non esse Nicephoro ascribenda. Ipsius autem est distinctio capitum, litteris numeralibus designatorum, quæ in quinque codicibus similiter obtinet.

P. 374, cap. II, inscribitur in D : Περὶ τοῦ ἀντιθέτου τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως. — Incidit capitul. in E ad hæc : Διὰ ταῦτα. Sic enim fert rerum series, quam interpunctione servavimus.

P. 375, cap. III, in D : Γόητος ὁ Λέων Ἰσαῦρος ἐμυήθη τὴν αἵρεσιν.

P. 376, cap. IV incipit in E ad hæc Δι' ὅπερ ; — l. 21. Inscribitur autem in D (p. 377) : Περὶ τῶν κατασκαφέντων ναῶν ἱερῶν.

P. 377, l. 25, συμφλεγόμεναι E. — Cap. V, in D : Περὶ τῶν ἐν βυθῷ θαλάσσης ἐν σάκκοις ῥιφέντων μοναχῶν.

P. 378, l. 16, Luc. II, 34 ; — l. 23, ut A, D, sic E. — Cap. VI. in D : Περὶ τῶν εἰσαχθέντων (sic) ψευδῶς χρήσει; Πατέρων.

P. 379, l. 12, τοῦ κόσμου D ; — l. 22, 25, 32, E in omnibus cum A consentit.

P. 380, cap. VII in D : Περὶ Εὐσεβίου καὶ Ἐπιφανίδου ; — l. 13, D cum B, C legit. — In not. l. 9, *reperisseque erasam in inscriptione.*

P. 381, col. 2, l. 9, subobscuram interpretationem leviter muta : *qui velit eos, prout quisque est, singulos repræsentet ;* — l. 31, συνεστήσαμεν E. — Cap. VIII, in D eodem titulo inscribitur, excepto hoc ultimo, ἔλεγεν.

P. 382, l. 10, ὑπὸ ἀρχιερέων E.

P. 383, l. 5. Hæc celeberrimi Eusebii epistola ad Constantiam in duobus Nicephori libris partim refertur ; primum in illo *Antirrhetico contra Eusebium* sine ulla fere varietate in quinque codicibus ; deinde in *confutatione* pseudo-synodi Copronymianæ, et quidem duobus locis; versus initium et sub finem. Utroque loco cum editis nostris collatis ex duobus codicibus D, fol. 43 et 133, et E, fol. 216 et 306, si perpauca excipias, textum eumdem fluere comperies. — L. 13 καὶ deest in E ; — l. 23-25, Δύο μορφῶν-ζητεῖν, primus hic locus est in *confutatione synodi* insertus, D, 43, r°; E, 216, r°.

P. 384, l. 3-23, ἀλλὰ γὰρ—χρώμασι. Secundus locus ibidem inseritur ; — l. 15, D legit ἐπὶ τὴν, frequentissimo mendo ob similem vocem præcedentem ἐπὶ τοῦ ὄρους, et sequentem paulo post ἐπιδέδεικται ; — l. 16-24, ὅτε τὸ μὲν — καὶ σκιογραφίαις. Tertius locus in eodem libro excussus, inest in D f. 133, v° ; E f. 306, v° sine ulla varietate.

P. 385, l. 19-29, εἰ μὴ τοῖς — διαχαράττοντες ; — quartus locus ibidem rescriptus, D, E iisdem foliis ; — l. 23, τοιαῦτα γὰρ, D, E ; — l. 24, εἴποτε, ib. ; — l. 26, 27, ὅμοιον, οὐδὲ γὰρ οἷοί τε.

P. 387. l. 2 et 11. Eadem hæc Eusebii loca iterum alias adduxit Nicephorus, nobis deinceps daturus occasionem illa attentius expendendi ; — l. 3, distinguendum sic : καὶ Πατέρα · δίκαιος ; — *ib.*, col. 2, melius legendum : *unus igitur ille post hunc.*

P. 388, col. 2, l. 6, leg. *atheismo similius ;* — l. 18, punctum dele post ὅτι ; — comma deinde melius veniet post τὸ λίνον ; — melius in col. 2 : *Quum a terra naturam linum habet, in eo corpus.*

P. 389, l. 31, ad hæc in margine D apposuit : τοῦ Θεολόγου πρὸς Κληδόνιον Α' ἐπιστολή ; — col. 2, l. 4, lege : *formas conflari.*

P. 390, l. 13, cf. quæ egregie exposuit Magnes, p. 550 ; — l. 18, ἀνόητον E ; — l. 35, τῶν post καὶ deest in D, E.

P. 391, Cap. X. Περὶ τῶν συγχεόντων τὰς οὐσιώδεις μορφὰς καὶ τὰ τούτων ἰδιώματα, D ; — l. 19, ἀκουσώμεθα, B, C, D, E, vitiose ; — in col. 2 ib. leg. *quibus ex multis propter loquacitatem repudiatis.*

P. 392, Cap. XI. Περὶ λεγόντων μίαν μορφὴν ἐπὶ Χριστοῦ D ; — l. 17 quatuor codices habent : ἐπιζητοίη, B, C, D, E ; — l. 24, σώματος γραφὴν, D, E ; — l. 25, necesse est emendetur, quod intrusit vitiosum apographum, συνεστηκότων pro συνέστηκε τῶν ; — l. 33, secunda manus in E non ita male correxit εἰσκομίζοντα.

P. 393, l. 4, corrigendum ex iisdem codd. IV, παριστάνουσιν ; — l. 14, καὶ semel in E.

P. 394, l. 5, 6, expungendum quod rejiciunt codices IV, καὶ τὸν ; — l. 24, τυγχάνει ὄν, B, C, D ; τυγχάνοι ὄν E.

P. 395, Cap. XIII, Τί ἐστι μορφὴ καὶ ποσαχῶς εἴρηται, D ; — l. 17, μορφὴ λέγεται D, E ; — l. 21, καὶ εἰδοποιούμενον deest in E.

P. 396, eadem habent capitulorum lemmata D et E ; — *ib.* col. 2, l. 6, leg. *factum.*

P. 397, l. 8, καὶ ὡς ἄν, D, E ; — l. 20, χρόνῳ μόνον, E.

P. 398, l. 15, οὐ γάρ, adde ex codicibus οὕτως.

P. 399, l. 13, πρὸς τούτοις E, secunda manu ; — l. 30, ἵππος ἢ βοῦς ; — col. 2, l. 18, leg. *dixit Apostolus.*

P. 400, l. 25, σῶμα excidit in E.

P. 401, l. 13 et 33, δι' ὃ οὐ, leg. διὸ οὐ, sic alias.

P. 402, Cap. XVII, Ὅτι Εὐσέβιος κατηγορεῖ Χριστοῦ μὴ ἰσχύσαντος ῥύσασθαι ἡμᾶς εἰδώλων D ; — l. 18, excidit e typis vocula τῆς post καὶ ; — l. 31, ματαίων deest in E.

P. 403, in capitulo addit D, præter consuetudinem ejus, vocem unam οὐσιωδῶν ante μορφῶν.

P. 404, l. 16. Ὑποδείκνυσιν, D, E ; — l. 28, ἐδύναντο E ; — in not. 4 lege τυγχάνοντι B, C.

P. 405, l. 6, primum habuit E, uti A et D; postmodum, ut exstat ibi, correxit secunda manus. Cap. XX: Περὶ τῶν λεγόντων ἐν τῇ μεταμορφώσει τεθεῶσθαι τὸν Χριστόν D.

P. 406, l. 9, corrige γὰρ αὐτὸς ex codd.; — l. 35, μετέβαλλε, D, E.

P. 407, col. 2, l. 1, lege *consentiat;* — l. 28, videtur secunda manus pro λεγόντων, correxisse λεγέτωσαν; — l. 38, ἵνα ἑνί γε εἴδει B, C, D, E.

P. 408, l. 8, δυσοίστατα; — l. 18, 19, 20, E cum A et D consentit; — ib. col. 2, leg. *existimantes utique.*

P. 409, col. 2, l. 5, lege *post susceptionem carnis;* — l. 32, Gregoras in sua cum Palamitis disceptatione hæc adduxit paulum mutata: Εἰς θεότητος φύσιν οὐκ ἀντὶ τῶν γεννητῶν καὶ τελούντων ἐν κτίσμασι μετασταίη ἄν ποτε, κἂν μυριάκις βλασφημοῦντες οἱ Εἰκονομάχοι φαίνωνται, p. 1143, l. 7, ed. Bonn.

P. 410, cap XXII: Ὅτι μεταβολὴν τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ σύγχυσιν τῆς θεότητος δοξάζει Εὐσέβιος, D — l. 22, αὐτῷ E secunda manu.

P. 411, l. 4, ὡς αὐτὸς E; — col. 2, l. 21, leg. *ex utraque parte;* — l. 41 E idem ac A et D; — l. 34: *funditus et omnino capace cogitare;* — l. 38, ib. *mutationem futura sint.*

P. 413, cap. XXIII, deest in D vox prima, et pro ultima: χαρακτηρίζονται.

P. 414, cap. XXIV, Περὶ τῶν λεγόντων ἐν τῇ μεταμορφώσει ἀθάνατον γεγονέναι τὸ σῶμα; — l. 26, col. 2, dele secundo loco *tale.*

P. 415, l. 5-8: τί οὖν — τοῦτό γε, laudavit hæc Gregoras, p. 1243, l. 9-11.

P. 416, l. 11, incipit fragmentum quod inseruit Nicephorus Gregoras in *Histor. Byzant.*, lib. XIX, 4, p. 948, l. 22, ed. Bonn. paucis ab initio mutatis: πᾶν γὰρ, φησὶ, τὸ μεταβαλλόμενον ἢ καθ' αὐτὸ ἢ κατ' οὐσίαν μεταβάλλεται, ὃ δὴ περὶ γένεσιν, καὶ φθορὰν θεωρεῖται ἢ κατά τι τῶν ἐν αὐτῷ, καὶ τοῦτο διχῶς ἢ κατὰ τὸ ποσὸν καθ' ὃ ἡ αὔξησις κ. τ. λ. usque ad hæc: ἡ ἀλλοίωσις. — L. 31, alter incipit locus a Gregora adductus, ib. p. 949 ab his: Ἡ ἐστι (sic enim legit ille) usque ad finem capituli XXVII; — l. 34, ὅπερ, ib. — l. 37, καθ' αὐτὸ ἤγουν, hæc omisit Greg.

P. 417, l. 34. Quæ hisce idem præmisit, ea præstat hoc loco recipere: « Nimirum in transfiguratione carnem Domini mutatam esse in lumen incorruptibile et in divinitatem increatam, iconomachi dictitabant. Id ex viris Deo plenis et in theologia versatis qui adversus illam hæresim tum temporis pugnarunt, liquido discimus: quod nos, unum Theodorum Graptum (*lege* Nicephorum) compendii causa deligentes, breviter ostendemus. Hic cum Eusebio, qui inter ejus temporis eruditos primas obtinebat (τῶν τότε λογίων τῷ πρώτῳ, lepidum sane ἀντιχρόνισμα!) per colloquium congressus, sic loquitur. Primo inducit illum dicentem corpus Christi transformatum et immortale factum et incorruptibile esse, ac servi formam inter hæc totum ex toto in lumen ineffabile et inenarrabile et ipsi Deo Verbo conveniens, mutatam fuisse. Deinde eum refellit his verbis: « Sed Eusebius, etc. ἀλλὰ καταχομψεύεται κ. τ. λ., p. 941, l. 2, ib. — *Ib.* in not. l. 1, corrige græca: ἥ ἐστι.

P. 418, l. 5, πρὸς deest in E; — l. 35, εἶπεν, hic subsistit Gregor., ib., l. 14, ut telam retexeret ad l. 22, Εἰ θεία — l. 24 in nostris inest incommoda distinctio; rectius habet Gregor. καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη μετελθοῦσα, καὶ; — l. 29 καὶ ὁρᾶται E; — l. 34, leg. εἰ δ' εἰς.

P. 419, l. 7, θεότητος: desinit locus Greg. p. 942; — col. 2, l. 9, leg. *lineamenta.*

P. 420, l. 13, alius incipit locus usque ad hæc l. 29, τὴν ὕπαρξιν; — col. 2, obvia est nonnullorum emendatio, scilicet, l. 17, *absurdissima;* — l. 25, ut liquidior sensus eliciatur, aliter cum Gregoræ interprete dicam: « exempli gratia, rationalitas absque subjecto, quod est animal, nusquam consistit, hoc est nisi quis prius supponat substantiam animatam sensitivam. »

P. 423, l. 13, excidit e typis inter voculas, που τὸ media præpositio κατὰ; — in not. c. 2, l. 8, leg. *Sirmond.*

P. 424, l. 3, deest αἱ in E; — l. 16, μετάστασιν. Annotatur in E ad marginem: εὕρηται καὶ μετάβασις; — l. 23, sec. m. correxit: ᾧ μανία σαφής.

P. 425, col. 2, l. 24, quod uncinis includitur, visum est noto hellenismo supplendum.

P. 425-438, E constanter cum A, plerumque cum D consentit, ita in sqq.

P. 429, l. 3, συνυπάρχουσι E.

P. 430, l. 23. ἄψεσθαι E.

P. 433, col. 2, l. 3, leg. *transfiguranda.*

P. 436, l. 13, οὔτε ἔγνωμεν omis. E; — l. 17, ἀλλ' ὡς ἐμψύχῳ σώματι deest ib.

P. 437, l. 31, corrigendum ἐνωτίσασθε — et col. 2, l. 8, legendum: *lineamentis.*

P. 439, l. 1, τίνα δ' ἂν E; — Cap. XLV: Περὶ τοῦ ἀνιέρου Εὐσεβίου D.

P. 442, col. 2, l. 6, *blasphemia esto.* Hæc tantum uncinis includenda.

P. 444, col. 2, l. 19, leg. *ne secundum quidem archetypum.*

P. 445, l. 24, ἀλλ' οὕτως ib.; — col. 2, l. 31, dele *ingeri;* — in not. leg. *Theodotionis.*

P. 446, l. 14, E addit cum D: ἁπλῶς; — l. 27, καὶ ζωοποιὸν ib.; — l. 29, corr. κεκοινωνηκός.

P. 447, l. 36, corr. λωβήσαιντ' ἂν — col. 2, l. 40, legendum: *Desipit ac mæret.*

P. 448, l. 15, καὶ τ. κ. η. π. ε. προσάγεται, desunt in E; uti infra, l. 18, τοῖς — col. 2, l. 26, *eruit* leg. *erit.*

P. 449, l. 16, προσκυνήσης... λατρεύσης E. — l. 18, 29, 39, E cum D in omnibus legit; — l. 25. οἷον ib., sed et in margine eadem manu sedulo notatur: γρ. καὶ ὅσον.

P. 450, l. 8, γίνεται; excidit interrog. sig.; — l. 10, τοῖς περὶ γ. κ. κ. ἰλυσπώμενον; — l. 34,

eadem addit E ac D, sed notanda cum varietate : θάνατον τῆς ἀθεΐας.

P. 451, l. 21, οἱ τὸν Χριστὸν ἐνδεδυμένοι E omisit propter ὁμοιοτέλευτα; — l. 24, sec. m. corr. πάντῃ τά.

P. 452, l. 1, ἐγινώσκομεν E; — l. 15, imperite sec. m. corr. in E : καὶ μὴ λυσιτελοῦν.

P. 453, l. 4, corrigendum ἀφομοιοῦσθαι — l. 35, it. φυλάξασθε.

P. 454, l. 30, e duobus codd. B. C. irrepsit sphalma facile corrigend. θηρώματα pro θυρώματα; inde c. 2, lege : « templi *et circa portas*.

P. 455, l. 13, τοὺς E et D; — l. 20, iid. νενομοθέτηται.

P. 456, l. 24, excidit σὲ post ἐκπορνεύσουσι; item et in col. 2 legendum : *fornicentur* tecum. — Cap. LV, Περὶ τῶν στηλῶν Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ D; — in not. 4. post *Deuter.* dele, VII, 12.

P. 457, Cap. LVI, Περὶ τῶν στηλῶν Ἰακὼβ τοῦ πατριάρχου D; — l. 32, Χαῤῥάν E.

P. 459, l. 23, post πάθη adde ex A et E ὁ αὐτός; — l. 37, lege συνταπεινούμενοι ex A, D et E.

P. 460, Cap. LVIII, Περὶ τοῦ ἀνδριάντος καὶ τῆς αἱμοῤῥοούσης D; — col. 2, l. 30; leg. *lineamentis loquitur ex propria*.

P. 461, col. 2, l. 27, aliter, si lubet, lege: *falsa eloquitur*; — l. 36, πανταχόθεν E.

P. 462, l. 18, λῃρήματα E.

P. 463, l. 23, οὐχ ὅπως : hic optime E inserit τὸ, additum inter lineas; — in not. 1. post *Cor.* II, adde versicul. 9, 10.

P. 464, l. 31, male feriata manus sec. correxit in E : καὶ τὴν σάρκα πρόσκομμα, et paulo infra, l. 55, ἐσχοίνισται.

P. 465, Cap. LX, Περὶ τῆς τοῦ Μάνεντος εἰκόνος, D; — col. 2, l. 14, leg. *fama fertur*. — Si quem forte nactus fuerim lectorem, hujusce apparatus impatientem ac præ nimia notarum mole stomachantem, ecce in extremo operis limine jam valedicturus, opportunam me excusandi ansam invenio, quum me ab agitanda non levi controversia hucusque abstinuerim. Quæ enim sive Eusebius in *Epistola ad Constantiam*, sive Nicephorus *contra Eusebium*, regessere de *Statua et cultu Simonis Magi*, ea sane disputationi non levi materiam præbebant. His enim illic ab Eusebio enarratis pondus addidere tum Eusebius ipse in *Historia Ecclesiastica* (lib. II, cap. XIII, ed. Vales. Mogunt. p. 50), tum Tertullianus, Cyrillus Hierosolymitanus, Augustinus et Theodoretus, et post illos sexcenti recentiores : quorum satis erit obiter præcipuos indicasse, videlicet : Tillemont. *Hist. Ecclesiastica*, t. I, p. 39, not. p. 582. — Valesius ad ejusdem Eusebii locum; D. Prudent. Maran. ad S. Justinum *præfatio*, p. LIX, ac demum unum e nostris qui eamdem causam pro virili exegit, cf. *Auxiliaire cathol.* t. II, p. 33, *statue et inscription en faveur de Simon le Magicien :* SIMONI DEO SANCTO, auct. D. P. Piolin. 1845.

P. 467, in not. 4 post *Exod.* XXXIII, adde versic. 20.

P. 473, scholion codicis A sine ulla varietate, e regione quidem textus et in margine, describitur in D.

P. 484, in not. 2, l. 3, lege : σαρκὸς φύσιν; — not. 4 et 5, peregrinatur utraque in alterius locum.

P. 485, col. 2, l. 1. Rectius scribendum : *factus est, et habitu inventus ut homo.*

P. 486, Cap. LXXII, Ἀμβροσίου τί ἐστιν ἀνάκρασις D.

P. 491, Nysseni locus invenitur in libr. x, cap. v, *advers. Eunomium;* sic enim fert D in margine : οὕτως ὁ Νύσης ἐν τῷ Ι', Κ. Ε' κατὰ Εὐνομίου.

P. 494, col. 2, l. 24 et 25, legendum : *quod enim attinet ad miracula.*

P. 495, col. 2, l. 8, dele comma secundum, ut legas : *filiam eam appellavit fidelem.*

P. 496, col. 1, in not. l. 3, ante finem, lege : *religionis non expertem;* — col. 2 *ib.* l. 15, lege *Damascen. opp.*

P. 502, Cap. LXXVI, Περὶ τῶν λεγόντων ὅτι Εὐσέβιος μετενόησεν, D.

In *append. de Magnete*, p. 546, col. 1, l. 31, leg. *Philostorgium, Nicephorum;* — *Ib.* l. 32, pro 599, l. 497.

P. 547, l. 42 et 43, leg. 11-13. *Niceph. codd. tres, regii duo, tertius Coislinianus.*

P. 551, col. 1, l. 64, l. *carn.* 7.

P. 552, col. 1, l. 17, adde : *leg. l.* 8 *et* 19; — l. 42, corr. *item;* — l. 50, *tribus.*

Ex iterata omnium codicum nostrorum recensione et collatione singulorum mirum in modum confirmatur id quod semel jam diximus, codicem A esse omnium longe optimum, integerrimum et castigatissimum; ex illo vero putem, uno alterove exemplari intermedio, exaratos fuisse ac rite veluti e fonte deducendos codd. D, E; quorum quidem posterior, licet priore recentior, propius tamen ad archetypum accedit; diligenter insuper collatus fuit cum altero codice, cujus lectiones nonnullæ in marginibus exstant. In aliam prorsus viam abeunt B et C, ac distinctam exhibent, ut aiunt, familiam; inde est quod potissimum in textu instituendo sequuti sumus A; varietates vero codicum B et C, peculiari quadam indole dissimilium, selegimus in primis et seposuimus juxta textum; minutiora demum e codd. D et E depromta satius visum est, quod jam exegimus, dumtaxat ea ad calcem voluminis rejicere.

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ.

Indicatur post singulas paginas columna vel 1a, vel 2a; deinde pars uniuscujusque columnæ summa, media, aut infima per tres litteras *a*, *b*, *c*; ubi nullus post paginam occurrit numerus, locus ille ad utramque columnam pertinet. Quando post paginæ numerum, numerus alter cum littera *v* sequitur, hic est ad versus in eadem paginam contentos referendus. *Prolegomena* recensentur numeris romanis. Hæc pro singulis sequentibus indicibus enuntientur.

GENESEOS.

EXODI.

LEVITICI.

NUMERORUM.

DEUTERONOMII.

JOSUE.

JUDICUM.

REGUM.

PSALMORUM.

INDEX AUCTORUM

Quorum opera vel loca insignia in hoc tomo novam ad lucem proferuntur aut illustrantur.

[Signa explicantur ad præced. indicem.]

INDEX

RERUM ET SENTENTIARUM.

[Signa explicantur in capite indicis primi.]

INDEX GLOSSARUM.

Præter sigla in præcedentibus tabulis adhibita, ad hanc accessere nonnulla quæ explicationem exspectant necessariam. Tres præcipuos auctores qui glossas suppeditarunt, designant litteræ initiales C. *Commodianum;* H. *Hilarium;* J. *Juvencum*. Voces quædam theotiscæ, copticæ aut omnino peregrinæ alio charactere distinguuntur.

CONSPECTUS

RERUM PRÆCIPUARUM QUÆ IN PROLEGOMENIS, NOTIS ET APPENDICIBUS EXIGUNTUR.

[Ea tantum indicantur quæ pro re nata et singulari argumento tractantur.]

IN PROLEGOMENIS.

IN NOTIS AD AUCTORES.

IN APPENDICIBUS.

LXXI. Neminem fugiet passim adduci, emendari, illustrari variorum testimonia sive sacrorum librorum, sive scriptorum veterum tam profanorum quam Christianorum; quos in elencho sequenti sigillatim recensere non piguit. Lectorem vero monitum velim primum hic tantum indicari quæ obiter et quasi peregrinis in locis occurrunt, nec regeri quæ singulos auctores editos suo loco adornant [de quibus vide *indicem auctorum*]; tum laudari vetus Testamentum ex interpretatione LXX, juxta recentem editionem Didotianam, Paris. 1842; novum vero Testamentum quoad græcum textum ex nuperrima recensione Tischendorf, Lips. 1850; deinde in hoc indiculo *Notas* per numeros secundo loco positos designari.

SCRIPTURA SACRA.

SCRIPTORES ECCLESIASTICI.

PROFANI SCRIPTORES PRÆCIPUI.

MONITUM AD TABELLAM

TOMO PRÆFIXAM.

Ad n. I, cf. Append. p. 557, ubi rescribitur inscriptio Æduensis.
Ad n. II, cf. codic. Nicephori Colbertin. 911, fol. 316 r°, l. 1-3.
Ad n. III, cf. codic. ejusdem Coislin. fol. 590 v°, l. 93, prol. LXIX.
Ad n. IV, cf. codic. ejusdem Paris. 910, init. proleg. LXXVIII, n. 81.
Ad n. V, cf. cod. Hilarii Ambian. n° 86, f. 112, l. 16; 145, l. 21.
Ad n. VI, VII, cf. codd. Juvenci Laudun., proleg. XXXVII, XXXVIII.
Ad n. VIII, cf. codic. Juvenci Cantabrig. VII, fol. 104 r°, prol. ibid.

ELENCHUS RERUM

QUÆ IN TOMO I SPICILEGII SOLESMENSIS CONTINENTUR.

APPENDICES.

